

6 - 9

December
Azerbaijan
Baku

**INTERNATIONAL
EUROASIA CONGRESS
on Scientific Researches
and Recent Trends-VII**

**BOOK OF FULL TEXTS
VOLUME - II**

ISBN: 978-625-7898-26-3

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

6-9 December 2020/ Baku Eurasian University, Azerbaijan

BOOK OF FULL TEXTS

VOLUME-II

Edited by

Prof. Dr. Gulzar IBRAHIMOVA

Dr. Elshad MIRBESHIROGLU

by

FARABI PUBLISHING HOUSE

All rights of this book belong to FARABI Publishing House

Authors are responsible both ethically and juridically

FARABI Publications – 2020©

Issued: 25.12.2020

ISBN: 978-625-7898-26-3

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

EUROASIA Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

DATE and PLACE

December 6-9, 2020/ Baku Euroasian University, Azerbaijan

ORGANIZATION

BAKU EUROASIAN UNIVERSITY
IKSAD INTERNATIONAL
FARABI PUBLISHING HOUSE

ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Nazım HÜSEYNLİ

Honorary President

Chairman Of The Board Of Trustees Of Baku Euroasian University

Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA

Head Of Organizing Committee

Vice Rector of Baku Euroasian University

NUMBER of ACCEPTED PAPERS

470

NUMBER of REJECTED PAPERS

157

PARTICIPANTS COUNTRY

Turkey - **234**

Azerbaijan, , Iran, Pakistan, Morocco, Nigeria, Russia, India, Kyrgyzstan,
USA, Bulgaria, Cyprus, Hungary, Indonesia, Philippines,
Tanzania, Malaysia, France, Romania, Algeria, Albania, Ivory Coast, Benin,
Fiji, Saudi Arabia, China, UK, Palestine, Cameroon, Taiwan, Ghana, Poland,
Spain, Germany, Oman, Congo, Belgium, Georgia, Kosova, Tunisia,
Ethiopia, Japan, Australia, Mali, Kazakhstan, Canada, Libya - **236**

PRESENTATION

Oral presentation

SCIENTIFIC BOARD

- ✦ Prof. Dr. Mustafa TALAS – Niğde Ömerhalisdemir University
- ✦ Prof. Dr. Akbar VALADBİGİ – Urumiye University
- ✦ Prof. Dr. Sarash KONYRBAYEVA – Kazak State University
- ✦ Prof. Dr. Osman ERKMEN - Gaziantep University
- ✦ Prof. Dr. Gulsar Isahan- Bakü Avrasya Üniversitesi (Rektör Yardımcısı)
- ✦ Prof. Dr. Afaq SADYGOVA- Azerbaijan State Pedagogical University
- ✦ Prof. Dr. Hacer HUSEYNOVA, Azerbaijan State Pedagogical University
- ✦ Prof. Dr. Jacqueline AYOUB-Lebanese University sector -3- Rector
- ✦ Assoc. Prof. Dr. Kasım KARAMAN - Erciyes University
- ✦ Assoc. Prof. Dr. Sehrane KASİMİ – Azerbaijan National Academy of Sciences
- ✦ Assoc. Prof. Dr. Sevcan YILDIZ- Akdeniz University
- ✦ Dr. Hatice Nur GERMİR- Manisa Celal Bayar University
- ✦ Dr. ZHI Huang- Minzu University of China
- ✦ Dr. Aykar Tekin BOZKURT- Gaziantep University
- ✦ Dr. Canan BİRİMOĞLU OKUYAN - Hatay Mustafa Kemal University
- ✦ Dr.Serkan GÜN - Siirt University
- ✦ Dr. Elena TINIKOVA - Russian Academy of Sciences
- ✦ Dr. MA Yuzhong – Renmin University
- ✦ Dr. Elvan CAFAROV- Nahçıvan Üniversitesi
- ✦ Dr. Bashır SALİH- Al-Jabal Al-Gharbi University – Libya

EUROASIA

Congress on Scientific
Researches and Recent Trends-VII
December 6-7-8-9, 2020 / Baku Eurasian University

CONFERENCE PROGRAM

Önemli, Xahiş edirik diqqətlə oxuyasınız

- ❖ Konfransımızda Yazı Qaydalarına uyğun göndərilmiş və elmi komissiyadan keçən məruzələr üçün online (video konfrans şəklində) çıxış imkanı veriləcəkdir.
- ❖ Online məruzə üçün <https://zoom.us/join> linki üzərindən daxil olaraq “Meeting ID or Personal Link Name” yerinə ID nömrəsinə daxil olaraq konfransa qoşula bilərsiniz.
- ❖ ZOOM tətbiqi pulsuzdur və yeni hesab açmağa ehtiyac yoxdur
- ❖ ZOOM tətbiqi qeydiyyatdan keçmədən istifadə edilə bilər
- ❖ Tətbiq planşet, telefon və kompyuterlərdə mümkündür
- ❖ Hər iclasda məruzəçilər məruzə saatından 5 dəqiqə əvvəl konfransa bağlanmış olmaları lazımdır
- ❖ Bütün konfrans iştirakçıları canlı qoşularaq bütün məruzələri izləyə bilərlər.
- ❖ Moderator – iclasdakı çıxış və elmi diskussiyalar (sual-cavab) hissəsindən məsuldurlar
- ❖

Nəzər Yetirilməsi Vaxtı Olanlar – TEXNİKİ BİLGİLƏR

- ❖ Kompyuterlərinizdə mikrafon olduğuna və saz vəziyyətdə olmasına əmin olmalısınız.
- ❖ ZOOM-da ekran paylaşma xüsusiyyətini bacarmalısınız
- ❖ Qəbul edilən məqalə sahiblərinin mail adresinə ZOOM tətbiqindəki linkə aid ID nömrəsi göndəriləcəkdir.
- ❖ Sertifikatlar konfransdan sonra sizlərə PDF olaraq göndəriləcəkdir.
- ❖ Konfrans proqramında yer və saat dəyişikliyi kimi tələblər nəzərə alınmayacaqdır.

Önemli, Dikkətlə Okuyunuz Lütfən

- ❖ Kongremizdə Yazım Kurallarına uyğun göndərilmiş və bilim kurulundan keçən bildiriçilər üçün online (video konfrans sistemi üzərindən) sunum imkanı sağlanmışdır.
- ❖ Online sunum yapabilmək üçün <https://zoom.us/join> sitesi üzərindən giriş yaparak “Meeting ID or Personal Link Name” yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- ❖ Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- ❖ Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- ❖ Uygulama tablet, telefon ve PC’lerde çalışıyor.
- ❖ Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 5 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- ❖ Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- ❖ Moderator – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.
- ❖

Dikkət Edilməsi Gerekenler- TEKNİK BİLGİLƏR

- ❖ Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına əmin olun.
- ❖ Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- ❖ Kabul edilen bildiri sahiplerinin mail adreslerine Zoom uygulamasında oluşturduğumuz oturuma ait ID numarası gönderilecektir.
- ❖ Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- ❖ Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- ❖ To be able to attend a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- ❖ The Zoom application is free and no need to create an account.
- ❖ The Zoom application can be used without registration.
- ❖ The application works on tablets, phones and PCs.
- ❖ The participant must be connected to the session 5 minutes before the presentation time.
- ❖ All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- ❖ Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- ❖ Make sure your computer has a microphone and is working.
- ❖ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- ❖ Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- ❖ Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

**Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,
exp. H-1, Sibel MUTLU**

-Opening Ceremony-

06.12.2020

	08⁴⁰-09⁰⁰ • Turkey Local Time
	09⁴⁰-10⁰⁰ • Azerbaijan Local Time
	07⁴⁰-08⁰⁰ • Bulgaria Local Time
	07⁴⁰-08⁰⁰ • Ukraine Local Time
	09⁴⁰-10⁰⁰ • Georgia Local Time

NUMBER OF ACCEPTED PAPERS: 470

NUMBER OF REJECTED PAPERS: 157

CONGRESS LANGUAGES: Turkish and all dialects, English, Russian

Participants Countries: 47 (Azerbaijan, Turkey, Iran, Pakistan, Morocco, Nigeria, Russia, India, Kyrgyzstan, USA, Bulgaria, Cyprus, Hungary, Indonesia, Philippines, Tanzania, Malaysia, France, Romania, Algeria, Albania, Ivory Coast, Benin, Fiji, Saudi Arabia, China, UK, Palestine, Cameroon, Taiwan, Ghana, Poland, Spain, Germany, Oman, Congo, Belgium, Georgia, Kosova, Tunisia, Ethiopia, Japan, Australia, Mali, Kazakhstan, Canada, Libya)

Hall-1, Session-1

06.12.2020, Sunday

Baku Time

10⁰⁰ : 12⁰⁰

Ankara Time

09⁰⁰ : 11⁰⁰

ID: 572 394 7582

Password: 122020

Sofia Time

08⁰⁰ : 10⁰⁰

Delhi Time

11³⁰ : 13³⁰

MODERATOR: Dr. Mustafa Latif EMEK

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Sibel MUTLU	<i>Yüzyil Hospital, Turkey</i>	PREGNANCY AND RADIATION
Assoc. Prof. Dr. Fırat ERDOĞAN Prof. Dr. Zeynep ATAY Dr. Mustafa ÇİFTÇİ Prof. Dr. Ömer CERAN	<i>Medipol University, Turkey</i>	URINARY TRACT INFECTIONS AND ACCOMPANYING SITUATIONS IN CHILDREN
Prof. Dr. Vessela Kancheva Assoc. Prof. Dr. Davide Fabbri Assoc. Prof. Dr. Maria Antonietta Dettori Prof. Dr. Giovanna Delogu Prof. DSc Alerksei V. Trofimov	<i>Institute of Organic Chemistry with a Center for Phytochemistry, Bulgaria CNR- Istituto di Chimica Biomolecolare, Italy CNR- Istituto di Chimica Biomolecolare, Italy N.M.Emanuel' Institute of Chemical Physics, Russia</i>	ANTIOXIDANT ACTIVITY OF SELECTED BIO-ANTIOXIDANTS AND THEIR SYNTHETIC ANALOGUES DURING BULK PHASE LIPID AUTOXIDATION
Prof. DSc Rumen M. Balansky Prof. Dr. Vessela Kancheva Prof. DSc Alerksei V. Trofimov Assoc. Prof. Valeri A. Menshov Prof DSc Silvio De Flora	<i>National Specialized Hospital for Active Treatment in Oncology, Bulgaria Institute of Organic Chemistry with a Center for Phytochemistry, Bulgaria Emanuel Institute of Biochemical, Russia Emanuel Institute of Biochemical, Russia University of Genoa, Italy</i>	EFFECTS OF PROOXIDANTS AND ANTIOXIDANTS ON CLASTOGENIC ACTIVITY OF TOBACCO SMOKE
Assist. Prof. Dr. Güray BULUT	<i>Medipol University, Turkey</i>	CLINICAL RESULTS OF PATIENTS UNDERGOING KYPHOPLASTY AFTER THORACOLUMBAR OSTEOPOROTIC FRACTURE
Dr. K.R. PADMA Dr. K.R. DON	<i>Sri Padmavati Mahila VisvaVidyalyam (Women's) University, India Saveetha Dental College, India</i>	SYNGERISITC EFFECT OF CHITOSAN-SILVER NANOCOMPOSITE IS THE POTENTIAL METHOD OF FOOD PRESERVATION IN CANNING
MSc. Bio.Yasemin OYACI Dr. Hasan Mervan AYTAÇ Dr. Özge PASİN Assoc. Prof. Dr. Pınar ÇETİNAY AYDIN Prof. Dr. Mustafa PEHLİVAN Dr. Yusuf Ezel YILDIRIM Prof. Dr. Sacide PEHLİVAN	<i>Istanbul University, Turkey Malazgirt State Hospital, Turkey Istanbul University, Turkey Bakirkoy Research and Training Hospital for Psychiatry, Turkey Gaziantep Univesity, Turkey</i>	INVESTIGATION OF EPIGENETIC DIFFERENCES IN PATIENTS WITH SUBSTANCE USE DISORDERS AND COMPARISON WITH CLINICAL PARAMETERS

	<i>Bakirkoy Research and Training Hospital for Psychiatry, Turkey Istanbul University, Turkey</i>	
Prof. Dr. Sacide PEHLİVAN Dr. Hasan Mervan AYTAÇ MSc. Bio.Yasemin OYACI Assoc. Prof. Dr. Pınar ÇETİNAY AYDIN Assoc. Prof. Dr. Ayşe Feyda NURSAL Dr. Mine Elif TÜRE Prof. Dr. Mustafa PEHLİVAN	<i>Istanbul University, Turkey Malazgirt State Hospital, Turkey Istanbul University, Turkey Bakirkoy Research and Training Hospital for Psychiatry Hitit University, Turkey Bakirkoy Research and Training Hospital for Psychiatry, Turkey Gaziantep Univesity, Turkey</i>	INVESTIGATION OF GLOBAL METHYLATION, METHYLATION OF NR3C1 GENE PROMOTOR AND Bcl1 VARIANT IN PATIENTS WITH CANNABINOID OR SYNTHETIC CANNABINOID USE DISORDER
Prof. Dr. Sacide PEHLİVAN Assoc. Prof. Dr. Murat KÖSE Assoc. Prof. Dr. Sevim MEŞE Dr. İstemi SERİN Dr. Naci ŞENKAL MSc. Bio.Yasemin OYACI Assist. Prof. Dr. Alpay MEDETALİBEYOĞLU Prof. Dr. Mustafa PEHLİVAN Assoc. Prof. Dr. Gözde YEŞİL SAYIN Prof. Dr. Ummihan İŞOĞLU Prof. Dr. Tufan TUKEK	<i>Istanbul University, Turkey Istanbul University, Turkey Istanbul University, Turkey Istanbul Training and Research Hospital, Turkey Istanbul University, Turkey Istanbul University, Turkey Istanbul University, Turkey Gaziantep Univesity, Turkey Istanbul University, Turkey Istanbul University, Turkey Istanbul University, Turkey</i>	INVESTIGATION OF MBL2 AND NOS3 FUNCTIONAL GENE VARIANTS IN SUSPECTED COVID-19 PCR (-) PATIENTS
Alina AMANZHOLVA Prof. Dr. Aysun COŞKUN	<i>Gazi University, Turkey</i>	REVIEW ON MACHINE LEARNING METHODS USED IN EARLY- AND LATE-STAGE CLASSIFICATION OF CANCERS

Hall-2, Session-1

06.12.2020, Sunday

Paris Time

07⁰⁰ : 09⁰⁰

Ankara Time

09⁰⁰ : 11⁰⁰

ID: 572 394 7582

Password: 122020

Algeria Time

07⁰⁰ : 09⁰⁰

Delhi Time

11³⁰ : 13³⁰

MODERATOR: Assist. Prof. Dr. Fatih GÜNAY

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Özgür Mustafa ÖMÜR	<i>Giresun University, Turkey</i>	THE RELATIONSHIP BETWEEN GDP PER CAPITA AND TOTAL PUBLIC DEBT: PANEL DATA ANALYSIS IN SELECTED OECD COUNTRIES
Dr. AYAD Hicham	<i>University Centre of Maqhnia-Tlemcen, Algeria</i>	THE NEXUS BETWEEN FINANCIAL DEVELOPMENT AND ECONOMIC GROWTH IN ARABIC COUNTRIES: PANEL AND FREQUENCY DOMAIN ANALYSIS
Dr. Cansel OSKAY	<i>Mersin University, Turkey</i>	UNEMPLOYMENT PROBLEM IN THE TURKISH ECONOMY: POLICIES AND RECOMMENDATIONS
Assist. Prof. Dr. Fatih GÜNAY Dr. Adem BÖYÜKASLAN	<i>Ağrı İbrahim Çeçen University, Turkey Afyon Kocatepe University, Turkey</i>	THE EFFECT OF COVID-19 PROCESS ON MAIN SECTOR INDEXES: AN EVENT STUDY ON BORSA İSTANBUL
Research Scholar K. Sankarganesh Prof. Dr. K. R. Shanmugam	<i>Madras School Of Economics, India</i>	ESTIMATION OF EFFECT OF CORPORATE INCOME TAX ON TOTAL FACTOR PRODUCTIVITY OF INDIAN MANUFACTURING FIRM
Assoc. Prof. Dr. Melek AKDOĞAN GEDİK	<i>Çukurova University, Turkey</i>	INFORMAL ECONOMY: AN EVALUATION FOR TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Melek AKDOĞAN GEDİK	<i>Çukurova University, Turkey</i>	DEFENCE EXPENDITURES AND THEIR EFFECTS ON ECONOMIC GROWTH
Assist. Prof. Dr. Elif ACAR	<i>Yozgat Bozok University, Turkey</i>	THE RELATIONSHIP BETWEEN MARKET RISK PERFORMANCE RANKINGS AND BETAS OF THE İSTANBUL İSTANBUL STOCK EXCHANGE-BANKS
Assoc. Prof. Giscard ASSOUMOU ELLA	<i>University of Toulon, France</i>	COVID-19 AND FINANCIAL STRESS: MODELING THE IMPACT ON THE MAIN EUROPEAN AND NEW YORK STOCK EXCHANGES

Hall-3, Session-1 06.12.2020, Sunday

 Baku Time 10⁰⁰ : 12⁰⁰	 Ankara Time 09⁰⁰ : 11⁰⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Islamabat Time 11⁰⁰ : 13⁰⁰	 Tunis Time 07⁰⁰ : 09⁰⁰
---	---	---	--	--

MODERATOR: Assist. Prof. Dr. Dipanwita PAL

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. Hasan Bilgehan YAVUZ	<i>Adana Alparslan Türkes Science and Technology University, Turkey</i>	TESTING THE COINTEGRATION RELATIONSHIP BETWEEN MIGRATION AND GROWTH VARIABLES IN TERMS OF EUROPEAN UNION AND TURKEY
Aneela SHAHEEN Dr. Saira AKTHAR Tehrim IQBAL	<i>University of agriculture Faisalabad, Pakistan</i>	CAUSES AND CONSEQUENCES OF LATE MARRIAGES IN DISTRICT FAISALABAD, PAKISTAN
Assist. Prof. Dr. Dipanwita PAL	<i>The University of Burdwan, India</i>	A CRITICAL STUDY OF 'LINK-UP' AND ITS CONTRIBUTION IN REUNITING THE STOLEN GENERATIONS
Res. Assist. Erdem ATEŞ	<i>Dokuz Eylül University, Turkey</i>	DETERMINATION OF THE EXPORT COMPETITIVENESS OF THE DEFENSE INDUSTRY SECTOR: THE EXAMPLE OF TURKEY
Hazar LEYLANOĞLU Assoc. Prof. Rasoul AFZALİ Seyedmohammad SEYEDİ ASL	<i>Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey University of Tehran, Iran Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey</i>	EVALUATION OF IRAN AND PAKISTAN RELATIONS IN TERMS OF CONSTRUCTIVISM APPROACH
Göyüşov Elgün Anar oğlu	<i>Baku Eurasian University, Azerbaijan</i>	KARABAKH-KASHMIR: SIMILARITIES AND DIFFERENCES IN THE CONFLICT
OLFA GANDOUZ AYEB	<i>University of Monastir, Tunisia</i>	I WAS SET FREE! I DISSOLVED IN THE SEA, BECAME WHITE SAILS AND FLYING SPRAY, BECAME BEAUTY AND RHYTHM: ' THE POETICS OF FEMALE RESISTANCE IN EUGENE O'NEILL'S LONG DAY'S JOURNEY INTO NIGHT
Dr. Çetin Önder İNCEKARA	<i>BOTAŞ</i>	DEVELOPING ENERGY OPTIMIZATION MODELS FOR THE ESTABLISHMENT OF TURKEY'S SUSTAINABLE STRATEGIC ENERGY POLICIES

Hall-4, Session-1

06.12.2020, Sunday

 Lagos Time 07⁰⁰ : 09⁰⁰	 Ankara Time 09⁰⁰ : 11⁰⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Islamabat Time 11⁰⁰ : 13⁰⁰	 Gaza Time 10⁰⁰ : 12⁰⁰
--	---	---	--	---

MODERATOR: Dr. Mohamed El Malki

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Dr. Canan AKSU CANBAY PhD. Nihan ÜNLÜ	<i>Firat University, Turkey</i>	SHAPE MEMORY BEHAVIOUR OF ZINC OXIDE (ZnO) AND GRAPHENE OXIDE (GO) REINFORCED POLYMERIC NANOCOMPOSITES
Tooba Jabeen Dr. Muhammad Saeed Ayesha Rafiq	<i>Government College University Faisalabad, Pakistan</i>	AZADIRACHTA INDICA LEAVES ASSISTED GREEN SYNTHESIS OF Ag-NiO PHOTOCATALYST FOR THE DEGRADATION OF RHODAMINE B DYE IN THE AQUEOUS MEDIUM
Ayesha Rafiq Dr. Muhammad Saeed	<i>Government College University Faisalabad, Pakistan</i>	GREEN SYNTHESIS OF ZnO and Ag-ZnO, THEIR CHARACTERIZATION AND EVALUATION OF PHOTOCATALYTIC ACTIVITIES TOWARDS THE DEGRADATION OF RHODAMINE B DYE IN THE AQUEOUS MEDIA
Prof. Dr. Mohammed M Shabat Mr. Yousef M. Adwan	<i>Islamic University of Gaza, Palestine</i>	SIMULATION OF GRADED INDEX MATERIALS AND NANOPARTICLES FOR SOLAR CELLS STRUCTURE
Dr. Anna GODYMCHUK Ms. Iuliia PAPINA	<i>Tomsk Polytechnic University, Russia National Central University, Taiwan</i>	SIZE-DEPENDENT AGGREGATION OF NANOPARTICLES
Dr. Mohamed El Malki	<i>Mohammed First University, Morocco</i>	TWO SERIAL SIDE BRANCHES ARRAY WITH GEOMETRICAL DEFECTS
Dr. Beketayeva M.T. Bakyt Z.A. Orysbayev B.	<i>Farabi Kazakh National University, Kazakhstan</i>	INVESTIGATION OF HEAT AND MASS TRANSFER PROCESSES AT HIGH- TEMPERATURE MEDIA
Mr. Adamu, A. Mr. Abdulkarim, M. Mr. Augie, A.I Mr. Yusuf, M.S.B	<i>Federal University, Birnin Kebbi, Nigeria</i>	INVESTIGATION ON POLLUTION OF AGRICULTURAL SOIL ALONG ROAD PROXIMITY USING MAGNETIC SUSCEPTIBILITY AND MORPHOLOGICAL MEASUREMENTS IN BUNZA AREA KEBBI STATE NW, NIGERIA
Ibrahim B.B	<i>Kwara State Polytechnic, Nigeria</i>	TRIGONOMETRIC MODEL FOR AEROSOL OPTICAL DEPTH AT ILORIN, NIGERIA USING AERONET DATA

Hall-1, Session-2

06.12.2020, Sunday

 Lagos Time 09³⁰ : 11³⁰	 Ankara Time 11³⁰ : 13³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Sofia Time 10³⁰ : 12³⁰	 Islamabat Time 13³⁰ : 15³⁰
--	---	---	--	--

MODERATOR: Dr. Chitra Krishnan

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Usman Garba Kurmi Babagana Modu Fatima Abubakar Ruqayya Ali Uthman Ruqayya Babagana Umar Hadiza Abubakar Balkore Daniel Musa Pukuma	<i>University of Maiduguri, Nigeria Bayero University Kano, Nigeria</i>	TRADITIONAL MEDICINE PRACTICE AND DEVELOPMENT IN NIGERIA: QUR'AN AND BIBLE
Mohammed Feroz Ali Naazim Imraz Ali Assist. Prof. Mohammad Ahsan	<i>Mangalore University, India Fiji National University Imam, Fiji Abdulrahman Bin Faisal University, Saudi Arabia</i>	DEVELOPING TEACHER EFFECTIVENESS IN TVET CARPENTRY PRACTICES: A CASE STUDY IN FIJI
Dr. Juon ABBASS Dr. Muhammad ASHRAF Dr. Sajjad-ur-REHMAN Dr. Riffat Shamim ASLAM Dr. Rizwan ASLAM Dr. Sultan ALI Aqsa AHMAD	<i>University of Agriculture Faisalabad, Pakistan</i>	OCCURRENCE OF BIOFILM FORMING FUNGAL SPECIES AND IN-VITRO EVALUATION OF ANTIBIOFILM ACTIVITY OF DISINFECTANTS USED IN DRINKING WATER
Dr. Ekaterina Georgieva Dr. Yanka Karamalakova Dr. Galina Nikolova	<i>Trakia University, Bulgaria</i>	POSITRON EMISSION TOMOGRAPHY AND MAGNETIC RESONANCE IMAGING FOR VISUALIZATION OF FUNCTIONAL CHANGES IN THE ADDICTED HUMAN BRAIN
Dr. Galina Nikolova Dr. Yanka Karamalakova	<i>Trakia University, Bulgaria</i>	ROTECTIVE EFFECT OF THE AZADIRACHTA INDICA A. OIL AGAINST OCHRATOXIN A-INDUCED TOXICITY
Lawal, W.S Banjoko, K.I Ahmed, S.A	<i>Kwara State Polytechni, Nigeria</i>	SENSORY EVALUATION OF ACATINA ACATINA SNAIL MEAT FED IXORA COCCINEA
Ruchita Tripathi Rajesh Kumar Singh Anil Kumar Singh	<i>Banaras Hindu University, India</i>	PHYSICO-CHEMICAL AND PHTYO-CHEMICAL SCREENING, HPTLC FINGERPRINTING AND CLINICAL EXAMINE OF PANCHAVALKALA (A POLYHERBAL AYURVEDIC FORMULATION) FOR DIABETES MANAGEMENT
Dr. Daniela Gherghel Dr. Maria Balasoiu Dr. Cosmin-Teodor Mihai Prof. Dr. Dorina-Emilia Creanga Dr. Gabriela Vochita	<i>Institute of Biological Research, Romania Joint Institute for Nuclear Research, Russia</i>	REACTIVITY OF NORMAL V-79 AND NEOPLASTIC MCF-7 CELLS TO THE ACTION OF COBALT FERRITE MAGNETIC NANOPARTICLES

	<i>University of Medicine and Pharmacy 'Grigore T.Popa', Romania "Alexandru Ioan Cuza" University, Romania Institute of Biological Research, Romania</i>	
Maria Cristina AL-MATARNEH Ramona DANAC Roxana Maria AMARANDI Ionel I. MANGALAGIU	<i>"Alexandru Ioan Cuza" University, Romania</i>	SYNTHESIS AND ANTICANCER EVALUATION OF NEW CYANO SUBSTITUTED PYRROLO(ISO)QUINOLINE DERIVATIVES

Hall-2, Session-2 06.12.2020, Sunday

 Baku Time 12³⁰ : 14³⁰	 Ankara Time 11³⁰ : 13³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Pekin Time 16³⁰ : 18³⁰	 Sofia Time 10³⁰ : 12³⁰
---	---	---	--	--

MODERATOR: Prof. Dr. Sevgi KOLAYLI

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Sevgi KOLAYLI Yakup KARA Assist. Prof. Zehra CAN	<i>Karadeniz Technical University, Turkey Karadeniz Technical University, Turkey Bayburt University, Turkey</i>	SOME CHARACTERISTIC PROPERTIES OF BEE BREAD(Perga) from TURKEY
Bushra Nisar	<i>The University of Lahore, Pakistan</i>	COMPARISON OF MEDICINALLY IMPORTANT NATURAL PRODUCTS VERSUS SYNTHETIC, DRUGS-A SHORT COMMENTARY
Israt Ali Prof. Dr. Youju Huang	<i>Fujian Institute of Research on the Structure of Matter, Chinese Academy of Sciences, China Hangzhou National University, China</i>	HUMIDITY RESPONSIVE POLYMER/GOLD NANOPARTICLES BASED HYBRID AEROGEL FOR REAL TIME MONITORING OF HUMAN BREATH
Dr. Mehmet ERTEN	<i>Malatya Public Health Laboratory, Turkey</i>	THE BLAND-ALTMAN ANALYSIS IN METHOD COMPARISON STUDIES
Assist. Prof. Dr. Deniz İRTEM KARTAL Oktay ŞAYAK Assist. Prof. Dr. İsmail ACAR	<i>Van Yüzüncü Yıl University, Turkey</i>	INVESTIGATION OF ANTIOXIDANT ACTIVITIES OF RENEWABLE HEBELOMA SUBTORTUM FUNGI
Assoc. Prof. Dr. Shalini Jaiswal Sai Sri Nandan Challapalli	<i>Amity University, India</i>	BIOFUEL AS ENERGY RESOURCE WITH REDUCTION OF GLOBAL WARMING
Assist. Prof. Dr. Giray Buğra AKBABA Assist. Prof. Dr. Füreya Elif ÖZTÜRKKAN Assist. Prof. Dr. Mustafa SERTÇELİK	<i>Kafkas University, Turkey</i>	INVESTIGATION OF CYTOTOXIC PROPERTIES OF COBALT(II) 2-CHLOROBENZOATE WITH NICOTINAMIDE / N,N'-DIETHYLNICOTINAMIDE COMPLEXES
Teodora Stankova Iliyan Dimitrov	<i>Medical University - Plovdiv, Bulgaria</i>	CARBAMYLATION OF LDL – A POSSIBLE MISSING LINK BETWEEN DIABETES MELLITUS AND CORONARY ARTERY DISEASE?
Dr. Borislav Abrashev Dr. Miglena Slavova Dr. Emilia Mladenova MSc. Valentin Terziev Assoc. Prof. Dr. Gergana Raikova	<i>Acad. Evgeni Budevski Institute of Electrochemistry and Energy Systems, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria</i>	OPTIMIZED ZINC ELECTRODE FOR RECHARGEABLE ZINC-AIR BATTERIES
PhD, Res. Assist. Banu TAŞKAN	<i>Firat University, Turkey</i>	FACTORS AFFECTING THE COST OF MICROBIAL FUEL CELL TECHNOLOGY

Hall-3, Session-2 06.12.2020, Sunday

 Akra Time 08³⁰ : 10³⁰	 Ankara Time 11³⁰ : 13³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Algeria Time 09³⁰ : 11³⁰	 Bukharest Time 10³⁰ : 12³⁰
---	---	---	--	--

MODERATOR: Assist. Prof. Dr. Latife Ceyda İRKİN

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Ramzi Lamraoui Dr. Djallel Eddine Gherissi	<i>University of Batna, Algeria University of Souk Ahras, Algeria</i>	PREGNANCY-RELATED CHANGES OF THE BLOOD BIOCHEMICAL PROFILE IN OULED DJELLAL EWE'S BREED UNDER SEMI-ARID CONDITIONS (ALGERIA)
Miss Ramatu Seidu Prof. Albert K. Quainoo Dr. Samuel J. Cobbina Dr. Lydia Quansah	<i>University for Development Studies, Ghana</i>	PHYTOCHEMICAL SCREENING AND ANTIMICROBIAL ACTIVITY OF FALSE YAM (ICACINA OLIVIFORMIS) EXTRACTS ON MICROBES
Waffa Bouafia Dr. Soumia Mouffouk Prof. Dr. Hamada Haba	<i>Batna 2 University, Algeria Batna 1 University, Algeria</i>	ANTI-INFLAMMATORY, ANTIDIABETIC AND ANTIOXIDANT ACTIVITIES OF THE BUTANOLIC EXTRACT FROM THE STEM OF EPHEDRA ALTISSIMA
Assist. Prof. Dr. Süleyman GÖKMEN	<i>Karamanoğlu Mehmetbey University, Turkey</i>	EFFECT OF HEAT TREATMENT ON SOME STRUCTURAL PROPERTIES OF BEEF GELATIN
Dr. Djallel Eddine Gherissi Dr. Ramzi Lamraoui	<i>University of Souk Ahras, Algeria University of Batna, Algeria</i>	TYPOLOGY OF CAMEL FARMING SYSTEM IN THE SOUTH EAST ALGERIA
Assist. Prof. Dr. Süleyman GÖKMEN	<i>Karamanoğlu Mehmetbey University, Turkey</i>	THE EFFECT OF HEAT-TREATED GELATINE ON BREAD DOUGH AND SOME BREAD CHARACTERISTICS IN BREAD MAKING STAGES
Dr. Shagufta Saeed Dr. Sehrish Firyal	<i>University of Veterinary and Animal Sciences, Lahore, Pakistan</i>	PRODUCTION OF POLYHYDROXY BUTYRATE BY AGRICULTURE WASTE USING SOLID STATE FERMENTATION
Chacha Faicel Djaout Amel Gherissi Jalel Eddine Lamraoui Ramzi Afri-Bouzebda Farida Bouzebda Zoubir	<i>Cherif Messaadia University, Algeria Algeria's National Institute for Agricultural Research (INRAA) , Algeria</i>	RELATIONSHIP OF SOME BLOOD METABOLITES WITH REPRODUCTIVE PARAMETERS ACCORDING TO SEASON OF CALVING OF DAIRY CATTLE IN SEMI-ARID REGION OF ALGERIA
Erdelyi-Molnár Imola Prof. Dr. Rakosy-Tican Elena	<i>Babes-Bolyai University, Romania</i>	INSECTICIDE RESISTANCE MECHANISMS WHICH ENSURES RECURRENCE OF COLORADO POTATO BEETLE
Assist. Prof. Dr. Latife Ceyda İRKİN	<i>Çanakkale Onsekiz Mart University, Turkey</i>	ALGAL BIOTECHNOLOGY

Hall-4, Session-2

06.12.2020, Sunday

 Baku Time 12³⁰ : 14³⁰	 Ankara Time 11³⁰ : 13³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Sofia Time 10³⁰ : 12³⁰	 Lagos Time 09³⁰ : 11³⁰
---	---	---	--	--

MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Grozi Delchev

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Özcan ŞAHİN Assoc. Prof. Dr. İbrahim AYTEKİN Dr. Yasin ALTAY Dr. Mervan BAYRAKTAR Assoc. Prof. Dr. Ali KARABACAK Prof. Dr. Saim BOZTEPE Prof. Dr. İsmail KESKİN	<i>Selçuk University, Turkey</i>	SOME MINERAL SUBSTANCE LEVELS IN WHOLE BLOOD OF SHEEP AND GOAT GRAZING UNDER EXTENSIVE CONDITIONS ACCORDING TO FAMACHA © SCORES
Agricultural Engineer Nigar YÖRÜK Assoc. Prof. Dr. Emine BUDAKLI ÇARPICI	<i>Bursa Uludağ University, Turkey</i>	THE EFFECTS OF DIFFERENT NITROGEN AND PHOSPHORUS FERTILIZER DOSES ON FORAGE YIELD WITH QUALITY OF FORAGE AND SILAGE OF COMMON VETCH-TRITICALE MIXTURE IN BURSA CONDITIONS
Assist. Prof. Dr. Arzu KARATAŞ Res. Assist. Damla TURAN BÜYÜKDİNÇ Prof. Dr. Şeküre Şebnem ELLİALTIOĞLU Prof. Dr. Ahmet İPEK	<i>Recep Tayyip Erdoğan University, Turkey</i> <i>Recep Tayyip Erdoğan University, Turkey</i> <i>Ankara University, Turkey</i> <i>Uludağ University, Turkey</i>	OPTIMIZATION STUDIES ON THE PLANT REGENERATION BY USING CALLUS AND CELL SUSPENSION CULTURE TECHNIQUES IN CELERY (<i>Apium graveolens var. rapaceum L.</i>)
Solomon Bekele Meseret Tola Chala Debela	<i>Bako Agricultural Research Center, Nigeria</i>	ADAPTATION STUDY OF MUNG BEAN (VIGNA RADIATE) VARIETIES IN WESTERN PARTS OF OROMIA, ETHIOPIA
Assoc. Prof. Dr. Aylin AGMA OKUR	<i>Tekirdağ Namık Kemal University, Turkey</i>	IMPACTS OF COVID-19 PANDEMIC ON FARM ANIMALS
Stanislav Stamatov Ivko Stamatov	<i>Institute of Plant Genetic Resources – Sadovo, Bulgaria</i> <i>Experimental Station for Tobacco and Agriculture, Bulgaria</i>	YIELD OF SESAME (SESAMUM INDICUM L.) UNDER THE INFLUENCE OF WEED COMPETITION AND DETERMINATION OF THE CRITICAL PERIOD OF THEIR CONTROL
Assoc. Prof. Dr. Grozi Delchev	<i>Trakia University, Bulgaria</i>	CHANGES IN YIELDS AND SOWING CHARACTERISTICS OF THE SEEDS IN FOUR SPRING CROPS WHICH ARE SOWN ON DAMAGED BY FROST AREAS OF WINTER OILSEED CANOLA
Assoc. Prof. Dr. Ummahan ÇETİN KARACA	<i>Selçuk University, Turkey</i>	THE EFFECT OF WASTE SHEEP WOOL FERTILIZER APPLIED AT INCREASING DOSES ON THE GROWTH OF BEAN PLANT

Hall-1, Session-3

06.12.2020, Sunday

 Baku Time 15⁰⁰ : 17⁰⁰	 Ankara Time 14⁰⁰ : 16⁰⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Lagos Time 12⁰⁰ : 14⁰⁰	 Louisiana Time 03⁰⁰ : 05⁰⁰
---	---	---	--	--

MODERATOR: Prof. Dr. Yu Hsing

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Fahrettin PALA	<i>Gümüşhane University, Turkey</i>	EFFECT OF ENTREPRENEURSHIP ORIENTATION DIMENSIONS ON FIRM INNOVATION AND FINANCIAL PERFORMANCE: TR90 REGION SMEs CASE
Abdulgaffar Muhammad Muhammad Lawal Sani Muhammad Abdulrahman Hussaina Abdulkadir Usman Yusuf Atoko Hamisu Abubakar Umar Hamisu Sani Muhammad	<i>National Open University of Nigeria, Nigeria Usman Danfodio University, Nigeria Usman Danfodio University, Nigeria Kaduna Electric, Nigeria National Open University of Nigeria Institute of Chartered, Nigeria Accountant of Nigeria Ahmadu Bello University, Nigeria, Nigeria Ahmadu Bello University, Nigeria</i>	INTER AGENCY COLLABORATION AND LABOUR MANAGEMENT RELATIONS IN AHMADU BELLO UNIVERSITY, ZARIA
Assist. Prof. Dr. Musa BAYIR Prof. Dr. Özcan KARAHAN	<i>Bandırma Onyeddi Eylül Universit, Turkey</i>	THE FACTORS AFFECTING PRIVATE INVESTMENT IN DEVELOPING COUNTRIES
Assist. Prof. Dr. Cevat BİLGİN	<i>Bursa Technical University, Turkey</i>	THE RELATIONSHIP BETWEEN INDUSTRIAL SHIFT AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN EUROASIAN ECONOMIES
Aminu Hassan Jakada Dr. Ali Umar Ahmad Ibrahim Sambo Farouq Abdullahi Daiyabu Marmara Abdul-azeez Abubakar	<i>Federal University Dutse, Nigeria Federal University Dutse, Nigeria Universiti Sultan Zainal Abidin, Malaysia Universiti Sultan Zainal Abidin, Malaysia Federal University Dutse, Nigeria</i>	FINANCIAL INSTABILITY AND ENVIRONMENTAL DEGRADATION IN NIGERIA: AN APPLICATION OF AUTO REGRESSIVE DISTRIBUTIVE LAG MODEL
Dr. Ali Umar Ahmad Dr. Suraya Ismail Dr. Ahmad Tijjani Abdullahi Aminu Hassan Jakada Ibrahim Farouq Sambo Umar Muhammad Dabachi	<i>Federal University Dutse, Nigeria Universiti Sultan Zainal Abidin, Malaysia Bayero University Kano, Nigeria Federal University Dutse, Nigeria</i>	NATURAL RESOURCES AS BLESSINGS AND FINANCE-GROWTH LINKAGES IN NIGERIA: NEW EVIDENCE FROM BOOTSTRAP ARDL APPROACH

	<i>Universiti Sultan Zainal Abidin</i>	
Nilüfer ANAÇ Dr. Murat ONUK	<i>Yeditepe University, Turkey</i>	THE CHANGING ROLE OF PROJECT MANAGER IN THE CHANGING WORLD- A CONTRIBUTOR TO AGILE PROJECTS AND TO AGILE ORGANIZATIONS
Prof. Dr. Yu Hsing	<i>Southeastern Louisiana Universit, USA</i>	IMPACT OF EXCHANGE RATE MOVEMENTS ON CONSUMER PRICES IN CHINA

Hall-2, Session-3 06.12.2020, Sunday

 Sofia Time 13⁰⁰ : 15⁰⁰	 Ankara Time 14⁰⁰ : 16⁰⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Budapest Time 12⁰⁰ : 14⁰⁰	 Dar-es-Salam Time 14⁰⁰ : 16⁰⁰
--	---	---	---	---

MODERATOR: Dr. Mustafa Latif EMEK

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Alper BULUT Prof. Dr. Ömer KELEŞ	<i>Gazi University, Turkey</i>	AN INVESTIGATION OF THE EFFECT OF DIFFERENT VARIABLE DISPLACEMENT PISTON PUMP TYPES ON POWER CONSUMPTION IN CIVIL JET AIRCRAFT
S.Santhosh Kumar Jayaram Dasari Assist. Prof. G.Godwin	<i>St. Joseph University in Tanzania, Tanzania Satyam College Of Engineering & Technology, Tanzania</i>	DESIGN AND AN EVALUATION OF BLADE DISK ASSEMBLY IN TURBO MACHINERY AT CONSTANT SPEED
Ali GÜRCAN Assoc. Prof. Dr. Gülay YAKAR	<i>Pamukkale University, Turkey</i>	OPTIMUM FIN THICKNESSES OF HOT SIDE HEAT SINK OF THERMOELECTRIC GENERATOR USED IN TURBO - CHARGED SYSTEM
Houssam SABBABI	<i>Miskolc University, Hungary</i>	REVIEW OF THREE AHSS FATIGUE AND FRACTURE MECHANICS WELDED JOINTS USING GMA WELDING
Assoc. Prof. Dr. Burçin DEDA ALTAN	<i>Akdeniz University, Turkey</i>	INVESTIGATION OF THE EFFECT OF ADDITIONAL ARRANGEMENTS ON TURBINE PERFORMANCE IN VERTICAL AXIS WIND TURBINES
Dr. ABDELLATIF EL OUJDI Prof. Dr. ABDELHAMID EL KAAOUACHI Prof. Dr. ADIL ECHCHELH	<i>Faculty of Sciences Ibn Tofail, Morocco MPAC group, Faculty of Sciences, Morocco Faculty of Sciences Ibn Tofail, Morocco</i>	STUDY OF TRANSPORT PHENOMENON IN AMORPHOUS Re X Si 1-X THIN FILMS AT VERY LOW TEMPERATURES
Adem AVCU Assoc. Prof. Dr. Gökhan TÜCCAR Prof. Dr. Naghdali CHOUPANI	<i>Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Turkey</i>	A NUMERICAL INVESTIGATION OF PEMFC END PLATE MATERIALS WITH THEIR FRACTURE ENERGY
Assoc. Prof. Dr. İsmail Yasin SÜLÜ Prof. Dr. Şemsettin TEMİZ	<i>İnönü University, Turkey</i>	MECHANICAL BEHAVIOR OF CARBON FIBER PIPES JOINTED WITH DOUBLE ADHESIVE TUBULAR JOINT SUBJECT TO INTERNAL PRESSURE
I. Nedkov D.Stoyanov	<i>Bulgarian Academy of Science, Institute of Electronics, Bulgaria</i>	LIDAR MONITORING AND IN-SITU SAMPLING OF ATMOSPHERIC BIOAEROSOL OVER LARGE CITIES AREAS
Dr. Merve DEDE Prof. Dr. Onur GEÇKİLİ Dilara BAYIR Dr. Ergün BOZDAĞ Prof. Dr. Fatma ÜNALAN	<i>Istanbul Technical University, Turkey Istanbul University, Turkey Istanbul Technical University, Turkey Istanbul Technical University, Turkey Istanbul University, Turkey</i>	EVALUATION OF MASS LOSSES AS A RESULT OF FUNCTION SIMULATION OF DIFFERENT TYPES OF LOCATOR ATTACHMENTS USED IN IMPLANT SUPPORTED REMOVABLE COMPLETE DENTURES

Hall-3, Session-3 06.12.2020, Sunday

 Baku Time 15⁰⁰ : 17⁰⁰	 Ankara Time 14⁰⁰ : 16⁰⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Lagos Time 12⁰⁰ : 14⁰⁰	 Moscow Time 14⁰⁰ : 16⁰⁰
---	---	---	--	---

MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Ragıp TARANÇ

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Berrak TARANÇ Assoc. Prof. Dr. Ragıp TARANÇ	<i>Ege University, Turkey Dokuz Eylül University, Turkey</i>	MUSIC RISING FROM THE BALCONIES DURING THE PANDEMIA
Stephen Ogheneruro Okpadah	<i>University of Ilorin, Nigeria</i>	CHANNELING THE THEATRE FOR REVOLUTIONARY ENGAGEMENT IN 21ST CENTURY AFRICA
Res. Assist. Dr. Yurdagül KILIÇ GÜNDÜZ	<i>Dokuz Eylül University, Turkey</i>	THE REFLECTION OF IMPRESSIONISM MOVEMENT ON MODERN TURKISH ART
Доцент Гетманцева Варвара Владимировна Assoc. Prof. Dr. Getmantseva Varvara Vladimirovna	<i>Российский государственный университет имени А.Н.Косыгина</i>	ИЗУЧЕНИЕ ПОСАДКИ ДЕТСКОЙ ОДЕЖДЫ, ВЫПОЛНЕННОЙ ПО СУЩЕСТВУЮЩИМ МЕТОДИКАМ
Копылова Мария Дмитриевна Kopylova Maria Dmitrievna	<i>Russian AN Kosygin State University, Russia</i>	STUDYING THE FITTING OF CHILDREN'S CLOTHES, PERFORMED BY EXISTING METHODS
Assist. Prof. Dr. Ayşe MANAV	<i>Toros University, Turkey</i>	READING THE MERSIN CITY IDENTITY WITH MIND MAP METHOD
Dr. Aygun Memmedova	<i>National Museum of History of Azerbaijan of ANAS, Azerbaijan</i>	NEW NUMIZMATIK FINDINGS DISCOVERED IN MIEVEAL TOWN OF SHAMKIR
Assist. Prof. Dr. Aslıhan TURAN	<i>Kafkas University, Turkey</i>	EVALUATION OF CARPETS WITH LOCKETS IN KARS
Seyda YILDIRIM Assoc. Prof. Dr. Selda MANT MENAY	<i>Kütahya Dumlupınar University, Turkey</i>	AN INVESTIGATION OF THE COVER DESIGNS IN DEDE KORKUT STORIES IN TERMS OF TURKISH CULTURAL ELEMENTS
Assoc. Prof. Dr. Nazan DÜZ Sema YAYLA BOZA	<i>Uşak University, Turkey</i>	ART IN COSMIC TIME

Hall-4, Session-3
06.12.2020, Sunday

Baku Time

15⁰⁰ : 17⁰⁰

Ankara Time

14⁰⁰ : 16⁰⁰

ID: 572 394 7582

Password: 122020

Berlin Time

12⁰⁰ : 14⁰⁰

Bishkek Time

17⁰⁰ : 19⁰⁰

MODERATOR: Assist. Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Oleksandra Kuzmenko	<i>University of Münster, Germany</i>	COGNITIVE ONOMASTICS: STUDYING COGNITION IN VIDEO GAMES
Assist. Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ	<i>Harran University, Turkey</i>	REFLECTIONS OF INTERNATIONAL PUBLIC RELATIONS STUDIES ON TARGET AUDIENCE
Mateso Bashingwa	<i>Sakarya University, Turkey</i>	ANALYSIS OF MEDIA VIOLENCE ON CHILD'S MENTAL HEALTH: THE CASE STUDY OF 24 HOURS SERIAL DRAMA CRIME THRILLER MOVIE
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR Çağatay Çağan YILMAZ	<i>Kyrgyzstan-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>	THE ANALYSIS OF THE SOCIAL MEDIA POSTS OF THE OF KYRGYZSTAN-TURKEY MANAS UNIVERSITY STUDENTS IN A CULTURAL INTERACTION PERSPECTIVE
Kübra ERBAYRAKÇI	<i>Kyrgyzstan-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>	REFLECTION OF THE NAGORNO KARABAKH CONFLICT ON AGENCY NEWS: THE EXAMPLE OF ANADOLU AGENCY AND AZERTAC NEWS AGENCY
Dr. Franck AMOUSSOU Dr. Jean Tata TOSSOU Dr. Nathalie J. A. AGUESSY	<i>University of Abomey-Calavi, Benin</i>	WOMEN'S BASHING OF IDEOLOGICAL SOCIAL PRACTICES: A PSYCHO-LINGUISTIC ORIENTED ASSESSMENT OF FEMALES' SELF-ASSERTION TO CULTURAL CHANGE
Kerim PEKMEZCİ Prof. Dr. Orhan KARAMUSTAFAOĞLU	<i>Amasya University, Turkey</i>	THE VIEWS OF THE CLASSROOM TEACHERS ON SCIENCE TEACHING WITH EDUCATIONAL GAMES FOR THE EDUCATION OF GIFTED STUDENTS

Hall-1, Session-4 06.12.2020, Sunday

 Baku Time 17³⁰ : 19³⁰	 Ankara Time 16³⁰ : 18³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Delhi Time 19⁰⁰ : 21⁰⁰	 Lefkoşa Time 15³⁰ : 17³⁰
---	---	---	--	--

MODERATOR: Assist. Prof. Dr. Dilaysu ÇINAR

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Research Scholar, Mugaahed Abdu Kaid Saleh Assist. Prof. Dr. Manjunath K. R.	<i>Kuvempu University, Shimoga, India</i>	SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN YEMEN: A FINANCIAL ASPECT INVESTIGATION
Adnan Mahmood M.Rashid Assist. Prof. Dr. Shiva Ilkhanizadeh	<i>Cyprus International University, Turkish Republic of Northern Cyprus</i>	THE IMPACT OF SERVANT LEADERSHIP ON SERVICE RECOVERY PERFORMANCE, AND INNOVATIVE WORK BEHAVIOR AMONG BANK EMPLOYEES
Assist. Prof. Dr. Mustafa İYİBİLDİREN Assist. Prof. Dr. Tevfik EREN	<i>Necmettin Erbakan University, Turkey</i>	ACCOUNTING TRAINING PROGRAM CURRICULUM PROPOSAL IN UNDERGRADUATE EDUCATION WITHIN THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL ACCOUNTING EDUCATION STANDARDS
Assist. Prof. Dr. İbrahim Emre GÖKTÜRK Assist. Prof. Dr. Mustafa İYİBİLDİREN	<i>Necmettin Erbakan University, Turkey</i>	REVIEWING OF THE RELATIONSHIP BETWEEN MANAGEMENT ACCOUNTING APPLICATIONS AND ACCOUNTING DEPARTMENT AND ITS EMPLOYEES IN PRODUCTION ENTERPRISES
Lect. Mehmet Fatih KANOĞLU	<i>Yozgat Bozok University, Turkey</i>	INTERNAL STAKEHOLDER VIEWS ON ISO 9001:2015 QUALITY MANAGEMENT SYSTEM: AN EXAMPLE OF HIGHER EDUCATION INSTITUTION
Lect. Mehmet Fatih KANOĞLU	<i>Yozgat Bozok University, Turkey</i>	INVESTIGATION OF THE EFFECT OF STRUCTURAL PERSONALITY MODEL ON ORGANIZATIONAL DECISION MAKING
Assist. Prof. Dr. Dilaysu ÇINAR	<i>Beykent University, Turkey</i>	CONSUMER ATTITUDES TOWARDS ADVERTISEMENTS IN PUBLIC TRANSPORT VEHICLES

Hall-2, Session-4 06.12.2020, Sunday

 Baku Time 17³⁰ : 19³⁰	 Ankara Time 16³⁰ : 18³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Moscow Time 16³⁰ : 18³⁰	 Lagos Time 14³⁰ : 16³⁰
---	---	---	---	--

MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Ferhat KIZILGEÇİ

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Dr. Ferhat KIZILGEÇİ Assoc. Prof. Dr. Ferhat ÖZTÜRK	<i>Mardin Artuklu University, Turkey Şırnak University, Turkey</i>	AVALABILITY OF FIELDSCOUT CM 1000 CHLOROPHYLLMETER IN DETERMINING THE GRAIN YIELD AND NITROGEN USE EFFICIENCY IN DURUM WHEAT
Зими́на А.А. Zimina A.A. Романенкова О. С. Romanenkova O.S.	<i>Federal Science Center for Animal Husbandry named after Academy Member L.K., Russia</i>	ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ СКРЫТОГО ГЕНЕТИЧЕСКОГО ГРУЗА СИММЕНТАЛЬСКОЙ И ГОЛШТИНСКОЙ ПОРОД В СЫЧЕВСКОЙ ПОПУЛЯЦИИ КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА STUDYING THE PROBLEM OF THE HIDDEN GENETIC LOAD OF THE SIMMENTAL AND HOLSTEIN BREEDS IN THE SYCHEVSKAYA POPULATION OF CATTLE
Assoc. Prof. Dr. Ferhat KIZILGEÇİ Assoc. Prof. Dr. Ferhat ÖZTÜRK	<i>Mardin Artuklu University, Turkey Şırnak University, Turkey</i>	GRAIN YIELD AND QUALITY PERFORMANCE EVALUATION OF BREAD WHEAT (TRITICUM AESTIVUM L.) IN DIYARBAKIR, SOUTH-EASTERN TURKEY
Babatunde Taiye Oluwssola Babatunde Olujemisi Omowunmi Tunde Kehindeoluwafemi Oluwalana Toyin Aduloju Ajoke Rashidat Okeleke Sunday Okuse	<i>Federal College of Forestry, Nigeria</i>	MARKETING OF TIMBER IN SELECTED SAWMILLS IN IBADAN NORTH LOCAL GOVERNMENT AREA OF, OYO STATE NIGERIA
Yunus TANIK Prof. Dr. Kağan KÖKTEN	<i>Bingöl University, Turkey</i>	THE EFFECT OF DIFFERENT ROW SPACING ON SEED YIELD AND YIELD CHARACTERISTICS IN TEFF (<i>Eragrostis tef</i> [Zucc.] Trotter)
Assoc. Prof. Dr. Seyithan SEYDOŞOĞLU	<i>Siirt University, Turkey</i>	CALCEREUS RANGELANDS AMELIORATION APPLICATIONS FROM THE WORLD
Assist. Prof. Dr. Cenap YILMAZ	<i>Eskişehir Osmangazi University, Turkey</i>	EFFECTS OF DIFFERENT APPLICATIONS ON STORAGE OF THE HİCAZAR POMEGRANATE FRUITS
Assist. Prof. Dr. Cenap YILMAZ	<i>Eskişehir Osmangazi University, Turkey</i>	THE EFFECT OF MINERAL CONTENT ON FRUIT CRACKING OF LOQUAT

Hall-3, Session-4 06.12.2020, Sunday

 Baku Time 17³⁰ : 19³⁰	 Ankara Time 16³⁰ : 18³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Porto-Novo Time 14³⁰ : 16³⁰	 Sofia Time 15³⁰ : 17³⁰
---	---	---	---	--

MODERATOR: Dr. Ishrat FATMA

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. Cafer ÇARKIT Abdülhamit KOÇOĞLU	<i>Gaziantep University, Turkey</i>	A QUALITATIVE RESEARCH ON TURKISH COURSE APPLICATIONS DURING COVID 19 PROCESS
Dr. Iyamu I. F Imasuen KENNEDY	<i>University of Benin, Ngeria</i>	PERSONALITY TRAITS OF SECONDARY SCHOOL GIRLS ASPIRING TO STUDY SCIENCE, TECHNOLOGY, ENGINEERING AND MATHEMATICS (STEM) IN BENIN METROPOLIS OF EDO STATE, NIGERIA
Assist. Prof. Dr. Yusuf UYSAL	<i>Kütahya Dumlupınar University, Turkey</i>	READING THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS FROM THE PERSPECTIVE OF E-GOVERNMENT PRACTICES IN EDUCATION SERVICES
Assist. Prof. Dr. Nur DEMİRBAŞ ÇELİK Prof. Dr. Fidan KORKUT OWEN	<i>Alanya Alaaddin Keykubat University, Turkey</i> <i>Bahçeşehir University, Turkey</i>	THE PREDICTABILITY OF WELLNESS REGARDING THE EMOTIONAL WELL-BEING OF HIGH SCHOOL STUDENTS
Assist. Prof. Dr. Nur DEMİRBAŞ ÇELİK	<i>Alanya Alaaddin Keykubat University, Turkey</i>	THE MEANING/PURPOSE IN LIFE AMONG ADULTS AND THEIR COPING SKILLS DURING THE COVID-19 PANDEMIC
Assist. Prof. Dr. Tuğçe AKYOL	<i>Afyon Kocatepe University</i>	PRESCHOOL TEACHER CANDIDATES' OPINIONS AND VISUAL IMAGES ABOUT FAMILY INVOLVEMENT
Dr. Ishrat FATMA	<i>Maa Bhagwati Educational Institute, India</i>	EMBRACING TECHNOLOGICAL EQUIPMENTS AS EDUCATIONAL TOOLS IN TEACHING AND LEARNING ENGLISH
Dr. Hristivelina Kostadinova Zhecheva	<i>"Prof. Dr Assen Zlatarov" University, Bulgaria</i>	OPPORTUNITIES OF EDUCATIONAL DESIGN TO INCREASE THE EFFECTIVENESS OF SCIENCE EDUCATION

Hall-4, Session-4 06.12.2020, Sunday

 Baku Time 17³⁰ : 19³⁰	 Ankara Time 16³⁰ : 18³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Bukharest Time 15³⁰ : 17³⁰	 Canberra Time 00³⁰ : 02³⁰
---	---	---	--	---

MODERATOR: Prof. Dr. Francisco Javier JUEZ GÁLVEZ

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Alan Reed Libert	<i>University of Newcastle, Australia</i>	THE TREATMENT OF AZERBAIJAN AND OTHER AZERBAIJANI PLACE NAMES IN ARTIFICIAL AUXILIARY LANGUAGES
Gabriella KOVÁCS	<i>Sapientia Hungarian University of Transylvania, Romania</i>	THE CHALLENGES OF TRANSLATING JOKES, WORDPLAY AND IDIOMS
Ассистент. проф. Эмилия Авгинова-Николова Assist. Prof. Dr. Emilia Avginova-Nikolova	<i>University of St. St. Cyril and Methodius, Bulgaria</i>	ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С ОСНОВНЫМ КОМПОНЕНТОМ «ВОДА» В БОЛГАРСКОМ, РУССКОМ И ГРЕЧЕСКОМ ЯЗЫКАХ PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE MAIN COMPONENT "WATER" IN BULGARIAN, RUSSIAN AND GREEK LANGUAGES
Prof. Dr. Doina BUTIURCA	<i>George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Science and Technology of Târgu-Mureș, Romania</i>	GRAMMATICALIZATION, DEGRAMMATICALIZATION IN NATURAL LANGUAGES (WITH APPLICATION ON ROMANCE LANGUAGES)
Məstanova Günel Vahid	<i>Baku Eurasian University, Azerbaijan</i>	THE PROBLEM OF THE TURKISH LANGUAGE IN KOSOVO LITERATURE
Prof. Dr. Francisco Javier JUEZ GÁLVEZ	<i>Complutense University of Madrid, Spain</i>	DEATH IN COLD WAR LONDON: THE GEORGI MARKOV CASE IN SPANISH PRESS
Madame Zerhouni Fatima Zohra née Belkacem Mme DOUAR Aïcha	<i>University of Tlemcen, Algeria</i>	TRADUCTION DU TEXTE FRANÇAIS DANS LE MONDE ARABE TRANSLATION OF THE FRENCH TEXT IN THE ARAB WORLD
Dr. Nizami Şamil oğlu Adışirinov	<i>Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan</i>	DEER CULT IN TURKISH MYTHOLOGY AND SIGN IN "DEDE KORKUT" EPICS
Adam Warchol	<i>Maria Curie-Skłodowska University, Poland</i>	UNIVERSITY IS (NOT) A COMPANY: THE IDEA OF A UNIVERSITY IN THE MODERN ERA

Hall-1, Session-1

07.12.2020, Monday

 Baku Time 10⁰⁰ : 12⁰⁰	 Ankara Time 09⁰⁰ : 11⁰⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Tokio Time 15⁰⁰ : 17⁰⁰	 London Time 06⁰⁰ : 08⁰⁰
---	---	---	--	---

MODERATOR: Prof. Dr. Ali BILGILI

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Ali BILGILI Assoc. Prof. Dr. Başak HANEDAN	<i>Ankara University, Turkey Atatürk University, Turkey</i>	POISONOUS PLANTS IN LIVESTOCK ANIMALS <i>1: Astragalus spp., Oxytropis spp., Hypericum perforatum, Nerium oleander, Pteridium aquilinum, Quercus spp., Senecio spp.</i>
Dr. Vasil PIRGOZLIEV Dr. Isobel Margaret WHITING Dr. Teodora MIHOVA Dr. Stephen Charles MANSBRIDGE Dr. Stephen Paul ROSE	<i>Harper Adams University, UK Harper Adams University, UK Research Institute of Mountain Stockbreeding and Agriculture, Bulgaria Harper Adams University, UK Harper Adams University, UK</i>	EFFECT OF DIETARY SEA BUCKTHORN ON GROWTH PERFORMANCE, BLOOD PLASMA HAEMOGLOBIN AND GLUTATHIONE PEROXIDASE IN CHICKS REARED AT TWO DIFFERENT TEMPERATURES
Dr. Onur ERZURUM	<i>Selcuk University, Turkey</i>	THE EFFECT OF OUTDOOR ACCESS ON THE BEHAVIOR OF DAIRY COWS
Elena S. Tkacheva Prof. Dr. Ilya N. Medvedev	<i>Vologda State Dairy Farming Academy named after N.V. Vereshchagin, Russia Russian State Social University, Russia</i>	FUNCTIONAL PARTICIPATION IN HEMOSTASIS OF THE VASCULAR WALL IN PIGLETS DURING THE PHASE OF PLANT NUTRITION IN EARLY ONTOGENESIS
Assoc. Prof. Dr. Muhammad TAYYAB	<i>Osaka University, Japan University of Veterinary and Animal Sciences, Pakistan</i>	MOLECULAR CHARACTERIZATION OF RECOMBINANT THERMOSTABLE CELLULASE FROM THERMOTOGA NAPHTHOPHILA
Assoc. Prof. Dr. Mustafa KÖM	<i>Firat University, Turkey</i>	THE USE OF SEPRAFILM BARRIER ON THE PREVENTION OF INTRAABDOMINAL ADHESIONS
Dr. Kubra Yusifova Yusif	<i>Scientific Research Veterinary Institute, Azerbaijan</i>	CHARACTERIZATION OF LUMPY SKIN DISEASE (LSD) - AZERBAIJAN
Res. Assist. Dr. Semine DALGA Assist. Prof. Dr. Yalçın AKBULUT Veterinary Derya DELİ	<i>Kafkas University, Turkey</i>	A MORPHOMETRIC AND MACROANATOMICAL STUDY ON OS FEMUR IN RED FOXES (VULPES VULPES)
Dr. Izzet Burcin SATICIOGLU	<i>Erciyes University, Turkey</i>	GENOME BASED SPECIES DELINEATION OF Pseudomonas sp. Ps-23 ISOLATE RECOVERED FROM FARMED TROUT

Hall-2, Session-1

07.12.2020, Monday

Baku Time
10⁰⁰ : 12⁰⁰

Ankara Time
09⁰⁰ : 11⁰⁰

ID: 572 394 7582
Password: 122020

MODERATOR: Prof. Dr. Ramazan BİÇER

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Ramazan BİÇER	<i>Sakarya University, Turkey</i>	TRANSFORMATION OF SOCIAL RELATIONS OF TURKS WITH BULGARIANS IN BULGARIA AFTER MIGRATION
Dr. Siddik AĞÇOBAN	<i>Kırklareli University, Turkey</i>	A COMPARISON BETWEEN "SOCIOLOGY OF HAJJ" AND "HAJJ FIQH"
Assist. Prof. Dr. Yasin ULUTAŞ	<i>Uşak University, Turkey</i>	VÂSİL B. ATÂ AND HIS SERMON WITHOUT THE LETTER RA
Assist. Prof. Dr. Fevzi YİĞİT	<i>Neuşehir Hacı Bektaş Veli University, Turkey</i>	THE UNITY of RELIGION and POLITICS on AVICENNA: THE CALIPHATE
Assist. Prof. Dr. Ayşegül YILMAZ	<i>Bolu Abant İzzet Baysal University, Turkey</i>	AN ALLEGATION ABOUT DISCREPANCY OF HANAFIS: EATING DUE TO FORGETFULNESS WHILE FASTING AND ITS RULE
Assist. Prof. Dr. Halil KAYA	<i>Hakkari University, Turkey</i>	A STUDY ON THE RUMORS OF THE PROPHET SOLOMON
Prof. Dr. Mehmet ÖNAL Prof. Dr. Emin ÇELEBİ	<i>İnönü University, Turkey</i>	PHILOSOPHY OF İBN HALDUN
Prof. Dr. Emin ÇELEBİ Prof. Dr. Mehmet ÖNAL	<i>İnönü University, Turkey</i>	A PSYCHOPHYSICAL PARALLELISM: CASE OF SPINOZA
Assoc. Prof. Dr. S. Atakan ALTINÖRS	<i>Galatasaray University, Turkey</i>	HERDER'S APPROACH TO LANGUAGE IN THE CONTEXT OF HIS PHILOSOPHY OF HISTORY
Prof. Dr. Emin ÇELEBİ	<i>İnönü University, Turkey</i>	AN ANALYSIS ON THE EPYSTEMOLOGICAL INCOHERENCY IN JOHN LOCKE

Hall-3, Session-1 07.12.2020, Monday

Baku Time
10⁰⁰ : 12⁰⁰

Ankara Time
09⁰⁰ : 11⁰⁰

ID: 572 394 7582
Password: 122020

Bukharest Time
08⁰⁰ : 10⁰⁰

MODERATOR: Prof. Dr. Simona Rodat

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Dr. İlknur KAHRİMAN Res. Assist. Bahar ÇOLAK	Karadeniz Technical University, Turkey	EVALUATION OF NURSING STUDENTS' ATTITUDES REGARDİNG CHILD RIGHTS
Prof. Dr. Simona Rodat	Adventus University of Cernica, Romania	HOW SENIORS IN GERMANY USE THE INTERNET FOR HEALTH-RELATED INFORMATION AND DECISIONS: A QUALITATIVE STUDY
Res. Assist. Bahar ÇOLAK Lect. Berrin GÖGER Assoc. Prof. Dr. İlknur KAHRİMAN	Karadeniz Technical University, Turkey Gümüşhane University, Turkey Karadeniz Technical University, Turkey	EVALUATION OF THE PRACTICES OF SAFE SLEEP PRINCIPLES OF MOTHERS WITH 0-1 AGE BABIES
Dr. Ramazan KIRAÇ Elem EROĞLU	Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Turkey Kayseri University, Turkey	CORONAVIRUS (COVIDIEN-19) ACTION DURING VIOLENCE NEWS FACED BY HEALTH WORKERS IN TURKEY (11 MARCH - 30 OCTOBER 2020)
Lect. Başak TÜRKMEN Assist. Prof. Dr. Meftun AKGÜN	İstanbul Rumeli University, Turkey Üsküdar University, Turkey	DETERMINATION OF PAIN LEVEL AND COPING METHODS IN PATIENTS WITH ANKYLOSING SPONDYLITIS
Lect. Berrin GÖGER Assoc. Prof. Dr. İlknur KAHRİMAN Res. Assist. Bahar ÇOLAK	Gümüşhane University, Turkey Karadeniz Technical University, Turkey Karadeniz Technical University, Turkey	MOTHERS' APPROACH TO SUPPLEMENTARY FOODS
Assist. Prof. Dr. Hasan ESKALEN Ali KAYIŞ	Kahramanmaraş Sutcu Imam University, Turkey	POLYVINYL ALCOHOL-CARBON DOTS NANOCOMPOSITE FILMS FROM ORGANIC WASTE
Lect. Berrin GÖGER Assoc. Prof. Dr. İlknur KAHRİMAN Res. Assist. Bahar ÇOLAK	Gümüşhane University, Turkey Karadeniz Technical University, Turkey Karadeniz Technical University, Turkey	FEEDING OF BABIES WITH ONLY BABY'S MILK IN THE FIRST SIX MONTHS
Sadiye Kübra BAŞKAYA Assist. Prof. Dr. Hasan ESKALEN Assist. Prof. Dr. Mustafa ÇEŞME	Kahramanmaraş Sutcu Imam University, Turkey	INVESTIGATION OF SOME OPTICAL PROPERTIES OF CARBON QUANTUM DOTS DEPENDING ON HYDROTHERMAL REACTION TIME

Hall-4, Session-1

07.12.2020, Monday

Baku Time
10⁰⁰ : 12⁰⁰

Ankara Time
09⁰⁰ : 11⁰⁰

ID: 572 394 7582
Password: 122020

MODERATOR: Prof. Dr. Soner ÇANKAYA

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Dr. Yeliz ERATLI ŞİRİN Saadet GÖNEN YILDIZ	<i>Çukurova University, Turkey</i>	ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY APPLICATIONS IN SPORTS: TURKEY STADYUM EXAMPLE
Lect. Asım TUNÇEL Prof. Dr. Erbil HARBİLİ	<i>Tekirdağ Namık Kemal University, Turkey Selçuk University, Turkey</i>	COMPARISON OF PRE-SEASON ENDURANCE AND SPEED PERFORMANCE IN YOUNG SOCCER PLAYERS
Lect. Gülşah TOLLU Assist. Prof. Dr. Emre SERİN	<i>Mersin University, Turkey</i>	VITAMIN D SUPPLEMENTATION TO REDUCE AND PREVENT ACUTE RESPIRATORY DISTRESS SYNDROME (ARDS) IN COVID-19 PATIENTS
Ünal SAKİ Prof. Dr. Soner ÇANKAYA	<i>Ondokuz Mayıs University, Turkey</i>	COMPARISON OF VAR SYSTEM IN TURKEY FOOTBALL SUPER LEAGUE ACCORDING TO SEASONS
Ömer Tarkan TUZCUOĞULLARI	<i>Gaziantep University, Turkey</i>	FIVE-YEAR PERFORMANCE EVALUATION OF A WOMEN'S ROSE: CASE PRESENTATION
Assist. Prof. Dr. Emre SERİN Lect. Gülşah TOLLU	<i>Mersin University, Turkey</i>	COVID-19 IMMUNE SYSTEM AND EXERCISE
Lect. Aydan ERMİŞ Prof. Dr. Soner ÇANKAYA Seda SABAH	<i>Ondokuz Mayıs University, Turkey</i>	SAMSUN TEKKEKÖY MUNICIPALITY SPORT SERVICES AND PRACTICES
Seda SABAH Prof. Dr. Soner ÇANKAYA Lect. Aydan ERMİŞ	<i>Ondokuz Mayıs University, Turkey</i>	LOCAL ADMINISTRATIONS SPORT SERVICES AND PRACTICES: CASE OF SAMSUN PROVINCE İLKADIM MUNICIPALITY

Hall-1, Session-2

07.12.2020, Monday

 Baku Time 12³⁰ : 14³⁰	 Ankara Time 11³⁰ : 13³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Lefkoşa Time 10³⁰ : 12³⁰	 Lagos Time 09³⁰ : 11³⁰
---	---	---	--	--

MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Sevcan YILDIZ

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. Elif Tuba TAMER	<i>Kütahya Dumlupınar University, Turkey</i>	THE RELATIONSHIP BETWEEN MANAGEMENT DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS AND PERCEPTIONS OF ORGANIZATIONAL PERFORMANCE: A STUDY ABOUT HOTEL CHAINS
Azima TUGELBAEVA Assist. Prof. Dr. Güntekin ŞİMŞEK	<i>Kyrgyzstan-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>	ATTITUDE OF A TRADERS' SELLING SOUVENIR IN BISHKEK TO TOURISM AND TOURIST
Assist. Prof. Dr. Mona BOUZARI Assist. Prof. Dr. Homayoun Pasha SAFAVI	<i>European University of Lefke, Cyprus Cyprus International University, Cyprus</i>	COVID-19, A GAME CHANGER IN TOURISM SECTOR
Assoc. Prof. Dr. Sevcan YILDIZ Lect. Kürşat KARIŞMAZ	<i>Akdeniz University, Turkey</i>	MYTHOLOGICAL FIGURES IN THE EMERGENCE OF COMPUTER GAMES
Assist. Prof. Dr. Barış DEMİRCİ Res. Assist. Özel KILIÇ Res. Assist. Yunus ÖZHASAR	<i>Eskişehir Osmangazi University, Turkey</i>	NOMOPHOBIA IN HOTEL BUSINESS: SAMPLE OF ESKISEHIR
Dr. ODUM Chigozie Jude	<i>University of Nigeria, Nigeria</i>	STAKEHOLDERS' INVOLVEMENT IN TOURISM PLANNING AND DEVELOPMENT IN NIGERIA: A CRITICAL APPRAISAL OF NATIONAL POLICY AND ACT
Dr. ODUM Chigozie Jude	<i>University of Nigeria, Nigeria</i>	TOURISM STAKEHOLDERS' INVOLVEMENT IN TOURISM POLICIES AND ACT: THE NIGERIAN CASE
Assoc. Prof. Dr. Sevcan YILDIZ Seden TURAMBERK ÖZERDEN	<i>Akdeniz University, Turkey Girne American University, Cyprus</i>	BYZANTION'S HAGIA EIRENE CHURCH
Assist. Prof. Dr. Songül ÖZER	<i>Van Yüzüncü Yıl University</i>	CULTURAL TOURISM VALUES AND ART OF NIELLO IN VAN

Hall-2, Session-2 07.12.2020, Monday

 Baku Time 12³⁰ : 14³⁰	 Ankara Time 11³⁰ : 13³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Delhi Time 14⁰⁰ : 16⁰⁰	 Sofia Time 10³⁰ : 12³⁰
---	---	---	--	--

MODERATOR: Assist. Prof. Dr. Muhammet Samet KILIÇ

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Seda BEYAZ Ozlem GOK Assoc. Prof. Dr. Abdullah ASLAN	<i>Firat University, Turkey</i>	THE INVESTIGATION OF THE PROTECTIVE EFFECTS OF CURCUMIN AGAINST OXIDATIVE DAMAGE CAUSED BY HYDROGEN PEROXIDE IN SACCHAROMYCES CEREVISIAE
Assist. Prof. Dr. Rukiye DEMİR Assoc. Prof. Dr. Emine DIRAMAN	<i>Samsun University, Turkey Ondokuz Mayıs University, Turkey</i>	CHAPERONE PROTEINS AT OVERVIEW
Assist. Prof. Dr. Muhammet Samet KILIÇ	<i>Zonguldak Bülent Ecevit University, Turkey</i>	DIFFUSION COEFFICIENTS OF POLYPYRROLE FILMS ELECTROPOLYMERIZED IN DIFFERENT SOLUTIONS
Ananya JULKA Dr. Priti GUPTA	<i>Manav Rachna University, India</i>	WATER QUALITY ASSESSMENT AND HEAVY METAL DETOXIFICATION VIA BIOREMEDIATION
Dr. Ukaogo Prince O. Dr. Siddhant Dr. Atem Bethel Ajong Mrs. Ukaogo Chizoba T.	<i>Abia State University, Nigeria Durgesh Nandini Degree College, Nigeria University of Dschang, Cameroon Abia State University, Nigeria</i>	ESTIMATION OF RISK CAUSED BY INTAKE OF TRACE METAL THROUGH CONSUMPTION OF WILD EDIBLE MUSHROOMS COLLECTED AROUND AUTOMOBILE VILLAGE IN ABIA STATE
Assoc. Prof. Dr. Yana Karamalakova Assoc. Prof. Svetlana Momchilova Prof. Dr. Veselina Gadjeva Assoc. Prof. Galina NIKOLOVA	<i>"Prof. Dr Assen Zlatarov" University, Bulgaria Institute of Organic Chemistry with Centre of Phytochemistry, Bulgarian, Bulgaria Trakia University, Bulgaria</i>	EPR SIGNAL INTENSITY INVESTIGATION OF ANTIOXIDANT POTENTIAL IN VITRO OF ROSA CANINA L DRY BERRIES AND ETHANOL EXTRACT AFTER GAMMA RADIATION
Dr. Ese ANIBOR	<i>Delta State University, Abraka, Nigeria</i>	HYOSPERMATOGENESIS: DEMONSTRATION WITH HISTOPATHOLOGY OF TESTICULAR BIOPSY IN ANAMBRA STATE, NIGERIA
Dr. Gabriela Vochita Assoc. Prof. Dr. Lacramioara Oprica Dr. Alexander Molokanov Dr. Shvidkiy Sergey Dr. Daniela Gherghel Prof. Dr. Habil. Dorina-Emilia Creanga	<i>Institute of Biological Research, Romania "Alexandru Ioan Cuza" University, Romania Joint Institute for Nuclear Research, Russia Joint Institute for Nuclear Research, Russia Institute of Biological Research, Romania "Alexandru Ioan Cuza" University, Romania</i>	SOME PRELIMINARY RESULTS ON WHEAT IRRADIATION WITH PROTON BEAM AT THE BRAGG PEAK

<p>Dr. Mitko MITEV Dr. Radostina MITEV Asst. Prof. Ekaterina GEORGIEVA</p>	<p><i>Trakia University, Bulgaria</i></p>	<p>APPLICATION OF 3D-CT RECONSTRUCTION OF LUMBAR TRANSVERSE PROCESS STRESS FRACTURES IN FORENSIC MEDICINE</p>
<p>Assist. Prof. Dr. Bayram ÜRKEK</p>	<p><i>Gümüşhane University, Turkey</i></p>	<p>DETERMINATION OF SOME QUALITY PROPERTIES OF STREET MILK SOLD IN GÜMÜŞHANE</p>

Hall-3, Session-2 07.12.2020, Monday

Baku Time
12³⁰ : 14³⁰

Ankara Time
11³⁰ : 13³⁰

ID: **572 394 7582**
Password: **122020**

Bucharest Time
10³⁰ : 12³⁰

MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazadeh

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Pərvanə Hüseynova	<i>Baku Eurasian University, Azerbaijan</i>	DESCRIPTIVE LINGUISTICS AND LEXICO-GRAMMAR FORMS
Ibrahimova Nabat	<i>Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan</i>	LINGUISTIC INDICATORS OF GRAMMATICAL SPACE CATEGORY
Vüsalə Qalib qızı Kərimli	<i>Baku State University, Azerbaijan</i>	SYNTACTIC WHOLE AND FORMAL TOOLS OF CONNECTION IN MIR JALAL PASHAYEV'S FICTIONAL PROSE
Prof. Dr. Kazimov Ismail Babash oğlu Assoc. Prof. Dr. Mammadova Svetlana Nasib gizi	<i>Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan</i>	GENDER GRAMMAR
Roxana Maria Crețu	<i>West University of Timișoara (Romania)</i>	CHROMATIC SIMILARITIES BETWEEN ROMANTIC POETRY AND PICTURE. EMINESCU AND DELACROIX
Assist. Prof. Dr. Halil İbrahim BALKUL	<i>Sakarya University, Turkey</i>	A PROPOSAL FOR ASSESSMENT IN TRANSLATION TECHNOLOGY CLASSES
Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazadeh	<i>Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan</i>	LITERARY SCHOOL OF ALIAGHA VAKHID AND HIS SUCCESSORS
Assoc. Prof. Dr. Mehmet ALPTEKİN	<i>Kilis 7 Aralık University, Turkey</i>	TRACES OF THE TURKISH FOLKLOR IN FİELD-MARSHAL HELMUNT von MOLTKE'S TURKEY LETTERS
Assoc. Prof. Dr. Erdiñç DOĞRU	<i>Gazi University, Turkey</i>	EVALUATION OF ARABIC IDIOMS and PROVERBS IN THE WORK OF ANTOINE GALLAND'S <i>DURÛB-I EMSÂL-İ TÛRKÎ</i>

Hall-4, Session-2
07.12.2020, Monday

Baku Time
12³⁰ : 14³⁰

Ankara Time
11³⁰ : 13³⁰

ID: **572 394 7582**
Password: **122020**

MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Nilgun ULUTAŞDEMİR

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Dr. Nilgun ULUTAŞDEMİR	<i>Gümüşhane University, Turkey</i>	OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY SERVICES FOR HEALTH WORKERS
Assoc. Prof. Dr. Nilgun ULUTAŞDEMİR	<i>Gümüşhane University, Turkey</i>	MOST AFFECTED BY COVID-19: HEALTH WORKERS
Özlem MENTEŞ YALÇIN Prof. Dr. Soner ÇANKAYA Assoc. Prof. Dr. Yaşar BARUT	<i>Ondokuz Mayıs University, Turkey</i>	EXAMINATION THE MINDFULNESS LEVELS OF JUDO ATHLETES
Assist. Prof. Dr. İbrahim BOZKURT	<i>Kilis 7 Aralık University, Turkey</i>	THE EFFECTS OF WORKING CONDITIONS ON THE JOB SATISFACTION AND BEHAVIORAL INTENTIONS OF THE FAMILY MEDICINE PRACTICE
Lect. Davut NACAR Prof. Dr. Zülfü DEMİRTAŞ	<i>Sütçü İmam University, Turkey Fırat University, Turkey</i>	DEVELOPMENT OF A SCALE FOR ORGANISATIONAL DNA CHARACTERISTICS OF SCHOOLS
Assist. Prof. Dr. Halil Erkan SAYAN	<i>Health Sciences University Bursa Higher Specialization Training And Research Hospital, Turkey</i>	EVALUATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN HARRIS-BENEDICT FORMULA AND INDIRECT CALORIMETRY IN CALCULATION OF ENERGY CONSUMPTION IN INTENSIVE CARE PATIENTS WITH MECHANICAL VENTILATION
Assist. Prof. Dr. Şerafettin ERTEN	<i>Uşak University, Turkey</i>	PUBLIC VALUE FAILURE MODEL AS AN EVALUATION TOOL IN PUBLIC ADMINISTRATION
Res. Assist. Birgül ÇİÇEK Prof. Dr. Hande ŞAHİN Prof. Dr. Sibel ERKAL	<i>Hacettepe University, Turkey Kırıkkale University, Turkey Hacettepe University, Turkey</i>	AN INVESTIGATION OF INDIVIDUALS' HEALTHY LIFE STYLE BEHAVIORS IN TERMS OF SOME DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS
Dr. Aziz ŞEKER Dr. Emre ÖZCAN	<i>Amasya University, Turkey Başkent University, Turkey</i>	THINKING ON THE MICRO-POLITICS OF SOCIAL VIOLENCE

Hall-1, Session-3

07.12.2020, Monday

Baku Time
15⁰⁰ : 17⁰⁰

Ankara Time
14⁰⁰ : 16⁰⁰

ID: 572 394 7582
Password: 122020

MODERATOR: Dr. Yelda TUTAR SERTER

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Dr. Yaşar BEDİRHAN Assoc. Prof. Dr. Sefa YILDIRIM	<i>Ağrı İbrahim Çeçen University, Turkey</i>	GROWING UP DURING THE DEVELOPMENT OF THE SELJUK STATE MAJOR SCHOLARS, SCIENTISTS, THEIR WORKS AND SCIENTIFIC SERVICES
Lect. Nurullah NEHİR	<i>Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey</i>	THE CIVIL SERVICE LIFE OF MEHMED ATA BEY
Mövsümov Şəfa Kamran oğlu Movsumov Shafa Kamran oğlu	<i>National Museum of History of Azerbaijan of ANAS, Azerbaijan</i>	COINS OF SHIRVANSHAH SHAHRUKH (BASED ON THE TREASURE OF THE GABALA OF THE YEAR 2009)
Ahmadov Maharram	<i>National Museum of History of Azerbaijan of ANAS, Azerbaijan</i>	THE ROLE OF DERBENT CITY IN ARAB-KHAZAR RELATIONS
Assist. Prof. Dr. Mustafa Ali UYSAL	<i>Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey</i>	THE IMPRESSIONS OF KONYA GOVERNOR MEHMED FERID PASHA FROM BURDUR-AKŞEHİR-EĞİRDİR
Ayten HUSEYNOVA	<i>Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan</i>	TO THE REGION OF GEOPOLITICAL OBJECTS IN THE SOUTH CAUCASUS LEVEL OF IMPACT: RUSSIAN FEDERATION
Assoc. Prof. Dr. Nurhan AYDIN Cansu BARAKÇİN	<i>Kafkas University, Turkey</i>	THE FOSTER-LAND AFFAIRS DURING THE DEMOCRATIC PARTY RULE
Dr. Yelda TUTAR SERTER	<i>Çanakkale Onsekiz Mart University, Turkey</i>	ITALIAN PRESIDENT GIOVANNI GRONCHI'S VISIT TO TURKEY
Assist. Prof. Dr. Abdulhamit KAVAK	<i>Kilis 7 Aralık University, Turkey</i>	DEVELOPMENT OF CHARIOTS IN ANCIENT MESOPOTAMIA
Dr. İsmayılzadə Nərmin	<i>Baku State University, Azerbaijan</i>	AZERBAIJAN SSR IN THE YEARS AFTER THE SECOND WORLD WAR (1946-1950)

Hall-2, Session-3 07.12.2020, Monday

Baku Time
15⁰⁰ : 17⁰⁰

Ankara Time
14⁰⁰ : 16⁰⁰

ID: 572 394 7582
Password: 122020

MODERATOR: Res. Assist. Dr. Aslı ÇANDARLI ŞAHİN-
Dr. Pərinaz İslam qızı SADIQLI

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ	<i>Kırıkkale University, Turkey</i>	BEGGAR TYPES IN THE OTTOMAN SOCIETY
Res. Assist. Dr. Aslı ÇANDARLI ŞAHİN	<i>Mugla Sıtkı Kocman University, Turkey</i>	CIVILIZATION OF NOMADS AND THE PERCEPTION OF SETTLEDNESS
Assist. Prof. Dr. Kazım KARTAL	<i>Adıyaman University, Turkey</i>	PRESENTATION OF POPULATION BOOKS FROM MALATYA SANJAK
Assist. Prof. Dr. Kazım KARTAL	<i>Adıyaman University, Turkey</i>	ECONOMIC AND EXTERNAL STRUCTURE OF BOSTANCI DISTRICT IN MALATYA SANJAK (1842-1843)
Oğuz kağan BAYRAKDAR	<i>Baku State University, Azerbaijan</i>	ANALYSIS OF RESEARCHES ON CENTRAL ASIA IN AZERBAIJANI HISTORIOGRAPHY FROM THE 20TH CENTURY TO PRESENT
Fatma Betül AYDEMİR	<i>Baku State University, Azerbaijan</i>	1986 THE JELTOKS (ALMA-ATA) EVENTS REFLECTION ON AN ASSESSMENT OF TURKEY PRESS
Dr. Pərinaz İslam qızı SADIQLI	<i>Baku Eurasian University, Azerbaijan</i>	WOODEN THINGS USING IN THE BREAD BAKING
Aygün Soltanzadə	<i>Baku State University, Azerbaijan</i>	THE ROLE OF AHMET YASSAWI UNIVERSITY IN TURKEY-KAZAKHSTAN RELATIONS
Dr. Adıgözəlova Məleykə Zahir qızı	<i>Baku Eurasian University, Azerbaijan</i>	THE MAIN STRATEGIES AND SPECIFIC FEATURES OF THE US POLICY IN THE MIDDLE EAST (IN THE SECOND HALF OF XX CENTURY-EARLY XXI CENTURY)
İsmail AK Assist. Prof. Dr. Hüseyin ELİTOK	<i>Atatürk University, Turkey</i>	THE ORNAMENTS AND MANUSCRIPT ENDOWMENTS WITH INVENTORY NUMBER 1420, 1505 AND 1994 BELONGING TO THE 19th CENTURY IN THE ARCHIVES OF THE GENERAL DIRECTORATE OF FOUNDATIONS

Hall-3, Session-3 07.12.2020, Monday

 Baku Time 15⁰⁰ : 17⁰⁰	 Ankara Time 14⁰⁰ : 16⁰⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Sofia Time 13⁰⁰ : 15⁰⁰	 Jakarta Time 18⁰⁰ : 20⁰⁰
---	---	---	--	--

MODERATOR: Prof. Dr. Ahmet Niyazi ÖZKER

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. Serap ÜRÜT SAYGIN	<i>Aksaray University, Turkey</i>	COMPETITIVENESS OF THE AGRICULTURAL SECTOR: EU-TURKEY COMPARISON
Jamilu Abdulkadir	<i>Ahmadu Bello University, Nigeria</i>	BANK RISK MANAGEMENT AND PERFORMANCE: EVIDENCE FROM DEPOSIT MONEY BANKS OF A SELECTED COUNTRY IN SUB-SAHARAN AFRICA
Prof. Dr. Ahmet Niyazi ÖZKER	<i>Bandirma Onyeddi Eylül University, Turkey</i>	THE PROBLEM OF QUALITY IN PUBLIC EXPENDITURES IN THE EU AND A FUNCTIONAL ECONOMIC ANALYSIS OF EXPENDITURES
Mr. RAVIRAJAN K	<i>University of Madras, India</i>	EVALUATING EFFICIENCY OF INDIAN COMMERCIAL BANKS IN THE POST SUB-PRIME CRISIS
Assist. Prof. Dr. İsmail GÜNEŞ Res. Assist. İsmi naz ÇINAR	<i>Çukurova University, Turkey Hatay Mustafa Kemal University, Turkey</i>	GENDER BUDGETING APPROACH IN TURKEY
Dr. Darina Stoyanova Prof. Dr. Antoniya Stoyanova	<i>Trakia University, Bulgaria</i>	COMPARATIVE TESTING OF COMMON WHEAT VARIETIES
Arzu ÇEVİK Assoc. Prof. Dr. Cihan YÜKSEL	<i>Mersin University, Turkey</i>	THE RELATIONSHIP BETWEEN SEMI-PUBLIC GOODS AND ASYMMETRIC INFORMATION: THE CASE OF HEALTH SECTOR
Belainew Belete Surafel Melak	<i>Bahir Dar University, Ethiopia</i>	IMPACT OF SMALL SCALE IRRIGATION TECHNOLOGY ON WOMEN EMPOWERMENT IN AMHARA NATIONAL REGIONAL STATE OF ETHIOPIA
Lect. Robby I. Chandra Lect. V. Christianto	<i>Cipanas Advanced School of Theolog, Indonesia Satyabhakti Advanced School of Theology, Indonesia</i>	KOINOMICS: APPLICATION OF TRINITARIAN ECONOMICS CONCEPT BASED ON LUKE 16:1-9

Hall-4, Session-3 07.12.2020, Monday

 Baku Time 15⁰⁰ : 17⁰⁰	 Ankara Time 14⁰⁰ : 16⁰⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Bucharest Time 13⁰⁰ : 15⁰⁰	 Delhi Time 16³⁰ : 18³⁰
---	---	---	--	--

MODERATOR: Dr. Alexandra UNGUREANU

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. İsmail BAKAN Y. Sonay YILMAZ	<i>Sütçü İmam University, Turkey</i>	THE EFFECT LEVEL OF ETHICAL LEADERSHIP ON INDIVIDUALS PERCEPTION OF ORGANIZATIONAL JUSTICE
Dr. Alexandra UNGUREANU	<i>Stefan cel Mare University, Romania</i>	THE ROLE OF BUSINESS INTELLIGENCE IN THE DIGITAL REVOLUTION OF THE 21st CENTURY
Ph.D Research Scholar, M. K. GANESHAN Dr. C. VETHIRAJAN	<i>Alagappa University, India</i>	ROLE OF INTERNET IN ELECTRONIC HUMAN RESOURCE MANAGEMENT (E-HRM)
Elif BADEM Assoc. Prof. Dr. Yusuf Kemal ÖZTÜRK	<i>Amasya University, Turkey</i>	INNOVATION PROCESS WHICH IS THE BASIC DYNAMICS OF NATIONAL DEVELOPMENT IN TURKEY AND ITS THEORETICAL BACKGROUND
Assist. Prof. Rifat Memon	<i>Poona College of Arts, Science and Commerce, India</i>	WOMEN EDUCATION AND EMPOWERMENT IN INDIA
Dr. Kâmil Abdullah EŞİDİR Assist. Prof. Dr. Serkan METİN	<i>Firat Development Agency Elaziğ Investment Support Office, Turkey Malatya Turgut Özal University, Turkey</i>	HEN EGG EXPORT FORECAST WITH MLP METHOD: TURKEY'S EGG EXPORT FORECAST SAMPLE
Nur AKMANLAR Prof. Dr. Erkut AKKARTAL	<i>Yeditepe University, Turkey</i>	DIGITALIZATION OF EDUCATION WITH COVID-19
Ufedo Monday SHAIBU	<i>Kogi State University Anyigba, Nigeria</i>	ASSESSMENT OF FARMERS' WILLINGNESS TO PAY FOR HEALTH INSURANCE IN DEVELOPING COUNTRIES: EMPIRICAL EVIDENCE FROM NORTH CENTRAL NIGERIA
Dr. Chitra Krishnan Dr. Mubashir Majid Baba	<i>Amity University, India</i>	DRIVING INNOVATION FOR ORGANISATIONAL SURVIVAL AND EXCELLENCE- PRE AND POST PANDEMIC

Hall-1, Session-4 07.12.2020, Monday

 Baku Time 17³⁰ : 19³⁰	 Ankara Time 16³⁰ : 18³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Tbilisi Time 17³⁰ : 19³⁰	 Edmonton Time 06³⁰ : 08³⁰
---	---	---	--	---

MODERATOR: Prof. Dr. İbrahimova Gülzar

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. İbrahimova Gülzar	<i>Baku Eurasian University, Azerbaijan</i>	SOVIET "LAW EQUALITY" AND CONFLICTS
Assoc. Prof. Dr. Raluca Irina Clipa Dr. Flavian Clipa	<i>Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Romania Romanian Court of Accounts, Romania</i>	TRUST: INFORMAL INSTITUTION IN THE PANDEMIC CONTEXT
Valéry Iragi Ntwali Nantondo	<i>University of Szeged, Hungary</i>	LA DELINQUANCE JUVENILE DANS LA VILLE DE BUKAVU : ANALYSE DES CAUSES ET MECANISMES DE PREVENTION JUVENILE DELINQUENCY IN THE CITY OF BUKAVU: ANALYSIS OF CAUSES AND PREVENTION MECHANISMS
Ekaterine Lomia Tariel Lomia	<i>Caucasus International University, Georgia Tbilisi State University, Georgia</i>	THE UNITED STATES-RUSSIA CLASHES OF INTERESTS IN THE SOUTH CAUCASUS (THE CASE OF GEORGIA)
Assoc. Prof. Dr. Preeti Tewary	<i>Shri Guru Ram Rai University, India</i>	CHALLENGES OF DEMOCRACY IN INDIA
Prof. Ananda Majumdar	<i>University of Alberta, Canada</i>	IMPACT OF NEO-LIBERALISM AND GLOBALIZATION IN THE CONTEXT OF BENGALI RENAISSANCE
Assoc. Prof. Dr. Mütəllim Rəhimov	<i>Baku Eurasian University, Azerbaijan</i>	SOCIALIZATION OF CHILDREN IN DIFFERENT FAMILY TYPES
Assoc. Prof. Dr. Əlövsət Allahverdiyev	<i>Baku State University, Azerbaijan</i>	THE ROLE OF THE RWANDAN TRIBUNAL AND THE INTERNATIONAL CRIMINAL JUSTICE SYSTEM IN PREVENTING WAR CRIMES AND GENOCIDE
Dr. Mesut ŞÖHRET	<i>Gaziantep University, Turkey</i>	THE AGE OF POPULAR PROTESTS AROUND WORLD

Hall-2, Session-4 07.12.2020, Monday

 Baku Time 17³⁰ : 19³⁰	 Ankara Time 16³⁰ : 18³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Bucharest Time 15³⁰ : 17³⁰	 Moscow Time 16³⁰ : 18³⁰
---	---	---	--	---

MODERATOR: Prof. Dr. Rodica-Mariana Ion

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Dr. Ersoy YILMAZ	<i>Çankırı Karatekin University, Turkey</i>	ART HISTORY DISCIPLINE IN THE CONTEXT OF ITS RELATIONSHIP WITH THE GLOBAL ART ENVIRONMENT, AND THE ART HISTORICAL DISCOURSE IN TURKEY AFTER 1990.
Prof. Dr. Rodica-Mariana Ion	<i>Valahia University of Târgoviște, Romania</i>	A MULTI-ANALYTICAL INVESTIGATIONS OF THE STONE MATERIALS FROM ROMANIAN ARCHITECTURAL MONUMENTS
Гетманцева Варвара Владимировна Assoc. Prof. Dr. Getmantseva Varvara Vladimirovna Козлова Людмила Олеговна Assoc. Prof. Dr. Kozlova Lyudmila Olegovna Андреева Елена Георгиевна Prof. Dr. Andreeva Elena Georgievna Белгородский Валерий Савельевич Prof. Dr. Belgorodsky Valery Savelievich	<i>«Российский государственный университет имени А.Н.Косыгина» Russian A. N. Kosygin State University, Russia</i>	КИНЕМАИЧЕСКИЙ СПОСОБ ПАРАМЕТРИЧЕСКОГО ОПИСАНИЯ ПОВЕРХНОСТИ ФИГУРЫ ЧЕЛОВЕКА KINEMATIC METHOD FOR PARAMETRIC DESCRIPTION OF THE SURFACE OF A HUMAN FIGURE
Assist. Prof. Dr. Ayşe MANAV	<i>Toros University, Turkey</i>	READING THE MERSIN CITY IDENTITY WITH MIND MAP METHOD
Professor Dr. Odette Arhip Assisit. Prof. Dr. Cristian Arhip	<i>Ecological University of Bucharest, Romania University of Medicine and Pharmacy "Grigore T.Popa" Iasi, Romania</i>	FICTIONAL ASPECTS OF BUCHAREST BUILDINGS
Assoc. Prof. Dr. Can Bülent KARAKUŞ Assoc. Prof. Dr. Sayiter YILDIZ	<i>Sivas Cumhuriyet University, Turkey</i>	INDEX-BASED APPROACHES TO THE EVALUATION OF ENVIRONMENTAL QUALITY
Lect. Meriç Begüm BAŞEREN Assoc. Prof. Dr. Murat ORAL	<i>Mersin University, Turkey Konya Technical University, Turkey</i>	EVALUATION OF INNOVATIVE APPROACHES IN MOSQUE ARCHITECTURE THROUGH COMPETITION PROJECTS
Abdulmuner Malikzada Assoc. Prof. Dr. Hasan Firat PULAT	<i>Izmir Katip Celebi University, Turkey</i>	CURING TIME EFFECT ON BEARING CAPACITY OF ALLUVIAL DEPOSITS
Betül TOPÇU Prof. Dr. Pınar DİNÇ KALAYCI	<i>Gazi University, Turkey</i>	METRO STATIONS IN THE CONTEXT OF ARCHITECTURAL AUTHENTICITY: INVESTIGATION IN THE CONTEXT OF ANKARA

Hall-3, Session-4 07.12.2020, Monday

 Baku Time 17³⁰ : 19³⁰	 Ankara Time 16³⁰ : 18³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Sofia Time 15³⁰ : 17³⁰	 Delhi Time 19⁰⁰ : 21⁰⁰
---	---	---	--	--

MODERATOR: Assist. Prof. Dr. Duygu İNCİ

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Ventseslav Atanasov Lyudmila Velkova Lubka Tancheva Aleksander Dolashki Reni Kalfin Pavlina Dolashka	<i>Institute of Organic Chemistry with Centre of Phytochemistry, Bulgaria</i>	PROTEIN PROFILE OF BRAIN HOMOGENATES FROM HIPPOCAMPUS AND CORTEX OF HEALTHY AND DEMENTIA RATS TREATED WITH SCOPOLAMINE AND SNAIL EXTRACT
Dr. Emine Özge KARACA	<i>İnönü University, Turkey</i>	N-ALKYL-5,6-DIMETHYLBENZIMIDAZOLE-RUTHENIUM(II) COMPLEXE CATALYZED N-ALKYLATING REACTION UNDER SOLVENT-FREE MEDIUM
Assist. Prof. Dr. Chandra Mohan Sarla Kumari Kusum Sharma	<i>K.R. Mangalam University, India Samrat Prithviraj Chauhan Government College, India Maharaja Agrasen Institute Of Technology, India</i>	SEMICARBAZIDE BASED METAL COMPLEXES OF Th(IV) & Tl(III) FOR THEIR APPLICATION IN ION-SELECTIVE ELECTRODES
Dr. Maxim S. Oshchepkov Dr. Antonida V. Kalistratova Mariya S. Ivanova Prof. Dr. Leonid V. Kovalenko	<i>D. Mendeleev University of Chemical Technology of Russia, Russia</i>	NOVEL ARYLUREAS AND ARYLCARBAMATES AS PLANT GROWTH REGULATORS
Assist. Prof. Dr. Duygu İNCİ	<i>Kocaeli University, Turkey</i>	DNA INTERACTIONS and BIOLOGICAL ACTIVITIES OF Cu(II) MIXED LIGAND COMPLEX
Lyutfi Lyutfiev Assoc. Prof. Dr. Yana Koleva Prof. Dr. Albena Stoyanova Assoc. Prof. Dr. Aleksandar Dimitrov	<i>"Prof. Dr Assen Zlatarov" University, Bulgaria University of Food Technologies- "Plovdiv, Bulgaria "</i>	PREDICTING MICROBIAL TRANSFORMATIONS OF A MONOTERPENE IN ESSENTIAL OILS WITH INSECTIDAL ACTIVITY
Assist. Prof. Dr. Şeyda TAŞAR	<i>Firat University, Turkey</i>	STRUCTURE OF LIGNOCELLULOSIC BIOMASS RESOURCES, THEIR BASIC COMPONENTS AND PRETREATMENT PROCESSES FOR THE ISOLATION OF THE BASIC COMPONENTS
Dr. Stegarescu Adina Dr. Soran Maria-Loredana Dr. Lung Ildiko Dr. Poran Sebastian Dr. Lazăr Diana Dr. Borodi Gheorghie Dr. Pană Ovidiu	<i>National Institute for Research and Development of Isotopic and Molecular Technologies, Romania</i>	CARBON NANOTUBES / METAL OXIDE NANOCOMPOSITES – PREPARATION, CHARACTERIZATION AND POSSIBLE APPLICATIONS IN WATER DECONTAMINATION
Assist. Prof. Dr. Şeyda TAŞAR	<i>Firat University, Turkey</i>	TURKEY'S WASTE BIOMASS RESERVES AND EVALUATION OF BIOMASS WASTES FOR ENERGY GENERATION

Hall-4, Session-4 07.12.2020, Monday

 Baku Time 17³⁰ : 19³⁰	 Ankara Time 16³⁰ : 18³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Algeria Time 14³⁰ : 16³⁰	 Madrid Time 14³⁰ : 16³⁰
---	---	---	--	---

MODERATOR: Assoc. Prof. Gülsüm ÖZTÜRK

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Mete TÜRKOĞLU Assoc. Prof. Dr. Əzimov Arif Musa oğlu Dr. Verdiyeva Vəfa Qaçay qızı	<i>Nature Conservation and National Parks Iğdır Provincial Branch Office, Turkey Azerbaijan State Economic University, Azerbaijan Azerbaijan State Agricultural University, Azerbaijan</i>	ECOLOGIC BALANCE OF İĞDIR
Assoc. Prof. Gülsüm ÖZTÜRK	<i>Ege University, Turkey</i>	THE EFFECTS OF DIFFERENT NURTIENT MEDIA IN VITRO MAINTAINCE OF GENETIC STOCKS OF NIF GENOTYPE
Dr. Deghiche-Diab Nacima Deghiche Lahcen Belhamra Youcef Islem	<i>Université de Biskra, Algeria University Mohamed Khider Biskra, Algeria Blida University Algeria, Algeria</i>	ENTOMOFAUNA DIVERSITY UNDER DIFFERENT ECOSYSTEMS OF ZIBAN-ALGERIA
Assoc. Prof. Gülsüm ÖZTÜRK	<i>Ege University, Turkey</i>	COMPARISON OF FIELD PERFORMANCE OF DIFFERENT SEEDLINGS IN SWEET POTATO [Ipomea batatas (L.) Lam]
Muhammad Nuraddeen Danjuma Ibrahim Yakubu Sa'adu Abubakar Mafara	<i>Bayero University Kano, Nigeria Abdu Gusau Polytechnic, Nigeria</i>	THE CHANGING CONDITION OF FOREST RESERVES OF ZAMFARA STATE, NIGERIA
Research Scholar Junaid Nisar Assoc. Prof. Dr. Avneesh Kumar	<i>Shri Venkateshwara University, India</i>	AN ANALYSIS ON THE CURRENT SENIOR OF POULTRY INDUSTRY IN INDIA
Dr. Amit Joshi Ms. Preeti Bhaskar	<i>ICFAI University, Dehradun, India University of Technology and Applied Sciences, Oman</i>	TEACHERS PYRAMID: ATTRIBUTES OF EFFECTIVE TEACHERS
Lic. Laia Bonich-Aranda Dr.Pere M. Parés-Casanova	<i>University of Lleida, Spain</i>	EVALUATION OF HOOVES IN THE "PYRENEAN CATALAN HORSE" BY MEANS OF DIGITAL IMAGE
Lic. Sara Vidal-Vrijens Dr.Pere M. Parés-Casanova	<i>University of Lleida, Spain</i>	ANTIDEWORMING POTENTIAL OF THE SEAWEED Palmaria palmata (Linnaeus) F.Weber & D.Mohr 1805

Hall-1, Session-1
08.12.2020, Tuesday

Baku Time
10⁰⁰ : 12⁰⁰

Ankara Time
09⁰⁰ : 11⁰⁰

ID: 572 394 7582
Password: 122020

MODERATOR: Assist. Prof. Dr. Özlem KAYA

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Fəridə ŞƏMSİ	National History Museum of Azerbaijan, Azerbaijan	FROM THE PROMOTION OF ALI BEY HUSEYNZADE'S LIFE AND CREATIVITY IN WORLD MUSEUMS
Lect. Kifayət ÖZKUL Ece ÖZKUL	İstanbul University-Cerrahpaşa, Turkey	SURREALISM EFFECTS ON TRADITIONAL TURKISH ARTS
Assist. Prof. Dr. Abdulkadir ÖZDEMİR	Hitit University, Turkey	THE EFFECT OF RELIGION ON ART AND ARTIST SPIRIT IN THE CONTEXT OF RELIGION – ARTISTS
Müge GÜNEŞ Prof. Dr. Ülkü ÖZGÜR	Kırıkkale Fine Arts High School, Turkey Gazi University, Turkey	FINE ARTS HIGH SCHOOL MUSIC DEPARTMENT STUDENTS' THOUGHTS ABOUT VOCATIONAL AND CORE ACADEMIC SUBJECTS' EFFECTS ON ATTENDING A HIGHER EDUCATION INSTITUTION
Emil Raul oğlu Ağayev	Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan	PROMOTION OF AZERBAIJANI ART IN ZİYADKHAN ALİYEV'S RESEARCH
Assist. Prof. Dr. Süreyya OSKAY Lect. Kifayət ÖZKUL Hale GÜLOĞLU	İstanbul University-Cerrahpaşa, Turkey RUBAKAD, Turkey	ART AND BALANCE
Assist. Prof. Dr. Hale YILDIZAY Lect. Fikret AYDOĞDU	Kutahya Dumlupınar University, Turkey	OBTAINING BLACK PIGMENT FROM LATERITIC NICKEL ORE AND EVALUATION IN TILE GLAZES
Dr. Mazanova Nuranə Niyazi qızı	Azerbaijan University	SILK FARMING AND SILK TRADE IN SHAKI CITY
Selin ÖZDEMİR İrem FİNCAN Özgür ÇOPKUR	Sanem Plastic Design Center, Turkey	ANTIBACTERIAL EFFECT ON PVC TABLE CLOTHES AND PRODUCTION
Assist. Prof. Dr. Özlem KAYA	Hitit University, Turkey	THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS ON TEXTILE AND FASHION SECTOR

Hall-2, Session-1 08.12.2020, Tuesday

 Baku Time 10⁰⁰ : 12⁰⁰	 Ankara Time 09⁰⁰ : 11⁰⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Islamabat Time 11⁰⁰ : 13⁰⁰	 Tirana Time 07⁰⁰ : 09⁰⁰
---	---	---	--	---

MODERATOR: Dr. Mustafa Latif EMEK

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Zeynep GÜMÜŞ DEMİR	<i>Üsküdar University, Turkey</i>	ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SPECIAL HAPPINESS AND PSYCHOLOGICAL HEALTH IN ADULT INDIVIDUALS
Dr. Monica GOMOESCU	<i>Transilvania University of Braşov, Romania</i>	HOW TO OVERCOME DIFFICULTIES IN TEACHING ROMANIAN AS A FOREIGN LANGUAGE
Dr. Valbona HABILI (SAUKU) Dr. Silva IBRAHIMI Irena JANKU	<i>University of Tirana, Albania Albanian University, Albania</i>	EXPLORING THE TENDENCY FOR DEPRESSION AND ANXIETY AS A RESULT OF EXPERIENCING STRESSORS IN ADOLESCENTS
Anna Dąbrowska	<i>Maria Curie-Skłodowska University, Poland</i>	CAN ANGER INSPIRE ACTION? A COGNITIVE APPROACH TO ANGER METAPHORS
Saleha Bibi Prof. Dr. Aneela Maqsood	<i>Army Special Education Academy, Pakistan Fatima Jinnah Women University, Pakistan</i>	PARENTAL EXPERINCES OF SPECIAL NEED CHILDREN: AN APPLICATION OF PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT THEORY
Saleha Bibi Prof. Dr. Aneela Maqsood	<i>Army Special Education Academy, Pakistan Fatima Jinnah Women University, Pakistan</i>	DIFFERENTIATION, MARITAL SATISFACTION AND DEPRESSIVE SYMPTOMS: AN APPLICATION OF BOWEN THEORY
Saleha Bibi Prof. Dr. Aneela Maqsood	<i>Army Special Education Academy, Pakistan Fatima Jinnah Women University, Pakistan</i>	ASSOCIATION MASS MEDIA, SELF-ESTEEM, BODY IMAGE, AND EATINGDISORDER TENDENCIES: AN APPLICATION OF SOCIAL CAMPARASION THOERY
Btissam TAYBİ Said OUSSOU	<i>University of Sidi Mohamed Ben Abdellah, Morocco University of Moulay Ismail, Morocco</i>	MOROCCAN EFL STUDENTS PERCEPTIONS OF ONLINE LEARNING DURING THE CONFINEMENT CAUSED BY COVID-19
Aynur Sahib gizi Huseynova	<i>Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan</i>	THE IMPACT OF EXAM STRESS ON HORMONAL FUNCTION AND ANXIETY LEVEL IN STUDENTS WITH PHLEGMATIC TEMPERAMENT OF HIGHER NERVE ACTIVITY
Assoc. Prof. Dr Rustamova Tukazban Vagif	<i>Ganja State University, Azerbaijan</i>	THE EMOTIONAL TENSION OF EXAMINATION PROCESS EFFECTS OF EEG ON AMPILLI TUE AND SPEED AT TEMPLE SHARE OF THE BRAIN TO I and V -th COURSES, 17 and 21-YEAR-OLD MELANCHOLIC TEMPERAMENT STUDENTS

Hall-3, Session-1
08.12.2020, Tuesday

 Baku Time 10 ⁰⁰ : 12 ⁰⁰	 Ankara Time 09 ⁰⁰ : 11 ⁰⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Bucharest Time 08 ⁰⁰ : 10 ⁰⁰	 Timbuktu Time 06 ⁰⁰ : 08 ⁰⁰
---	---	---	--	---

MODERATOR: **Assoc. Prof. Dr. Mütəllim Rəhimov**

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. Volkan ERTİT	<i>Aksaray University, Turkey</i>	AS AN ENLIGHTENMENT THINKER SIGMUND FREUD AND RELIGION
Assist. Prof. Dr. Volkan ERTİT	<i>Aksaray University, Turkey</i>	THE AGE OF ENLIGHTENMENT AND THE CHANGE IN THE SOCIAL POWER OF RELIGION: EXAMPLES OF INQUISITION AND WITCH HUNT
Dr. Valentina Marinescu	<i>University of Bucharest, Romania</i>	INTERPERSONAL COMMUNICATION FOR SOCIAL INTEGRATION – THE CASE OF ROMANIAN YOUTH
Dr. Rachida Sadouni Dr. Fatoumata Keita	<i>University of Blida 2, Algeria University of Letters and Human Sciences of Bamako, Mali</i>	REFLECTING ON THE COVID-19 PANDEMIC LEARNING/TEACHING CHALLENGES: PERSPECTIVES AND PROSPECTS FROM ALGERIA AND MALI
Assoc. Prof. Dr. Mütəllim Rəhimov	<i>Baku Eurasian University, Azerbaijan</i>	SOCIALIZATION OF CHILDREN IN DIFFERENT FAMILY TYPES

Hall-4, Session-1 08.12.2020, Tuesday

 Islamabat Time 11⁰⁰ : 13⁰⁰	 Ankara Time 09⁰⁰ : 11⁰⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Sofia Time 08⁰⁰ : 10⁰⁰	 Delhi Time 11³⁰ : 13³⁰
--	---	---	--	--

MODERATOR: Dr. Erdem BAFRA

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Farah HASHMI Sidra RAZZAQ	<i>University of North Texas, USA National University of Modern Languages, Pakistan</i>	INVESTIGATING REVERSE GENDER ROLES IN MONI MOHSIN'S "THE DIARY OF A SOCIAL BUTTERFLY"
Assoc. Prof. Dr. Veselina Kanatova- Buchkova	<i>South-West University "Neofit Rilski", Bulgaria</i>	THE LIABILITY OF THE STATE FOR DAMAGE CLAIMS RESULT OF VIOLATION OF THE EUROPEAN UNION LAW ACCORDING TO THE BULGARIAN LEGAL SYSTEM
Dr. Erdem BAFRA	<i>Public Procurement Authority of Turkey, Head of Department of Legal Services, Turkey</i>	"SMART CONTRACTS" WITHIN THE SCOPE OF DIGITAL TRANSFORMATION AS AN ULTIMATE GOAL IN TURKISH PUBLIC PROCUREMENT LAW
Dr. Juanita GOICOVICI	<i>University Babeş-Bolyai of Cluj-Napoca, Romania</i>	RECENT TRENDS IN EUROPEAN CONSUMER LAW ON DIGITAL CONTRACTS: ARE THE REMEDIES EFFECTIVE, PROPORTIONATE AND DISSUASIVE?
Dr. SALISU, Shehu Jafaru Dr. IDRIS, musa	<i>Ahmadu Bello University, Nigeria</i>	EFFECT OF STAFF COMPETENCE AND COORDINATION ON THE MANAGEMENT OF CONTRIBUTORY PENSION SCHEME IN NIGERIA
Assist. Prof. Dr. N.Johnson Research Scholar Mr.R. Jeyalakshmi	<i>Alagappa University,Karaikudi, India</i>	INFLUENCE OF POLITICAL MEMES AMONG YOUTHS IN KARAİKUDI REGION
Assist. Prof. Dr. N.Johnson Research Scholar Mr.R. Jeyalakshmi	<i>Alagappa University,Karaikudi, India</i>	A STUDY ON APPROPRIATENESS OF BROADCASTING CRIME NEWS IN TAMIL NEWS CHANNELS AMONG COLLEGE STUDENTS

Hall-1, Session-2

08.12.2020, Tuesday

 Algeria Time 09³⁰ : 11³⁰	 Ankara Time 11³⁰ : 13³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Manila Time 16³⁰ : 18³⁰	 Pristina Time 09³⁰ : 11³⁰
--	---	---	---	---

MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. ANNA NEENA GEORGE

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Jonel Cabunoc Murillo Prof. Dr. Denis Abao Tan	<i>Central Mindanao University, Philippines</i>	STUDENTS' MATHEMATICS PERFORMANCE AND ENGAGEMENT IN AN INQUIRY-BASED LEARNING APPROACH
Dr. Lateef Ahmad Wani	<i>Indian Institute of Technology Roorkee, India</i>	ON A SUBCLASS OF ANALYTIC FUNCTIONS RELATED TO CONIC DOMAINS AND HAVING NEGATIVE COEFFICIENTS
Dr. Habib Djourdem	<i>University of Oran , Algeria</i>	MIXED MULTI-TERMS INTGRAL AND MULT-IPOINT BOUNDARY VALUE PROBLEM OF ANONLINEAR BOUNDARY FRACTIONAL RIEMANN- LIOUVILLE DIFFERENTIAL EQUATION
Dr. Beddni Hamid	<i>University of Mostaganem, Algeria</i>	UPPER-SOLUTION OR LOWER-SOLUTION METHOD FOR LANGEVIN EQUATIONS WITH N FRACTIONAL ORDER
Ryan Jay Bernales Gumban Denis Abao Tan	<i>Malinao High School Extension- Gastav Campus, Philippines Central Mindanao University, Philippines</i>	STUDENTS' MATHEMATICS PERFORMANCE, ENGAGEMENT AND INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY COMPETENCIES IN AFLIPPED CLASSROOM ENVIRONMENT
Dr. Naveen Gupta	<i>Lovely Professional University Phagwara, India</i>	OPTICAL PHASE CONJUGATION AND ITS APPLICATIONS
Assisit. Prof. Dr. Valdete Loku Prof. Dr. NAim L. Braha	<i>University of Applied Sciences Ferizaj, Kosova University of Prishtina, Kosova</i>	STATISTICAL KOROVKIN AND VORONOVSKAYA TYPE THEOREM FOR THE CESARO SECOND-ORDER OPERATOR OF FUZZY NUMBERS
Dr. Nouredine Bouteraa	<i>University of Oran 1, Algeria</i>	EXISTENCE AND UNIQUENESS OF BURGERS EQUATION WITH CAPUTO-FABRIZIO FRACTIONAL DERIVATIVE
Assoc. Prof. Dr. ANNA NEENA GEORGE	<i>GVM's Dr. Dada Vaidya College of Education, India</i>	MATHEMATICS EDUCATION CREATING FEAR AND MISCONCEPTION
Dr. Mohamed GRAZEM	<i>University of Boumerdes, Algeria</i>	A CLASS OF KOLMOGOROV SYSTEMS WITH NON-ALGEBRAIC LIMIT CYCLE SURROUNDS A SINGULAR POINT (a,b) IN THE REALISTIC QUADRANT
Dr. FETTOUCH Houari	<i>University of Mostaganem, Algeria</i>	GROWTH OF LOCAL SOLUTIONS TO LINEAR DIFFERENTIAL EQUATIONS AROUND AN ISOLATED ESSENTIAL SINGULARITY

Hall-2, Session-2

08.12.2020, Tuesday

 Baku Time 12³⁰ : 14³⁰	 Ankara Time 11³⁰ : 13³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Sofia Time 10³⁰ : 12³⁰	 Bucharest Time 10³⁰ : 12³⁰
---	---	---	--	--

MODERATOR: Samira ONTUŇ

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Lyubka Tancheva Dr. Maria Lazarova Dr. Lyudmila Velkova Dr. Alexander Dolashki Prof. Dr. Albena Alexandrov Dr. Elina Tzvetanova Prof. Dr. Reni Kalfin Ventzislav Atanasov Prof. Dr. Pavlinka Dolashka	<i>Institute of Neurobiology, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria Institute of Organic Chemistry with Center for Phytochemistry, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria</i>	ANTIOXIDANT MECHANISMS OF IMPROVING MEMORY CAPACITY OF FRESH EXTRACT OF SNAIL (Helix aspersa) ON EXPERIMENTAL DEMENTIA IN RATS
Assoc. Prof. Dr. Tamer ERYIŇIT Engineer Aysel ARICAN ÖNAL	<i>Van Yüzüncü Yıl University, Turkey</i>	THE EFFECT OF DIFFERENT GIBBERELIC ACID CONCENTRATIONS AND APPLICATION PERIODS ON GERMINATION OF STEVIA PLANT (Stevia rebaudiana Bert.)
Assoc. Prof. Dr. Yordanka Tasheva Assoc. Prof. Dr. Yana Koleva	<i>"Prof. Dr Assen Zlatarov" University, Bulgaria</i>	PROBABLE TOXICOLOGICAL PREDICTION OF 4,6- DIMETHYLDIBENZOTHIOPHENE
Assoc. Prof. Dr. Yana Koleva	<i>"Prof. Dr Assen Zlatarov" University, Bulgaria</i>	IN SILICO PREDICTING HEPATIC METABOLIC ACTIVATION OF AN AZOLE DERIVATIVE
Chemical Engineer Yasemin ACAR Assoc. Prof. Dr. Emel AKYOL	<i>Yıldız Technical University, Turkey</i>	DEVELOPMENT OF TRANSDERMAL FORMULATION FOR DONEPEZİL HYDROCHLORIDE
Dr. Borislav Abrashev MSc. Marin Pandev Dr. Daniela Levi Dr. Katerina Maksimova-Dimitrova MSc. Valentin Terziev	<i>Acad. Evgeni Budevski Institute of Electrochemistry and Energy Systems, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria Joint Innovation Centre of the Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria</i>	FUTURE ENVIRONMENTALLY FRIENDLY TECHNOLOGIES BASED ON HYDROGEN APPLICATION
Ayce Mehmed Assoc. Prof. Dr. Yana Koleva Prof. Dr. Albena Stoyanova Assoc. Prof. Dr. Aleksandar Dimitrov	<i>"Prof. Dr Assen Zlatarov" University, Bulgaria</i>	TOXICOLOGICAL ASSESSMENT OF A MONOTERPENE IN ESSENTIAL OILS WITH INSECTICIDAL ACTIVITY
Assist. Prof. Sylvia Stamova Assoc. Prof. Dr. Yana Koleva Dr. Nadya Agova Assoc. Prof. Dr. Svetlana Georgieva	<i>Medical University of Varna, Bulgaria "Prof. Dr Assen Zlatarov" University, Bulgaria</i>	PROBABLE SKIN METABOLISM OF METRONIDAZOLE AND ITS ACID METABOLITE
Dr. Soran Maria-Loredana Dr. Culicov Otilia Dr. Lung Ildiko	<i>National Institute for Research and Development of Isotopic</i>	THE INFLUENCE OF CUO NANOPARTICLES AND COPPER SULFATE AND

Dr. Opris Ocsana Dr. Stegarecu Adina	<i>and Molecular Technologies, Romania</i>	NITRATE SALT ON COMPOSITION AND ULTRASTRUCTURE OF WHEAT
Assoc. Prof. Dr. Ergin TAŞKAN	<i>Firat University, Turkey</i>	THE RESPONSE OF MICROBIAL FUEL CELL-BASED TOXICITY SENSOR TO ABAMECTIN

Hall-3, Session-2

08.12.2020, Tuesday

 Baku Time 12³⁰ : 14³⁰	 Ankara Time 11³⁰ : 13³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Delhi Time 14⁰⁰ : 16⁰⁰	 Lagos Time 09³⁰ : 11³⁰
---	---	---	--	--

MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Ismayilov Yusif Bayram

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Res. Assist. Yonca ÇİÇEK OKUYAN Assist. Prof. Dr. Nursen BOLSOY Assist. Prof. Dr. Aynur ÇETİNKAYA	<i>Manisa Celal Bayar University, Turkey</i>	BIRTH EXPERIENCES AND MAKING THE BIRTH EXPERIENCES IN MOTHER-FRIENDLY HOSPITAL : A QUALITATIVE RESEARCH BASED ON COMFORT THEORY
Ruchita Tripathi Rajesh Kumar Singh Anil Kumar Singh	<i>Banaras Hindu University, India</i>	PHYSICO-CHEMICAL AND PHYTOCHEMICAL SCREENING, HPTLC FINGERPRINTING AND CLINICAL EXAMINE OF PANCHAVALKALA (A POLYHERBAL AYURVEDIC FORMULATION) FOR DIABETES MANAGEMENT
AGBONIFO-CHIJIOKWU Ejime	<i>Delta State University Abraka, Nigeria</i>	AMELIORATIVE EFFECT OF KETOCONAZOLE ON MORPHO-FUNCTIONAL ALTERATIONS IN PANCREATIC BETA CELL FUNCTIONS INDUCED BY GLUCOCOTICOID ADMINISTRATION IN WISTAR RATS
Jaiyeoba-Ojigbo Jennifer Efe Prof. Dr. Chris-Ozoko Ebele Lilian	<i>Delta State University, Nigeria</i>	EVALUATING THE PHILTRUM AS A MENDELIAN INHERITED TRAIT IN DETERMINING PARENTAGE AMONG FAMILIES FROM AN ETHNIC GROUP: A NIGERIAN STUDY
Assoc. Prof. Yanka KARAMALAKOVA Dr. Tzvetelin GEORGIEV Dr. Petya HADJIBOJEVA Asst. Prof. Bilyana TACHEVA Asst. Prof. Ekaterina GEORGIEVA Assoc. Prof. Galina NIKOLOVA	<i>Trakia University, Bulgaria</i>	THE BIOCHEMICAL RESPONSES OF LEMNA MINOR L. ON THE LIPID PEROXIDATION MECHANISM IN CHRONIC EXPERIMENTAL MODEL OF BLEOMYCIN-INDUCED PULMONARY FIBROSIS
Assist. Prof. Nadya Agova Stanislava Georgieva Mariya Koleva	<i>Medical University-Varna, Bulgaria</i>	MONITORING THE USE OF MACROLIDE ANTIBIOTICS IN THE PHARMACY MARKET IN VARNA - BULGARIA
Dr. Haydar HOŞGÖR Lect. Hacer GÜNGÖRDÜ Lect. Zümra ÜLKER DÖRTTEPE	<i>Uşak University, Turkey</i>	COMPARISON OF HOSPITAL WEBSITE PERFORMANCES ACCORDING TO ACCREDITATION STATUS
Prof. Dr. Qalib Shalon Assoc. Prof. Dr. Ismayilov Yusif Bayram Assoc. Prof. Dr. Ismayilova A.T. Assoc. Prof. Dr. Qarayeva S.Q. Biology Iskenderova Z.Sh. Jafarova Q.K. Salimli T.A.	<i>Azerbaijan Medical University, Azerbaijan</i>	THE EFFECT OF HEAVY METAL ON THE HORMONE-MEDIATOR STATUS IN FUNCTIONAL DEFICIENCY OF THE THYROID GLAND

Assist. Prof. Dr. Güzide Pelin SEZGİN
Assist. Prof. Dr. Tuna KAPLAN
Assist. Prof. Dr. Sema SÖNMEZ
KAPLAN

Biruni University, Turkey

CHARACTERISTICS, CLASSIFICATION AND POSSIBLE
CAUSES OF FAILURE IN ENDODONTIC TREATMENT
OF C-SHAPED ROOT CANALS

Hall-4, Session-2

08.12.2020, Tuesday

Baku Time
12³⁰ : 14³⁰

Ankara Time
11³⁰ : 13³⁰

ID: **572 394 7582**
Password: **122020**

Islamabat Time
13³⁰ : 15³⁰

MODERATOR: Dr. Yurdakul AYGÖRMEZ

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Yurdakul AYGÖRMEZ	<i>Yıldız Technical University, Turkey</i>	INVESTIGATION OF MECHANICAL PROPERTIES OF BENTONITE AND QUARTZ SAND SUBSTITUTED PORTLAND CEMENT BASED SAMPLES
Waqas Hassan Maria Kanwal Naqeeb Nawaz Hafiz Yasir Ilyas Hammad Haider	<i>National University of Sciences and Technology, Pakistan Broadway Heights Bahria Orchard, Lahore, Pakistan University of Engineering and Technology, Taxila, Pakistan</i>	INVESTIGATION OF MECHANICAL BEHAVIOR OF STEEL AND FIBER REINFORCED RECYCLED COARSE AGGREGATE (RCA) CONCRETE
Assoc. Prof. Dr. Tacettin GEÇKİL Prof. Dr. Kadir DEMİRELLİ Lect. Alperen ÖBEK	<i>İnönü University, Turkey Fırat University, Turkey Munzur University, Turkey</i>	THE EFFECTS OF RECYCLED POLYPROPYLENE ADDITIVE COPOLYMER ON THE PROCESSABILITY CHARACTERISTICS OF PURE BITUMEN
Assist. Prof. Dr. Mustafa GÜNAY	<i>İstanbul Gelişim University, Turkey</i>	THE FOURTH ESCAPE POINT IN THE PERSPECTIVE
Res. Assist. İnci DEVELİOĞLU Assoc. Prof. Dr. Hasan Fırat PULAT	<i>Izmir Katip Celebi University, Turkey</i>	EVALUATION OF INTERFACE SHEAR BEHAVIOR BETWEEN SOIL AND PVC GEOMEMBRANE WITH LARGE SCALE DIRECT SHEAR TESTS
Lect. Bekir TAŞTAN Prof. Dr. Arif Çağdaş AYDINOĞLU	<i>Kastamonu University, Turkey Gebze Technical University, Turkey</i>	NATIONAL AND INTERNATIONAL PROJECTS WITHIN THE SCOPE OF DISASTER RISK AND MULTI-RISK STUDIES
Lect. Bekir TAŞTAN Prof. Dr. Arif Çağdaş AYDINOĞLU	<i>Kastamonu University, Turkey Gebze Technical University, Turkey</i>	THE ASSESSMENT OF FLOOD HAZARD USING GEOGRAPHIC INFORMATION SYSTEMS AND FUZZY LOGIC TECHNIQUES IN FINDIKLI DISTRICT OF RIZE PROVINCE IN TURKEY
Dr. Muhammad ZAHEER Prof. Dr. Ghulam Mujtaba SHAH	<i>Hazara University, Pakistan</i>	TRACER TRANSPORT SYSTEM AND DARCIAN VELOCITIES BEHAVIOR IN LOW-PERMEABILITY SOIL MEDIA
Faig Abdurahmanov	<i>Baku State University, Azerbaijan</i>	ASSESSMENT OF THE ROLE OF ENVIRONMENTAL PROBLEMS IN OCCURRING VARIOUS KINDS OF DISEASES

Hall-1, Session-3 08.12.2020, Tuesday

 Baku Time 15⁰⁰ : 17⁰⁰	 Ankara Time 14⁰⁰ : 16⁰⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Budapest Time 12⁰⁰ : 14⁰⁰	 Islamabat Time 14⁰⁰ : 16⁰⁰
---	---	---	---	--

MODERATOR: Dr. Mustafa Latif EMEK

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. Hasan D. YILDIZAY Ahmet EŞİYOK	<i>Kütahya Dumlupınar University, Turkey</i>	COMPARISON OF USING PELLET AND COAL FUELS IN RESIDENTIAL-TYPE STOVES IN TERMS OF THERMAL PERFORMANCE AND EMISSIONS
CHAHBOUB YASSINE	<i>University of Miskolc, Hungary</i>	THE INVESTIGATION REGARDING THE USAGE OF SUB SIZED SPECIMEN TO DETERMINE THE FRACTURE TOUGHNESS OF MATERIALS
Assoc. Prof. Dr. Ayhan MENTES Chief Eng. Ertugrul MOLLAAHMETOGLU Technical Manager Seref KARA	<i>Istanbul Technical University, Turkey</i> <i>MODEC Brasil Ltda. , Turkey</i> <i>Has Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş. , Turkey</i>	IMPORTANCE OF NATIONAL PERSONNEL RECRUITMENT FOR TURKISH FLOATING STORAGE REGASIFICATION UNITS (FSRU)
Tahir Zareef Kayani	<i>National University of Sciences & Technology Central Library, Pakistan</i>	LIBRARY WEB SITES IN PAKISTAN: CONTENT ANALYSIS OF UNIVERSITY WEBSITES BETWEEN (2009 – 2020)
Nurlan ABBASLI Assoc. Prof. Dr. Ayhan MENTES	<i>Istanbul Technical University, Turkey</i> <i>Istanbul Technical University, Turkey</i>	A RISK ANALYSIS APPROACH FOR OFFSHORE WIND TURBINES
Prof. Dr. Ramazan ERTURGUT Res. Assist. Hayrullah ALTINOK	<i>Akdeniz University, Turkey</i> <i>Bandırma Onyedi Eylül University, Turkey</i>	EVALUATION OF TRANSPORT MODES IN DOMESTIC FREIGHT TRANSPORT IN TERMS OF HUMAN SAFETY
Prof. Dr. Ramazan ERTURGUT Res. Assist. Hayrullah ALTINOK	<i>Akdeniz University, Turkey</i> <i>Bandırma Onyedi Eylül University, Turkey</i>	COMPARISON OF THE LOGISTICS PERFORMANCE INDEXES OF THE COUNTRIES IN THE ONE BELT, ONE ROAD PROJECT
Res. Assist. İrem MERTYÜZ Assist. Prof. Dr. Beyda TAŞAR Assoc. Prof. Dr. Oğuz YAKUT	<i>Firat University, Turkey</i>	LATEST DEVELOPMENT IN HYBRID MOBILE ROBOT LOCOMOTION MECHANISMS
Assoc. Prof. Dr. Aylin YILDIZ Assoc. Prof. Dr. Derman VATANSEVER BAYRAMOL	<i>Tekirdağ Namık Kemal University, Turkey</i> <i>Alanya Alaaddin Keykubat University, Turkey</i>	A STUDY ON THE REDUCTION OF WATER CONSUMPTION IN A TEXTILE DYEHOUSE

Hall-2, Session-3 08.12.2020, Tuesday

Baku Time
15⁰⁰ : 17⁰⁰

Ankara Time
14⁰⁰ : 16⁰⁰

ID: **572 394 7582**
Password: **122020**

Delhi Time
16³⁰ : 18³⁰

MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Selda BAKIR

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. Hasan KURNAZ	<i>Gaziantep University, Turkey</i>	IN TERMS OF CRITICAL THINKING SKILL TEXTS IN TURKISH COURSE BOOKS
Assist. Prof. Sanjayan T.S. Research Scholar Mandeep Kaur Assist. Prof. Ambili O.S.	<i>Goa University, India Maharishi Markandeshwar Deemed to be University, India Kannur University, India</i>	FIXING MOTHER TONGUE BASED EDUCATION IN EARLY CHILD HOOD EDUCATION: INSIGHTS FROM INDIA
Recep KILIÇ	<i>Dokuz Eylül University, Turkey</i>	BRAIN BASED APPROACH TO GRAMMAR TEACHING
Assist. Prof. Monalisa Pattanayak Assist. Prof. Snjayan T.S	<i>Majhighariani Institute of Technology and Science, India Goa University, India</i>	TECHNIQUES FOR DEVELOPING STUDENTS SKILLS IN HIGHER EDUCATION
Resarch Scholar Towseef Mohi Ud Din Resarch Scholar Shazia Qadir Wani Arjumand Afzal	<i>Vikram University, India Glocal University India Govt. Women College Anantnag India</i>	CURRICULUM OF PRIVATE SCHOOLS AT ELEMENTARY LEVEL MAIN REASON FOR RUIN OF CREATIVE MINDS: STUDY IN KASHMIR VALLEY
Tuğba ULUSOY Assoc. Prof. Dr. Selda BAKIR	<i>Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey</i>	SCIENCE TEACHERS' VIEWS ON FOLLOWING SCIENTIFIC RESOURCES: A CASE STUDY
Assoc. Prof. Dr. Selda BAKIR	<i>Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey</i>	EVALUATION OF PRE-SERVICE SCIENCE TEACHERS' CONCEPT MAPS ABOUT PRESSURE
Assoc. Prof. Dr. Selda BAKIR	<i>Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey</i>	PRACTICE TEACHERS THROUGH THE EYES OF PRE-SERVICE SCIENCE TEACHERS
Assoc. Prof. Dr. Selda BAKIR	<i>Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey</i>	THE PREDICTION LEVEL OF PRE-SERVICE SCIENCE TEACHERS' LEARNING RESPONSIBILITIES AND 21ST CENTURY LEARNING SKILLS' ATTITUDES TOWARDS THE TEACHING PROFESSION

Hall-3, Session-3

08.12.2020, Tuesday

 Baku Time 15⁰⁰ : 17⁰⁰	 Ankara Time 14⁰⁰ : 16⁰⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Delhi Time 16³⁰ : 18³⁰	 Ankara Time 12⁰⁰ : 14⁰⁰
---	---	---	--	---

MODERATOR: Prof. dr. Gulza Ibrahimova

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. Mikail ASLAN	<i>Gaziantep University, Turkey</i>	THE OPTICAL, ELECTRONICS, MECHANICAL and THERMAL PROPERTIES OF ERB6 and CE DOPED ERB6 CRYSTAL STRUCTURES: A COMPUTATIONAL MATERIAL STUDY
Nergiz ÜLKER Prof. Dr. Hüsamettin BULUT Res. Assist. Gökhan DEMİRCAN Res. Assist. Yunus DEMİRTAŞ	<i>Harran University, Turkey</i>	INVESTIGATION OF THE EFFECT OF PRECIPITATION ON ENERGY STORAGE OF NANOPARTICLE-DOPED PARAFFIN
Ayşe Seda İZİN Prof. Dr. Murat YÜCEL	<i>Gazi University, Turkey</i>	COMPARISON OF RZ AND NRZ MODULATION FORMATS IN WDM OPTIC NETWORKS FOR 40 Gb/s SYSTEMS
Res. Assist. Cenk YANEN Assoc. Prof. Dr. Murat Yayuz SOLMAZ Dr. Ercan AYDOĞMUŞ	<i>Firat University, Turkey</i>	INVESTIGATION OF THE EFFECT OF NANOPARTICLE REINFORCEMENT IN SHEAR THICKENING FLUIDS ON INTER-YARN FRICTION PROPERTIES
Assist. Prof. Dr. Mumin TUTAR	<i>Turkish National Defence University, Turkey</i>	MECHANICAL PROPERTIES UNDER COMPRESSIVE LOAD OF CROSS PATTERNED PLA FILAMENT WITH DIFFERENT INFILL DENSITIES
Ms. Preeti Bhaskar Dr. Muddu Vinay	<i>ICFAI University, India</i>	DRIVERS AND BARRIERS TO E-GOVERNMENT ADOPTION: AN EMPLOYEE PERSPECTIVES
Assist. Prof. Dr. Ömer AKGÜN	<i>Marmara University, Turkey</i>	TIME, AMPLITUDE SPECTRUM AND PHASE SPECTRUM ANALYSIS OF EPILEPTIC EEG SIGNALS
Prof. Saada Hamouda	<i>University of Mostaganem, Algeria</i>	TYPE OF GROWTH OF SOLUTIONS TO LINEAR DIFFERENTIAL EQUATIONS WITH ENTIRE FUNCTIONS
Mr. Mohammed Tihtih Mr. Jamal F. M. Ibrahim Mme. Emese Kurovics Prof. Dr. László A. Gömze	<i>University of Miskolc, Hungary</i>	THE STRUCTURE, MORPHOLOGY AND MECHANICAL BEHAVIORS OF SRTIO3/BA0.7Y30TIO3 NANOCOMPOSITE POWDERS
Assist. Prof. Dr. Nihat TELLİ Lect. Yasin AKKEMİK	<i>Konya Technical University, Turkey</i> <i>Selcuk University, Turkey</i>	3-MONOCHLOROPROPANE-1,2-DIOL (3-MCPD) IN FOODS

Hall-4, Session-3
08.12.2020, Tuesday

Baku Time
15⁰⁰ : 17⁰⁰

Ankara Time
14⁰⁰ : 16⁰⁰

ID: 572 394 7582
Password: 122020

MODERATOR: Assist. Prof. Dr. Ülfet ERBAŞ

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Res. Assist. Dr. Yasemin ARI Lect. Asım TUNÇEL	<i>Tekirdağ Namık Kemal University, Turkey</i>	COMPARISON OF REPETITIVE SPRINT SKILL PERFORMANCE OF FOOTBALL AND HANDBALL PLAYERS
Yücel İNAÇ Assoc. Prof. Dr. Tülin ATAN Assist. Prof. Dr. Şaban ÜNVER	<i>Ondokuz Mayıs University, Turkey</i>	THE EFFECT OF REST TIME AFTER WARM UP ON SWIMMING PERFORMANCE
Dr. Mehmet Ali CEYHAN Assoc. Prof. Dr. Murat KUL Dr. Ahmet Naci DİLEK	<i>Bayburt University, Turkey Bayburt University, Turkey Bartın University, Turkey</i>	DEVELOPMENT AND RENEWAL OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS TEACHERS' PROFESSIONAL COMPETENCIES IN ACCORDANCE WITH THE DEMANDS OF THE ERA
Prof. Dr. Soner ÇANKAYA Lect. Kazım BIYIK Res. Assist. Hacı Ali ÇAKICI İrem MUTLU	<i>Ondokuz Mayıs University, Turkey</i>	ANALYSIS OF PERSONALITY TRAITS AND SPORT ENGAGEMENT OF ATHLETES
Assist. Prof. Dr. Ülfet ERBAŞ	<i>Şırnak University, Turkey</i>	THE CORRELATION BETWEEN PHYSICAL ACTIVITY LEVEL AND PHYSICAL ACTIVITY AREA
Assist. Prof. Dr. Meliha UZUN Dr. Bilal OKUDAN Dr. Hüseyin ASLAN	<i>Şırnak University, Turkey Aydın Adnan Menderes University, Turkey Selçuk University, Turkey</i>	EXAMINING THE REASONS MOTIVATING PHYSICAL ACTIVITY TO UNIVERSITY STUDENTS STUDYING AT THE SPORTS FACULTY
Assoc. Prof. Dr. Sevda KOÇ AKRAN	<i>Siirt University, Turkey</i>	THE PERCEPTIONS OF TEACHER CANDIDATES ABOUT THE "INTERACTIVE BOARD" CONCEPT: METAPHORE ANALYSIS STUDY

Hall-1, Session-4

08.12.2020, Tuesday

 Baku Time 17³⁰ : 19³⁰	 Ankara Time 16³⁰ : 18³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Sofia Time 15³⁰ : 17³⁰	 Moscow Time 16³⁰ : 18³⁰
---	---	---	--	---

MODERATOR: Assist. Prof. Dr. Muhammed DUMAN

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Ismet Kalkanov Prof. Ivan Dinev Dr. Katerina Todorova	<i>Trakia University, Bulgaria Trakia University, Bulgaria Bulgarian Academy of Science, Bulgaria</i>	ULTRASTRUCTURAL AND PATHOMORPHOLOGICAL CHANGES OF CASES CORONAVIRUS AND ROTAVIRUS GASTROENTERITIS IN GOAT KIDS AND LAMBS
Assoc. Prof. Dr. Serap KILIÇ ALTUN Res. Assist. Mehmet Emin AYDEMİR	<i>Harran University, Turkey</i>	PHENOLIC CHARACTERIZATION OF ANATOLIAN PROPOLIS
Assoc. Prof. Dr. Serap KILIÇ ALTUN Res. Assist. Mehmet Emin AYDEMİR	<i>Harran University, Turkey</i>	SOME ELEMENT AND HEAVY METAL LEVELS IN SHEEP MILK AND ITS DAIRY PRODUCTS
Konul Magsud gizi Guliyeva	<i>Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan</i>	DAY FASTING ON SOME INDICATORS OF LEUKOCYTE FORMULA OF BLOOD IN 1-YEAR OLD RABBITS
Milena Bozhilova-Sakova Ivona Dimitrova	<i>Institute of Animal Science – Kostinbrod, Bulgaria University of Forestry, Sofia, Bulgaria</i>	COMPARATIVE STUDY OF CAST GENE IN TWO POPULATIONS IL DE FRANCE SHEEP BREED
Гетманцева Любовь Владимировна Getmantseva Lyubov Vladimirovna	<i>Federal State Budgetary Scientific Institution "Federal Livestock Research Center, Russia</i>	ОБЩИЕ ГАПЛОТИПЫ МТДНК У СВИНЕЙ РАЗЛИЧНЫХ ПОРОД
Бакоев Некруз Фарходович Bakoev Nekruz Farkhodovich	<i>Federal State Budgetary Scientific Institution "Federal Livestock Research Center, Russia</i>	COMMON HAPLOTYPES MTDNK IN PIGS OF DIFFERENT BREEDS
Dr. Bayram SÜZER	<i>Uludağ University, Turkey</i>	THE EFFECTS OF DIFFERENT HOUSING SYSTEMS ON SOME BONE MECHANICAL AND MATERIAL PROPERTIES IN LAYING HENS
Assist. Prof. Dr. Emin BOZKURT	<i>Çankırı Karatekin University, Turkey</i>	DETERMINATION OF THE FACTORS AFFECTING THE DISTRIBUTION OF <i>Lacerta pamphylica</i> SCHMIDTLER, 1975 (SAURIA; LACERTIDAE) BY ECOLOGICAL NICHE MODELING METHOD
Assist. Prof. Dr. Muhammed DUMAN	<i>Bursa Uludag University, Turkey</i>	DETERMINATION OF ANTIMICROBIAL SUSCEPTIBILITY OF SUBGROUP <i>Pseudomonas fluorescens</i> ISOLATED FROM CULTURED FISH SPECIES BY VITEK II GN AST CARD

Hall-2, Session-4

08.12.2020, Tuesday

 Baku Time 17³⁰ : 19³⁰	 Ankara Time 16³⁰ : 18³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Delhi Time 19⁰⁰ : 21⁰⁰	 Lagos Time 14³⁰ : 16³⁰
---	---	---	--	--

MODERATOR: Prof. Dr. Murat ÖNDER

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Ritu Talwar	<i>New Delhi Institute of Management, India</i>	CULTURE STUDY IN INDIAN MARKETING
Dr. Emrah AYHAN Prof. Dr. Murat ÖNDER	<i>Bingöl University, Turkey Ankara Yıldırım Beyazıt University, Turkey</i>	THE RELATION BETWEEN HUMAN RESOURCES ON ORGANIZATIONAL PERFORMANCE OF CSOS: THE CASE OF YOUTH CSOS IN TURKEY
Dr. Emrah AYHAN Prof. Dr. Murat ÖNDER	<i>Bingöl University, Turkey Ankara Yıldırım Beyazıt University, Turkey</i>	BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF THE POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION ARTICLES IN TURKEY
Assist. Prof. Dr. C.Vijai Assist. Prof. Mrs. S. M. Suryalakshmi	<i>St.Peter's Institute of Higher Education and Research, India</i>	IMPACT OF COVID-19 ON HIGHER EDUCATION: A STUDY WITH SPECIAL REFERENCE TO THIRUVALLUR DISTRICT
Lawal Amiru Balarabe Jamilu Abdulkadir Zainab Onozare Maiyaki	<i>Federal University, Gusau, Nigeria Ahmadu Bello University, Nigeria Federal University, Gusau, Nigeria</i>	EFFECTS OF WORKING CAPITAL MANAGEMENT ON FINANCIAL PERFORMANCE OF LISTED CONSTRUCTION FIRMS IN NIGERIA
Dr. Chitra Krishnan Dr. Mubashir Majid Baba	<i>Amity University, India</i>	IMPACT OF WORKPLACE EMPOWERMENT ON ORGANIZATION CITIZENSHIP BEHAVIOUR IN INSTITUTIONS OF HIGHER LEARNING IN INDIA
Assist. Prof. Dr. Mustafa UYSAL	<i>Artvin Çoruh University, Turkey</i>	THE RELATIONSHIP BETWEEN PARTICIPATION-30 ISLAMIC STOCK MARKET AND FINANCIAL SERVICES CONFIDENCE INDEX: AN ANALYSIS ON TURKEY
Dr. Somieari Jariel Ikiroma-Owiye	<i>University of Portharcourt, Nigeria</i>	RE-CENTRING CREATIVE FESTIVAL PLAY PERFORMANCE AS A SURE MEANS OF SOCIAL COHESION, SUSTAINABILITY OF AILING ECONOMIES IN AFRICA
Qaribu Yahaya Nasidi Muhamad Fazil Bin Ahmad Isyaku Hassan	<i>University Sultan Zainal Abidin (UnisZa), Malaysia University Sultan Zainal Abidin (UnisZa), Malaysia Ahmadu Bello University, Nigeria</i>	MEDIATING EFFECT OF SOCIAL MEDIA ON THE RELATIONSHIP BETWEEN ADVERTISING, ONLINE PAYMENT, RELIABILITY, PERCEIVED USEFULNESS ON ONLINE SHOPPING BEHAVIOUR IN NIGERIA: A PROPOSED FRAMEWORK

Hall-3, Session-4

08.12.2020, Tuesday

 Baku Time 17³⁰ : 19³⁰	 Ankara Time 16³⁰ : 18³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Jakarta Time 20³⁰ : 22³⁰	 Sofia Time 15³⁰ : 17³⁰
---	---	---	--	--

MODERATOR: Dr. Radka Vlaeva

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Sena Gashe	<i>Bale Mountains National Park, Ethiopia</i>	CONSEQUENCES OF DEFORESTATION ON BIRD DIVERSITY IN THE HAMUMA FOREST, SOUTHWESTERN ETHIOPIA
Dr. Radka Vlaeva	<i>Trakia University, Bulgaria</i>	CHARACTERISTICS OF THE MAIN BODY MEASUREMENTS OF MALE AND FEMALE DONKEYS IN BULGARIA
IBRAHIM-OLESIN Sikiru	<i>Alex Ekwueme Federal University Ndufu-Alike, Nigeria</i>	ENHANCING AN INFLUENCING EXPERIENCE FOR STUDENTS OF AGRICULTURE IN NIGERIA UNIVERSITIES; A KEY THAT UNLOCKS
Subandi M. Alfi Muntafi Budy Frasetya TQ Sarhini Aep Kusnawan	<i>State Islamic University of Sunan Gunung Djati Bandung, Indonesia</i>	THE EFFECT OF VARIOUS NUTRIENT HYDROPONIC FORMULATION ON GROWTH AND YIELD OF THREE VARIETIES OF COMMON BEAN (<i>Phaseolus vulgaris</i> L.) ON HYDROPONIC DRIP IRRIGATION SYSTEM
Shanu KHANDELVAL	<i>Shankersinh Vaghela Bapu Institute Of Science, India</i>	PLANT GROWTH PROMOTING RHIZOBACTERIA(PGPR): AN AGRICULTURE EVOLUTION
Assist. Prof. Dr. Kurtuluş MERDAN	<i>Gümüşhane University, Turkey</i>	A LITERATURE REVIEW ON FACTORS AFFECTING ORGANIC PRODUCT CONSUMPTION PREFERENCES
Assist. Prof. Dr. Kurtuluş MERDAN	<i>Gümüşhane University, Turkey</i>	ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTS AND PRODUCER COUNTRIES IN THE WORLD
Uzma AYZAZ	<i>The University of Poonch Rawalakot, Pakistan</i>	GENETIC VARIABILITY, ASSOCIATION AND DIVERSITY STUDY AMONG THE SUNFLOWER GENOTYPES AT SEEDLING STAGE BASED ON DIFFERENT MORPHO-PHYSIOLOGICAL PARAMETERS UNDER POLYETHYLENE GLYCOL INDUCED STRESS
Etiowo Ukpong Etido Isonguyo	<i>Akwa Ibom State Polytechnic, Nigeria</i>	COMPARATIVE EVALUATION OF THE MINERAL ELEMENTS OF TWO VARIETIES OF NUTS (TIGERNUT AND GROUNDNUT)

Hall-1, Session-1

09.12.2020, Wednesday

 Baku Time 15³⁰ : 17³⁰	 Ankara Time 14³⁰ : 16³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Lagos Time 12³⁰ : 14³⁰	 Delhi Time 17⁰⁰ : 19⁰⁰
---	---	---	--	--

MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Elif Hatun ÖNAL-KILIÇBEYLİ

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Favour C. Uroko	<i>University Of Nigeria Nsukka, Nigeria</i>	LET'S STOP THIS NONSENSE: RELIGION LEADERS AND RELIGIOUS CONFLICTS IN NIGERIA
Feride Allahverdiyeva	<i>Baku State University, Azerbaijan</i>	THE ROLE OF RELIGIOUS MOVEMENTS IN THE BEGINNING OF THE ARAB SPRING
Prof. Dr. Ramazan ŞENGÜL Pınar KILIÇ	<i>Kocaeli University, Turkey</i>	IMPACT OF TRANSPARENCY CONCEPT ON THE PERFORMANCE OF PUBLIC ADMINISTRATION
Gulsura Dadash Abdulrasulova	<i>Baku Eurasia University, Azerbaijan</i>	US NUCLEAR POLICY IN SOUTH ASIA IN THE 21ST CENTURY – DIFFERENT APPROACHES BY BUSH, OBAMA AND D.TRAMP ADMINISTRATIONS
Assoc. Prof. Dr. Elif Hatun ÖNAL-KILIÇBEYLİ	<i>Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Turkey</i>	NAGORNO KARABAKH: OPEN VIOLATION OF THE CONVENTION AND INCREASING DISPUTE
Nazim BAYRAMLI	<i>Baku Eurasia University, Azerbaijan</i>	PROBLEMS OF THE PARLIAMENTARY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Deepanjali Mishra	<i>KIIT University, India</i>	REDUCED INEQUALITIES IN EDUCATIONAL OPPORTUNITIES: A CASE ANALYSIS OF KIIT UNIVERSITY
Usman Muideen	<i>Ahmadu Bello University, Nigeria</i>	EFFECTS OF SECURITY MANAGEMENT ON THE INTERNALLY DISPLACED PERSONS (IDPS) IN NORTH EASTERN NIGERIA
Assoc. Prof. Dr. Bisserka Veleva Assoc. Prof. Dr. Valentin Petroussenko	<i>Sofia University / Baku Slavic University, Azerbaijan , Bulgaria Plovdiv University, Bulgaria</i>	EASTERN PARTNERSHIP POLICIES: REGIONAL CHALLENGES FOR THE 2021
Aytan Gurbanova	<i>Baku State University, Azerbaijan</i>	DIFFERENT STANDPOINTS ABOUT CONFLICT AND CLASSICAL REALISM

Hall-2, Session-1

09.12.2020, Wednesday

 Baku Time 15³⁰ : 17³⁰	 Ankara Time 14³⁰ : 16³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Lagos Time 12³⁰ : 14³⁰	 Delhi Time 17⁰⁰ : 19⁰⁰
---	---	---	--	--

MODERATOR: Prof. Dr. Özcan KARAHAN

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Research Scholar Priyanka Bhaskar Prof. Dr. Surekha Rana	<i>Gurukula Kangri Vishwavidyalaya, India</i>	E-GOVERNMENT ADOPTION AMONG EMPLOYEES: A QUALITATIVE APPROACH
Assist. Prof. Dr. Burak SERTKAYA Res. Assist. Dr. Seher BAŞ	<i>Hitit University, Turkey</i>	IMPORTANCE OF RENEWABLE ENERGY SOURCES: A COMPARATIVE ANALYSIS FOR TURKEY AND AZERBAIJAN'S FOREIGN TRADE STRUCTURE
İlham Hüseyinli	<i>Azerbaijan State Economic University, Azerbaijan</i>	INNOVATIVE POTENTIAL FACTOR IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX ENTERPRISES
Dr. İlknur ÇEVİK TEKİN	<i>Selçuk University, Turkey</i>	STUDY ON MEASURING CORONAVIRUS ANXIETY IN BUSINESS LIFE
Prof. Dr. Özcan KARAHAN	<i>Bandırma Onyedü Eylül University, Turkey</i>	THE RELATIONSHIP BETWEEN INFLATION AND MONEY SUPPLY IN TURKEY
Res. Assist. Vikram Singh Dr. Ragif Huseynov Assoc. Prof. Dr.Smiti Jhajj	<i>Kurukshetra University, India Tomori Pal College, Hungary Institute of Technology and Future Trends Education Group, India</i>	CUSTOMER LOYALTY TOWARDS ONLINE SHOPPING: CONCEPTUAL FRAMEWORKS AND PERSPECTIVES
доцент Фарит Латыпов Assoc. Prof. Farit Latypov	<i>Уфимский государственный авиационный технический университет Ufa State Aviation Technical University, Russia</i>	ДЕШИФРОВКА ИБЕРИЙСКОЙ НАДПИСИ НА НАДМОГИЛЬНОЙ СТЕЛЕ ИЗ СИНАРКАСА (SINARCAS I) DECIPHERING THE IBERIAN INSCRIPTION ON A GRAVESTONE STELE FROM SINARCAS (SINARCAS I)
Dr. Öner GÜMÜŞ	<i>Kütahya Dumlupınar University, Turkey</i>	CONSISTENCIES AND INCONSISTENCIES OF DIGITAL SERVICE TAX WITH DIGITALIZATION
Atiya Thabet Abuharris	<i>School of Managerial and Financial Sciences The Libyan Academy, Libya</i>	THE ROLE OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN DEVELOPING COUNTRIES: THE CASE STUDY OF LIBYA

Hall-3, Session-1

09.12.2020, Wednesday

 Baku Time 15³⁰ : 17³⁰	 Ankara Time 14³⁰ : 16³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Yamoussoukro Time 11³⁰ : 13³⁰	 Kinshasa Time 12³⁰ : 14³⁰
---	---	---	---	---

MODERATOR: Prof. Dr. SEVDA RZAYEVA

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. SEVDA RZAYEVA	<i>Baku Euroasian University, Azerbaijan</i>	ENGLISH PHRASEOLOGYSMS AND THEIR TRANSLATION INTO AZERBAIJANIAN AND RUSSIAN LANGUAGES
Assist. Prof. Dr. Mehmet Akif BALKAYA	<i>Necmettin Erbakan University, Turkey</i>	INDUSTRIALIZATION, EDUCATION AND UNIONS AS REPRESENTED IN CHARLES DICKENS' HARD TIMES
Dr. Gizem KOSKER	<i>Anadolu University, Turkey</i>	USING AUTHENTIC MATERIALS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING: A SONG ANALYSE FOR DEVELOPING INTERCULTURAL COMMUNICATION SKILL
YAO Yao Jean-Marc	<i>Université Felix Houphouet Boigny, Ivory Coast</i>	LES PROVERBES BINAIRES, UNE DISPARITION PROGRAMMEE
Assist. Prof. Dr. GONCA SUBAŞI	<i>Anadolu University, Turkey</i>	DO TURKISH PRESERVICE EFL TEACHERS' MOTIVATIONS TO TEACH CHANGE OVER TIME?
Dr. Tuba KAPLAN	<i>Gaziantep University, Turkey</i>	ANALYSIS OF THE WRITTEN EXPRESSIONS OF BASIC SYRIAN STUDENTS WHO LEARN TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE IN TERMS OF AUDIO INFORMATION
Dr. Adalet Gül ÖZGÜL	<i>Neşehir Hacı Bektaş Veli University, Turkey</i>	KIPCHAK ELEMENTS IN SAMSUN DIALECT
Dr. Fərid İbrahimli	<i>Ganja State University, Azerbaijan</i>	GRAMMAR STRUCTURE OF THE CONCEPT OF TIME IN THE LANGUAGE OF POETRY
Dr. Mehmet Akif YALÇINKAYA	<i>Tekirdağ Namık Kemal University, Turkey</i>	THE MUNSHEAT OF CELÂLZÂDE SALİH ÇELEBİ ONE OF THE 16th CENTURY POETS
Ferdinand OKOKO-o-ALI	<i>Université Pédagogique de Kananga, Congo</i> <i>Université Libre de Bruxelles, Belgium</i>	LA RHETORIQUE ET L'ARGUMENTATION EN LITTÉRATURE AFRICAINE D'EXPRESSION FRANCAISE. UNE LECTURE DE L'ŒUVRE ROMANESQUE D'EMILE GANKAMA RHETORIC AND ARGUMENTS IN AFRICAN LITERATURE OF FRENCH EXPRESSION. A READING OF ROMANESQUE WORKS BY EMILE GANKAMA

Professeur Jean HIAMBA OVUNGU	<i>Université Pédagogique de Kananga, Congo</i>	RENE DESCARTES ET LA METAPHYSIQUE DE LA SUBJECTIVITE. UNE LECTURE DE « MEDITATIONS CARTESIENNES » D'EDMOND HUSSERL RENE DESCARTES AND THE METAPHYSICS OF SUBJECTIVITY. A READING OF "MEDITATIONS CARTESIENNES "BY EDMOND HUSSERL
-------------------------------	---	---

Hall-4, Session-1 09.12.2020, Wednesday

 Baku Time 15³⁰ : 17³⁰	 Ankara Time 14³⁰ : 16³⁰	 ID: 572 394 7582 Password: 122020	 Lagos Time 12³⁰ : 14³⁰	 Delhi Time 17⁰⁰ : 19⁰⁰
---	---	---	--	--

MODERATOR: Prof. Dr. Mustafa TALAS

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Hamid Mohamaddi	<i>University of Tehran (Iran)</i>	AN EVALUATION ON SOME TERMS AND EXPRESSIONS RELATED TO SEED QUALITY
Res. Assist. Ömer Aytaç AYKAÇ Prof. Dr. Bülent Cercis TANRITANIR	<i>Van Yüzüncü Yıl University(Turkey)</i>	ODETS'S 'WAITING FOR LEFTY' AS A POLITICAL VOICE OF GREAT DEPRESSION YEARS
Prof. Dr. Mustafa TALAS	<i>Niğde Ömer Halisdemir University(Turkey)</i>	THE RELATIONS TURKEY AND EUROPA UNIONS IN CONTEXT GLOBALIZATION AND REGIONALIZATION
Prof. Dr. Bülent Cercis TANRITANIR Sergen BAYDAŞ	<i>Van Yüzüncü Yıl University(Turkey)</i>	THE SEARCH FOR IDENTITY IN WHY BE HAPPY WHEN YOU COULD BE NORMAL AND THE ABSOLUTELY TRUE DIARY OF A PART-TIME INDIAN
Prof. Dr. Mustafa TALAS	<i>Niğde Ömer Halisdemir University(Turkey)</i>	GLOBALIZATION AND ITS MOTOR FORCE
Prof. Dr. Mustafa TALAS	<i>Niğde Ömer Halisdemir University(Turkey)</i>	TURKISH MUSIC AS CULTURAL HERITAGE
Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK Hilal AKINCI	<i>Tekirdag Namık Kemal University (Turkey)</i>	CONTRIBUTING FACTORS ON MIGRATION TO DEVELOPED COUNTRIES: TURKEY CASE
Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK Zümrüd NURİ	<i>Tekirdag Namık Kemal University (Turkey)</i>	THE INSTITUTION OF FOUNDATION (WAQF) IN THE OTTOMAN EMPIRE
Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK Tuğba TURAN	<i>Tekirdag Namık Kemal University (Turkey)</i>	RELATIONSHIP BETWEEN RENEWABLE ENERGY AND ECONOMIC GROWTH CASE OF TURKEY BETWEEN THE YEARS 2005-2015

Hall-5, Session-1

09.12.2020, Wednesday

Baku Time
15³⁰ : 17³⁰

Ankara Time
14³⁰ : 16³⁰

ID: 572 394 7582
Password: 122020

Lagos Time
12³⁰ : 14³⁰

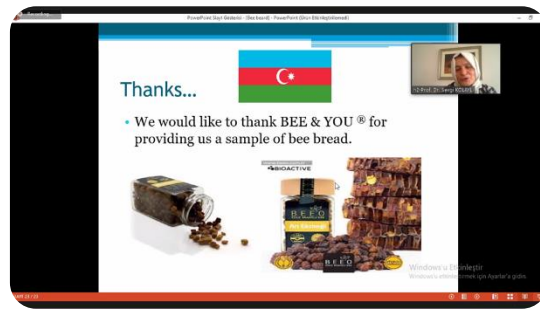
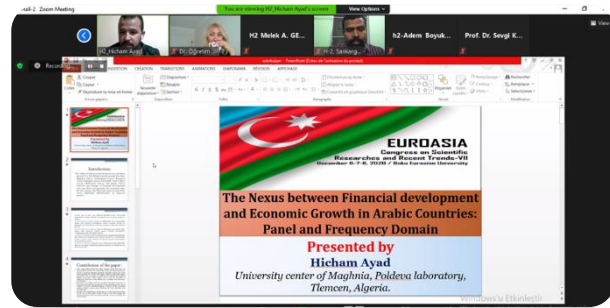
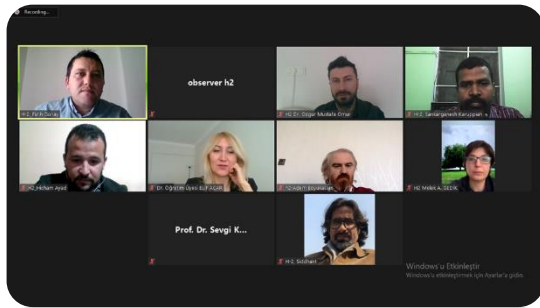
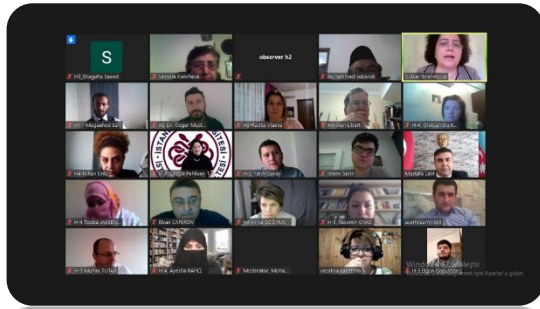

Delhi Time
17⁰⁰ : 19⁰⁰

MODERATOR: Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK Zümrüd NURİ	Tekirdag Namık Kemal University (Turkey)	RELATIONSHIP BETWEEN REAL EXCHANGE RATE AND ECONOMIC ACTIVITY REPRESENTING ECONOMIC GROWTH: CAUSALITY ANALYSIS FOR TURKISH ECONOMY
Mahbob Salih	Alberoni University (Afghanistan)	DIGITAL EPIDEMIOLOGY
Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK Gizem Havva YASLIKAYA	Tekirdag Namık Kemal University (Turkey)	KAMU DIŞ BORCU VE EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ : 2002-2017 YILLARI ARASI TÜRKİYE ÖRNEĞİ
Ahmad Azimi	University of Jawzjan(Afghanistan)	THE ROLE OF HEALTH LITERACY IN HEALTH PROMOTION IN CHILDREN
Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK Kübra MÜLAYİM	Tekirdag Namık Kemal University (Turkey)	AN EXAMINATION OF GLOBAL CRISES AND THE EFFECTS OF THE 2008 FINANCIAL CRISIS ON THE BANKING SECTOR
Prof. Dr. Nurullah ULUTAŞ	Bitlis Eren University (Turkey)	TRAGIC COLLAPSE OF A MUSICIAN WITH SYPHILIS IN DOCTOR FAUSTUS
Prof. Dr. Nurullah ULUTAŞ	Bitlis Eren University (Turkey)	THE SPANISH FLU AS A THREAT IN HÜSEYİN RAHMI GÜRPINAR'S NOVEL HAKKA SİĞİNDİK
Ghulam Mohammadi	University of Kabul(Afghanistan)	WHAT WE STILL DON'T SEE: GENDER AND GENDER-BASED MEDICAL APPROACH

PHOTO GALLERY

KAFKAS UNIVERSITY **1992**

KOBALT(II) 2-KLOROBEZOATIN NİKOTİNAMİD / N,N'-DIETİL NİKOTİNAMİD KOMPLEKSLERİNİN SİTOKSİK ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

İNVESTIGATION OF CYTOTOXIC PROPERTIES OF COBALT(II) 2-CHLOROBENZOATE WITH NICOTINAMIDE / N,N'-DIETHYLNICOTINAMIDE COMPLEXES

Dr. Giray Buğra Akbaba^a, Dr. Füreye Elif Öztürkkan^b, Dr. Mustafa Sertçelik^b

^aKafkas Üniversitesi, Biyomühendislik Bölümü, Kars, Türkiye
^bKafkas Üniversitesi, Kimya Mühendisliği Bölümü, Kars, Türkiye
^cDepartment of Bioengineering, Kafkas University, Kars, Turkey
^dDepartment of Chemical Engineering, Kafkas University, Kars, Turkey

İKİ DEVLET BİR MİLLET

Thank You

Teşekkürler

Medical University of Plovdiv, Faculty of Pharmacy, Department of Biochemistry, Plovdiv, Bulgaria

CARBAMYLATION OF LDL – A POSSIBLE MISSING LINK BETWEEN DIABETES MELLITUS AND CORONARY ARTERY DISEASE?

Asst. prof. Teodora Stankova, PhD^{*}
 Chief asst. prof. Iliyan Dimitrov, PhD

EUROASIA
 Congress on Scientific Researches and Recent Trends-VII
 December 6-9, 2020
 Baku, Azerbaijan

INSTITUTE OF ELECTROCHEMISTRY AND ENERGY SYSTEMS

OPTIMIZED ZINC ELECTRODE FOR RECHARGEABLE ZINC-AIR BATTERIES

Borislav Abrashev, Miglena Slavova, Emilia Mladenova, Valentin Terziev, Gergana Raikova

INTERNATIONAL EUROASIA
 Congress on Scientific Researches and Recent Trends 7.
 December 6-9, 2020 Baku, Azerbaijan

habrashev@ices.bas.bg

INSTITUTE OF ELECTROCHEMISTRY AND ENERGY SYSTEMS

First generation Zn-air systems - 1971 - electric car "Moskvich" - traveled 220 km.

Second generation - introduced in "Musala" factory - Samokov:

- Baltic Sea buoys;
- base camp of the Bulgarian expedition in Himalayas.

mechanically rechargeable devices; uses.

Eif Tube TAMER

EUROASIA
 Congress on Scientific Researches and Recent Trends-VII
 December 6-9, 2020 Baku Azerbaijan Ministry

RIKZ
 Federal Research Center for Animal Husbandry named after Academy Member L.K. Ernst

Main genetic defects of improving breeds in the population of Sychevsky cattle of the Smolensk region

Speaker:
Zimina A.A., Ph.D. of Agricultural Sciences,
 filipchenko-90@mail.ru

Baku -2020

AVAILABILITY OF FIELDSCOUT CM 1000 CHLOROPHYLLMETER IN DETERMINING THE GRAIN YIELD AND NITROGEN USE EFFICIENCY IN DURUM WHEAT

Ferhat KIZILGEÇİ
 Assoc. Prof.
 Mardin Artuklu University
 Plant and Animal Production Ecology - Natural Anadol

Ferhat Özlük
 Assoc. Prof.
 Samsat University
 Department of Field Crops, Faculty of Agriculture

EUROASIA
Congress on Scientific Researches and Recent Trends-VII
December 6-7-8, 2020 / Baku Eurasian University

Effects of Different Applications on Storage of the Hicaznar Pomegranate Fruits

Asist. Prof. Dr. Cenap YILMAZ
Ekişehir Osmangazi University
Agricultural Faculty
Horticultural Department-Ekişehir-Turkey

DIFFUSION COEFFICIENTS OF POLYPYRROLE FILMS ELECTROPOLYMERIZED IN DIFFERENT SOLUTIONS

M. Samet KILIC
Zonguldak Bülent Ecevit University, Faculty of Engineering,
Department of Biomedical Engineering, 67100, Farabi Campus,
İncivez, Zonguldak, Turkey
msamek@beun.edu.tr

GENEL BAKIŞLA ŞAPERON PROTEİNLER

CHAPERONE PROTEINS AT OVERVIEW

Asist. Prof. Dr. Rukiye DEMİR
Samsun University
Assoc. Prof. Dr. Emine DIRAMAN
Ondokuz Mayıs University

OUTLINE

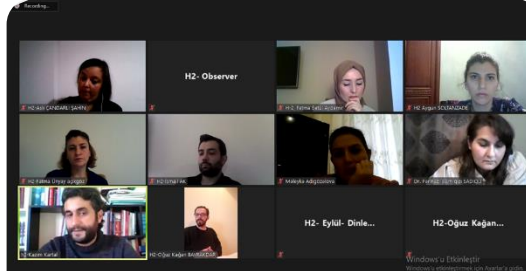
- > Introduction and Motivation
- > Scope
- > Hydraulic System
- > Model Parameters
- > AMESIM Model
- > Simulation
- > Test
- > Conclusion

DETERMINATION OF SOME QUALITY PROPERTIES OF STREET MILK SOLD IN GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANEDE SATILAN SOKAK SÜTLERİNİN BAZI KALİTE ÖZELLİKLERİNİN BELİRLENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Bayram ÜRKEK
Asist. Prof. Dr. Bayram ÜRKEK
Gümüşhane Üniversitesi, Şiran Mustafa Beyaz Meslek Yüksek Okulu
Gümüşhane University, Şiran Mustafa Beyaz Vocational School

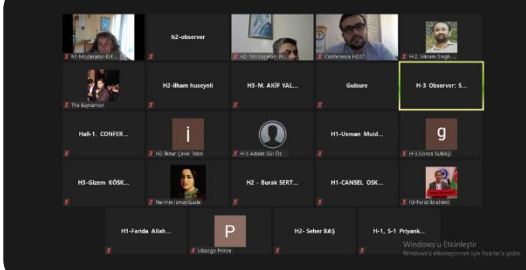

**VAKIFLAR GENEL MİDİRLERİ ÜÇÜ ARSİVİNDE BULUNAN
19.YÜZYILA AİT 1490, 1505 VE 1994 ENYANSTER NÜMARALI EL
YAZMASI VAKFİYELER VE TEZVİATLARI**

İsmail AK- Hüseyin ELİTOK

Windows u Etkinleştirin
Windows'u etkinleştirip güncelleyin.

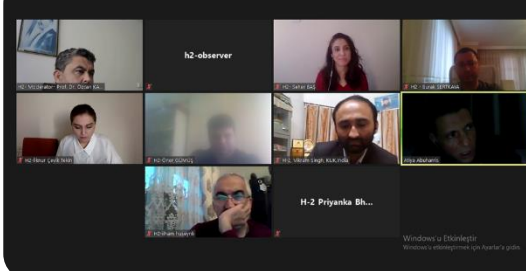
**CUSTOMER LOYALTY TOWARDS
ONLINE SHOPPING: CONCEPTUAL
FRAMEWORKS AND
PERSPECTIVES.**

Vikram Singh
 University School of Management
 Kurukshetra University, Kurukshetra, Haryana, India.

Windows u Etkinleştirin
Windows'u etkinleştirip güncelleyin.

**Investigating Reverse Gender Roles in Moni Mohsin's
*The Diary of a Social Butterfly***

Presenters:

Dr. Farah Hashmi
 University of North Texas
 Sidra Razaq
 National University of Modern
 Languages

Windows u Etkinleştirin
Windows'u etkinleştirip güncelleyin.

**"SMART CONTRACTS" WITHIN THE SCOPE OF DIGITAL
TRANSFORMATION AS AN ULTIMATE GOAL IN TURKISH
PUBLIC PROCUREMENT LAW**

Dr. Erdem BAFRA
 Head of Department
 Public Procurement Authority of Turkey

INTERNATIONAL EUROASIA Congress on Scientific Researches and Recent Trends 7. December
 7-8, 2020/Baku, Azerbaijan

Windows u Etkinleştirin
Windows'u etkinleştirip güncelleyin.

AFET RISK VE ÇOKLU-RISK ÇALIŞMALARI KAPSAMINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN ULUSAL VE ULUSLARARASI PROJELER

NATIONAL AND INTERNATIONAL PROJECTS WITHIN THE SCOPE OF DISASTER RISK AND MULTI-RISK STUDIES

Prof. Dr. Arif Çağdaş AYDINOĞLU
Gebze Teknik Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi/Gebze Technical University, Faculty of Engineering
aydino@gtu.edu.tr
ORCID NO: 0000-0003-4912-9027

Lecturer Bekir TAŞTAN
Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi/Kastamonu University, Faculty of Education
bekirtastan@kastamonu.edu.tr
ORCID NO: 0000-0002-3957-7371

Windows'u Etkinleştirin
Windows'u etkinleştirme için bağlantıya gidin

ORCID NO: 0000-0003-4912-9027
PROF. DR. ARIF CAĞDAŞ AYDINOĞLU
GEBZE TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ
MÜHÜRÜZÜMÜSÜ

Investigation of mechanical behavior of steel and fiber reinforced recycled coarse aggregate concrete

Authors

Waqas Hassan
NUST, Islamabad, Pakistan

Maria Karwal
NUST, Islamabad, Pakistan

Naqeeb Nawaz
NUST, Islamabad, Pakistan

Hafiz Yasir Ilyas
QWA Engineers, Lahore, Pakistan

Hammad Haider
UET, Taxila, Pakistan

Windows'u Etkinleştirin
Windows'u etkinleştirme için bağlantıya gidin

Prof. Dr. Kadir DÖNMEZLİ

7. Uluslararası Hakemli & Katılmı AVRASYA ZİRVESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR VE GÜNCEL GELİŞMELER KONGRESİ
6-9 Mart 2020
BAKU AVRASYA ÜNİVERSİTESİ
AZERBAIJAN

GERİ DÖNÜŞÜMLÜ POLİPROPİLEN KATKILI KOPOLİMERİN SAF BITÜMEN İŞİLEBİLİRLİK ÖZELLİKLERİNE ETKİLERİ
THE EFFECTS OF RECYCLED POLYPROPYLENE COPOLYMER ON THE PROCESSABILITY CHARACTERISTICS OF PURE BITUMEN

Windows'u Etkinleştirin
Windows'u etkinleştirme için bağlantıya gidin

Tracer Transport System and Seismicities Behavior in Low-Permeability Media

Dr. Muhammad Zaheer
and
Prof. Dr. Ghulam Mujtaba SHAH
Assistant Professor
Hazara University, Mansehra, Pakistan, Faculty of Sciences, Geology
Email: mzaqau@gmail.com

ResearchGate ID: <https://www.researchgate.net/profile/Muhammad-Zaheer>
Scopus Scholar ID: <https://orcid.org/0000-0001-9088-1000>
Web of Science ID: <https://orcid.org/0000-0001-9088-1000>

Mendeley/Scopus: <https://www.mendeley.com/impact/muhammad-zaheer10/>

EUROASIA CONGRESS ON SCIENTIFIC RESEARCHES AND RECENT TRENDS-VII-December 7-8, 2020 / Baku, AZERBAIJAN

AMAÇ:
EĞİTİCİ KİTAPLARDA PERSPEKTİF ANLATIMI 3 KAÇIŞ NOKTASINA KADAR GÖSTERİLMEKTEDİR. PERSPEKTİFTE RESME, MİMARLIĞA VE TASARIMA DAHA GENİŞ VE ESTETİK BİR BOYUT İLE BAKIŞ AÇISI KAZANDIRMAK .

OBJECTIVE:
IN EDUCATIONAL BOOKS, PERSPECTIVE EXPRESSION IS SHOWN UP TO 3 VANISHING POINTS, GIVING PERSPECTIVE TO PAINTING, ARCHITECTURE AND DESIGN WITH A WIDER AND AESTHETIC DIMENSION .

Windows'u Etkinleştirin
Windows'u etkinleştirme için bağlantıya gidin

EVALUATION OF INTERFACE SHEAR BEHAVIOR BETWEEN SOIL AND PVC GEOMEMBRANE WITH LARGE SCALE DIRECT SHEAR TESTS

RES. ASST. İNCİ DEVELİOĞLU
ASSOC. PROF. DR. HASAN FIRAT PULAT

İMŞİ KATİP ÇEÇENİ ÜNİVERSİTESİ
DEPARTMENT OF CIVIL ENGINEERING
GEOTECHNICAL DIVISION

Windows'u Etkinleştirin
Windows'u etkinleştirme için bağlantıya gidin

EUROASIA
Congress on Scientific Researches and Recent Trends-VII

ASSESSMENT OF THE ROLE OF ENVIRONMENTAL PROBLEMS IN OCCURRING VARIOUS KINDS OF DISEASES

FAIG ABDURAHMANOV - BAKU, AZERBAIJAN

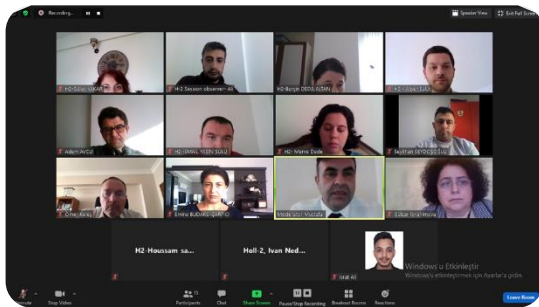
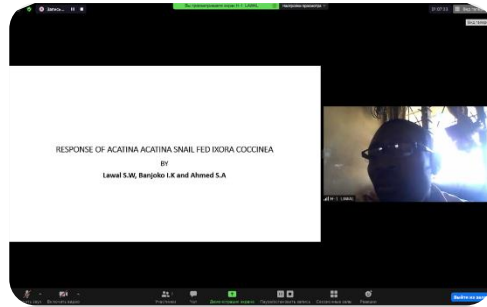
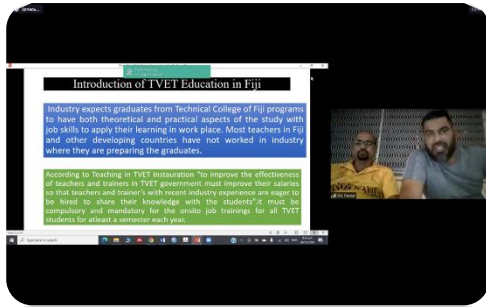
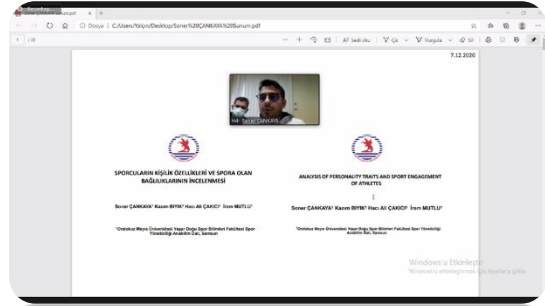
Windows'u Etkinleştirin
Windows'u etkinleştirme için bağlantıya gidin

Portland Çimentosunun Zararları (Damages Of Portland Cement)

Portland Çimentosu üretiminde fosil yakıtların yanması ve kireç taşının kalsinasyonu nedeniyle SO₂, NO₂, CO₂ gibi zararlı gazlar ve toz parçacıkları atmosfere salınır.

In Portland Cement production, harmful gases such as SO₂, NO₂, CO₂, and dust particles are released into the atmosphere due to burning of fossil fuels and calcination of limestone.

Windows'u Etkinleştirin
Windows'u etkinleştirme için bağlantıya gidin

EUROASIA

Euroasia Summit Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

CONTENT

CONGRESS ID	I
PROGRAM	II
PHOTO GALLERY	III
CONTENT	IV

VOLUME-2

Author	Title	No
Ali BILGILI Başak HANEDAN	POISONOUS PLANTS IN LIVESTOCK ANIMALS <i>1: Astragalus spp., Oxytropis spp., Hypericum perforatum, Nerium oleander, Pteridium aquilinum, Quercus spp., Senecio spp.</i>	1-6
Onur ERZURUM	THE EFFECT OF OUTDOOR ACCESS ON THE BEHAVIOR OF DAIRY COWS	7-15
Elena S. Tkacheva Ilya N. Medvedev	FUNCTIONAL PARTICIPATION IN HEMOSTASIS OF THE VASCULAR WALL IN PIGLETS DURING THE PHASE OF PLANT NUTRITION IN EARLY ONTOGENESIS	16-21
Izzet Burcin SATICIOGLU	GENOME BASED SPECIES DELINEATION OF <i>Pseudomonas</i> sp. Ps-23 ISOLATE RECOVERED FROM FARMED TROUT	22-30
Ramazan BİÇER	TRANSFORMATION OF SOCIAL RELATIONS OF TURKS WITH BULGARIANS IN BULGARIA AFTER MIGRATION	31-40
Sıddık AĞÇOBAN	A COMPARISON BETWEEN "SOCIOLOGY OF HAJJ" AND "HAJJ FIQH"	41-50
Prof. Dr. Yasin ULUTAŞ	VÂSİL B. ATÂ AND HIS SERMON WITHOUT THE LETTER RA	51-58
Fevzi YİĞİT	THE UNITY of RELIGION and POLITICS on AVICENNA: THE CALIPHATE	59-66
Halil KAYA	A STUDY ON THE RUMORS OF THE PROPHET SOLOMON	67-74
Mehmet ÖNAL Emin ÇELEBİ	PHILOSOPHY OF İBN HALDUN	75-82
Emin ÇELEBİ Mehmet ÖNAL	A PSYCHOPHYSICAL PARALLELISM: CASE OF SPINOZA	83-87
S. Atakan ALTINÖRS	HERDER'S APPROACH TO LANGUAGE IN THE CONTEXT OF HIS PHILOSOPHY OF HISTORY	88-91

EUROASIA

Euroasia Summit Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

Emin ÇELEBİ	AN ANALYSIS ON THE EPISTEMOLOGICAL INCOHERENCY IN JOHN LOCKE	92-96
İlknur KAHRİMAN Bahar ÇOLAK	EVALUATION OF NURSING STUDENTS' ATTITUDES REGARDING CHILD RIGHTS	97-101
Bahar ÇOLAK Berrin GÖGER İlknur KAHRİMAN	EVALUATION OF THE PRACTICES OF SAFE SLEEP PRINCIPLES OF MOTHERS WITH 0-1 AGE BABIES	102-106
Ramazan KIRAC Elem EROĞLU	CORONAVIRUS (COVIDIEN-19) ACTION DURING VIOLENCE NEWS FACED BY HEALTH WORKERS IN TURKEY (11 MARCH - 30 OCTOBER 2020)	107-112
Berrin GÖGER İlknur KAHRİMAN Bahar ÇOLAK	MOTHERS' APPROACH TO SUPPLEMENTARY FOODS	113-116
Hasan ESKALEN Ali KAYIŞ	POLYVINYL ALCOHOL-CARBON DOTS NANOCOMPOSITE FILMS FROM ORGANIC WASTE	117-122
Berrin GÖGER İlknur KAHRİMAN Bahar ÇOLAK	FEEDING OF BABIES WITH ONLY BABY'S MILK IN THE FIRST SIX MONTHS	123-127
Sadiye Kübra BAŞKAYA Hasan ESKALEN Mustafa ÇEŞME	INVESTIGATION OF SOME OPTICAL PROPERTIES OF CARBON QUANTUM DOTS DEPENDING ON HYDROTHERMAL REACTION TIME	128-133
Asım TUNÇEL Erbil HARBİLİ	COMPARISON OF PRE-SEASON ENDURANCE AND SPEED PERFORMANCE IN YOUNG SOCCER PLAYERS	134-140
Gülşah TOLLU Emre SERİN	VITAMIN D SUPPLEMENTATION TO REDUCE AND PREVENT ACUTE RESPIRATORY DISTRESS SYNDROME (ARDS) IN COVID-19 PATIENTS	141-145
Ünal SAKİ Soner ÇANKAYA	COMPARISON OF VAR SYSTEM IN TURKEY FOOTBALL SUPER LEAGUE ACCORDING TO SEASONS	146-151
Ömer Tarkan TUZCUOĞULLARI	FIVE-YEAR PERFORMANCE EVALUATION OF A WOMEN'S ROSE: CASE PRESENTATION	152-156
Emre SERİN Gülşah TOLLU	COVID-19 IMMUNE SYSTEM AND EXERCISE	157-165
Aydan ERMİŞ Soner ÇANKAYA Seda SABAH	SAMSUN TEKKEKÖY MUNICIPALITY SPORT SERVICES AND PRACTICES	166-172
Seda SABAH Soner ÇANKAYA Aydan ERMİŞ	LOCAL ADMINISTRATIONS SPORT SERVICES AND PRACTICES: CASE OF SAMSUN PROVINCE İLKADIM MUNICIPALITY	173-179
Elif Tuba TAMER	THE RELATIONSHIP BETWEEN MANAGEMENT DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS AND PERCEPTIONS OF ORGANIZATIONAL	180-189

EUROASIA

Euroasia Summit Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

	PERFORMANCE: A STUDY ABOUT HOTEL CHAINS	
Sevcan YILDIZ Kürşat KARIŞMAZ	MYTHOLOGICAL FIGURES IN THE EMERGENCE OF COMPUTER GAMES	190-193
Barış DEMİRCİ Özel KILIÇ Yunus ÖZHASAR	NOMOPHOBIA IN HOTEL BUSINESS: SAMPLE OF ESKİSEHIR	194-203
Sevcan YILDIZ Seden TURAMBERK ÖZERDEN	BYZANTION'S HAGIA EIRENE CHURCH	204-208
Rukiye DEMİR Emine DIRAMAN	CHAPERONE PROTEINS AT OVERVIEW	209-213
Muhammet Samet KILIÇ	DIFFUSION COEFFICIENTS OF POLYPYRROLE FILMS ELECTROPOLYMERIZED IN DIFFERENT SOLUTIONS	214-219
Bayram ÜRKEK	DETERMINATION OF SOME QUALITY PROPERTIES OF STREET MILK SOLD IN GÜMÜŞHANE	220-226
Pərvanə Hüseynova	DESCRIPTIVE LINGUISTICS AND LEXICO-GRAMMAR FORMS	227-230
Ibrahimova Nabat	LINGUISTIC INDICATORS OF GRAMMATICAL SPACE CATEGORY	231-232
Vüsalə Qalib qızı Kərimli	SYNTACTIC WHOLE AND FORMAL TOOLS OF CONNECTION IN MIR JALAL PASHAYEV'S FICTIONAL PROSE	233-236
Kazimov Ismail Babash oglu Mammadova Svetlana Nasib gizi	GENDER GRAMMAR	237-243
Roxana Maria Crețu	CHROMATIC SIMILARITIES BETWEEN ROMANTIC POETRY AND PICTURE. EMINESCU AND DELACROIX	244-250
Halil İbrahim BALKUL	A PROPOSAL FOR ASSESSMENT IN TRANSLATION TECHNOLOGY CLASSES	251-258
Nazile Abdullazadeh	LITERARY SCHOOL OF ALIAGHA VAKHID AND HIS SUCCESSORS	259-266
Mehmet ALPTEKİN	TRACES OF THE TURKISH FOLKLOR IN FİELD-MARSHAL HELMUNT von MOLTKE'S TURKEY LETTERS	267-277
Erdoğan DOĞRU	EVALUATION OF ARABIC IDIOMS and PROVERBS IN THE WORK OF ANTOINE GALLAND'S <i>DURÛB-I EMSÂL-İ TÜRKÎ</i>	278-296
Nilgun ULUTAŞDEMİR	OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY SERVICES FOR HEALTH WORKERS	297-299
Nilgun ULUTAŞDEMİR	MOST AFFECTED BY COVID-19: HEALTH WORKERS	300-304

EUROASIA

Euroasia Summit Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

Özlem MENTEŞ YALÇIN Soner ÇANKAYA Yaşar BARUT	EXAMINATION THE MINDFULNESS LEVELS OF JUDO ATHLETES	305-317
. Birgül ÇİÇEK Hande ŞAHİN Sibel ERKAL	AN INVESTIGATION OF INDIVIDUALS' HEALTHY LIFE STYLE BEHAVIORS IN TERMS OF SOME DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS	318-326
Nurullah NEHİR	THE CIVIL SERVICE LIFE OF MEHMED ATA BEY	327-329
Mövsümov Şəfa Kamran oğlu Movsumov Shafa Kamran oglu	COINS OF SHIRVANSHAH SHAHRUKH (BASED ON THE TREASURE OF THE GABALA OF THE YEAR 2009)	330-334
Mustafa Ali UYSAL	THE IMPRESSIONS OF KONYA GOVERNOR MEHMED FERID PASHA FROM BURDUR- AKŞEHİR-EĞİRDİR	335-339
Ayten HUSEYNOVA	TO THE REGION OF GEOPOLITICAL OBJECTS IN THE SOUTH CAUCASUS LEVEL OF IMPACT: RUSSIAN FEDERATION	340-347
Nurhan AYDIN Cansu BARAKÇIN	THE FOSTER-LAND AFFAIRUS DURING THE DEMOKRATIC PARTY RULE	348-364
Abdulhamit KAVAK	DEVELOPMENT OF CHARIOTS IN ANCIENT MESOPOTAMIA	365-379
İsmayılzadə Nərmın	AZERBAIJAN SSR IN THE YEARS AFTER THE SECOND WORLD WAR (1946-1950)	380-384
Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ	BEGGAR TYPES IN THE OTTOMAN SOCIETY	385-397
Aslı ÇANDARLI ŞAHİN	CIVILIZATION OF NOMADS AND THE PERCEPTION OF SETTLEDNESS	398-409
Kazım KARTAL	PRESENTATION OF POPULATION BOOKS FROM MALATYA SANJAK	410-414
Kazım KARTAL	ECONOMIC AND EXTERNAL STRUCTURE OF BOSTANCI DISTRICT IN MALATYA SANJAK (1842-1843)	415-420
Pərinaz İslam qızı SADIQLI	WOODEN THINGS USING IN THE BREAD BAKING	421-425
Aygün Soltanzadə	THE ROLE OF AHMET YASSAWI UNIVERSITY IN TURKEY-KAZAKHSTAN RELATIONS	426-430
Serap ÜRÜT SAYGIN	COMPETITIVENESS OF THE AGRICULTURAL SECTOR: EU-TURKEY COMPARISON	431-439
Ahmet Niyazi ÖZKER	THE PROBLEM OF QUALITY IN PUBLIC EXPENDITURES IN THE EU AND A FUNCTIONAL ECONOMIC ANALYSIS OF EXPENDITURES	440-449
İsmail GÜNEŞ İsminaz ÇINAR	GENDER BUDGETING APPROACH IN TURKEY	450-455

EUROASIA

Euroasia Summit Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

Darina Stoyanova Antoniya Stoyanova	COMPARATIVE TESTING OF COMMON WHEAT VARIETIES	456-461
Arzu ÇEVİK Cihan YÜKSEL	THE RELATIONSHIP BETWEEN SEMI-PUBLIC GOODS AND ASYMMETRIC INFORMATION: THE CASE OF HEALTH SECTOR	462-470
Robby I. Chandra V. Christianto	KOINOMICS: APPLICATION OF TRINITARIAN ECONOMICS CONCEPT BASED ON LUKE 16:1-9	471-480
İsmail BAKAN Sonay YILMAZ	THE EFFECT LEVEL OF ETHICAL LEADERSHIP ON INDIVIDUALS PERCEPTION OF ORGANIZATIONAL JUSTICE	481-491
Alexandra UNGUREANU	THE ROLE OF BUSINESS INTELLIGENCE IN THE DIGITAL REVOLUTION OF THE 21st CENTURY	492-498
M. K. GANESHAN Dr. C. VETHIRAJAN	ROLE OF INTERNET IN ELECTRONIC HUMAN RESOURCE MANAGEMENT (E-HRM)	499-506
Kâmil Abdullah EŞİDİR Serkan METİN	HEN EGG EXPORT FORECAST WITH MLP METHOD: TURKEY'S EGG EXPORT FORECAST SAMPLE	507-520
Nur AKMANLAR Erkut AKKARTAL	DIGITALIZATION OF EDUCATION WITH COVID-19	521-525
Valéry Iragi Ntwali Nantondo	LA DELINQUANCE JUVENILE DANS LA VILLE DE BUKAVU: ANALYSE DES CAUSES ET MECANISMES DE PREVENTION JUVENILE DELINQUENCY IN THE CITY OF BUKAVU: ANALYSIS OF CAUSES AND PREVENTION MECHANISMS	526-535
Preeti Tewary	CHALLENGES OF DEMOCRACY IN INDIA	536-541
Ananda Majumdar	IMPACT OF NEO-LIBERALISM AND GLOBALIZATION IN THE CONTEXT OF BENGALI RENAISSANCE	542-549
Əlövsət Allahverdiyev	THE ROLE OF THE RWANDAN TRIBUNAL AND THE INTERNATIONAL CRIMINAL JUSTICE SYSTEM IN PREVENTING WAR CRIMES AND GENOCIDE	550-554
Mesut ŞÖHRET	THE AGE OF POPULAR PROTESTS AROUND WORLD	555-565
Ersoy YILMAZ	ART HISTORY DISCIPLINE IN THE CONTEXT OF ITS RELATIONSHIP WITH THE GLOBAL ART ENVIRONMENT, AND THE ART HISTORICAL DISCOURSE IN TURKEY AFTER 1990.	566-576
Getmantseva Varvara Vladimirovna Kozlova Lyudmila Olegovna Andreeva Elena Georgievna Belgorodsky Valery Savelievich	KINEMATIC METHOD FOR PARAMETRIC DESCRIPTION OF THE SURFACE OF A HUMAN FIGURE	577-581

EUROASIA

Euroasia Summit Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

Ayşe MANAV	READING THE MERSIN CITY IDENTITY WITH MIND MAP METHOD	582-587
Can Bülent KARAKUŞ Sayiter YILDIZ	INDEX-BASED APPROACHES TO THE EVALUATION OF ENVIRONMENTAL QUALITY	588-600
Meriç Begüm BAŞEREN Murat ORAL	EVALUATION OF INNOVATIVE APPROACHES IN MOSQUE ARCHITECTURE THROUGH COMPETITION PROJECTS	601-616
Abdulmuner Malikzada Hasan Firat PULAT	CURING TIME EFFECT ON BEARING CAPACITY OF ALLUVIAL DEPOSITS	617-626
Betül TOPÇU Pınar DİNÇ KALAYCI	METRO STATIONS IN THE CONTEXT OF ARCHITECTURAL AUTHENTICITY: INVESTIGATION IN THE CONTEXT OF ANKARA	627-643
Emine Özge KARACA	N-ALKYL-5,6-DIMETHYLBENZIMIDAZOLE-RUTHENIUM(II) COMPLEXE CATALYZED N-ALKYLATING REACTION UNDER SOLVENT-FREE MEDIUM	644-648
Duygu İNCİ	DNA INTERACTIONS and BIOLOGICAL ACTIVITIES OF Cu(II) MIXED LIGAND COMPLEX	649-654
Lyutfi Lyutfiev Yana Koleva Albena Stoyanova Aleksandar Dimitrov	PREDICTING MICROBIAL TRANSFORMATIONS OF A MONOTERPENE IN ESSENTIAL OILS WITH INSECTICIDAL ACTIVITY	655-660
Mete TÜRKOĞLU Əzimov Arif Musa oğlu Verdiyeva Vəfa Qaçay qızı	ECOLOGIC BALANCE OF İĞDIR	661-663
Gülsüm ÖZTÜRK	THE EFFECTS OF DIFFERENT NURTIENT MEDIA IN VITRO MAINTAINCE OF GENETIC STOCKS OF NIF GENOTYPE	664-667
Gülsüm ÖZTÜRK	COMPARISON OF FIELD PERFORMANCE OF DIFFERENT SEEDLINGS IN SWEET POTATO [Ipomea batatas (L.) Lam]	668-671
Laia Bonich-Aranda Pere M. Parés-Casanova	EVALUATION OF HOOVES IN THE “PYRENEAN CATALAN HORSE” BY MEANS OF DIGITAL IMAGE	672-677
Sara Vidal-Vrijens Pere M. Parés-Casanova	ANTIDEWORMING POTENTIAL OF THE SEAWEED <i>Palmaria palmata</i> (Linnaeus) F.Weber & D.Mohr 1805	678-680
Ахмедов Магеррам	МЕСТО ДЕРБЕНТА В АРАБО-ХАЗАРСКИХ ОТНОШЕНИЯХ	681-684

ÇİFTLİK HAYVANLARINDA ZEHİRLİ BİTKİLER

1: *Astragalus spp.*, *Oxytropis spp.*, *Hypericum perforatum*, *Nerium oleander*, *Pteridium aquilinum*

POISONOUS PLANTS IN LIVESTOCK ANIMALS

1: *Astragalus spp.*, *Oxytropis spp.*, *Hypericum perforatum*, *Nerium oleander*, *Pteridium aquilinum*

Prof. Dr. Ali Bilgili¹, Doç. Dr. Başak Hanedan²

¹Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Farmakoloji ve Toksikoloji Anabilim Dalı
ORCID: ID/0000-0001-6819-7952,

²Atatürk Üniversitesi Veteriner Fakültesi, İç Hastalıkları Anabilim Dalı
ORCID: ID/0000-0003-3873-0124,

ÖZET

Çiftlik hayvanlarının bitkilerle zehirlenmesi dünya çapında yaygın şekilde görülmektedir. Zehirli bitkiler ve metabolitleri dünya çapında çiftlik hayvanları endüstrisi için önemli ekonomik kayıplara neden olmaktadır. Çiftlik hayvanlarında zehirli bitkiler ile zehirlenme çoğunlukla bu bitkilerin ot ya da silajın içinde bulunması halinde meydana gelir. Bu makale kapsamında çiftlik hayvanlarında zehirlenmeye neden olan bitkilerden *Astragalus spp.* ve *Oxytropis spp.*, *Hypericum perforatum*, *Nerium oleander*, *Pteridium aquilinum*'un zehirli etkileri ele alındı. Zehirli bitkilerin zehirliliği ve çiftlik hayvanlarında neden oldukları klinik bulgular hakkında kapsamlı bilgi sunuldu. Ayrıca zehirli bitkilerle çiftlik hayvanlarının zehirlenmesini önlemek için gerekli önlemler ve sağaltım seçenekleri hakkında özlü bilgiler verildi.

Anahtar kelimeler: Çiftlik hayvanları, Zehirli bitkiler

ABSTRACT

Poisoning of livestock animals with plants commonly occurs worldwide. Poisonous plants and their metabolites cause important economic losses for industry of livestock animals worldwide. Poisoning of livestock animals with poisonous plants mostly develops when these plants are within hay or silage. In this paper context, it was dealt with poisonous effects of *Astragalus spp.* and *Oxytropis spp.*, *Hypericum perforatum*, *Nerium oleander*, *Pteridium aquilinum* from plants leading to poisoning in livestock animals. Broad knowledge was presented about toxicity of poisonous plants and clinical signs that they cause in livestock animals. In addition, the brief knowledge was presented on the required measures for preventing poisoning of livestock animals with poisonous plants and treatment choices.

Keywords: Livestock animals, Poisonous plants.

Giriş

Çiftlik hayvanlarının bitkilerle zehirlenmesi dünya çapında yaygın şekilde görülmektedir. Zehirli bitkiler ve metabolitleri dünya çapında çiftlik hayvanları endüstrisi için önemli ekonomik kayıplara neden olur. Çoğu zehirli bitki genellikle çiftlik hayvanları ve atlar için lezzetli olmadığı için zehirlenme bu bitkiler ot ya da silajın içinde bulunduğu ya da hayvanların uygun olmayan otlama deneyimleri olduğu zaman meydana gelir (Panter ve ark., 2012). Bitkilerle zehirlenmenin şiddeti ilgili bitki, yenilen miktar ve bazen tüketilen bitki kısımları ya da bitkinin büyüme aşamasına bağlı olarak değişir (Anadon ve ark., 2012). Bitkinin zehirlilik durumu mevsim, iklim, toprak ve coğrafik bölgeye göre değişir (Panter ve ark., 2012). Ayrıca zehirli bitkiye karşı duyarlılık türlere özel ya da aynı türün üyeleri arasında değişir (Anadon ve ark., 2012).

Geven (Locoweeds)

Tanımı

Bu bitki 2 yıllık ya da çok yıllıktır. Uygun çevre koşullarında periyodik olarak gelişirler. Kelebek benzeri çiçekleri olup, tek bir tane üstte taç yaprak, 2 tane yanda taç yaprak ya da kanadı vardır (Panter ve ark., 2018).

Zehirlilik

Astragalus ve *Oxytropis* dağılımları ve çiftlik hayvanlarında (at, sığır, koyun, keçi) zehirli etkileri dünyada yaygın şekilde görülmektedir. Bitki zehirli bileşik olarak svainsonin içerir. Zehirlenmenin erken aşamasında geven bulunan alanlardan hayvanlar uzaklaştırıldığı zaman tekrar iyileşebilirler. Zehirlenmenin son aşamasında merkezi sinir sistemi dokusunda aksonlarda şişme ve yeni dendrit ve sinapslarda genişleme meydana gelir. Şiddetli şekilde etkilenen hayvanlarda sinir sisteminde sinaps değişimi kalıcıdır ve geriye dönüşümü olmayan bazı sinirsel bulguların nedeni olabilir. Sinir sisteminde fonksiyon bozukluğundan dolayı atların prognozu tahmin edilemez ve dolayısıyla biniş için kullanılmaları güvenli değildir. Gevenlerde bulunan zehir indolizidin alkaloidi svainsonindir (de Carvalho Nunes ve ark., 2019; Stegelmeier ve ark., 2020).

Aslında lokoizm sendromu lizozomal depolama hastalığıdır ve bu hastalıkta lizozomda α -mannosidaz ve mannosidaz II inhibe edilir. Hücrelerde anormal oligosakkaritler ve glikoproteinler birikir. Lizozomda mannoz bakımından zengin oligosakkaritlerin birikmesine bağlı olarak iç organlarda ve sinir hücrelerinde vakuolleşme meydana gelir (de Carvalho Nunes ve ark., 2019).

Astragalus ve *Oxytropis*'de svainsonin fungal bir endofit olan *Undifilum oxytropis* tarafından oluşturulduğu keşfedildi (Cook ve ark., 2009; Chenchen ve ark., 2014). Oldrup ve ark. (2010) *Undifilum oxytropis*'in tohum ve tohumların parenşim katmanlarında endofit kalıntıları ile aktarıldığını gösterdi.

Svainsonin'in kanda yarılanma süresi 20 saattir. Doku hasarı yoğun ya da kalıcı olmadığı sürece gevenin etkileri geri dönüşümlüdür. Gebelerde yavru atmaya neden olur. Atık yavrularda geven zehirlenmesi bulguları belirlendi. Son yıllardaki araştırmalara göre gevenin lezzet bakımından hayvanların yiyebileceği ot olduğu gösterildi (Stegelmeier ve ark., 2020).

Klinik Bulgular

Geven zehirlenmesi çiftlik hayvanlarında subklinik zehirlenmeye neden olur. Klinik semptomlar yem yemede azalma, canlı ağırlık kaybı ve üreme bozukluklarını içerir. Geven zehirlenmesi genellikle kroniktir ve geven yenilmesinden birkaç hafta sonra klinik bulgular görülür. Zehirlenme bulguları fonksiyonel aktivitede azalma, iç organların ve kasların uyarı alma yeteneğinde azalma, adımları yüksekte atma, sendeleme, ön bacaklarda gerilme ve ritmik hareketler, kas koordinasyon bozukluğu, arka bacaklarda hareket bozuklukları, başta titremeler, ayağa kalkmada güçlük, heyecanlanma, zayıflama (Martinez ve ark., 2019) ve hayvanın sürekli otlamasına izin verilmesi halinde ölüm meydana gelir (Chenchen ve ark., 2014).

Svainsonin zehirlenmesine bağlı olarak bir atta dokunma halinde kasların kasıldığı, adımlarını uzun attığı ve tüm vücutta zaman zaman sarsılma hareketleri bildirildi (Nollet ve ark., 2008). Serebellum ve bazal ganglionlarda lezyonların meydana geldiği doğrulandı (Martinez ve ark., 2019). İç organlar ve sinirlerde vakuoler dejenerasyonun meydana geldiği belirlendi. Ayrıca bu bitkilerin hayvanlarda üreme fonksiyonlarını etkilediği, doğan hayvanlarda iskelet kası bozuklukları ve erken doğuma neden olduğu gösterildi (Panter ve ark., 2013).

Geven zehirlenmesinde kan biyokimyasal belirteçlerinde değişikliklerden serum aspartat aminotransferaz, laktat dehidrogenaz ve alkalın fosfataz artar. Albümin ve tiroit hormon düzeylerinde azalma ve proteinüri meydana gelebilir (Chenchen ve ark., 2014).

Korunma ve Sağaltım

Zehirlenmenin önlenmesi için geven bitkilerinin otlanılmasını en aza indirmek için stratejiler uygulanabilir. Ayrıca herbisitler geven otlarını kontrol altına alabilir (Nollet ve ark., 2008). Mevcut etkili bir antidot bulunmamaktadır (Chenchen ve ark., 2014).

***Hypericum perforatum* (Sarı Kantaron) (St. John's Wort)**

Tanım

Sarı kantaron dünyada yaygın olarak bulunan Hypericaceae ailesinden çok yıllık bir bitkidir. Bitki sıklıkla orman, mera ve yol kenarlarında yaban otu olarak gelişir. Altın sarısı renkte çiçekleri ve ara sıra kenarlarda siyah noktalar vardır. Işığa tutulduğu zaman yapraklar yarı şeffaf noktalar gösterir (Cortinovis ve Caloni, 2017).

Zehirlilik

Zehir maddesi hiperisindir (fotodinamik madde) ve ultraviyole dalgalarının deriye gelmesi ile reaksiyon oluşturur (Stegelmeier, 2002). Hiperisin bitkinin çiçek, yaprak ve sapında bulunur (Anadon ve ark., 2012). Bu bitki büyüme aşamalarının her evresinde zehirlidir. Bitkinin genç fidanları atların ve çiftlik hayvanlarının ilgisini çekebilir ve kışın zehirlenmeye neden olabilir (Stegelmeier, 2002).

Klinik Bulgular

Klinik bulgular genellikle bitki yenildikten sonra deride hiperisinin önemli yoğunluğa ulaşması için geçen süreye ve güneş ışığına maruz kalma süresi ve yoğunluğa bağlı olarak görülür (Anadon ve ark., 2012). Sütten kesilen buzağılarda deneysel sarı kantaron zehirlenmesinde ishal, huzursuzluk, kaşıntı, yüz ve başın sürtülmesi ve kaşınması, kanın sıvı kısmının sızması, kabuk oluşumu, solunumun hızlanması, başın sallanması, göz ve burun etrafında beyaz ve kılsız yerlerde kızarıklık bildirildi (Araya ve Ford, 1981). Ayrıca klinik bulgular gözlerin ışığa karşı anormal duyarlılığı ve deride nekrozu içerir (Anadon ve ark., 2012). Derinin çok şiddetli etkilenen kısımları pigmentasyonu az olan ve az kıllı yerleridir (Bourke, 2000). Sarı kantaron zehirlenmesine sığırlar koyunlara göre daha fazla duyarlıdır (Bourke, 2000).

Koyunlarda sarı kantaronun kg canlı ağırlığa 5.7 ila 2.85 g kuru bitki olarak yedirildikten sonra 5 saat güneş ışığına bırakıldıklarında beden ısısında yükselme dahil deride tahriş ve merkezi sinir sistemi etkileri olduğu, yedirilen miktarın azalmasına orantılı olarak bulguların azaldığı bildirildi (Bourke, 2000). Bu deneysel çalışmada, koyunlarda huzursuzluk, yeri eşelemek, başını sallama, başını sürtme, aralıklı olarak arka bacaklarda yarı felç hali, kesik kesik nefes alma, depresyon, sternumun üzerine yatma, bazı olgularda ishal, başın ön kısmı, göz etrafında hafif şişme, klinik bulgularda hafiften şiddetliye kadar değişme olduğu ve karanlık ortama alma ile bütün koyunlarda bulguların 60 saate kadar kaybolduğu bildirildi (Bourke, 2000).

Korunma ve Sağaltım

Hayvanlara yeterli kalitede yem verme ve ışığa karşı duyarlılık oluşturan otların kontrol altında tutulması ile korunma sağlanabilir. Zehirlenmeden sonra hayvanlar güneş ışığına çıkarılmaz. Deride hasarlı alanlar sağaltılır ve antibiyotik uygulanır (Panter ve ark., 2018).

***Nerium oleander* (Zakkum) (Oleander)**

Tanım

Zakkum çok yaygın olarak yetiştirilen her zaman yeşil olan bir süs bitkisidir. Apocynaceae ailesindedir. Yaklaşık 6 metre yüksekliğe ulaşır. Akdeniz ülkelerinde yaygın şekilde yetiştirilir (Anadon ve ark., 2012).

Zehirlilik

Bitkinin bütün kısımları zehirlidir. Zakkum zehirlenmesi kalp glikozitlerinden kaynaklanır. Kalp glikozitleri hücre zarı Na^+/K^+ ATPaz'ı bloke eder ve kalpte ve vücudun diğer kısımlarında elektrik iletimini etkileyen elektrolit bozukluklarına neden olur. Zehirli bileşikler kardenolitler ve bufadienolitler olarak kategorize edilebilir. Oleandrin kardiyotoksik bir glikozit olup, hücre zarında sodyum-potasyum pompasını inhibe eder. Aynı etki mekanizmada diğer doğal maddeler digoksin ve digital purpurea'dır. Zakkum kardenolitler sınıfına

ait 30'dan fazla zehirli kardiyak glikozit içerir. En önemli olanlar oleandrin, oleandrogenin, digitoksigenin, neriin, folinerin ve rosagenindir (Al ve ark., 2010; Praveen ve ark., 2012; Rubini ve ark., 2019).

Klinik Bulgular

Zakkum zehirlenmesi hayvanlarda ve insanlarda meydana gelebilir. Bitkide bulunan dijital olmayan kalp glikozitleri en zehirli bileşikler arasındadır. Yenilen kalp glikozitlerinin miktarına bağlı olarak hayvanlar kalbin durmasına bağlı olarak aniden ölebilirler ya da hızlı şekilde kalp-damar ve mide-bağırsak sisteminde bozukluklar görülebilir. Bir çalışmada sığırlarda bitki yenildikten 36 saat sonra 7 sığırın öldüğü, EKG'de aritmi ve atriyoventriküler blok geliştiği, bir hayvanda ölümden sonra nekropside subendokardiyum ve abomazumda kanama geliştiği bildirildi (Mahin ve ark., 1984). Başka bir çalışmada süt sığırı işletmesinde yemlere yanlışlıkla zakkum karıştırılması ile sığırlarda zakkum zehirlenmesi meydana geldiği, rumen durgunluğu, depresyon, iştahsızlık, ishal, kas kasılmaları, böğürme, koma, burun akıntısı, karın ağrısı, kanlı dışkılama, kas titremeleri, kalpte ritim bozuklukları, tam kan sayımının normal olduğu, serum biyokimyasal parametrelerinde değişikliklerin olduğu, nekropside ventriküler endokardiyumda kanama, akciğerlerde ödem, göğüs ve karın boşluğunda sıvı birikimi, kalp kesesinde sıvı birikimi, kalp kapaklarında bozukluklar, böbrek bozuklukları olduğu bildirildi. Ayrıca kan, serum, kalp, karaciğer örneklerinde oleandrin zehir bileşiğinin saptandığı bildirildi (Ceci ve ark., 2020).

Keçilerde deneysel zakkum zehirlenmesinde, bitki yenildikten yaklaşık 1 saat sonra klinik bulguların başladığı, klinik bulguların karın ağrısı, rumen durgunluğu, sık idrar yapma, kalp atım sayısında azalma, kalp atım sayısında artma, depresyon, halsizlik ve son aşamada kas kasılmaları ve ölüm olduğu, EKG'de sinüs bradikardi, sinüs taşikardi, ventriküler prematüre atımlar, S-T segmentinde çökme, ventriküler taşikardi ve ventriküler fibrilasyon geliştiği, nekropside iç organlarda değişen derecelerde kanamaların meydana geldiği, histopatolojik incelemede böbreklerde yoğun tübüler nekroz, kalp kası hücrelerinde koagülatif nekroz, karaciğer hücrelerinde nekroz, beyinde kanama odakları ve iskemik hücre değişiklikleri, akciğerlerde ödem ve ön mide, abomazum ve bağırsakların farklı kısımlarında şiddetli hiperemi ve yangısal hücre infiltrasyonları olduğu bildirildi (Aslani ve ark., 2007).

Korunma ve Sağaltım

Zehirlenmelerin genel sağaltım yöntemleri ve klinik belirtilere yönelik sağaltım uygulanır. Ayrıca özellikle kalp ve solunum sistemine yönelik destekleyici sağaltım uygulanır (Panter ve ark., 2018).

***Pteridium aquilinum* (Kartal Eğreltisi) (Bracken Fern)**

Tanım

Kartal eğreltisi dünyada en çok bulunan 5 bitkiden birisidir. Dennstaedtiaceae (önceki adlandırma Polypodiaceae) ailesine aittir. Çoğunlukla kuru bölgelerde, ormanlık alanlarda ve yol kenarlarında bulunurlar. Bitkinin yaprakları dağınık, dik, üçgen şeklindedir (Panter ve ark., 2018).

Zehirlilik

Kartal eğreltisi farklı zehirli maddeleri içerir. Kemik iliğinin baskılanması ve kanser etkisinden sorumlu olduğu düşünülen temel zehir norseskuiterpen glikozit (bitkinin genç büyüyen kısımlarında yüksek yoğunluklarda bulunan) olan ptakuilosittir (Panter ve ark., 2012; Vetter, 2011). Asit ortamda ptakuilozit, pterosin B'ye dönüşür, ancak alkali ortamda dayanıklı olmayan dienon oluşur. Bu dienon kovalent DNA eklentilerini oluşturur, DNA sarmallarının kırılmasına neden olur (Vetter, 2011). Kartal eğreltisi tiyaminin inaktif eden tiyaminaz enzimini içerir, dolayısıyla primer olarak atlarda tiyamin eksikliğine neden olur (Vetter, 2011; Anadon ve ark., 2012).

Klinik Bulgular

Bu bitkinin yenilmesi hayvanlarda çok çeşitli semptomlara neden olur. Tek midelilerde tiyamin eksikliği, kemik iliğinin kan hücrelerini üretmesinin azalması ya da üretimin durmasına bağlı olarak ve sığır ve koyunlarda üst mide-bağırsak sisteminde ülserlere bağlı olarak akut kanamalı hastalık, koyunlarda parlak körlük (retina atrofisi), sığırlarda enzootik hematüri (idrarda kan hücrelerinin bulunması), sığır ve koyunlarda üst sindirim sistemi tümörleri gelişir (Panter ve ark., 2012; Vetter, 2011). Kartal eğreltisi yenilmesine bağlı olarak enzootik hematüriden etkilenen bir sığırdaki histopatolojik incelemede kronik lenfositik sistitis ile birlikte transisyonel hücre adenokarsinoma tanısının konulduğu bildirildi (Rai ve ark., 2017). Brezilya'da sığır enzootik hematürisi ve üst sindirim sisteminde yassı hücreli karsinomunun yaygın şekilde meydana geldiği bildirildi (da Silva Freitas Ribeiro ve ark., 2020).

Atlarda kartal eğreltisi zehirlenmesinde tiyamin eksikliği gelişir. Tiyamin eksikliğinin klinik bulguları depresyon, konstipasyon ve kas koordinasyon bozukluğudur. Hastalık ilerledikçe kondisyon kaybı, halsizlik, sinirlilik, kas titremeleri, nöbet ve tetanik spazm gelişir (Bates, 2017). Nekropside beyinde konjesyon, serebrumda şişme ve ödem ve histopatolojide nöronlarda nekroz geliştiği bildirildi (Caloni ve Cortinovic, 2015; Vetter, 2011).

Korunma ve Sağaltım

Atlarda eğrelti otu nedenli tiyamin eksikliği 0.5-1 g parenteral olarak, sonraki günlerde doz azaltılarak birkaç gün tiyamin verilmesiyle sağaltılabilir. Semptomatik sağaltım, kaliteli yem ve taze su ve bağırsak içeriğini yumuşatıcı ilaç verilir. Ancak mineral yağ yararlı değildir. Sığırlarda antimikrobiyal sağaltım, taze yem ve su verilir (Panter ve ark., 2018).

Kaynaklar

1. Al B, Yarbil P, Dogan M, Kabul S, Yıldırım C. (2010). A case of non-fatal oleander poisoning. *BMJ Case Reports*, 2020: 1573-1578.
2. Anadon A, Martinez-Larranaga MR, Castellano V. (2012). Poisonous plants of Europe. In: Gupta RC (Editor). *Veterinary Toxicology: Basic and Clinical Principles*. 2nd ed. San Diego: Elsevier.
3. Araya OS, Ford EJH. (1981). An investigation of the type of photosensitization caused by the ingestion of St John's wort (*Hypericum perforatum*) by calves. *Journal of Comparative Pathology*, 91(1): 135-141.
4. Aslani MR, Movassaghi AR, Janati-Pirouz H, Karazma M. (2007). Experimental oleander (*Nerium oleander*) poisoning in goats: a clinical and pathological study. *Iranian Journal of Veterinary Research*, University of Shiraz, 8(1): 58-63.
5. Bates N. (2017). Acute poisoning in horses: part 2. *Livestock*, 22(3): 164-169.
6. Bourke CA. (2000). Sunlight associated hyperthermia as a consistent and rapidly developing clinical sign in sheep intoxicated by St John's wort (*Hypericum perforatum*). *Australian Veterinary Journal*, 78(7): 483-488.
7. Caloni F, Cortinovic C. (2015). Plants poisonous to horses in Europe. *Equine Veterinary Education*, 27(5): 269-274.
8. Ceci L, Girolami F, Capucchio MT, Colombino E, Nebbia C, Gosetti F, Marengo E, Iarussi F, Carelli G. (2020). Outbreak of oleander (*Nerium oleander*) poisoning in dairy cattle: Clinical and food safety implications. *Toxins*, 12: 471.
9. Chenchen W, Wenlong W, Xiaoxue L, Feng M, Dandan C, Xiaowen Y, Shanshan W, Pengshuai G, Hao L, Baoyu Z. (2014). Pathogenesis and preventive treatment for animal disease due to locoweed poisoning. *Environmental Toxicology and Pharmacology*, 37:336-347.
10. Cook D, Gardner DR, Welch KD, Roper JM, Ralphs MH, Green BT. (2009). Quantitative PCR method to measure the fungal endophyte in locoweeds. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 57(14): 6050-6054.

11. Cortinovis C, Caloni F. (2015). Alkaloid-containing plants poisonous to cattle and horses in Europe. *Toxins*, 7: 5301-5307.
12. Cortinovis C, Caloni F. (2017). Plants toxic to farm and companion animals. Sayfa: 107-134. Springer Science + Business Media Dordrecht 2017, P. Gopalakrishnakone ve ark. (eds), *Plant Toxins, Toxinology*, Doi: 10.1007/978-94-007-6464-4_23.
13. da Silva Freitas Ribeiro D, Keller KM, Soto-Blanco B. (2020). Ptaquiloside and pterisin B levels in mature green fronds and sprouts of *Pteridium arachnoideum*. *Toxins*, 12: 288.
14. de Carvalho Nunes L, Stegelmeier BL, Cook D, Pfister JA, Gardner DR, Riet-Correa F, Welch KD. (2019). Clinical and pathological comparison of *Astragalus lentiginosus* and *Ipomoea carnea* poisoning in goats. *Toxicon*, 171: 20-28.
15. Mahin L, Marzou A, Huart A. (1984). A case report of *Nerium oleander* poisoning in cattle. *Veterinary Human Toxicology*, 26(4): 303-304.
16. Martinez A, Laurouna C, Borrelli LB, Gardner DR, Robles CA. (2019). Spontaneous outbreak of *Astragalus pehuenches* (Fabaceae) poisoning in cattle in Argentina. *Toxicon*, 157: 84-86.
17. Nollet H, Panter K, Vanschandevijl K, Lefere L, Stegelmeier B, Deprez P. (2008). Suspected swainsonine poisoning in Belgian horse. *Equine Veterinary Education*, 20(2): 62-65.
18. Oldrup E, McLain-Romero J, Padilla A, Moya A, Gardner D, Creamer R. (2010). Localization of endophytic *Undifilum* fungi in locoweed seed and influence of environmental parameters on a locoweed in vitro culture system. *Botany*, 88: 512-521.
19. Panter KE, Welch KD, Gardner DR, Lee ST, Green BT, Pfister JA, Cook D, Davis TZ, Stegelmeier BL. (2012). Important poisonous plants of United States. In: Gupta RC, Editor. *Veterinary Toxicology: Basic and clinical principles*. 2nd ed. San Diego: Elsevier.
20. Panter KE, Welch KD, Gardner DR, Green BT. (2013). Poisonous plants: effects on embryo and fetal development. *Birth Defects Research. Part C, Embryo Today:Reviews*, 99: 223-234.
21. Panter KE, Welch KD, Gardner DR, Lee ST, Green BT, Pfister JA, Cook D, Davis TZ, Stegelmeier BL. (2018). Chapter 61. Poisonous Plants of the United States. In: Edited by Gupta, RC. *Veterinary Toxicology, Basic and Clinical Principles, Third Edition*, Elsevier, Academic Press.
22. Praveen US, Gowtham MD, Yogaraje-Gowda CV, Nayak VG, Mohan BM. (2012). Detection of residues of cardenolides of *Nerium oleander* by high performance thin layer chromatography in autopsy samples. *International Journal of Medical Toxicology and Forensic Medicine*, 2: 135-142.
23. Pfister JA, Stegelmeier BL, Cheney CD, Gardner DR. (2007). Effect of previous locoweed (*Astragalus* and *Oxytropis* species) intoxication on conditioned taste aversions in horses and sheep. *Journal of Animal Science*, 85: 1836-1841.
24. Rai SK, Sharma R, Kumari A, Rasmussen LH, Patil RD, Bhar R. (2017). Survey of ferns and clinico-pathological studies on the field cases of enzootic bovine hematuria in Himachal Pradesh, a north-western Himalayan state of India. *Toxicon*, 138: 31-36.
25. Rubini S, Rossi SS, Mestria S, Odoardi S, Chendi S, Poli A, Merialdi G, Andreoli G, Frisoni P, Gaudio RM, Baldisserotto A, Buso P, Manfredini S, Govoni G, Barbieri S, Centelleghes C, Corazzola G, Mazzariol S, Locatelli CA. (2019). A probable fatal case of oleander (*Nerium oleander*) poisoning on a cattle farm: A new method of detection and quantification of the oleandrin toxin in rumen. *Toxins*, 11: 42.
26. Stegelmeier BL. (2002). Equine photosensitization. *Clinical Techniques in Equine Practice*, 1: 81-88.
27. Stegelmeier BL, Davis TZ, Clayton MJ. (2020). Neurotoxic plants that poison livestock. *The Veterinary Clinics of North America. Food Animal Practice*, 36(3): 673-688.
28. Vetter J. (2011). Toxicological and medicinal aspects of the most frequent fern species, *Pteridium aquilinum* (L.) Kuhn. In: Kumar A, Fernandez H, Revilla M (eds). *Working with Ferns*, Springer, New York, https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7162-3_25.

THE EFFECT OF OUTDOOR ACCESS ON THE BEHAVIOR OF DAIRY COWS

Dr. Onur ERZURUM*

**Selcuk University, Karapinar Aydoganlar Vocational School, Veterinary Department*

Orcid No: 0000-0001-7074-8573

ABSTRACT

Access of dairy cows to pasture is important for both cows and breeders. In the world, cows' access to pasture is gradually decreasing. Cows also need fresh air and sunlight like other animals. While some countries have regulations regarding the access of animals to pasture, some do not. In farms where pasture access is not possible, methods such as providing sleeping areas outside the shelter (outdoors) may be preferred to allow cows to access outside. Giving animals the opportunity to graze on pastures can facilitate the expression of behaviors such as lying, standing, feeding, estrus and walking behaviors. Animals will be able to move more easily, partly because they can feel themselves in their natural habitat.

Increased exercise opportunities in open spaces may also benefit animal welfare, compared to the generally more restrictive closed housing environments. Since the unit area per cow in shelters is less than pasture, it may affect the number of negative social communication between cows. In addition, the dense shelter will increase the competition among the cows. Since this area will increase in the pasture, it will reduce the number of negative social communication and the competition to be experienced.

The soft floor and bed area that can be provided to the cows in the open field provides a number of benefits for lying, standing and walking behavior. An open area with a bed with a good floor can also encourage cows to show estrus behavior. The important point here is to provide the cows with a larger area and better ground. In order to determine the importance of grazing in dairy cows, more comprehensive studies are needed on this subject. Providing cows with options can also be effective, as cows' outdoor preferences depend on many factors.

Keywords: Behavior, Pasture, Bedded pack, Animal welfare

Introduction

Rangeland access for dairy cows is decreasing in different parts of the world. However, access of animals to pasture is very important (1,2,3,4). These studies show that people value their access to natural elements for cows, such as clean air and sunlight. In addition, there is evidence that cows are highly motivated to access pasture (5). Therefore, some countries have implemented regulations requiring farms to provide dairy cows access to pasture for a certain period of time. In many parts of the world, cows' access to pastures is regulated at least for part of the year (6). Increasing farm size can make it difficult to implement pasture access (7).

An alternative to pasture is to provide cows access to an open air area (an open area with concrete or other hard floors) or an open area with a bed (an open area with soft ground). Given that these outdoor alternatives require less space per cow than pasture and cows suffer less damage from density, may be easier to implement. However, little is known about how alternative outdoor areas affect cow behavior. The purpose of this presentation is to evaluate the literature to understand how important behaviors (lying, standing, feeding, social, estrus, etc.) are affected by pasture and other types of open access space.

Many aspects of dairy cattle welfare are affected by other types of outdoor access, including pasture, sanitation and production measures.

1. Outdoor Access for Dairy Cattle

Pasture (a grassy open area that allows grazing) and alternative outdoor environments (any open area with some kind of alternative flooring for grasslands, such as concrete or some kind of bed) are not the same. Pasture

and alternative outdoor areas provide cows access to outdoor spaces, but outdoor environments differ in size and many other characteristics (pasture gives cows the opportunity to graze) (8).

1.1. Europe

As information on pasture access for dairy cows in Europe is not regularly collected, there is little information about which cows have access to pasture (lactation periods, age, etc.) (pasture access times). In 2019, pasture access is estimated to be between 95-100% of dairy cows in Ireland, about 25% in Denmark and Poland, and moderate in other countries (9).

In 2018, 71% of dairy cows aged 2 years and older in the Netherlands have access to pasture (10). However, the general trend in most European countries is to reduce the number of cows with access to pasture. However, Scandinavian countries such as Sweden, Norway and Finland do implement regulations for giving dairy cows access to pasture for a specified period (9). For example, in Sweden, dairy cows are allowed access to pasture for at least 6 hours a day, 60-120 days a year, depending on the region. These arrangements are based on the idea that they provide an environment for cows to better express their natural behavior such as grazing. Similar to pasture access, there is little data available on the percentage of farms that use alternative open space in Europe (8,11).

1.2. Australia and New Zealand

Almost all dairy farms in Australia provide cows access to pastures. While most of the farms keep the cows in the pasture all year round; some also provided additional outside feeding (partial mixed ration). A small number of farms provided partial mixed ration to the cows by keeping their cows on an open feed pad in the pastures for less than 9 months a year. The term pasture alternatives generally define to permanent forage pads using concrete floors (8, 12).

Like Australia, it is estimated that almost all dairy farms in New Zealand have access to pasture for a specified period or for the whole year. About a quarter of the farms have a system other than pasture on the farm (an area where cows can be kept or reduce feed waste in adverse weather conditions). 81% of farms that do not have a paddock system do not provide any protection. Generally, the lying area accounts for at least 80% of the total non-paddock surface area. The most commonly used surface materials are concrete, gravel and sawdust (13).

1.3. United States and Canada

Approximately 26% of dairy cows in the USA are in free shelters with access to an open and dry area (14). Although most dairy farms in the U.S. are still relatively small (74% of U.S. dairy farms had more than 100 cows in 2017), 55% of dairy cows in the U.S. are on farms with more than 1,000 cows (15). As the percentage of lactating cows with access to pasture decreases with increasing herd sizes and the volume of milk produced by large farms, the proportion of dairy cows with access to pasture is expected to decrease (16).

The National Milk Study, conducted in April-May 2015, contacted all dairy farms in Canada (n = 11,664) to collect information on pasture use. It was reported that a total of 1,062 producers completed the survey within the scope of the study. 29.1% of the responding farms stated that lactating cows had access to pasture with approximately the minimum mean (\pm SD) of 20.5 ± 6.1 weeks/year. Pasture use differs by provinces for lactating and dry cows. 57.3% of the farms provided pasture access to dry cows at approximately the minimum mean (\pm SD) of 20.9 ± 9.5 weeks/year (farms generally allow dry cows to access pasture in spring/summer) (8,17).

Overall, available data show that pasture use varies by region. Pasture use is generally expected to decrease in Europe and North America as farm sizes increase (7,9). In addition to open farm businesses, some farms provide access to alternative outdoor types such as open spaces with beds or exercise areas (non-bed areas contaminated by dirt or floors as concrete). However, the number of farms doing this is limited outside the USA, Australia and New Zealand.

Space requirements for rangeland may be the reason why pasture access is not achieved, especially as herd sizes increase. Additionally, access to pasture during some periods of the year may not be practical, for example during the rainy season when the soil is damaged by cow density. This may be one reason why some parts of the world (New Zealand, Australia) are more suitable for pasture access than others (Canada and the USA). Social factors influencing decisions regarding rangeland access may vary by country. Therefore, more research is needed (8).

2. Dairy Cows' Choice for Outdoor Access

In the preference test, animals must choose from at least two or more options available to them (18). The most preferred option or the option in which most of the time is spent during the day is defined as the preferred option (19). The motivation test looks at how much effort has been made to reach a source or have a chance to engage in a particular behavior (20, 21). The strength of motivation varies depending on how important the resource is to the animal (18, 22). Therefore, it is thought that welfare will be negatively affected when the animal is denied access to a highly motivated resource (18). Motivation and preference tests may vary depending on whether the animals have previously contacted the source.

Studies have reported that the time cows spend in the pasture varies between 8% and 72% (23,24). Pasture preference is affected by environmental conditions such as rain and high temperature-humidity index (THI) that can reduce the time spent outside (23,25,26). Cows prefer to spend time on the pasture at night rather than during the day to avoid high sunlight (25,26,27). Various motivation tests have also demonstrated the importance of cows' access to pasture at night (5,26). The quality of the indoor environment can also affect the value of outdoor access for dairy cattle.

There is not much information about which aspects of pasture are important for dairy cattle. For example, it is not known whether the outdoor choice is driven by more space, cold weather, soft surfaces, grazing area factors, or a combination of these. In free-stall shelters, when dairy cows in the middle of the lactation period were provided with a large pasture or smaller open sand area, the cows spent about 90% of their time in pasture and 1% in the sandy area (28). This preference could be driven by larger area of pasture compared to sand area, ability to graze on pasture, or other factors. Similarly, Kismul et al. (29) showed that early-to-mid lactation cows with access to a small exercise pasture spent 44% of their time outside, with 81% of cows gaining access to a production pasture.

Haskell et al. (30) investigated the use of open concrete areas during the day in cows in free stall shelters and found that cows spend about 14% of their time in the concrete field in spring and summer. During this time the weather is mostly sunny; it was rarely rainy.

Considering that the selection of cows for pasture and alternative open areas is influenced by many factors, it is important to offer cows a choice for outdoor access. In addition, the ability of animals to control their environment can increase their well-being (31).

3. The Effect of Outdoor Access on the Behavior of Dairy Cattle

3.1. Lying, Standing and Walking Behavior

Lying behavior is a very important behavior in dairy cows (32). Heifers tend to lie down for 12-13 hours/day at tie stalls (33). Generally, cows in pasture have shorter lying periods than those in shelters. Average daily bedtime for cows housed in pasture has been reported between 7.5 and 9.5 hours (34,35). Lying time of cows in free stall barns is 10-12 hours/day, but this period may vary (36,37,38).

If cows are given a choice between free-stall shelter and pastures, they prefer to lie on the pasture except on summer days (25,39,40). Cows can enter a wider range of lying positions in the pasture (41); The ability to adopt these positions can help explain the cow's preference for lying on pasture compared to the more restrictive lying environment of free stalls.

Surface type can also influence the choice: when cows make a choice between splinter area and pasture in the open field, they spend most of their lying time on pasture (42).

The shorter daily lying time in the pasture may be the result of the time spent on grazing. Higher bed times indoors can also be the result of boredom. The longer lying times in free stalls compared to pastures may be because the cows try to escape from the concrete floors in the barn. Because soft and dry surfaces are rarely found in barn interiors (43,44). The cows' standing instead of lying on the stalls may be due to the wrong positioning of the neck rail. This situation causes the cows to stand at the stall (perching) with both feet and increase aggression (45).

When areas with rubber floors were placed in front of the feeding area, cows stood less and slept less on free stalls (43,46). Boyle et al. reported that there was no difference in lying time between cows housed in free-standing barns with concrete or rubber floors. However, they found that cows on concrete floors stood more on free stalls than cows on rubber floors (47). These studies show that standing on a soft surface is important for dairy cattle.

Cows often move during grazing and walk more on pasture than in a free-stall barn. It has been suggested that exercise has a positive effect on the welfare of dairy cattle (48,49). Pasture systems are generally associated with lower body condition scores in dairy cattle (50,51). Increased exercise opportunities in open spaces can also benefit animal welfare, compared to the generally more restrictive indoor housing environment.

3.2. Nutrition, Social and Estrus Behavior

Dairy cattle can consume large amounts of roughage, but are fed energy-intensive rations to maintain milk production and minimize body condition loss (50). Ration varies according to the nutritional needs of cows (52). Since the cows are not kept in the pasture, they are fed with a mixed ration (53,54).

When cows reach pasture or an outdoor sand area during the night, they spend less time feeding than when they are kept indoors (28). Generally, cows retain most of their TMR (Total Mixed Ration) intake when given the option of access to pasture or an alternative open area.

The key difference between pasture and alternative open spaces is that only pastures allow grazing. Previous experience can play an important role in determining pasture preference (55). In the pasture, cows usually feed at dawn and dusk. Cows housed in pasture exhibit synchronized feeding and lying behavior which are considered particularly suitable for their health compared to tied cows (49,56,57).

Social behavior includes positive and negative (agonistic) interactions. It has been stated that allogrooming behavior is important in positive interactions in cows (58,59). Agonistic interactions between cows have been well studied. These consist of various aggressive behavior patterns such as displacements and pushes (60,61,62). Shelter is an important factor in the frequency and demonstration of these interactions (63). They create competition for resources such as free stall shelters, feeding and sleeping areas. Barn density increases competition for access to forage areas in dairy cattle housed in free barns (64,65). Given a choice, cows normally choose to increase the distance between each other (66,67).

Tresoldi et al. (63) investigated social behavior in heifers housed in free-stall barns or kept on pastures. Heifers in free barns showed a 4-fold increase in the number of social interactions (allogrooming and agonistic interactions) compared to those in pastures. Positive-negative interaction rate did not change. Since there is less space indoors than pasture, more social interaction may be the result of barn density. Providing cows with additional outdoor space leads to a decrease in social interactions, as the increase in the area share often results in reduced interaction between cows.

The estrus cycle in dairy cows averages 21 days (68), while the estrus behavior is between 2 and 24 hours (69). Estrus behavior in dairy cows can be divided into primary (standing) and secondary cues (sniffing the genital area, resting the chin, etc.) (70). Cows have difficulty in showing the behavior of estrus in free stall systems with concrete floors. Cows in free-stall barns with concrete floors have less standing estrus behavior than those in pastures (71,72). Similar results were found between concrete floor and other floor types. For example, cows have less estrus duration and less frequency of mounting when kept in dirty concrete (73). Cows placed on rubber floors showed a higher frequency of estrus than those placed on concrete (74).

Vailes and Britt (75) suggested that cows may not be sure whether their feet are on concrete and therefore less prone to exhibit estrus behaviors on this flooring. Concrete floors have been associated with more slippage during mounting compared to pasture or rubber floors (74,71).

4.Result

Pasture allows cows to show their natural behavior. It can also facilitate the expression of cows' feeding, lying, standing, walking, and anger behavior, providing them with an open space and a soft surface. Cows in the pasture encounter each other less frequently than in closed shelters. Therefore, it reduces negative social interactions such as aggression between cows. Cows prefer a soft and dry area to rest and spend time. They may have difficulties with lying, standing, and walking behavior on concrete or other hard floors. Therefore, areas with soft floors may be more suitable than concrete areas. Access to an open space with a bed can facilitate lying, standing, and walking behavior, and can also have positive effects on social behavior. Providing such spaces increases the quality of welfare.

References

1. Boogaard BK, Oosting SJ, Bock BB. Defining sustainability as a socio-cultural concept: citizen panels visiting dairy farms in the Netherlands. *Livest Sci.* (2008) 117:24–33. doi:10.1016/j.livsci.2007.11.004
2. Weinrich R, Kühl S, Zühlsdorf A, Spiller A. Consumer attitudes in Germany towards different dairy housing systems and their implications for the marketing of pasture raised milk. *Int Food Agribus Manag Rev.* (2014) 17:205–22. doi:10.22004/ag.econ.188715
3. Schuppli CA, von Keyserlingk MAG, Weary DM. Access to pasture for dairy cows: responses from an online engagement. *J Anim Sci.* (2014) 92:5185–92. doi:10.2527/jas.2014-7725
4. Hötzel MJ, Cardoso CS, Roslindo A, von Keyserlingk MAG. Citizens' views on the practices of zero-grazing and cow-calf separation in the dairy industry: does providing information increase acceptability? *J Dairy Sci.* (2017) 100:4150–60. doi:10.3168/jds.2016-11933
5. von Keyserlingk MAG, Amorim Cestari A, Franks B, Fregonesi JA, Weary DM. Dairy cows value access to pasture as highly as fresh feed. *Sci Rep.* (2017) 7:44953. doi:10.1038/srep44953
6. Lund V. Natural living—a precondition for animal welfare in organic farming. *Livest Sci.* (2006) 100:71–83. Doi:10.1016/j.livprodsci.2005.08.005
7. Robbins JA, Von Keyserlingk MAG, Fraser D, Weary DM. Invited review: Farm size and animal welfare. *J Anim Sci.* (2016) 94:5439–55. doi:10.2527/jas.2016-0805
8. Smid AMC, Weary DM, Von Keyserlingk MAG. The influence of different types of outdoor access on dairy cattle behavior. *Front Vet Sci.* (2020) 7:257
9. Dasselaar AVDP, Hennessy D. Grazing of dairy cows in Europe—An in-depth analysis based on the perception of grassland experts. *Sustainability.* (2020) 12:1098. doi: 10.3390/su12031098
10. CBS. StatLine—Weidegang van melkvee; GVE-klasse, regio. Weidegang van melkvee, GVE-klasse (2019). Available online at: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83953NED/table?dl=2C206> (accessed December 31, 2019).
11. Zuliani A. Description and interpretation of submitted data and subsequent analysis obtained from the preparatory work for the scientific opinion on welfare assessment of dairy cows in small scale farming systems. *EFSA Support Publ.* (2015) 12:853E doi:10.2903/sp.efsa.2015.EN-853
12. Street CA, Avenue O. Guidelines for Victorian Dairy Feedpads and Freestalls. Department of Primary Industries Victoria on behalf of the Geoffrey Gardiner Dairy Foundation (2010).
13. DairyNZ. Off-Paddock Dairy Systems Farmer Survey Report (2015).
14. USDA. Special Tabulation - Cow Housing: Dairy 2014, Dairy Cattle Management Practices in the United States, 2014, USDA-APHIS-VS, CEAH. Fort Collins, CO (2016).
15. USDA, National Agricultural Statistics Service. Census of Agriculture. Available online at: https://www.nass.usda.gov/Publications/AgCensus/2017/Full_Report/Volume_1,_Chapter_1_US/usv1.pdf (accessed December 24, 2019).
16. Macdonald JM, Cessna J, Mosheim R. Changing Structure, Financial Risks, and Government Policy for the U.S. Dairy Industry, ERR-205. U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service (2016).

17. Bauman CA, Barkema HW, Dubuc J, Keefe GP, Kelton DF. Canadian National Dairy Study: herd-level milk quality. *J Dairy Sci.* (2018) 101:2679–91. doi:10.3168/jds.2017-13336
18. Fraser D, Matthews LR. Preference and motivation testing. In: Appleby MC, Hughes BO, editors. *Animal Welfare.* New York, NY: CAB International (1997). p. 159–73.
19. Kirkden RD, Pajor EA. Using preference, motivation and aversion tests to ask scientific questions about animals' feelings. *Appl Anim Behav Sci.* (2006) 100:29–47. doi:10.1016/j.applanim.2006.04.009
20. Duncan IJH. Science-based assessment of animal welfare: farm animals. *Rev Sci Tech.* (2005) 24:483–92. doi:10.20506/rst.24.2.1587
21. Kirkden RD, Edwards JSS, Broom DM. A theoretical comparison of the consumer surplus and the elasticities of demand as measures of motivational strength. *Anim Behav.* (2003) 65:157–78. doi:10.1006/anbe.2002.2035
22. Dawkins MS. Behavioural deprivation: a central problem in animal welfare. *Appl Anim Behav Sci.* (1988) 20:209–25. doi:10.1016/0168-1591(88)90047-0
23. Charlton GL, Rutter SM, East M, Sinclair LA. Preference of dairy cows: indoor cubicle housing with access to a total mixed ration vs. access to pasture. *Appl Anim Behav Sci.* (2011) 130:1–9. doi:10.1016/j.applanim.2010.11.018
24. Krohn CC, Munksgaard L, Jonassen B. Behaviour of dairy cows kept in extensive (loose housing/pasture) or intensive (tie stall) environments I. Experimental procedure, facilities, time budgets -diurnal and seasonal conditions. *Appl Anim Behav Sci.* (1992) 34:37–47. doi:10.1016/S0168-1591(05)80055-3
25. Legrand AL, von Keyserlingk MAG, Weary DM. Preference and usage of pasture versus free-stall housing by lactating dairy cattle. *J Dairy Sci.* (2009) 92:3651–8. doi:10.3168/jds.2008-1733
26. Charlton GL, Rutter SM, East M, Sinclair LA. The motivation of dairy cows for access to pasture. *J Dairy Sci.* (2013) 96:4387–96. doi:10.3168/jds.2012-6421
27. Schütz KE, Rogers AR, Cox NR, Tucker CB. Dairy cows prefer shade that offers greater protection against solar radiation in summer: Shade use, behaviour, and body temperature. *Appl Anim Behav Sci.* (2009) 116:28–34. doi:10.1016/j.applanim.2008.07.005
28. Smid AMC, Weary DM, Costa JHC, von Keyserlingk MAG. Dairy cow preference for different types of outdoor access. *J Dairy Sci.* (2018) 450:1–8. doi:10.3168/jds.2017-13294
29. Kismul H, Spöndly E, Höglind M, Næss G, Eriksson T. Morning and evening pasture access -comparing the effect of production pasture and exercise pasture on milk production and cow behaviour in an automatic milking system. *Livest Sci.* (2018) 217:44–54. doi:10.1016/j.livsci.2018.09.013
30. Haskell MJ, Masłowska K, Bell DJ, Roberts DJ, Langford FM. The effect of a view to the surroundings and microclimate variables on use of a loafing area in housed dairy cattle. *Appl Anim Behav Sci.* (2013) 147:28–33. doi:10.1016/j.applanim.2013.04.016
31. Wiepkema PR, Koolhaas JM. Stress and Animal Welfare. *Anim Welf.* (1993) 2:195–218.
32. Munksgaard L, Jensen MB, Pedersen LJ, Hansen SW, Matthews L. Quantifying behavioural priorities - effects of time constraints on behaviour of dairy cows, *Bos taurus.* *Appl Anim Behav Sci.* (2005) 92:3–14. doi:10.1016/j.applanim.2004.11.005
33. Jensen MB, Pedersen LJ, Munksgaard L. The effect of reward duration on demand functions for rest in dairy heifers and lying requirements as measured by demand functions. *Appl Anim Behav Sci.* (2005) 90:207–17. doi:10.1016/j.applanim.2004.08.006
34. Tucker CB, Rogers AR, Schütz KE. Effect of solar radiation on dairy cattle behaviour, use of shade and body temperature in a pasture-based system. *Appl Anim Behav Sci.* (2008) 109:141–54. doi:10.1016/j.applanim.2007.03.015
35. O'Driscoll K, Lewis E, Kennedy E. Effect of feed allowance at pasture on lying behaviour and locomotory ability of dairy cows. *Appl Anim Behav Sci.* (2015) 166:25–34. doi:10.1016/j.applanim.2015.02.008

36. Cook NB, Bennett TB, Nordlund KV. Monitoring indices of cow comfort in free-stall-housed dairy herds. *J Dairy Sci.* (2005) 88:3876–85. doi:10.3168/jds.S0022-0302(05)73073-3
37. Ito K, Weary DM, von Keyserlingk MAG. Lying behavior: assessing within-and between-herd variation in free-stall-housed dairy cows. *J Dairy Sci.* (2009) 92:4412–20. doi:10.3168/jds.2009-2235
38. Charlton GL, Haley DB, Rushen J, de Passillé AM. Stocking density, milking duration, and lying times of lactating cows on Canadian freestall dairy farms. *J Dairy Sci.* (2014) 97:2694–700. doi:10.3168/jds.2013-6923
39. Falk AC, Weary DM, Winckler C, von Keyserlingk MAG. Preference for pasture versus freestall housing by dairy cattle when stall availability indoors is reduced. *J Dairy Sci.* (2012) 95:6409–15. doi:10.3168/jds.2011-5208
40. Ketelaar-De Lauwere CC, Ipema AH, Van Ouwerkerk ENJ, Hendriks MMWB, Metz JHM, Noordhuizen JPTM, et al. Voluntary automatic milking in combination with grazing of dairy cows: milking frequency and effects on behaviour. *Appl Anim Behav Sci.* (1999) 64:91–109. doi:10.1016/S0168-1591(99)00027-1
41. Krohn CC, Munksgaard L. Behavior of dairy-cows kept in extensive (loose housing pasture) or intensive (tie stall) environments II. Lying and lying-down behavior. *Appl Anim Behav Sci.* (1993) 37:1–16. doi:10.1016/0168-1591(93)90066-X
42. Schütz KE, Huddart FJ, Cave VM. Do dairy cattle use a woodchip bedded area to rest on when managed on pasture in summer? *Appl Anim Behav Sci.* (2020) 223:104922. doi:10.1016/j.applanim.2019.104922
43. Tucker CB, Weary DM, de Passillé AM, Campbell B, Rushen J. Flooring in front of the feed bunk affects feeding behavior and use of freestalls by dairy cows. *J Dairy Sci.* (2006) 89:2065–71. doi:10.3168/jds.S0022-0302(06)72274-3
44. Telezhenko E, Lidfors L, Bergsten C. Dairy cow preferences for soft or hard flooring when standing or walking. *J Dairy Sci.* (2007) 90:3716–24. doi:10.3168/jds.2006-876
45. Fregonesi JA, von Keyserlingk MAG, Tucker CB, Veira DM, Weary DM. Neck-rail position in the free stall affects standing behavior and udder and stall cleanliness. *J Dairy Sci.* (2009) 92:1979–85. doi:10.3168/jds.2008-1604
46. Fregonesi JA, Tucker CB, Weary DM, Flower FC, Vittie T. Effect of rubber flooring in front of the feed bunk on the time budgets of dairy cattle. *J Dairy Sci.* (2004) 87:1203–1207. doi:10.3168/jds.S0022-0302(04)73270-1
47. Boyle LA, Mee JF, Kiernan PJ. The effect of rubber versus concrete passageways in cubicle housing on claw health and reproduction of pluriparous dairy cows. *Appl Anim Behav Sci.* (2007) 106:1–12. doi:10.1016/j.applanim.2006.07.011
48. Black RA, Krawczel PD. A case study of behaviour and performance of confined or pastured cows during the dry period. *Animals.* (2016) 6:41. doi:10.3390/ani6070041
49. Crump A, Jenkins K, Bethell EJ, Ferris CP, Arnott G. Pasture access affects behavioral indicators of wellbeing in dairy cows. *Animals.* (2019) 9:902. doi:10.3390/ani9110902
50. Kolver ES, Muller LD. Performance and nutrient intake of high producing holstein cows consuming pasture or a total mixed ration. *J Dairy Sci.* (1998) 81:1403–11. doi:10.3168/jds.S0022-0302(98)75704-2
51. Washburn SP, White SL, Green JT, Benson GA. Reproduction, mastitis, and body condition of seasonally calved Holstein and Jersey cows in confinement or pasture systems. *J Dairy Sci.* (2002) 85:105–11. doi:10.3168/jds.S0022-0302(02)74058-7
52. NRC. *Nutrient Requirements of Dairy Cattle.* 7th ed. Washington, DC: National Academic Press (2001).
53. Bargo F, Muller LD, Varga GA, Delahoy JE, Cassidy TW. Ruminal digestion and fermentation of high-producing dairy cows with three different feeding systems combining pasture and total mixed rations. *J Dairy Sci.* (2002) 85:2964–73. doi:10.3168/jds.S0022-0302(02)74382-8
54. White SL, Benson GA, Washburn SP, Green JT. Milk production and economic measures in confinement or pasture systems using seasonally calved Holstein and Jersey cows. *J Dairy Sci.* (2002) 85:95–104. doi:10.3168/jds.S0022-0302(02)74057-5

55. Charlton GL, Rutter SM. The behaviour of housed dairy cattle with and without pasture access: a review. *Appl Anim Behav Sci.* (2017) 192:2–9. doi:10.1016/j.applanim.2017.05.015
56. Rook AJ, Huckle CA. Synchronization of ingestive behaviour by grazing dairy cows. *Anim Sci.* (1995) 60:25–30. doi:10.1017/S1357729800008092
57. Stoye S, Porter MA, Stamp Dawkins M. Synchronized lying in cattle in relation to time of day. *Livest Sci.* (2012) 149:70–3. doi:10.1016/j.livsci.2012.06.028
58. Endres MI, Barberg AE. Behavior of dairy cows in an alternative bedded-pack housing system. *J Dairy Sci.* (2007) 90:4192–200. doi:10.3168/jds.2006-751
59. Val-Laillet D, Guesdon V, von Keyserlingk MAG, de Passillé AM, Rushen J. Allogrooming in cattle: Relationships between social preferences, feeding displacements and social dominance. *Appl Anim Behav Sci.* (2009) 116:141–9. doi:10.1016/j.applanim.2008.08.005
60. Krohn CC. Behaviour of dairy cows kept in extensive (loose housing/pasture) or intensive (tie stall) environments. III. Grooming, exploration and abnormal behaviour. *Appl Anim Behav Sci.* (1994) 42:73–86. doi:10.1016/0168-1591(94)90148-1
61. DeVries TJ, von Keyserlingk MAG, Weary DM. Effect of feeding space on the inter-cow distance, aggression, and feeding behavior of free-stall housed lactating dairy cows. *J Dairy Sci.* (2004) 87:1432–8. doi:10.3168/jds.s0022-0302(04)73293-2
62. von Keyserlingk MAG, Olenick D, Weary DM. Acute behavioural effects of regrouping dairy cows. *J Dairy Sci.* (2008) 91:1011–6. doi:10.3168/jds.2007-0532
63. Tresoldi G, Weary DM, Filho LCPM, von Keyserlingk MAG. Social licking in pregnant dairy heifers. *Animals.* (2015) 5:1169–79. doi:10.3390/ani5040404
64. Huzzey JM, DeVries TJ, Valois P, von Keyserlingk MAG. Stocking density and feed barrier design affect the feeding and social behavior of dairy cattle. *J Dairy Sci.* (2006) 89:126–33. doi:10.3168/jds.S0022-0302(06)72075-6
65. Krawczel PD, Klaiber LB, Butzler RE, Klaiber LM, Dann HM, Mooney CS, et al. Short-term increases in stocking density affect the lying and social behavior, but not the productivity, of lactating Holstein dairy cows. *J Dairy Sci.* (2012) 95:4298–308. doi:10.3168/jds.2011-4687
66. Kondo S, Sekine J, Okubo M, Asahida Y. The effect of group size and space allowance on the agonistic and spacing behavior of cattle. *Appl Anim Behav Sci.* (1989) 24:127–35. doi:10.1016/0168-1591(89)90040-3
67. DeVries TJ, von Keyserlingk MAG, Weary DM. Effect of feeding space on the inter-cow distance, aggression, and feeding behavior of free-stall housed lactating dairy cows. *J Dairy Sci.* (2004) 87:1432–8. doi:10.3168/jds.S0022-0302(04)73293-2
68. Savio JD, Boland MP, Roche JF. Development of dominant follicles and length of ovarian cycles in postpartum dairy cows. *J Reprod Fertil.* (1990) 88:581–91. doi:10.1530/jrf.0.0880581
69. Forde N, Beltman ME, Lonergan P, Diskin M, Roche JF, Crowe MA. Oestrous cycles in *Bos taurus* cattle. *Anim Reprod Sci.* (2011) 124:163–9. doi:10.1016/j.anireprosci.2010.08.025
70. Sveberg G, Refsdal AO, Erhard HW, Kommisrud E, Aldrin M, Tvette IF, et al. Behavior of lactating Holstein-Friesian cows during spontaneous cycles of estrus. *J Dairy Sci.* (2011) 94:1289–301. doi:10.3168/jds.2010-3570
71. Palmer MA, Olmos G, Boyle LA, Mee JF. Estrus detection and estrus characteristics in housed and pastured Holstein-Friesian cows. *Theriogenology.* (2010) 74:255–64. doi:10.1016/j.theriogenology.2010.02.009
72. Palmer MA, Olmos G, Boyle LA, Mee JF. A comparison of the estrous behavior of Holstein-Friesian cows when cubicle-housed and at pasture.
73. Britt JH, Scott RG, Armstrong JD, Whitacre MD. Determinants of estrous behavior in lactating Holstein cows. *J Dairy Sci.* (1986) 69:2195–202. doi:10.3168/jds.S0022-0302(86)80653-1

74. Platz S, Ahrens F, Bendel J, Meyer HHD, Erhard MH. What happens with cow behavior when replacing concrete slatted floor by rubber coating: a case study. *J Dairy Sci.* (2008) 91:999–1004. doi:10.3168/jds.2007-0584
75. Vailes LD, Britt JH. Influence of footing surface on mounting and other sexual behaviors of estrual Holstein cows. *J Anim Sci.* (1990) 68:2333–9. doi:10.2527/1990.6882333x

FUNCTIONAL PARTICIPATION IN HEMOSTASIS OF THE VASCULAR WALL IN PIGLETS DURING THE PHASE OF PLANT NUTRITION IN EARLY ONTOGENESIS

Elena S. Tkacheva¹, Ilya N. Medvedev^{2*}

¹ *Vologda State Dairy Farming Academy named after N.V. Vereshchagin, 160555, Vologda, Russia, <https://orcid.org/0000-0003-3651-5359>*

² *Russian State Social University, 129226, Moscow, Russia, <http://orcid.org/0000-0002-9263-2720>*

ABSTRACT

It becomes clear that to ensure homeostasis in piglets during their early ontogenesis, the functional parameters of platelets and vascular walls are of great importance. The level of their hemostatic capabilities in piglets of any age provides the level of functional readiness of primary hemostasis, the degree of perfusion of blood through tissues and the severity of anabolism in them. These circumstances give reason to believe that the severity of platelet aggregation and vascular disaggregation capabilities and their ratio during their growth and development very significantly affect the dynamics of body weight of piglets, that is, on economically important signs. In the blood of piglets during the phase of plant nutrition, the study found a decrease in peroxidation due to the strengthening of the antioxidant properties of their plasma. At the same time, at the end of early ontogeny, piglets showed low platelet activity and pronounced vascular disaggregation capabilities. The dynamics of platelet aggregation capabilities found in piglets during the phase of plant nutrition was fully compensated by changes in the severity of the disaggregation function of the walls of their vessels.

Key Words: Piglets, Early Ontogenesis, Phase Of Plant Nutrition, Blood Vessels, Platelets, Aggregation, Disaggregation.

INTRODUCTION

Modern pig farming is a high – tech agricultural industry can in the short term to provide the population with protein food in many countries (Maksimov et al., 2018). It provided for a large growth rate of pigs, their high fertility. For this reason, the pig is a highly profitable industry, attractive for investment. The increase in population around the world poses to agriculture the task of increasing the volume of high-quality protein products that can be achieved is largely due to additional intensification of pig production, based on introduction in practice of new knowledge on the physiology of piglets. More relevant in this regard are the data on dynamics in pigs especially hematological and hemostatic parameters in the course of their growth and development (Tkacheva and Zavalishina, 2018).

A very important part of hemostasis, including in growing piglets, considered to be the walls of blood vessels and platelets (Zavalishina, 2018a; Zavalishina, 2018b). Their hemostatic properties determined in these animals the work of the entire primary hemostasis and intensity of microcirculation in all organs (Bikbulatova, 2018a; Zavalishina, 2018c), creating conditions for anabolism output on the adult level for all parameters (Zavalishina, 2018d). Apparently, the activity of platelet aggregation and disaggregative influences on it of the vessels at the final stage of early ontogenesis is associated with the growth intensity of piglets, and hence affects the development of their productive parameters (Korepanova et al., 2015). However, the severity of the ability of platelets to aggregate and disaggregative capabilities of the vessel walls in healthy piglets at the end of the early ontogeny remain poorly studied. In the work goal: to consider the characteristics of platelet aggregation and disaggregative influences from the vessels in piglets during the phase of plant food.

MATERIALS AND RESEARCH METHODS

The work was carried out in accordance with the ethical standards outlined in the European Convention for the Protection of Vertebrates Used for Any Scientific Purpose. This convention was adopted in Strasbourg on March 18, 1986 and reaffirmed in Strasbourg on June 15, 2006.

For the study, 32 pigs of large white breed aged plant nutrition were taken under observation. All animals were observed daily throughout the study period. They were examined using the following list of methods 5 times: at the age of 41 days, at the age of 90 days, at the age of 150 days, at the age of 200 days, and at the age of 230 days of life.

The piglets taken into the work recorded blood concentrations of acyl hydroperoxides and products capable of reacting with thiobarbituric acid using a set of reagents manufactured by Agat-Med (Russia). The amount of plasma antioxidant activity was found out in the piglets taken into work (Barkagan and Momot, 2008).

Using the method of visual assessment of the development of platelet aggregation (AP) (Shitikova, 2000), a standard set of inductors was used in their standard plasma concentration, which was previously strictly adjusted to the standard level of platelets in it. To assess the disaggregation properties of blood vessels, the value of the index of antiplatelet activity of the vascular wall was calculated. This was accomplished by dividing the value of AP in plasma, which was taken under conditions of temporary venous occlusion of a vein, by AP in plasma obtained without applying a tourniquet to a vein (Shitikova, 2000).

The intensity of platelet aggregation occurring in blood in vivo was recorded using phase contrast studies (Shitikova, 2008).

The data obtained in the study, processed by the standard criterion (td) of student.

RESULTS

During the age in question, piglets had a gradual decrease in the concentration of acyl hydroperoxides from 1.38 ± 0.016 D₂₃₃/1 ml to 1.23 ± 0.019 D₂₃₃/1 ml and products capable of reacting with thiobarbituric acid from 3.25 ± 0.031 mmol/l to 2.99 ± 0.022 μ mol/l, respectively. The found changes are based on the increase in the observed plasma level of plasma protection from $36.2 \pm 0.19\%$ to $39.8 \pm 0.11\%$.

During the phase of plant nutrition in the examined piglets, a gradual acceleration of antibodies was recorded. Most rapidly, their AP occurred in response to the addition of collagen (table 1). Slightly slower than AP occurred under the influence of ADP, ristomycin and H₂O₂. The use of thrombin and adrenaline as an inducer led to the development of their antibodies at an even later date.

Table 1. Indicators of primary hemostasis in piglets of plant nutrition.

Indicators	Age of piglets, n=32, M±m				
	41 days	90 days	150 days	200 days	230 days
Platelet aggregation with ADP, s	34.1 ±0.12	32.2±0.10	30.1±0.14 p<0.05	28.2±0.10 p<0.01	25.7±0.08 p<0.01
Vascular wall anti-aggregation index with ADP	1.49±0.07	1.53±0.07	1.57±0.06	1.61±0.07	1.66±0.04 p<0.05
Platelet aggregation with collagen, s	23.6±0.08	21.5±0.12	20.0±0.15 p<0.05	18.7±0.06 p<0.01	15.9±0.07 p<0.01
Collagen vascular wall anti-aggregation index	1.51±0.04	1.53±0.05	1.56±0.08	1.60±0.07	1.65±0.03 p<0.05
Platelet aggregation with thrombin, s	49.0±0.10	47.2±0.14	44.3±0.05 p<0.05	41.3±0.11 p<0.01	38.4±0.04 p<0.01
Vascular wall antiaggregation index with thrombin	1.53±0.08	1.55±0.08	1.58±0.17	1.62±0.05	1.67±0.06 p<0.05
Platelet aggregation with ristomycin, s	34.9±0.14	32.1±0.06	29.8±0.19 p<0.05	26.9±0.14 p<0.01	24.3±0.09 p<0.01
Vascular wall antiaggregation index with ristomycin	1.54±0.02	1.57±0.05	1.61±0.08	1.64±0.06	1.69±0.05 p<0.05
Platelet aggregation with H ₂ O ₂ , s	36.5±0.13	34.0±0.18	31.6±0.10 p<0.05	28.2±0.08 p<0.01	25.5±0.12 p<0.01
Vascular wall anti-aggregation activity index with H ₂ O ₂	1.53±0.07	1.55±0.06	1.58±0.06	1.63±0.10	1.68±0.03 p<0.05
Platelet aggregation with adrenaline, s	85.6±0.15	83.2±0.18	78.5±0.17 p<0.05	75.2±0.13 p<0.05	71.4±0.10 p<0.01
Adrenaline vascular wall anti-aggregation index	1.56±0.08	1.58±0.07	1.61±0.05	1.64±0.06	1.70±0.09 p<0.05
Platelet count in aggregates, %	8.7±0.09	9.0±0.06	9.4±0.10 p<0.05	9.8±0.05 p<0.05	11.5±0.03 p<0.01
The number of small aggregates of 2-3 platelets per 100 free-lying platelets	4.2±0.09	4.5±0.05	4.9±0.08 p<0.05	5.5±0.04 p<0.01	6.1±0.05 p<0.01
The number of medium and large aggregates of 4 or more platelets, per 100 free-lying platelets	0.26±0.05	0.28±0.03	0.31±0.05 p<0.01	0.34±0.07 p<0.01	0.37±0.03 p<0.01

Legend: p - reliability of age-related dynamics of indicators compared with the level of 41 days of ontogenesis.

During the observation period, piglets showed an increase in the values of the indices of the antiaggregatory activity of the vascular wall with respect to all applied inducers (table 1). The maximum value was the index of anti-aggregation activity of the vascular wall with adrenaline due to the most pronounced inhibition of antibodies caused by this inducer in plasma obtained from blood after application of the cuff to the vessel. Slightly lower in the observed animals was this index for H₂O₂ and ristomycin. Even lower is this indicator in terms of collagen (at the end of observation 1.65±0.03), in terms of ADP (at the end of observation 1.66±0.03) and in terms of thrombin (at the end of observation 1.67±0.06).

During the phase of plant nutrition in the blood of piglets, an increase was found in the number of aggregates having a small size by 45.2%, as well as aggregates with a medium and large size by 42.3%. During their observation, the number of platelets in the aggregates up to the level of 11.5±0.09% also increased in their blood (table 1).

Thus, in piglets, the normal course of the last phase of early ontogenesis increases the power of the disaggregation effects of blood vessels on platelets, which should be considered as a serious mechanism for providing homeostasis in the whole body by ensuring the normal functioning of the primary hemostasis.

DISCUSSION

The final phase of early ontogenesis in pigs is marked by the process of steady maturation of organs with the achievement of adequate adaptation to existing conditions (Bekenev, 2012). In this period, piglets are preparing all cells for adulthood and all internal organs are strengthened (Vorobyeva et al., 2018). A blood system and its subsystem, hemostasis, are considered to be a particularly significant system that preserves the optimum functioning of the body (Zavalishina, 2018e). The work of the latter goes through several processes and implements preservation of blood flow during hemocirculation and thrombosis after vascular damage (Zavalishina, 2020a).

The depression of the severity of plasma peroxidation found in the examined piglets ensured the morphological integrity of platelets, thereby limiting their activity. This is very strongly determined by the gradual production of thromboxane in their platelets. This leads to better hemocirculation in all tissues, adequate to the needs of the body at the end of early ontogenesis (Zavalishina, 2018f; Karpov et al., 2020).

The activation of the adhesive properties of platelets in animals revealed during the study during the observation period was due to an increase in the density of collagen receptors on them. The presence of amplification of this process was confirmed in piglets by the development of AP acceleration with collagen inducer (Zaitsev, 2019). Also, in piglets during the course of the observation, platelet adhesion increased, which was largely due to the intensification of the generation of von Willebrand factor molecules in the vessels, which interacts with platelets by connecting with specific platelet receptors (Zavalishina, 2018g; Solovyova et al., 2020).

Strengthening of the adhesive properties of platelets occurred in piglets along with an increase in their aggregation. An increase in the severity of the results of the interaction of platelets with strong inducers of platelet aggregation was manifested due to the stimulation of the phosphoinositol mechanism of the flow of hemostatic manifestations of platelets, the enhancement of the enzymatic properties of phospholipases and the increase in the severity of phosphorylation of actin and myosin in platelets (Zavalishina, 2020b). The acceleration of the onset of platelet aggregation in response to the action of weak inducers was due to the growth of glycoprotein molecules on the platelet membranes, acting as their receptors (Kiperman, 2010) and the enhancement of platelet enzymes of the thromboxane synthesis system (Zavalishina, 2018h; Krapivina and Kryazhev, 2020).

The study in piglets throughout the observation found increase disaggregative manifestation from the vessels, which was associated with the increased generation in their walls physiologic antiplatelet agents. Due to the upcoming changes of the examined animals developed a biological balance between the degree of aggregation and disaggregation process in the blood. Increase in blood of pigs during the observation of the level of substances antiplatelet agents weakened the implementation of the reception and intracellular mechanisms clumping of platelets. It had its basis in piglets of maintaining a strict ratio of output intensity in the blood of substances with proaggregant and antiplatelet properties, which is very important for hemostasis (Bikbulatova, 2018b).

For surveillance in pigs found increased aggregation of platelets under conditions of blood flow, which was confirmed by its status in animals in vivo. It is sufficient in the blood of observed pigs were provided increased with the age of numerical values of the index antiaggregatory activity of their vessels adequate increase of platelet aggregation (Zavalishina, 2018i). Optimum of their relation proves the adequacy of the disaggregative effects of vessels on increasing with age in piglets platelet activity during hemocirculation (Zavalishina, 2018j). It is clear that it is a powerful adaptation mechanism for restricting growing pigs at the end of their growth excessive platelet activity, and ensure they have the normal flow of hemocirculation (Lazareva, 2005; Zavalishina, 2018k). Developing a clear correlation proaggregation and antiaggregation processes have observed piglets confirms that they have stability in morphological terms, the endothelial layer of the vessels engaged in the synthesis of substances, limiting activity of platelets (Momot, 2006; Zavalishina, 2018l).

CONCLUSION

A clear balance of vascular and platelet activity in mammals is considered extremely important for hemostasis. The adequacy of platelet processes in growing animals in it directly ensures the functioning of primary hemostasis and supports blood circulation in organs. There is no doubt that these processes strongly affect

anabolism at the end of early ontogenesis. In the work done, in piglets at the last stage of their organism formation, a clear correlation of platelet activity and increasing level of antiaggregational properties of blood vessels was recorded. This dynamics was the basis for maintaining the optimum blood rheology in any vessels. The detected platelet activation in piglets during the observation period is fully functionally balanced by an increase in hemostatic manifestations of blood vessels. Maintaining a balance between the level of platelet activity and vascular control over it during the final stage of early ontogenesis should be considered extremely important for the normal growth of piglets to an economically preferred level.

REFERENCES

1. Barkagan, Z.S. and Momot, A.P. (2008) Diagnosis and controlled therapy of hemostatic disorders. Moscow: Publishing House NEWYAMED, 292.
2. Bekenev, V.A. (2012) Technology for breeding and keeping pigs. St. Petersburg: Publisher Doe, 416.
3. Bikbulatova, A.A. (2018a) Functional Features Of Microcirculatory Processes In Obese Women Against A Background Of Long Daily Wearing Of Corrective Clothing. Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences, 9(6) : 785-793.
4. Bikbulatova, A.A. (2018b) Creating Psychological Comfort In Women Who Wear Corrective Clothing For A Long Time. Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences, 9(6) : 1112-1121.
5. Karpov, V.Yu., Zavalishina, S.Yu., Komarov, M.N., Koziakov, R.V. (2020) The Potential of Health Tourism Regarding Stimulation of Functional Capabilities of the Cardiovascular System. Bioscience Biotechnology Research Communications, 13(1) : 156-159. DOI: <http://dx.doi.org/10.21786/bbrc/13.1/28>
6. Kiperman, J.V. (2010) Platelet activity in calves in the neonatal phase: an abstract of a dissertation for the degree of candidate of biological sciences. Cheboksary, 18.
7. Korepanova, L.V., Starostina, O.S. and Batanov, S.D. (2015) Blood as an indicator of the interior features of animals. Livestock, 10 : 26-28.
8. Krapivina, E.V. and Kryazhev, A.L. (2020) Physiological parameters of hemostasis in weakened newborn piglets and calves with gamavit injection. BIO Web Conf. Volume 17. International Scientific-Practical Conference "Agriculture and Food Security: Technology, Innovation, Markets, Human Resources" (FIES 2019). Published online: 28 February 2020. DOI: <https://doi.org/10.1051/bioconf/20201700163>
9. Lazareva, E.N., Mamotrueva, M.A. and Lomakin, N.N. (2005) A modern view of the morphological and functional characteristics of platelets. *Natural Sciences*, 3 : 36-42
10. Maksimov, V.I., Zavalishina, S.Yu., Parakhnevich, A.V., Klimova, E.N., Garbart, N.A., Zabolotnaya, A.A., Kovalev, Yu.I., Nikiforova, T.Yu. and Sizoreva, E.I. (2018) Physiological Dynamics Of Microrheological Characteristics Of Erythrocytes In Piglets During The Phase Of Milk Nutrition. Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences, 9(5) : 454-459.
11. Momot, A.P. (2006) Pathology of hemostasis. St. Petersburg: Publisher Form Z, 210.
12. Shitikova, A.S. (2008) Thrombocytopathies are congenital and acquired. St. Petersburg: Information and Publishing Center of the Military Medical Academy, 384.
13. Shitikova, A.S. (2000) Platelet hemostasis. St. Petersburg: Publishing House of St. Petersburg State Medical University, 227.
14. Solovyova, L.P., Kryazhev, A.L., Kalysh, T.V. and Zamuravkin, V.I. (2020) Physiological characteristics of hemostasis in piglets after long transport. BIO Web Conf. Volume 17. International Scientific-Practical Conference "Agriculture and Food Security: Technology, Innovation, Markets, Human Resources" (FIES 2019). Published online: 28 February 2020. DOI: <https://doi.org/10.1051/bioconf/20201700165>
15. Tkacheva, E.S. and Zavalishina, S.Yu. (2018) Physiology Of Platelet Hemostasis In Piglets During The Phase Of Newborns. Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences, 9(5) : 1912-1918.

16. Vorobyeva, N.V., Mal, G.S., Zavalishina, S.Yu., Glagoleva, T.I. and Fayzullina, I.I. (2018) Influence Of Physical Exercise On The Activity Of Brain Processes. *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences*, 9(6) : 240-244.
17. Zaitsev, V.V. (2019) Physiologically permissible changes in hemostasis activity in piglets experiencing adverse environmental factors. *Scientific Review. Biological sciences*, 1 : 24-28.
18. Zavalishina, S.Yu. (2018a) Functioning Of Platelets In Milk And Vegetable Nutrition Calves. *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences*, 9(5) : 943-949.
19. Zavalishina, S.Yu. (2018b) Physiology Of Vascular Hemostasis In Newborn Calves. *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences*, 9(5) : 1037-1044.
20. Zavalishina, S.Yu. (2018c) Functional Properties Of Coagulation Hemostasis In Calves During The Phase Of Dairy-Vegetative Nutrition. *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences*, 9(5) : 784-790.
21. Zavalishina, S.Yu. (2018d) Functional Properties Of Hemocoagulation In Calves Of Dairy Nutrition. *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences*, 9(5) : 1016-1022.
22. Zavalishina, S.Yu. (2018e) Functional Properties Of Coagulation Hemostasis In Calves During The Phase Of Dairy-Vegetative Nutrition. *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences*, 9(5) : 784-790.
23. Zavalishina, S.Yu. (2018f) Functioning Of Mechanisms Of Hemocoagulation Restriction In Calves At Change Of Methods Of Nutrition. *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences*, 9(5) : 800-806.
24. Zavalishina, S.Yu. (2018g) Functional Features Of Platelets In Newborn Calves With Iron Deficiency. *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences*, 9(5) : 1153-1158.
25. Zavalishina, S.Yu. (2018h) Physiological Features Of Vascular Hemostasis In Calves Of Dairy-Vegetative Food. *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences*, 9(5) : 1137-1143.
26. Zavalishina, S.Yu. (2018i) Functional Antiaggregatory Properties Of Blood Vessels In Calves During Transition From Dairy To Plant Type Of Nutrition. *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences*, 9(5) : 1110-1116.
27. Zavalishina, S.Yu. (2018j) Deficiency Of Iron As A Cause Of Dysfunction In Calves And Piglets. *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences*, 9(5) : 978-983.
28. Zavalishina, S.Yu. (2018k) Functional Properties Of Anticoagulation And Fibrinolysis In Calves Of Plant Nutrition. *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences*, 9(5) : 1082-1087.
29. Zavalishina, S.Yu. (2018l) Functional Activity Of Plasma Hemostasis In Neonatal Calves With Iron Deficiency, Who Received Ferroglucin And Glycopin, *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences*, 9(5) : 1186-1191.
30. Zavalishina, S.Yu. (2020a) Functional condition of the hemostasis in newborn calves with signs of iron deficiency, background to ferroglucin. *BIO Web Conf. Volume 17. International Scientific-Practical Conference "Agriculture and Food Security: Technology, Innovation, Markets, Human Resources" (FIES 2019)*. Published online: 28 February 2020. DOI: <https://doi.org/10.1051/bioconf/20201700172>
31. Zavalishina, S.Yu. (2020b) Functional properties of platelets in piglets when changing methods of nutrition. *Web Conf. Volume 17. International Scientific-Practical Conference "Agriculture and Food Security: Technology, Innovation, Markets, Human Resources" (FIES 2019)*. Published online: 28 February 2020. DOI: <https://doi.org/10.1051/bioconf/20201700171>

GENOME BASED SPECIES DELINEATION OF *Pseudomonas* sp. Ps-23 ISOLATE RECOVERED FROM FARMED TROUT

Dr. Izzet Burcin SATICIOGLU

Erciyes University, Faculty of Veterinary, Department of Aquatic Animal Diseases

ORCID NO: 0000-0002-2721-3204

ABSTRACT

Numerous *Pseudomonas* species can cause diseases in humans, animals, and aquatic organisms. *Pseudomonas* species have been considered one of the most common bacterial infectious agents among cultured fish species and are considered to cause stress-related diseases of freshwater fishes, especially under culture conditions. In this study, *Pseudomonas* sp. Ps-23 isolate was recovered from rainbow trout (40g), exhibiting clinical signs such as lethargy, inappetence, and exophthalmia at the beginning of winter. It was aimed to determine genome-based identification of the Ps-23 and determine genomic features such as virulence and antimicrobial resistance genes (AMR) genes.

Samples were taken from the kidney and cultured on Tryptic Soy Agar (TSA) agar 25°C for 24-48h. Identification and sequence analysis was done with 27F and 1492R universal 16S rRNA primers. Next-generation genome sequencing of the Ps-23 isolate was performed on an Illumina NovaSeq 6000 platform as paired-end (PE) 2x250 base reads with a 1000-cycle MiSeq reagent kit. The high-quality reads of the Ps-23 were assembled into contigs by de novo assembly using the SPAdes assembler 3.13.0. Genome-based species delineation of the Ps-23 was done with Type Strain Genome Server (<https://tygs.dsmz.de/>) and Automated Multi-Locus Species Tree (autoMLST, <https://automlst.ziemertlab.com>). AMR and virulence genes in the Ps-23 genome were identified using the Virulence Factor Database (VFDB) and NCBI-reference antimicrobial resistance genes database. If multiple virulence factors and AMR genes overlapped at the same locus in the genome, only the best-aligned gene was retained.

The 16S rRNA sequence of the Ps-23 isolate has similarities with the *Pseudomonas brenneri* (99.47%) in GenBank. The genome structure of the Ps-23 was found a total of 29.907.130 sequences and assembled in 6.351.950 base. According to genome-based species delineation, the Ps-23 isolate was found as a *Pseudomonas brenneri*. Based on the autoMLST results, it was determined that the PS-23 isolate was similar to the strains isolated from water and soil in England. 14 virulence and eight putative AMR genes were detected in the genome of the Ps-23 strain. It has been determined that these genes encode resistance to many classes of antimicrobials such as aminoglycoside, nitrofurans, macrolide, tetracycline, and fluoroquinolone. Also, the detected virulence genes were responsible for antiphagocytosis, serum resistance, biofilm production, and motility. The genomic data have been deposited in the DDBJ/ENA/GenBank databases under the accession number JADODS000000000. The next studies aim to determine the pathogenicity in rainbow trout of *P. brenneri* strain Ps-23 isolate by experimental infection. Thus we will determine the correlation of genomic and phenotypic data.

Keywords: Antimicrobial resistance genes, *Pseudomonas brenneri*, Rainbow trout, Virulence genes

1. INTRODUCTION

Pseudomonas species can cause diseases in humans, terrestrial, and aquatic organisms (Nixon *et al.*, 2001). *Pseudomonads* exist throughout the aquatic environment and are associated with both healthy and diseased fish. It is generally believed that these bacteria are opportunistic pathogens or produce damaging secondary infections. *Pseudomonas* species have been considered one of the most common bacterial infectious agents among cultured fish species and are considered to cause stress-related diseases of freshwater fishes, especially under culture conditions (Palleroni, 2015). Several studies report that *Pseudomonas* spp. have led to about 80 % mortality in rainbow trout, sea bream, sea bass, and ayu in aquaculture settings (Pridgeon and Klesius, 2012; Palleroni, 2015). The lack of information regarding the exact cause of diseases hinders taking preventative

measures and using control disease agents. On the other hand, *Pseudomonas* species are commonly used as probiotic organisms in aquaculture because they can suppress important mycological and bacterial agents, such as *Saprolegnia* or aeromonads, and probably also other emerging diseases (Liu et al., 2015; Das et al., 2016).

Detection of *Pseudomonas* species and differentiating them from other closest genera can require many laboratory tests and a detailed molecular approach (Mulet et al., 2012; Palleroni, 2015). The genus's main phenotypic characteristics are pigment production, such as fluorescein or pyocyanin, and oxidase-positivity, but the identification of non-pigmented and/or oxidase-negative species are difficult based only on biochemical methods (Palleroni, 2015). The 16S rRNA sequencing for the genus identification and multilocus sequence analysis (MLSA) for species affiliation are molecular methods used currently to identify *Pseudomonas* species (Tayeb et al., 2005; Mulet 2009, 2012).

In this study, *Pseudomonas* sp. the Ps-23 isolate was recovered from rainbow trout (40g), exhibiting clinical signs such as lethargy, inappetence, and exophthalmia the beginning of winter. It was aimed to determine genome-based identification of the Ps-23 and determine genomic features such as virulence and antimicrobial resistance genes (AMR) genes.

2. MATERIAL AND METHOD

2.1 16S rRNA sequence-based identification

The sample was taken from the kidney in diseased rainbow trout (40g) and cultured on trypticase soy agar (TSA) agar 25°C for 48h. DNA was extracted from the column with a spin purification kit, following the manufacturer's instructions (QIAamp DNA Mini Kit, Hilden-Germany). Identification was performed for the 16S rRNA gene region using the universal 27F and 1492R primers. The PCR reactions were conducted as previously described before (Marchesi et al., 1998; Frank et al., 2008).

2.2 Whole genome sequence analysis

The sequencing library was prepared using a Nextera XT DNA Library Preparation Kit, and sequencing was performed on an Illumina NovaSeq 6000 platform as paired-end (PE) 2x250 base reads using a 1000-cycle MiSeq reagent kit. Reads with low-quality scores (<20) or poly-Ns and adaptor contamination were trimmed using BBduk, as implemented in Geneious Prime (Kearse et al., 2012). High-quality reads of the PS-23 genome were assembled into contigs by *de novo* assembly using the SPAdes assembler 3.13.0 (Bankevich et al., 2012).

2.3 Genome-based species delineation of PS-23 strain

The genome sequence data were uploaded to the Type (Strain) Genome Server (TYGS), a free bioinformatics platform available under <https://tygs.dsmz.de>, for a whole genome-based taxonomic analysis (Meier-Kolthoff et al., 2019). The TYGS provided the results on 2020-10-27.

In brief, the TYGS analysis was subdivided into the following steps:

a. Determination of closely related type strains

Determination of closest type strain genomes was done in two complementary ways: First, PS-23 genome was compared against all type strain genomes available in the TYGS database via the MASH algorithm, a fast approximation of intergenomic relatedness (Ondov et al., 2016), and, the ten type strains with the smallest MASH distances chosen for PS-23 genome. Second, an additional set of ten closely related type strains was determined via the 16S rDNA gene sequences. These were extracted from the PS-23 genome using RNAmmer (Lagesen et al., 2007), and each sequence was subsequently BLASTed (Camacho et al., 2009) against the 16S rDNA gene sequence of each of the currently 13028 type strains available in the TYGS database. This was used as a proxy to find the best 50 matching type strains (according to the bitscore) for each PS-23 genome and to subsequently calculate precise distances using the Genome BLAST Distance Phylogeny approach

(GBDP) under the algorithm 'coverage' and distance formula d5 (Meier-Kolthoff et al., 2013). These distances were finally used to determine the 10 closest type strain genomes for each of the PS-23 genomes.

b. Pairwise comparison of genome sequences

All pairwise comparisons among the genomes were conducted using GBDP and accurate intergenomic distances inferred under the algorithm 'trimming' and distance formula d5. One hundred distance replicates were calculated each. Digital DDH values and confidence intervals were calculated using the recommended settings of the GGDC 2.1 (Meier-Kolthoff et al., 2013).

c. Phylogenetic inference

The resulting intergenomic distances were used to infer a balanced minimum evolution tree with branch support via FASTME 2.1.4, including SPR postprocessing (Lefort et al., 2015). Branch support was inferred from 100 pseudobootstrap replicates each. The trees were rooted at the midpoint (Farris, 1972) and visualized with PhyD3 (Dona et al., 2017).

d. Type-based species and subspecies clustering

The type-based species clustering using a 70% dDDH radius around each of the 16 type strains was done as previously described (Meier-Kolthoff et al., 2019). Subspecies clustering was done using a 79% dDDH threshold, as previously introduced (Meier-Kolthoff et al., 2014).

2.4 Genome-based phylogenetic analysis of PS-23 strain

Genome-based species phylogenetic analysis of PS-23 strain Ps-23 was done using Automated Multi-Locus Species Tree (autoMLST, <https://automlst.ziemertlab.com>). In phylogenetic analysis, 100 different housekeeping gene regions of Ps-23 and 50 of the closest *Pseudomonas* species genomes were used. A high-resolution species tree was created using the web-based autoMLST program (Alanjary et al., 2019).

2.5 Genome analysis

PS-23 genome was annotated using the Rast tool kit of the PathoSystems Resource Integration Centre (PATRIC) (PATRIC 3.6.3), as part of the all-bacteria Bioinformatics Resource Centre available online (Wattam et al., 2018). Furthermore, the protein-encoding sequences were annotated using the NCBI Prokaryotic Genome Automatic Annotation Pipeline (Tatusova et al.

2016). Virulence genes in the Ps-23 genome were identified using the Virulence Factor Database (VFDB), while the antimicrobial resistance genes were identified by searching BLASTX (E-value <1e-50) in the Geneious Prime software using the NCBI-reference antimicrobial resistance genes database (Feldgarden et al., 2019; Kears et al., 2012; Lee et al., 2019; Liu et al., 2019).

3. RESULTS AND DISCUSSION

Rainbow trout (*Oncorhynchus mykiss*) production has shown rapid development in the last 30 years in Turkey, and the total production volume reached 100,000 tons in 2016, making Turkey the largest rainbow trout producer among the European countries (FEAP, 2017). The intensive production of rainbow trout has resulted in increased health problems and economic losses related to diseases. *Pseudomonas* species have been considered one of the most common bacterial infectious agents among cultured fish species and are considered to cause stress-related diseases of freshwater fishes, especially under culture conditions (Duman et al., 2020). The 16S rRNA sequence of the PS-23 isolate has similarities with the *Pseudomonas brenneri* (99.47%) in the GenBank database. Firstly, Baida et al. (2001) described *P. brenneri* from natural mineral waters in France. In our study, *P. brenneri* was first isolated from a fish species like rainbow trout in Turkey.

The resulting species and subspecies clusters are listed in Table 1, whereas the taxonomic identification of the PS-23 strain is found in Figure 1 and 2. Briefly, the clustering yielded 14 species clusters, and the provided query strains were assigned to 1 of these. Moreover, our strain was located in 1 of 14 subspecies clusters. According to genome-based species delineation, the PS-23 isolate was identified as *P. brenneri*.

Table 1. Joint dataset of automatically determined closest type strains and the provided our strain (marked in yellow).

Type Strain Genome Server						
TYGS ID	Kind	Species cluster	Subspecies cluster	Preferred name	Base pairs	Percent G+C
11462	type strain	1	0	<i>Pseudomonas grimontii</i>	7.107.743	60,07
13736	type strain	2	1	<i>Pseudomonas extremorientalis</i>	6.345.601	60,93
15052	type strain	3	2	<i>Pseudomonas edaphica</i>	6.715.772	59,93
17626	type strain	4	3	<i>Pseudomonas gessardii</i>	6.508.266	60,39
19048	type strain	5	4	<i>Pseudomonas palleroniana</i>	6.120.649	60,54
20490	type strain	6	5	<i>Pseudomonas proteolytica</i>	6.496.015	60,34
21909	type strain	7	6	<i>Pseudomonas migulae</i>	6.667.355	59,12
15913	type strain	8	13	<i>Pseudomonas brenneri</i>	6.032.606	60,14
48489	type strain	8	13	<i>Pseudomonas brenneri</i>	5.965.551	60,21
Ps-23	our strain	8	13	<i>Pseudomonas sp. strain Ps-23</i>	6.351.950	59,94
5364	type strain	9	7	<i>Pseudomonas synxantha</i>	6.792.979	59,66
5378	type strain	10	8	<i>Pseudomonas libanensis</i>	6.214.234	60,18
5472	type strain	11	9	<i>Pseudomonas yamanorum</i>	7.087.425	60,34
5671	type strain	12	10	<i>Pseudomonas veronii</i>	6.997.867	60,72
5761	type strain	13	11	<i>Pseudomonas azotoformans</i>	6.727.286	60,98
8943	type strain	14	12	<i>Pseudomonas haemolytica</i>	6.007.255	60,03

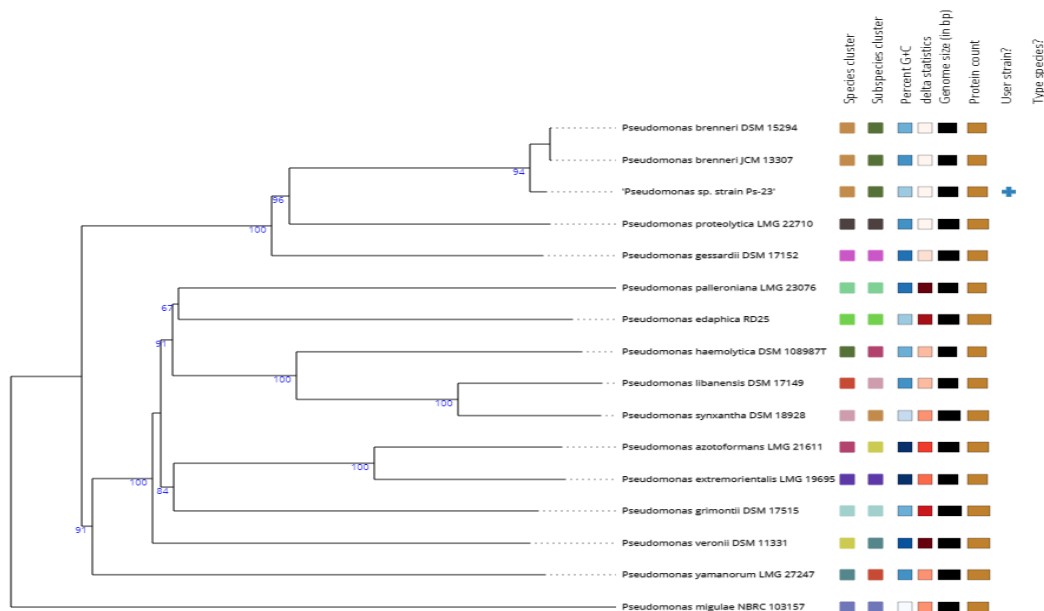

Figure 1. Tree inferred with FastME 2.1.6.1 from GBDP distances calculated from genome sequences. The branch lengths are scaled in terms of GBDP distance formula d5. The numbers above branches are GBDP pseudo-bootstrap support values > 60 % from 100 replications, with an average branch support of 86.5 %. The tree was rooted at the midpoint.

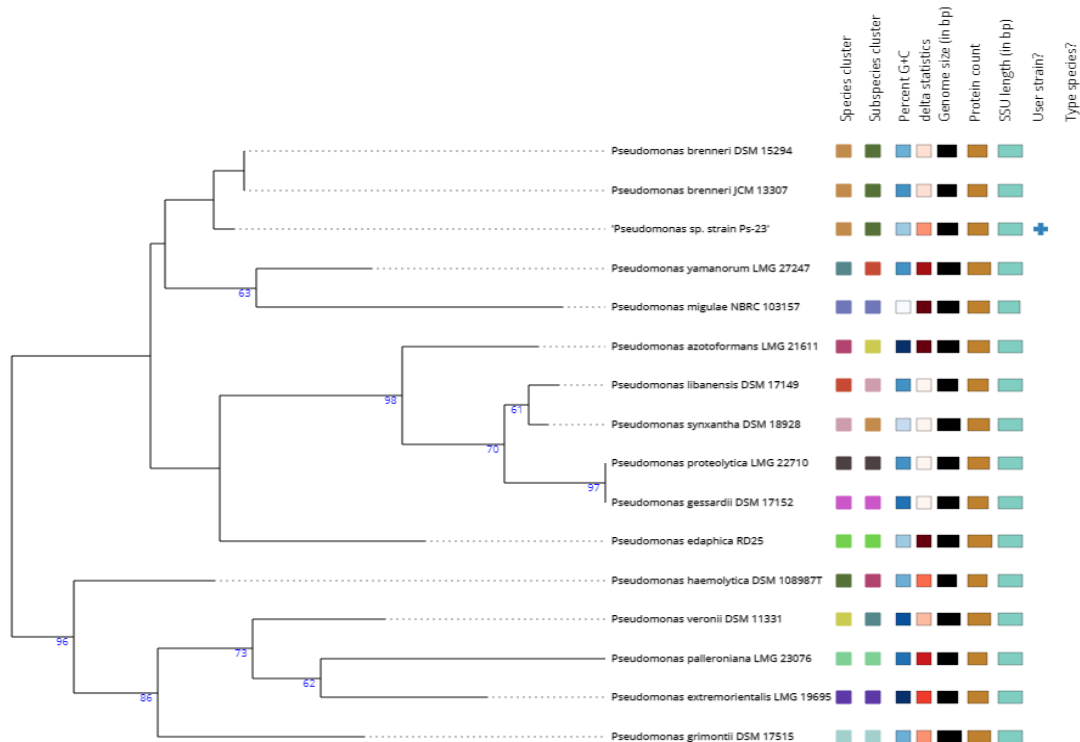

Figure 2. Tree inferred with FastME 2.1.6.1 from GBDP distances calculated from 16S rDNA gene sequences. The branch lengths are scaled in terms of GBDP distance formula d5. The numbers above branches are GBDP pseudo-bootstrap support values > 60 % from 100 replications, with an average branch support of 68.5 %. The tree was rooted at the midpoint.

As a result of the autoMLST analysis performed with the closest 50 bacteria and 100 housekeeping gene regions, it was determined that the closest species to the Ps-24 isolate were *Pseudomonas* sp. FH4, *Pseudomonas* sp. 25R-14, and *P. brenneri* BS2771 (Figure 3). It was determined that the PS-23 isolate was similar to the *Pseudomonas* strains isolated from water and soil in the UK.

A total of 29,907,130 paired-end reads were generated for PS-23, trimmed using BBDuk and assembled using SPAdes. There were 39 scaffolds (>2 kbp), an estimated genome length of 6,351,950 bp, and an average G+C content of 59.94%. The quality parameters of the genome assembly, such as the N50 value (412,675 bases), coarse consistency (98.3%), and fine consistency (95.4%), indicated the good quality of the assembled genome as evaluated using comprehensive genomic data analysis in PATRIC. The L50 count, which is defined as the smallest number of contigs with a length sum producing N50, was 6. The *Pseudomonas brenneri* PS-23 genome was annotated using the RAST tool kit (RASTtk) (Brettin et al., 2015) and assigned a unique genome identifier 129817.18. PS-23 genome has 5915 protein-coding sequences (CDS), 58 transfer RNA (tRNA) genes, and 6 ribosomal RNA (rRNA) genes.

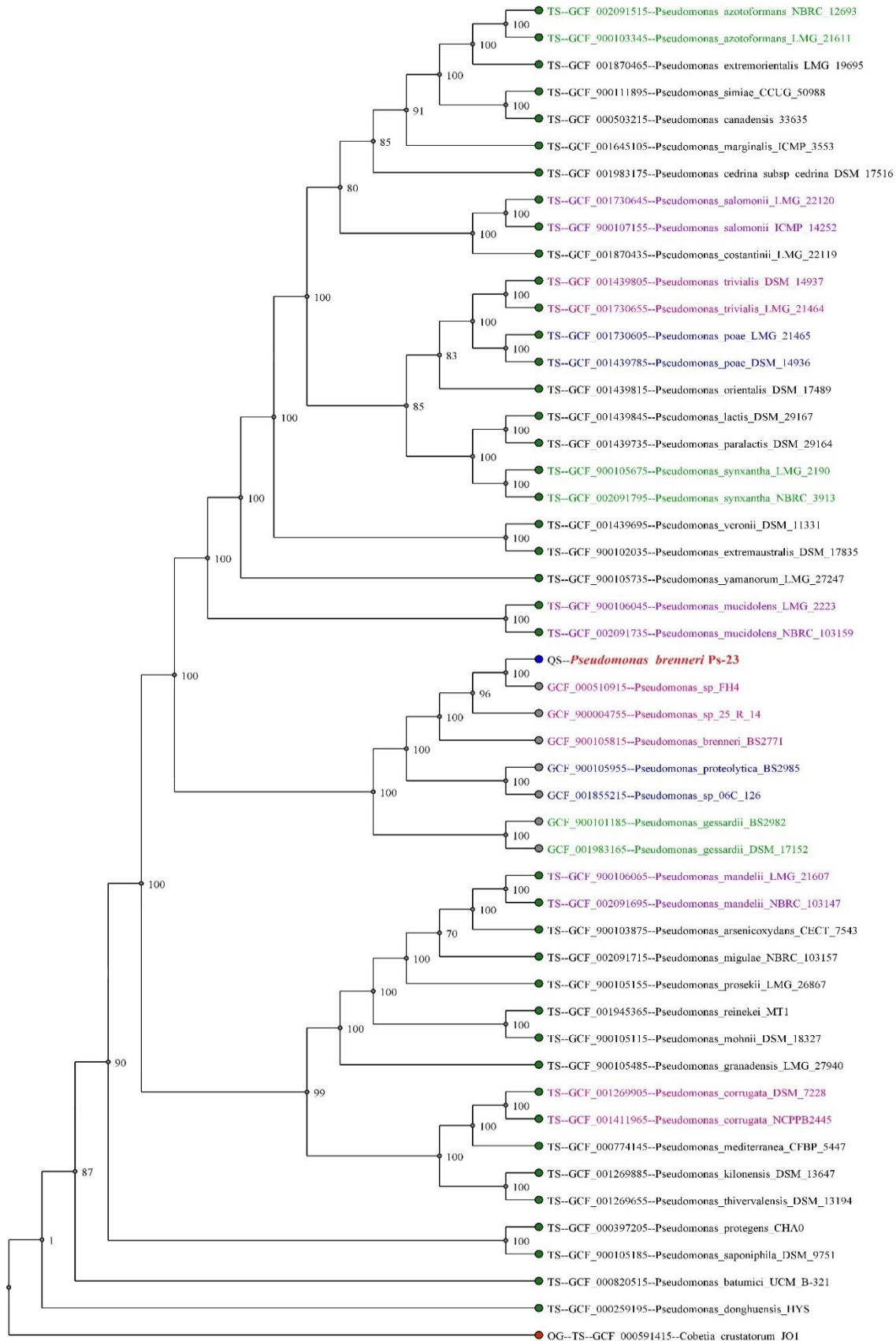

Figure 3. Phylogenetic tree of Ps-23 isolate (blue font) inferred from its draft genome using the software autoMLST. The phylogeny is rooted in *Cobetia crustatorum* JO1 (red), strains depicted in green font represent *Pseudomonas* type strains.

The annotation included 1353 hypothetical proteins and 4562 proteins with functional assignments (Table 2). The proteins with functional assignments included 1297 proteins with Enzyme Commission (EC) numbers, 1113 with Gene Ontology (GO) assignments, and 971 proteins mapped to KEGG pathways. PATRIC annotation includes two types of protein families, and this genome has 5719 proteins that belong to the genus-specific protein families (PLFams) and 5767 proteins that belong to the cross-genus protein families (PGFams). The genomic data have been deposited in the DDBJ/ENA/GenBank databases under the accession number JADODS000000000.

Table 2. Protein Features of PS-23 strain

Hypothetical proteins	1353
Proteins with functional assignments	4562
Proteins with EC number assignments	1297
Proteins with GO assignments	1113
Proteins with Pathway assignments	971
Proteins with PATRIC genus-specific family (PLfam) assignments	5719
Proteins with PATRIC cross-genus family (PGfam) assignments	5767

In previous studies, it has been reported that the opportunistic pathogen *Pseudomonas* species are resistant to a wide variety of antimicrobial agents and expresses diverse molecular epidemiology to various established classes of antibiotics, including β -lactams, fluoroquinolones, tetracycline, and aminoglycosides (Mohanty et al., 2020). Also, *P. brenneri* has been reported to show resistance to ampicillin, amoxicillin, aztreonam, cefsulodin, cefotaxime, cefalotin, chloramphenicol, ticarcillin, ticarcillin + clavulanic acid, trimethoprim-sulfamethoxazole (Ribeiro et al., 2014). Many of the annotated functional genes show homology to known virulence factors and antibiotic resistance genes. A summary of the AMR and virulence genes annotated in the PS-23 genome is given in Table 3.

Table 3. Putative AMR and virulence genes annotated in the PS-23 genome

Antimicrobial Resistance Mechanism	Genes	Drug Class
Antibiotic efflux	<i>Oqx</i> B7, <i>Oqx</i> B12, <i>Oqx</i> B28, <i>tet</i> B(46), <i>tet</i> B(60), <i>Tae</i> A,	tetracycline, nitrofurantoin, fluoroquinolone, glycylicycline, diaminopyrimidine, pleuromutilin,
Antibiotic inactivation	<i>APH</i> (6)-Ic	Aminoglycoside
Antibiotic target protection	<i>optr</i> A	streptogramin, tetracycline, lincosamide, oxazolidinone, macrolide, pleuromutilin, phenicol
Virulence Genes	Virulence Mechanism	
	<i>alga</i> , <i>gac</i> S, <i>pvd</i> L, <i>flh</i> A, <i>chp</i> A, <i>mgt</i> B, <i>acr</i> B, <i>Clp</i> B, <i>Hrc</i> V, <i>kat</i> A, <i>ure</i> B, <i>pvd</i> I, <i>fpv</i> A and FN3523_0021.	Biofilm production, Antiphagocytosis, Cytotoxic, Iron uptake, Magnesium uptake, Adherence, Efflux pumps, Secretion system, Stress adaptation, Acid resistance and colonization, Nutritional virulence (Mediating bacterial resistance to reactive oxygen species (ROS) that is important for phagosomal escape)

14 virulence and eight putative AMR genes were detected in the genome of the PS-23 isolate. It has been determined that these genes encode resistance to many classes of antimicrobials such as aminoglycoside, tetracycline, phenicol, fluoroquinolone, macrolide, diaminopyrimidine. The expression amount of the resistance genes detected in the genome of the PS-23 isolate changes the phenotypic characteristic and makes the isolate resistant to previously reported antimicrobial drugs.

Pseudomonas species isolated from clinical cases in humans and fish have been reported as opportunistic pathogens. Detection of 14 different virulence genes responsible for adhesion, motility, biofilm production,

antiphagocytosis in the genome of Ps-23 isolate shows that the agent has high virulence genomically. The fact that PS-23 contains virulence genes in its genome is an indication that the agent may be a pathogen. It is recommended to conduct experimental infection studies in rainbow trout to show whether the agent provides pathogenesis and Koch Postulate.

4. REFERENCES

- Alanjary, M., Steinke, K., & Ziemert, N. (2019). AutoMLST: an automated web server for generating multilocus species trees highlighting natural product potential. *Nucleic acids research*, 47(W1), W276-W282.
- Bankevich, A., Nurk, S., Antipov, D., Gurevich, A. A., Dvorkin, M., Kulikov, A. S., ... & Pyskin, A. V. (2012). SPAdes: a new genome assembly algorithm and its applications to single-cell sequencing. *Journal of computational biology*, 19(5), 455-477.
- Baïda, N., Yazourh, A., Singer, E., & Izard, D. (2001). *Pseudomonas brenneri* sp. nov., a new species isolated from natural mineral waters. *Research in microbiology*, 152(5), 493-502.
- Brettin, T., Davis, J. J., Disz, T., Edwards, R. A., Gerdes, S., Olsen, G. J., ... & Shukla, M. (2015). RASTtk: a modular and extensible implementation of the RAST algorithm for building custom annotation pipelines and annotating batches of genomes. *Scientific reports*, 5, 8365.
- Camacho, C., Coulouris, G., Avagyan, V., Ma, N., Papadopoulos, J., Bealer, K., & Madden, T. L. (2009). BLAST+: architecture and applications. *BMC bioinformatics*, 10(1), 421.
- Das, B. K., Samal, S. K., Samantaray, B. R., Sethi, S., Pattnaik, P., & Mishra, B. K. (2006). Antagonistic activity of cellular components of *Pseudomonas* species against *Aeromonas hydrophila*. *Aquaculture*, 253(1-4), 17-24.
- Dona, M. S., Prendergast, L. A., Mathivanan, S., Keerthikumar, S., & Salim, A. (2017). Powerful differential expression analysis incorporating network topology for next-generation sequencing data. *Bioinformatics*, 33(10), 1505-1513.
- Duman, M., Mulet, M., Saticioglu, I. B., Altun, S., Gomila, M., Lalucat, J., & García-Valdés, E. (2020). *Pseudomonas sivasensis* sp. nov. isolated from farm fisheries in Turkey. *Systematic and Applied Microbiology*, 43(4), 126103.
- Farris, J. S. (1972). Estimating phylogenetic trees from distance matrices. *The American Naturalist*, 106(951), 645-668.
- Federation of European Aquaculture Producers (FEAP). (2017). European aquaculture production report 2008–2016.
- Feldgarden, M., Brover, V., Haft, D. H., Prasad, A. B., Slotta, D. J., Tolstoy, I., ... & Tadesse, D. A. (2019). Validating the AMRFinder tool and resistance gene database by using antimicrobial resistance genotype-phenotype correlations in a collection of isolates. *Antimicrobial agents and chemotherapy*, 63(11), e00483-19.
- Frank, J. A., Reich, C. I., Sharma, S., Weisbaum, J. S., Wilson, B. A., & Olsen, G. J. (2008). Critical evaluation of two primers commonly used for amplification of bacterial 16S rRNA genes. *Applied and environmental microbiology*, 74(8), 2461-2470.
- Kearse, M., Moir, R., Wilson, A., Stones-Havas, S., Cheung, M., Sturrock, S., ... & Thierer, T. (2012). Geneious Basic: an integrated and extendable desktop software platform for the organization and analysis of sequence data. *Bioinformatics*, 28(12), 1647-1649.
- Lagesen, K., Hallin, P., Rødland, E. A., Stærfeldt, H. H., Rognes, T., & Ussery, D. W. (2007). RNAmmer: consistent and rapid annotation of ribosomal RNA genes. *Nucleic acids research*, 35(9), 3100-3108.
- Lee, Y. H., Tung, K. C., Cheng, J. F., Wu, Z. Y., Chen, S. Y., Hong, Y. K., ... & Liu, P. Y. (2019). Genomic characterization of carbapenem-resistant *Shewanella algae* isolated from Asian hard clam (*Meretrix lusoria*). *Aquaculture*, 500, 300-304.
- Lefort, V., Desper, R., & Gascuel, O. (2015). FastME 2.0: a comprehensive, accurate, and fast distance-based phylogeny inference program. *Molecular biology and evolution*, 32(10), 2798-2800.

- Liu, Y., Rzeszutek, E., van der Voort, M., Wu, C. H., Thoen, E., Skaar, I., ... & De Bruijn, I. (2015). Diversity of aquatic *Pseudomonas* species and their activity against the fish pathogenic oomycete *Saprolegnia*. *PLoS One*, 10(8), e0136241.
- Liu, B., Zheng, D., Jin, Q., Chen, L., & Yang, J. (2019). VFDB 2019: a comparative pathogenomic platform with an interactive web interface. *Nucleic acids research*, 47(D1), D687-D692.
- Marchesi, J. R., Sato, T., Weightman, A. J., Martin, T. A., Fry, J. C., Hiom, S. J., & Wade, W. G. (1998). Design and evaluation of useful bacterium-specific PCR primers that amplify genes coding for bacterial 16S rRNA. *Applied and environmental microbiology*, 64(2), 795-799.
- Meier-Kolthoff, J. P., & Göker, M. (2019). TYGS is an automated high-throughput platform for state-of-the-art genome-based taxonomy. *Nature communications*, 10(1), 1-10.
- Meier-Kolthoff, J. P., Auch, A. F., Klenk, H. P., & Göker, M. (2013). Genome sequence-based species delimitation with confidence intervals and improved distance functions. *BMC bioinformatics*, 14(1), 60.
- Meier-Kolthoff, J. P., Hahnke, R. L., Petersen, J., Scheuner, C., Michael, V., Fiebig, A., ... & Chertkov, O. (2014). Complete genome sequence of DSM 30083 T, the type strain (U5/41 T) of *Escherichia coli*, and a proposal for delineating subspecies in microbial taxonomy. *Standards in genomic sciences*, 9(1), 2.
- Mohanty, S., Baliyarsingh, B., & Nayak, S. K. (2020). Antimicrobial Resistance in *Pseudomonas aeruginosa*: A Concise Review. In *Antimicrobial Resistance*. IntechOpen
- Mulet, M., Bennasar, A., Lalucat, J., & García-Valdés, E. (2009). An *rpoD*-based PCR procedure for the identification of *Pseudomonas* species and for their detection in environmental samples. *Molecular and cellular probes*, 23(3-4), 140-147.
- Mulet, M., Gomila, M., Scotta, C., Sánchez, D., Lalucat, J., & García-Valdés, E. (2012). Concordance between whole-cell matrix-assisted laser-desorption/ionization time-of-flight mass spectrometry and multilocus sequence analysis approaches in species discrimination within the genus *Pseudomonas*. *Systematic and Applied Microbiology*, 35(7), 455-464.
- Nixon, G. M., Armstrong, D. S., Carzino, R., Carlin, J. B., Olinsky, A., Robertson, C. F., & Grimwood, K. (2001). Clinical outcome after early *Pseudomonas aeruginosa* infection in cystic fibrosis. *The Journal of pediatrics*, 138(5), 699-704.
- Ondov, B. D., Treangen, T. J., Melsted, P., Mallonee, A. B., Bergman, N. H., Koren, S., & Phillippy, A. M. (2016). Mash: fast genome and metagenome distance estimation using MinHash. *Genome biology*, 17(1), 132.
- Palleroni, N.J. (2015). *Pseudomonas*. In *Bergey's Manual of Systematics of Archaea and Bacteria* (eds M.E. Trujillo, S. Dedysh, P. DeVos, B. Hedlund, P. Kämpfer, F.A. Rainey and W.B. Whitman). <https://doi.org/10.1002/9781118960608.gbm01210>
- Pridgeon, J. W., & Klesius, P. H. (2012). Major bacterial diseases in aquaculture and their vaccine development. *Anim. Sci. Rev*, 7, 1-16.
- Ribeiro, A. F., Bodilis, J., Alonso, L., Buquet, S., Feuilloley, M., Dupont, J. P., & Pawlak, B. (2014). Occurrence of multi-antibiotic resistant *Pseudomonas* spp. in drinking water produced from karstic hydrosystems. *Science of the total environment*, 490, 370-378.
- Tatusova, T., DiCuccio, M., Badretdin, A., Chetvernin, V., Nawrocki, E. P., Zaslavsky, L., ... & Ostell, J. (2016). NCBI prokaryotic genome annotation pipeline. *Nucleic acids research*, 44(14), 6614-6624.
- Tayeb, L. A., Ageron, E., Grimont, F., & Grimont, P. A. D. (2005). Molecular phylogeny of the genus *Pseudomonas* based on *rpoB* sequences and application for the identification of isolates. *Research in Microbiology*, 156(5-6), 763-773.
- Wattam, A. R., Brettin, T., Davis, J. J., Gerdes, S., Kenyon, R., Machi, D., ... & Shukla, M. P. (2018). Assembly, annotation, and comparative genomics in PATRIC, the all bacterial bioinformatics resource center. In *Comparative Genomics* (pp. 79-101). Humana Press, New York, NY.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

GÖÇ SONRASI BULGARİSTAN'DA YAŞAYAN TÜRKLERİN BULGARLAR İLE SOSYAL İLİŞKİLERİNDE DÖNÜŞÜM

TRANSFORMATION OF SOCIAL RELATIONS OF TURKS WITH BULGARIANS IN BULGARIA AFTER MIGRATION

Ramazan BİÇER

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1501-2103>

ÖZET

Türklerin Balkanlardaki varlığı, eski çağlara dayanmaktadır. Ancak Osmanlıların Balkanlara ulaşmasıyla birlikte, Bulgaristan'da ciddi bir Türk varlığı ve egemenliği oluşmuştur. Türkler, Balkanlarda birçok medeniyet izleri ve kültür eserleri bırakmıştır. Yaklaşık beş yüz yıl yönetiminde tuttuğu Balkanlar'dan çekilmesiyle birlikte, Balkanlarda kalan Türkler, büyük bir zulme maruz kalmış ve ciddi bir asimilasyon girişimlerine uğramış olmakla birlikte, var olma ve kimliklerini yaşatma mücadelesi vermişler ve öz benliklerini korumuşlardır. Balkanlardaki konuyla ilgili en belirgin örnek, Bulgaristan'da yaşanmıştır. Bulgaristan'daki Müslümanlar büyük bir asimilasyona maruz kalmış ve bir kısmı da zorla Türkiye'ye göç ettirilmiştir. Son yıllarda Bulgaristan yönetimindeki değişimler ve gelişimler doğrultusunda, Türklere çok önceleri verilen ama hiç yürürlükte olmayan haklar, 2012 yılı itibarıyla yeniden gündeme gelmiş ve Bulgaristan Parlamentosu tarafından Komünist dönemde Türklere yapılan baskılar kınanmıştır. Siyasi gelişmelerin ötesinde Ehl-i Sünnet ve Bektaşî/Alevî grupların oluşturduğu Müslüman Türk toplumu, uzun yıllar Bulgar kökenlilerle birlikte yaşamış, sosyal hayatta birliktelik yapmış, arkadaşlık ve evlilikler gerçekleştirmiştir. Bu sunumumuzda, büyük göç sonrası Türkiye'ye gelemeyen ve Bulgaristan'da kalan Müslüman Türkler ile Bulgar halkı arasındaki sosyal hayatta birliktelik, arkadaşlık ve evliliğin, Bulgaristan Türkleri tarafından nasıl değerlendirildiği ile ilgili yapmış olduğumuz anket ve alan araştırması üzerinde duracağız ve sonuçlarımızı değerlendireceğiz.

Anahtar kelimeler: Bulgaristan, etnik barış, Türkler, Bulgarlar, sosyal ilişkiler.

ABSTRACT

The existence of the Turks in the Balkans dates back to ancient times. However, with the arrival of the Ottomans in the Balkans, a serious Turkish presence and domination occurred in Bulgaria. Turks left many traces of civilization and cultural artifacts in the Balkans. With the withdrawal from the Balkans, which he ruled for nearly five hundred years, the Turks who remained in the Balkans were subjected to great persecution and serious assimilation attempts, but they struggled to exist and keep their identity alive and preserved their true selves. The most obvious example regarding the issue in the Balkans was experienced in Bulgaria. It has been exposed to a large part of the assimilation of Muslims in Bulgaria and has been forced to migrate to Turkey. In line with the changes and developments in the Bulgarian administration in recent years, the rights that were given to the Turks long ago but were not in effect again came to the agenda in 2012 and the pressure exerted on the Turks during the communist period was condemned by the Bulgarian Parliament. Beyond political developments, the Muslim Turkish community, formed by Ahl-i Sunnah and Bektashi / Alevi groups, lived with people of Bulgarian origin for many years, had social life together, and made friendships and marriages. In our presentation, after the great migration cannot come to Turkey and social life of the association between the remaining Muslim Turks and Bulgarians in Bulgaria, friendship and marriage, Bulgaria will focus on how we have done regarding the evaluation survey and field research by Turkish and will evaluate the results.

Keynotes: Bulgaria, Ethnical Peace, Turks, Bulgars, Social relations.

Giriş

Balkanlarda Türk mevcudiyeti Osmanlı öncesine dayanmakla birlikte, orada Türk varlığının güçlü bir şekilde hissedilmesi ve etkisini göstermesi, Osmanlı dönemine rastlamaktadır.

XVI. Yüzyılda Bulgaristan nüfusunun büyük bir kısmını Türkler oluşturuyordu. Ancak bu durum, 17. Yüzyılda Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisinin zayıflamasına paralel olarak Türklerin nüfusu azalmaya başlamıştır (Bistra 2007:16). Tarihsel süreçte birçok gelişmeler yaşayan Bulgaristan topraklarında, 1877-78 Türk-Rus savaşı sonunda imzalanan 1878 Berlin Antlaşmasıyla Tuna vilayetinin Sofya, Vidin, Rusçuk, Tırnova ve Varna sancakları üzerinde bir Bulgar Prensiği kurulmuş, bu yörelerdeki Türkler onların egemenliği altında kalmıştır.

Bu gelişmeler doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'dan ayrılışı ile Bulgaristan Türkleri için karanlık dönem başlamış oldu. Sürekli bir zulme maruz kalan Türkler, çok kısa aralıklarla soluk alabilmişlerdir. Baskı ve zulümler Rusların, Bulgar yöneticilerini tahrikleriyle daha da artmıştır. Bu doğrultuda siyasi yönetimler tam anlamıyla bir Türk karşıtlığı politikası izlemişlerdir. Tarihsel süreçte çeşitli siyasi evreler geçirmiş olan Bulgar yönetimlerinin Türklere karşı menfi yaklaşım ve tutumlarında genellikle herhangi bir değişiklik gözlemlenmemiştir. (Şimşir 1986: 386-388, 391-394; Eroğlu 1985: 15-25; Nayır 1999: 4-5; Duman 2002: 195).

Bu tarihsel realiteye rağmen, son zamanlardaki Bulgaristan yönetimindeki her bir değişim ve gelişim, bazı ümit kapılarının aralanmasına yol açmıştır. Bu süreçler içerisinde Türk topluluklarıyla ilgili en doğal olumlu beklenti zamanı, Bulgaristan'ın demokratik sisteme geçmesi ve Avrupa Birliği'ne katılması olmuştur.

10 Kasım 1989'da Jivkof rejimi devrilmiş ve yerine Demokratik Bulgaristan Cumhuriyeti kurulmuştur. Yeni oluşumu şekillendiren Bulgaristan Devlet Konseyi, 1984-1989 arası dönemde Türk ve diğer azınlıklara karşı yapılan haksızlık ve zulümleri itiraf etmiş ve bunun telafi edileceğini vurgulamıştır. Bu bağlamda Bulgarlaştırılan Türk adları iade edilecek, Türkçe konuşma yasağı kalkacak ve Türk çocukları kendi okul ve anadillerinde eğitim yapabileceklerdi (Turan 1997: 1747).

Bu son ifadeler, bize yeni gelmemektedir. Zira bu türlü vaatler asırlarca ve defalarca dillendirilmişti. Bu nedenle bu söylemler karşısında Türk ve diğer azınlıklarda, devlete karşı bir güvensizlik söz konusu olduğu için, halk buna barışçıl yollarla tepkisini gösterdi (Şimşir 1986: 172-173). Bu tepkinin sonuçları arasında, bazı okulların yeniden açılmasına izin verildi (Varhola ve Betova 2003).

Bulgaristan, kendi anayasasında da vurgulandığı gibi, çoğulcu bir yapıya sahiptir. Buna göre devlet, iki büyük din ve diğer küçük oluşumlardan teşekkül etmektedir. Etnik köken olarak, Bulgarlar ve Türklerden, ardından daha küçük azınlıklardan olmak üzere Pomaklar, Romanlar, Yahudiler ve Ermenilerden ibarettir. Resmi verilere göre Bulgarlar 6 655 210 (%83), Türkler 746 664 (%9,5), Romanlar 370 908 (%4,6) kişidir ([Census 2011](#)).

XX. yüzyılın basında Müslüman nüfusun genel nüfus içindeki oranı % 17,2 iken, şu an % 12,9 oranına düşmüştür. Müslümanların en yoğun olduğu bölge Kırcaali'dir. Burada nüfusun % 69,6'sı Müslüman'dır. Ancak bu oran 1992 yılına göre daha az görülmektedir. Müslümanların yoğun olduğu ikinci bölge %53,7'lik oranla Razgrat'tır. Ardından, Şumnu, Burgas, Plovdiv, Blagoevgrad, Tırgoviste, Smolan ve Silistre gelmektedir. Bu bölgelerin toplam nüfusunun 2/3'si Müslümanlar tarafından oluşturulmaktadır. Bununla birlikte Vidin, Montana, Köstendil ve Pernik bölgelerinde, toplam 831 Müslüman yaşamaktadır. Bulgaristan'ın toplam ilçelerinin 43'ünde Müslümanlar yaşamaktadır. Bu Müslümanların ezici çoğunluğunu Türkler, bir bölümünü de Pomaklar teşkil etmektedirler (Census 2011).

Uzun yıllar Bulgaristan'da yaşayan Türkler, nesiller boyu burasını vatan edinmiş, farklı boyutlarda katkılar yapmış, Bulgaristan toplumu ve toprağının bir parçası haline gelmiştir. Değişik dönemlerde farklı siyasi oluşumlar altında hayatlarını idame ettirme çabası içerisinde olmuş olan Türkler, bir dönemler Bulgaristan nüfusunun önemli bir çoğunluğunu oluşturmuş, başta Bulgar yöneticilerinin etnik soykırımı olmak üzere çeşitli nedenlerden ötürü, önemli oranda bir nüfus kaybına uğramışlardır.

Aşağıda bazı yıllara göre Bulgaristan'daki Türk nüfusunun değişim grafiği yer almaktadır.

YILLAR	TÜRKLERİN NÜFUSU	YILLAR	TÜRKLERİN NÜFUSU
1887	640.000	1940	603.331
1892	705.000	1941(+Dobruca Türkleri)	569.728
1900	850.000	1949	539.656
1905	800.000	1952	505.439
1910	656.025	1956	504.560
1926	800.052	1992	577.555
1934	749.900	2001	618.268

(Turan 2003)

Yukarıdaki verilerde, 1887 yılı Türk nüfusu 640.000 olarak görünürken, 2001 de 618.216 şeklindedir. Burada çok küçük bir azalma görünmektedir. Ancak dikkate alınması gereken husus, 1887 senesindeki Bulgaristan nüfusu ile 2001 senesindeki Bulgaristan nüfusu arasındaki büyük farktır. Mesela, 1900'lerde Bulgaristan nüfusu 3,744,283 iken, 2001 yılında Bulgaristan nüfusu 7,364,570 olarak belirlenmiştir (Census 2011). Bu veriler doğrultusunda genel nüfusa doğru orantılı olarak artması gereken Türk nüfusunda, ciddi oranda düşüş görünmektedir.

Bu kesim Türk olarak değerlendirildiğinde, Bulgaristan'daki Türk nüfusunun belirli oranda artacağı kesindir. Bulgaristan yönetimi de bu realiteyi göz ardı etmek amacıyla onları, Roman azınlıklar statüsünde değerlendirmektedir (Turan 1995: 299).

Ancak son zamanlardaki değişimler de dikkat çekmektedir. Zira Bulgaristan Türklerinin konferans yoluyla seçtikleri dini liderlerini, resmi yönetime kabul ettirme çabaları sonuç vermiştir. Ayrıca daha önce gasp edilen vakıf mallarını geri alma girişimleri de yoğun bir şekilde sürmektedir.

Günümüzde Türkler, Bulgaristan'da yoğun olarak iki bölgede yaşamaktadırlar. Güney batıdaki Kırcaali bölgesi olarak adlandırılabilir, Kırcaali, Haskov, Smolyan yerleşim birimleridir. İkinci bölge ise, kuzey doğudaki Balkan Dağları ile Tuna Nehri arasında kalan Deliorman; Rusçuk, Silistre, Razgrad, Tırgoviste, Sumnu, Dobruca, Varna ve Burgaz yerleşim alanlarıdır (Census 2011).

Ağırlıklı olarak bu bölgelerde yaşayan Türklerin büyük çoğunluğu ziraat ile meşgul olmaktadır. Çok az denebilecek bir kesim ise ticaretle işigal etmektedir. Bununla birlikte büyük şehirlerde memurluk yapanların varlığı da bir gerçektir. Ancak bunlar genellikle alt kademelerdedir. Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne girmesiyle birlikte, diğer Avrupa ülkelerine çalışmaya gidenler de mevcuttur.

Ankete Katılanların Cinsiyete Göre Frekans ve Yüzde Değerleri

Aşağıdaki tabloda (Tablo: 1) görüldüğü gibi araştırmaya toplam 796 kişi katılmıştır. Kadınların oluşturduğu grup 323, erkekler grubu ise 473 kişiden oluşmaktadır. Buna göre ankete katılanların %40,6'sı kadınlardan, %59,4'ü ise erkeklerden oluşmaktadır. Ankete katılanlarda frekans açısından her iki grup arasında farklılık söz konusu olmakla birlikte bunun büyük bir fark olmadığını ve anlamlı bir farklılık oluşturmadığını düşünüyoruz.

Tablo 1: Deneklerin Cinsiyet Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

		F	%	Geçerli%	Yığılmalı%
CİNSİYET	Kadın	323	40,6	40,6	40,6
	Erkek	473	59,4	59,4	100,0
	Toplam	796	100,0	100,0	

ETNİK BARIŞ BAĞLAMINDA SOSYAL HAYATTAKİ BİRLİKTELİK

TÜRKLERİN BULGARLARLA EVLENME DURUMU

Burada, kendi din ve ırkdaşıyla evlilikle ilgili görüşlere başvurulmuştur. Aşağıdaki tabloda (Tablo 5), çevresindeki Türklerin, Bulgarlarla evlendiğini belirtenler % 68,3'lük bir orana (544 kişi) sahiptir. Etrafındaki veya tanıdığı Türklerin, Bulgarlarla evlenmediğini söyleyen kimselerin oranı % 31,7'dir (252 kişi).

Aşağıdaki tablo verilerine göre ankete katılan Türkler, çevrelerindeki veya tanıdığı Türkler arasında ciddiye alınması gereken bir oranla (%68,3) Bulgar kökenli kimselerle evlenenlerin olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 5: Türklerin Bulgarlarla Evlenme Durumunu Gösteren Frekans ve Yüzde Oranları

Çevrenizde Bulgarlarla evlenen var mı?		f	%	Geçerli%	Yığılmalı%
		Evet	544	68,3	68,3
Hayır	252	31,7	31,7	100,0	
Toplam	796	100,0	100,0		

Türklerin Bulgarlarla Evlenme Durumunun Cinsiyete Göre Dağılımı

Bulgarlarla evlenme durumunun cinsiyete göre değerlendirmesinin ele alındığı tabloya göre (Tablo: 5.1), ankete katılan kadınların %69'0'u Türklerin, Bulgarlarla evlendiğini bildirirken, erkeklerin ise %67'9'u da aynı görüşü paylaşmışlardır. Erkek ve kadın, % 68,3 oranında, böyle bir evliliğin varlığının söz konusu olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 5.1: Çevrenizde Bulgarlarla evlenen var mı? Sorusunun Cinsiyete Göre Çapraz Tablosu * Crosstabulation

CİNSİYET		f	Çevrenizde Bulgarlarla evlenen var mı?		Toplam
			Evet	Hayır	
Kadın	f	223	100	323	
	% CİNSİYET	69,0%	31,0%	100,0%	
Erkek	f	321	152	473	
	% CİNSİYET	67,9%	32,1%	100,0%	
Toplam	F	544	252	796	
	% CİNSİYET	68,3%	31,7%	100,0%	

Yukarıda ifade edilen duruma göre acaba erkek ve kadın denekler arasında günümüzde Bulgaristan'daki Türkler ile Bulgar kökenliler arasında evliliğin olmasıyla ilgili problemler konusunda verilen cevaplar anlamlı bir farklılık göstermekte midir? Tablo 5.2'de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan bireylerin cinsiyetleri ile verdikleri cevaplar arasındaki ilişkinin anlamlı olup-olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. ($X^2=,123$; $sd=1$; $p=,726$; $p>,05$)

Tablo 5.2: Türklerin Bulgarlarla evlenme durumunun Cinsiyete göre ki-kare /Chi-Square tablosu

	X^2	sd	P
Pearson Chi-Square	,123^a	1	,726
Continuity Correction ^b	,074	1	,785
Likelihood Ratio	,123	1	,726
Fisher's Exact Test			
Linear-by-Linear Association	,122	1	,726
N of Valid Cases	796		

($X^2=,123$; $sd=1$; $p=,726$; $p>,05$)

TÜRKLERİN BULGARLARLA KOMŞULUK VEYA ARKADAŞLIK YAPMA DURUMU

Bulgaristan topraklarında Türkler, Bulgarlarla uzun süredir birlikte yaşamaktadırlar. Bu doğrultuda, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin, birlikte yaşadıkları ortamlardaki Bulgarlar hakkındaki duygu, algılayış ve değerlendirmelerine yönelik olarak, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin, bir Bulgar ile komşuluk ve arkadaşlık yapmasının nasıl karşılandığı ile ilgili soruya, aşağıdaki tabloya göre (Tablo: 6) böyle bir arkadaşlığın çok önemli olduğunu kabul eden 17 kişi (% 2,1) yanında, bunun önemli olduğunu kabul eden 75 kişi mevcuttur (%9,4). Böyle bir arkadaşlık ve komşuluğunu önemi konusunda bir fikri olmadığını belirten 251 kişi (% 31,5) bulunmaktadır.

Bir Bulgar ile komşuluk ve arkadaşlık yapmanın hiç önemli olmadığını belirten 236 kişi (% 29,6) varken, bunun önemli olmadığını söyleyen kimselerin sayısı ise 217'dir (% 27,3).

Tablo: 6 Bulgarlarla Komşuluk ilişkileri ve Etnik Barış

	f	%	Geçerli% Yığılmalı%	
Komşularınızın veya arkadaşlarınızın Müslüman olması sizin için önemli	Çok önemli	17	2,1	2,1
	Önemli	75	9,4	11,6
	Kararsızım	251	31,5	43,1
	Önemli değil	217	27,3	70,4
	Hiç önemli değil	236	29,6	100,0
	Toplam	796	100,0	100,0

Türklerin Bulgarlarla Komşuluk veya Arkadaşlık İlişkilerinin Cinsiyete Göre Çapraz Tablosu

Aşağıdaki tabloya göre (Tablo: 6.1) komşularının Bulgar olmasını önemseyen Türklerden, bayanların % 2,8'i (9 kişi) çok önemli olarak değerlendirmekte, % 12,1'i ise (39 kişi), bunun önemine vurgu yapmaktadır. Kadınların % 34,1 oranı (110 kişi), bu konuda kararsız olduğunu belirtmiştir. Yine bayanların % 23,8'i (77 kişi) bu konuda, "önemli değil" derken, % 27,2'si (88 kişi) hiç önemli olmadığını kabul etmektedir.

Komşuların Bulgar olmasının çok önemli olduğunu kabul eden erkeklerin oranı % 1,7 (8 kişi) olup, bunun önemli olduğunu vurgulayanlar ise, % 7,6'dır (36 kişi). Komşularının Bulgar olup olmaması konusunda kararsız olduğu belirtenlerin durumu ise, % 34,1 (141 kişi) olarak görünmektedir.

Komşu ve arkadaşların Bulgar olmasının önemli olmadığını söyleyen erkekler, % 29,6'oranını (140 kişi) oluştururken, bunun hiç önemli olmadığını ifade edenler ise % 29,6'dır (236 kişi).

Tablo 6.1: Komşularınızın veya arkadaşlarınızın Müslüman olması sizin için önemli midir? sorusunun Cinsiyete göre çapraz tablosu/Crosstabulation

		CİNSİYET		Toplam
		Kadın	Erkek	
		F	9	
Çok önemli	% Komşu	52,9%	47,1%	100,0%
	% Cinsiyet	2,8%	1,7%	2,1%
	F	39	36	75
Önemli	% Komşu	52,0%	48,0%	100,0%
	% Cinsiyet	12,1%	7,6%	9,4%
	f	110	141	251
Kararsızım	% Komşu	43,8%	56,2%	100,0%
	% Cinsiyet	34,1%	29,8%	31,5%
	f	77	140	217
Önemli değil	% Komşu	35,5%	64,5%	100,0%
	% Cinsiyet	23,8%	29,6%	27,3%
	f	88	148	236
Hiçönemli değil	% Komşu	37,3%	62,7%	100,0%
	% Cinsiyet	27,2%	31,3%	29,6%
	f	323	473	796
Toplam	% Komşu	40,6%	59,4%	100,0%
	% Cinsiyet	100,0%	100,0%	100,0%

Tablo 6.2’de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan bireylerin cinsiyet durumları ile yer aldıkları gruplar arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki, istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. ($X^2=9,628$; $sd=1$; $p=,047$; $p<,05$)

Tablo 6.2: Komşularınızın veya arkadaşlarınızın Bulgar olması sizin için önemli midir? sorusunun Cinsiyete göre ki-kare/Chi-Square Testi

	X^2	sd	P
Pearson Chi-Square	9,628^a	4	,047
Likelihood Ratio	9,561	4	,049
Linear-by-Linear Association	7,277	1	,007
N of Valid Cases	796		

($X^2=9,628$; $sd=1$; $p=,047$; $p<,05$)

Türklerin Bulgarlarla Komşuluk veya Arkadaşlık İlişkilerinin Yaş Değişkenine Göre Çapraz Tablosu

Bulgaristan’da yaşayan Türklerin Bulgarlarla komşuluk ve arkadaşlık yapılarının önem durumunu inceleyen aşağıdaki tabloya göre (Tablo: 6.3), ankete katılan 24 ve altı yaş gruplarından 7 kişi (% 3,0) bu ilişkinin çok önemli olduğunu belirtirken, 18 kişi de (% 7,8) önemli olarak değerlendirmiştir. Bu konuda kararsız olduğunu vurgulayan 52 kişi (% 22,5) bulunmaktadır. Bu yaş grubu içerisinde 64 kişi (% 27,7) bu sorunun önemli olmadığını belirtirken, 90 kişi (% 39,0) de hiç önemli olmadığını söylemiştir.

Ankete katılan ve 25-44 yaş periyodu arasında olan 5 kişi (% 1,8), bu ilişkinin çok önemli olduğunu belirtirken, 18 kişi de (% 7,8) bunu önemli olarak değerlendirmiştir. Bu konuda, 95 kişi (% 33,8), kararsızlığını belirtmiştir. Öte yandan 73 kişi (%26,0), böyle bir yakınlığın önemli olmadığını vurgularken, 76 kişi de (% 27,0), hiç önemli olmadığını kaydetmiştir.

Türklerin, Bulgarlarla komşuluk ve arkadaşlık ilişkisi değerlendiren 45-64 yaş grubu arasında 4 kişi (% 1,9), bunun çok önemli olduğunu kaydederken, 22 kişi de (% 10,5), önemli oluşuna vurguda bulunmuştur. Bu alanda kararsız olduğunu belirten 82 kişi (39,2) mevcuttur. Böyle bir ilişkinin önemli olmadığını kaydeden 55 kişi (% 26,3) yanında, 46 kişi de (% 22,0) hiç önemli olmadığını kabul etmektedir.

65 ve üzeri yaşta olan katılımcılardan 1 kişi (% 1,3), Bulgarlarla komşuluk ve arkadaşlık ilişkisinin çok önemli olduğunu belirtirken, 3 kişi de (% 4,0), önemli olduğunu kaydetmiştir. Öte yandan, 22 kişi (% 29,3) bu konuda kararsız olduğunu vurgulamıştır. Komşuluk ve arkadaşlık ilişkisinin önemli olmadığını, 25 kişi (% 33, 3) söylerken, hiç önemli olmadığını ise, 24 kişi (% 32,0) kaydetmiştir.

Tablo 6.3: Yaş Değişkenine göre Türklerin Bulgarlarla Komşuluk veya Arkadaşlık İlişkilerini gösteren Çapraz Tablo/Crosstabulation

		F	YAŞ GRUPLARI				Toplam
			24 ve altı	25-44	45-64	65 ve üzeri	
Komşularınızın veya arkadaşlarınızın Müslüman olması sizin için önemli midir?	Çok önemli	F	7	5	4	1	17
		% KOMŞU	41,2%	29,4%	23,5%	5,9%	100,0%
		% YAŞ	3,0%	1,8%	1,9%	1,3%	2,1%
	Önemli	F	18	32	22	3	75
		% KOMŞU	24,0%	42,7%	29,3%	4,0%	100,0%
		% YAŞ	7,8%	11,4%	10,5%	4,0%	9,4%
	Kararsızım	F	52	95	82	22	251
		% KOMŞU	20,7%	37,8%	32,7%	8,8%	100,0%
		% YAŞ	22,5%	33,8%	39,2%	29,3%	31,5%
	Önemli değil	F	64	73	55	25	217
		% KOMŞU	29,5%	33,6%	25,3%	11,5%	100,0%
		% YAŞ	27,7%	26,0%	26,3%	33,3%	27,3%
Hiç önemli değil	F	90	76	46	24	236	
	% KOMŞU	38,1%	32,2%	19,5%	10,2%	100,0%	
	% YAŞ	39,0%	27,0%	22,0%	32,0%	29,6%	
Toplam	F	231	281	209	75	796	
	% KOMŞU	29,0%	35,3%	26,3%	9,4%	100,0%	
	% YAŞ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Tablo 6.4’de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan bireylerin yaş periyotlarıyla yer aldıkları gruplar arasındaki ilişkinin anlamlı olup-olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. ($X^2=29,113$; $sd=1$; $p=,004$; $p<,05$)

Tablo 6.4: Komşularınızın veya arkadaşlarınızın Müslüman olması sizin için önemli midir? sorusunun yaş değişkenine göre ki-kare/Chi-Square Testi

	X2	sd	p
Pearson Chi-Square	29,113^a	12	,004
Likelihood Ratio	29,789	12	,003
Linear-by-Linear Association	3,425	1	,064
N of Valid Cases	796		

($X^2=29,113$; $sd=1$; $p=,004$; $p<,05$)

Türklerin Bulgarlarla Komşuluk veya Arkadaşlık İlişkilerinin Öğrenim Durumuna Göre Çapraz Tablosu

Bulgaristan’da yaşayan Türklerin, Bulgarlarla komşuluk ve arkadaşlık ilişkisinin, ankete katılanların öğrenim durumlarına göre değerlendirmesini işleyen aşağıdaki tabloda (Tablo: 6.5), bu ilişkinin çok önemli olduğunu belirtenlerden okula hiç gitmeyenler arasında hiç kimse bulunmazken, ilkokul ve ilköğretimi bitirenlerden 4 kişi (% 2,0), liseyi tamamlayanlardan 7 kişi (% 1,7), üniversite mezunlarından 3 kişi (% 2,7) ve lisansüstü öğrenim yapanlardan 3 kişi (% 5,3) bulunmaktadır.

Bulgarlar ile komşuluk ve arkadaşlık ilişkisinin önemli olduğunu belirtenlerden, okula hiç gitmeyenler arasında 3 kişi (% 16,7) bulunurken, ilkokul ve ilköğretimi bitirenlerden 8 kişi (% 4,1), liseyi tamamlayanlardan 45 kişi (% 10,9), üniversite mezunlarından 9 kişi (% 8,1) ve lisansüstü öğrenim yapanlardan 10 kişi (% 17,5) bulunmaktadır.

Bu konuda kararsız olduğunu belirtenler, okula hiç gitmeyenler arasında 7 kişi (% 38,9) bulunurken, ilkokul ve ilköğretimi bitirenlerden 54 kişi (% 27,6), liseyi tamamlayanlardan 136 kişi (% 32,9), üniversite mezunlarından 40 kişi (% 36,0) ve lisansüstü öğrenim yapanlardan 14 kişi (% 26,9) vardır.

Bulgarlarla komşuluk ve arkadaşlık ilişkisinin önemli olmadığını söyleyenler ise, okula hiç gitmeyenler arasında 6 kişi (% 33,3), ilkokul ve ilköğretimi bitirenlerden 64 kişi (% 32,7), liseyi tamamlayanlardan 136 kişi (% 32,9), üniversite mezunlarından 30 kişi (% 27,9) ve lisansüstü öğrenim yapanlardan 16 kişi (% 28,1) bulunmaktadır.

Bulgarlarla komşuluk ve arkadaşlık ilişkisinin hiç önemli olmadığını belirtenler, okula hiç gitmeyenler arasında 2 kişi (% 11,1) bulunurken, ilkokul ve ilköğretimi bitirenlerden 66 kişi (% 33,7), liseyi tamamlayanlardan 125 kişi (% 30,2), üniversite mezunlarından 29 kişi (% 26,1) ve lisansüstü öğrenim yapanlardan 14 kişi (% 24,6) bulunmaktadır.

Tablo 6.5: Öğrenim Durumuna göre Türklerin Bulgarlarla Komşuluk veya Arkadaşlık İlişkilerini gösteren Çapraz Tablo/Crosstabulation

		ÖĞRENİM DURUMU					Toplam	
		Okula gitmedim	İlkokul	Lise	Üniversite	Lisansüstü		
Komşularınızın veya arkadaşlarınızın Müslüman olması sizin için önemli	Çok önemli	F	0	4	7	3	3	17
		% KOMŞU	0,0%	23,5%	41,2%	17,6%	17,6%	100,0%
	Önemli	% ÖĞRENİM	0,0%	2,0%	1,7%	2,7%	5,3%	2,1%
		F	3	8	45	9	10	75
	Kararsızım	% KOMŞU	4,0%	10,7%	60,0%	12,0%	13,3%	100,0%
		% ÖĞRENİM	16,7%	4,1%	10,9%	8,1%	17,5%	9,4%
	Önemli değil	F	7	54	136	40	14	251
		% KOMŞU	2,8%	21,5%	54,2%	15,9%	5,6%	100,0%
	Hiç önemli değil	% ÖĞRENİM	38,9%	27,6%	32,9%	36,0%	24,6%	31,5%
		F	6	64	101	30	16	217
	Toplam	% KOMŞU	2,8%	29,5%	46,5%	13,8%	7,4%	100,0%
		% ÖĞRENİM	33,3%	32,7%	24,4%	27,0%	28,1%	27,3%
	F	2	66	125	29	14	236	
	% KOMŞU	0,8%	28,0%	53,0%	12,3%	5,9%	100,0%	
	% ÖĞRENİM	11,1%	33,7%	30,2%	26,1%	24,6%	29,6%	
	F	18	196	414	111	57	796	
Toplam	% KOMŞU	2,3%	24,6%	52,0%	13,9%	7,2%	100,0%	
	% ÖĞRENİM	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Tablo 6.6'de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan bireylerin yaş periyotlarıyla yer aldıkları gruplar arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. ($X^2=26,475$; $sd=1$; $p=,048$; $p<,05$)

Tablo 6.6: Komşularınızın veya arkadaşlarınızın Bulgar olması sizin için önemli midir? sorusunun Eğitim değişkenine göre ki-kare/Chi-Square Testi

	X ²	Sd	p
Pearson Chi-Square	26,475^a	16	,048
Likelihood Ratio	27,322	16	,038
Linear-by-Linear Association	5,332	1	,021
N of Valid Cases	796		

($X^2=26,475$; $sd=1$; $p=,048$; $p<,05$)

SONUÇ

Uzun bir süredir Müslüman Türk egemenliği altında kalmış olan Bulgaristan, Osmanlıların bölgeden çekilişi sonrası, o topraklarda yaşayan Müslümanlar ve Türkler, birçok yıkıcı, ezici ve tehcir edici gelişmeler yaşamış, tam bir soykırım ve etnik temizliğe maruz kalmış olmasına rağmen, güçlü bir şekilde azınlık statüsünde mevcudiyetini korumuş ve devam ettirmişlerdir.

Bulgaristan'daki Türk toplumuna yönelik yapılan anket araştırmasında Türklerin, Bulgar kökenlilerle sosyal hayattaki iletişim ve ilişkileri incelenmiştir.

Bu doğrultuda, özellikle kırsal kesimde, Bulgar ve Türkler sosyal hayatta genel anlamda birbirleriyle iyi geçinmektedirler. Gözlemlerimiz doğrultusunda bazı yerlerde Bulgarlar, Türk köylerindeki camilerin onarımına yardımcı olmuş; bazı zamanlar da Türkler, Bulgar kiliselerinin tamirine katkıda bulunmuşlardır. Bu doğrultuda çoğu zaman birlikte yaşamış olan Bulgaristan Bulgar ve Türk toplumu bu kültürü, sosyal ilişkiler bağlamında da tezahür ettirmişlerdir. Sosyal hayattaki birlikteliğin göstergeleri arasında arkadaşlık ve komşuluk ile evlenme önemli bir yer tutmaktadır.

Avrupa'nın en büyük Türk azınlığı statüsünde olan Bulgaristan Türkleri, yaşadıkları ülkede etnik barışa katkıda bulunacak bir düşünce yapısına sahiptirler. Bu sonuca göre onların, Bulgaristan şartlarına ve ortamına entegre oldukları anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda onların çoğu, komşu ve arkadaşlarının Bulgar kökenli

olmasında ileri boyutta bir sakinca doğuracağı düşüncesinde değillerdir. Bununla birlikte, Bulgarlarla evlendiği söylenen Türklerin azımsanmayacak boyutta olduğu da ortaya çıkmaktadır. Elbette bu değerlendirmede kararsızları da dikkate almak zorundayız. Ancak bu oran eşit şekilde dağıtıldığında, ciddi bir sonuç değişimi görünmemektedir.

Bu anket çalışmasında ortaya çıkan sonuca göre, Bulgaristan Türklerinin, ülkelerinin gelişmesi ve kalkınması yolunda iyi niyetli oldukları, sosyal ve etnik barış konusunda katkı sağlayacak bir düşünce potansiyeline sahip buldukları görülmektedir. Bu tür bir iyi niyetin tezahürü olan Bulgar kökenlilerle evlenme, arkadaşlık veya komşuluk yapma düşüncesi, Bulgaristan toplumuna entegre olma sonucunu doğurmuşsa da yapmış olduğumuz gözlemler doğrultusunda özellikle genç nesillerin etnik, dini ve kültürel duyarlılık düzeyi dikkate alındığında, gelecekte Türk halklarını bekleyen en büyük tehlikenin, gizli asimilasyon olacağı düşüncesindeyiz.

Bu veri ve değerlendirmeler, Bulgaristan Türkleri ile ilgili olup, o sahada yapılan bir anket araştırması sonucudur. Ancak Bulgar toplumu, Türkler için aynı kanaate sahip midirler? Bu sorunun cevabı, Bulgar kökenliler üzerinde yapılacak bir başka araştırma ile ortaya çıkacaktır.

(Not: Bu tebliğ çalışmasında, M. Dalkılıç, R. Biçer, E. Demir tarafından kaleme alınan, "Balkanlarda Dini Aşırılıklar ve Etnik Barış" (İstanbul: Tasam Yayınları, 2009) adlı kitaptan büyük oranda yararlanılmıştır.)

KAYNAKLAR

- Duman, Haluk Harun (2002). "Öncesi ve Sonrasıyla Balkan Savaşları". *Türklerin Rumeli'ye Çıkışının 650. Yıldönümü*. İstanbul: Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını.
- Eminov, Ali (1997). *Turkish and other Muslim Minorities in Bulgaria*. London: Hurst.
- Eminov, Ali (2000). "Turks and Tatars in, Bulgaria ant the Balkans". *Nationalities Papers*. 28 (1): 129-164.
- Eroğlu, Hamza (1985). "Milletlerarası Hukuk Açısından Bulgaristan'daki Türk Azınlığı Sorunu". *Bulgaristan'da Türk Varlığı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 15-46.
- Ghodsee, Kristen (2007). Headscarves in Homeroom: Women's Islamic Dress in the "New Europe". *Newsnet*. 47 (4).
- Halaçoğlu, Yusuf (1992). "Bulgaristan". *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*. VI, 396-399.
http://www.nsi.bg/Census_e/Census_e.htm (15.07.2011)
- İnbaşı, Mehmet (2002). "Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti". *Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 154-162.
- İnbaşı, Mehmet (2005). "XVI ve XVII. yüzyıllarda Bulgaristan'daki Yörük Yerleşmeleri". *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri*. Eskişehir. 172-189.
- Kuyucuklu, Nazif (1992). "Bulgaristan". *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*. VI, 391-396.
- Lutov, Ahmet (2006). *Bulgaristan Müslümanlarının Dini ve Sosyal Hayatı*. (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nayır, Y aşar Nabi (1999). *Balkanlar ve Türklük*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Neuburger, Mary (2004). *The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*. London: Cornell University Press.
- Stafenov, Pavel (1998). "Bulgarian and Jewish Throughout History". *REE*. 18 (5), 1-10.
- Şimşir, N. Bilal (1986). *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Troebst, Stefan (1994). "Ethnopolitics in Bulgaria: The Turkish, Pomak, Macedonian and Gypsy Minorities". *Helsinki Monitor Quarterly on Security and Cooperation in Europe*, Den Haag, 5 (1), 32/42.
- Turan, Osman (1971). *Selçuklular ve İslamiyet*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, Ömer (1995). "Balkanlarda Türkler". *Avrasya Dosyası* 2 (4): 165-183.
- Turan, Ömer (1995). "Bulgaristan". *Yeni Türkiye*, 3: 294-302.

- Turan, Ömer (1997). “Balkan Türklerinin Dini Meseleleri”. *Yeni Türkiye*. Türk Dünyası Özel Sayısı II, 16 (2).
- Turan, Ömer (1998). *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Turan, Ömer (2003). “Geçmişten Günümüze Bulgaristan Türkleri”. *Balkan Türkleri: Balkanlar'da Türk Varlığı*. Ankara: Asam.
- Türbedar, Erhan (2011). “Bulgaristan Etnik Modeli Sorgulanıyor”. Ankara: *TEPAV* (Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı). <http://www.tepav.org.tr/tr/kose-yazisi-tepav/s/2760> (03/03/2013)
- Varhola, James W ve Boteva, Orlina (2003). “The Turkish Minority in Contemporary Bulgaria”. *The Journal of Nationalism and Ethnicity*. 31 (3): 254-279.
- Volgyi, B. Beatrix (2007). “Ethno-Nationalism During Democratic Transition in Bulgaria: Political Pluralism as an Effective Remedy for Ethnic Conflict”. YCISS Post-Communist Studies Programme Research Paper Series, Department of Political Science, York University, (<http://www.yorku.ca/yciss/activities/documents/PCSPaper003.pdf>. 08/03/2013)
- Yüce, Nuri (1992). “Bulgar”. *DİA* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi). VI. 390-391.

“HAC SOSYOLOJİSİ” İLE “HAC FIKHI” ARASINDA BİR KIYASLAMA
A COMPARISON BETWEEN "SOCIOLOGY OF HAJJ" AND "HAJJ FIQH"

Dr. Sıddık AĞÇOBAN

Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-1644-8067>

ÖZET

Sosyoloji ve fıkıh, ikisi de toplumu ele alan disiplinler olduğundan konusu itibariyle birbirine benzerdirler. Fakat takip ettikleri paradigma farkından dolayı birbirinden ayrılırlar. Sosyoloji insanı/toplumu doğrudan bilgi kaynağı olarak görür. Bu yüzden sosyolojide insan aktif bir öznedir. Fıkıhın esas bilgi kaynağı ise metinlerdir (nass). Fıkıhçı toplumdan gelen bilgileri onaylamak için metne müracaat ettiğinden fıkıhta insan pasif bir öznedir.

İşte burası “hac sosyolojisi” ile “hac fıkının” ayrıştığı temel noktadır. Fıkıhın icraat alanı literal kaynaklardır. Bu yüzden hacca giden olmasa bile o, hacıdan bağımsız olarak vardır. Sosyolojinin icraat alanı ise bizzat insandır. Hacca giden insan olmadığı sürece hac sosyolojisi var olamaz. “İnsanlar neden hacca gitmezler? sorusu hac sosyolojisinin ilgi alanına girerken “insanlar neden hacca gitmelidir?” sorusu hac fıkının ilgi alanına girer. Cevap bulmak için biri doğrudan insana diğeri metne bakar. Bunun nedeni ikisinin takip ettiği metod farkından kaynaklanır.

Hac sosyolojisi, hac fıkının alternatifi değildir. Hac sosyolojisi fetva vermez ve dini hükümler hakkında normatif değerlendirmelerde bulunmaz. Eğer hac sosyolojisi, “fakih maddi durumu iyi olanın hacca gitmesi gerektiğini öğütler fakat hacca kimin gideceğine sadece toplum karar verir” derse “sosyolojizm” hatasına düşer. Fıkıh ise, ahkâmını toplumdan bağımsız olarak var etmeye çalıştığında o da “fıkıhizm” hatasına düşmüş olur. Fıkıhçı toplumu gözeterek hareket eder fakat o literal kalıpları gözetmekle de yükümlüyse bu durumda toplumsal şartları göz ardı etmek durumunda kalabilir.

Bu çalışmanın ilham kaynağı hacca giden kişilerle yaptığımız yüz yüze görüşmelerden çıkan sonuçlardır. Bu çalışmada bu sonuçlardan başka “hac fıkı” ve “hac sosyolojisi” ayrımına yer verilecektir. Bu ayrımın epistemolojik temelleri, detaylı akademik tartışmaları, metodolojik sorunları vs. çalışmanın kapsamına dâhil değildir.

Anahtar Kelimeler: Hac, Fıkıh, Sosyoloji, Hac Sosyolojisi.

ABSTRACT

Sociology and fiqh are similar in their subject matter as they are both disciplines dealing with society. But they differ from each other because of the paradigm difference they follow. Sociology sees man / society as a direct source of information. Therefore, in sociology, man is an active subject. The main source of information on fiqh is texts (nass). In fiqh, man is a passive subject because the faqih consults the text to confirm the information coming from the society.

Here is the point where the "sociology of hajj" and "hajj fiqh" differ. The field of practice of fiqh is literal sources. Therefore, even if nobody goes on hajj, it exists independently of the “hacı” (muslim pilgrim). The field of practice of sociology is human. Sociology of hajj cannot exist unless a person who goes to hajj. While the question “Why do people not go on hajj? is related to the field of hajj sociology, the question "why should people go on hajj?" is related to the field of hajj fiqh. To find an answer, one looks directly at the person and the other at the text. This is due to the method difference that the two follow.

Sociology of hajj is not an alternative to hajj fiqh. Sociology does not issue fatwa and does not make normative evaluations about religious decrees. If it says that “faqih advises well-offs should go on hajj but only society decides who will go on the hajj" makes the mistake of “sociologism”. When the fiqh tries to make its judgments

independent of the society, it also falls into the mistake of "fiqhism". Fiqh scholar act with regard to society, but if he is also obliged to consider literal patterns, then he may have to ignore the social conditions.

The inspiration for this study is the results of our face-to-face interviews with people who go on hajj. In this study, apart from these results, the distinction of "hajj fiqh" and "sociology of hajj" will be included. The epistemological foundations of this distinction, detailed academic discussions, methodological issues, etc. It is not included in the scope of the study.

Keywords: Hajj, Pilgrimage, Fiqh, Sociology, Sociology of Hajj.

GİRİŞ

İslam coğrafyasında yaklaşık iki asırdır metodoloji sorununu çözmek için çalışmalar yapılmaktadır. Bunun nedeni eskiden ne kadar işlevsel olmuş olursa olsun eski paradigmaları takip eden metodolojinin yeni sorunları çözemediği iddiasıdır. Bu iddialar soyut eleştirilerden ibaret değildir, gerçekçi temellere de dayandırılmaktadır. Fakat şimdiye kadar sorunları temelden çözecek bir metodolojinin geliştiği söylenemez. Bunun nedeni önerilen yeni paradigmaların, eskileriyle arasındaki genetik farklılıklarıdır denilebilir. Bu yüzden de ne melez bir yöntem geliştirilebilmekte ne de tekçi bir yöntem üzerinden devam edilebilmektedir.

Yöntem tartışmaları, fıkıh ve sosyolojiyi literatürün iki gözde kavramı yapar. Burada asıl gözde olan kendilerinden ziyade takip ettikleri yöntemlerdir. Her iki yöntemde de konu insan/toplumdur. Fakat paradigmaları arasındaki ilişki ters yönlüdür. Sosyolojide paradigmanın yönü insandan dışarıya doğrudur. Fıkıhta ise dışarıdan insana doğru. Fıkıh verili metinleri gözetmek zorunda olduğundan insana pasif bir özne olarak yaklaşır. Sosyolojide ise insan bizzat veri kaynağı olduğundan aktif bir öznedir.

İşte bu çalışma bu paradigma farklarını ele alır. Ve bunu hacla ilgili seçtiği örnekler üzerinden somutlaştırma yoluna gider. Amacı iki paradigmanın karşılaştırılmasıdır. Yöntemi ise metinler arası kıyaslamaya dayanır. Türkiye’de Din sosyolojisi alanında yöntem tartışmalarına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

PARADİGMANIN YÖNÜNÜ BULMAK

Gerek sosyoloji gerekse fıkıh insan dünyasından bağımsız disiplinler değildir. Fakat bu ikisinin de aynı metodolojiyle çalıştığı anlamına gelmez. Çünkü insanı ele alış biçimleri birbirinden oldukça farklıdır. İkisi arasındaki en belirgin fark onların paradigmalarında gizlidir. Sosyoloji insana aktif bir özne olarak yaklaşırken fıkıh pasif bir özne olarak yaklaşır. Bu durum takip edilen paradigmaların yönünü tespit etmekte kullanılabilir. Sosyoloji insandan başlayıp onun dışına doğru hareket eden bir yöntem kullanırken fıkıh insanın dışından başlayıp ona doğru (içine değil) hareket eden bir yöntem kullanır. Fıkıhçının hareket noktası genellikle dinle ilgili bir inanç, ilke veya metin olur. Fıkıhçı bunlarla insan dünyası arasında bir irtibat kurmakla yükümlüdür. Bu yükümlülüğü onu insan dünyasının içine zorunlu olarak çeker. Fakat bu dünyanın içine girmesi fıkıhçıyı sosyolog yapmaz. Sosyolog olması için tüm bilgilerini insan dünyasının içinde toplaması gerekirdi. Oysa insan dünyasının içine girerken elindeki hazır bilgileri kullanır.

Scharf bunu anlatmak için ilahiyatçı ve sosyolog farkını ele alırken “ilahiyatçı tanrıyla ilgili bir inançla işe başlar” der. Sosyologun görevi ise “belli bir toplum için o toplumun kendi dini sisteminin anlamını... anlamaktır”.¹ Her ne kadar anlamları aynı olmasa da görevleri ve metodolojileri benzer olduğundan biz buradaki ilahiyatçıdan kastın fıkıhçı olduğunu kabul edebiliriz. Bunun anlamı şudur: Sosyolog da dini veya tanrıyla ilgili bir inancı araştırabilir. Fakat bu da onu fıkıhçı yapmaz. Onun peşinde olduğu bilgi dinin toplum için ne anlam ifade ettiğidir. Diğer bir ifadeyle o din hakkında değil, din hakkında düşünen insan hakkında araştırma yapar. Fıkıhçı ise insan hakkındaki dini bilgiyi araştırır. Bu durum insanı ikisinin de ortak paydası haline getirir. Fakat dediğimiz gibi takip ettikleri paradigma farkından dolayı bir birinden ayrı noktalara düşerler. Bu onların epistemolojilerine de yansır. Bu yüzden sosyologun ürettiği metinlere sosyoloji denirken fıkıhçının ürettiklerine fıkıh denir.

İnsan ortak paydasında birleştiği için, eğer bu paradigma farkı göz ardı edilirse ikisi yanıltıcı şekilde bir birinin yerine kullanılabilir. Mesela bazı yazarların, batıda sosyolojinin yaptığı İslam dünyasında fıkıhın üstlendiğini

¹ Betty R. Scharf, “Dine Sosyolojik Yaklaşım: Öncüler”, *Din Sosyolojisi: Klasik Ve Çağdaş Yaklaşımlar*, ed. Bünyamin Solmaz - İhsan Çapçuoğlu (Konya: Çizgi Kitabevi, 2009), 23-24.

düşündükleri ileri sürülmüştür.² Eğer bu doğruysa onlar ikisi de insan dünyasıyla ilgilendiği için doğru düşünüyorlardı. Fakat paradigmalarını göz ardı ettikleri için hata yaptılar. Konunun araştırmacılarından Mustafa Tekin, işlevlerinin farklı olmasında dolayı fikhin, müslüman toplumların sosyolojisi olmadığını söylemiştir.³ O müslüman toplumların sosyolojisi için iki paradigmanın birleştirildiği yeni bir metodoloji geliştirmeye çalışmaktadır. O, bilgiyi kesbetmekle onu üretmenin farklı olduğu fikrinden hareketle üretmenin sosyolojinin konusuna gireceğini düşünür. Onun önerdiği metodolojiye göre bilgiyi üretme mekanizması diğer ifadesiyle yeni sosyolojinin tanrıdan (Allah'tan) bağımsız olmasına gerek yoktur. Pekala o da Kur'an ve Sünnet'ten gelen verili bir ilkeyi kullanabilir. Fakat o geleneksel olandan farklı olarak ideal olanla gerçek olan arasındaki toplumsal sebepleri yakalamaya çalışır. Bu İslam toplumlarında sosyoloji yapmanın metodu olabilir. Fıkıh'tan bunu yapması beklenemez.⁴

Onun yöntemi tekli paradigmayı çoklu paradigmaya çevirme çabasından ibarettir. Çünkü sosyoloji özellikle klasik sosyoloji bu anlamda tekli paradigma kullanıyor, diğerlerini ise reddediyordu. Onun paradigması sadece insan merkezliydi. Özellikle tanrı, kutsal gibi insan dışındaki verili bir bilgiden hareket etmeyi reddediyordu. Hatta klasik sosyolojinin var oluşu zaten bu verili bilgiyi agresif şekilde reddetmesiyle gerçekleşmişti. Bundan dolayı pozitivist niteliği klasik sosyolojinin temel niteliklerinden biri olarak görülmektedir. Tekin hem fikhin hem de sosyolojinin takip ettiği paradigmaları birlikte gözeterek hareket etmenin mümkün olduğunu savunur. Buna çoklu paradigmalı bir yöntem takip etme çabası denilebilir.

Tekin'nin sosyolojinin yöntemini değiştirme önerisine mukabil Faruk Beşer fikhin metodolojisini değiştirmeyi önerir. İkisinin ortak tarafı ideal ile gerçek olan arasındaki uçurumu kapatmaktır. Beşer şöyle bir ifade kullanır: "Fakih olmak, ya da fıkıh bilgisini yeniden üretmek için, kitaplardan hayata değil, hayattan kitaplara gitmek gerekir".⁵ Bu, görünüşte sosyolojinin paradigmasına benzediği için devrimsel bir çağrı gibi gözükür. Çünkü kitaplardan değil hayattan hareket edenler aslında sosyologlardır. Fakat bunu okuyan bir fıkıhçının hemen heyecanlanmaması gerekir. Çünkü o hemen devamında yaptığı açıklamalarla bu devrimsel çağrıyı birden bire sıradan bir öneriye dönüştürür. Bu öneriye göre toplumun gerçek koşullarıyla daha çok irtibatlı oldukları için iktisatçılar, doktorlar v.s. aslında toplumun ihtiyacı olan fikhî kavrama konusunda nazari bilginin ötesine geçemeyen fıkıhçılardan daha kapasitelidirler. Öyleyse mesela ekonomik dünyanın içinde yaşayan birinin ekonomiyle ilgili fikhî bilmesi ekonomiyi bilmeyen bir fıkıhçının onu bilmesinden daha işlevseldir.⁶ Yani onun önerdiği formül aslında toplumdan metne gitmek değil mesela fıkıhçılara ekonomi öğretmek yerine ekonomistlere fıkıh öğretmektir. Bu yöntem fikhin paradigmasını değiştirmekten ziyade fıkıhçıların sayısını çoğaltmaya yönelik bir çağrıdır. Bu öneri uygulandığında ekonomistler tıpkı fıkıhçılar gibi davranacaklar, onlar da verili metinlere dayalı bilgilerle hareket edeceklerdir. Onların ötekilerden tek farkı toplumun bu metinlerle irtibatlı olan nesnelere daha çabuk tespit etmek olacaktır. Bunun ne anlama geldiğini aşağıda hac fikhini ele aldığımızda örneklendireceğiz.

Metinden topluma gitmek prensibi fikhin nerdeyse her alanına sirayet etmiştir. Bu onun en özgür olan düşünce ve uygulama alanlarında bile böyledir. Burada maslahat, ta'lil, içtihat gibi alanlara girilebilir fakat bu, bu çalışmanın kapsamını aşar. Ama sadece somut bir örnek olması için maslahata değinebiliriz. Fıkıhta toplumun yararını gözetmek maksatlı kullanılan maslahat aslında Kuran'a bağlı bir kaynak olmasına rağmen Malikilerin onu müstakil bir kaynağa dönüştürdüğü ileri sürülür. Burada dikkat edilmesi gereken nokta müstakil olarak görülmesine rağmen onun "nassa dayalı hükümleri bozmaması şartıyla" geçerli olacağını bildirilmiş olmasıdır.⁷ Öyleyse aslında maslahat Malikiler'de bile bağımsız bir kaynak değildir. Nassa aykırı olmaması demek onun daha önceki metinler tarafından belirlenmiş açık ilkeleri gözetmesi demektir. Bu da onun her ne kadar toplumun canlı unsurlarına dokunsa bile toplumdan önce metni dikkate aldığını gösterir. Onun farkı en fazla şu olabilir: Mesela bir müçtehit içtihat yapmadan önce verili unsurları toplar ona göre karar verir. Maslahatta ise fıkıhçı önce karar verir sonra bunun verili unsurlara uygun olup olmadığını kontrol eder. Eğer

² Bkz. Faruk Beşer, "Bir Bilgi Türü Olarak Fıkıh ve Diğer Disiplinlerle İlişkisi", *Usûl: İslam Araştırmaları* 5 (2006), 53.

³ Mustafa Tekin, "Fıkıh, Müslüman Toplumların Sosyolojisi mi?", *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi* 24 (2012), 104.

⁴ Tekin, "Fıkıh, Müslüman Toplumların Sosyolojisi mi?", 103.

⁵ Beşer, "Bir Bilgi Türü Olarak Fıkıh ve Diğer Disiplinlerle İlişkisi", 48.

⁶ Beşer, "Bir Bilgi Türü Olarak Fıkıh ve Diğer Disiplinlerle İlişkisi", 48.

⁷ Muhammed Hâşim Kemâlî, "Fıkıh ve Sosyal Realiteye Uyumu", çev. Tevhid Ayengin - Nevzat Tartı, *EKEV Akademi Dergisi* II/1 (1999), 91.

böyleyse yöntemde küçük bir değişikliğin olduğunu kabul etmek gerekir. Fakat bu değişiklik, maslahatın bağımsız bir kaynak olarak icra edildiğini göstermek için yeterli değildir.

İctihat, re'y, ta'lil gibi bilgi üretme mekanizmaları için de aynı durum söz konusudur. Bu kavramların ansiklopedik tanımları ve temel tartışmaları için aşağıdaki çalışmalara müracaat edilebilir.⁸ Her ne kadar bireysel bazı uygulamalarda istisna aramak mümkün olsa da bunlar ve bundan başka tüm hüküm çıkarma metotları incelendiğinde hepsinin altında yatan ana prensiplerin verili metinlere dayalı olarak belirlendiği ve bu prensiplerin gözetilmesinin zorunlu olduğu görülecektir. Elbette bu iddia bu metotların literal yöntemlere dayandığı anlamına gelmemektedir. Bu yöntemler fıkıhçının (müctehidin) metnin lafzi kalıplarının dışına çıkmasına ve toplumun güncel şartlarını dikkate almasına izin verir. Zaten bu örnekleri seçmemizin nedeni de budur. Fakat ona tanınan bu hak sınırsız bir özgürlük anlamına gelmez. Toplumun güncel şartlarında ne kadar gerekli görülürse görülsün o açık hükümleri olan metinleri (nassı) karşısına alarak toplum lehine karar veremez. O böyle bir durumda karar aldığı zaman nassın ilkelerinin dışına çıkmadığını ispatlamak zorundadır. Yani belli koşullarda lafızlara uyma zorunluluğu olmasa bile ilkelere uyma zorunluluğu mutlaka vardır. Diğer bir ifadeyle fıkıhçı nassın izin verdiği ölçüde lafzın dışına çıkabilir ama bunun meşruiyetini yine metne dayandırmalıdır. Bu da fıkıhta gerçek meşruiyet kaynağının toplum değil metinler (nass) olduğu gösterir. Oysa sosyolojide toplumun bizzat kendisi meşruiyet kaynağıdır. Bu, yukarıda tespit ettiğimiz paradigma farklarını açıkça gösteren bir durumdur.

Fıkıhta gerçek ölçü ve meşruiyet kaynağı verili nasslar olduğundan bu en azından teorik olarak insan toplumu olmadan da fıkıhın var olabileceğini gösterir. Bunun en somut örneği farazi konularda bile hüküm vermeye olanak sağlayan "re'y" metodolojisidir.⁹ Bu metot gerçek bir insan söz konusu olmasa bile sadece metne dayanarak varmış gibi hüküm vermeye izin verir. Bu, fıkıhın aslında insan olmadan da var olabileceğinin bir kanıtıdır. Bu da fıkıh için gerekli olan asli unsurların metin tarafından önceden karşılanmış olduğunu gösterir. Ehl-i reyciler bunu tamamen metodolojik kaygılarla yapmamış olsalardı günümüz bazı araştırmacıları, fıkıhı gerçek insan dünyasının dışında var etmeye çalıştıkları için onları "fıkıhizm" (kavram bize ait) hatasına düşmekle eleştirebilirdi. Çünkü onlar her ne kadar farazi koşulları tasarlarlarken gerçek insan dünyasındaki modelleri kullanmış olsalar da önemli bir risk alıyorlardı. Nitekim, fıkıhta kullanılan yaygın yöntem fıkıhı bilgiyi gerçek dünyadaki koşullardan birine karşılık gelecek şekilde üretmektir. Oysa buradaki dünya fıkıhçının kendi yargılarıyla tasarladığı farazi bir dünyadır. Hem o dünyayı zihninde tasarlayan kişi hem de onun hakkında hüküm veren kişi aynı kişidir. Yaygın fıkıh metodolojisinde fıkıhçının nassla toplum arasında konumlanması gerekiyorken burada nass ve fıkıhçı baş başa kalıyor. Kişiyi sınırlayan nesnel koşullar ortadan kalkıyor. Farazi koşulları bilgi üretiminde gerçek bir ölçü kabul etmek fıkıhı felsefileştirebilirdi. Neyse ki onlar bunu metodoloji geliştirmek için yapıyorlardı. Yani ortaya çıkan ürünler fıkıhtan ziyade metodolojik veriler sayılmalıdır. Onlar bu verilerin gerçek dünyada sınanmadıkça geçerli olmayacağını farkındaydı. Bu bir tıpcının kadavra veya maketler üzerinde çalışmasına benzetilebilir. Bu bir tıp talimi olduğundan insan tıbbını gerçek insanlardan bağımsız olarak var etme çabası olarak görülmemelidir.

HAC FIKHI VE HAC SOSYOLOJİSİ

Fıkıhın metinden hareketle insan toplumunu ele alma prensibi hac ibadetini konu edinen fıkıh literatürü için de geçerlidir. Yani fıkıhçı hacla ilgili hükümler verirken de başta metnin çizdiği sınırları gözetir ve toplumun o sınırlara uyması gerektiği konusunda bir öğütçü gibi davranır. Bu hükümlerin istisnaları olsa bile o bu istisnaları yine bu metinlere bakarak belirler. Burada bunu ispatlamak için haccı farz kılan ilgili ayetin fıkıh yorumları uzun uzun ele alınabilirdi. Fakat böyle bir çalışma bu makalenin kapsamını aşmaktadır. Onun yerine fikir vermesi bakımından Hocaoğlu'nun "Hacca İstâat, Niyabet ve Haccetmeyenin Hükümü ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi" adlı makalesine¹⁰ değinebiliriz. Burada makalenin doğrudan kendisini konu edinmiyor içindeki bilgilerin niteliğine odaklanıyoruz. Buradaki kitabi bilgilerin kaynakları için bu makaleye bakılabilir.

⁸ H. Yunus Apaydın, "İctihad", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000); H. Yunus Apaydın, "Ta'lil", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010); Kemâlî, "Fıkıh ve Sosyal Realiteye Uyumu"; M. Esat Kılıçer, "Ehl-i re'y", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

⁹ Kılıçer, "Ehl-i re'y", 10/522.

¹⁰ Mustafa Hocaoğlu, "Hacca İstâat, Niyabet ve Haccetmeyenin Hükümü ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* 3 (2011), 174-187.

Söz konusu ayetin meali Diyanet tarafından şu şekilde aktarılmaktadır: “Orada apaçık deliller, İbrâhim’in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır...” (Kur’an, 3, 97) Fıkıhçılar bu ayette geçen ve “gitmeye gücü yeten” anlamındaki “istetaa” kelimesini Hacc’a ulaştırın bütün vesileler” olarak anlamış, somut olarak da beden sağlığı, binek ve yeterli yiyecek şeklinde yorumlamışlardır.¹¹ Bunun konumuz açısından önemi, onların bu yorumları ileri sürerken toplumun bizzat kendisine değil hadis metinlerine dayanmış olmalarıdır.¹² Bu durum onların takip ettiği paradigmayla uyumludur. Çünkü yukarıda geçtiği gibi fıkıhçı, takip ettiği metodoloji gereği toplumu pasif bir konumda ele almak durumundadır. O toplumu gözetmek zorunda olduğu en aktif metotlarda bile bunu göreceli olarak yapar. Asıl olana yani metnin hakim pozisyonuna sadık kaldığını sürekli göstermek zorundadır.

Ama haccın sosyolojisi için durum farklıdır. Sosyolog, metodolojisi gereği insana aktif bir özne olarak yaklaştığından hacla ilgili metinlerin nelerden bahsettiğinden ziyade hacla ilgili insanların nelerden bahsettiğiyle ilgilenir. Diğer bir ifadeyle o doğrudan haccı konu edinen fikhın aksine haccı doğrudan konu edinmez. Hac hakkında düşünen insanların fikirlerini konu edinir. Elbette insan fikirleriyle ilgilenmesi demek onun sadece anket ve görüşme tekniğiyle bilgi topladığı anlamına gelmemektedir. O haccın aynı toplumdaki diğer toplumsal unsurlarla irtibatlandırılmasını da sağlar. Fakat burada da yine hac doğrudan konu edilmez. Onun insan toplumundaki yansımaları ve oraya yansıyan diğer unsurlarla olan ilişkisi söz konusudur.

Sosyoloji, dini fenomeni doğrudan değil dolaylı olarak konu edindiği için sempatiklik derecesi düşüktür. Burada sosyolojiyi fıkıhla değil fakat sosyolojik üslubu vaaz üslubuyla kıyaslarsak bir örnek verebiliriz. Mesela “hac sırasında öyle bir kolektif coşku vardır ki, insan kendini kaybedip bir deryada su gibi kaybolur. Tarifsiz bir tecrübe” cümlesini ele alalım. Bu iyi bir vaaz üslubudur, iyi bir vaiz sayesinde dinleyiciyi sarar. Oysa “filanca yaştaki kişiler hacca gidenlerin itibarlı kişiler olduğunu düşünüyor” cümlesi tipik bir sosyoloji üslubudur. Görüldüğü gibi birinci cümlede hac olgusu doğrudan konu edilmiştir. İkincisinde ise hacca giden kişiler hakkında başka kişilerin söyledikleri konu edilmektedir. Fazlasıyla akademik olduğundan sıradan insanların ilgisini öteki kadar çekmez.

Bu fark ilgili alanların literatür üslubuna da yansır. Yani hac olgusuna fıkıh disipliniyle yaklaşan metinlerle sosyoloji disipliniyle yaklaşan metinler belirgin şekilde fark edilir. İki örnek üzerinden kıyaslama yapacak olursak; “Haccın Fikhî Boyutu” adlı çalışma¹³ hac fikhını esas alan çalışmalara bir örnek olarak verilebilir. Bu çalışmada anlatım ve içerik oldukça literaldir ve yukarıda yazıldığı şekilde fikhın tarzıyla uyumludur. Fikhın tarzı hacca gidenlerden ziyade haccın kendisiyle ilgilenmekteydi. Bu makalede başlıklar, “yükümlülük şartları, eda şartları, ihrama girme yerleri, geçerlilik şartları, haccın farzları, haccın sünnetleri, haccın vacipleri, haccın çeşitleri, hac ve umreyle ilgili kurbanlar, cinayetlerin ceza ve kefareti” şeklindedir. Burada “Hac İbadetinde Hanefî Mezhebi İle Ca’ferî Mezhebi Arasındaki Farklılıklar” adlı çalışma¹⁴ bir başka örnek olarak verilebilir. Bu çalışma konuya gerçekten fikhî açıdan yaklaşmıştır. Çalışma, haccı metinlerin içinde arar. Literal kıyaslamalar yapar. Bu çalışmada da diğeri gibi hacıdan bağımsız bir hac vardır.

Sosyolojik olana örnek ise “Dinsel Bir İtibar Göstergesi Olarak Hacı’lık” adlı çalışma¹⁵ verilebilir. Çalışmada hacca değil hacıya odaklanılmıştır. Üstelik araştırmacı hacıyı da kendi yargılarıyla tanımlamaz, onu toplumdaki diğer kişilerin yargılarına göre ele alır. Bir başka örnek “Tüketim Toplumu ve Kültürüyle Dinin ve Dini Değerlerin Etkileşimi” başlıklı bir tez bölümüdür.¹⁶ Bu bölüm VIP hac uygulamaları hakkındadır. Tıpkı diğeri olduğu gibi burada da hac olgusuna doğrudan giriş yapılmamış, VIP hacılara ve onların organizasyon şartlarına odaklanılmıştır. Bu şartlar hakkında gözlemcilerin verdikleri bilgiler aktarılmıştır. Konunun hac ibadetiyle ilgisi vardır. Fakat okuyucu burada haccı okumaz. Varlıklı hacıların hac yapma şartlarını ve onlar hakkında gözlemcilerin verdiği bilgileri okur. Ve yazarın bunun bir tür tüketim alışkanlığının hac ibadetine de nasıl yansıdığını anlattığı yorumlarını okur.

¹¹ Hocaoğlu, “Hacca İstâat, Niyabet ve Haccetmeyenin Hükmü ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, 176, 179.

¹² Hocaoğlu, “Hacca İstâat, Niyabet ve Haccetmeyenin Hükmü ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, 185.

¹³ Kerime Cesur, “Haccın Fikhî Boyutu”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 3 (2007), 74-79.

¹⁴ Mehmet Ali Yiğit, *Hac İbadetinde Hanefî Mezhebi İle Ca’ferî Mezhebi Arasındaki Farklılıklar* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019).

¹⁵ Fatma Çakmak, *Dinsel Bir İtibar Göstergesi Olarak “Hacı”lık* (Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2015).

¹⁶ Bkz. Mücahit Pişkin, *Tüketim Toplumu ve Din İlişkisi Türkiye ve İslam Örneği* (İstanbul: T. C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2014), 170-176.

Bir önceki başlıkta paradigmanın yönü ele alınmış ve fıkıhın asıl hareket noktasının metin olduğu, bunun için de toplumu pasif olarak ele aldığı; sosyolojininse toplumu aktif bir özne ve bilgi kaynağı olarak ele aldığı belirtilmişti. Yukarıda hac olgusunu fihki ve sosyolojik olarak ele alan metinler aynı durumun hac olgusunu ele alan çalışmalara için de geçerli olduğunu göstermiştir. Bu örnekler bir bakıma yukarıdaki iddiaların da kanıtları niteliğindedir.

PARADİGMANIN YÖNÜNÜ DEĞİŞTİRMEK

Fıkıhın paradigmasının yönünün metinden insana doğru olduğundan bu yüzden de asıl meşruiyetini metinden aldığından bahsetmiştik. Fıkıh bu yüzden bir toplumdaki sorunların toplumsal kökenlerini tespit etmekte yetersiz kalabilir. Bu da fıkıhın tanımladığı ideal ile toplumun yaşadığı gerçek arasında büyük farklar olmasına yol açar. Yukarıda geçtiği üzere sosyolog Mustafa Tekin bunu aşmak için fıkıhın metoduyla sosyolojinin metodunun birleştirilebileceğini ileri sürmektedir. Bu yeni metodoloji yoluyla ideal olanla gerçek olanın arasındaki uçurumun toplumsal nedenleri tespit edilebilir. Fıkıhçı Faruk Beşer ise bunu aşmak için “kitaplardan hayata değil, hayattan kitaplara gitmek gerekir” fikrini ortaya atmıştı. Bu fikir ilk başta ilgi çekici devrimsel bir öneri gibi gözükür. Fakat onun kastettiği aslında bir paradigma değişimi değil toplum hayatını doğrudan idrak eden kişilere de fıkıh öğretmeye yönelik bir görüştür. Burada bunu özetlememizin nedeni şudur: Fıkıhın paradigması gerçekten de kitaplardan hayata değil de hayattan kitaplara gidecek şekilde değiştirilse fıkıh birden bire bir sosyolojiye dönüşür mü, böyle bir durumda sosyolojinin tespit etmiş olduğu verileri fıkıh kullanabilir mi? Bunun için yine biri sosyolojik diğeri fihki olan iki araştırma metninden yararlanacağız.

Bunlardan biri tarafımızdan 2010 yılında İstanbul’da, hacca gidecek 40 kişiyle yüz yüze yaptığımız çalışmadır. Katılımcı bilgileri şöyledir: Yaş ortalaması yaklaşık 55; 33 erkek, 7 kadın; 8 Memur, 5 Esnaf, 11 Emekli, 2 Bankacı, 5 Çalışmayan, 9 Diğer: çiftçi, ev hanımı, tornacı, apartman görevlisi, editör, işçi, modelist, Muhasebeci.

Hacca gitme yaşını etkileyen faktörler şunlardır: % 42.5 maddi yetersizlik, % 22.5 iş yoğunluğu, % 5 memuriyet, % 10 çocukların yetişmesi, % 25 kura, % 7.5 eğitim, % 20 diğer. “Diğer” olarak belirtilen % 20’lik kesim şu cevapları vermiştir: Sağlık, istek doğmasını bekleme, daha çok kazanmak arzusu, gençlik hayatının dünyevi arzuları, Allah bu yaşta nasip etti, keyfi, haccın hakkını vermek için yaşlanmayı bekleme. Görüldüğü gibi bunlar ağırlıklı olarak mali durumu yeterli olmasına ve başka engelleyiciler de olmamasına rağmen hacca gitmeyi geciktirenlerden oluşmaktadır. Haccın hakkını vermek için yaşlanmayı bekleme ise çok yaygın kanaattir. Bu, imkanı olmasına rağmen hacca gitmemiş ve yaşlanıncaya kadar da gitmeyi düşünmeyenler arasında yaygındır.

Katılımcılara parasal (maddi) imkanınız elverseydi daha önce gider miydiniz? Diye sorulmuş, %62.5 evet, %25 hayır cevabı alınmış, %12.5 ise cevap vermemiştir. Hayır diyenler sebebini şöyle belirtmişlerdir: Nasip olmadı, demek yeterince istemedik, eğitimimi tamamlamamıştım, işlerimi bırakamazdım, çünkü memuriyet engel oldu, arzu doğmasını bekledim, bankada çalıştığım için, çocukları bırakamazdım, hiç düşünmedim, daha çok kazanmak istedim.

Benzer bir çalışmada katılımcılara “daha önce hacca gitme imkânı vardıydı?” diye sorulmuş, %34, oranında evet, %65 oranında hayır cevabı verilmiştir. Evet diyenler bunun nedenini şöyle açıklamışlardır: %8 yaşım müsait değildi, %28 çalışmaktan, iş gücünden vakit bulamadım, %48 çocukların yetişmesi ev bark sahibi olması.¹⁷

Detaylara girmeden doğrudan sonuçlara yönelirsek her 5 kişide 2’si yaklaşık %40 oranında, insanlar maddi durumları iyi olmasına rağmen ve yukarıda haccın şartlarına göre meşru engelleri olmamasına rağmen hacca gitmiyor. Üstelik bunlardan çoğunun hacca gidememesinin sebebi bizzat varlıklı olması. Varlıklardan kasıt şer’an zengin sayılması. Yani aslında zengin olmak hacca gitmesi için bir sebepken burada hacca gitmesine engel teşkil ediyor. Çünkü günümüzde ekonomik hayatın şartları değişmiş durumda. Kişi yaşadığı koşullara bağımlı olarak zengin sayılıyor. Yani işinin başındayken yeteri kadar sermayesi varken işini geçici olarak bıraksa bile tüm mali varlığı risk altına giriyor. Bu gün gelirin ölçüsü düzenli olmasında aranmaktadır. Onun zenginliği aslında göreceli hale gelmiş durumdadır. Bu göreceli ortamı onun toplumu belirliyor.

¹⁷ Mehmet Bayyigit, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye’de Hac Olayı* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 113.

Bir başka husus eğitim şartlarıdır. Günümüzde eğitilmiş olmanın anlamı eskiye göre oldukça değişmiş durumdadır. Eskiden ilim için yapılan bu faaliyet günümüzde ekonomik koşullarla iç içe girmiş durumdadır. Günümüzde eğitimin çocukların ekonomik kaderi ve geleceği olduğuna dair yaygın bir inanış vardır. Bu kısmen doğrudur da. Çünkü araştırmalar eğitim seviyesi yüksek olanların refah seviyesinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumda bir kişi hacca gitmekle çocuğunun eğitim masrafını karşılamak arasında kalsa acaba hangisini seçer? O kişi çocuğunun eğitimsiz kalmasını nesli için bir risk unsuru olarak görüyor da olabilir. Tüm bu risk koşullarını üreten sebep Türkiye’de –ve muhtemelen diğer İslam ülkelerinde- toplumların kendi özgün koşullarıdır. Aslında bu koşullar detaylarda farklılık gösterse de modern toplumların çoğunda birbirine benzer. Oysa haccın fikhını yazanlar büyük oranda modern öncesi toplumlarda yaşamış ulemadır. Hem ekonomik koşullar hem eğitim koşulları hem de bu gün değişmiş diğer tüm toplumsal unsurlar o günün toplumsal koşullarında belirlenmişti. Mesela o gün malın tehlikede olması demek onun çalınma veya gasp edilme riskiydi. O gün neslin tehlikede olması demek ölüm riskiydi. Bu gün bu riskler acaba aynı anlamı mı geliyor?

Faruk Beşer “hukukun gelişmesinde vakıa hep önde olmalı, tabii seyrinde gitmeli, hukuk ise onu izleyip, meşruiyet alanlarını belirlemelidir” demektedir.¹⁸ Bu tam olarak ne anlama gelir, yukarıda saydığımız durumlar bu vakıaya örnek midir? Mesela bir kişi kendisi ve ailesi için zorunlu ihtiyaçları karşıladığında elinde hac için yol ve yiyecek parası kaldığı vakit hac şartı onun için oluşmuş olur.¹⁹ Günümüzde iş tanımları değişti. Kişinin elinde sadece yol parası ve bir aylık gıda parası varsa gerçekten hacle yükümlü olur mu? Günümüz fakihlerinden biri sosyolojik bir araştırmanın sonuçlarına dayanarak, “zengin olsa ve ailesine bir ay değil bir yıllık yetecek yiyeceği bile olsa kişi hacca gidince işinden olacağını düşünürse gitmemesi caizdir, Türkiye koşullarında haccın şart alması için kişinin işinin devamını garanti altına alması gerekir” şeklinde bir fetva verebilir mi?

Günümüzde bazı fıkıhçılar tıbbi bilimlerdeki gelişmeleri örnek göstererek eski ulema mesela sigaraya haram fetvası vermediği halde yeni ulemanın verebileceğini ileri sürmektedirler. Sosyoloji de modern bilimlendendir. Yeni fetvalar için tıbbi bilimler meşru bir dayanak yapılabiliyorsa sosyoloji bilimi de yapılabilir mi?

Hanefi ve Şafi Mezhepleri kişinin hac yapmak için yeterli zamanı olması gerektiğini söylemişlerdir. Hanefiler bununla hacı adayının bulunduğu bölgedeki hacca gidiş tarihini, şafiler ise Şevval ayının başından Zilhicce’nin onuna kadar olan süreyi kastetmişlerdir.²⁰ Araştırma sonuçları tüm ülkeye uyarlandığında, Türkiye’de milyonlarca kişi maddi imkanı olduğu halde hacca gitme için zamanının olmadığını ileri sürmektedir. Hacca gitmek için yeterli zamanın kriteri her toplumun kendi koşullarına göre mi belirlenmelidir yoksa modern öncesi toplum koşullarında verilmiş fetvalara göre mi hareket edilmelidir?

Haccın farz olması için hürriyet temel kriterlendendir. Fakat bununla kişinin köle olmaması kastedilir. Akyüz’e göre bunun günümüzdeki anlamı her bakımdan serbestçe karar verebilmektir. Fakat o da bunu siyasi koşullar ve iklim koşullarına bağlamıştır.²¹ Günümüzde varlıklı olmasına rağmen iş yerinden izin alamayan kişi buna dahil midir, ya da bizzat kendi işinin başında olsa bile fiili anlamda işinin esareti altında olan kişiler esir sayılır mı? Bu kişilerden bazıları yıllarca bir gün bile tatil yapamadıklarını söylüyorlar. Kapitalist toplumlarda esaretin tanımının değiştiği, savaş esaretinden ekonomik esarete dönüştüğü ileri sürülmektedir. Günümüz fıkıhçılarından birisi sosyolojinin bu verilerini esas alarak esaretin tanımını değiştirebilir mi?

Malikiler “canı ve malı hakkında bir tehlike olmaması” kaydıyla yolda günlük işlerde çalışarak geçimini sağlayabilecek olanların, ailesine sadece hayatta kalacak kadar yiyecek bırakıp hacca gitmesi gerektiğini söylemişlerdir.²² Günümüz koşullarında bir kişinin “işimi kaybedebilirim” demesi onun malı için bir tehdit sayılır mı?

Buna benzer soruları daha da çoğaltmak mümkündür. Burada bu sorulara cevap vermekten özellikle kaçındık. Çünkü bunları cevaplamak fıkıhçının ilgi alanına girer.

Şayet bir fıkıhçı günümüz toplumsal koşullarını geçerli ve meşru bilgi kaynağı sayarak ve tıpkı tıbbi bilimlerdeki veriler fetvalara dayanak teşkil ettiği gibi sosyoloji bilimindeki veriler de teşkil edebilir diyerek

¹⁸ Beşer, “Bir Bilgi Türü Olarak Fıkıh ve Diğer Disiplinlerle İlişkisi”, 49.

¹⁹ Vecdi Akyüz, “Hac İbadetinin Uygulanışı: Hacca Dair Fikhî Hükümler”, *Bütün Yönleriyle Hac Tartışmalı İlmî Toplantı*, (2015), 178.

²⁰ Akyüz, “Hac İbadetinin Uygulanışı”, 179.

²¹ Akyüz, “Hac İbadetinin Uygulanışı”, 179.

²² Akyüz, “Hac İbadetinin Uygulanışı”, 179.

hareket ederse o, toplumdaki vakıdan hareket etmiş sayılır. Fakat burada şu detay gözden kaçmamalıdır. Fıkıhçı sadece bu şekilde davranarak fikhin klasik paradigmasını değiştirmiş olmaz. Diğer bir ifadeyle klasik paradigma metinlerden topluma hareket eden paradigmaydı. Fıkıhçı buna benzer fetvalar vermiş bile olsa meşruiyetini ispatlamak için Kuran ve Sünnet verilerini ölçü olarak kullanıyorsa eski paradigmayı takip ediyor demektir. Onun eski fukahanın zincirinden çıkması paradigmayı değiştirdiği anlamına gelmez.

Fakat bir başka ulema hac olgusu nassla belirlenmiş olduğu halde günümüz koşullarında bunun artık geçersiz olduğunu savunuyor ve gerekçelerini de mevcut toplumsal şartlar içinde aramaya çalışıyorsa bu kişi paradigmayı değiştiriyor demektir. Mesela, Suudilerin Amerikan hayranı olduklarını, hacca gitmenin onlara ve dolayısıyla da Amerika'ya destek vermek olduğunu, bundan dolayı da artık haccın müslümanlara farz olmadığını ileri sürmek klasik paradigmayı değiştirmek demektir. Bu kişi teolojik düşünmeyi tamamen terk etmiş sosyolojik düşünmeye başlamış demektir.

SOSYOLOJİNİN HAC ÇALIŞMALARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Sosyoloji biliminin günümüz hac olgusuna dair klasik paradigmayı değiştirdiği söylenemez. Fakat akademik anlamda hac çalışmaları üzerinde belirgin şekilde etkili olduğu görülür. Bu da hac çalışmalarıyla ilgili nispeten yeni tarz bir literatürün doğmasını sağlamıştır. Bu literatür “sosyoloji” kavramını “sosyal ilişki” yerine kullanır. Mesela “hacca sosyolojik bakış” demek haccın sosyal ilişkiler üzerindeki etkisini anlatmak demektir. Bu, geleneksel anlamda hac üzerine fıkıh çalışması yapmak değildir. Çünkü öyle olsa temelde metinlerin olması gerekirdi. Hac üzerine sosyoloji yapmak da değildir. Çünkü doğrudan toplumdaki hareket edilmemektedir. Oysa sosyolojinin paradigması büyük ölçüde hala toplumdaki hareket eden eski paradigmadır. Bu yeni literatürün merkezinde ne metinler ne de toplum vardır. Hac olgusunun bizzat kendisi vardır. Hac bağımsız bir olgu olarak ele alınır ve onun insan üzerindeki etkisi tartışılır veya aktarılır. Pratikte bu çalışmalar haccın faydalarını saymaya odaklanmış gözükür.

“Haccın Sosyolojik İzahı” adlı çalışma²³ buna örnek olarak verilebilir. Bu çalışmada haccın kişiyi, kazancında doğru olmaya sevk ettiği, kültürel tanışmaya vesile olduğu, kişiye topluluk halindeyken bireysel davranmamayı öğrettiği, yardımlaşma şuurunu geliştirdiği vs. etkilerinden bahsedilmiştir. Görüldüğü gibi konuyu bu şekilde ele almak klasik hac fikhî metinlerine göre nispeten yeni bir anlatım tarzıdır. Bu metinler insanı pasif olarak ele aldığı için eski metinlere, haccı aktif olarak ele aldığı ve buna sosyoloji ve psikoloji unsurlarını eklediği için yeni metinlere benzerler. Fakat yine de haccı nesnel bir gerçeklik olarak ele alıp onun karşısında toplum ve insanı pasif konumlandırdıkları için klasik paradigmadaki radikal bir değişim yapmış olmazlar. Bu metinlerde hac insanın üzerinde terbiye edici bir aktördür. Hac mesela ankete dayalı çalışmalarda olduğu gibi dışarıdan bir aktör referansı ile anlatılmaz. Okuyucu doğrudan haccı yazarın gözünden ve değer yargısından okur.

Hac global veya politik olarak okunduğu zaman da aynı yorumlama yöntemi takip edilir. Mesela “Haccın Hikmetleri” adlı çalışmada²⁴ hac global bir İslam kongresi olarak görülüp hac, İslam birliğinin gerçekleşmesini, İslam ortak pazarının oluşmasını, Müslüman dünyasının sosyal ve iktisadi problemlerinin çözülmesini sağlayabilecek bir faaliyet olarak değerlendirilir. İslam toplumlarını şekillendiren aktif bir unsur olarak ele alınır.

“Haccın hikmetlerini” ele alan eserler daha çok nispeten eski yazılarda ve Diyanet’in çıkardığı dergilerde yayınlanmıştır. Mesela yukarıda adı geçenlerle birlikte “Hacc’ın Amacı ve Hikmetleri” adlı çalışma²⁵ bunlardandır. Ve dikkat edilirse tarihleri eskidir. Bunlar her ne kadar akademik olsa da akademi camiasından ziyade ortalama bir toplum dergisi olarak çıkarılırdı. Günümüze yaklaştıkça sosyoloji literatürünün bu çalışmalarda daha fazla kullanılmaya başladığı görülür. Haccın hikmetleri olarak ele alınan yazılar akademik üslup artırılarak yeniden ele alınır ve haccın toplumsal boyutu veya sosyolojik boyutu gibi adlarla yeniden işlenir. Bu yeni çalışmalarda klasik İslam kaynaklarının yanında sosyoloji literatürüne ait kaynaklar da kullanılmaya başlamıştır. Ve bazıları iddialarını saha bulgularıyla desteklemeye yönelmiştir. Bu çalışmalarda hacle ilgili ileri sürülen iddialar, haccın hikmetlerini teorik olarak ve tahmin ederek anlatan benzerlerinin aksine, sosyolojinin veri toplama teknikleriyle desteklenmektedir. Araştırmacı soyut iddialar üzerinden tahmin yürütmek yerine saha verilerine dayanarak yorum yapar. Okuyucu burada haccı hem yazarın değer yargısıyla

²³ Eyyüp Sanay, “Haccın Sosyolojik İzahı”, *Diyanet İlmî Dergi* XXII/3 (1986), 15-17.

²⁴ Musa K. Yılmaz, “Haccın Hikmetleri”, *Diyanet İlmî Dergi* XXVI/3 (1990), 47-68.

²⁵ İsmail Cerrahoğlu, “Hacc’ın Amacı ve Hikmetleri”, *Diyanet İlmî Dergi* XXVII/3 (1991), 13-22.

hem de toplumun değer yargısıyla birlikte okur. Bu da sosyoloji biliminin İslam coğrafyasındaki akademik çalışmaları etkilemiş olduğunun göstergelerindedir.

SONUÇ

Bir metnin sosyolojik olduğunu gösteren unsur onun paradigmasında kullanılan yöndür. Bundan kasıt tam merkeze insanı veya toplumu koyup araştırmayı toplumun değer yargıları üzerinden yorumlamaktır. Sosyoloji için insan aktif bir öznedir ve bilginin kaynağı toplumun kendisidir. Sosyolog toplumu bir arkeoloji alanı gibi kullanır. Fıkıhçı da toplumla ilgilenir fakat toplum onun için asıl arkeoloji alanı değildir. Onun asıl arkeoloji alanı metinlerdir. Fıkıhçı metinlerden hareket ederek topluma ulaşır. İnsan pasif bir özne olarak görülür. Bundan kasıt, metinle belirlenmiş kriterlere onun uymasını beklemektir. Onun metne uymaması gerektiği koşullar bile metin tarafından belirlenir. Fıkıhçı bu metinlerle toplum arasında bulunur ve metnin ilkelerini tayin ve tespit etmeye ve topluma aktarmaya çalışır. Toplumdan gelen talepleri koşulsuz geçerli saymaz, metne müracaat ederek onun meşru olup olmadığını tespit eder. Öyleyse her ikisi de toplumla ilgili olmasına rağmen fıkıh ve sosyolojinin paradigmaları ters yönlerde bakar diyebiliriz. Bu ikisi arasındaki temel farktır.

Bu yön değişmediği sürece fıkıh ve sosyoloji birbirinden bağımsız iki alan olarak kalmaya devam eder. Bu aslında bir sorun olarak görülmemelidir. Fakat İslam toplumları söz konusu olduğunda bu birden bire soruna dönüşebilmektedir. Çünkü İslam toplumları yüzyıllardır çözülmeyi bekleyen ve giderek de artan sorunlarla baş etmeye çalışmaktadır. Sorunlar toplumsal nitelikli olduğundan çözümler de toplumsal nitelikli olmak durumundadır. İslam toplumları eskiden bu sorunları çözmek için fıkıhın metodolojini kullanırdı. Toplum din merkezli olduğu için de bu, sorun teşkil etmezdi. Fıkıhçı dini metinlerle toplum arasındaki ilişkiyi başarılı şekilde yönetebilirdi. Fakat günümüzde bu metodolojinin artık yetersiz kaldığı görülüyor. Bu da sosyolojiyi İslam toplumları için bir alternatif olarak öne çıkarıyor. Çünkü sosyoloji toplumsal sorunların kökenini yakalama konusunda çok başarılı bir metodoloji sunmaktadır. Fakat bir sorun var. Bu metodoloji aynı zamanda seküler yani insan temelli tüm çözüm yollarını meşrulaştırıyor. Bu da geleneksel fıkıhın tamamen yok olmasına bile yol açabilir.

Bu çalışma iki paradigma arasındaki bu farkı hac olgusu üzerinden örneklendirmeye çalışmıştır. Buna göre fıkıhçı metne bakarak hacla ilgili şartları belirler fakat sosyolojik bulgular hacca gidecek kişileri büyük oranda toplumsal koşulların belirlediğini ortaya koymaktadır. Hatta fıkıhçının hacın ifa şartları olarak belirlediği bazı kriterler gerçek hayatta tam tersine kişinin hacca gitmesine engel olmaktadır. Bu durumda fıkıhçı metni esas alarak karar verse toplumu, toplumu esas alarak karar verse metni kaçırmaktadır. Akademik çalışmalarda bu sorunu aşmak mümkündür. Çünkü mesela Türkiye’deki akademi çoklu paradigmayla çalışmaları onaylar. Yani bir araştırmacı bir yandan klasik fıkıh paradigmasını takip ederken diğer yandan modern sosyolojinin veri toplama tekniklerini kullanabilir. Bu bilimsel bir çelişki olarak görülmez. Tam tersine disiplinler arası çalışma olarak görülerek teşvik edilir. Bunu son zamanlardaki hac konulu akademik çalışmalarda görmek mümkündür.

Asıl sorun dini hükümler söz konusu olduğunda ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma burada somut bir öneri sunmayı hedeflemez. Bu günümüz fıkıhçılarının vermesi gereken bir karardır. Eğer bir gün bu sorunu çözmek için somut bir adım atıldığında o zaman “sosyo-fakihler” hakkında konuşmamız gerekecek.

KAYNAKÇA

Akyüz, Vecdi. “Hac İbadetinin Uygulanışı: Hacca Dair Fikhî Hükümler”. *Bütün Yönleriyle Hac Tartışmalı İlmî Toplantı*, 177-214.

Apaydın, H. Yunus. “İctihad”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21/432-445. İstanbul: TDV Yayınları, 2000. <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/21/C21007158.pdf>

Apaydın, H. Yunus. “Ta’lil”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 39/511-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2010. <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/39/C39012987.pdf>

Bayyigit, Mehmet. *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye’de Hac Olayı*. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Beşer, Faruk. “Bir Bilgi Türü Olarak Fıkıh ve Diğer Disiplinlerle İlişkisi”. *Usûl: İslam Araştırmaları* 5 (2006), 33-62.

Cerrahoğlu, İsmail. “Hacc’ın Amacı ve Hikmetleri”. *Diyanet İlmî Dergi* XXVII/3 (1991), 13-22.

- Cesur, Kerime. “Haccın Fikhî Boyutu”. *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 3 (2007), 74-79.
- Çakmak, Fatma. *Dinsel Bir İtibar Göstergesi Olarak “Hacı”lık*. Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2015.
- Hocaoğlu, Mustafa. “Hacca İstâat, Niyabet ve Haccetmeyenin Hükümü ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”. *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* 3 (2011), 174-187.
- Kemâlî, Muhammed Hâşim. “Fıkıh ve Sosyal Realiteye Uyumu”. çev. Tevhid Ayengin - Nevzat Tartı. *EKEV Akademi Dergisi* II/1 (1999), 83-101.
- Kılıçer, M. Esat. “Ehl-i re’y”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/520-524. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/10/C10004018.pdf>
- Pişkin, Mücahit. *Tüketim Toplumu ve Din İlişkisi Türkiye ve İslam Örneği*. İstanbul: T. C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2014.
- Sanay, Eyyüp. “Haccın Sosyolojik İzahı”. *Diyanet İlmi Dergi* XXII/3 (1986), 15-17.
- Scharf, Betty R. “Dine Sosyolojik Yaklaşım: Öncüler”. *Din Sosyolojisi: Klasik Ve Çağdaş Yaklaşımlar*. ed. Bünyamin Solmaz - İhsan Çapçioğlu. 23-49. Konya: Çizgi Kitabevi, 2009.
- Tekin, Mustafa. “Fıkıh, Müslüman Toplulukların Sosyolojisi mi?” *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi* 24 (2012), 98-104.
- Yılmaz, Musa K. “Haccın Hikmetleri”. *Diyanet İlmi Dergi* XXVI/3 (1990), 47-68.
- Yiğit, Mehmet Ali. *Hac İbadetinde Hanefî Mezhebi İle Ca'ferî Mezhebi Arasındaki Farklılıklar*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.

VÂSIL B. ATÂ VE İÇERİSİNDE “RA” HARFINİN GEÇMEDİĞİ HUTBESİ

VÂSIL B. ATÂ AND HİS SERMON WITHOUT THE LETTER RA

Dr. Öğretim Üyesi Yasin ULUTAŞ

Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, ORCID NO: 0000-0001-7912-6500

ÖZET

İslam düşüncesinin kurucu isimlerinden biri olan Ebû Huzeyfe Vâsıl b. Atâ el-Gazzâl el-Basrî (ö.131/748) hicri ikinci asırda İslam inanç ilkelerini savunmak ve temellendirmek amacıyla kalam ilmi ile ilgili birçok eser yazmıştır. Ancak bu eserlerin neredeyse tümü kaybolmuştur. Günümüze ulaşan en önemli eserlerinden biri Abdüsselâm Hârûn tarafından neşredilen “*Kitâbü Hutbetihî elleti ahrece minhâ harfe'r-râ*” adlı eseridir. Müellif, iyi bir hatip ve edebiyatçı olmasına rağmen her insanda olduğu gibi onda da bir dil hastalığı olan pelteklik mevcuttur. Müellif, bu kusurunu kıvrak zekâsı ve üstün kabiliyeti ile insanlarla konuştuğu zaman içerisinde râ harfinin geçtiği kelimelerin yerine eş anlamlı kelimeleri kullanarak örtmüştür. Vâsıl, bu kısa eserinde İslam inancının ulûhiyet anlayışını oluşturan, tevhit, Allah'ın isim ve sıfatları, ispat-ı vacip gibi konularda temel öz bilgiler vermiştir. Nübüvvet konusunda Hz. Muhammed'in Allah tarafından görevlendirilen hak nebi olduğunu ve görevini her koşulda yaptıktan sonra vefat ettiğini belirtir. Ayrıca dünya ve ahiret konusunda ise ahiretin kalıcı, dünyanın da geçici olduğunu belirterek birini, diğerine tercih etmeden dengeli bir şekilde davranmanın önemini belirtmiştir.

Vâsıl b. Atâ, akıllı ve insan hürriyetini kendi düşünce merkezine koyarak İslam inanç ilkelerini diğer dini ve felsefi akımlara karşı savunmuştur. Onun bu çabası, kendisinden sonra gelen İslam kalamcılarına ve özellikle Mutezile kalamcılarına örneklik teşkil etmiştir. Mutezile kalamcıları, Vâsıl b. Atâ'nın bu hürriyetçi ve akılcı tutumunu devam ettirmişler ve onu kendilerine kurucu önder olarak kabul etmişler. Vâsıl'ı, diğer kalamcılardan ayıran ilk konu, büyük günah işleyeninin durumu hakkında olmuştur. Ona göre büyük günah işleyen ne kâfirdir, ne de mümindir. Zira büyük günah işleyen imanın unsurlarından birini kaybettiği için Müslüman olma vasfını kaybetmiştir. Ancak inkâr etmediği için kâfir de olmamıştır. Şayet tövbe edip ölürse Müslüman olarak kabul edilir. Tövbe etmeden ölürse de fâsık olarak ebediyen cehennemde kalır. Ancak kâfir olmadığı için azabı daha hafif olur. Bu düşüncesini iki konum arasında bir konum anlamına gelen “el-menzile beyne'l-menziletyn” cümlesi ile formüle etmiştir. Onun bu düşüncesi daha sonra gelen Mutezile kalamcıları tarafından ekolün beş ilkesinden biri haline getirilmiştir. Erken dönem kurucu kalam âlimlerinden biri olan müellifin itikat ile ilgili görüşlerin bilinmesi ilk dönem inanç problemlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kalam, Ulûhiyet, Nübüvvet, Hutbe, Vâsıl b. Atâ.

ABSTRACT

One of the founding names of Islamic thought, Abu Huzayfa Vâsıl b. Atâ al-Gazzâl al-Basri (d.131 / 748) wrote many works on the science of kalam in order to defend and base the principles of Islamic belief in the second century of the Islamic calendar. However, almost all of these works have been lost. One of his most important works that have survived to the present day is his work titled "Kitâbü Hutbetihî elleti ahrece minhâ harfe'r-râ" published by Abdüsselâm Hârûn. Although the author is a good orator and a writer, he also has peltekness, a language disorder, as in every human being. The author covered this flaw with his quick wit and superior ability by using synonyms instead of words in which the letter râ was used when he spoke to people. In this short work, Vâsıl gave basic information on subjects such as tawhid, the names and attributes of Allah, proof-of-wajib, which constitute the understanding of divinity of the Islamic belief. He states that Muhammad is the prophet appointed by Allah and that he passed away after fulfilling his duty under all circumstances. In addition, he emphasized the importance of acting in a balanced manner without choosing one over the other, stating that the hereafter is permanent and the world is temporary regarding the world and the hereafter.

Vâsıl b. Ata put the mind and human freedom in his thinking center and defended the principles of Islamic belief against other religious and philosophical movements. This effort of him set an example for the Islamic theologians who came after him and especially the Mutazila theologians. Mutazila theologians, Vâsıl b. They continued this libertarian and rational attitude of Ata and accepted him as their founding leader. The first issue that distinguishes Vâsıl from other theologians was about the state of the great sinner. According to him, a person who commits a major sin is neither an unbeliever nor a believer. Because he lost one of the elements of faith who committed great sins and lost the qualification of being a Muslim. However, he was not an unbeliever because he did not deny it. If he repents and dies, he is considered a Muslim. Even if he dies without repentance, he remains in Hell forever as a sinner. However, since he is not an unbeliever, his torment will be lighter. He formulated this idea with the sentence "el-menzile beyne'l-menzileteyn", which means a position between two positions. This idea of his was made one of the five principles of the school by the later Mutazila theologians. Knowing the views of the author, who was one of the early founding scholars of theology, about belief will contribute to a better understanding of the early period belief problems.

Keywords: Kalam, Divinity, Prophethood, Sermon, Vâsıl b. Atâ.

Giriş

Irak bölgesi, Müslümanların hâkimiyetine girdikten kısa bir süre sonra özellikle hicri ikinci asırdan itibaren diğer sosyal alanlarda olduğu gibi temel İslami ilimler, kültür ve edebiyat alanlarında büyük bir canlanma ve gelişme meydana geldi. Aynı zamanda Emevi ve Haşimi'lerin mücadelesine ev sahipliği yapan siyasi açıdan da hareketli olan bir bölge olmuştur. Emevi'lerin yenilmesi ile beraber bölge, hilafet merkezi haline gelmiş ve her açıdan daha da gelişmiştir. İkinci asrın birinci yarısında bu bölgede yaşayan Vâsıl b. Atâ ilmi birikim, takva, güzel ahlak, yardımseverlik ve tebliğci ruhu ile İslam düşüncesinin kurucu önderlerinden biri olmuştur. Vâsıl, toplumun problemlerine kayıtsız kalmamış, ilmi düzeyde İslam inanç esaslarını anlatan birçok eser yazmıştır. Ne yazık ki bu eserlerin tümü kaybolmuştur.¹ Ancak bazı klasik eserlerde ona nispet edilen bir hutbe ve Amr b. Ubeyd'e yazmış olduğu risale dışında herhangi bir eser yoktur.²

Vâsıl b. Atâ'nın içerisinde ra harfinin geçmediği hutbesini incelediğimizde onun ilmi birikimi ve dinamik kişiliği, teşkilatçı yapısını ve İslam'ı tebliğ etmeye verdiği önemi satır aralarında görmek mümkündür. Yaşadığı dönemde bir yandan Müslümanlar içerisindeki Hariciler, Rafiziler, Müşebbihe ve Cebriyye gibi aşırı ekollerle mücadele etmiş, diğer yandan Maniheizim gibi İslam dışındaki din ve felsefi akımlarla ilmi düzeyde mücadele etmiştir.³ Vâsıl b. Atâ vefat ettiğinde geride kendisini takip eden ve açtığı yolda yürüyen birçok takipçi bıraktı.

Bu tebliğimizde Vâsıl'ın hayatını, şahsiyetini, dildeki pelteklik sorununu ve günümüze ulaşan eserlerinden biri olan içerisinde ra harfinin yer almadığı hutbesini hem şekil hem de konu itibarı ile değerlendirdik. Bu hutbe, dönemin şartlarında hicri 2. asrın en güzel hutbe örneklerinden biridir. Vâsıl, bu hutbesinde siyasi konulara ve İslam düşünce ekollerinin fikir ayrılıklarına değinmemiş, hamd ile başlayarak takvalı olmaya ve Allah'a itaat etmeye davet etmiştir.⁴ İbnü'l-Murtazâ (ö.840/1437), Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz döneminde gerçekleşen hitabet yarışmalarında en güzel hutbeyi Vâsıl b. Atâ'nın okuduğunu belirterek kendisine "Hâtibü'l-Mu'tezile" unvanı verildiğini anlatır.⁵

Vâsıl b. Atâ'nın, *Kitâbü Hutbetihî elleti ahrece minhâ harfe'r-râ*" adlı hutbesi yaklaşık iki sayfadan oluşan bir Cuma namazı hutbesine denktir. Hutbe daha çok İslam inanç esaslarının bir kısmını içeren vaaz türünde bir hutbedir. Bu hutbe, Abdusselam Hârûn tarafından "Nevâdirü'l-mahtûtât" adlı iki ciltlik eserin 1. cildi 134-136 sayfalarında 1371/1951 tarihinde Kahire'de yayınlanmıştır. Biz de çalışmamızda bu metni esas aldık.

¹ Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, trc. Ahmed Serdaroglu (Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976), 422.

² Ahmed b. Muhammed b. Abdürabbih el-Endülisî, *el-'kdü'l-ferîd*, thk. Müfid Muhammed (Beirut: DarüKutübü'l-ilmîyye, 1983), II/224-225; Muhammed Aruçî, "Ebû Huzeyfe Vâsıl b. Atâ el-Gazzâlel-Basrî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/541.

³ Abdulhamit Sinanoğlu, *İmâm Ebû Hanîfe ve Vâsıl b. Atâ*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 66.

⁴ Ebû Huzeyfe Vâsıl b. Atâ el-Gazzâl el-Basrî, "*Hutbetü Vâsıl b. Atâ*," *Nevâdirü'l-mahtûtât*, thk. Abdusselam Hârûn 2. Baskı (Mısır: Mektebetü ve matba'tü Mustafa el-Banni el-Hâlebî ve evladuhu, 1973), 131.

⁵ Ahmed b. Yahya b. el-Murtezâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile* (Beirut: Darü'l-Müntezir, 1988), 29-31.

Erken dönem kelamcılarının yaptığı çalışmaların araştırılması, kelami problemlerin hangi zeminde nasıl ortaya çıktığı ve tartışıldığını göstermesi anlamında günümüz düşünce hayatına katkı sağlayacaktır.

1.Vâsıl b. Atâ'nın Hayatı

Vâsıl b. Atâ, 80/699 yılında Medine'de doğmuştur. Künyesi Ebû Huzeyfe, lakabı ise Gazzâl'dır. Boynu uzun ve ra harfini iyi çıkaramayıp peltek olduğu rivayet edilmiştir. Boynu uzun olduğundan dolayı Amr b. Ubeyd (ö.144/761) bunu bir kusur olarak görmüş bundan dolayı kendisini ayıplamıştır. Ancak daha sonra Vâsıl'n kabiliyetini gördükten sonra bu eleştirisinde hata ettiğini bildirmiştir.⁶ Nesep olarak Arap olmadığı mevaliden olduğu bildirilmiştir. Hangi kabilenin mevalisi olduğu ile ilgili Benî Dabbe, Benî Mahzûm ve Benî Hâşim kabilelerinin isimleri illeri sürülmüştür. Gazzâl lakabı ile anılmasının nedeni, özellikle fakir kadınları bulup yardım etmek amacıyla dokuma anlamına gelen Gazzâl çarşısını sık sık ziyaret etmesi sebebiyle bu lakap ile hitap edildiği ifade edilmiştir.⁷ Uzun süre Basra da yaşaması sebebi ile kendisine Basralı anlamında Basrî lakabı da verilmiştir.⁸ Konu ile ilgili gerek klasik gerekse diğer kaynaklar Vâsıl b. Atâ'nın çocukluğu ve gençliği ile ilgili herhangi bir bilgi vermemişlerdir.⁹ Ancak Kadı Abdülcebbar (ö.415/1025), Vâsıl b. Atâ'nın Ebû Hâşim Abdullâh (ö.98/716-17) ve babası Muhammed b. el-Hanefiyye'den usul dersi aldığı söylemiştir.¹⁰ Muhammed b. Hanefiyye (ö.81/700) tarihinde vefat ettiği için Vâsıl'ın ondan ders alması mümkün değildir. Zira Vâsıl bir yaşında iken Muhammed el-Hanefiyye vefat etmiştir. Ancak oğlu Ebû Hâşim'den ders alması mümkündür. Vâsıl'ın Medin'den Basra'ya ne zaman niçin geldiği ile ilgili kaynaklarda her hangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak Basra'ya geldikten sonra Amr b. Ubeyd ile Hasan-ı Basrî'nin derslerine devam etmiştir.¹¹

Vâsıl b. Atâ, imamet konusunda erken dönem Mutezile kelamcılarında ayrılmıştır. Erken dönem Mutezile kelamcıları Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer Hz. Osman ve Hz. Ali'nin faziletli olduğunu kabul etmelerine rağmen Vâsıl b. Atâ Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan daha faziletli olduğunu savunmuştur. Bu görüşünden dolayı da kendisi Şîi olmakla suçlanmıştır.¹²

Bazı Mutezile kelamcıları, Vâsıl b. Atâ'yı Mutezile'nin dördüncü tabakadan olduğunu kabul etmişlerdir.¹³ Ancak diğer bazı kelamcıları onu Mutezile mezhebinin kurucusu olarak kabul etmişlerdir. Vâsıl b. Atâ'nın itizal fikrine nasıl sahip olduğu ile ilgili farklı görüşler olmasına rağmen, konu ile ilgili en yaygın görüş şudur. Hasan-ı Basrî (ö.110/728) ders anlatırken yanına bir şahıs gelerek, Haricilerin büyük günah işleyen insanları tekfir ettiğini, Mürcie'nin de bunların durumunu ahirette bıraktıklarını ve mümin olarak kabul ettiklerini belirterek konu ile ilgili kendi fikrini sorar. Hasan el-Basri henüz cevap vermeden ders halkasında bulunan Vâsıl b. Atâ şöyle diyerek cevap verir. Ben büyük günah işleyen kimsenin kâfir olmadığı gibi müminde olmadığını aksine fâsik olduğunu düşünüyorum. Zira büyük günah işleyen, mümin ola vasfını kaybetmiştir, ancak inkâr etmediği için kâfir de olmamıştır. Bu nedenle fâsik olarak adlandırılır. Şayet tövbe edip ölürse mümin olarak cennete gider, ancak tövbe etmeden ölürse ebediyen cehennemde kalır, ancak azabı kâfirden daha hafif olur.¹⁴ Vâsıl bu görüşü, "El-menzile beyne'l-menziyeteyn" cümlesi ile formüle edilerek Mutezile mezhebinin beş esasından biri haline getirmiştir. Bu hadiseden sonra Vâsıl b. Atâ ve arkadaşı Amr b. Ubeyd Hasan-ı Basri'nin ders halkasından ayrılarak müstakil bir ders halkası kurmak suretiyle i'tizal fikirlerini yaymaya devam etmişlerdir. Bunun üzerine Hasan-ı Basri, Vâsıl bizden ayrıldı dediği için ayrılanlar anlamında Vâsıl'ın taraftarlarına sonradan Mutezile ismi verilmiştir.

⁶ Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebi Yakub İshak İbn Nedim, *Kitâbü'l-fihrist*, thk. Rıza Teceddüd el-Mazendârî (Beirut: Daru'l-Mesire, 1988), 203.

⁷ İbnü'l- Murtezâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, 28-29.

⁸ Muhammed Aruçî, "Ebû Huzeyfe Vâsıl b. Atâ el-Gazzâl el-Basrî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/539-541.

⁹ Abdulhamit Sinanoğlu, *İmâm Ebû Hanîfe ve Vâsıl b. Atâ*, 61.

¹⁰ Kâdî Abdülcebbar, Ebû'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed el-Hemedânî, *Fadlû'l-i'tizal ve tabakâtü'l-Mu'tezile ve mübâyenetihim lisâiri'l-muhâlîfin*, thk. Fuad Seyyid (Tunus:ed-Dârü't-Tunisiyye, Li'n-Neşr, 1974), 215.

¹¹ Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 414.

¹² Kâdî Abdülcebbar b. Ahmed el-Hemedânî, *Şerhu'l usûli'l-hamse*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/714.

¹³ İbnü'l- Murtezâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, 28.

¹⁴ Muhammed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2011), 59-60.

Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd gibi kelimcilerin çalışmaları neticesinde Mutezile mezhebi Basra'da doğdu ve kısa bir süre içerisinde bütün Irak'ta yayıldı. Vâsıl ve daha sonra gelen Mutezile kelimcileri, fikri düzeyde İslam inanç esaslarına saldıran birçok felsefi ve dini akımlarla akıl ve vahiy ile mücadele etmişlerdir. Seçtikleri metot, düşmanı kendi silahı ile vurmaktı.¹⁵ Vâsıl b. Atâ siyasetten uzak durmuş, tebliğ çok büyük önem veren şahsiyetlerden biri olduğundan dolayı yetiştirdiği birçok öğrenciyi tebliğ amacıyla çeşitli bölgelere göndermiştir. Abdullah b. Hâris'i Batı Afrika'ya davetçi olarak göndermiş birçok kişi davetine icabet etmiştir. Yine Hafs b. Sâlimi Horasan bölgesine, Kasım b. Sa'dî Yemen bölgesine, Eyyüb b. Evten'i el-Cezire bölgesine, Hasan b. Zekvân'ı Kûfe bölgesine ve Osman et-Tavîl'i Ermenistan bölgesine göndermiştir.¹⁶

Vâsıl b. Atâ farklı konulardaki görüşlerini anlattığı birçok eser yazmıştır. Bu eserlerin isimleri farklı yazarlar tarafından zikredilmiştir. Ona nispet edilen bazı eserler şunlardır. “*el-Menzile beyne'l-menziletayn, Kitâbü't-tevhid ve Kitâbü'l-fetaya*,¹⁷ *Esnâfü'l-Mürci'e, Kitâbü't-Tevbe, el-Me'ani'l-Kur'an, Kitâbü'l-hütep fi't-tevhid ve'l-adl, Kitâbü'es-sebil ila ma'rifeti'l-Hakk, Kitâbü-ed-da'vetü, Kitâbü tabâkâtü ehli'l-ilim ve'l-cehl, Kitâbü Mâ cerâ beynehü ve beyne 'Amr b. 'Ubeyd ve Kitâbü Hutbetihî elleti ahrece minhâ harfe'r-râ*” adlı eserlerdir.¹⁸ Müellif, farklı konularda risale türünden birçok eser yazmıştır. Ancak bu eserlerin çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Vâsıl b. Atâ muhtemelen 131/748-9 yılında Basra'da ortaya çıkan bir veba da aynı yıl vefat etmiştir.¹⁹

2. Vâsıl b. Atâ'nın Hutbesi ve Pelteklik Sorunu

Vâsıl b. Atâ düzenlenen hitabet yarışmalarında dönemindeki en iyi şairlerle yarışabilecek düzeyde iyi bir hatiptir. Ancak ilk insandan günümüze kadar birçok insanda doğuştan gelen bir dil problemi olan pelteklik, Vâsıl b. Atâ'da da bulunmaktadır. Vâsıl'daki bu durum, her güzel kadında bulunan bir kusur gibi değerlendirmek mümkündür. Ancak o, kabiliyeti ve kıvrak zekâsıyla konuşurken telaffuzunda zorluk çektiği harflerin geçtiği kelimeleri konuşmalarında kullanmamıştır. Bu pelteklik kusurunu üstün yeteneği ile gidermeyi başarmıştır. Vâsıl'ın bu pelteklik durumu çağdaşlarınca bilinen bir husustur. Zira Ebû Muhammed el-Hâzzan, İsmail b. Abâd'ı övdüğü şiirinde bu duruma değinmiştir.²⁰ Ebu Osman b. Bahr el Câhiz (ö.255/869) de “*el-Beyân ve't-tebyin*” adlı eserinde pelteklik problemine yer vererek Vâsıl b. Atâ'nın da pelteklik konusunda nasıl bir problemle karşılaştığını ve peltek olan bazı insanların, “Kaf, sin, lam, ra ve ya” harflerinin telaffuzunda sıkıntılar yaşadığını belirtmiştir.²¹

Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz Irak bölgesine vali olarak tayin edildikten sonra bu bölgenin önemli merkezlerinde biri olan Basra'da genel halk kitleleri ve ileri gelenlerinde hazır bulunduğu şiir ve hitabet yarışmaları düzenlenmeye başlanmıştır. Yarışmaya katılmak isteyen hatip ve şairler istediği konularda şiirlerini ve yazılarını hazırlayıp sırayla minbere çıkararak konuşmalarını yapmışlardır. Bu yarışmalara dönemin en iyi şairleri ve hatipleri olan Hâlid b. Safvân (ö.135/752-53), Şebîb b. Şeybe (ö. 170/786) ve Fazl b. İsa gibi şahsiyetler katılmışlardır. Hitabet ile ilgili bu yarışmalara saydığımız bu şahsiyetler Vâsıl b. Atâ'dan önce çıkarak konuşmalarını yazdıkları şiir ve hutbelere bakarak yapmışlardır. Bunlar konuşmalarını yaptıktan sonra Vâsıl b. Atâ, minbere çıkarak irticalen konuşmaya başlayarak sözü dolambaçlı olarak uzattıkça uzatmış, ancak ra harfini çıkarmak istediği halde çıkaramadığı için konuşmalarında ra harfinin geçtiği kelimelerin yerine eş anlamlılarını kullanarak devam etmiştir. Vali, bu yarışmalar neticesinde ilk üç yarışmacıyı beğenip hediyeler verdikten sonra Vâsıl b. Atâ'yı da hitabetteki keskin zekâsı ile mahrecinde zorluk çektiği ra harfinin geçtiği kelimelerin eş anlamlılarını ustalıkla kullanmasından dolayı da ödüllendirmiştir. Vâsıl b. Atâ ile çağdaş olan iki şair Beşşar ve Safvan el-Ensari bu yarışmaların düzenlenişi ve uygulaması ile ilgili bilgileri yazmışlardır.²²

Vâsıl b. Atâ'ya nispet edilen bu hutbenin tarihi bir şöhreti vardır. Zira Vâsıl, konu ile ilgili herhangi bir eğitim almadan yetenek ve zekâsı ile ra harfinin geçtiği kelimeleri değil, eş anlamlı olan kelimeleri ustalıkla kullanma becerisini göstermiştir. Örneğin { أعوذ بالله القوي من الشيطان الرجيم ، بسم الله الرحمن الرحيم } demek istediğinde şöyle

¹⁵ Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 426.

¹⁶ İbnü'l- Murtezâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*,32.

¹⁷ İbn Nedim, *Kitâbü'l-fihrist*, 203.

¹⁸ Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir b. Hâlikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Darü's-sadr, 2011), 6/11.

¹⁹ Abdulhamit Sinanoğlu, *İmâm Ebû Hanîfe ve Vâsıl b. Atâ*, 63.

²⁰ Ebû Huzeyfe, “*Hutbetü Vâsıl b. Atâ*,” *Nevâdirü'l-mahtûtât*,122-123.

²¹ Ebu Osman b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyyin*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1998), 1/35-36.

²² Ebû Huzeyfe, *Hutbetü Vâsıl b. Atâ*, 126-129.; Ebu Osman b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyyin*, 1/ 24.

derdi. { أعوذ بالله القوي ، من الشيطان الغوي ، بسم الله الفتح المنان } yine bir sureyi okumak istediğinde içerisinde ra harfinin olmadığı ihlas suresini okurdu. İçerisinde ra harfinin geçtiği şu ayeti okumak istediğinde { وسع كرسيه } derdi: { لا يحويه زمان ولا يحيط به مكان } konu ile ilgili birçok örnek verilmiştir.²³

3. Hutbede Yer Verilen Kelâmî Konular

Vâsıl b. Atâ, bu hutbesinde Müslümanlar arasındaki inanç ve düşünce ayrılıklarına, siyasi görüşlerine değinmeden İslam inanç sisteminin omurgasını oluşturan ulûhiyet, nübüvvet, ahiret ve İslam dinini tebliğ etmenin önemine değinerek bitirmiştir. Hutbede yer verilen inanç ile ilgili konuları şöyle tasnif etmek mümkündür.

3.1. Ulûhiyet

Müellif bütün hutbelerde olduğu gibi Allah'a hamd etmekle hutbesine başlamıştır. Daha sonra Ulûhiyet konusuna yer vermiştir. Hutbesinde Müslümanların inanç konuları ile ilgili sahip oldukları görüş ayrılıklarına değinmeden Müslümanların ittifak ettiği konulara yer vermiştir. Allah'a hamd ettikten sonra yer verdiği konu, Allah'ın ezeli ve ebedi olmasıdır. Allah'ın bu vasfı, Müslümanların üzerinde ittifak ettiği konulardan biridir. Vâsıl b. Atâ ulûhiyeti şöyle açıklamıştır. Allah her yönü ile diğer varlıklardan farklı ve üstündür. O'nun zaman ve mekân ile sınırlandırılması mümkün değildir. Allah'ın kâinatı ve içindekileri yaratmasının daha önce bir eşi ve benzerinin olmadığını belirtmiştir. Bütün varlıkları ilk olarak O, yaratmış ve istediği şekilde biçimlendirmiştir. Allah'ın yaratması, bir gayeye hizmet eden güzel bir yaratmadır. Allah'ın sonradan yarattığı varlıklarını koruması O'nu hiçbir şekilde sıkıntıya sokmaz. Allah neyi nasıl yapmak isterse onu öyle yapar. Olumlu veya olumsuz bir şekilde O'nun iradesine etkileyecek veya ipotek koyacak hiçbir güç yoktur. O, neyi yapmışsa kendi iradesi ile tam yapmıştır. Düşünülen veya düşünülmemeyen eksiklik, zafiyet, kusur gibi menfi durumlardan yücedir, uzaktır. Zira O, her yönü ile tamdır. Hiçbir otorite, Allah'ın iradesi ile gerçekleştirdiği şeyleri eleştirecek veya değiştirecek güce sahip değildir. Kâinattaki bütün varlıklar, isteyerek veya istemeyerek de olsa O'nun otoritesine boyun eğmiştir. Ancak O, yarattıklarına karşı da merhametli ve faziletlidir. Çeşitli varlıklar O'na isyan eder, ancak O, bağışlar, kendisine dua edildiğinde icabet eder. İnsanlar ona isyan ettikten sonra pişman olup tövbe ettiklerinde O, yapılan bu tövbeleri kabul eder ve bağışlar. Hiçbir varlık O'nu aldatamaz. Çünkü O, her şeyi hakkı ile bilir.²⁴

Vâsıl b. Atâ, Allah'ın sıfatları konusunda ise daha önce de belirttiğimiz gibi Allah'ın ezeli ve ebedi olduğunu, hiçbir şeyin onun bilgisi dışında gerçekleşmeyeceğini, her şeyi hakkı ile yani bütün yönleri bildiğini ifade etmiştir. Müellif, Allah'ın bir olduğunu, eşi ve benzerinin olmadığını, diğer mahlûkatın vasıflarından yüce vasıflara sahip olduğunu, kendisi dışındaki mahlûkatın hiçbiri O'na benzemez olduğunu ifade eder. Konu ile ilgili Allah, Kur'an-ı Kerimde kendisini şöyle tanımlamıştır: “*Deki Allah birdir. Hiçbir şeye muhtaç değildir. Doğmamıştır, doğurmamıştır. O'nun dengi hiçbir şey yoktur.*”²⁵ Allah'ın bütün isimleri mukaddestir. O'nun her türlü nimeti yücedir. O'nun mahlûkata verdiği nimetleri kimse veremez. Hiçbir akıl, anlayış, zan ve evham O'nu bütünüyle kavrayamaz. Müellif, hutbesinde “Allah, ulûhiyetine delalet eden hikmetlerini açıkladı” cümlesi ile ispat-ı vacip konusuna değinmiştir. Daha sonraki kelimciler, Allah'ın varlığına ve birliğine delalet eden akli ve nakli delilleri bütün ayrıntılarıyla ortaya koymuşlardır.²⁶

Müellifin hutbesinde belirttiği hususlar, Mutezile ekolünün ulûhiyet; tevhit, Allah'ın sıfatları ve İspat-ı vacip konularında temel teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö.324/936) Mutezile ekolünün tevhit anlayışını tanımlaması, Vâsıl b. Atâ'nın hutbesinde belirttiği tevhit anlayışının neredeyse açıklaması niteliğindedir. Mutezile kelimcileri, Allah'ın eşi ve benzeri olmadığına, kadir, işiten, bilen ve gören olduğunu söylemişlerdir. Yine Allah'ın cisim, cevher ve araz olmadığını, zaman ve mekândan münezzehtir olduğunu, hiçbir şekilde yaratıklara benzemediğini belirtmişlerdir. Allah'ın varlığı ve birliğinin kâinattaki mevcut deliller ışığında mevcut bilgi kaynakları ile bilineceğini, ancak mahiyetinin bilinmeyeceğini savunmuşlardır.²⁷

²³ Ebû Huzeyfe, *Hutbetü Vâsıl b. Atâ*, 131.

²⁴ Ebû Huzeyfe, *Hutbetü Vâsıl b. Atâ*, 134.

²⁵ İhlas 112/1-4.

²⁶ Ebû Huzeyfe, *Hutbetü Vâsıl b. Atâ*, 134.

²⁷ Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve ihtilâfi'l-musallîn*, çev. Mehmet

Allah'ın sıfatları konusunda ise Vâsıl, bazı sıfatları zikretmiş ancak ayrıntılara girmemiştir. Daha sonra gelen Mutezile kelamcıları Mutezile ekolünün sıfatlar konusundaki düşüncesini açıklamışlardır. Onlara göre şayet Allah, bu sıfatlara kadim manalar olarak sahip olsaydı, bu kadim manaların ona denk olması gerekirdi ki, böyle bir durum tevhit açısından imkânsızdır. Yani Allah'ın hayat ile hay, ilim ile âlim, kudret ile kadir olması mümkün değildir. Aksine Allah, zâtı itibari ile âlim, kadir, bâsîr ve sem'dir.²⁸

3.2. Nübüvvet

Müellif, Hz. Muhammed'in Allah tarafından insanlara gönderilen gerçek nebi olduğunu şu cümlesi ile ifade etmiştir. “Gerçek bir şahadet, doğru bir söz, halis bir niyet ve doğru bir inançla Hz. Muhammed'in Allah'ın halis, katıksız kulu ve nebisi olduğuna şahadet ederim.”²⁹ Vâsıl b. Atâ bu hutbede Hz. Muhammed'in de diğer peygamberler gibi Allah tarafından dinini tebliğ etmesi için gönderilmiş gerçek bir nebi olduğunu belirtmiştir. Allah insanlar arasında peygamber olarak seçtiği insanı, diğer insanlara karşı nübüvvetini ispat edecek deliller de vermiştir.³⁰ Bu delillerin başında peygamberlerin gösterdiği mucizeler gelir. Peygamberler kendilerine verilen bu delil ve mucizeler aracılığı ile hem gerçek bir peygamber olduklarını ortaya koyarlar hem de Allah'ın anlatmakla görevlendirdiği dini anlatırlar. Kur'an-ı Kerim birçok peygamberin hayat hikâyelerine ve kendilerine verilen delil ve mucizelere yer vermiştir. Nitekim Hz. Musa'ya asa, beyaz el ve benzeri mucizeler verilmiştir. Yine Hz. İsa'ya kimsenin tedavi edemediği hastaları iyileştirme imkânı verilmiştir. Hz. Muhammed'de hem mana hem de dil, üslup ve belagat gibi konularda eşi ve benzeri olmayan ilahi kelamı yani Kur'an-ı Kerim verilmiştir. Câhiz, peygamberlere verilen mucize ve delillerin gönderildikleri kavimlerin kuvvetli oldukları alanlarla ilgili olduğunu, Allah'ın peygamberlerine verdiği bu delillerle onları, kuvvetli oldukları yönlerden aciz duruma düşürmek suretiyle hakkı düşünmelerine katkı sağlamaya çalıştığını belirtir. Nitekim Hz. Musa döneminde Mısırlıların en kuvvetli oldukları alan sihirdi, Hz. Musa onları asa mucizesi ile çaresiz bıraktı. Sihirbazlar bu mucizeler sayesinde hak ile sihri birbirinden ayırıp edip iman ettiler.³¹ Hz. İsa'nın gönderildiği kavim de tıp ilminde kuvvetli olup birçok hastalığı tedavi edebiliyorlardı, Allah onları da Hz. İsa'ya ölümleri diriltme mucizesiyle destekleyerek kuvvetli oldukları alanda aciz bıraktı. Yine Hz. Muhammed'in gönderildiği toplum olan Müşrikler, şiir ve belagat vb. sanatlarında mahir olmalarına rağmen Allah'ın peygamberine verdiği Kur'an-ı Kerim'in kısmen de olsa bir benzerini getiremediler.³²

Allah tarafından delil ve mucizeler ile gönderilen peygamberler, kendilerine verilen bu deliller ile insanları Allah'ın dinine davet etmişlerdir. Hz. Peygamber de Allah tarafından gönderilen bu peygamberin son halkasıdır. Hz. Peygamber kendisine verilen dini hakkı ile tebliğ etti. Bu uğurda inkârcılarla mücadele etti. Hiçbir kınayıcının kınanmasından da çekinmedi. Hz. Muhammedi gayesinden caydırmak isteyenler oldu, ancak Hz. Peygamber bu engellere itibar etmedi, vefat edinceye kadar da gaye ve hedeflerine bağlı kaldı. Vâsıl b. Atâ, Hz. Peygamber ve temiz ailesine selam olsun diyerek nübüvvet konusundaki konuşmasını bitirmiştir.³³

3.3. Dünya-Ahret Münasebeti

Vâsıl b. Atâ, hutbesinde Allah'tan sakınmaya ve belirlediği sınırlar içerisinde hareket ederek O'na itaat etmeyi tavsiye ederek dünya ve ahiret hayatı hakkında insanlara nasihatler da bulunmuştur. Dünyada Allah'a yaklaştıracak davranışlarda bulunmayı ve O'na isyan etmemeyi tavsiye etmiştir. Takvalı olmaya değinerek Allah'ın emrettiği sınırlar içerisinde kalarak bir hayat sürmenin ahiret hayatında insanlar için en iyi sonucu doğuracağını belirtmiştir. Dünya hayatında mevcut olan lezzet, süs ve fitneye karşı uyararak dünya hayatın da var olan şeylerin belli bir vakit ile sınırlı olduğunu ve belli bir süre sonra yok olacağını belirtir. Dünya hayatı ve eğlencesine bel bağlayanların helak olduğunu belirtir. Dünyanın insanları farkına varmadan tatlı yönleri ile zehirlediğini belirterek şehirleri ve fabrikaları kuran melikler, kapıları kilitleyenler, perdeleri örtenler, atları

Dalkılıç, Ömer Aydın (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 154.

²⁸ Kâdî Abdülcebâr b. Ahmed el-Hemedânî, *Şerhu'l usûli'l-hamse*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 1/314, 322.

²⁹ Ebû Huzeyfe, *Hutbetü Vâsıl b. Atâ*, 134-135.

³⁰ Ebû Huzeyfe, *Hutbetü Vâsıl b. Atâ*, 134-135.

³¹ Tâhâ 20/70.

³² Ebu Osman Bahr b. Amr el-Câhiz, *Resâilü 'c-Câhiz*, şrh. Ali Ebu Mühlhim (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 2002), 3/156

³³ Ebû Huzeyfe, *Hutbetü Vâsıl b. Atâ*, 134-135.

hazırlayanlar, ülkeleri idare edenler ve mirası kullananlar şimdi nerededirler diye sorarak dünya hayatını geçici olduğunu belirtir.³⁴

Dünya hayatının geçiciliğini Vâsıl b. Atâ şöyle ifade eder: “Dünya onları pençeleriyle yakaladı, göğsünde öğüttü ve azı dişleriyle ısırıldı. Ve yine onları, genişlikten darlığa, şereften zillete ve hayattan ölüme sürükledi. Böylece mezarda ikamet eder oldular. Kurtçuklar onları yedi. Mezarından başkasını inceleyemediler. Orada ancak yaptıklarını buldular. Onların hiçbirini his etmezsin ve onlardan hiçbir söz de işitmezsin. Erzak temin edin ki Allah sizi af etsin. Azığın en hayırlısı takvadır”.³⁵ Müellifin bu cümleleri dünya hayatının geçiciliğini ve ahiret hayatının daimi olduğunu güzel bir şekilde ifade etmiştir. Müellif, Kur’an-ı Kerim’deki bazı ayetleri zikrederek akıl nimetini gereği gibi kullanarak Allah’a itaat etmeye davet etmiştir. Nitekim Vâsıl, konu ile ilgili Allah’ın şu ayetlerini zikretmiştir: “Ey akıl sahipleri! Allah’tan korkunuz. Belki kurtuluşa erersiniz.”³⁶ Başka bir ayette ise şöyle buyurmuştur: “İşte onlar, Allah’ın hidayete erdirdikleridir. Akıl sahipleri de onlardır.”³⁷

Müellif hutbesinde müminlere öğütlerde bulunarak takvalı olmayı istemiş, Allah’ın kitabı olan Kur’an-ı Kerim’de en güzel öğüt ve nasihatlerin bulunduğunu belirterek okunduğunda her insanın onu dinleyip gereğini yapması durumunda hidayete erebileceğini belirtmiştir. Vâsıl b. Atâ, Kur’an’ın verdiği bilgilerden hareketle insanları şeytana ve onun tuzaklarına karşı da uyarmayı ihmal etmemiştir. Hutbesinin sonunda şöyle dua etmiştir. Kur’an’dan faydalandırmayı, elem verici azaptan sakındırmayı ve nimeti bol olan cennet ile mükâfatlandırmayı dileyerek hutbesini sonlandırmıştır.³⁸

Sonuç

İslam dini Hicaz bölgesinde doğduktan kısa bir süre sonra orta doğudaki birçok bölge Müslümanların hâkimiyetine girdi. Hz. Ömer’in hilafeti döneminde İslam hâkimiyetine giren bölgelerden biri de Sâsânî İmparatorluğun hâkimiyetinde olan Irak bölgesidir. Bu bölge Müslümanların hâkimiyetine girdikten sonra Kûfe ve Basra gibi bazı şehirler kuruldu. Kurulan bu şehirler kısa bir süre sonra önemli ilim merkezleri konumuna geldiler. Bu şehirlerde birçok İslam âlimi yetişti. Hicri 2. asırda bu bölgede yetişen âlimlerden biri de Vâsıl b. Atâ’dır. Bu dönemde birçok dine mensup olan insanlar iç içe yaşamış, İslam âlimleri bir tarafta gayri Müslümlere karşı İslam inancını savunurken diğer yandan kader, büyük günah gibi kelami problemleri kendi aralarında tartışmışlardır. Yaşanan bu tartışmalar neticesinde İslam düşünce ekolleri oluşmaya başlamıştır. Vâsıl b. Atâ, hocası Hasan el-Basrî’nin ders halkasından ayrıldıktan sonra müstakil bir ders halkası kurarak birçok öğrenci yetiştirmiştir. Yetiştirdiği bu öğrencilerin bir kısmını İslam dünyasının farklı bölgelerine göndererek görüşlerinin yayılmasını sağlamıştır. Aynı zamanda ilmi, takvası, güzel hitabeti ve cömertliği ile temayüz etmiş erken dönem İslam düşüncesinin kurucu âlimlerden biri olan Vâsıl, İslam inancını diğer dini ve felsefi akımlara karşı savunduğu gibi İslam inancını akli olarak temellendirme gayreti içerisinde de olmuştur. İslam inancını savunmak ve temellendirmeye çalışmak amacı ile kelim ilmi ile ilgili birçok eser yazmıştır. Ne yazık ki bu kıymetli eserlerin çoğu kaybolmuştur. Günümüze ulaşan eserlerinden birisi “*Kitâbü Hutbetihî elleti ahrece minhâ harfe’r-râ*” adlı içerisinde ra harfinin yer almadığı hutbesidir. Her insanın bir kusuru olduğu gibi Vâsıl b. Atâ’da iyi bir hatip olmasına rağmen dilinin peltek olması sebebiyle ra harfini telaffuz etmekte zorlanmıştır. Ancak Vâsıl, bu kusurunu bildiği için konuştuğunda içerisinde ra harfinin geçtiği kelimeler değil, ra harfinin geçmediği eş anlamlı kelimelerle konuşarak peltekliliğini ustalıkla dinleyicilere yansıtmamıştır. Değerlendirmesini yaptığımız bu hutbede müellif, ra harfinin geçtiği hiçbir kelimeyi kullanmamıştır. Hutbenin meşhur olmasında bu unsurun büyük katkısı olmuştur.

Vâsıl b. Atâ bu hutbesinde siyasi görüşlere yer vermeden ulûhiyet, nübüvvet ve dünya-ahire dengesinin sağlıklı kurulması konusu ile ilgili görüşlerini her tabakadan insanın anlaya bileceği sade ve açık bir üslupla açıklamıştır.

³⁴ Ebû Huzeyfe, *Hutbetü Vâsıl b. Atâ*, 134-135.

³⁵ Ebû Huzeyfe, *Hutbetü Vâsıl b. Atâ*, 134-135.

³⁶ el-Maide 5/100.

³⁷ ez-Zumer 39/18.

³⁸ Ebû Huzeyfe, *Hutbetü Vâsıl b. Atâ*, 135-136.

Kaynakça

- Aruçî, Muhammed. “Ebû Huzeyfe Vâsıl b. Atâ el-Gazzâl el-Basrî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/539-541. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Câhiz, Ebu Osman Bahr b. Amr el-. *Resâilü’c-Câhiz*. şrh. Ali Ebu Mülhim. Beyrut: Dâr ve Mektebetü’l-Hilâl, 2002.
- Câhiz, Ebu Osman b. Bahr. *el-Beyân ve’t-tebyîn*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 1 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1998.
- Ebû Huzeyfe Vâsıl b. Atâ el-Gazzâl el-Basrî. “*Hutbetü Vâsıl b. Atâ.*” *Nevâdirü’l-mahtûtât*. thk. Abdusselam Hârûn. 2. Baskı. Mısır: Mektebetü ve matba’tü Mustafa el-Banni el-Hâlebî ve evladuhu, 1973.
- Emin, Ahmed. *Fecrü’l-İslâm*. trc. Ahmed Serdaroğlu. Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976.
- Endülisî, Ahmed b. Muhammed b. Abdürabbih el-. *el-’kdü’l-ferîd*. thk.
- Müfid Muhammed. Beyrut: Darü Kutübü’l-ilmîyye, 1983.
- Eş’arî, Ebû’l-Hasan. *Makâlâtu’l-İslâmiyyin ve ihtilâfi’l-musallîn*. çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005
- İbn Nedim, Ebû’l-Ferec Muhammed b. Ebi Yakub İshak. *Kitâbü’l-fihrist*. thk. Rıza Teceddüd el-Mazendârî. 1 Cilt. Beyrut: Darü’l-Mesire, 1988.
- İbn Hâlikân, Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir. *Vefeyâtü’l-a’yân*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Darü’s-sadr, 2011.
- İbnü’l-Murtezâ, Ahmed b. Yahya. *Tabakâtü’l-Mu’tezile*. Beyrut: Darü’l- Müntezir, 1988.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebû’l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî. *Fadlû’l- i’tizal ve tabakâtü’l-Mu’tezile ve mübâyenetihim lisâiri’l-muhâlîfin*. thk.
- Fuad Seyyid. Tunus: ed-Dârü’t-Tunisiyye, Li’n-Neşr, 1974.
- Kâdî Abdülcebbâr, b. Ahmed el-Hemedânî. *Şerhu’l usûli’l-hamse*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Sinanoğlu, Abdulhamit. *İmâm Ebû Hanîfe ve Vâsıl b. Atâ*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- Şehristânî, Muhammed eş-. *el-Milel ve’n-nihal*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Lıtera Yayıncılık, 2011.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

İBN SİNÂ'DA DİN SİYASET İLİŞKİSİ: HALİFELİK

THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION and POLITICS in AVICENNA: THE CALIPHATE

Dr. Öğr. Üyesi Fevzi YİĞİT

*Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Ana Bilim Dalı,
ORCID NO: 0000-0001-9420-5186*

Özet

Bu bildiride İbn Sînâ'nın siyaset felsefesi konu edilecektir. Bildirinin amacı, İslâm siyaset felsefesine İbn Sînâ'nın ne yönde bir katkı yaptığını araştırmaktır. Anlaşılan İbn Sînâ, siyaset felsefesi konusunda Fârâbî'nin bıraktığı yerden meseleyi incelemiş ve onun filozof başkan tiplemesini halife başkan (teellüh etmiş lider) tiplemesine doğru kaydirmiştir. Halifeyi bütün insanlığın lideri olarak kabul etmiş, ontolojik açıdan onun üstün bir mevkiye olduğunu belirtmiş ve halifenin varlığını inkâr etmeyi Tanrı'yı inkâr etmekle eşleştirerek dinin aslında toplumsal bir olgu olduğunu ileri sürmüştür. İbn Sînâ'nın bu katkısının arka planında iki şeyin olduğu söylenebilir: Birincisi onun üzerinde etki sahibi olan Şîî ve İsmâîlî düşünce, ikincisi ise onun 'pratik anlamda Fârâbî'nin filozof başkan anlayışının İslâm toplumunda uygulanma şansının fazla olmadığına' dair kanaati. İbn Sînâ'ya göre halife, peygamberin geleneğini devam ettirdiğinden ve birliği sağlamakla görevli olduğundan ya nas ile belirlenmelidir ya da önde gelenlerin seçimiyle. Birincisi, birliğin sağlanıp ihtilafın önüne geçilmesini temin etmesi yanında aynı zamanda devletin yönetim biçimi ve dayandığı temel yasaların yerleşmesine yönelik bir tedbir olarak da değerlendirilebilir. İbn Sînâ, ikinci seçeneği iki ihtimalden dolayı teklif etmiş olabilir: Birincisi onun dört halife dönemini sistemine dâhil etmek istemesidir. İkincisi ise önde gelenlerin seçimini atanmış halifeler devrinin sonunda devreye girmesi gereken bir uygulama olarak görmesidir. Onun halifeliğin inkârını, hak bir halifeye karşı yapılan isyanı ve hak halifeye karşı gelen isyankâra karşı koymayı Tanrı tanımazlıkla eşleştirmesi, aklen verilmiş bir hükümdür. İbn Sînâ'nın bu hükmün Kur'an ve hadislerdeki karşılıklarına referansta bulunmaması, meselenin aklen ne kadar açık olduğu yönündeki kanaatine bağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Felsefesi, İbn Sînâ, Din, Siyaset, Halifelik.

Abstract

The subject of this paper is Avicenna's political philosophy. The purpose of the paper is to investigate what contribution Avicenna made to the political philosophy of Islam. Apparently, Avicenna examined the issue from where Fârâbî left in terms of political philosophy, and shifted his philosopher-president type to that of caliph president (a divine leader). He accepted the caliph as the leader of all mankind, stated that he was ontologically superior, and paired the denial of the caliph with denial of God, and claimed that religion was actually a social phenomenon. It can be said that there are two things behind this contribution of Avicenna views on the unity or oneness of religion and politics. The first one is the Shi'ite and Ismaili thought that had an influence on him, and the second one is his conviction that al-Fârâbî's understanding of the philosopher president does not have much chance to be applied in the Islamic society. In this case, since the caliph continues the tradition of the prophet and is responsible for ensuring the unity of the society, he should be appointed either by way of *nass* or by the election of the leaders in the society. The first can be evaluated as a measure for the establishment of the state's form of government and the basic laws on which it is based, as well as ensuring that unity is established and conflict is prevented. Avicenna may have proposed the second option because of two possibilities: The first is that he did this to include the four caliph periods in his system. The second is that he sees the election by the leaders in the society as a practice that should take place at the end of the rule of the appointed caliphs. His pairing the denial of the caliphate, the rebellion against a righteous caliph, and the failure to resist the rebel against the righteous caliph with the denial of God is a judgement made by reason. The fact that Avicenna does not refer to the equivalents of this judgment in the Quran and hadiths can be understood that the matter in his mind is quite clear.

Keywords: Islamic Philosophy, Avicenna, Religion, Politics, Caliphate.

GİRİŞ

Bu bildiride İbn Sînâ'nın (öl. 428/1037) siyaset felsefesi konu edilecektir. Bildirinin amacı, İbn Sînâ'nın İslâm siyaset felsefesine nasıl bir katkı yaptığını araştırmaktır. Anlaşılan İbn Sînâ, siyaset felsefesi konusunda Fârâbî'nin bıraktığı yerden meseleyi ele almış ve onun filozof başkan tiplemesini halife başkan (teellüh etmiş lider) tiplemesine doğru kaydırmıştır. Halifeyi bütün insanlığın lideri olarak kabul etmiş, ontolojik açıdan onun üstün bir mevkiye olduğunu belirtmiş ve halifenin varlığını inkâr etmeyi Tanrı'yı inkâr etmekle eşleştirerek dinin aslında toplumsal bir olgu olduğunu ileri sürmüştür.

İbn Sînâ, siyaset felsefesine dair yazılarının az olduğunu bilincinde olarak konuyla ilgili bir kitap yazmayı vaat etmiş¹ ancak ömrü buna yetmemiştir. Buna rağmen o, siyaset felsefesine dair temel düşüncelerini, yazdığı diğer kitaplarda özet olarak dile getirmiştir. Bu açıdan onun *eş-Şifâ*'nın *Metafizik* kitabıyla *en-Necât* kitapları ayrı bir öneme sahiptir. Bu iki kitabın yanında konuyla ilgili en önemli risalesi *Kitâbü's-siyâse*'dir. Diğer bazı risalelerinde konuyla ilgili dolaylı bazı anlatımlara başvurmuştur.

İbn Sînâ'ya göre insan aklı (nefs-i nâtika) ve bu aklın elde ettiği hikmet, nazarî ve amelî olmak üzere ikiye ayrılır.² Nazarî hikmet, doğrudan eylemlere konu olmaması yönünden mevcutları oldukları hal üzere bilmeye çalışmaktır. Bu, bir anlamda tevhit ve hendese ilmi gibi, yakîn içeren bir inanç ve en doğru görüşü oluşturma faaliyetidir. Amelî hikmetin gayesi ise iyiliği elde etmek amacıyla amelî olanın nazariyesini belirlemektir. Yani bu ilimde, eylemin nazarî boyutu kazanılmaya çalışılır. Nazarî hikmet hakikati amaçlarken amelî hikmet ise iyiliği amaçlar.³ Amelî hikmet bireyin, ailenin ve toplum yönetimi olarak üçe ayrılır. Aile ve toplum yönetimine siyaset ilmi denir.⁴

İslâm siyaset tarihi ve düşüncesi, bir bakıma halifelik kavramı etrafında yapılanmıştır. Fakat düşünce ekolleri hilafet fikrini kendilerine göre yorumlamıştır. Örneğin Fârâbî (öl. 339/950), siyaset düşüncesini akıl ve felsefesinin önceliği üzerine kurarken dini aklın uygulama alanındaki bir yansıması olarak görmüştür.⁵ Ona göre erdemli şehrin yöneticisinin şehre göre olan konumu, İlk Sebeb'in bütün evrene göre olan konumu gibidir. Bir başka benzetmeye göre kalbin bedendeki yeri neyse reisin/başkanın de şehirdeki yeri aynıdır.⁶ Reisin amacı, şehri tümel varlık düzenine uygun bir hale getirmektir. İnsan toplumlarında bu, ancak bilgi ve iradeyle sağlanabilir. Reisin varlığı erdemli şehrin birincil şartıdır. Onun varlığı birlik ve beraberliğin en güçlü garantisidir.⁷ Fârâbî'ye göre erdemli toplumu kurmak kadar onu yaşatmak da önemlidir. Bunun için kurucu reisin izinden giden başkanlar silsilesinin var olması gerekir. Şu halde erdemli şehri sırasıyla ilk başkan, ilk başkanın yerine geçen filozoflar/imamlar ve üçüncü olarak takipçi başkanlar yönetmelidir.⁸ Kısaca Fârâbî'ye göre din, faal akıldan elde edilen hakikat bilgisinin büyük ölçüde taklidi, temsili, sembolik ve ikna edici metotlarla anlatımıdır. Buna göre felsefe dinden öncedir yani din felsefeye tâbidir.⁹ İbn Sînâ'da ise böyle bir öncelik ve sonralıktan bahsedilmez.¹⁰

İbn Sînâ'ya göre siyaset ilminin kaynakları Platon (öl. MÖ 347) ve Aristoteles'in (öl. MÖ 322) kitapları yanında nübüvvet ve şeriatın verileridir. Din, şeriat ve yasalar (namus) halkları kandırmak için konulmuş hile ve aldatmacalar değil aksine gidilecek en sağlam yol ve örneklerdir. Bunun için vahiy indiren meleğe namus/yasa denir.¹¹ Kadim medeniyetlerin birçoğunda, meleğin hem ontolojik bir varlığı, hem kozmolojik görevleri hem de vahiy/yasayı temsil etmesi, kültürlerle yöneticinin kutsallık ve bilgeliği kendisinde toplaması

¹ İbn Sînâ, *eş-Şifâ: el-Medhal*, nşr. el-Eb Kanavâtî - Mahmud el-Hudayrî - Fuâd el-Ehvânî (Kahire: Vezâretü'l-Maârifî'l-'Umûmiyye, 1952), 1/11.

² İbn Sînâ, "Risâle fi'l-birr ve'l-ism", çev. Gürbüz Deniz, *Diyanet İlmî Dergi* 50/1 (2014), 239.

³ İbn Sînâ, *Risâle fi Aksâmi'l-'Ulûmi'l-'Akliyye* (Kahire: Dâru'l Arab, 1989), 105; M. Cüneyt Kaya, "İbn Sînâ'nın Amelî Felsefe Tasavvuruna Bir Giriş Denemesi", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 14/27 (2009/2), 70.

⁴ İbn Sînâ, *Risâle fi Aksâmi'l-'Ulûmi'l-'Akliyye*, 107.

⁵ Şenol Korkut, *Farabi'nin Siyaset Felsefesinin Temel Problemleri ve Kökenleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 226.

⁶ Fârâbî, *El-Medînetü'l-Fâzıla*, çev. Yaşar Aydın (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 189-194.

⁷ Mustafa Yıldız, *Farabi'nin Toplum ve Devlet Görüşü*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 245.

⁸ Yıldız, *Farabi'nin Toplum ve Devlet Görüşü*, 239-240.

⁹ Farabî, *Mutluluğun Kazanılması*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 44.

¹⁰ Hümeyra Özturan, "Fârâbî ve İbn Sînâ'da Amelî Felsefe: Bir Mukayese", *Nazariyat* 5/1 (Nisan 2019), 33.

¹¹ İbn Sînâ, *el-Mübâhasât*, ed. Muhsin Bidarfer (Kum: Müessesesi-i Pejuheşha-yı Hikmet ve Felsefe-i İran, 1371), 190.

şeklinde yansımıştır. Bunun bir örneği olarak eski Türk geleneğinde devlet başkanının, hem kutsal bir kişi hem de bilge olması gerekliliğine inanılmıştır.¹²

1. TOPLUM VE SİYASETİN GEREKLİLİĞİ

İnsan, bedensel ve tabii yönleri itibariyle tabiatın zayıf bir ferdiyse de akli ve iradesiyle tabiatın bütün üyelerinden daha üstündür. Bu üstünlüğün en büyük getirilerinden biri, insan bireylerinin bir araya gelerek iradi anlamda devlet denilen aygıtı geliştirmesidir. Şu halde toplum devletin varlık nedeniyken devlet ise toplumun amacı yani yetkinliğidir. Başka bir ifadeyle toplum olmaksızın insanın var olması mümkün değilken devletleşmemiş toplumların da olgunlaşmış kemale ermesi mümkün değildir.¹³ Bunun için insanlık tarih boyunca erdemli toplum oluşturma ve ideal devlet kurma hayaline sahip olmuştur.

İlk insan çiftiyle birlikte toplumsal yapıları inşa etmeye başlayan insanoğlunun, toplumu felsefe ve düşüncenin konusu yapması İlkçağ Yunan felsefesiyle başlar. Bu açıdan Platon ve Aristoteles'in düşünceleri ayrı bir önem ifade eder. Platon'a göre toplumun kuruluş nedeni insan fertlerinin kendi kendine yetememesi yani yaratılışı gereği diğer bireylere muhtaç olması yanında¹⁴ her bir insan ferdinin tıpkı madenler gibi birbirlerinden farklı yapı ve değerde olmasıdır. Bu durumda en üstün insan ferdi olan filozofun -ki binde bir yetişir-¹⁵ yönetici olması gerekir.¹⁶ Ona göre filozof Tanrısal bir varlıktır ve onun kuracağı bu Tanrısal devlet, hayal ürünü bir ütopya değil¹⁷ gerçekleşmesi mümkün bir ideadır.¹⁸ Bu devlet gökteki devletin yeryüzündeki bir yansıması olacaktır.¹⁹ Bütün insanlar için dünyada Tanrısal ve bilge bir yöneticinin emrine girmek kadar faydalı çok az şey vardır. Platon demokrasi, oligarşi ve tiranlık gibi yönetim biçimlerini doğru düzgün bir devlet biçimi saymazken²⁰ en iyi devlet biçiminin, filozofun akıl gücü ile devlet gücünün birleştiği devlet biçimi olduğunu söyler.²¹

Aristoteles'e göre insan, politik bir hayvandır. Kentin varlık sebebi ise bir görüş etrafında toplanmaktır.²² Devlet, ayrı organların ve erklerin arasında kurulan bir dengedir. Yani devlet doğal bir birlik değildir.²³ Bu birliğin yöneticileri bilgili ve iyi olmak durumundadır.²⁴ Çok büyük üstünlüğe ve iyiliğe sahip olanlar, Tanrısal insanlar olduklarından devletin üstünde yer almalı ve yasaları da onlar yapmalıdır.²⁵ Yasa ve yönetici devlet için gereklidir. Yasanın yönetimini istemek aslında Tanrı'nın ve aklın yönetimini istemektir.²⁶

İbn Sînâ'ya göre ise insan, diğer canlılardan farklı olarak hayatını yoluna koyabilmesi için eşine ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç aileyi oluşturur. Tek bir ailenin yalnız başına yaşamın bütün ihtiyaçlarını karşılaması mümkün değildir. Bu yüzden diğer ailelerle bir araya gelinmesi gerekir. Bu bir araya geliş sayesinde hayatın gerektirdiği görevler pay edilir. Örneğin bir araya gelenlerden birisi tarım, diğeri terzilik bir diğeri ise demircilik ve benzeri işleri yapar. Bu öyle bir zorunluluktur ki ilkel ve gelişmemiş insan toplulukları bile belirli bir ölçüde buna uymak durumdadır. Onların durumu incelenince medeni insan birliklerini taklit ettikleri görülür.²⁷

¹² Ahmet Kamil Cihan, "Farabi'nin Siyâset Felsefesinde Türk Devlet Anlayışının İzleri", *Bilimname* 4 (2004/1), 30.

¹³ Yıldız, *Farabi'nin Toplum ve Devlet Görüşü*, 232-233.

¹⁴ Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 54.

¹⁵ Platon, *Devlet*, 202.

¹⁶ Platon, *Devlet*, 111.

¹⁷ Platon, *Devlet*, 264.

¹⁸ Platon, *Devlet*, 212.

¹⁹ Platon, *Devlet*, 233.

²⁰ Platon, *Yasalar*, çev. Candan Şentuna - Saffet Babür (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 1998), 2/55.

²¹ Platon, *Devlet*, 182.

²² Aristoteles, *Politika*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 26-27.

²³ Aristoteles, *Politika*, 50-51.

²⁴ Aristoteles, *Politika*, 94.

²⁵ Aristoteles, *Politika*, 112.

²⁶ Aristoteles, *Politika*, 121.

²⁷ İbn Sînâ, *en-Necât fi'l-hikmeti'l-mantıkiyye ve't-tabiiyye ve'l-İlâhiyye*, nşr. Mâcid Fahrî, (Beyrut: Menşûrât-i Dâri'l-İfâğı'l-Cedîdi, 1982), 338; İbn Sînâ, *En-Necât*, çev. Kübra Şenel (İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2013), 278; İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, çev. Ali Durusoy – Ekrem Demirli, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 646; İbn Sînâ ailenin ortaya çıkışını insanın erzak biriktirme eğilimine bağlar. Şöyle ki insan hayvanlardan farklı olarak yokluk ve zorluk günleri için erzak biriktirmesi gerektiğini idrak eder. Sonra erzakını saklamak için ev ve depolar inşa eder. Bu ev ve depoları kendisinin yokluğunda muhafaza edecek eşini arar. Eşinin aynı zamanda gönlünün meyledeceği

Toplumun oluşması, toplumsal piramidin oluşmasını sağlayacak bireysel farklılaşmaların varlığına bağlıdır. Eğer bireysel farklılıklar olmazsa insanların birbirlerine itaat etmesi ve boyun eğmesi mümkün değildir. Ayrıca toplumda mal, makam ve üstünlük gibi faydaları elde etmede bir yarışın oluşması gerekir. Bu, kıskançlığı doğurur. Ancak bu yarışın kanaatle sınırlandırılması gerekir çünkü kıskançlık rekabeti ve ilerlemeyi sağlarken kanaat ise toplumun devamının garantisidir.²⁸ Toplum, insanın hareketli tabiatı ve rekabetin bir sonucu olarak sürekli değişmek durumundadır. Bu yüzden insan fertleri toplum içerisinde en yüksek ve en aşağı statüler arasında hareket edebilmelidir. Bu durumda toplumun tepesinde en yüksek niteliklere sahip olanın yer alması gerekirken en aşağıda yer alan suçlular ise ya hapselere tıklır ya da toplumdan kovulur.²⁹

Toplumun teşkilinde ise iki erk vazgeçilemezdir: yasama ve yürütme. Yargı ise yasamadan doğar ve adaleti teminat altına alır.³⁰ İbn Sînâ, *Kitâbü's-siyâse*'de yürütme işini şu beş gruba has kılar: Birincisi yönetme işine en layık olanlardır ki bunlar Allah'ın halkın yönetimini kendileri vasıtasıyla yaptığı kimselerdir. Bunlar bu görevi hikmet, güzel siyaset ve sağlam tedbirleriyle yaparlar. Bunlar meliklerdir ki İbn Sînâ'nın diğer kitaplarına bakılınca bunların peygamberler ve varisleri olduğu söylenebilir. İkinci sırayı birinci gruptakilere benzeyenler alır. Bunlar Peygamber ve varislerinin devletlerin başına atadığı yöneticilerdir. Buradan anlaşılacağı üzere halife evrensel devletin/ümme'nin lideridir. O, ülkelerin başına atadığı liderler aracılığıyla ümmeti yönetir. Üçüncü sırada şehirlerin valileri, sonra ebeveynler ve en sonunda öğretmenler gelir.³¹

İbn Sînâ'ya göre, evrende insanın varlığı aklın mümkün, gerçekleşmesi yönünden ise zorunludur. Bu zorunluluk insanın kendisinden değil Vacip Varlık'tan kaynaklanır. Onun ilk inayeti toplumsal düzende iyilik nizamını gerekli kılar. Bu düzen insanlık âleminde toplumsal birlik olarak kendisini gösterir. İnsanın dünyadaki varlığı zorunlarsa insan türünün en üstün bireyinin varlığı da zorunludur. Şöyle ki, türün bekası, türün fertlerinde görülen küçük ayrıntıların varlığından çok daha önemlidir. Yüce Tanrı, türün fertlerine ait olan bu ayrıntıları bile ihmal etmediğine göre, türün bekası ve varlığı için gerekli olan yasa koyucunun varlığını ihmal etmesi düşünülemez. Şu halde yasa koyucunun var olması zorunludur. Bu yasa koyucu peygamberin ta kendisidir.³²

2. PEYGAMBERLİK

İbn Sînâ'ya göre evreni yaratan Allah'ın, insanlar arasında adaleti tesis edecek, onlara dünya ve ahiret işlerinde rehberlik yapacak bir peygamber göndermesi zorunlu bir durumdur. Peygamber Allah katından yasa olarak konulması zorunlu olanlar şeyleri insanlara bildirir. Gerek bu bildirimlerin gerekse ibadetlerin hedefi Allah'ın varlığını hatırlatmak ve insan nefsinin arındırarak onu ahirete hazırlamaktır. Şu halde hem bu dünyanın maslahatları hem de ahiretin faydalarını elde edebilmenin yolu peygambere uymaktan geçer.³³

Peygamber, insan türünün en üstün bireyidir. Şöyle ki o, aklın en üstün formu olan ve faal akılla ittisal eden kutsî bir akla, bunun yanında yetkin bir amelî akla, herhangi bir öğretmenden ders almayı gerektirmeyecek ölçüde üstün bir sezgi gücüne ve özellikle uyanıkken bile tikellerin bilgisine ulaşmasını sağlayan hayal gücüne sahiptir. Onun akıllı parlak bir ayna ve sağlam gören bir göz gibidir. O, üstün bir karaktere, gerekli koşulların kendisi için hazırlanmasından dolayı yaratılıştan gelen üstün bir saflığa ve temizliğe sahiptir.³⁴

Peygamber, sayılan özellikleri sayesinde, Allah Teâlâ'nın kelam sıfatına mazhar olur. Peygamberin hayal gücü, aldığı gayb bilgisini boş bulduğu nefis levhasına nakşeder. Bu durum temiz bir aynada suretlerin belirmesine benzer. Diğer bir ifadeyle gayb bilgisi Peygamber tarafından herhangi bir beşer dilinde söz kalıplarına dökülür. Öyleyse şöyle denebilir: İnsanlar eşyayı beş duyu aracılığıyla görürken Peygamber ise iç

birisi olması ve kendisine can yoldaşlığı yapmasını arzular. Eşi ve çocuklarıyla bir aile olduktan sonra yardımcı, bakıcı ve bekçilere ihtiyaç duymaya başlayan insan, böylece bir yönetici olur. Buradan da topluma ve devlete ulaşılır. İbn Sînâ, *Kitâbü's-siyâse*, t.lk. Ali Muhammed İsbir (Suriye: Bidâyet, 2007), 61-62.

²⁸ İbn Sînâ, *Kitâbü's-siyâse*, 57-58.

²⁹ İbn Sînâ, "Risâle fi'l birr ve'l-ism", 239.

³⁰ İbn Sînâ, *Metafizik*, çev. Ekrem Demirli - Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 2/188.

³¹ İbn Sînâ, *Kitâbü's-siyâse*, 59.

³² İbn Sînâ, *Metafizik*, 2/188.

³³ İbn Sînâ, *Metafizik*, 2/194; İbn Sînâ, *en-Necât*, 339; İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, 646; Yönetim işi akılla yapıldığından mürüvvet sahibi kişinin sağlam akıl yanında doğru düşünce sahibi olması gerekir. İbn Sînâ, *Kitâbü's-siyâse*, 73.

³⁴ Ulvi Ata, *İbn Sina'da Peygamberlik* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 190-191.

duyular aracılığıyla görür. İnsanlar görür, sonrasında bilirken Peygamber ise bilir ve sonrasında görür.³⁵ Ayrıca şunu da eklemek gerekir ki peygamber ile filozofun bilgi kaynakları aynı olmakla birlikte filozof düzensiz ve parçalı bilgiler alması bakımından peygamberin gerisindedir.³⁶

Peygamber ve benzeri kişiler, nefsin bedeni yönetmesi gibi, manevî tabiatlarının üstün gücü sayesinde maddî âlemi yönetirler. Başka bir açıdan tabiilerin bedenleri iyileştirmesi gibi toplumu kötülük ve yanlış inanışlardan korurlar; siyaset sanatı sayesinde insanlardaki noksanlık ve aşağı durumları giderirler; nefsanî fazilet ve yüceliklerin gelişmesine gayret ederler ve toplumun salahiyeti için gerekli kanunları vaz ederler.³⁷

Peygamberin toplumu yönetmesi; akıl gücünün, şehvet ve öfkeye hizmet etmeksizin onları yönetmesine benzer. Akıl bu durumu dolayısıyla övülür. Tersî durumda akıl, özü yerilmeksizin, onlara karşı gelmek yerine onlara hizmette bulunduğu için yerilir. Şehvet gücü, aslında türün bireyler üzerinden varlığını sürdürmesi için yaratılmışken öfke gücüyle türün devamını sağlamak ve devlet yönetimine katkıda bulunmak için yaratılmıştır. Yaratıldıkları tabiat üzere şehvet, öfke ve yönetim işi dengeli bir şekilde gerçekleştirilirse adalet ortaya çıkar. Adalet sahibi olan aynı zamanda nazarı düşünce gücüne sahip bir kişiye bu yönetici filozof (hakîm) olma üstünlüğüne sahiptir. Yüksek bir himmet ve temiz bir yönelimle Tanrı'ya yönelen filozof, görünür âlemin kirlerinden arınıp yücelirse soyut varlıklar seviyesine yükselir.³⁸

Kısaca, “kutsî nefis, sezgi ve melekler âlemi sayesinde öğretmensiz ve kitapsız olarak düşünülürleri bilen, uyanırken tahayyül yoluyla gayb âlemine ulaşan ve vahiy alan büyük peygamberlerin düşünen nefsidir.”³⁹ Bu nefis, ulaşabilecek son insanî mertebedir ve meleklerin derecesine bitişiktir. Bu nefsin sahibi olan kimse Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Onun varlığı aklen mümkün, insan türünün devamı açısından zorunludur.⁴⁰ Görüleceği üzere halifelik makamı sadece peygamberlerin sahip olduğu bir makam olamaz çünkü tür var olmaya devam ettiği müddetçe o kişinin de var olması zorunludur. Yani buradaki halifelikten maksat Emevî ve Abbasî sultanları gibi ilâhî ve hikemî niteliklere sahip olmayan sultanlar değil peygambere en çok benzeyen ve ontolojik anlamda Allah'a yakın olan kişilerdir.

3. HALİFEYİ REDDETMEİNİN TANRI'YI REDDETMEK OLMASI

Yukarıda belirtildiği üzere İbn Sînâ'ya göre, insan varlığını sosyal bir düzen içerisinde sürdürebilir. Sosyal düzen, adalet temelinde teşkil olunmalıdır ve bunun için yasama ve yürütme organına ihtiyaç duyulur. Bu iki organın belirlenmesi insanların keyiflerine bırakılacak bir şey değildir. Çünkü Allah insanı yaratırken inayetiyle onun arazlarında, vücudunun güzelleştirilmesinde ve en ufak ayrıntılarda bile müdahalede bulunmuşken onun bekası ve türün devamını sağlayan böyle önemli bir konuda O'nun ilgisiz kaldığını düşünmek makul değildir. Buradan hareket eden İbn Sînâ, iyilik nizamını “kendisi olması yönünden” mümkün görürken varlığı yönünden ise zorunlu görür. Bu zorunluluk, söz konusu nizamının kurulmasını sağlayacak yönetici için de geçerlidir. Yöneticinin varlığı İlk İlke'nin varlığıyla bağlantılıdır. Yasama ve yürütmenin başı peygamberdir ve diğer insanlarda bulunmayan bir hususiyetle onun var olması zorunludur.⁴¹

Peygamberin görevlerinden birisi, halkta doğru bir Tanrı tasavvurunun oluşması için insanlara kendisine itaat etmelerini vaz etmektir.⁴² Çünkü halkın başka türlü doğru bir Tanrı tasavvuruna ulaşmasına imkân yok gibidir. Bu itaat, peygamberin devlet başkanlığı, komutanlık, imamlık gibi fiili önderliğine de uymayı gerektirir. Bu sayede peygamber Yaraticının ve ahiretin unutulmasına engel olur.⁴³ Peygamberden sonra halifenin Tanrı'ya

³⁵ İbn Sînâ, “Arş Risalesi”, çev. Enver Uysal, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 649-650.

³⁶ Ata, *İbn Sina'da Peygamberlik*, 194;

³⁷ İbn Sînâ, “Risâle fi'l birr ve'l-ism”, 237-238.

³⁸ İbn Sînâ, *Mutluluk ve İnsan Nefsinin Cevher Olduğuna İlişkin On Delil*, çev. Fatih Toktaş (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 33-35.

³⁹ İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâî*, çev. Murat Demirkol (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 482

⁴⁰ İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâî*, 484.

⁴¹ İbn Sînâ, *en-Necât*, 338-339.

⁴² Yeri gelmişken burada itaat ile ittibâ arasındaki farka işaret etmek gerekir. İtaat fiili ve canlı boyun eğiş iken ittibâ ise yolunu, izini ve sünnetini takip etme anlamına gelir. İtaatte gerçekleşen şey fiili anlamda devlet başkanlığını devam ettirme anlamında lidere ve verdiği emirlere bağlılıktır. Şu ayette buna işaret edilmektedir: “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de.” (en-Nisâ Sûresi, 4/59) Bu ayrımın farkına varılmaması yüzünden birçok itaat ayeti ittibâ ayeti formatında yorumlanmaktadır.

⁴³ İbn Sînâ, *en-Necât*, 339-341; İbn Sînâ, *Metafizik*, 2/192.

hatırlatıcı olması yönünden devletin başına oturması gerekir. İbn Sînâ, halifenin tayini konusundan iki seçenek kabul eder: Birincisi nas ile yani peygamberin atamasıdır. Diğeri ise önde gelenlerin seçimiyledir. Bir rejimi vaz edip tesis edenin, onun devamlılığını sağlayacak tedbirleri alması ve bu yeni rejimin halkın gönüllerinde yerleşebilmesi için belirli bir dönem kendisini takip eden koruyucu liderleri ataması gerekir. Şu halde peygamberin kendisinden sonra yerine geçecek kimseleri ataması ve onlara itaati farz kılınması gerekir.⁴⁴ Ayrıca bu tutum doğru olandır çünkü ihtilafı kaldıracak olan budur. Seçimle atama yapılacaksa atanan kişinin toplum içerisinde bu göreve en layık kişi olması ve oy birliğinin sağlanması gerekir. Eğer önde gelenler en layık olan kişiyi bırakıp başkasını seçerlerse yaptıkları iş Tanrı'ya isyan ve O'nu inkârdır.⁴⁵

İbn Sînâ'ya göre yasa koyucunun, 'güç veya mal üstünlüğünden istifade ederek yönetime gelmiş meşru olmayan halifeye isyan etmemeyi' Tanrı'yı inkâr olarak vaz etmesi gerekir. Çünkü toplum, din ve yasa; hak etmediği halde yönetime gelen kişiler yüzünden zarar görür. Bu zarar toplumun bozulmasını, toplumun bozulması dinin bozulmasını, dinin bozulması da Tanrı inancın bozulmasını gerektirir. Bir Türk atasözünde denildiği gibi 'balık/şehir baştan kokar.' Kur'an bu noktada Tanrı'ya imanın önüne tağutu reddetmeyi koyar. (el-Bakara Sûresi, 2/257) Bunun yanında yasa koyucu tarafından, 'hak etmediği halde yönetime geçen zorba yöneticiye karşı gelmekten daha üstün bir sevabın olmadığı' yasaya konmalıdır. Geriye bir şey kalmaktadır: Doğru ve iyi bir kişi, zorba yöneticiye isyan eder ve yönetime en layık kişinin kendisi olduğunu ispatlarsa halkın, bu kişiye uyması gerekir.⁴⁶ Hâsılı, İbn Sînâ iki tutumu Tanrı'yı inkâr etmekle eşleştirmektedir:

Hak halifeye isyan etmek.

Zorba yöneticiye isyan etmemek.

Diğer taraftan o, zorba yöneticiye karşı gelmeyi en büyük sevap olarak kabul etmektedir.

İbn Sînâ, *Metafizik*'te hilafette en önemli iki şeyin akıl ve iyi ahlak olduğunu bildirir. Bu iki özellikte önde olan birisi geri kalan niteliklerde önde olmasa bile halifelğe layık olandır. O, bu noktada Hz. Ömer ve Hz. Ali'yi örnek vermektedir. Ona göre daha bilgili olan daha akıllı olanla ortaklık kurmalı ve ona yardımcı olmalıdır.⁴⁷ Tarihi rivayetlerin aktardığına göre Hz. Ömer halifeyken birçok defa Hz. Ali'ye akıl danışmıştır. Mesela Hz. Ali'nin önerisi üzerine halife İran'ı fetheden orduya bizzat komutanlık yapmamıştır.⁴⁸

İbn Sînâ'ya göre, ilâhî niteliklere sahip halife, sadece yürütme ve yasama organının başında olduğu için değil gerçekte Allah katındaki yüce konumundan dolayı tazime layıktır. Bunun için halife birçok ibadetin gerçekleşmesinde ya şart ya da o ibadetin bir parçası olarak tanıtılmıştır. Cuma ve bayram namazları buna örnek olarak verilebilir.⁴⁹ İbn Sînâ'nın "insanî bir rab, yeryüzünün halifesi, yer âleminin sultanı, Allah'tan sonra tazim edilmeye en layık kişi" vb. gibi niteliklerle tanıttığı en üstün insan ferdi; iffet, şecaat ve hikmeti kendisinde dengeli olarak birleştiren halifedir. Bu sayılanlar göstermektedir ki o, amelî hikmet yanında nazari hikmetin de sahibi ve nebevi özellikleri kazanan kişidir. O, neredeyse Allah'tan sonra kendisine ibadetin helal olduğu kişidir.⁵⁰ İbn Sînâ'nın halifeyi taltif için kullandığı bu ibareler masum imam fikrine kail olanların ancak söyleyebildiği sözlerdir.

Bu konu İbn Sînâ için öylesine önemlidir ki o, *Necât*, *Dânişnâme-i Alâî* ve *Metafizik* gibi kitaplarını bu konuyu anarak bitirir. Örneğin *Dânişnâme-i Alâî*'yi şöyle bitirmektedir: "Bu son insani mertebedir ve meleklerin derecesine bitişiktir. Böyle bir kimse Allah'ın yeryüzündeki halifesi olur. Onun varlığı, aklen mümkün, insan türünün devamı açısından zorunludur."⁵¹

⁴⁴ İbn Sînâ, *Metafizik*, 2/200.

⁴⁵ İbn Sînâ, *Metafizik*, 2/200.

⁴⁶ İbn Sînâ, *Metafizik*, 2/200-201.

⁴⁷ İbn Sînâ, *Metafizik*, 2/201.

⁴⁸ Hayrettin Yücesoy, "Kâdisiye Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/136.

⁴⁹ İbn Sînâ, *Metafizik*, 2/201.

⁵⁰ İbn Sînâ, *Metafizik*, 2/204.

⁵¹ İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâî*, 484; *Metafizik* ise şöyle sona erer: "Sonra bu insan, geçim vesilelerini ve ahiret maslahatlarını sağlamak üzere insanların hallerini yönetme işini deruhte edendir. O, teellüh etmesiyle diğer insanlardan ayrılan kimsedir." İbn Sînâ, *Metafizik*, 2/194.

SONUÇ

Anlaşılan İbn Sînâ'ya göre, din toplumsal boyutu yönüyle siyasetle eşleştirilebilir. Din, bir vicdan işi ve kalbe hapsedilmiş duygular manzumesi değil devletin ta kendisidir. Devletin tepesindeki kişinin insanlığın en üstün bireyi olması zorunludur. Aksi durumda ya din siyaseti kullanacak ya da siyaset dini kullanacaktır. Her iki durumda da din ve toplum zarar görecektir. *Dânişnâme-i Alâi*'nin son cümlelerinden anlaşılan onun "teellüh etmiş en üstün insan" bireyinin varlığını, insanlık türünün varlığının garantisi olarak zorunlu bir şey olarak kabul etmesi, meseleyi sadece siyaset felsefesi temelinde değil ontolojik bir zeminde değerlendirdiğini göstermektedir.

İbn Sînâ'nın siyaset felsefesine dair yazmayı vaat edip bir türlü yazamadığı eserini niçin geciktirdiğini bilemiyoruz. Ancak bildiğimiz bir şey var ki İbn Sînâ gibi büyük filozofların herhangi bir konuyla ilgili olarak söylediği birkaç cümlenin bile önem arz ettiği. İbn Sînâ'nın siyaset felsefesine dair görüşlerinin oluşmasında Fârâbî, Platon ve Aristoteles'in etkisi yanında Kur'an ve Sünnetin de etkili olduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte onun din ve siyaset ilişkisi konusunda dini naslardan ziyade akli delillere dayandığı görülmektedir. Sanki İbn Sînâ'nın siyaset felsefesinde yapmaya çalıştığı şey; Fârâbî'nin dile getirdiği görüşleri İslâm toplumlarının kabul edebileceği şekilde dile getirmek, bunları Türk ve İran coğrafyasının siyasi koşullarını dikkate alarak orijinal ifade kalıplarına kavuşturmasıdır. Yani bu iki düşünürün hem geçmişleri hem de yaşadıkları coğrafya siyaset felsefesine dair görüşlerinin oluşmasında etkili olmuştur. Fârâbî ve İbn Sînâ'nın her ikisi imamet ve hilafet fikrini savunsa da İbn Sînâ, hak halifenin reddini Tanrı'nın reddi olarak tanımlayarak meseleyi bir adım öteye taşımış; Fârâbî'nin kapalı bıraktığı halifenin atamayla mı yoksa seçimle mi geleceği konusuna açıklık getirmiştir. Yine o, Peygamber ile halifesi arasındaki devamlılık bağlantısını akli bir temelde izah etmek yanında halifenin inkârını dinin ve Tanrı'nın inkârı olarak değerlendirmiştir.

Aslında İbn Sînâ'nın siyaset felsefesiyle ilgili görüşleri kutsala dayanan kadim medeniyetlerin genel görüşleriyle mutabıktır. Bu açıdan İslâm ümmetinin çoğunluğunu temsil eden Ehli Sünnet topluluklar -her ne kadar masum imam fikrini kabul etmeseler de- bir tür halifelik inancını kabul ederler. İbn Sînâ, babasının Şîî İsmâilî mezhebine mensup olduğunu ve ilerleyen yaşlarda bu mezhebin görüşlerinde bazı yetersizlikler tespit ettiğini kendisi ifade etmektedir. Bununla birlikte onun halifenin nas ile tespit edilmesi gerektiği yönündeki görüşleri Şîîliğin temel görüşüdür. Şu halde onun masum imam fikrinden vaz geçmediği ileri sürülebilir. Lakin onun halifenin ileri gelenlerin seçimiyle belirlenebileceğini belirtmesi, Sünnî görüşü de sahih olarak kabul ettiğini gösterir. Onun halifenin peygamber tarafından atanması görüşü dikkate alınmazsa tarihte uygulanması mümkün olmayan bir faraziye savunduğundan dolayı eleştirilmesi makul olur. Fârâbî'nin bu eleştiriye karşı açık olduğu söylenmelidir.

Acaba geçmişte Müslümanların genelinin kabul etmediği bir düşüncenin şimdi veya gelecekte bütün Müslümanlar tarafından kabul edilip uygulanması mümkün müdür? Başka bir ifadeyle Eflatun ve Fârâbî'nin hayalini kurdukları erdemlilerin yönetimi İbn Sînâ'ya göre gerçekleşebilir mi? Öyle görünüyor ki İbn Sînâ'ya göre, halifenin (teellüh etmiş en üstün bireyinin) gerekliliği ve önemi keşfedilmediği müddetçe bunun gerçekleşmesi mümkün değildir. Ona göre hak halife (teellüh etmiş üstün insan) devletin başına gelmediği müddetçe Müslümanların gerçek anlamda Müslüman oldukları yani onların Tanrı'ya gerçekten iman ettikleri söylenemez.

KAYNAKÇA

Aristoteles. *Politika*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2013.

Ata, Ulvi. *İbn Sina'da Peygamberlik*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Cihan, Ahmet Kamil. "Farabi'nin Siyâset Felsefesinde Türk Devlet Anlayışının İzleri". *Bilimname* 4 (2004/1), 17-31.

Fârâbî. *El-Medînetü'l-Fâzıla*. çev. Yaşar Aydın. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.

Farabî. *Mutluluğun Kazanılması*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, 2018.

İbn Sînâ. "Arş Risalesi". çev. Enver Uysal, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 641-655.

- İbn Sînâ. *Dânişnâme-i Alâî*. çev. Murat Demirkol. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- İbn Sînâ. *İşaretler ve Tembihler*. çev. Ali Durusoy – Ekrem Demirli. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- İbn Sînâ. *Kitâbü’-siyâse*. tâlik. Ali Muhammed İsbir. Suriye: Bidâyet, 2007.
- İbn Sînâ. *Metafizik*. çev. Ekrem Demirli-Ömer Türker. 2 Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- İbn Sînâ. *Mutluluk ve İnsan Nefsinin Cevher Olduğuna İlişkin On Delil*. çev. Fatih Toktaş. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2015.
- İbn Sînâ. *el-Mübâhasât*. ed. Muhsin Bidarfer. Kum: Müessese-i Pejûheşha-yı Hikmet ve Felsefe-i İran, 1371.
- İbn Sînâ. *en-Necât fi’l-hikmeti’l-mantûkiyye ve’ t-ṭabi’iyye ve’l-İlâhiyye*. nşr. Mâcid Fahrî. Beyrut: Menşûrât-i dâri’l-ifâğı’l-cedîdi, 1982.
- İbn Sînâ. *En-Necât*. çev. Kübra Şenel. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2013.
- İbn Sînâ. *Risâle fi’l-Aksâmi’l-Ulûmi’l-Akliyye*. Kahire: Dâru’l Arab, 1989.
- İbn Sînâ. “Risâle fi’l-birr ve’l-ism”. çev. Gürbüz Deniz. *Diyanet İlmî Dergi* 50/1 (2014), 229-243.
- İbn Sînâ. *eş-Şifâ: el-Medhal*. nşr. el-Eb Kanavâtî - Mahmud el-Hudayrî - Fuâd el-Ehvânî. 9 Cilt. Kahire: Vezâretü’l-Maârifî’l-‘Umûmiyye, 1952.
- Kaya, M. Cüneyt. “İbn Sînâ’nın Amelî Felsefe Tasavvuruna Bir Giriş Denemesi”. *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 14/27 (2009/2), 57-91.
- Korkut, Şenol. *Farabi’nin Siyaset Felsefesinin Temel Problemleri ve Kökenleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Özturan, Hümeýra. “Fârâbî ve İbn Sînâ’da Amelî Felsefe: Bir Mukayese”. *Nazariyat* 5/1 (Nisan 2019), 1-36.
- Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 32. Basım, 2017.
- Platon. *Yasalar*. çev. Candan Şentuna - Saffet Babür. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1998.
- Şulul, Cevher. “İbn Sina’nın Siyaset Felsefesi”. *İslâmî Araştırmalar* 27/2 (2016), 111-121.
- Yıldız, Mustafa. *Farabi’nin Toplum ve Devlet Görüşü*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Yücesoy, Hayrettin. “Kâdisiye Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/136-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

HZ. SÜLEYMAN İLE İLGİLİ RİVAYETLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

A STUDY ON THE RUMORS OF THE PROPHET SOLOMON

Dr. Öğretim Üyesi Halil KAYA

Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ORCID NO: 0000-0002-9773-4988

ÖZET

Kur'ân-ı Kerim'in birçok sûre ve ayetlerinde Süleyman aleyhi's-selâm ile ilgili kıssalar yer almakta ve Nisâ', En'âm ile Sebe' Sûresi'nde birer; Bakara ile Şâd Sûresi'nde ikişer; Enbiyâ Sûresi'nde üç; Naml Sûresi'nde ise 7 olmak üzere toplamda 17 defa sarîh bir şekilde Hz. Süleyman'ın (as.) adı geçmektedir. Bu ayetlerin bir kısmında Süleyman aleyhi's-selâm diğer peygamberlerle birlikte zikredilmiştir. Bir kısmında ise sadece onunla ilgili kıssalar yer almaktadır. Keza rivayetlerde de Süleyman (as.) hakkında bilgiler bulunmaktadır. Dolayısıyla ayet ve rivayetlerde Hz. Süleyman (as.) ile ilgili veriler, detaylı bir şekilde bir bildiri ile ele almak mümkün değildir. Bu itibarla çalışmamızın konusu Süleyman aleyhi's-selâm ile ilgili Buḥârî'nin *Sahih*'i, Müslimî'nin *Sahih*'i, İbn Mace'nin *Sünen*'i, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i, Tirmizî'nin *Sünen*'i ve Nesâî'nin *Sünen*'i (Kütüb-i Sitte) ile Abdurrazzâk'ın *Musannef*'i Dârimî'nin *Sünen*'i ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i gibi temel hadis kaynaklarında geçen rivayetlerle sınırlandırılmıştır. Süleyman (as.) hakkında kaynaklarda sıhhat dereceleri farklı olan birçok haber yer almaktadır. Bu rivayetlerin bazılarında Hz. Süleyman'ın (as.) başkaları arasında verdiği hükümlerle; bazıları da bizzat Hz. Süleyman ile bağlantılıdır. Bu çalışmada Kütüb-i Sitte ve diğer kaynaklarda geçen rivayetler, sened yönünden muhakkiklerin tespit ve verdikleri hükümler esas alınacaktır. Metin yönünden ise söz konusu eserler üzerine yapılan şerhler gözden geçirilerek değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hz. Süleyman, Hüküm, Dua

ABSTRACT

There are stories about Prophet Solomon (Peace be upon him) in many surahs and verses of the Qur'an. One each in Surah An-Nisa', An'am and Saba'; Two in Surah Bakara and Aâd; Three in the Surah Anbiya and Seven in the Surah An-Naml, a total of 17 times, of which Prophet Solomon's (pbuh) name is mentioned. In some of these verses, Solomon (pbuh) is mentioned together with other prophets. In some of them, there are only stories about him. In addition, there is information about Prophet Solomon (pbuh) in the rumors. Therefore, it is not possible to deal with the information in the verses and rumors about the Solomon (pbuh) in a detailed notice. For this reason, the subject of our study about Solomon (pbuh) is limited to the narrations in the main hadith sources such as the Şahîḥ al-Bukhârî, Sahih Muslim, Sunan Ibn Mâjah, Sunan Abu Dawud, Sunan at-Tirmidhi, Sunan an-Nasa'i (Kutub al-Sittah), Musannaf of Abd al-Razzaq al-San'ani, Sunan al-Darimi and Musnad Ahmad ibn Hanbal. There are many knowledges about the Prophet Solomon with different reliability in the sources. In some of these narrations, the Prophet Solomon's judgments among others; some are linked to the Prophet Solomon himself. This study will be based on the rumors in the Kutub-i Sitte and other sources, the determinations of the investigators in terms of the deed and their provisions. In terms of text, the elucidations made on the aforementioned works will be subject to review and evaluation.

Keywords: Hadith, Prophet Solomon, Edict, Pray

GİRİŞ

Allah (cc.), Hz. Süleymân'nın hâkimiyeti altına insanları, cinleri, kuşları ve rüzgârı vermiş ve Hz. Süleymân 53 yıl yaşamıştır. Ayrıca 12 yaşında melik olduğu bilgileri de kaynaklarda yer almıştır.¹ Bu çalışmada ağırlıklı Kütüb-i Sitte olmak üzere Hz. Süleymân ile ilgili nakledilen rivayetler ele alınmıştır. Çalışmada var olan bütün rivayetler çalışmanın sınırlayıcı olması hasebiyle işlenmemiştir. Ayrıca daha iyi anlaşılması için çalışmada şekillere de yer verilmiştir. Çalışmada Süleyman aleyhi's-selâmın yaptığı dua ve hüküm verilmesi için kendisine müracaat edenlere verdiği karar zikredilmiştir. Keza mührü ile ilgili rivayet ve savaşa göndermek için çok çocuk sahibi olma isteğiyle ilgili hadislere temas edilmiştir. Bu rivayetlerin sağlamlığı ile ilgili ise muhakkiklerin tespit ve verdikleri hükümler esas alınmıştır. Metin yönünden ise söz konusu hadis kitapları üzerine yapılan şerhler gözden geçirilerek değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Süleyman Aleyhi's-Selâmın Duası

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber (geceleyin) her hangi bir namazı kılmış ve şöyle buyurmuşlardır: “Bana, şeytan göründü namazımı kesmek için bana zorluk çıkarttı. Allah, ona karşı bana imkân/sebat verdi. Onu defettim (uzaklaştırdım) ve insanlar sabahlayıp baksınlar diye şeytanı bir duvara bağlamak istedim. Bu arada Süleyman aleyhi's-selâmın ‘Ya Rabbi (*Bana, benden sonra kimseye nasip olmayacak bir mülk nasip et* [Şad, 35]) sözünü/duasını hatırladım. Allah, şeytanı kovdu.”² Bazı rivayetlerde “eş-şeytân” kelimesi yerine “el-cin” lafzı zikredilmiştir.³ Konuyla ilgili benzer haberler, Hz. ‘Aişe⁴, ‘Abdullâh b. Mes‘ûd’dan⁵ ve Ebû Derdâ’dan⁶ de nakledilmiştir. Ancak bu üç rivayette konuyla ilgili ayet zikredilmemiş, sadece Hz. Süleymân'nın duasına işaret edilmiştir. Hz. Peygamber, Hz. Süleymân'ın duası olmasaydı şeytanı bağlayabileceğini bildirmektedir. Ayrıca hayvanlara ve diğer varlıklara hükmetme yetkisinin Allah Te‘âlâ'nın Süleymân aleyhi's-selâma verdiğiğini belirtmiştir. Bu rivayet, namazda hareket etme vb. konularda delil olarak getirilmiştir. Söz konusu rivayet hem Buḥârî hem de Müslim'in *Şahîh*'lerinde geçtiği için sahih hadis olarak değerlendirilmiştir.

‘Abdirrahmân b. Ebî ‘Aqîl’den nakledildiğine göre şöyle demiştir: “Bir grup ile birlikte Rasûlullâh’a (sas.) geldik. Bizden biri ‘Yâ Rasûlallâh (sas.), sen Rabbine Süleymân’a (as.) verilen mülk gibi bir mülk niye istemedin?’ Rasûlullâh (sas.), güldü ve şöyle buyurdular: ‘Arkadaşınız, Allah katında Süleymân'ın (as.) mülkünden daha faziletli bir şeye (sahip) olabilir. Muhakkak Allah (‘azze ve’c-celle), herhangi bir peygamber göndermemiştir ki illa ona bir dua/istek hakkı vermiştir. Kimileri o hakkıyla dünyayı istemiş ve ona verilmiştir. Kimileri de kavmi isyan ettiklerinde o hakkıyla dua etmiş ve kavmi helak olmuştur. Allah, bana da bir dua hakkı verdi. Ben de kıyamet gününde Rabbinin huzurunda ümmetime şefaath etmek için o hakkımı sakladım.”⁷ Bu rivayetin sıhhati ile ilgili İbn Ebî Şeybe'nin eserini tahkik eden muhakkik, herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Ancak isnadında yer alan râvîlerle ilgili yaptığımız yüzeysel araştırmaya göre sened yönünden “hasen” bir hadis olduğu anlaşılmaktadır.

¹ Ebû Hâfş ‘Umer b. ‘Alî b. Aḥmed el-Enşârî İbn Mulekḳın, *et-Tavdîḥ li şerḥi'l-Câmi'i's-şahîh*, thk. Heyet (b.y: Dâru'l-Felâḥ, ts.), 17/424-425.

² Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâil el- Buḥârî, *el-Câmiu's-Şahîh* (Kahire: Dâru't-Te’sîl, 1433/2012), “İsti‘ânetu'l-yedi fi’ş-şalât” 9 (No. 1218); “Bed’u'l-Ḥalk”, 57 (No. 3425); Ebu'l-Ḥasan ‘Alî b. Ca’d b. ‘Ubeyd el-Cevherî, *Müsned* (Rivâtu Bağavî), talik: ‘Amir Aḥmed Ḥayder (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1417/1996), 178 (No. 1146).

³ Ebu'l-Ḥuseyn Müslim b. Ḥaccâc el-Ḳureşî en-Neysâbüri, *Şahîhu Müslim*, thk. Muḥammed Fuâd ‘Abdubbâkî (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1412/1991), “el-Mesâcid ve Mevâdi’u's-Şalât”, 39 (No. 541).

⁴ Bk. İshâk b. İbrâhîm b. Râheveyh el-Mervezî, *Müsned* (Kahire: Dâru't-Te’sîl, 1437/2016), 2/138 (No. 1458), 2/231 (No. 1793).

⁵ Ebû Bekr Aḥmed b. Ḥuseyn b. ‘Alî el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kubrâ*, thk. Muhammed ‘Abdulkâdir ‘Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1424/2003), 2/310 (No.). Konuyla ilgili birçok rivayet mevcuttur. Ancak Hz. Süleymân (as.) ile ilgili olan kısım hepsinde benzer olduğu için diğer haberlere yer verilmedi.

⁶ Müslim, “el-Mesâcid ve Mevâdi’u's-Şalât”, 40 (No. 542). Bu rivayette geçen bilgilere göre Hz. Peygamber, namazı ashabıyla birlikte kıldırıyor.

⁷ Ebû Bekr ‘Abdullâh b. Muḥammed b. Ebî Şeybe el-‘Absî el-Kûfî, *Muşannef*, thk. Muḥammed ‘Avvâme (Beyrût: Dâru Ḳurtuba, 1427/2006), 16/471-472 (No. 32398); Hâkim, *Müstedrek*, 1/138 (No. 226). Zehebî, Hâkim'in eserinde geçen haber için “leyste bi sâbitin” demiştir.

Hüküm Verme

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “İki kadın çocukları/bebekleri ile beraber idiler, kurt ikisinden birinin bebeğini kaptı. Kadınlardan biri, diğerine ‘Kurt, ancak ve ancak senin çocuğunu götürdü.’ Diğer de ‘Seninkini götürdü’ dedi. Akabinde Dâvûd aleyhi’s-selâma hüküm vermesi için müracaat ettiler ve Hz. Dâvûd (as.), (yaşça) büyük olan kadının lehinde hüküm verdi. Süleymân aleyhi’s-selâm’ın yanına geldiler ve durumu anlattılar. Hz. Süleymân (as.) da dedi ki: ‘Bana bıçak getirin ikinizin arasında böleyim.’ Küçük olan kadın ‘Allah senden razı olsun kesmeyin, onun çocuğudur.’ Dedi. Süleymân aleyhi’s-selâm da küçük kadının lehinde hüküm verdi.”⁸ Söz konusu rivayet hem Buḥârî hem de Müslim’in *Şahîh*’lerinde geçtiği için sahih hadis olarak değerlendirilmiştir.

Hz. Süleymân’ın Mührü

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “Dâbbetu’l-arḍ çıkacak ve yanında Mûsâ aleyhi’s-selâmın asası/bastonu ile Süleymân aleyhi’s-selâmın mührü olacaktır. Kâfirin (burnunu) mühür ile dağlar (mühürleyecek), müminin yüzünü ise baston ile aydınlatacaktır. Öyle ki insanlar bir sofrada toplanacaklar ve (onlardan) biri (yüz bölgesinde bulunan yazıyı okuyarak): “Yâ mü’min”, diğeri ise: “Yâ kâfir” diyecektir.”⁹ Bazı rivayetlerde ise “kâfirlerin burnu baston ile mühürleneceğini, müminlerin yüzü ise mühür ile nurlandırılacağı bilgileri mevcuttur.”¹⁰ İbn Mâce ve Tirmizî’nin *Sünen*’lerinin muhakkikleri ile Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inin muhakkiki “isnadı zayıf” olduğunu belirtmişlerdir.

Harbe Göndermek İçin Çok Çocuk Sahibi Olma İsteği

Konuyla ilgili Buḥârî’nin eserinde geçen ilk hadis mu’allak olup şöyledir:

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: “Süleyman b. Dâvûd ‘aleyhume’s-selâm dedi ki: ‘Bu gece 100 veya 99¹¹ hanımı ziyaret edeceğim. Her biri Allah yolunda cihad edecek bir süvari getirsin (doğursun).’ Dostu dedi ki: ‘İnşâ’ e Allah’ Hz. Süleymân ‘Allah dilerse’ demedi. Hanımlarının biri hariç, hiçbirini çocuk doğurmadı. O da yarım çocuk (yani çocuğun bir tarafını) doğurmuştur. Peygamberimiz buyurdular ki: “Muḥammed’in nefsi, kudretinde olana yemin ederim ki, Hz. Süleyman eğer ‘İnşâ’ e Allah’ (yani Allah dilerse) deseydi, hepsi Allah yolunda süvariler olarak cihad edeceklerdi.”¹² Bu rivayette metnin tümü Hz. Peygamber’e izafe edilmiştir. Ayrıca 99 sayısı sadece bu rivayette ve tereddütlü bir şekilde yer almaktadır. Buḥârî, 70 sayısı yer alan haberin akabinde daha sağlam olan 90 sayısı olduğunu belirtmiştir.¹³

Bazı rivayetlerde metnin sadece son kısmı Peygamberimize izafe edilmiş, baştaki cümleler ise Ebû Hureyre’ye nispet edilmiştir. Bunlardan biri Ebû Hureyre’den nakledildiğine göre Ebû Hureyre şöyle demiştir: “Süleyman aleyhi’s-selâm dedi ki: ‘Bu gece 100 kadını (zevcelerimi) ziyaret edeceğim. Her biri Allah yolunda savaşacak bir süvari doğuracak.’ Melek dedi ki: ‘İnşâ’ e Allah’ de. Hz. Süleymân unutup söylemedi. Hanımlarıyla beraber oldu ve biri hariç çocuk doğurmadılar. O da yarım insan/çocuk (yani çocuğun bir tarafını) doğurmuştur. Peygamberimiz buyurdular ki: ‘Eğer ‘İnşâ’ e Allah’ (yani Allah dilerse) deseydi, yeminli olmazdı ve de

⁸ Buḥârî, “Ferâid” 29 (No. 6776); Müslim, “Eḳdıyye”, 20 (No. 1720); Nesâî, “Âdâbu’l-Ḳudât”, 14 (No. 5402), 15 (No. 5403), 16 (No. 5404). Yukarıdaki tercüme Buḥârî’nin eserinde geçen hadise göre yapılmıştır. Ayrıca rivayetler arasında anlam bütünlüğünü zedeleyecek şekilde bir farklılık bulunmamaktadır.

⁹ Ebû ‘Abdillâh Ahmed b. Hanbel b. Hilâl eş-Şeybânî, *Müsned*, thk. Şu’ayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Muessesetu’r-risâle, 1417-1420/1997-1999), 13/321 (No. 7937); Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. Yezid b. Mâce el-Ḳazvîni, *es-Sünen*, thk. Şu’ayb el-Arnaût vd. (Dimaşk: Dâru’r-Risâletu’l-‘Âlemiyye, 1430/2009), “Fiten”, 31 (No. 4066); Ebû ‘İsâ Muḥammed b. ‘İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi’u’l-kebîr*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf (Beyrût: Dâru’l-Ġarbi’l-İslâm, 1996), “Tefsîru’l-Ḳurân”, 28 (No. 3187). Yukarıdaki tercüme Ahmed b. Hanbel’in eserinde geçen hadise göre yapılmıştır.

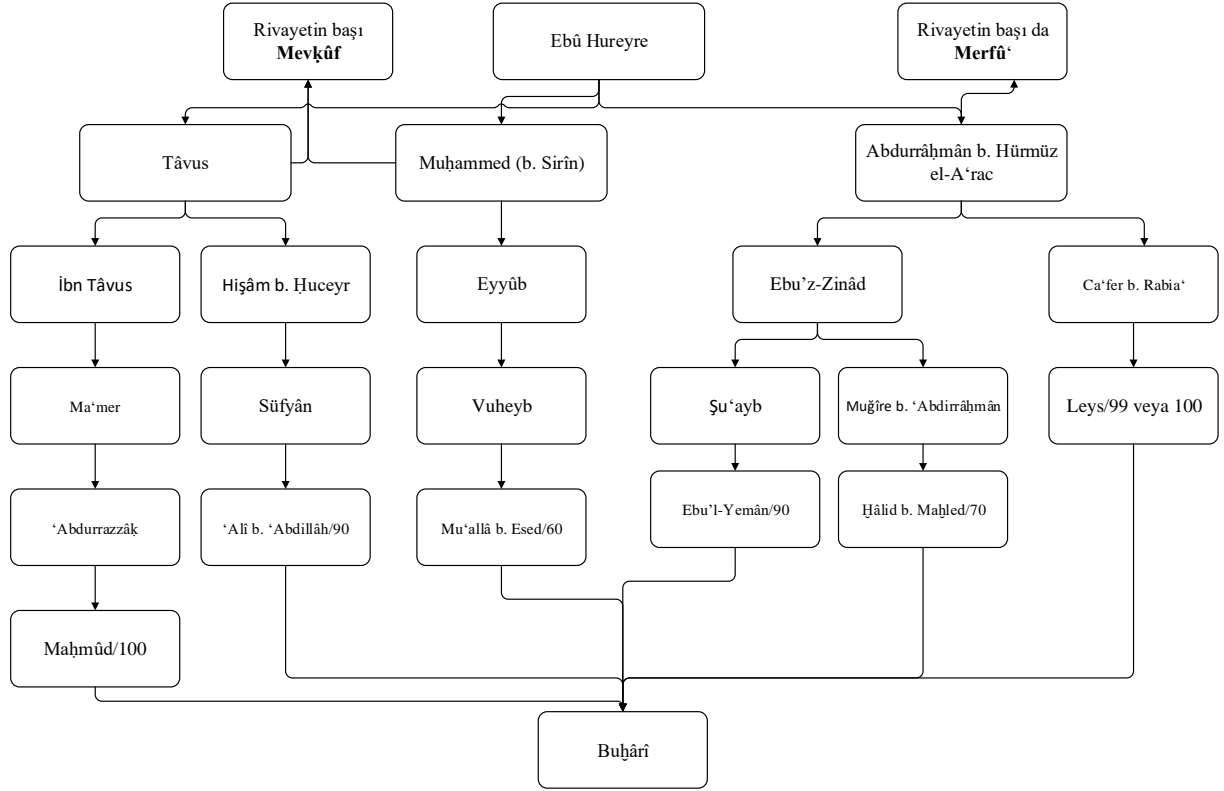
¹⁰ Süleymân b. Dâvûd b. Cârûd et-Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muḥammed b. ‘Abdilmuhsin et-Türkî (İmbâba: Daru Hicre, 1420/1999), 4/292 (No. 2687).

¹¹ Ravilerden biri sayının hangisi olduğunu tereddüt ettiği için iki sayıya da metinde yer verilmiştir.

¹² Buḥârî, “Cihâd ve Siyer”, 22 (No. 2836). Benzer rivayetler için bk. Buḥârî, “Bed’u’l-Ḥalk” 57 (No. 3426); “Eymân ve Nuzûr”, 2 (No. 6646); Müslim, “Eymân”, 23, 25 (No. 1654); Tirmizî, “Nuzûr ve Eymân”, 7 (No. 1532); Nesâî, “Eymân ve Nuzûr”, 40 (No. 3831), 43 (No. 3856).

¹³ Buḥârî, “Bed’u’l-Ḥalk”, 57 (No. 3426).

ihtiyacının hâsıl olması için daha uygun olurdu.”¹⁴ Bu konuyla ilgili hadisi Buḥârî, eserinde altı farklı yerde altı farklı senedle kaydetmiştir. Tâvus ve Muḥammed (b. Sirîn) vasıtasıyla Ebû Hureyre’den nakledilen rivayetlerin ilk kısmı mevḳûf olarak kaydedilmiştir. A’rac ve Abdurrâhmân b. Hümmüz tarikiyle Ebû Hureyre’den rivayet edilen haberler ise merfû’ olarak zikredilmiştir. Sayısal verilere gelince merfû olan rivayetlerde 100/99, 70 ve 90’dır. Mevḳûf haberlerde ise 100, 90 ve 60 sayılarına yer verilmiştir.

Şekil-1: İsnad Şeması (Buhari'nin eserinde geçen rivayetlere göre).¹⁵

Bu rivayet ile ilgili “Hz. Süleymân’ın Yemîni” şeklinde bir makale mevcuttur.¹⁶ Söz konusu çalışmada konuyla ilgili özetle şöyle bir değerlendirme bulunmaktadır: “Bütün rivayetlerin Ebû Hureyre’den nakledildiğine ve Ebû Hureyre’nin, Hz. Süleyman hakkındaki konumuzla ilgili Ehl-i Kitab kaynaklı bir rivayeti, ‘Abdullah b. Selam, Ka’bu’l-Aḥbâr gibi kimselerden işiterek, Kehf suresinin ilgili ayetini açıklamak maksadıyla veya başka bir vesileyle kendi sözü olarak (mevḳuf) nakletmiş olabileceği hatıra gelmektedir. Daha sonraları bunları nakleden râvilerin, “Ebu Hureyre bunu Hz. Peygamber’den işitmiştir” zannına kapılarak, rivayeti Ebu Hureyre vasıtasıyla, Hz. Peygamber’e isnad etmiş olmaları da imkân dâhilindedir.”¹⁷ Yukarıda da temas edildiği gibi rivayetin tümü değil de başı mevḳuf olarak da sahih kaynaklarda geçmektedir. Yazar hadisin sıhhatı ile ilgili ise şöyle demiştir: “Kanaatimizce Hz. Peygamber’e isnad edilen bu rivayetler sahih değildir, çünkü Allah’tan vahiy alan bir peygamberin, bu konuyla ilgili haberinde böylesine çelişkili¹⁸ ifadeler kullanması söz konusu olamaz.”¹⁹ Yine kaynaklarda rivayetin Hz. Peygamber’e izafe edilmesinin zayıflığıyla ilgili herhangi bir bilgi

¹⁴ Buḥârî, “Nikâh”, 120 (No. 5233); “Kefârâtü’l-Eymân”, 8 (No. 6727); “Tevḥîd”, 31 (No. 7465); Müslim, “Eymân”, 22, 24 (No. 1654). Tercümesi yapılan metnin Arapçası aşağıdaki gibidir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: " قَالَ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ: لَأُطَوِّقَ اللَّيْلَةَ بِمِائَةِ امْرَأَةٍ، تَلِدُ كُلُّ امْرَأَةٍ غُلَامًا يُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَقَالَ لَهُ الْمَلِكُ: قُلْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ، فَلَمْ يَقُلْ وَنَسِي، فَأَطَافَ بِهِنَّ، وَلَمْ تَلِدْ مِنْهُنَّ إِلَّا امْرَأَةً نَصَفَتْ إِنْسَانَ " قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لَوْ قَالَ: إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمْ يَحْنَثْ، وَكَانَ أَرْجَى لِحَاجَتِهِ " ("Nikâh", 120)

¹⁵ En aşağıda yer alan râvilerin bitişiğinde yazılan sayılar haberde geçen Hz. Süleymân’ın hadislerde belirtilen zevcelerinin sayısını ifade eder.

¹⁶ Ali Osman Ateş, “Hz. Süleymân’ın Yemîni”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/1 (2001).

¹⁷ Ateş, “Hz. Süleymân’ın Yemîni”, 50-51.

¹⁸ “Farklı sayıların zikredilmesini” kastetmiştir.

¹⁹ Ateş, “Hz. Süleymân’ın Yemîni”, 51.

mevcut değildir. Yazarın rivayetin sahlılığı için problem gördüğü sayılar, şerhlerde bir delil olarak sayılmamıştır. Örneğin İbn Hacer, rivayetlerde 60, 70, 80, 90, 99 ve 100 sayıları geçtiğini ve bunlar arasında bir tezat olmadığını ifade etmiştir. Akabinde 60'tan maksat hür hanımları, diğerleri de cariyelele ya da tam tersi olduğunu; 70 sayısının ise mübalağa için kullanıldığını belirtmiştir. 90 sayısını söyleyenlerin, küsuratı dile getirmediüklerini ve 100 diyenlerin ise tam sayıya yuvarladıklarını ifade etmiştir. Keza İbn Hacer, İbn Vehb'ten hikâye edildiğine göre "Hz. Süleymân'ın 1000 hanımı olduğu" bilgisine de yer vermiştir.²⁰ Ayrıca rivayetlerde 60, 70 90 şeklinde farklı sayıların zikredilmesinin temel nedenlerinden biri de 60 (ستين), 70 (سبعين) ve 90 (تسعين) sayılarının Arapçada yazılışları birbirine çok yakın olduğundan yüzeysel bir silme dahi olmuşsa veya sayılar net yazılmamışsa her üç sayının da anlaşılması mümkündür. Hadis ilminde buna "musahhaf" denilir. Ancak kaynaklarda bu yönde herhangi bir değerlendirme/bilgi tespit edilememiştir. Buna rağmen sayıların farklı olarak nakledilmesi en önemli bir neden olarak saymak mümkündür. İbnü'l-Cevzî ise metnin meşiyet/dileme ile ilgili kısım için şöyle demiştir: "Biri dese ki: 'Bu gecede kendi suyundan yüz çocuğun yaratılacağını Süleyman (as.) nereden biliyor. Bunun vahiy ile olması mümkün değil. Zira gerçekleşmemiş. Ayrıca burada işin kendisinin elinde olduğunu da söylenemez. Çünkü sadece Allah'ın dilediği şeyler gerçekleşir.' Cevabı şöyledir: 'Bu Allah'tan bir temenni ve sualdir. Hz. Süleyman bunu yapabilir (isteyebilir). (Gerçekleşmezse) üzerine yemin (kefareti) düşer.'"²¹

Ayrıca çalışmada râvilerle ilgili değerlendirmeler yapılırken objektif hareket edilmediği saptanmıştır. Örneğin Buğârî ve Müslim'in *Şahîh*'lerindeki rivayetlerde Eyyüb es-Sahtiyânî'den hadisi alan Hammâd b. Zeyd ve Vuheyb b. Hâlid'den bahsedilmemiştir. Öte taraftan Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen ve kaynaklarda cerh de edilen Hişâm b. Hassân el-Başrî zikredilerek rivayetin sened yönünden genel anlamda zayıf olduğu iması verilmiştir.²² Bunun yanında Yahyâ el-Kattân, Hişâm'ın Muhammed b. Sirin'in râvisi olarak "siğa" olduğunu belirtmiştir.²³

Son olarak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan rivayetlerde Eyyüb es-Sahtiyânî geçmediği halde çalışmada zikredilmiştir.²⁴ Muhtemelen yazı kopyalanırken Eyyüb adındaki râvinin silinmesi unutulmuştur. Kısacası klasik kaynaklarda bu rivayet sahlil olarak kabul edilmiştir. Rivayetin sihhati ile ilgili net bir şey söyleyebilmek için bildiri veya makale düzeyinde değil de en az bir yüksek lisans çalışmasıyla olabilir.

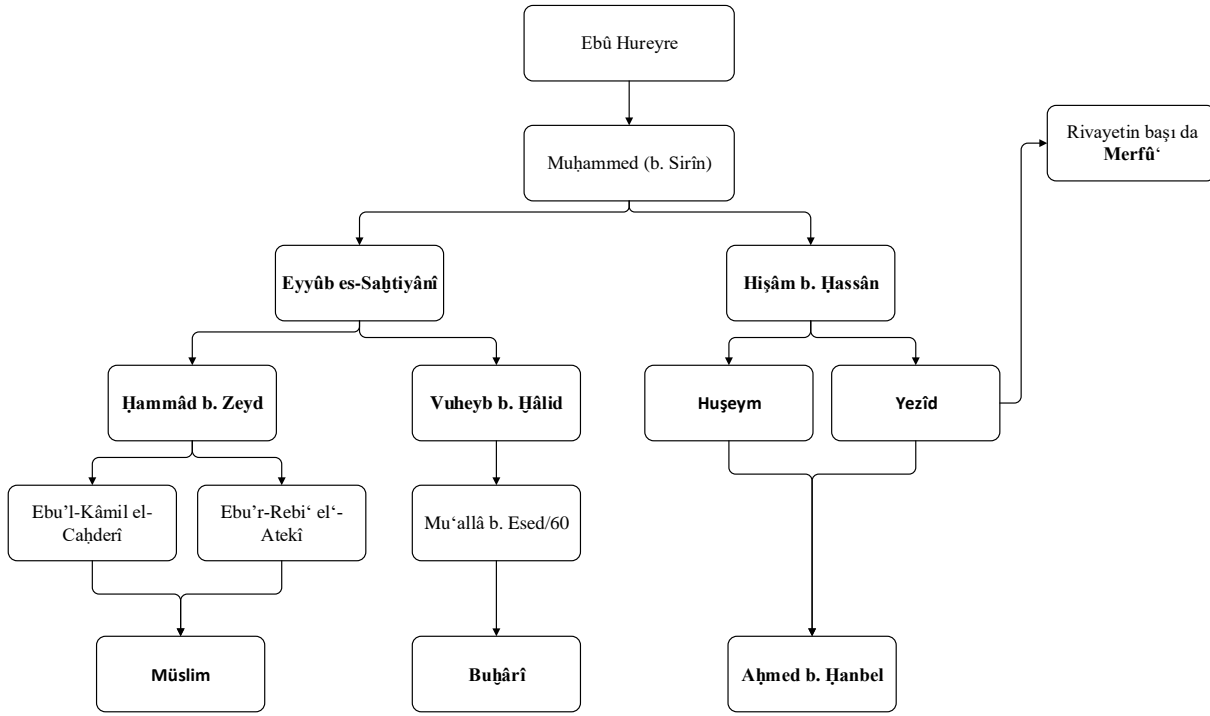
²⁰ Ahmed b. Ali b. Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhari* (Beyrût: Dâru'l-kutûbi'l-'ilmiyye, 1424/2003), 8/570.

²¹ İbn Mulekkin, *et-Tavdîh li şerhi'l-Câmi'i's-şahîh*, 17/424.

²² Ateş, "Hz. Süleymân'ın Yemini", 65.

²³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/233.

²⁴ Ateş, "Hz. Süleymân'ın Yemini", 56. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen rivayetlerin senedleri aşağıdaki gibidir:
(1) = حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ ابْنِ سَبْرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ:.... (Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*, 2/229 [12/39])
(2) = حَدَّثَنَا يَزِيدُ، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: " إِنَّ سُلَيْمَانَ بْنَ دَاوُدَ قَالَ:.. (Ahmed b. Hanbel'in)
(*Müsned*, 2/506 [16/341])

Şekil-2: İsnad Şeması (Muhammed b. Sirîn vasıtasıyla gelen rivayetlere göre)

Hz. Süleymân'ın Vefatı

İbn 'Abbâs vasıtasıyla Hz. Peygamber'den nakledildiğine göre: “Allah'ın nebisi Süleymân (as.) namaz kılmaya kalkarken önünde bir ağacın yeşerdiğini görürdü ve ağaca ‘ismin nedir?’ diye sorardı. Ağaç da ‘şöyledir’ derdi. Keza Hz. Süleymân (as.), ‘Sen ne için (yaratıldın)’ buyururdu. Ağaç da ‘şunun için’ karşılık verirdi. Eğer bir ilaç için yaratıldıysa onu yazarlardı. Dikilecek bir fidansa dikerlerdi. Yine Hz. Süleymân (as.) bir gün namaz kılacakken önünde bir ağaç belirdi ve ‘ismin nedir?’ buyurdu. Ağaç, ‘el-Ḥarnûbe’ = ‘Keçiboynuzu’ dedi. Hz. Süleymân (as.), ‘Sen ne için (yaratıldın)’ buyurdu. Ağaç da ‘Bu evin yıkılması için’ dedi. Hz. Süleymân (as.) şöyle buyurdular: ‘Allahım! Ölümümü cinlere gizlet ki insanlar, cinlerin gaybı bilmediklerini bilsinler.’ Hz. Süleymân(as.) asasını aldı ve (ayakta) ona yaslanarak vefat etti. Cinler de (etrafında) çalışıyorlar. Bir yıl gibi bir zaman diliminde kurtçuklar bastonunu yediler ve Hz. Süleymân (as.) düştü. Cinler de anladılar ki eğer gaybı bilselerdi bir yıl boyunca bekleyip bu aşağılayıcı azap içinde kalmamış olacaktı.”²⁵ Konuyla ilgili Âyet-i Kerim de mealen şöyledir: “Süleymân'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun ölümünü onlara ancak değneğini yemekte olan bir kurt gösterdi. Süleymân'ın cesedi yıkılınca cinler anladılar ki, eğer gaybı bilmiş olsalardı aşağılayıcı azap içinde kalmamış olacaktı.” (Sebe', 34/14)²⁶ Tespit edildiğine göre bütün rivayetlerde “insanların, cinlerin gaybı bilmediklerini bilsinler” şeklinde malumat geçer. Ancak rivayetlerin sonunda cinlerin de gaybı bilmedikleri bilgileri mevcuttur. Ayette de cinlerin kendileri gaybı bilmediklerini vurgulanmaktadır. Zehebî, Hâkim'in eserinde geçen rivayet için “sahih” olduğunu belirtmiştir.²⁷

SONUÇ

Kaynaklarda Hz. Süleyman (as.) ile ilgili birçok rivayet tespit edilmiştir. Burada ise bir kaçına temas edilmiştir. Bunlardan biri Hz. Süleyman'ın (as.) Kur'ân-ı Kerim'de geçen (Bana, benden sonra kimseye nasip olmayacak

²⁵ Ebû Bekr Aḥmed b. 'Amr b. 'Abdilḥâlik el-Bezzâr, *Müsned*, thk. 'Âdil b. Sa'd (Medine: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Ḥikem, 1430/2009), 11/270-271 (No. 5060); Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Aḥmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Ḥamdî Abdülmecîd es-Silefî (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 11/451-452 (No. 12281); Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh el-Ḥâkim, *el-Müstedrek 'alâ's-Şaḥîḥayn*, thk. Muştafâ 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kutûbi'l-'İlmiyye, 1422/2002), 4/446 (No. 8222).

²⁶ *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), 428.

²⁷ Bk. Hâkim, *Müstedrek*, 4/446 (No. 8222 [dipnot]).

bir mülk nasip et [Şad, 35]) şeklindeki duasıdır. Hz. Peygamber burada kendisine namazda musallat olan şeytani/cini bağlamak istemiştir. Ancak Hz. Süleymân'ın (as.) duası aklına gelmiş ve Allah'ın bunun Hz. Süleymân'a (as.) has kıldığını buyurmuşlardır. Söz konusu rivayet kaynaklarda sahih olarak kabul edilmiştir. Hz. Süleymân'ın (as.) duası ile ilgili olan diğer haberin senedi ise İbn Ebî Şeybe'nin eserini tahkik eden muhakkik, herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Ancak isnadında yer alan râvilerle ilgili yaptığımız yüzeysel araştırmaya göre sened yönünden "hasen" bir hadis olduğu anlaşılmaktadır. Çocukları kayıp olan iki kadının kendisinden bir hüküm vermesi ile ilgili haber de sahih olarak kabul edilmiştir. Dâbbetu'l-arq'ın yanında Hz. Süleymân'ın (as.) mührü olacağını beyan eden rivayet ise ilgili eserlerin üzerine yapılan tahkiklerde muhakkikler tarafından zayıf olduğu belirtilmiştir.

Hz. Süleymân'ın (as.) bir gecede eşleriyle birlikte olup doğacak çocukları savaşa gönderme isteği/yemini ile ilgili hadis de hemen hemen bütün hadis kaynaklarında geçer ve sahih olarak kabul edilmiştir. Ancak rivayetin siyak-sibakı yeterince araştırılmadığı için ve günümüz şartlarına göre değerlendirildiğinden yanlış anlaşılmaktadır. Söz konusu haberde Allah, istemedikten sonra hiçbir şeyin meydana gelemeyeceğini vurgulamak istenmektedir. Fakat olay Hz. Süleymân'ın eşlerinin sayısı ve dünyaya gelen yarım/hasta bir bebek üzerinden tartışılmaktadır. Ancak bazı olayları/rivayetleri günümüz kültür, örf ve geleneklerine göre değerlendirmek pek makul görülmediği gibi onları bugünün şartları ve kıstaslarıyla ele almak da sağlıklı olmadığı düşünülmektedir.

Son rivayet ise Kur'ân-ı Kerim'de de kısmen temas edildiği gibi Hz. Süleymân'nın (as.) vefatı ile ilgilidir. Hz. Süleymân (as.), bastonuna yaslanarak vefat eder ve etrafındaki cinler farkına varmazlar. Özellikle cinlerin gaybı bilmediklerini bildirmek için bu şekilde dünyaya hükmeden Hz. Süleymân'nın (as.) vefat edilmesi Allah takdir etmiştir. Hadiste ise insanların da cinlerin gaybı bilmediklerini vurgulanmak istenmiştir. Rivayetin sıhhatı ile ilgili Zehebî "sahih" olduğu söylemiştir.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Hanbel b. Hilâl eş-Şeybânî. *Müsned*. Thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1417-1420/1997-1999.
- Ateş, Ali Osman. "Hz. Süleymân'ın Yemini". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2001), 47-67.
- Beyhaķî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. 'Alî el-Beyhaķî. *es-Sünenü'l-kubrâ*. thk. Muhammed 'Abdulķâdir 'Atâ. 11 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. 'Amr b. 'Abdilhâlik el-Bezzâr. *Müsned* (el-Baħru'z-zehħâr). Thk. 'Âdil b. Sa'd vd. 20 Cilt. Medine: Mektebetu'l-'Ulüm ve'l-Hikem, 1409-1430/1988-2009.
- Buħârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâil el- Buhari. *el-Câmiu's-Şahih*. 9 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1433/2012.
- Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-'Absî el-Kûfî. *Muşannef*. Thk. Muhammed 'Avvâme. 26 Cilt. Beyrût: Dâru Kırtuba, 1427/2006.
- Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd b. Cârûd et-Tayâlisî. *Müsned*. Thk. Muhammed b. 'Abdilmuħsin et-Türkî, 4 Cilt. İmbâba: Daru Hicre, 1420/1999.
- Hâkim, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillah el-Hâkim. *el-Müstedrek 'alâ's-Şahihayn*. Thk. Muştafâ 'Abdulķâdir 'Atâ. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1422/2002.
- İbn Ca'd, Ebu'l-Hasan 'Alî b. Ca'd b. 'Ubeyd el-Cevherî. *Müsned* (Rivâtu Bağavî). Talik: 'Âmir Ahmed Hayder. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1417/1996.
- İşhâk b. İbrâhîm b. Râheveyh el-Mervezî. *Müsned*. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1437/2016.
- İbn Mulekķın, Ebû Hafş 'Umer b. 'Alî b. Ahmed el-Enşârî. *et-Tavdih li şerhi'l-Câmi'i's-Şahih*. Thk. Heyet. 36 Cilt. b.y: Dâru'l-Felâh, ts.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Ķazvînî. *es-Sünen*. Thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. Dımaşķ: Dâru'r-Risâletu'l-'Âlemiyye, 1430/2009).

- İbn Hacer, Aḥmed b. ‘Alî b. Hacer el-‘Asḳalânî. *Fethu’l-bârî şerhu Şahîhi’l-Buḥârî*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kutûbi’l-‘İlmiyye, 4. Basım, 1424/2003
- Kur’ân-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 17. Basım, 2009.
- Müslim, Ebu’l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Ḳureşî en-Neysâbüri. *Şahîhu Müslim*. Thk. Muḥammed Fuâd ‘Abdulbâkı. 5 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1412/1991.
- Nesâî, Ebû ‘Abdirrâhmân Aḥmed b. Şu‘ayb en-Nesâî. *el-Müctebâ (Sünen)*. 9 Cilt. Kahire: Dâru’t-Te’sîl, 1433/2012.
- Tirmizî, Ebû ‘Îsâ Muḥammed b. ‘Îsâ et-Tirmizî. *el-Câmi ‘u’l-kebîr*. Thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf. 6 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Ġarbi’l-İslâm, 1996.
- Taberânî, Ebü’l-Ḳâsım Süleyman b. Aḥmed. *el-Mu‘cemu’l-kebîr*. Thk. Ḥamdî Abdülmecîd es-Silefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

PHILOSOPHY OF IBN HALDUN

İBN HALDUN'UN FELSEFESİ

Prof. Dr. Mehmet ÖNAL

İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ORCID NO: 0000-0003-0191-8780

Prof. Dr. Emin ÇELEBİ

İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü ORCID NO: 0000-0001-8548-3811

ABSTRACT:

At first sight, it may seem absurd to speak of Ibn Khaldun's philosophy as a thinker who rejects philosophy and speaks of it as evil dealing. However, if his famous work *Muqaddimah* is viewed with a holistic reading, it will be understood that the subject of his rejection of philosophy is not clear-cut but controversial. Whether he is opposed to philosophy in general or to speculative philosophy and metaphysics seems to need clarification. As a matter of fact, many historians of thought hail him as the first positive-minded Islamic history philosopher and sociologist, as he treats history and social sciences as a philosophical discipline. The view that he was a genuine historian of civilization and a social science philosopher was also shared by many thinkers. Moreover, it is too obvious to require proof that he is a political philosopher. Thus, even because he is a philosopher of history, a philosopher of social science, and a social philosopher in general, there are many positive opinions that will enable us to evaluate his writings in the category of philosophical knowledge. Especially, it is a separate fact that Ibn Khaldun mentally possessed all the elements of the philosophy of history that took shape in the 19th century as early as in the 15th century. In addition, his views, which indicate that the science of history should be examined in terms of the philosophy of knowledge (epistemology), one of the basic disciplines of philosophy, can be regarded as a philosopher's attitude. With this presentation, the thesis that he has a deep, consistent, and holistic philosophy and therefore should be regarded as a philosopher will be based on and the subject will be discussed and enlightened with examples from his *Muqaddimah*.

Key words: Ibn Khaldun, philosophy, social philosophy, philosophy of history, metaphysics.

ÖZET:

İlk bakışta, felsefeyi reddeden ve onunla uğraşmanın kötülüğünden bahseden bir düşünür olarak İbn Haldun'un felsefesinden bahsetmek abes görülebilir. Ancak onun meşhur eseri *Mukaddime* bütüncül bir okumaya tabi tutulursa, kendisinin felsefeyi tümünden reddettiği konusunun kesin değil tartışmalı olduğu anlaşılacaktır. Onun genel olarak felsefeye mi yoksa spekülatif felsefe ve metafiziğe mi karşı çıktığı konusu aydınlatılmaya muhtaç görülmektedir. Nitekim tarih ve toplum bilimlerini felsefi bir disiplin gibi ele almasından dolayı pek çok düşünce tarihçisi onu pozitif düşünceli ilk İslam tarih felsefecisi ve sosyoloğu olarak selamlamaktadır. Onun gerçek anlamda bir medeniyet tarihçisi ve sosyal bilim felsefecisi olduğu görüşü de pek çok düşünür tarafından paylaşılmıştır. Ayrıca onun siyaset felsefecisi olduğu ispat gerektirmeyecek kadar açıktır. Öyleyse, bir tarih felsefecisi, sosyal bilim felsefecisi ve genel olarak sosyal felsefeci olması hasebiyle bile olsa, onun yazdıklarının felsefi bilgi kategorisinde değerlendirmemizi mümkün kılacak çok sayıda olumlu görüş bulunmaktadır. Özellikle, İbn Haldun'un 19. yüzyılda şekillenen tarih felsefesinin bütün unsurlarına daha 15. yüzyılda zihnen sahip olduğu ise ayrı bir husustur. Ayrıca onun, tarih ilminin, felsefenin temel disiplinlerinden biri olan bilgi felsefesi (epistemoloji) açısından incelenmesi gerektiğine işaret eden görüşleri de bir filozof tavrı olarak okunabilir. İşte bu bildiri ile onun, derin, tutarlı ve bütüncül bir felsefeye sahip olduğu ve bu yüzden bir filozof gibi değerlendirilmesi gerektiği tezi temellendirilecek ve *Mukaddime*'den örneklerle konu tartışılıp aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kavramlar: İbn Haldun, felsefe, sosyal felsefe, tarih felsefesi, metafizik.

I. INTRODUCTION:

One of the biggest dilemmas of the modern man is having specialist approach to the social problems. With the philosophy of Descartes, modern thinker has given a great importance to mind, but other aspects of human being, such as belief, value, and the spiritual dimension of life has been put aside. It was a real dilemma because reasoning and accepting scientific way of thinking at the beginning of modernity appeared in European thinkers' studies as a magic problem solver. They were very proud of solving problems through positivist philosophy and science. They also turned down religion and customs easily when they did not fit their humble ratio. And then, they have tried to build a Garden of Eden in this world. They called this tendency as separation of religion from daily life or secularism. But nowadays, intellect of man, science, specializing and secularism could not solve the problem of unity of modern world because they separated existence into many pieces, which is very difficult to combine again. Modern thought and culture have lost the integrity of life because of excessive specialization. Religion, philosophy, and ethics are not included in modern thinkers' schedule, although today they need values rather than knowledge. This is the main problem that modern man has to cope with.

The question is: how the modern people can solve the problem of combination of life in especially social aspects? Ibn Khaldun was one of the social philosophers who toggled with this problem in its all-diffident aspects. To answer this problem, he even invented a social science, or a collection of science called *İlm al-Umran* (science of civilization). This study targets to explain this solution thoroughly under the concept of *umran*. The method of this study is a kind of conceptual explanation on interdisciplinary study. In fact, Ibn Khaldun solved this problem by not separating the social sciences while modern European philosophy did this through a deepened separation and specialization.

II. WHO IS IBN KHALDUN?

He was born in Tunisia in 1332 and in his well-known book *Muqaddimah*, he introduced himself as *Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun el-Hadramî*. But in history of culture and thought he was always known as *Ibn Khaldun*. According to references his aristocrat ancestor came to Muslim Spain from Hadramut, one of the provinces of Yeman, just after the conquest of Spain in 718. Ibn Khaldun was originated to this tribe descending from Halid b. Osman's clan. In Muslim Spain the name of Khalid was pronounced as *Khaldûn* after Othman then his family started to be called *Khaldunies*. The ancestors of Othman descended from one of the companions (*sahaba*) of Prophet Muhammad, called Vâil b. Hucr who was appointed to Yemen to preach Islam in a group of Muslims. (İbn Haldun, 2011: 16)

Ibn Khaldun has been to very wide geography of Islamic world during his lifetime from South Africa and Spain to Egypt, Jerusalem, and Mecca as an active governmental, scientist, theologian, jurist, and politician. He witnessed all events for 60 years' period such a dramatic time, after 1342. You can see him in a dynasty working as a clerk, vizierate, ambassador, and lecturer. In other time you can see him as a lawyer in a court or a diplomat in different countries. One day you can come across with him discussing some deep academic problems in a *madrassa* (high school) another day he is preaching influentially in a pulpit of mosque. In some critical days you can see him also in different missions. For example, in one time, you can meet with him as peacekeeper in Spain as a representative of Muslims against Petro of Castalia (1350 -1369) to save Muslims, and in different periods of time you can run across with him also in the tent of Timur to save Bagdad to be destroyed. In social political aspects, one can consider him among the nomads (*bedouies*) as a social scientist living in desert to investigate the basic principles of community. And again, you can come across with him in political groups as a strong political figure and strategist. He can sometimes be seen in a quiet place to do some theoretical study, to complete his works or in prisons because of his political activities. He was not only a specialist limiting his research into a narrow area both in theoretical and practical study. (İbn Haldun, tr. Halil Kendir, 2004: 17)

He was not a librarian scholar who did not know the life out of academia and knowledge outside books. Contrarily, he was familiar with all aspects of social life in which he was living and practicing many dimensions of reality both theoretically and practically. Because of these, most of the cultural historians welcomed him either the founder of sociology, social philosophy or science of history and pioneer historian of civilization. The reason for this is that he was good at experiencing different aspects of social life and knowledge as well as in theoretical studies. In other words, he was a very versatile social philosopher. Ibn

Khaldun at the same time was one of fortune scholars who double-checked and updated all his books. Even, he was also one of the lucky thinkers who wrote a complete autobiography at the end of his life. It means he finished both his book World History *Al-Ibar* and his autobiography *Al-Tarîf* at the same time.

Ibn Khaldun was at his Mediterranean location by which Muslims, top of their religious legacy, obtained world heretics includes especially Jewish, Christian, Arab and Greek civilisation. Ibn Khaldun and some other Muslim tinkers of fourteen century had high post in government, law, and education. They also travelled across east and west and encountered heavy mobility of Muslim community by ensuring them nexuses of knowledge and experiences. That is why travelling became a model for Ibn Khaldun's life and he titled his autobiography as "Biography of Ibn Khaldun and His Travel in the West and in the East (*Al-Tarîf bi Ibn-Khaldûn wa Rihlatuhu Gharbân wa Sharqân*)" because he was aware of how crucial is to know geographical and historical factors in assessing political events and their consequences.

III. HIS LIFE AND WORKS:

Ibn Khaldun's grandfather Muhammad was a well-educated person like many other refugees moving to Spain, and became the Minister of Finance in Tunisia. His son (Ibn Khaldun's father) was also an administrator and soldier but later he became a man of letters and science. He studied law, theology, and letters in his rest of life. At the same time, he devoted himself to the education of his two sons, Ibn Khaldun and his elder brother Muhammed Ibn Khaldun. He taught them some elementary, basic knowledge usually given to young students of their rank. This education includes recitation and memorising the Qur'an, Arabic grammar, and poetry. But for further studies he found some well-known teachers who were collected by Marinade Sultan Ebul Hasan. According to references, since he conquered Tunisia in 1347, Sultan gave great value to the science and collected a group of scholars in his palace. When Ibn Khaldun's father immigrated from Spain to Morocco (Fas), he contacted with this group of scholars. And later on, provided education of his sons in this circle. Ibn Khaldun received the education usually given the young men of his rank but the quality of teacher was quite high. In his autobiography *Et-Ta'rif* Ibn Khaldun commemorated all of them with big respect but spelled out the names of two teachers Abdulmüheymin who was so good at Tradition and Arabic, and Muhammed b. İbrahim el-Abulî who was so good at rational sciences. In the beginning, he got an instruction of almost all hadith books and later he learned Logic, Maths and Philosophy. In this stage, Ibn Khaldun took very deep training of Quran, grammar, and literature. In this course, Ibn Khaldun read many Divans (collection of poems) and memorised many of these poems. At that time, North Africa in Tunisia, Sufi Islam was also popular, and studies were limited mainly with religious and mystical point of view. According to Marçais, despite this custom and poor materials, by the help of the above-mentioned group of scholars in these decades many new scholars had seen such as Ibn Khaldun, Ibn el-Hatîb ve Ibn Battûta who are specialists in unreligious sciences too. (1993: 705).

Since he had ambition and curiosity to learn sciences Ibn Khaldun was content with this basic study and learned, law, jurisprudence, hadith, and rational sciences such as philosophy and logic. Among these areas he tended especially to jurisprudence so as to become a judge, in that time, one needed to be specialist on Islamic jurisprudence. His studies on jurisprudence were the historical heretic of family custom. As Rosental mentioned, his ancestors were attracted to the court of the Hafsîd rulers in Bone and in Tunis. (Ibn Khaldun, Rosental, xxxvii.)

When Ibn Khaldun was 17, he encountered with the event of a well-known outbreak of plague in 1349 called Black Death which caused to death of both of his parents and almost all his teachers in. After an uprising, Sultan Ebu'l-Hasan (1331-1351) lost his power and his scientific circle broken. In the end, the rest of scholars moved to Morocco (Fas). After all these things happening to alleviate the suffering arising from the loss of loved ones left behind, Ibn Khaldun also decided to emigrate with a small number of scholars and scientists. However, his elder brother Muhammad opposed his immigration plan and forced him to stay in Tunisia for a while. Meanwhile, powerful vizier of that time Tâfrâgîn appointed Ibn Khaldun as the secretary of omen (*alâmet katibi*) who is responsible for writing parts of the official letters. It was the beginning of Ibn Khaldun's life in the usual ups and downs in bureaucracy and top-level management position carried out for 30 years. Ibn Khaldun continued to this service for a while, but in one battle in which Ibn Khaldun participated beside vizier. But the army of the Sultan was defeated in the 1352 and Ibn Khaldun escaped to Morocco as a refuge. In the same year he got married. The main desire of him was to join the circle which was founded by some of his old teachers. But he would wait somehow two more years to join this scientific group. Until his return to his

hometown in Tunisia again 26 years later Ibn Khaldun would be appointed for different high-level positions by different North African Sultans and dynasties. During this two-year period, he travelled around the country, visited different cities, and lived among the various tribes in deserts. He made fruitful observation about life situation in general and tribal one. Since he awards Ibn Khaldun's reputation, the Sultan of Morocco Abu Inan (1351-1358) one who formed a council consisting of letters and scholars some of whom were Ibn Khaldun's former teachers, invited him to this scientific circle. It meant that after a few years Ibn Khaldun was back to the scientific milieu again. He met with many of his former scholars again. Here he spent eight years and completed his studies, read, and wrote various scientific articles. Sultan, at the same time, offered some an official post for him. But his expectation of a higher post was weakened because of his relationship with governors. In the end he was arrested of aiding the political conspiracies and put in prison. (Ibn Khaldun, Rosental, xxxviii-xliii.)

After two years in prison, taking advantage of the sultan's death, he escaped from prison. But he found himself in the struggles for the throne again. In the meantime, by activating the political experience his self-developed method of propaganda encouraged Emir of Abu Salim who was in exile in Andalusia (1359-1361), to become the throne again and he succeeded. Thereupon, Sultan brought Ibn Khaldun to secretary of the secrets who has an authority to edit documents on behalf of the Sultan. In addition, Sultan gave an extra task which was Court Judges for atrocities. After the two years of ruling of Sultan one of former viziers Umar b. Abdullah rebelled against him in 1361 and made Abu Zeyyan (1361-1367) sultan. New Sultan didn't change Ibn Khaldun's current post but despite his positive attitude towards young Ibn Khaldun had the ambition to obtain higher authority. Then he asked Sultan for permission to return his homeland Tunisia. Since Sultan was afraid of his political activities in Tunisia against him, he gave permission to Ibn Khaldun to leave the country except for Tunisia. Ibn Khaldun continued to look to find a way out. It was a good fortune for him to hear that Nasr Abu Abdullah and his vizier Lisanuddin to whom Ibn Khaldun helped much while in exile in Morocco, became power again in Granada. Ibn Khaldun did not want to lose this opportunity. He left his family to his relatives in Constantinople and went to Andalusia. He wanted to see the ancestor's homeland, Andalusia and take his family there and lived together peacefully. After he entered the service of Nasr Abu Abdullah, Granada Sultan in 1362 he was sent to Pedro the Cruel, King of Castille to make a deal concerning Isbiliyyes later in Seville because Isbiliyye was re-conquered by Christians at the time. Ibn Khaldun signed a successful deal with Pedro and established an intimate relationship with him. The King was impressed with his political ability one hand and scientific and literature power on the other. Because King was fond of literature and poetry. When he realized Ibn Khaldun's power he wanted him to stay in his palace. To convince him Pedro offered to give back all the fields of Ibn Khaldun's ancestors in Andalusia. Ibn Khaldun politely refused the king's request and returned to Granada. In this time, he took his family to Granada from Africa and began to lead a life in peace. Although he gained a high position in the eyes of Sultan his successes aroused the vizier Lisanuddin's jealousy. It made Ibn Khaldun to feel uncomfortable, which meant that he did not want to live in this city any more too. (Ibn Khaldun, Uludağ's translation, 2004: 31-38)

He was trying to find a way to leave Andalusia. In the meantime, Abu Abdullah Muhammad, Emir of Morocco, offered him a post of Hacıp by sending a letter. This position in government was the connection point between community and grand vizierate; Ibn Khaldun did not want to miss this opportunity and crossed to Morocco again in 1365 with his family. In addition to this position he started to preach in Mosque and teach in Madrasa too. A year later Sultan of Constantinople was killed in a surprise attack and Abu al-Abbas became Sultanate. New Sultan also wanted Ibn Khaldun to keep his prior posts but Ibn Khaldun did not want to stay anymore because of his enemies' provocation against him. With Sultan's permutation Ibn Khaldun left all his position of authority and went to Biskra in 1366. Here, he spent six years out of political discussions and bureaucracy. It was a turning point for his life. Since he was fed up with intrigues of political life he dedicated himself entirely to scientific studies. In this period, he gained a very strong experience, became specialist in the direction the tribes and strengthened his authority on them. But the governors were not happy with his authority on tribes and wanted to get rid of him. Ibn Khaldun understood that the situation was turning to negative on behalf of him and in 1372 with his family he went to Morocco (Fas). After he spent two more difficult years in 1374 he was quite in Ibn Selame castle and in his of 42 finished his political life completely. In this castle he started to live a peaceful and mystical life and without academic studies he was not interested in political discussions anymore. Here he started to write his book *Muqaddimah* and world History *Al-Iber*. But when he started to write the history of Arab, Berber and Zenata he understood his memory was not enough to carry out this heavy task, he needed a rich library having reference books of history. For this reason, he decided to go to his homeland Tunisia and complete his book. Thus, 26 years later in 1382 he returned to Tunisia and started a

new peaceful life with the sponsorship of Sultan. Here, he carried on writing his book *Al-Iber* and at the same time started lecturing in Madrasah. It meant for the first time he could give academic lessons without political discussion. In the end, he completed his world History and submitted it to sultan Ebu'l-Fâris Abdulaziz. But some old teachers were jealous of his relationship with Sultan and started gossiping and strife against him. He was not happy any more in his homeland too. He decided to leave Tunisia. He asked Sultan for permission to go to Mecca for pilgrimage (*hadj*). He was nearly 50 years old. Upon receiving permission, he boarded a ship and went to Alexandria city of Egypt in 1382. After that he spent the last 24 for years of his life in Egypt. (İbn Haldun, tr. Süleyman Uludağ, 2004: 38-42)

He could not go on pilgrimage for that year and accepted the lectureship offer and began teaching at Madrasah of Al-Azhar in Cairo. Later, the Mamluk Sultan Malik Zahir Berkuk also appointed him as Chief Justice of the Maliki sect. He decided to live here for the rest of his life and summoned her family to Egypt. Tunisian Sultan did not allow his family to go to Egypt. Thereupon Malik Zahir wrote a letter and sent a ship to let them go Egypt. Unfortunately, this ship sank before reaching Alexandria. After the death of parents and teachers he came across with another tragedy in which he lost his entire family. The pain of this life was the second time bevelled him. Besides being Jurist, he was appointed as lecturer too. He willingly stayed away from politics as possible as he could do. In this period, he checked out books and added new sections and paragraphs to them. He concentrated especially on *Muqaddimah* and in some part of it made significant changes. He submitted one of the copies of the final versions of *Muqaddimah* (Egyptian Edition) to Berkuk Sultan Zahir, and other one (Pharisees Edition) to Abu al-Faris, Abdul Aziz Sultan of Morocco. Its old copy was in Karaviyyin Mosque in Morocco. He lived in Egypt for 24 years; this period of life was relatively quiet and peaceful if we compare to his previous life. Except for a few short travels, he did not leave Egypt. The first of these short journeys was a pilgrimage in 1387 to Macca. The second visit was to another holy city Jerusalem in 1399. Ibn Khaldun's last visit was to Damascus to negotiate with Timur. Egypt Sultan Malik Zahir went to Damascus to defend against Timur in 1400. Ibn Khaldun took place in this journey. But he was informed that a quite big confusion aroused in Egypt after he left. Whereupon he left Ibn Khaldun in Demascus (*Şam*) and turned back to Egypt. Damascus is a serious confusion regarding how to behave if Timur's attack take place. There were two different ideas on that subject. Ibn Khaldun was of the opinion that the city should be left to Timur without fighting while the other group opposed this idea. In the end, to negotiate with Timur Ibn Khaldun was chosen as the ambassadors of peace. It was his last task he succeeded. When Timur noticed his political ability he wanted to keep him in his service but Ibn Khaldun eluded him with excuses. Finally, he completed his last work, *Al-Tarîf* in 1405 and added it to *Al-Iber*'e. When he finished updating all his writings, he felt he did all his jobs and a year later he died in Cairo in 1406. Ibn Khaldun was one of the rare scholars who updated his writings in the end of his life. (İbn Haldun, Uludağ's translation, 2004: 42-54)

We can say that Ibn Khaldun has written only one book called '*Al-Iber*' during his lifetime. Its full name is "*Kitab al-Iber ve Divânü'l-Mübtedei ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arab ve'l-Berber ve men Aserehüm min Zevi's-Sultani'l-Ekber*". Classification of his 7 volumes book is follows: Foreword: (*Muqaddimah* I), Introduction part of *Al-Iber* without headline; First Book (*Muqaddimah* II), Introduction of World History (*Al-Iber*); Second Book (The History of Arabs, Berberis and the nations who has relationship with them); Third Book (The History of Berberians and the North Africans); Supplementary, *Al-Tarîf* (The Autobiography of Ibn Khaldun with notes on his travels) Ibn Khaldun's other studies next to *Al-Ibar* were some commentaries, summarized books of some important scholars of that time, some letters, notes, and also some pieces of writings on different subjects. We can classify them as follows: *Lübâhu'l-Muhassal* (A summary on Islamic Theology taken from Fahrettin Al-Razi's *al-Muhasal*), Summary of the works of Ibn Rushd; A note on the logic; A treatise on the account of Lisanüddin b. Hatib's *Jurisprudence Procedure*; Commentary on a well know poem *Qasida-i Burd*. In addition to these works some books also attributed to him such as *Şifâu's-Sail* a mystical study. (Ibn Khaldun, Rosental, xliii.)

IV. HOLISTIC SOCIAL PHILOSOPHY OF IBN HKALDUN:

The saying that Ibn Khaldun was against philosophy actually implies that he was against the method of philosophy that existed in his time. However, he is not against the philosophy used to mean to think deeply and comprehensively or to approach events in a multidimensional way. In his own words, if one looks around and thinks with deep contemplation, it is seen that everything outside and himself comes from the same source at first, and there is a unity between them. (Ibn Haldun, tr. Halil Kendir, 2004: 592). By thinking in this way,

he himself is philosophizing. But he is against doing this by looking around, breaking away from the world of reality. He considers this kind of thinking about origin research as a natural philosophy. This, in turn, points to thinking in terms of explaining the chain of causes in philosophy (solidarity). (Ibn Khaldun, tr. Halil Kendir, 2004: 638) However, it should be seen that when thinking about the cause sequence, one cannot go beyond a certain point. (Ibn Haldun, tr. Halil Kendir, 2004: 639) The limit situation, according to him, is this: It is not right to try to philosophize without making use of sense data. He thinks like an empiricist at this point. There is no opposition to philosophy here, either. What he is against is his metaphysicalist attitude that does not stop at this point but goes forward. Because when they are doing metaphysics, they turn to their mere reasoning, they maintain that they have reached definite rational conclusions. According to Ibn Khaldun, every comprehending thought can perceive beings only according to their own capacity. And it cannot go beyond that. However, what is real is far beyond one's comprehension. Human beings do not have the power of knowing to encompass the knowledge of all these beings. (Ibn Haldun, tr. Halil Kendir, 2004: 640) As a thinking creature, we encounter mental sciences in every society. He calls these mental sciences as Philosophy and Wisdom. The Science of Logic, Theology, Natural Sciences and Mathematical Sciences are included in the Philosophy and Wisdom Sciences group. In this sense, he is not against philosophy. (Ibn Khaldun, tr. Halil Kendir, 2004: 686)

The philosophy of Ibn Khaldun is based on the theory of knowledge that begins with sense data and is formed by reasoning on what is obtained at the end of perception. In philosophy, the person who bases the source of knowledge in this way on sensory data is called sensory, experimentalist or experimenter. The word representing all three of them is empiricist. But when this empiricist epistemology is defended by someone with the idea of ontology, it becomes difficult to call him an empiricist anymore. However, under this condition, we can call Ibn Khaldun's philosophy as an empiricist philosophy. For it does not take the attitude of trivializing reason, as many western empiricist philosophers do. In this sense, the closest western thinker to his philosophy is the German philosopher Kant. His philosophy, which maintains that sense data is transformed into knowledge by processing in mind patterns that are the same in everyone, reminds Ibn Khaldun's theory of knowledge.

In accordance with this epistemology, Ibn Hadun argues that science comes into being through the arrangement of the elements that turn into knowledge through five senses and experience. However, this is limited to a record according to Ibn Khaldun. What is this record? This record is in the form of "the parts of the beings that are suitable for human understanding can only be the subject of information". However, he insists that science does not have a word in matters where experimental and sensory data bring us no information. It is at this point that he opposes philosophy because philosophers, although they have no sense and experience data, have put forward the philosophy they call metaphysics with speculative reasoning and concept analysis. According to him, whoever does this does not accept it. The criticism on this subject is not only for Western philosophers but also Muslim philosophers such as Ibn Sina and Al-Farabi. He opposed Muslim philosophers more harshly than Western philosophers in this issue, though not as much as Ghazali.

In cases where sense data do not bring us any information, this field is filled with religious information based on revelation. However, religion should not interfere with the sense world or the field of experience. More precisely, religion did not come to give information about this realm of reality. Religion has no such purpose. This field belongs to science. Issues related to the unseen realm become the subject of faith, not knowledge. Here, too, science has no right to speak. Even what happens in social life is not about religion, but about the unchangeable nature of people and societies, which the field of knowledge he calls *umran* science is trying to determine the principles of events in society. Therefore, according to him, apart from the period of Prophet Muhammad and the 4 caliphs the Science of *Umran* should examine Islamic societies in the same way as it examines any society. Thus, worlds of meaning and values are formed according to the principles experienced in this field of social reality. (Razali, 2017:236)

The bottom religion claimed by many radical religious believers in history and today is not the bearer of all values. Although religion is one of the most important values, it is not a value that includes other values. For example, religious movements that are not based on *asabiyya* (nationality) have not been successful because of this. Although they were successful, they could not maintain this and the social order they established collapsed in a short time. As a matter of fact, *umran* can only be established with *asabiyyah* and turn into a state. According to him, the most important thing that misleads the Muslim political theorists, especially Fârâbî, is that they attribute the establishment of the state to prophethood. However, in his words, *umran* does

not need religion, but religion needs hope to be successful and to create a society and a state. (İbn Haldun, tr. Halil Kendir, 2004: 221-26)

So, the conclusion might be like that: Today, especially in societies whose people are Muslims, the view that forming a connection with social corruption and separation in religion and abandoning worship is not correct in his view. Because whatever the religion of a society is, it is the rules and rules of the umma that raise or lower it. Religion is oriented towards faith and the hereafter. (İbn Haldun, tr. Halil Kendir, 2004: 241-42) Moreover, societies also have a lifetime. According to Ibn Khaldun, they can extend the life of the state by taking measures such as some religious characteristics, diligent leaders, and the luck factor and being just. As it is said in the Quran: "For every nation there is fixed term, so that when its term comes, they will not be able to put back or bring it forward a single hour." (Qur'an, Sura 7, Al-Araf: 34)

In short, Ibn Khaldun represents an understanding that prevents science and philosophy from attacking and interfering with religious knowledge and religious knowledge to science and philosophy, by separating religious knowledge and experience knowledge from each other in very clear lines. However, it should not be forgotten that the clash of these two areas in the West will be resolved by the practices of secularism in the present day. But this solution is a treaty not a peace. Although there have been struggles and civil wars in the form of sectarian conflicts in non-Christian countries in general, there have never been conflicts in the form of secular-anti-secular, clergy-civilians. In countries such as India and Pakistan, and in China, we do not find a similar history of religions to the West. In this sense, what Muslim philosophers and thinkers such as Ibn Khaldun and Ghazali divide is not the sphere of life and existence, but the analysis of religious and non-religious types of knowledge. Because in the history of non-Christian cultures and states, it has not been possible for a person to choose secularism and go on the path of science and philosophy or to stand with religion and clergy. Let's explain this a little more below.

Although the thinkers we know as scholars, philosophers, and clergymen in the East in general and in the history of Islamic civilization accept the differences between religious and non-religious knowledge types, instead of choosing one of them, it is seen that they act together in accordance with the idea of unity. Therefore, in the Eastern geography extending from Anatolia to the Adriatic Sea, the scholar or thinker can appear as both a philosopher, a clergyman, a politician, an artist, and a leading representative of the wisdom of life. We are confused with this situation in their works. For example, Mevlana's *Mesnevi*, Ahmet Yesevi's *Hikmetler* (*Wisdoms*), the compiled words of Buddha and Confucius, the declarations of the *Upanishads*, the poems of Yunus Emre, the thoughts of the Ghazali, the funnies of Nasreddin Hodja have quite different literature. In which science or field of knowledge will categorized these literatures? What their works tell us is poetry, philosophy, religion, morality, or science? You can see the eastern thinkers and philosophers scattered all over the library classification. You can see Rumi (Mevlana) either in the category of philosophers, among the books of the clergy or on the poet's shelf. The same is true for Ömer Hayyam. We read in Wikipedia that "He is poet, mathematician, astronomer and calendar maker. Gazali, Muhammed İqbal, Buddha, Confucius, and Gandhi's biographies and works also are not different. It is the best indicator of one of the fundamental differences of these two civilizations.

V. CUNCLUSION:

Ibn Khaldun, who possesses all the characteristics of the wise, philosopher, clergyman, politician, and academician researcher, can be a serious source of inspiration for us in the idea of unity and holistic thinking despite his many shortcomings. Even though he opposed philosophy and said that philosophical thought cannot be realized where sense data is not available, sometimes he did philosophy by neglecting this rule himself. If the only form of doing philosophy is not the tradition of thought that originated in Ancient Greece and then spread to the West by merging with Christianity, the information contained in the books, which are the products of this thinker, clergyman, or collective mind, undoubtedly represent philosophy in some areas.

BIBLIOGRAPHY:

1. *Encyclopedia of Islalam*, New Edition, Leidon Brill, London, 1986.
2. İbn Haldun, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, Dergâh Yayınları, (çvr. Vecdi Akyüz), İstanbul, 2011.
3. İbn Haldun, *Mukaddime*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul, 2004.

4. İbn Haldun, *Mukaddime*, (çvr. Halil Kendir), Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara, 2004.
5. Ibn Khaldun, *The Muqaddimah*, (Tr. Franz Rosental), Bollingen Founder, New York, 1967,.
6. Marçais, Georges, “Merînîler”, *İslam Ansiklopedisi*, 7. Cilt, M.E.B., İstanbul, 1993.
7. Quran, (translated by Majid Fakhry) Garnet Publishing 1998.
8. Razali, Wan Mohd Fazrul Azdî bin Wan, *An Analysis of Ibn Khaldun's Study of Other Religions in the Muqaddimah*, Unıversiti Kebangsaan, Malaysia, Bangi, 2017.
9. Uludağ, Süleyman, *İbn Haldun*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

PSİKOFİZİKSEL PARALELİZM: SPINOZA ÖRNEĞİ

A PSYCHOPHYSICAL PARALLELISM: THE CASE OF SPINOZA

Prof. Dr. Emin ÇELEBİ

İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, ORCID NO: 0000-0001-8548-3811

Prof. Dr. Mehmet ÖNAL

İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, ORCID NO: 0000-0003-0191-8780

ÖZET

Psikofiziksel paralelizm doğası gereği farklı olan iki varlığın birbirini herhangi bir şekilde etkileyemeyeceğini savunur. Bu bağlamda zihin ve beden arasındaki nedensel ilişkileri yadsıyan bir anlayışı temsil eder. Zihin-beden tartışmalarını fitilini ateşleyen kişinin Descartes olduğunu söylemek mümkündür. Descartes'ın ruh (zihin) ve beden düalizmini iki tözsel varlık temelinde kurgulaması, bu ikilinin birbiri ile nasıl ilişki kurabileceğine yönelik tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Kuşkusuz iki farklı tözün insan varlığında birlikte işlevsel olmalarını teorik bir zeminde çözümlenmek oldukça güçtür. Nitekim aralarındaki bağlantı sorunsalını ilk olarak fark eden Descartes, sorunu beyindeki epifiz bezi ile çözmeye çalışmışsa da günümüzde bu açıklamanın oldukça ilkel olduğu açıktır. Bunun yanı sıra iki tözün veya niteliğin, birini diğerine indirgeme gereksinimi duymadan ve aralarında herhangi bir rabita varsaymadan işlevlerini yerini getirme imkânını savunan düşünürler de olmuştur. Örneğin bir tözün varlığını çıkış noktası yapan Spinoza, bütün tekillikleri tek bir tözün niteliği olarak izah etmiş, zihin ve bedeni de niteliklerden bir nitelik olarak tözün varlığına bağlamıştır. Spinoza'nın monist öğretilerine göre varlık olmak bakımından bütün nitelikler ve moduslar eş değerdir. Dolayısıyla bu öğretinin yaslandığı rasyonel ve ontolojik zeminin nasıl teşkil ettiği kayda değer görünmektedir. Bu bildiride zihin ve bedenin birbirine ihtiyaç duymaksızın kendi işlevlerini yerine getirme imkânı, filozofun ontolojisi bağlamında tartışmaya konu edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Spinoza, Zihin, Beden, Paralelizm.

ABSTRACT

Psychophysical parallelism argues that two beings that are different in their nature cannot affect each other in any way. In this context it represents an understanding that negates the all causal relationships between mind and body. It is possible to say that it was Descartes who started the mind-body discussions. Descartes' fictionalization of the soul (mind) and body on the basis of two substantial entities brought along discussions about how these two elements could relate to each other. Undoubtedly, it is very difficult to analyze two different substances to be functional in human existence on a theoretical basis. As a matter of fact, Descartes, who first noticed the problem of the connection between them, tried to solve the problem with the pineal gland in the brain, but it is clear that this explanation is quite primitive today. In addition, there have been thinkers who advocated the possibility of fulfilling their functions without the need to reduce one to the other and without assuming any causality and interactivity between them. For example, Spinoza, who made the existence of a substance as a starting point, explained all singularities as the quality of a single substance, and linked the mind and body to the Substance as a property of qualities. According to Spinoza's monist doctrine, all qualities and moduses are equivalent in terms of being or entity. Therefore, it is noteworthy how this doctrine forms the rational and ontological ground on which it rests. In this paper, the possibility of mind and body to fulfill their functions without needing each other will be discussed in the context of the ontology of the Philosopher.

Keywords: Spinoza, Mind, Body, Parallelism.

I. GİRİŞ

Descartes ruh ve maddeyi birer töz olarak kabul etmek suretiyle önemli bir problemi de gündeme taşımış olmaktadır. Ontolojik olarak eş değer olan iki farklı hatta zıt mahiyet nasıl olur da birlikte var olur ve

birbirlerini etkilerler? Modern Psikolojinin gelişmesi ile birlikte odak konulardan olan bu problem, günümüzde yapay zekâların ortaya çıkması ile daha da önem kesbederek tartışılmaya devam etmektedir. Zihin felsefesinin uğraş alanına giren bu probleme ilişkin birçok farklı görüş ve teori ortaya atılmıştır. Bu meyanda yapılan tartışmaları dört ana başlık altında ele almak mümkündür: 1) Monist Kuramlar 2) Düalist Kuramlar 3) Panpsişizm 4) Agnostik Gizemcilik.

Monist kuramları kendi arasında a) İdealizm b) Materyalizm olmak üzere iki alt başlığa ayrılmaktadır. Bu alt başlıklardan Materyalizm de kendi arasında (i) Eleyici Materyalizm (ii) İndirgemeci Materyalizm (Davranışçılık, Özdeşlik, İşlevselcilik) (iii) İndirgemeci olmayan Materyalizm, olmak üzere üç ana başlığa ayrılmaktadır.

Düalist Kuramlar da kendi arasında a) Töz düalizmi b) Nitelik Düalizmi olmak üzere iki ana başlığa ayrılmaktadır. Töz Düalizmini ise tözlerin birbirini etkilemesi bakımından üç alt başlığa ayırmak mümkündür: (i) Etkileşimcilik=Kartezyen Düalizm (ii) Epifenomenalizm (iii) Paralelizm. Paralelizmi de kendi arasında üç farklı yaklaşım olarak tasnif edebiliriz: (a) Lebiniz'in Paralelizmi (Önceden kurulmuş uyum) (b) Okasyonizm (Vesilcilik, Aranedencilik) (c) Spinoza'nın Paralelizmi

Görüldüğü üzere kabaca yaptığımız tasnife göre dahi meselenin ne kadar farklı yaklaşım ve yorumlara kapı araladığını ve bu meyanda ne kadar çok söz söylenebildiğini göstermektedir. Bu bildirinin başlığında geçen psikofizik terkihi, ruh-madde veya zihin-beden düalizmini ifade etmektedir. Psiko terimi ruh veya zihin, fizik terimi ise madde veya bedene karşılık gelmektedir. Paralel sözcüğü, sözlük anlamı itibarıyla birbirine değmeyen, hiçbir biçimde birbiri ile kesişmeyen iki doğruyu ifade eder. Bu durumda *Psikofizik Paralelicilik* terkihi, ıstılah olarak, zihin ve beden kavramlarının birbirini kesmediğini, birbirileri ile herhangi bir ilişkiye girmediklerini ve her birinin müstakil bir ontolojiye sahip olduğunu dile getirmektedir. Birbirine paralel iki kavramın yan yana bulunmasının insan denilen bütünde nasıl işlevsel oldukları, doğrusu incelenmeye değer bir konu olmaktadır. Bu çerçevede ruh (zihin) ile bedenin birbiri ile etkileşmemesinin ne anlama geldiği, iki farklı ontolojik statüye sahip olan varlığın nasıl bir arada bulunabildiği tartışmasında Spinoza'nın monist veya panteist ontolojisinin bir çözüm sağlayıp sağlamadığı bu bildirinin amacıdır.

II. SPINOZA'DA PARALELİZM

Spinoza'nın varlık öğretisi, genellikle monist bir anlayış olan panteizm olarak isimlendirilir. Bu öğreti, bütün unsurları geometrik bir hassasiyet ve kesinlikte birbiri ile irtibatlandırılmış, mantıksal olarak sıkı bir biçimde dokunmuş keskin, karmaşık ve anlaşılması oldukça güç bir sistemdir. Spinoza varlık görüşünü, temel eseri olan *Geometrik Düzene Göre Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış ETİKA* isimli eserinde ortaya koyar. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere *Etika, geometrik bir yöntemle yazılmıştır*. Filozofun herhangi bir tikel görüşünün anlaşılması, doğrudan bu yöntemin dolayısıyla da varlık görüşünün anlaşılmasına bağlıdır. Bu bütünlüklü mimaride bir tuğlanın yerinin değiştirilmesi veya göz ardı edilmesi bütün sistemin doğru anlaşılmasına yol açabilir. Bu itibarla bilincin nesnesi ile olan ilişkisinde fenomenolojik redüksiyondan ilham alarak yola koyulmak ve “öznelğin tezahürü temin ettiği” (Zahavi, 2018: 89) savını kısmen kabul etmek işimizi kolaylaştıracaktır. Evvela filozofun varlık öğretisinin ana umdelerini ortaya koymak ondan sonra zihin-beden paralellığının bu yapıda ne anlam geldiğini tespit etmek gerekir.

Matematikselsel bir hassasiyet ile Spinoza tanımlar, önermeler, aksiyomlar ve açıklamalar ile sistemini ilmek ilmek işler. Evvela bu sistemdeki temel kavramların tanımlarını birincil ağızdan doğrudan aktarıp sonra yorumlamak ilerleyebilmemiz açısından daha doğru bir yöntem olacaktır:

Özü varlığı kuşatan, başka deyişle tabiatı ancak var olarak tasarlanabilecek olan şeye kendi kendisinin *nedeni* (*causa sui*) diyorum. Sınırlı olan, yani kendisiyle aynı tabiatla başka bir şeyle sınırlanabilen şeye kendi cinsinden *sonlu* diyorum. (Nitekim düşünce düşünce ile sınırlandırılır, cisim düşünce ile düşünce cisim ile sınırlandırılmaz.) Kendi başına var olan ve kendisi ile tasarlanan, yani kendisini oluşturacak başka bir *kavramın* yardımı olmaksızın bizatihi kendisi hakkında *bağımsız bir kavram* oluşturabildiğimiz şeye *töz* diyorum. Cevherde onun özünü meydana getirmek üzere algıladığımız şeye *sıfat /yüklem* diyorum. Cevherin uygulandığına, başka bir deyişle kendi kendisine değil, başka bir şeyde var olan ve ancak bu başka şey yardımıyla tasarlanan *şeye modus (tavır)* diyorum. Sonsuz sıfatları olup başsız ve sonsuz sıfatlarında her biriyle ifade edilmiş olan *töze, Tanrı* diyorum. *Mutlak olarak sonsuz diyorum*, yoksa kendi cinsinde sonsuz olan bir yerde sonsuz sıfatları olumsuzlayabiliriz fakat mutlak olan sonsuz için ise bir özü ifade eden ve hiçbir olumsuzluğu kuşatmayan her şey onun özüne aittir (Etika, 2019: 31-2).

Temel postülarlarını aktardığımız Spinoza, bu tanımlardan taviz vermeden öğretisini inşa eder. Buna göre bir şeyin ne kadar varlığı veya gerçekliği varsa onun o kadar sıfatı olması gerekir. Bu durumda *Tanrı sonsuz ise sonsuz sıfatları olmalıdır*, çünkü sıfatlar olmazsa töz anlaşılmaz. *Töz'ün* varlığını teşkil eden diye tasarladığımız şey olan sıfatların her biri, kendisi ile tasarlanmalıdır. (Etika, 2019: 39-40). Başka bir deyişle sıfatların anlaşılması ve kavranması aracı şeylerle gerçekleşmez. Kendi kendilerinin idelerine doğrudan, bizatihi sahip oluruz. Bu durumda aracı ideler veya şeyler nelerdir? sorusunu sorabiliriz. Spinoza'nın buna cevabı şudur: "Alemdede yayılmış olan bütün tikel şeyler Tanrı'nın sıfatlarının duygulanışlarından ya da Tanrı'nın sıfatlarını bir biçimde belirli tarzda ifade eden *tavırlardan (modus)* başka bir şey değildirler." (Etika, 2019: 58). Dolayısıyla Tanrı ancak sıfatlar sayesinde anlaşılabilir, sıfatlar ise ancak tikellikler başka bir deyişle *tavırlar* sayesinde anlaşılabilir. Spinoza'nın öğretisi her ne kadar birlik üzerine tesis edilmişse de çokluğun inkarı veya Platon'da olduğu gibi oluş dünyasına bir gölge/yansıma olması söz konusu değildir ancak bu noktada her hâlükârda tek bir varlığın tavırları söz konusudur. Bu Varlık, Töz, Tanrı ve Doğa olarak farklı isimlerle ancak özde mahiyetler olarak kavramsallaştırılır.

Bir yandan Tanrı ve/veya Doğa ayırımı ortadan kalkarken bir yandan da bir olan ve çok olan ayırımı yukarıda zikrettiğimiz tanımlar bağlamında devam ettirilir. Bu noktada iki kavram karşımıza çıkar: Yaratıcı Doğa (*Natura Naturans*) Yaratılmış Doğa (*Natura Naturata*). Yaratıcı Doğa ile kendi başına var olan ve kendi başına tasarlanan şeyi, başka bir deyişle ezeli ve sonsuz özü ifade eden tözün sıfatlarını ya da hür neden olarak göz önüne alınması gereken Tanrı'yı anlamak gerekir. Yaratılmış Doğa ise Tanrı'nın tabiatının zorunluluğu veya sıfatlarının zorunluluğu ile veya Tanrı'da olan ve Tanrı'sız ne var olabilen ne de tasarlanabilen şeyler gibi görülen Tanrı'nın sıfatlarının bütün tavırlarının zorunluluğundan çıkmış olan şeydir (Etika, 2019: 61) Dolayısıyla tikellikler evreni yaratılmış doğa kavramı kapsamında söze konu edilmektedir.

Spinoza'nın varlık öğretisi ile ilgili bu genel çerçeve arz edildikten sonra onun zihin ve beden kavramlarına geçilebilir. Kuşkusuz zihin/ruh ve beden/madde kavramları da bu öğretinin sıfat ve tavır kavramlarının altına düşmelidir. Şimdi filozofun bunları nasıl konumlandığına bakalım.

Spinozaya göre insan düşünen bir varlıktır, aynı şekilde Tanrı da mutlak bir biçimde düşünür. Bu bağlamda Düşünce Tanrı'nın sonsuz bir sıfatıdır. Düşünme sıfat olunca, bu sıfatın tezahürü olan tekil düşünceler ise Tanrı'nın tabiatını belirli ve gerektirilmiş bir tarzda ifade eden tavırları olmak durumundadır. Dolayısıyla düşünce sıfatı, bütün tekil düşünceleri içine aldığı gibi duygulanıma karşılık düşen sair tavırlar da düşünce sıfatına kapsamına dâhil edilir. Bu itibarla filozofa göre arzu, sevgi ve sair duygulanımlar da düşüncenin tavırlarıdır. Sevilen arzu edilen bir objenin ideası verildiği zaman bu tavırlar meydana gelir. Fakat bir idea başka hiçbir düşünme tavrı olmadan da verilebilir. Biz bir bedenün birçok tarzda duygulandığını algılıyoruz. Gerçekte bütün bunlar düşünce tavırları ve bedenlerin algılanması ve duyumsanmasından başka bir şey değildir (Etika, 2019: 79).

Düşünce gibi uzam da Tanrı'nın bir sıfatıdır. Tanrı'da özünün idesinin yanı sıra özünden zorunlu olarak çıkan her şeyin de zorunlu olarak idesi vardır. Tanrı kendi özünü ve özünden zorunlu olarak çıkan her şeyin idesini kurabilir. Hâlbuki Tanrı'nın gücünde olan her şey zorunlu olarak vardır. Öyle ise bu fikir zorunlu olarak vardır ve yalnız Tanrı'da var olabilir (Etika, 2019: 80). Dolayısıyla maddenin bir niteliği olarak varsaydığımız uzam da tıpkı düşünce gibi Tanrı'nın özünden zorunlu olarak çıkan bir varlıktır. Bu uzamda var olan tekilikler de tıpkı düşüncenin tekilikleri veya duygulanımları gibi Tanrı'dan çıkarlar. Dolayısıyla Tanrı etkin nedendir. Tanrı'nın etkin neden oluşunu teistik bir neden olarak görmemek gerekir.

Spinoza'ya göre Tanrı, sonsuz bir aklın kavrayabileceği şeyin etkin nedenidir (Etika, 2019: 50). Aslında sonsuz bir aklın kavrayabileceği şeyin de sonsuz olması gerekir. Dolayısıyla etkin olan ile edilgin olan zorunlu bir bağlantı içerisinde girmekte ve bir yönüyle bütünleşmektedir. Bu itibarla Tanrı'nın özgür neden oluşu, onun zorunlu tabiatı gereğidir yoksa Tanrı'nın bir şeyin var olmasına ya da yok olmasına neden olan bir özgürlük değildir. Spinoza geometrik yöntemine uygun bir örnekle bu durumu şöyle izah eder: "Nasıl ki bir üçgenin iç açılar toplamı iki dik açının eşit olmasına sebep olarak gösterilemezse Tanrı'nın bu şekilde bir hür neden olduğunu söylemek aynı şekilde saçmadır." Dolayısıyla Tanrı'nın akli, gücü ve iradesi tek ve aynı şey olmaktadır (Etika, 2019. 52-3).

Böyle bakıldığında oldukça mekanik ve zorunlu bir tasarım olan bu öğreti, sanki hareket, değişim ve çokluğu yadsıyormuş gibi bir izlenim verebilir ancak yukarıda da değinildiği üzere madalyonun bir tarafı da çokluklar evrenidir ve bu sistemin bütüncül yapısı içerisinde zorunlu bir yeri vardır. Yaratılmış doğa olarak nitelenen bu

boyutta fiil halinde olan sonlu veya sonsuz bir zihin vardır. Bu zihin, Spinoza' ya göre Tanrı'nın sıfatlarını ve Tanrı'nın duygulanışlarını kavramalı, başka hiçbir şeyi kavramamalıdır. İster sonlu ister sonsuz olsun, fiil halinde zihin, nitekim irade, arzu, sevgi, vb. tavırlar bunun eseridir, Yaratıcı Doğa'ya değil, Yaratılmış Doğa'ya nispet edilmelidir. (Etika, 2019: 62).

Yaratılmış Doğa'ya nispet edilse de fiil halindeki zihne Spinoza herhangi bir edilgenlik atfetmez. Bu yüzden zihnin objesi ile olan ilişkisinde ortaya çıkan idea, zihinsel bir kavram olarak nitelenir, algı olarak değil. Spinoza algı yerine kavram demesinin nedenini şöyle açıklar: "Kavram, zihnin etkinliğini, algı ise bir objeye karşı duygulanımını dolayısıyla edilgenliğini ifade eder." (Spinoza, 2019: 78). İdelerin fiili varlığı başka bir sıfat altında açıklanması bakımından değil, sadece düşünen varlık gibi görülmesi bakımından Tanrı'yı etkin neden olarak kabul eder. Yani Tanrı'nın ideleri ve sıfatları kadar tikel şeylerin ideleri de kendi objelerini veya algılanan şeyleri etkin olarak kabul etmezler ama asıl Tanrı'yı düşünen bir varlık olması bakımından etkin neden olarak kabul ederler (Etika, 2019: 81). Başka bir deyişle Tanrı veya herhangi bir sonlu zihin, idesinin objesi olduğu için değil sadece düşünen varlık olduğu için ideyi teşkil eder.

Düşünme sıfatı ile diğer sıfatların tikelliklerle olan ilişkisini Spinoza aynı yasa ile açıklar. Herhangi bir sıfatın tavırlarının nedeni başka bir sıfatla görülmesi bakımından değil, sadece bu tavırların sıfatı ile görülmesi bakımından Tanrı'dır. Düşünme fiilinin tavırları olmayan şeylerin fiili veya formel varlığı, önce şeyleri tasarlaması sebebiyle tanrısal tabiattan çıkmaz. Tasarlanan şeyler kendi sıfatlarında tıpkı idelerin düşünce sıfatından çıktığı gibi aynı zorunlulukla çıkarlar ve sonuçlanırlar. Spinoza bu durumu şu önerme ile dile getirir: "*İdelerin düzeni ve bağlantısı, şeylerin düzeni ve bağlantısı ile aynıdır.*" (Spinoza, 2019: 82). Tanrı ile bağlantısı içerisinde ifade edecek olursak "Tanrı'nın düşünme gücü, onun tesir etme içindeki aktüel gücüne eşittir. Yani Tanrı'nın sonsuz tabiatından şekilsel olarak çıkan her şey, Tanrı idesi ile aynı düzende ve bağlantı ile objektif olarak Tanrı'dan çıkar." (Etika, 2019: 83)

Görüldüğü üzere Spinoza düşüncesinde sıfat-Tanrı ilişkisi ile tavır (modus) ilişkisi aynı ontolojik mahiyete sahiptir. Bu bağlamda doğal olarak insan ruhunu veya düşüncesini tanrısal ruhun parçası olarak gören Spinoza (Deleuze, 2008: 75), insan ruhunun, öncelikle fiili varlığını teşkil eden şeyin, fiili olarak var olan bir şeyin fikrinden başka bir şey olmadığını söyler. İnsan ruhunu meydana getiren idenin objesinde olacak olan her şey, bu ruh tarafından kavranmalıdır.

Bütün bu söylenenler ışığında yorumlanmak üzere ruh/zihin-madde/beden ilişkisinin özetinin şu önermelerde dile geldiğini söyleyebiliriz: *İnsan ruhunu meydana getiren idenin objesi, uzamın bir tavrından başka bir şey olamayan bedendir ve bu bedende ruh tarafından kavranamayan hiçbir şey olmayacaktır* (Etika, 2019: 88-89). *Aralarında hiçbir ortaklık olmayan şeylerden birisi ötekisi ile tasarlanama, yani birinin fikri veya kavramı, ötekinin fikri veya kavramını kapsamaz.* (Etika, 2019: 33).

Bütün sistemi ifade eden bu özet cümleler, tek başına alındığında paradoksal ve de çelişkiliymiş gibi görülebilir. Çünkü bir yandan insan ruhunu meydana getiren idenin objesi beden denilirken bir yandan da ruhun kendi idesinin pasif algısı altında olmadığı, bilakis etkin bir kavrayışa sahip olduğu dile getirilmektedir. İşte bütün bunlar, netice itibarıyla bu sistemin bütünlüğü içerisinde anlaşılabilir olmaktadır. Böylece mutlak ve tek bir varlığın iki sıfatının tavrı olan ruh ve beden, paralel tavırlar olarak birbirine indirgenmeden ortak bir kaynağa sahip olmaları bakımından kendi ontolojik statülerini muhafaza edebilmektedirler. Modal paralellik olarak da isimlendirilen (Waller, 2020) bu anlayışta bedenin olması ruh için bir zorunluluk iken bedenin kavranması da ruh için bir zorunluluk halini almaktadır.

II. SONUÇ

Psikofiziksel paralelizm, ruh ve bedenin birbirine indirgenmeden her birinin kendi ontolojik pozisyonunu muhafaza ederek birbirleri ile ilişkili olabileceğini ifade eden bir terimdir. Bu bağlamda felsefe tarihinde ilk olarak Leibniz, paralelizm olarak nitelendirilir. Sonsuz sayıdaki monadlardan birer monad olan ruh ve beden, çokluklar evreninde birbirine indirgenmeden bir birleri ile ilişkilendirilir. Bir ilişkilendirme yapmak için mutlaka bir zemine de dayandırmak gerekir. Leibniz çözümü, Tanrı tarafından *önceden kurulmuş bir düzenin* varlığında bulur. Bu yaklaşıma göre kurulu bir saatin işleyişi gibi ruh ve beden de bir düzenek içerisinde tesis olunmuştur. Ruh ve bedeni bir birine paralel olarak kabul eden diğer bir anlayış olan Okasyonizm (*Vesilecilik, Aranedencilik*) de Tanrı'nın şeylere an be an müdahale eden bir varlık olduğunu ileri sürerek bu meseleyi çözümlenmeye çalışmıştır.

Spinoza'nın kurgusu ve çözümü her ne kadar Tanrı'ya dayansa da diğerlerinden farklıdır. Geometrik/matematiksel/mantıksal bir formülasyonla izaha çalıştığı sisteminde onun Tanrı anlayışı, diğerlerinden farklıdır. Spinoza'nın Tanrı'sı Doğa ile özdeş olan sonsuzluğun adıdır. Bir yönüyle sıkı bir determinist olan Spinoza, bir yönüyle de çokluğa, tekil var oluşlara alan açmaya çalışır ve bunların hepsini sonuçta mantıksal bir zorunluluk içerisinde örgütler. Kabaca ifade etmeye çalışırsak, varlığın bir yönü Yaratıcı Doğa bir yönü ise Yaratılmış Doğa'dır. Yaratıcı Doğa, kendi kendisi ile kaim olan ve kendisi bütün her şeye neden olan, ki bu neden kavramı da bilinen anlamından farklı kullanılır, mantıksal bir varlık/töz iken Yaratılmış Doğa bu tözün görünümleri olan tezahürler, tekillikler veya çoğulluklardır. Yaratılmış Doğa müstakil bir varlık değil, Yaratıcı Doğa'dan zorunlu olarak çıkmış doğadır. Bu zorunlu çıkış, uzam ile şekiller arasındaki ilişkiye benzer zorunluluk gibi bir zorunluluktur. Başka bir deyişle birincisi (yaratıcı olan) olmadan diğerinin var olması imkânsız iken ikincisi (yaratılmış) olmadan da birincisinin düşünülmesi imkânsızdır. İşte ruh ve madde bu ontoloji içerisinde her biri kendi sıfatlarına nispeti bakımından zorunlu olarak Tanrı'dan zuhur eden tavırlar olarak bu külli mekanizma içerisindeki rollerini ifa ederler. Spinoza'nın bu sisteminin mantıksal örgüsü ve kurgusu kabul edilecekse, şayet edilmeyecekse de mantıksal bir zeminde bu gösterilmeli, ruh ve beden birbirine indirgenmeden paralel bir biçimde işlevsel olmaları zorunlu bir sonuç olarak karşımıza çıkar. Öğretinin bütünlüğü göz ardı edilerek salt bu iki kavram üzerinden yapılacak her türlü analiz, bize göre anakronizme düşer olmaya mahkûmdur.

KAYNAKÇA

- Deleuze, G. (2008). *Spinoza Üzerine Onbir Ders*. Çev. Ulus Baker. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Leibniz, G. W. (1997). *Monadoloji*. Çev. S. Kemal Yetkin. İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Spinoza, B. (2019). *Etika*. Çev. H. Ziya Ülken. Ankara: Dost Yayınevi.
- Spinoza, B. (2020). *The Ethics*. Çev. R.H.M. Elwes. İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Waller, J. (2020). "Benedict de Spinoza: Metaphysics". <https://iep.utm.edu/spinoz-m/#SH4c>.
- Zahavi, D. (2018). *Husserl'in Fenomenolojisi*. Çev. Seçim Bayazit. İstanbul: Say Yayınları.

HERDER'İN TARİH FELSEFESİ BAĞLAMINDA DİLE YAKLAŞIMI

S. Atakan ALTINÖRS

(Doç. Dr.) Galatasaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türkiye, Orcid Id: 0000-0001-6072-288X

ÖZET

Tebliğimizin konusu, başlığından da anlaşılacağı gibi, Herder'in tarih felsefesi bağlamında dile ilişkin düşünceleridir. Herder insanlığın tarih boyunca geçirdiği dönüşümde dilin oynadığı role dair önemli tespitlerde bulunmuştur. Dili “ilâhî” ve “semavî” bir ihsan olarak nitelendirmekle birlikte Herder insanda bidayette hazır bir dil becerisi ya da dilde yansıyan hazır bir akıl yetisi bulunduğunu savunuyor değildir. Herder açısından dil esasen insanın biyolojik evriminin ve tarihsel gelişiminin sonucundaki bir kazanımdır. İnsanoğlu bu kazanımı sayesinde içgüdü eksikliğini telâfi etmiş, güvenlik duygusuyla yaşayabileceği ve hemcinsleriyle kolayca dayanışma kurabileceği bir cemiyet haline geçmiştir. Herder'e göre insan, ilâhî bir planın ürünü olan doğaya ait bir varlık olması yanı sıra, yine o planın ürünü olan zihinsel güçler geliştirme hürriyetiyle mücehhez bir varlıktır. Hayvanlara kıyasla insan türü taşıdığı içgüdü eksikliğini ve doğadaki savunmasızlığını, biyolojik evriminin ve kültürel tarihinin ürünü olan dil ve düşünme becerisini geliştirmek suretiyle kendi lehine çevirmeyi başarmıştır. Böylece dil (ve Herder'in ona bağlı olduğunu savunduğu düşünme becerisi) insana hazır biçimde bahşedilmiş bir armağan olmaktan ziyade, türümüzün atalarının çok büyük çabalarla inşa ettikleri kültür nişinin temel unsurudur.

Anahtar kelimeler: Dil felsefesi, dilin kökeni, Herder.

ABSTRACT

The subject of our paper, as the title indicate, is Herder's considerations of language in the context of philosophy of history. Herder made important determinations about the role of language in the transformation of humanity throughout history. In the eyes of Herder, language is an acquisition of humanity depending on the development process in history. Although he describes language as a “divine” and “celestial” gift, Herder does not argue that human beings have at the beginning a ready-made language skill or a ready-made reason ability reflected in the language. For Herder, language is essentially an acquisition of human biological evolution and historical development. Thanks to this acquisition, mankind has compensated for his lack of instinct and has become a society where he can live with a sense of security and easily establish solidarity with his fellows. According to Herder, man is not only a natural being that is a product of a divine plan, but also a creature equipped with the freedom to develop mental powers, which are also the products of that plan. Compared to animals, the human species has managed to turn its lack of instinct and its vulnerability in nature in its favor by developing its language and thinking skills that are the product of its biological evolution and cultural history. Thus, language (and the skill of thinking that Herder maintains depends on it) is not a ready-made gift, but rather a fundamental element of the cultural niche that the ancestors of our species built with great effort.

Keywords: Philosophy of language, origin of language, Herder.

Giriş

On sekizinci yüzyılda yaşamış olan Alman filozof Johann Gottfried Herder'in insanlık tarihinde dilin rolüne ilişkin düşünceleri, bu tebliğimizin konusunu meydana getirmektedir. Herder orijinal başlığı *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* olan ve Türkçe çevirisi *Tarih Felsefesi* başlığıyla yayımlanmış eserinin önsözünde, kendisini bu eserini kaleme almaya sevk eden başlıca saikin, aklını genç yaşlarından beri kurcalayan şu soru olduğunu kaydeder: «Dünyada her şeyin bir felsefesi ve bilimi varken, bizi en yakından ilgilendiren genel insanlık tarihinin de bir felsefesi ve bilimi olamaz mı?» (2020: 22). Herder işte bu sorudan hareketle, “çobansız bir sürü”ye benzemediğini savunduğu insan türünün (2020: 22), doğanın bütünleşik bir

parçası olarak gelişim tarihinin ne gibi bir planı olduğunu keşfetmeye çalışacaktır. Kozmolojiden astronomiye, botanikten zoolojiye, antropoloji ve etnolojiden coğrafya ve klimatolojiye, teolojiden devlet yönetimine uzanan çok geniş bir perspektiften incelediği dünya tarihinde “insanın nasıl insan olduğunu” (2020: 107) tasvir etmeye girişecektir. Tebliğimizin sınırları çerçevesinde, dilin rolü hakkında söylediklerine odaklanacağımız bu tasvir girişiminde, Herder’in mevcudiyetin planlayıcısı olarak yer yer Tanrı’yı, yer yerse “tabiat ana”yı anma tavrının görünürdeki çelişkisinin arkasında yatan inancı açığa çıkarmayı da deneyeceğiz.

Takdim ve tartışma

Herder’in dünyanın başlangıcından itibaren geçirdiği fiziksel dönüşüme ve bitkiler ile hayvanların gelişip çeşitlenmesine dair söylediklerini -doğrudan konumuz olmadığından- atlayıp yeryüzünde insanın sahneye çıkışından başlayalım. Herder felsefi antropolojisinde insanı, hayvanlar arasında bir “orta mahlûk” olarak görür (2020: 72). Ona göre insan, “içinde bütün türlerin özelliklerinin onun eksenini etrafında bir araya gelmesi sonucunda ikmal edilmiş bir biçimdir” (2020: 72). Bu esnada, Herder’in hayvanlardan insana doğru bir tür evrim varsayımına dayandığına şahit olunur:

«Balık suda yüzer; ayak ve elleri, yüzgeç ve kuyruğuyla birleşmiştir. Uzuvarları fazla belirgin değildir. Ama toprağa temas eder etmez, denizineği gibi, ayakları, en azından ön ayakları çözülüyor ve dışilerde memeler oluşuyor. Denizaslanı, aynı durumda arka ayaklarını hemen kullanamıyor ve onların parmaklarını yüzgeç bezleri olarak peşinden sürüklüyor. [...] Solucan ve benzeri kurtçukların toprağından, midye kabuğundan, böcek kalıntılarında zamanla, uzuvları nispeten gelişmiş yapılar ortaya çıkıyor. Amfibilerden kara hayvanlarına doğru seyreden bir gelişim çizgisi ve bunlar arasında, mesela üç parmaklı ve iki ön memeli tiksinti verici tembel hayvanlarda şeklimizle benzerlikler beliriyor. Burada devreye giren doğa, insan eksenli pek çok karakter ve yapılanmalarda etkili oluyor, insiyak ve hayat tarzlarını tayin ediyor, birbirine düşman cinsleri eğitiyor ve görünüşten ibaret olan bütün bu çelişkileri bir *tek* hedefe yöneliyor» (2020: 74).

Herder bu surette, doğada bitkiden -polip gibi- bitkimsi hayvana (2020: 86) ve de hayvandan insana doğru bir gelişim yarası bulunduğuna kanısındadır. Herder insanın orangutan ve benzeri iri memeli hayvanlardan ayrılan ilk fizyonomik özelliğinin iki ayak üstünde “dik durmak” olduğunu belirtir: «İnsanoğlu dik duruşuyla yeryüzünde emsalsizdir [...] Dik yürümek yalnız ve yalnız insan doğasında olan bir şeydir, onun ayırt edici bir özelliğidir» (2020: 104-105). Herder, birazdan açıklayacağımız haliyle, insandaki dil becerisini de dik durma gibi ilâhî planın bir tezahürü addedecektir. Aşağıda alıntılacağımız bir hayli poetik pasajında da kaydettiği biçimde:

«Öğretici anne, eserini tamamladıktan ve bu dünyada olabilecek bütün biçimleri tek tek inceledikten sonra sessizce ayağına kalktı ve eserlerine topluca şöyle bir baktı ve dünyanın en değerli ziyeti olan halifesinin eksikliğini fark etti. Bunun üzerine [...] asıl eseri olarak insanın güzelliğini seçti ve ona şekil verdi. Daha sonra, hareketlerinde serbest kıldığı bu son sanat eserine doğru bir anne gibi elini uzatarak şöyle dedi: “Ayağına kalk! Ayaklarının üzerinde dur ve sana olan özel teveccüh ve sevgimin bir sonucu olarak dik yürü ve hayvanlara ilâh ol!» (2020: 107).

Herder insanın, yaratılışın ilk “özgür bırakılanı” olduğu ve bu yüzden dik durduğu görüşündedir (2020: 132). O böylece, insanın, içgüdülerine hapsolmuş hayvandan farklı olarak iyi ile kötü, doğru ile yanlış arasında muhakeme ederek tercihte bulunma hürriyetini vurgular. İnsan her ne kadar doğada zayıf bir varlıksa da, Herder’e göre doğuştan özgürdür (2020: 133). İnsan doğarken akıllı değilse de akli edinme becerisine sahiptir; insaniyet eğitimini almış olarak dünyaya gelmeyen insan, o yönde eğitilebilme becerisine sahiptir (2020: 133).

Herder’in evrim varsayımına ve felsefi antropolojisine ilişkin bu girizgâhımızdan sonra asıl konumuz olan dile yaklaşımına gelirsek. Herder dili “ilâhî bir mucize” olarak görür (2020: 292) ve şöyle der: «Bize bu ilâhî nefes üfürülmeseydi ve dudaklarımızda büyük bir perde gibi titreşmeseydi, hepimiz hâlâ ormanlarda dolaşıp duruyor olacaktık» (2020: 293). Ona göre kişiyi insanî kılan sadece dildir (2020: 294). Dil insan aklının özüdür: Aklımız, onun sayesinde şekillenir varlığını sürdürür (2020: 294). Herder uyuyan akli uyandıran, ona güç ve canlılık veren yegâne şeyin dil olduğunu savunur (2020: 126). Göz, kulak gibi farklı duylardan edinilen intibaların, yaratıcı düşünce yönünde birleşmesinin ancak dil ile mümkün olduğunu öne sürer (2020: 126). “Aklımızın dümeni”ne benzettiği dili, duylarımızı ve düşüncelerimizi ateşleyen “semavî bir kıvılcım” olarak gördüğünü belirtir (2020: 126). Herder bir ilâh tarafından insana, düşünceleri tonlarda biçimlendirme, sesler yoluyla şekilleri adlandırma ve de ağızdan çıkan sözle dünyaya hükmetme sanatının da öğretilmiş olduğuna

inanır (2020: 128). Böylece onun nezdinde dil, insan aklının ve kültürün çıkış noktasıdır; insan dil sayesinde sadece yeryüzüne hâkim olmakla kalmayıp bizzat kendine de hâkim olmakta, düşünüp taşınabilmekte ve seçimler yapabilmektedir (2020: 128). Herder insanoğlunun konuşmaya uygun yapısı sayesinde, ilâhî soluğu içine çekebildiğini, aklın ve ebedî kemâlin özünü yakaladığını, kısaca, bütün sanatların anası olan ilâhî düşünce sanatı katına yükseldiğini kaydeder (2020: 128).

Tebliğimizin girişinde, Herder'in mevcudiyetin planlayıcısı olarak yer yer Tanrı'yı, yer yerse "tabiat ana"yı anmasının çelişkili bir izlenim yarattığına değinmiştik. Bu hususu aydınlığa kavuşturmaya çalışalım. Hemen belirtelim ki Herder Tanrı'nın vahyinin Kitab-ı Mukaddes'ten (veya Kelâmullah'tan) ibaret olmadığını düşünür. Onun tasavvuru uyarınca Tanrı, Âdemoğullarıyla yalnızca peygamberlere indirdiği vahyi yoluyla konuşmaz: Tabiat, Tanrı'nın kendisini ifşa ettiği en büyük vahyidir. Bu bağlamda, Herder'in başka bir metnini konuya dâhil etmek faydalı olacaktır: "Tanrı" [*Gott*] başlıklı metni. Herder bu metni Jacobi'nin ateizmle itham ettiği Spinoza için bir "müdafaaname" olarak kaleme almıştır. Söz konusu metninde, Spinoza aleyhtarı "Philolaus" ile, Spinoza'yı müdafaa eden "Theophron" kişileştirmeleri aracılığıyla ayrıntılı bir tartışma sunmuştur. Metnin dördüncü bölümündeki "mevcudiyetin örtüsünü kaldırmak" ve "onu Tanrı'nın bir vahyi olarak kabul etmek" ifadeleri de (1996: 113), Tanrı'nın kendisini mevcudiyet (dolayısıyla da tabiat) halinde ifşa ettiğine Herder'in katıldığı delildir. Herder'in bu minvaldeki görüşlerinin onu bir panteist kılıp kılmadığını irdelemek bizi asıl konumuzdan uzaklaştıracağından, bu konudaki farklı yorumlardan birine yer vermekle yeteneceğiz: Robert Thomas Clarck, hayatını ve düşüncesini incelediği kitabında Herder'in Tanrı tasavvurunu Spinoza'nınkiyle kıyaslar. Clarck'ın yorumu, Herder'in "Tanrı"sının da Spinoza'nınki gibi kosmosa içkin olduğudur¹ (Clack, 1955: 274). Gerek Herder'in ifadeleri, gerekse Clarck gibi yazarların yorumları, Herder'in "ulûhiyet" anlayışının geleneksel teist doktrinden (en azından) farklılaştığını saptamaya imkân tanımaktadır.

Tekrar dil konusuna dönersek, David West (1998: 51) Herder'e göre dilin, bilinçte ya da "refleksiyon"da örtük olarak bulunan insana özgü bellek ve önceden kestirme güçlerinin temeli olduğunu kaydeder. Anılan güçler, insanın hayvanlara nazaran yetersizliğini ve güçsüzlüğünü telafi eder; hayvanın içgüdüsel tepkilerinin sabitliğine, değişmezliğine mukabil insanın hürriyete sahip olmasına imkân verir. Herder açısından dil - Kant'ın terminolojisiyle söylendiğinde- ne sadece "tabiat" alanına ne de sadece "hürriyet" ve yaratıcılık alanına ait bir fenomendir; Herder'in felsefesinde bu iki alan tek bir "organik form" ideasında birleşmiştir. Macit Gökberk, Herder'in "tabiat" ile "hürriyet" arasında bir ikilik görmediğini ve hürriyeti, tabiatın ileriye doğru gelişmesindeki bir basamak olarak gördüğünü tespit eder (1997: 136). Bu itibarla da Gökberk Herder'in felsefesini, kâinatı "organik-dinamik" bir bütünlük olarak gören bir tasavvurun ürünü şeklinde değerlendirmiştir (1997: 136). Herder bu tasavvuruna uygun biçimde, dili de bir "organizma" telâkki etmiştir.

Sonuç

Takdim ve tartışma ışığında şu sonuca varıyoruz: Dili "ilâhî" ve "semavî" bir ihsan olarak nitelendiren Herder, kâinata içkin Tanrı tasavvuru göz önünde bulundurulduğunda, bir bebeğin ağzına emziğini koyan ebeveyn gibi Tanrı'nın da insana konuşma yetisini vermiş olduğunu savunuyor değildir. Bedia Akarsu'nun da işaret ettiği gibi (1984: 18), Herder'de dil "düşüne taşına" meydana getirilmiş olmaması anlamında insan tarafından "icat edilmiş" değildir. Bununla birlikte Herder insanda bidayette hazır bir dil becerisi ya da dilde yansıyan bir akıl yetisi bulunduğunu savunuyor da değildir. Herder açısından dil esasen insanın biyolojik evriminin ve tarihsel gelişiminin sonucundaki bir kazanımdır. İnsanoğlu bu kazanımı sayesinde içgüdü eksikliğini telâfi etmiş, güvenlik duygusuyla yaşayabileceği ve hemcinsleriyle kolayca dayanışma kurabileceği bir cemiyet haline geçmiştir. Herder'e göre insan ilâhî bir planın ürünü olan doğaya ait bir varlık olması yanı sıra, yine o planın ürünü olan zihinsel güçler geliştirme hürriyetiyle mücehhez bir varlıktır. Hayvanlara kıyasla insan türü taşıdığı içgüdü eksikliğini ve doğadaki savunmasızlığını, biyolojik evriminin ve kültürel tarihinin ürünü olan dil ve düşünme becerisini geliştirmek suretiyle kendi lehine çevirmeyi başarmıştır. Böylece dil (ve Herder'in ona bağlı olduğunu savunduğu düşünme becerisi) insana hazır biçimde bahşedilmiş bir armağan olmaktan ziyade, türümüzün atalarının çok büyük çabalarla inşa ettikleri kültür nişinin temel unsurudur.

1 Clarck'ın bu eserinde, Herder'in Tanrı tasavvurunun Spinoza'nınkinden farklılaşan yanlarını da tartıştığını ekleyelim.

Kaynakça

AKARSU Bedia (1984) *Wilhelm Von Humboldt'ta Dil-Kültür Bağlantısı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

CLARCK Robert Thomas (1955) *Herder: his life and thought*, California: University of California Press.

GÖKBERK Macit (1997) *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, İstanbul: Yapı-Kredi yay.

HERDER Johann Gottfried (1996) *Dieu: quelques entretiens*, traduction française par Myriam Eienstock, Paris: Presses Universitaires de France.

_____ (2020) *Tarih Felsefesi*, çev: S. Battal Arvasi, Ankara: Doğu Batı yay.

WEST David (1998) *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, çev: Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma yay.

JOHN LOCKE'DA EPİSTEMOLOJİK TUTARSIZLIK ÜZERİNE BİR ANALİZ

AN ANALYSIS ON THE EPYSTEMOLOGICAL INCOHERENCY IN JOHN LOCKE

Prof. Dr. Emin ÇELEBİ

İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi. ORCID NO: 0000-0001-8548-3811

ÖZET

Modern dönemde ampirizmin önemli bir sistemcisi olan J. Locke, pratik meseleleri felsefesinin merkezine taşınması ve pratikten hareketle teorisini oluşturması itibarıyla bugün hâlâ güncel kalmaya devam etmektedir. Özellikle politik-toplumsal problemlere ilişkin yaptığı çözümler, yaşadığı dönemin epistemik paradigması göz önünde bulundurulduğunda oldukça özgün ve evrensel sayılabilir. Kuşkusuz gündelik insan gerçekliğinin hareket noktası olarak belirlenmesinin beraberinde getirdiği zorluklar da vardır. Kabul etmek gerekir ki doğası gereği karmaşık ve sofistike olan yaşam dünyasını, aksiyolojik, etik, epistemolojik ve ontolojik düzlemde bir tutarlılık içerisinde felsefi olarak kurgulamak oldukça güçtür. İşin içerisinde dilsel ve kavramsal sınırlamalar girdiğinde bu güçlüğü daha da belirgin hale geldiğini söyleyebiliriz. Felsefi sistematikliğinde böyle bir güçlüğü karşılaştığını varsaydığımız J. Locke'un epistemolojisinde kaçınılmaz olarak terminolojik güçlükler ve zahiri tezatlarla karşılaşmak mümkündür. Öte yandan düşünürün kasıt ve niyeti dikkate alındığında gerçekte çelişki/tutarsızlık gibi görülen hususların, çelişki ve tutarsızlık içerip içermediği tartışmaya açıktır. Örneğin zihni boş bir levha olarak gören ve hiçbir idenin doğuştan olamayacağını şiddetle savunan Locke, öte yandan bilginin derecelendirilmesi ile ilgili olarak sezgisel bilgiyi en başa koyar. Bu durumda bilginin kaynağını duyu verisine dayandıran bir filozofun söz konusu bilgi kategorizasyonunda çelişkiye düşüp düşmediği, düşüyse hangi konularda tutarsız davrandığı tartışmaya değerdir.

Bu bildiride J. Locke'un epistemolojik tutarlılığı, bilginin kaynağı ve bilginin derecelendirilmesi bağlamında tartışmaya konu edilecek ve Locke'un çelişkiye düştüğü ve düşmediği hususlar soruşturulacaktır.

Anahtar Kelimeler: J. Locke, Epistemoloji, Tutarsızlık, Bilginin Dereceleri.

ABSTRACT

John Locke, who is an important systematist of empiricism in the modern period, continues to stay up-to-date as he puts practical issues at the center of his philosophy and establishes his theory based on practice. In particular, his analysis of political-social problems can be considered quite original and universal when considering the epistemic paradigm of his era. Undoubtedly, there are difficulties with the determination of everyday human reality as the starting point. It must be admitted that it is very difficult to philosophically construct the world of life, which is complex and sophisticated in its nature, in an axiological, ethical, epistemological and ontological level. We can say that this difficulty becomes even more pronounced when linguistic and conceptual limitations are taken into consideration. In the epistemology of J. Locke, whom we assume to face such a difficulty in his philosophical systematics, it is inevitably possible to encounter terminological difficulties and apparent contradictions. However, considering the intention and aim of the thinker, it is open to debate whether the issues seen as contradiction / inconsistency contain contradiction and inconsistency. For example, Locke, who sees the mind as a blank slate (tabular asa) and strongly argues that no idea can be congenital, on the other hand, puts intuitive knowledge first regarding the degrees of knowledge. Again, he mentions the information about the existence of God in the category of demonstrative knowledge by counting it with mathematical certainty. In this case, it is worth discussing whether a philosopher who bases the source of knowledge on sense data falls into contradiction in the categorization of knowledge, and if so, on what issues he behaves inconsistently.

In this paper, J. Locke's epistemological consistency will be discussed in the context of the source of the knowledge and the degrees of the knowledge, and the issues that Locke fell into contradiction and did not fall will be investigated.

Keywords: J. Locke, Epistemology, Incoherency, Degrees of Knowledge.

I. GİRİŞ

Bilginin kaynağı olarak gerçekliği başka bir ifadeyle deneyi ve de deneyimi yegane kaynak kabul eden ampirizm, aynı zamanda bilimsel bilginin de temelini teşkil eder. Fakat deneyin bilginin kaynağı olmasının ne anlama geldiği kuşkusuz irdelenmeyi gerekli kılmaktadır. Çünkü ampirist-rasyonalist tutumlara sahip düşünürlerin kategorik olarak gerekçeleri, niyetleri ve varış noktaları farklı olabilmektedir. Örneğin rasyonalizmin önemli bir ismi olan G. W. Leibniz, *gerçekte bilgilerimizi dörtte üçünü deneyimle elde ederiz* (Leibniz, 1997: 7) diyerek deneyimin rolünü fazlasıyla kabul eder. Bunun yanında yeter neden ilkesinin mantıksallığını, başka bir deyişle *a priori* olduğunu ileri sürerek rasyonalist oluşunu tesciller. İngiliz ampirizmini tutarlı bir biçimde son noktasına taşıdığı ileri sürülen D. Hume, *a priori* olanın sadece matematiksel/geometrik önermeler için mümkün olduğunu, bunun dışındaki bütün bilgilerimizin olgu temelli olduğunu ileri sürer (Hume, 1999: 108). İzlenimine sahip olamadığımız hiçbir şeyin idesini oluşturamayacağımızı savlayan Hume, olgular evrenindeki neden ile etki arasındaki bağı zorunluluğunun dahi bilinemeyeceğini iddia ederek nihai kerte agnostik bir noktaya evrilir. Göz önünde cereyan eden bir hadisenin dahi gözlemlenemeyecek bir takım niteliklerinin olduğunu öne süren bir düşünürün, gözlem ve deneyim dışı bir alan için fazlasıyla agnostik bir tavra sahip olacağını kestirmek bir tahmin değildir. Öte yandan ampirik yaklaşımın tam karşıt kutbunda yer alıp bütün sistemini salt akli/mantıksal bir temelden hareketle kurgulayan düşünürler de yok değildir. Örneğin Spinoza, bütün öğretisini salt mantıksal önermelere dayandırır. Tanımdan hareketle (Spinoza, 2019: 31) ontolojisini inşa eden filozofun sisteminde deneyim sahası, sadece zorunlu olanın bir tezahürü olması bakımından bir değeri haizdir. Zikrettiğimiz bu üç düşünür, yaslandıkları epistemolojik paradigma bakımından belli kategorilere dahil edilseler de gerçekte aynı epistemolojik sonuçlara varmamaktadırlar. Yani ampirik tutumu benimseyen düşünürler aynı sonuçlara varmadığı gibi, rasyonalist tutumu benimseyenler de aynı sonuçlara varmamaktadırlar.

Bu bildiriye konu olan J. Locke, Kant'ı dışarıda bırakacak olursak, modern dönemde en etkili olan filozofların başında gelir. (Ayers, 1999: 4). Kuşkusuz modern dönemin temel epistemolojik karakteri ampirizmdir. Locke da salt ampirik bir epistemolojik çerçeve içerisinde hareket ettiğini ileri sürmektedir. Locke'un yaslandığı zemin itibarıyla vardığı sonuçlar arasındaki ilişkiye bakıldığında Hume örneğinde olduğu gibi bir agnostisizme gitmediği görülür. Descartes rasyonalizmine karşı oldukça net ve şiddetli bir tavır takınan Locke'un öte yandan Descartes'in metafizik vargularına ulaştığı görülür. Örneğin Tanrı'nın varlığını matematiksel bir kesinlikte gören Locke, bu kesinliğe ampirik bir zeminde kalarak ulaştığını ileri sürer. Bunu nasıl başarabildiğini filozofun epistemolojisinin kaynakları, dereceleri ve vargularını tahlil ederek anlamaya çalışalım.

II. J. LOCKE EPİSTEMOLOJİSİNİN KAYNAKLARI VE DERECELERİ

J. Locke, Descartes'in doğuştan ideler (*innate ideas*) düşüncesine şiddetle karşı çıkar ve Descartes'in argümanlarını kendince çeşitli şekillerde çürütür. Descartes'a karşı çıkış noktalarını burada zikretmek, bu bildirinin sınırlarını aşacağından filozofun genel itibarıyla bilginin nasıl oluştuğuna dair görüşlerini özetlemek varmak istediğimiz nokta açısından yeterli olacaktır. Filozofa göre insan zihni boş bir levhadır (*tabular rasa*). Duyularımız önce tikel (*particular*) ideleri içeri alır. Henüz boş olan odayı döşemeye başlar ve zihin (*mind*) adım adım onların bir kısmını tanıdıkça hafızaya yerleştirir ve bu idelere isimler koyar. Daha sonra zihin daha da ileri gider ve onları soyutlar ve tedricen genel isimleri kullanmayı öğrenir. Böylece zihin, üzerinde kendi mantıksal yetisini (*discursive faculty*) uygulayacağı gereçler olan ideler ve dil ile donanır. Akla (*reason*) kullanım sağlayacak olan bu gereçler artıkça aklın kullanılışı da günden güne daha çok artar (Locke, 2004: 78; 1825: 14).

İdeleri salt duyu verileri ve deneyim sahası kombinasyonundan oluştuğunu söyleyen Locke, bilgiyi de zihnin kendi ideleri arasındaki uyuma ya da uyuşmamanın algılayışı olarak tanımlar. Dolayısıyla bilginin açıklık derecesini de zihnin söz konusu ideleri algılayışının farklı yolları belirler. Başka bir deyişle söz konusu idelerin açıklığı ve seçikliğinin yanı sıra idelerin uyuşup uyuşmamanın açıklığı ve seçikliği ile birlikte bilginin derecelenmesi belirlenir. Bu ölçüte göre bilgi üçe ayrılır.

(i) Sezgisel (Intuitive) Bilgi: İki ide arasındaki uyuma ya da uyuşmamayı zihnin söz konusu ideler aracılığıyla dolaysız algılamasına Locke, sezgisel bilgi demektedir. Burada zihin herhangi bir inceleme veya kanıtlama kaygısına düşmeden, gözün ışığı algılaması gibi, doğruyu sadece ona yönelmekle algılar. Zihin, *akan kara olmadığını, bir dairenin üçgen olmadığını, üçün ikiden büyük ve bir ile ikinin toplamı olduğunu* bu şekilde

algılar. Bu türden her bilgi, insan sınırlılığının yeteneği içinde bulunan en açık ve en güvenilir bilgidir. (Locke, 2004: 363; 1825: 393).

(ii) Tanıtlayıcı (Demonstrative) Bilgi: İkinci derecede olan bu bilgide, zihin ideler arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı sezgisel bilgide olduğu gibi dolaysız ve kendiliğinden algılayamaz çünkü zihin, iki ide arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı, üzerinde işlem yaptığı idelerin bizatihi kendilerinin dolaysızlığından çıkarsayamamaktadır. Bu durumda zihin, başka idelerin aracılığına başvurmak zorunda kalır. Locke, buna akılyürütme (*reasoning*) der. Örneğin zihin, bir üçgenin üç açısıyla iki dik açının büyüklükleri arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı bilmek istediği zaman bunu dolaysız bir bakışla ve onları karşılaştırarak bilemez. Çünkü bir üçgenin üç açısı herhangi bir ya da iki açıyla hemen yan yana getirilip karşılaştırılmaz. Bu yüzden de zihin bunun dolaysız ya da sezgisel bilgisini edinemez. Bu durumda zihin bir üçgenin üç açısının eşit olduğu başka açılar bulmak zorunda kalır ve bunların iki dik açıya eşitliğini görüp üçgenin açılarının toplamının iki dik açıya eşit olduğunu öğrenmiş olur. Locke, herhangi iki ide arasındaki uyuşmayı gösteren bu aracı idelere kanıtlar (*proofs*); uyuşma ve uyuşmamanın bu yoldan açık ve seçik olarak algılanmasına da tanıtılma (*demonstration*) adını verir. Bu kanıtlar aracılığıyla bilgi, kesin olmakla birlikte sezgisel bilgi kadar seçik ve parlak, kabulü de sezgisel bilgi kadar hızlı değildir. (Locke, 2004: 363; 1825: 393).

Locke'a göre tanıtlayıcı bilginin her adımı sezgisel olmalıdır. Şöyle ki aklın tanıtılmalı bilgide attığı her adımda bir kanıt olarak kullanacağı aracı ideyle aradığı uyuşma ya da uyuşmamanın bir sezgisel bilgisi vardır. Şayet böyle olmasaydı bunun da ayrıca kanıtlanması gerekirdi. Örneğin iki ile üçün toplamının beş olduğunu gösteren kanıtlar olan iki ile üç rakamlarının bilgisi sezgiseldir. Aksi takdirde iki ve üçün de ayrıca kanıtlanması gerekirdi ancak bu zincirin bir yerde nihayete ermesi gerekir ki akıl yürütme gerçekleşebilsin ancak her hâlükârda kanıt olan aracı idelerin kesinliğinin sezgisel bilgisine sahip olmak gerekecektir.

Locke'a göre tanıtılmalı bilginin sadece matematikte bulunduğu biçimindeki düşünce de doğru değildir. Ona göre sezgisel olarak algılanabilen bir uyuşma ya da uyuşmama durumunu içermek sadece sayı (*number*), uzam (*extension*), şekil (*figure*) idelerinin imtiyazı değildir. Bu yüzden de tanıtılmanın, bilginin öteki bölümleriyle ilgisinin bulunmadığının ve onun sadece matematikçilerin aradığı bir şey sanılması, şeylerin apaçıklığının bir sonucu olmaktan çok bizim uygun yöntem ve uygulamalarımızın eksikliğinden ileri gelir (Locke, 2004: 366; 1825: 395). Bütün bunlardan bilgisizliğimizin büyüklüğü sonucunu çıkararak Locke, bunu başlıca üç nedene bağlar. **a)** İdelerimizin eksikliği **b)** İdelerimiz arasında görülebilir bağların eksikliği **c)** İdelerimizi izleme ve incelemedeki eksiklik. Locke, aslında burada bir varsayımda bulunmaktadır. Böyle bir varsayımın ise deneyim sahasını mutlak bir veri olarak kabul eden bir ampirist filozof açısından izaha muhtaç olduğunu söylemek gerekir.

(iii) Duyusal Bilgi: Duyu deneyini bilginin başlangıcı olarak kabul filozof, duyusal bilgiyi kesinlik derecesi olarak üçüncü sıraya yerleştirir. Locke'a göre sezgi ya da tanıtılmanın olmadığı her türlü bilgi, inanç (*faith*) ya da kanı (*opinion*) olur. Bu bilgi, en azından bütün genel doğrularda bilgi olamaz. Dolayısıyla duyu bilgisi, inanç veya sanı düzeyindedir. Zihnin dışımızdaki sonlu varlıkların tikel varoluşları üzerinde kullandığı, ilk iki kategoriye girmeyen başka bir algısı vardır. Harici nesnelere bize gelen idelerin edimsel girişlerinin bizde ürettiği ve içsel duyuma dayanan bu algı, salt (*bare*) ihtimali aşan ancak mezkûr iki kesinlik derecesine ulaşamayan bir algı olması itibarıyla üçüncü sırada yer alır. Burada şu noktanın altını çizmek gerekir ki Locke'un zayıf gördüğü husus, harici varlıkların edimsel var oluşu değildir. Locke bu noktada harici varlıkların gerçekte var olup olmadığı hususunda kuşku duyan, bu varlıkların olmaması durumunda da insanların ideler üretebildiğini düşünen insanların bu kuşku kurtulmamızı sağlayacak bir apaçıklık derecesinin bulunduğunu ifade eder: *Herkes soruyor; gündüz güneşe baktığı ve gece güneşi düşündüğü; apsent içtiği, gül kokladığı ya da sadece bunların tat ve kokuları üzerinde düşündüğü zamanlarda kendi içinde değişik bir algının şaşmaz bilincinde değil midir? Biz salt ayrı iki ide arasındaki ayrımı açıkça görebildiğimiz kadar, zihnimize belleğin yardımıyla yeniden ortaya çıkan bir ide ile zihnimize edimsel olarak duyularımız yoluyla gelen bir ide arasındaki ayrımı da görebiliriz. Fakat birisi bana bir düşün aynı şeyi yapabildiğini ve bütün bu idelerin dışsal nesnelere olmadan da üretilebildiğini söyleyemez.* Dolayısıyla Locke'a göre hem harici objelerin varoluşu hem de onlardan edindiğimiz idelerin zihnimize bulunuşuna dair bilgi sezgiseldir ve şüphesizdir. (Locke, 2004: 367-8; 1825: 397).

Bu noktada çelişkili gibi gözükten ifadelerin gerçekte çelişki olmadığını söylemek gerekir. Locke, duyu verilerinin var olması ile duyu verilerinden elde edilen idenin zihinde bulunmasından kuşku duymamaktadır. Çünkü duyu algılarının kesin olmaması demek, bütünüyle bu epistemolojinin çökmesi demektir. Locke'un duyu bilgisine kesinlik atfetmediği, daha doğrusu diğer iki bilgi türünden daha aşağı bir konumda yer vermesi,

ideler zihne taşındıktan sonraki akıl yürütme süreci ile ilgilidir. Çünkü yukarıda da değinildiği üzere bilginin kesinlik derecesi, ideler arası uyuşmanın olup olmadığının fark edilme durumu ile ilgilidir. Şayet söz konusu uyuşma doğrudan kavranıyorsa buna sezgisel, kesin kanıtlarla sonuca gidiliyorsa kanıtlayıcı, söz konusu uyuşma daha zayıf ise duyuşsal bilgi olmaktadır ki duyuş verilerinden elde edilen idelerin uyuşup uyuşmama algısı, doğası gereği böyle olmak durumundadır. Bilgiyi bu şekilde derecelendiren Locke, söz konusu bilgi türlerinin kapsamını da belirlemeye çalışır.

Bilgi, idelerimiz arasındaki uyuşma ya da uyuşmamanın algısı olduğuna göre, idelerimiz olmadıkça bilgimiz de olamaz. Başka bir deyişle bilgimiz, idelerimizi aşamaz. Ayrıca yukarıdaki tasnifte görüldüğü üzere bilgimiz, idelerimizin uyuşma/uyuşmamalarını algılamamızı da aşamaz. Bu algı da (i) sezgi, yani iki idenin dolaysız karşılaştırılması yoluyla olur. (ii) akıl yürütme, yani iki ide arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı başka idelerin aracılığıyla inceleme yoluyla (iii) ya da duyum, yani tikel şeylerin varoluşunun algılanmasıyla olur ve bundan da şu sonuç çıkar ki sezgisel bilgi, bütün idelerimizin bütün bağıntılarını kapsamaz. Başka bir deyişle bütün idelerimizi ve bu ideler üzerinde bildiğimiz her şeyi kapsayan sezgisel bilgimiz olamaz. Çünkü idelerimizin birbirine göre olan bütün bağıntılarını, onları dolaysız olarak karşılaştırma yoluyla inceleyemeyiz. Aynı şekilde tanıtlayıcı bilgimiz de idelerimizin bütün alanını kapsayamaz çünkü inceleyeceğimiz iki ayrı ide arasında bunları çıkarımın her bölümünde birbirine sezgisel bilgiyle bağlayabilecek aracı ideleri her zaman bulamayız. *Duyuşsal bilgi ise şeylerin duyuşlarımız karşısındaki edimsel varoluşundan öteye geçemediğinden ötekilerin ikisinden daha dardır.* (2004: 369-71; 1825: 398-399). Buradan hareketle Locke şu ilginç tespitte bulunur: *Demek ki bilgimiz idelerimizden daha dardır.*

Bilginin kapsamı meselesi idelerin açık-seçikliği ile de doğrudan ilişkilidir. Locke'a göre bilgimiz iki ide arasında uyuşma ya da uyuşmamanın algılanmasından oluştuğuna göre onun açık ya da karanlık oluşu idelerin kendilerinin açık ya da karanlık oluşuna değil, o algının açık ya da karanlık oluşuna bağlıdır. Örneğin bir üçgenin iç açıları toplamının, iki dik açıya eşit olma üzerine dünyadaki herhangi bir matematikçininki kadar açık ideleri bulunan bir kimsenin onların uyuşması üzerine çok karanlık bir bilgisi olabilir. Fakat karanlık oluşları yüzünden ya da başka nedenle bulanık olan ideler açık ve seçik bir bilgi üretmezler. Çünkü zihin, bulanık idelerin uyuşup uyuşmadıklarını da açıkça algılayamaz. Başka bir deyişle *kendisinde kullandığı sözcüklerin belirlenmiş ideleri bulunmayan kimse onlardan doğruluğuna güvenebileceği önermeler yapamaz.* (2004: 369; 1825: 397). Kısacası bilgi, algının seçikliği ile ilgilidir. Bu durumda ide seçik algı bulanık olabilir. Ancak ide bulanıksa algının seçik olma ihtimali yoktur. Locke'a göre. Dolayısıyla da bilgi salt idelerin mahiyeti ve çerçevesi ile ilgili olmayıp uyuşup uyuşmamanın algılanması ile ilgili olmaktadır.

III. LOCKE'UN TUTARSIZLIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yukarıdaki açıklamalardan görüleceği üzere J. Locke'un kimi tespitleri son derece tartışmaya açıktır. Özellikle bilginin seçikliği ve kapsamı ile ilgili olarak söyledikleri analize muhtaçtır.

Şayet algıdan kasıt öznenin herhangi bir şeyin idesine sahip olmaması ise bilginin seçikliğinin algının seçikliğine bağlı kılınması anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü her insan teki, her şeyin idesine sahip olmayabilir. Örneğin bir kimse üçgenin alanı idesine sahip olmayabilir. Bu anlaşılabilir bir durumdur. Aynı şekilde karmaşık bir problemin çözümüne ilişkin bir kimse bir matematikçi kadar seçik bir ideye sahip olmadığından seçik bir bilgiye de sahip olmayabilir. Fakat Locke, *şayet ide bulanıksa o şeyin seçik algısı mümkün değildir*, ifadesinde olduğu gibi çoğu zaman bulanık idelerden bahseder. Biraz önce ifade ettiğimiz üzere bir ide zamanla bulanık bir hal alabilir ancak bulanık ide kavramı bundan farklıdır. Hiç kimsenin seçik bir şekilde sahip olmadığı ide, töz idesi gibi, J. Locke tarafından bulanık ide olarak isimlendirilir. Yukarıda ifade edildiği üzere bir kimse sözcüğüne sahip olduğu halde idenin kendisine sahip olmadığına o kimse açısından o idenin bulanıklığından bahsedilebilir ancak töz veya benlik idesi gibi aktüel olarak hiç kimsenin algılamadığı ancak sıklıkla kullanılan bir ideye bulanık demek ampirist tutum açısından savunulabilir değildir. Bir duyumcunun bu idenin kökenine inerek "var veya yok" tespitinde bulunması gerekir. Şayet bu da yapılamıyorsa agnostik bir tutum, Hume'un yaptığı gibi, en doğrusudur. Locke bunların hiçbirini yapmayarak bize göre bilgi teorisi ile tutarlı olmayan bir tavır sergilemiştir.

Yukarıda duyuş bilgisini, kesinlik açısından en zayıf ve kapsam açısından en dar çerçeveye yerleştiren Locke, buna gerekçe olarak duyuşların şeylerin edimsel varoluşlarının idesini temin etmekten öteye gidememesini göstermiştir. Şu tespitler bu çerçeve ile uzlaştırılabilir görünmemektedir: *Şeylerin gerçek edimsel (actual) varoluşlarının bilgisine gelince, kendi varoluşumuz için sezgisel, Tanrı'nın için tanıtılamalı, az sayıdaki kimi*

başka şeyler için de duyusal (sensitive) bilgilerimiz vardır ki bu duyularımıza sunulmuş şeylerin ötesine gitmez. (2004: 380; 1825: 424). Tanrı'nın varoluşunu edimsel bir kategoriye yerleştiren Locke'un bunu nasıl başarabildiği doğrusu kendi epistemolojisi açısından izah edilebilir değildir. Tanrı'nın varoluşu ile ilgili olarak "düşünen bir kimsenin kendi zihni üzerindeki bilgisi onun bir Tanrı'nın varoluşunu bilmemesini imkânsız kılar." biçimindeki tespitinde aracı olan idelerin ne olduğu da bu epistemolojide yanıtlanabilir değildir.

Bütün bunlardan hareketle ifade etmek gerekir ki kuşkusuz bir düşünür, Tanrı'nın varlığı gibi sair metafiziksel varlıkların olduğuna inanabilir. Bu konuda herhangi bir problem olamaz. Problem olan husus, işin başında Descartes'in doğuştan ideler fikrine şiddetle karşı çıkan bir filozofun arz ettiğimiz konularda kendi epistemolojik argümanlarıyla tutarlı bir sistem inşa edememesidir. Yoksa Locke da Leibniz gibi bilgimizin dörtte üçünün deney temelli, geri kalanının mantıksal veya *a priori* olduğunu kabul etseydi kimsenin bir diyeceği olamazdı.

Netice-i kalam, bize göre bir taraftan deneyi yegâne bilgi kaynağı kabul edip öte yandan ortalama bir insanın kabullerini te'lif etmeye çalışmak gibi bir çaba içerisine giren Locke, bu çabasında muvaffak olamamıştır. Şayet keskin bir rasyonalizm karşıtı olmasaydı, sağduyulu bir düşünür olarak kabul edilebilirdi.

KAYNAKÇA

Ayers, M. (1999). *Locke*. New York: Routledge.

Çelebi, E. (2017). *John Locke'un İdeler Teorisi, Eleştirel Bir İnceleme*. Ankara:Gece Yayınları.

Hume, D. (1999). *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Ed. By. Tom L. Beauchamp. Oxford: Oxford University Press .

Locke, John (1825). *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Thomas Davison.

Locke, John (2004). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu. İstanbul: Kabcacı Yayınları.

Leibniz, G. W. (1997). *Monadoloji*. Çev. S. Kemal Yetkin. İstanbul: M.E.B. Yayınları.

Spinoza, B. (2019). *Etika*. Çev. H. Ziya Ülken. Ankara: Dost Yayınevi.

EVALUATION OF NURSING STUDENTS 'ATTITUDES REGARDING CHILD RIGHTS

Asst. Prof. İlknur KAHRİMAN

*Karadeniz Technical University, Faculty of Health Sciences, Pediatric Nursing Department,
ORCID NO: 0000-0002-6968-9446*

Res. Asst. Bahar ÇOLAK

*Karadeniz Technical University, Faculty of Health Sciences, Pediatric Nursing Department,
ORCID NO: 0000-0002-0850-9114*

ABSTRACT

The research was conducted in a descriptive manner between March-June 2020 to evaluate third-year nursing students' attitudes towards children's rights.

The population of the study consisted of 203 students enrolled in pediatric nursing course and 162 students as the sample. In the first part of the questionnaire form, there is information about the introductory characteristics of the students such as gender, age, income level, liking of children, and the high school they graduated from. In the second part, there is "Attitude Scale towards Child Rights" developed by Karaman Kepenekçi (2006). This scale is in 5-point Likert type and includes 22 items related to the vital, developmental, protection and participation rights of children. These statements are scored as "I completely agree" (5), "I agree" (4), "I am undecided" (3), "I do not agree" (2), and "I completely disagree" (1). Items 2, 14 and 15 in the scale are reverse items and are scored in reverse. The lowest score that can be obtained from the scale is 22 and the highest score is 110. Cronbach's alpha of the scale is 0.85 and it was determined as 0.89 in this study.

84% of the students participating in the study are girls, 68.5% are under 21 years old, 91.4% like children, 87.7% have a medium income, 74.7% are graduates of Anatolian high schools. The total score average of the students' attitude scale towards children's rights was determined to be 102.12 ± 10.53 . It was determined that the most indecisive item of the students was "states should provide the necessary assistance to broken families living in different countries to live together", and the item they mostly agree with is the right of children to express their thoughts by writing or drawing". Students' rights to children according to gender ($t = 1.676$; $p = 0.09$), age ($t = 0.016$; $p = 0.987$), income level ($F = 1.074$; $p = 0.344$), and liking children ($t = 0.732$; $p = 0.465$) No statistically significant difference was found between the total scores of the scale of attitude towards relationship.

As a result of the study, it was determined that students' attitudes towards children's rights were positive and their scores were high. However, it was concluded that trainings were required for the points where they were undecided. Considering the importance of children's rights, it is thought that this issue should be included in the course contents of the students in detail.

Keywords: Child, Child Rights, Nursing, Student

INTRODUCTION

The benefits of all children arising from being children, protected by legal rules, in order to develop in freedom and dignity in a healthy manner can be called "children's rights". To put it more clearly, the rights given to children by the rules in private law, social law, public law and international law are called children's rights. Children's rights are part of human rights law. Children other special rights against people, not because of special it means having human rights (Kızılırmak & Alkan Ersoy, 2015).

With the Convention on the Rights of the Child, all children are considered as "subjects of rights". Within the framework of the articles of the contract; (1) The natural and moral relations between parents and children, (2) the duties of parents towards their children, (3) the rights of children against their parents, and (4) the responsibilities of the state regarding all these rights are regulated. In addition, in order to ensure the quality and integrity of the education of children, it is necessary to introduce and teach these rights to education

systems and responsibilities are given to create the conditions that will enable them to reach the qualification they can use (Allan & I'Anson, 2004; Yurtsever Kılıçgün & Oktay, 2011).

In the Convention on the Rights of the Child (CRC), especially peace, worthiness, tolerance, The importance of being raised in a spirit of freedom, equality and solidarity is recognized from the outset. In the CRC, which is organized based on some pre-acceptances, at the beginning of the contract One of these pre-assumptions is that 'The personality of the child is in a family environment in an atmosphere of happiness, love and understanding in order to develop is the necessity of training. With this pre-acceptance, the healthy personality development of the child the family's duty and responsibility are also emphasized (Yeşilkayalı & Yıldız Demirtaş 2013). In the field of children's rights, the needs, benefits and rights of children are of paramount importance. Training of professionals working with and for children in this field is an important issue in creating a culture that envisages respect for children's rights (Aldemir 2014).

Therefore, the issue of children's rights is also important for pediatric nursing. In this direction, it is important to determine the attitudes of nursing students regarding children's rights before starting the profession. Therefore, this study was designed to evaluate the attitudes of nursing students towards children's rights and to develop suggestions in line with the results.

METHOD

Population and Sample

The research was conducted in a descriptive manner between March and June 2020 to evaluate the attitudes of third year nursing students towards children's rights. The population of the study consisted of 203 students enrolled in pediatric nursing course and 162 students as the sample.

Data Collection Tools

Questionnaire method was used to collect data. In the first part of the questionnaire form, information on students' introductory characteristics such as gender, age, income level, child-like status, and the high school they graduated from are included. In the second part, there is "Attitude Scale towards Child Rights" developed by Karaman Kepenekçi (2006). This scale is in 5-point Likert type and includes 22 items related to the vital, developmental, protection and participation rights of children. The lowest score that can be obtained from the scale is 22 and the highest score is 110 (Karaman Kepenekçi & Baydık 2009). Percentage and frequency analysis were used in the evaluation of the data. In addition, as a result of the normal distribution of the data, Independent samples t test and Anova test were used.

RESULTS

Table 1. Demographic characteristics of students

	n	%
Gender		
Girl	136	84.0
Boy	26	16.0
Age range		
21 years and under	111	68.5
22 years and older	51	31.5
Child Liking Status		
Yes	148	91.4
No	14	8.6
Perceived Income Level		
High	4	2.5
Middle	142	87.6
Low	16	9.9
High school		
General/ high school	11	6.8
Science High School	18	11.1
Anatolian High School	121	74.7
Health vocational high School	9	5.6
Imam Hatip High School	3	1.8

84% of the students participating in the study are girls, 68.5% are under 21 years old, 91.4% like children, 87.6% have a medium income, 74.7% are graduates of Anatolian high schools. The total score average of the students' attitude scale towards children's rights was determined to be 102.12 ± 10.53 .

Table 2. Students' responses to the scale of attitude towards children's rights

	I Never Agree		I Do Not Agree		I Am Indecisive		I Agree		I Strongly Disagree	
I believe everyone under the age of 18 has special rights arising from being a child	-	-	2	1.2	6	3.7	45	27.8	109	67.3
There is no need for a special international convention on children's rights.	104	64.2	26	16.0	15	9.3	10	6.2	7	4.3
Children's rights should be protected by the state.	-	-	2	1.2	13	8.0	31	19.1	116	71.6
States should assist families to raise their children better.	1	0.6	1	0.6	21	13.0	29	17.9	110	67.9
I believe that the most fundamental right of the child is the "right to life".	-	-	-	-	10	6.2	29	17.9	123	75.9
Children who are separated from their mothers, fathers, or both have the right to see their parents.					10	6.2	39	24.1	113	69.8
States should provide the necessary assistance to coexistence to fragmented families living in different countries.	-	-	-	-	27	16.7	44	27.2	91	56.2
I think children have the right to express their thoughts by writing or drawing.	-	-	-	-	6	3.7	11	6.8	145	89.5
Children have a private life so their privacy must be respected.	-	-	-	-	19	11.7	16	9.9	127	78.4
The state should protect the child from all kinds of maltreatment.	-	-	-	-	8	4.9	13	8.1	141	87.0
I think homeless children should be protected and raised by the state.	-	-	4	2.5	8	4.9	26	16.0	124	76.5
Children who do not have the chance to live with their parents have the right to be adopted into suitable families or placed in a foster family.	-	-	-	-	12	7.4	34	21.0	116	71.6

Table 2. Students' responses to the scale of attitude towards children's rights continue

The state should take the necessary measures to protect, educate and employ children with disabilities.	-	-	2	1.2	10	6.2	23	14.2	127	78.4
The responsibility for children's health should only be with families; states should not interfere with children's health problems	-	-	4	2.5	16	9.9	31	19.1	111	68.5
Only adults should have the right to social security; no need to grant children social security right	-	-	-	-	7	4.3	31	19.1	124	76.5
I believe governments should help families to provide better living standards for their children.	-	-	-	-	12	7.4	39	24.1	111	68.5
I think children have the right to play and participate in different activities.	-	-	-	-	9	5.6	36	22.2	117	78.4
I believe that children should be protected against substance use.	-	-	-	-	10	6.2	25	15.4	127	78.4
Children need to be protected from all forms of abuse and neglect.	5	3.1	1	0.6	13	8.0	21	13.0	122	75.3
I believe children should be protected from wars	-	-	6	3.7	6	3.7	17	10.5	133	82.1
States must take all measures for the treatment and therapy of abused and neglected children	-	-	1	0.6	7	4.3	19	11.7	135	83.3
I believe children who have committed a crime should be helped to become healthy and social citizens.	-	-	3	1.9	11	6.8	5	3.1	143	88.3

It was determined that the most indecisive item of the students was “states should provide the necessary assistance to broken families living in different countries to live together”, and the item they mostly agree with is the right of children to express their thoughts by writing or drawing”. Students' rights to children according to gender ($t = 1.676$; $p = 0.09$), age ($t = 0.016$; $p = 0.987$), income level ($F = 1.074$; $p = 0.344$), and liking children ($t = 0.732$; $p = 0.465$) No statistically significant difference was found between the total scores of the scale of attitude towards relationship.

DISCUSSION AND CONCLUSION

It was determined that students' attitudes towards children's rights were positive and their scores were high. However, it is observed that the students are indecisive in some subjects. In this direction, it is important that students are informed and educated about the points they experience indecision before starting the profession. Considering the importance of children's rights, it is thought that this issue should be included in the course contents of the students in detail.

REFERENCES

- Aldemir, E. (2014). Hemşirelik Yüksekokulu Öğrencilerinin Çocuk Hakları Konusundaki Tutumlarının Belirlenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul : İstanbul Bilim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Allan, J. & I'Anson, J. (2004). Children's rights in school: power, assemblies and assemblages. *The International Journal of Children's Rights* 12: 123-138.
- Karaman Kepenekci, Y. & Baydık, B. (2009). Attitudes Of The Teacher Candidates Of Mentally Handicapped Children About Children's Rights . *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* , 42 (1): 329-350.
- Kılıçgün, M. & Oktay A. (2011). Çocuk Haklarına Yönelik Ebeveyn Tutum Ölçeği'nin Geliştirilmesi Ve Standardizasyonu . *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* (31), 1-22.

Kızılırmak, K. & Ersoy, Ö. (2015). İlkokul Birinci Sınıfa Devam Eden Çocukların Annelerinin Çocuk Haklarına Yönelik Tutumlarının İncelenmesi (Ankara Örneklemi) . Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal, 3rd National Congress of Child Development and Education (International Participations) (Congress Book).

Yeşilkayalı, E. & Demirtaş, V. (2013). Ebeveynlerin Çocuk Haklarına İlişkin Tutumları İle İlköğretim Öğrencilerinin Hoşgörü Eğilimleri Arasındaki İlişki. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, (36) , 12-25.

EVALUATION OF THE PRACTICES OF SAFE SLEEP PRINCIPLES OF MOTHERS WITH 0-1 AGE BABIES

Res. Asst. Bahar ÇOLAK

*Karadeniz Technical University, Faculty of Health Sciences, Pediatric Nursing Department,
ORCID NO: 0000-0002-0850-9114*

Lect. Berrin GÖGER

*Gümüşhane University, Kelkit Health Services Vocational School, Department of Medical Services and Techniques /
Anesthesia Program, ORCID NO: 0000-0001-7277-6578*

Asst. Prof. İlknur KAHRİMAN,

*Karadeniz Technical University, Faculty of Health Sciences, Pediatric Nursing Department,
ORCID NO: 0000-0002-6968-9446*

ABSTRACT

Safe sleep principles for babies are of great importance both for the development of babies and for sudden infant death syndrome. Accordingly, the study was conducted in a descriptive and cross-sectional type to evaluate the implementation of safe sleep principles of mothers with babies aged 0-1.

The study was conducted in Kelkit No 1 Family Health Center in Gümüşhane, with 100 mothers who admitted to this center between September and October 2020, and who voluntarily accepted to participate in the study. Before the data was collected, the mothers were informed about the study and their written consent was obtained. Questionnaire method was used to collect data.

The questionnaire includes the socio-demographic characteristics of the mother and there is a control form to evaluate how mothers put their babies to sleep. Control form; It was prepared in line with the Safe Sleep Principles of the American Academy of Pediatrics and consists of 19 items. In this form; The mothers were asked to mark yes or no options according to the items such as sleeping positions used while sleeping their babies, bed stiffness, baby's clothing, use of cover, conditions related to the temperature of the room, and mother's smoking.

The average age of the mothers participating in the study is 30.20 ± 4.22 , 53% of the mothers are university graduates, 52% do not work, 39% are civil servants, 5% work in the private sector, 2% are workers and the other 2% of them are tradesmen or self-employed workers, 49% of them are equal to their income and expenses and 83% of them are planned to be pregnant. The average age of mothers' babies is 10.41 ± 5.53 months. 63% of the mothers used a pillow while sleeping their babies, 23% gave the baby a pacifier while sleeping, 77% put the baby in the side position while sleeping, 82% put their baby on their side in a supervised manner after feeding their baby, 18% covered their face while sleeping. 25% of the baby while sleeping with toys, etc. 69% used a hard (non-collapsible) floor while sleeping their babies, 25% slept in the same bed with their baby, 66% slept in the same room with their baby but in separate beds, 20% wrapped a thick blanket while sleeping their baby 71% of them prefer wearable sleeping clothes instead of blankets while sleeping, 70% of them cover their baby with a lightly porous blanket at the armpit level, 17% of them that their feet touch the lower edge of the bed while their baby is lying down, 85% of them the environment was not too hot, 86% did not leave the bed sheets loose and squeezed against the bed edges, 89% aired their baby's room frequently, 80% nursed / nursed their babies for the first 6 months, 16% of the mothers smoked. and 64% stated that they knew what the risk of sudden infant death was.

As a result of the study, it was determined that a significant portion of the mothers did not apply safe sleep principles. Accordingly, it was determined that mothers had education needs on this subject. It is thought that studies should be conducted with aducation for mothers on safe sleep principles for their babies. In addition, it is recommended that nurses in family health centers inform mothers about this issue before and after birth and provide education. Pediatric nurses should lead in this regard and cooperate with nurses in family health centers.

Keywords: Mother, Baby, Sleep.

INTRODUCTION

Sleeping babies according to safe sleep principles is essential for healthy development of babies and healthy and safe sleep. Especially the periods of infancy and early childhood, known as the periods when sleep is most effective, are the periods that most affect the development of brain, cognitive and behavior. In addition, compliance with safe sleep principles is important in terms of sudden infant death syndrome. It is defined as the failure to disclose the sudden death of children under one year of age after autopsy, death site examination, and complete case study including clinical history Review (Atılmış vd., 2006; Yıldız, 2018; Kural ve Gökçay, 2018; Özbörü Aşkan vd., 2018; Pakiş, 2009). 80-82% of sudden and unexpected deaths are diagnosed with sudden infant death (SIDS). It is also called cradle death (Çelik vd., 2010). Although its prevalence in the world varies from society to society, it is 0.5-4 per 1000 live births. It is an important cause of postnatal deaths in developed countries. SIDS is the leading cause of infant death between one month and one year old in the USA. According to the US Infant Mortality Statistics Report (2010), SIDS is in the third place among the causes of infant death. In Turkey, according to the autopsy findings Although there is no epidemiological data, 33% of deaths in the neonatal period, 31% were diagnosed as SIDS deaths in the post-neonatal period (Yıldız, 2018).

Despite intensive studies, the etiopathogenesis has not been fully elucidated, but important risk factors have been identified (Çelik vd., 2010; Alparslan ve Uçan, 2011). Major risk factors; baby lying on its side, lying on its side, sharing the bed with the parent, sleeping in a very soft bed, low socioeconomic level, low maternal education level, small maternal age, high number of births, inadequate prenatal follow-up, low birth weight, prematurity, genetic features, environmental pollution is the winter season, tight dressing, overheating, mother's smoking. Accordingly, the American Academy of Pediatrics has established the principles of safe sleep (Table 1) (Yıldız vd, 2018; Sahni vd., 2007).

Table 1. American Academy of Pediatrics Principles of Safe Sleep

Lie on your back for every sleep
Use of a hard sleeping surface
Room sharing without bed sharing
Not using soft beds and keeping soft objects away from the cradle
Use of pacifiers during naps and sleep
Avoiding extreme heat
Supervised awake prone position to support baby's development
Supporting sudden infant death syndrome risk reduction recommendations from healthcare professionals, nurses and childcare providers
Continuing research on sudden infant death syndrome
Creating a national campaign
Creating a national campaign
While the baby is sleeping, the baby should be covered at the armpit level with a lightly porous blanket.
Not covering the baby's face
Do not cover the child with a thick blanket
The feet should not touch the lower edge of the bed while the baby is lying down
Do not leave the baby's bed sheets loose and squeeze into the bed edges
Airing the baby's room frequently

In line with this information, the aim of our study was conducted in a descriptive manner to evaluate the implementation of safe sleep principles of mothers with babies aged between 1 years.

METHOD

Population and Sample

The study was conducted in Kelkit No 1 Family Health Center in Gümüşhane, with 100 mothers who applied to this center between September and October 2020, and who voluntarily accepted to participate in the study.

Data Collection Tools

Before the data was collected, the mothers were informed about the study and their written consent was obtained. Questionnaire method was used to collect data. The questionnaire includes the socio-demographic characteristics of the mother and a control form to evaluate how mothers put their babies to sleep. Control form; It was prepared in line with the American Academy of Pediatrics' Safe Sleep Principles and consists of 19 items. In this form; The mothers were asked to mark yes or no options according to the items such as sleeping positions used while sleeping their babies, bed stiffness, baby's clothing, use of cover, conditions related to the temperature of the room, and mother's smoking. Percentage and frequency were used to analyze the data.

RESULTS

The average age of the mothers participating in the study is 30.20 ± 4.22 , 53% of the mothers are university graduates, 52% do not work, 39% are civil servants, 5% work in the private sector, 2% are workers and the other 2%. of them are tradesmen or self-employed workers, 49% of them are equal to their income and expenses and 83% of them are planned to be pregnant. The average age of mothers' babies is 10.41 ± 5.53 months.

The conditions of applying safe sleep principles for the babies of the mothers participating in the study are shown in Table 2.

Table 2. The Status of the Mothers to Apply the Principles of Safe Sleep

	YES		NO	
	n	%	n	%
1. I use a pillow while my baby is sleeping	63	63.0	37	37.7
2. I give a pacifier while my baby is sleeping	23	23.0	77	77.0
3. While my baby sleeps, I lay it on the side.	77	77.0	23	23.0
4. I put my baby on its side in a controlled manner after feeding.	82	82.0	18	18.0
5. While my baby is sleeping, I cover his face with a cover. (cheesecloth etc.)	18	18.0	82	82.0
6. While my baby is sleeping, take a toy etc. i put	25	25.0	75	75.0
7. I use a hard floor when my baby is sleeping.	69	69.0	31	31.0
8. I sleep in the same bed with my baby	25	25.0	75	75.0
9. My baby sleeps in the same room as me but in his own bed	66	66.0	34	34.0
10. I wrap a thick blanket while my baby is sleeping	20	20.0	80	80.0
11. I prefer wearable sleep clothes instead of blankets while sleeping my baby.	71	71.0	29	29.0
12. While my baby is sleeping, I cover it with a lightly porous blanket at the baby armpit level.	70	70.0	30	30.0
13. Baby's feet touch the bottom edge of the bed while lying down	17	17.0	83	83.0
14. My baby's environment is not too hot.	85	85.0	15	15.0
15. I do not leave my baby's bed sheets loose and squeeze them against the bed edges.	86	86.0	14	14.0
16. I ventilate my baby's room often	89	89.0	11	11.0
17. I have been breastfeeding / breastfeeding for the first 6 months	80	80.0	20	20.0
18. I smoke	16	16.0	84	84.0
19. I know what the risk of sudden infant death is	73	73.0	27	27.0

63% of the mothers used a pillow while sleeping their babies, 23% gave the baby a pacifier while sleeping, 77% put the baby in the side position while sleeping, 82% put their baby on their side in a supervised manner after feeding their baby, 18% covered their face while sleeping. 25% of the baby while sleeping with toys, etc. 69% used a hard (non-collapsible) floor while sleeping their babies, 25% slept in the same bed with their baby, 66% slept in the same room with their baby but in separate beds, 20% wrapped a thick blanket while sleeping their baby 71% of them prefer wearable sleeping clothes instead of blankets while sleeping, 70% of them cover their baby with a lightly porous blanket at the armpit level, 17% of them that their feet touch the lower edge of the bed while their baby is lying down, 85% of them the environment was not too hot, 86% did not leave

the bed sheets loose and squeezed against the bed edges, 89% aired their baby's room frequently, 80% nursed / nursed their babies for the first 6 months, 16% of the mothers smoked. and 64% stated that they knew what the risk of sudden infant death was (Table 2).

DISCUSSION AND CONCLUSION

In our study, it was determined that 80% of the mothers breastfeed their babies during the first 6 months. Kuzlu Ayyıldız et al. in the study of 2020, 95.6% of mothers breastfeed their babies, and in Erdoğan and Turan 2018 research, 83% of mothers feed their babies with breast milk. Therefore, it is important that mothers in our research group be informed about breastfeeding their babies whose breastfeeding rates are low, and that the nurses before and after birth should be given training on the importance of breast milk.

In our study, it was found that 23% of the mothers gave pacifiers by putting their babies to sleep. In the research of Kuzlu Ayyıldız et al. 2020, 46.5% of mothers gave pacifiers while they slept, Özbörü Askan et al. in 2018, it was determined that 55.8% of mothers gave pacifiers while sleeping their bachelors. In this direction, it is seen that mothers need education on this subject.

In our research, 25% of the mothers used toys etc. They stated that they put it. Özbörü Aşkan et al. In 2018, while 25% of mothers put their babies to sleep, toys etc. The specifications are what they put. In this direction, mothers are more sensitive to this issue, but training should be provided for a significant number of mothers.

In our study, 66% of the mothers stated that they slept in the same room with their baby, and 25% stated that they slept in the same bed with their baby. Özbörü Aşkan et al. In the research of 2018, it was stated that 88.3 of the mothers shared the same room with their babies, and 13.6% of them shared the same bed with their babies. Koturoğlu et al. (2004) stated that 81% of mothers slept in the same room and different bed with their baby, 8% in a separate room with their baby, and 5% in the same bed with their baby. Çalışır et al. (2007), 27.6% of the mothers stated that they slept in the same bed with their baby.

In our research, 18% of the mothers stated that they cover their baby with a veil while sleeping. In the study of Çalışır et al., 23.7% of the mothers stated that their babies covered their faces while sleeping at night.

As a result it was found that a significant portion of the mothers did not apply safe sleep principles. Accordingly, it was determined that mothers had training needs on this subject. It is thought that studies should be conducted with training for mothers on safe sleep principles for their babies. In addition, it is recommended that nurses in family health centers inform mothers about this issue before and after birth and provide training. Pediatric nurses should take the lead in this regard and cooperate with nurses in family health centers.

REFERENCES

- Alparslan Ö. & Uçan S. (2011). Bir Sağlık Ocağı Bölgesindeki Bebeklerde Ani Bebek Ölümü Sendromu ile İlgili Risk Faktörlerinin Belirlenmesi. *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi* 1(2): 25-34.
- Atılmış, Ü. Ü., Dokgöz, H. & Yemişçigil A. (2006). Sudden Infant Syndrome. *Adli Tıp Bülteni* 11(1): 30-39.
- Çalışır H, Özvuramaz S, Tuğrul E (2007) Aydın İl Merkezindeki 0-11 Aylık Bebeklerde Ani Bebek Ölümü Sendromu İle İlgili Risk Faktörlerinin İncelenmesi. *C.Ü.Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* 11(2), 7-17.
- Çelik Y., Meral, C , Öztürk, B. & Purisa, S. (2010). Çocuk Polikliniğinde İzlenen Bebeklerin Uyuma Pozisyonlarının Değerlendirilmesi. *Çocuk Dergisi*, 10 (4), 179-182.
- Erdoğan, Ç. & Turan T. (2018). Yenidoğanlarda Güvenli Uyku Açısından Annelerin Tercihleri. *Journal of Turkish Sleep Medicine* 5: 58-61.
- Koturoğlu, G., Akşit, S. & Kurugöl, Z. (2004) Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Polikliniğinde İzlenen Bebeklerin Yatış Pozisyonununun Değerlendirilmesi. *Türk Pediatri Arşivi* 39, 78-82.
- Kural, B. & Gökçay G. (2018). Anne-Bebek İkilisinin Birlikte Uyuması ve Anne Sütü ile Beslenme, *İst Tıp Fak Der.* 81: 62-66.

Kuzlu Ayyıldız, T., Özdemir, S., Topan, A., Cebeci, E., Kuzlu, N. & Toplu M. (2020). 0-13 Aylık Bebeği Olan Ebeveynlerin Uyku Güvenliği Hakkında Bilgi ve Davranışlarının Değerlendirilmesi. *Journal of Turkish Sleep Medicine* 2: 73-79.

Özbörü Aşkan, Ö., Keskindemirci, G., Kılıç, A. & Gökçay, G. (2018). Bebeklerde Uyku Güvenliğinin Değerlendirilmesi: Bir Pilot Çalışmanın Ön Sonuçları. *Journal of the Child* 18(3): 135-139.

Pakış I. (2009). Ani Beklenmedik Bebek Ölümünde Adli Boyut ve Ayırıcı Tanı Yöntemleri. *Türkiye Klinikleri J Foren Med* 6: 23-31.

Sahni,R., Fifer, WP. & Myers, MM. (2007). Identifying Infants at Risk for Sudden Infant Death Syndrome. *Curr Opin Pediatr* 19: 145-149

Yıldız İ. (2018). Sudden Infant Death Syndrome and Forensic Nursing Approach. *Bull Leg Med [Internet]* 23(2): 115-119.

KORONAVİRÜS (COVID-19) PANDEMİ SÜRESİNCE TÜRKİYE'DE SAĞLIK ÇALIŞANLARININ KARŞILAŞTIKLARI ŞİDDET HABERLERİ (11 MART- 30 EKİM 2020)

CORONAVIRUS (COVIDIEN-19) ACTION DURING VIOLENCE NEWS FACED BY HEALTH WORKERS IN TURKEY (11 MARCH - 30 OCTOBER 2020)

Arş. Gör Dr, Ramazan KIRAÇ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, ORCID NO:0000-0002-8032-1116

YL. Öğrenci, Elem EROĞLU

Kayseri Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ORCID NO:0000-0002-0986-9859

ÖZET

Şiddet tüm sektörlerde olduğu gibi, sağlık sektöründe de sıkça karşılaşılan bir durumdur. Sağlık çalışanlarının şiddete maruz kalma durumu da her geçen gün giderek artmaktadır. Hasta veya hasta yakını tarafından şiddete maruz kalan sağlık çalışanlarının motivasyonu etkilenmekte ve verimliliğini düşmektedir. Zor şartlar altında hizmet sunmaya çalışan sağlık çalışanlarının işi, 11 Mart 2020 itibariyle Türkiye'de görülmeye başlanan yeni koronavirüs (Covid-19) hastalığı ile birlikte daha da zorlaşmıştır. Bu süreçte sağlık çalışanlarının çalışma yükü artmış, birçok çalışan enfekte olmuş ve tüm bu fedakârlıklara rağmen çalışanların maruz kaldığı şiddet ise azalmamış ve hala devam etmektedir. Bu araştırmada, yeni koronavirüs (Covid-19) hastalığı süresince, sağlık çalışanlarının karşılaştıkları şiddet ve bu durumun medyada haber olarak yer alması ele alınıp değerlendirilmiştir. Araştırmada, 11 Mart 2020 ile 30 Ekim 2020 tarihleri arasında internette yer alan sağlık çalışanlarına yönelik şiddet haberleri ele alınmıştır. 11 Mart- 30 Ekim 2020 tarihleri arası, sağlık çalışanlarına yönelik şiddet ile ilgili internette toplam 63 habere ulaşılmıştır. Bunlardan 13'ü yaşanan şiddet olayını verirken, 38'i şiddet sonrası yaşanan durumu (kınama, protesto, yasa önerisi, basın açıklaması vb.), 12'si ise diğer haberleri konu almaktadır. Bu haberlerde, genellikle hasta ve hasta yakını tarafından şiddet uygulandığı belirtilmektedir. Metropol kentler ve o kentlerin bulunduğu coğrafi bölgelerde şiddet haberleri daha yaygındır. Şiddet olayları genellikle kamuya ait sağlık kurumlarında gerçekleşmiştir. Şiddet haberlerinde yer alan saldırgan ve saldırıya uğrayan sağlık çalışanlarının büyük çoğunluğu erkektir. Şiddet olaylarının önlenmesi için yasaların caydırıcılık düzeyinin yüksek olması ve toplumun bilinçlendirilmesi ile mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Sağlık Çalışanları, Şiddet

ABSTRACT

As in all sectors, violence is a common occurrence in the health sector. Health workers' exposure to violence is also increasing day by day. The motivation of healthcare workers who are exposed to violence by patients or their relatives is affected and their productivity decreases. The job of health professionals to provide services under difficult conditions, 11 March 2020 Turkey began to be seen in the new coronavirus (Covidien-19) has become more difficult with the disease. In this process, the workload of healthcare workers increased, many employees were infected, and despite all these sacrifices, the violence experienced by the employees has not decreased and is still continuing. In this study, the violence faced by healthcare professionals during the new coronavirus (Covid-19) disease and the news coverage of this situation in the media were discussed and evaluated. In the research, news of violence against healthcare workers on the internet between March 11, 2020 and October 30, 2020 were considered. Between 11 March and 30 October 2020, a total of 63 news about violence against healthcare workers were reached on the internet. While 13 of them give the incident of violence, 38 of them are about the situation experienced after the violence (condemnation, protest, proposal of law, press release, etc.) and 12 of them are about other news. In these news, it is stated that violence is generally used by patients and their relatives. News of violence is more common in metropolitan cities and the geographical regions where those cities are located. Violent incidents generally took place in public health institutions. The vast majority of the aggressive and attacked healthcare workers in the violence news are men. Prevention of violent incidents is possible with the high level of deterrence of existing laws and raising awareness of the society.

Key Words: Covid-19, Healthcare Professionals, Violence

GİRİŞ

Hayatın her bölgesinde bir şekilde yer alan şiddetin tarihi insanlığın başlangıcına kadar dayanmaktadır (Uludağ ve Zengin, 2013). Dünya Sağlık Örgütü şiddeti, yaralanma, ölüm, psikolojik zarar, kötü gelişme veya yoksunluk ile sonuçlanan veya sonuçlanma olasılığı yüksek olan, kişinin kendisine, başka bir kişiye veya bir gruba veya topluluğa karşı tehdit edilmiş veya fiili fiziksel güç veya gücün kasıtlı kullanımı olarak tanımlanmıştır (Krug ve ark., 2002). Bu tanım, bir eylemin şiddet olarak sınıflandırılması için bir kişi veya grubun başka bir kişi veya gruba karşı güç veya güç kullanma niyetinde olması gerektiğini vurgular (Rutherford ve ark., 2007). Şiddet kavramı kimin yaptığına bağlı olarak, kendi kendine, kişilerarası ve toplu şiddet olmak üzere üçe ayrılır. Şiddetin doğasına göre ise fiziksel, cinsel, psikolojik ve yoksun bırakma veya ihmal içeren olmak üzere dörde ayrılır (Krug ve ark., 2002; Rutherford ve ark., 2007). İstenmeyen durum ve eylemler olarak tanımlanan şiddet kavramı hayatın her alanında ister istemez karşılaşmaktayız. Bu alanlardan biride sağlık alanıdır.

Şiddet, son yıllarda birçok kurumda olduğu gibi sağlık kurumları ve hastanelerde de toplum huzurunu tehdit eden önemli bir halk sağlığı sorunu haline gelmiştir (Gates, 2004; Abdellah ve Salama, 2017). Bugün dünyadaki işyerinde şiddetin 1 /3'ünden fazlası sağlık sektöründe meydana gelmektedir (Boafo ve Hancock, 2017). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde iş yerinde şiddetin sağlık çalışanlarını ciddi şekilde etkilediği görülmektedir (Baofa & Hancock, 2017); Avustralya Bakker (2012)'in Avustralya'da, Fujita ve ark. (2012)'nin Japonya'da, Hanson ve ark. (2015)'nin Amerika Birleşik Devletleri'nde, (Lepping ve ark. (2013)'nin İngiltere'de, İsviçre Hahn ve ark. (2010)'nin İsviçre'de, (Samir ve ark. (2012)'nin Mısır'da, AbuAlRub ve Al-Asmar (2014)'in Ürdün'de ve Khalil (2009)'in Güney Afrika'da yaptıkları araştırmada sağlık çalışanlarında şiddet konusuna vurgu yapılmaktadır. Bu durum hastanelerde hizmet veren sağlık personelinin yanında hasta ve hasta yakınları için de bir sorun yaratmaktadır (Eker ve ark., 2011).

Sağlık çalışanına şiddet yeni bir kavram olmasa da, artış sıklığı veya ölüme varan fiiller yaşanması gibi nedenlerden ülke gündemine birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Tepki yaratan birçok açıklamada, şiddet meselesinde tartışmaların yönünü belirleyici hale gelmiştir (Uludağ ve Zengin, 2013). Hizmet sektörleri içerisinde sağlık çalışanlarının yaşadığı şiddet olayı diğer sektörlerle göre 16 kat daha fazladır (Kingma, 2001). Salminen (1997) yaptığı araştırmada, gardiyan ve polislerden sonra en çok şiddete maruz kalan meslek grubunun hemşireler olduğunu belirtmektedir. 2000 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Hemşireler Birliği ve Uluslararası Kamu Örgütü tarafından yapılan araştırmanın raporuna göre, sağlık çalışanlarının yarısından fazlası fiziksel ve psikolojik şiddet yaşamaktadırlar (Bilici, 2020). Ülkemizdeki sağlık personeline yönelik şiddetin varlığı, sağlık çalışanlarını performansını olumsuz etkilemekle birlikte çalışamaz hale getirmektedir (Özcan ve Yavuz, 2017). Sağlık kurumlarında; 7 gün 24 saat yoğun bir şekilde hizmetin verilmesi, hizmete talebin ne zaman olacağını belirsizliği, talep edildiği zamanda hemen hizmetin verilmesi gerekliliği, hizmetin ertelenememesi, hasta ile sağlık personeli arasındaki bilgi asimetrisi ve kuruma başvuru yapan hasta ve hasta yakınlarının mutsuz, kaygılı ve stresli olması gibi durumlar şiddeti tetiklemektedir (Fener & Aydınтуğ, 2019). Bu kadar yoğun tempoda çalışan sağlık çalışanlarının yaptıkları işlerin sorumluluğun yüksek olması ve hata kabul etmemesi gibi faktörler onları stresli ve gergin bir hale getirmektedir. Bir tarafta stresli, kaygılı, mutsuz hasta var iken diğer tarafta yine aynı şekilde yorgun, gergin ve stresli sağlık çalışanı bulunmaktadır. Burada şiddet olayı kaçınılmaz hale gelmektedir.

Son yıllarda Dünya Koronavirüs (Covid-19) hastalığı ile mücadele etmektedir. Türkiye'de de bu bulaşıcı hastalıkla mücadele etmek için birçok çalışma yapılmış olup hala çalışmalar devam etmektedir. Bu mücadelede en ön safta yer alan sağlık çalışanları birçok risk ile karşı karşıyadır. Bu risklerden bir tanesi de hasta ve hasta yakınları tarafından şiddete maruz kalmak. COVID-19 salgını ile mücadele ederken bile birçok sağlık kurumunda, hekim ve sağlık çalışanlarına yönelen şiddet haberleri hala devam etmektedir. Şiddeti önlemek amacıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulan 'Sağlık Hizmetleri Temel Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi, TBMM'de kabul edildi. Sağlık hizmet sunumunda, şiddetin önlenmesi için yapılan yasal düzenleme 17.04.2020 tarih ve 31102 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Yasayla; *"Kamu ve özel sağlık kuruluşlarında çalışan sağlık çalışanları ve yardımcı sağlık çalışanlarına görevleri sebebiyle kasten yaralama, tehdit, hakaret veya görevi yaptırmamak için direnme suçlarının işlenmesi halinde Türk Ceza Kanununa göre verilecek cezalar yarı oranında artırılacaktır. Ayrıca, iki yıla kadar hapis cezalarının ertelenebilmesine imkan veren Türk Ceza Yasasının 51. Maddesi, suçun sağlık ve yardımcı sağlık görevlilerine karşı görevleri sebebiyle işlenmiş olması halinde uygulanmayacak, ceza bu sebeple ertelenemeyecektir. Yine bu yasal düzenlemeyle, şiddete uğrayan sağlık çalışanlarına, hastaya sağlık hizmeti verebilecek başka bir sağlık çalışanının olması halinde hizmetten çekilme hakkı da tanınmıştır"* (TDB,

2020). Daha önce de sağlık çalışanlarına yönelik şiddet olaylarını takip etmek için “Bakanlık Beyaz Kod Birimi” kurulmuş olup 24 saat hizmet verecek “113” numaralı telefon hattı hatta “www.beyazkod.saglik.gov.tr” internet sayfası oluşturulmuştur (Duğan, 2015).

Kendi canlarını riske atarak hizmet vermeye çalışan sağlık çalışanlarına yönelik şiddet haberleri hala devam etmektedir. Bu araştırmada, Covid-19 salgını süresince sağlık çalışanlarının karşılaştıkları şiddet haberleri ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

YÖNTEM

Retrospektif, tanımlayıcı tipte olan bu araştırmada, 11.03.2020 ve 30.10.2020 tarihleri arası internette yer alan sağlık personeline şiddet haberlerini kapsayan toplam 63 habere ulaşılmıştır. Araştırmanın anahtar kelimeleri şunlardır: Sağlık personeline şiddet, doktora (hekime) şiddet, hemşirelere şiddet, ebeler şiddet, yardımcı sağlık personellerine şiddettir. Ulaşılan haberler saldırganın tutumu, olayın gerçekleşme biçimi, olayın gerçekleştiği yer, il, gerekçe gibi farklı kategorilere ayrılmıştır.

BULGULAR

11 Mart- 30 Ekim 2020 tarihleri arası internette sağlık çalışanlarına şiddet ile bağlantılı toplam 63 habere ulaşılmıştır. Bunlardan 13’ü yaşanan şiddet olayını verirken 38’i şiddet sonrası yaşanan durumu (kınama, protesto, yasa önerisi, basın açıklaması vb.), 12’sinde ise diğer haberleri konu almaktadır. Ulaşılan haberlerle alakalı 62’sinde fotoğraf ya da görsel öge bulunurken 1’inde fotoğraf ya da görsel öge bulunmamaktadır. Haberlerin tümünde hekimlerin isimleri açıkça belirtilmiştir. Yaşanan şiddet olaylarından (13) 4’ü hekim, 8’i sağlık çalışanı ve 1’i dış hekimi olarak haberleri vermiştir.

Şiddet haberlerinin şehirlere göre dağılımı incelendiğinde İzmir, Balıkesir, Bolu, Sakarya ve İstanbul’da 1; Gaziantep, Trabzon, Elazığ ve Ankara’da 2 olay gözlemlenmektedir. Sağlık çalışanları şiddet haberlerinin aylara göre dağılımı eylül ayında 5, haziran ve temmuz ayında 1, mart ve nisan ayında 3’tür. Sağlık çalışanlarına şiddet hakkında ulaşılan 13 haberde, poliklinik servisinde 4, acil servisinde 4, aile sağlığı merkezinde 2 ve dış kliniğinde 2 haber yer almaktadır. Haberlerden 1 tanesinde ise herhangi bir yer belirtilmemiştir. Ulaşılan 13 haberin içinde 10 tanesi kamu hastanesinde yer alırken sadece 1 haber özel hastanede yer almakta olup 2 haberde ise şiddet olgusunun nerede geçtiği belirtilmemektedir.

Ulaşılan haberlerde saldırganın çoğunun 12 olguda erkek olduğu görülmektedir ve hiç kadın saldırgan yoktur ve 1 tanesi ise belirsizdir. Şiddete uğrayan sağlık çalışanlarına incelendiğinde 6 olguda erkek olduğu saptanmış 3 olguda cinsiyet belirtilmezken 4 olguda kadın olduğu gözlemlenmiştir. Şiddetin oluş zamanı 4 haberde tanımlanmamakta 3 haberde gündüz 1 haberde gece olarak belirtilmiştir.

Haberlerde şiddetin oluş biçimini tanımlarken 12 haberde şiddetin oluş biçimi açıkça yer verilmiş 1 haberde ise bu tanımlamaya yer verilmemiştir. Yine ulaşılan 11 haberde şiddetin oluş gerekçesi dile getirilmiş 2 haberde ise yer verilmemiştir.

Haberde şiddet uygulayanın nitelendirilmesinde; 4 olguda şiddeti uygulayan hasta olduğu, 8 olguda ise şiddeti uygulayanın hasta yakını olduğu belirtilmiştir. 1 olguda şiddeti uygulayan hakkında bilgi verilmemiştir.

Haberlerde şiddeti tanımlarken 7 olguda “saldırıya uğradı, dövdü, dayak yedi, kırdı” gibi ifadeler kullanılmıştır, 5 haberde “ silah, cisim, tehdit” gibi ifadeler kullanılmıştır. 1 haberde ise “ısırdı bu hale getirdi, rapor çıkardı” gibi ifadeler yer almaktadır.

Ulaşılan 13 haberde saldırganın durumu ile alakalı 5 haberde “serbest bırakıldı, serbest” gibi ifadeler yer alırken 4 haberde “ tutuklandı, karakola götürüldü” gibi ifadeler yer almaktadır. 4 haberde ise saldırgan hakkında bilgi verilmemektedir.

Ulaşılan 63 haberin 50’si şiddet sonrası yaşanan durumu içermektedir. Haberlerde 5 tanesi şiddet sonrası kınama haberleri iken 4 tanesi protesto, 20 tanesi sağlık çalışanlarına şiddet için yasa önerisi, 9 tanesi basın açıklamasıdır. Sağlık Bakanlığı şiddete karşı basın açıklamalarıyla 9, 1 kınama, 1 protesto haberine konu olmuştur. Diğer konuları (şiddete ceza şiddete dünya sıralaması, tutuklandı, soruşturma açıldı, sağlık çalışanlarına şiddete karşı dernek kuruldu) ele alan 12 haber yer almaktadır.

TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, 11 Mart- 30 Ekim 2020 tarihleri arasında sağlık çalışanlarına şiddet olayını veren 13 habere ulaşılmıştır. Ayların çoğunda sağlık çalışanına şiddet haberi yayınlanmıştır. Bu da sağlık çalışanlarına şiddetin her ay gözükme ihtimalinin yüksek olduğunun bir göstergesidir. Metropol kentler ve o kentlerin bulunduğu coğrafi bölgelerin şiddet haberlerine daha çok konu olmasının sebebi, o bölgelerdeki nüfusun, hasta, hastane ve sağlık çalışanı sayısının fazla olması gibi etmenlere bağlı olabilir (Güvercin, 2019). Araştırma sonucunda, 4 olguda şiddeti uygulayan hasta olduğu, 8 olguda ise şiddeti uygulayanın hasta yakını olduğu belirtilmiştir. Literatürde yapılan çalışmaların çoğunda hasta yakınlarının daha fazla sözel ve fiziksel şiddet uyguladığı görülmektedir (Öztunç, 2001; Uzun, 2003; Senuzun Ergün ve Karadakovan, 2003; Özen Çöl, 2008; Baofa & Hancock, 2017). Yine aynı çalışmaların sonucunda hastaların da ikinci sırada şiddet uygulayan kişiler olduğu belirtilmektedir.

Sağlık çalışanlarına şiddet haberlerinde yer alan saldırgan ve saldırıya uğrayan sağlık çalışanının büyük çoğunluğu erkektir. Literatürde yapılan bir çok araştırma bu sonucu desteklemektedir (Cantera ve ark.,2008; Stirling ve ark., 2001; Farrell ve ark., 2006 Duğan, 2015). Erkeklerin yapısı itibari ile de kadınlara göre daha sert kişilikte olması bu sonuçları doğurmaktadır. Çözüm yollarını şiddete başvurarak aramaktadırlar.

Sağlık çalışanlarına ait olguların büyük çoğunluğu kamuya ait sağlık kurumlarında gerçekleşmiştir. Türkiye’de sağlık hizmetlerinin büyük çoğunlu kamu tarafından sunulmaktadır. Bundan dolayı sağlıkta şiddet olaylarının büyük çoğunluğu kamuya ait sağlık hizmetlerinde görülmektedir. Bu araştırmada da şiddet olaylarının büyük çoğunluğu kamuda görülmektedir. Literatürde yapılan araştırmada da benzer sonuçlar çıkmıştır (Ayrancı, 2006; Duğan, 2015; Güvercin, 2019; Aslan ve ark., 2019). Bu noktada yasa koyucuların sağlıkta şiddeti azaltmak için daha katı yaptırımlar getirmesi gerekmektedir. Ayrıca sağlık çalışanlarının yükünün hafifletilmesi ve vatandaşların daha duyarlı olması şiddetin önüne geçmede önemli bir faktördür.

Şiddet olaylarını basına yansıtırken bazı hususlar göz önünde bulundurulmalıdır. Haberlerin içinde yer alan ve özellikle görsel öğede yer alan şiddet içeren görüntülerin yer almamasına özen gösterilmelidir. Haberlerin başlığında etik kurallar göz önüne alınmalı “dayak yedi, dövüldü, bu hale getirdi” gibi ifadeler kullanılmamalıdır. Sağlıkta şiddet haberlerinin, haber değerinden çok toplumda var olan bir yarayı dikkat çekme amacı taşınmalı ve bu açıdan habere bakılmalıdır. Sağlıkta şiddet haberlerinin varlığından sadece bir grup sorumlu tutulamaz. Bu tür olayları azaltmak hatta yok etmek için; başta görsel ve yazılı basına, yasal düzenleyicilere, eğitimcilere, yöneticilere (merkez ve yerel), sağlık çalışanlarına ve vatandaşlara büyük görev düşmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdellah R.F., Salama, K.M., 2017. Prevalence and risk factors of workplace violence against health care workers in emergency department in Ismailia, Egypt. *Pan African Medical Journal* 26, 1–8.
- AbuAlRub R. F., & Al-Asmar, A. H. (2014). Psychological violence in the workplace among Jordanian hospital nurses. *Journal of Transcultural Nursing*, 25, 6-14
- Adaş, E. B., Elbek, O., Bakır, K. 2008. Sağlık Sektöründe Şiddet: Hekimlere Yönelik Şiddet ve Hekimlerin Şiddet Algısı. Gaziantep: Gaziantep Kilis Tabip Odası Yayını.
- Al, B., Zengin, S., Deryal, Y., Gken, C., Yılmaz, D. A., & Yıldırım, C. (2012). Increased violence towards health care staff. *Journal Of Academic Emergency Medicine/Akademik Acil Tıp Olgu Sunumlari Dergisi*, 11(2). 115-124.
- Annagür, B. (2010). Sağlık çalışanlarına yönelik şiddet: risk faktörleri, etkileri, değerlendirilmesi ve önlenmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2(2), 161-173.
- Aslan, Ş., Yağcı Özen, M.&Güzel, Ş. (2019).Sağlıkta Şiddet: Retrospektif Bir İnceleme. *Journal of Socialand Humanities Sciences Research*, 6(44), 3636-3643.
- Ayrancı, U., Yenilmez, C., Balcı, Y. & Kaptanoğlu, C. (2006). Identification of Violence in Turkish Health Care Settings. *Journal of Interpersonal Violence*, 21 (2), 276-296.
- Bakker, S. (2012). Covert violence in nursing—A Western Australian experience (Doctoral thesis). Joondalup, Western Australia, Australia: Edith Cowan University.

- Bıçkıcı, F. (2013). Sağlık çalışanlarına yönelik şiddet ve neden olan faktörler: Bir devlet hastanesi örneği. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 5(1), 43-56.
- Bilici N. (2020), Sağlıkta şiddette medyanın rolü, *Izmir Democracy University Health Sciences Journal* 3(1), 52-72.
- Boafo I. M., & Hancock, P. (2017). Workplace violence against nurses: a cross-sectional descriptive study of Ghanaian nurses. *Sage open*, 7(1), 2158244017701187.
- Cantera, LM., Cervantes, G., Blanch, JM. (2008). Violence in the workplace: the case of healthcare professionals. *Papeles del Psicólogo*. 29(1):49-58.
- Duğan Ö. (2015), Sağlıkta Şiddet Haberlerinin Basına Yansıması, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkile Anabilim dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Eker, H.H., Topcu, İ., Şahinöz, S., Özder, A., & Aydın, H. (2011). Bir eğitim ve araştırma hastanesindeki şiddet sıklığı. *Bidder Tıp Bilimleri Dergisi*, 3(3), 16-22.
- Evren, H., Tokuç, B., & Ekuklu, G. (2011). Trakya Üniversitesi öğrencilerinde şiddet davranışları ve algılanan sağlık ilişkisi. *Balkan Medical Journal*, 28(4).
- Farrell, GA., Bobrowski, C., Bobrowski, P. (2006). Scoping workplace aggression in nursing: findings from an Australian study. *J Adv Nurs*. 55(6):778-87
- Fener, E. & Aydınтуğ, N. (2019). Sağlıkta şiddetin nedenlerinin toplum bakış açısıyla değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(62), 1272-1282
- Fujita S., Ito, S., Seto, K., Kitazawa, T., Matsumoto, K., & Hasegawa, T. (2012). Risk factors of workplace violence at hospitals in Japan. *Journal of Hospital Medicine*, 7(2), 79-84.
- Gates D.M., (2004). The epidemic of violence against healthcare workers Editorial. *Occup. Environ. Med.* 61, 649–650.
- Güvercin C. (2019), Araştırma Research Sağlık Çalışanlarına Şiddet Haberleri: Basının Kritik Rolü, *STED*, 324-333
- Hahn S., Müller, M., Needham, I., Dassen, T., Kok, G., & Halfens, R. J. (2010). Factors associated with patient and visitor violence experienced by nurses in general hospitals in Switzerland: A cross-sectional survey. *Journal of Clinical Nursing*, 19, 3535- 3546.
- Hanson, G. C., Perrin, N. A., Moss, H., Laharnar, N., & Glass, N. (2015). Workplace violence against homecare workers and its relationship with workers health outcomes: a cross-sectional study. *BMC public health*, 15(1), 11.
- İlhan, M. N., Çakır, M., Tunca, M. Z., Avcı, E., Çetin, E., Aydemir, Ö & Bumin, M. A. (2013). Toplum gözüyle sağlık çalışanlarına şiddet: nedenler, tutumlar, davranışlar. *Gazi Medical Journal*, 24(1).
- Khalil, D. (2009). Levels of violence among nurses in Cape Town Public Hospitals. *Nursing Forum*, 44, 207-217
- Kingma M.(2001), Workplace violence in the health sector: a problem of epidemic proportion. *Int Nurs Rev*, 129-30.
- Krug E, Dahlberg L, Mercy J. *Ve diğerleri (2002). World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization, 2002.
- Lepping P., Lanka, S. V., Turner, J., Stanaway, S. E., & Krishna, M. (2013). Percentage prevalence of patient and visitor violence against staff in high-risk UK medical wards. *Clinical Medicine*, 13, 543-546.
- Özcan, F., & Yavuz, E. (2017). Türkiye'de sağlık çalışanları şiddet tehdidi altında. *The Journal of Turkish Family Physician*, 8(3), 66-74.
- Özcan, N. K., & Bilgin, H. (2011). Türkiye'de sağlık çalışanlarına yönelik şiddet: sistematik derleme. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 31(6), 1442-1456.
- Özen Çöl, S. (2008). Psychological violence at work: A study among health workers. *Labour and Society*. 4(19):107-34

- Öztunç, G. (2001). An examination of verbal and physical abuse incidents that nurses encounter in their work, in various hospitals in Adana. *Journal of Nursing College of Cumhuriyet University*. 5(1):1-9.
- Riches, D. (1989). Şiddet Olgusu, Antropolojik Açıdan Şiddet. (Çeviren: Dilek Hattaoğlu), Ayrıntı Yayınları.
- Rutherford, A., Zwi, A. B., Grove, N. J., & Butchart, A. (2007). Violence: a glossary. *Journal of epidemiology and community health*, 61(8), 676–680.
- Samir N., Mohamed, R., Moustafa, E., & Abou Saif, H. (2012). Nurses' attitudes and reactions to workplace violence in obstetrics and gynaecology departments in Cairo hospitals. *Eastern Mediterranean Health Journal*, 18, 197-204
- Senuzun Ergün, F., Karadakovan, A. (2005). Violence towards nursing staff in emergency departments in one Turkish city. *Int Nurs Rev*. 52(2):154-60.
- Serin, H., Serin, S., Bakacak, M., & Ölmez, S. (2015). Sağlık çalışanlarına yönelik şiddet. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*. 24, 83-114.
- Somunoğlu, S. (2012). Sağlık-sağlık hizmetleri ve Türk sağlık sistemi. Sağlık Kurumları Yönetimi-1 Derleyen: Mehtap Tatar, Eskişehir: Açık Öğretim Fakültesi Yayını.
- Stirling, G., Higgins, JE., Cooke, MW. (2001). Violence in A&E departments: a systematic review of the literature. *Accid Emerg Nurs* 9(2):77-85.
- TBMM, (2013), Meclis Araştırması komisyonu Raporu.
- TDB, (2020). Türk Dişhekimleri Birliği http://www.tdb.org.tr/icerik_goster.php?Id=3448
- Tezcan M. (1996), Bir Şiddet Ortamı Olarak Okul. Şiddet, Cogito, Sayı: 6-7.
- Türk Dil Kurumu, (2005), Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uludağ, A., & Zengin, N. (2016). Sağlıkta şiddete hasta şikayetlerinde yer alan olumsuz ifadeler açısından bir bakış: Konya örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 71-86.
- Uzun, O. (2003). Perceptions and experiences of nurses in Turkey about verbal abuse in clinical settings. *J Nurs Scholarsh*. 35(1):81-5
- World Health Organization. (2002). *World Report on Violence and Health*.
- Yakut, H. İ., Burhan, B. Y., Çiftçi, A., & Orhan, M. F. (2012). Sağlıkta güvenlik ve fiziksel şiddet: Ankara çocuk sağlığı ve hastalıkları hematoloji onkoloji eğitim ve araştırma hastanesinden bir çalışma. *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 6(3), 146-154..
- Yalın, A. (1998). Televizyondaki Şiddet ve Müstehcenliğin Çocuk ve Aile Üzerindeki Etkisi. Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Yeşilbaş, H. (2016). Sağlıkta şiddete genel bakış. *YÖHED, Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, Sağlıkta Şiddete Genel Bakış, 3(1), 44-54.
- Yeşildal, N. (2005). Sağlık hizmetlerinde iş kazaları ve şiddetin değerlendirilmesi. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 4(5), 280-302.

MOTHERS ' APPROACH TO SUPPLEMENTARY FOODS

Lect. Berrin GÖGER

Gümüşhane University, Kelkit Health Services Vocational School

Department of Medical Services and Techniques / Anesthesia Program, ORCID NO: 0000-0001-7277-6578

Asst. Prof. İlknur KAHRİMAN,

Karadeniz Technical University, Faculty of Health Sciences, Pediatric Nursing Department

ORCID NO: 0000-0002-6968-9446

Res. Asst. Bahar ÇOLAK

Karadeniz Technical University, Faculty of Health Sciences, Pediatric Nursing Department

ORCID NO: 0000-0002-0850-9114

ABSTRACT

Incomplete or incorrect information about breastfeeding and misdirection of the mother may cause acute and chronic diseases to be seen more frequently, growth retardation and mortality in the baby. According to UNICEF and WHO 2018 reports, 95% of babies in the world are given some breast milk, but only 40% are exclusively breastfed for up to 6 months.

This study was conducted to determine how long mothers feed their babies exclusively with breast milk, when they switched to supplementary food, and mothers' attitudes about supplementary foods. This descriptive and cross-sectional study was carried out with 128 mothers with 6-24-month-old babies who applied to Kelkit 1 and 2 Family Health Centers in Gümüşhane in September-October 2020. Percentage, mean and standard deviation were used for all variables in the evaluation of the data. In the study, it was concluded that 34.3% of the mothers could not breastfeed their babies as soon as they were born. It was determined that 22.9% of them could not breastfeed immediately after birth due to cesarean delivery. It was determined that 38.5% of the babies received supplementary food in their 5th month and 43.8% of the mothers gave yogurt to their babies as their first supplementary food preference. As a result of the study, 84.4% of mothers and babies should start supplementary food in the 6th month.

Key Words: Mother's, Baby, Supplementary foods

INTRODUCTION

It is necessary for healthy growth and development to initiate breastfeeding within 1 hour after the baby is born, to be given only breast milk for six months and to continue with complementary foods for two years (1).

Incomplete or incorrect information about breastfeeding, misdirection of the mother may cause acute and chronic diseases to be seen more frequently, growth retardation and mortality in the baby (2). Feeding babies with only breast milk in the first six months and with complementary foods together with breast milk after the sixth month is of critical importance for mother-child and public health (3).

The World Health Organization (WHO) predicts that 1.4 million babies' lives will be saved each year when a newborn baby is exclusively breastfed for the first six months, and that this nutrient, which is highly bioavailable, will be taken by newborn babies for the first 6 months without any additional food supplements later with breastfeeding. states that they should continue to be fed with breast milk and complementary foods for at least two years (4-6).

According to UNICEF and WHO 2018 reports, although 95% of babies in the world are given some breast milk, only 40% of them are exclusively breastfed for up to 6 months (7).

Inability to breastfeed for various reasons after birth or early initiation of complementary foods may occur. Increased participation of women in the workforce, health problems of mother and baby, low socio-economic level, lack of education, insufficient conditions for breastfeeding or expressing milk are some of these reasons (8, 9).

This study was conducted to determine how long mothers fed their babies exclusively with breast milk, when they switched to supplementary food, and mothers' attitudes about supplementary foods.

METHOD

This descriptive and cross-sectional study was conducted with 128 mothers with 6-24-month-old babies who applied to Kelkit 1 and 2 Family Health Centers in Gümüşhane in September-October 2020. Before starting the research, the necessary permissions for the study were obtained from the Gümüşhane University Ethics Committee and the Gümüşhane Provincial Health Directorate. Verbal consent was obtained from the mothers who agreed to participate in the study before data was collected.

The data includes socio-demographic characteristics of mothers; Questions were asked about whether the children received breastmilk in the first 24 hours, the duration of only breastfeeding, the way of feeding for the first 6 months, when they started supplementary foods, and the mothers who started supplementary food before 6 months. mean and standard deviation were used.

RESULTS

The descriptive characteristics of the mothers participating in the study are included in Table 1. As a result of the research, the average age of the mothers was 29.78 ± 4.30 years (Min: 20; Max 44), 93.0% had a nuclear family, 55.5% had a university and above education, 43.8% worked, 52.3% had an income it was determined to be equal to its expense.

Table 1. Distribution of the Descriptive Characteristic of the Mothers (n=128)

Demographic features	n	%
Age groups of mothers		
≤30 years	79	61.7
≥31 years	49	38.3
Average age of the mothers	29.78 ± 4.30	
Family type		
Nuclear family	119	93.0
Large family	9	7.0
Education status		
Primary school	10	8.0
Middle school	13	10.1
High school	30	23.4
University and above	75	55.5
Working status		
Yes	56	43.7
No	72	56.3
Economic situation		
Income is less than my expenses	28	21.9
Income equal to expenses	67	52.3
Income is more than my expenses	33	25.8
Total	128	100.0

Table 2 shows the reasons for mothers to give additional food immediately after delivery. 34.3% of the mothers stated that they gave supplementary food because they did not have milk, 22.9% because they gave birth by cesarean, and 14.3% because their babies did not want to breastfeed.

Table 2. Reasons for mothers to give additional food immediately after delivery

Reasons	n	%
The mother's milk does not come	12	34.3
Cesaryen delivery	8	22.9
Baby does not want to suck	5	14.3
My baby stayed in newborn intensive care	3	8.5
Nurse gave formula to baby	2	5.7
Postpartum fatigue	2	5.7
Food was given to prevent jaundice	2	5.7
Traditional practices	1	2.9
Total	35	100.0

38.5% of the mothers started to give additional food in the 5th month of their babies (Table 3).

Table 3. Months when babies start complementary food before 6 months

Variables	n	%
Babies who receive supplements as soon as they are born	7	10.3
Babies who receive supplementary food at 1 month	2	2.8
Babies who receive additional food at 2 months	3	4.2
Babies who receive additional food at 3 months	4	5.7
Babies who receive additional food at 4 months	5	7.1
Babies who receive additional food at 5 months	27	38.5
Babies who receive additional food at 6 months	22	31.4
Total	70	100.0

Table 4 shows the supplementary food preferences given by the mothers who participated in the study to their babies. According to the table, 43.8% of the mothers gave yogurt, 17.2% formula, 17.2% soup, and 16.4% fruit puree to their babies as the first supplementary food.

Table 4. First Supplementary Food Choices for Babies

Supplementary foods	n	%
Formula	22	17.2
Fruit puree	21	16.4
Yoghurt	56	43.8
Water	5	3.9
Soup	22	17.2
Vegetable puree	2	1.6
Total	128	100.0

Table 5 shows the mothers' thoughts on how to give their babies only breast milk without giving additional food for how many months. 84.4% of the mothers stated that supplementary foods can be started in the 6th month, and 2% of them stated that the additional food can be given as soon as the baby is born.

Table 5. Mother's Thoughts About When to Start Weaning

Time	n	%
As soon as the baby is born can start	2	1.6
4. Month	3	2.3
5. Month	8	6.3
6. Month	108	84.4
7. Month	4	3.1
9. Month	3	2.3
Total	128	100.0

DISCUSSION AND CONCLUSION

The reasons for mothers to switch to additional food before the 6th month should be questioned. Many factors such as education, socio-economic status of the mothers, business life, emotional support that they cannot get from their environment, the health of the mother and baby, the mother's ability to rest and eat healthy play a role in the transition to complementary foods and food preferences.

As a result of the study, it was observed that the mothers did not take the right approach about supplementary foods and did not start the supplementary food in the expected and expected months. Mothers should be educated about the neuromotor development of babies, their ability to digest solid foods, swallowing mechanisms, and the problems that the baby may encounter in the later years of life when supplementary food is started early, and psychological support should be provided to mothers who need support.

REFERENCES

- Qiao, J., Dai, L.J., Zhang, Q., Ouyang, Y.Q. (2020). A Meta-Analysis of the Association Between Breastfeeding and Early Childhood Obesity. *Journal of Pediatric Nursing*. Volume 53, Pages 57-66
- Şatır, G., Çelik, M., Kemhacıoğlu, M. (2017). Baby Feeding Habits of Mothers During Breastfeeding and Affecting Factors. *SDU Faculty of Medicine Journal*: 24 (3): 60-66.
- Tüğdür, M., Öğüt, S., Karaman, A.D., Günay, N. (2020). Applications and Views of Newly Delivered Mothers on Breast Milk: Example of a Baby-Friendly Hospital in Aydın. *ACU Health Bil Journal*. S: 1-8.
- Kırıcı, S., Görak, G. (2018). Examination of infant feeding status of mothers with babies between 0-6 months. *Journal of Human Sciences*, 15 (1), 375-385.
- BouDiab, S., Werle, C. (2018). What motivates women to breastfeed in Lebanon: An exploratory qualitative analysis. *Appetite*, Volume 123, Pages 32-31.
- Gölbaşı, Z., Tuğut, N., Karataş, M., Çetin, A. (2019). The Effect of Postpartum Breastfeeding Counseling Supported by Text Messages and Phone Calls on Breastfeeding Behavior in the First Six Months. *ACU Health Science Journal* 2019; 10 (1): 33-41.
- Abbass Dick, J., Sun, W., Newport, A., Xie, F., Godfrey, D., Goodman, W.M. (2020). The comparison of Access to an eHealth resource to current practice on mother and co-parent teamwork and breastfeeding rates: A randomized controlled trial. *Midwifery*, Volume 90.
- Aytekin, A., Sarıkaya, P., Küçüköğlü, S. (2015). Working and Non-Working Mothers' Baby Investigation of Their Feeding Behavior. *Şişli Etfal Hospital Medical Bulletin*, 49 (1): 68-75
- Devecioğlu, E., Gökçay, G. (2012). Complementary Nutrition. *Children's Magazine* 12 (4): 159-163

POLYVINYL ALCOHOL-CARBON DOTS NANOCOMPOSITE FILMS FROM ORGANIC WASTE

Hasan ESKALEN

Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Optisyenlik Bölümü, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, Türkiye

Ali KAYIŞ

Fizik Bölümü, Fen-Edebiyat Fakültesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, Türkiye

ABSTRACT

In this study, carbon quantum dots are synthesized from organic waste fishbone by using hydrothermal method. The obtained waste fishbone used as if without any further process. The synthesized carbon quantum dots (CQDs) have been characterized by using UV-Vis, Photoluminescence (PL) and Fourier-transform infrared spectroscopy (FT-IR) techniques. The obtained carbon dots have a clear absorption peak at 280 nm and gave emission peak at 414 nm when excited at 335 nm. Moreover, excitation dependent emission spectra of carbon dots have been studied. Also FTIR results supports the existence of carbon quantum dots. Polyvinyl alcohol (PVA)/CQDs composite film were prepared by using simple casting methods. The optical properties of the obtained nano composite film have been investigated. Thus, fishbone; a worthless material which is organic waste, was transformed into a worthy valuable material.

ÖZET

Bu çalışmada, karbon kuantum noktalar hidrotermal yöntem kullanılarak organik bir atık olan balık kılıçından sentezlenmiştir. Balık kılıçığı herhangi bir başka işleme tabii tutulmadan kullanılmıştır. Sentezlenen karbon kuantum nokta (CQDs) UV-Vis, Fotoluminesans (PL) ve Fourier-transform kızılötesi spektroskopi (FT-IR) teknikleri kullanılarak karakterize edilmiştir. Elde edilen karbon nokta 280 nm'de net bir absorpsiyon pik vermiştir. 335 nm dalga boyunda uyarıldığı zaman 414 nm dalgaboyunda emisyon vermiştir. Karbon noktalarının uyarıma bağlı emisyon spektrumları incelenmiştir. Ayrıca, FTIR sonuçları karbon kuantum nokta varlığını göstermektedir. Polivinil alkol (PVA) / CQDs nano kompozit film basit döküm yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilen nano kompozit filmin optik özellikleri araştırılmıştır. Böylece organik atık ve değersiz bir malzeme olan balık kılıçığı, değerli bir malzemeye dönüştürülmüştür.

Anahtar kelimeler: Karbon kuantum noktaları; hidrotermal yöntem; PVA film

1. GİRİŞ

Karbon kuantum noktaları; amorf veya kristal yapıya sahip olabilen nano boyutlu parçacıklar olarak adlandırılmaktadır. Genellikle çaplarının ortalama büyüklükleri 10 nm'nin altındadır. Karbon kuantum noktaları üstün karakteristik özellikler gösterebilmektedirler; suda kolay çözünmesi, optik özellikleri ve kararlılıkları sebebiyle son zamanlarda dikkat çeken bir çalışma alanına dönüşmüştür (Li et al., 2012)(Kerli et al., 2019) Karbon kuantum noktalar organik atıklardan da basit hidrotermal yöntemle sentezlenebilmektedir. Bazı karmaşık, toksik, zaman alıcı ve yüksek maliyetli üretim yöntemlerinin yerine düşük maliyetli yöntemlerle de basit bir şekilde sentezlenebilir(Eskalen, Uruş, et al., 2020). Böylelikle de organik atıklar uygun şekilde değerlendirilerek, fayda sağlanabilecektir (Fan et al., 2020). Karbon kuantum noktalarına sahip nano parçacıkların katkılanmasıyla elde edilen filmlerin, UV ışınlarının vereceği zararlardan gıdaların korunmasında önemli rol oynayacağı düşünülmektedir. (Eskalen, Çeşme, et al., 2020)

Bu çalışmada; palamut balıklarının atık kısmı olan kılıçlarından hidrotermal yöntemle karbon kuantum noktalarına sahip nano boyutlu malzeme elde edilmiştir. Karbon kuantum noktasına sahip nano boyutlu malzemeler UV spektroskopisinde optik özellikleri incelenmiştir. Aynı zamanda elde edilen karbon kuantum noktasına sahip nano parçacıkların; Fotoluminesans Spektrofotometre ile fotoluminesans özellikleri

gözlenmiştir. Fourier Transfom Kızılötesi Spektrofotometre (FT-IR) ile analizleri yapılarak kimyasal ve yapısal özellikleri incelenmiştir. PVA, karbon kuantum noktasına sahip nano boyutlu parçacıklar ile katkılanırılıp manyetik karıştırıcıda 80 °C’de 30 dakika karıştırılarak elde edilen solüsyondan basit dökme yöntemiyle nanokompozit film elde edilmiştir.

2. DENEYSEL:

2.1 Kimyasallar ve malzemeler

PVA (Acros Organics, 89%), balık kılçığı. Tüm deneysel çalışmaları yürütmek için ultra saf su kullanıldı.

2.2 Ekipmanlar

Fotoluminesans ölçümleri Varian Cary Eclipse spektrometre kullanılarak yapılmıştır. UV-Vis absorpsiyon spektrumları, Shimadzu-1800 UV-Visible spektrometresi kullanılarak gerçekleştirildi. FT-IR spektrumları Perkin-Elmer Spectrum 400 sistemine bağlı ATR aparatıyla 4000-500 cm^{-1} aralığında elde edildi.

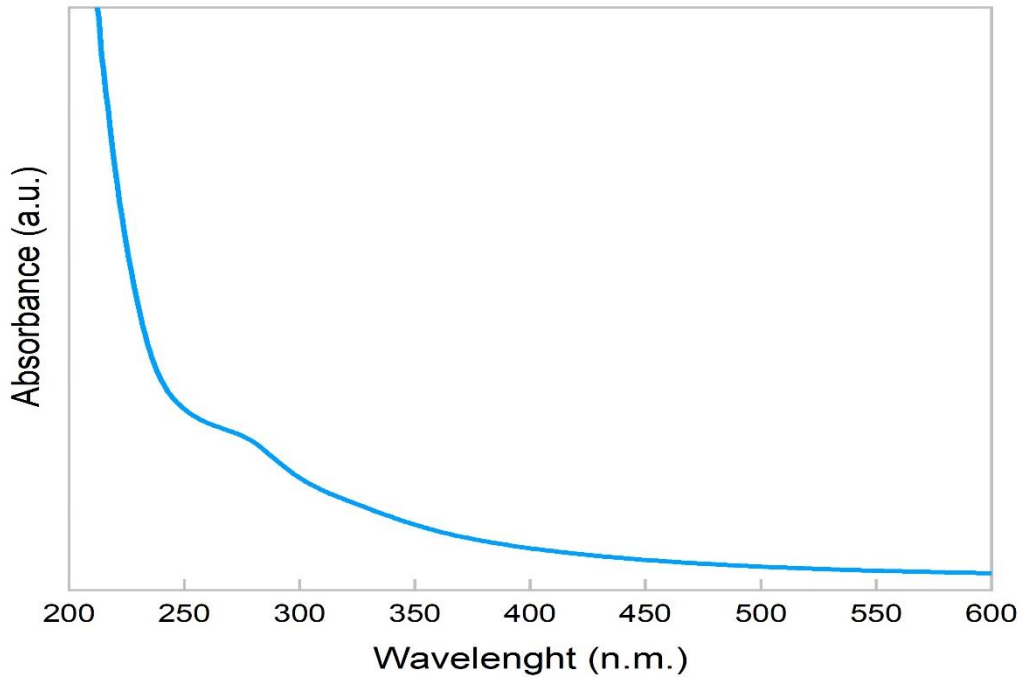
2.3 Karbon Kuantum Noktalarının Sentezi

Deneyin yapım aşamaları: Açık denizlerde avlanmış dondurulmuş palamut balığı oda sıcaklığında çözündürülerek kılçıkları etinden ayıklandı. Ayıklanan balık kılçıkları güneş alan bir bölgede beş gün kurutuldu. Kurutulmuş balık kılçıkları bir havan içerisinde dövülerek öğütüldü, balık kılçığının sahip olduğu fazla nemi alarak daha küçük partiküllere ayırmak için balık kılçıkları 60°C de 50 saat kurutulularak tekrar havanda öğütüldü. 1 gr öğütülmüş balık kılçığı 50 ml saf su ile karıştırılıp teflon kaba konularak, otoklav içerisinde yerleştirildi. Hazırlanan numune 175 °C lik fırında 12 saat hidrotermal işleme tabi tutuldu. Süzme kağıdıyla süzülen numune 60°C’de 60 saat kurutulmaya bırakıldı.

Numuneden çözelti hazırlama: Sentezlenen balık kılçığı karbon noktasına sahip nano parçacıklardan 0.025 gr alınarak ultrasonik karıştırıcı yardımıyla 100 ml saf su içerisinde çözdürülerek çözelti hazırlanmıştır. Hazırlanan çözeltinin UV, FT-IR, PL ölçümleri alındı.

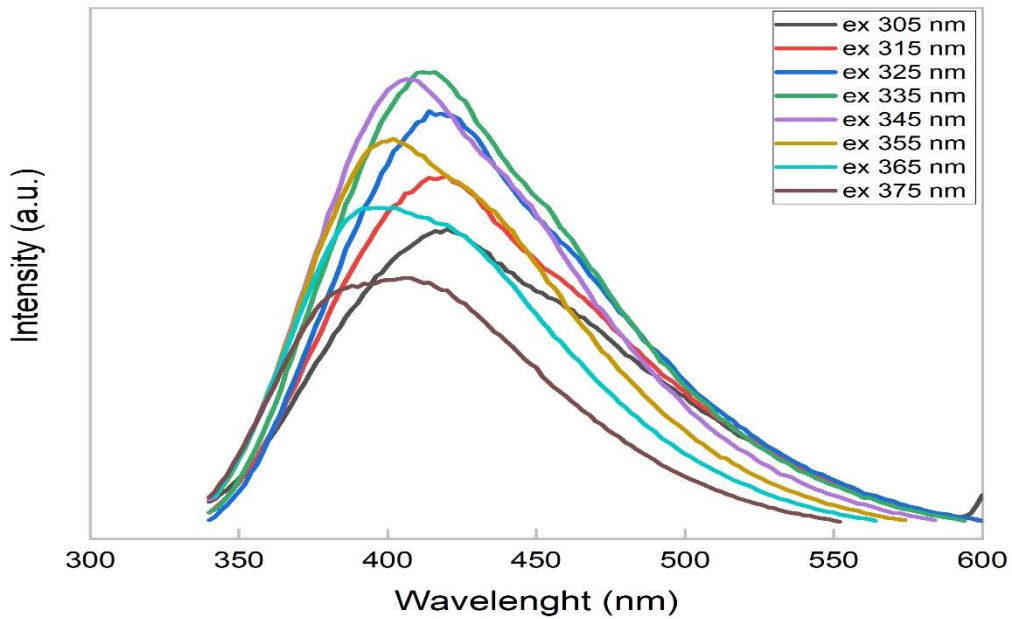
3. SONUÇLAR VE TARTIŞMA

Karbon kuantum nokta ve saf su karışımının optik özelliklerini gözlemlemek için UV- spektrometresinde 200-600 nm arasında ölçüm alındı. 279 nm’de omuz şeklinde görülen pik C=C 'nin $n-\pi^*$ geçişleri işaret etmektedir. Tespit edilen pik karbon kuantum noktasının varlığını göstermektedir (Wang et al., 2018). Balık kılçığından sentezlenen karbon kuantum noktasına ait UV –Vis absorpsiyon grafiği Şekil 1’de verildi.

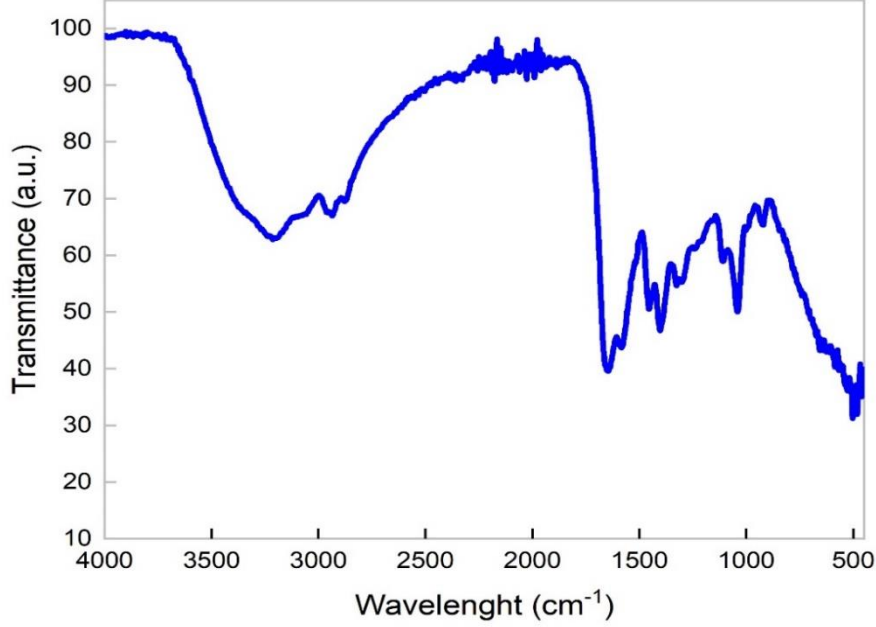
Şekil 1. Balık kılçığından üretilen CQD'lerin UV-Vis absorpsiyon spektrumu

Şekil 2' de sentezlenen karbon kuantum noktalarının uyarıma bağlı emisyon spektrumları gösterilmektedir. Karbon kuantum noktalarının fotoluminesans spektrumları 300-600 nm arasında toplandı. Karbon kuantum noktaları 335 nm'de (λ_{ex}) uyarıldığında, en yüksek floresan yoğunluğu emisyon spektrumlarında 414 nm'de (λ_{em}) kaydedildi. Uyarılıma bağlı olarak verilen emisyon pikleri incelendiğinde uyarılma dalga boyu artması ile emisyon pikinin şiddetinin attığı ve 335 nm uyarımda maksimuma geldiği gözlemlenmiştir. Bu noktadan sonra ise emisyon pikinin tekrar azaldığı görülmüştür.

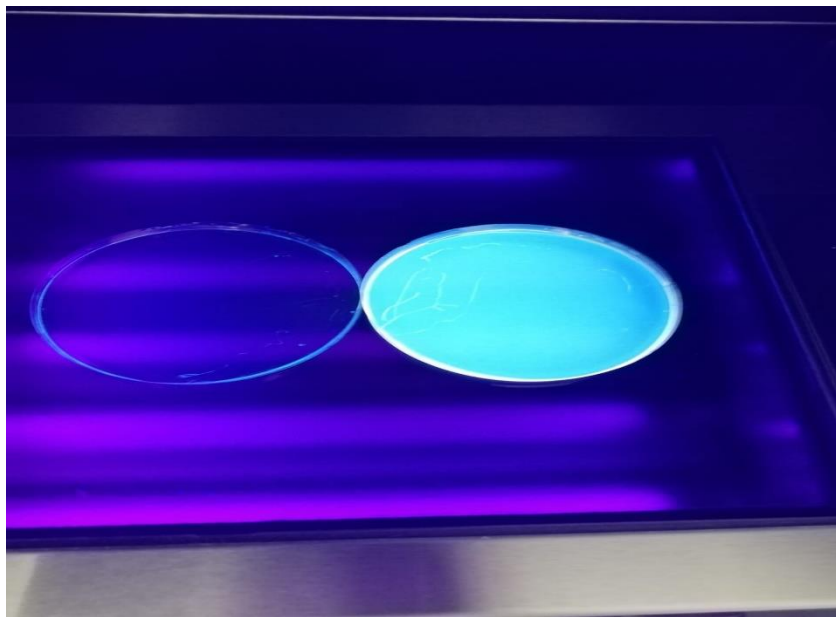
Şekil 2. Sentezlenen Karbon kuantum noktalarının uyarıma bağlı fotoluminesans spektrumları.

Karbon kuantum noktalarının FT-IR spektrumu Şekil 3’de gösterilmektedir. Bu şekilden de görüldüğü gibi 3247 cm^{-1} civarında gözlenen OH gerilmelerine işaretlerdir. 2932 cm^{-1} civarındaki pikin ise C-H titreşimi ile ilikilidir. Bununla birlikte 1651 cm^{-1} ve 1393 cm^{-1} ’de görülen pikler COO bandının asimetrik ve simetrik molekül yapısına bağlıdır. Son olarak 1036 cm^{-1} görülen pik ise C-O bandı ile alakalıdır(Xu et al., 2015)

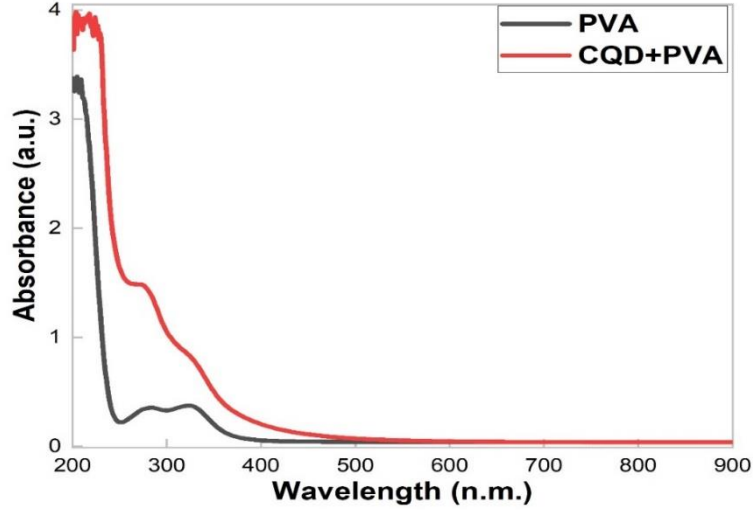
Şekil 3. Sentezlenmiş Karbon kuantum noktaların FT-IR spektrumu

Karbon kuantum nokta katkılanması ile üretilen PVA film ile sadece saf PVA filmin gün ışığı altında belirgin bir renk farklılığı olmamasına rağmen UV ışığı altında çok belirgin bir fark bulunmaktadır. Karbon kuantum nokta katkılı film UV ışığı altında flüoresans özellik göstererek mavimsi olarak görülmesine rağmen katkısız PVA film herhangi bir renk değişimi yoktur. (Şekil 4)

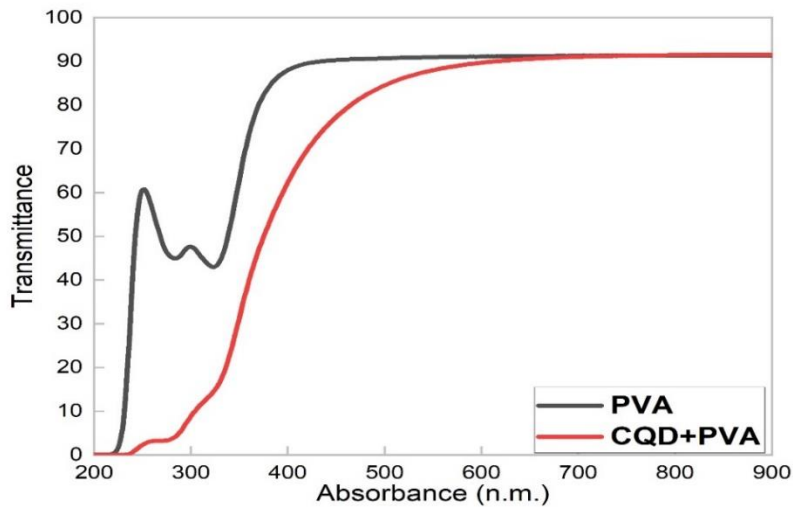
Şekil 4. Saf PVA ve CQD katkılı PVA filmlerin UV ışığı altındaki görüntüsü

Üretilen saf ve karbon kuantum nokta katkılı PVA filminin optiksel karakterizasyonu için oda sıcaklığında ölçülen absorpsiyon spektrumları Şekil 5'te gösterilmiştir. PVA filmin karakteristik UV davranışı bu çalışmada da lietraütre benzer şekilde gözlemlenmiştir (Deshmukh et al., 2016). Buradan da anlaşılacağı gibi PVA filme karbon kuantum nokta katkılandırma ile absorpsiyon bir miktar yükselmiştir.

Şekil 5. Saf PVA ve CQD katkılı PVA filmlerin UV absorpsiyon spektrumu

Saf PVA ve karbon kuantum nokta katkılı PVA filmler için oda sıcaklığında 200 ile 900 nm aralığında UV geçirgenlik ölçümleri alınmıştır. Saf ve katkılı PVA filmlerin UV / Vis geçirgenlik grafiği Şekil 6'da verilmektedir. Saf ve katkılı PVA filmlerin 900 nm'de geçirgenlikleri yüzde 90 civarında ve hemen hemen aynıdır. Balık kılçığından elde edilen karbon kuantum noktalarının katılanması PVA filmin şeffaflığı yüksek dalga boylarında birbirine çok benzer iken dalga boyunun azalması ile geçirgenliklerde bir miktar fark olduğu gözlemlenmiştir. Buradan da görüldüğü gibi dalga boyu 250-550 nm arasında karbon kuantum nokta katkılı PVA filmlerin geçirgenlikleri saf PVA'ya kıyasla daha azdır. Bu sonuçlar aynı zamanda UV-Vis absorpsiyon spektroskopisi ile de desteklenmiştir.

Şekil 6. Saf PVA ve CQD katkılı PVA filmlerin UV geçirgenlik spektrumu

SONUÇ:

Atık balık kılçıkları karbon kaynağı olarak kullanılarak elde edilen karbon kuantum noktalar, herhangi bir kimyasal kullanılmadan hidrotermal yöntemle sentezlendi. Sentezlenen kuantum noktalar, UV-Vis, FT-IR ve fotoluminesans teknikleriyle karakterize edildi. Sentezlenen karbon kuantum nokta kullanılarak, karbon kuantum nokta katkılı PVA film üretildi. Bu film sayesinde karbon kuantum noktaların en önemli özelliklerinden birisi olan flüoresans özelliği PVA filme aşılarmış oldu ve elde edilen PVA/CQDs film UV ışığı altında parlak floresans özellik gösterdi. Balık kılçığından elde edilen karbon kuantum noktalarının katılanması PVA filmine yeni bir özellik kazandırmış oldu.

Teşekkür: Bu çalışma Kahramanmaraş Sütçü İmam tarafından mali olarak desteklenmiştir. Üniversite, (KSU) Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü, Proje kapsamında No. 2020/3-7 YLS

Referanslar:

Deshmukh, K., Ahamed, M. B., Deshmukh, R. R., Bhagat, P. R., Pasha, S. K. K., Bhagat, A., Shirbhate, R., Telare, F., & Lakhani, C. (2016). Influence of K_2CrO_4 Doping on the Structural, Optical and Dielectric Properties of Polyvinyl Alcohol/ K_2CrO_4 Composite Films. *Polymer-Plastics Technology and Engineering*, 55(3), 231–241. <https://doi.org/10.1080/03602559.2015.1055499>

Eskalen, H., Çeşme, M., & Kerli, S. (2020). Green synthesis of water-soluble fluorescent carbon dots from rosemary leaves : Applications in food storage capacity , fingerprint detection , and antibacterial activity. *Journal of Chemical Research*. <https://doi.org/10.1177/1747519820953823>

Eskalen, H., Uruş, S., Yaykaşlı, H., & Gögebakan, M. (2020). Microstructural Characterization of Ball Milled Co 60 Fe 18 Ti 18 Nb 4 Alloys and Their Photocatalytic Performance . In *Alloy Materials and Their Allied Applications*. <https://doi.org/10.1002/9781119654919.ch6>

Fan, H., Zhang, M., Bhandari, B., & Yang, C. (2020). Food waste as a carbon source in carbon quantum dots technology and their applications in food safety detection. *Trends in Food Science and Technology*, 95. <https://doi.org/10.1016/j.tifs.2019.11.008>

Kerli, S., Alver, Ü., Eskalen, H., & Soğuksu, A. K. (2019). Electrochemical properties and photocatalytic activity of $In_2O_3-Co_3O_4$ thin films. *Comptes Rendus de L'Academie Bulgare Des Sciences*, 72(3). <https://doi.org/10.7546/CRABS.2019.03.06>

Li, H., Kang, Z., Liu, Y., & Lee, S. T. (2012). Carbon nanodots: Synthesis, properties and applications. *Journal of Materials Chemistry*. <https://doi.org/10.1039/c2jm34690g>

Wang, C., Hu, T., Wen, Z., Zhou, J., Wang, X., Wu, Q., & Wang, C. (2018). Concentration-dependent color tunability of nitrogen-doped carbon dots and their application for iron(III) detection and multicolor bioimaging. *Journal of Colloid and Interface Science*, 521. <https://doi.org/10.1016/j.jcis.2018.03.021>

Xu, H., Yang, X., Li, G., Zhao, C., & Liao, X. (2015). Green Synthesis of Fluorescent Carbon Dots for Selective Detection of Tartrazine in Food Samples. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 63(30), 6707–6714. <https://doi.org/10.1021/acs.jafc.5b02319>

FEEDING OF BABIES WITH ONLY BABY'S MILK IN THE FIRST SIX MONTHS

Lect. Berrin GÖGER

Gümüşhane University, Kelkit Health Services Vocational School

Department of Medical Services and Techniques / Anesthesia Program, ORCID NO: 0000-0001-7277-6578

Asst. Prof. İlknur KAHRİMAN,

Karadeniz Technical University, Faculty of Health Sciences, Pediatric Nursing Department

ORCID NO: 0000-0002-6968-9446

Res. Asst. Bahar ÇOLAK

Karadeniz Technical University, Faculty of Health Sciences, Pediatric Nursing Department

ORCID NO: 0000-0002-0850-9114

ABSTRACT

It provides full nutrition by responding to all the needs of babies with the nutrients contained in breast milk. Inaccurate and incomplete information about breastfeeding increases the incidence of morbidity and mortality in infants. Breastfeeding without giving any additional food, including water, for the first 6 months positively reflects on the growth development of babies.

This study, which aimed to learn the nutritional status of babies in the first 6 months, was planned as a descriptive-cross-sectional study with 128 mothers, and the mothers who applied to the Family Health Centers 1 and 2 in Kelkit District of Gümüşhane for any reason in September, October, were asked questions within the scope of the study after obtaining their verbal consent and data were collected. .

Percentage, mean and standard deviation were used for all variables in the evaluation of the data.

In our study, it was determined that 55.5% of the mothers had a university or higher education level and 56.3% of them did not work. It was concluded that 68% of the mothers did not receive prenatal breastfeeding training and 46.9% of them did not only give breast milk to their babies in the first 6 months. Of the 9 mothers participating in the study who stopped breastfeeding in the first 6 months, 55.6% stated that the reasons for giving breast milk to their babies before the 6th month were due to insufficient breast milk.

As a result, the rate of exclusive breastfeeding to their babies in the first 6 months of the mothers included in the study was found to be low. This study was conducted to determine whether mothers only breastfed their babies in the first six months and mothers' attitudes towards breast milk.

Keywords: Breast milk, Breastfeeding, Child

INTRODUCTION

Breast milk provides complete nutrition by responding to all the needs of the newborn baby for the first six months with its protein, lipid, carbohydrate, vitamins, minerals, enzymes and hormones, immunomodulators and growth factors (1,2).

The World Health Organization (WHO) predicts that 1.4 million babies' lives will be saved each year when a newborn baby is exclusively breastfed for the first six months, and that this nutrient, which is highly bioavailable, will be taken by newborn babies for the first 6 months without any additional nutritional supplements later with breastfeeding. However, she states that she should continue to be fed with breast milk and complementary foods for at least two years (3-5).

While the frequency of diarrhea, respiratory tract infections, otitis media and allergies in breastfed babies decreased in the short term; It has been reported that it has positive effects on the intelligence development of the baby by reducing the incidence of diabetes, obesity and childhood cancer in the long term (6). Despite the numerous benefits of breast milk for the baby, globally, the rate of exclusive breastfeeding for the first 6 months is not at the desired level (2).

According to a 2017 report that evaluated 194 countries, prepared by the United Nations Children's Fund (UNICEF) and the Global Breastfeeding Partnership, a new initiative by WHO to increase global breastfeeding rates, only 40% of babies under six months of age were exclusively breastfed without additional food. It is stated that they are fed with. This rate is far below the WHO's goal of only breastfeeding in the first six months, 50% (3,7,8).

Considering the short and long-term benefits of exclusive breastfeeding for the first 6 months, a mother's decision to feed her baby, demographic and social factors, baby's health, mother's physical and psychological health, delivery type, mother's pre and postnatal health Informing about breastmilk depends on many factors, including milking and storing it under appropriate conditions if the mother returns to work within the first 6 months after birth (2, 9, 10, 11).

This study was conducted to determine whether mothers only breastfed their babies in the first six months and the mothers' attitudes towards breast milk.

METHOD

This descriptive and cross-sectional study was conducted with 128 mothers with 6-24-month-old babies who applied to Kelkit 1 and 2 Family Health Centers in Gümüşhane in September-October 2020. Before starting the research, the necessary permissions for the study were obtained from the Gümüşhane University Ethics Committee and the Gümüşhane Provincial Health Directorate. Verbal consent was obtained from mothers who agreed to participate in the study before data was collected.

The data includes socio-demographic characteristics of mothers; Questions were asked about whether the children were breastfed in the first 24 hours, whether they were only breastfed for the first 6 months, whether they received breastfeeding training, the reasons for starting supplementary food and when they started supplementary foods. Percentage, mean and standard deviation were used for all variables in the evaluation of the data.

RESULTS

The descriptive characteristics of the mothers participating in the study are included in Table 1. As a result of the research, the average age of the mothers was 29.78 ± 4.30 years (Min: 20; Max 44), 93.0% had a nuclear family, 55.5% had a university and above education, 43.8% worked, 52.3% had an income it was determined to be equal to its expense.

Table 1. Distribution of the Descriptive Characteristics of the Mothers and Their Baby

	n	%
Age groups of mothers		
≤30 years	79	61.7
≥31 years	49	38.3
Average age of the mothers	29.78 ± 4.30	
Family type		
Nuclear family	119	93.0
Large family	9	7.0
Education status		
Primary school	10	8.0
Middle school	13	10.1
High school	30	23.4
University and above	75	55.5
Working status		
Yes	56	43.7
No	72	56.3
Economic situation		
Income is less than my expenses	28	21.9
Income equal to expenses	67	52.3
Income is more than my expenses	33	25.8
Mothers birth type		
Normal birth	50	39.1
Cesarean birth	78	60.9
Receiving prenatal breastfeeding training		
Yes	41	32.0
No	87	68.0
Gender of babies		
Girl	51	39.8
Boy	77	60.2
Gestasyonel week		
≤37 W	12	17.2
≥37 W	116	82.8
Total	128	100

74.2% of the mothers who participated in the study stated that they gave colostrum, 53.1% expressed only breast milk in the first 6 months, 49.2% breastfed in the first half hour, 22.7% expressed breast milk within the first 1 hour.

Table 2. Breastfeeding Status of Mothers

Information	n	%
Colostrum donation		
Yes	95	74.2
No	33	25.8
Breastfeeding only for the first 6 months		
Yes	68	53.1
No	60	46.9
Breastfeeding within the first half hour		
Yes	63	49.2
No	65	50.8
Breastfeeding within the first hour		
Yes	29	22.7
No	99	77.3
Breastfeeding after the first hour		
Yes	36	28.2
No	92	71.8
Total	128	100

55.6% of the mothers who stopped breastfeeding their babies before the 6th month stated that they stopped breastfeeding because their milk was not enough (Table 3).

Table 3. Reasons Mothers Stop Breastfeeding Before 6 Months

Milk was not enough	5	55.6
Milk did not come	1	11.1
Baby didn't want to suck	1	11.1
Postpartum depression	1	11.1
Baby stayed in newborn intensive care unit	1	11.1
Total	9	100.0

DISCUSSION AND CONCLUSION

Due to the globally recognized benefits of breastmilk, this study was planned based on the need to learn how mothers with babies between 6 and 24 months behave in breast milk and breastfeeding in the first 6 months of their babies and for what reasons they apply them.

Only breastfeeding status of mothers for the first 6 months, education status of the mother, employment status, family type, socio-economic status, mode of delivery, gender of the child, support for breastfeeding at home and whether the mother can receive prenatal breastfeeding training, pregnancy weeks and babies It can be said that they are affected by their health conditions. It has been concluded that the rate of mothers giving only breastmilk in the first 6 months is not sufficient, and that mothers can be supported more on this issue, and that the health professionals working on maternal and child health in the region can be given trainings on the subject.

REFERENCES

- Gür, E. (2007). Feeding with breast milk. *Türk Ped Arş 2007; 42 Special Issue: 11-5*
- Irmak, N. (2016). The importance of breast milk and the factors that affect only breastfeeding in the first 6 months. *Jour Turk Fam Phy 2016; 07 (2): 27-31.*
- Kırıcı, S., Görak, G. (2018). Examination of infant feeding status of mothers with babies between 0-6 months. *Journal of Human Sciences, 15 (1), 375-385.*
- BouDiab, S., Werle, C. (2018). What motivates women to breastfeed in Lebanon: An exploratory qualitative analysis. *Appetite, Volume 123, Pages 32-31.*
- Gölbaşı, Z., Tuğut, N., Karataş, M., Çetin, A. (2019). The Effect of Postpartum Breastfeeding Consultancy Supported by Text Message and Phone Calls on Breastfeeding Behavior in the First Six Months. *ACU Health Science Journal 2019; 10 (1): 33-41.*
- Türkyılmaz, C. (2017). What are the benefits of breast milk for baby and mother? *Turkish World Application and Research Center Yeni Doğan Magazine. Vol 2, Issue 2: 154-179.*
- [unicef.org/turkey/basin-bultenleri/tum-dunyada-bebek-ve-mothers-feeding-investment-investment-negative](https://www.unicef.org/turkey/basin-bultenleri/tum-dunyada-bebek-ve-mothers-feeding-investment-investment-negative)) Date of access: 26.08.2020
- Alianmoghaddam, N., Phibbs, S., Benn, C. (2018). Reason for Stopping Exclusive Breastfeeding Between Three And Six Months: A Qualitative Study. *Journal of Pediatric Nursing. Volume 39, Pages 37-43.*
- S, A., Schmied, V., Cooke, M. (2003). Australian women's stories of their baby-feeding decisions in pregnancy. *Midwifery Volume 19, Pages 259-266.*
- doi: 10.1016 / S0266-6138 (03) 00037-8
- Ekşioğlu, A., Yeşil, Y., Çeber Turfan, E. (2015). Adaptation of the infant nutrition attitude scale (Iowa) to Turkish: a validity and reliability study. *Journal of Nursing Education and Research; 13 (3): 209-215.* doi: 10.5222 / HEAD.2016.209

American Academy of Pediatrics. (2012). Breastfeeding and the Use of Human Milk. *Pediatrics*; 129; e827.

KARBON KUANTUM NOKTALARIN HİDROTERMAL SENTEZ SÜRESİNE BAĞLI BAZI OPTİK ÖZELLİKLERİNİN ARAŞTIRILMASI

INVESTIGATION OF SOME OPTICAL PROPERTIES OF CARBON QUANTUM DOTS DEPENDING ON HYDROTHERMAL REACTION TIME

Doktora Öğrencisi Sadiye Kübra BAŞKAYA,

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Malzeme Bilimi ve Mühendisliği A.B.D.

ORCID NO: (<https://orcid.org/0000-0001-7940-3571>)

Dr. Öğr. Üyesi Hasan ESKALEN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Optisyenlik Bölümü

ORCID NO: (<https://orcid.org/0000-0002-4523-6573>)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇEŞME

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Kimya Bölümü

ORCID NO: (<https://orcid.org/0000-0002-2020-5965>)

ÖZET

Karbon kuantum noktaları; ayarlanabilir floresan özellikleri, düşük toksisite, suda iyi çözünme, kimyasal stabilite, basit ve ekonomik sentez yöntemleri ve kolay işlevselleştirilme gibi avantajlara sahip olan yeni bir karbon nanoparçacık sınıfıdır. Bu özellikler bağlamında karbon kuantum noktalarının; ciddi sınırlamaları olan geleneksel yarı iletken kuantum noktaların veya diğer karbon nanomalzemelerin yerini alabilecek potansiyel adaylar olduğu düşünülmektedir. Karbon kuantum noktaları; biyogörüntüleme, biyosensör, hücre görüntüleme ve ilaç salınım sistemleri, gen transferi gibi biyomedikal alanlarda ve fotokataliz, optoelektronik gibi biyomedikal olmayan alanlarda da yaygın olarak kullanılmaktadır. Karbon kuantum noktalarının ayarlanabilen floresan özellikleri analitik kimya, çevresel ve biyolojik algılama ve görüntüleme uygulamaları açısından da önemli bir potansiyele sahiptir. Ayrıca karbon kuantum noktaları nanotıp, güneş pilleri, ışık yayan diyotlar ve elektrokataliz alanlarında da ilgi gören nanomalzemeler olmuştur. İleri malzemeler için karbon kuantum noktaları yeni nesil biyogörüntüleme ve ilaç salınım sistemleri için umut vaat etmektedir. Floresan karbon kuantum noktaları; ekonomik, sürdürülebilir ve kolayca bulunabilen karbon kaynaklarından sentezlenmeleri ile önemli nanomalzemeler haline gelmiştir.

Bu çalışmada peçete ve sitrik asit kullanılarak karbon kuantum noktaları sentezi ve karakterizasyonu incelenmiştir. Sentez işlemi için hidrotermal yöntem kullanılmıştır. Reaksiyon; 150°C sabit sıcaklıkta ve farklı reaksiyon sürelerinde (4, 6, 8 ve 10 sa) gerçekleştirildi. Sentezlenen karbon kuantum noktalarının UV, Floresans, FTIR ve XRD spektroskopileri ile analizleri yapılarak optik özellikleri ve yapıları aydınlatılmıştır. 325 nm’ de uyarıldığında maksimum emisyonu 435 nm’ de vermiştir. Ayrıca reaksiyon süresinin artması ile maksimum fotoluminesans (PL) pik şiddetinde de artma meydana geldiği gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karbon kuantum noktaları, nanomalzeme, spektroskopi

ABSTRACT

Carbon quantum dots is a new class of carbon nanoparticles with advantages such as tunable fluorescent properties, low toxicity, good water solubility, chemical stability, simple and economical synthesis methods and easy functionalization. In the context of these properties, carbon quantum dots are thought to be potential candidates to replace conventional semiconductor quantum dots or other carbon nanomaterials with serious limitations. Carbon quantum dots are widely used in biomedical fields such as bioimaging, biosensor, cell imaging and drug delivery systems, gene transfer and non-biomedical fields such as photocatalysis and optoelectronics. The tunable fluorescence properties of carbon quantum dots also have an important potential for applications in analytical chemistry, environmental and biological sensing and imaging. In addition, carbon quantum dots have been nanomaterials of interest in the fields of solar cells, light emitting diodes and electrocatalysis. For advanced materials, carbon quantum dots hold promise for next generation bioimaging

and drug release systems. Fluorescent carbon quantum dots have become important nanomaterials as they are synthesized from economical, sustainable and readily available carbon sources. Fluorescent carbon quantum dots have become important nanomaterials as they are synthesized from readily available carbon sources, economical and sustainable.

In this study; the synthesis and characterization of carbon quantum dots of using napkins and citric acid was investigated. Hydrothermal method was used for the synthesis process. The reaction was carried out at a constant temperature of 150 ° C and at different reaction times (4, 6, 8 and 10 hours). The optical properties and structures of the synthesized carbon quantum dots were analyzed by UV, Fluorescence, FTIR and XRD spectroscopy. When excited at 325 nm, it gave the maximum emission at 435 nm. In addition, it was observed that the maximum photoluminescence (PL) peak intensity increased with the increase in the reaction time.

Keywords: Carbon quantum dots, nanomaterials, spectroscopy.

Giriş

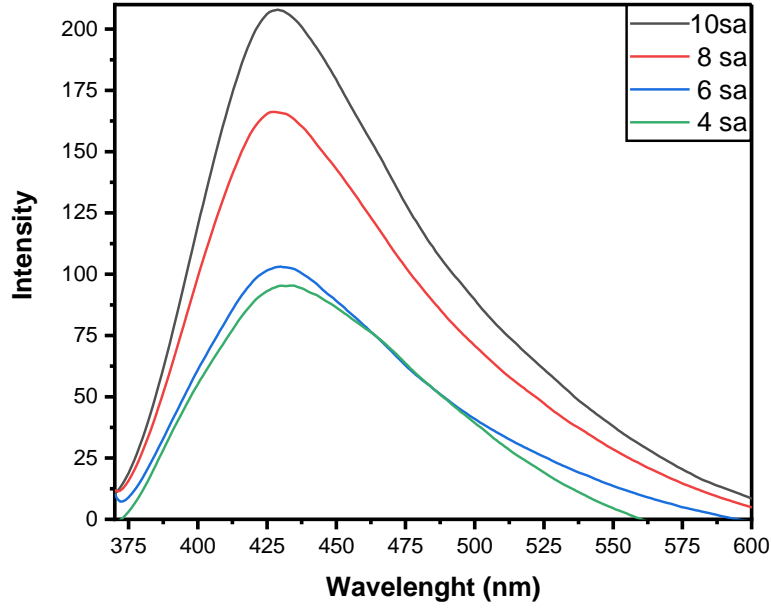
Karbon kuantum noktaları; kararlı fizikokimyasal özelliklere, iyi biyoyumluluğa ve suda çözünme kabiliyetlerine sahip yeni bir karbon nanomalzeme sınıfıdır. Yarı küresel mikro yapıda olan karbon kuantum noktaları kolay işlevselleştirilebilir ve ayarlanabilir floresan özelliktedirler [1-2]. Karbon kuantum noktaları karakteristik olarak sp^2/sp^3 karbon iskeletinden oluşan çok fazla fonksiyonel gruba sahip ve boyutları 10 nm' nin altında olan karbon tabanlı nanomalzemelerdir. Yüzeyinde bulunan karboksil, hidroksil, amin vb. gibi gruplar faz ayrımı olmaksızın diğer malzemelerle kompoze olmasını kolaylaştırır. Karbon kuantum noktaları organik veya polimerik maddelerle kolayca modifiye edilerek çeşitli sensör tasarımlarında kullanılır [3]. Karbon kuantum noktalarının; yüksek biyoyumluluğa, iyi iletkenliğe, iyi fotostabilite ve suda iyi çözünme gibi özelliklere sahip olmaları birçok alanda kullanılmalarını sağlamıştır. Nanotıp, biyosensör ve çevre dostu çeşitli sensör tasarımları, optoelektronik, fotokataliz, ilaç salınım sistemleri ve biyogörüntüleme karbon kuantum noktalarının kullanıldığı alanlardan bazılarıdır. Karbon kuantum noktaları; tıp, kimya, çevre, optik vb. alanlarda kullanılabilirdiği gibi nispeten pahalı, büyük ölçekli analitik araçlar ve karmaşık numune hazırlama süreçleri gerektiren gıda analizlerinde de floresan algılama probu olarak kullanılmasından dolayı önemli avantajlara sahiptir. Gıdalarda bulunan vitaminler, proteinler ve fenolik bileşikler gibi fonksiyonel bileşimlerin analizi ve tespitinde, gıdalardaki zararlı maddelerin ortaya konulmasında kullanılmaktadır. Karbon kuantum noktalarının sentezi genel olarak yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya yaklaşımlar şeklinde gerçekleştirilmektedir. Yukarıdan aşağıya metotlar araştırmanın ilk aşamalarında büyük boyutlu karbon malzemelerin fiziksel ve kimyasal yollarla küçük ölçekli karbon kuantum noktalara dönüştürülmesinde kullanılır. Aşağıdan yukarıya yöntemde ise küçük organik moleküllerin kimyasal yollarla karbon kuantum noktalara dönüştürülmesinde kullanılır [4-7].

Materyal ve Metot

Sitrik asit (Sigma Aldrich)' ten temin edilmiş olup UV-vis spektral analizi U3900 (HITACHI) spektrofotometresi, Floresence spektral analizi Perkin Elmer LS 55 spektrofotometresi ile yapılmıştır. Karbon noktaları sentezinde karbon kaynağı olarak sitrik asit (1gr) ve peçete (1 gr) kullanılmıştır. 50 ml saf su eklenerek manyetik karıştırıcıda 15 dk karıştırıldı. Elde edilen karışım teflon astarlı otoklava aktarıldı. Reaksiyon ortamı 150°C sabit sıcaklıkta tutularak 4,6,8 ve 10 saatlik farklı reaksiyon sürelerine ayarlandı. Sentezlenen numuneler santrifüj edilerek saflaştırıldı. Karbon kuantum noktalarının yapısı ve optik özellikleri UV, Flüoresans, FTIR ve XRD spektroskopik analizleri ile aydınlatılmıştır.

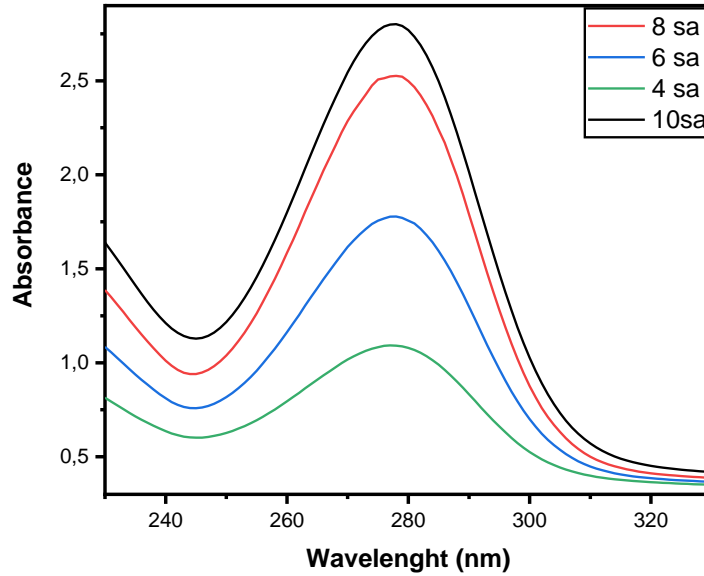
Bulgular

Farklı reaksiyon sürelerinde sentezlenen karbon kuantum noktalarının fotoluminesans spektrumu Şekil 1'de verilmiştir. 325 nm' de uyarıldığında maksimum emisyonu 435 nm'de vermiştir. Ayrıca reaksiyon süresinin artması ile maksimum fotoluminesans (PL) pik şiddetinde de artma meydana geldiği gözlenmiştir [8].

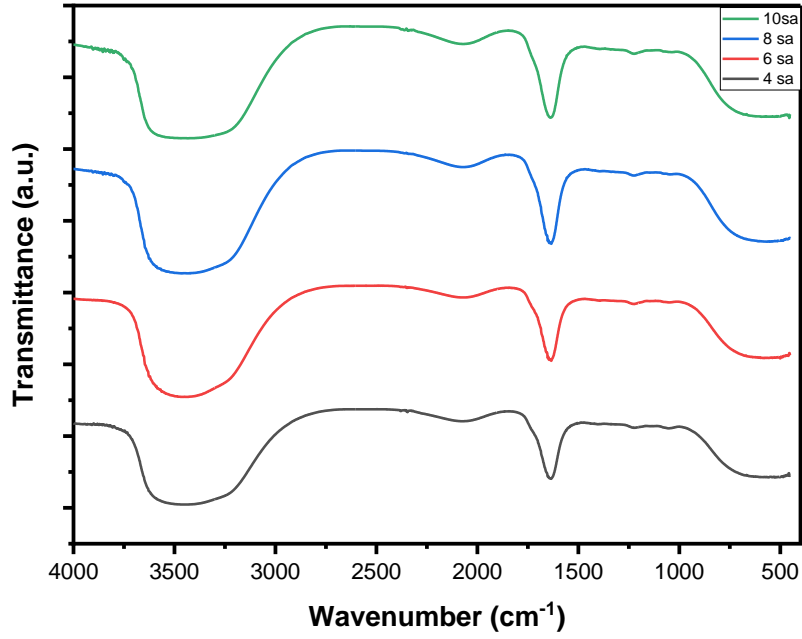
Şekil 1: Sitrik asit ve peçetenin 150 °C’de farklı zaman aralıklarındaki PL (fotolüminesans) spektrumu.

Karbon kuantum noktalarının absorpsiyon davranışları UV-vis spektroskopik analizi ile incelenmiştir. Şekil 2’ de görüldüğü üzere 277 nm’de belirgin pikler görülmüştür. C=O ve C=C bağlarının $\pi-\pi^*$ ve $n-\pi^*$ geçişleri olduğu söylenebilir. Reaksiyon süresinin artmasıyla maksimum pik şiddeti de artmıştır [9].

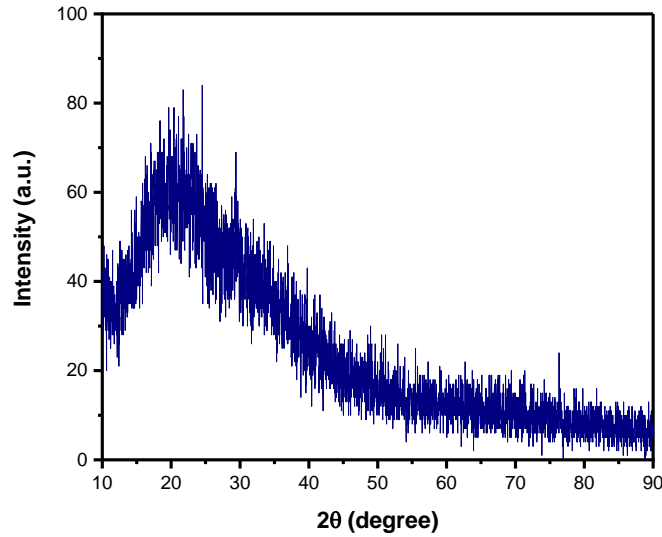
Şekil 2: Sitrik asit ve peçetenin 150 °C’de farklı zaman aralıklarındaki UV spektrumu.

Karbon noktalarının infrared spektroskopisi yapısı ve yüzeyinde bulunan fonksiyonel grupların varlığını gösterir. Şekil 3’te karbon kuantum noktalarının 3415 cm^{-1} ’de O-H, 2083 cm^{-1} ’de $\text{C}\equiv\text{C}$ ve 1635 cm^{-1} ’de ise C=O titreşim gerilimi pikleri görülmektedir [10].

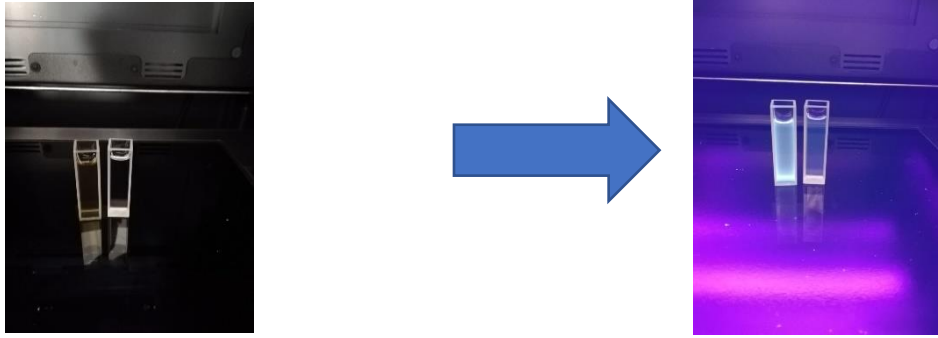
Şekil 3: Sitrik asit ve peçetenin 150 °C’de farklı zaman aralıklarındaki FTIR spektrumu.

Karbon kuantum noktalarının kristal yapısı XRD spektrofotometresi ile incelenmiştir (Şekil 4). XRD spektrumunda 20,40 °’de kırınım piki görülmektedir. Bu kırınım piki sentezlenen karbon kuantum noktalarının amorf yapıda olduğunu gösterir [11].

Şekil 4: Sitrik asit ve peçetenin 150 °C’de farklı zaman aralıklarındaki XRD spektrumu.

Karbon kuantum noktalarının 365 nm dalgaboyundaki UV ışığı altında floresan özellik gösterdiği Şekil 5’ te verilmiştir.

Şekil 5: Sentezlenen karbon kuantum noktalarının 365 nm dalga boyunda UV ışığı altındaki görünümü.

Sonuç

Çalışma kapsamında sitrik asit ve peçete kullanılarak floresan karbon kuantum noktaları sentezi gerçekleştirilmiştir. Reaksiyonlar 150°C sabit sıcaklıkta ve farklı reaksiyon sürelerinde (4, 6, 8 ve 10 sa) hidrotermal yöntem kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Sentezlenen karbon kuantum noktalarının UV, Flüoresans, XRD ve FTIR spektroskopileri ile analizleri yapılarak optik özellikleri ve yapıları aydınlatılmıştır. PL analizinde 325 nm’ de uyarıldığında maksimum emisyonu 435 nm’ de vermiştir. Ayrıca reaksiyon süresinin artması ile maksimum fotoluminesans (PL) pik şiddetinde de artma meydana geldiği gözlenmiştir. UV analizinde 277 nm’ de belirgin pik gözlenmiştir ve reaksiyon süresinin artması pik şiddetini de artırmıştır. FTIR analizinde 3415 cm⁻¹ ve 1635 cm⁻¹’ de titreşim gerilim pikleri görülmüştür. 365 nm UV ışığı altında bakıldığında karbon kuantum noktaları floresan özellik göstermiştir.

Teşekkür

Bu çalışma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenmiştir (Proje No: 2020/7-9 D).

Kaynakça

- [1] R. Jelinek, *Carbon Quantum Dots*. Cham: Springer International Publishing, 2017.
- [2] N. Papaioannou, M. M. Titirici, and A. Sapelkin, “Investigating the Effect of Reaction Time on Carbon Dot Formation, Structure, and Optical Properties,” *ACS Omega*, vol. 4, no. 26, pp. 21658–21665, 2019, doi: 10.1021/acsomega.9b01798.
- [3] C. Xia, S. Zhu, T. Feng, M. Yang, and B. Yang, “Evolution and Synthesis of Carbon Dots: From Carbon Dots to Carbonized Polymer Dots,” *Adv. Sci.*, vol. 6, no. 23, 2019, doi: 10.1002/advs.201901316.
- [4] M. Pan, X. Xie, K. Liu, J. Yang, L. Hong, and S. Wang, “Fluorescent carbon quantum dots-synthesis, functionalization and sensing application in food analysis,” *Nanomaterials*, vol. 10, no. 5, 2020, doi: 10.3390/nano10050930.
- [5] Zhao *et al.*, “Synthesis of Multicolor Carbon Dots Based on Solvent Control and Its Application in the Detection of Crystal Violet,” *Nanomaterials*, vol. 9, no. 11, p. 1556, Nov. 2019, doi: 10.3390/nano9111556.
- [6] S. Anwar *et al.*, “Recent Advances in Synthesis, Optical Properties, and Biomedical Applications of Carbon Dots,” *ACS Appl. Bio Mater.*, vol. 2, no. 6, pp. 2317–2338, Jun. 2019, doi: 10.1021/acsbm.9b00112.
- [7] J. A. Jaleel and K. Pramod, “Artful and multifaceted applications of carbon dot in biomedicine,” *J. Control. Release*, vol. 269, no. November 2017, pp. 302–321, 2018, doi: 10.1016/j.jconrel.2017.11.027.
- [8] Y. Wang and A. Hu, “Carbon quantum dots: Synthesis, properties and applications,” *J. Mater. Chem. C*, vol. 2, no. 34, pp. 6921–6939, Sep. 2014, doi: 10.1039/c4tc00988f.

- [9] Z. F. Pu *et al.*, *Fluorescent carbon quantum dots synthesized using phenylalanine and citric acid for selective detection of Fe³⁺ ions*, vol. 229. Elsevier B.V, 2020.
- [10] R. Atchudan, T. N. J. I. Edison, D. Chakradhar, S. Perumal, J. J. Shim, and Y. R. Lee, “Facile green synthesis of nitrogen-doped carbon dots using *Chionanthus retusus* fruit extract and investigation of their suitability for metal ion sensing and biological applications,” *Sensors Actuators, B Chem.*, vol. 246, pp. 497–509, 2017, doi: 10.1016/j.snb.2017.02.119.
- [11] S. Lu *et al.*, “Hydrothermal synthesis of nitrogen-doped carbon dots with real-time live-cell imaging and blood-brain barrier penetration capabilities,” *Int. J. Nanomedicine*, vol. 11, pp. 6325–6336, 2016, doi: 10.2147/IJN.S119252.

GENÇ FUTBOLCULARDA SEZON ÖNCESİ DAYANIKLILIK VE SÜRAT PERFORMANSININ KARŞILAŞTIRILMASI

COMPARISON OF PRE-SEASON ENDURANCE AND SPEED PERFORMANCE IN YOUNG SOCCER PLAYERS

Tunçel A.¹, Harbili E.²

¹ *Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Tekirdağ*

² *Selçuk Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Konya*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, genç oyuncuların sezon öncesi dayanıklılık ve sürat performanslarının yaşa ve antrenmana bağlı değişimi incelemektir. Çalışmaya 21 genç erkek futbolcu (yaş: 13.47±0.50 yıl, boy: 168.54±6.63 cm, vücut ağırlığı: 59.32±8.35 kg) katılmıştır. Futbolcuların dayanıklılık ve sürat performansları iki yıl arayla 2018-2019 ve 2020-2021 sezonları öncesinde test edilmiştir. Futbolcuların dayanıklılığı Yo-yo (IR1) testi, sürat özelliği ise 30-m sürat ve tekrarlı sprint testi kullanılarak ölçülmüştür. Futbolcuların iki yıl arayla yapılan ölçümlerinde boy ve vücut ağırlığında anlamlı artışların olduğu gözlenmiştir ($p<0.05$). Dayanıklılık özelliğinin geliştiği özellikle koşu mesafesi ve maksimal oksijen tüketiminde (VO_2 maks) anlamlı artışların olduğu ($p<0.05$), buna karşın Yo-yo testine verilen kalp atım hızı cevaplarında ise anlamlı bir azalmanın olduğu bulunmuştur ($p<0.05$). Futbolcuların 30-m sürat performansı artarken, tekrarlı sprint performansının anlamlı azaldığı görülmüştür. Tekrarlı sprintte en iyi sprint süresi ve ortalama sprint süresinin anlamlı arttığı ($p<0.05$), yorgunluk indeksinin ise değişmediği gözlenmiştir ($p>0.05$). Sonuç olarak, genç oyuncuların büyümeye ve antrenmana bağlı sezon öncesi dayanıklılık ve 30-m sürat performansının arttığı, buna karşın tekrarlı sprint performansının azaldığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Futbol, Yo-yo (IR1) testi, tekrarlı sprint testi

ABSTRACT

The aim of this study was to examine the change in pre-season endurance and speed performance of young players with age and training. Twenty-one young male soccer players (age: 13.47 ± 0.50 years, height: 168.54 ± 6.63 cm, body weight: 59.32 ± 8.35 kg) participated in the study. The endurance and speed performances of the soccer players were tested two years apart the pre-season of 2018-2019 and 2020-2021. The endurance of the players was measured using the Yo-yo (IR1) test, and the speed feature was measured using the 30-m speed and repeated sprint test. Significant increases in height and body weight were observed in the measurements performed two years apart ($p<0.05$). It was found that the endurance of soccer players improved, especially in running distance and maximal oxygen consumption (VO_2 max) significantly increased ($p<0.05$), whereas there was a significant decrease in heart rate responses to Yo-yo test. While the 30-m speed performance of the soccer players increased, it was observed that the repeated sprint performance decreased significantly. In the repeated sprint, it was observed that the best sprint time and average sprint duration increased significantly ($p<0.05$), but the fatigue index did not change ($p>0.05$). As a result, it was observed that pre-season endurance and 30-m speed performance of young soccer players increased due to growth and training, whereas repeated sprint performance decreased.

Key words: Soccer, Yo-yo (IR1) test, repeated sprint test

GİRİŞ

Motor becerilerin çoğu ergenlik döneminde gelişir ve bu spora özgü antrenmanların önemini arttırmaktadır (Abade ve ark 2014). Futbol oyunu uzun süreli düşük şiddetli aktiviteler içerisinde kısa süreli yüksek şiddetli aktiviteler barındıran bir spor olması nedeniyle iyi bir dayanıklılık özelliği ile birlikte, sürat, patlayıcılık ve

tekrarlayan sprint dayanıklılığı gerektiren bir spordur (Shephard 1999, Meckel ve ark 2009, Dragijsky ve ark 2017).

Branşa özgü aktiviteler için gerekli fiziksel ve fizyolojik donanıma sahip olmak yetenekli sporcu gelişimi açısından gereklidir (Chatara ve ark 2017). Sürat özelliğinin maçın her bölümünde maksimum düzeyde sergilenmesi ve tekrarlayan sprintlerde her sprintin aynı seviyede olması rakibe üstünlük kurmak açısından önemlidir (Hoffman ve ark 2014, Garbi ve ark 2015).

Antrenmanda oyuncuların fiziksel ve fizyolojik gelişimlerinin sistemli yüklenmelerle kontrol edildiği düşünülse bile olgunlaşma ile birlikte boy uzunluğu artışı, kas kitlesi kazanımı gibi değişiklikler gelişimi olumlu etkilemektedir (Tuncel ve Arı 2019). Büyüme ile birlikte kas kitlesindeki artışla meydana gelen myelinleşme sinir iletim hızını arttırarak patlayıcılık ve kuvvet gerektiren aktivitelerde performans artışını ortaya çıkarmaktadır (Dragijsky ve ark 2017). Bunun yanı sıra büyüme sırasında çocukların relatif maksimum aerobik kapasiteleri gelişim gösterirken aerobik dayanıklılık yaşla birlikte artmaktadır (Tunçel ve Arı 2019). Tüm bu bilgiler dikkate alındığında ergenlik öncesi ve sırasında fiziksel performansın olgunlaşma ile ilişkili olduğu görülmektedir (Abade ve ark 2014, Philippaerts ve ark 2017).

Takım sporlarında performans gelişimlerinin planlaması özellikle küçük yaş gruplarında spora özgü fiziksel ve fizyolojik ilerleme sağlanması için önemlidir. Gelişim planlaması yapmak adına düzenli performans ölçümleri antrenman yüklenmelerinin ayarlanarak oyuncuların maksimum performans göstermelerini sağlamayı amaçlamaktadır (Tunçel ve ark 2019). Belirli bir düzen içerisinde sistemli olarak uygulanan spora özgü spesifik antrenmanlar performansı geliştirmektedir (Talu 2008, Chatara ve ark 2017). Ancak antrenman ile birlikte olgunlaşmanın (yaşın) performans üzerinde etkisinin incelenmesi genç sporcuların performans gelişimini anlamak açısından oldukça önemlidir.

Genç futbolcularda ergenlik öncesi yapılan futbol antrenmanlarının yaşla birlikte değişen fiziksel özelliklerle birlikte motor performans üzerine etkisinin incelenmesi genç futbolcuların performans gelişimini planlamak adına gereklidir. Bu doğrultuda bu araştırmanın amacı genç oyuncularında sezon öncesi dayanıklılık ve sürat performanslarının yaşa ve antrenmana bağlı değişimini incelemektir.

Yöntem

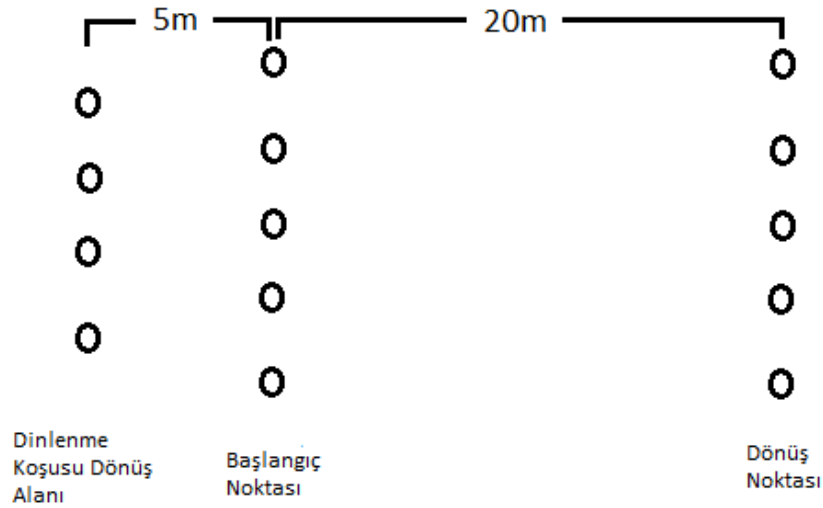
Katılımcılar

Araştırmaya Lüleburgaz Atletik Futbol kulübünde oynayan aktif olarak haftada 4 antrenman yapan 21 genç erkek futbolcu (yaş: 13.47 ± 0.50 yıl, boy: 168.54 ± 6.63 cm, vücut ağırlığı: 59.32 ± 8.35 kg) gönüllü olarak katılmıştır.

Verilerin Toplanması

Testler her sezon öncesinde 2 aşamada yapıldı. Dayanıklılık testi ilk gün, sürat testi ve tekrarlı sprint testi dayanıklılık testinden 48 saat sonra yapıldı. Oyuncuların boyları stadiometre, ağırlıkları ise tartı kullanılarak ilk test gününde ölçüldü. Testlerden 24 saat önce oyuncuların herhangi bir fiziksel aktiviteye katılmamaları istendi. Test öncesi herhangi bir sağlık problemi olan oyuncular testten çıkarıldı. Testlerden önce oyunculara test ile ilgili bilgilendirme yapılarak ısınma temposunda hareketler tüm oyuncular ile birlikte yapılarak test parkuru tanıtıldı. Daha sonra yapılacak teste özgü 10 dk aktif ısınma yaptırıldı.

Dayanıklılık Testi: Oyuncuların dayanıklılık özelliğini Yo-Yo Aralıklı Toparlanma Testi (Seviye 1) kullanılarak ölçüldü. Testten önce oyunculara kalp atım hızlarını kaydetmek için Polar M400 model saatler (Polar, Finlandiya) takıldı ve koşuya başlamadan önce polar saatlerin kayıt tuşlarına basıldı. Isınmadan sonra oyuncular başlangıç çizgisinden sinyal sesiyle koşmaya başladılar. Sinyal sesi duyulduğunda 20m çizgisine gelmemiş oyuncu 1 hata yapmış sayıldı ve 3 hata yapan oyuncunun testi sonlandırıldı. Oyuncular sözlü olarak teşvik edilerek maksimum performans sergilemeleri istendi ancak daha fazla testi sürdüremeyeceğini beyan eden oyuncuların testi sonlandırıldı. Test süresince Polar saatte kaydedilen ölçümdeki en yüksek kalp atım hızı maksimum kalp atım hızı olarak kaydedildi.

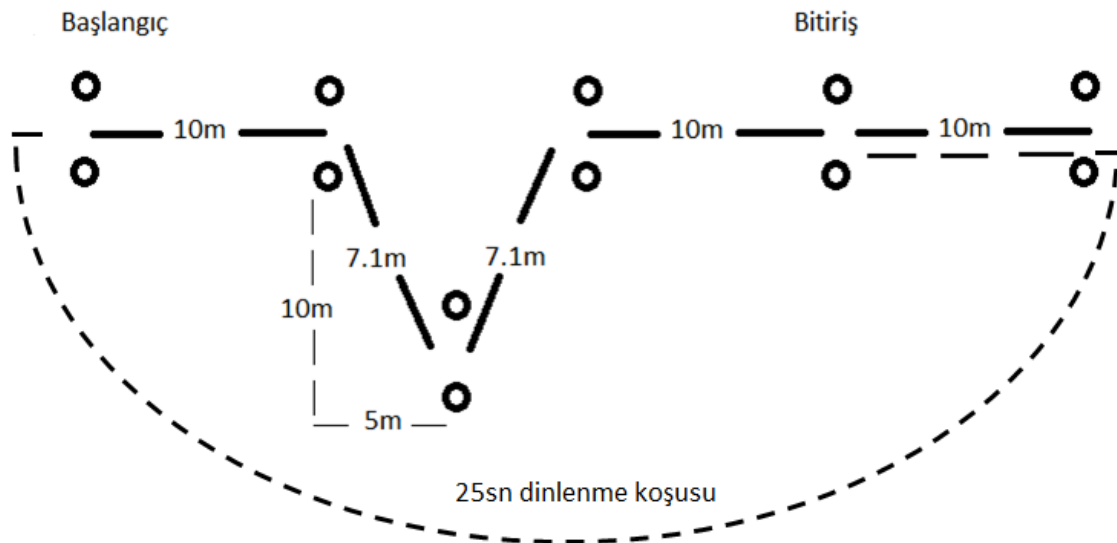
Şekil 1 Yoyo Aralıklı Toparlanma Testi Seviye 1

Sürat Testi: Oyunculardan belirlenen alanda maksimum hızda koşmaları istendi. 30m koşunun başlangıç ve bitiş noktalarına Microgate Fotosel kronometre yerleştirildi ve oyuncuların koşu süreleri kaydedildi. Her oyuncunun 2 kere koşu yapması istendi ve en iyi derece test skoru olarak kaydedildi.

Tekrarlı Sprint Testi: Tekrarlı sprint için Bongsbo (1994)'nin 7 Tekrarlı Yön Değiştirmeli Sprint testi kullanıldı. Başlangıç ve bitiş noktalarına fotosel kronometre yerleştirildi. Oyuncular başlangıç kapısından geçerek her 10m'de belirtilen alanlarda yön değiştirmeler yaparak bitiş kapısına kadar maksimum hızda koşular. Koşudan sonra tekrar başlangıç noktasına gelmeleri için 25 saniye dinlenme süresi verildi. Oyuncu başlangıç yerine geldiğinde 22. saniyeden sonra 3, 2, 1 şeklinde uyarı yapılarak tekrardan koşuya başlaması istendi. 7 tekrar yapan oyuncunun testi sonlandırıldı. Her koşu süresi kaydedildi ve formül-1 kullanılarak oyuncunun tekrarlı sprint yorgunluk indeksi hesaplandı.

Formül-1

Yorgunluk İndeksi (%): $((\text{Sprint Süreleri Toplamı}) - (\text{En iyi süre} * 7)) / (\text{En iyi süre} * 7) * 100$

Şekil 2 7 Tekrarlı Yön Değiştirmeli Tekrarlı Sprint Testi

İstatistiksel Analiz

Verinin ortalama ve standart sapması verildi. Normal dağılımı Shapiro-Wilk testi ile analiz edildi. Normal dağılım gösteren verinin sezonlar arası karşılaştırması bağımlı gruplarda t testi kullanılarak yapıldı. İstatistiki analizlerde SPSS (15.0 version) yazılımı kullanıldı. Anlamlılık düzeyi 0.05 kabul edildi. Etki büyüklükleri için Cohen's d hesaplaması kullanıldı ve 1'e eşit ve büyükse çok büyük etki, 0.8'den büyükse büyük etki, 0.5'den büyükse orta etki, 0.2'den büyükse küçük etki olduğu belirlendi.

BULGULAR

Araştırmaya katılan futbolcuların 2018-2019 ve 2020-2021 sezonu öncesi ölçülen boy ve vücut ağırlığındaki değişimler Tablo 1'de verilmiştir. Boy ve vücut ağırlığında bir artış olduğu görülmüştür. VKİ değerinde ise boy ve ağırlıklardaki artışa paralel olduğu ve anlamlı bir artışın olmadığı görülmüştür.

Tablo 1. Futbolcuların fiziksel özellikleri (Ort±Ss) (n=21)

	2018-2019 sezonu	2020-2021 sezonu	t testi	Cohen's d
Yaş (yıl)	13.47±0.50	15.47±0.50	-	
Boy (cm)	168.54±6.63	173.59±5.73	3.520*	0.768
Vücut ağırlığı (kg)	59.32±8.35	65.19±7.92	3.112*	0.679
VKI (kg/m ²)	20.85±2.44	21.63±2.58	1.484	0.323

*p<0.05

Futbolcuların 2018-2019 ve 2020-2021 sezonu öncesi (sezon başı) ölçülen dayanıklılık özelliklerindeki değişim incelendiğinde (Tablo 2), koşu mesafesi ve maksimum oksijen tüketiminin anlamlı düzeyde arttığı, maksimum kalp atım hızında ise anlamlı bir azalmanın olduğu görülmüştür.

Tablo 2. Futbolcuların dayanıklılık özellikleri (Ort±Ss) (n=18)

	2018-2019 sezonu	2020-2021 sezonu	t testi	Cohen's d
Koşu mesafesi (m)	948.88±341.84	1304.44±440.99	3.885*	0.915
VO ₂ maks (ml/kg/dk)	44.37±2.87	47.35±3.70	3.883*	0.915
KAHmaks (atım/dk)	205.00±6.88	200.22±8.37	3.560*	0.839

*p<0.05

Futbolcuların 2018-2019 ve 2020-2021 sezonu öncesi (sezon başı) ölçülen sürat ve tekrarlı sprint özelliklerindeki değişim incelendiğinde (Tablo 3), 30-m sürat süresinin azaldığı, tekrarlı sprintte en iyi sürenin ve ortalama sürenin arttığı, yorgunluk indeksi değerlerinde ise anlamlı bir değişimin olmadığı bulunmuştur.

Tablo 3. Futbolcuların sürat ve tekrarlı sprint özellikleri (Ort±Ss) Sürat testi n=20, Tekrarlı sprint testi n=19)

	2018-2019 sezonu	2020-2021 sezonu	t testi	Cohen's d
30-m sürat (sn)	4.57±0.25	4.29±0.23	4.716*	1.054
Tekrarlı sprint en iyi süre (sn)	6.51±0.38	6.71±0.25	2.344*	0.537
Tekrarlı sprint ortalama süre (sn)	6.72±0.42	6.94±0.30	2.131*	0.489
Tekrarlı sprint yorgunluk indeksi(%)	3.27±1.65	3.56±1.85	0.483	0.111

*p<0.05

TARTIŞMA VE SONUÇ

Genç futbolcuların sezonluk yaş ve antrenmana bağlı gelişimlerinin anlaşılması özellikle ergenlik öncesi ve sırasında spora özgü antrenman plan ve programlarının yapılması açısından önemlidir. Bu doğrultuda bu araştırma sonucunda genç sporcuların yaşa ve antrenmana bağlı olarak dayanıklılık ve 30m sürat ve tekrarlı sprint performanslarının 2 yıllık periyottaki gelişimleri incelenmiş ve dayanıklılık ile sürat performanslarının geliştiği, tekrarlı sprint performanslarında ise düşüş olduğu belirlenmiştir.

Diker ve Münüroğlu 2013 3 farklı yaş kategorisinde (sırasıyla; 8.77 ± 0.89 , 11.53 ± 0.50 , 13.06 ± 0.25 yıl) motor performans değerleri inceledikleri çalışmada 30m sürat testinde 1'nci grup ile 2 ve 3'ncü grup arasında anlamlı farklılık olduğunu göstermiştir. Dayanıklılık testinde ise 1 ve 2 grup, 1 ve 3. Grup 2 ve 3 grup arasında anlamlı farklılık olduğunu belirtmişlerdir. Yaptıkları çalışmada her ne kadar farklı katılımcılar üzerinde inceleme yapsalar da yaş ilerledikçe motor performansın geliştiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bizim çalışmamızda aynı katılımcı grubunun 2 sezonluk yaşa ve antrenmana bağlı gelişiminin anlamlı derecede farklı olması bu çalışma ile desteklenmektedir. Talu (2018) 2 farklı egzersiz yönteminin 14-18 yaş grubu çocuklarda etkisini incelediği çalışmada ise her iki yönteminde 8 hafta sonrasında fiziksel performansta anlamlı derecede etki yaptığını tespit etmişlerdir. Yapılan bu çalışmada katılımcıların 2 sezon boyunca düzenli (4 antrenman/hafta, 1 maç) katılım sağlayarak çalışmalarını gerçekleştirmeleri dayanıklılık ve sürat performans görülen gelişimleri desteklemektedir.

Chatara ve ark (2017) sezon içerisinde 6 hafta süresince pilometrik, yön değiştirmeli tekrarlı sprint (YDTS) ve çeviklik olmak üzere 3 farklı antrenman yöntemi uyguladıkları oyuncu grubundaki performans gelişimlerini incelemiştir. Pilometrik antrenman yapan grubun sıçrama performansının, YDST çalışan grubun 30m sürat, YDST en iyi süre ve YDST ortalama performanslarının diğer 2 gruptan anlamlı derecede geliştiğini, çeviklik ve YDST uygulayan grubun ise pilometrik gruba göre daha iyi sonuç gösterdiği bildirilmiştir. Bu bulgular doğrultusunda spora özgü antrenman uygulamalarının özellikle ergenlik öncesi oyuncuların özel antrenman planlamalarına konulması önem teşkil etmektedir. Makhlof ve ark (2016) dayanıklılık antrenmanı sonrası kuvvet ve kuvvet antrenmanı sonrası dayanıklılık antrenmanı uyguladıkları ergenlik öncesi 2 farklı oyuncu grubunda dayanıklılık sonrası kuvvet antrenmanı uygulanan grupta Yoyo Seviye 1 test performanslarında diğer gruba göre fazla gelişim meydana geldiğini raporlamışlardır. Belirtilen bu farklı gelişim uygulanan antrenman yönteminin oyuncuların performans gelişimi açısından önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Genç oyuncuların yarım sezonluk gelişimlerini inceleyen Arregui-Martin ve ark (2020) antrenman ve maç içeren 18 haftalık periyotta özellikle dayanıklılık performansında önemli artış (koşu mesafesinde %26.12 değişim) olduğunu tespit etmişlerdir. Yarım sezonluk gelişimin bizim çalışmamızdaki gelişimden (koşu mesafesinde %37.47 değişim) az olması araştırmamızın Arregui-Martin ve ark (2020)'nin çalışmasına göre daha uzun süreli (2 yıl) olması ile açıklanabilir. Başka bir çalışmada Dragijsky ve ark (2017) bir sezon boyunca Çekya ligi U13 takımında fiziksel performans parametrelerinin değişimini incelemiştir. 30 m sprint, dayanıklılık ve çeviklik performanslarının sezon öncesi hazırlık antrenmanları öncesi, müsabakaların başlama öncesi, devre arası ve sezon sonu performans değerlerinde anlamlı derecede farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Literatürdeki bu çalışmalar dikkate alındığında antrenman yarışma performansının oyuncuların dayanıklılık özelliği üzerinde önemli bir gelişim etkisi olduğu söylenebilir. Bu da Abade ve ark (2014)'ni destekler nitelikte sonuçlar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmada görülen yaşa ve antrenmana bağlı uzun süreli gelişiminde literatüre paralel olduğu söylenebilir.

Antrenman ile birlikte biyolojik olgunlaşmanın genç yaş kategorilerinde sürat, kuvvet ve güç özelliklerinde önemli etkiye sahip olduğu, ergenlikle birlikte antrenman uygulamalarının motor sinir ve nöron olgunlaşması ile myelinleşmeyi arttırdığı belirtilmektedir (Dragijsky ve ark 2017). Bu bilgiye ek olarak motor performansın ergenlik öncesi sporcularda gelişiminin daha fazla olduğunu öne sürmektedirler (Abade ve ark 2014). Gustin ve ark (2017) maç koşu performansı ve beceri uygulamasını inceledikleri çalışmada farklı yaş grupları ve yaş gruplarının kendi içindeki farklılıkların biyolojik olgunlaşma ve kronolojik yaş ile açıklamışlardır. Unnithan ve ark (2012) genç futbolcularda yetenek tanımlaması isimli çalışmalarında daha gelişmiş yapıya sahip olan oyuncuların daha yüksek sıçrama ve topa vuruş hızı sergilediklerini belirtmektedirler. Bu çalışmada 2 sezon boyunca oyuncuların boy ve vücut ağırlıklarındaki gelişimin anlamlılığı biyolojik olgunlaşmanın devam ettiği ve elde edilen sürat ve dayanıklılık performanslarındaki anlamlı farklılığı açıklamaktadır ve Chatara ve ark (2017) ile Dragijsky ve ark (2017)'nin çalışmalarını destekler niteliktedir.

Futbol antrenman üniteleri düşünüldüğünde dayanıklılık gelişiminde daha çok dar alan oyunları ve uzun mesafe aralıklı koşu antrenmanlarının yaygın şekilde antrenörler tarafından tercih edildiği bilinmektedir (Hoff

ve ark 2002, Helgerud ve ark 2001, Katis ve Kellis 2009, Aşçı 2016). Ancak tekrarlı sprint dayanıklılığı yorgunluğa karşı koyabilmek ve maçın son dakikalarında da aynı sprint becerisini ortaya koyabilmek açısından önemlidir. Bu araştırmada tekrarlı sprint test süreleri ve yorgunluk indeksindeki görülen anlamlı artışın dayanıklılık ve sürat değerlerinde görülen sırasıyla anlamlı artış ve azalış ile çeliştiği düşünülebilir. Ancak araştırmada kullanılan test yön değiştirmeler içeren ve dinlenme süresi diğer testlere nazaran daha kısa olan bir testtir. Bilindiği üzere sprint maksimum efor isteyen bir beceridir ve sprintte daha çok fosfojen sistem kullanılır. Artan kas kitlesi ile birlikte fosfojen sistemin daha etkin kullanılması bu sisteme yönelik alıştırılmalar ile mümkün kılınabilir. Tekrarlı sprint test sonuçlarındaki istatistiksel azalışın fosfojen sisteme yönelik egzersizlerin yapılmaması ile açıklanabilir. Nedrehagen ve Saeterbakken (2015) tekrarlı sprint antrenmanları ve düzenli futbol antrenmanı uygulayan iki grubu karşılaştırdıkları çalışmada tekrarlı sprint antrenmanı yapan grubun dayanıklılık özelliğinin anlamlı derecede geliştiği, futbola özgü antrenman yapan grupta ise dayanıklılık ve tekrarlı sprint özelliğinde anlamlı bir gelişme olmadığını bildirmiştir. Spesifik antrenman uygulamalarının yapılmasının tekrarlayan sprintlerde gelişim sağladığı ve antrenman uygulamalarına konulması sprint dayanıklılığını geliştirecektir (Nedrehagen ve Saeterbakken 2015).

Abade ve ark (2014) ergenlik öncesi sporcularda motor performansın gelişiminin daha fazla olduğunu öne sürmektedirler. Özellikle yapılan spora özgü antrenmanların genç sporcularda planlanması ve periyodlanması gerekmektedir. Ancak literatürde oyuncuların performanslarındaki gelişmeleri boylamsal olarak değerlendiren çalışma sınırlı sayıdadır (Philippaerts ve ark 2006, Dragijsky ve ark 2017, Talu 2018) ve bu genç futbolcuların yaşa göre performans değişimlerini yorumlamayı güçleştirmektedir. Futbolda teknik-taktik beceriler ile birlikte motor becerilerin geliştirilmesi, motor beceriye yönelik antrenman uygulamalarının sezonluk değerlendirilmesi ve planlamalarda yer alması sporcu gelişimi açısından gereklidir. Yapılacak olan makro ve mezosikluslerde futbola özgü dayanıklılık, sürat ve tekrarlayan yön değiştirmeli sprint becerilerine özgü antrenmanların konulması genç sporcuların performanslarını geliştirecektir.

KAYNAKLAR

- Abade EA, Gonçaves BV, Classifying young soccer players by training performances. *Perceptual & Motor Skills: Physical Development & Measurement*. 2014;119(3);971-984.
- Arregui-Martin MA, Garcia-Tabar I, Gorostiaga EM. Half Soccer Season Induced Physical Conditioning Adaptations in Elite Youth Players. *International Journal of Sport Medicine*. 2020;41(02);106-112.
- Aşçı A. Heart Rate Responses during Small Sided Games and Official Match-Play in Soccer. *Sports*. 2016;4(31);2-7.
- Bangsbo J. *Fitness Training in Football: A Scientific Approach*. Bagsvaerd, Denmark: HO+Storm, 1994.
- Chtara M, Rouissi M, Haddad M, Chtara H, Chaalali A, Owen A, Chamari K. Specific physical trainability in elite young soccer players: efficiency over 6 weeks' in-season training. *Biology of Sport*. 2017;34(2);137-148.
- Diker G, Müniroğlu S. 8-14 Yaş Grubu Futbolcuların Bazı Fiziksel Özelliklerinin Yaş Gruplarına Göre Farklılıklarının İncelenmesi. *YL. Tezi*. Ankara. 2013.
- Dragijsky M, Maly T, Zahalka F, Kunzmann E, Hank M. Seasonal Variation of Agility, Speed and Endurance Performance in Young Elite Soccer Players. *Sports*. 2017;5(12);2-8.
- Gastin PB, Tangalos C, Torres L, Robertson S. Match running performance and skill execution improves with age but not the number of disposals in young Australian footballers. *Journal of Sport Sciences*. 2017;35(24);2397-2404.
- Gharbi Z, Dardouri W, Haj-Sassi R, Chamari K, Souissi N. Aerobic and anaerobic determinants of repeated sprint ability in team sports athletes. *Biol Sport*. 2015;32(3);207-212.
- Helgerud J, Engen LC, Wisloff U. Aerobic endurance training improves soccer performance. *Med Sci Sports Exerc* 2001;33(11):1925-1931
- Hoff J, Wisloff U, Engen LC, Kemi OJ, Helgerud J. Soccer specific aerobic endurance training. *British Journal of Sports Medicine*. 2002;36;218-221.

- Hoffmann JJ, Jr., Reed JP, Leiting K, Chiang CY, Stone MH. Repeated sprints, high-intensity interval training, small-sided games: theory and application to field sports. *Int J Sports Physiol Perform.* 2014;9(2):352-357.
- Katis A, Kellis E. Effects of small-sided games on physical conditioning and performance in young soccer players. *Journal of Sport Science and Medicine.* 2009;8(2009):374-380.
- Makhlouf I, Castagna C, Manzi V, Laurencelle L, Behm DG, Chaouachi A. Effect of sequencing strength and endurance training in young male soccer players. *Journal of Strength and Conditioning Research.* 2015;30(3):841-850.
- Meckel Y, Machnai O, Eliakim A. Relationship among repeated sprint tests, aerobic fitness, and anaerobic fitness in elite adolescent soccer players. *J Strength Cond Res.* 2009;23(1):163-169.
- Nedrehagen ES, Saeterbakken AH. The Effects of in-Season Repeated Sprint Training Compared to Regular Soccer Training. *Journal of Human Kinetics.* 2015;49(2015):237-244.
- Philippaerts RM, Vaeyens R, Janssens M, van Renterghem B, Matthys D, Craen R, Bourgois J, Vrijens J, Beunen G, Malina RM. The relationship between peak height velocity and physical performance in youth soccer players *Journal of Sport Sciences.* 2006;24(3):221-230.
- Shephard RJ. Biology and medicine of soccer, an update. *Journal of Sports Sciences,* 1999;17, 757-786.
- Talu B. Amatör Adölesan Sporcularda Farklı Genç Sporcu Geliştirme Programlarının Fiziksel Uygunluk Üzerine Etkisi. *Acıbadem Sağlık Bilimleri Dergisi.* 2018;9(4):424-431.
- Tunçel A ve Arı Y. (2019).Çocuklarda spor ile değişen fizyolojik süreçler. Ed. Canlı U, Taşkın C, Çalık VK. Çocuklar için spor eğitimi içinde (s:167-188).
- Tunçel A, Harbili E, Arı Y. Genç Futbolcularda Çeviklik Test Protokolleri ve Tekrarlı Sprint Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. 3.Union of Thrace Universities International Health Science Proceeding Book. 24-26 October 2019. Çanakkale, Turkey. 579-583.
- Umnithan V, White J, Georgiou A, Iga J, Drust B. Talent identification in youth soccer. *Journal of Sport Sciences.* 2012;20(15):1719-1726.

VITAMIN D SUPPLEMENTATION TO REDUCE AND PREVENT ACUTE RESPIRATORY DISTRESS SYNDROME (ARDS) IN COVID-19 PATIENTS

Lect. Gülşah TOLLU

Department of Laboratory and Veterinary Health, Mersin University, Mersin/TURKEY

ORCID:0000-0002-4866-0855

Assist. Prof. Dr. Emre SERİN

Faculty of Sport Sciences, Mersin University, Mersin/ TURKEY

ORCID:0000-0001-5669-9656

ABSTRACT

Although COVID-19 affects individuals from all segments of the society, it is more severe in certain age and disease groups. The main complication of COVID-19 is due to various mechanisms such as Acute Respiratory Distress syndrome (ARDS), cytokine storm, renin-angiotensin system dysregulation, neutrophil activation and increased microcoagulation. Vitamin D deficiency is more common in older age groups, smokers, obese, patients with chronic diseases such as diabetes, hypertension, various gastroenterological diseases, and individuals with respiratory tract infections by different mechanisms. High-risk groups with more complications and higher mortality in COVID-19 coincide with groups with a higher incidence of vitamin D deficiency. We believe that vitamin D deficiency may be one of the major risk factors for COVID-19 complications and higher mortality. The role of vitamin D in reducing the risk of infection is explained by various mechanisms. These mechanisms are decreased pro-inflammatory cytokine production, increased anti-inflammatory cytokine production, and vitamin D's immunomodulatory role. Current data suggest that vitamin D deficiency may pose a risk for COVID-19, and that improving vitamin D levels in risk reduction will positively contribute to cheap, reliable results. Several randomized clinical trials are ongoing using oral vitamin D or oral Calcifediol (25OHD). Oral Calcifediol is shown as the most promising approach in a pilot study. New interesting findings suggest that by inducing progesterone-induced blocking factor (PIBF), vitamin D can regulate the immune response and also modulate the cytokine IL-6, which appears to be increased in COVID-19 infections. In Slovenia, medical practitioners have been urgently advised to supplement vitamin D for COVID-19 patients in high-risk and vulnerable individuals. In our country, there is no scientific consensus on a "determined" vitamin D supplement dose for COVID-19.

Keywords: COVID-19, ARDS, Vitamin D, Cytokine

1. INTRODUCTION

The Corona Virus Disease 2019 (COVID-19) outbreak is causing increased morbidity and mortality worldwide. A different course of the disease is observed in infected people. Some patients, especially the elderly or those with chronic diseases, are at high risk of death. While vaccines and some therapeutic interventions for the disease for which there is no proven treatment have proven benefits, other approaches (including vitamin D) that may affect the course of the disease deserve special attention. The COVID-19 pandemic and its rapid spread is a global health threat with an unstable consequence around the world. New data have reported the antiviral effects of vitamin D, which can directly inhibit viral replication and also be effective in an anti-inflammatory and immunomodulatory manner (Bloch, ve diğerleri, 2020; Beigel JH, 2020). It has been suggested that vitamin D supplementation could be a potentially promising and safe approach to reduce the risk of COVID-19 infections and death (Grant, ve diğerleri, 2020). Until the 21st century, vitamin D was primarily known for its role in regulating calcium and bone health and preventing rickets (Chibuzor, Graham-Kalio, Osaji, & Meremikwu, 2020). However, research over the past 20 years has shown that vitamin D also deeply affects immune cells and generally reduces inflammation (Agrawal & Yin, 2014). Vitamin D is a powerful epigenetic regulator affecting more than 2500 genes, affecting autoimmune diseases such as cancer, diabetes mellitus, acute respiratory infections and multiple sclerosis (Grant, Al Anouti, & Moukayed, 2020; Carlberg, 2019; Hayes & Ntambi, 2020). SARS-CoV-2 appears to primarily use the process of immune

avoidance during infection, a known pathogenic process of acute respiratory disease syndrome (ARDS) development, followed by hyperreaction and cytokine storm in some patients. SARS-CoV-2 uses angiotensin converting enzyme 2 as its host receptor to enter alveolar and intestinal epithelial cells. Subsequent dysregulation of the renin-angiotensin system can lead to excessive cytokine production, resulting in proactively lethal ARDS (Jakovac, 2020). After determining that there are risk factors for COVID-19 infection, the relationship between vitamin D and COVID-19 has begun to be investigated. In this study, the importance of vitamin D supplementation to reduce and prevent ARDS occurring in COVID-19 patients has been investigated by reviewing current articles.

2. VITAMIN D AND MECHANISMS TO DECREASE VIRAL INFECTIONS

Vitamin D is a steroid hormone that is either endogenously produced by the effect of ultraviolet radiation on the skin or can be obtained from exogenous food sources and dietary supplements. There are two different forms of vitamin D, which is a fat-soluble vitamin, as cholecalciferol (vitamin D3) and ergocalciferol (vitamin D2). Cholecalciferol is synthesized endogenously from 7-dehydrocholesterol as a result of skin exposure to ultraviolet B rays of sunlight. Ergocalciferol, on the other hand, is the vitamin D analogue produced by plants, fungi and yeasts as a result of photosynthesis. Both cholecalciferol and ergocalciferol are biologically inactive precursors of vitamin D. The conversion of vitamin D into its active form occurs in the liver and kidneys, respectively. Both forms of vitamin D are transported to the liver by vitamin D-binding protein (DBP), 25 (OH) vitamin D in hepatocytes and the active form 1,25-dihydroxy vitamin D by the enzyme 1-alpha hydroxylase in the kidneys. It is converted to 1,25 (OH)₂, the active form of vitamin D, affects many tissues by binding to vitamin D receptors (VDR) expressed in many cells including liver, pancreas, brain, lung, breast, skin, muscle and adipose tissue. Therefore, in addition to taking a role in skeletal development by balancing calcium and phosphorus. It plays a role in the regulation of insulin secretion, blood pressure regulation, regulation of immune functions, cell proliferation and differentiation. The best source of vitamin D is vitamin D3 of endogenous origin, which is formed after exposure to ultraviolet B rays from 7-dehydrocholesterol in the skin. More than 90% of vitamin D is synthesized by exposure to sunlight and is naturally found in a limited number of foods. Good dietary sources of vitamin D include fatty fish (herring, mackerel and tuna), fish liver, egg yolk, beef liver and mushrooms. Since the vitamin D requirement could not be met sufficiently with foods, foods were started to be enriched with vitamin D. In America, Canada and some European countries; Milk, yogurt, orange juice and breakfast cereals are enriched with vitamin D (Roseland, Phillips, Patterson, Pehrsson, & Taylor, 2018). Vitamin D status in the human body is assessed by 25 (OH) vitamin D level. Serum 25 (OH) vitamin D level is accepted as 30 ng / mL threshold value and values below 30 ng / mL are considered as insufficient / low and below 10 ng / mL as deficiency. It is stated that a serum 25 (OH) vitamin D level of 30 ng / mL and above is the optimum value for vitamin D to be effective in calcium bone and muscle metabolism (Rosen, ve diğerleri, 2012). Vitamin D deficiency is a public health problem affecting more than a billion people worldwide in all life stages (Holick, 2017). Over the past decade, many studies have shown a potential link between vitamin D deficiency and various diseases, including systemic infection (Dankers, Colin, van Hamburg, & Lubbe, 2017; Infante, Ricordi, Sanchez, & Clare-Salzler, 2019).

3. THE RELEVANCE OF VITAMIN D TO COVID-19

After the determination of the expression of vitamin D receptors in epithelium, neutrophil, monocyte, T and B lymphocytes. It has begun to be considered that vitamin D has an important role in immune system regulation. In addition, these immune system cells can convert 25 (OH) vitamin D to its active form, 1,25 (OH)₂ vitamin D, by expressing CYP27B1 (Korf, Decallonne, & Mathieu, 2014). In short, the role of vitamin D in immune response mechanisms is regulated by the presence of 25 (OH) vitamin D by stimulating 1,25 (OH)₂ D in target tissues of the immune system as a result of induction of CYP27B1 by pathogens (Bilezikian, Bikle, Hewison, & Lazaretti-Castro, 2020). The antimicrobial effect of vitamin D has been proven 30 years ago by showing that it enhances the antimicrobial effects of macrophages and monocytes, which are important effector cells fighting against pathogens such as *Mycobacterium tuberculosis*. The active form of vitamin D activates the transcription of 1,25 (OH)₂ vitamin D VDRs with antimicrobial peptides such as β -defensin and cathelicidin (Prietl, Treiber, Pieber, & Amrein, 2013). Vitamin D prevents virus entry into cells and prevents replication of the virus by induction of peptides such as β -defensin and cathelicidin. At the same time, vitamin D has an antiviral effect by providing autophagy, which is a basic biological process that ensures cell homeostasis.

Autophagic encapsulation of viral particles leads to an adaptive antiviral immune response by providing lysosomal degradation and antigen presentation (Bilezikian, Bikle, Hewison, & Lazaretti-Castro, 2020). With its immunomodulatory effect, vitamin D plays a role in both innate and adaptive immunity response. Natural immunity is immunity that is natural in the host, without encountering infectious agents. Adaptive immunity is the immunity that the host gains as a result of exposure to the infectious agent or its products. The expression of CYP27B1 in the epithelium, which is effective in the initiation of the natural immune functions that respond to pathogens first, takes part in the production of immunite-defensin and cathelicidin, which are epithelial antimicrobial peptides, enables the differentiation of monocytes to macrophages and increases the phagocytic activity of macrophages. It is also involved in the adaptive (acquired) immune response by modulating immunogenic or tolerogenic signals such as expression of cytokines and co-stimulatory molecules by presenting antigen to T and B cells of dendritic cells and macrophages (Bilezikian, Bikle, Hewison, & Lazaretti-Castro, 2020). As mentioned above, vitamin D's role in natural and adaptive immune response due to its antibacterial, antiviral and immunoregulatory effects suggests that it may also be effective in the prevention and treatment of COVID-19 infection.

4. MAJOR MECHANISM INVOLVED IN THE PATHOGENESIS OF ARDS

ARDS is an important component of pathophysiological processes in which severe COVID-19 patients continue to develop multi-organ dysfunction with high mortality. Tissue damage caused by the SARS-CoV-2 virus causes hyperactivation of macrophages and granulocytes known as cytokine storm, and excessive production of proinflammatory cytokines. The cytokine storm experienced in most of the severe cases of Covid-19 ARDS is a seriously life-threatening condition that causes arterial and venous thromboembolisms due to diffuse intravascular coagulation and hypoxia, and is an important determinant of prognosis (Zabetakis, Lordan, Norton, & Tsoupras, 2020). In a study conducted in the Netherlands, hypercoagulation was observed in one third of Covid-19 cases (Klok, Kruip, Van der Meer, & Arbous, 2020), approximately half of the patients with cytokine storm were found to have lung damage such as ARDS (MooreJ & June, 2020). Vitamin D has a potential role in the modulation of cytokine storm. Vitamin D reduces the production of pro-inflammatory cytokines such as tumor necrosis factor- α and interferon- γ , and increases the expression of anti-inflammatory cytokines by macrophages (Grant, Lahore, McDonnell, & Baggerly, 2020). In the COVID-19 pandemic, the relationship of vitamin D with COVID-19 infection has been one of the most discussed and researched topics. In countries where the prevalence of COVID-19 is high (China, Iran, Italy, Spain, etc.), it is generally seen that the prevalence of vitamin D deficiency / deficiency is also high. In a study examining COVID-19 mortality rates and vitamin D deficiency data of countries, it was determined that serum 25 (OH) vitamin D levels are low in European countries where COVID-19 infection and mortality rates are high. At the same time, in the Southern Hemisphere the mortality rate due to COVID-19 is lower than the Northern Hemisphere, the incidence of COVID-19 infection and mortality is higher in races with dark skin, Northern Europe such as Norway, Finland and Sweden. The low mortality rate from COVID-19 in their country has been associated with the high intakes of vitamin D with diet, due to the national policies on vitamin D enrichment of foods in these countries (Laird, Rhodes, & Kenny, 2020). In a study evaluating the relationship between serum 25 (OH) vitamin D concentrations and the incidence of COVID-19 by ethnicity (Caucasian, Black and South Asian), 348,598 individuals aged 37-73 years received COVID-19 tests between March 16 and April 14, 2020, results and serum 25 (OH) vitamin D levels were obtained from the UK national database (UK Biobank). According to the results of the study, while there was a relationship between serum vitamin D concentrations and Covid-19 infections (OR 0.99 95% CI 0.99 - 0.999, $p < 0.05$), this relationship was insignificant when adapted according to ethnic origin (OR 1.00 95% CI 0.998-1.01, $p > 0.05$) determined (Hastie, Mackay, Ho, & Celis-Morales, 2020). In a study evaluating serum 25 (OH) vitamin D levels of COVID-19 cases ($n = 134$) in North East England, 37.3% of COVID-19 cases had serum vitamin D levels < 25 ng / ml, in 21.6% of individuals Serum vitamin D levels were determined to be ≤ 15 ng / ml. In addition, although statistically insignificant, COVID-19 cases treated in the intensive care unit were found to have lower serum 25 (OH) vitamin D levels compared to COVID-19 cases not receiving treatment in the intensive care unit (respectively, 33.5 ± 16.8 ng / ml. and 48.1 ± 38.2 ng / ml, $p > 0.05$) (Panagiotou et al., 2020). In a meta-analysis, the relationship between the severity of the disease, the need for intensive care treatment, mortality rates and serum vitamin D levels in COVID-19 cases were evaluated. The mean serum 25 (OH) vitamin D levels of 1,368 patients included in the study were 22.9 nmol / L, patients with poor prognosis ($n = 634$) had significantly lower serum vitamin D

levels than patients with good prognosis (n = 669) (OR -5.12 95% CI - 9.14 to -1.10, p = 0.012) (Munshi et al., 2020).

5. RESULT

As a result, vitamin D increases cellular immunity due to its antioxidant, anti-inflammatory, antiviral and immunomodulatory effects. Therefore, in order to be protected from COVID-19 and similar viral infections, vitamin D deficiency should not be seen in individuals. For this, it should be in contact with sunlight, which is the best source of vitamin D, for 15-20 minutes when the sun's rays are not steep. Dietary sources of vitamin D such as egg yolk, fatty fish, red meat should be included in the daily diet. Daily vitamin D intake levels according to Turkey Nutrition Guide (age 5-69 600 IU / day, 800 years \geq 70 IU / day) must be met. It is recommended that the serum vitamin D levels of individuals who are in the risk group for vitamin D and COVID-19 disease should be checked regularly and supplementation under the supervision of a physician in case of deficiency / insufficiency.

REFERENCES

- Agrawal, D., & Yin, K. (2014). Vitamin D and inflammatory diseases. *J Inflamm Res*, 7:69–87.
- Beigel JH, T. K. (2020). Remdesivir for the treatment of Covid-19 — preliminary report. *NEJM*, 383:1813-1826.
- Bilezikian, J., Bikle, D., Hewison, M., & Lazaretti-Castro, M. (2020). Mechanisms in endocrinology: vitamin D and COVID-19. *European Journal of Endocrinology*, doi: 10.1530/EJE-20-0665.
- Bloch, E., Shoham, S., Casadevall, A., Sachais, B., Shaz, B., Winters, J., . . . Grossman, B. (2020). Deployment of convalescent plasma for the prevention and treatment of COVID-19. *130*(6).
- Carlberg, C. (2019). Vitamin D Signaling in the Context of Innate Immunity: Focus on Human Monocytes. *Front Immunol*, 10:2211.
- Chibuzor, M., Graham-Kalio, D., Osaji, J., & Meremikwu, M. (2020). Vitamin D, calcium or a combination of vitamin D and calcium for the treatment of nutritional rickets in children. *Cochrane Database Syst Rev*, 4:CD012581.
- Dankers, W., Colin, E., van Hamburg, J., & Lubbe, E. (2017). Vitamin D in autoimmunity. *Molecular mechanisms and therapeutic potential Front Immunol*, 7:697.
- Grant, W., Al Anouti, F., & Moukayed, M. (2020). Targeted 25-hydroxyvitamin D concentration measurements and vitamin D3 supplementation can have important patient and public health benefits. *Eur J Clin Nutr*, 74:366–376.
- Grant, W., Lahore, H., McDonnell, S., Baggerly, C., French, C., Aliano, J., & Bhattoa, H. (2020). Evidence that vitamin D supplementation could reduce risk of influenza and COVID-19 infections and deaths. *Nutrients*, 12:988.
- Hastie, C., Mackay, D., Ho, F., & Celis-Morales, C. (2020). Vitamin D concentrations and COVID-19 infection in UK Biobank. *Diabetes & Metabolic Syndrome*, 14(4)561-565.
- Hayes, C., & Ntambi, J. (2020). Multiple Sclerosis: Lipids, Lymphocytes, and Vitamin D. *Immunometabolism*, 2:2.
- Holick, M. (2017). The vitamin D deficiency pandemic: approaches for diagnosis, treatment and prevention. *Rev Endocrine Metab Disord*, 18:153-165.
- Infante, M., Ricordi, C., Sanchez, J., & Clare-Salzler, M. (2019). Influence of vitamin d on islet autoimmunity and beta-cell function in type 1 diabetes. *Nutrients*, 11:2185.
- Jakovac, H. (2020). COVID-19 and vitamin D—is there a link and an opportunity for intervention? *Am J Physiol Endocrinol Metab*, 318.

- Klok, F., Kruip, M., Van der Meer, N., & Arbous, M. (2020). Incidence of thrombotic complications in critically ill ICU patients with COVID-19. *Thrombosis Research*, 191,145-147.
- Korf, H., Decallonne, B., & Mathieu, C. (2014). Vitamin D for infections. *Current Opinion in Endocrinology, Diabetes and Obesity*, 21:(6);431-436.
- Laird, E., Rhodes, J., & Kenny, R. (2020). Vitamin D and inflammation: potential implications for severity of COVID-19. *Irish Medical Journal*, 113(5)81.
- MooreJ, J., & June, C. (2020). Cytokine release syndrome in severe COVID-19. *Science*, 368(6490)473-474.
- Priehl, B., Treiber, G., Pieber, T., & Amrein, K. (2013). Vitamin D and immune function. *Journal of Investigative Medicine*, 5(7)2502-2521.
- Roseland, J., Phillips, K., Patterson, K., Pehrsson, P., & Taylor, C. (2018). Vitamin D in foods: an evolution of knowledge. In *Vitamin D. Elsevier*, 41-77.
- Rosen, C., Abrams, S., Aloia, J., Brannon, P., Clinton, S., & Durazo-Arvizu, R. (2012). IOM committee members respond to Endocrine Society vitamin D guidelines. *J Clin Endocrinol Metab*, 97:1146-52.
- Zabetakis, I., Lordan, R., Norton, C., & Tsoupras, A. (2020). COVID-19: The Inflammation Link and the Role of Nutrition in Potential Mitigation. *Nutrients*, 12(5)1466.

**VAR SİSTEMİNİN TÜRKİYE FUTBOL SÜPER LİGİNDE SEZONLARA GÖRE
KARŞILAŞTIRILMASI**

**COMPARISON OF VAR SYSTEM IN TURKEY FOOTBALL SUPER LEAGUE ACCORDING TO
SEASONS**

Ünal SAKİ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, Samsun

Prof. Dr. Soner ÇANKAYA

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, Samsun

ÖZET

VAR sisteminin Türkiye futbol süper liginde iki sezon kullanıldıktan sonra oyun alanı içinde önceki sezona göre meydana gelen değişiklikler ve beraberinde getirdikleri merak konusu olmaktadır. Bu açıdan çalışmanın amacı, VAR sisteminin Türkiye futbol süper liginde uygulamaya konulmadan önceki 2017-2018 sezonu ile kullanılmaya başlandığı 2018-2019 ve 2019-2020 sezonlarının fauller, kartlar, goller, penaltılar, ofsaytlar, oyun süresi, topun oyunda kalma süresi ve hakem kararları açısından karşılaştırılmasını sağlamaktır. VAR'ın uygulamaya konulmasından önceki ve sonraki sezonları karşılaştırmak için gözlemsel çalışmanın alt başlıklarından biri olan retrospektif çalışma modeline göre hareket ederek müsabakaların istatistiksel verilerinden yararlanılmıştır. Bu bağlamda VAR'ın uygulanmaya başlandığı sezonlarda ofsayt ve faullerde düşüş olduğu gözlenmiştir. Ayrıca topun oyunda kalma süresi azalırken, oyun süresinde de artış tespit edilmiştir. Son olarak penaltı sayısı artarken gol sayısında azalma olduğu ifade edilebilir. Elde edilen bilgiler VAR sisteminin spor otoriteleri tarafından farklı bir perspektinden değerlendirilmesine katkı sunabilir.

Anahtar Kelimeler: Futbol, Süper lig, Sezon, VAR sistemi.

ABSTRACT

After VAR system has been used for two seasons in Turkey football Super League, the changes it has brought in the game when compared with the previous seasons have become an issue of curiosity. In this respect, the aim of the present study is to compare 2017-2018 season, the season before VAR system was put into practice in Turkey football Super League, and 2018-2019 and 2019-2020 seasons when VAR system was put into practice in terms of fouls, cards, goals, penalties, offside, duration of play, the time the ball was in the play and decisions of the referees. In order to compare these seasons before and after VAR was put into practice, statistical data of games were used by using retrospective study model, one of the subtitles of observational study. In this context, a decrease was found in offside and fouls in these seasons when VAR was put into practice. In addition, while the time the ball was in play was found to decrease, an increase was found in the playing time. Finally, it can be stated that there was a decrease in the number of goals while the number of penalties increased. The data obtained can contribute to the evaluation of VAR system by sport authorities from a different perspective.

Key Words: Football, Superleague, Season, VAR system

GİRİŞ

Spor dünyası, zafer ve sevinçten, yenilgi ve üzüntüye kadar değişen duygularla birçok tepe ve zirve ile doludur. Sporseverler ve oyuncular için maç görevlilerinin geri dönüşü olmayan yanlış kararlarından kaynaklanan haklarından mahrum kalma hissi çok zor gelir (Lapkini, 2019). Burada bakılması gereken temel nokta, verilen kararların yanlış olduğu mu yoksa kasıtlı olarak verilen bir karar mı olduğudur (Durna, 1997).

Son yıllarda hakemlerin karar almalarına yardımcı olmak ve yanlış kararları azaltmak için teknolojiler desteklenmektedir (Arastey, 2019). 2012 yılında uygulamaya konulan gol çizgisi teknolojisinden sonra kararların doğruluğunu arttırmak için video yardımcı hakem (VAR) sistemi geliştirilmiştir (Medeiros, 2018).

Video Assistant Referee (VAR) sistemi; maçı yöneten hakemlerin skoru etkileyebilecek bir pozisyonda kararsız kalmaları halinde, saha kenarına kurulan ekrandan pozisyonu tekrar izleyip, karar vermelerini sağlayan sistemdir (Dandıl ve Özkul, 2019). VAR çok basit ve genel bir teknolojidir ve ana özelliği video kayıt yeteneğidir. Olayları gerçek zamanlı olarak gösterirken video kaydetme özelliğine sahiptir (Shollo ve Xiao, 2019).

Mevcut sistem ilk defa 1 Eylül 2016'da İtalya ile Fransa arasında oynanan hazırlık maçında denenmiş ardından büyük bir organizasyon olan Dünya kupasında kullanılmıştır (Demir, 2019). Başarılı sonuçlar elde edilmesi birçok ülkenin liglerinde kullanılmasını sağlamıştır. Ülkemizde de Türkiye Futbol Federasyonu (TFF) tarafından 2018-2019 Spor Toto Süper Lig Lefter Küçükandonyadis Sezonu'nda hayata geçirilmiştir (Engin ve Çelik, 2019).

Ligimizde VAR sisteminin kullanılmaya başlamasıyla birlikte spor camiasından olumlu ve olumsuz birçok görüş bildirilmiştir. Teknik direktör Ersun Yanal, bu uygulamanın futbolun doğasına aykırı olduğunu iddia ederek, "Video uygulamasına, oyunun durmasına karşıyım. Birbirimize güvenmeliyiz. Birbirimizi baskı altına alıp futbol iklimini kirletmemeliyiz. 'Top çizgiyi geçti mi, geçmedi mi?' gibi küçük uygulamalar yapılabilir ama bu kapsamda bir uygulamayı futbolun doğasına aykırı buluyorum." diyerek eleştiride bulunmuştur (Çankaya ve ark., 2020). Sistem ile ilgili daha yapıcı görüş bildiren diğer bir teknik direktör Yılmaz Vural ise VAR'ın genel olarak doğru bir sistem olduğunu belirterek, "Penaltı var mı yok mu, kırmızı mı değil mi, gol mü değil mi, ofsayt var mı yok mu; bunlar hayati şeylerdir. Eleştirilmesine rağmen VAR sisteminin doğruluğuna inanırdım. Hakemin hatalarının engellenmesi yönünde doğru bir sistem" (URL₁, 2020) olduğunu söylemektedir.

Tüm bu görüşleri dikkate alarak araştırmamızda VAR sisteminin Türkiye futbol süper liginde uygulamaya konulmadan önceki 2017-2018 sezonu ile kullanılmaya başlandığı 2018-2019 ve 2019-2020 sezonlarının fauller, kartlar, goller, penaltılar, ofsaytlar, oyun süresi, topun oyunda kalma süresi ve hakem kararları açısından karşılaştırılmasını sağlamak amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Materyal ve Metot

Araştırmada, istenilen bilgilere ulaşmak için gözlemsel çalışma alt başlıklarından biri olan retrospektif çalışma modeli kullanılarak geçmişe dönük elde edilen bilgilerin doğru ve tamamlayıcı yönleri araştırmaya dahil edilmiştir. Bu kapsamda VAR sisteminin Türkiye futbol süper liginde uygulamaya konulmadan önceki 2017-2018 sezonu ile kullanılmaya başlandığı 2018-2019 ve 2019-2020 sezonlarının fauller, kartlar, goller, penaltılar, ofsaytlar, oyun süresi, topun oyunda kalma süresi ve hakem kararları açısından karşılaştırılmasını sağlamak için sezonlara göre 18 süper lig takımı ve maçı yöneten hakemlerin verdiği kararlar incelenmiştir.

Tablo 1'de görüleceği üzere, Türkiye futbol süper ligi 2017-2018 sezonu takımların yaptığı toplam faul sayıları ile 2018-2019 ve 2019-2020 sezonları VAR sistemi kullanımı sonrası takımların toplam faul sayıları verilmiştir.

Tablo:1 Sezonlara göre toplam faullerin dağılımı

Sezonlar	Faul
2017-2018	8917
2018-2019(VAR)	8439
2019-2020(VAR)	8311

Tablo 2'de görüleceği üzere, Türkiye futbol süper ligi 2017-2018 sezonu takım oyuncularının almış oldukları toplam sarı ve kırmızı kart sayıları ile 2018-2019 ve 2019-2020 sezonları VAR sistemi kullanımı sonrası takım oyuncularının toplam sarı ve kırmızı kart sayıları verilmiştir.

Tablo:2 Sezonlara göre toplam sarı ve kırmızı kartların dağılımı

Sezon	Sarı Kart	Kırmızı Kart
2017-2018	1379	88
2018-2019(VAR)	1357	79
2019-2020(VAR)	1385	98

Tablo 3’de görüleceği üzere, Türkiye futbol süper ligi 2017-2018 sezonu takım oyuncularının ofsayt sayıları ile 2018-2019 ve 2019-2020 sezonları VAR sistemi kullanımı sonrası takım oyuncularının toplam ofsayt sayıları verilmiştir (URL₂, 2020).

Tablo:3 Sezonlara göre toplam ofsaytlarındağılımı

Sezonlar	Ofsayt
2017-2018	1295
2018-2019(VAR)	1165
2019-2020(VAR)	1181

Tablo 4’de görüleceği üzere, Türkiye futbol süper ligi 2017-2018 sezonu takımların toplam penaltı ve gol sayıları ile 2018-2019 ve 2019-2020 sezonları VAR sistemi kullanımı sonrası takımların toplam penaltı ve gol sayıları verilmiştir (URL₃, 2020).

Tablo:4 Sezonlara göre toplam penaltı ve gol dağılımı

Sezon	Penaltı	Gol
2017-2018	108	906
2018-2019(VAR)	121	821
2019-2020(VAR)	115	854

Tablo 5’de görüleceği üzere, Türkiye futbol süper ligi 2017-2018 sezonu ortalama maç süresi ile 2018-2019 ve 2019-2020 sezonları VAR sistemi kullanımı sonrası ortalama maç süreleri verilmiştir.

Tablo:5 Sezonlara göre ortalama maç sürelerinin dağılımı

Sezonlar	Süre
2017-2018	96 dk
2018-2019(VAR)	98 dk 26sn
2019-2020(VAR)	98 dk 53 sn

Tablo 6’da görüleceği üzere, Türkiye futbol süper ligi 2017-2018 sezonu ortalama bir maçta topun oyunda kalma süresi ile 2018-2019 ve 2019-2020 sezonları VAR sistemi kullanımı sonrası ortalama bir maçta topun oyunda kalma süresi verilmiştir (URL₄₋₅, 2020).

Tablo:6 Sezonlara göre ortalama bir maçta topun oyunda kalma süresi dağılımı

Sezonlar	Süre
2017-2018	54 dk 48 sn
2018-2019(VAR)	54 dk 39 sn
2019-2020(VAR)	54 dk 19sn

Tablo 7’de görüleceği üzere, Türkiye futbol süper ligi 2017-2018 sezonu hakemlerin göstermiş oldukları toplam sarı ve kırmızı kart sayıları ile 2018-2019 ve 2019-2020 sezonları VAR sistemi kullanımı sonrası hakemlerin göstermiş oldukları toplam sarı ve kırmızı kart sayıları verilmiştir.

Tablo:7 Sezonlara göre hakem kararlarının karşılaştırılması

2017-2018	Sarı Kart	Kırmızı Kart	2018-2019	Sarı Kart	Kırmızı Kart	2019-2020	Sarı Kart	Kırmızı Kart
Cüneyt Çakır	96	8	Cüneyt Çakır	97	3	Cüneyt Çakır	86	6
Hüseyin Göçek	93	5	Hüseyin Göçek	81	4	Hüseyin Göçek	87	5
Fırat Aydınus	111	10	Fırat Aydınus	85	10	Fırat Aydınus	71	3
Mete Kalkavan	102	4	Mete Kalkavan	88	7	Mete Kalkavan	73	3
Ali Palabıyık	111	9	Ali Palabıyık	112	9	Ali Palabıyık	92	11
Halil Umut Meler	97	7	Halil Umut Meler	88	5	Halil Umut Meler	105	11

Tablo 8’de görüleceği üzere, Türkiye futbol süper ligi 2017-2018 sezonu hakemlerin maç başı faul ve penaltı ortalamaları ile 2018-2019 ve 2019-2020 sezonları VAR sistemi kullanımı sonrası hakemlerin maç başı faul ve penaltı ortalamaları verilmiştir (URL₂, 2020).

Tablo:8 Sezonlara göre hakem kararlarının karşılaştırılması

2017-2018	*M.B.F.O.	**M.B.P.O.	2018-2019	*M.B.F.O.	**M.B.P.O.	2019-2020	*M.B.F.O.	**M.B.P.O.
Cüneyt Çakır	33.95	0.45	Cüneyt Çakır	30.04	0.32	Cüneyt Çakır	30.14	0.52
Hüseyin Göçek	30.95	0.14	Hüseyin Göçek	27.29	0.24	Hüseyin Göçek	29.53	0.33
Fırat Aydınus	27.13	0.35	Fırat Aydınus	24.62	0.43	Fırat Aydınus	24.85	0.35
Mete Kalkavan	27.77	0.36	Mete Kalkavan	27.26	0.52	Mete Kalkavan	24.28	0.61
Ali Palabıyık	28.81	0.46	Ali Palabıyık	27.35	0.30	Ali Palabıyık	27.58	0.47
Halil Umut Meler	29.05	0.19	Halil Umut Meler	29.20	0.60	Halil Umut Meler	28.60	0.60

*M.B.F.O:MaçBaşı Faul Ortalaması

**M.B.P.O:MaçBaşı Penaltı Ortalaması

TARTIŞMAVE SONUÇ

Araştırmamızda VAR sisteminin Türkiye futbol süper liginde uygulamaya konulmadan önceki 2017-2018 sezonu ile kullanılmaya başlandığı 2018-2019 ve 2019-2020 sezonlarının fauller, kartlar, goller, penaltılar, ofsaytlar, oyun süresi, topun oyunda kalma süresi ve hakem kararları açısından karşılaştırılması yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar VAR öncesi ve sonrası sezonlar arasındaki farkı iyi yorumlamak adına önemli ve kayda değer bilgi aktarımı sağladığı söylenebilir.

2017-2018 sezonu takımların yaptığı toplam faul sayısı 8917 iken 2018-2019 sezonu 8439, 2019-2020 sezonunda 8311 olduğu, bu durumun VAR sisteminin kullanıldığı sezonlarda takımların yapmış oldukları toplam faul sayısında düşüşgerçekleştiği anlamı taşımaktadır.

2017-2018 sezonu tüm takım oyuncularının almış oldukları toplam sarı kart sayıları 1379 iken, 2018-2019 sezonu 1357, 2019-2020 sezonunda 1389 olduğu ortaya çıkmıştır. Yine 2017-2018 sezonu takım oyuncularının almış oldukları toplam kırmızı kart sayıları 88 iken, 2018-2019 sezonu 79, 2019-2020 sezonunda 98 olmuştur. Bu çıkarım VAR sisteminin ilk kez kullanıldığı sezonda bir önceki sezona göre takım oyuncularının almış oldukları toplam sarı ve kırmızı kart sayılarında düşüş yaşanırken, ikinci kez kullanıldığı sezonda yükseliş yaşandığı görülmektedir. Yapılan bir çalışmada Lago-Peña ve ark. (2019) hem Bundesliga hem de SeriA'da VAR'ın uygulanmasından sonra ofsayt, faul ve sarı kart sayısında önemli bir azalma olduğunu bulmuşlardır. Bu durum VAR'ın oyuncularına agresif davranış ve protestodan kaçınmalarında etkili rol oynadığını ifade etmişlerdir. Araştırmamızda ise, başlangıçta takımlar VAR'ın kullanıldığı ilk sezon kartlar konusunda kontrollü hareketler sergilemelerine rağmen, ikinci sezondan itibaren ve kırmızı kart sayılarının VAR'ın kullanılmadığı sezondan bile fazla olması, VAR sistemine olan güven duygusunun azalmasının yanında sistemin yaptırım gücünün takımlar üzerinde etkisini kaybetmeye başladığı söylenebilir.

2017-2018 sezonu tüm takım oyuncularının ofsayt sayıları 1295 iken, 2018-2019 sezonu 1165, 2019-2020 sezonunda 1181 olması, VAR sisteminin kullanıldığı sezonlarda takım oyuncularının ofsayt sayılarında düşüş olduğunu ortaya koymaktadır. Caruso ve ark. (2016) yaptıkları araştırmada VAR sisteminin kullanılması ile hücum oyuncularının ofsayt kuralına yakalanmamak için daha dikkatli olduklarını bulmuşlardır. Süper ligde de benzer sebeplerden dolayı ofsayt sayılarında düşüş yaşandığı söylenebilir.

2017-2018 sezonu tüm takımların kullandığı toplam penaltı sayısı 108 iken, 2018-2019 sezonu 121, 2019-2020 sezonunda 115 olması, VAR sisteminin kullanıldığı sezonlarda toplam penaltı sayılarının kullanılmayan sezona göre artışgerçekleştiği anlamı taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında penaltı kararı konusunda çekimser kalan hakemlere, destekleyici nitelikte görev aldıkları şeklinde açıklanabilir. 2017-2018 sezonu tüm takımların toplam gol sayısı 906 iken, 2018-2019 sezonu 821, 2019-2020 sezonunda 854 olması, VAR sisteminin uygulandığı sezonlarda uygulanmayan sezona göre toplam gol sayılarında düşüş meydana geldiğini ifade etmektedir.

2017-2018 sezonu ortalama maç süresi 96 dakika iken, 2018-2019 sezonu 98 dakika 26 saniye, 2019-2020 sezonunda 98 dakika 53 saniye olması, VAR sisteminin kullanıldığı sezonlarda ortalama maç süresinde artış yaşandığını göstermektedir. Benzer çalışmada Lago-Peña ve ark. (2019) VAR sisteminin Bundesliga ve SeriA 'da uygulanmasından sonra ortalama maç sürelerinde bir artış olduğunu tespit etmişlerdir.

2017-2018 sezonu ortalama bir maçta topun oyunda kalma süresi 54 dakika 48 saniye iken, 2018-2019 sezonu 54 dakika 39 saniye, 2019-2020 sezonunda 54 dakika 19 saniye olması, VAR sisteminin kullanıldığı sezonlarda ortalama bir maçta topun oyunda kalma süresinde düşüş yaşandığı anlamı taşımaktadır.

Ligin en fazla maç yöneten altı hakeminin VAR sistemi kullanıldığı 2018-2019 ve 2019-2020 sezonlarında 2017-2018 sezonuna göre göstermiş olduğu sarı kart sayıları genel anlamda düşüş gösterdiği ortaya çıkmaktadır. VAR sisteminin kullanıldığı 2018-2019 ve 2019-2020 sezonlarında 2017-2018 sezonuna göre altı hakemin göstermiş oldukları kırmızı kart sayıları arasında aynı yönde ayırt edici bir sonuçtan söz edilememektedir.

Ligin en fazla maç yöneten altı hakeminin VAR sisteminin kullanıldığı 2018-2019 ve 2019-2020 sezonlarında 2017-2018 sezonuna göre maç başı faul ortalamasının genel olarak azaldığı görülmektedir. Ayrıca altı hakemin VAR sisteminin kullanıldığı 2018-2019 ve 2019-2020 sezonlarında 2017-2018 sezonuna göre maç başı penaltı verme ortalamasında genel bir artış ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye futbol süper liginin VAR öncesi ve sonrası şeklinde çeşitli başlıklar altında inceledik. VAR sistemi, oyuncuların oyun içinde aldıkları kararlarda değişikliğe gitmesine (ceza sahası içindeki müdahale

gibi) ve bu durumun takıma avantaj veya dezavantaj olarak geri dönmeye olanak tanıdığı söylenebilir. Hakem açısından ise verilen kararlarda özgüven duygusu oluşturabileceği gibi arkasında sürekli bir denetleme mekanizmasını hissetmesi performansta gelgitler yaşamasına sebep olabilir. Takımların ve hakemlerin VAR sistemine adapte olması doğru çözüm olarak sunulabilir. VAR sisteminin antrenör ve yöneticiler üzerine etkisini de içine alan geniş kapsamlı bir çalışma yapılabilir.

KAYNAKLAR

- Arastey, G.M. Application of Video Technologyın Football Refereeing – Var, Sport Performance Analysis, Nowember 6, 2019.
<https://www.sportperformanceanalysis.com/article/application-of-video-technology-in-football-refereeing-var>
- Caruso, E. M. Burns, Z. C. Converse, B. A. Slow motion increases perceived intent. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 113(33), 9250–9255, 2016.
- Çankaya, S. Saki, Ü. Taşmektepligil, M.Y. VAR Sisteminin 2018-2019 Sezonu Süper Lig Futbol Maçlarına Etkisinin Değerlendirilmesi. Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi, 11(2), 141-154, 2020.
- Dandıl, E. Özkul, İ. Futbol Maçları İçin Bilgisayarlı Görü Destekli Gol Karar Sistemi (GolKaSis): Bir Prototip Çalışma. Fen Bilimleri Dergisi, 7(1), 213-224, 2019.
- Demir, M. Endüstriyel Futbol ve Futbolda Teknoloji Kullanımı. TRT Akademi Geçmişten Geleceğe Televizyon Yayıncılığı, 4(7), 86-103, 2019.
- Durna, E. Türkiye’de Futbol ve Hakem, Yıldızlar Matbaacılık, İstanbul, 1997.
- Engin, S.G. Çelik, V.O. VAR’ ı için YETER! Hakemlerin Gözünden Video Yardımcı Hakem Sistemi. International Journal of Sport Culture and Science, 7(2), 53-68, 2019.
- Lago-Peñas C.; Rey E. & Kalén A. How does Video Assistant Referee (VAR) modify the game in elite soccer?, International Journal of Performance Analysis in Sport, 19(4), 646-653, 2019.
- Lakpini, C. The Video Assistant Referee (VAR): The Patent-Protected Technology Changing the Face of Football, IP Unit, University Of Cape Town, Intellectual Property Unit. 2019.
- Shollo, A., Xiao, X. Back to the Future: De-sequencing Time with Video Assistant Referee Technology, Fortieth International Conference on Information Systems, Munich 2019.
- URL₁: www.hurriyet.com.tr/sporarena/var-sistemi-ve-turk-futboluna-etkisi-40980193 (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2020; Erişim Saati: 14:20).
- URL₂: www.whoscored.com/Regions/225/Tournaments/17/Turkey-Super-Lig (Erişim Tarihi: 26 Haziran 2020; Erişim Saati: 15:13).
- URL₃: www.tff.org/superlig-istatistikleri (Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2020; Erişim Saati: 17:34).
- URL₄: www.goal.com/story/superligde-2018-19-sezonuna-damga-vuran-10-trend/index.html (Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2020; Erişim Saati: 18:40).
- URL₅: www.goal.com/tr/haber/opta-analiz-maclarla-ilgili-bir-takim-seyler/1uvzomqatqm2k1nbnl0nddq320 (Erişim Tarihi: 17 Eylül 2020; Erişim Saati: 20:11).

BİR KADIN GÜLLECİNİN BEŞ YILLIK PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ: VAKA SUNUMU
FIVE-YEAR PERFORMANCE EVALUATION OF A WOMAN SHOT PUT ATHLETE: A CASE
REPORT

Ömer Tarkan TUZCUOĞULLARI

Gaziantep Üniversitesi. Spor Bilimleri Fakültesi

ÖZET

Gülle atma, atletizm branşının atmalar grubu içerisinde yer alır. Atma işlemi; küre şeklindeki demir materyalin vücutla temas halinde; kayma ya da dönme tekniği ile taşınarak elden çıkarılması prensibi ile gerçekleşir. Atlet bu devinimi 2,13 metrelik çember şeklindeki beton ya da benzeri malzeme üzerinde yapar. Tekniğin geliştirilmesi ve uygun performansa ulaşmak için kuvvet, sürat ve koordinasyon gibi biyomotor özelliklerin geliştirilmesi gerekir. Bu vaka çalışmasında elit düzeyde spor yapan Aysel Yılmaz isimli atlet incelenmiştir. Sporunun yirminin üzerinde Türkiye Şampiyonluğu bulunmaktadır. Beş yıldır bu branşı yapan sporcu on üç kez Milli Takımda yer almıştır. Çalışmada sporcunun beş yıllık periyotta kuvvet gelişiminin yanı sıra teknik gelişimi, yardımcı materyaller ile atışları ve testleri takip edilerek, antrenman dönemlerine göre; adet, miktar ve mesafe açısından değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

GİRİŞ

İnsan gelişimi fiziksel, zihinsel, sosyal ve ahlak gelişimi gibi çeşitli temel boyutlardan oluşan karmaşık bir süreçtir ve her bir boyut arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır (Çamlıbel, 2012). Ergenlik döneminde bireyler sadece fizyolojik değil, ruhsal olarak da olgunlaşırlar. Bu olgunlaşma beden değişimi yanı sıra yeni duygu ve ruh halini de geliştirir. “Adolesandaki en önemli değişimlerden birisi hızlı fiziksel büyümedir. Genç 3-5 yıl gibi oldukça kısa bir sürede erişkin hayattaki antropometrik ölçüm değerlerine ulaşır” (Parlaz vd., 2016). Erikson, insan yaşam döngüsünde sekiz evre belirlemiştir. “Altıncı evre yaşam döngüsünde ergenlik sonundan orta yaşlara kadar uzanan genç yetişkinlik dönemidir” (Elkind & Dönmez, 1979).

Araştırmaya konu olan sporcu Aysel Yılmaz’ın performans gelişimi ergenlik dönemi sonu olan 17 yaşından itibaren takip edilmeye başlanmış ve genç yetişkinlik döneminin bir kısmını da içine alan 21 yaşına kadar olan dönemi kapsamaktadır.

Sporcu, atletizmin “gülle atma” branşında faaliyet göstermektedir. Gülle atma: Belli bir ağırlık ve ebatta olan metalden yapılmış küre şeklindeki materyali, tek el tutmak kaydı ile 2,13 metrelik bir çember içinden ve omuz üzerinden atılarak gerçekleştirilir.

Gülle atma; stratejinin olmadığı “kapalı” tabir edilen, benimsenmiş “Rotasyon” ya da “Obrayn” tekniğine dayalı bir spor dalıdır. Her iki teknikte gülle çıkış anında doğrusal momentum uygulanmaktadır. Sporcuda; kuvvet, sürat ve koordinasyon ağırlıklı olarak biyomotor yetenekler geliştirilir. Georgiadis G. ve arkadaşları da benzer bir çalışmada “kas gücünün gülle atma performansını doğrudan etkileyen önemli bir parametre olduğunu”(Georgiadis vd. 2015) yazmışlardır.

Metot

Sporcu; 21 yaşında, 1,68 boy ve 85 kiloya sahip kadındır. 14 yaşında spora başlamış ve temel eğitimi tamamladıktan sonra 17 yaşında özelleşme devresine girmiştir. Araştırma, sporcunun 17 yaş ile 21 yaş arasındaki 5 yılı kapsamaktadır. Sporcu; 24 kez Türkiye Şampiyonu olmuş, 17 kez de Milli Takımda yer almıştır. Uluslar arası yarışmalarda; Akdeniz Oyunlarında 2., Dünya Liselerde 4., U20 Dünya Şampiyonasında 11., U18 Balkanda 6., Kulüpler Avrupa'da 1. 'lik, 3. lük ve 4. lük. Minsk U20 Şampiyonası 2. lik almıştır.

Araştırma Tasarımı

Araştırmada; tek denekli, zaman serisi tasarımı ile uzunlamasına tekrarlanan ölçümler modeli kullanıldı. Bu model için; “Gottman ve diğerleri araştırmacının araştırma üzerinde kontrol sahibi olabileceğini iddia ediyor” (Christensen, 1971). “Bu tasarımda birçok ölçüm yapılmıştır. Belirli bir bağlamda ölçümlerin değişimi ve eğilimi görmek amaçlanmıştır”(Wiersma, 2000).

Ölçüm

Sporcunun boy ve kilo ölçümleri her yıl “1. Hazırlık Dönemi” başında ekim ayında yapılmıştır. Testler; 100 gram ağırlık ve 0,5 santimetre mesafe hassasiyetine sahip TSE onaylı NAN Tartı IB150. model, mekanik boy ölçer baskül ile yapılmıştır. Ağırlık ölçüm testleri, tek tekrarlı maksimum (1RM) yöntemi kullanılarak belirlendi. Diğer metrik ölçümler mekanik çelik metre kullanılarak tespit edildi.

GELİŞME

Atletin gelişimi; belirlenen bazı parametrelerin takibi, ölçümü ve yorumlanması ile tespit edilmiştir. Genel olarak tek uçlu antrenman periyodu uygulanmış ve ona göre performans takip edilmiştir. Atletin boy ve vücut ağırlığının her yıl hazırlık sezonunun birinci ayında yapılmıştır. Bütün sezonlar için antrenman saatleri, kamplarda dahil olmak üzere takip edilmiştir. Buna bağlı olarak gülle atış sayıları yıllara göre tespit edilmiş ve yorumlanmıştır. Performans açısından ise gülle dekatlon atışları, ağırlık kaldırma dereceleri ve gülle atma dereceleri yıllara göre tespit edilmiş ve tablolaştırılmıştır. Bütün bu veriler bulguları oluşturmaktadır.

Bulgular

	2016	2017	2018	2019	2020
Boy (m)	1,64	1,65	1,67	1,68	1,68
Vücut Ağırlığı (kg)	65	69	71	76	85

Tablo 1. Yıllara göre boy uzunluğu ve vücut ağırlığını gösteren tablo.

	2016	2017	2018	2019	2020
Sezon Antrenman Saati	530	550	550	550	480
Sezon Kamp Antrenman Saati	-	60	100	120	-
Sezon Toplam Antrenman Saati	530	610	650	670	480

Tablo 2. Yıllara göre sezon antrenman saatlerini gösteren tablo.

Genel olarak günde bir birim antrenman yapılmıştır. 2017-18 ve 19 yıllarında kamp günlerinde iki birim antrenman yapılmıştır. 2020 sezonu mart ayından itibaren pandemi nedeniyle getirilen kısıtlamalardan ötürü antrenman saati toplamda 480 saat olarak tespit edilmiştir.

	2016	2017	2018	2019	2020
Önden ileri atış	11,54	13,30	14,23	15,02	15,12
Önden geriye atış	12,31	14,20	15,12	16,91	16,89
Sağdan geriye atış	9,95	11,05	12,07	13,01	13,11
Soldan geriye atış	10,01	11,38	12,27	13,44	13,45
Baş üstünden ileri atış	9,02	9	9,03	10,86	11,96
Sağ elle ileri atış	9,21	10,60	12,11	13,25	13,33
Sol elle ileri atış	9,01	10,12	11,10	11,29	11,25
Bacak arasından ileri atış	4,55	5,10	6,05	6,17	6,12
Bacak arasından geriye atış	6,54	7,20	8	8,90	9,97
Tek elle durarak atış	11,05	12,04	13,02	13,82	14,30
Toplam atış Derecesi (m)	93,19	103,99	113	122,67	111,2

Tablo 3. Yıllara göre “Gülle Dekatlon Atış Skorları”ni gösteren tablo.

Gülle dekatlon atışları atletizm ve özellikle atmalar branşları için önemlidir. Atletlerin on atışta 100 metre skorunu geçmesi beklenir. Atletin bu atışlarda her geçen yıl geliştiği gözlenmektedir. 2020 yılında çok fazla bir artış gözlenmemektedir.

	2016	2017	2018	2019	2020
3 kg Gülle Atışı	2028	852	812	830	422
4 kg Gülle Atışı	822	2718	2888	3205	2704
5 kg Gülle Atışı	0	350	784	785	762
Toplam Gülle Atışı	2850	3920	4484	4820	3888

Tablo 4. Yıllara göre “Gülle Atış Sayıları”ni gösteren tablo.

Hazırlık dönemlerinde 4 ve 5 kilogram gülle atışları ağırlıklı olarak yapılırken, müsabaka dönemine geçildiğinde 3 ve 4 kilogram gülle atışları sayıca fazlalaşmıştır. Fakat, yine pandemi nedeniyle 2020 yılındaki atışlar, özellikle müsabaka dönemine rastlayan 3 kilo ve 4 kilo atışlarında azalma tespit edilmiştir.

	2016	2017	2018	2019	2020
Bench Press	75	87,5	90	102,5	110
Yarım Squat	-	105	125	155	170
Silkme	-	55	70	80	85
Omuzlama	60	65	70	80	87,5
Koparma	55	60	65	70	70

Tablo 5. Yıllara göre “Ağırlık Kaldırma Dereceleri”ni gösteren tablo.

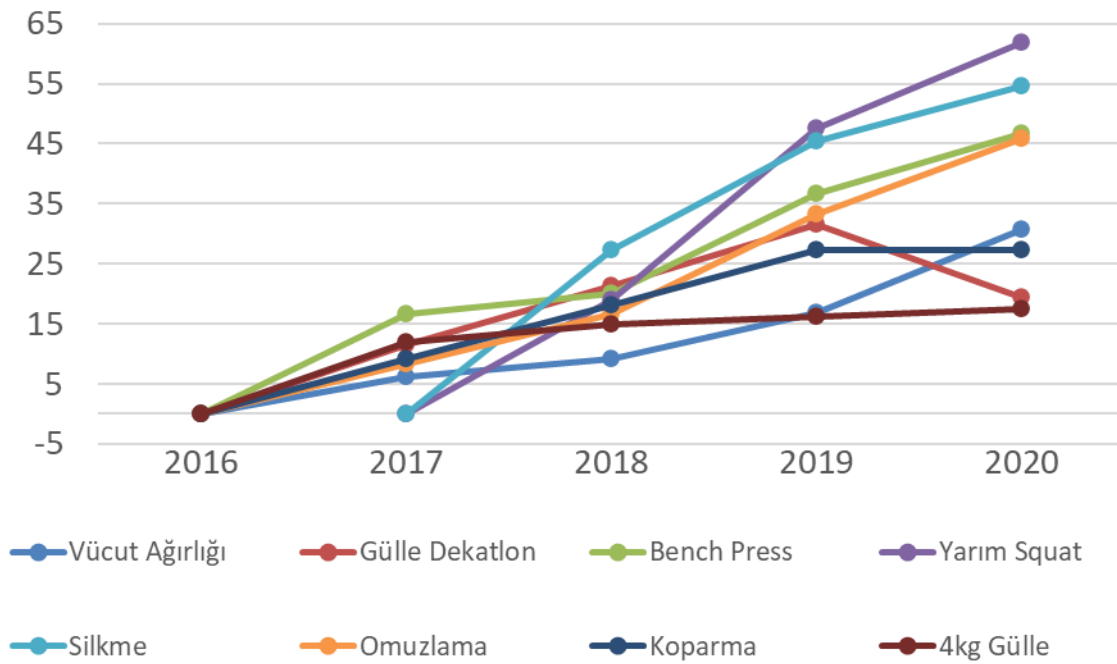
Atletin ağırlık kaldırma dereceleri her yıl düzenli olarak arttığı görülmektedir. Gülle atma sporcusu için öncelikli teknikler bench press ve yarım squatdır. Bu tekniklerde önemli gelişim olduğu gözlenmektedir.

	2016	2017	2018	2019	2020
3 kg Gülle	15,01	15,46	16,52	16,98	15,73
4 kg Gülle	13,15	14,73	15,10	15,28	15,46
5 kg Gülle	11,12	11,48	12,10	12,62	12,87

Tablo 5. Yıllara göre “Gülle Atma Dereceleri”ni gösteren tablo.

Atletin olimpik yarış gülleri 4 kilogramdır. Bu kiloda her yıl için düzenli bir artış görülmektedir.

YÜZDESEL DEĞİŞİM GRAFİĞİ

Grafik 1. Yıllara göre bazı ölçümlerim yüzdesel değişim grafiği.

SONUÇ

Kadın atletin gelişimi, özelleşme dönemine girdiği antrenman yaşından itibaren 5 yıl boyunca takip edilmiştir. Boy ve vücut ağırlığındaki orantısız gelişim izlenmeye başlanan yaşın özelliğidir. Bu ergenlik döneminin sonunu işaret eden uzamanın yavaşladığı zamandır.

2019 ile 2020 arasında önemli ölçüde kilo artışı görülmüştür. Kuvvet artışının her ne kadar vücut ağırlığı ile orantılı olarak gelişeceği düşünülse de kontrolsüz gelişim dezavantaj oluşturabilir. Zira “Vücutta yağ oranı arttıkça egzersize aktif olarak katılan yağsız vücut kitlesi olan kas azalır”(Zorba, 2000). Terzis ve arkadaşlarının yaptığı bir vaka çalışmasında; “elit rotasyonel gülle atma performansının doğrudan yağsız vücut kitlesi ile ilişkilendirilemeyebileceği”(Terzis vd. 2012) sonucuna varmışlardır. Bunun yerine, kas gücü ölçümleriyle yakından ilişkili gibi olabileceğini yazmışlardır. Yine, Yargıç ve arkadaşlarının yaptığı başka bir çalışmanın sonucuna göre; “squat ve bench press gibi kuvvet egzersizlerine ek olarak, power clean (yerden omuzlama) gibi güç egzersizleri de optimum performans için gülle atma sporcularının kuvvet ve kondisyon programlarına dahil edilmelidir”(Yargıç vd. 2013) denilmektedir. Araştırmaya konu olan atlete “belden omuzlama” tekniği uygulanmaktadır. Halter çalışmaları içinde “power clean” tekniği de düşünülebilir.

Gülle dekatlon atış skorunda 100 puanın üzeri kabul edilebilir bir derecedir. İlk dört yıl skorlarda artış görülürken 2020 yılında düşüş tespit edilmiştir.

Elit bir atletin senede 5000 in üzerinde teknik atış yapması beklenir. Sporcu bu skora gözlemlenen hiçbir yıl ulaşamamakla birlikte 2020 yılında ciddi bir eksilme göstermiştir.

Önceki iki bulgunun aksine “Ağırlık Kaldırma Dereceleri” ve “Gülle Atma Dereceleri”nde her yıl düzenli olarak artış görülmektedir. 2020 yılını etkisi altına alan pandemi antrenman düzenini etkilemiştir. Ancak, teknik gelişimin iyiye doğru gitmesi performansla dayalı skorların gelişmesini sağladığı düşünülmektedir.

Buna rağmen yine skora dayalı olarak tespit edilen “Gülle Dekatlon Atış Skorları”nın da 2020 yılında düşük çıkması handicap oluşturmaktadır. Bu durumun, müsabaka dönemi dışında olması sebebi ile motivasyon eksikliğinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Christensen, B. L. (1971). *Experimental Methodology*. USA: Allyn and Bacon.

Çamlıbel İA. (2012). *Çocukların gelişim süreci ve televizyonun etkileri (Uzmanlık tezi)*. Ankara, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu.

Elkind, D. & Dönmez, A. (1979). Erik Erikson: İnsanda Gelişimin Sekiz Evresi, A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, s. 27-38.

Georgiadis G.; Karampatsos G.; Kyriazis T. & Terzis G. (2015). “Shot put Performance and Muscular Strength”, 10th. ECSS Congress, Belgrade (13-16 July).

Parlaz, A. ; Tekgül, N.; Karademirci, E.; Öngel, K. (2016). Ergenlik Dönemi: Fiziksel Büyüme, Psikolojik ve Sosyal Gelişim Süreci, *Turkish Family Physician*, Cilt 3, Sayı 4.

Terzis, G.; Kyriazis, T.; Karampatsos, G.; Georgiadis, G. (2012). Muscular strength, body composition and performance of an elite shot putter. *Int J Sports Physiol Performans*, 7 (4): 394-6.

Yargıç, L.W.; Bellar, D.; Thrasher, A.B.; Simon, L.; Hindawi, O.S.; Wanless, E. (2013). A Pilot Study Examining the Secondary Nature of the Power and Performance Relationship Between Shot Put Shooters. *Int J Egzersiz Bilimi*, 6 (2): 171-179.

Wiersma, W. (2000). *Research Methods in Education: An Introduction*. USA: Allyn and Bacon

Zorba, E. (2000). *Fiziksel Uygunluk*, Ankara: Nehir Matbaası.

COVID-19 IMMUNE SYSTEM AND EXERCISE

Assist. Prof. Dr. Emre SERİN

Faculty of Sport Sciences, Mersin University, Mersin. ORCID:0000-0001-5669-9656

Lect. Gülşah TOLLU

Department of Laboratory and Veterinary Health, Mersin University, Mersin. ORCID:0000-0002-4866-0855

ABSTRACT

The SARS-CoV-2 agent, defined as a new type of coronavirus, emerged in Wuhan, 2019 and affected the whole world in a short time. Quarantine and isolation practices have been recommended by various authorities in order to reduce the spread of the COVID-19 epidemic and prevent virus exposure and deaths. However, lower energy expenditure due to the reduction of regular physical activity brings with it the potential risk of deterioration and negatively affects conditions such as obesity, diabetes, cardiovascular diseases, which are risk factors for mortality in COVID-19 disease. Although the pathophysiological mechanism of COVID-19 is still not fully explained, weak immune system and various chronic diseases are shown as the most important cause of death in individuals in the risk group. In this context, it is important what kind of exercise should be planned to strengthen the immune system. On the other hand, it is known that the intensity and duration of exercise and the physical capacity of the individual have different effects on the immune system. In a study in which the effect of exercise intensity on inflammatory factors and immune cells was reviewed, it was stated that high intensity exercise could cause suppression of the immune system by increasing oxidant production. Following vigorous exercise, the lymphocyte concentration decreases and the ability of the cells to multiply decreases. In addition, the time called open window following vigorous exercise and lasting up to 72 hours creates a favorable environment for microorganisms, especially viruses, to enter the body and cause infections. Therefore, in the process of coping with COVID-19, considering the anti-inflammatory and immune system supportive properties of physical activity, it has been concluded that individuals should be offered moderate intensity and intensity exercise suitable for the person's capacity.

Keywords: COVID-19, Immune system, Quarantine, Exercise

INTRODUCTION

Coronavirus disease (COVID-19) is an infectious disease caused by the severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2), which was first detected in December 2019 in the city of Wuhan, China (Pann et al., 2020). With dramatically high morbidity and mortality, this virus started to become pervasive worldwide, and became known as COVID-19 (Pradhan et al., 2020). Most people with COVID-19 experience mild to moderate illness, but around 15% progress to severe pneumonia, and about 5% progress to acute respiratory distress syndrome. Reports from health authorities worldwide have converged for placing cities in lockdown, with no outdoor activities permitted including physical exercise. However, it is important to consider the benefits of regular exercise-induced immunomodulation as a potential means of taking precautions and also in clinical management. Indeed, sedentary behaviors such as watching TV, long periods of sitting, and the use of smartphones are associated with an increased risk of obesity, hypertension, and type 2 diabetes mellitus. This is an important topic for discussion, considering that, upon admission to hospital, most of the patients have presented with comorbidities like diabetes (10–20%), hypertension (16.9%), and other metabolic diseases including obesity and chronic inflammation (53.7%) (Guan et al., 2020). Regular physical activity exerts a multitude of beneficial health effects but, perhaps more importantly during this pandemic, is its ability to both enhance immune defense and mitigate the deleterious effects of stress on immunity (Duggal et al., 2019, Simpson et al., 2015). Implementations of social distancing has resulted in the mass closure of gyms and parks where exercise and training regimens would normally be undertaken, but it is essential that physical activity be encouraged during this viral outbreak.

Therefore, the purpose of this review article is; Highlighting the threats of COVID-19 and the damage to various human physiological systems, as well as examining the damage done to the body by the virus epidemic

and physical inactivity, and suggesting some practical strategies to mitigate exemplary damage. We will give a brief overview of the impact on the COVID-19 gait system. We will also explore the circulatory, cardiovascular and musculoskeletal sites of the COVID-19 pandemic and physical inactivity. How the virus can especially destroy the population and psychologically will be divided into psychological diseases. Finally, we'll provide some suggestions on how good nutrition and exercise training will protect against virus attack and aid recovery.

THE EFFECT OF PHYSICAL ACTIVITY ON THE IMMUNE SYSTEM IN THE COVID-19 PANDEMIC

The primary site of COVID-19 infection is unknown and its pathogenesis is still under investigation. Since it is mainly a respiratory disease, COVID-19 might only affect the airways in most cases. Most COVID-19 patients have shown lymphopenia and pneumonia symptoms (Prompetchara et al., 2020). However, there is recent evidence that COVID-19 manifests itself in several different symptom forms in those affected. While the main symptoms are a persistent cough, a high temperature, and loss of taste and smell, scientists have recently identified six different symptom clusters (Pan et al., 2020). The virus affects the angiotensin-converting enzyme 2 (ACE2) receptor in humans, which affects the function of other cells in kidney and testicular tissues of infected patients (Cascella et al., 2020; Fan et al., 2020; Hoffmann et al., 2020). The other important aspect of COVID-19 is the inflammatory response, which occurs in two stages. In the first stage, during the incubation period of the disease, innate immune responses are activated, which can strengthen the immune system to fight against the virus. Patients may also have mild symptoms (i.e. fever, cough, etc.). The second stage of the disease becomes severe when the infected person's innate immune system cannot eliminate the virus (Shi et al., 2020), and thus the adaptive immune system is recruited.

The public health recommendations (stay-at-home orders, closures of parks, gymnasiums, and fitness centers) to prevent SARS-CoV-2 spread have the potential to reduce daily physical activity. These recommendations are unfortunate because daily exercise may help combat the disease by boosting our immune systems and counteracting some of the co-morbidities like obesity, diabetes, hypertension, and serious heart conditions that make us more susceptible to severe COVID-19 illness (Siordia 2020).

Exercise-induced immunomodulation has been recognized for >3 decades, with around 5,000 peer-reviewed original and review papers available in the MEDLINE and PubMed databases. Exercise-induced immunomodulation seems to be dependent on the interplay of the intensity, duration, and frequency of exercise (Simpson et. all., 2020). In both human and animal models, exercise of long duration and/or intense exercise (>2 h and/or >80% of maximal oxygen uptake, VO_{2max}) is associated with markers of immunosuppression such as: (1) increased production of proinflammatory cytokines (IL-6, IL-8, TNF- α , and IL-1) (Ferreira et. all., 2017); (2) an increase in lower respiratory tract infections (Cantó et. all., 2018); (3) reduced activity of NK cells, T and B lymphocytes, and neutrophils; (4) reduced production of salivary IgA and plasma IgM and IgG; and (5) a low expression of major histocompatibility complex II (MHC II) in macrophages (Leandro et. all., 2006, Leandro et. all., 2007). These changes can be detected hours to days after the end of a prolonged and/or intense bout of endurance exercise. In addition, the hormones of the hypothalamic-pituitary-adrenal axis, glucocorticoid receptors, and intracellular NF- κ B signaling seem to be involved in chronic inflammatory airway disease; all of these are increased after prolonged/intense exercise (Simpson et. all., 2020). Thus, long-duration and/or intense exercise may make humans more susceptible to infection (mainly upper respiratory tract infections) which can increase the risk of infection and aggravation by COVID-19.

Duggal et al., 2019, Walsh et al., 2011, Epidemiological data also indicate that physically active people are less likely to report symptoms of upper respiratory illness and there is evidence that exercise can protect the host from many types viral infection including influenza, rhinovirus (another cause of the common cold) and the reactivation of latent herpesviruses such as Epstein-Barr (EBV), varicella-zoster (VZV) and herpes-simplex-virus-1 (HSV-1) (Duggal et al., 2019, Martin et al., 2009). Moderate intensity exercise training during an active influenza infection has been shown to protect mice from death and promote favorable immune cell composition and cytokine shifts in the lungs associated with improved survival (Martin et al., 2009). Physically active individuals also exert better control over their latent viral infections, even during periods of isolation and confinement. For instance, recent work from our laboratory demonstrated that astronauts with increased levels of cardiorespiratory fitness and skeletal muscle endurance were ~40% less likely to reactivate a latent

herpesvirus during a 6-month mission to the International Space Station (ISS), particularly if they were able to maintain their fitness levels on the ISS.

COVID 19, PHYSICAL ACTIVITY AND RESPIRATORY SYSTEM

The primary site of COVID-19 infection is unknown and its pathogenesis is still under investigation. Since it is mainly a respiratory disease, COVID-19 might only affect the airways in most cases. Most COVID-19 patients have shown lymphopenia and pneumonia symptoms (Prompetchara et al., 2020). Most people with COVID-19 experience mild to moderate illness, but around 15% progress to severe pneumonia, and about 5% progress to acute respiratory distress syndrome. The maintenance of social distancing, frequent hand-washing, and avoiding touching the eyes, nose and mouth have been strongly advised by the WHO. Thus, long-duration and/or intense exercise may make humans more susceptible to infection (mainly upper respiratory tract infections) which can increase the risk of infection and aggravation by COVID-19. Conversely, clinical and translational studies on humans have demonstrated that regular bouts of short-lasting (i.e., 45–60 min), moderate-intensity exercise (50–70% VO₂max), performed at least 3 times a week is beneficial for the host immune defense, particularly in older adults and people with chronic diseases (Simpson et. all., 2020). Epidemiological data also indicate that physically active people are less likely to report symptoms of upper respiratory illness and there is evidence that exercise can protect the host from many types viral infection including influenza, rhinovirus (another cause of the common cold) and the reactivation of latent herpesviruses such as Epstein-Barr (EBV), varicella-zoster (VZV) and herpes-simplex-virus-1 (HSV-1) (Duggal et al., 2019, Martin et al., 2009). Nonetheless, while the gas-exchange side of the respiratory system does not adapt to exercise training, “the pump” side of the respiratory system does undergo adaptive changes in response to endurance exercise. Specifically, endurance exercise training promotes numerous biochemical alterations in diaphragm muscle resulting in a phenotype that is protected against several challenges including prolonged MV. (Powers et. all., 2020). Indeed, as few as 10 consecutive days of endurance exercise training results in significant protection against VIDD. (Morton et. all., 2019).

COVID 19, CARDIOVASCULAR SYSTEM AND PHYSICAL ACTIVITY

It has been demonstrated that exercise increases the activity of sirtuins in the heart and skeletal muscle among other tissues, not only in young people or adults but also in the elderly (Corbi et. all., 2019, Russomanno et. all 2017). Abnormally high cytokine release can cause multiple organ failure including the heart, liver, kidneys, and lungs. Especially in the lungs, cytokine-induced infiltration of neutrophils and macrophages can trigger the formation of hyaline membranes and rupture of the alveolar wall.(Sarzi-Puttini et. all. 2020). Interestingly, there is an increase in the expression of proinflammatory cytokines in skeletal muscle (TNF- α and IL-1 β) during moderate-intensity exercise, but there is no alteration in the circulating of these cytokines (Peake et. all. 2020). In contrast, there is a noticeable increase in the circulating concentrations of the anti-inflammatory cytokines IL-1 receptor antagonist (IL-1ra) and IL-10 (Peake et. all. 2020). Low-to-moderate intensity exercise (30–60% VO₂max) also increases the production of anti-inflammatory cytokines (IL-4 and IL-10) by T cells. Thus, regular moderate-intensity exercise may be effective in enhancing an anti-inflammatory response, which could help to revert lymphocytopenia in COVID-19 patients. Further experimental studies will be necessary to confirm or refute this hypothesis.

During the COVID-19 pandemic, PA and exercise will play both a positive and a negative role in individual health outcomes. On the negative side COVID-19 infection increases risk of cardiac damage and cardiac death during exercise and the increased risk may extend into the post infection time period. PA during any systemic viral disease is not recommended because the inflammatory reaction within the muscle cells and coronary artery walls put an affected individual at risk for sudden cardiac death during and after the infection. Data from post mortem analysis is showing this to be true for COVID-19 patients also. (Inciardi et. all., 2019). The accompanying myocardial scarring leaves individuals at risk for sudden cardiac death for a lifetime. Non-steroidal anti-inflammatory drugs (NSAIDs) are often used to relieve muscle discomfort but increase risk of heart events under normal circumstances. The risk is accentuated during concurrent viral infections like COVID-19, so NSAIDs are not the choice for muscle pain control during a COVID 19 viral infection.

COVID 19, THE MUSCULAR SYSTEM AND SKELETAL SYSTEM ITS RELATIONSHIP WITH PHYSICAL ACTIVITY

Physical activity is defined as any bodily movement produced by the contraction of skeletal muscles, including sports, leisure activities, dancing, walking, and physical exercise (Philadelphia et. all., 2013). Active muscles release cytokines, which are able to counterbalance pro-inflammatory mediators, IL-1 β and IL-18, and stimulate the production of IL-1 α and IL-10 interleukins that enhance the anti-inflammatory facet of the immune response (Steensberg et. all., 2003). Acute bouts of physical exercise, like a 30-min walk at a moderate intensity (Nieman et. all., 2005) or a brief exercise like rapidly ascending 260 stairs (moderate-high intensity) (LaVoy et. all., 2015) have also been shown to enhance immune system activity by increasing the antipathogen activity of tissue macrophages in parallel with leukocytosis with higher numbers of neutrophils, NK cells, cytotoxic T cells, and immature B cells. Acute bouts of resistance exercises, like 45 min of a moderate-intensity strength session, showed an increase of the immune system response in aging individuals (Bohn-Goldbaum et. all., 2020). This kind of exercise that increases muscular strength has been demonstrated to reduce metabolic and cardiovascular diseases and is one of the most important stimuli for fighting osteoporosis in aging individuals (Hong and Kim 2018).

This immune-strengthening effect contributes to deconstructing the key pillars of the “open window” theory, which hypothesizes that a single acute and vigorous activity might temporarily impair the immune response, increasing the risk of an opportunistic infection (Pedersen and Ulum 1994). The transient and time-dependent redistribution of immune cells to peripheral tissues might actually represent a heightened state of immunosurveillance and competence driven by a preferential mobilization of cells to areas more susceptible to infection after exercise (e.g., lungs and gut) (Kruger and Moren 2017). Muscle-derived IL-6 has been shown to direct immune cell trafficking towards areas of infection, while IL-7 can stimulate T-cell production from the thymus and IL-15 helps maintain T-cell and NK-cell homeostasis in the periphery, all of which work in concert to increase host immune defense (Duggal et al., 2019).

Physical inactivity is associated with many detrimental effects, including loss of aerobic fitness (~7% reduction in $\dot{V}O_2$ peak in healthy young adults), musculoskeletal, and cognitive decline. (Bowden et. all., 2019). It is also accompanied with metabolic effects that include alterations in insulin signaling that leads to increased peripheral insulin resistance, an increase in inflammation, as well as alterations in adipose tissue lipolysis and mitochondrial pathways. (Bowden et. all., 2019). In skeletal muscle physical inactivity-induced reduction in insulin sensitivity contributes to the distribution of energy substrates into other tissues, which increases central fat accumulation (Rabøl et. all., 2012). The body needs regular muscular activity during the day, whereas some of the most powerful mechanisms regulating disease susceptibility such as the mitochondrial function and the lipoprotein metabolism are being downregulated during physical inactivity. (Hamilton., 2018).

COVID 19, NUTRITION AND PHYSICAL ACTIVITY

Nutrition is an important factor for human health, including maintaining a strong immune system. However, research up to date indicates that no single nutrient or dietary supplement can prevent or treat COVID-19. On the contrary, inappropriate intake, especially overdoses of dietary supplements might be more harmful than beneficial. Clinical data demonstrate that patients dying from COVID-19 are mostly elder people with complication from other diseases and malnutrition problem due to aging. Also, development of COVID-19 from mild to serious symptoms is closely related to the nutritional status. (Li, and Zhang 2020). Therefore, assessing nutrition status is necessary and important during COVID-19 infection.

In addition, high-dose vitamin C supplementation administration shortened the intensive care unit (ICU) stay by 7.8% and significantly reduced mortality rate. Several registered clinical trials are presently being performed to investigate the effects of vitamin C in treatment of COVID-19. (Semba, 1999). Vitamin D is a group of steroids responsible for absorption of calcium. Vitamin D not only plays the vital role in maintaining proper bone structure, but also a modulate s immune response. Several studies claimed that vitamin D induces antimicrobial peptides to kill the invading pathogens, including bacteria, virus, and fungi. (Grant, eti all., 2020). Vitamin D can reduce the cytokine storm by inhibiting expression of pro-inflammatory cytokines, such as TNF α and interferon γ (IFN γ) while stimulating anti-inflammatory cytokines expression by macrophages

(Grant, et al., 2020). In addition, vitamin D supplementation may reduce hsCRP in diabetic patients in whom vitamin D deficiency increases the risk of ARDS. (Grant, et al., 2020).

Vitamin A supplementation also enhances immune response after vaccination for measles and influenza. (Grant, et al., 2020). Vitamin B is a group of water-soluble vitamins having different functions in the human body. Vitamin B2 could decrease the titer of MERS virus in human plasma. (Zhang and Liu 2020). Vitamin E supplementation is particularly effective in improving age-related immunity. Protective effects of vitamin E supplementation on hepatic B virus infection and bacterial pneumonia infection have been reported, however, vitamin E supplementation apparently has no protective effects on acute respiratory tract infections. (Ferrante et al., 2018). Balanced nutrition can help us to overcome illnesses more mildly while playing a role in strengthening our covid-inducing system.

PHYSICAL ACTIVITY AND EXERCISE PLANNING AND PERIODIZATION

The COVID-19 pandemic has raised many questions regarding how we can boost immunity through exercise. There is no scientific data on how physical activity may enhance immune responses against coronaviruses, but we do know that having elevated levels of cardiorespiratory fitness and exercising at moderate to vigorous intensity can improve immune responses to vaccination, reduce chronic low-grade inflammation and improve various immune markers in several disease states including cancer, HIV, cardiovascular disease, diabetes, cognitive impairment and obesity (Duggal et al., 2019, Walsh et al., 2011). Epidemiological data also indicate that physically active people are less likely to report symptoms of upper respiratory illness and there is evidence that exercise can protect the host from many types viral infection including influenza, rhinovirus (another cause of the common cold) and the reactivation of latent herpesviruses such as Epstein-Barr (EBV), varicella-zoster (VZV) and herpes-simplex-virus-1 (HSV-1) (Duggal et al., 2019, Martin et al., 2009).

To help boost immunity and mitigate the deleterious effects of inactivity and social isolation stress on our immune system, it is imperative that we strive to maintain recommended exercise levels during this COVID-19 pandemic. The Physical Activity Guidelines for Americans recommend 150–300 min of moderate to vigorous intensity cardiorespiratory physical activity per week and two sessions per week of muscle strength training (Piercy et al., 2018). Prescription of physical activity is potentially important for everyone in terms of preventing non-communicable disease: thus it is clearly even more important during a pandemic and lockdown (Thornton et al., 2016). Research shows that an active lifestyle activates the immune system (Lu et al., 2020) whereas obesity and related disorders suppress immune system function (De Heredia et al., 2012; Suzuki, 2019). These aspects highlight the necessity of staying as active as possible during 2019-nCoV quarantine period. Exercise has long been recognized as an important mediator of inflammatory processes which could suppress or reinforce the immune system (Batatinha et al., 2019; Suzuki, 2019; Suzuki et al., 2020).

Exercise-induced immunomodulation has been recognized for >3 decades, with around 5,000 peer-reviewed original and review papers available in the MEDLINE and PubMed databases. Exercise-induced immunomodulation seems to be dependent on the interplay of the intensity, duration, and frequency of exercise (Simpson et al., 2020). Conversely, clinical and translational studies on humans have demonstrated that regular bouts of short-lasting (i.e., 45–60 min), moderate-intensity exercise (50–70% VO₂max), performed at least 3 times a week is beneficial for the host immune defense, particularly in older adults and people with chronic diseases (Simpson et al., 2020). Additionally, chronic exercise has also been shown to enhance the immune response against bacteria and viruses, which might constrain or delay immunological aging or immunosenescence (Nikolich-Zugich, 2018) The benefits of physical exercise-induced immune response, including increased antipathogenic activity, increased recirculation of anti-inflammatory cytokines, and leukocytosis are important for fighting viral infections (Sellami et al., 2018, Nieman et al., 2005). Virus-specific memory T-cells mobilized with exercise exhibit enhanced proliferation responses to viral antigens such as those derived from CMV, EBV and HSV-1, and non-latent viruses such as adenovirus (Duggal et al., 2019).

While this can be challenging without access to gyms and parks and following social distancing and hygienic guidelines, there are many creative ways to stay active at home. The recent surge in home-based exercise platforms, such as online instructor-led classes and ‘exergaming’, will be particularly useful for some people during this time. However, specialized technology and equipment is not required; keeping active indoors or

outdoors through brisk walking, stair climbing, yard/house work and/or playing active games with the family can be just as effective. What is important is that we avoid prolonged periods (>60-min) of time sitting and try to implement even a few minutes of activity at regular intervals throughout the day, all of which count toward achieving these weekly goals. Exceeding recommended physical activity levels during this time is not recommended as there is some evidence that excessive exercise (e.g. those activities performed by highly athletic individuals) might impair immunity and increase infection risk (Simpson et al., 2020). When body aches, fatigue, fever or symptoms such as a stomachache or a hacking cough are present, bed rest is recommended until symptoms subside. Even at this point, taking a break from PA or exercise for a few days is sensible for the body to regain full function. Using the body as a guide to determine when to resume PA or exercise is always useful but be careful not to over-exert. If one is not sure whether or when to exercise, talking with your doctor is vital. When becoming PA or starting exercise after an illness, reduce PA and exercise intensity and duration for several days or even weeks. Complete recovery depends on the severity and the length of time of illness. Each individual responds and recovers differently to illnesses. Attempting PA or exercise at regular exercise intensity and duration before completely recovered, increases risk for more-serious injury or illness. When starting a PA or exercise program while in the midst of a pandemic, public health recommendations for social distancing and hygiene practices are paramount considerations when starting a PA or exercise program. Becoming physically active and reducing sedentary behavior is easily accomplished by avoiding sitting for long time periods, taking short movement or activity breaks, utilizing online exercise classes, and using mobile technologies such as telephone applications and wearable sensors to encourage movement. Examples of home exercises not requiring large spaces or equipment while easily practiced at all times of the day include walking, stair climbing, lifting and carrying groceries, chair squats, pushups, sit-ups, rope jumping, yoga, Pilates, and Tai Chi. A beginning exercise program should start at low intensities for short durations and progress slowly to more intense PA or exercise periods of longer durations. Because these activities are easily performed at home, difficulties in finding facilities with proper space and specific equipment is reduced or eliminated (Woods et. all. 2020).

CONCLUDING COMMENTS

As a result, exercising with a planned and balanced diet; It positively affects the physical, physiological and psychological conditions of individuals. However, it is suggested that this should be within the framework of certain planning in case of disease. The likelihood of only sporadic exercise during quarantine can, for many, have unintended and important consequences. Regular and planned physical activity is therefore essential to keep boosting the immune system.

REFERENCES

1. Thornton, J. S., Frémont, P., Khan, K., Poirier, P., Fowles, J., Wells, G. D., & Frankovich, R. J. (2016). Physical activity prescription: A critical opportunity to address a modifiable risk factor for the prevention and management of chronic disease: A position statement by the Canadian academy of sport and exercise medicine. *British Journal of Sports Medicine*, 50(18), 1109–1114. <https://doi.org/10.1136/bjsports-2016-096291> [Crossref], [PubMed], [Web of Science ®], [Google Scholar]
2. Lu, R., Zhao, X., Li, J., Niu, P., Yang, B., Wu, H., Wang, W., Song, H., Huang, B., Zhu, N., Bi, Y., Ma, X., Zhan, F., Wang, L., Hu, T., Zhou, H., Hu, Z., Zhou, W., Zhao, L., Chen, J., & Tan, W. (2020). Genomic characterisation and epidemiology of 2019 novel coronavirus: Implications for virus origins and receptor binding. *The Lancet*, 395(10224), 565–574. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30251-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30251-8) [Crossref], [PubMed], [Web of Science ®], [Google Scholar]
3. De Heredia, F. P., Gómez-Martínez, S., & Marcos, A. (2012). Obesity, inflammation and the immune system. *Proceedings of the Nutrition Society*, 71(2), 332–338. <https://doi.org/10.1017/S0029665112000092> [Crossref], [PubMed], [Web of Science ®], [Google Scholar]

4. Suzuki, K. (2019). Chronic inflammation as an immunological abnormality and effectiveness of exercise. *Biomolecules* ,9(6), 223. <https://doi.org/10.3390/biom9060223> [Crossref], [Web of Science ®], [Google Scholar]
5. Suzuki, K. , Tominaga, T. , Ruhee, R. T. , & Ma, S. (2020). Characterization and modulation of systemic inflammatory response to exhaustive exercise in relation to oxidative stress. *Antioxidants* ,9(5), 401. <https://doi.org/10.3390/antiox9050401> [Crossref], [Web of Science ®], [Google Scholar]
6. Batatinha, H. A. , Biondo, L. A. , Lira, F. S. , Castell, L. M. , & Rosa-Neto, J. C. (2019). Nutrients, immune system, and exercise: Where will it take us? *Nutrition* , 61, 151–156. <https://doi.org/10.1016/j.nut.2018.09.019> [Crossref], [PubMed], [Web of Science ®], [Google Scholar]
7. Nikolich-Zugich J. The twilight of immunity: emerging concepts in aging of the immune system. *Nat Immunol.* (2018) 19:10–9. [10.1038/s41590-017-0006-x](https://doi.org/10.1038/s41590-017-0006-x) [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
8. Nieman DC, Henson DA, Austin MD, Brown VA. Immune Response to a 30-minute walk. *Med Sci Sports Exerc.* (2005) 37:57–62. [10.1249/01.mss.0000149808.38194.21](https://doi.org/10.1249/01.mss.0000149808.38194.21) [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
9. Sellami M, Gasmi M, Denham J, Hayes LD, Stratton D, Padulo J, et al. . Effects of acute and chronic exercise on immunological parameters in the elderly aged: can physical activity counteract the effects of aging? *Front Immunol.* (2018) 9:2187. [10.3389/fimmu.2018.02187](https://doi.org/10.3389/fimmu.2018.02187) [PMC free article] [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
10. Woods, J., Hutchinson, N. T., Powers, S. K., Roberts, W. O., Gomez-Cabrera, M. C., Radak, Z., ... & Coelho-Júnior, H. J. (2020). The COVID-19 pandemic and physical activity.
11. A. Pan, L. Liu, C. Wang, *et al.* Association of public health interventions with the epidemiology of the COVID-19 outbreak in Wuhan, China *J Am Med Assoc*, 323 (19) (2020), pp. 1915-1923, [10.1001/jama.2020.6130](https://doi.org/10.1001/jama.2020.6130).
12. Prompetchara, E. , Ketloy, C. , & Palaga, T. (2020). Immune responses in COVID-19 and potential vaccines: Lessons learned from SARS and MERS epidemic. *Asian Pacific Journal Of Allergy And Immunology* , 38(1), 1–9. <https://doi.org/10.12932/ap-200220-0772> [PubMed], [Web of Science ®], [Google Scholar]
13. Guan WJ, Liang WH, Zhao Y, Liang HR, Chen ZS, Li YM, et al. China Medical Treatment Expert Group for COVID-19 Comorbidity and its impact on 1590 patients with COVID-19 in China: a nationwide analysis. *Eur Respir J.* 2020 May;55((5)):2000547. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]
14. Duggal N.A., Niemi G., Harridge S.D.R., Simpson R.J., Lord J.M. Can physical activity ameliorate immunosenescence and thereby reduce age-related multi-morbidity? *Nat. Rev. Immunol.* 2019;19:563–572. [PubMed] [Google Scholar]
15. Simpson R.J., Kunz H., Agha N., Graff R. Exercise and the regulation of immune functions. *Prog. Mol. Biol. Transl. Sci.* 2015;135:355–380. [PubMed] [Google Scholar]
16. Pan, L. , Mu, M. , Yang, P. , Sun, Y. , Wang, R. , Yan, J. , Li, P. , Hu, B. , Wang, J. , Hu, C. and Jin, Y. (2020). Clinical characteristics of COVID-19 patients with digestive symptoms in Hubei, China: A descriptive, cross-sectional, multicenter study. *The American Journal of Gastroenterology* , 155(5), 115. <https://doi.org/10.14309%2Fajg.0000000000000620> [PubMed], [Web of Science ®], [Google Scholar]
17. Fan, C. , Li, K. , Ding, Y. , Lu, W. L. , & Wang, J. (2020). ACE2 expression in kidney and testis may cause kidney and testis damage after 2019-nCoV infection. *MedRxiv* , 2(12), 20022418. <https://doi.org/10.1101/2020.02.12.20022418> [Google Scholar]
18. Cascella, M. , Rajnik, M. , Cuomo, A. , Dulebohn, S.C. , & DiNapoli, R. (2020). *Features, evaluation and treatment coronavirus (COVID-19)* . StatPearls Publishing. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK554776/> [Google Scholar]
19. Hoffmann, M. , Kleine-Weber, H. , Schroeder, S. , Krüger, N. , Herrler, T. , Erichsen, S. , Schiergens, T.S. , Herrler, G. , Wu, N.H. , Nitsche, A. , Müller, M.A. , Drosten, C. , & Pöhlmann, S. (2020). SARS-CoV-

- 2 cell entry depends on ACE2 and TMPRSS2 and is blocked by a clinically proven protease inhibitor. *Cell*, 181(2), 271–280. <https://doi.org/10.1016/j.cell.2020.02.052> [Crossref], [PubMed], [Web of Science ®], [Google Scholar]
20. Shi, Y., Wang, Y., Shao, C., Huang, J., Gan, J., Huang, X., Bucci, E., Piacentini, M., Ippolito, G., & Melino, G. (2020). COVID-19 infection: The perspectives on immune responses. *Cell Death & Differentiation*, 27(5), 1451–1454. <https://doi.org/10.1038/s41418-020-0530-3> [Crossref], [PubMed], [Web of Science ®], [Google Scholar]
21. J.A. Siordia Jr. Epidemiology and clinical features of COVID-19: a review of current literature *J Clin Virol*, 127 (2020), p. 104357, 10.1016/j.jcv.2020.104357 ArticleDownload PDFGoogle Scholar
22. Simpson RJ, Campbell JP, Gleeson M, Krüger K, Nieman DC, Pyne DB, et al. Can exercise affect immune function to increase susceptibility to infection? *Exerc Immunol Rev.* 2020;26:8–22. [PubMed] [Google Scholar]
23. Ferreira GA, Felipe LC, Bertuzzi R, Bishop DJ, Barreto E, De-Oliveira FR, et al. The Effects of Acute and Chronic Sprint-Interval Training on Cytokine Responses Are Independent of Prior Caffeine Intake. *Front Physiol.* 2018 Jun;9:671. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]
24. Cantó E, Roca E, Perea L, Rodrigo-Troyano A, Suarez-Cuartin G, Giner J, et al. Salivary immunity and lower respiratory tract infections in non-elite marathon runners. *PLoS One.* 2018 Nov;13(11):e0206059. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]
25. Leandro CG, Martins de Lima T, Folador A, Alba-Loreiro T, do Nascimento E, Manhães de Castro R, et al. Physical training attenuates the stress-induced changes in rat T-lymphocyte function. *Neuroimmunomodulation.* 2006;13((2)):105–13. [PubMed] [Google Scholar]
26. Leandro CG, de Lima TM, Alba-Loureiro TC, do Nascimento E, Manhães de Castro R, de Castro CM, et al. Stress-induced downregulation of macrophage phagocytic function is attenuated by exercise training in rats. *Neuroimmunomodulation.* 2007;14((1)):4–7. [PubMed] [Google Scholar]
27. Walsh N.P., Gleeson M., Shephard R.J., Gleeson M., Woods J.A., Bishop N.C., Fleshner M., Green C., Pedersen B.K., Hoffman-Goetz L., Rogers C.J., Northoff H., Abbasi A., Simon P. Position statement. Part one: immune function and exercise. *Exerc. Immunol. Rev.* 2011;17:6–63. [PubMed] [Google Scholar]
28. Martin S.A., Pence B.D., Woods J.A. Exercise and respiratory tract viral infections. *Exerc. Sport Sci. Rev.* 2009;37:157–164. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]
29. Prompetchara, E., Ketloy, C., & Palaga, T. (2020). Immune responses in COVID-19 and potential vaccines: Lessons learned from SARS and MERS epidemic. *Asian Pacific Journal Of Allergy And Immunology*, 38(1), 1–9. <https://doi.org/10.12932/ap-200220-0772> [PubMed], [Web of Science ®], [Google Scholar]
30. S.K. Powers, M. Bomkamp, M. Ozdemir, et al. Mechanisms of exercise-induced preconditioning in skeletal muscles *Redox Biol* (2020), p. 101462, 10.1016/j.redox.2020.101462 ArticleDownload PDFGoogle Scholar
31. A.B. Morton, A.J. Smuder, M.P. Wiggs, et al. Increased SOD2 in the diaphragm contributes to exercise-induced protection against ventilator-induced diaphragm dysfunction *Redox Biol*, 20 (2019), pp. 402–413, 10.1016/j.redox.2018.10.005 ArticleDownload PDFView Record in ScopusGoogle Scholar
32. Corbi G, Conti V, Troisi J, Colucci A, Manzo V, Di Pietro P, vd. . Kardiyak rehabilitasyon, Ejeksiyon fraksiyonu korunmuş KY hastalarında SIRT1 aktivitesini ve β -hidroksibütirat seviyelerini artırır ve oksidatif stresi azaltır . *Oxidative Med Cell Longev.* (2019) 2019 : 7049237. 10.1155 / 2019/7049237 [PMC ücretsiz makale] [PubMed] [CrossRef] [Google Akademik]
33. Russomanno G, Corbi G, Manzo V, Ferrara N, Rengo G, Puca AA, vd. . Yaşlanma önleyici molekül sirt1, kardiyak rehabilitasyonun yararlı etkilerine aracılık eder . *İmmün Yaşlanma.* (2017) 14 : 7. 10.1186 / s12979-017-0088-1 [PMC ücretsiz makale] [PubMed] [CrossRef] [Google Akademik]
34. Sarzi-Puttini P, Giorgi V, Sirotti S, Marotto D, Ardizzone S, Rizzardini G, et al. COVID-19, cytokines and immunosuppression: what can we learn from severe acute respiratory syndrome? *Clin Exp Rheumatol.* 2020 Mar-Apr;38((2)):337–42. [PubMed] [Google Scholar]

35. Peake JM, Della Gatta P, Suzuki K, Nieman DC. Cytokine expression and secretion by skeletal muscle cells: regulatory mechanisms and exercise effects. *Exerc Immunol Rev.* 2015;21:8–25. [PubMed] [Google Scholar]
36. Philadelphia, PA: Lippincott Williams & Wilkins; (2013). [Google Scholar] Amerikan Spor Hekimliği Koleji ACSM'nin Egzersiz Testi ve Reçete Rehberi. 9. baskı .
37. Steensberg A, Fischer CP, Keller C, Møller K, Pedersen BK. IL-6, insanlarda plazma IL-1ra, IL-10 ve kortizolü güçlendirir . *J Physiol Endocrinol Metab.* (2003) 285 : E433–7. 10.1152 / ajpendo.00074.2003 [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
38. Nieman DC, Henson DA, Austin MD, Brown VA. 30 dakikalık yürüyüşe Bağışıklık Tepkisi . *Med Sci Spor Egzersizi.* (2005) 37 : 57-62. 10.1249 / 01.mss.0000149808.38194.21 [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
39. LaVoy E, Bollard CM, Hanley PJ, Blaney JW, O'Connor DP, Bosch JA, et al. . Tek bir dinamik egzersiz, sağlıklı yetişkinlerden MAGE-A4 ve PRAME'e özgü sitotoksik T hücrelerinin genişlemesini artırır . *Egzersiz Immunol Rev.* (2015) 21 : [PubMed] [Google Scholar]
40. Bohn-Goldbaum E, Pascoe A, Singh MF, Singh N, Kok J, Dwyer DE, vd. Akut egzersiz, yaşlı yetişkinler arasında influenza aşılmasını takiben aşı reaksiyonlarını azaltır . *Beyin Davranış Sağlığı.* (2020) 1 : 100009 10.1016 / j.bbih.2019.100009 [CrossRef] [Google Akademik]
41. Hong AR, Kim SW. Direnç egzersizinin kemik sağlığı üzerindeki etkileri . *Endocrinol Metab.* (2018) 33 : 435–44. 10.3803 / EnM.2018.33.4.435 [PMC ücretsiz makale] [PubMed] [CrossRef] [Google Akademik]
42. Pedersen BK, Ullum H. NK cell response to physical activity: possible mechanisms of action. *Med Sci Sports Exerc.* (1994) 26:140–6. 10.1249/00005768-199402000-00003 [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
43. Kruger K, Mooren FC. T cell homing and exercise. *Exerc Immunol Rev.* (2017) 13:37–54. [PubMed] [Google Scholar]
44. K.A. Bowden Davies, S. Pickles, V.S. Sprung, et al. Reduced physical activity in young and older adults: metabolic and musculoskeletal implications. *Ther Adv Endocrinol Metab.* 10 (2019), 10.1177/2042018819888824
45. M.T. Hamilton. The role of skeletal muscle contractile duration throughout the whole day: reducing sedentary time and promoting universal physical activity in all people. *J Physiol*, 596 (2018), pp. 1331-1340, 10.1113/JP273284 View Record in ScopusGoogle Scholar
46. Semba, R. D. (1999). Vitamin A and immunity to viral, bacterial and protozoan infections. *Proceedings of the Nutrition Society*, 58(3), 719-727.
47. W.B. Grant, H. Lahore, S.L. McDonnell, et al. Evidence that vitamin D supplementation could reduce risk of influenza and COVID-19 infections and deaths. *Nutrients*, 12 (4) (2020), p. 988, 10.3390/nu12040988 CrossRefGoogle Scholar
48. L. Zhang, Y. Liu Potential interventions for novel coronavirus in China: a systematic review. *J Med Virol*, 92 (5) (2020), pp. 479-490, 10.1002/jmv.25707. View Record in ScopusGoogle Scholar
49. L.E. Ferrante, M.A. Pisani, T.E. Murphy, E.A. Gahbauer, L.S. LeoSummers, T.M. Gill The association of frailty with post-ICU disability, nursing home admission, and mortality: a longitudinal study *Chest*, 153 (6) (2018), pp. 1378-1386, 10.1016/j.chest.2018.03.007. ArticleDownload PDFView Record in ScopusGoogle Scholar
50. Piercy K.L., Troiano R.P., Ballard R.M., Carlson S.A., Fulton J.E., Galuska D.A., George S.M., Olson R.D. The physical activity guidelines for Americans. *JAMA.* 2018;320:2020–2028. [PubMed] [Google Scholar]

SAMSUN TEKKEKÖY BELEDİYESİ SPOR HİZMETLERİ VE UYGULAMALARI

SAMSUN TEKKEKÖY MUNICIPALITY SPORT SERVICES AND PRACTICES

Öğretim Görevlisi Aydan ERMİŞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, Atakum, Samsun

Prof. Dr. Soner ÇANKAYA

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, Atakum, Samsun

Doktora Öğrencisi Seda SABAH

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, Atakum, Samsun

ÖZET

Spor en kısa tanımıyla beden ve ruh sağlığını geliştirmek amacıyla yapılan faaliyetler olarak tanımlanabilir. Spor aynı zamanda kişiliğin oluşumu, karakter özelliklerinin gelişimi ve çevreye uyumun kolaylaştırılmasında önemli rollere sahiptir. Belediyeler, halkın yaşadığı yerle ilgili bütün ihtiyaçlarını karşılamakla sorumlu kurumlardır. Belediyeler için yasaların öngördüğü görevler çok geniş kapsamlıdır. Belediye yasalarındaki görevler ve sorumluluklar genel başlıklar altında alt yapı ve imar, ulaşım, sağlık, ağaçlandırma, konut, kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, sosyal hizmet ve yardım, ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi ve gençlik ve spor şeklinde toplanabilir. Dolayısıyla bu çalışma, Samsun Tekkeköy Belediyesi'nin spor hizmet ve uygulamalarına yönelik yapılan çalışmaların incelenmesi amacını taşımaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri (durum çalışması) izlenmiş olup Tekkeköy Belediyesinin spor koordinatörlüğü birimindeki yetkililerle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı tarafından oluşturulan veri toplama formu (11 soru) ile yüz yüze gerçekleştirilen görüşmelerden ses kaydı alınmıştır. Elde edilen veriler Nvivo programına aktarılarak içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırma bulgularına göre, belediyenin spora önem verdiği ve spor alanında halka çeşitli hizmetler sunduğu, çeşitli projeler ve planlamalarla bu hizmetleri daha ileriye taşımaya gayret ettiği söylenebilir. Tüm bu bulgulardan hareketle, halka en yakın kuruluşlar olan belediyelerin sağlıklı nesiller yetiştirmek ve herkesin spor yapmasını sağlamak açısından çok önemli bir role sahip olduğu, sosyal belediyecilik anlayışı çerçevesinde belediye yöneticilerinin bu durumun farkında olduğu ve gençlik ve spor hizmetlerine önem verdiği ancak uygulama aşamasında mali kaynakların yetersizliğinden dolayı sıkıntılar yaşadığı söylenebilir. Dolayısıyla belediye bütçelerinden spor hizmetlerine daha fazla kaynak aktarılması, Gençlik ve Spor Daire Başkanlığı veya Şube Müdürlüğü'nün oluşturularak hizmetlerin bu birimlerden etkin bir şekilde yürütülmesi, Belediyede Gençlik ve Spor Hizmetlerini yürüten idarecilerin spor eğitimi almış ve alandan gelmiş olmasına dikkat edilmesi gerektiği söylenebilir. Sporun gelişmesi ve halk tarafından daha fazla benimsenmesi için sporun renklendirilmesi, iyi örneklerin ön plana çıkarılması ve doğru stratejilerle halka sunulması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Belediye, Spor, Yerel Yönetimler

ABSTRACT

Sports can shortly be defined as the activities performed to develop the physical and mental health. Sport also has significant roles in forming the character, developing characteristic traits and facilitating adaptation to the environment. Municipalities are institutions responsible for meeting all the needs of people related to where they live. The duties prescribed for municipalities by law are very comprehensive. The duties and responsibilities in municipalities can be grouped under general headings as infrastructure and town planning, transportation, health, afforestation, housing, culture and art, tourism and promotion, social services and aid, development of economy and trade and youth and sport. Therefore, the present study aims to examine the sport services and practices of Samsun Tekkeköy municipality. Qualitative research methods (case study) were used in the study and face to face interviews were made with the officials in the Sport Coordinatorship of Tekkeköy Municipality. Voice recordings were taken from the interviews conducted face-to-face by using data collection form (11 questions) prepared by the researchers. The data obtained were transferred to Nvivo program and analysed with content analysis method. According to the results of the study, it can be said that the municipality

considers sport important, provides various services to its people in terms of sports and tries to advance these services with various projects and plans. In line with all these results, it can be said that municipalities, which are the institutions closest to public, have a very important role in terms of raising healthy generations and providing sports opportunities to everyone and within the context of social municipalise, municipal managers are aware of this situation, they place importance on youth and sport services but experience problems due to insufficient financial sources in the process of practice. Thus, it can be said that more resources should be allocated to sport services from municipality budget, youth and sport departments or branches should be formed and services should be conducted effectively from these units and administrators carrying out youth and sport services in municipalities should have received sport education and should be from the field of sports. In order for sports to develop and to be adapted more by the public, it should be made more colourful, good examples should be emphasized and presented to the public with correct strategies.

Key Words: Municipality, Sport, Local Administrations

GİRİŞ

Spor en kısa tanımıyla beden ve ruh sağlığını geliştirmek amacıyla yapılan faaliyetler olarak tanımlanabilir. Spor aynı zamanda kişiliğin oluşumu, karakter özelliklerinin gelişimi ve çevreye uyumun kolaylaştırılmasında önemli rollere sahiptir.

1982 Anayasasının "Sporun Geliştirilmesi ve Tahkim" başlıklı 59'uncu maddesinde Devlet'in her yaştaki Türk vatandaşlarının beden ve ruh sağlığını geliştirecek tedbirleri alacağı, sporun kitlelere yayılmasını teşvik edeceği ve başarılı sporcuyla koruyacağı hükme bağlanmıştır. Bu kapsamda gençliğin korunması ve sporun geliştirilmesi ile ilgili olarak devlete düşen görevlerin bir kısmının gerçekleştirilmesi, yerel yönetimler faaliyetleri ile sağlanmaktadır (Ateş, 2011). Ülkemizde bu işlevi gören kurumların başında ise belediyeler gelmektedir. Toplumun sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasında en etkili araçlardan birisi olan spor bu belediyelerin hizmetleri arasında yerini almaktadır (Ekenci, 2012).

Belediyeler, halkın yaşadığı yerle ilgili bütün ihtiyaçlarını karşılamakla sorumlu kurumlardır. Belediyeler için yasaların (5393 sayılı yasa) öngördüğü görevler çok geniş kapsamlıdır. Belediye yasalarındaki görevler ve sorumluluklar genel başlıklar altında alt yapı ve imar, ulaşım, sağlık, ağaçlandırma, konut, kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, sosyal hizmet ve yardım, ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi, gençlik ve spor şeklinde toplanabilir. Sonuç olarak, belediyelerin spor alanında, yasalardan ve halkın medeni ihtiyaçlarından doğan sorumlulukları vardır (Sivrikaya ve Doğu, 2011). Belediyelerin gençlik ve spor hizmetleri ile ilgili üstlenmiş oldukları görevler genellikle tesis yapımı, sporun daha geniş kitlelere yaygınlaştırılması, diğer kurum ve kuruluşlarla işbirliği şeklindedir.

5393 sayılı belediye kanununun 14.maddesinde, "Gerektiğinde, sporu teşvik etmek amacıyla gençlere spor malzemesi verir, amatör spor kulüplerine ayni ve nakdî yardım yapar ve gerekli desteği sağlar, her türlü amatör spor karşılaşmaları düzenler, yurt içi ve yurt dışı müsabakalarda üstün başarı gösteren veya derece alan öğrencilere, sporculara, teknik yöneticilere ve antrenörlere belediye meclisi kararıyla ödül verebilir" şeklinde belediyelerin spora yönelik görevleri belirtilmektedir.

Belediye kanunu dışında spor ve sporun geliştirilmesi adına yapılan çeşitli kanunlar, politikalar, stratejiler, kalkınma planlarını incelediğimizde, hepsinin tek bir ortak amaca hizmet ettiğini görebiliriz. Örneğin, 3530 sayılı "Beden Terbiyesi Kanunu" ve 3289 sayılı "Gençlik ve Spor Hizmetleri Kanunu" gibi yasal mevzuatlar halkın spora ilgi ve bilgi düzeyini yükseltmek, sporu bir yaşam tarzına dönüştürmek, çeşitli spor tesis ve alanları oluşturmak amacıyla yapılmış kanunlardır. Her ne kadar Türk spor yönetimi merkezi idare tarafından yürütülse de, hizmetleri gerçekleştirme noktasında, illerde ve taşralarda yerel yönetimler ile özellikle de belediyelerle iş birliğini gerekli kılmaktadır (Kurtipek, 2017).

Gençlik ve Spor Bakanlığının Stratejik Planı gençlere eğitsel, sosyal, kültürel, sanatsal, sportif beceriler kazandırmayı, bireysel ve sosyal gelişimlerine katkıda bulunmayı, etik ve insani değerleri içselleştirmelerini sağlamayı, şiddet ve kötü alışkanlıklara yönelmelerini önlemeyi hedefleyen ve yine 3530 ve 3289 sayılı kanunlarda olduğu gibi spor faaliyetlerinin gelişmesini ve yaygınlaşmasını teşvik edici tedbirler almayı ve bu faaliyetlere her yaşta katılımı sağlayacak önlemleri geliştirmeyi hedefleyen bir plandır.

Ulusal Gençlik ve Spor Politikası ise genel itibarıyla sporun yaygınlaştırılması, her yaştan bireyin spora teşvik edilmesi, tesis ihtiyacının belirlenmesi, engelli vatandaşların spora katılımının sağlanması, amatör spor

dallarına destek verilmesi, okul öncesinden başlayıp eğitim ve öğretimin tüm aşamalarında beden eğitimi ve spor derslerinin yeni eğitim sistemine uygun olarak düzenlenmesi amaçlarını taşır.

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında, gençlik ve spor faaliyetleri ile ilgili yerel yönetimlerin üstlendikleri rollere doğrudan değinilmemiş olup; kamuya ait tüm spor tesislerinin bütün vatandaşların kullanımına açık olmasının sağlanması, yaşam mekanlarının spor yapmayı ve hareketliliği sağlayacak şekilde tasarlanması, spor alanlarının, parkların, yürüyüş ve bisiklet parkurlarının geliştirilmesi gibi hususlardan bahsedilerek dolaylı yönden yerel yönetimleri ilgilendiren konular vurgulanmıştır.

Sonuç olarak, sporla ilgili kanunların, politikaların amacının aynı olduğu görülmektedir. Bu amaçların gerçekleştirilmesinde belediyelere çok önemli görevler düşmektedir. Dolayısıyla bu çalışma ile sporun geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması adına Samsun ili Tekkeköy ilçesi belediyesinin yaptığı uygulamaların incelenmesi amaçlanmaktadır.

MATERYAL ve METOT

Bu çalışma nitel araştırma desenlerinden durum çalışması modelinde olup; veriler nitel araştırma yöntemlerinin bir çeşidi olan görüşme yöntemi ile elde edilmiştir. Araştırmanın örneklem grubu amaçlı örnekleme yönteminin bir türü olan ölçüt örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Çalışmadaki örneklem grubundaki ölçüt, Tekkeköy Belediyesi'nde spor hizmet ve uygulamalarına yönelik faaliyetlerden sorumlu kişilerle görüşmelerin gerçekleşmesi koşuludur. Araştırma verilerinin elde edilmesi için Tekkeköy Belediyesi'nde spor faaliyetlerinden sorumlu olan belediye çalışanları (4 kişi) ile görüşülmüş ve yarı yapılandırılmış sorularla belediyenin spor hizmet ve uygulamalarına yönelik bilgiler edinilmiştir. Belediyede spor faaliyetlerinden sorumlu belediye çalışanları ile derinlemesine görüşmeler yürütülmüş, verilen cevaplar ses kaydına alınmış ve hiç bir değişiklik yapılmadan Word dosyasına aktarılmıştır. Araştırmada toplanan veriler Nvivo programına aktararak içerik analiz yöntemiyle analiz edilmiş kod ve tema çerçevesi oluşturulmuştur.

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde elde edilen verilerin analiz sonuçları yer almaktadır. Verilerin analizi sonucunda tema ve kod listesine ilişkin bilgiler tablolaştırılarak sunulmuştur.

Tablo 1: Tekkeköy Belediyesinin Spor Hizmet ve Uygulamalarına İlişkin Kod ve Tema Listesi

TEMALAR	Tekkeköy Belediyesi Spor Hizmetlerine yönelik sorular	KODLAR
PLANLAMA ve BÜTÇE	Planlama sürecinizden bahsedermisiniz?	Halkın beklentileri Başkanın fikirleri
	Bütçe süreci ve faaliyetlerinizden bahsedermisiniz?	Faaliyet raporuna göre bütçe düzenlenmekte Halı saha ve tesislerden elde edilen ücretler Bağış Yardımlar
HALK HİZMETLERİ	Belediye bünyesinde hangi tesisler yer almakta?	Yarı Olimpik Havuz Futbol Sahası Kapalı Halı Saha
	Vatandaşın Beklentilerine yönelik planlamalar yapıyor mu?	Halkın beklentileri Taleplere uygun planlama
	Vatandaşın bu tesisleri verimli kullandığını düşünüyor musunuz?	Maksimum düzeyde
	Gelen taleplere örnek verir misiniz?	Tesislerdeki hizmetleri ücretsiz kullanma Okullara destek sağlanmakta Belediye spor kulübüne yardım Bay-bayan fitness eğitimi
	Yapılan faaliyetler nelerdir?	Belediye spor kulübü Parklara potalar Spor okulları Halk seansları Halı saha Yüzme havuzu Özel dersler ve engelli bireylere yönelik hizmetler (yüzme) Kurslar Kulüplere ve müsabakalara maddi destek (özellikle futbol,hentbol,basketbol,judo) Türkiye'nin 2. Kırkpınarı olan Büyüklü güreş etkinliği
ENGELLİ BİREYLER	Engelli bireylere yönelik yapılan hizmetler nelerdir?	Tesisler engelli bireyler için uygun Engelli bireyler için tesisler ücretsiz Down sendromlu kişilere yüzme eğitimi Çalışmaları takip edilen bir belediye yok
ÖRNEK UYGULAMALAR	Türkiye'de ve dünyada örnek aldığı belediye var mı?	Var olan projeler nelerdir?
PROJELER	Var olan projeler nelerdir?	"Geleceğe Kulaç At"
	Planlanan projeler nelerdir?	İlçe stadyumu hedefler arasında Yürüyüş parkurları Atletizm pistleri

Tablo 1 incelendiğinde, yapılan görüşmede, ilk olarak spor faaliyetlerine ilişkin sorumlu kişiye spor faaliyetlerinin planlama süreci ile ilgili olarak sorular yöneltilmiştir. Spora ilişkin hizmetleri planlarken yasal dayanak ve karar sürecinde etkili olan aktörlerle ilgili sorular yöneltilmiştir. Verilen cevaplar belediyenin Belediyeler Kanunundaki yetki ve sorumluluklarının farkında olduğunu, faaliyetlerini bu yasal yetki ve sorumluluklara dayandığını, planlama sürecinde en başta belediye başkanı olmak üzere yapılacak faaliyetle ilgili tercihen uzman kişilerle görüşüldüğünü ve belediyenin Belediyeler Kanununda spor alanında belirtilen sorumluluklarını yerine getirdiğini göstermektedir.

Belediyenin verdiği hizmetlerle ilgili bilgiler incelendiğinde ise belediye bünyesinde 1 adet yarı olimpik yüzme havuzu, futbol sahası ve 2 adet kapalı halı saha olduğu ve yaklaşık olarak 8-10 kişinin çalıştığı öğrenilmiştir. Halkın beklentilerine yönelik görüşlerin alındığı ve daha sonrasında taleplere uygun planlama yapıldığı belirtilmiştir. Vatandaş ve diğer kurumların maksimum düzeyde bu tesislerden yararlandığı, tesislerin verimli bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. Okullara lojistik destek sağlandığı, örneğin spor müsabakalarına

giderken araç tesis edildiği, bunun dışında tesislerin kullanımı ile ilgili gelen taleplere olumlu cevaplar verildiği belirlenmiştir.

Bunların yanı sıra ilçedeki her bir parka belediye başkanının özel isteği doğrultusunda basketbol potası bulunduğu, yaz döneminde spor okulları düzenlendiği, gençlere yönelik halk seansları yapıldığı, özel dersler ve engelli bireylere yönelik hizmetler (Yüzme) yapıldığı, kurslar, kulüplere ve müsabakalara maddi destek (özellikle futbol, hentbol, basketbol, judo) sağlandığı belirtilmiştir. Bunun dışında, Tekkeköy belediye spor kulübü bulunduğu, halı saha ve tesislerden elde edilen ücretlerin spor kulübüne aktarıldığı, aynı zamanda bağış ve yardımların da yapıldığı tespit edilmiştir. Futbolun yanı sıra diğer branşlara da, özellikle hentbol, basketbol, judo ve yüzme gibi, önem verildiği ve her yıl Türkiye'nin 2. Kırkpınarı olan Büyüklü güreş etkinliğinin düzenlendiği belirtilmiştir.

Engelli bireylerle ilgili yapılan faaliyetler incelendiğinde ise tesislerin engelli bireylere uygun olduğu, olmayan tesislerin ise uygun hale getirilmesi için çalışıldığı belirtilmiştir. Engelli bireylerin tesislerden ücretsiz faydalandığı, Down sendromlu kişilere yüzme eğitimi verildiği, ilçe içerisindeki Nejat Akyol bakım merkezinden gelen tesis kullanma yönündeki taleplere olumlu cevaplar verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra diğer belediyelerle ilgili takiplerin yapıldığı, fakat çalışmalarını özellikle takip edilen ve örnek alınan bir belediye olmadığı belirlenmiştir.

Son olarak, belediyenin sporla ilgili projelerinden bahsedilmiş, var olan projelerle ilgili olarak Valilik himayesinde, Samsun İl Milli Eğitim Müdürlüğü koordinatörlüğünde, Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü, İl Halk Sağlığı Müdürlüğü, Samsun Büyükşehir Belediyesi ortaklığıyla, yüzme sporunun çok küçük yaşlarda başlanıp, ileri yaşlara kadar rahatlıkla yürütülebilmesi için başlatılan 'Geleceğe Kulaç Atıyoruz' projesi kapsamında valilik ve büyükşehir belediyesi ile iş birliği yapıldığı ve yüzme havuzundan bu proje kapsamında faydalanıldığı ve proje kapsamında öğrencilere yüzme eğitimi verildiği belirtilmiştir. Planlanan projelerle ilgili ilçe stadyumu kapsamında büyük bir spor kompleksi yapılmasının hedefler arasında (Yürüyüş parkurları, atletizm pistleri) olduğu öğrenilmiştir.

TARTIŞMA

Tekkeköy Belediyesi'nin spor alanında yaptığı faaliyetleri belirlemeye yönelik yapılan bu çalışmada ilk olarak belediyenin spor faaliyetlerinin planlama süreci araştırılmıştır. Verilen cevaplara göre belediyenin planlama sürecinde en başta belediye başkanı olmak üzere yapılacak faaliyetle ilgili tercihen uzman kişilerle görüşüldüğü saptanmıştır. Kurtipek (2017)'in çalışmasında belediye başkanının karar sürecine etki eden en önemli unsur olduğu ve yine belediye başkan yardımcısı, müdürler, belediye meclisinin bu süreci takip ettiği tespit edilmiştir. Arıkboğa (2010)'in çalışmasında belediyelerde hizmetlerin gerçekleştirilirken karar sürecinde en yetkili organın belediye meclisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, çalışmamızda Tekkeköy Belediyesi'nin spor faaliyetleri planlanırken halkın beklentilerinin dikkate alındığı ve planlama yapıldığı belirlenmiştir. Kurtipek (2017)'in çalışmasında spor faaliyetlerinde halkın ihtiyacına, halkın ilgisine ve hizmet gitmeyen bölgelere öncelik verildiği tespit edilmiştir. Zengin ve Öztaş (2008)'in çalışmasında Türkiye'de yerel yönetimlerin yapılması içerisinde yöre halkının spor istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak bir sistemin bulunmadığı ve yerel yönetimlerin kendi politik kaygıları doğrultusunda, performans sporuna hizmet edecek şekilde yapılanmakta ve yatırım yapmakta olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sezgin (2011)'in çalışmasında belediyelerin hem sundukları hizmetlerin kalitesine ve hizmet sunum şekline önem vermeleri gerektiği hem de sunulan hizmetlerin kaliteli olması için halkın ihtiyacının göz önünde tutulması gerektiği vurgulanmıştır. Özer (2013)'in çalışmasında yerel yönetimlerin halka en yakın kamu kuruluşları olduğu ve bu durumun doğal bir sonucu olarak her zaman halkla iç içe olması gerektiği ve halktan kopuk yerel yönetimlerin hizmet sunumunda başarılı olmalarının mümkün olamayacağı ifade edilmiştir. Öner (2001) ise çalışmasında yerel halkın ihtiyaçlarını karşılama işlevi yüklenen belediyelerin bu işlevini etkin biçimde yerine getirebilmesi için yerel halkın beklentilerinin ve sorunlarının sağlıklı olarak belirlenmesinin bir gereklilik olduğunu belirtmiştir.

Çalışmada belediyenin spor tesislerinin halk tarafından verimli bir şekilde kullanılıp kullanılmadığı sorusuna cevap aranmış ve vatandaş ve diğer kurumların maksimum düzeyde bu tesislerden yararlandığı sonucu elde edilmiştir. Çoban ve Devocioğlu (2006) belediye başkanlarının büyük bir çoğunluğunun belediyelerine ait spor tesislerini yeterli bulmadıklarını; Sivrikaya ve Doğu'nun (2011) yapmış olduğu çalışmada ise spor alanlarının genel olarak yetersiz olduğu, mevcut alanların ise yeterli kalite ve çeşitlilikten uzak olduğu ifade edilmiş, sivil toplum kuruluşu temsilcileri, halkın spor yapmasını etkileyen en önemli faktör olarak spor alanlarının

yetersizliğini gösterirken, spor otoriteleri spor yapma imkanlarının çok öncelikli bir etken olmadığına hatta spor alanları ile ilgili eksikliğin aşılması gereken bir kompleks olduğuna dikkat çekilmiştir.

Belediyenin engellilere yönelik faaliyetleri araştırıldığında, tesislerin engelli bireylere uygun olduğu tespit edilmiştir. Ekici (2012)'un çalışmasında halkın belediyelerden engellilere yönelik spor tesislerinin yapılması yönünde beklentileri olduğu; Aksoy (2006)'un çalışmasında ise spor salonlarının kullanımının engelliler için uygun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Diğer kamu ve özel kuruluşlarla olan iş birliği açısından, Tekkeköy Belediyesi'nin Samsun Valiliği ve Büyükşehir Belediyesi ile iş birliği içerisinde bir proje yürüttüğü, aynı zamanda verilen hizmetlerde sivil toplum kuruluşlarıyla da yakın temas halinde olduğu belirlenmiştir. Ateş (2009) belediyelerin, hizmetleri gerçekleştirme noktasında üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve diğer kamu kurumlarıyla ortak hareket etmelerinin, hem toplumsal bir sinerji oluşturarak hizmetlerin verimliliğini hem de bu hizmetlerden gerçek ihtiyaç sahiplerinin yararlandırılması imkanını artıracaklarını belirtmiştir. Okutan (2008) yerel yönetimlerin yerel hizmetleri karşılama konusunda yaşadığı sorunların yerel katılım olmadan çözülemeyeceğini, bu nedenle son yıllarda yerel hizmetlerin yerine getirilişinde daha çok katılımın, yönetişimin ve sivil toplum kuruluşları ile ilişkilerin gündeme geldiğini ifade etmiştir. Yüksel (2007) ise sivil toplum kuruluşlarının önemine vurgu yapmıştır.

Tekkeköy belediyesindeki birimlere bakıldığında, Spor Müdürlüğü olarak ayrı bir birimin bulunmadığı görülmektedir. Doğu vd. (2013), Doğu vd. (2002), Sivrikaya vd. (2011) tarafından yapılmış olan çalışmalarda belediyelerin mevcut yapıları içerisinde sporun farklı birimlere bağlı olarak yürütüldüğü ve bu durumun birçok eksiklikleri beraberinde getirdiği dolayısıyla bu hizmet birimlerinin yeniden ele alınarak, her belediye teşkilatında gençlik ve spor müdürlüğünün ayrı bir birim olarak teşkil edilmesi gerekliliği belirtilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada Tekkeköy Belediyesinin spor hizmetlerine yönelik yapmış olduğu uygulamalar tespit edilmiştir. Genel olarak belediyenin spora önem verdiği ve spor alanında halka çeşitli hizmetler sunduğu, çeşitli projeler ve planlamalarla bu hizmetleri daha ileriye taşımaya gayret ettiği söylenebilir.

Yukarıda bahsedilen bütün olumlu gelişmelere rağmen, gençlik ve spor hizmet ve faaliyetlerinin yerel yönetimlerin öncelikli görevleri arasında bulunmayışı ve sporun isteğe bağlı görevler konumuna getirilmesi, yeterli kaynağın olmayışı ve merkezi ve yerel yönetimler arasındaki yetki, görev ve sorumlulukların paylaşımındaki sıkıntılar belediyelerin bu görev ve sorumlulukları uygulamasını olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Tüm bu bulgulardan hareketle, halka en yakın kuruluşlar olan belediyelerin sağlıklı nesiller yetiştirmek ve herkesin spor yapmasını sağlamak açısından çok önemli bir role sahip olduğu ve sosyal belediyecilik anlayışı çerçevesinde Tekkeköy belediyesinin yöneticilerinin bu durumun farkında olduğu ve gençlik ve spor hizmetlerine önem verdiği ancak uygulama aşamasında mali kaynakların yetersizliğinden dolayı sıkıntılar yaşadığı söylenebilir. Bu sonuçlardan hareketle, belediye bütçelerinden spor hizmetlerine daha fazla kaynak aktarılması, Gençlik ve Spor Daire Başkanlığı veya Şube Müdürlüğünün oluşturularak hizmetlerin bu birimlerden etkin bir şekilde yürütülmesi, Belediyede gençlik ve spor hizmetlerini yürüten idarecilerin spor eğitimi almış ve alandan gelmiş olmasına dikkat edilmesi gerektiği söylenebilir. Sporun gelişmesi ve halk tarafından daha fazla benimsenmesi için sporun renklendirilmesi, iyi örneklerin ön plana çıkarılması ve doğru stratejilerle halka sunulması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Aksoy, M T. (2006) Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Bünyesinde Bulunan Spor Salonlarının Kullanıcı İhtiyaçlarını Karşılama Düzeyinin İncelenmesi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bolu.

Arikboğa, E. (2010). Yerel Yönetimlerde Katılım ve Meclislerin Rolü. Yerel Yönetim Anlayışında Yeni Yaklaşımlar Sempozyumu. İstanbul: Okan Üniversitesi Yay.

Ateş, H. (2009). Sosyal Belediyecilik, Çerçeve Dergisi, Ocak, 88-95.

Ateş, Y. (2011). Mahalli İdarelerin Sporla İlgili İşlevleri Ve Spor Kulüplerine Yardımları. Dış Denetim Dergisi, Nisan, Mayıs, Haziran, 254-262.

Çoban, B. ve Devecioğlu, S. (2006). Türkiye'deki Belediye Başkanlarının Spor Hizmetlerine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, XI (1), 49-60.

Doğu, G., Kesim, Ü. ve Sivrikaya, Ö. (2002). Belediyelerin sporla ilgili işlevleri: Düzce belediyesi örneği. Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 11(2), 89-106.

Doğu, G., Kardeş, N.,T. ve Atalı, L. (2013). Büyükşehir Belediyesi Spor Politikalarına Yönelik Hizmetlerin İncelenmesi (Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Örneği). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25, 97-111.

Ekenci, G. (2012). "Belediyeler 'Herkes İçin Spor' Politikaları Geliştirmelidir", Marmara Belediyeler Birliği, Marmara'da Birlik, 37(77), 30-31.

Ekici,H. (2012) Halkın Sporla İlgili Belediyelerden Beklentileri: Gazinatep'te Bir Uygulama. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi,2012,1(3):53-77.

Okutan, E. (2008). Yerel Yönetimler Ve Sivil Toplum Örgütlerinin Gelişmiş İşbirliği: İngiltere Örneği. Sayıştay Dergisi, 71, 91-108.

Özer, M. A. (2013). Yerel Yönetimlerin Varlık Nedeni Olarak "Halkla" İlişkiler. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4 (5), 19-50.

Sezgin, M. (2011). Belediyelerde Halkla İlişkiler ve Halka Dönük Yönetim. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(1), 93-120.

Sivrikaya, Ö. ve Doğu, G., (2011). Düzce Belediyesinin Spor Hizmetleri İçin Örnek Bir Yönetim Modeli. Pamukkale Journal of Sport Sciences, 2(3), 52-74.

Yüksel, F. (2007). Sosyal Devletin Dönüşüm Sürecinde Yerel Yönetimlerin Yeni İşlevleri. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 62(01), 177-188.

Zengin, E. ve Öztaş, C. (2008). Yerel Yönetimler ve Spor. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (55), 49-78.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

YEREL YÖNETİMLER SPOR HİZMETLERİ VE UYGULAMALARI: SAMSUN İLİ İLKADIM BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

LOCAL ADMINISTRATIONS SPORT SERVICES AND PRACTICES: CASE OF SAMSUN PROVINCE İLKADIM MUNICIPALITY

Doktora Öğrencisi Seda SABAH

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, Atakum, Samsun

Prof. Dr. Soner ÇANKAYA

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, Atakum, Samsun

Öğretim Görevlisi Aydan ERMİŞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, Atakum, Samsun

ÖZET

Spor bireylerin bedensel, ruhsal ve sosyal yönden gelişimini sağlayan bir eğitim aracıdır. Devletlerin en önemli ulusal ve yerel sorumlulukları arasında tüm vatandaşlarının refah ve sağlığının korunması önemli yer tutar. Sporun yaygınlaştırılması ve halkın spora yönlendirilmesi gelişmişlik açısından büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Ülkemizde sporun topluma yaygınlaştırılması ve spor kültürünün oluşturulmasıyla ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler sonucunda halka en yakın kurumlar mahalli idareler olduğu için bazı görevler doğrudan belediyelerin sorumluluğundadır. Yerel yönetimler çeşitli spor hizmetleri yürütürken halkın istek ve beklentilerini dikkate alarak çalışmalarını yürütmelidirler. Halkın isteklerini önemsemek, ihtiyaçlarını göz ardı etmemek, onların güven ve desteğini kazanmak belediyeler için önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada Samsun İlkadım Belediyesinin spor hizmetlerine yönelik uygulamalarını tespit etmek amaçlanmıştır. Çalışma nitel araştırma desenlerinden biri olan durum çalışması modelindedir. Araştırma sürecinde İlkadım belediyesi spor koordinatörlüğü birimi yetkilileri ile yerel yönetim yasaları temel alınarak yarı yapılandırılmış sorularla (17 soru) derinlemesine görüşmeler yürütülmüş ve verilen cevaplar ses kaydına alınmıştır. Elde edilen veriler Nvivo programına aktarılmış ve içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiş kod ve tema çerçevesi oluşturulmuştur. İlgili temalara katılımcıların ifadeleri atanmış ve verilerin çözümlenmesi sağlanmıştır. Sonuç olarak İlkadım Belediyesinin sadece yarışma sporunu değil aynı zamanda sporu tabana yaymak amacıyla hizmet ettiği, sporun yayılması ve benimsetilmesi adına okullarda çeşitli projeler yapıldığı, insanların spora dayalı etkinliklerden zevk alması ve tesislerden mutlu ayrılmasının önemli olduğu, engelli bireylere yönelik çeşitli uygulamalar yapıldığı, spor eğitimi almak isteyen bireylere ücretsiz yetenek kursları verildiği ve okullarda uygun alanların spor alanlarına dönüştürüldüğü tespit edilmektedir. Dolayısıyla Samsun İlkadım Belediyesinin spora yönelik hizmet ve uygulamaları Türkiye'de örnek çalışmalar arasında gösterilebilir niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Belediye, Spor, Yerel Yönetimler

ABSTRACT

Sport is an educational tool that develops individuals physically, mentally and socially. Preserving the well-being and health of all citizens is among the most important national and local responsibilities of states. Popularization of sport and leading the public to sport are in parallel in terms of development. In our country, various regulations have been put into effect about generalizing sport in the society and creating a sport culture. Since local administrations are the institutions which are the closest to public, some duties fall under the responsibility of municipalities directly as a result of these regulations. Local administrations should carry out their activities while conducting various sport services by taking into consideration the wishes and expectations of the public. It is important for municipalities to care about the wishes of its people, not to ignore their needs, to gain their trust and support. Thus, this study aims to find out the practices of Samsun İlkadım Municipality in terms of sport services. The study has the case study model, which is one of the qualitative research designs. In-depth interviews were made with İlkadım Municipality Sport Coordination unit authorities based on the laws of local administrations by using semi-structures questions (17 questions) and the answers given were

voice recorded. The data obtained were transferred to Nvivo program, analyzed with content analysis method and code and theme frames were formed. The participants' expressions were transferred to the related themes and the data were analysed. As a result, it was found that İlkadım Municipality served not only for generalizing competition sports but also for generalizing sport, conducted various projects in schools to generalize sport, it was important for the municipality for individuals to take pleasure from sport based activities and to leave the facilities happy, some practices were conducted for disabled individuals, free talent courses were given to individuals who wanted to be trained in sport and suitable areas in schools were turned into sport areas. Thus, sport related activities and practices of Samsun İlkadım Municipality can be shown as a good example in Turkey.

Key Words: Municipality, Sport, Local Administrations

GİRİŞ

Türkiye'de spor, kamu hizmeti olarak devlet tarafından desteklenmektedir. Tüm vatandaşların genel refah ve sağlığını güvence altına almak devletlerin ulusal ve yerel sorumlulukları arasında yer almaktadır [1]. Bu bağlamda toplumda spor yapma alışkanlığının kazandırılması, sporun kitlelere ulaştırılması ve sporun bir yaşam tarzına dönüştürülmesi önem taşımaktadır. Devletin mahalli düzeyde temsilcilerinden biride belediyelerdir. Yerel yönetimler vasıtasıyla, "herkes için spor", "yaşam boyu spor" ilkelerine bağlı olarak yöredeki herkesi spor faaliyetlerine yönlendirecek şekilde organizasyonlar planlamalı ve uygulamalar yapılmalıdır.

1982 Anayasasınının 127. maddesinde; "Mahalli İdareler, il, belediye ve köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere, kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları gene kanunda gösterilen seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, kamu tüzel kişilerdir." şeklinde belirtilmektedir [2].

Mahalli idareler merkezi idareden ayrı tüzel kişiliğe sahiptir ve bütçe düzenlenmesi konusunda merkezi idarenin denetimi altında kendileri tarafından yapılmaktadır [3]. Mahalli idare birimi olan belediyeler halka en yakın kuruluşlardır. Dolayısıyla halkın isteklerini önemsemek, ihtiyaçlarını göz ardı etmemek, onların güven ve desteğini kazanmak belediyeler için önem taşımaktadır. Belediyelerin sporla ilgili görev ve sorumlulukları incelendiğinde örneğin; 5393 sayılı Belediye Kanununun 14. maddesinde, "Gerektiğinde, sporu teşvik etmek amacıyla gençlere spor malzemesi verir, amatör spor kulüplerine aynı ve nakdî yardım yapar ve gerekli desteği sağlar, her türlü amatör spor karşılaşmaları düzenler, yurt içi ve yurt dışı müsabakalarda üstün başarı gösteren veya derece alan öğrencilere, sporculara, teknik yöneticilere ve antrenörlere belediye meclisi kararıyla ödül verebilir. Gıda bankacılığı yapabilir", diğer yandan 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanununda ise "Büyükşehrin bütünlüğüne hizmet eden sosyal donatılar, bölge parkları, hayvanat bahçeleri, hayvan barınakları, kütüphane, müze, spor, dinlenme, eğlence ve benzeri yerleri yapmak, yaptırmak, işletmek veya işletmek; gerektiğinde amatör spor kulüplerine nakdî yardım yapmak, malzeme vermek ve gerekli desteği sağlamak, amatör takımlar arasında spor müsabakaları düzenlemek, yurt içi ve yurt dışı müsabakalarda üstün başarı gösteren veya derece alan sporculara, teknik yönetici, antrenör ve öğrencilere belediye meclis kararıyla ödül vermek" şeklinde belediyelerin spora yönelik görevleri belirtilmektedir [4-5]. Dolayısıyla belediyeler sorumluluklarını yerine getirirken bölge halkının istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak planlamalarını o yönde şekillendirmeli, spora yönelik yatırımlarını daha çok tabana yönelik yapmalı ve politik kaygılardan ötürü sadece performans sporuna önem vermemelidirler [6].

Mahalli idare olan belediyeler halka en yakın kuruluş oldukları için hedeflerin gerçekleştirilmesinde bu kurumlar önem taşımaktadır. Bu bağlamda araştırma, Samsun İlkadım Belediyesinin sporun geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması adına yaptığı hizmet ve uygulamaları inceleme amacını taşımaktadır.

MATERYAL ve METOT

Araştırma nitel araştırma yönteminin bir çeşidi olan durum çalışması modelindedir. Samsun İlkadım Belediyesinin spor hizmetleri ve uygulamalarına yönelik çalışmalarını incelemek amacıyla Spor Koordinatörü ve birimden iki yetkili kişi ile (3 kişi) görüşülerek gerçekleştirilmiştir. Verilerin elde edilmesi "Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu" aracılığıyla sağlanmıştır. Araştırma verilerinin toplanmasında nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılmıştır. Yetkililerle yerel yönetim yasaları temel alınarak yarı yapılandırılmış sorularla (17 soru) derinlemesine görüşmeler yürütülmüş, verilen cevaplar ses kaydına

alınmıştır. Elde edilen veriler yazıya aktarılmış ve Nvivo programı aracılığıyla içerik analiz yöntemi ile çözümlenmiştir. Çözümlenen verilerden tema ve kod listesi oluşturulmuş ve kodlar uygun temalara atanmıştır.

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde elde edilen verilerin analizi neticesinde İlkadım Belediyesinin spor hizmetleri ve uygulamalarına yönelik tespit edilen bilgiler yer almaktadır. Verilerin çözümlenmesi sürecinin sonunda oluşan tema ve kod listesine ilişkin bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1: Spor hizmetlerine ilişkin planlama süreci ve yasal dayanak

TEMA	KODLAR
PLANLAMA SÜRECİ ve YASAL DAYANAK	Fiziki imkanlar Teknik malzeme Antrenörler Taslak Başkan ve Başkan yardımcılarının onayı 5393 sayılı kanun 638 KHK

Tablo 1'de İlkadım Belediyesinin sportif faaliyetlerini planlama süreciyle ilgili bilgiler sunulmuştur. Elde edilen verilerin analizinde fiziki imkanlar, teknik malzemeler ve antrenörlerin yapısına göre planlama yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır. İlave olarak öncelikle fizibilite çalışması yapıp taslak olarak planlamalarını Başkan ve Başkan yardımcılarının onayına sunduklarını belirtmektedirler. Bunun yanı sıra belediyenin planlama yaparken Gençlik ve Spor Bakanlığının aynı zamanda yerel yönetimlerin yasal mevzuatlarını dikkate aldığı tespit edilmiştir.

Tablo 2: Spor faaliyetlerine yönelik hizmet ve uygulamalar

TEMA	KODLAR
HİZMET ve UYGULAMALAR	MEB ile kapsamlı çalışmalar Anaokulu İlkokul Ulaşım ihtiyaçları Hediye Okullara materyal yardımı Özel yetenek kursları Yürüyüş alanları Okuldaki uygun alanların spor alanlarına dönüştürülmesi

Tablo 2'de spor hizmet ve uygulamalarına yönelik çalışmalar incelendiğinde İlkadım Belediyesinin özellikle projelerini Milli Eğitim Bakanlığı ile yürüttüğü sonucuna ulaşılmaktadır. Görüşmeler neticesinde elde edilen bilgilere göre anaokulu ve özellikle ilkokullarda çocukları spora yönlendirmek için çeşitli çalışmalar yapıldığı, bunun yanı sıra çocukların ulaşım ihtiyaçlarının sağlandığı ve onları spora teşvik etmek için çeşitli hediyeler verildiği belirtilmektedir. İlave olarak okullarda materyal ihtiyaçlarının karşılandığı, spor eğitimi almak isteyen gençlere ücretsiz yetenek kursları verildiği, okullarda uygun alanların spor alanlarına dönüştürüldüğü tespit edilmiştir.

Tablo 3: Spor hizmetlerinde bütçenin en çok ayrıldığı uygulamalar

TEMA	KODLAR
BÜTÇE AYRILAN FAALİYETLER	Spor sahaları Okullar için malzeme Amatör spor kulüpleri Antrenörler Personel ücretleri Sporcu giderleri Kurslara gelen sporcuların malzemeleri Müsabaka giderleri

Tablo 3'te görüşmeler sonucunda spor hizmetlerine en çok ayrılan bütçenin belediyede çalışan antrenörler, kurslara gelen çocukların malzemeleri, müsabakaya giden sporcuların harcamaları, semt spor sahaları, okullar ve amatör spor kulüpleri, personel ücretleri, sporcuların giderleri gösterilmektedir.

Tablo 4: Spor hizmet ve uygulamalarına ilişkin örnek projeler

TEMA	KODLAR
ÖRNEK PROJELER	"Haydi Spora", "İlkadım Sizden Fırsatlar Bizden", "Gelecek İçin Minik Adım Spor İçin İlkadım"

Tablo 4'te İlkadım Belediyesinin *Haydi Spora* projesi ile ilk kez okullarla ortak bir çalışma yürütüldüğü, *İlkadım Sizden Fırsatlar Bizden* projesi ile sporcular yetiştirildiği, anaokulları ve 1.sınıfları kapsayan *Gelecek İçin Minik Adım Spor İçin İlkadım* projesi ile çocuklar sporla buluşturulduğu tespit edilmektedir.

Tablo 5: Spor hizmet ve uygulamalarına ilişkin tesis planlaması

TEMA	KODLAR
TESİSLERİN PLANLANMASI	Her yaş grubu Ailenin birlikte spor yapabilmesi Denetleme

Tablo 5'te tesislerin planlanmasında her yaş grubunun yararlanabileceği şekilde yapılandırılmasına, özellikle bir ailenin aynı anda spor yapıp aynı anda tesisten ayrılabilmelerine olanak sağlanmaktadır. Ayrıca vatandaşın tesislere devamlılığı ve memnuniyeti denetlenmektedir.

Tablo 6: Engelli bireylere yönelik yapılan spor hizmet ve uygulamaları

TEMA	KODLAR
ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK UYGULAMALAR	İşitme engellilere yönelik çalışmalar Tesislerin çoğunluğu uygun Asansör Rampa Parklar

Tablo 6'da engellilere yönelik spor hizmetleri incelenmektedir. Görüşmelerden elde edilen bilgiler neticesinde İlkadım Belediyesinin engelli bireyler için özellikle işitme engellilere yönelik çalışmalar yaptığı, tesislerin çoğunlukla engelli bireyler için uygun olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak imkanlar doğrultusunda ilerleyen zamanlarda bedensel ve zihinsel engellilere yönelik çalışmalar yapılacağı belirtilmektedir. İlâveten eksikliklerin olduğunu ancak diğer illerle kıyaslandığında %80, %90 oranında Samsun'daki tesislerin engelli kullanımına uygun olduğu ifade edilmektedir.

Tablo 7: Yetkiler tarafından sporun geliştirilmesine yönelik belirtilen görüş ve öneriler

TEMA	KODLAR
GÖRÜŞ ve ÖNERİLER	İnsanlar sporla buluşturulmalı Küçük yaş grupları spora teşvik edilmeli Spor kültürü oluşturulmalı Spor bir kültür olarak benimsenmeli Eğitim sisteminde yeterince yer almalı Uygulamalar denetlenmeli

Tablo 7'de İlkadım spor alışkanlığının oluşturulması için spor kültürünün benimsenmesi gerektiği, sporun tam anlamıyla devlet politikası olması gerektiği, eğitim sisteminde yeterince yer almadığı ve sistemsel sorunlar nedeniyle gelişimin tam olarak sağlanamadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bunların yanı sıra geçmişe nazaran Türkiye'nin spora yönelik gelişmeler gösterdiği ancak bazı eksiklerin ortadan kaldırılması için çeşitli çalışmalar yapılması gerektiği ifade edilmektedir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırmada İlkadım Belediyesinin spor hizmetleri ve uygulamalarına yönelik çalışmaları tespit edilmiştir. İlkadım Belediyesinde yapılan görüşmelerde elde edilen bilgilere göre öncelikle belediye halka spor kültürünün benimsenmesini amaçlamaktadır. Sporun geliştirilmesi ve her vatandaşın spor yapabilmesi adına çeşitli projeler yürütülmektedir. Erken yaşta çocukların spora yönlendirilmesi önemsenmekte ve Samsun'da Türkiye'yi yurt içi ve yurt dışında temsil eden sporcular yetiştirilmektedir. Madalya kazanan sporculara belediye tarafından çeşitli ödüller verilmektedir. Bunun dışında küçük yaş grubunun spora yönlendirilmesi için çeşitli spor malzemeleri, boyama kitapları hediye edilmektedir. Yapılan bu çalışmalarda spora olan ilginin artması ve bireylerin spora teşvik edilmesi amaçlanmaktadır. Planlama süreci spor eğitimi almış kişiler tarafından yapılmakta ve Başkan ve Başkan Yardımcılarının onayına sunulmaktadır. Spor hizmetleriyle ilgili çalışmaların bu konuyla ilgili eğitim almış kişiler tarafından planlanması teşkilat yapısının güçlü olduğu anlamına gelmektedir. İlave yapılan planlamalar sonucunda yürütülen projelerin denetlenmesi, kontrol edilmesi ortaya çıkabilecek sorunların önlenmesine imkan tanımaktadır. Tesisler tüm ailenin (baba, anne, çocuk) aynı anda spor yapabilmesine olanak sağlamak ve tüm ihtiyaçlar ücretsiz karşılanmaktadır. Bu durum ailenin birlikte vakit geçirebilmesini ve tesisleri etkin bir şekilde kullanabilmelerini imkan sağlamaktadır. Bunun dışında tüm vatandaşlar tesisleri istedikleri zaman kullanabilmekte ve gençler özel eğitim kurslarına ücretsiz olarak katılabilmektedir. Bu doğrultuda gençlerin spora yönlendirilmesi ve bu konuda eğitim almaları amaçlanmaktadır. Diğer yandan okullara, amatör kulüplere malzeme ve tesis desteği sağlanmaktadır.

Literatürde konuyla ilgili çalışmalar incelendiğinde örneğin; Özen (2012) çalışmasında spor alanında gelişimi sağlayacak yeterli koordinasyonun sağlanmadığı, istihdamın yeterli olmadığını belirtmektedir [7]. Karakuş (2000) yerel yönetimlerin sporun kitlelere ulaşması için gerekli yatırımları yaptığı sürece başarılı olabileceği sonucuna ulaşmaktadır [8]. Devecioğlu (1996) çalışmasında yöredeki spor teşkilatlarının alt yapı ve eğitim çalışmaları açısından yetersiz olduğu, yönetici, antrenör ve eğitici kadrolarının en çok ihtiyaç duyulan kadro türü olduğu görülmektedir [9]. Ayrıca Özcan (1998) Türkiye'deki gönüllü spor kuruluşlarının yöneticilerinin yeterli örgütlenme bilgisine sahip olmadığı ve yürütme konusunda yetersiz oldukları şeklinde görüşlerini ifade etmektedir [10]. Kalyon (1997) engelli bireylerin özel ihtiyaçlarını karşılayabileceği, soyunma odalarını kullanabileceği ve salona rahatlıkla giriş çıkışların sağlanabileceği spor merkezlerin kurulmasını ve bu merkezlerde eğitilmiş personeller bulundurulmasının gerekli olduğunu belirtmektedir [11]. Bunun yanı sıra Ekici (2012) çalışmasında halkın belediyelerden engellilere yönelik spor tesislerinin yapılması yönünde beklentileri olduğu sonucuna ulaşılmaktadır [12]. Aksoy (2006) spor salonlarının kullanımının engelliler için uygun olmadığını belirtmektedir [13]. İnci (2011) spor tesisleri ve amatör sporun gelişmesi adına belediyelerin ve üniversitelerin birlikte hareket etmesi gerektiğini bildirmektedir [14]. Ayrıca Tunç (2014) ülkemizde popüler olan spor branşlarının dışında birçok spor dalının henüz tanınmayıp yaygınlaşmadığını ifade etmektedir [15].

Türkiye'de sporun gelişmesiyle ilgili geçmişten günümüze pek çok yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu yasal düzenlemeler ve uygulamalar doğrudan yönetimin beş fonksiyonu ile ilişkilidir. Bunlar planlama, teşkilatlanma, yönetme (yöneltme), koordinasyon ve denetlemedir. Yapılan kanunlar, stratejiler, politikalar

incelendiğinde planlamanın aynı amacı taşıdığı görülmektedir. Planlamanın bu kadar iyi olduğu halde sporun toplumumuzda gelişmemesi incelenmesi gereken bir sorundur. Planlama ne kadar iyi olursa olsun öncelikle teşkilatlanma ve sonrasında denetleme sistem olarak oturmamışsa bu kanunlar kağıt üzerinde kalmaya mahkumdur. Temelinde spor bilgisi olmayan o alt yapıyla yetişmemiş kişilerin beden eğitimi ve spor eğitimiyle ilgili konuları yönetmesi belki de kanunların sadece bir yazıdan ibaret olmasına neden olmaktadır. İlâveten üniversitelerin sporla ilgili konularda yetkili olmaması da incelenmesi gereken bir diğer sorundur. Yapılan bütün çalışmalar sporun geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması amacını taşımaktadır. Sporun bireye çok yönlü katkısı olduğu bilinmektedir. Ancak spor faaliyetleri yarışma sporundan ibaret değildir. Kurumların amaçları öncelikle sporu tabana yaymak kişilerin bundan zevk almalarını sağlamak olmalıdır. İlâveten sadece tek bir branşa yönelik olmayıp herkesin katılabileceği, sadece yetenek gerektirmeyen, yaşlı, genç ve engelli bireylerin katılabileceği tesislerin ve rekreasyon alanlarının oluşturulması gerekmektedir. Bunun dışında eğer halkın böyle bir talebi yoksa spor yapma alışkanlığının ve bilincinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Spor alanları planlanırken üç nesli bir araya getirecek tarzda yapılandırılması önemlidir. Dede-nene, baba-anne ve çocuğun bir arada olmasına imkan tanıyacak donanımlara sahip olmalıdır. Dolayısıyla aynı anda üç nesli aynı mekanın değişik birimlerinde yan yana getirebilmek mümkün olacaktır. Öncelikle bunun için rekreasyon alanları geliştirilebilir. Örneğin yüzme havuzu, bisiklet, paten, yürüyüş alanları ve park gibi alanlar bireyin günlük yaşam kalitesini artırabilir. Bunun dışında engellilerin spor yapmalarına imkan sağlanmalıdır. Örneğin yapılan tesisler, soyunma odaları ve salonlar engellilerin kolaylıkla girip çıkabileceği şekilde yapılandırılmalıdır. Ayrıca tesis ve salonların halk tarafından etkin kullanımının sağlanması için bireylere yardımcı olabilecek alanda uzman kişiler yönlendirilerek aynı zamanda istihdam sağlanabilir. Sonrasında ise halkın bu tesisleri kullanımları denetlenmeli eğer talep yoksa teşvik edici önlemler alınmalıdır. Bunun dışında okullarda özellikle erken dönemlerde çocukların spor alanında çok yönlü gelişimi sağlanmalıdır ve bu doğrultuda özellikle velilerin bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla okul yetkililerinin ve belediye başkanlarının iş birliği içerisinde hareket etmesi gerekmektedir. Örneğin çocuklara hitap edebilecek onların sevebileceği jimnastik, futbol, basketbol, masa tenisi, yüzme vb. gibi ücretsiz kurslar verilebilir. Sonuç olarak İlkadım Belediyesinin sadece yarışma sporunu değil aynı zamanda sporu tabana yaymak amacıyla hizmet ettiği açıktır. Sporun benimsetilmesi, insanların bundan zevk alması ve tesislerden mutlu ayrılması yetkililerin önemseydiği bir durumdur. Dolayısıyla Samsun İlkadım Belediyesinin spora yönelik hizmet ve uygulamaları Türkiye'de örnek çalışmalar arasında gösterilebilir niteliktedir.

KAYNAKLAR

1. Mobley A, T. (2006).Yerel Yönetimlerin Halkın Rekreasyon ve Park İhtiyaç ve Hizmetlerini Karşılamadaki Rolü.Sempozyum. Eskişehir, Türkiye. 27 Nisan, 2006.
2. İl Özel İdaresi Kanunu, Kanun No: 5302, Kabul tarihi 22.2.2005.
3. Çoban, Bilal, Yetim , Azmi. 82004) “Belediyelerin Spora Yaklaşımları,” içinde, “Sporda Sosyal Alanlar:Seçme Konular-1” (Ed. Fikret Ramazanoğlu), Bıçaklar Kitabevi, Ankara.
4. Belediye Kanunu, Kanun No. 5393, Kabul Tarihi: 3.7.2005.
5. Büyükşehir Belediyesi Kanunu, Kanun No. 5216, Kabul Tarihi : 10.7.2004.
6. Zengin, E., Öztaş, C. (2008). “Yerel Yönetimler ve Spor,” İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Sosyal Siyaset Konferansları, 55. Kitap, İstanbul, s. 49-78.
7. Özen G, Koçak F, Boran F, Sunay H,Gedikli N. (2012). Türk spor yönetimindeki mevcut sorunlara ilişkin akademisyenlerin görüşlerinin değerlendirilmesi. Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 10 (4), 107-116.
8. Karakuş, E., Sunay, H., (2000). ‘Sporun Kitlelere Yaygınlaştırılmasında, Yerel Yönetimlerin Yeri ve Fonksiyonuna İlişkin Ankara İli Metropol İlçeleri Belediye Meclisi Üyelerinin Görüşleri’, Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 3, s.63 - 80, Ankara.
9. Devecioğlu,S. (1996) Fırat Havzasındaki Spor Teşkilatlarının "Sporun Yaygınlaştırılmasına" Katkısı. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü. Elazığ.
- 10.Özcan, K. (1998) Gönüllü Spor Kuruluşlarının Örgütlenme Sorunları ve Türk Sporuna Katkıları Açısından Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Malatya.

- 11.Kalyon T. A. (1997). *Özürhünderde Spor*. Bağırđan Yaymevi.
- 12.Ekici, H. (2012). Halkın Sporla İlgili Belediyelerden Beklentileri: Gaziantep'te Bir Uygulama. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3): 53-77.
- 13.Aksoy, M T. (2006). Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Bünyesinde Bulunan Spor Salonlarının Kullanıcı İhtiyaçlarını Karşılama Düzeyinin İncelenmesi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bolu.
- 14.İnci, H. (2011). Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Spora Katkıları ve Spor Politikalarının Karşılaştırılması.Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Sakarya.
- 15.Tunç, G T.(2014).Türk Sporunun Başarı Düzeyinin Belirlenmesinde Bazı Spor Elemanlarının Görüşlerinin Tespiti. Yüksek Lisans Tezi. Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aksaray.

YÖNETİCİLERİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ VE ÖRGÜTSEL PERFORMANS ALGILAMALARI ARASINDAKİ İLİŞKİ: ZİNCİR OTEL İŞLETMELERİNDE BİR ARAŞTIRMA

THE RELATIONSHIP BETWEEN MANAGEMENT DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS AND PERCEPTIONS OF ORGANIZATIONAL PERFORMANCE: A STUDY ABOUT HOTEL CHAINS

Dr. Öğr. Üyesi Elif Tuba TAMER

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

ORCID NO: 0000-0002-1192-5370

ÖZET

Örgütsel performans, örgütsel amaçların ne oranda gerçekleştiğine ilişkin değerlendirmeleri kapsamaktadır. Örgütsel amaçların gerçekleştirilmesi ve performans artırılmasında yöneticilerin katkısı tartışılmaz bir gerçektir. Üst Kademe Teorisi'ne göre yöneticilerin sahip oldukları deneyimleri, değerleri ve bireysel özellikleri karar alma ve örgütsel performans üzerinde etkili olmaktadır. Teori, yöneticilerin demografik ve bilişsel özelliklerine odaklanmaktadır. Yöneticinin yaşı, cinsiyeti, eğitimi, iş geçmişi ve örgütteki görev süresi, sosyo-ekonomik durumu gibi değişkenler demografik özellikleri; yöneticinin değerleri ve bilişsel yapıları da bilişsel özellikleri oluşturmaktadır. Demografik özellikler, değerler, tutumlar ve bilişsel özellikler gibi kavramlara göre daha kolay ölçülmektedir. Bununla birlikte demografik özellikler, bilişsel yapıların, değerlerin ve beklentilerin şekillenmesinde etkilidir. Bu doğrultuda yöneticilerin örgütsel performansa ilişkin algılamaları demografik özellikleri çerçevesinde farklılık gösterecektir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı yöneticilerin örgütsel performans algılamaları ile demografik özellikleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Çalışmada örgütsel performans, finansal performans, operasyonel performans ve çalışan performansı olarak üç boyutta ele alınmıştır. Yöneticilerin demografik özellikleri ise yaş, cinsiyet, medeni durum, pozisyon, pozisyonda çalışma süresi ve işletmede çalışma süresi açısından değerlendirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'de faaliyet gösteren zincir otel işletmelerinde görev alan 620 üst ve orta düzey yöneticiden anket formu aracılığıyla veri elde edilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde t testi, tek yönlü varyans analizi (Anova), çoklu karşılaştırma (Tukey) testinden yararlanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre yöneticilerin bazı demografik özellikleri ile çalışan performansı ve operasyonel performans algılamaları arasında farklılık tespit edilmiştir. Yöneticilerin çalışan performansına ilişkin algılamaları, yöneticilerin medeni durum ve işletmede çalışma süresine göre farklılaşırken, yöneticilerin operasyonel performansa ilişkin algılamaları yaş, pozisyon, çalışılan departman ve işletmede çalışma süresi açısından farklılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Performans, Üst Kademe Teorisi, Zincir Oteller

ABSTRACT

Organizational performance includes evaluations of how much organizational goals are realized. The contribution of managers in achieving organizational goals and increasing performance is an indisputable fact. According to the Upper Echelons Theory, the experiences, values and individual characteristics of managers are effective on decision-making and organizational performance. The theory focuses on the demographic and cognitive characteristics of managers. The demographic characteristics consist of variables such as the manager's age, gender, education, work history and tenure in the organization, and socio-economic status. Cognitive features consist of managers' values and cognitive bases. It is more easily measured than concepts such as demographic characteristics, values, attitudes and cognitive characteristics. However, demographic characteristics are effective in shaping cognitive structures, values and expectations. Accordingly, managers' perceptions of organizational performance will differ within the framework of their demographic characteristics. In this context, the purpose of this study is to reveal the relationship between managers' perceptions of organizational performance and their demographic characteristics. In the study examines organizational performance in three sub-dimensions: financial performance, operational performance and employee performance. The demographic characteristics of the managers were evaluated in terms of age, gender, marital status, position, working time in the position and working time in the company. In line with

this aim, firstly survey was conducted on 620 top and middle managers who work hotel chain, then gathered data were analysed. In the analysis of the data obtained, t test, one-way Anova, multiple comparison (Tukey) test were used. According to the results of the research, a difference was determined between some demographic characteristics of managers and their perceptions of employee performance and operational performance. The results indicate that managers' perceptions of employee performance differ according to marital status and working time of company, while managers' perceptions of operational performance differ in terms of age, position, department and working time in the company.

Keywords: Organizational Performance, Upper Echelons Theory, Chain Hotels

GİRİŞ

Otel işletmeleri küreselleşen arz ve talebin baskıları ile giderek daha rekabetçi ve dinamik bir çevrede faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu durum süreçlerin ve kaynakların sürekli ve sistematik olarak iyileştirilmesi arayışını beraberinde getirmektedir. Bu rekabet ortamında otel işletmelerinin performans seviyelerini iyileştirmeleri en azından performans seviyelerini korumaları önem kazanmaktadır (Philips, 1999: 175; Gil-Padilla & Espino-Rodríguez, 2008: 21; Oliveria, vd., 2013: 59; Camisón, vd., 2020: 1). Örgütsel performans, örgütsel amaçların ne oranda gerçekleştiğine ilişkin değerlendirmeleri kapsamaktadır (Bakoğlu, 2001; Erdem, vd., 2011). Bu kapsamda otel işletmelerinin amaçlarına ne oranda ulaştıklarına ilişkin değerlendirmeleri ve uzun vadeli rekabet gücünün belirlenmesi açısından örgütsel performansın ölçümü önem kazanmaktadır. Örgütsel performans ölçümü finansal (nicel) ve finansal olmayan (nitel) ölçütler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Karlılık, yatırımın geri dönüş oranı, satışlar, hisse değeri gibi finansal ölçütler işletmenin ekonomik amaçlara ulaşmadaki performansını gösteren boyutlar olarak kabul edilmektedir (Philips, 1999: 172; Fuentes-Fuentes, 2004: 427; Altuntaş ve Dönmez, 2010: 56). Finansal ölçütlerin gelecekteki performansı tahmin etmekten ziyade kısa vadeli eğilimleri ifade etme olasılığı yüksektir. Diğer bir ifade ile gelecekteki gelişmelerle ilgili bir projeksiyondan ziyade yakın geçmişe ait bilgiler vermektedir. Bu bağlamda rekabet avantajı noktasında bir konum çıkarmanın mümkün olmamasından dolayı bazı eksikliklere sahiptir (Peixoto, 2012: 11). Finansal olmayan ölçütler ise teknolojik etkinlik, ürün/hizmet kalitesi, müşteri/çalışan memnuniyeti, yeni ürün geliştirme, pazar payı gibi unsurları kapsamaktadır ve operasyonel performansı gösteren boyutlar olarak kabul edilmektedir. Finansal olmayan performans boyutlarının ölçümündeki zorluğa rağmen yöneticilerin algıladıkları örgütsel performans işletmelerin faaliyetlerinin devamlılığı ve gelecekleri açısından önem kazanmaktadır (Fuentes-Fuentes, 2004: 427).

Örgütsel performansa ilişkin literatüre paralel olarak otel işletmelerinin de örgütsel performans ölçümlerinde finansal ölçütleri kullanan çalışmaların (Oliveira, vd., 2013; Kosova, vd., 2013; Camisón, 2020) yanı sıra finansal olmayan ölçütleri kullanan çalışmalarda (Erdem, vd., 2011; Sarwar & Muhammad, 2020) mevcuttur. Ayrıca hem finansal hem de finansal olmayan ölçütleri kullanan çalışmalarda bulunmaktadır (Gil-Padilla & Espino-Rodríguez, 2008; Altuntaş ve Dönmez, 2010; Peixoto, 2012; Espino-Rodríguez & Gil-Padilla, 2015). Hambrick ve Mason (1984) örgütsel performansın açıklanmasında Üst Kademe Teorisinin etkili olduğunu savunmaktadır. Üst kademe teorisi örgütlerin eylemlerinin ve benimsedikleri yaklaşımların anlaşılmasında örgütlerdeki planlayıcı ve uygulayıcı konumda olan üst düzey yöneticilerin eğilimleri, tercihleri ve motivasyonlarının dikkate alınması gerektiğine vurgu yapmaktadır (Hambrick, 2007: 334; Qiao, vd., 2020: 1). Diğer bir ifade ile örgütsel sonuçlar ile üst düzey yöneticilerin tercihlerini birbirine bağlaması ve örgütsel performansı ve stratejileri üst düzey yöneticilerin aldığı kararların bir sonucu olarak kabul etmesinden dolayı örgütsel performansın incelenmesinde kullanılmaktadır (Dursun ve Köseoğlu, 2016: 126).

Hambrick ve Mason (1984) tarafından geliştirilen üst kademe teorisine göre yöneticilerin sahip oldukları deneyimleri, değerleri ve bireysel özellikleri karar alma ve örgütsel performans üzerinde etkili olmaktadır (Hambrick, 2007: 334). Teori, yöneticilerin demografik ve bilişsel özelliklerine odaklanmaktadır. Yöneticinin yaşı, cinsiyeti, eğitimi, iş geçmişi ve örgütteki görev süresi, sosyo-ekonomik durumu gibi değişkenler demografik özellikleri; yöneticinin değerleri ve bilişsel yapıları da bilişsel özellikleri oluşturmaktadır. Demografik özellikler, değerler, tutumlar ve bilişsel özellikler gibi kavramlara göre daha kolay ölçülmektedir. Bununla birlikte demografik özellikler, bilişsel yapıların, değerlerin ve beklentilerin şekillenmesinde etkilidir (Hambrick & Mason, 1984: 197-198; Hambrick, 2007: 334). Diğer bir ifade ile teori bilişsel özellikleri de şekillendirmesinden dolayı üst düzey yöneticilerin demografik özelliklerinin incelenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Üst düzey yöneticilerin demografik özelliklerinin benzerliği (homojenliği) ve farklılığı (heterojenliği) aldıkları kararlar ve uygulamalar üzerinde etkili olmaktadır (Knight, vd., 1999: 459).

Yöneticinin yaşı, eğitim düzeyi, iş geçmişleri ve görev sürelerindeki benzerlikler ile farklılıklar üst düzey yöneticilerin sahip oldukları değerler, yönetim bilgileri ve zihinsel yönlendirmeleri üzerinde çok önemli bir etkiye sahip olduğu için öne çıkan demografik özellikler arasında görülmektedir (Dursun ve Köseoğlu, 2016: 126). Bu doğrultuda bu çalışma yöneticilerin örgütsel performansa ilişkin algılamalarının demografik özellikleri çerçevesinde farklılaşıp farklılaşmayacağını test etmek amacıyla orta ve üst düzey yöneticilerin demografik özellikleri (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim seviyesi, çalışılan departman, pozisyon, pozisyonda çalışma süresi ve işletmede çalışma süresi) ile örgütsel performans algılamaları arasındaki ilişkiyi incelemektedir.

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, Türkiye’de faaliyet gösteren zincir otel işletmelerinde görev alan yöneticilerin bireysel özellikleri ile örgütsel performans algılamaları arasındaki ilişkiyi tespit etme amaçındadır.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni Türkiye’de faaliyette bulunan zincir otel işletmelerinde görev alan orta ve üst düzey yöneticilerdir. Türkiye’de faaliyette bulunan zincir otel işletmelerinin belirlenmesinde “Türkiye’de Zincir ve Grup Oteller-2011” ve “Türkiye’de Zincir ve Grup Oteller-2012” araştırmalarındaki veriler referans alınmıştır (Resort Dergisi, 2011 ve 2012). Söz konusu verilere göre Türkiye’de 814 zincir veya grup otel işletmesi (Resort Dergisi, 2012: 10) faaliyet göstermektedir. Araştırmanın veri toplama aşamasında evrenin tamamına ulaşamayacağı öngörülerek olasılığa dayalı örnekleme yöntemlerinden kümelere göre örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya 168 zincir otel işletmesi dahil edilmiş ve bu işletmelerde görev alan 655 orta ve üst düzey yöneticiye ulaşılmış ve anket uygulanmıştır. Araştırmaya uygun olan 620 anket analiz için kullanılmıştır.

Veri Toplama Süreci ve Araştırma Soruları

Araştırmada zincir otel işletmelerindeki yöneticilerin demografik özellikleri ile örgütsel performans algılamaları arasındaki ilişkiyi tespit etmek için veri toplama aracı olarak iki bölümden oluşan bir anket kullanılmıştır. Birinci bölümde orta ve üst düzey yöneticilere ait cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, çalışılan departman, pozisyon, pozisyonda çalışma süresi ve işletmede çalışma süresini içeren demografik sorular yer almaktadır. Anket formunun ikinci bölümünde örgütsel performans algısını ölçmek için Fuentes-Fuentes vd. (2004) tarafından derlenen ölçek kullanılmıştır. Ölçek ifadeleri, müşteri ve çalışanların memnuniyetindeki gelişmeyi, ürün ve hizmet kalitesindeki gelişmeyi, karlılığı ve büyümeyi yansıtmak için finansal performans (2), operasyonel performans (6) ve çalışan performansı (2) olarak üç boyuttan oluşmaktadır. 5’li Likert tipi 10 ifadeden oluşan ölçekte yöneticilerin her bir ifadeyi sektördeki önemli rakiplerine göre kıyaslama yaparak “Kesinlikle Katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Fikrim yok”, “Katılmıyorum” ve “Kesinlikle Katılmıyorum” seçeneklerinden birini işaretleyerek cevaplandırmaları istenmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen veriler SPSS22 paket programı yardımıyla analiz edilmiştir. Verilerin analizinde yüzde ve frekans dağılımı, t-testi, tek yönlü varyans analizi (Anova), çoklu karşılaştırma (Tukey) testinden yararlanılmıştır.

BULGULAR

Bu araştırmada örgütsel performans ölçeği Fuentes-Fuentes vd. (2004) tarafından da test edilen üç boyuttan (finansal, operasyonel, çalışan) oluşan orijinal hali ile kullanılmıştır. Veri analizinde ilk olarak araştırmadan elde edilen verilerin güvenilirliği test etmek amacıyla Cronbach’s Alpha katsayısından yararlanılmıştır. Cronbach’s Alpha değeri 0.775 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen verilerin örneklem uygunluğu için KMO örneklem yeterlilik ölçüm değeri 0.784 ve Barlett Küresellik testi = 1874,194 ise $p < 0,001$ düzeyinde anlamlı olarak hesaplanmıştır.

Demografik Bulgular

Yöneticilerin demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 1’de verilmiştir. Tablo 1’de yer alan veriler özet olarak değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan katılımcıların 188’si kadın (%30,3), 432’si (%69,7) erkektir. Katılımcıların 335’i (%54) evli, 285’i (%46) bekar. Araştırmaya katılanlar yaş dağılımları açısından değerlendirildiğinde 360 katılımcının en büyük orana (%58,1) sahip 25-34 yaş grubunda, 17 katılımcının en düşük orana (%2,7) sahip 45 yaş ve üzerinde olan katılımcılardan oluştuğu görülmektedir. Katılımcılar çalıştıkları departman açısından değerlendirildiğinde en fazla Önbüro departmanında 147 (%23,7) ve yiyecek-ıçecek departmanında 145 (23,4) katılımcının görev aldığı görülmektedir. İşletmedeki pozisyonları açısından 306 katılımcının (%49,4) üst düzey, 314 katılımcının (%50,6) orta düzey yönetim pozisyonunda görev aldığı görülmektedir. Katılımcılar buldukları pozisyonda çalışma süreleri açısından değerlendirildiğinde, en fazla 1-3 yıl arasında çalışan 305 katılımcı (%49,2), en az 12-15 yıl arası çalışan 18 (%2,9) katılımcı olduğu görülmektedir. Son olarak katılımcılar işletmede çalışma süreleri açısından incelendiğinde 1-3 yıl arasında çalışan 281 katılımcı (%45,3) en yüksek orana sahipken, 12-15 yıl arasında çalışan 16 katılımcı (2,6) en düşük orana sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Ana Değişken	Alt Gruplar	Sıklık (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	188	30,3
	Erkek	432	69,7
Medeni Durum	Bekar	285	46
	Evli	335	54
Yaş Grubu	25 yaş ve altı	20	3,2
	25-34 yaş arası	360	58,1
	35-44 yaş arası	223	36
	45 yaş ve üzeri	17	2,7
Eğitim Durumu	İlk/ortaokul	11	1,8
	Lise	151	24,4
	Ön lisans/Lisans	433	69,8
	Lisansüstü	25	4
Çalışılan Departman	İdari Birimler	30	4,8
	Önbüro	147	23,7
	Kat Hizmetleri Departmanı	64	10,3
	Yiyecek & İçecek / Mutfak Departmanı	145	23,4
	Muhasebe & Finansman Departmanı	46	7,4
	Satış Alma Departmanı	37	6
	İnsan Kaynakları Departmanı	51	8,2
	Halkla İlişkiler/Müşteri Hizmetleri	32	5,2
Diğer	68	11	
İşletmedeki Pozisyonu	Genel Müdür. / Koordinatör /Departman Md	306	49,4
	Departman Md. Yrd/Şef/Şef Yrd/Sorumlu	314	50,6
Bulunduğu Pozisyonda Çalışma Süresi	1-3 yıl arası	305	49,2
	4-7 yıl arası	196	31,6
	8-11 yıl arası	77	12,4
	12-15 yıl arası	18	2,9
	15 yıldan fazla	24	3,9
İşletmede Çalışma Süresi	1-3 yıl arası	281	45,3
	4-7 yıl arası	225	36,3
	8-11 yıl arası	76	12,3
	12-15 yıl arası	16	2,6
	15 yıldan fazla	22	3,5
Toplam (N) = 620 katılımcı			

Araştırma verilerinin analizinin bir sonraki aşamasında katılımcıların örgütsel performans algılamalarına ilişkin ifadelerle katılım düzeyleri değerlendirilmiştir. Tablo 2’de yer alan bulgulara göre katılımcılar söz konusu zincir otel işletmelerinde çalışan performansı boyutunu (\bar{x} : 4) diğer performans boyutlarına göre daha yüksek algılamaktadırlar. Finansal performans boyutu (\bar{x} : 3.84) ile operasyonel performans boyutuna (3,85) ilişkin algılamaları ise birbirine yakın degerdedir.

Tablo 2: Örgütsel Performans Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

ÖPB	İfadeler	\bar{X}	\bar{x}	s.s
FP	Diğer zincir işletmelere göre karlılık daha yüksektir.	3,84	3,85	0,743
	Diğer zincir işletmelere göre verimlilik daha yüksektir.		3,83	0,674
OP	Diğer zincir işletmelere göre satışlar daha yüksektir.	3,85	3,67	0,701
	Diğer zincir işletmelere göre pazar payı daha yüksektir.		3,67	0,674
	Diğer zincir işletmelere göre müşteri şikayetleri daha azdır.		4,03	0,745
	Diğer zincir işletmelere göre müşteri memnuniyeti daha fazladır.		3,89	0,646
	Diğer zincir işletmelere göre ürün ve hizmetteki aksaklıklar daha azdır.		3,96	0,648
	Diğer zincir işletmelere göre ürün ve hizmet kalitesi müşteri taleplerini karşılar veya geçer.		3,92	0,608
ÇP	Diğer zincir işletmelere göre çalışanların memnuniyet seviyesi daha yüksektir.	4	3,76	0,693
	Diğer zincir işletmelere göre çalışanların devamsızlık seviyesi daha düşüktür.		4,23	0,647

Çoklu Karşılaştırmalara İlişkin Bulgular

Araştırma analizinin bu aşamasında zincir otel işletmelerinde görev alan yöneticilerin örgütsel performans alt boyutlarına ilişkin algılamalarının cinsiyet, medeni durum ve çalıştığı pozisyon değişkenleri açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır (Tablo 3). Zincir otel işletmeleri yöneticilerinin örgütsel performans alt boyutlarına ilişkin algılamalarının yaş, eğitim düzeyi, çalıştığı departman, pozisyondan çalışma süresi, işletmede çalışma süresi değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi (Anova) uygulanmıştır. Farklılık tespit edilen durumlarda farkın hangi gruptan kaynaklandığını bulmak amacıyla çoklu karşılaştırma (Tukey) testinden yararlanılmıştır.

Tablo 3 incelendiğinde cinsiyet değişkeni ile yöneticilerin örgütsel performans alt boyutlarına ilişkin algılamaları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bununla birlikte medeni durum değişkeni ile örgütsel performans alt boyutlarından çalışan performansı algılamaları arasında farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$; $p = 0,002$). Çalışan performansı alt boyutunda bekar yöneticilerin ortalamasının evli yöneticilerin ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre bekar yöneticilerin çalışan performansını evli yöneticilere göre daha yüksek düzeyde algıladıkları ifade edilebilir.

Yöneticilerin pozisyonları ile örgütsel performans alt boyutlarından operasyonel performans algılamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır ($p < 0,05$; $p = 0,008$). Bu sonuca göre üst yönetim pozisyonunda çalışan yöneticilerin, orta düzey yönetim pozisyonunda çalışan yöneticilere göre operasyonel performans algılamaları daha yüksektir. Bu sonuca göre üst düzey yöneticiler orta düzey yöneticilere kıyasla operasyonel performans boyutunda işletmelerini rakip işletmelerden daha üstün değerlendirdiklerini söyleyebiliriz.

Tablo 3: Yöneticilere ait değişkenlere göre örgütsel performans alt boyutlarına ilişkin algılamaları arasındaki karşılaştırma (t-testi)

Boyutlar	Cinsiyet	N	\bar{X}	Ss	T	p
Finansal Performans	Erkek	432	3,84	0,625	-,083	,934
	Kadın	188	3,84	0,612		
Operasyonel Performans	Erkek	432	3,87	0,419	-,092	,275
	Kadın	188	3,83	0,429		
Çalışan Performansı	Erkek	432	4	0,554	,087	,931
	Kadın	188	4	0,532		
	Medeni Durum	N	\bar{X}	Ss	T	p
Finansal Performans	Bekar	285	3,86	0,643	-,725	,469
	Evli	335	3,82	0,601		
Operasyonel Performans	Bekar	285	3,85	0,409	,382	,702
	Evli	335	3,86	0,434		
Çalışan Performansı	Bekar	285	4,07	0,528	-3,158	,002
	Evli	335	3,93	0,556		
	Pozisyon	N	\bar{X}	Ss	T	p
Finansal Performans	Üst Yönetim	306	3,83	0,625	-,145	,884
	Orta Yönetim	314	3,84	0,612		
Operasyonel Performans	Üst Yönetim	306	3,90	0,419	2,661	,008
	Orta Yönetim	314	3,81	0,429		
Çalışan Performansı	Üst Yönetim	306	4,01	0,554	,771	,441
	Orta Yönetim	314	3,98	0,532		

p<0.05

Çoklu karşılaştırmalara ilişkin analizlerde yöneticinin eğitim düzeyi ve pozisyonunda çalışma süreleri açısından örgütsel performans alt boyutlarına ilişkin algılamaları arasında bir farklılık tespit edilememiştir. Bununla birlikte yöneticinin yaşı, çalıştığı departman ve işletmede çalışma süresi açısından örgütsel performans alt boyutlarına ilişkin algılamaları arasında farklılık tespit edilmiştir. Tablo 4’de yer alan veriler incelendiğinde yaş değişkeni ile finansal ve çalışan performans algılamalarına ait bir farklılık tespit edilemezken operasyonel performans algılaması arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir (p<,0,05; p=0,000). Bu farkın hangi gruptan kaynaklandığını anlamak için Tukey testi uygulanmıştır (Tablo 5). Yapılan Tukey testi sonuçlarına göre farkın 45 yaş ve üzeri yöneticilerden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre 25 yaş altı ve 45 yaş üzeri (p=0,002), 25-34 yaş arası ve 45 yaş üzeri (p=0,001) ve 35-44 yaş arası ve 45 yaş üzerinde (p=0,016) olan yöneticilerin operasyonel performansı algılama düzeyleri arasında farklılık tespit edilmiştir. Yaş grupları ortalamaları açısından değerlendirildiğinde ise 45 yaş ve üzerinde olan yöneticilerin işe ilişkin deneyimlerinin daha fazla olmasından dolayı operasyonel performans algılamalarının diğer yaş gruplarından daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

Tablo 4’de göre yöneticilerin çalıştıkları departman ile finansal ve çalışan performans algılamalarına ait bir farklılık tespit edilemezken operasyonel performans algılamaları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir (p<,0,05; p=0,005). Bu farkın hangi gruptan kaynaklandığını anlamak için Tukey testi uygulanmış, elde edilen sonuçlara göre farkın idari birim olarak adlandırılan gruptan kaynaklandığı anlaşılmaktadır (Tablo 5).

Tablo 4: Yöneticilere ait değişkenlere göre örgütsel performans alt boyutlarına ilişkin algılamaları arasındaki karşılaştırma (Anova)

Boyutlar	Yaş	N	\bar{X}	s.s.	F	P	Fark
Finansal Performans	25 yaş ve altı	20	3,80	0,714	1,195	,311	-
	25-34 yaş	360	3,87	0,615			
	35-44 yaş	223	3,78	0,619			
	45 yaş ve üzeri	17	3,97	0,648			
Operasyonel Performans	25 yaş ve altı	20	3,72	0,516	6,510	,000	1-4
	25-34 yaş	360	3,82	0,433			2-4

	35-44 yaş	223	3,90	0,372				3-4
	45 yaş ve üzeri	17	4,21	0,502				
Çalışan Performansı	25 yaş ve altı	20	3,90	0,575	2,257	,081		-
	25-34 yaş	360	3,99	0,537				
	35-44 yaş	223	4	0,552				
	4 yaş ve üzeri	17	4,32	0,610				
	Çalışılan Departman	N	\bar{X}	s.s.	F	P	Fark	
Finansal Performans	İdari Birimler	30	3,85	0,800	1,123	,345		-
	Önbüro Dep.	147	3,78	0,588				
	Kat Hiz. Dep.	64	3,87	0,648				
	Yiy.İçç. Dep.	145	3,82	0,638				
	Muhasebe Dep	46	4,08	0,608				
	Satınalma Dep.	37	3,81	0,569				
	İKY	51	3,82	0,572				
	Halkla İliş/Müş. İliş.	32	3,84	0,627				
	Diğer	68	3,85	0,598				
Operasyonel Performans	İdari Birimler	30	4,12	0,484	2,751	,005		
	Önbüro Dep.	147	3,84	0,409				
	Kat Hiz. Dep.	64	3,83	0,451				
	Yiy.İçç. Dep.	145	3,85	0,406				
	Muhasebe Dep	46	3,89	0,469				
	Satınalma Dep.	37	3,82	0,415				
	İKY	51	3,71	0,411				
	Halkla İliş/Müş. İliş.	32	3,81	0,403				
	Diğer	68	3,93	0,371				
Çalışan Performansı	İdari Birimler	30	4,06	0,597	0,568	,805		-
	Önbüro Dep.	147	3,97	0,566				
	Kat Hiz. Dep.	64	3,99	0,580				
	Yiy.İçç. Dep.	145	4,04	0,525				
	Muhasebe Dep	46	4,02	0,605				
	Satınalma Dep.	37	4	0,485				
	İKY	51	3,93	0,565				
	Halkla İliş/Müş. İliş.	32	3,89	0,487				
	Diğer	68	4,05	0,514				
	İşletmede Çalışma Süresi	N	\bar{X}	s.s.	F	P	Fark	
Finansal Performans	1-3 yıl arası	281	3,86	0,622	0,835	,503		-
	4-7 yıl arası	225	3,86	0,617				
	8-11 yıl arası	76	3,73	0,619				
	12-15 yıl arası	16	3,75	0,516				
	15 yıldan fazla	22	3,79	0,718				
Operasyonel Performans	1-3 yıl arası	281	3,80	0,434	4,106	,003		1-2
	4-7 yıl arası	225	3,94	0,381				
	8-11 yıl arası	76	3,80	0,439				
	12-15 yıl arası	16	3,89	0,526				
	15 yıldan fazla	22	3,92	0,416				
Çalışan Performansı	1-3 yıl arası	281	3,96	0,553	4,726	,001		1-2
	4-7 yıl arası	225	4,10	0,508				
	8-11 yıl arası	76	3,85	0,558				
	12-15 yıl arası	16	3,75	0,658				
	15 yıldan fazla	22	4,06	0,562				

Yapılan Tukey testi sonuçlarına göre idari birimler olarak adlandırılan, otel genel müdürü, genel müdür yardımcısı, otel müdürü, koordinatör görevinde bulunan yöneticilerin operasyonel performans algılamaları ile önbüro departmanı, kat hizmetleri departmanı, yiyecek içecek departmanı ve insan kaynakları departmanında görev alan yöneticilerin operasyonel performans algılamaları arasında farklılık tespit edilmiştir. İdari

birimlerde görev alan yöneticilerin operasyonel performansa ilişkin algılamaları diğer yöneticilerden daha yüksektir.

Tablo 5: Farklılık Kaynağının tespitine İlişkin Tukey Testi Sonuçları

Performans Boyutları	Yaş Grupları	Std.Hata	Sig.	
Operasyonel Performans	45 yaş ve üzeri	25 yaş altı	0,13767	0,002
		25-34 yaş arası	0,10358	0,001
		35-44 yaş arası	0,10500	0,016
Performans Boyutları	Çalışılan Departman	Std.Hata	Sig.	
Operasyonel Performans	Üst Yönetim	Önbüro Dep.	0,08377	0,021
		Kat Hiz. Dep.	0,09252	0,048
		Yiy. İçe. Dep	0,08387	0,030
		İKY	0,09621	0,001
Performans Boyutları	İşletmede Çalışma Süresi	Std.Hata	Sig.	
Operasyonel Performans	1-3 yıl arası	4-7 yıl arası	0,03745	0,002
	Çalışan Performansı	4-7 yıl arası	1-3 yıl arası	0,04843
		8-11 yıl arası	0,07182	0,005

Araştırmada gerçekleştirilen son karşılaştırma yöneticilerin işletmedeki çalışma süreleri ile örgütsel performans alt boyutlarına ilişkin algılamalarının karşılaştırılmasıdır. Tablo 4 incelendiğinde yöneticilerin işletmedeki çalışma süreleri ile operasyonel ve çalışan performansı algılamaları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p < 0,005$, sırasıyla $p = 0,003$, $p = 0,001$). Bu farkın hangi gruptan kaynaklandığını anlamak için yapılan Tukey testi sonuçlarına göre 1-3 yıl arasında işletmede çalışan yöneticilerin operasyonel performans algılamaları ile 4-7 yıl arasında işletmede çalışan yöneticilerin algılamaları arasındaki farklılık 4-7 yıl arası çalışan yöneticilerin lehinedir. Diğer bir ifade ile 4-7 yıl arası işletmede çalışan yöneticiler operasyonel performansı daha yüksek düzeyde algılamaktadır. Yöneticilerin işletmede çalışma süreleri ile çalışan performans algılamalarına ilişkin farklılık 4-7 yıl arası işletmede çalışan yöneticilerden kaynaklanmaktadır. 4-7 yıl arası çalışan yöneticiler ile 1-3 yıl arası çalışan yöneticilerin ve 8-11 yıl arası çalışan yöneticilerin çalışan performansına ilişkin algılamaları farklılaşmaktadır. Bu sonuçlara göre 4-7 yıl arasında işletmede çalışan yöneticiler çalışanları daha yüksek performans sergilediklerini düşünmektedirler.

SONUÇ

Araştırmada Türkiye’de faaliyet gösteren zincir otel işletmelerinde görev alan orta ve üst düzey yöneticilerin örgütsel performans algılamaları üst kademe teorisi kapsamında incelenmiştir. Örgütsel performans; finansal performans, operasyonel performans ve çalışan performansı boyutları ile incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre yöneticilerin cinsiyetleri, eğitim düzeyleri ve pozisyonda çalışma süreleri ile örgütsel performans alt boyutlarına ilişkin algılamaları arasında farklılık tespit edilememiştir. Ayrıca yöneticilerin demografik özellikleri ile örgütsel performans alt boyutlarından finansal performans algılamaları arasında da bir farklılık tespit edilememiştir. Literatürde turizm sektöründe görev alan yöneticilerin demografik özellikleri ile örgütsel performans algılamalarını inceleyen çalışmalara rastlanmamakla birlikte diğer sektörlerde bu ilişkiyi inceleyen çalışmalar mevcuttur (Şimşek, 2007; Cheng, vd., 2010; Dezsö ve Ross, 2012; Terjesen, vd., 2015; Tulung ve Ramdani, 2016). Örneğin, cinsiyetin örgütsel performans üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda (Dezsö ve Ross, 2012; Terjesen, vd., 2015) daha fazla kadın yöneticiye sahip olan firmaların piyasa ve varlıkların getirisine ilişkin ölçümlerine göre daha yüksek performansa sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca cinsiyet çeşitliliğinin sağlanmasının performansa katkıda bulunduğunu tespit etmişlerdir. Turizm sektöründe de cinsiyet çeşitliliğinin sağlanması durumunda örgütsel performans üzerinde olumlu katkı sağlayacağı ifade edilebilir.

Araştırma sonuçlarına göre bekar olan yöneticilerin çalışan performansı algılamaları evli yöneticilere göre daha yüksektir. Bu sonuç ile turizm sektöründe çoğu bekar yöneticinin evli olanlara göre daha yoğun bir iş temposuna sahip olduğu ve bu nedenle çalışan performansını daha yüksek algıladığı ifade edilebilir. Üst yönetim düzeyinde görev alan yöneticilerin operasyonel performans algılamaları diğer yöneticilere göre daha

yüksektir. Bu sonuca göre üst düzey yöneticiler ürün/hizmet kalitesini, satışları, sahip oldukları pazar payını daha fazla algılamaktadır. 45 yaş ve üzerinde bulunan yöneticilerin diğer tüm yaş gruplarındaki yöneticilere göre operasyonel performans algılamaları daha yüksektir. Bu durum deneyimli olmalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Araştırmadan elde edilen diğer bir sonuca göre idari birimler olarak adlandırılan, otel genel müdürü, genel müdür yardımcısı, otel müdürü, koordinatör görevinde bulunan yöneticilerin operasyonel performans algılamaları ile önbüro departmanı, kat hizmetleri departmanı, yiyecek içecek departmanı ve insan kaynakları departmanında görev alan yöneticilerin operasyonel performans algılamaları daha yüksektir. İşletmede 4-7 yıl arasında çalışan yöneticilerin operasyonel performans algılamaları ve çalışan performans algılamaları daha yüksektir. Elde edilen bu sonuçlar kısmen literatür tarafından desteklenmektedir. Örneğin, Cheng, vd. (2010), tarafından yapılan çalışmada yöneticinin eğitim seviyesinin, unvanının, yaş ve görev süresinin örgütsel performans üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Tulung ve Ramdani (2016) tarafından yapılan çalışmada da yaş, eğitim seviyesi, cinsiyet ve iş deneyiminin farklı finansal performans ölçütleri üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yönetici davranışlarının, yönetim ve örgüte ilişkin uygulamaların, çalışanların motivasyonu ve performansı üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu turizm sektöründe üst kademe teorisinin varsayımlarını test etmek amacıyla yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Yapılan çalışmalar büyük çoğunlukla konaklama işletmelerinde gerçekleştirilmiştir. Üst kademe teorisinin turizm sektöründe faaliyette bulunan diğer turizm işletmeleri açısından da incelenmesi ve sonuçların karşılaştırılması sektörde görev alan yöneticilere ilişkin önemli bilgiler sağlayacaktır. Ayrıca turizm sektörüne yönelik araştırmaların üst kademe teorisi kapsamında değerlendirilmesiyle gerek yönetici profilinin çıkarılmasında gerekse demografik özelliklerin yönetici davranışları ve uygulamalarında ne gibi farklılıklar yarattığının tespit edilmesinde önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, G. Ve Dönmez, D. (2010). Girişimcilik Yönelimi ve Örgütsel Performans İlişkisi: Çanakkale Bölgesinde Faaliyet Gösteren Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39 (1), 50-74.
- Bakoğlu, R. (2001). Örgütsel Performans Kavramı ve Gelişimi. *Öneri*, 4(15), 39-45.
- Camisón, C., Forés, B., Boronat-Navarro, M.&Puig-Denia, A. (2020). The Effect of Hotel Chain Affiliation on Economic Performance: The Moderating Role of Tourist Districts. *International Journal of Hospitality Management* 87, 1-11.
- Cheng, L.T.W., Chan, R.Y.K. & Leung, T.Y. (2010). Management Demography and Corporate Performance: Evidence from China. *International Business Review*, 19, 261–275
- Dezsö, C.L. & Ross, D. G. (2012). Does Female Representation in Top Management Improve Firm Performance? A Panel Data Investigation. *Strategic Management Journal*, 33, 1072-1089.
- Dursun, İ.T. ve Köseoğlu, Y. (2016). Üst Kademe Teorisi'ni Yeniden Düşünmek: Üst Yönetim Ekiplerinin Bilişsel Özellikler & Teorik Açından Kapsamı ve Önemi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 4(4), 117-133.
- Erdem, B., Gökdeniz, A. & Met, Ö. (2011). Yenilikçilik ve İşletme Performansı İlişkisi: Antalya'da Etkinlik Gösteren 5 Yıldızlı Otel İşletmeleri Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26 (2), 77-112.
- Espino-Rodríguez, T. F. & Gil-Padilla, A. M. (2015). The Structural and Infrastructural Decisions of Operations Management in the Hotel Sector and Their Impact on Organizational Performance. *Tourism and Hospitality Research*, 15(1) 3–18.
- Fuentes-Fuentes, M.M., Albacate-Saez, C.A. & Llorens-Montes, F.J. (2004), “The impact of environmental characteristics on TQM principles and performance”, *Omega*, 32(6), 425-442
- Gil-Padilla, A. M. & Espino-Rodríguez, T. F. (2008). Strategic Value and Resources and Capabilities of the Information Systems Area and Their Impact on Organizational Performance in the Hotel Sector. *Tourism Review*, 63(3), 21-47.
- Hambrick, D.C. & Mason, P.A. (1984). Upper Echelons: The Organization as a Reflection of Its Top Managers. *The Academy of Management Review*, 9(2), 193-206.

- Hambrick, D.C. (2007). Upper Echelons Theory: An Update. *Academy of Management Review*, 32 (2), 334-343.
- Knight, D., Pearce, A.L, Smith, K.G., Olian, J.D., Sims, H.P., Smith K.A. and Flood, P. (1999). Top Management Team Diversity, Group Process, and Strategic Consensus. *Strategic Management Journal*, 20 (5), 445-465.
- Kosova, R., Lafontaine, F. & Perrigo, R. (2013). Organizational Form and Performance: Evidence from the Hotel industry. *The Review of Economics and Statistics*, 95(4), 1303-1323.
- Philips, P.A. (1999). Performance Measurement Systems and Hotels: A New Conceptual Framework. *Hospitality Management*, 18 -171-182.
- Qiao, K., Yang, C.L. & Yin, X. (2020). The Effects of CEO-TMT Interaction on Organizational Performance. *International Journal of Organizational Analysis*.
- Oliveira, R., Pedro, M.I. & Marques, R. C. (2013). Efficiency Performance of the Algarve Hotels Using a Revenue Function. *International Journal of Hospitality Management*, 35, 59-67.
- Peixoto, A.L.A. (2012). In Search for Best Practices: Exploring the Relationship between the Effective Use of Management Practices and Organizational Performance in the UK's Hotel Sector. *Turismo Em Analise*, 23 (1), 3-27.
- Sarwar, A. & Muhammad, L. (2020). Impact of Employee Perceptions of Mistreatment on Organizational Performance in the Hotel Industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(1), 230-248.
- Terjesen, S., Couto, E. B. & Francisco, P.M (2016). Does the Presence of Independent and Female Directors Impact Firm Performance? A Multi-country Study of Board Diversity. *Journal of Management & Governance*, 20, 447-483.
- Tulung, J. E. & Ramdani, D. (2016). The Influence of Top Management Team Characteristics on BPD Performance. *International Research Journal of Business Studies* 8 (3), 155-166.

BİLGİSAYAR OYUNLARININ ORTAYA ÇIKIŞINDA MİTOLOJİK FİGÜRLER

MYTHOLOGICAL FIGURES IN THE EMERGENCE OF COMPUTER GAMES

Doç. Dr. Sevcan YILDIZ,

Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, ORCID NO: 0000-0003-2066-1941

Öğr. Gör. Kürşat KARIŞMAZ

Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, ORCID NO: 0000-0003-0741-1385

ÖZET

İnsanlar keyifli vakit geçirmek ya da boş zamanlarını değerlendirmek adına var oldukları günden bu yana çağlar çeşitli hobiler edinmiştir. Çağlar boyunca bu hobiler değişerek ve gelişerek günümüze ulaşmıştır. Tüm bu gelişmeler ile birlikte yeni iş tanımları ve tasarım alanları ortaya çıkmıştır. Gelişen ve sürekli gelişmeye devam eden teknoloji, toplumun tüm kesimlerinde farklı yönelimlere sebep olmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile bilgisayar oyunları ortaya çıkmıştır ve zamanla, cinsiyet fark etmeksizin, üst sıralarda yer alan hobiler arasında yer almaktadır. Bilgisayar oyunları sadece hayal gücü ya da basit kodlamalar değil aynı zamanda içerisinde birçok teknolojik ve sanatsal gelişmeyi de barındıran rekreasyon araçlarıdır. Bu nedenle oyun olmaktan öte bir kavramdır diyebiliriz.

Dünya genelinde dijital oyun pazarı gün geçtikçe daha hızlı bir şekilde büyümektedir. Türkiye’de de bu gelişmeler takip edilmektedir. Türkiye Dijital Oyunlar Federasyonu (TÜDOF) tarafından açıklanan rapora göre, dünyada 1 milyarın üzerinde insan dijital oyun oynamaktadır. Yine aynı rapora göre, Türkiye’de dijital oyun kullanıcılarının sayısının yaklaşık 22 milyon olduğu ifade edilmektedir. Dünya dijital oyun sektörünün büyüklüğü yaklaşık 75 milyar doları bulmaktadır. Türkiye’de ise bu rakam yaklaşık 100 milyon dolardır.

Büyüyen dijital oyun sektöründe Türkiye’nin oyun satışlarındaki potansiyeli, genç neslinde etkisiyle önemsenerek büyüklüktedir. Çeşitli alanlarda gelişme ve büyüme atılımı yapan Türkiye’nin, büyük bir pazar haline gelmiş olan dijital oyun sektöründe yerini alması bir zorunluluk haline gelmiştir. Türk yapımı oyunların büyük kitlelere hitap edebilmesi için bu alanda daha fazla yatırım yapılmalı ve daha donanımlı tasarım elemanlarının yetiştirilmesi ve alanda çalıştırılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilgisayar, Oyun, Bilgisayar Oyunları, Mitolojik Figür.

ABSTRACT

Ages have acquired various hobbies since the day people existed in order to have a pleasant time or to spend their free time. Throughout the ages, these hobbies have survived by changing and developing. With all these developments, new job descriptions and design areas have emerged. Technology that develops and continues to develop continuously causes different trends in all segments of society. With the development of technology, computer games have emerged and over time, regardless of gender, they are among the top hobbies. Computer games are not only imagination or simple coding, but also recreation tools that contain many technological and artistic developments. Therefore, we can say that it is a concept beyond being a game.

The digital game market around the world is growing faster day by day. These developments in Turkey are followed. Turkey Digital Games Federation (TÜDOF) According to a report released by the digital game play than 1 billion people in the world. According to the same report, the number of users of digital games in Turkey are said to be about 22 million. The size of the world digital game industry is approximately 75 billion dollars. In Turkey the figure is about \$ 100 million.

Turkey's potential game sales in the growing digital gaming industry, the impact is large enough to be noticed in the younger generation. engaged in the development and growth spurt in various areas of Turkey, to take its place in the digital games industry has become a huge market, which has become a necessity. In order for Turkish-made games to appeal to large masses, more investments should be made in this field and better equipped designers should be trained and employed in the field.

Keywords: Computer, Game, Computer Games, Mythological Figure.

Giriş

Oyunlar, görev adımlarını içine alan etkileşim senaryoları aracılığıyla kullanıcılarına anlamlı deneyimler sunar; görsel kompozisyonlar ve ses tasarımlarıyla kullanıcılarını daha uzun süre alıkoyan, belli kuralları olan eğlence araçlarıdır (Varınlıoğlu vd, 2020: 23). Oyunlar, temelde mücadele, hayal gücü, merak ve kontrol öğeleriyle açıklanmaktadır. Oyunların barındırdıkları bu öğelerle oyuncunun aktif olarak deneyimlediği ve kontrolünü sağladığı sanal bir ortamda oyuncuya üstesinden gelmesi gereken mücadele unsurları sunduğunu, değişen dinamiğiyle bilişsel ve duyuşsal merakı uyandırdığını vurgulamaktadır (Kocadere vd., 2019: 231).

Antik dönemden beri insan yaşamında var olan oyun kavramı, dünyada henüz insanlar yokken bile bulunmaktadır. Dolayısıyla hayvanlar oyun oynamayı öğrenmek için insanın gelmesini beklememişlerdir (Huizinga, 2006: 16). Teknolojinin gelişmesiyle şekil değiştirse de yüz yıllardır insan yaşamında var olmaya devam etmiştir. Örneğin; tavlının erken versiyonları M.Ö. 3000 yılında Pers Uygarlığında oynanmaktadır. Oyun tarih boyunca sosyal hayatın içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Antik dönemden itibaren oyundan, eğlence, öğrenme, sosyalleşme, bir araya gelme hatta kendilerini yöneten kişilere bir teşekkür aracı olarak faydalanılmıştır.

Yıllardır oyunların beslendiği en önemli kaynaklar tarih ve mitoloji, güzel hikayeler sunduğu gibi tüketicileri içerikleriyle de tatmin etmektedir. Mitoloji severler için ise okudukları ve hayal ettikleri mitolojik öğelerin kurgulanmış halleri büyük bir ilgi uyandırmaktadır. Oyun dünyasını en çok besleyen iki mitoloji; İskandinav ve Yunan Mitolojisidir. Bunun yanı sıra bir çok oyunda Mısır mitolojisinden öğeler görmek de mümkündür (<https://gamist.co/platform/pc/mitoloji-severleri-ekran-basina-kilitleyecek-8-oyun>, Erişim Tarihi: 20.11.2020). Teknolojik gelişmelere paralel olarak oyunların kullandıkları kaynaklar da teknolojiyi üreten kültüre dayanmakta genel olarak da batı mitolojisinin kahramanları ve unsurları ön plana çıkmaktadır (Basat, 2011: 143).

Resim 1: Akhilleus ve Aias'ın tabla oyunu sahnesi¹

(<http://www.arkeorehberim.com/2015/04/canak-comlek-deyip-gecmeyin.html>, Erişim Tarihi: 20.11.2020)

Günümüz oyunlarından, God of War, mitoloji tabanlı oyunlara örnek olarak verilebilir. Zeus'un oğlu Kratos'un Olympos'a karşı savaşını konu alan oyun konusunu İskandinav mitolojisinden almıştır (Küp, 2019: 2).

¹Aias, Akhilleus'tan sonra en yiğit Akha savaşçısı olarak gösterilir. Troya Savaşı sırasında kendilerini oyuna kaptırırlar, düşmanın geldiğini bildiren trampet sesini duymazlar ve Troyalılar'ın kamplarına girdiklerini sonradan fark ederler.

Antik dönemde cenaze törenlerinde dahi oyunlar düzenlenmiştir. İlyada Destanı'nda, kahraman Patroklos'un ölümü nedeniyle düzenlenen oyunlar görülmektedir. Akhilleus askerlerine toplanmalarını emreder ve gemilerden, yapılacak yarışmalarda kazananlara verilecek leğenler, üçayaklı kazanlar, atlar, katırlar, öküzler ve kadın esirler getirtilmesini söyler. Araba yarışının galibi Diomedes olur (Homeros, İlyada, XXIII: 262-897).

Bilgisayar oyunlarının başlangıcı bozuk parayla çalışan oyun makinelerine dayanmaktadır. Bozuk parayla çalışan eğlence endüstrisinin iki aşaması vardır. İlki eğlence ekipmanları imal eden Gottlieb ve Williams gibi şirketlerini içerir. İkincisi ise bu ekipmanları mağazalara, restoranlara, otobüs duraklarına, barlara ve bowling alanlarına yerleştiren yerel distribütörler ve işletmecilerden meydana gelir (Kent, 2000: 8).

Resim 2: Patroklos'un cenaze töreni oyunları

(<http://www.mlahanas.de/Greeks/Olympia/PatroclosHorseRace.jpg>)

Sportif faaliyetler de bu oyunlar kapsamına girmektedir. Geçen zaman ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte oyunlar şekil değiştirmiş, bilgisayarın icadı ile de bu oyunlar elektronik ortama aktarılmıştır. Daha sonra ise internetin icadı ile birlikte oyunlar online -çevrimiçi olarak oynanmaya başlanmıştır. Farklı oyun türleri icat edilmiştir. Fakat çoğunun uzun yıllar önce icat edilmiş olan oyunlar temel alınarak geliştirildiği açıktır.

Türkiye'de oynanan bilgisayar oyunlarının birçoğu yurt dışı kaynaklıdır ve üretildikleri kültürün anlatılarının\mitolojisinin izlerini taşımaktadır. Türk Mitolojisine örnek oluşturan Umaykut Efsanesi adlı çevrim içi bilgisayar oyunu ise kendisinden önce ortaya çıkan yurt dışı kaynaklı oyunlara çok benzemekle birlikte az sayıdaki yerli Türk oyunundan biridir (Basat, 2011: 144). Oyunların sayısal ortama aktarılmasıyla politika ve savaş oyunları geliştirilmeye başlanmıştır. Bu oyunlarda, satranç oyunundaki kale, at, vezir gibi oyun öğeleriyle rakibi yenmek gibi yaklaşım devam etmiştir. Çok basit olan bu oyun yapısı, yeni üretilen oyunlarda artık daha da karmaşık hal almıştır. Kale, şah, vezir, piyon gibi öğelerin yerini işçiler, savaşçılar ve binalar almıştır (Soyluççek, 2010: 45). Umaykut Efsanesi oyununun kurgusu incelendiğinde oyunda gerçeklik duygusu yaratılmaya çalışıldığı, bunun için tarihî ve mitolojik öykülerden yararlanıldığı görülmektedir. Tarih ve mitolojinin özellikle strateji oyunlarında sıklıkla kullanılmasının pek çok nedeni sıralanabilmektedir. Ancak insanların hiç yaşayamayacakları bir çağda isimlerini bir biçimde duydukları tarihî ya da mitolojik kahramanların kimliğine bilgisayar oyunları ile bürünebilecekleri göz önünde bulundurulduğunda tarihî ve mitolojik anlatıların cezbediciliği anlaşılabilir (Basat, 2011: 145).

Bilgisayar Oyunu Çeşitleri

Yapılan ilk oyunlarda, kullanılan teknolojinin sınırlı olması oyun çeşitleri açısından olumsuz etkilemiştir. Gelişen teknoloji sayesinde oyun çeşitleri artmaya başlamıştır. Ancak oyun çeşitlerinin artmasını etkileyen tek unsur teknolojinin gelişmesi değildir. Hedef kitlenin ne tarz oyunlar oynamak istediği sorusunun sorgulanmaya başlamasıyla, oyunlar da oyuncuların istekleri doğrultusunda geliştirilmeye başlanmıştır. Kullanıcıların cinsiyetleri, eğitim düzeyleri ve ilgi alanlarının farklılık göstermesi oyun çeşitliliğini etkileyen faktörler arasında yer alır. Oyun çeşitleri şöyle sıralanabilir: macera, spor, strateji, aksiyon, eğitsel oyunlar ve simülasyonlardan oluşmaktadır.

Ciddi oyun türü olarak tanımlanan oyunlar, mobil uygulama, internet sayfası uygulaması ya da daha gelişmiş görsel teknolojilerle donanmış olan video bilgisayar oyunları ve sanal gerçeklik (virtual reality, VR) oyunları biçiminde sınıflandırılmaktadır (Varinlioğlu vd, 2020: 25).

KAYNAKÇA

Homeros, (y. MÖ IX. yy.). İlyada, 262-897.

Huizinga, J. (2006). Homo Ludens (M. A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık.

Kent, S.L. (2000). The Ultimate History of Video Games. New York: Prima Publishing.

Soyluççek, S. (2010). Bilgisayar Oyunlarında Grafik Tasarım Ve Uygulama Sorunları; Bir Oyun İçin Arayüz Tasarımı. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Basat, E. M. (2011). Modern Dünyanın Sanal Mitleri: Bilgisayar Oyunları. *Milli Folklor*, 23(92).

Kocadere, S. A., Özhan, Ş. Ç., Bayrak, F., & Kibar, P. N. (2019). Herkül'ün Hikayesi: Bir Eğitsel Oyun Modeli Önerisi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 9(1), 230-250.

Küp, Ç. (2019). Video Oyunlarının Mitolojiye Merak Uyandırması ve Mitoloji Öğrenimine Katkısı Türkiye'de God of War Örneği. Video Oyunları Ve Mitoloji, https://www.academia.edu/39980201/Video_Oyunlar%C4%B1n%C4%B1n_Mitolojiye_Merak_Uyand%C4%B1rmas%C4%B1_ve_Mitoloji_%C3%96%C4%9Frenimine_Katk%C4%B1s%C4%B1_T%C3%BCrkiyed_e_God_of_War_%C3%96rne%C4%9Fi

Varinlioğlu, G., Alankuş, G., Aslankan, A., & Gökhan, M. U. R. A. (2020). Oyun Tabanlı Öğrenme İle Dijital Mirasın Yaygınlaştırılması. *Metu Journal Of The Faculty Of Architecture*, 36(1).

<http://www.arkeorehberim.com/2015/04/canak-comlek-deyip-gecmeyin.html>, Erişim Tarihi: 20.11.2020.

<https://gamist.co/platform/pc/mitoloji-severleri-ekran-basina-kilitleyecek-8-oyun>, Erişim Tarihi: 20.11.2020.

OTEL İŞLETMELERİNDE NOMOFOBİ: ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ NOMOPHOBIA IN HOTEL BUSINESSES: CASE OF ESKISEHIR

Dr. Öğr. Üyesi Barış DEMİRCİ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü. ORCID NO: 0000-0002-1247-1841

Arş. Gör. Özel KILIÇ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü. ORCID NO: 0000-0002-7712-703X

Arş. Gör. Yunus ÖZHASAR

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü. ORCID NO: 0000-0003-1892-321X

ÖZET

Nomofobi kavramı son yıllarda hayatımıza giren ve akıllı telefonda uzak kalma korkusu olarak tanımlanan bir kavramdır. Her ne kadar nomofobi konusunda son yıllarda pek çok çalışma yapılmış olsa da nomofobinin hizmet sektöründe çalışanlarda ne derece etkili olduğuna dair çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu çalışmanın amacı Eskişehir'deki otel işletmelerinde çalışan personelin nomofobik davranış sergileme eğilimlerinin demografik değişkenlere göre belirlenmesidir. Araştırma kapsamında Eylül- Kasım 2019 tarihleri arasında kolayda örneklem ile 202 otel çalışanı ile yüz yüze anket yapılarak veriler toplanmış ve toplanan veriler güncel istatistik programlarıyla analiz edilmiştir. Analiz aşamasında öncelikle ölçeğin yapısal geçerliliğinin tespiti amacıyla faktör analizi yapılmış ve 4 faktörlü (Bilgiye Ulaşamama, Bağlantıyı Kaybetme, İletişim kuramama ve Rahat Hissedememe) bir yapı elde edilmiştir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin tespiti için Skewness ve Kurtosis değerlerine bakılmış ve verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Buradan hareketle demografik değişkenlere göre gruplar arası farklılıkların tespiti için T-Test ve One Way ANOVA analizleri uygulanmıştır. Yapılan analizlerde cinsiyet değişkenine göre nomofobik davranış sergileme eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu ($p < 0,05$) ve kadınların erkeklere oranla daha fazla nomofobik davranış sergileme eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Benzer bir farklılık da sektörde çalışma sürelerinde tespit edilmiş ve 1 yıldan az çalışanların 5 yıldan fazla çalışanlara oranla daha fazla nomofobik davranış sergileme eğiliminde oldukları sonucuna varılmıştır ($p < 0,05$). Nomofobik davranış sergileme eğiliminin yaş, eğitim durumu, medeni durum ve aynı işyerinde çalışma süresi değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Buradan hareketle işletmelerin insan kaynakları yönetimi süreçlerinde çağımızın önemli hastalıklarından biri olan nomofobiyi dikkate almaları ve çalışanlarına bu konuda eğitim vermelerinin bir gereklilik haline geldiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nomofobi, Otel İşletmeleri, Eskişehir

ABSTRACT

Nomophobia is a concept that has entered our lives in recent years and is defined as the fear of staying away from a smartphone. Although many studies have been conducted on nomophobia in recent years, studies on how effective nomophobia is among service sector employees are limited. *The aim of this study is to determine the tendency of the personnel working in the hotel establishments in Eskişehir to exhibit nomophobic behavior according to demographic variables.* Within the scope of the research, face-to-face surveys were conducted with 202 hotel employees with a sample of convenience between September and November 2019, and the data were collected and analyzed with up-to-date statistical programs. In the analysis phase, factor analysis was performed in order to determine the structural validity of the scale and a structure with 4 factors (Not Being Able to Access Information, Losing Connectedness, Not Being Able to Communicate and Giving Up Convenience) was obtained. Skewness and Kurtosis values were examined to determine whether the data showed normal distribution and it was determined that the data showed normal distribution. Based on this, T-Test and One Way ANOVA analyzes were applied to determine the differences between groups according to demographic variables. According to the analysis, it was found that there is a significant difference ($p < 0.05$) between the tendencies to exhibit nomophobic behavior according to the gender variable, and women tend to exhibit more nomophobic behaviors compared to men. A similar difference was detected in the working time

in the industry, and it was concluded that those who worked less than 1 year tend to exhibit more nomophobic behavior than those working more than 5 years ($p < 0.05$). It has been revealed that the tendency to exhibit nomophobic behavior does not show a statistically significant difference according to the variables of age, education level, marital status and duration of work in the same workplace. Hence, it has become a necessity for businesses to consider nomophobia, one of the important diseases of our age, in their human resources management processes and to train their employees on this subject.

Keywords: Nomophobia, Hotel Enterprises, Eskişehir.

GİRİŞ

20. yüzyılın sonlarına doğru başlayan ve günümüzde de yoğun bir şekilde hayatımızı etkileyen teknolojik gelişmeler, toplumda bazı önemli dönüşümlere neden olmuştur. Özellikle akıllı cihazların hayatımıza girmesiyle birlikte pek çok cihazla yapılabilen işlemler tek bir cihazla yapılabilir hale gelmiştir. Her ne kadar olumlu yönleri olsa da özellikle akıllı cihazların gün içerisinde fazlaca kullanılmasının bazı önemli olumsuz yönleri de zaman içerisinde gün yüzüne çıkmıştır. Akıllı cihazların aşırı kullanımının yüz yüze iletişimi zayıflattığı, insanları daha fazla bireyselleştirdiği, bilgi kirliliğine sebep olduğu ve bağımlılık oluşturan uygulamaların beraberinde psikolojik sorunlar getirdiği yapılan çalışmalarla tespit edilmiştir (Akıllı ve Gezgin, 2016). Akıllı telefon bağımlılığı kavramının açık bir tanımı olmamakla beraber, genel olarak telefonun problemli şekilde kullanılması ve telefonun kontrol altında tutulmak istenmesi olarak tanımlanmaktadır. İnternetin hayatımızda yoğun şekilde yer alması akıllı telefon kullanımını arttırmış ve bu yoğun kullanım insanların gündelik işlerini aksatmasına sebebiyet verebilir hale getirmiştir (Wang ve Suh, 2013). Teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkan yeni bazı kavramlar ilgili literatürde de kendine yer bulmuştur. Bunlar, akıllı cihazlardan yoksun kalma korkusunu ifade eden nomophobia, gelişmeleri kaçırma korkusunu ifade eden fear of missing out (FoMO) ve internetsiz kalma korkusunu ifade eden (netlessphobia) gibi kavramlardır (Yıldırım ve Kışioğlu, 2018).

Buradan hareketle çalışmanın konusu son yıllarda özellikle gençler arasında sıklıkla görülmeye başlanan nomofobinin otel işletmelerinde çalışan kişiler üzerinde ne derece etkili olduğunun tespit edilmesidir. Eskişehir’de faaliyet gösteren otel işletmelerinde çalışan kişilerin nomofobik davranış sergileme eğilimlerinin demografik değişkenlere göre belirlenmesinin işletmelerin yönetsel süreçlerine katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Nomofobi, insanlar ve mobil iletişim teknolojileri etkileşimin bir sonucu olarak hayatımıza giren modern çağ fobilerinden biridir. Özellikle akıllı cihazlar aracılığıyla oluşan bu etkileşim günden güne artmaktadır (Yıldırım ve Correa, 2015). Her ne kadar akıllı telefon bağımlılığını keskin sınırlar ile tanımlamak mümkün olmasa da bu kavramın telefonun çeşitli sorunlar yaratacak şekilde kullanılması ve telefonu sürekli olarak kontrolde tutmak isteği olarak tanımlandığı görülmektedir. Nomofobi kavramı içerisinde yer alan akıllı cihazlar sadece telefonla sınırlı değildir. Bilgisayar, tablet ve televizyon gibi araçlar da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Ancak akıllı telefonların kolay taşınabilir olması, sosyal medyaya ve internete hızlı bir şekilde bağlanabilmesi gibi özellikleri sebebiyle bağımlılık potansiyelinin diğer araçlardan daha fazla olduğu düşünülebilir (Dixit vd., 2010; Yıldırım ve Kışioğlu, 2018).

Akıllı telefon bağımlılığının neden olduğu nomofobi, akıllı telefonun kullanılmaması durumunun neden olduğu rahatsızlık ve kaygı anlamına gelmektedir (Wang ve Suh, 2018). Son yıllarda hayatın her alanına nüfuz eden teknolojik gelişmelerin sebep olduğu modern çağ hastalıklarından biri olan nomofobi NO MOBILE PHONE PHOBIA kelimelerinin kısaltmasından elde edilmiş ve ilk olarak 2008 yılında İngiltere’de yapılan bir çalışmada kullanılmıştır (SecurEnvoy, 2012). Bir diğer tanıma göre nomofobi tablet, mobil telefon ve bilgisayar gibi sanal haberleşme araçlarına uzak kalınmasından kaynaklanan, endişe ve huzursuz olma durumudur (Bragazzi, 2014; King vd. 2013). Klinik psikolojide ise “kişinin akıllı cihaza ulaşamadığında ya da akıllı cihazıyla iletişim kuramadığı durumlarda yaşadığı istemsiz ve mantıksız korku” olarak ifade edilmektedir (King vd., 2013).

Nomofobi akıllı telefonsuz kalma korkusunu ifade etse de aslında gelişmeleri kaçırma korkusunu ve internetsiz kalma endişesini de içinde barındırmaktadır. Bu durum internetsiz kalma korkusu (Netlessphobia), gelişmeleri

kaçırma korkusu (Fear of Missing Out) ve nomofobinin birbirleriyle olan etkileşimini göstermektedir. Bu kavramlar her ne kadar birbirinden farklı olsa da ortak bazı noktalarının olduğu ortadadır.

Son yıllarda hızla gelişen teknoloji bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan biri son dönemde yaygın şekilde görülen nomofobidir. Ancak bir insanın nomofobik olarak değerlendirilebilmesi için bazı belirtiler göstermesi gerekmektedir. Nomofobik olmanın belirtileri;

- Bir veya daha fazla akıllı cihaza sahip olunması, bu cihazlarla çok fazla zaman geçirilmesi ve şarj aletinin yanında taşınması
- Akıllı cihazın kaybedilmesi, bulunamaması, kişiye uzak bir yerde olması, kapsama alanının dışında olması, arama yapmak için yeterli kredisinin bulunmaması, şarjının bitmesi gibi durumların bireyde büyük bir endişeye yol açması, mobil cihaz kullanımına izin verilmeyen yerlerden uzaklaşmak isteği
- Arama veya mesaj olup olmadığını kontrol etmek amacıyla sık sık telefon ekranına bakılması
- Akıllı telefonun gün içerisinde hiçbir şekilde kapatılmaması ve gece uyurken cihazla birlikte uyuma isteği
- Yüz yüze iletişimin endişe ve stres yarattığı düşüncesiyle iletişim tercihlerinin mobil cihazlar üzerinden yapılması isteği
- Akıllı cihazların kullanılması sonucu maddi anlamda büyük yüklerin altına girebilmeyi göze alma isteği

şeklinde sıralanmıştır (Bragazzi, 2014)

İlgili Araştırmalar ve Hipotezler

Nomofobi kavramı son yıllarda hayatımızda yer almaya başlayan modern çağ hastalıklarından biridir. İlgili literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların çoğunun gençler ve öğrenim görmekte olan öğrenciler üzerinde yapıldığı görülmektedir.

Öğrenciler üzerinde yapılan çalışmalarda çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Örneğin Dixit vd. (2010) yaptıkları çalışmada 200 öğrencinin nomofobik davranış sergileme düzeylerini tespit etmeye çalışmış ve öğrencilerin %81,5'inin düşük düzeyde nomofobik davranış sergiledikleri sonucuna ulaşmışlardır. Öte taraftan Gezgin (2017) 645 üniversite öğrencisi üzerinde yaptığı çalışmada katılımcıların nomofobik davranış sergileme eğilimlerinin ortalama seviyelerde olduğunu, nomofobi ölçeğinin alt boyutları olan "bilgiye ulaşamama", "iletişime geçememe" ve "bağlantıyı kaybetme" boyutlarına ise önem atfettiklerini belirlemiştir. Benzer şekilde Hindistan'da sağlık eğitimi alan 130 öğrenci üzerinde yapılan bir çalışmada katılımcıların %73'ünün nomofobik olduğu, %21'nin nomofobik belirtiler gösterdiği saptanmıştır. Ayrıca katılımcıların %83'ünün akıllı telefonuna uzak kalmaları durumunda panik atak belirtileri gösterdiği tespit edilmiştir (Sharma, Saharma, Sharma ve Wavare, 2015).

Psikoloji bölümünde okuyan 160 öğrenci ile cep telefonlarının dikkat ve öğrenmeye etkileri üzerine bir çalışma gerçekleştiren Mendoza vd. (2018) akıllı telefon bağımlılığına bağlı olarak gelişen nomofobinin dikkat dağıtıcı bir boyutta olduğunu ve öğrencilerin sınav ortalamalarını düşürme eğiliminde olduğunu saptamıştır.

Akıllı telefon kullanan 8000'den fazla katılımcıyla yapılan bir araştırmaya göre katılımcıların %36'sı akıllı telefonu olmadan yaşamını sürdüremeyeceğini, %75'i akıllı telefonunu yanına almadan dışarı çıkmadığını, %36'sı gelişmelerden haberdar olmak için telefonunu hiç kapatmadığını, %42'si ise uyurken bile telefonunu yakın bir yere koyduğunu belirtmiştir (Yılmaz, Şar ve Civan, 2015). Yapılan başka bir çalışmada akıllı telefonundan uzak kalan gençlerin kaygı yaşadığı, bu kaygının akıllı telefonunu gün içerisinde fazlaca kullananlarda daha yoğun hissedildiği saptanmıştır (Cheever, Rosen, Carrier ve Chavez, 2014). Amerika'da 7446 kişiyle yapılan bir araştırmada, katılımcıların %20'si telefonlarının faklı bir odada olması durumunu bile kabullenemediğini, %79'u telefonlarını sürekli yanında bulundurduğunu, %80'i sabah uyandıktan sonraki ilk 15 dakikada mutlak suretle telefonunu kontrol ettiğini belirtmiştir. Ayrıca araştırmaya göre katılımcıların sosyal medyaya verdikleri önem gerçek hayatlarına verdikleri önemden daha fazladır (Levitas, 2013).

Nomofobinin iş hayatında etkilediği bazı unsurlara dair birtakım çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin Erdem, Türen ve Kalkın (2017) yaptıkları çalışmada nomofobinin iş yükü fazlalığı algısının sebebi olup olamayacağını

belirlemeye çalışmış ve çalışma sonucunda nomofobi ile iş yükü fazlalığı algısı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Wang ve Suh (2018) ise yaptıkları çalışmada duygusal tükenmişlik, iş bağımlılığı ve nomofobi arasındaki ilişkiyi incelemiş ve nomofobinin duygusal tükenmişliğe sebep olduğunu, bunun da işe bağımlılığı olumsuz yönde etkileyip iş verimliliğinin düşmesine neden olduğunu belirlemişlerdir.

Literatürde nomofobik eğilimlerin demografik özelliklere göre farklılaşım farklılaşmadığına dair bazı bulgulara rastlamak da mümkündür. Yıldırım, Sumuer, Adnan ve Yıldırım (2016), yaptıkları çalışmada cinsiyet değişkenine göre nomofobinin yaygınlığını tespit etmeye çalışmış ve kadınların erkeklere oranla daha fazla nomofobik davranışlar sergilediğini tespit etmişlerdir. Yine aynı çalışmada yaş değişkenine göre yapılan analizlerde ise anlamlı bir farklılığa rastlanılmamıştır. Hoşgör, Tandoğan ve Hoşgör (2017) lise öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada kadınların erkeklere oranla daha fazla nomofobik davranışlar sergilediğini belirlemişlerdir. Öz ve Tortop (2018) ise yaptıkları çalışmada üniversite okuyan öğrencilerin nomofobik davranış sergileme eğilimlerini incelemiş ve cinsiyet ve yaş değişkenlerine göre herhangi bir farklılığa ulaşamadıklarını belirtmişlerdir

Buradan hareketle çalışmada şu hipotezler kurulmuştur.

H₁: Nomofobik davranış sergileme eğilimi çalışanların cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık gösterir.

H₂: Nomofobik davranış sergileme eğilimi çalışanların yaşlarına göre anlamlı bir farklılık gösterir

Ayrıca çalışma kapsamında kurulan diğer hipotezler ise şu şekildedir.

H₃: Nomofobik davranış sergileme eğilimi çalışanların medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterir

H₄: Nomofobik davranış sergileme eğilimi çalışanların eğitim düzeylerine göre anlamlı bir farklılık gösterir

H₅: Nomofobik davranış sergileme eğilimi çalışanların sektörde çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık gösterir.

H₆: Nomofobik davranış sergileme eğilimi çalışanların aynı işyerinde çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık gösterir.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın amacı, önemi, evreni ve örnekleme, veri toplama süreci ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı Eskişehir’de faaliyet gösteren turizm işletme belgeli otel işletmelerinde çalışanların nomofobik davranış sergileme eğilimlerinin demografik değişkenler bakımından incelenmesidir. Literatüre bakıldığında nomofobi ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunlukla öğrenciler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Otelcilik sektöründe çalışan kişiler üzerinde yapılan çalışmaların çok az olması sebebiyle bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağını düşünülmesi çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Evren, Örneklem ve Veri Toplama Aracı

Araştırmanın evrenini Eskişehir’de faaliyet gösteren turizm işletme belgeli otel işletmelerinde çalışanlar oluşturmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre Eskişehir’de turizm işletme belgeli 35 otel işletmesi bulunmaktadır (KTB, 2019). Bu noktada evrenin tamamına ulaşmanın zaman ve ekonomik maliyet açısından doğuracağı külfet ve çalışan personel sayısını tam olarak tespit etmenin imkansız olması sebebiyle örneklem alma yoluna gidilmiş ve Eylül 2019-Kasım 2019 aralığında kolayda örneklem yöntemiyle 202 kişiden yüz yüze anket tekniği ile veri toplanmıştır.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak, nomofobi kavramını ölçen soru formundan oluşan, anket tekniği kullanılmıştır. Kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların genel özelliklerine ilişkin ifadeler yer almaktadır. İkinci bölümde ise Yıldırım ve Corriera (2015) tarafından

geliştirilen ve Yıldırım vd. (2016) tarafından Türkçeye uyarlanan 5'li likert tipinde nomofobi ölçeği kullanılmıştır.

Veri Analiz Teknikleri

Verilerin analizi aşamasında; demografik özelliklerin belirlenmesinde betimleyici istatistikler, kullanılan ölçeğin yapısal geçerliğinin tespiti için açıklayıcı faktör analizi ve gruplar arası farklılıkların tespiti için T-Test ve Anova analizleri kullanılmıştır.

Bulgular

Tablo 1: Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

		n	%
Cinsiyet	Kadın	91	45,0
	Erkek	111	55,0
Yaş	23 Yaş ve altı	92	45,5
	24 Yaş ve üstü	110	54,5
Eğitim Durumu	Lise ve altı	35	17,3
	Önlisans	35	17,3
	Lisans	122	60,4
	Lisansüstü	10	5,0
Medeni Durum	Bekar	178	88,1
	Evli	24	11,9
Sektörde Çalışma Süresi	1 Yıldan Az	31	15,3
	1-5 yıl	93	46,0
	5 Yıldan Fazla	78	38,6
İşyerinde Çalışma Süresi	1 Yıldan Az	127	62,9
	1-5 yıl	60	29,7
	5 Yıldan Fazla	15	7,4

Tablo 1'e göre katılımcıların %55'i erkek, %54,5'i 24 yaş ve üzerinde, %60,4'ü lisans mezunu, %88,1'i bekar. Katılımcıların çalışma sürelerine bakıldığında ise %46'sının sektör tecrübesi 1-5 yıl arasındayken; yaklaşık %69'unun mevcut işyerinde 1 yıldan daha az süredir çalıştığı ortaya konulmuştur.

Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Çalışmada kullanılan ölçeğin yapısal geçerliğini tespit etmek ve ifadelerin kaç boyutta toplandığını belirlemek amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizine ilişkin bulgular tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Faktör Analizi Sonuçları

Ölçeklere ilişkin ifadeler		Yükü	Özdeğeri	A. Varyans	\bar{x}	α	KMO	Bartle
Nomofobi					3,25	0,892	0,893	$\chi^2: 1913,199; p < 0,001$
İletişim Kuramama	Ailemle ve/veya arkadaşlarımla iletişim halinde olamadığım için endişelenirim	0,837	7,49	41,623	3,35	0,903		
	Ailem ve/veya arkadaşlarımla bana ulaşamayacakları için endişelenirim	0,819			3,45			
	Gelen aramaları ve mesajları alamayacağım için kendimi huzursuz hissedirim	0,756			3,42			
	Ailem ve arkadaşlarımla olan bağlantım kesileceği için kendimi huzursuz hissedirim	0,755			3,49			
	Birinin bana ulaşmaya çalışıp çalışmadığını bilemediğim için gerilirim	0,733			3,39			
	Ailemle ve/veya arkadaşlarımla hemen iletişim kuramayacağım için kaygı duyarım	0,697			3,55			
Rahat Hissedememe	Bağlantılarımdan ve çevrimiçi ağlardan gelen güncelleme bildirimlerini takip edemediğim için kendimi tuhaf hissedirim.	0,826	1,87	10,432	2,75	0,834		
	Sosyal medya ve diğer çevrimiçi ağlarda güncel kalamadığım için rahatsızlık duyarım	0,738			2,74			
	Çevrimiçi kimliğinden kopacağım için gergin olurum	0,737			2,69			
	Ne yapacağımı bilemiyor olacağımdan kendimi tuhaf hissedirim	0,654			2,99			
Bağlantıyı Kaybetme	Kontörüm (TL kredim) bittiğinde veya aylık kota sınırimi aştığımda paniğe kapılırım	0,786	1,55	8,644	3,23	0,790		
	Telefonum çekmediğinde veya kablosuz Internet bağlantısına erişemediğimde sürekli olarak sinyal olup olmadığını veya kablosuz erişim bağlantısı bulup bulamayacağımı kontrol ederim.	0,643			3,54			
	Akıllı telefonumun şarjının bitmesinden korkarım	0,641			3,56			
	Akıllı telefonumu kullanamadığımda, bir yerde mahsur kalacağımdan korkarım	0,638			2,56			
Bilgiye Ulaşamama	Akıllı telefonumdan sürekli olarak bilgiye erişemediğimde kendimi rahatsız hissedirim	0,840	1,10	6,131	3,37	0,789		
	Akıllı telefonumdan istediğim her an bilgiye bakamadığımda canım sıkılır	0,821			3,45			
	Akıllı telefonumu ve telefonumun özelliklerini istediğim her an kullanamadığımda rahatsız olurum	0,573			3,55			
	Haberlere (örneğin neler olup bittiğine, hava durumuna ve diğer haberlere) akıllı telefonumdan ulaşamamak beni huzursuz yapar	0,552			3,48			

Yapılan faktör analizi sonucuna göre Nomofobi ölçeğinin 4 faktörlü bir yapıda olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin alt boyutları “Bilgiye Ulaşamama”, “Bağlantıyı Kaybetme”, “İletişim Kuramama” ve “Rahat Hissedememe” şeklinde orijinalinden çevrilerek isimlendirilmiştir. Yapılan analizler sırasında ölçeğin yapısal geçerliğini bozan 9 ve 19. İfadeler ölçekten çıkarılmış ve ölçek son halini almıştır. Ölçeğin toplam varyansı açıklama oranının ise 66,830 olduğu görülmüştür.

Farklılık Testleri

Çalışmanın bu kısmında çalışanların nomofobik davranış sergileme eğilimlerinin demografik gruplara göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik analizler yapılmıştır. İkili gruplar için T-Test ve ikiden fazla gruplar içinse One Way ANOVA testleri yapılmıştır. Ancak testler yapılmadan önce verilerin normallik değerlerine bakılması gerekmektedir. Skewness değerlerinin -1 ile +1, Kurtosis değerlerinin ise -2 ile +2 arasında olması durumunda verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilir (Thompson, 2002). Yapılan normallik testleri sonucunda verilerin Skewness ve Kurtosis (Çarpıklık ve Basıklık) değerlerinin -1 ila +1 arasında değiştiği görülmüş ve parametrik testler yapılmasına karar verilmiştir. Tablo 3 ve tablo 4'te T-Test ve ANOVA analizi sonuçları verilmiştir

Tablo 3. T-Test Sonuçları

Cinsiyet	n	\bar{X}	s.s	t	p
Kadın	91	3,52	,671	4,611	0,00*
Erkek	111	3,04	,806	4,695	
Yaş					
23 yaş ve altı	92	3,24	,824	-,211	0,833
24 yaş ve üstü	110	3,27	,755	-,210	
Medeni Durum					
Bekar	178	3,27	,783	,795	,428
Evli	24	3,14	,810	,774	

Yapılan analizin sonuçlarına göre kadın ve erkek çalışanların nomofobik davranış sergileme eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p=0,00$). Ortalamalara bakıldığında kadın çalışanların ortalamasının (3,52) erkek çalışanların ortalamasından (3,04) yüksek olduğu ve kadınların erkeklere oranla daha fazla nomofobik davranış sergileme eğiliminde olduğu sonucuna varılmıştır.

Yaş değişkenine göre yapılan analiz sonuçlarına göre 23 yaş ve altı çalışanlarla 24 yaş ve üstü çalışanların nomofobik davranış sergileme eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p=0,833$). Her iki grubun ortalamalarının birbirine çok yakın olması da iki grubun yaş değişkenine göre nomofobik davranış sergileme eğilimleri arasında anlamlı bir farkın olmadığını göstermektedir.

Medeni durum değişkenine göre yapılan analizler sonucunda ise bekar ve evli çalışanların nomofobik davranış sergileme eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p=0,428$). Her iki grubun ortalamalarının birbirine yakın olması iki grubun medeni durum değişkenine göre nomofobik davranış sergileme eğilimleri arasında anlamlı bir farkın olmadığını göstermektedir. Bu noktada gruplar arasında farkın olmaması bekar bireylerin örneklem içindeki payının çok büyük olmasıyla ilgili de olabilir. Öğrenci kenti imajıyla da bilinen Eskişehir'de turizm sektörü çalışanlarının büyük oranda genç ve bekar bireyler olması örneklemimizin yapısını bu bağlamda etkilemiştir.

Tablo 4: One Way ANOVA Test Sonuçları

Eğitim Durumu	n	\bar{X}	F	p
Lise ve altı	35	3,12	1,008	0,39
Önlisans	35	3,33		
Lisans	122	3,30		
Lisansüstü	10	2,97		
Sektörde Çalışma Süresi				
1 yıldan az	31	3,52	3,843	0,02*
1-5 yıl	93	3,31		
5 yıldan fazla	78	3,09		
Aynı İşyerinde Çalışma Süresi				
1 yıldan az	127	3,29	,703	0,49
1-5 yıl	60	3,23		
5 yıldan fazla	15	3,04		

Yapılan Anova analizinin sonuçlarına göre;

Çalışanların eğitim durumlarına göre nomofobik davranış sergileme eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p=0,39$).

Çalışanların sektörde çalışma sürelerine göre nomofobik davranış sergileme eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p=0,02$). Bu farklılığın hangi gruptan kaynaklandığının belirlenebilmesi için Post Hoc testlerinden faydalanılmış ve Tukey testi yapılmıştır. Yapılan test sonucuna göre sektörde 5 yıldan fazla çalışanlar ile 1 yıldan az çalışanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. İki grubun ortalamalarına bakıldığında 1 yıldan az çalışanların ortalamasının (3,52) 5 yıldan fazla çalışanların ortalamasından (3,09) daha yüksek olduğu görülmektedir. Buradan hareketle 1 yıldan az süreyle çalışanların nomofobik davranış sergileme eğilimlerinin daha fazla olduğu söylenebilir.

Çalışanların aynı iş yerinde çalışma sürelerine göre nomofobik davranış sergileme eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p=0,49$).

Hipotezlerin Kabul/Red Durumları

Çalışmada test edilen hipotezlerin Kabul/Red durumları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Hipotezlerin Kabul/Red Durumları

HİPOTEZ	KABUL/RED
H₁ : Nomofobik davranış sergileme eğilimi çalışanların cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık gösterir.	Kabul
H₂ : Nomofobik davranış sergileme eğilimi çalışanların yaşlarına göre anlamlı bir farklılık gösterir.	Red
H₃ : Nomofobik davranış sergileme eğilimi çalışanların medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterir.	Red
H₄ : Nomofobik davranış sergileme eğilimi çalışanların eğitim düzeylerine göre anlamlı bir farklılık gösterir.	Red
H₅ : Nomofobik davranış sergileme eğilimi çalışanların sektörde çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık gösterir.	Kabul
H₆ : Nomofobik davranış sergileme eğilimi çalışanların aynı işyerinde çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık gösterir.	Red

SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Nomofobi, gelişen teknoloji ile artık gündelik hayatın görmezden gelinemeyecek kadar önemli bir hastalığı haline gelmiştir. Bu çalışmada nomofobinin otel çalışanları arasında ne derece etkin olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan analiz sonucunda nomofobik eğilimin 5 üzerinden 3,25'lik oranla ortalamanın üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda bazı demografik değişkenlerde anlamlı farklılıklar bulunurken bazılarında ise herhangi bir farklılığa rastlanılamamıştır.

Cinsiyet değişkenine göre yapılan analizlerde kadınların erkeklere göre daha fazla nomofobik davranış sergileme eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Kadınların günlük yaşamda erkeklere oranla daha fazla iletişim kaygısı yaşamalarının bu sonucu doğurduğu düşünülmektedir (Doğan ve Tosun, 2016). Çalışma sonucu Hoşgör, Tandoğan ve Hoşgör (2017) ile Yıldırım vd.(2015)'nin yaptığı çalışmalar ile benzerlik göstermektedir. Bu noktada kadın çalışanların nomofobi durumunu gidermek için ekstra bazı eğitimler veya ihtiyaca göre psikolojik destek süreçlerinin devreye sokulmasının faydalı olacağı söylenebilir.

Yaş değişkenine göre yapılan analizlerde ise herhangi bir farklılık tespit edilememiştir. Burada araştırmaya konu olan işletmelerdeki çalışanların yaşlarının genel olarak birbirlerine yakın olmasının da etkisi olabilir. Ancak öte taraftan Yıldırım vd. (2015)'nin yaptıkları çalışmada yaş değişkenine göre bir farklılık bulunamamış olması da dikkate değer bir veridir. Benzer şekilde medeni durum ve eğitim düzeyleri ile ilgili yapılan testlerde de gruplar arasında anlamlı bir farklılığa rastlanılamamıştır. Her ne kadar bekar bireylerin daha fazla akıllı telefon kullanımı gerçekleştirdiği yönünde bulgulara rastlansa da (Ankara, Tekin ve Öz: 2020) nomofobi söz konusu olduğunda medeni durum bağlamında anlamlı bir farklılığın görülmemiş olması dikkate değerdir. Bu

durum her akıllı telefon kullanımının nomofobi olarak adlandırılmayacağına dair önemli bir veri kabul edilebilir. İşletmelerin personel seçimi ve/veya eğitimi gibi konularda bu bilgileri dikkate almaları daha doğru kararlar vermelerine yardımcı olacaktır. Eğitim durumunun nomofobi karşısında anlamlı farklılık göstermemesi, nomofobinin akademik anlamdaki eğitime duyarsız olduğu izlenimini oluşturmaktadır. Bu noktada spesifik olarak gerçekleştirilecek nomofobi eğitimlerinin önemi daha fazla anlaşılabilir. Yapılan literatür taramasında söz konusu iki değişkenle yapılan herhangi bir çalışmaya rastlanılamamış olunmasından dolayı analiz sonuçları kıyaslanamamıştır.

Otel çalışanlarının sektörde toplam çalışma süreleri ve aynı iş yerinde çalışma sürelerine göre yapılan analiz sonuçları sektörde çalışma süresi değişkenine göre 1 yıldan az çalışanlar ile 5 yıldan fazla çalışanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermiştir. 1 yıldan az çalışanların nomofobik davranış sergileme düzeyleri 5 yıldan fazla çalışanlardan daha yüksektir. Buradan hareketle sektörde uzun süredir çalışanların işlerine daha fazla önem verdikleri yorumu yapılabilir.

Analiz sonuçları aynı işyerinde çalışma süresi değişkenine göre ise herhangi bir farklılığın olmadığı anlaşılmaktadır. Her iki analiz birlikte düşünüldüğünde işletmelerin personel işe alım süreçlerinde izleyebileceği seçeneklerin olduğu görülmektedir. Sektörde daha yeni çalışmaya başlayan kişilerin nomofobik davranış sergileme oranlarının fazla olması; aynı iş yerinde çalışma süresinde ise herhangi bir farklılığın olmamasından yola çıkılarak sektöre yeni giriş yapan kişilerin nomofobi konulu eğitimlere tabii tutulmasının çok önemli olduğu söylenebilir. Bu eğitimi oryantasyon sürecinin bir parçası haline getirmek ve ilerleyen aşamalarda da tekrarlamak da faydalı olacaktır. Aynı işyerinde çalışan kişilerin belirli bir örgüt yapısı içerisinde olması ve örgüt içi belirli kuralların olduğu varsayımından yola çıkılarak yeni gelen tecrübeli çalışanların daha kolay adaptasyon sağlayacağı ve daha verimli olacakları düşünülmektedir.

Nomofobi ile ilgili literatüre bakıldığında öğrenciler üzerinde yapılan çalışmaların yoğunlukta olduğu görülmektedir. Diğer sektörler ile ilgili yapılan çalışmalar ise sınırlı sayıdadır. Bu durum çalışma ile ilgili bazı kıyaslamaları yapmanın önünde bir engel olarak durmaktadır. Buradan hareketle özellikle turizm gibi hizmet sunan sektörlerde yapılacak çalışmaların literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Nomofobinin iş gücü fazlalığı algısı oluşturması, işgören verimliliğine etkisi ve sanal kaytarma faaliyetlerinde nomofobinin rolü ile ilgili yapılacak çalışmalar işletmelerin insan kaynağı yönetimine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akıllı, G. K. ve Gezgin, D. M. (2016). Üniversite öğrencilerinin nomofobi düzeyleri ile farklı davranış örüntülerinin arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(40), 51-69.
- Ankara, H.G., Tekin, B. ve Öz, E. (2020). Elmayı en çok kim ısıyor? Akıllı telefon bağımlılığını etkileyen sosyoekonomik faktörlerin tespiti. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 3(13), 235-242.
- Bragazzi N.L. ve Del Puente, G. (2014). A proposal for including nomophobia in the new DSM-V. *Psychol Research Behavioral Management*, 7, 155-60.
- Cheever, N. A., Rosen, L. D., Carrier, L. M., ve Chavez, A. (2014). Out of sight is not out of mind: The impact of restricting wireless mobile device use on anxiety levels among low, moderate and high users. *Computers in Human Behavior*, 37, 290-297.
- Dixit, S., Shukla, H., Bhagwat, A., Bindal, A., Goyal, A., Zaidi, A. ve Shrivastava, A. (2010). A study to evaluate mobile phone dependence among students of a medical college and associated hospital of central India. *Indian Journal of Community Medicine*, 35(2), 339-341.
- Doğan, U. ve Tosun, N.İ. (2016). Lise öğrencilerinde problemleri akıllı telefon kullanımının sosyal kaygı ve sosyal ağların kullanımına aracılık etkisi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(22), 99-128.
- Erdem, H., Türen, U. ve Kalkın, G. (2017). Mobil telefon yoksunluğu korkusu (nomofobi) yayılımı: Türkiye’den üniversite öğrencileri ve kamu çalışanları örnekleme. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 10(1), 1-12
- Gezgin, D.M. (2017). Exploring the influence of the patterns of mobile internet use on university students’ nomophobia levels. *European Journal of Education Studies*, 3(6), 29-53.

- Hoşgör, H., Tandoğan, Ö., & Hoşgör G, D. (2017). Nomofobinin günlük akıllı telefon kullanım süresi ve okul başarısı üzerindeki etkisi: sağlık personeli adayları örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(46), 573-595.
- King, A.L.S., Valença, A.M., Silva, A.C.O., Baczynski, T., Carvalho, M.R. ve Nardi, A.E. (2013). Nomophobia: Dependency on virtual environments or social phobia? *Computers in Human Behavior*, 29(1), 140–144.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019). Turizm yatırım ve işletme belgeli tesis istatistikleri, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR9579/turizm-tesisleri.html> Erişim tarihi: 03.09.2019
- Levitas, D. (2013). Always connected: how smartphones and social keep us engaged. International Data Corporation (IDC). Retrieved from <http://scholar.google.com/scholar?hl=en&btnG=Search&q=intitle:Always+Connected:+How+Smartphones+and+Social+Keep+Us+Engaged#0>
- Mendoza, S.J., Mendoza, S., Benjamin C.P., Seungyeon L., Minsung K. ve McDonough, M. (2018). The effect of cellphones on attention and learning: The influences of time, distraction, and nomophobia. *Computers in Human Behavior* 86 (2018), 52-60.
- Öz, H. ve Tortop, H.S. (2018). Üniversite okuyan genç yetişkinlerin mobil telefon yoksunluğu korkusu (nomofobi) ile kişilik tipleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 2(3), 146-159
- SecurEnvoy (2012). 66% of the population suffer from nomophobia the fear of being without their phone. <http://www.securenvoy.com/blog/2012/02/16/66-of-the-population-suffer-from-nomophobia-the-fear-of-being-without-their-phone/> Retrieved 12.08.20.
- Sharma, N., Sharma, P., Sharma, N. ve Wavare, R.R. (2015). Rising concern of nomophobia amongst Indian medical students. *International Journal of Research in Medical Sciences* Mar;3(3):705-707.
- Thompson, B. (2002). Exploratory and confirmatory factor analysis: American Psychological Association, USA.
- Wang, G. ve Suh, A. (2018). Disorder or driver? The effects of nomophobia on work-related outcomes in organizations. *In Proceedings of the 2018 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 1-12)..
- Yıldırım, C. ve Correia, A.P. (2015). Exploring the dimensions of nomophobia: Development and validation of a self-reported questionnaire. *Computers in Human Behavior* 49 (2015) 130–137.
- Yıldırım, C., Sumuer, E., Adnan, M. ve Yıldırım, S. (2016). A growing fear: Prevalence of nomophobia among Turkish college students. *Information Development*, Vol. 32(5) 1322–1331.
- Yıldırım, S. ve Kışioğlu, A.N. (2018). Teknolojinin getirdiği yeni hastalıklar: Nomofobi, Netlessfobi, FoMO. *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 473-480.
- Yılmaz G., Şar A.H. ve Civan S. (2015). Ergenlerde mobil telefon bağımlılığı ile sosyal kaygı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Online J Technol Addict Cyberbullying*. 2(2), 20–37.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

BİZANS'IN AYA / AZİZE İRİNİ'Sİ

BYZANTION'S HAGIA EIRENE CHURCH

Doç. Dr. Sevcan YILDIZ

Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

Seden TURAMBERK ÖZERDEN

Girne American University

ÖZET

Bizans İmparatorluğu'nda din ve kilisenin önemi çok büyüktür. Hıristiyanlığın resmen kabul edilmesinden sonra imparatorların kiliseye karşı önlem almasına rağmen kilise her zaman saygınlığını korumuştur. İmparatora, imparator tarafından seçilen patrik taç giydirmektedir.

Halkın manastırlara olan ilgisinin fazla olması nedeniyle kiliseye bağlı olarak geniş bir manastır ağı kurulmuştur. Kilisenin maddi ihtiyaçları halk tarafından karşılanmaktadır. Toplumun ihtiyacını karşılar nitelikte olması ve her gruptan insana açık olması manastırların önemini de arttırmıştır. İnsanlar kiliselere gidip, Tanrı'ya olan borçlarını ödemekte ve aynı zamanda huzur, mutluluk ve güven dolu bir hayat yaşamaktaydılar¹.

Hıristiyan tapınaklarına kilise, içinde piskopos kürsüsü bulunan ana kiliseye de katedral adı verilmektedir. Katedraller ve kiliseler, Batıda çeşitli dönemlerdeki mimarlık üsluplarının temel öğeleri olmuşlardır.

Bizanslılar en güzel ve en büyük eserlerini İstanbul'un başkent olması nedeniyle İstanbul'da yapmışlardır. İstanbul dışında Anadolu topraklarının hemen her yerinde Bizans izlerine rastlanmaktadır. Bugün Anadolu toprakları içerisinde kalan Bizans dönemi kiliseleri, günümüzde dünyanın her tarafında mensupları bulunan ve dünya nüfusunun 1/5'inin dini olan Hıristiyanlığın hac merkezlerini oluşturmaktadır.

Bizans sanatının Anadolu'daki en önemli örneklerinden bir tanesi de günümüzde müze olarak kullanılan fakat o dönemde kilise olarak inşa edilmiş olan Aya İrini Kilisesidir. Kilise bugün inanç turizmi için gelen konuklarını ağırlamaktadır. Çalışmada Bizans sanatının çizgilerine ve Aya İrini Kilisesi'nin tarihine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bizans Sanatı, Aya / Azize İrini Kilisesi, İstanbul.

ABSTRACT

The importance of religion and church in the Byzantine Empire is enormous. Although the emperors took measures against the church after the official adoption of Christianity, the church has always maintained its dignity. The patriarch elected by the emperor was crowning the emperor.

Due to the high interest of the people in monasteries, a wide network of monasteries was established depending on the church. Financial support for the church was provided by the people. The fact that they meet the needs of the society and is open to people from all groups has increased the importance of monasteries. People came here to pay off their debts to God and at the same time lived a life full of peace, happiness and security.

Christian temples are called churches, and the main church with the bishop's chair is called the cathedral. Cathedrals and churches have been the basic elements of the architectural styles of various periods in the West.

The Byzantines made their most beautiful and biggest works in Istanbul because Istanbul is the capital city. Byzantine traces are found in almost every part of Anatolian lands except Istanbul. The Byzantine churches, which remain within the Anatolian territories today, constitute the pilgrimage centers of Christianity, which are the religion of 1/5 of the world population and have members all over the world today.

¹ İnternet 4 www.maximumbilgi.com/tarih/bizans

One of the most important examples of Byzantine art in Anatolia is the Hagia Eirene Church, which was used as a museum today but was built as a church at that time. The church today welcomes its guests coming for religious tourism. In the work, the lines of Byzantine art and the history of Hagia Eirene Church are included.

Keywords: Byzantion Art, Hagia Eirene Church, İstanbul.

1. Bizans Mimarisi

Hıristiyanlığın ilk dönemlerine bakıldığında dinsel bir mimarinin geliştirilmediği görülmektedir. Tüm dinsel törenler, yemeği de içerdiğinden genellikle yemek odasında gerçekleştirilmiştir². Bu nedenle başlangıçta özel bir mimarlığa gereksinim duyulmamıştır. Kilise, bir bina değil, insanların kendisi olarak görülmüştür³.

Bizans sanatı, 300 ile 750 tarihleri arasında, özellikle, Batı Akdeniz ve İtalya’da gelişen sanattır. Yaklaşık 300 ile 500 yılları arasında, üslupsal açıdan **Geç Antik** sanattan pek az farklılaşmış olarak, fakat teknik açıdan ondan çok daha zayıf nitelikte ürünler vermiştir. Bu dönemin yeni sayılabilecek tek özelliği Hıristiyanlıkla birlikte gelen yeni ikonografidir. Sonraki dönemde Antikite sanatının temel özelliği olan doğaya sadakat duygusu ve gerçekçilik kaygısı Erken Hıristiyan Sanatı içindeki yerini zamanla yitirmiştir. Mimarlık açısından ise, bu dönemin geleceğe yönelik en önemli katkısı Roma bazilikasının ana hatlarıyla kilise plan şemasının özünü oluşturmaya başlamasıdır⁴.

İlk Bizans dini mimarisi antik sanattan Bizans sanatına geçiş dönemini yaşamıştır. Erken devir Bizans mimarisinde, önce Constantinus ve Teodosius sülaleleri hüküm sürmüştür. Constantinus’ın 4. yy.’ın ilk yarısında Hıristiyanlığı serbest bir inanç haline getirmesi ve İstanbul’u ikinci başkent seçmesi bu dönemin önemli olaylarından. Dini mimarinin ortaya çıkışı Hıristiyanlık dininin serbestleşmesiyle ortaya çıkmıştır⁵.

Antik dinlerin tersine Hıristiyanlık dini eşitlikçiliği savunmaktadır. Antik çağdaki dinsel binalar, yeni dinin inananlarını kabul edecek büyüklükte olmaması nedeniyle, inananları bir tapınakta toplamıştır. Kimi tapınakların cellaları taş taş sökülmiş ve peristil’in sıra sütunları dışında yeniden inşa edilmiştir; bu durumda peristil, ana nefle yan nefleri ayırmak üzere yerinde kalmıştır. Böylece doğal olarak, dinsel anlam içermeyen bir toplantı yeri olarak var olan bazilika modeline ulaşılmıştır. Bu model, eksenli bir yapıya sahiptir ve apsis ile son bulmaktadır. Constantinus başta olmak üzere imparatorlar Hıristiyanlığı benimsemelerine karşın, imparatorluk kültürü değişmemiş, Bizans dönemi boyunca sürmüştür. Buradan da anlaşılıyor ki eksenli bazilika planının, kubbeli merkezi plana dönüşmesi, imparator kültürünü tapınmaya katma yönünde bir girişim olarak tasarlanmıştır⁶.

Nitekim Justinianus dönemi (527 – 565) imparatorlara verilen önem ve başta Ayasofya Kilisesi olmak üzere önemli ve büyük eserlerin verildiği erken bir dönemdir. Bu dönem imparator Justinianus adıyla da anılan bu dönemde yapılmış olan Büyük Kilise ya da şimdiki adıyla Ayasofya Kilisesi bir bazilika planına sahiptir ve ahşap bir çatı yerine merkezi bir kubbeyle örtülmüştür⁷.

2. Bizans İkonografisi

İkona, Grekçe eiko fiilinden kaynaklanmakta ve bezemek, benzetmek anlamlarını taşımaktadır. İkonalar özellikle Ortodoks Hıristiyan mezhebine mensup Doğu Hıristiyanları tarafından ibadete mahsus olmak üzere yapılmış olup, kutsal bir nesne olarak kabul edilmektedir. Hıristiyanlığın kutsal kişileri ve dini kitaplarda yazı ile ifade edilen bazı olaylar, ikonalarda resim olarak verilmiştir.

İkonalar sembolizmlerinde daha çok erken devirde inananlar için ortak bir lisan, ortak bir ifade aracı olmuştur. İncil gibi kutsal kitaplarda geçen olayların görsel olarak öğretilmesinin dışında, bir diğer amaç da azizlik

² Anonim, International Americana , Cilt 8, Medya Holding A.Ş., İstanbul, 1993 S. 316.

³ Roth, Leland M., Mimarlığın Öyküsü , Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002 S. 332.

⁴ Sözen, Metin – Tanyeli, Uğur, Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001 S. 78.

⁵ Eyice, Semavi, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Ders Notları, Ankara, 1973 S. 11.

⁶ Yerasimos, Stefanos, Aziz Polyemictostan Ayasofya Kubbeli Bazilikanın Doğuşu, Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, Sayı 69-70, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999 S. 168.

⁷ Eyice, Semavi, Sanat Tarihi, Cilt 2, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994 S. 251.

mertebesine ulaşmış kutsal kişilerin gelecek nesillere tanıtılmasıdır. İkonalar ayrıca Hristiyan ayinlerinin vazgeçilmez bir parçasıdır⁸.

İkona yapmak için sert ve dayanıklı ağaçlar seçilmektedir. İkona yapımında başta selvi ağacı olmak üzere meşe, gürgen ve ceviz ağaçları tercih edilmektedir. Yekpare ve muntazam tahta levhanın üzerine kat kat tutkal sürülmekte, tutkal kuruyup sertleştikten sonra sünger taşı ile perdahlayarak, pürüzsüz, dümdüz bir satıh haline getirilmektedir. Ahşabın rutubetten korunması için bu satıhın üzeri tutkalla karışık alçı ile sıvanarak düzeltilmektedir. Çoğu zaman tutkalla tahtanın üzerine keten bir bez yapıştırılmakta ve sonra alçı sürülmektedir. Böylece tahta, resim yapmaya hazır duruma getirilmektedir. Hazırlanan tahta levha üzerine, madeni bir kalemle ya da ince bir fırçayla resmin ana hatları çizilmektedir. Geleneksel boyama usulüne göre; birebir yumurta sarısı, sirke, doğal toz renklerle karıştırılarak boyama işlemi yapılmaktadır.

İkona resmedildikten sonra, renkleri parlak göstermesi için üzerine koruyucu bir vernik sürülmekte, zamanla vernik bir yandan mumların ve kandilin isi, diğer yandan verniğin oksitlenip kararması ile eserler parlak görünümünü kaybetmektedirler. Dolayısıyla bu tip ikonaların belirli süreler içerisinde temizlenip restore edilmeleri gerekmektedir⁹.

Bizans'ta, kutsal emanet bulundurmadıkça kiliselerin kutsanamayacakları kuralı benimsenmiştir. Birkaç ayrıcalıklı kişi dışında hiç kimse kendi evinde kutsal emanet bulunduramamaktadır. Tanrı ile bu doğrudan ve duygusal ilişkiye geçme arayışının sonucu olarak, kutsal emanet yerine ev ikonaları yapılmaya başlanmıştır. Küçük bir tahta levha üzerine su ile boyanan bu resimler, kolayca taşınabilmekte ve başlangıçta kutsal emanetlerde olduğu kabul edilen mucizevi kudret, kısa zaman içinde bu resimlere de atfedilmektedir. Bu resimler, daha sonraları gündelik bireysel ibadetin bir parçası durumuna gelmiş ve toplumsal bir boyut kazanmıştır¹⁰.

İkonanın ortaya çıkışına ilişkin birtakım efsaneler bulunmaktadır. Bir efsaneye göre ikonalara ibadetin, İsa'nın ölümünden sonra İncil yazarlarından Luka'nın Meryem'in bir resmini yapması ile başlamış olduğu kabul edilmektedir. Bir başka efsaneye göre ise de İsa'nın ölümünden sonra İncil yazarlarından Yohanna'nın öğrencilerinden birinin evinde Yohanna'nın çiçeklerle süslü bir resminin olduğu ve önünde kandil yandığı anlatılmaktadır¹¹.

İkonoklast akımlar sonunda, İtalya hariç hemen bütün Bizans ülkesinde resim düşmanlığı yüzünden sayısız mozaik, resim, fresko ve ikonalar tahrip olmuş ya da tamamen yok edilmişlerdir. Bundan en çok zarar gören yer, hiç kuşkusuz İstanbul olmuştur. Çünkü 5. yy.dan itibaren Bizans İmparatorluğu'nun kültür merkezi olarak gelişen başkent, 6. ve 7. yy.da sanatın en yoğun olduğu yer olmuştur¹².

3. Aya İrini Kilisesi'nin Tarihsel Süreçleri

Aya İrini Kilisesi, Ayasofya Camiinin arkasında ve Topkapı Sarayının birinci bahçesindedir. Bizans'ın Ayasofya'dan sonra gelen en büyük kilisesidir. 532 yılında Nika ayaklanmasında yakılan binanın yerine Ayasofya Kilisesi ile birlikte 537 yılında Bizans İmparatoru I. Justinianus (483-565) tarafından yeniden yaptırılmıştır. Bizans zamanında adı Aya İrini (Tanrısal Barış) idi. 740 yılındaki yer sarsıntısında çok zarar görmüş ve VIII. Leon tarafından onarılmıştır. Camiye çevrilmemiş tek Bizans Kilisesidir¹³.

Ayasofya ile Aya İrini Kiliseleri başlangıçta aynı duvarların çevrelediği bir avlu içerisinde bulunmaktaydı. Ancak Ayasofya'nın 404 yılında yangıyla Ayasofya'dan duvarlarla ayrılmış olan Aya İrini Kilisesi, patrikhane kilisesi olarak kullanılmıştır. Bizanslılar sosyal düzeni yıkmak istediklerinde, öncelikle İmparatorluğun görkemli anıtlarına saldırmış ve onları yakmışlardır. Bu nedenle de Aya İrini diğer anıtlarla birlikte bu kötü yazgıdan kurtulamamış, 532'deki Nika isyanında yanındaki Sempson Xenon isimli misafirhane ile birlikte yakılmıştır¹⁴.

⁸Yılmaz, Nilay, İkonalar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992 S. 1.

⁹Yılmaz, Nilay, İkonalar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992 S. 5.

¹⁰Kaplan, Michel, Bizans'ın Altınları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001 S. 119.

¹¹Yılmaz, Nilay, İkonalar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992 S. 2.

¹²Şahin, T. Erdoğan, Sanat Tarihi, Serhat Yayınları, İstanbul, 1996 S. 95.

¹³Bayrak, Orhan M., Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1992 S. 274.

¹⁴Yücel, Erdem, Aya İrini, Sanatsal Mozaik Dergisi, Sayı 10, Eke Basım ve Yayıncılık, İstanbul, 1996 S. 22.

I. Justinianus yeniden 6. yy. 'da Aya İrini Kilisesini yaptırmıştır. Bu yapı, ana mekanın dört beşik tonozla destekledikten sonra kubbesiyle, Yunan haç plan sisteminin öncüsü olarak ortaya çıkmıştır. İstanbul'daki Bizans kiliseleri içinde atrium bölümünü koruyabilmiş tek örnektir. Apsisteki sade haç İkonoklazm döneminden, narteksteki mozaik kalıntıları ise Justinianus zamanından kalmıştır¹⁵.

Aya İrini'nin yükselen zemin seviyesi nedeniyle bir açma içinden yükselen gül renkli apsisi görülmektedir. Ne bu kilise ne de Ayasofya, azizlere değil Tanrı'nın bizzat kendi atribülerine ithaf edilmiştir.

Geleneğe göre bu kilisenin yerine Hıristiyanlık öncesi dönemde Barış'a ithaf edilmiş bir pagan tapınağının var olduğu ve de bu yerde Byzantion kentinin ilk Hristiyan kilisesinin inşa edildiği söylenmektedir. Daha kesin bilgilere göre ise bu ilk kilise büyük Konstantinos ve oğlu Kontastios tarafından daha büyük ölçekte yeniden inşa edilmiş ve 360 yılında Ayasofya ibadete açılıncaya kadar da kentin katedrali olarak kullanılmıştır. O zamanlar aynı avlu içinde yer alan bu iki yapı, ancak Fatih Sultan Mehmet'in Topkapı Sarayı'nı inşa edip etrafını surlarla çevirmesinden sonra birbirinden ayrılmıştır. Katedral olarak işlev gören Aya İrini, dördüncü yüzyıl kilisesini derinden sarsan Ariusçuluk ve Ortodoksluk arasındaki çatışmaya sahne olmuştur, çatışma o kadar alevlenmiştir ki, 346 yılında avluda bir ayaklanma çıkmış ve 3000 kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır 381 yılında Aya İrini Kilisesi'nde toplanan ikinci Ökumenik Konsil'in düşünce çatışmaları daha az kanlı geçmiştir. Aya İrini'den de daha önce İznik Konsilinde formüle edilen doktrin çıkmıştır¹⁶.

Aya İrininin camiye dönüştürülmeme nedeni saray alanı içinde kalmış olmasıdır. Sarayın dış avlusunda yaşayan yeniçeriler binayı silahhane olarak kullanmışlardır. 19. yüzyılda, kilise kısmen boşaltılmış, bazı eski silahlar saklanmış ve ilk askeri müze açılmıştır. Daha sonra bu müze Harbiye'ye taşınmıştır. Aya İrini yeniden onarılmış, son dönemde konser salonu olarak kullanılmaya başlanmıştır¹⁷.

İmparator Justinianus dönemi mimari özelliklerinin tümünü yansıtan Aya İrini Kilisesi bazilika düzeninde Kapalı Yunan Haçı planına geçişin tipik bir özelliğidir. Başka bir deyişle bazilika ile Kapalı Yunan Haçı planlarının birbirine karıştığı Bizans Mimarisinin ilginç bir yapısıdır. Burada zemin bazilika, üst örtü Kapalı Yunan Haçı planındadır. Yapının dış görünümü diğer Bizans kiliselerinde olduğu gibi kaba ve hantaldır. Mimari malzeme olarak kireç taşı kullanılmış sütun başlıkları, korniş, kapı çerçeveleri beyaz mermerden yapılmıştır.

Aya İrini 100 x 32m. ölçüsünde olup, üzeri 35m. yüksekliğinde ve 15m. çapında, dört büyük payenin taşıdığı içten yarım yuvarlak, dıştan yüksek kasnaklı bir kubbe ile örtülmüştür. Sütunların taşıdığı galeriler orta mekanın iki yanında bulunmaktadır. Taşıyıcı özellik, üst kattaki sütunlarda bulunmaktadır. Orta mekanın doğusunda, yarım daire şeklindeki apsis dışarıya üç cepheli olarak taşan apsisin oldukça kalın duvarları arasında 1m. genişliğinde, kemerli bir dehliz yerleştirilmiştir. Apsis kademeleri bu dehlizin üzerine oturtulmuş, iki yanına da pareklesion denilen hücreler eklenmiştir¹⁸.

İkonoklazma döneminde kiliselerde yalnızca haça izin verildiğinden, apsisin yarım kubbesini büyük bir mozaik haç süslemektedir. Burada 4 kademeli bir haç yükseldiği görülmektedir. Haç, İsa'nın çarmıha gerildiği Golgota tepesini sembolize etmektedir. Kemer kısmında da Tevrat'tan alınmış bir yazı, mozaik harflerle uzanmaktadır. Kilisenin narteks kısmında ve sağ nefinde de bazı duvar süslemeleri kalıntıları, ayrıca avlusunda kırmızı porfir taşından işlenmiş büyük 2 imparator lahdi bulunmaktadır¹⁹.

SONUÇ

Bizans'ın ilk kilisesi olma özelliğini taşıyan Aya İrini, günümüze kadar süregelen zaman içinde gerek doğal afetler gerekse insan elinin yarattığı tahribatlar dolayısıyla ciddi hasarlar görmüştür. Yine de yaşadığı tüm zorlu süreçlere rağmen bugün hala ayakta İstanbul şehrinde bulunmaktadır.

1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra, kilise, camiye çevrilmediği için yapısında önemli bir değişiklik yapılmayan Aya İrini, uzun süre ganimet ve silah deposu olarak kullanılmıştır. 1869 yılında

¹⁵Deniz, Semra - Aydos, Selim, Sanat Tarihi, Sek Yayınları, Ankara, 1995 S. 89.

¹⁶Taylor, Jane, İmparatorlukların Başkenti İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000 S. 63.

¹⁷Belge, Murat, 1998 İstanbul Gezi Rehberi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998 S. 34.

¹⁸Yücel, Erdem, Aya İrini, Sanatsal Mozaik Dergisi, Sayı 10, Eke Basım ve Yayıncılık, İstanbul, 1996 S. 25 – 26.

¹⁹Eyice, Semavi, Türkiye'de Bizans Sanatı, Anadolu Uygurkları Ansiklopedisi, Görsel Yayınları, İstanbul, 1982 S. 578.

Aya İrini Kilisesi, Müze-i Hümayun (İmparatorluk Müzesi) adını almıştır. Zamanla, sergi mekânlarının yetersiz kalması nedeniyle buradaki eserler Çinili Köşk'e taşınmıştır. 1908 yılından itibaren ise Aya İrini Kilisesi Askeri Müze olarak kullanılmıştır. Daha sonra bir süre boş kalan kilise ziyarete açılmıştır.

Hıristiyan dinine mensup insanlar için ayrı bir öneme sahip olan kilisenin, dünyadaki alternatif turizm seçenekleri içinde önemli bir yer teşkil eden inanç turizmi veya diyaspora turizmi açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. İstanbul şehri hem ülke ve bölge ekonomisi hem de bölgede yaşayan ve geçimini bir şekilde turizmle sağlayan insanların ekonomileri için çok önemli bir turizm destinasyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yıllara meydan okuyarak hala ziyaretçilerini dimdik ayakta bekleyen böylesi bir yapının hakkettiği ilgiyi görebilmesi adına gereken çalışmalar yapılmalıdır. Yurtdışında ve yurtiçinde düzenlenen turizm fuarlarında tanıtımlar yapılmalı, tarihi önemine ek olarak Hıristiyan dinine mensup ziyaretçilerin inançları doğrultusunda değeri kat be kat artan kültürel mirasımız Aya İrini Kilisesi, hak ettiği ve geçmişte gördüğü değere tekrar sahip olmalıdır.

Kaynakça

- Anonim (1990). Türkiye Rehberi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İzmir.
- Anonim (1997). Tarihi, Kültürü, Turizmi ve Her Yönüyle Trabzon, Ege Haber Ajansı Yayınları, İzmir.
- Anonim (1993). International Americana , Cilt 8, Medya Holding A.Ş., İstanbul.
- Belge, Murat (1998). 1998 İstanbul Gezi Rehberi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Bayrak, Orhan M. (1992). Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu , İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Canalıoğlu, M. Volkan (2000). Trabzon 2000, Seçil Ofset, Ankara.
- Deniz, Semra - Aydos, Selim (1995). Sanat Tarihi, Sek Yayınları, Ankara.
- Dilaver, Sadi (1997). Tarihsel Yapılarıyla Trabzon, Bir Tutkudur Trabzon, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Eyice, Semavi (1973). Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Ders Notları, Ankara.
- Eyice, Semavi (1994). Sanat Tarihi, Cilt 2, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul.
- Eyice, Semavi (1982). Türkiye'de Bizans Sanatı, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, Görsel Yayınları, İstanbul.
- Kaplan, Michel, 2001. Bizans'ın Altınları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kökden, Uğur (1995). Trabzon Adlı Anka kuşu, Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, Sayı 69-70, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Nişanyan, Sevan ve Müjde (2002). Herkesin Bilmediği Olağanüstü Yerler, Boyut Yayın Grubu, İstanbul.
- Roth, Leland M. (2002). Mimarlığın Öyküsü, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Sözen, Metin – Tanyeli, Uğur (2001). Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Taylor, Jane (2000). İmparatorlukların Başkenti İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Yerasimos, Stefanos (1999). Aziz Polyemictostan Ayasofya Kubbeli Bazilikanın Doğuşu, Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, Sayı 69-70, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Nilay, 1992 İkonalar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yücel, Erdem (1996). Aya İrini, Sanatsal Mozaik Dergisi, Sayı 10, Eke Basım ve Yayıncılık, İstanbul.
- www.maximumbilgi.com/tarih/bizans

GENEL BAKIŞLA ŞAPERON PROTEİNLER

CHAPERONE PROTEINS AT OVERVIEW

Dr. Öğr. Üyesi Rukiye Demir,

Samsun Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Biyomedikal Mühendisliği Bölümü, ORCID NO: 0000-0001-8761-9938

Doç.Dr. Emine Dıraman

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, ORCID NO: 0000-0002-4677-1738

ÖZET

Tüm canlılarda genetik bilgi akış yolu evrensel olup Deoksiribonükleik asit (DNA)'ten Ribonükleik Asit (RNA)'e, RNA'dan da proteine doğrudur. Bu bilgi akışındaki son adım proteinin doğru bir şekilde üçüncül haline ulaşmasını sağlamayı içerir. Proteinler, hücresel yaşamla ilgili temel işlemlerde görevli biyomoleküllerdir. Bu nedenle işlevsel olarak aktif ve doğal durumunu elde etmek için belirli bir üç boyutlu yapıya katlanması gerekir. Kendi kendine katlanma yeteneğinde olan bir protein, sentezlendikten sonra aktif hale geçebilmek için katlanır. Bu yeteneğe sahip olmayan proteinler ise son aktif şekillerini kazanamazlar. Yüksek sıcaklık, yüksek protein konsantrasyonu ve düşük veya yüksek pH gibi çevresel stresler altında proteinlerin yanlış katlanması ve geri dönüşümsüz olarak kümeleşmesi yaygındır. Bu durumlarda; olayı düzelteren, yanlış şekilde kıvrılmış bir proteinin uygun şekil almasını sağlayan yardımcı proteinlere şaperon proteinler denir.

Moleküler şaperonlar proteinlerin, istenmeyen etkileşimlerini ve kümeleşmesini önlemesinin yanında yanlış katlanmış polipeptitlerin biyoaktif formlarını yeniden kazanmasını kolaylaştırarak üretken katlanmaya aracılık eder. Böylece proteinleri katlanmış formda tutmaktan ve hücrede protein birikimini önlemekten sorumludurlar. Yanlış katlanmış bir polipeptidin kendisiyle veya diğer proteinlerle kümelenme eğilimi hücresel işlevi ciddi şekilde etkileyebilir. Protein katlanmasındaki kusurlar, Alzheimer, Parkinson ve Huntington hastalığı dahil birçok hastalığa yol açabilir. Moleküler şaperonlar, proteinlerin hücre içinde ne zaman ve nerede katlanıp açıldığını düzenler ve çevresel stres veya patolojinin neden olduğu ciddi yanlış katlanma ve kümelenme varsa, hücreyi apoptoza yönlendirmek için sensörler olarak hareket edebilirler.

Bu çalışmada şaperon proteinlerle ilgili güncel bilgilerin gözden geçirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şaperon protein, protein katlanması, protein

ABSTRACT

The flow path of genetic information is universal in all living things, from Deoxyribonucleic acid (DNA) to Ribonucleic Acid (RNA), and from RNA to protein. The last step in this flow of information involves ensuring that the protein reaches its tertiary state correctly. Proteins are biomolecules involved in basic processes related to cellular life. It must therefore fold into a certain three-dimensional structure in order to achieve its functionally active and natural state. A protein that is capable of folding on its own folds to become active after it is synthesized. Proteins that do not have this ability cannot gain their final active form. Under environmental stresses such as high temperature, high protein concentration, and low or high pH, it is common for proteins to misfold and clump irreversibly. In these cases; The auxiliary proteins that correct the event and allow a protein that is incorrectly curled to take the proper shape are called chaperon proteins.

Molecular chaperones mediate productive folding by facilitating proteins unwanted interactions and aggregation as well as regaining their bioactive form of misfolded polypeptides. Thus, they are responsible for keeping the proteins in their folded form and preventing protein accumulation in the cell. The tendency of a misfolded polypeptide to aggregate with itself or with other proteins can seriously affect cellular function. Defects in protein folding can lead to many diseases, including Alzheimer's, Parkinson's, and Huntington's disease.

Molecular chaperones regulate when and where proteins are folded and unfolded inside the cell, and if there is severe misfolding and clustering caused by environmental stress or pathology, they can act as sensors to direct the cell to apoptosis.

In this study, it is aimed to review the current information about chaperone proteins.

Keywords: Chaperone protein, protein folding, protein

GİRİŞ

Proteinlerin, işlevsel olarak aktif duruma geçebilmesi için belirli bir üç boyutlu yapıya katlanması gerekir. Bir proteinin spesifik amino asit sırası kendi üç boyutlu yapısını belirler. Bazı proteinler kendiliğinden katlanarak doğru yapıyı tamamlar. Bazı proteinler ise doğru katlanmayı gerçekleştirmek için şaperon proteinlere ihtiyaç duyar.

"Moleküler şaperon" terimi ilk olarak Laskey (1) tarafından, kurbağa oositlerinin özlerindeki, histonlar ile DNA arasındaki yanlış etkileşimleri önleyen ve aksi takdirde çözünmez bir çökeltinin oluşumuna yol açacak olan nükleer proteinleri tanımlamak için geliştirilmiştir. Laskey ve arkadaşları, nükleoplazmin denilen bir asidik nükleer proteinin ortama eklenmesi ile kendi kendine toplanma yetersizliğinin önlenebileceğini ve nükleozom korularının doğru toplanmayı oluşturduğunu keşfetmişlerdir (2). Moleküler şaperon terimi daha sonra, etkileşimli yüzeyler, çevreye maruz kaldığında meydana gelen yanlış etkileşimleri önleyen veya tersine çeviren proteinleri tanımlamak kullanılmıştır (3).

Bu çalışmada şaperon proteinlerle ilgili güncel bilgilerin derlenmesi amaçlanmıştır.

Protein Katlanması ve Yanlış katlanma

Proteinler, tüm hücrelerde ve hücrelerin tüm kısımlarında en çok bulunan biyolojik makro moleküllerdir (4). Canlı organizmada binlerce biyokimyasal reaksiyonu katalizleyen enzimler, metabolik olayları düzenleyen hormonlar, vücut savunmasında görev yapan antikorlar ve pek çok hücre ve dokuda ana yapısal elemanı olan bileşikler, protein molekülleridir. Proteinlerin yapı taşı amino asitlerdir. Amino asitlerin yapısında amino (NH_2) ve karboksil (COOH) grubu vardır. İki amino asitten birincinin amino grubu ile ikincisinin karboksil grubunun birleşip aralarından bir molekül su çıkarmasıyla peptid bağı meydana gelir. Peptid bağı, iki amino asidi birleştiren bağıdır (5). Tüm canlılarda genetik bilginin akış yolu evrensel olup Deoksiribonükleik asit (DNA)'ten Ribonükleik Asit (RNA)'te, RNA'dan da proteine doğrudur. Bu bilgi akışındaki son adım proteinin doğru bir şekilde üçüncül haline ulaşmasının sağlanmasıdır (6). Proteinler genler tarafından belirlenen kendine özgü amino asit sırası içerir. Amino asitlerin, belirli tür, sayı ve diziliş sırasına göre peptid bağları ile kovalent bağlanarak oluşturduğu polipeptid zinciri primer yapıyı oluşturur (7). Amino asitlerin kısmen kararlı düzenlemelerle tekrarlayan yapısal modelleri sekonder yapıyı oluşturur. Polipeptidin tüm üç boyutlu katlanmaları tersiyer yapıyı oluşturur. Bir protein iki veya daha çok sayıda polipeptid alt birimi içerdiğinde uzaysal düzeni dördüncül yapı olarak tanımlanır (4).

Yanlış katlanma biyolojik olarak doğal şekillenmeyi içermeyen bir oluşumdur. Agregasyon ise iki veya daha fazla polipeptid zincirinin işlevsel olmayan yapılara dönüşümünü ifade eder. Tanım olarak tüm yanlış toplanmalar yanlış katlanmadır. Yanlış toplanma iki şekilde olabilir. Eş veya çok benzer zincirlerde yanlış toplanma olabilir veya kendi yanlış katlanmış olabilir (Ellis, 2006). Yaşlanma veya sıcaklık dalgalanması, genetik mutasyon veya amino asit analoglarına maruz kalma nedeniyle hücresel ortamdaki değişiklikler gibi belirli stresler karşısında proteinler yanlış katlanabilir veya açılabilir (8).

Şaperon Protein Kavramı

Kendi kendine birleşme yeteneğinde olan bir protein, başlangıçta sentezlendiği halden aktif hale geçebilmek için kıvrılırken, bu yeteneğe sahip olmayan proteinler belli yapıda kalır ve en son aktif şekillerini kazanamazlar. Böyle durumlarda olayı düzelten, yanlış şekilde kıvrulmuş bir proteinin uygun şekil almasını sağlayan yardımcı proteinlere şaperon proteinler (chaperon) denir (9). Bir protein zinciri dışarıdan yardım almadan doğru yapısına katlanabilse de, canlı bir hücrede protein katlanması genellikle moleküler şaperonlar adı verilen özel proteinler tarafından desteklenir. Bu proteinler kısmen katlanmış zincirlere bağlanır ve enerjik

açından en uygun durumda katlanmalarına yardımcı olur. Şaperonlar, sitoplazmanın kalabalık koşullarında hayati öneme sahiptir, çünkü yeni sentezlenmiş protein zincirlerinin yanlış birleşmesini önlerler (10). Genel olarak hücrel şaperonlar, doğal olmayan durumlarda maruz kalan substrat proteinlerinin hidrofobik kalıntılarını ve / veya yapılandırılmamış polipeptit omurga segmentlerini tanır. Şaperonlar kinetik olarak hapsolmuş ara maddeleri açabilir, katlama sürecini hızlandırabilir, moleküller arası agregasyonu bastırabilir ve hatta çözülebilir (11).

İki genel şaperon ailesi vardır. Moleküler şaperonlar ve şaperoninler. Moleküler şaperonlar, katlanmamış veya kısmen katlanmış proteinleri bağlar ve stabilize eder, böylece bu proteinlerin bozunmasını önler. Şaperoninler, katlanmayı doğrudan kolaylaştırır (12).

Şaperoninler, katlanan proteinleri dönüşümlü olarak bağlayan ve sarmalayan uç boşluklara sahip silindirik varil şeklinde istiflenmiş halka kompleksleridir (13). Şaperoninler, iki alt gruba bölünmüş yapısal olarak korunmuş bir moleküler şaperon sınıfıdır. Grup I şaperoninler, kapsamlı bir şekilde karakterize edilmiş *Escherichia coli* (*E. coli*) GroEL sistemini ve mitokondriyal Hsp60'ı içerir, bunların her ikisi de hücrel protein homeostazını sürdürmek için gereklidir (8). *E. coli*'de normal şartlar altında katlanma için hücrel proteinlerin tahminen %10-%15'i GroEL-GroES olarak adlandırılan şaperonin sistemine gereksinim gösterir. Katlanmamış proteinler GroEL kompleksinde bulunan ve geçici olarak GroES kapağı ile kaplı ceplere bağlanırlar. GroEL; ATP hidrolizi ve GroES'in bağlanması ve salınmasıyla eşleşmiş bir seri konformasyonel değişim geçirir. Bu değişimler bağlanan polipeptidin katlanmasını sağlar (4).

Şaperonlar her yerde eksprese edilir ve ökaryotik hücrenin peroksizomlar hariç tüm hücrel bölümlerinde bulunur. Hücreler, proteinler açıldığında, koruma ve stabilizasyon gerektirdiğinde çeşitli streslere yanıt olarak şaperon konsantrasyonunu büyük ölçüde artırır son veriler, moleküler şaperonların, ökaryotik hücrelerde protein kalite kontrolü sırasında doğrudan ubiquitin / proteazom sistemi ile iş birliği yaptığını göstermektedir (14).

Yanlış katlanmış proteinlerin yükünde ortaya çıkan artış, aktive edilen şaperonlar dahil olmak üzere kalite kontrol mekanizmalarıyla dengelenir. HSF-1 gibi ısı şoku transkripsiyon faktörlerinin aracılık ettiği bu yol, şaperonları kodlayan genlerin ekspresyonunun indüksiyonu ile sonuçlanır. Stresle aktive edilen şaperonlar, anormal şekilde katlanmış türleri en aza indirmek için protein homeostazının temel modülatörleri olarak hareket ederler. Moleküler şaperonların etkisi ve metabolik enerjinin girişi, proteinlerin kümelenmeyi önlemesine ve in vivo doğal durumlarına verimli bir şekilde ulaşmasına izin verir (8). Çevresel stres veya patolojinin neden olduğu ciddi yanlış katlanma ve kümelenme varsa, hücreyi apoptoza yönlendirmek için sensörler olarak hareket edebilirler (13). Moleküler şaperonlar, ortalama insan hücrelerinin toplam protein kütlelerinin %10'unu oluşturmaktadır. Moleküler şaperon sınıfları, yanlış katlanmayı ve kümeleşen ara maddeleri kendiliğinden bağlayabilir ve böylece daha fazla protein kümeleşmesini pasif olarak önleyebilir (15). Katlanma sırasında veya proteotoksik stresi takiben, hidrofobik yüzeyleri tanıyarak ve koruyarak üretken olmayan protein etkileşimlerini engeller. Bu temel ilkenin ötesinde, artık şaperonların ATP'ye bağımlı bir şekilde katlama reaksiyonlarını aktif ve spesifik olarak hızlandırabileceği açıktır (16).

Sitozolda, serbest ribozomlarda sentezlenen, mitokondri ve kloroplastlara ait proteinler, sentezlendikten sonra ancak bu organellere taşınırlar. Bir proteinin bir zarı hedefleyerek bulması, sinyal dizisinin bir fonksiyonudur (4). Sinyal dizi, öncü protein ile organel zarı arasındaki ilişkiyi başlatır. Protein zarı geçer ve sinyal dizi organelde bulunan bir proteaz yardımıyla kesilip ayrılır. Zardaki porun geometrik yapısı, buradan geçecek olan proteinin kıvrılmamış olmasını zorunlu kılmaktadır. Olgun proteinler bu porlardan geçemeyecek kadar büyüktür. Dolayısıyla şaperonlar, proteinlerin, porlardan geçmelerini engelleyecek bir yapı kazanmalarını önler. Bunu da proteinleri kıvrılmadan esnek bir halde tutarak başarır. Bu haldeki bir protein zardan geçtikten sonra olgun formundaki kıvrılmasına kavuşabilmek için başka bir şaperona ihtiyaç duyar (17).

Moleküler şaperonlar, hücrenin sinyal verme ve transkripsiyonel düzenleyici ağlarında önemli bir rol oynar. Son gelişmeler, şaperonların çeşitli hücrelerin ve organizmaların fenotipini stabilize eden genetik tampon görevi gördüğünü ve evrimleşebilirliğin potansiyel düzenleyicileri olarak hizmet edebildiğini ortaya çıkarmıştır (18).

Nükleozomların düzgün bir şekilde birleştirilmesi ve uygun yüksek dereceli kromatin yapılarının elde edilmesi için nükleer şaperonlara ihtiyaç vardır. Nükleoplazmin, pistonlara bağlanır ve DNA ve histon proteinlerinden nükleozomların birleşmesine aracılık eder (19). Histon şaperonları, DNA replikasyonu ve onarımı sırasındaki süreçleri düzenlemede rol oynamaktadır (3).

En iyi çalışılmış moleküler şaperonlar, geleneksel olarak ökaryotlarda Isı-Şok Proteinleri (HSP'ler) olarak adlandırılan ve yaklaşık moleküler ağırlıklarına göre sınıflandırılan protein ailesine aittir. İnsan genomunda, biyoinformatik olarak tanımlanabilen Hsp100s, Hsp90s, Hsp70s, Hsp60s ve küçük Hsp ler çekirdek şaperonları ve onların yardımcı şaperonları vardır (15). Her bir HSP farklı izoformlara sahiptir ve hücrenin farklı bölümlerinde lokalize olmuşlardır. Chaperonin Hsp10, bir yardımcı şaperon görevi görür ve ATP aktif formu üzerinde kubbe benzeri bir kapak görevi görerek Hsp 60'ın katlanmasına yardımcı olur. Hsp70'ler hem protein katlanmasında hem de fizyolojik veya stres koşulları altında protein birikimini önlemede kritik bir rol oynar. Hsp90, hücrede en bol bulunan moleküler şaperonu temsil eder ve hem sitozol hem de endoplazmik retikulum (ER) da lokalizedir (20). sHSP' lerin uzun süredir protein toplanmasının genel önleyicileri olarak hareket ettiği düşünülmektedir. Proteinleri mekanik stresten korumada sHSP'lerin daha spesifik bir role işaret eden kanıtlar birikmektedir (21). Calnexin ve calreticulin, glikoproteinlerin katlanması için kritik olan moleküler şaperonlardır. Calnexin, ER membranının yakınında lokalizedir. Calretikulin, ER lümeninde yeni oluşan glikoproteinlerle etkileşime giren bir ER lümen şaperonudur (22).

Kontrol edilmeyen protein agregasyonu ve yanlış katlanma, artık protein konformasyonel hastalığı olarak adlandırılan geniş ve çeşitli hastalıklar koleksiyonunun temel nedeni olarak kabul edilmektedir. Amiyotrofik lateral skleroz (ALS), Alzheimer, Parkinson, Huntington hastalıkları, bazı proteinlerin kümelenme ve doğal olmayan konformasyonlar benimsediğinde ortaya çıkar (8). Moleküler şaperonlar, proteostaz ağının her bir kolunda merkezi rollere sahiptir, bu da şaperon fonksiyonunun modülasyonunun geniş ve büyüyen protein yapısı hastalıkları ailesi için terapötik faydalar sağlayabileceği önerisine yol açar (23). Son zamanlarda, protein yanlış katlanma hastalıklarına yönelik terapötik yaklaşımlar, özellikle şaperon terapileri, klinik araştırmanın ana hedeflerinden biri haline gelmiştir. Bunların arasında nörodejenerasyon ve nörodejeneratif hastalıklarda protein kalite kontrol sistemine daha fazla dikkat edilmiştir. Şaperon tedavisi araştırması, geniş bir olası hedef hastalık yelpazesini ortaya koymuştur (24).

Doğal şaperonların elde edilmesi genellikle zordur, kolayca etkisiz hale getirilir ve yüksek maliyet nedeniyle büyük ölçekli üretim için uygun değildir. Moleküler şaperon özelliklerinden esinlenen yapay şaperonlar tıbbi, biyoteknolojik ve endüstriyel uygulamalar için geliştirilmiştir (11).

SONUÇ

Sonuç olarak, şaperon proteinler geniş bir protein ailesidir. Moleküler şaperonlarla ilgili var olan bilgiler ışığında yeni birçok araştırma yapılmaktadır. Bu araştırmalar sonucunda elde edilecek bilgiler, birçok protein konformasyonel hastalığı ile ilgili yeni yaklaşımlara ışık tutabilir.

KAYNAKÇA

- (1) Laskey, R.A., Honda, B.M., Mills, A.D., Finch, J.T. (1978). Nucleosomes are assembled by an acidic protein which binds histones and transfers them to DNA. *Nature* volume 275, 416–420.
- (2) Ellis, R.J. (2006). Molecular chaperones: assisting assembly in addition to folding. *Trends in Biochemical Sciences*, 31, 7, 395-401.
- (3) Ransom, M., Dennehey, B.K., Tyler, J.K. (2010). Chaperoning Histones during DNA Replication and Repair. *Cell* 140, 183-195.
- (4) Nelson, D. L., Cox. M. M. (2005), *Lehninger Principles of Biochemistry*, Worth Publishers, Çeviri: Kılıç N. *Lehninger Biyokimyanın İlkeleri*, Palme Yayıncılık.
- (5) Başaran A. 1999. *Tıbbi Biyoloji Ders Kitabı* (5. Baskı), Bursa, Güneş ve Nobel Tıp Kitapevi.
- (6) Kusmierczyk, A.R., Martin, J. (2001). Assembly of Chaperonin Complexes. *Molecular Biotechnology*, 19, 141-152.
- (7) Gürdöl, F., Ademoğlu, E. (2010). *Biyokimya* (2. Baskı). İstanbul. Nobel Tıp Kitabevleri.
- (8) Broadley, S.A., Hartl, F.U. (2009) The role of molecular chaperones in human misfolding diseases. *FEBS Letters* 583 2647–2653

- (9) Lehninger A. L., Nelson, D. L., Cox, M. M. 1993. Principles of Biochemistry, W H Freeman & Co, 892-940
- (10) Alberts, B., Bray, D., Hopkin, K., Johnson, A., Lewis, J., Raff, M. Roberts, K., Walter, P. (2010). Essential Cell Biology (Third Edition), New York, Garland Science.
- (11) Hanpanich, O., Maruyama, A. (2020). Artificial chaperones: From materials designs to applications. Biomaterials 254, 120150
- (12) Lodish, H., Berk, A., Zipursky, S.L., Matsudaira, P., Baltimore, D., James Darnell, J. (2003) Molecular Cell Biology (Fifth Edition). New York: WH Freeman.
- (13) Saibil, H.R. (2008). Chaperone machines in action. Current Opinion in Structural Biology 18:35–42
- (14) Esser, C., Alberti, S., Hfhfeld, J. (2004) Cooperation of molecular chaperones with the ubiquitin/proteasome system Biochimica et Biophysica Acta 1695, 171 – 188
- (15) Priya, S., Sharma, S.K., Goloubinoff, P. (2013) Molecular chaperones as enzymes that catalytically unfold misfolded polypeptides FEBS Letters 587, 1981–1987
- (16) Balchin, D., Hayer-Hartl, M., Hartl, F.U. (2020) Recent advances in understanding catalysis of protein folding by molecular chaperones FEBS Letters 594 2770–2781
- (17) Güneş, H. V., 2003. Moleküler Hücre Biyolojisi, Kaan Kitapevi
- (18) Korcsmáros, T., Kovács I A., Szalay, M.S., Csermely, P. (2007) Molecular chaperones: The modular evolution of cellular networks; J. Biosci. 32, 441–446
- (19) Frehlick, L.J., Lo'pez, J.M.E., Ausio, J. (2007) New insights into the nucleophosmin/nucleoplasmin family of nuclear chaperones Bioessays, 29 1, 49-59.
- (20) Chaari, A. (2019) Molecular chaperones biochemistry and role in neurodegenerative diseases. International Journal of Biological Macromolecules ,131 396–411
- (21) Collier, M.P., Benesch, J.L.P. (2020) Small heat-shock proteins and their role in mechanical stress . Cell Stress and Chaperones.25:601–613
- (22) Tao, Y.X. (2020). Molecular chaperones and G protein-coupled receptor maturation and pharmacology. Molecular and Cellular Endocrinology. 511, 110862.
- (23) Brandvold, K.R., Morimoto, R.I. (2015). The Chemical Biology of Molecular Chaperones-Implications for Modulation of Proteostasis. Journal of Molecular Biology, 427, 2931–2947
- (24) Suzuki, Y. (2021) Chaperone therapy for molecular pathology in lysosomal diseases. Brain & Development, 43, 45–54

DIFFUSION COEFFICIENTS OF POLYPYRROLE FILMS ELECTROPOLYMERIZED IN DIFFERENT SOLUTIONS

Asst. Prof. Muhammet Samet KILIÇ

Zonguldak Bülent Ecevit University, Faculty of Engineering, Department of Biomedical Engineering, 67100, Farabi Campus, İncivez, Zonguldak, Turkey

ABSTRACT

In this report, in order to investigate the effect of the electropolymerization medium on the diffusion coefficient, the pyrrole monomer was electropolymerized in two separate medium including organic and aqueous phases under the same conditions by cyclic voltammetry (CV) technique. 50 mM of tetrabutylammonium tetrafluoroborate (TBAFB, supporting electrolyte) and 10 mM pyrrole diluted in 10 mL of acetonitrile was used as one of the electropolymerization medium, 0.6 mg / mL sodium dodecyl sulfate (SDS, supporting electrolyte) and 10 mM pyrrole diluted in 10 mL of 50 mM pH 6.5 citrate buffer was used as another medium. CVs were performed with 5 cycle at a potential scan ranging between -1 and +1 V at a scan rate of 0.1 V/s for both medium. In order to calculate the diffusion coefficients with the Randles-Sevcik model, CV studies were performed in ultra pure water containing 5 mM $K_3Fe(CN)_6$ at increasing scan rate from 0.02 to 0.5 V/s for both polymeric film. The reduction and oxidation diffusion coefficients were calculated as $5,62 \times 10^{-6} \text{ cm}^2/\text{s}$ and $5,62 \times 10^{-6} \text{ cm}^2/\text{s}$ for acetonitrile medium, and $3,61 \times 10^{-8} \text{ cm}^2/\text{s}$ and $5,62 \times 10^{-8} \text{ cm}^2/\text{s}$ for aqueous medium.

Keywords: Diffusion coefficients, $K_3Fe(CN)_6$, Electropolymerization, Randles-Sevcik model

1. INTRODUCTION

Conductive polymer is widely used in many applications due to its high conductivity, (bio)compatibility, and affordable cost. Controllability of electropolymerization time and polymer density of conductive polymers is another important advantage. Polypyrrole is one of the most attractive and investigated conductive polymers and can be synthesized chemically or electrochemically. Electropolymerization of pyrrole monomer is carried out at potentials above 0.6 V in aqueous or non-aqueous medium (Ateh et al., 2006). Electrochemically synthesis of pyrrole is widely preferred a lot of research area such as biosensors, biofuel cells, electronics and biomedical applications etc. due to its ease of synthesis, the simplicity of the technique, surface modification, the wide choice of available dopant ions and control over material thickness (Ateh et al., 2006).

To gain information about the electron transfer abilities of electrodes and polymeric matrix coated electrode surfaces, Ferrocyanide ($Fe(CN)_6^{4-}$)/ferricyanide ($Fe(CN)_6^{3-}$) redox reactions at the electrolyte interface are widely used in electrochemistry (Garry 2013). $Fe(CN)_6^{4-}/Fe(CN)_6^{3-}$ redox couple, which has one electron reaction, has only two valence states. In addition, this redox couple in the electrolyte solution does not adsorb on an electrode surface and not hydrolyze significantly (Horvat-Radošević et al., 1997). The Randles-Sevcik model benefits from the current response of an electrochemical redox reaction (usually using a $Fe(CN)_6^{4-}/Fe(CN)_6^{3-}$ redox couple) at various scan rates by cyclic voltammetry technique to analyze an electrochemical behaviour. The diffusion coefficient used to describe diffusion controlled process calculates with Randles-Sevcik model for reversible and diffusion-controlled electron transfer processes (Garry 2013).

In this paper, in order to investigate the effect of the electropolymerization medium on the diffusion coefficient, the pyrrole monomer was electropolymerized in two separate medium including organic and aqueous phases under the same conditions by cyclic voltammetry technique. Then, the reduction and oxidation diffusion coefficients were calculated with the Randles-Sevcik model and presented.

2. MATERIALS AND METHODS

2.1. Apparatus and electrochemical measurements

The experiments were carried out using cyclic voltammetry technique (CV) with a conventional three-electrode system consisting of working electrode (gold electrode, $\text{Ø}=2$ mm), counter electrode (platinum wire) and reference electrode (Ag/AgCl). Electrochemical experiments were performed by using a 1040B electrochemical analyzer supplied from CH Instruments. Prior to all experiments, gold electrodes were polished with fine gamma alumina powder cloths (0.05, 0.3 and 1 micron size), then rinsed with pure water. 50 mM of tetrabutylammonium *tetrafluoroborate* (TBAFB, supporting electrolyte) and 10 mM pyrrole diluted in 10 mL of acetonitrile was used as one of the electropolymerization medium, 0.6 mg / mL sodium dodecyl sulfate (SDS, supporting electrolyte) and 10 mM pyrrole diluted in 10 mL of 50 mM pH 6.5 citrate buffer was used as another medium. (Korkut et al., 2020; Ozoner et al., 2013). CVs were performed with 5 cycle at a potential scan ranging between -1 and +1 V at a scan rate of 0.1 V/s for both medium. In order to calculate the diffusion coefficients with the Randles-Sevcik model, CV studies were performed in ultra pure water containing 5 mM $\text{K}_3\text{Fe}(\text{CN})_6$ at increasing scan rate from 0.02 to 0.5 V/s for both polymeric film.

3. RESULT AND DISCUSSION

Pyrrole electropolymerization was performed by CV technique for both aqueous and organic phases under the same conditions and CV graph was presented in Figure 1. It is clear from Figure 1 that pyrrole is electropolymerized by oxidation on the gold surface at applied potentials higher than +0.6 V (Ateh et al., 2006). In addition, it is clearly observed from current values in Figure 1 that the pyrrole coated in the organic phase is performed much better than the coated in the aqueous phase.

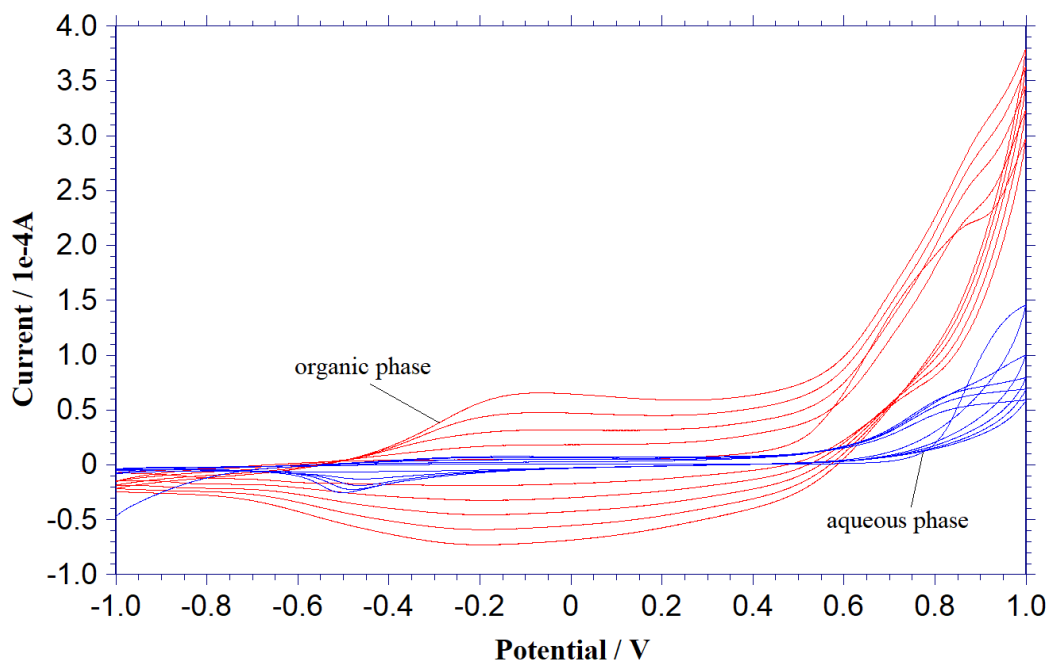

Figure 1. CV of the electrocopolymerization of pyrrole in organic and aqueous phase at a potential scan ranging between -1 and +1 V with the scan rate of 0.1 V/s.

After the pyrrole electropolymerizations, CV studies at different scan rates (0.02, 0.05, 0.1, 0.2, 0.3, 0.4 and 0.5 V/s) in ultra pure water containing 5 mM $\text{K}_3\text{Fe}(\text{CN})_6$ were carried out in order to understand the electron transfer process of the pyrrole films coated in organic and aqueous phase. Cyclic voltammograms of organic and aqueous phase were presented in Figure 2A and Figure 3A, respectively. The anodic and cathodic currents increased in proportion to the increasing scan rate in both voltammograms (Figure 2A and 3A). The redox current values obtained from Figures 2A and 3A were plotted against the square root of the scan rate, and the

linear curves for both phase were given in Figures 2B and 3B. The equations obtained from the graphics (Figure 2B and 3B) were presented in Table 1.

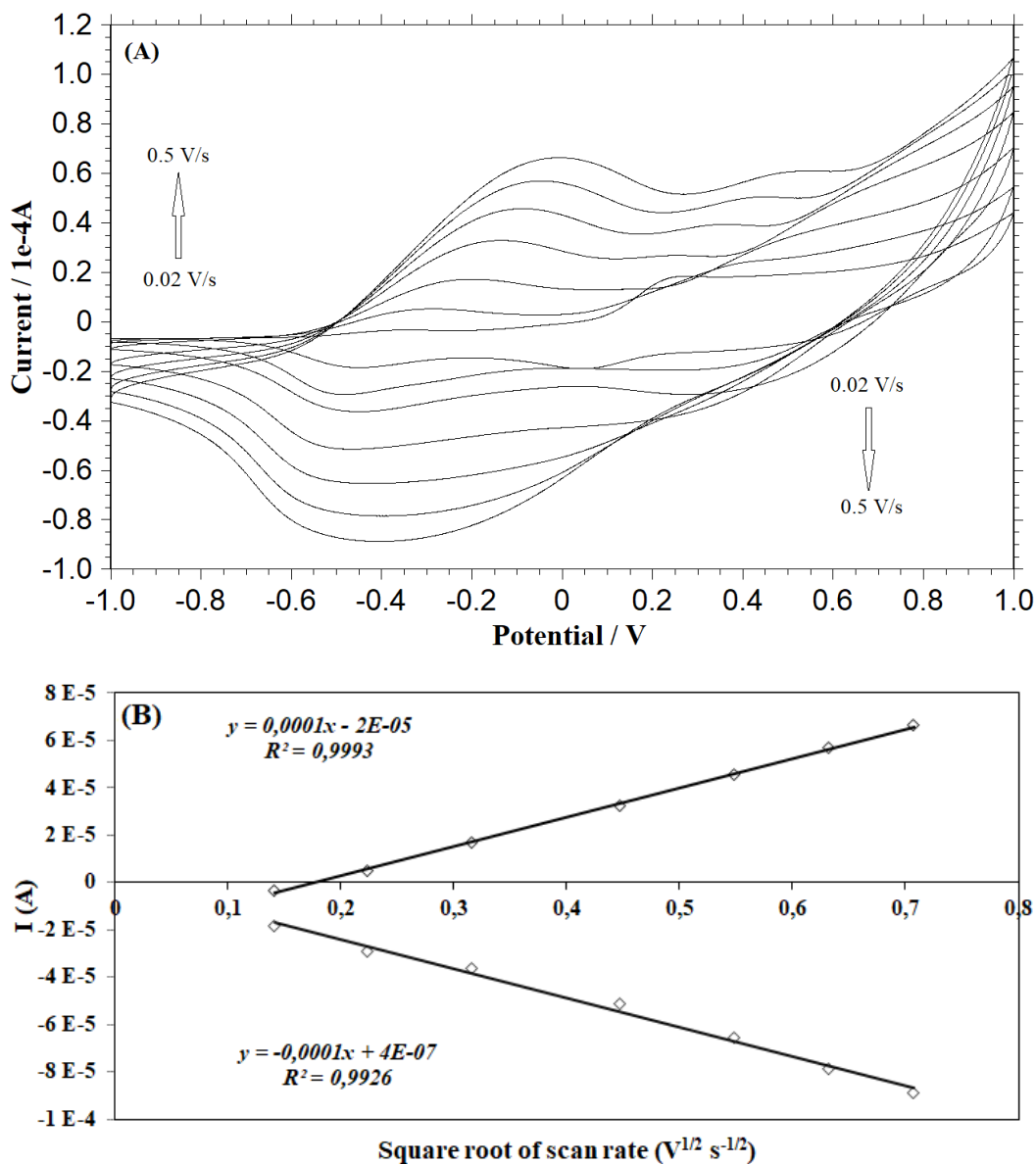

Figure 2. CV of polypyrrole film coated in organic phase (acetonitrile) in ultra pure water containing 5 mM $K_3Fe(CN)_6$ at a potential scan ranging between -1 V and +1 V with a scan rate range of 0.02 to 0.5 V/s (inner to outer) (A), plot of redox current values versus the square root of scan rate (B).

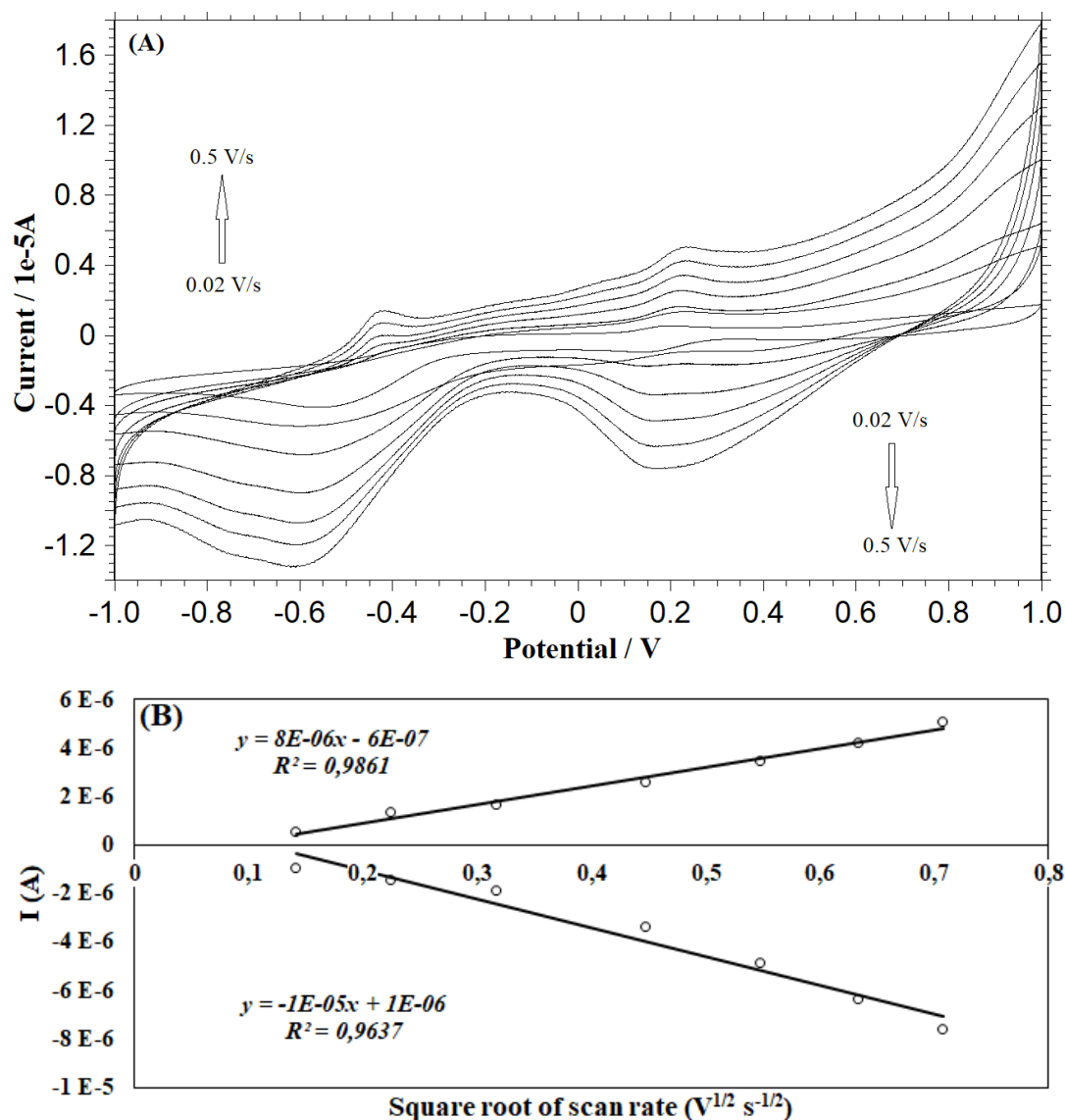

Figure 3. CV of polypyrrole film coated in aqueous phase (50 mM pH 6.5 citrate buffer) in ultra pure water containing 5 mM $K_3Fe(CN)_6$ at a potential scan ranging between -1 V and +1 V with a scan rate range of 0.02 to 0.5 V/s (inner to outer) (A), plot of redox current values versus the square root of scan rate (B).

Table 1. Linear curve equations of redox current values plotted against the square root of scan rate.

	Anodic current (A) equations	Cathodic current (A) equations
Polypyrrole (organic phase)	$y = 0,0001x - 2E-05$ $R^2 = 0,9993$	$y = -0,0001x + 4E-07$ $R^2 = 0,9926$
Polypyrrole (aqueous phase)	$y = 8E-06x - 6E-07$ $R^2 = 0,9861$	$y = -1E-05x + 1E-06$ $R^2 = 0,9637$

Randles-Sevcik model was used to calculate the diffusion coefficient of electrons in the polymeric films for both phase and the relevant equation 1 was presented below. The reduction and oxidation diffusion coefficients were calculated as $5,62 \times 10^{-6} \text{ cm}^2/\text{s}$ and $5,62 \times 10^{-6} \text{ cm}^2/\text{s}$ for organic (acetonitrile) medium, and $3,61 \times 10^{-8} \text{ cm}^2/\text{s}$ and $5,62 \times 10^{-8} \text{ cm}^2/\text{s}$ for aqueous medium. Results showed that the reduction and oxidation diffusion

coefficients of polypyrrole coated in organic medium were -156 and 100 times higher, respectively than polypyrrole film coated in aqueous medium. It was reported in a research article that diffusion coefficients were calculated as $5,2 \times 10^{-8} \text{ cm}^2/\text{s}$ and $5,8 \times 10^{-8} \text{ cm}^2/\text{s}$ for $\text{Ru}(\text{NH}_3)_6^{3+}$ mediated pyrrole coated on glassy carbon surface and pyrrole coated on pyrolytic graphite surface, respectively (Witkowski et al., 1991). In another research, pyrrole was synthesized with sodium dodecylbenzenesulfonate aqueous solutions and LiClO_4 containing propylene carbonate solutions and the oxidation and reduction diffusion coefficients were reported as $3.7 \times 10^{-9} \text{ cm}^2/\text{s}$ and $3.5 \times 10^{-9} \text{ cm}^2/\text{s}$, respectively (peres and De Paoli, 1992).

The experimental results showed that the electron transfer process in both medium was diffusion controlled. It was concluded that oxidation and reduction reactions of iron ion on the surface of the polypyrrole film prepared in acetonitrile was better than the same reactions conducted on the other electrode surface.

$$I_p = (2.69 \times 10^5) \times n^{3/2} \times A \times D^{1/2} \times C \times v^{1/2} \dots\dots\dots(1)$$

I_p ; Current (A)

n ; number of transfer electrons ($n=1$)

A ; active electrode area (cm^2 , 0.0314 cm^2 for gold electrode)

D ; diffusion of coefficient (cm^2/s)

C ; analyte concentration (mol/cm^3)

v ; scan rate (V/s)

4. CONCLUSION

The electropolymerization of pyrrole was performed by CV technique for both aqueous (50 mM, pH 6.5 citrate buffer) and organic phases (acetonitrile) under the same conditions. The reduction and oxidation diffusion coefficients were calculated as $5,62 \times 10^{-6} \text{ cm}^2/\text{s}$ and $5,62 \times 10^{-6} \text{ cm}^2/\text{s}$ for organic medium, and $3,61 \times 10^{-8} \text{ cm}^2/\text{s}$ and $5,62 \times 10^{-8} \text{ cm}^2/\text{s}$ for aqueous medium. It was determined that the reduction and oxidation diffusion coefficients of polypyrrole coated in organic medium were -156 and 100 times higher than the polypyrrole coated in aqueous medium, respectively.

ACKNOWLEDGMENT

This work was financially supported by the Zonguldak Bülent Ecevit University Research Fund under Grant [number: ZBEU-2019-39971044-02].

REFERENCES

Ateh, D.D., Navsaria, H.A., Vadgama, P., 2006. Polypyrrole-based conducting polymers and interactions with biological tissues. *Journal of The Royal Society Interface* 3, 741–752.

Garry, L.M., 2013. The electrochemical characterisation of carbon-based nanomaterials and their application in the detection of heavy metal ions. Department of Chemistry National University of Ireland Maynooth, Doctor of Philosophy Thesis.

Horvat-Radošević, V., Kvastek, K., Križekar, D., 1997. Reaction on anodically passivated FesoB20. *Croatica Chemica Acta* 70, 537–561.

Korkut, S., Göl, S., Kilic, M.S., 2020. Poly(pyrrole- *co* -pyrrole-2-carboxylic acid)/pyruvate oxidase based biosensor for phosphate: Determination of the potential, and application in streams. *Electroanalysis* 32, 271–280.

Ozoner, S.K., Erhan, E., Yilmaz, F., Ergenekon, P., Anil, I., 2013. Electrochemical biosensor for detection of formaldehyde in rain water: Detection of formaldehyde in rain water. *Journal of Chemical Technology & Biotechnology* 88, 727–732.

Peres, R.C.D. and De Paoli, M.A., 1992. A new electrode for a poly(pyrrole)-based rechargeable battery. *Journal of Power Sources*, 40, 299-305.

Witkowski, Allan., Freund, M.S., Brajter-Toth, Anna., 1991. Effect of electrode substrate on the morphology and selectivity of overoxidized polypyrrole films. *Analytical Chemistry* 63, 622–626.

GÜMÜŞHANEDE SATILAN SOKAK SÜTLERİNİN BAZI KALİTE ÖZELLİKLERİNİN BELİRLENMESİ

DETERMINATION OF SOME QUALITY PROPERTIES OF STREET MILK SOLD IN GÜMÜŞHANE

Dr. Öğr. Üyesi Bayram ÜRKEK

Gümüşhane Üniversitesi, Şiran Mustafa Beyaz Meslek Yüksek Okulu, ORCID NO: 0000-0002-7909-7364

ÖZET

Bu çalışmada Gümüşhane ilindeki sokak sütü satıcılarından toplanan çiğ süt örneklerinin (12 inek sütü ve 3 manda sütü) bazı fizikokimyasal (pH, asitlik, yağ, laktoz, protein ve özgül ağırlık) ve mikrobiyolojik (toplam aerobik mezofilik bakteri (TAMB), koliform, *Staphylococcus aureus* (*S. aureus*) ve maya-küf sayıları) özellikleri ile somatik hücre sayısı (SHS) incelenmiştir. Süt hayvanı türünün (inek, manda) çiğ süt örneklerinin asitlik, yağ, laktoz, protein ve özgül ağırlık değerleri üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak önemli olduğu ($P<0,01$), pH değerlerinin ise etkilenmediği ($P>0,05$) belirlenmiştir. İnek sütünün asitlik, yağ, laktoz, protein ve özgül ağırlık değerleri manda sütünden düşük ($P<0,05$), pH değerlerinin ise daha yüksek ($P<0,05$) olduğu belirlenmiştir. İnek sütlerinin ortalama asitlik ve protein değerlerinin Türk Gıda Kodeksi'ne uygun, özgül ağırlık değerlerinin ise Gıda Kodeksi'ndeki değerden düşük olduğu bulunmuştur. Manda sütünün ise sadece ortalama protein değerinin Türk Gıda Kodeksi ile uyumlu olmadığı ortaya konulmuştur. Çiğ süt örneklerinin tüm mikrobiyolojik ve SHS değerleri üzerinde hayvan türünün etkisinin istatistiksel olarak önemsiz olduğu ($P>0,05$) tespit edilmiştir. Manda sütünün ortalama TAMB ve *S. aureus*, koliform ve maya-küf sayıları bakımından önemli bir farklılık olmadığı ($P>0,05$) tespit edilmiştir. Manda sütlerinin ortalama SHS değerinin inek sütünden düşük olmasına karşın, aralarındaki farkın istatistiksel olarak önemli olmadığı ($P>0,05$) belirlenmiştir. İnek sütünün ortalama TAMB değeri Türk Gıda Kodeksi'ne uygun iken, manda sütünün ortalama değerinin uygun olmadığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak sokak sütlerin hijyenik olarak kalitesinin artırılması gerekmektedir. Tüketiciler yasal olarak denetlenebilir sütleri tercih etmelidir.

Anahtar Kelimeler: Çiğ Süt, Fizikokimyasal Özellikler, Somatik Hücre Sayısı, Mikrobiyolojik Özellikler

ABSTRACT

In this research, some physicochemical (pH, acidity, fat, lactose, protein and specific gravity), microbiological (total aerobic mesophilic bacteria (TAMB), coliform, *Staphylococcus aureus* (*S. aureus*), yeast-mould counts) characteristics and somatic cell count (SCC) of raw milk samples (12 cow milk and 3 buffalo milk) which collected from raw milk sellers in Gümüşhane province were investigated. Animal's species had a significant effect ($P<0,01$) on acidity, fat, lactose, protein and specific gravity values of raw milk samples, while pH values were not affected statistically ($P>0,05$). The acidity, fat, lactose, protein and specific gravity values of cow milk was lower ($P<0,05$) than buffalo milk, meanwhile the pH values were higher ($P<0,05$). Average acidity and protein values of cow milk samples were harmony with the Turkish Food Codex, while specific gravity values were lower than value stated of the Turkish Food Codex. Only average protein value of buffalo milk samples did not comply with the Turkish Food Codex. All microbiological and SCC values of raw milk samples were not affected by animal's species ($P>0,05$). The average count of total aerobic mesophilic bacteria (TAMB), *Staphylococcus aureus* (*S. aureus*), coliform and yeast-mould counts of buffalo milk was statistically ($P>0,05$) with cow milk samples. The SCC of buffalo milk was lower than cow milk, but this difference was not statistically significant ($P>0,05$). The average of TAMB count of cow milk complied with the Turkish Food Codex, meanwhile the average count of the buffalo was not harmony with legislation limits. As a result, hygienic quality of street milk should be improved. The consumers should preferred to auditable milks as legal.

Keywords: Raw Milk, Physicochemical Properties, Somatic Cell Count, Microbiological Properties

GİRİŞ

İnsan beslenmesinde süt ve süt ürünleri önemli rol oynamaktadır. Süt tüm besin öğelerini içeren özellikle çocuklar için vazgeçilmez bir gıdadır (Beykaya vd., 2017; Diler ve Baran, 2014; Metin, 2001; Tasci, 2011).

Süt protein, yağ, karbonhidrat, vitamin ve mineraller bakımından zengin bir gıdadır. Besin içeriği nedeniyle her yaştaki tüketici için besleyici ve mükemmel bir besindir. Sütün içerdiği besin öğeleri sütün kalitesini gösteren parametreler olup, bu içerikler değişebilmektedir (Metin, 2001). Çiğ sütün besin kalitesinin belirlenmesinde sütün laktoz, yağ ve protein gibi özelliklerinin yanında pH ve asitlik gibi özellikleri de önemlidir (Ürkek ve Şengül, 2018). Çiğ süt kalitesini belirlemek amacıyla düzenlen Türk Gıda Kodeksi- Çiğ Sütün Arzına Dair Tebliği’de (Anonim, 2017) çiğ süt ile ilgili bazı yasal kısıtlamalar bulunmaktadır. Çiğ sütlerde besin kalitesinin yanında mikrobiyolojik kalitesi de oldukça önemlidir.

Sütün besin içeriği ve yüksek su kapasitesi nedeniyle mikroorganizmalar için mükemmel bir ortamdır (Göncü vd., 2017). Sağlıklı bir hayvandan elde edilen süt oldukça düşük düzeyde mikroorganizma içermektedir (Atasoy vd., 2003). Çiğ süt hava, yem, su, dışkı, toprak, böcekler, kuşlar, kirli ekipmanlar, meme hastalıkları gibi birçok etkene bağlı olarak kontamine olmaktadır (Ürkek et al., 2017; Worku et al., 2012). Mikroorganizmaların süte bulaşmasıyla çok hızlı çoğalmakta ve sütün özellikleri üzerinde olumsuz değişikliklere neden olmaktadır (Göncü vd., 2017; Kesenkaş ve Akbulut, 2010). Sağlıklı bir hayvandan taze sağılmış süt oldukça düşük mikroorganizma yüküne sahiptir (Chye et al., 2004). Çiğ sütün mikrobiyal yükünün artmasını engellemek için süt derhal soğutulmalıdır (Chye et al., 2004).

Çiğ sütün kalitesinin belirlenmesinde mikrobiyal yük ve somatik hücre sayısı (SHS) en önemli unsurlardır (Gillespie et al., 2012; Millogo et al., 2010; Ürkek et al., 2017). Yüksek mikroorganizma yükü ve SHS insan sağlığında ve süt ürünlerinin kalitesinde olumsuz etkilere, ekonomik kayıplara neden olabilmektedir (Millogo et al., 2010; Ürkek et al., 2017). SHS süt kalitesi ve hayvanın meme sağlığını hakkında bilgi vermektedir (Ürkek et al., 2017).

Türkiye’de 2019 yılı istatistiklerine göre yaklaşık 23 milyon ton süt üretilmiştir (Anonim, 2020). Gelişmiş ülkelerde unutulmuş sokak sütçülüğü ülkemizde hala önemini korumaktadır (Kesenkaş ve Akbulut, 2010). Ülkemizde üretilen sütün yaklaşık %42’si sokak veya açık süt olarak tüketiciye ulaşırken, %40’ı ise hijyenik kuralların ne kadar uyulduğu belli olmayan mandıralar da işlenmektedir (Göncü vd., 2017; Kesenkaş ve Akbulut, 2010). Ülkemizde çiğ sütün kalitesi ve hijyenik özelliklerinin denetlenmesi amacıyla çıkarılmış Türk Gıda Kodeksi- Çiğ Sütün Arzında Dair Tebliğ’in bulunmasına (2017/20) (Anonim, 2017) kaşın sokak sütlerinin denetlenememesi halk sağlığı açısından ciddi bir problemdir (Göncü vd., 2017). Süt hijyen koşullarına uygun sağılmadığı, uygun koşullarda depolanmadığı, taşınmadığı ve gerekli kontrollerin yapılmadığı durumlarda insan sağlığı açısından çok riskli olabilmektedir (Diler ve Baran, 2014).

Bu çalışmada Gümüşhane ilinde farklı üreticilerden toplanan ve sokak sütü olarak satılan 15 adet örneğin bazı fizikokimyasal, mikrobiyolojik özellikleri ve SHS incelenmiştir. Böylelikle, Gümüşhane’de satılan sokak sütlerinin kalitesinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

MATERYAL VE METOD

Materyal

Çiğ süt örnekleri Gümüşhane ilinin Şiran ve Kelkit ilçelerinin farklı noktalarında süt üreten ve sokak sütü şeklinde satan kişilerden 12 adet inek sütü, 3 adet manda sütü örneği olmak üzere toplam 15 farklı süt örneği toplanmıştır. Süt örnekleri steril kaplara konularak soğuk zincir altında Gümüşhane Üniversitesi Şiran Mustafa Beyaz Meslek Yüksekokulu Mikrobiyoloji Laboratuvarına getirilmiştir.

Metot

Çiğ süt örneklerinin kurumadde (%), yağ (%), protein (%) değerleri Maysa Milkscan cihazı ile belirlenmiştir. Özgül ağırlık değerleri laktodansimetre ile belirlenmiştir. Asitlik değeri fenolfitalein indikatörü ilave edilen örneklerin 0,1 N NaOH ile titrasyonu ile belirlenmiş ve sonuçlar SH^o olarak ifade edilmiştir (Metin, 2009). pH değerlerinin belirlenmesinde birleşik elektrotlu pH metre (WTW pH 3110) kullanılmıştır.

Çiğ süt örnekleri (1 ml) %0,85'lik steril NaCl (9 ml) çözeltisi ile seyreltilmiştir. Sıralı seri solüsyonlar hazırlanmıştır. Toplam aerobik mezofilik bakteri sayıları plate count agar (PCA)'ın 30 °C'de de 48 saat inkübasyondan sonra oluşan kolonilerin sayılması ile belirlenmiştir (Messer et al., 1985). Koliform bakteriler 35 °C'de de 48 saat inkübe edilen violet red bile agar (VRBA)'da oluşan koloniler sayılarak bulunmuştur (Speck, 1976). *S. aureus* sayıları Baird-Parker agarda (BPA) 37 °C'de 48 saatlik inkübasyondan sonra tipik (siyah, yuvarlak, konveks, parlak, 1-1,5 mm çapında, parlak ve opak zonlu) koloniler sayılarak belirlenmiştir. Maya-küf sayısı %10 tartarik asit ile asitlendirilmiş potato dekstroza agar (PDA)'ın 25 °C'de 5 gün inkübasyonu sonrasında oluşan koloniler sayılarak belirlenmiştir (Koburger and Marth, 1984). Tüm sonuçlar log kob/ml olarak verilmiştir. SHS sayılarının belirlenmesinde De Laval (DCC, DeLaval International AB, Sweden) cihazı kullanılmıştır.

İstatistiksel analiz

Araştırmada elde edilen verilerin değerlendirilmesinde SPSS 17 istatistik paket programı (SPSS Inc., USA) kullanılmıştır. Hayvan çeşitlerinin örnekler üzerinde etkisi Tek Yönlü Varyans Analizi ile, örnekler arasındaki farklılıklar Student's testi ile belirlenmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Fizikokimyasal özellikler

Hayvan türünün (inek, manda) asitlik, yağ, laktoz, protein ve özgül ağırlık değerleri üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak önemli olduğu ($P < 0,01$), pH değerlerinin üzerindeki etkisinin ise istatistiksel olarak önemsiz olduğu ($P > 0,05$) belirlenmiştir. İnek ve manda sütlerinde en düşük ve en yüksek pH değerleri sırasıyla 6,52-6,99 ve 6,56-6,89 olarak belirlenmiştir (Tablo1). İnek sütlerinin pH değerinin manda sütünden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Tablo2), fakat bu farkın istatistiksel olarak önemsiz olduğu belirlenmiştir ($P > 0,05$).

Tablo 1. Çiğ sütlerin bazı fizikokimyasal özelliklerinin en düşük ve en yüksek değerleri

Table 1. The lowest and highest value of some physicochemical properties of raw milk samples

Parametreler (Parameters)	İnek (Cow)		Manda (Buffalo)	
	En düşük (The lowest)	En yüksek (The highest)	En düşük (The lowest)	En yüksek (The highest)
pH	6,52	6,99	6,56	6,89
Asitlik (SH°) (Acidity)	5,89	10,18	9,32	9,34
Yağ (%) (Fat)	0,74	6,23	5,66	9,60
Laktoz (%) (Lactose)	3,80	4,77	4,76	5,65
Protein (%)	2,90	3,55	3,55	4,43
Özgül ağırlık (g/ml) (Specific gravity)	1,0198	1,0288	1,0276	1,0314

Asitlik değerlerinin manda sütlerinde daha yüksek olduğu ve en düşük değer 5,89 SH° ile inek sütünde en yüksek ise 9,34 SH° ile manda sütünde belirlenmiştir (Tablo 1). Manda sütlerinin ortalama asitlik değerinin inek sütünden istatistiksel olarak daha yüksek olduğu ($P < 0,05$) tespit edilmiştir. Khan et al. (2007) yaptıkları çalışmada manda sütlerinin pH değerini 6,52 ve asitlik değerini 6,88 SH° olarak belirlemişlerdir. Süt örneklerinin pH ve asitlik değerleri hayvanın ırkı, türü, beslenmesi, çeşitli meme hastalıkları, sütün sağılma ve saklama koşulları gibi birçok etkene bağlı olarak değişebilmektedir (Ürkek ve Şengül, 2018).

Tablo 2. Çiğ sütlerin bazı fizikokimyasal özelliklerine ait ortalama değerleri**Table 2.** The average values of some microbiological properties of raw milk samples

Parametreler (Parameters)	Hayvan türü (Animal species)	
	İnek (Cow)	Manda (Buffalo)
pH	6,81±0,13a	6,72±0,17a
Asitlik (SH°) (Acidity)	7,33±1,12a	9,62±0,27b
Yağ (%) (Fat)	3,94±1,49a	8,06±2,11b
Laktoz (%) (Lactose)	4,24±0,25a	5,30±0,47b
Protein (%)	3,20±0,17a	4,01±0,44b
Özgül ağırlık (g/ml) (Specific gravity)	1,024±0,00a	1,030±0,00b

a,b,c: Aynı satırda farklı harflerle gösterilen ortalamalar birbirinden $P<0,05$ düzeyinde farklıdır.

a,b,c: Different letters in same column indicate statistically significant at $P<0,05$ level.

Yağ, laktoz, protein ve özgül ağırlık ortalama değerlerinin manda sütlerinde inek sütlerinden daha yüksek ($P<0,05$) olduğu belirlenmiştir (Tablo 2). İnek ve manda sütlerinin sahip oldukları en yüksek ve en düşük yağ, laktoz, protein ve özgül ağırlık değerleri Tablo 1’de gösterilmiştir. Ürkek ve Şengül (2018) yaptıkları çalışmada çiğ inek sütünün pH, asitlik, yağ, protein ve özgül ağırlık değerlerini sırasıyla 6,67, 8,04 SH°, %3,67, %3,33 ve 1,0318 g/ml olarak belirlemişlerdir. Degirmencioglu et al. (2013) tarafından yapılan çalışmada Anadolu mandalarının beslenmesinde *Saccharomyces cerevisiae* ilavesinin etkisini incelemişlerdir. Anadolu mandalarından elde edilen sütlerin yağ içeriğini %5,84, protein miktarını %4,64 ve laktoz içeriğini ise %3,77 olarak tespit etmişlerdir. Khan et al. (2007) manda sütlerinin yağ, protein ve laktoz oranlarını sırasıyla %7,67, %3,77 ve %4,76 olarak bulmuşlardır. Sütün bileşimi üzerinde hayvan ırkı, türü, mevsimler, hayvanın beslenmesi, laktasyon dönemi gibi birçok faktörün etkisi bulunmaktadır (Metin, 2001).

Çiğ süt örneklerinin protein, asitlik ve yoğunluk değerlerine ait sınırlar Türk Gıda Kodeksinde (Anonim, 2017) verilmiştir. Buna göre inek ve manda sütleri için sırasıyla protein değerinin en az %2,8 ve %5,5, asitlik değerinin %0,135-0,200 ve %0,140-0,220 aralıklarında, özgül ağırlığının ise en az 1,028 g/ml ve 1,028 g/ml olması istenmektedir. Buna göre bu çalışmada belirlenen inek sütlerinin ortalama protein değerlerinin kodekse uygun olduğu, manda sütlerinin ise uymadığı belirlenmiştir. Asitlik değerleri bakımından sadece 2 adet inek süt örneğinin asitlik değerlerinin yasal sınırlara uygun olmadığı tespit edilmiştir. İnek ve manda süt örneklerinden her hayvan türüne ait 2’şer adet örneğin özgül ağırlıklarının kodeks ile uyumlu olduğu bulunmuştur.

Mikrobiyolojik özellikler ve somatik hücre sayısı

Çiğ süt örneklerinin mikrobiyolojik özellikleri (TAMB, koliform, *S. aureus* ve maya-küf sayıları) ve SHS’ye ait ortalama değerler Tablo 4’te verilmiştir. Manda sütlerinin TAMB sayıları 5,16-6,54 log kob/ml arasında, inek sütlerinin ise 3,61-7,40 log kob/ml arasında olduğu belirlenmiştir (Tablo 3). Çiğ süt örneklerinin mikrobiyolojik ve SHS değerleri üzerinde hayvan türünün etkisinin istatistiksel olarak önemsiz olduğu ($P>0,05$) tespit edilmiştir. Manda sütünün ortalama TAMB sayısı inek sütünden daha yüksek olmasına karşın aralarındaki farkın istatistiksel olarak önemsiz olduğu ($P>0,05$) bulunmuştur. En düşük koliform sayısı inek sütünde 1,48 log kob/ml olarak, manda sütünde ise 1,30 log kob/ml olarak tespit edilmiştir. Ortalama koliform bakteri ve maya-küf sayıları bakımından inek ve manda sütü arasında farklılık olmasına rağmen bu farkın istatistiksel olarak önemsiz olduğu ($P>0,05$) tespit edilmiştir. Tablo 4’te görüldüğü üzere ortalama *S. aureus* sayıları 2,89 log kob/ml ile inek sütünde, 3,79 log kob/ml ile manda sütünde belirlenmiş ve aralarındaki farkın istatistiksel olarak önemsiz olduğu ($P>0,05$) bulunmuştur.

Ürkek et al. (2017) konvansiyonel ve organik çiğ sütlerin mikrobiyolojik kalitesini inceledikleri çalışmalarında konvansiyonel sütlerin ortalama TAMB, koliform ve maya-küf sayılarını sırasıyla 6,99, 4,08 ve 3,58 log kob/ml olarak bulmuşlardır. Bu çalışmada bulunan değerler Ürkek et al. (2017) tarafından bulunan değerlerden daha düşüktür. Çiğ Sütün Arzına Dair Tebliğ’de (Anonim, 2017) inek sütü için TAMB sayısı 5,00 log kob/ml, diğer türlerin sütleri için 6.17 log kob/ml’den düşük olması istenmektedir. Buna göre inek sütlerinin ortalama TAMB sayısı ile 9 örneğin ve 1 manda sütü örneğinin TAMB sayılarının tebliğe uygun olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3. Çiğ sütlerin mikrobiyolojik özelliklerinin ve somatik hücre sayılarının en düşük ve en yüksek değerleri

Table 1. The lowest and highest value of some microbiological properties and somatic cell count of raw milk samples

Parametreler (Parameters)	İnek (Cow)		Manda (Buffalo)	
	En düşük (The lowest)	En yüksek (The highest)	En düşük (The lowest)	En yüksek (The highest)
TAMB (log kob/ml)	3,61	7,40	5,16	6,54
Koliform (log kob/ml)	1,48	4,45	1,30	4,85
Coliform (log CFU/ml)				
<i>S. aureus</i> (log kob/ml)	2,00	3,95	3,15	4,58
Maya-küf (log kob/ml)	TE	4,62	TE	4,00
Yeast-mould (log CFU/ml)				
Somatik hücre sayısı (log adet/ml)	4,34	6,28	4,55	4,97
Somatic cell count (log cell/ml)				

TAMB: Toplam aerobik mezofilik bakteri TAMB: Total aerobic mesophilic bacteria

En düşük ve en yüksek SHS'ler inek sütlerinde 4,34 ile 6,28 log adet/ml, manda sütlerinde ise 4,55 ve 4,97 log adet/ml arasında tespit edilmiştir (Tablo 3). İnek sütünün ortalama SHS değerinin manda sütüne göre daha yüksek olmasına karşın aralarındaki farkın istatistiksel olarak önemsiz ($P>0,05$) olduğu belirlenmiştir. Ürkek et al. (2017) tarafından organik ve konvansiyonel sütlerin SHS'lerin karşılaştırıldığı çalışmadan konvansiyonel sütlerin SHS'si 6,46 log adet/ml, organik sütlerin ise 5,62 log adet/ml olarak bulmuşlardır. Bu çalışmada bulunan ortalama değerler Ürkek et al. (2017) tarafından belirlenen değerlerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. SHS üzerinde hayvanların meme sağlığı ve sağım hijyeni önemli rol oynamaktadır. Tebliğde (Anonim, 2017) çiğ inek sütünün SHS'nin 5,60 log adet/ml'nin altında olması istenmektedir. Buna göre, bu çalışmada belirlenen inek sütünün ortalama SHS değeri yönetmeliğe uygun iken, 6 inek sütü örneğinin SHS'lerinin tebliğe uygun olmadığı belirlenmiştir. Manda ve diğer türlerin sütleri ile ilgili tebliğde (Anonim, 2017) bir kısıtlama bulunmamaktadır. Degirmencioglu et al. (2013) yaptıkları çalışmada mandaların beslenmesinde kullanılan mayanın (*Saccharomyces cerevisiae*) manda sütünün bazı özellikleri üzerine etkisini incelemişlerdir. Yapılan çalışmada kontrol örneğinin SHS'ni 3,33 log adet/ml, maya kullanılan manda sütünün ise 1,08 log adet/ml olarak belirlemişlerdir. Degirmencioglu et al. (2013) tarafından manda sütünden bulunan SHS değerlerinin bu çalışmamızda bulduğumuz değerlerden daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Çiğ sütlerin bazı mikrobiyolojik özellikleri ve somatik hücre sayısına ait ortalama değerler

Table 4. The average values of some microbiological properties and somatic cell count of raw milk samples

Parametreler (Parameters)	Hayvan türü (Animal species)	
	İnek (Cow)	Manda (Buffalo)
TAMB (log kob/ml)	5,50±1,28a	5,92±0,70a
Koliform (log kob/ml)	2,85±1,07a	2,54±2,00a
Coliform (log CFU/ml)		
<i>S. aureus</i> (log kob/ml)	2,89±0,67a	3,79±0,73a
Maya-küf (log kob/ml)	2,09±1,96a	2,66±2,30a
Yeast-mould (log CFU/ml)		
Somatik hücre sayısı (log adet/ml)	5,51±0,60a	4,80±0,22a
Somatic cell count (log cell/ml)		

^{a,b,c}: Aynı satırda farklı harflerle gösterilen ortalamalar birbirinden $P<0,05$ düzeyinde farklıdır.

^{a,b,c}: Different letters in same column indicate statistically significant at $P<0,05$ level.

TAMB: Toplam aerobik mezofilik bakteri TAMB: Total aerobic mesophilic bacteria

SONUÇ

Yapılan çalışma ile satılan sokak sütlerinin asitlik, yağ, laktoz, protein ($P<0,01$) ve özgül ağırlık ($P<0,05$) değerleri üzerinde hayvan türünün etkisinin önemli olduğu, pH, TAMB, koliform, *S. aureus*, maya-küf sayıları ile SHS değerlerinin hayvan türünden etkilenmediği ($P>0,05$) belirlenmiştir. Sokak sütlerinden inek sütlerinin asitlik, yağ, laktoz, protein ve özgül ağırlık değerlerinin inek sütünde manda sütüne göre daha düşük olduğu, sadece pH değerlerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. İnek sütü örneklerinin ortalama asitlik ve protein değerlerinin kodekse uygun olduğu, özgül ağırlık değerlerinin ise uygun olmadığı tespit edilmiştir. Manda sütünün ise asitlik ve özgül ağırlık değerleri kodeks ile uyumlu iken, protein değerlerinin uyumlu olmadığı belirlenmiştir. Mikrobiyolojik özellikler bakımından TAMB ve *S. aureus*, koliform ve maya-küf sayıları ile SHS değerleri bakımından istatistiksel olarak önemli bir farkın olmadığı belirlenmiştir. Sokak sütlerinin fizikokimyasal özelliklere ait değerlerinin geniş bir aralıkta olduğu tespit edilmiştir. Her iki hayvan türüne (inek ve manda) ait TAMB sayılarının ortalama değerlerinin ve inek sütü ortalama SHS'nin tebliğe uymasına karşın bazı örneklerin belirlenen limitlerin üzerinde değerlere sahip olduğu belirlenmiştir. Özetle, sokak sütünün denetiminin zor olması sokak sütlerinin belli bir standardı yakalanmasının önüne geçmekte, bazı sağlık sorunlarına neden olabilmektedir. Bunun yanında sütlerin içerikleri bakımından da önemli farklılıklar bulunabilmektedir. Bu nedenle sokak sütlerinin kalitesi iyileştirilmelidir. Sütün üretiminde, saklanması ve işlenmesinde hijyenik kurallara uyulmalı. Çiftliklerde hayvanların bakımı beslenme, süt sağım hijyeni ve temizlik alışkanlıkları mikrobiyal yükü düşürmek için iyileştirilmeli.

KAYNAKLAR

- Anonim. 2017. "Çiğ Sütün Arzına Dair Tebliğ (Tebliğ No: 2017/20)".
- Anonim. 2020. "TUİK Hayvansal Üretim Miktarı". Tarihinde adresinden erişildi <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Tarim-111>
- Atasoy, F. A., Türkoğlu, H., Özer, B. H. 2003. "Şanlıurfa ilinde üretilen ve satışı sunulan süt, yoğurt ve Urfa peynirlerinin bazı mikrobiyolojik özellikleri". HR. Ü.Z.F.Dergis, 7(3-4), 77-83.
- Beykaya, M., Özbey, A., Yıldırım, Z. 2017. "Sivas ilindeki bazı süt işletmelerine gelen sütlerin fiziksel, kimyasal ve mikrobiyolojik özelliklerinin belirlenmesi". Türk Tarım - Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi, 5(4), 388-396.
- Chye, F. Y., Abdullah, A., Ayob, M. K. 2004. "Bacteriological quality and safety of raw milk in Malaysia". Food Microbiology, 21(5), 535-541.
- Degirmencioglu, T., Ozcan, T., Ozbilgin, S., Senturklu, S. 2013. "Effects of yeast culture addition (*Saccharomyces cerevisiae*) to Anatolian water buffalo diets on milk composition and somatic cell count". Mljekarstvo, 63(1), 42-48.
- Diler, A., Baran, A. 2014. "Erzurum'un Hınıs ilçesi çevresindeki küçük ölçekli işletme tank sütlerinden alınan çiğ süt örneklerinin bazı kalite özelliklerinin belirlenmesi". Alınları Zirai Bilimler Dergisi, 26(1), 18-24.
- Gillespie, B. E., Lewis, M. J., Boonyayatra, S., Maxwell, M. L., Saxton, A., Oliver, S. P., Almeida, R. A. 2012. "Short communication: Evaluation of bulk tank milk microbiological quality of nine dairy farms in Tennessee". Journal of Dairy Science, 95(8), 4275-4279.
- Göncü, B., Çelikel, A., Akın, M. B., Akın, M. S. 2017. "Şanlıurfa'da satışı sunulan sokak sütlerinin bazı kimyasal ve mikrobiyolojik özelliklerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma". Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi, 02, 15-23.
- Kesenkaş, H., Akbulut, N. 2010. "İzmir ilinde satılan sokak sütleri ile orta ve büyük ölçekli çiftliklerde üretilen sütlerin özelliklerinin belirlenmesi". Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 47(2), 161-169.
- Khan, M. A. S., Islam, M. N., Siddiki, M. S. R. 2007. "Physical and chemical composition of swamp and water buffalo milk: A comparative study". Italian Journal of Animal Science, 6(SUPPL. 2), 1067-1070.
- Koburger, J. A., Marth, E. H. 1984. "Yeasts and Moulds". İçinde G. H. Richardson (Ed.), *Compendium of methods for the microbiological examination of foods* (ss. 133-149). Washington DC.
- Messer, J. W., Behney, H. M., Leudecke, L. O. 1985. "Microbiological count methods". İçinde G. H.

- Richardson (Ed.), *Standard methods for the examination of dairy products* (15th baskı, ss. 133–149). Washington DC, USA: American Public Health Association.
- Metin, M. 2001. "*Süt Teknolojisi*". İzmir, Turkey: Ege üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yayınları.
- Metin, M. 2009. "*Süt ve Mamulleri Analiz Yöntemleri*". İzmir, Turkey: EÜ, Ege Meslek Yüksekokulu Yay. No: 24.
- Millogo, V., Svennersten Sjaunja, K., Ouédraogo, G. A., Agenäs, S. 2010. "Raw milk hygiene at farms, processing units and local markets in Burkina Faso". *Food Control*, 21(7), 1070–1074.
- Speck, N. L. 1976. "*Compendium of Methods for The Examination of Foods*". Washington, DC, USA: American Public Health Association.
- Tasci, F. 2011. "Microbiological and chemical properties of raw milk consumed in Burdur". *Journal of Animal and Veterinary Advances*, 10(5), 635–641.
- Ürkek, B., Şengül, M. 2018. "Türkiye’de üretilen organik ve konvansiyonel sütlerin bazı fizikokimyasal özellikleri ile yağ asitleri kompozisyonu ve antioksidan kapasitesinin belirlenmesi". *Türk Tarım - Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6(4), 452–459.
- Ürkek, B., Şengül, M., Erkaya, T., Aksakal, V. 2017. "Prevalence and comparing of some microbiological properties, somatic cell count and antibiotic residue of organic and conventional raw milk produced in Turkey". *Korean Journal for Food Science of Animal Resources*, 37(2), 264–273.
- Worku, T., Negera, E., Nurfeta, A., Welearegay, H. 2012. "Microbiological quality and safety of raw milk collected from Borana pastoral community , Oromia Regional State". *African Journal of Food Science and Technology*, 3(9), 213–222.

DESKRIPTIV DİLÇİLİK VƏ LEKSİK-QRAMMATİK FORMALAR

Pərvanə Hüseynova

BAAU

Bildiyimiz kimi, deskriptiv digər sözlə təsviri dilçilik strukturalizmin Amerika qoludur. Belə ki, “XIX əsrin ortalarından başlayaraq Amerika dilçiləri missioner və maarifçi fəaliyyətlə əlaqədar hinduların dillərini öyrənməklə məşğul olurlar. Bu ondan irəli gəlirdi ki, hindu dilləri üçün əlifba (yazı) yaratmaq və dini kitabları bu dillərə tərcümə etmək lazım idi. Beləliklə, dilçiliyin yeni sahəsi amerikanistika sahəsi yaranır. Dilçiliyin bu sahəsi Şimali və Cənubi Amerikanın yalnız yerli (hindu) dillərini öyrənməyi qarşısına məqsəd qoyur. Bununla da Amerika Birləşmiş Ştatlarında deskriptiv (təsviri) dilçiliyin əsası qoyulur. Deskriptiv məktəbin banisi görkəmli amerikanist Frans Boas hesab edilir. Onun rəhbərliyi altında 1911-1922-ci illərdə “Amerika hindularının dili üzrə rəhbərlik” əsəri nəşr olunur” (1, 432).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, dilçiliyin bu sahəsi yəni, “deskriptiv və ya təsviri dilçilik - dili sinxron aspektdə (dilin müasir vəziyyətdə öyrənilməsi (2, 244)) tədqiq edən dilçilik şöbəsidir” (2, 278). Məlumdur ki, hər bir elm sahəsinin araşdırıb tədqiq etdiyi özünə uyğun tədqiqat obyektini olur. Həmin tədqiqat obyektini başa düşmək, onu elmi cəhətdən izah edib varlığını sübut etmək üçün ona müəyyən, bir növ xüsusi yanaşma üsulu və ya metodu olmalıdır. Belə ki, “*metod* yunan sözü olub (*methodos*) mənsub olduğu dildə tədqiqat və yaxud idrak yolu, nəzəriyyə, təlim mənalərini bildirir”. Başqa sözlə, “*metod* gerçəkliyin təcrübi və ya nəzəri cəhətdən öyrənilməsi üsullarının məcmuyudur” (3, 181).

Təsviri və ya deskriptiv dilçilik, təsviri metod vasitəsilə öyrənilib araşdırılır. Dilçiliyimizdə ən qədim tədqiqat üsulu hesab olunan deskriptiv metod adından göründüyü kimi, dil fakt və hadisələrinin təsviri ilə məşğul olub onları həmin, yəni təsviri metod vasitəsilə öyrənir.

Dilçilik tarixinə nəzər salsaq görərik ki, əski yunan, hind dilçilik məktəbləri, ərəb dilçilik məktəbi, “İsgəndəriyyə qrammatikası”nın nümayəndələri apardıqları tədqiqatlarda demək olar ki, əksərən təsviri metoddan istifadə etmişlər. Orta əsrlərdə, intibah dövründə təşəkkül tapan qrammatika dərsləri və dərslər vəsaitləri də həmin tədqiqat metodu vasitəsilə yaranmışdır. Müasir dövrümüzə müxtəlif dilçilik əsərləri də təsviri metoddan istifadə olunaraq yaranır. Leksik-qrammatik formaları onlara misal gətirə bilərik.

İlk öncə qeyd edək ki, leksik-qrammatik formalar adlarda leksik-qrammatik formalar və feillərdə leksik-qrammatik formalar kimi özünü göstərir.

Müəyyən şəkilçilərin artırılması ilə dilimizə ilkin variantda ad və ya feil kimi daxil olmuş sözlər, növbəti, yəni ikinci dəfə dilimizdə mücərrəd əşya, nəsnə, ismi və ya feili əlamət mənası kimi təqdim olunur. Azərbaycan və ümumilikdə türk dillərində həmin bu formaların mövcudluğunun qəbulu verilmiş sözləri ikinci dəfə mücərrəd əşya, varlıq, ismi və ya feili əlamət kimi təqdim edir. Məhz bu kateqoriyada şəkilçi sözformalara artırılaraq özünü leksik-qrammatik şəkilçi kimi göstərir.

“Adlarda ikincili representasiyanın əsas vasitəsi təküzvlü **-ki** göstəricili kateqoriyadır” (4, 14). Onun köməyi ilə predmetin yeri, hadisənin başvermə vaxtı və ya bir predmetin digərinə aidiyyəti predmetlərin və ya əlamətlərin təqdimatında özünü təqdim edir. Bu zaman **-ki** şəkilçisi ya sözlərin kök və ya əsaslarına birbaşa və ya yiyəlik və yerlik hal şəkilçilərindən sonra artırılır. Məsələn, *səhərki hadisə, bugünkü söhbət, onunki, Əlinki, rəfdəki kitab, barmağındakı üzük, simandakı təbəssüm, yoldakı qəza, qabaqdakı qız, kitabdakı məna* və s.

O da məlumunuz olsun ki, ikinci təqdimat və ya representasiya hadisəsi adlarda və feillərdə olan bir neçə şəkilçilərin köməyi ilə yaranır. Bu zaman həmin formaları yaradan şəkilçinin epizodikliyi yox, onun yaratdığı məna yükünün konkret nitq prosesində situativ ehtiyacı və dilin lakonikliyə olan meyli kimi anlaşılır. Məsələn, “*Ayselinki azdır*” cümləsində *Ayselinki* ifadəsi anlaşılmaz və mücərrəddir. Mətnədən kənarında işlənərək qeyri-qənaətbəxş hesab olunur və bununla da söhbətin nədən getdiyi tam məlum olmur. Yox əgər cümlə tam bütöv şəkildə işlənsəydi, məna daha aydın olar və ya söhbətin nədən getdiyi açıq-aşkar bilinərdi. Məsələn, *Ayselinki qələmləri çox, Nurayınkılar isə azdır*. Söhbətin nədən getdiyi indi artıq məlum olur. Lakin, “*Ayselinki*” ifadəsi

məlumatın müvəqqəti ötürülməsi ehtiyacından yaranmışdır. Leksik-qrammatik forma dilin lakonikliyə olan meyindən, yəni həmin cümlənin təkrar növbəti dəfə işlənmək məqsədi ilə yaranmışdır.

Dilçiliyimizdə mücərrədləşdirmədən də istifadə olunur ki, bu da okkazional ehtiyaclardan yararır. Okkazional ehtiyac deyəndə, nitq, ünsiyyət zamanı yalnız müəyyən konteks daxilində hər hansısa bir ifadənin işlənmə formasının yaranması nəzərdə tutulur. Bu formalar epizodik, birdəfəlik, keçici, müvəqqəti, situativ, ehtiyacın ödənməsinə xidmət edir. Qeyd edək ki, okkazional formanın başlıca xüsusiyyəti onun leksik və qrammatik kateqoriyalar arasında keçid mərhələsində olmasıdır. Digər sözlə, okkazional formalar adlara və feillərə bir sıra şəkilçilərin artırılması düzəlidir. Yaradıqları mənanın dəyişkən olması nəzərə alınaraq isə onlar leksik yox, qrammatik kateqoriyalar qrupuna daxil edilir.

“Adların ikinci təqdimatı nitq prosesində meydana çıxan müvəqqəti informasiya ötürülməsi ilə bağlı ehtiyac, dilin lakonikliyə olan meyli və nitqdə ifadə olunmuş mənanın köməyi ilə müxtəlif adlara *-ki* şəkilçisinin artırılması ilə düzəlidir” (5, 73).

Dilçiliyimizdə olan əksər qrammatika kitablarında, dilçiliyə aid olan əsərlərdə *-ki* şəkilçisi adlardan sifət düzəldən şəkilçi kimi, yiyəlik, və yerlik halda olan isimlərə, və eyni zamanda yiyəlik əvəzlərinə əlavə olunması, bundan başqa qrammatik şəkilçilərdən sonra gəlməsi, onun leksik şəkilçilərdən fərqli xüsusiyyəti kimi qiymətləndirilir.

Yuxarıda *-ki* şəkilçili formalar haqqında deyilən fikirləri analiz edərək qeyd edək ki, problem müxtəlif dilçilər, müəlliflər tərəfindən araşdırılaraq konkret bir problem eyni bir tədqiqatçının əsərində müxtəlif hissələrə bölünmüş və fərqli şəkildə şərh və izah olunmuşdur. *-ki* şəkilçili formalar müasir dövərdə belə bir sıra ədəbiyyatlarda gah sözdüzəldici, gah da sözdəyişdirici şəkilçi kimi təqdim olunur. Dilçi və müəlliflərin əksəriyyəti, demək olar ki, hamısı *-ki* şəkilçisini zaman mənalı zərflərə artıraraq, onlardan zaman mənalı sifətlərin əmələ gəldiyini, yerlik hal şəkilçisi (*-da²*) ilə birlikdə bir sıra sözlərə artıraraq onlardan yer və zaman mənalı sifətlərin əmələ gəldiyini, həmçinin yiyəlik hal (*-in⁴*) ilə birgə işləndikdə isə mənsubiyyət mənası əmələ gələn formalar kimi təqdim edirlər. Bu zaman “bu formalar nə tam qrammatik, nə də tam leksik formalar olaraq, epizodik xarakterli nitq ehtiyacının tələbi ilə meydana çıxan keçid vəziyyətində olan formalar ki, ilkin mənada əşya və ya əlamət mənası ifadə edən sözlər *-ki* şəkilçisinin köməyi ilə ikinci dəfə mücərrəd əşya və ismi əlamət kimi təqdim edilir” (5,76).

Feillərdə leksik-qrammatik formalara gəlincə onu qeyd edə bilərik ki, dilçi, türkoq Məhəbbət Mirzəliyeva⁹ filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün “Müasir Azərbaycan dilində feilin məna növləri və həmhüddud kateqoriyalar” adlı dissertasiyasında feillərin növ kateqoriyası və həmhüddud kateqoriyalardan bəhs etmişdir. Tədqiq etdiyi bu yazıda o, çağdaş Azərbaycan dilində təsirli və təsirsiz feillər və feilin məna növlərindən, onların fərqli və spesifik xüsusiyyətlərindən, feilin növ şəkilçilərinin qrammatik funksiyasından, növ şəkilçiləri qəbul etmiş bir sıra feillərin etimologiyasından və onların inkişaf yollarından danışırmışdır. Vurğulamışdır ki, dissertasiya işində göstərilmiş bu (həmhüddud) kateqoriyalar bəzən söz yaradıcılığının xüsusi forması kimi, bəzən isə qrammatik kateqoriyalar kimi izah olunur.

Feilin növ şəkilçiləri (məlum növ, məchul növ, qayıdış növ, qarşılıq-birgəlik növ, icbar növ), həmçinin məsdər, feili sifət, feili bağlama şəkilçiləri vasitəsilə yaranan leksik-qrammatik formaların mücərrəd əşya və ismi əlamət mənası yaratması, araşdırdığımız mövzuyla birbaşa və ya dolayısı ilə bağlı olmuş bir sıra alim və tədqiqatçılar tərəfindən qəbul olunmuşdur. Lakin həmin müəlliflər məsdər, feili sifət, feili bağlama şəkilçilərini təsriflənməyən feil formaları şəkilçiləri kimi qəbul edirlər. Feil formaları şəkilçiləri ilə yaranmış həmin bu sözlər mücərrəd əşya və ismi əlamət funksiyasından savayı həm də feili əlamət məna və funksiyasına da malikdir ki, bu da dilçi və tədqiqatçılar tərəfindən heç qeyd olunmamışdır.

Bir sıra alim və dilçilər feilin növ kateqoriyası və eyni zamanda məsdər, feili sifət və feili bağlama şəkilçilərini müxtəlif cür şərh edirlər. Belə ki, onlar şəkilçiləri tarixən ənənəvi olaraq sözdüzəldici və sözdəyişdirici olaraq qruplaşdırırlar. Çağdaş dilçiliyimizdə, həmçinin türkologiyada da bir sıra kateqoriya və formalar həm leksik, həm də qrammatik mahiyyətə malik olmuş, bir sıra dilçilər arasında uzun müddət mübahisə obyektinə çevrilmişdir. Feillərin növ kateqoriyası və təsriflənməyən feil formaları məhz bu tip mübahisə obyektlərindən biridir. Orta məktəb kitab və dərsliklərinə, müxtəlif alim və dilçilərin bir sıra tədqiqat əsərlərində onlar gah sözdüzəldici, gah sözdəyişdirici şəkilçi adlandırılır. Belə ki, çağdaş dövrümüzdə belə yeni məna çaları yaradan *-in⁴*, *-n*, *-it⁴*, *-l*, *-it⁴*, *-s*, *-dir⁴* və s. şəkilçilərini müxtəlif feil köklərinə əlavə etməklə onların sözdüzəldici, yoxsa sözdəyişdirici olması haqqında yekdill qərar verməmişlər. Məsələn, *oxumaq*, *oxumuş*, *oxunmuş*, *oxunmaq* – bu

feillər müstəqil feillərdir, yoxsa eyni bir feilin müxtəlif formaları? Bunu yalnız digər dillərə tərcümə edəndə anlayırıq. Görürük ki, bunlar tərcümədə tamamilə fərqli feillərdir.

Biz həmin sözləri başqa dillərə tərcümə edəndə əgər onların qabağına tamamilə fərqli feillər qoyuruqsa, deməli onlar müstəqil leksik vahidlər, müstəqil sözlərdir. Həmçinin eyni kökdən yaranmış müstəqil feillərdir. Məsələn, xarici vətəndaşa və ya əcnəbi tələbəyə bunların hər birini biz mütləq şəkildə tək-tək feillər, sözlər kimi öyrədəcəyik. Bununla bərabər bunlar həm də feilin qrammatik formalarıdır. Bu xüsusiyyətinə görə də bəzən bu şəkilçi qrupunu feildən feil düzəldən sözdüzəldici şəkilçi bəzən isə (feilin növ və təsriflənməyən feil şəkilçilərini) sözdəyişdirici şəkilçi adlandırırlar.

Onu da bildirək ki, hər bir dildə, həmçinin azərbaycan dilində də elə kateqoriyalar var ki, onlar özünü həm leksik, həm qrammatik kateqoriya kimi aparırlar. Bu tip kateqoriyaları leksik - qrammatik kateqoriya adlandırırlar.

Dilçiliyimizdə ilkin variantda ad və ya feil kimi daxil olmuş sözlərə müəyyən şəkilçilər artıraraq növbəti dəfə mücərrəd əşya, ismi və ya feili əlamət mənası ilə təqdim olunurlar. "Feillərin ikinci təqdimatı nitq prosesində meydana çıxan müvəqqəti informasiya ötürülməsi ilə bağlı ehtiyac, dilin lakonikliyə olan meyli və nitqdə ifadə olunmuş mənanın köməyi ilə müxtəlif feillərə feilin növ şəkilçilərinin və təsriflənməyən feil şəkilçilərinin artırılması ilə düzəlir" (5, 73).

Leksik-qrammatik formalara deskriptiv dilçiliyin münasibəti birmənalı olmamışdır. Yəni, dilçiliyimizdə, həmçinin türkologiyada çağdaş dövrümüzə qədər bütün qrammatika kitab və dərsliklərdə, dilə aid olan elmi əsərlərdə bir sıra forma və kateqoriyaların həm leksik, həm də qrammatik mahiyyətə malik olması uzun müddət qəbul olunmamışdır. Bütün bunlar dilçi və mütəfəkkirlər üçün mübahisə obyektinə çevrilmiş, fikir ayrılığına gətirib çıxarmışdır.

Deskriptiv və ya təsviri dilçilikdə leksik-qrammatik formalar kimi **-ki** şəkilçili ad formaları hal-hazırda belə gah sözdüzəldici, gah da sözdəyişdirici forma hesab olunur. Bir sıra mütəfəkkirlər bu şəkilçini zaman zərflərinə artıraraq, zaman mənalı sifətlərin əmələ gəldiyini (məs., *dünənki, bugünkü*), yerlik hal şəkilçisi (**-da²**) ilə birlikdə bir sıra sözlərdən yer və zaman mənalı sifətlərin əmələ gəldiyini (məs., *bağdakı, yoldakı, günortadakı*), həmçinin yiyelik hal (**-in⁴**) ilə birgə işləndikdə isə mənsubiyyət mənası əmələ gələn formalar şəklində (məs., *səninki, mənimki, sizinki*) göstərərək adlardan sifət düzəldən şəkilçi kimi təqdim edirlər.

Bütün bunları müxtəlif feili kateqoriyalara da aid edə bilərik. Belə ki, feillərin növ kateqoriyası kimi tanıdığımız məchul, qayıdış, icbar, qarşılıq-birgəlik və s. növləri, təsriflənməyən feil formaları kimi təqdim olunan məsdər, feili sifət, feili bağlama bir tərəfdən feillərə aid qrammatik kateqoriya kimi izah edilirsə də, digər tərəfdən isə bu kateqoriyaları əmələ gətirən şəkilçilər feildən feil düzəldən şəkilçilər adlandırılaraq, o tərzdə də izah edilir. Yəni, **-(y)il⁴, -(y)in⁴, -l, -n, -dir⁴, -tır⁴, -(y)ış⁴** və s. feilin növ şəkilçiləri, həmçinin də təsriflənməyən feilləri (məsdər, feili sifət və feili bağlama) yaradan **-maq², -ma²; -(y)an, -mı⁴, -(y)ası², -(y)acak⁴; -(y)arak², -(y)ıp⁴, -(y)ar, -(y)ınca⁴, madan², -maz², -mamış²** və s. şəkilçilər gah sözdüzəldici, gah da söz dəyişdirici şəkilçilər kimi verilir. Məsələn, *qır-ıl-maq, qır-ış-maq, qır-dir-maq*. Bu sözlər eyni kökdən yaransa da şəkilçilər sayəsində müxtəlif mənalı ifadə edirlər. Sözdüzəltməyə nəzər salsaq bu şəkilçilər feildən feil düzəldən şəkilçilər, feilin növ kateqoriyasına nəzər salsaq isə feilin növ kateqoriyasının şəkilçiləridir. Reallıqda isə bu şəkilçilər nə tam sözdüzəldici, nə də tam sözdəyişdirici şəkilçilərdir. Yəni nə tam leksik, nə də tam qrammatik şəkilçilərdir.

Onu da bilirik ki, iltisqa, digər sözlə aqqlütinativ dillərdə leksik baxımdan zənginləşmə dilə yeni söz və leksik vahidlərin gətirilməsi, həmçinin dilin lüğət tərkibində öncədən mövcud olmuş vahidlərə leksik, sözdüzəldici şəkilçilər artırmaqla düzəlir. Yaranan leksik vahidlər dilin müəyyən ehtiyaclarından qaynaqlanaraq lüğəvi sözlər, müstəqil sözlər şəklində lüğətimizə daxil olaraq onu zənginləşdirir. Lüğət fondumuzun zənginləşməsi ilə bağlı aparılmış bir sıra müşahidələr onu deməyə əsas verir ki, bu zənginləşmə bəzən dilin daimi ehtiyacından yox, aktiv kommunikanın yəni, danışan şəxsin nitq prosesində ifadə olunmuş ümumi mənanın köməyi müvəqqəti, epizodik nitqinin keçici ehtiyacları, dilin lakonikliyə olan meyili ilə yaranır. "Bu zaman dildə ilkin variantda ad və hərəkət mənasına malik olan sözlər ikinci dəfə mücərrəd əşya, ismi və ya feili əlamət kimi təqdim olunur ki, buna dilçilik ədəbiyyatında ikinci təqdimat və ya reprezentasiya hadisəsi deyilir" (5, 65).

Bildiyimiz kimi dünya dilləri daim inkişafdadır. Bununla bərabər dünya dilləri də demək olar ki daim inkişafdadır. Bu zaman müddətində leksik şəkilçilər qrammatikləşdiyi kimi, qrammatik şəkilçilər də leksikləşir. Lakin bəzən elə olur ki, bu şəkilçilərin bir qismi tam qrammatikləşə bilmədiyi kimi, tam leksikləşə də bilmir və

bununla da keçid mərhələsində olur. Bu şəkilçilərə adlarda “-ki” şəkilçili formaları, fəllərdə isə növ kateqoriyası şəkilçiləri və təsriflənməyən feil (məsdər, feili sifət və feili bağlama) şəkilçilərini aid etmək olar. İnkişafda olan dildə isə bu dəyişikliklərin olması əlbətdə ki, təbiiidir.

Yuxarıda bütün dəyirlənlərə ümumi nəzər yetirərək, sonda onu qeyd edək ki, təsviri dilçilikdə, həmçinin dilçilik ədəbiyyatında bir sıra mütəfəkkirlər israrla bu şəkilçiləri qrammatik şəkilçi adlandırırırsa, digər qismi də leksik şəkilçi adlandırır. Əslində isə bunlar nə tam qrammatik, nə də tam leksik şəkilçilər deyillər. Bunlar vəhdət təşkil edərək leksik-qrammatik şəkilçilər kimi keçid vəziyyətində olan xüsusi formalardır ki, ikinci təqdimat və ya representasiya kateqoriyası adlanır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Rəcəbov Ə.Ə. Dilçilik tarixi. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı, “Maarif”, 1987, 538 s.
2. Adilov M.İ., Verdiyeva Z.N., Ağayeva F.M. İzahlı dilçilik terminləri (soruğu lüğəti). Bakı, “Maarif”, 1989, 364 s.
3. Axundov A. Ümumi dilçilik. Dçiliyin tarixi, nəzəriyyəsi və metodları. Bakı, “Maarif”, 1979, 256 s.
4. Барулин А.Н. Теоретические проблемы описания турецкой словоформы: Канд.дис. М., 1984, с.14-102.
5. Əsgərov M.B. Türk dillərində zaman formaları, adverbial feil formaları və onlar arasında funksional-semantik əlaqələr. İkinci nəşr, (AMEA Dilçilik İnstitutunun “Tədqiqələr”inə əlavə), Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2003, 180 s.

QRAMMATİK MƏKAN KATEQORİYASININ LİŊVİSTİK GÖSTƏRİCİLƏRİ

LINGUISTIC INDICATORS OF GRAMMATICAL SPACE CATEGORY

İbrahimova Nabat Fuad qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetin doktorantı

Qrammatik kateqoriyalar hər bir dilin daxili mahiyyətini, özəlliyini, qrammatik-semantik xüsusiyyətlərini üzə çıxarırlar. Qrammatik məkan kateqoriyası obyektiv, real məkanın materiyadan ayrılmazlığının dildə morfoloji və sintaktik ifadə görümləri ilə müəyyənəndirilməsi, aşkara çıxarılması haqqında qrammatik anlayışlar sistemidir. Bu qrammatik kateqoriya da digərləri kimi dilçilik elminin fəlsəfə ilə əlaqəsi zəminində, onların qarşılıqlı münasibətləri ilə bağlı nəzəri müddəalar əsasında formalaşmışdır.

Qrammatik məkan fəlsəfi məkanın əsasında yaranmışdır. Burada qrammatik məkan linqvistik, fəlsəfi; obyektiv məkan isə fəlsəfi anlayışı bildirən terminlərdir. Anlayış təfəkkür, termin sözləri isə dil vahididir. Dil vahidləri, yəni sözlər, terminlər onlara uyğun anlayışların təfəkkürdə yaranıb formalaşmasını təmin edir. Obyektiv anlayışların dildə müxtəlif linqvistik ifadə görümləri içərisində qrammatik kateqoriyalar da vardır. Bu və ya digər anlayışın linqvistik göstəriciləri içərisində qrammatik kateqoriyası olmayan dillərə rast gəlinir.

Elmi-nəzəri ədəbiyyatda türk dillərində, o cümlədən də Azərbaycan dilində cins kateqoriyasının olmadığı halda həmin vəziyyəti ifadə edən başqa leksik-sintaktik təzahür formaları vardır. Qədim türk yazılı abidələrində, həm də çağdaş Azərbaycan dilində obyektiv məkan anlayışının başqa dil vahidləri ilə bərabər, yer-məkan kateqoriyasının olması təsdiq edilməlidir. Dilimizin indiki inkişaf səviyyəsi məkan kateqoriyasının gerçəkləşməsinə, üzə çıxarılmasına geniş imkanlar verir. Məkan bizi əhatə edən reallığın ifadəsidir. Yer-məkan obyektiv reallığın müəyyən, konkret sahəsini aydınlaşdırır.

Qrammatik məkan kateqoriyasının fərqləndirici əlamətləri, semantik çalarlıqları həmin anlayışın leksik-semantik, qrammatik göstəricilərini üzə çıxarırlar. Məkan mənalı sözlər, adlar qrammatik məkan kateqoriyasının linqvistik göstəriciləridir. Elmi qaynaqlarda Qədim türk yazısı abidələrində yer zərfi zərfin ən çox işlənən növü adlandırılmış, abidələrdə məkan anlayışının bu leksik-qrammatik ifadə görümləri (yer zərfi) hərəkətin görüldüyü, yerinə yetirildiyi yeri (icra yerini), yaxud haraya, hansı tərəfə yönəldiyini və ya haradan, hansı yöndən çıxdığını gerçəkləşdirir.

Açar sözlər: Qədim türk abidələri, Azərbaycan dili, məkan kateqoriyası

ABSTRACT

Grammatical categories reveal the inner essence, specificity, grammatical-semantic features of each language. The category of grammatical space is a system of grammatical concepts on the definition of the inseparability of objective, real space from matter by morphological and syntactic expressions in the language. This grammatical category, like others, was formed on the ground of the connection of linguistics with philosophy and on the basis of theoretical provisions related to their interaction.

Grammatical space is based on philosophical space. The grammatical space here is linguistic, philosophical, but objective space is terms that express a philosophical concept. Concept is thinking, and terminology is a unit of language. Linguistic units, words, terms ensure the formation of corresponding concepts in thinking. There are grammatical categories among the various linguistic expressions of objective concepts in language. Among the linguistic indicators of this concept are languages that do not have a grammatical category.

There are other lexical-syntactic forms of expression in the scientific-theoretical literature in the Turkic languages, including the Azerbaijani language, in the absence of a gender category. It has to be confirmed that in the ancient Turkic written monuments, as well as in the modern Azerbaijani language, the concept of objective space, along with other language units, has a category of space. The current level of development of

our language provides ample opportunities for the realization of the category of space. Space is an expression of the reality that surrounds us. Space clarifies a certain, concrete area of objective reality.

Distinctive features of the category of grammatical space, semantic nuances reveal the lexical-semantic, grammatical indicators of that concept. Spatially meaningful words and names are linguistic indicators of the grammatical spatial category. In scientific sources, the place envelope is called the most used type of envelope in the monuments of ancient Turkish writing. This lexical-grammatical expression of the concept of space in monuments (place envelope) realizes the place where the action is seen, performed (place of execution), or where, to which direction it is directed, or from where, from which direction it came.

Key words: Ancient Turkish monuments, Azerbaijani language, space category

Qrammatik kateqoriyalar hər bir dilin daxili mahiyyətini, özəlliyini, qrammatik-semantik xüsusiyyətlərini üzə çıxarır. Qrammatik məkan kateqoriyası obyektiv, real məkanın materiyadan ayrılmazlığının dildə morfoloji və sintaktik ifadə görümləri ilə müəyyənəşdirilməsi, aşkara çıxarılması haqqında qrammatik anlayışlar sistemidir. Bu qrammatik kateqoriya da digərləri kimi dilçilik elminin fəlsəfə ilə əlaqəsi zəminində, onların qarşılıqlı münasibətləri ilə bağlı nəzəri müddəalar əsasında formalaşmışdır.

Qrammatik məkan fəlsəfi məkanın əsasında yaranmışdır. Burada qrammatik məkan linqvistik, fəlsəfi; obyektiv məkan isə fəlsəfi anlayışı bildirən terminlərdir. Anlayış təfəkkür, termin sözləri isə dil vahididir. Dil vahidləri, yəni sözlər, terminlər onlara uyğun anlayışların təfəkkürdə yaranıb formalaşmasını təmin edir. Obyektiv anlayışların dildə müxtəlif linqvistik ifadə görümləri içərisində qrammatik kateqoriyalar da vardır. Bu və ya digər anlayışın linqvistik göstəriciləri içərisində qrammatik kateqoriyası olmayan dillərə rast gəlinir.

Elmi-nəzəri ədəbiyyatda türk dillərində, o cümlədən də Azərbaycan dilində cins kateqoriyasının olmadığı halda həmin vəziyyəti ifadə edən başqa leksik-sintaktik təzahür formaları vardır. Qədim türk yazılı abidələrində, həm də çağdaş Azərbaycan dilində obyektiv məkan anlayışının başqa dil vahidləri ilə bərabər, yer-məkan kateqoriyasının olması təsdiq edilməlidir. Dilimizin indiki inkişaf səviyyəsi məkan kateqoriyasının gerçəkləşməsinə, üzə çıxarılmasına geniş imkanlar verir. Məkan bizi əhatə edən reallığın ifadəsidir. Yer-məkan obyektiv reallığın müəyyən, konkret sahəsini aydınlaşdırır.

Qrammatik məkan kateqoriyasının fərqləndirici əlamətləri, semantik çalarlıqları həmin anlayışın leksik-semantik, qrammatik göstəricilərini üzə çıxarır. Məkan mənalı sözlər, adlar qrammatik məkan kateqoriyasının linqvistik göstəriciləridir. Buna görə də yer zərflərinin əmələ gəlməsinə xidmət edən leksik şəkilçilərin də çox böyük rolu var. İlk öncə, məkan anlayışının semantik nüvəsi sayılan məkan məzmunlu sözlərdir. Elmi qaynaqlarda Qədim türk yazısı abidələrində yer zərfləri zərfin ən çox işlənən növü adlandırılmış, abidələrdə məkan anlayışının bu leksik-qrammatik ifadə görümləri (yer zərfləri) hərəkətin görüldüyü, yerinə yetirildiyi yeri (icra yerini), yaxud haraya, hansı tərəfə yönəldiyini və ya haradan, hansı yöndən çıxdığını gerçəkləşdirir. Bundan əlavə, ismin yönlük, yerlik və çıxışlıq halları qrammatik məkan kateqoriyasının müstəqil linqvistik göstəriciləridir. Qrammatik məkan kateqoriyasının qrammatik hal kateqoriyası ilə üzvi bağlılığı danılmaz bir həqiqətdir.

Bu məqalədə qrammatik məkanın obyektiv məkanı dildə formalaşdırdığı və ifadə etdiyi diqqətə yönəldilmiş, qrammatik məkan və qrammatik hal kateqoriyaları arasında qarşılıqlı əlaqənin, ismin yönlük, yerlik və çıxışlıq hallarının qrammatik məkan kateqoriyasının müstəqil linqvistik göstəriciləri olduğu göstərilmişdi.

**MİR CƏLAL PAŞAYEVİN BƏDİİ NƏSRİNDƏ SİNTAKTİK BÜTÖV VƏ FORMAL ƏLAQƏ
VASİTƏLƏRİ**

**SYNTACTIC WHOLE AND FORMAL TOOLS OF CONNECTION IN MIR JALAL PASHAYEV'S
FICTIONAL PROSE**

Vüsalə Qalib qızı Kərimli

Bakı Dövlət Universiteti, Filologiya fakültəsi, dissertant, ORCID NO: 0000-0002-7216-9046

XÜLASƏ

Sintaktik bütövlər həm nitqdə, həm də mətnədə özünün göstərən çoxaspektli dil vahididir. Ona görə də dilçilikdə sintaktik bütövlər tək-cümlələrin birləşməsi ilə yaradılan dil vahidi kimi yox, həm də bu cümlələrin bu və ya digər sistemlə bir-birinə bağlanmasıyla formalaşan dil vahidi kimi öyrənilir. Sintaktik bütövlərin birləşməsi sayəsində mətn formalaşır.

Sintaktik bütövlər məna və qrammatik cəhətdən birləşib sintaktik vahid formalaşdırır. Bədii mətnin strukturunu araşdırmaq üçün ilk öncə ona daxil olan sintaktik bütövlərin kompozisiyası öyrənilməlidir. Bunun üçün də sintaktik bütövün komponentlərinin bir-biri ilə bağlanmasıyla iştirak edən ünsürlərin araşdırılması başlıca məsələdir.

Sintaktik bütövün komponentlərinin bir-biri ilə əlaqələnməsində müxtəlif vasitələr iştirak edir. Mətni təşkil edən sintaktik bütövlərin formalaşması üçün cümlələr həm semantik cəhətdən, həm də formal cəhətdən bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmalıdır. Mir Cəlal Paşayevin bədii nəsrində cümlələrin birləşərək sintaktik bütöv yaratmasında formal vasitələrdən əlavə, semantika da önəm daşıyır. Bir sintaktik bütövə formal vasitələrlə komponentlər arasında əlaqə istənilən qədər sıx təmin edilsə də, semantik əlaqə yoxdursa, onu sintaktik bütöv kimi qəbul etmək mümkün deyil. Bu proses ikitərəfli prosesdir. Bir cəhətin iştirakı, digərinin isə gözdərdə edilməsi sintaktik bütövün tamlığını pozur.

Sintaktik bütövə semantik əlaqənin əsas vəzifəsi müəllif fikrinin oxucuya aydın şəkildə çatdırmaqdır. Bu aydınlıq müəllifin yaradıcılıq qabiliyyətinin hansı səviyyədə olmasından asılıdır.

Görkəmli yazıçı M.C.Paşayevin bədii nəsrində sintaktik bütövün komponentlərinin formal cəhətdən bir-birinə bağlanmasıyla bağlayıcı, ədat, modal sözlər və determinantlar xüsusilə diqqəti çəkir.

Açar sözlər: Mir Cəlal Paşayev, bədii nəsr, sintaktik bütöv, formal əlaqə vasitələri

SUMMARY

The syntactic whole is a multi-aspect language unit that manifests itself both in speech and in text. Therefore, in linguistics, the syntactic wholes are studied not only as a unit of language created by the combination of sentences, but also as a unit of language formed by the interconnection of these sentences in one system or another. The text is formed due to the combination of syntactic wholes.

Syntactic wholes are combined semantically and grammatically to form a syntactic unit. To explore the structure of a literary text, one must first study the composition of the syntactic wholes that make it up. For this reason, exploring elements involved in the interconnection of the components of a syntactic whole is a key issue.

Different tools are involved in the interconnection of the components of a syntactic whole. In order to form the syntactic wholes that make up the text, sentences must interact with each other both semantically and formally. In addition to formal tools, semantics is important in combining sentences to form a syntactic whole in Mir Jalal Pashayev's fictional prose. Although a syntactic whole provides as close as possible a connection between components through formal tools, it is impossible to accept it as a syntactic whole without a semantic connection. This process is a two-way process. The presence of one aspect and the neglect of the other violate the wholeness of the syntactic whole.

The main task of the semantic connection in a syntactic whole is to clearly convey the author's thoughts to the reader. This clarity depends on the level of creative skills of the author.

In the fictional prose of the famous writer M.J.Pashayev, the conjunctions, particles, modal words and determinants are especially noteworthy in the formal interconnection of the components of the syntactic whole.

Keywords: Mir Jalal Pashayev, fictional prose, syntactic whole, formal tools of connection

GİRİŞ

Sintaktik bütövlər məna və qrammatik cəhətdən birləşib sintaktik vahid formalaşdırır. Bu sintaktik vahidlərin birləşməsi isə mətni yaradır. Bədii mətnin strukturunu araşdırmaq üçün ilk öncə ona daxil olan sintaktik bütövlərin kompozisiyası öyrənilməlidir. Bunun üçün də sintaktik bütövün komponentlərinin əlaqələnməsində iştirak edən amillərin müəyyənlişməsi başlıca faktordur.

Mətnin komponentlərinin bir-biri ilə əlaqələnməsində müxtəlif vasitələr iştirak edir. Sintaktik bütövün komponentləri arasında tekstyaradıcı faktor kimi təkrarlar, formal və semantik əlaqə vasitələrini qeyd etmək lazımdır. Bu vasitələrdən ən aktiv istifadə ediləni təkrarlar hesab edilir. Müxtəlif formalarda özünü göstərən təkrarlar həm sintaktik bütöv daxilində, həm də sintaktik bütövlər arasında rabitənin qurulmasını tənzimləyir.

Mir Cəlal Paşayevin bədii nəsrində sintaktik bütövün komponentləri arasında əlaqənin yaradılmasında formal vasitələrdən istifadə müxtəlif şəkildə özünü göstərir. Burada ədibin yaradıcılığında formal vasitə kimi daha çox özünü göstərən köməkçi nitq hissələrində və determinant üzvdən bəhs ediləcək.

Mir Cəlalin bədii yaradıcılığında komponentlərarası əlaqəni köməkçi nitq hissələrindən təkə bağlayıcıların yaratdığını qeyd etmək doğru olmazdı. Formal əlaqə vasitəsi kimi ədatlar, modal sözlər və nidaları da yada salmaq yerinə düşərdi. Köməkçi nitq hissələrindən yalnız qoşmalar sintaktik bütöv daxilində cümlələri bir-birinə bağlamaqda iştirak etmir. Bu bağlılığın ən güclü formasının isə məhz bağlayıcıların iştirakı ilə yaranmasını vurğulamaq daha doğru olardı. Bağlayıcılar nəinki sözü sözə, cümləni cümləyə, hətta sintaktik bütövü sintaktik bütövə bağlamaqda da fəaldır. İstər tabesizlik, istərsə də tabelilik bağlayıcıları sintaktik bütövün formalaşmasında önəmli rol oynayır:

Həyat çox dəyişib, nəqliyyat vasitələri tərəqqi tapıb, yollar şüşə kimi hamarlanıb. Amma mənə elə gəlir ki, quşlar həmin quşlardır, qırx-əlli il bundan əvvəlkilərdir, həmin səsi, həmin həvəsi, həmin avazı ilə yoldan ötənlərə salam deyirlər. Haradan gəlib, haraya getdiklərini soruşmadan, hamısına ehtiram və nəvazişlə uğurlar diləyirlər! [1, 390]

Təqdim edilən sintaktik bütövde üç bağlayıcı iştirak edir: amma, ki, və. “Ki” bağlayıcısı tabeli mürəkkəb cümlənin tərəflərini, “və” bağlayıcısı iki sözü bir-birinə bağlayır. Lakin bu sintaktik bütövde diqqəti çəkən “amma” bağlayıcısıdır. Bu bağlayıcı sintaktik bütövde komponentlərarası əlaqəni təmin edən vasitədir. Məna növünə uyğun olaraq (qarşılaşdırma bağlayıcısı) iki fikri bir-birinə qarşı qoyaraq semantik cəhətdən mikrotəmanı tamamlayır.

Modal sözlər, ədatlar və nidaların iştirakı da sintaktik bütövün komponentlərini birləşdirən vasitələrdir. Bu formal vasitələrin iştirakı sintaktik bütövü semantik cəhətdən tamamlayır, fikrə münasibət bildirilir. “Bu vasitələrlə insanlar ətrafdakı dünyanı həqiqətdə olduğu kimi deyil, öz dillərinin təqdim etdiyi imkanlar əsasında dərk edir və təsvir edirlər” [2, 74]. İ.N.Tokarçuk bədii mətnə köməkçi nitq hissələrindən formal əlaqə vasitəsi kimi istifadəni yazıçı seçimi və stilistik priyom olaraq qiymətləndirir [3, 66-71]. Bu formal vasitələrlə müəllif hər hansı hadisəyə öz şəxsi mövqeyini də ortaya qoyur. Xüsusilə modal sözlər bu baxımdan daha aktividir. Modal sözlərin müxtəlif məna növləri obrazın və yeri gəldikdə, müəllifin hadisəyə münasibətinin də formasını müəyyənlişdirməkdə önəmli rol oynayır. Modal sözlərin mətnyaratmada iştirakı “müəllifin nə qədər də neytral mövqedə olmasına baxmayaraq, sintaktik bütövə olan münasibətini gizli şəkildə əks etdirir” [4, 50]. V.Cəfər-zadə müəllif və modal sözlərin istifadəsi münasibətinə aydınlıq gətirərək qeyd edir ki, müəllifin hadisələrə öz fikrini bildirməsi, şübhə ilə yanaşması, hadisə ilə bağlı ehtimalları sadələməsi, söylədiklərinə əmin olması mətn daxilində modal sözlər hesabına başa gəlir [5]:

Gəmi uzun əsrlər dalğalarla döyülmüş qaya kimi sahildən ayrıldı. Sular onu, bir daha quruya qovuşmasın deyə, quzunu qoyundan ayıran kimi itələyib apardı. Sahildən içirilərə doğru uzanan dərin bir iz qaldı. Sanki, şəhər gəmini buraxmaq

istəmirdi. Körpüdə yığılıb ayrılıq mərasiminə dayanan, yaylıq oynadan adamlar hər hansı bir qəzanın əli ilə müsafirlərdən uzaqlaşmışdılar. Gəmidəkilərin üzü şəhərdən dönmür. [6, 82]

Bu sintaktik bütövde işlənən “sanki” modal sözü bənzətmə mənası ifadə edir, müəllif nitqinə aid olub, təsvirə münasibət bildirir. Bir modal söz iki anlayışı – “gəmi” və “şəhər” anlayışlarını bir-biri ilə əlaqələndirərək sintaktik bütövün formalaşmasında əsas vasitə kimi çıxış edir. Quseva L.A. qrammatik cəhətdən fərqləndirilməsələr də, modal sözlərin nitqdən, kontekstdən kənarında işlənmədiyini qeyd edir: “Modal sözlər cümlə üzvü olmadan, cümlənin üzvü olmaq bacarığını özündə saxlayır” [7, 112].

Ümumiyyətlə, Mir Cəlal bədii nəsrinə diqqət etdikdə, modal sözlərdən “doğrudur”, “sanki”, “bəlkə”, “deyərsən” daha çox aktivdir. Xüsusilə “doğrudur” modal sözü sintaktik bütövün əvvəlində gələrək onu özündən əvvəlki sintaktik bütövlə əlaqələndirir.

Ədatların komponentləri bir-birinə bağlamaqda rolu onun aktualizator kimi iştirakını yada salır. Bildiyimiz kimi, sintaktik bütövün əsasını aktual üzvlənmə təşkil edir. Aktual üzvlənmənin əsasını isə tema-remə əvəzlənməsi və bu əvəzlənmə sayəsində tematik proqressiya təşkil edir. Aktualizatorlar tema-rematik əlaqənin formalaşmasında qeyd edilən göstəricilərdəndir. Ədatlar da aktualizator kimi çıxış edərək, hər hansı bir hissəni vurğulayaraq onu remə kimi üzə çıxarır. Ədatların bu prosesdəki rolu həm də sintaktik bütövün komponentlərini bir-birinə bağlamağa xidmət edir:

*Həm yatmışdı. **Yalnız** çayın bu tayında uzanan pəncərələr, qızaran gözləri ilə üfüqlərə və açıq səmaya baxır. O evlərdə oynayan uşaqlar görünürdü. Sabah onlar bayram edəcək, geyinəcək, görüşəcəkdi. Arxa tərəfdə yeni tikilmiş elektrostansiyanın qəlbi döyünərək, səslənir. Mahud fabrikanı yeraltı qazlar kimi guruldadır... Bu təntənə nə üçün dilə gəlmiş, nə üçün məsum bir ürəyin ağrılarına hiss etmir, yaralarını bağlamırdı? [8, 216]*

Mir Cəlal Paşayevin bədii nəsrində sintaktik bütövün komponentlərini əlaqələndirən vasitələrdən biri kimi determinantı qeyd etmək lazımdır. Determinant üzv, adətən, cümlənin əvvəlində gələn zaman və yer zərfliyi ilə ifadə olunan üzvdür və o bütün sintaktik bütövü bir məzmun ətrafında birləşdirir. Həmin üzv sintaktik bütövün mikrotemasının əsasında durur:

***Oğlunu orduya yola salandan sonra**, ananın qərarı gəlmirdi. Evdə otura bilmirdi. Qonşusu dərzisi Cahangirin yanına getdi, artelə girmək üçün ondan kömək istədi. İki gün sonra ana yüzlərlə fəhlə qadınla yanaşı fabrikada, tikiş maşınının dalında əyləşmişdi. Bu maşın, bu sənət ona çoxdan tanış və yaxın idi. Cavanlıqda onun tikmə köynəkləri, əl işləri, sap ilə vurduğu naxışlar məşhur idi. Hər yerdə söylənər, təriflənərdi. [6, 9]*

Sintaktik bütövde zaman zərfliyi ilə ifadə olunmuş determinant üzv sintaktik bütövün əvvəlində gələrək özündən sonrakı cümlələri də öz ətrafında birləşdirərək sintaktik bütöv yaradır, semantikanın davam etmə istiqamətinin başlanğıcı olur, hadisələrin davam etmə ardıcılığını tənzimləyir.

Mir Cəlal Paşayevin bədii nəsrində cümlələrin birləşərək sintaktik bütöv yaratmasında formal vasitələrdən əlavə, semantika da önəm daşıyır. Bir sintaktik bütövde formal vasitələrlə komponentlər arasında əlaqə istənilən qədər sıx təmin edilsə də, semantik əlaqə yoxdursa, onu sintaktik bütöv kimi qəbul etmək mümkün deyil. Lakin formal vasitələrin iştirakı olmadan da semantik cəhətdən bir-biri ilə əlaqələnilib vahidlik təşkil edən cümlələr toplusu sintaktik bütövdür. Semantik cəhətdən komponentlərarası əlaqəni təmin edərək sintaktik bütövü tamamlayan ədib öz düşüncələrini, ötürmək istədiyi informasiyanı müəyyən məntiqi inkişaf prinsipi əsasında oxucusuna təqdim edir. Sintaktik bütövde semantik əlaqənin əsas vəzifəsi müəllif fikrinin oxucuya aydın şəkildə çatdırmaqdır. Bu aydınlıq müəllifin yaradıcılıq qabiliyyətinin hansı səviyyədə olmasından asılıdır.

NƏTİCƏ

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, Mir Cəlalin bədii nəsrini formalaşdıran sintaktik bütövlərin komponentlərinin bir-biri ilə əlaqələnməsində təkrar, formal və semantik əlaqə vasitələri kimi müxtəlif vasitələrə müraciət etmişdir. Bağlayıcı, ədat, modal söz, nida kimi formal vasitələrdən istifadə ilə müəllif

hadisələrə şəxsi mövqeyini ortaya qoyur. Bu mövqeyin üzə çıxmasında modal sözlərin aktivliyi qabarıq şəkildə diqqəti çəkir. Oxucu hər bir situasiyada müəllif baxışını aydın şəkildə hiss edir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Mir Cəlal. Əsərləri: [5 cilddə] IV c. / – Bakı: Adiloğlu, – 2013. – 468 s.
2. Balcı H.A. Ya ile oluşturulan tümce ve sorularda karşılaşılan karmaşa // Uluslararası sosyal araştırma dergisi, – 2015, aralık, cilt 8, sayı 41, – s. 74-82.
3. Токарчук И.Н. Функционирование частиц в художественном тексте (к вопросу о стилистическом приеме и идиостиле) // Мир русского слова, – 2010, №4, – с. 66-71.
4. Ивахненко Ю.В. Модальные слова и частицы как средство организации текста / Выпускная квалификационная работа / – Белгород, – 2017. – 76 с.
5. Cəfər-zadə V.N. Modal sözlərin mətn sintaksisində rolu və mövqeyi haqqında // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2017. №5, – s. 129-136.
6. Mir Cəlal. Əsərləri: [5 cilddə] II c. / – Bakı: Adiloğlu, – 2013. – 444 s.
7. Гусева Л.А. Модальные слова как часть речи // Филологические науки. Вопросы теории и практики, – 2017. №1(67), в 2-х ч, ч. 2, – с. 109-113.
8. Mir Cəlal. Əsərləri: [5 cilddə] I c. / – Bakı: Adiloğlu, – 2013. – 442 s.

GENDER QRAMMATİKASI

GENDER GRAMMAR

Kazımov İsmayıl Babaş oğlu

filologiya elmləri doktoru, professor. AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Məmmədova Svetlana Nəsim qızı

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ÖZET

Məqalədə həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində qadın hüquqları və səlahətləri ilə bağlı sözlərdən bəhs olunur. Həmin sözlər və birləşmələrdən bəhs edən “Gender qrammatikası” ingilis dilində yazılmışdır. Müasir Azərbaycan dilində isə belə qrammatika yazılmayıb. Bu qrammatika feminist nəzəriyyəyə əsaslanmışdır. Sözügedən qrammatika üçün aşağıdakı tərkibdə sözlər morfoloji və sintaktik baxımdan qruplaşdırılmışdır: ayrı-seçkilik, ailə, qadın, sosial ədalət, gender məsələsinə münasibət, GEM (kişilərin gender bərabərliyinə dəstəyi) şkalası, qadınların rəhbər vəzifələrdə olmasına münasibət, gender dinamikası, qarşılıqlı münasibət, ailə planlaşdırılması, valideynlik və qayğı göstərmə, cinsi zorakılıq, davranışa nəzarət, rəsmi nigah, erkən nigaha münasibət və s.

Qrammatik qəbilələrə sıxan bu söz və birləşmələr gender rolları və dinamikası, qadın hüquqları, qayğı göstərmə, uşaqla vaxt keçirmək, valideynlik və qayğı məsələləri, ev təsərrüfatı daxilində münasibətlərin dinamik inkişafı, sağlamlıq, ailədə oğlan uşağına üstünlük, fiziki qayğı və s. mühüm məsələlərlə bağlı yaradılmışdır.

Beləliklə, ilk dəfə müxtəlif sistemli dillərə məxsus gender söz və birləşmələrinin qrammatik quruluşunun meydana çıxarılması iki xalq arasında olan qarşılıqlı sosial münasibətlərin, bu münasibətlərin tarixini, müasir durumunu, həmin dillərin inkişafını, zənginləşmə yollarını və s. üzə çıxarır. İngilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə və kalka yolu ilə keçən sözlərin həcmi, hansı yeni sahələrin dildə yaranmasını və s. şərtləndirir.

Açar sözlər: gender münasibətləri, qarşılıqlı sosial münasibətlər, qadın hüquqları, gender qrammatikası, feminist nəzəriyyə.

ABSTRACT

The paper is about women's rights and authority in both Azerbaijani and English. The Gender Grammar, which deals with these words and phrases, is written in English. No such grammar is written in Azerbaijani. This grammar is based on feminist theory. For this grammar, words should be grouped morphologically and syntactically: discrimination, family, women, social justice, attitude to gender, GEM (support for men's gender equality) scale, attitude to women's leadership, gender dynamics, relationships, family planning, parenting and care, sexual violence, behavioral control, formal marriage, attitude to early marriage, etc.

These words and phrases fit into grammatical patterns, such as gender roles and dynamics, women's rights, care, spending time with children, parenting and care issues, the dynamic development of relationships within the household, health, preference for a boy in the family, physical care, and more created in connection with important issues.

Thus, for the first time, the emergence of the grammatical structure of gender words and combinations belonging to different systematic languages reveals the history of mutual social relations between the two peoples, the history of these relations, their current state, development of those languages, ways of enrichment and so on reveals. Translation from English to Azerbaijani and the volume of words passing through the kalka, what new areas appear in the language, etc. conditions.

Keywords: gender relations, social relations, women's rights, gender grammar, feminist theory.

GİRİŞ

Gender problemi dünya sosiologiyasında müxtəlif istiqamətlərdə tədqiq olunmaqdadır. Müasir linqvistik təlimdə də öyrənilməli məsələlərdən biri də gender problemidir. Bu səbəbdən gender dil şüurunda, kütləvi kommunikasiyada, koqnitiv fenomen kimi öyrənilir. Bundan savayı, genderlə bağlı söz və birləşmələrin leksik-qrammatik özəllikləri onun qrammatika yazılacaq səviyyədə təsəvvür etməyə imkan verir.

Ayrı-ayrı diskurslarda (söhbətlərdə, dialoqlarda və s.) gender kateqoriyası dil spesifikasiyası ilə gerçəkləşir.

Aparılmış tədqiqatın nəzəri bazasını, istiqamətini gender linqvistikasından bəhs olunan A.V.Kirilinanın, E.İ.Qoroşkonun, A.Q.Fominin, V.N.Teliyanın və b. əsərləri təşkil edir.

«*Qender*» (*gender*) ingilis dilində *cins* mənasında işlədilir. Gen, genos – mənşə, kök anlamındadır. Genos-sosiomədəni cinsdir. Gender – fəlsəfədə, sosiologiyada ən faydalı kateqoriya hesab edilir. Tarixi analizlər də göstərir ki, gender əslinə qalanda mədəni metafora kimi də formalaşmışdır. Təhlillərdə antroposentrik yanaşma əsas götürülmüş, «kişilik» və «qadın» ontoloji anlayış kimi şərh edilmişdir. Alınma terminoloji vahid olan «qender» sözünün yunan mənşəli olduğu da göstərilir, «genos» sözüdür. Bu söz sosial antropoorientir elmdə daha çox istifadə olunur. Həmin elmin tərkibinə, sahəsinə sosial fəlsəfə, tarix, sosiologiya, kulturologiya, politologiya və s. biliklər daxildir.

Cəmiyyətdə, sosial həyatda qadının özünəməxsus yeri və mövqeyi vardır. Qəribə səslənsə də, qadının «dildə yeri» haqqında diskussiyalar aparılmışdır. Bu cəhətlərinə rəğmən gender sosiomədəni kateqoriyalardandır.

Qadının dildə yeri» məsələsi, şübhəsiz, feminist nəzəriyyəyə əsaslanır. Bu xüsusda feminist linqvistika formalaşmışdır. Feminləşmə, «insanın bioloji cinsi» prosesidir. Feminist linqvistika -cəmiyyətin bütün sahələrində qadınların rolu və təsirinin artmasıdır (artırılmasıdır). Qadınların ənənəvi kişi ixtisaslarına və ya vəzifələrinə yiyələnməsidir. Qadınlara kişilərlə bərabər hüquq verilməsini tələb edən qadın hərəkatı kimi dərk edilir. Bunlar hər bir xalqda milli spesifikasiyasına görə fərqlənirlər.

Dilin leksik - terminoloji və qrammatik sistemində genderlə bağlı sözlərin özünəməxsus yeri və mövqeyi vardır. Bu söz və birləşmələr dillərin qrammatik quruluşunu formalaşdırmaqda mühüm önəm daşıyır. Müxtəlif sistemli dillərdə leksikanın, lüğət tərkibinin bir hissəsinin feminləşməsi, linqvistik marker qazanması aspektləri mövcuddur. Məsələn, «*mademuazel*», «*madonna*» sözləri qadına aiddir. Birincinin anlamı: Xanım qız, dövlətli evlərində tərbiyəçi; Qədim İtaliyada; qadına xanım mənasında müraciət; katoliklərdə; Məryəm, Məryəmin şəklidir. O biri söz qədim dövrdə almanlarda «evin qadına aid olan hissəsi» mənasında işlənmişdir. Və sonralar yeni mənə- «qadın» mənasını ifadə etmişdir. Bu söz koqnitiv baxımdan «Ailə konsepti» ilə assosiasiya yaradır. Ələlxüsus da həmin söz ev, evin ailəsi, ocaq, məişət sözləri ilə assosiasiya yaradır.

Bizcə, hər hansı bir anlayışın qrammatika yaratması üçün onun xeyli sayda lüğəvi vahidləri ilə yanaşı, kateqoriya təşkil edən özəllikləri olmalıdır. Bu, qrammatik kateqoriya statusu qazanmalıdır. R.A.Budaqov yazır ki, «Qrammatik kateqoriyalar-bunların ifadə olunduqları söz və ya söz birləşmələri tipləri ilə ziddiyyətli əlaqələri olsa da, müxtəlifliyi mühafizə edən və dildə özünə morfoloji və ya sintaktik ifadə tapan- qrammatik məfhumlardır... Sözlərin bütün qrammatik xarakteristikaları- sözlərin və ya bütöv söz birləşmələrinin və yaxud hətta cümlələrin geniş qrupları ilə şərtlənən qrammatik xarakteristikaları- qrammatikada əsaslı surətdə öyrənilməlidir» (Budaqov, 1956)

Bu fikri əsas tutan tədqiqatçılar gender söz və birləşmələrindən ibarət qrammatika yaradılmasını israrla təklif etmişlər (Перехвальская, 2002; Самуйлова, 2013)

Bu fikir-təkliflərdən belə çıxır ki, söz həmişə bu və ya digər qrammatik-morfoloji və sintaktik formalaşmada özünü göstərir. Odur ki, qrammatik kateqoriyalar da sözlərin müəyyən qrupları ilə (məsələn, gender qrupları ilə) sıx şəkildə bağlı götürülür. Burada genderlə bağlı sözün törətdiyi «əsas mənanı müşahidə edən, digər anlamda olan əlaqə» (A.A.Şaxmatov) təsəvvür olunur. «Cins» linqvistik termin kimi qrammatik kateqoriya yaradır. «Qrammatik cins kateqoriyası və ya geniş götürüldə, ad sinfi kateqoriyası, dünyanın ən müxtəlif dillərində mövcuddur. Məlum olur ki, bu problem bir də onunla mürəkkəbləşir ki, cins qrammatik kateqoriyası daha aydın ifadə olunan dillərdə belə, çox vaxt o həmin dillər üzrə bir-birinə uyğun gəlmir. Dillər üzrə cinslərin uyğun gəlməməsi əksər hallarda cansız şeylər və adlara aiddir. Beləliklə, qrammatik cins kateqoriyası müxtəlif dillərdə özünü müxtəlif şəkildə göstərir. Qrammatik cins kateqoriyası bir sıra dillərdə adların cins bölgüsü ilə mühüm əlaqə qurur, başqa dillərdə isə (məsələn, Dağıstan dillərində) o, ümumiyyətlə ad sinfində daha artıq geniş mənə kəsb edir. Qrammatik cins əlaməti üzrə diferensiasiya çox vaxt mürəkkəb və müxtəlif olur. Məsələn, rus dilində *tkaç* (*toxucu*)-*traçixa* (*toxucu qadın*) arasındakı fərq eyni bir peşə daxilində gedir.

Beləliklə, qrammatik cins kateqoriyası çox qədimdən meydana çıxaraq, dilin uzun sürən inkişaf prosesində mücərrəd qrammatik mənanın yüksək dərəcəsinə gəlib çıxmışdır (Budaqov, 1956)

Dilçilikdə gender məsələsinin ümumi planda tədqiqi iki problemi doğurur: 1) cinsin dillə ifadəsi; 2) qadın və kişinin kommunikativ əxlaq və davranışında nitqin rolu. Bu tipik strategiya və taktikadır, leksik vahidlər, sintaktik konstruksiyalar, kommunikativ uğur xüsusi olaraq seçilir. Danışanların sosial identikliyi, həmrəyliyi nümayiş etdirilir.

Cinsi ifadə edən dil vasitələri gender qrammatikasının gerçəkləşməsinə şərtləndirir. Məs.: Leksik vasitələr: ata, ana, erkək, əyal, xatın, xanım, arvad və s.

Sintaktik vasitələr: kişi adam, erkək qəhrəman, xanım əfəndi və s.

Morfoloji vasitələr: mənim xanıмым, bəyim, bəy, sənin əyalın və s.

Yeni dilşünaslıq elmi - gender linqvistikası (yaxud linqvistik genderologiya) elmi Avropa dilçiliyində formalaşmaqdadır. Qrammatika, qrammatik quruluş dildə ifadə olunur, çoxaspektli, sosiomədəni (gender) cəhətdən şərh olunur. E.İ.Qoroşkonun fikrincə, «bütün dil strukturu «gender» linqvistikasından (mərcişəkili optik şüşə) «buraxılır». Geniş anlamda «qrammatika» (bütün dil sistemi) empirik poliqon çərçivəsindən hərəkət edir, gender tədqiqatlarına yol açır, fonetika, leksika və frazeologiya sahələrini əhatə edir. Demək, sadə empirik (fəlsəfədə; idrak üçün yalnız hissi qavrayışı, təcrübəni əsas qəbul edən fəlsəfi cərəyan) perspektiv (mənzərənin uzaqdan görünüşü, mənzərə, görünüş; gələcək inkişafın perspektivini nəzərdə tutan; perspektivli gələcəyi olan) belə bir layihəni gerçəkləşdirir, «Sosio qrammatika» meydana gəlir. Empirizmin tərəfdarları bu qrammatikani yaratmağa cəhd göstərirlər. Sözügedə qrammatika təcrübəyə əsaslanan qrammatikadır. Daha doğrusu, bu qrammatika təcrübə qrammatikadır. Alman dilində belə qrammatika mövcuddur (Glauning, 2011)

Çox yaxşı haldır ki, indi Avropa dilçiliyində elmlərarası gender tədqiqatlar sürətlənməkdədir. Gender - sosiomədəni cins, konvensional konstrukt, avtonom və bioloji cinsin münasibəti kimi dərk edilir.

Hələ 1922-ci ildə O Yesperson fundamental əsərində qadın dilinin kompetensiyası xüsusiyyətlərinə toxunmuşdur. Qadın konservativ olduğu üçün kişi ilə müqayisədə evfemist ifadələrdən daha çox istifadə edir. Kişi nitqi isə bəzən söyüş səciyyəli sözlərdən ibarət olur.

Gender faktorlarının dilə təsiri belə səciyyəlidir: 1) qeyri-requlyar xarakterlə; 2) kişi və qadın dilinin kompetensiyası ilə.

Qadın nitqində hiprebollaşma (mübaligədən daha çox istifadə), emosionallıq əlamətləri, müxtəlif nidalardan (OY, AHA) çox istifadə olunur.

Kişi və qadın nitqində assosiativ sahə dünyanın dil xəritəsini müxtəlif cür fraqmentləşdirir: idman, ovçuluq, sənət-professiya, hərbi sfera (kişi üçün) və təbiət, canlı aləm və s.

Qadın və kişi nitqi arasında sərhədlər nitqin imitiasasında da meydana çıxır.

Kişinin yazılı nitqi: hərbi və dustaqxana jarqonlarından istifadə edir; ara söz və birləşmələri çox işlədir; mücərrəd isimlərdən böyük miqdarda istifadə edir; emosional sözləri işlədir; qəzet-pulisistik klişelərdən istifadə; senzuralaşmış sözləri işlədir;

Qadının yazılı nitqi: mübtədə və xəbərin əvəzinə əvəzlilikləri çox işlədir. İnamsızlıq, qeyri-müəyyənlik bildirən, təsdiq, «prestij» göstərən sözlərdən, üslubi yüksəklik yaradan formalardan, klişelərdən, kitab leksikasından, konnotativ neytral söz və ifadələrdən, evfemizmlərdən, «zərf+zərf» konstruksiyalarından (ən yaxşı, olduqca gözəl), sadə və tabesiz mürəkkəb cümlələrdən, ikiqat inkarlıqdan, sintaktik çevrilmələrdən, sintaktik sinonimlərdən, yüksək hiss-həyəcan, emosional duyğular yaratmaq üçün nitqində (yazılı) fasilə və durğu işarələrindən və modal sözlərdən istifadə edir;

Qeyd edək ki, Avropa dilçiliyində linqvistik gendrologiyanın tədqiqi üçün bir sıra istiqamətlər müəyyənləşdirilmişdir:

1) sosio və psixoloji linqvistika; bu istiqamət dilin dərk olunması prosesini intensivləşdirir, tətbiqi aspektdə şifahi və yazılı nitqi inkişaf etdirir;

2) linqvokulturoloji istiqamət: qadın və kişi nitqinin mental və etnomədəni spesifikasiyası tədqiq edilir;

3) kommunikatív-diskursiv istiqamət. Qadın və kişi nitqinin əxlaqı, davranışı, həyat tərzi, kommunikatív adaptasiya və interaksiya öyrənilir, kütləvi ünsiyyət diskursu, reklamlarda, siyasətdə işlənmə xüsusiyyətləri aşkara çıxarılır. Bu zaman gender stereotipləri meydana çıxır, gender amilləri neytallaşdırılır.

Gender qrammatikasında cinsin nitqdə eksplisit və implisit ifadə vasitələri cümlədə vasitəsilə təzahür olunur. Məs.: Onlar yaxşıdır (danışan «qadın»); Onlar yaxşıdır (danışan «kişi»).

Kişi və qadın nitqinin leksik tərkibi bir-birindən fərqlənir. Bütün dillərdə bu fərqlilik müəyyən olmuşdur. Əlavə informasiya qadın nitqində daha çox müşahidə olunur.

Hər hansı bir dilə məxsus bədii əsərdən bir mətn götürmək və onların nitqindəki leksik tərkibi fərqləndirmək deyilən nəticələri ümumiləşdirə bilər. Məsələn, qiymətləndirici leksika: «gözəl», «yaxşı», «böyük» mənalarını ifadə edən sözlər kişi kitqi ilə müqayisədə qadın nitqində aktivdir..

Kişi və qadın nitqinin variantları da müşahidələr nəticəsində aşkar olur.

Gender qrammatikasının fokusu, mənzərəsi: - dil vahidlərinin qrammatik təsvirindən, sosiomədəni komponentlərin determinləşməsindən ibarətdir. Burada minimum iki an nəzərə alınır: 1) kişi və qadın cinsi dildə əks olunur; 2) qadın və kişi nitqinin onun əxlaq, rəftar, hərəkət, hərəkət tərzi, davranış tərifi ilə qarşılıqlı əlaqəsi.

Məsələnin müzakirəsi cinsin dildə ifadəsi haqqında kateqorial nöqtəyi –nəzərdən keçid qrammatik cins kateqoriyasını formalaşdırır (müq. et; ingilis dilində; gender- qrammatik cins). Aydın ki, dil üçün aktual prosedür (üsul-bir işin icrası, müzakirəsi üçün qoyulan rəsmi qayda, dildə hər hansı bir proses) qrammatik cins kateqoriyasıdır. Qrammatik cins kateqoriyası və cins uyğunluğu təmin olunmalıdır. İsimlərin mənşəyi, şəxsiyyətin kişi və qadın cinsi təcrübədə mənimsənilir, qrammatik cins tərtib edilir, onların tarixi inkişafı, metaforlaşma prosesinin qrammatik cins kateqoriyası ilə qarşılıqlı əlaqəsi, morfoloji göstəricilərdən istifadə (xüsusi adların xüsusiyyətləri), müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyası qrammatik cins kateqoriyası arasında münasibət və s. dəqiqləşdirilir.

Qadın və kişi hüququndan bəhs edən mətnlər seçilməli və onların qrammatik (sintaktik) xüsusiyyətləri ardıcıl olaraq göstərilməlidir.

«Cins-qrammatik cins»- kişi cinsi üçün: nazir, prezident, diplomat, səfir, həkim, elmlər doktoru, təyərəçi, filoloq, kosmonavt, dekan, rektor, general, menecer, programist, redaktor və s. nitqi təhlil üçün götürülə bilər.

Gender qrammatikasında əwəlcə, gender anlayışının mahiyyəti izah olunmalıdır: «Gender» termininə konseptual çərçivədə belə yanaşılır. Bu termin cəmiyyət daxilində müvafiq kişi və qadın rolları, vəzifələri və davranışı, habelə qadınlarla kişilər arasında olan qarşılıqlı münasibətlərlə bağlı geniş şəkildə qəbul olunmuş gözlənti və normaları ifadə edir. «Gender» termini «kişilik» və «qadınlıq» anlayışları, qadınlarla kişilər arasında mövcud olan münasibətlər iyerarxiyası və bu münasibətlərə zəmin yaradan mühiti əhatə edir. Beləliklə, bu tədqiqat genderin münasibətlər və struktural kontekst çərçivəsi, həmçinin «kişilik» prizması ətrafında qurularaq, kişilərin nə cür sosiallaşması, kişi rollarının sosial cəhətdən nə cür təşkil olunması (qadın rolları ilə daimi qarşılıqlı əlaqəni nəzərə alaraq) və bu rolların və müvafiq güc münasibətləri dinamikasının həyat boyu və müxtəlif sosial kontekstlərdə nə cür dəyişməsinə araşdırılır.

«Kişilik» və «qadınlıq» anlayışları ənənəvi olaraq kişinin öz ailəsini ilk növbədə maddi cəhətdən təmin etmək bacarığı ilə əlaqələndirilir. «Kişilik» anlayışının mənfi aspektləri də meydana çıxır. Kişilik konsepsiyası kişilərin, ənənəvi olaraq, əsas maddi təminatı, ailə başçısı, valideyn, ailədə qərar qəbul edən əsas şəxs olması ilə bağlı gözləntiləri özündə ehtiva edir.

Sözgedən qrammatikada genderlə bağlı sözlərin semantik-struktur xüsusiyyətləri öz əksini tapmalıdır. Gender bərabərliyi və gender münasibətlərinin müasir Azərbaycan dilinin qrammatikasında ifadə vasitələri. Dilin məzmun planı ilə yanaşı, ifadə planı da «Gender qrammatikası»nda öz əksini tapır. Gender bərabərliyi və gender münasibətləri ilə əlaqədar söz və birləşmələr seçilib toplanılır, sistemə salınır və onların leksik-qrammatik vasitələrlə ifadə imkanları tədqiq edilir. Gender bərabərliyi və gender münasibətlərinin leksik vasitələrlə təzahürü. Leksik vasitələr deyərəkən leksik-terminoloji vahidlər nəzərdə tutulur. İlk dəfə İngilis dilində meydana çıxan bu leksik-terminoloji vahidlər Azərbaycan dilinin də lüğət tərkibinə daxil olmuşdur. Burada tərcümə yolu ilə həmin sözlər müvafiq sahənin lüğət tərkibini və tərcümə, eləcə də izahlı lüğətləri zənginləşdirə bilmişdir.

Gender bərabərliyi və gender münasibətlərinin sintaktik vahidlərlə ifadəsi. Sintaktik ifadə vasitələrinə söz birləşmələri və cümlələr daxildir. Gender münasibətləri və gender bərabərliyi ilə bağlı dil vahidlərinin əksəriyyəti söz birləşməsi şəklindədir. Bunun üçün də genderlə bağlı mətnlərdən, İngiliscə-Azərbaycanca, Azərbaycanca-İngiliscə lüğətlərdən həmin məzmunla malik söz birləşmələrini seçmək və struktur-semantik baxımdan təhlilə cəlb etmək tələb olunur.

Gender bərabərliyi və gender münasibətlərinin deyimlərlə ifadəsi. Deyimlər deyərəkən atalar sözləri və məsəllər, frazeoloji birləşmələr nəzərdə tutulur. Sözügedən mövzu və gender əlaqələri həmin dil vahidləri ilə də öz ifadəsini tapır. Qarşıda duran mühüm məsələlərdən biri də həmin dil vahidlərini lüğətlərdən və digər uyğun mətnlərdən seçmək, qruplaşdırmaq və semantik özəlliklərini öyrənməkdir.

Genderlə əlaqədar sözlərin strukturu bəhs etdiyimiz qrammatikada verilir. Quruluş aşağıdakı kimi göstərilir:

Gender münasibətlərinə aid sadə sözlər: yalnız söz köklərindən ibarət olur və müasir dil baxımından ikinci bir morfemə ayrılır. Morfoloji tərkibinə görə sadə gender sözlərinin hər iki dildə tarixi qədimdir. Həmin münasibətlərin ifadəsində (qadın-k kişi münasibətləri və s.) ünsiyyətə xidmət göstərir.

Gender münasibətlərinə aid düzəlmə sözlər: Düzəlmə gender sözləri kök və əsaslarından sözdüzəldici şəkilçilər vasitəsilə düzəlmələrdir. Hər iki müqayisəyə cəlb edilən dillərin sözdüzəldicilik vasitələri, o cümlədən genderlə bağlı yaradılan şəkilçilər zəngindir. Həmin sözlərin strukturunu da təyin etmək baxımından həmin sözləri bir neçə cəhətdən qruplaşdırmaq və onların məhsuldar və qeyri-məhsuldar tərəflərini müəyyənləşdirmək tələb olunur. Məs.: *womanly, womanlike, effeminate (qadınçasına)* və s.

Mürəkkəb sözlər. Mürəkkəb quruluşlu gender sözləri sintaktik yolla yaranan, əksərən iki, bəzən üç müstəqil sözün öirləşməsindən ibarət olub, bir mənə, bir məfhum ifadə edən sözlərdir. Müşahidələr göstərir ki, əksəriyyət etibarilə yanaşma əlaqəli (I növ) və qarşılıqlı tabelilik əlaqəsində olan (II növ) ismi birləşmə modelləri əsasında yaranmışdır. Məs.: *feminine, womanlike, effeminate (qadınxasiyyət)* və s. (Azərbaycanca-İngiliscə lüğət, 1998)

Genderlə bağlı leksik vahidlərin semantikasi. Genderlə bağlı sözlərin mənə strukturu. Sözlərin mənə strukturu struktura sisteminin elementləri arasındakı münasibətlərin toplusu və ya bir bütövün tərkibinə və daxilən təşkil olunmasıdır. Həmin əlamətlər gender bərabərliyi və gender münasibətləri ilə bağlı semantik strukturunu əmələ gətirir. Lüğətlərdən istifadə etməklə, tədqiqatə cəlb edilən sözlərin semantik strukturunu əlamətlərinin ifadə olunma və ifadə etmə üsulu əsasında açmaq olar. Əlamətlərin bu iki cəhəti bir-biri ilə bağlıdır. Lüğətlərdən istifadə etməklə sözügedən leksik-terminoloji vahidlərin mənə yaxınlığına görə seçilən sözləri bir-biri ilə qarşılaşdırmaq yolu ilə onların semantik strukturunu formal qrammatik və leksik yolla səciyyələndirmək olar.

Genderlə bağlı sözlərin çoxmənalılığı. Lüğətlərdən istifadə etməklə genderlə əlaqədar sözləri səs komplekslərinə, ifadə etdikləri məfumlara, əşyalara görə eyniləşdirmək və ya fərqləndirmək olar. Məsələn, ana sözü *ana vətən, ana torpaq, ana yurd, ana məhəbbəti, qəhrəman ana, çoxuşaqlı ana* və s. mənələrdə işlədilir.

Genderlə bağlı sözlərdə məcazlaşma prosesi. Məcazlaşma oxşar əlamətlərin ümumiliyinə görə gerçəkliyin bir-biri ilə əlaqədar olan əhyalardan birinin adının digər oxşar əşyanın adına köçürülməsidir. Genderlə bağlı sözlərin məcazi mənada işlənməsi bizi əhatə edən varlığın hər hansı bir əşya və ya hadisələrini (məsələn, ailə münasibətlərinin pozulması, nigahın alınmaması, bərabər hüquqların gözlənilməməsi kimi hadisələr) adlandırmaq cəhdindən irli gəlir.

Genderlə bağlı omonim sözlər. Genderlə əlaqədar lüğət tərkibinin müəyyən bir hissəsini də omonimlər təşkil edir. Belə sözlərin başlıca əlaməti semantik keyfiyyətlərə malik olmasıdır. Lüğətlərdə mənənin biri genderlə bağlı olananda, əvəllilər başqa mənada özünü göstərir. Beləliklə, həmin mənələr arasında omonimik mənələr formalaşır. Məs.: «zor», «zorakı», «zorakılıq» (forece, vogor: forcible, forced, violence, coercion- zorakılıq vasitəsi, zorakılıq işlətmək, zorakılıq üsulu, zorakılıqla forcibly, zorakılıqla ailəni idarə etmək, zorakılıq vasitələrlə əl atmaq to resort to ereive foreble methods.

Genderlə bağlı sinonim sözlər. Sinonimlər müqayisə edilən dillərin leksikasının böyük bir hissəsini təşkil edir, dillərin spesifik əlamətlərini özündə əks etdirən və qoruyub saxlayan nitq vahidləridir. Sintnoimlər gender bərabərliyi və gender münasibəti ilə bağlı informasiyanın möhtəşəmliyini, elastikliyini, çevikliyini sübut edən amillərdən biridir. Məsələn, kasıb ailə-yoxsul ailə-məzlum ailə-möhtac ailə-ac ailə-ac-yalavac ailə və s. İngilis dilində də bu kimi sinonim variantlarının mənə imkanlarını üzə çıxarmaq.

Məsələn, həmin lüğətlərdə «woman* (qadın) sözü iki mənada göstərilir. 1. İ. woman * (pl.: women; ağıllı qadın- a clever woman* erli qadın- a married woman*; gənc qadın- a young woman*: deyngən qadın- shrew;- qadın kimi womanly, womanlike in a feminine way; qadın 2 s female, feminine; woman; qadın əməyi female labour; qadın təvazökarlığı feminine modesty; qadın cəmiyyəti feminine society; qadın xəstəlikləri gynaecological women s diseases; qadın məntiqi a woman s logic; qadın ayaqyolu ladies room. Ladies W.C; qadın bərbərxansı hairdresser s- qadın dərzi ladies tailor. Qadın yerışı a womanish walk.

«Yoldaş» sözü gender sözləri sırasında öz mənasını dəyişmişdir: Kişilərin əksəriyyəti öz həyat yoldaşlarını antenetal qayğı ilə bağlı tibbi müayinələr zamanı müşayiət etdiyini bildirib.

Bu sözün «Azərbaycanca-İngiliscə» yaxud əksinə lüğətlərdə bir sıra mənaları göstərilib Bizə həmin sözün genderlə bağlı mənası lazımdır. İngilis dilində (ər) husband (arvad) wife (Azərbaycanca-İngiliscə lüğət, 1998).

Həmin lüğətdə «həyat yoldaşı»nın ingilis dilində qarşılığı verilməmişdir. Əksinə «həyat» (ife, vital) sözünün mənasından bəhs olunursa, bu ifadənin də (ər) mənası verilməli idi (Azərbaycanca-İngiliscə lüğət, 1998).

Genderlə bağlı antonim sözlər. Antonim gender sözləri real varlıqla maddi və mənəvi aləmlə əlaqədar olan hər şeyi əhatə edir və bunlar qruplaşdırma yolu ilə üzə çıxarmağa imkan verir. Genderlə bağlı bəzi sözlərin antonimi vardır. Lüğətlərdən həmin sözləri seçib qruplaşdırmaq, həmin münasibətləri əks etdirən ziddiyyətli məqamları üzə çıxarmaq tədqiqatın başlıca vəzifələrindən sayıla bilər.

Sözgedən lüğətlərdə genderlə bağlı sözlərin verilmə prinsipləri.

Qrammatikada gender normalalarının dillə ifadəsi mövzuları üzərində də dayanılır

«Gender terminlərinin etimologiyasına dair» mövzu üzərində xüsusi olaraq tarixə ekskursiya edilə bilər.

İngilis dilində-məxəz dildə bu sahə ilə bağlı aşağıdakı sözlər vardır. Həmin sözlərdən lüğətlərdə olanlar da var, olmayanlar da: *genre (type, kind, also gere sexue), genesis, oxygen, breed, sex, genere nafus, woman, gender inequalities, gender systems, third gender, sosiology gender, hegemonic, gender dysphoria, biology of gender, gender identity, gender taxonomy, gender non-conforming, gender role, change legal gender* və s.(Валгина, 2001)

Genderlə bağlı sözlər hər iki dildə sahə və tematik baxımdan da təsnif olunacaq:

1. Sosial sahələrlə bağlı gender sözləri;
2. Məişətlə bağlı gender sözləri;
3. Sosial mediyada gender sözlərinin işlənməsi və funksionallıq qazanması məsələsi üzərində xüsusi dayanılacaq və hər iki dilin qəzet, jurnallarından, saytlarından nümunələr seçiləcək və onların struktur-semantik xüsusiyyətləri aydınlaşdırılacaq.

Bu söz və ifadələr birbaşa Azərbaycan dilinin lüğət ehtiyatlarını zənginləşdirmişdir. Burada tərcümə yolu ilə Azərbaycan dilinə keçən sözlərin əhəmiyyəti də tədqiqatda təhlil olunacaq.

Bu sözlər vasitəsi ilə İngilis dilinin «Gender qrammatikası» yazılmışdır. Azərbaycan dilində isə elə bir qrammatika mövcud deyildir. Bu qrammatika feminist nəzəriyyəyə əsaslanmışdır.

Gender problemləri ilə bağlı sözlər Azərbaycan dilinə bu cür tərcümə edilmişdir. Bus öz və ifadələr birbaşa ingilis dilindən çevrilmişdir:

Qadın hüquqları və səlahətləri ilə bağlı sözlər: *ayrı-seçkilik, kişilərin gender bərabərliyi, Ailə, Qadın və Uşaq problemləri, kişilik və gender bərabərliyi, sosial ədalət, Əhali fondu, gender məsələlərinə münasibət, kişilərin gender Bərabərliyinə Dəstəyi (GEM) şkalası, qadınların rəhbər vəzifələrdə olmasına münasibət, gender dinamikası, cinsi əlaqələrin dinamikası, qarşılıqlı münasibət, nigah və uşaq məsələlərinə münasibət və yanaşma, ailə planlaşdırılması, cinsi və reproduktiv sağlamlıq və hüquqlar, cinsi davranış və kondomlardan istifadə, qoruyucu vasitələr, abort (qərarlar, davranış formaları və dəstək), valideynlik və qayğı göstərmə, atalıq məzuniyyəti, zorakılıq, nigah, cinsi zorakılıq, məruz qalma, gender bərabərliyinin təminatları, iqtisadi və «produktiv» vəzifə, ev işləri, ailə münasibətləri, cinsi və reproduktiv sağlamlıq, qərar qəbuletmə, birgə qəbul, təkbaşına qəbuletmə, cavab tədbirləri, oğlan uşağı, üstünlük, uşağın cinsinə görə seçisi, uşaqların sayına görə üstünlük, cinsə görə seçim, sablamlıq vəziyyəti, sağlamlıq problemləri, səhiyyə xidmətləri, psixi sağlamlıq, spirtli içki, İİV üzrə tibbi müayinə, zorlama, İİV testi, qayğı, ata və anaların təhsil səviyyəsi, gender rolu, ev təsərrüfatı, rəftar, münasibət, rəftara münasibət, davranışa nəzarət, rəsimi nigah, qeyri-rəsimi nigah,*

zorakılığın törədilməsi, zorakılığı məruz qalma, erkən nigaha münasibət, qoruyucu vasitələr, cins əsasında selektiv abortlar, antental qayğı və s.

Bu sözlər Azərbaycan dilində kişilərin gender bərabərliyinə münasibəti, gender rolları və dinamikası, qadın hüquqları, qayğı göstərmə, qayğı işləri, fiziki qayğı, uşaqla vaxt keçirmək, valideynlik və qayğı məsələləri, ev təsərrüfatı daxilində münasibətlərin dinamikası, sağlamlıq, ailədə oğlan uşağına verilən üstünlük və s. məsələlərlə bağlı yaradılmışdır.

Beləliklə, «Gender qrammatikası» ilə irəli sürülən müəddəalar elmi mübahisələrə səbəb ola bilər. Lakin araşdırmanın xarakteri bizə imkan verir ki, belə bir suala cavab verək: Gender bərabərliyi və gender münasibətləri ilə bağlı sözlərin semantik-struktur aspektdə tədqiqi prosesində toxunulan məsələ nə dərəcədə vacibdir?

Yəqin ki, güman etmək olar ki, genderlə bağlı bir çox sözlər bu tədqiqatdan sonra ikidilli lüğətlərə düşəcək. «Gender» sözünün özü O.Musayevin lüğətində öz əksini tapmır.

«Gender dialekti» əlverişli termin kimi işlətmək olar. «Kişi və qadın nitqi fonoloji və morfoloji cəhətdən fərqlənən fərqləri sistemə şəkildə xarakterizə edir. Ərazi dialekti bu fərqləri üzə çıxarır.

Beləliklə, ilk dəfə iki müxtəlif sistemə malik dilin gender söz və ifadələrinin, birləşmələrinin semantik – struktur özəlliklərinin üzə çıxarılması iki xalq arasında olan qarşılıqlı sosial münasibətlərin, bu münasibətlərin tarixini, müasir vəziyyətini, eləcə də dillərin inkişafını, zənginləşmə yollarını və s. üzə çıxarır. İngilis dilindən Azərbaycan dilinə tərümə və kalka yolu ilə keçən sözlərin həcmi, hansı yeni sahələrin dildə yaranmasını və s. şərtləndirir.

«Gender qrammatikası»nın yazılması səbəbindən Gender bərabərliyi və gender münasibətləriə dair ikidilli lüğətin yaradılması təklif olunur.

Biz «Gender qrammatikası»na, o cümlədən Azərbaycan və ingilis dillərinin qrammatik quruluşuna gender perspektivindən yanaşırıq.

ƏDƏBİYYAT:

Azərbaycanca-İngiliscə lüğət. Prof. O.İ.Musayevin redaktəsi ilə. Azərbaycan Dövlət Dillər İnstitutu, 1998.

Budaqov R.A. Dilçiliyə dair oçerklər. Bakı, 1956

Manfred Glauninger. Soziolinguistik des Deutschen. Universität Wien –WiSe, 2011

UNFPA Azerbaijan. Azərbaycanda gender bərabərliyi və gender münasibətləri: mövcud vəziyyət və imkanlar. Bakı, Azərbaycan, 2018

Валгина Н.С. Активные процессы в современном русском языке. Учеб. Пособие для студентов вузов (текст). М.: Логос, 2001, 304 с.

Перехвальская Е. Гендер и грамматика. _Язык-гендер-традиция: Материалы международной научной конференции. 25-25 апреля 2002 г.- СПб., 2002

Самуйлова Л.В. (2013) Гендерная грамматика. Вестник ТвГУ. Серия: Филология, с. 259-266

CHROMATIC SIMILARITIES BETWEEN ROMANTIC POETRY AND PICTURE. EMINESCU AND DELACROIX

Roxana Maria Crețu

West University of Timișoara (Romania)

ABSTRACT

Literature and painting are two arts that express the artist's desires, feelings and emotions, and represent the bridge between reality and fiction. Both poetry and painting convey emotions, evoke memories for those who contemplate them and introduce them into the universe of the creator. As early as the Ancient Times, many philosophers and cultural figures have tried to prove the synchronicity between literature and painting. Romanticism is the artistic movement of contrasts: love-anger, exaltation-nostalgia, good-evil, angelic-demonic, which in literature and painting is intensified from the perspective of colours. The chromatic epithets, metaphors and similes through which the poet creates a scenery or a portrait, are rendered in the pictorial layout by colours and shapes. In this paper, we aim to compare certain sequences from Eminescu's poetry and some paints made by Delacroix. We will see that in Eminescu, as well as in Delacroix, the contrast occupies a primordial place.

Keywords: chromatic, Delacroix, Eminescu, picture, poetry

Considered "The Lucifer of Romanian poetry", Mihai Eminescu is one of the most important poets in Romanian literature. Through Eminescu's lyricism, Romanian poetry gained new dimensions; has been polished and adjusted to the European standards of that time. Eminescu managed to capture the essence of Romanticism and to intertwine it with the Romanian tradition, offering us poetry that is pure, revolutionary and European, but which retains its Romanian character.

Novalis said: "to be romantic means to give to the quotidian a higher meaning, to the well-known the dignity of the unknown, to the finite, the radiance of infinity." (Brion 1972, 94) G. Oprescu considers that irrational and unconventional romanticism "stirs our spirit, warms up our imagination, transposes us when into an unreal world, when into a downright monstrous one, where often the ugly expressive and the bizarre have more passage than beauty itself." (Oprescu 1986, 15)

For romantics, nature is chaotic, has no limits and seems to be crisscrossed by mysterious forces that cannot be stopped even by humans. (Oprescu 1986, 16)

In Romanticism, we notice how nature overwhelms the man, the romantic lives in his own fantasy universe. The romantic is a subhuman, an angel or a demon. The romantic, through his metaphysical foundation is a symbolist, cultivates illogical night states, the incoherent, the terrific. (Călinescu et al 1971, 17-18)

To offer it value and authenticity, romantics relied on their own life experiences and sensibilities. (Honour 1983, 24) Thus, by reducing or eliminating rationalism and by "proclaiming the rights of the heart, sensitivity and burning imagination", originates the romantic lyricism that imposes "the explosive unleashing of the self's turmoils, of the sentimentalism, and the unbridled imagination." (Dima 1970, 21)

Over time, more and more people tried to associate poetry with painting because these two arts have a lot in common: both have a form, a content based on some rules, as a material used we have canvas and parchment (paper), as tools, the pen and brush. Both use symbols, imitate nature and feelings, hence, they both mirror an expression of life, or rather, are a form in which the creator, whether poet or painter, conveys an idea, a feeling, a thought, an illusion. Imagination is where they originate, and the artist's talent is what shapes them.

Color is what gives meaning to the creation, and due to a load of meaning, it holds a double role: of symbol and decoration, it suggests and decorates the painting, and at the same time, it captures the attention of the one who contemplates it. Poetry and painting are in fact the result of the fusion between reality and imagination.

The succession of poetry is the opposite of simultaneity in painting, a disadvantage of the moment in a painting. Poetry has more advantages than painting, the poet having the opportunity to express more feelings, while the painter is limited because the painting illustrates a moment of action. (Folkierski 1988 I, 202)

In the artistic language, color and form are the main ways of expression and communication of semantic, esthetic and emotional information. (Mihăilescu 1980, 16) It uses description, uses the resources of poetic suggestion through color and form (Mihăilescu 1980, 19). In literature, the pictorial is given by the affective load and the suggestions of color, not by the color itself, which is why Eminescu's pictorial universe consists of shapes and colors. (Tiutuica 1984, 54)

In terms of contrasts, chiaroscuro is obtained in literature with the help of the antithesis, by using black and white in portraying the characters who embody the two valences: good and evil or, in the description of selenium landscapes, by light-shadow antithesis, starring the moon and the sky, the moon is the provider of the light in the dark sky, who through its rays caresses the nature and gives radiance to all the objects it touches.

Eminescu's poetry is a fusion between European romanticism, as he declares his affiliation with romanticism: "I remain what I was, romantic." (Popa 1970, 107)

We consider interesting the analogy between Eminescu's lyricism and Delacroix romantic painting, because both use the same thematic and sources of inspiration, although they did not know each other or influence each other. So, we chose some representative paintings of Delacroix, because we considered that they fit the best with Eminescu's poetry, due to the approximation of themes and chromatics.

Our goal is to emphasize that Eminescu's chromatic language is in agreement with the chromatic language of romantic painting. Through the comparative analyzes to be presented, we aim to prove that Eminescu uses the same color palette as the great romantic painters, both in portraying his lover or demon and in describing romantic landscapes, and whether the meaning of colors in Eminescu is the same as the meaning the colors in the painting of that time. Ferdinand Victor Eugène Delacroix (1798-1863) is the most important representative of French Romanticism. (Art Gallety 2007, 5) Delacroix's romantic work is the result of a combination of fantasy and passion. Literature, music, theater, poetry and contemporary historical events were Delacroix's source of inspiration, becoming an instrument "to relive but also to observe events." (Art Gallety 2007, 12) Its theme is the variant, it includes murals, oriental images, literary, portraits, paintings depicting animals, still life, the painting of the revolution. Delacroix was inspired by the heroes of Goethe, Dante, Tasse, Shakespeare, Byron and Willian Scott. (Focilon 1927, 178) At Delacroix, the shape, color and process are directed towards the pathos of the scene. (Clark 1981, 111)

*Horse frightened by a storm*¹

Horse frightened by a storm is a painting by Delacroix, which captures a white horse in a restless pose. The horse seems frightened by the weather, by a storm. In the foreground is a white horse, an atypical color for them, which seems to have escaped from a fairy tale. The horse is on the beach, the sea is also restless, and we might think that the animal was taken over by the state of agitation from the sea. In the cloudy sky, we notice lightning, the reason for the horse's agitation. The position of the animal indicates fear, the desire to run away.

We can find the image of the white horse eager to run away in the *Prince Charming of the Linden Tree* : “Crying, bridles she her palfrey,/her dear palfrey, lily-white, strokes his bushy mane and crying/fastens on the saddle tight.”² (*Prince Charming of the Linden Tree*) While poetry needs stylistic figures to highlight the poetic idea, painting uses color.

In *The Story of the Linden Tree* we find the white horse in the position of a companion, the horse is obedient, gentle: “the horse is white, a good companion,/waiting outside while saddled.”³ (*The Story of the Linden Tree*)

The journey, the fleeing from society, from oneself, from destiny, the exploration of the inner and outer world is refused to the painting, because from a succession of events, it can reproduce a single moment, thus, painting replaces time with moment. (Brion 1972, 35)

Baudelaire notes that at Delacroix, nature functions as a vast dictionary, whose pages are browsed and consulted through the prism of a certain and deep eye. (Apud Călinescu 2017, 82)

¹https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/23/Eugene_Delacroix_-_Horse_Frightened_by_Lightning_-_Google_Art_Project.jpg (1.12.2020)

² Our translation

³ Our translation

*Self portrait as Hamlet*⁴

Shakespeare's literature becomes a source of inspiration for Delacroix, (Hautecoeur 1982, 69) it is known that one of the most favorite themes of the romantics was foreign literature, because it brought them closer to the local color, and *Self Portrait as Hamlet* is the proof. (Hautecoeur 1982, 75)

Delacroix's *Self Portrait as Hamlet* captures the image of a tall, dark-skinned young man, with long hair over his shoulders, brown eyes, a white face, a sober, blurred look. He is elegantly dressed in a dark-colored outfit worthy of a leader or an aristocrat, has a black velvet cape and black boots. He carries a cold weapon, which he uses to defend himself or fight to protect his people. The young man is leaning against some stairs. The chromatics are dark, black predominates, used both in clothing, hair and decoration. The image is sober. Delacroix's young man can be compared to Mr. Vlad from *Above in the royal court*: "Sits young Mr. Vlad - [...] on his shoulders locks of hair fall [...] with cruel and cold looks,/with a black sunken eye./a pale and gloomy face,/a black coat on heavy shoulders,/glabrous face with big eyes."⁵ (*Above in the royal court*), as they both have hair that falls on their shoulders, cold and sober looks, big black eyes, a pale face and a black coat on their shoulders. *Self portrait as Hamlet* seems cut out from Eminescu's lyricism.

At Delacroix, the color is piled in where the action is concentrated, because he wanted to reproduce everything in its essence. (Gautier 1990, 148)

⁴ <https://uploads7.wikiart.org/images/eugene-delacroix/self-portrait-as-hamlet-1821.jpg!Large.jpg> (1.12.2020)

⁵ Our translation

Baudelaire, referring to Delacroix in the Salon of 1846, stated that a painting is, in fact, a reflection of the inner thinking of the creator, who “dominates the model, as the creator the creation.” (Apud Matei Călinescu 2017, 75)

Both in Eminescu and Delacroix, contrast plays an important role alongside the light effect, because it functions as “a night eye in the service of great visions”, it is full of unpredictable sensibilities loaded with special meanings and significations. (Tiutuica 1984, 51)

*Mephistopheles aloft*⁶

Mephistopheles aloft is another painting signed by Delacroix, which depicts the image of a demon walking over a church. The demon appears as an angel with large white wings and bulging eyes. He is corpulent, strong, and can destroy everything around him, he has a demonic look and an evil smile. He seems to be flying over a city, near a church. The demon appears in the foreground, and below him, in the background, appears the shadow of the city where we can distinguish the presence of a church. The setting is nocturnal, in the distance

⁶ https://dailyartartwork.s3.amazonaws.com/byocCTAOCV_ipad.jpg (1.12.2020)

you can spot the moon covered by the shadow of the buildings. Dark, black and gray shades are used, which contribute to the creation of an oppressive state.

We encounter this image in the Eminescu setting, in poems, such as *At the Passing of Prince Stirbey* and *Angel and Demon*. As we well know, the motive of the demon is specific to romantics, the whole romantic poetry, with its various characters are under the sign of the demonic-angelic antithesis, “with a specific weave of ideas and symbols”. (Loghinovski 1979, 104)

In *The Passing of Prince Stirbey* appears the image of an angel with black wings and a diadem of thorns, as well as the image of moving towers that indicate pain, mourning: “the towers move in mourning their brass hearts/and an angel with black wings, with a tiara of thorns”.⁷ (*At the Passing of Prince Stirbey*) The atmosphere is gloomy, the chromatics of the landscape are dark, just like in Delacroix's painting.

In *Angel and Demon* we find the image of a demon with sunken eyes, with a sad and wrinkled forehead, who stands next to a cross and watches over: “Hidden in the deepest darkness, leaning on a marble cross/wrapped up in a thick black shadow,/ like a demon *He* keeps watch./He puts out his hands and leys them where the cross-arms form a crotch/deep his eyes in sockets sunken, deep the lines his forehead cross” (*Angel and Demon*, trad. Andrei Bantaş, p. 27) This image resembles Delacroix's painting, and in both contexts, the demon seems to watch over, both Delacroix's demon and Eminescu's have the same gloomy features. Black is the predominant color in both descriptions. For Delacroix, color is not an ornament, it's a feeling. (Oprescu 1986, 244)

Delacroix portrays anger and the demonic as defining features of Romanticism. These elements can also be found in Eminescu's poetry, in the portrayal of the demonic

The similarity between Eminescu's poetry and the painting of that time is due to the concepts developed by Romanticism, which allowed the creation of a European community that had the same principles and the same way of perceiving art, thus, offering the possibility of creating an artistic network, whose promoters, the poets and painters, formed a union of compositions, in which they merged their works, and, implicitly, their destinies in different shapes and color tones. Although each of them has acquired a unique status in their national culture, overall, they form a unity, which has developed under the same sphere of influence, directly or indirectly.

In conclusion, the resemblance between Eminescu's poetics and the painting of that time denotes that the romantic language knows no borders, it is common to all artists of that time, be they painters or writers, has its origin inside the creator and reflects the deepest emotions, feelings, concerns and dreams of the artist.

BIBLIOGRAPHY

- Art Gallery. Viața și operele marilor protagoniști ai artei. E. Delacroix*, nr. 29, București, De Agostini, 2007
- BRION, Marcel, *Pictura romantică*, traducerea și prefață de Modest Morariu, București, Editura Meridiane, 1972.
- CĂLINESCU, G.; CĂLINESCU, Matei; MARINO, Adrian; VIANU, Tudor, *Clasicism, baroc, romantism*, Cluj, Editura Dacia, 1971.
- CĂLINESCU, Matei, *Conceptul modern de poezie. De la romantism la avangardă*, București, Humanitas, 2017.
- CLARK, Kenneth, *Revolta romantică. Arta romantică în opoziție cu cea clasică*, traducere de Mihai Gramatopol, București, Editura Meridiane, 1981.
- DIMA, Al., *Romantismul european în trăsăturile lui dominante*, în „Romantismul românesc și romantismul european”, volum îngrijit de Alexandru Balaci, Al. Dima și Yvette Nafta, București, [f. e.], 1970, p. 19-26.
- EMINESCU, *Opere*, vol. I. *Poezii*, Ediție îngrijită de D. Vatamaniuc, *Prefață* de Eugen Simion, București, Univers Enciclopedic, 1999.
- EMINESCU, Mihai, *Poezii/poems*, ediție bilingvă, traducere de Leon Levițchi și Andrei Bantaş, București, Teora, 2000.

⁷ Our translation.

EMINESCU, Mihai, *Poezii/Poems*, selecție de Dan Grigorescu și Emil Moangă, cuvânt înainte de Dan Grigorescu, București, Editura „Grai și Suflet - Cultura Națională”, 2000.

FOCILLON, Henri, *La peinture aux XIXe siècle. Le retour a 'Antique – Le Romantisme*, Paris, Librairie Renouard - H. Laurens, éditeur, 1927.

FOLKIERSKI, Wladislaw, *Între clasicism și romantism. Studiu despre estetica și esteticienii secolului al XVIII-lea*, vol. I, traducere de Mioara și Pan Izverna, prefață de Irima Mavrodin, București, Editura Meridiane, 1988.

GAUTIER, Théophile, *Istoria romantismului*, vol. I, traducere de Mioara și Pan Izverna, prefață de Irima Mavrodin, București, Editura Minerva, 1990.

HAUTECOEUR, Louis, *Literatura și pictura în Franța. Secolele XVII-XX*, traducere de Alexandru George, București, Editura Meridiane, 1982.

LOGHINOVSKI, Elena, *De la demon la luceafăr. Motivul demonic la Lermontov și romantismul european*, București, Editura Univers, 1979.

MIHĂILESCU, Dan, *Limbaajul culorilor și al formelor*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

OPRESCU, G., *Manual de istoria artei. Clasicismul. Romantismul*, București, Editura Meridiane, 1986.

POPA, N. I., *Romantismul francez și romantismul românesc*, în „Romantismul românesc și romantismul european”, volum îngrijit de Alexandru Balaci, Al. Dima și Yvette Nafta, București, [f. e.], 1970, p. 99-110.

TIUTUICA, Dumitru, *Creativitate și ideal*, Iași, Junimea, 1984.

PICTURES SOURCES

https://dailyartartwork.s3.amazonaws.com/byocCTAOCV_ipad.jpg (1.12.2020)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/23/Eugene_Delacroix__Horse_Frightened_by_Lightning_-_Google_Art_Project.jpg (1.12.2020)

<https://uploads7.wikiart.org/images/eugene-delacroix/self-portrait-as-hamlet-1821.jpg!Large.jpg> (1.12.2020)

A PROPOSAL FOR ASSESSMENT IN TRANSLATION TECHNOLOGY CLASSES

Halil İbrahim BALKUL

Asst. Prof. Dr. / Department of Translation Studies, Sakarya University, Turkey

Abstract

Translation technologies, namely translation tools, have dominated the flow of daily translation tasks in the sector. In this regard, translation departments have started to implement these tools in their education programs. The implementation of translation technology teaching in the curriculum has also brought some pedagogical difficulties for these institutions. Both the technical aspect of translation technologies and educational considerations in teaching of these tools put translation departments in the search of pedagogical remedies. Thus, the present research aims at laying out fundamental components of assessment procedures in translation technology classes with reference to testing / assessment studies both in educational sciences and translation studies. The offered assessment solutions in the present research can be modified and developed by different translator training departments with different institutional needs and expectations. In the study, both formative and summative assessment techniques are introduced in the context of translation technology teaching and the study concludes with pedagogical suggestions for translator trainers.

Key Words: assessment, translator education, translation technologies, translation studies

1. Introduction

Translation profession, which has always been on the agenda of linguists, statesmen, traders and different agents of society, is one of the earliest professions in the world. With a great emphasis on intercultural communication, the history witnessed institutional translation schools such as Toledo School and Baghdad School. Global need for translation & interpreting paved the way for the foundation of translation departments at university level worldwide. Undoubtedly, emerging technologies in different areas have also affected both translation industry and translation departments. Hence translation departments have started to search all possible solutions in order not to fall behind the changing translation sector. In this sense, the courses mainly focusing on translation technologies have appeared in the curricula of translator training institutions. Meanwhile, the need to tackle pedagogical considerations related to translation technology teaching arose in training practices. Material development and assessment are two components of the aforementioned pedagogical considerations for translation departments. Postponing material development for further research, the present research aims to uncover the gems of assessment procedures in translation technology teaching.

Translation technologies, which can be broadly categorized as machine translation programs and computer assisted translation (CAT) tools, started to appear in the 1940s during the Cold War Period with early attempts of machine translation programs and have evolved a lot in recent years. Although 1990s and early 2000s witnessed the discussions about the usability of CAT tools and machine translation programs (Hutchins, 2010), today not only linguists, translators and computer scientists but also the people from different professional backgrounds mention about translation tools and present their opinions about the (im) possibility of translating with the help of computers. No matter how fierce arguments are held for the use of machine translation and CAT tools, today it is a reality that machine translation and post-editing practices dominate the translation sector (See: Massardo et al. 2016; Guerberof-Arenas and Moorkens, 2019; Macias et al. 2020)

On the other hand, the literature review on the use of translation technologies in translation departments dates back to the beginning of the 21st century with naïve studies which mainly concentrate on the necessity of translation technologies in academia and the presentation of the state-of-the-art translation tools (See: Rodrigo, 2001; Jaatinen and Jääskeläinen, 2006; Secară and Hartley, 2008). Under these circumstances, it would not be realistic hoping to find an abundant research pile about the assessment practices for translation technology classes. To this end, this study modestly lays out what kind of assessment methods and techniques can be used

in translation technology classes. In the study; diagnostic assessment, formative assessment and summative assessment practices are introduced for the assessment procedure in translation technology classes.

After a brief introduction to the topic, the study continues with the second section which presents the fundamental concepts and literature review about the assessment in translator education. Then the forthcoming section is engaged with possible assessment methods and techniques to be used in translation technology classes. Finally, the study ends with conclusion and pedagogical suggestions for translator trainers.

2. Assessment in Translator Education

Being an educational term, assessment has been defined by different scholars with various emphasis related to their philosophy of teaching and testing. In a broad sense, Turgut (1984) defines assessment as a decision-making activity based on a criterion or criteria after the measurement process. According to Klimkowski (2014), assessment is obtaining information on the degree of change (in knowledge, skills and behaviour) which takes place in the learner, as a result of classroom activities. In a more detailed perspective, Preseas (2012) views assessment as a tool fostering reflection on the teaching and learning process with regard to:

- a) accounting for learners' performance in relation to one or more competences in the training program,
- b) encouraging students' control of the learning process,
- c) measuring the success of teachers' pedagogical practices, and
- d) taking learners one step closer to the qualification they aim at reaching.

With reference to the ideas of Presas, it can be put forward that assessment in an educational setting is multi-layered. Indeed, assessment in education includes getting to a decision about the effectiveness of a training program, together with the performances of both trainers and trainees. Nevertheless, the present study mainly puts emphasis on the students' performance assessment in translator education.

Translator education field has been affected by pedagogical innovations and mainstream translation theories. While early translation scholars heavily depended upon linguistic approaches in translation teaching, functional approaches and insights obtained from modern pedagogical research and translation theories have been adapted to translation teaching (Balkul, 2016).

In their seminal paper, Martinez-Melis & Hurtado Albir (2001) categorize assessment practices in translation studies into three groups, which are: assessment in published translation (mainly literary translation), assessment in professional translation and assessment in translation teaching. Parallel to the scope of this paper, assessment in translation teaching will be highlighted here. In an assessment process for trainee translators, the goal is undoubtedly to determine whether they acquired the necessary skills in the training program; in other words, the purpose of assessment in translator education is to make a decision about whether trainee translators can exhibit professional-like translator skills.

In the assessment of trainee translators' academic performance in translation degree programs, three assessment types come forward, which are: diagnostic assessment, formative assessment and summative assessment. Diagnostic assessment can be briefly defined as examining an individual's profile of strengths and weaknesses, and comparing them against certain norms or criteria (Delandshere, 1990). Diagnostic assessment can mainly be applied at the beginning of a training session or admission to a training program. It can also be stated that diagnostic assessment deals with students' previous knowledge and skills. Particularly, this type of assessment can be used in certification exams or aptitude tests. The second assessment type, formative assessment, is actually about providing feedback on students' performance to improve and accelerate learning (Sadler, 1998). Here, the main emphasis is on the learning process itself, not grading. In the translator education context, as Pietrzak (2017) keynoted, the aim of formative assessment is to provide the teacher necessary information to arrange the organization of translation activities. On the other hand, summative assessment deals with whether students achieved a particular level of proficiency that is required for a given course / study program. In fact, summative assessment's main focus is to reach an idea / conclusion about the learning

process; in other words, it might even be asserted that summative assessment is more related to grading procedure than other assessment types.

3. Assessment in Translation Technology Classes

In translation degree programs, there are different types of courses such as theory-oriented courses, practice-oriented courses and general culture courses. Depending on the institutional objectives of translation programs and the needs of trainee translators, translation technology classes are mostly practice-oriented at undergraduate level. However, these classes can also be taught with more emphasis on the theoretical knowledge about CAT tools and machine translation. The priority of this paper will be practice-oriented translation technology classes. Accordingly, it would be reasonable to start with diagnostic assessment in translation technology classes.

3.1. Diagnostic Assessment

Benefiting from the teaching experiences of the author, it can be initially recommended to test general information technology usage skills of students at the beginning of translation degree programs. Because the students, who lack use of word-processors effectively and failing to transform different document types such as XML, HTML and PDF, can have further problems with learning CAT tools and localization suites. Rather than pure theoretical knowledge, students' practical skills to use and transform these document types need to be tested. Then their knowledge and performance related to the use of desktop publishing tools and machine translation programs must be assessed. Without the aforementioned pre-learning process assessment, it would not be fair to set techno-geek students and technology literate students at basic-level in the same learning environment. Afterwards, a questionnaire or group-interview which aims at discovering learners' needs and expectations towards translation technologies can be administered. Thus, a more realistic and student-centered teaching plan can be applied. The following questions are of great importance for the above-mentioned qualitative research for the successful implementation of translation technology classes in translation degree programs. Besides, the replies to be given for the following questions can shape the teaching / learning environment in translation technology classes.

- What do you know about the effects of technology on translation?
- Do you think that it is possible to carry out translation projects without referring to technological tools?
- How well do you perform in office programs and other word processor programs?
- What do you know about CAT tools and machine translation programs?
- Have you ever completed a translation project by using CAT tools and machine translation programs?

3.2. Formative Assessment

Having strong continuous learning roots, formative assessment deals with learning as a continuous activity and pays special attention to the learning cycle which occurs among students, teachers and other actors in education. Hence learning outcomes of students had better be stored in data files so as to observe their learning process in terms of technological tools usage in translator education. In this sense, translation teachers can utilize digital portfolios. Students' translation projects which were prepared by using translation tools can be stored and the degree of using these technologies during the translation process can be noted for each file. Also, students may be asked to keep translation commentaries, namely translation diaries. In this way, teachers can further comment on the students' learning process and provide necessary help for better learning outcomes. As suggested by Pietrzak (2017) formative assessment can function as a means of constructive feedback in translation teaching. Besides, the learning tracks of students can be used as a learning material by future trainee translators. At this point, it can be asserted that formative assessment can also help material development in translation (technology) teaching. Due to the fact that translation exercises in translation classes are heavily context-bounded and user-bounded, the traces of previously translated texts can be highly beneficial for further use. As suggested by Kussmaul (1995), translation students learn a lot by their mistakes, and the mistakes of

their peers. To this end, making use of previously translated texts and the students' commentaries about the translation process can help future students be aware of some tips and traps related to the use of translation technologies in translation projects. These useful insights can be in a close relation with the pre-translation process, translation process and post-translation process since the use of translation technologies can cover all three aforementioned phases of a translation project.

3.2.1. Pre-translation process

In the pre-translation process, a student is supposed to have the competence of deciding whether to use a specific translation tool in a translation project. As known by most professionals in the translation industry, there are numerous translation-related tools in the market and it is the duty of translator / translator trainee to decide the cost / benefit balance in the use of translation tools. At this step, it is of high importance for a candidate translator to have the competence of translation technology evaluation; that is to say, the competence of choosing the best tool among the others to fit his/her translation purpose. For instance, a non-commercial free version of a machine translation program can be beneficial for a translation brief while more sophisticated and paid tools can be required for a more challenging translation project. Meanwhile, it is also noteworthy to pay attention to the deadline and speed of a translation project. While a three-page of translation brief, which requires the creative use of figurative language can be carried out by translating from scratch, a technical text which is full of repetitive terminology can be translated faster and more consistently via using a translation memory tool that was fed with lots of related terms in the previous translation projects.

From the assessment perspective, it is the duty of translator trainers to observe the decision-making process of translator trainees and provide quick feedback in the required moments. Also, translator trainers might ask trainee translators to describe the pre-translation process and write down any obstacles they met and the problem-solving strategies they applied. Thus, teachers can better understand the progress level of students in the pre-translation process and decide whether to go one step more in the use of translation tools during the translation process or go back to the research abilities to choose necessary translation tools for a translation project. Moreover, translator trainers can prepare a check-list for the students to make a decision which tools to use or not in a specific translation brief. Below can one see some sample questions for a check-list to be used in pre-translation project about the use of translation technologies:

- Do you think it is necessary to use translation tools for this translation project when you consider cost/value/time issues?
- If yes, which translation tools would you like to use? Why?
- Do you think that you can effectively use the tools that you would like?
- If no, what can you do to improve your skills to use these tools?
- Do you need further assistance from the teacher or friends?
- Which information sources can you refer for a better use of these tools?

3.2.2. Translation Process

In practice-oriented classes, translator trainees carry out their translation briefs during the lesson or mostly at home. Based on teaching experiences of the author at Sakarya University in Turkey, students are expected to complete their translation projects before coming to the classroom. Then the translator trainer and the students discuss translation solutions that the students found for translation problems in the provided translation task. Thus, it might be difficult for the teacher to observe the translating process of the students synchronously. On the other hand, if students are engaged with their translation projects on a virtual class which allows the teacher to monitor their activities synchronously, the teacher can comment on their translating process right away. Indeed, some screen recording tools can be used by translation teachers to observe students while translating. In this way, teachers can witness the problems of the students during the translation process and interfere with the process synchronously. In fact, for ergonomic reasons, it would be unrealistic to expect a translator trainer to observe the translation process of a large classroom effectively, which is full of 50 students. Hence the

above-mentioned monitoring sessions can be better applied with the help of teaching assistants or in smaller classes.

To consider the topic in the special context of translation technology usage, it can be put forward that it is significant for a translator trainer to observe the translation process of students while using translation tools. Because the degree of students' use of translation technologies while translating can be better understood in an observable method. In this way, translator trainers can observe hands-on practice of translator trainees while using translation technologies and provide them with necessary tutoring. In such a context, keeping reflective diaries seems very useful for teachers. Depending on the notes in the diaries, teachers can have an opinion about translation technology usage competence of translation students. Likewise, the notes of the students, which describe translation technology usage strategy in a translation task, can be beneficial for teachers to track the ongoing progress level of the students related to the use of translation technologies.

Learning portfolios, be it in hard copy or soft copy, can also function as a determiner for the translation technology usage for both teachers and students. Students can assess their progress level on their own in the form of self-assessment, with their classmates in the form of peer-assessment and with their teacher in the form of heterogeneous assessment as suggested by Galan-Manas & Hurtado-Albir (2015). On the other hand, it needs to be kept in mind that grading students' performance is not the scope of formative assessment, instead it is important to facilitate the learning process and motivate learners for better learning outcomes. In this regard, it is crucial to support students with as much as constructive feedback rather than bombarding them with instructions. It is so normal to have technical problems related to the use of translation technologies from the perspective of students. Therefore, teachers should lead the students to the necessary ports where they can anchor their learning ships. Indeed, it is of great importance to equip students with problem solving strategies. As known by many practitioners in technical sectors, there always appear problems in technical devices and there are not often ready-cut remedies and prescriptions for them. A candidate translator should learn how to find his way in the technologized world of translation which has been dominated by translation technologies particularly for the last 20 years. At this point, life-long learning strategies come forefront. With the guidance of a translator trainer, the first thing a candidate translator should learn about the use of translation technologies is that translation technologies will always evolve and the fundamental skill to acquire in translator education is to be aware of technological progress and be engaged with translation tools as much as possible.

3.2.3. Post-translation Process

Translation technologies appear on the stage of translation in the post-translation process as auxiliary tools for better target text solutions. As known by most translators and language professionals, there is not an ideal / best version of a translation product; that is to say, better solutions can always be presented for target language segments. Thus, the post-translation process is highly bound on translation technologies in the daily tasks of translators. For instance, grammar & spelling checkers, machine translation programs, term banks, proofreaders and other related tools come to the forefront in the post-translation process. It must be the duty of a translator / translator trainee to choose the best tool among the aforementioned ones to fit his/her translation purposes for better translation outcomes.

Teaching and translating experiences of the author reveal that the translation projects, which were prepared with great efforts in the pre-translation and translation process, get lost due to carelessness and negligence in the post-translation process. Therefore, a trainee translator must be aware of the fact that a translation brief is not fully completed until it is handed in the client and given feedback about the product. In order to obtain maximum productivity from translator candidates, they must be instructed about the workflow of translation business. From the angle of formative assessment, a translator trainer should inform all above-mentioned issues to trainees and facilitate them with a more collaborative and constructive learning approach by giving regular feedback. Also, it is significant for candidate translators to justify why they used some specific tools in their translation projects. For this reason, both written justification and oral explanation about the post-translation process can be expected from translator trainees; in this way, a teacher can be more acknowledged about their translating performance. Also, as keynoted by Yang et al. (2017), CAT tools such as SDL Trados Studio and memoQ can be used for a formative assessment in translation technology classes. Learners can be encouraged to witness their own mistakes whilst translating a document in CAT tools with quality assurance segments which are available in these tools.

In the post-translation process, another important issue to tackle is the transformation of different document types. A translator trainer can also ask trainees to change the document type of translation product and check whether they can manage to deal with different files. Today, many translation workbench programs can transform documents into different formats such as from PDF to WORD, TMX to XML and WORD to HTML. After document formatting, translators / translator trainees must be careful about whether there are any missing parts in the document, especially in figures, tables and numbers. Translator trainers therefore should take all the above-mentioned aspects into account while assessing translation technology usage of students in translation projects. A check-list can be prepared before the end of the translation project and the questions about the use of translation tools can appear there. While this list can be used as a teacher-assessment form in a formative manner, it can also be used as a peer-assessment and self-assessment form. As in other processes of formative assessment, the purpose here is not grading but accelerating the learning process and laying out the progress level of students in terms of translation technology usage. The following questions can appear in the aforementioned check-list.

- Do you think that the post-translation process requires the use of some translation tools? If yes, which tools are they?
- Do you think that you made use of all necessary translation technologies in your translation project?
- Did you have any technical problems with the use of translation tools in the post-translation process?
- If yes, do you need any teacher's or peer's assistance in this process?
- Have you checked the required file formatting? Do you need any file converter tools?

3.3. Summative Assessment

Summative assessment, which is mostly related to grading and reaching a conclusion about a learning scenario, is also significant in translator education and there appear noteworthy studies in the literature about the topic (See: Martinez Melis & Hurtado-Albir, 2001; Colina, 2003; Hurtado-Albir & Pavani, 2018). Indeed, it can be explicitly stated that summative assessment is the mostly researched area of assessment in translator education. On the other hand, it can be easily put forward that the area of assessment in translation technology classes has not been researched in depth. Before laying out pedagogical remedies for summative assessment in translation technology classes, it is a must for a trainer to determine the target learning outcomes and the expected behavioral change of students towards translation technologies. While the aforementioned determination process can be handled for small learner groups for a course, it can also be arranged for the whole translation department students in a degree program. Abaitua (2000) asserts that there are different levels of being a translation technology user, which are:

- Having a general view about translation technologies
- Using translation technologies at basic level
- Having the competence of teaching translation technologies
- Having the competence of evaluating different translation technologies
- Managing translation technologies
- Designing translation technologies

As seen above, there are different levels of using translation technologies. If the aim of a translation technology course is to teach students to be aware of translation technologies and the effect of technology on translation on a theoretical basis, it would be sufficient to use written exams, multiple-choice exams and essays to assess students' summative performance in the course. Nonetheless, more contemporary summative assessment techniques might be required if the aim of the course is to equip the learners with professional-like translation technology usage competence. In this regard, hands-on practice examinations can be utilized to see the know-

how skills of trainee translators while using translation technologies in a translation project. Furthermore, teachers might ask learners to evaluate the usability of different translation technologies for a translation brief. In such a scenario, even non-detailed essays can be practical to use. Besides, the total amount of time spent while translating a document by using translation technologies and translating from the scratch can be compared and contrasted with a deep focus on the ergonomic use of translation technologies in translation projects. Moreover, students can be invited to do classroom presentations to display their translation technology skills. This activity can be handled either with physical attendance to the class or on a virtual mode. Apart from all these pedagogical solutions, teachers can also make use of rubrics while trying to reach an idea about the performance of students. Both holistic and analytic rubrics can be useful at this point. The rubrics which are carefully designed and tailored according to the needs of students and learning objectives can make the assessment process more objective and display observable results related to the learning process.

Conclusion

In our information era, the need for rapid translation in many professional fields has also accelerated the use of translation technologies in the translation sector. Hence translation departments need to equip their trainee translators with necessary instrumental competence (PACTE, 2009) in order to catch up with the competitive translation market. However, the research on assessment in translation technology teaching is still at infancy level. This modest research aimed at presenting a couple of pedagogical remedies to be used in the assessment of translation technology usage competence at translation degree programs. The study tackled assessment procedures at three different dimensions, which are: diagnostic assessment, formative assessment and summative assessment. Various methods and techniques were introduced to translation teachers, originating from mostly the author's teaching experiences and literature review. The study strongly emphasizes that pedagogical solutions offered here can be applied in different teaching contexts only after implementing necessary changes to fit learning outcomes and student expectations for translation technology courses.

The study highlights that assessment approaches to implement in translation technology classes depend on the target translator profile to reach at the end of the course / program. Therefore, translator technology trainers need to analyze the current translation market both at local level and international level so as to determine what technology usage skills translation market wants from translators. Besides, both program developers and translator trainers need to envisage the development in the translation market and try to prepare translator trainees for the future translation market which seems to be technologized more in the near future. At this point, both translator trainers and translator trainees need to assess their translation technology skills with a formative point of view in order not to fall behind market requirements. Last but not the least, the opinions of translation market leaders should also be taken into account while determining the objectives of translation technology classes. Accordingly, assessment activities can be prepared for translation technology classes and students can be encouraged to be engaged with technological tools more. Furthermore, students can be urged to discover different translation technologies outside the classroom in peer groups. In this way, both collaborative learning is supported and students get prepared for peer-assessment techniques.

In further research on assessment in translation technology classes, more empirical data are required so as to test the efficiency of different assessment methods and techniques. The attitudes of learners towards different assessment applications can be detected via surveys and interviews. Thus, the origins of the problems which hinder student performance in translation technology classes can be uncovered and necessary solutions can be offered for translator trainers. Overall, it can be concluded that translation technology usage skills are of great importance for future translators; therefore, both teaching and assessment activities need to be planned well with a more focus on life-long learning and professional development mentality.

References

- Abaitua, J. (2000). Is it worth learning translation technology? *International Journal of Translation*, 12, 21-39.
- Balkul, H. I. (2016). Translation technologies: A dilemma between translation industry and academia. *International Journal of Language Academy*, 4(4), 100-108.
- Colina, S. (2003). *Teaching Translation: From Research to the Classroom*. Boston: McGraw Hill.

- Delandshere, G. (1990). Diagnostic assessment procedures. In Herbert Walberg & Geneva Haertel (eds.), *The International Encyclopedia of Educational Evaluation* (pp. 340–343). Oxford: Pergamon Press.
- Galán-Mañas, A. & Hurtado Albir, A. (2015). Competence assessment procedures in translator training. *The Interpreter and Translator Trainer*, 9(1), 63-82.
- Guerberof Arenas, A., & Moorkens, J. (2019). Machine translation and post-editing training as part of a master's programme. *Jostrans: The Journal of Specialised Translation*, (31), 217-238.
- Hurtado Albir, A. & Pavani, S. (2018). An empirical study on multidimensional summative assessment in translation teaching. *The Interpreter and Translator Trainer*, 12(1), 25-47.
- Hutchins, W. (2010). Machine translation: A concise history. *Journal of Translation Studies*, 13(1–2), 29–70.
- Jaatinen, H. & Jääskeläinen, R. (2006). Introducing IT in Translator Training: Experiences from the COLC Project. In A. Pym, A. Perekrestenko and B. Starink (eds.). *Translation Technology and its Teaching (with much mention of localization)* (pp.83-88). Tarragona: Intercultural Studies Group.
- Klimkowski, K. (2014). Assessment as an instrument of change in translator and interpreter education. In Magdalena Charzyńska-Wójcik, Jerzy Wójcik, Anna Bloch-Rozmej (eds). *Language Change: Faces and Facets* (pp.111-127). Lublin, Catholic University of Lublin Publishing.
- Kussmaul, P. (1995). *Training the translator* (Vol. 10). Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Macías, L. P., Ramos, M. D. M. S., & Rico, C. (2020). Study on the Usefulness of Machine Translation in the Migratory Context: Analysis of Translators' Perceptions. *Open Linguistics*, 6(1), 68-76.
- Martínez Melis, N., & Hurtado Albir, A. (2001). Assessment in translation studies: Research needs. *Meta: journal des traducteurs/Meta: Translators' Journal*, 46(2), 272-287.
- Massardo, I., Jaap van der M. & Maxim K. (2016). *TAUS Translation Technology Landscape Report*. De Rijp, The Netherlands: TAUS BV.
- PACTE (2009). Results of the Validation of the PACTE Translation Competence Model: Acceptability and Decision Making. *Across Languages and Cultures*. Vol. 10. No. 2. 207–230.
- Pietrzak, P. (2017). A methodology for formative assessment: Feedback tools in the translation classroom. *Kwartalnik Neofilologiczny* 64 (1): 66–80. Warsaw: Polska Akademia Nauk.
- Presas, M. (2012). Training translators in the European higher education area: a model for evaluating learning outcomes. *The Interpreter and Translator Trainer*, 6(2), 139-169.
- Rodrigo, E. Y. (September 2001). Making MT commonplace intTranslation training curricula: Too many misconceptions, so much potential!. In *MT Summit VIII. CD-ROM Proceedings of the 8th International Machine Translation Summit-'Machine Translation in the Information Age*. Santiago de Compostela Spain: 45-49.
- Sadler, D. R. (1998). Formative assessment: Revisiting the territory. *Assessment in education: principles, policy & practice*, 5(1), 77-84.
- Secară, A. & T. Hartley (2008). eCoLoTrain - Blended Learning Resources for Translation Teachers. In V. Pellatt and E. Minelli (eds.). *Proceedings of the Bath Symposium, Bath Big Forty: Interpreting & Translating Symposium* (pp.57-71), Bath: University of Bath, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing..
- Turgut, M. F. (1984). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Saydam Matbaacılık
- Yang, J., Ciobanu, D., Reiss, C., & Secară, A. (2017). Using computer assisted translation tools' translation quality assessment functionalities to assess students' translations. *The Language Scholar*, 1(1), 90-105.

ƏLIAĞA VAHİD ƏDƏBİ MƏKTƏBİ VƏ ONUN DAVAMÇILARI

LITERARY SCHOOL OF ALIAGHA VAKHID AND HIS SUCCESSORS

Nazilə Abdullazadə

*pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının müdiri
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, ORCID/0000-0002-1829-7178*

Biz eliyərik şairə hörmət öləndən sonra,

Oxuyarıq naminə rəhmət köçəndən sonra. Vahid

Dünya ədəbiyyatında XVIII əsrdən etibarən formalaşmağa başlayan ədəbi məktəblər hər şeydən əvvəl yarandığı dövrün xüsusiyyətlərini, tələblərini özündə birləşdirən, sənətkarlarının müəyyən prinsiplərə əsaslanan birliyidir. Daha dəqiq desək, bir sənətkarın yaradıcılığını örnək götürərək onun ideya-estetik prinsiplərinə söykənən sənətkarları özündə birləşdirən birlikdir. Başqa sözlə, “Hər hansı görkəmli sənətkarın adı ilə yalnız onun əsasını qoyduğu təcrübə deyil, onun yaradıcılığında daha bütöv və kamil ifadəsini tapan ondan əvvəlki kollektiv təcrübə, eləcə də sonradan onun təsiri ilə yaranan təcrübə adlandırılır”.

Azərbaycan ədəbiyyatında sənətkarlığı, əsərləri “məktəb” olan nüfuzlu şairlər Nizami və Füzuli olmuşdur. Bu sənətkarların ədəbi irsi, yaradıcılıq xüsusiyyətləri əsrlərdir böyük bir şairlər nəslinin yetişməsində böyük rol oynamış, onların yaradıcılığına təsir göstərmiş, ilham mənbəyi olmuşdur. Ədəbi irsi məktəb statusu qazanmış şairlər sırasında XVIII əsr şairi Molla Pənah Vaqifin, XIX əsr şairi Seyid Əzim Şirvaninin, dramaturq Mirzə Fətəli Axundzadənin, yazıçı-publisist Cəlil Məmmədquluzadənin, tənqidi-realist satiranın banisi Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığı, novatorluqları xüsusi qeyd edilməlidir.

XX əsr Azərbaycan şeirinin Füzuli yadigarı, qəzəlxan Əliağa Vahidin bənzərsiz və orijinal yaradıcılığı ilə özündən sonra “məktəb” statusu qazanmasında şairlik şöhrəti ilə yanaşı, qəzəli klassik qəliblərdən azad edib ona yeni ruh, yeni məzmun verməsi, xalq danışığı dilinin ecazını, orijinallığını şeirə gətirməsi, qəzəlin texnopoetikasına yeni konstruksiyalar daxil etməsi böyük rol oynamışdır. Ə.Vahid istər lirik, istərsə də satirik şeirdə özündən sonra bir nəsil yaratmış, xalq arasında geniş yayılan meyxana ədəbi məktəbinin əsasını qoymuşdur. Məmmədəli Sail, Əliağa Bakir, Mail, Ələkbər Şahid, Şahin Fazil, Rəhim Saraylı Vahid ənənələrinin klassik şeirdə tanınmış davamçılarıdır.

Açar sözlər: ədəbi məktəb, poeziya, Vahid yaradıcılığı, qəzəl, meyxana.

ABSTRACT

Literary schools, that began forming in world literature are, first of all, the union of creators, which based on some principles, connecting characteristics and requirements of the period, on which were created in XVIII century. More precisely, it is a union of 'creators', sampling the example from the creator's work, which based on his ideological and aesthetic principles. In other words, “it's called experience, on behalf of any famous creator, not only the experience, that he founded, who found a fuller and more perfect expression in his work, previous collective experience, as well as subsequently arising due to its influence”...

Nizami and Fizuli had been authoritative poets, whose works belong to the “school” of mastering in Azerbaijani literature. Literary heritage of these creators, the generation of great poets throughout the centuries played a major role, was a source of inspiration, creative features in educating, influenced to their creativity. Among poets, who took status of the school's literary heritage, XVII century poet Mullah Panah Vagif, XIX century poet Sayyid Azim Shirvani, playwright Mirza Fatali Akhundzade, writer-publicist Jalil Mammadguluzade, the creativity and innovation founder of the critical-realistic satire, Mirza Alakbar Sabir, must be especially noted.

Ghazale creator – Aliagha Vahid, Fizuli's keepsake of XX century to Azerbaijani poetry, had the great role with his unique and original creativity, acquiring the status of a “school” along with the glory of poetry;

brought a ghazale from classic forms a new spirit providing new content; miracle of the folk speech; and brought originality to poetry, introduction of new constructure into the technopoetics of the ghazale. A. Vahid in any event of both lyrical or satirical poetry created the new generation after himself and laid the foundation of “meykhana” (satirical songs) literary school, which was widespread among the people. Mammadali Sail, Aliaga Bakir, Mail Alakbar Shahid, Shahin Fazil, Rahim Sarayli are well-known successors of Vahid tradition in classical poetry.

Key words: literary school, poetry, Vahid's creativity, ghazale, meykhana (satirical songs).

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində sənətkarlıq qüdrəti ilə özündən sonra ədəbi məktəb yaradan sənətkarlar az olmamışdır. Bu sənətkarların ədəbi irsi, yaradıcılıq xüsusiyyətləri əsrlərdir böyük bir şairlər nəslinin yetişməsində böyük rol oynamış, onların yaradıcılığına təsir göstərmiş, ilham mənbəyi olmuşdur. Ədəbi məktəblər təkcə bir nəsil sənətkarı yetişdirməmiş, ədəbiyyatın nəzəri problemlərinin həllində, poetika məsələləri, müəyyən üslub və cərəyanların formalaşmasında önəmli rol oynamışdır. Hətta “ədəbi cərəyanın yaranması və inkişaf yolunun ədəbi məktəbdən keçdiyi” [4, s.440] fikri də mövcuddur.

Prof. Z.Əsgərli yazırdı: “Ədəbi məktəb – yazıçıların yaradıcılıq birliyi forması; yaradıcılıqları bir-birinə yaxın olan sənətkarların müəyyən bir ədəbi prinsip əsasında, yaxud bir ədəbi müəllim – başçı ətrafında birləşməsidir. Ədəbi məktəbin nümayəndələri, adətən, bir-birini tanıyır, öz yaradıcılıqlarında müəyyən bir manifestə yaxud şəxsiyyətə istinad edir, bir-birinə oxşamağa, hətta bir-birini təqlid etməyə çalışır, çox vaxt birlikdə əsərlər yazırlar” [6, s.67].

Ədəbi məktəblər ya onların nümayəndələrinin yığılıqları yerin adı ilə, ya da ədəbi şəxsiyyətin adı yaxud ədəbi təsiri ilə bağlı olmuşdur. Azərbaycanda qədim dövrlərdən bəri “Nizami ədəbi məktəbi”, “Füzuli ədəbi məktəbi”, “Vaqif ədəbi məktəbi”, XIX-XX əsrlərdə “Axundzadə ədəbi məktəbi”, “Sabir ədəbi məktəbi”, “Ə.Hüseynzadə ədəbi məktəbi” və digər məktəblər meydana gəlmişdir. X.Əlimirzəyev ədəbi məktəbi formalaşmasına görə 2 yerə ayırır: 1) dahi sənətkarın ənənələri zəminində formalaşmış ədəbi məktəb; 2) üslub, estetik ideal, bədii-fəlsəfi ifadə tərzindən konkret ədəbi epoxada birləşmiş sənətkarların formalaşdırdığı ədəbi məktəb [5, s.387]. XX əsrin əvvəllərində “Molla Nəsrəddin” jurnalı öz ətrafında Ə.Haqverdiyev, M.Ə.Sabir, Ə.Qəmkişar, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Möcüz, N.Vəzirov kimi məsləkdaşlarını toplayıb “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbini yaratdı.

“Ədəbi məktəbin yaranması üçün bir çox amillərin vəhdəti zəruridir: ədəbi məktəb sahibinin avtoriteti, əsərlərinin məzmun və forma kamilliyi ilə yanaşı, mətnin interpretasiya imkanları, zəngin obrazlar sistemi, süjeti, ideya-bədii prinsipləri, üslub vəhdəti, funksional imkanlarının genişliyi, yüksək bədii ümumiləşdirmələrin ifadə olunduğu poetik dili və s.” [7, s.96]. XX əsr Azərbaycan şairi Əliağa Vahid ədəbi məktəbi bu amillərin vəhdəti əsasında, demək olar ki, hələ şairin sağlığında formalaşmışdı. Vahidin istər lirik, istərsə də satirik şeir cığırında saldıdığı iz onu həməsrlərindən fərqləndirsə də, sənətkarlıq xüsusiyyətləri uzun zaman kölgədə qalmış, yaratdığı böyük bir ədəbi məktəbin davamçılarının Vahid irsindən bəhrələndikləri, məhz klassik şeirdə və satirada (xüsusilə meyhanada) Vahid üslubunu və ənənələrini davam etdirdikləri sistemli tədqiqata cəlb edilməmişdir. Əliağa Vahid bəlkə özü də bilmədən böyük bir ədəbi məktəb yaratmış, klassik şeiri sovet ideologiyasından xilas edib milli, xəlqi ruhda, şablon bənzətmələrsiz xalqına töhfə vermişdi.

Vahid uzun əsrlər hakimi-mütləq qəzəli Füzuli seyrindən, Seyid Əzim cazibəsindən xilas edib elə bir zirvəyə yüksəlmiş ki, özündən sonra gələn şairlər bu zirvənin kölgəsindən uzaqlaşma bilmir. Vahidin obrazlar cazibəsindən, lakonik və nikbin deyimlərinin təsirindən çıxma bilməyənlər ona nəzirələr, təxmislər yazmış olsalar da, Vahid orijinallığına nail ola bilməmiş, ustadın qüdrəti və varlığı ilə öyünmüşlər. Bunlar bir daha bizə deməyə əsas verir ki, Əliağa Vahid XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında ədəbi irsi ədəbi məktəb statusu qazanan sənətkarlardan olmuşdur. Bu statusu Vahidə qazandırsa onun cəmiyyətdə və ədəbi mühitdə mövqeyi deyil, məhz sənətkarlıq qüdrəti, şairlik şöhrəti olmuşdu. Vahidin sözə və şeirə verdiyi yüksək qiymət, qəzələ gətirdiyi təkrarsız bənzətmələr, milli ruh, əsərlərinin məzmun və sənətkarlığı Vahid ədəbi məktəbinin formalaşmasının ilkin şərti və zəmini olmuşdur.

Vahidin yaşayıb-yaratdığı dövr və mühit onun sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin müxtəlif tərəflərdən özünü göstərə bildiyi bir mühit idi. “Sovet hakimiyyəti elə ilk günlərdən ədəbiyyatın da qarşısına müəyyən vəzifələr qoydu; xalq həyatındakı “müsbət dəyişiklikləri təsvir etmək, keçmişə tənqid atəşinə tutmaq, əmək cəbhəsini geniş işıqlandırmaq, yeni bolşevik insanının müsbət obrazını yaratmaq. Yeni mədəniyyət və yeni ədəbiyyat yaradıcılarının bu yürüşü “mədəni inqilab” adı ilə həyata keçirilirdi” [2, s.15]. Əsrin ikinci onilliyindən

başlayaraq milli mətbuat, ictimai fikir sahəsində görülən işlər xalqın milli mənlük şüurunun oyanmasını şərtləndirirdi ki, bu da ilk növbədə özünü ədəbiyyat və mədəniyyət sahəsində göstərirdi. Dövr, zaman baxımından bir-birinə zidd iki qütbə yaşasa da, Əliğa Vahid öz yaradıcılıq kredisinə, xalqın şairi missiyasına sadıq qalmış, bütün yaradıcılığı boyu lirika və satiranı qoşa qanad kimi davam və inkişaf etdirmişdir.

Ə.Vahid elə şair idi ki, öz sələflərindən, ustadlarından böyük işlər görməyi öyrənmişdi. Vahidə qədər anadilli ədəbiyyatımızda Həsənoğlu, Qazi Bürhanəddin, Nəsimi, Xətayi, Füzuli, Saib Təbrizi, Vaqif, Seyid Əzim qəzələ türk dili və ifadələrini gətirmiş olsalar da, qəzəlin sehrli orbitindən ayrıla bilmirdilər. Ənənəvi mövzu, “cazibeyi-eşq”, şablon təşbehlər, obrazlar qalereyası klassik şeiri səciyyələndirən atributlar idi. Vahid əsrlərin tilsimini sındıraraq qəzələ dünyəvilik, oynaqlıq, nikbinlik gətirdi. Vahidin davamçıları da təkcə onun yolunu, üslubunu davam etdirməklə kifayətlənməmiş, onu dərk etməyə, anlamağa, sadə görünən hər bir fikrində mürəkkəbliyi duymağa çalışmışlar. Onlar sanki Vahid vasitəsilə özlərini təsdiq edir, Vahidin böyük sənəti qarşısında ehtiramlarını ifadə etməyə, öz dünyagörüşlərini Vahid üslubunda oxucuya çatdırmağa çalışırdılar. Bu ədəbi məktəbin davamçıları Vahidə yazdıqları nəzirlərlə onun yaradıcılığını təqib etmiş, izləmişlər. Onların yaradıcılığında Vahid sənətinin izlərinin həm formal əlamətlərdə, həm də ideya-məzmun xüsusiyyətlərində müşahidə olunduğunu müşahidə edirik.

Klassik üslubda Füzuli, satirik üslubda Sabir ənənələrinin davamçısı Vahid hər iki sahədə özündən sonra layiqli davamçılar yetirmişdir. Seyidağa, Əliğa Bakir, Mail, Ələkbər Şahid, Şahin Fazil, Rəhim Saraylı, Məmmədəli Sail kimi Vahid şeiriyyətinin vurğunları böyük şairin qəzəldə davamçıları kimi onun yolunu davam etdirmişlər.

Taleyin ona bəxş etdiyi keşməkeşli ömür yolunu qəzəllərindəki ümid, səmimiyyət, azca çılğın, azca küskün ovqatla işıqlandıran Məmmədəli Sail Vahidin qəzəl dünyasından bir pöhrə kimi şaxələndiyini, ustadın qarşısında kiçikliyini özünəxas poetik boyalarla etiraf edir. Ərəbcə “Sail” sözünün bir mənası axıcı, axıb gedən, keçici deməkdir. Qəzəl dünyasında Vahidi qeyri-adi istedadla malik, özünü bu aləmdə axıb gedən sayan Sail oxunan, dinlənən hər bir dadlı qəzəl üçün Vahidə rəhmət oxumağı tövsiyə edir. Çünki qəzələ dad verən, duz qatan, ona sadəlik, xəlqilik qatan və meyli-məzəli edən məhz Vahid olmuşdur. “Tacidarımdır o dilbər, həm şahımdır mənim” mətləli qəzəlində Sail deyir:

Kim oxur dadlı qəzəl Vahidə rəhmət oxusun,

Sailəm mən, o isə dəhrdə dahimdir mənim.

Şair “rəhmət” kəlməsini də burada qafiyə xatirinə, sözgəlişi işlətməmişdir. Kimisə xoş işinə, əməlinə görə xatırlayanda, özündən sonra bir iz qoyanı yad edəndə Allahdan ona rəhmət – bağışlanma diləyirik. Dinlənən, eşidilən hər bir dadlı qəzəl Sailə görə, ustadının yadığıdır.

Vahidin qələm yoldaşları, xüsusilə gənc qəzəlşünaslar üzərində haqq-sayını, qayğısını Sail yüksək qiymətləndirir. Qələm dostu Mirzəcavadə həsr etdiyi qəzəldən görünür ki, Vahid şeir aləmində gənc qəzəlşünasların üstündən nəzərini əskik etməmiş, özündən sonra layiqli nəsil qoyub gedəcəyini, qəzəl şamının xəfif-xəfif titrəməsini onlara verdiyi qiymətlə hələ sağlığında bildirmişdi:

Məqami-şeridə Vahid veribdir qiymətini,

Sən idin Vahidin cümlə-varı, Mirzəcavad!

Qəzəllərindən birində özünün Füzuli, Vahid camının məstindən xumar olduğunu söyləyən şairin poeziyasında mey, içki, badə, sərməst atributlarına tez-tez rast gəlirik:

Yar əlindən alasan badəni nuş eyləyəsən,

Olacaqdır bu işin gör nə gözəl mənzərəsi

deyən Sailin “içdiyi” mey də Vahidi tərki-dünya edən meydəndir.

Vahidin ölümü münasibətilə yazdığı “Getdi” rədifli qəzəldə Sail dünyanın bətiabarı, riyakarlığı motivini aparıcı xətt kimi verir. Bir ucu gəlimli, bir ucu gedimli dünyadan kimisi şah, kimisi gədə, kimisi ay üzülü gedir. Torpaq o qədər türfə gözəllər udub ki... Fələk hərəni bir fitnə ilə aparır, çoxları gümrəh gedir bu dünyadan, dünya gedimlidir axı. “Mənəm Allah yer üzündə” deyən Firon da bir gün köç edirsə, necə Allahdır? Riyakarlıq deyilmi bu? Bu gediş ona görə ağırdır ki, bir gün ustadi-qəzəl, sevimli Vahid də bu dünyadan gedib.

*Ad qoy bu cahan içrə, ölərkən deməsinlər,
Hal əhli deyildi, özü bədxah idi, getdi.
Ta sübhə qədər dün gecə qan ağladı Sail,
Ustadı-qəzəl, xəlqimizin Vahidi getdi [9, s.47].*

Əliağa Vahid təkcə qəzəl ustalığı, söz deyimi ilə deyil, həyata bağlılığı, eşqi, vurğunluğu ilə də şair dostlarına, qəzəlخان həmtaylarına örnək, nümunə olmuşdur. Eşq qəminin dustağı sayılan Vahid nəinki sözü-söhbəti ilə, onu yaxından tanıyanların bildiyinə görə qovuşa bilmədiyi sevdiiyinə sadıqlığı, nakam sevgidə səbatı, dərdi içinə töküüb zahirdə etinasızlığı ilə seçilib, qibtə olunub. Vahid ədəbi məktəbinin layiqli yetirmələrindən olan şair Mail Vahidsiz bu dünyada özünü tənha sayır:

*Vahid bu cahan mülkünü tərk etdiyi gündən,
Mail, elə bil eşqdə tək danəyəm mən.*

Mail Vahidin hələ sağlığında şöhrət qazandığını, xalqın sevgisinə layiq olduğunu şeirlərində dəfələrlə vurğulamışdır. Mailə görə, dünya çox şairlər yetirib, onlardan tanınanı da var, özünü tanıtdıranı da. Bir neçə şeirilə xalqa tanınan şairin dövrünü da bir neçə günlük olar. Əsl sənətkar adı-sanı ilə əsrlərlə yaşar:

*Mailin bir neçə şeiri oxunar xalq içrə,
Vahidin amma əsrlərlə adı-sanı gedər.*

Şair-qəzəlخان Əliağa Bakir Vahidə ithaf etdiyi bir qəzəlində onu söz cəbhəsinin cəngavəri, söz məclisinin gövhəri adlandırır, gənc qəzəlخانların sənətinə gəlişində onun göstərdiyi qayğıyı yüksək qiymətləndirir. Ümumiyyətlə, istər Bakir, istərsə də digər qəzəlخانlar Vahidi tez-tez yad edir, Füzuli və Seyid Əzimdən sonra onu vətənin “tazə qəzəlخانı” adlandırırlar. Gördüyümüz kimi, bu, hər hansı bir ədəbiyyat tarixçisinin və ya tənqidçinin nəzəri-polemik fikri deyil, bu, xalq içindən çıxmış, ixtisasca neft mühəndisi, elmi işçi, sürücü yaxud bərbər olmalarına baxmayaraq, şeir-sənət vurğunu, qəzəlin xiridarı və vurğunu olan onlarla söz sərrafının etirafı, Vahidin böyüklüyü qarşısında kiçikliyi:

*Söz gövhəri səpdin bu gözəl gülşənə, Vahid,
Bəxş etdi qəzəl mülkünü dövrən sənə, Vahid.
Övladi-Füzuli bu zaman içrə sən oldun,
Söz məclisinin gövhərisən sən yenə, Vahid.
Ölmür o sənətkar, yaşayır, bil ki, cahanda,
Həsr eyləyir öz ömrünü kim xalqına, Vahid.
Bəxş eyləmişən, bir dəm unutmaz səni ellər,
Qiymətli xəzinə bu vətən mülkünə, Vahid.
Dövrən dolanıb, illər, əsrlər keçəcəkdir,
Rəhmət deyəcək şanlı nəsillər sənə, Vahid.
Oldun, olacaqsan, yenə də Bakirə ustad,
Arzumdu gülüstanə məzarın dönə, Vahid.*

Nə yaxşı ki, şair Bakirin arzusu çin oldu, Vahidin məzarı gec də olsa, filarmoniyanın həyatindəki büstü ilə sağlığında görmədiyini, həsrətini çəkdiyi ziyarətəgaha, gülüstana qovuşdu.

Vahidi görüb tanıyanların, səsini eşidib bədahətən söz deməyinin şahidi olanların hamısında qürur və təəsüf qarışıq bir fikir olub: “Vahid kimi qəzəlخان ola bilməz. Vahid həmişə xalqın xatirində olacaq”. Vahidsevər Rəhim Saraylı Vahidin ölümündən keçirdiyi kədəri “Dönməz” rədifli qəzəlində qələmə alır:

*Qəm çəkmə, könül, qəbrə gedən can geri dönməz,
Getdi o gözəl qəlbi saf insan, geri dönməz.*

Qəzəldə şairin ölümündən doğan kədər, təəssüf qarışıq təskinlik duyulur. Sanki şair ölümün acısını, ağrısını yüngülləşdirmək məqsədilə damardan axan qanın geri dönməyəcəyini, solan çiçəyin bir daha açmayacağını, qəfəsdən çıxıb göyə uçan quşun heç vaxt geri dönməyəcəyini bilir. Çünki azadlıq qızıl qəfəsdən daha qiymətlidir, solan bir şeyin cismini yenidən qaytarmaq mümkün olsa da, tərəvətini, ətrini vermək mümkün deyil, damardan axan qan da özünü daha rahat, asudə hiss edir, axdıqca axmaq istəyir. Yazdığı xoş, incə qəzəllərlə sevda bağını gülüstana döndərən Vahid də belədir, o heç vaxt geri dönməz, çünki bu qoca dünyada ölümə əlac yoxdur, qəbrə gedən can geri dönməz. Qəzəlin son iki beytində şair bu dönmə qibtə edir, onun solan çiçək, tökülən qan, qəbir evinə gedən can kimi dönməzliyi cisminin yoxluğu ilə bağlı deyil. Bu dönməzlik ona görə gözəldir ki, ona ehtiyac yoxdur, o, min-min ürəkdə, dillərdə yaşayır, xalqın qəlbinə hopub. Xalq öz sevdini, yaşatdığını qoruyur, onu necə itirə bilər ki, geri dönmə də ehtiyac olsun? Digər tərəfdən, o – Vahid gülə, bülbülə, şeirə, sənətə ruh verib, ruhlar isə əbədiyaşardır. O ölmür ki, dirilə də bilsin. Vahid bir də ona görə geri dönməz ki, o – Təkdir, onun kimi qəzəlxan bir daha dünyaya gəlməz.

*Dillərdə gəzir yazdığı xoş incə qəzəllər,
Sevda bağını etdi gülüstan, geri dönməz.
Vahid kimi ustadı sevirdi min-min ürəklər,
Yad eyləyəcək xalq onu hər an, geri dönməz.
Ruh verdi, Rəhim, güllərə, bülbüllərə Vahid,
Düşdü dilə getdi, o qəzəlxan geri dönməz.*

Ölməz Füzuli, Seyid Əzim yaradıcılığından bəhrələnən, kiçik həcmli qəzəllərlə muğam aləminə imza atan Ələkbər Şahid Vahidə ünvanladığı bir neçə qəzəldə dilinin sadəliyini qəzəlxanlıqda vacib bilir. Şahidə görə, Vahid kimi sadə bir dildə yazı bilən əbədiyyən xalqındır. Xalqın içindən gələn xəlqiliylə ona tən olar. O durduqca yaşar:

*Şahid, əbədi xalqım ilə tən yaşaram mən,
Vahid kimi bir sadə qəzəlxan ola bilsəm.*

Şairin “Minərdi qiymətə qədrim əgər dildarım olsaydı” mətləli qəzəli mövzu və sənətkarlıq baxımından xüsusilə diqqətə layiqdir. 6 beytdən ibarət qəzəl aşiqin eşq yolunda çəkdiyi əzabın, düşdüyü möhnətin acı şikayətlərini əks etdirsə də, vahidənə bir üslubla – nikbin notlarla tamamlanır. Şahid özünü o vaxt xoşbəxt sanır ki, Vahid kimi gözəl şeirləri olardı:

*Minərdi qiymətə qədrim əgər dildarım olsaydı,
Olardım aşiqi-sadiq, vəfalı yarım olsaydı.
Yarım canım qalıbdır, hicri-yar ilə gedib yarım,
Bütün vəslə yetərdim mən, əgər kim yarım olsaydı.*

*Olardım mən də şairlər içində bəxtəvər şair,
Əgər Vahid kimi, Şahid, gözəl əşarım olsaydı.*

Əliəğa Vahidin “Mən aləmə minnət çəkirəm yar həvəsində, Yarım sa gəzir şövq ilə əğyar həvəsində” mətləli qəzəlinə Ələkbər Şahid nəzirə yazmış, onu “munisi-can”, “cananələrin canı” adlandırmışdır. Onun söylədiyi hər “sadə” qəzələ belə kimsə asan deyə bilmir, Vahidin hər sadə kəlamında bir dərin hikmət, mürəkkəbliyi olduğu şairə gün kimi aydındır. Özünə qəzəli-qəzəli asanlıqla ram edən Vahidin mərtəbə-mərtəbə yüksələn beytlərini əhli-cahan “əhsən” deyib alqışlayır.

*Bir sirr deyil, irsdi bu, eşq yolunda,
Aşiq çəkə zillət nə qədər zar həvəsində.*

*Qal əhli sevər zurnanı məclisdə, edər qal,
Hal əhli sükut eylər, olar tar həvəsində.*

*Hər elmi olan kəslərə şeiriyyəti açma,
Olsun ki, o kəs olmaya əsar həvəsində.*

*Bu mətləi Şahid görüb, Abbas bəyənmiş,
Vəsl et, ola ta cümlə xiridar həvəsində.*

*Adını zikr edirəm, var nə qədər cismdə can,
Çünki cananələrin canısan, ey munisi-can.*

*Çox asan ram elədin özünə qəzəli-qəzəli,
Odu kim müşki-xütən qədr tapıb oldu əyan.*

*Mərtəbə-mərtəbə yüksəldi sənin beylərin,
Ovci-əflakidə dinlər səni hər əhli-cahan.*

*Vahida, Şahidinəm, dediyin sadə qəzəl,
Çox çətindir deyə bir kimsənə, sən sanma asan.*

Vahidin qəzəldə davamçıları – Seyidağa, Əliağa Bakir, Mail, Ələkbər Şahid, Şahin Fazil, Rəhim Saraylı, Məmmədli Sail Vahidə ustadi-əzəm kimi baxmış, özlərini onun sənətindən bir yarpaq götürməklə fəxr etdiklərini söyləmişlər. Şahin Fazil Vahidin “Demədim dərdimi cananə, yadımdan çıxdı” mətlili qəzəlindən ruhlanaraq “Dərdimi cananə deyim, yoxsa yox?” qəzəlini yazmışdır. Seyidağa Vahidin qəzəldə üslubunu, dilinin sadəliyini yüksək qiymətləndirmiş, qəzəl yazanları, həmçinin özünü Vahid kimi sadə yazmağa səsləmişdir. Bu şairlərin yaradıcılığında Vahidə nəzirələr, Vahidin adının anıldığı qəzəllər yetərincədir. Ləli-gövhərə bənzədilən Vahidi şair dostları, davamçıları kimsəyə bərabər tuta bilmir. Aşıqın vəslə çatanda aldığı zövq cəmi səfalara, zövqlərə bir olmadığı kimi, Vahid də şeir dünyasının gövhəri, qiymətli daşdır. Vahid ədəbi məktəbinin davamçıları əsasən, qəzəlin bakir, yeni nümunələrini yaratmış, qəzəllərilə musiqimizi, xüsusilə muğam janrını zənginləşdirmişlər.

Özünü böyük Füzulinin yadigarı sayan, “eşq həmmalı” Vahid nə qədər incə ruhlu, aşıqanə qəzəllər müəllifi kimi şöhrətlənmişsə, bir o qədər kəskin ruhlu satiralar, şən, duzlu meyxanalar müəllifi kimi tanınmışdı. 1880-1915-ci illərdə Bakıda fəaliyyət göstərən “Məcməuş-şüəra” ədəbi məclisində bədahətən söz deyən sənətkarlardan biri də Əliağa Vahid idi.

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim janrlarından biri kimi meyxana Bakı kəndlərində, daha sonralar Abşeronda, qismən də Cənubi Azərbaycanda yayılıb. Bakı kəndlərinin toy-düyünlərində, məclislərdə bədahətən söz deyən sinədəftər meyxana ustalarının şöhrəti kəndbəkənd, şəhərbəşəhər aşmış, bu söz sənətini və xiridarlarını yaşatmışdır.

Vahidə qədər bakılı Mirzə Bağır, Atababa Hicri kimi məşhur meyxana ustalarının yaradıcılığı ilə şair məclislərdən tanış idi. Vahid sələflərindən fərqli olaraq, meyxanaya satirik məzmunla yanaşı, yumoristik ruh qatmış, meyxananın məzmununu ictimailəşdirmişdir. Vahid meyxanayı dar çərçivədən, “dost-tanış” məclisindən çıxarıb onu geniş auditoriyaya çıxarmış, bu xalq şeiri janrına istilik, doğmalığ qatmış, Vahid meyxana ədəbi məktəbini əsasını qoymuşdur. Balaqardaş, Ağahüseyn, Mirzə Cavad, Soltan, Bəbir Şağani, Mir Paşa, Əlislam, Sabir (Cabbaroğlu), Müsəddiq (Məmmədli Hüseyn oğlu), Ədalət, Nizami Rəmzi, Kəbir Azəri, Ağasəlim Çildağ, Atababa Hicri, Yarməmməd, Ağamirzə, Tahir Rəvan, Məşədibaba meyxana sahəsində Vahid ənənələrini davam etdirmiş, onunla deyişmiş, dəfələrlə onu xatırlamışlar.

Ədalət dəyişmələrində Vahidi hər meyxanəyə fərzənə sayır, Nizami Rəmzi onu Şəhriyara bərabər tuturdu:

*Ötüb keçdi Vahidi meyxanələr,
Nuş edərdik şərəfli peymanələr,
Şölə saçdı Vahidlə qəmxanələr,
Cana məlhəm sözün salaq yadımıza,
O köhnə dövrəni salaq yadımıza [5, s.90].*

Nizami Rəmzi:

*Yurdumuzda yazılıb gözəl-gözəl qəzəllər,
Atalardan qalıbdır çoxlu zərbi-məsəllər,
Şairlər çox yazıblar bu aləmdə qəzəllər,
Fərz elədim Vahidi Şəhriyar ilən gəzər [5, s.101].*

Sinədəftər bədihəçi, meyxana ustası Vahidin “Çildağ” təxəllüsünü verdiyi Ağasəlim Çildağ özünü böyük şairdən bir nişanə, onun yadigarı sayır. Vahidin həmişə fərəhləndiyini, onun məclisində meyxananı böyük şairdən öyrəndiyini etiraf edən Ağasəlim onun Azərbaycandan kənar da şöhrət qazandığını, zəmanənin bir daha Vahid yetirməyəcəyini təəssüflə bildirir. Vahidi ustadı kimi yad edən şairin bir çox meyxanalarından onun Bakı toylarında məşhur olduğunu da görürük:

*Mən həmişə sənənlə fərəhlənmişəm,
Həmişə sənənin məclisində gəlmişəm,
Meyxanəni mən səndən öyrənmişəm,
Mən qalmışam səndən nişanə, Vahid!
Yetirməyəcək səndən zəmanə, Vahid!
Bir dənə gəlmişdin cahanə, Vahid!*

Buzovnalı Rəhimağa Vahidi meyxanada “ustadı-əzəm” sayır, Vahidin ağzından çıxan hər bir sözü lələ bənzədir. Onu yad eləyənin, yaşadan meyxana məclislərində şairə ehtiyac olduğunu Rəhimağa qələm dostları ilə dəyişmələrində xatırlayır. O, “Gəlin tutaq qafiyəsin Vahidin, Qoy eşidək biz də səsin Vahidin” meyxanasına yazdığı təxəllüsdə Vahidin ölümündən sonra məzarının başsız qaldığını, dünyaya bir də belə ustad gəlməyəcəyini vurğulayır:

*Vahidsiz keçməz idi meyxanələr,
Biganə idi ona qəmxanələr,
Olmuş idi mövzusu dürdanələr,
Gəlin tutaq qafiyəsin Vahidin,
Qoy eşidək bir də səsin Vahidin!
Şair-qəzəlxan bizə Vahid olub,
Meyxanələrdə əzəm Vahid olub,
Qəzəl yazan dürr sözə Vahid olub,
Gəlin tutaq qafiyəsin Vahidin,
Qoy eşidək bir də səsin Vahidin! [5, s.145].*

Meyxanaçı Rəvan “Xalqı sevir Vahidi gözəl qəzəlxan kimi, Məlhəm olub sözləri xəstəyə dərman kimi” qafiyəli meyxanasında Vahidin öz sənətilə doğma Masazır kəndini aləmə tanıtdığını, xanəndələrin dilində qəzəllərinin məşhur olduğunu, sadəliyi ilə bütün sənətsevərlərin sevimlisinə çevrildiyini qələmə alır:

Sənətkar ölmür – ölməz o, dünyadan köçsə də,

*Aylar, illər, əsrlər, qərinələr keçsə də,
Ruhu qəlbimizdədi, cismən ölüb getsə də,
Xalqı onu dəfn edib əhli-müsəlman kimi,
Xalqı sevir Vahidi gözəl qəzəlخان kimi,
Məlhəm olub sözləri xəstəyə dərman kimi!* [5, s.181].

Özündən sonra klassik və satirik şeiri məcrasına yönəldən, dil, üslub baxımından təsirindən çıxmağa qoymayan Vahid yaradıcılığı boyu özünəməxsusluğu, dildə sadəliyi, lakonikliyi, milliliyi, xəlqiliyi təbliğ etmişdir. Vahidin əsərlərində obrazın psixoloji vəziyyəti, bədiilik, səmimi tərz, bişmiş ifadələr o qədər yüksək səviyyədədir ki, Vahid hələ sağlığında ədəbi məktəb yarada biləcək bir düha oldu. Onun interpretasiya imkanlarının genişliyinə görə seçilən yaradıcılığı bu ədəbi məktəbin meydana gəlməsində böyük rol oynamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abşeron meyxanaları. Bakı: “Böz Oğuz” nəşriyyatı, 1993, 200 s.
2. Əhmədov B. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. XX əsr. II c. Bakı, 2010, 436 s.
3. Əliağa Vahid haqqında bildiklərimiz. Tərtibçi: M.Nuruoğlu. Bakı: “Şərq-Qərb”, 1995, 240s.
4. Əliyev M. Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları. Bakı: “Elm və təhsil”, 2009, 480 s.
5. Əlimirzəyev X. Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları. Bakı: “Nurlan”, 2008, 424 s.
6. Əsgərli Z. Poetika: izahlı sözlük. Bakı: “Elm”, 2014, 262 s.
7. Mahmudova A. Füzuli ədəbi məktəbi (XVI-XVIII əsrlər). Bakı: “Elm və təhsil”, 2019, 200s.
8. Meyxanalar. Bakı: “Yazıçı”, 1993, 275 s.
9. Sail M. Qiymətli olur söz həmişə. Bakı, 1993, 127 s.
10. Şəmsizadə N. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı: “Proqres” nəşriyyatı, 2012, 434 s.
11. Vahid Ə. Qəzəllər. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1964, 363 s.
12. Vahid Ə. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Lider Nəşriyyat”, 2005, 472 s.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

FELDMAREŞAL HELMUNT von MOLTKE'NİN TÜRKİYE MEKTUPLARI'NDA TÜRK FOLKLORUNA AİT İZLER

TRACES OF THE TURKISH FOLKLOR IN FIELD-MARSHAL HELMUNT von MOLTKE'S TURKEY LETTERS

Doç. Dr. Mehmet Alptekin

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Orcid No: 0000-0003-2387-2576

ÖZET

19. yüzyılda gelişmeye başlayan *folklor* diğer adıyla *halk bilimi*, bir ülkede veya bölgede yaşayan halkın maddi ve manevi kültür ürünlerini (sözlü edebiyatını, geçiş dönemi uygulamalarını, gelenek-göreneklerini, ritüellerini, batıl inançlarını, halk mutfağını, halk müziğini, halk oyunlarını, halk hekimliğini vb.) tespit ederek inceleyen bilim dalıdır. Halk bilimciler çalışma materyallerini sözlü kaynaklardan derledikleri gibi çeşitli yazılı kaynaklardan da (komşu milletlerin tarihi kaynaklarından, geçmiş dönemlerde yazılmış tarihi ve edebi eserlerden) tespit edebilmektedir. Bu kaynaklardan biri çeşitli nedenlerle farklı bir ülkelerde bulunan seyyah, sefir ve asker gibi yetkililerin gözlemlerini aktardıkları ürünlerdir. Bu ürünler içerisinde mektuplar önemli bir yere sahiptir.

Bir dileği, bir haberi ya da duyguyu karşı tarafa iletmek için yazılan mektuplar en eski iletişim araçlarından. Teknolojinin henüz gelişmediği dönemlerin ürünü olan mektuplar, bir dönemin zihniyetini (askerî, siyasi, ekonomik, dinî vb.) yani dönemin yaşam biçimini bize en iyi yansıtan metin türlerinin başında yer almaktadır. Bu nedenle bir dönem çeşitli nedenlerle yurtdışında bulunmuş devlet adamlarının ve bazı kişilerin mektupları birer belge niteliğindedir. Bu eserler, o dönemin panoramasını sunması açısından önemlidir.

Bildiri konumuzu oluşturan Feldmareşal Helmunt von Moltke'nin *Türkiye Mektupları* adlı eseri onun 1835-1839 yılları arasında Türkiye'de askerî vazifesi sırasında yazdığı 66 mektuptan oluşmaktadır. Görevi esnasında Osmanlı ülkesinde birçok şehri gezme fırsatı bulan Moltke'nin Türkiye mektuplarında Türk folkloruna ait tespitler de dikkat çekicidir. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği bu çalışmada doküman incelemesi yönteminden faydalanılarak içerik analizi yapılmıştır. Bu sayede mektuplarda geçen Türk folkloruna (kültür hayatı) ilişkin unsurlar tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Moltke, mektup, Türk folkloru, tespit.

ABSTRACT

Folklore, also known as *folk lore*, which started to develop in the 19th century, includes the material and spiritual cultural products of the people living in a country or region (oral literature, transitional practices, traditions, rituals, superstitions, folk cuisine, folk music, folk dances, folk medicine etc.) is the branch of science that examines and detects. Folk scientists can identify and compile their study materials from oral sources, as well as from various written sources (historical and literary works written in the past from the historical sources of neighboring nations). One of these sources is the products in which officials such as travelers, ambassadors and soldiers who are in different countries for various reasons convey their observations. Letters have an important place among these products.

Letters written to convey a wish, news or emotion are among the oldest communication tools. Letters, which are the products of the periods when technology was not yet developed, are among the types of texts that best reflect the mentality of an era (military, political, economic, religious, etc.), that is, the lifestyle of the period. For this reason, the letters of statesmen and some people who have been abroad for a period of time are documents. These works are important in terms of presenting the panorama of that period.

Report issues that are making our Field-Marshal Helmunt von Moltke's book called Letters from Turkey constitute the 66 letters he wrote during his military duty in Turkey between the years 1835-1839. During the mission who had the opportunity to visit many countries in Ottoman Turkey detection of Turkish folklore

Moltke's letters are also noteworthy. In this study, in which qualitative research method was adopted, content analysis was made by using the document analysis method. In this way, elements related to Turkish folklore (cultural life) mentioned in the letters were determined.

Keywords: Moltke, letter, Turkish folklore, determination.

GİRİŞ

Helmuth von Moltke 26 Ekim 1800'de Almanya/Meklenburg'un Parchin kasabasında doğmuştur. 19 yaşında Danimarka ordusunda subay olmuş ve 1822'de Almanya hizmetine girmiştir. 1835-1839 yıllarında Osmanlı (Türk) ordusunda askerî öğretmen ve tahkimat uzmanı olarak çalışmıştır. 1840'ta Almanya'ya dönmüş ve kısa sürede kendini gösterip 1857'de Danimarka ile Prusya arasındaki savaşta genelkurmay başkanı olarak bu savaşı fiilen idare etmiştir. 1870 Alman-Fransız savaşında Alman orduları genelkurmay başkanı olan Moltke, harbin kazanılmasında büyük rol oynamış ve kendisine bu harpte feldmareşallik ile kont unvanı verilmiştir (Moltke 1969: 7).

Yüzbaşı Moltke; 30 Kasım 1835'te Bükreş, Rusçuk ve Edirne üzerinden yaptığı çetin yolculuktan sonra İstanbul'a ulaşmıştır. O sırada memleketini her bakımdan zamanının gereklerine uydurmak isteyen Sultan II. Mahmut padişah'tır. (Moltke 1969: 7). Yeniçeri Ocağı yeni kaldırmış, yerine Avrupa usulleriyle yetiştirilmiş bir ordu kurulmaya teşebbüs edilmiştir. Bu vesileyle Osmanlı ülkesine gelen Moltke, başlangıçta istemediği hâlde 1835-1839 yılları arasında Türkiye'de alikonmuştur (Moltke 1969:7).

Moltke'nin Türkiye Mektupları adlı eseri; birkaç çeşit yazı birleştirilerek meydana getirilmiştir. Mektupların büyük bir kısmı Moltke'nin ailesine (anne ve babasına) göndermiş olduğu mektuplardır. Bunun yanında Prusya sefiri kont Königsmarck'a ya da Prusya genel kurmay başkanına yazdığı mektuplar ve Anadolu'da kendisi gibi Osmanlı hizmetlerinde bulunan arkadaşlarına (Fisher ve von Bincke) yazdığı mektuplar da mevcuttur. 1872 yılında Paris'te çıkan *Le Temps* gazetesinde Türkiye Mektupları'ndan bazı parçaların çevirileri ve eserin hulâsası basılmış fakat henüz canlılığını koruyan bilgiler içerdiği için de yazarın adı verilmemiştir (Moltke 1969:7).

Moltke, özel hayatında son derece alçak gönüllü birisi olarak bilinmekle birlikte az konuşmasından ötürü de kendisine "Suskun Feldmareşal" denilmiştir. Askerî meziyetlerinin yanında geniş bilgisi, kudretli kalemıyla de şöhrat kazanmıştır (Moltke 1969:7). Moltke'nin Türkiye Mektupları âdeta bir seyahatname sayfalarından alınma intibai uyandırmaktadır. Çanakkale, Dobruca, Tuna boyları, İzmir, Antep, Maraş, Malatya, Sivas gibi birçok şehri gezme ve gözlemleme fırsatı bulmuştur. Bu vesileyle Anadolu'da karantina, siyasi ve askerî durum hakkında bilgi edinmesinin yanında bazı şehirlerdeki mimari eserleri ve tabiatı çok güzel tasvir etmiştir.

Moltke'nin mektupları, Osmanlı ülkesinde gezip gördüğü yerleri kendi üslubu ile canlı tasvirlerle anlatan eşsiz bir eserdir. 66 mektuptan oluşan eser, gezip gördüğü yerler hakkında oldukça önemli bilgiler içermektedir. Teknolojinin henüz gelişmediği dönemlerin ürünü olan mektuplar, bir dönemin zihniyetini (askerî, siyasi, ekonomik, dinî vb.) yani dönemin yaşam biçimini bize en iyi yansıtan metin türlerinin başında yer almaktadır. Bu nedenle bir dönem çeşitli nedenlerle yurtdışında bulunmuş devlet adamlarının ve bazı kişilerin mektupları birer belge niteliğindedir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde eser; Türk kültürü, tarihi, coğrafyası, toplum yapısı hakkında bilgiler veren ansiklopedik bir yapıya sahiptir.

Eser 19. yüzyıl Osmanlı ülkesindeki kültürel hayat hakkında bilgiler sunan bir vesika durumundadır. Moltke'nin görev yaptığı yerlerdeki halkın dil, din, gündelik yaşamları hakkında unsurlar yer almaktadır. Bunun yanında Osmanlı ülkesinde Müslim ve gayri Müslim halkın gündelik yaşamları, meslekî, ekonomik ve kültürel durumları vb. hakkında sayısız bilgiler mevcuttur.

Moltke'nin Türkiye Mektupları adlı eserinde Türk folkloruyla ilgili tespitler *Yerleşim Yerleri ve Türleri, Barınak-Konut (Halk Mimarisi), Aydınlanma ve Isınma, Taşıtlar ve Taşıma Teknikleri, Halk Ekonomisi, Beslenme ve Besin Türleri, Giyim-Kuşam, Halk Hekimliği, Halk İnançları, Bayramlar-Karşulamalar-Uğurlamalar, Halk Edebiyatı Ürünleri, Halk Eğlenceleri (Sporlar)* olmak 12 başlık altında değerlendirilmiştir. Folklor ürünlerinin sınıflandırılmasında Sedat Veyis Örnek'in Türk Halkbilimi (1977: 17-20) adlı eserinden faydalanılmıştır.

MOLTKE’NİN TÜRKİYE MEKTUPLARI’NDA TÜRK FOLKLORUNA AİT İZLER

1. Yerleşim Yerleri ve Türleri

Halkbiliminin inceleme alanına giren yerleşim türlerinin belirlenmesinde bir yerdeki iklim, coğrafi konum, geçim kaynakları, ulaşım olanakları vb. unsurlar etkilidir. Bu yönüyle Anadolu’nun her coğrafi bölgesinde farklı yerleşim yeri ve türlerine rastlamak mümkündür. “Tarih boyunca gelişim gösteren yerleşimlerin dokusu incelendiğinde mekânların oluşumunda maddi ihtiyaçların yanında, toplumsal değerler ve inançlarında önemli rol oynadığı görülmektedir. Yerleşim özelliklerini coğrafi çevre kadar, örf ve âdetler de etkiler.”(Öztürk ve Şimşek 2019:15).

Moltke, Anadolu gezisi sırasında birçok ilginç yerleşim yeri (köy, kasaba, il) tasvirinde bulunur. Moltke’nin Anadolu’da bulunduğu zamanda dikkatini çeken yerleşim yerleri içerisinde yaylak ve kışlaklar yer almaktadır.

Moltke, Ankara merkeze yaklaşık 145 km uzaklıkta olan Şereflikoçhisar’a geldiğinde burada bataklık alanların karşısında bazı yaylakların olduğunu görür. 3 Kasım 1838’deki mektubunda “Yaylak” ve “Kışlak”ın Türkmenler için önemine değinir. Türkmenlerin yazın, sürülerini otlatmak için oturdukları evlere “yaylak” ve kış ikametgahlarını geçirdikleri yerlere “kışlak” adı verildiğine temas eder. Ayrıca askerlerin oturdukları yerlere de “kışla” adı verildiğini, çünkü askerlerin şehirlerde bile yazın çadırda yaşadıklarını söyler (221)¹.

Onun yolculuğu sırasında Anadolu’daki birçok köy, nahiye ve şehirdeki yerleşim yeri ve türleri hakkında da tespitler mevcuttur.

2. Barınak-Konut (Halk Mimarisi)

Halk mimarisi, halkın kültürel değerleri etrafında oluşturduğu her türlü konut, barınak, inşa ve bunların yapım organizasyonudur. Anadolu’daki yerleşim yerlerindeki eski kalıntılar ve tarihi eserler geçmiş kültürleri öğrenebilmemiz bakımından önemli bilgi kaynaklarıdır.

Halk mimarisinin derin manada incelendiğinde bir bütünler yumağı olduğu görülebilir. “Halk mimarisi bu bütünlük içerisinde incelendiğinde; söz konusu toplumun bazı değer yargıları, aile ve akrabalık ilişkileri, komşuluk ilişkileri, gelenek görenek ve inançları, sosyal ve toplumsal organizasyon hakkında bilgi veren en önemli kültür ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır.” (<https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-80990/halk-mimarisi.html>).

1835-1839 yılları arasında Osmanlı ülkesinde konargöçer, yarı konargöçer ve yerleşik yaşamla ilgili birçok mimari yapının varlığını bir arada görebilmekteyiz.

Moltke 6 Nisan 1838’de yazdığı mektubunda Maraş’tan bir aileye misafir olduğunu ve bu ailenin kıl çadırda oturduğunu belirtir. Bu arada çadırın bölümleri hakkında da bilgi verir. “Çadırın içi (tıpkı ötekiler gibi bu da keçi kılından dokunmuş kara çuldandı) hasırdan alçak bölmelerle birçok odaya ayrılmıştı; bunlarda yabancılar, kadınlar, atlar, develer, inekler, keçiler hep ayrı ayrı yerlerini buluyorlardı” (157).

Osmanlı ülkesinde yerleşik yaşama geçişin ilk mimari eserleri olan çardaklar da Moltke’nin dikkatini çekmiştir. Çardak adı verilen ev şekli, arkası dağa veya toprağa gelmek şartıyla yan tarafları kuru taşla örülür ki kapısı ve penceresi yoktur, kibleye bakan ön tarafı tamamen açıktır. Bu evlerin üzeri mertek (kiriş) ve pardı (bazen çam pürü) ile kapatıldıktan sonra üzerine toprak dökülür (Alptekin 2014: 7).

Öyle ki burada tasvir ettiği çardaklar birbirine benzemekle beraber yapı için kullanılan malzemeler arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. 25 Ekim 1835’te Orsova’dan ayrılışları sırasında gördüğü kulübeleri (çardak) “Üzerleri ağaç dallarından bir dalla örtülmüş ağaç kovuklarından başka bir şey değildi.” (16-17) şekli izah ederek basit yapılar olarak göstermektedir. 25 Ekim 1835’te yazdığı diğer bir mektubunda Eflak’taki evlerin (çardak) toprağa gömülü olduğu ve sadece çalı çırpı ile damların örtülü olduğunu ifade eder (18). 16 Mart 1838 tarihindeki mektubunda Elazığ/Keban’daki evleri şu şekilde betimler: “Köyün evleri düz toprakla örtülü, arkalarını da bir tepeye vermişler. Öyle ki bir taraftan gelince insan evlerin farkına varamıyor.” (150). Elazığ/Harpur tarafında da bu kerpiç evlerin varlığından bahseder. “Evler, kerpiçten yapılmış, balçıkla sıvanmıştı. Üstleri kütükten ve topraktan teraslar ile örtülmüştü. Bunlar çamurdan yapıma ama temiz meskenlerdi.” (152).

¹ Çalışmada yer alan masal metinler Feldmareşal Helmunt Von Moltke’nin Türkiye Mektupları (1969) adlı eserinden alındığı için yalnızca sayfa numaraları verilmiştir.

Moltke, Anadolu'daki basit yapılar haricinde şehir merkezindeki yapıların da ana malzemesi olarak toprağın kullanıldığına dikkat çeker. Malatya'daki evlerin hatta camilerin ve hamamların çamurla sıvalı olduğunu belirtir (155). Bunun yanında coğrafyadaki malzemelere bağlı olarak diğer çamurdan yapılmış evlerin varlığından bahseder.

6 Nisan 1838 tarihli mektubunda Urfa'daki mimari eserleri tasvir ederken şehrin yüksek yerlerinde kum taşlarının oyulması ile meskenler elde edilirken düzlük alanlarda Çarmelik'te taş ve çamurdan yapılmış kubbeli evler onun dikkatini çeker. Köyde birbirine yakın inşa edilmiş yüzlerce meskenin varlığını belirterek bu meskenlerin birinin ahır, birinin harem, bir başkasının misafir kabul yeri olduğunu ifade eder (162).

Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da 23 Kasım 1836 tarihli mektubunda; İstanbul evlerinin hep tahtadan hatta padişahın büyük saraylarının bile geniş tahta barınaklardan başka bir şey olmayıp taş temel üzerine ince kalaslardan zayıf, çoğu zaman pek yüksek iskelet kurularak, bunların tahtayla kaplanıp içinin sıvandığını damının da kiremitle örüldüğünü aktarmaktadır (77).

O dönem Osmanlı kültür ve medeniyeti için önemli hanlar da Moltke'nin gözünden kaçmamıştır. Hanlar, 15. ve 16. yüzyıllarda yolcu konaklama mantığını, kent içinde devam ettiren yapılar olmuşlardır (Atalan ve Arel 2016: 221). 18 Haziran 1836 (Beyoğlu)'da yazdığı mektubunda İstanbul'daki hanların tasvirini yapmaktadır. Hanların biricik taş meskenler olduğunu ifade ederken iç dış özelliklerini tasvir etmektedir. Bunun yanında handa misafir olan kişilerin sadece burada bir hasır bulabileceğini diğer eşyaları yolcuların kendi getirmesi gerektiğine dikkat çeker (57).

Moltke'nin dikkatini çeken bir diğer yapı da halk tarafından kutsal kabul edilen türbelerdir. "Türbeler, manevi gücü ve meziyeti olduğu düşünülen kişilerin defnedildikleri, halk tarafından kutsal olarak bilinen mekânlardır. Bu ziyaret yerleri, kutsallığın mekânsal anlamda şekillenmiş biçimidir. Bu mekânlarda hacet, dilek, istek, murat gibi kavramlarla ifade edilen talepler dile getirilmektedir. Bu talepler bazen bir takım ritüellerle tamamlanmaktadır." (Kimya 2019: II). "Türbe; en güzel mermer ve balgami taştan yapılmaz, üzeri kubbe ile örtülüdür. Yüksek defne ya da çınarın gölgesi altındadır. Binanın ortasındaki sanduka değerli Keşmir şalları ile örtülüdür. Türbelerin yanında çok defa imaret, hastane, bir çeşme bulunur." (57).

1837'de İstanbul/Büyükdere'den yazdığı mektubunda buradaki mezarların mimari özelliklerinin de Moltke'nin dikkatini çektiği görülmektedir. Mezarların yapımında kullanılan malzemeler ve mezarlardaki ayırt edici unsurları mektubunda belirtmiştir. "Ölü Müslümanın yüzü kutsal Mekke şehrine dönüktür, baş ucunda zarif şekilli ve üzerine Kur'an'dan ayetlerle ölenin adı kazılı bir mermer dikilidir, yazılar çok defa yaldızlıdır. Direğin kafasında da bir kavuk vardır." (83). Bunun yanında Türk kadınlarının mezar taşlarının çiçeklerle süslediğini ve evlenmemiş kızların da bir gül goncası ile belli edildiğini belirtir (83).

3. Aydınlanma ve Isınma

Moltke'nin Anadolu yolculuğu sırasında halkın aydınlanma ve ısınma konusunda da bilgiler vermektedir. 4 Ocak 1835 tarihli İstanbul gezisinde Ramazan'dan dolayı akşamları dışarının meşalelerle çevrenin aydınlatıldığını söyler (30). Bunun yanında Anadolu'da ise aydınlatma amaçlı farklı yöntemlerin varlığından da söz eder. 6 Nisan 1838'de Urfa'da misafir olduklarında kendilerine deve tezeği ve bir cins ot kökünden ateş yaktıklarını belirtir (162). Böylece hem aydınlanma hem de ısınma ihtiyaçları giderilmiş hem de çeşitli böcek ve haşerelere karşı tedbir alınmıştır.

8 Mart 1838 tarihinde Amasya ve Tokat civarında iken insanların yolculuk sırasında ısınmak için çarelerine değinir. "Türkler yatağını fukaraca yiyeceğini ve çubuğunu yanında taşır. Geceleyin kürküne ve halılarına sarılır. Yola çıktığı sırada oturduğu yerden hemen hiç ayrılmaz." (144). Moltke de Malatya'da bulunduğu sırada gece gündüz arasındaki sıcak farkının fazla oluşundan ötürü sırtındaki kürkünü uzun süre üzerinden çıkarmamıştır.

4. Taşıtlar ve Taşıma Teknikleri

Türklerin Orta Asya'da atlarla başlayan ilişkisi Anadolu'ya geldikten sonra da devam etmiştir. Türkler at yetiştiriciliğiyle ilgili üstünlüklerini burada da korumuşlardır (Karaman 2019: 8). Anadolu'nun iklim özellikleri ve coğrafi koşullarına bağlı olarak Moltke'nin yolculuk sırasında en çok kullandığı binit attır. Günlük hayatının bir parçası olduğu için mektubunda atlarla ilgili detaylı bilgiler aktardığı görülmektedir.

18 Ocak 1837'deki mektubunda atların tarif edilemeyecek kadar uysal olduğunu ifade ederken atlarla ilgili de bilgiler çeşitli bilgiler vermekte ve Türkler için atın önemini de anlatmaktadır: “Türklerin en yiğit Arap atlarına binilebilir; hayvan canlı ve oynak olabilir gemi ağzına alır fakat ne ısırır ne de çifteler.” (82). Moltke, Musul'da iken bölgedeki gezisi sırasında Arap atları ve soyları hakkında da bilgi vermektedir. Bölgede Küheylan cinsi atların Hz. Süleyman'ın Küheylan isimli atına dayandırıldığını söylemektedir. Bölgede cins atların doğumlarıyla birlikte ana ve babalarını gösteren bir şecerelerinin hazırlanıp boyunlarına asıldığını belirtmektedir (174). Bunun yanında yine atların çektiği arabaların önemine dikkat çekerek arabanın tamamen ağaçtan yapıldığını belirtir (25 Ekim 1835). “Bütün arabada tek bir demir bile yoktur. Dingil başlıkları dingilleri her yeri ağaçtandır. Atların koşumlarında da maden aramak boşunadır.” (16). Arabayı sekiz atın çektiğini gerektiği yerlerde de iklim özelliklerine ve coğrafi koşullara bağlı olarak arabaya manda koşulduğunu ifade eder. 8 Mart 1838 tarihinde Amasya ve Tokat civarındaki yolculuğunda bunu anlatır (144).

Moltke'nin Anadolu'da karşılaştığı yük hayvanları arasında onu en çok etkileyeni develerdir. Deve yetiştiriciliği de Türk toplum hayatında önemli mesleklerden biridir. Orta Asya'dan Anadolu'ya geldikten sonra da deve yetiştiriciliğine ve develeri binit ve yük taşıma vasıtası olarak kullanmaya devam etmişlerdir (Alptekin 2019: 2-11). Develerin cüssesine rağmen eşeklerin kontrolünde olması onun dikkatinden kaçmamıştır. 4 Ağustos 1836 İzmir gezisinde, Moltke derin ıssızlık içinde sadece uzun diziler hâlinde birbiri ardı sıra, salına salına ağır adımlarla küçük bir eşeğin üstünde en önde giden kılavuzun peşinden giden ağır yüklü devlerin çan sesleri eşliğinde ilerlemelerini anlatmaktadır (62). Devlerin az susması, tezeğinin yakıt, tüylerinin çadır ve elbise yapımında kullanılabileceği hakkında bilgi vermekle birlikte deve sütünün tayı da beslemek için kullanıldığını aktarır. Moltke, deve etinin sağlıklı ve lezzetli olduğunu söyleyip derisi ve kemiklerinin de işe yaradığını belirtir (174, 176).

Moltke develerin önünde ilerleyerek onlara rehberlik yapan eşeği kısa mesafelerde binit olarak da kullanmıştır. 4 Ağustos 1836 tarihli mektubunda İzmir gezisinde, Moltke bir eşek üzerinde yolculuk yaptığını anlatır. “Rahvan bi eşeğin üzerinde bir elinde ipten bir yular...” (61). Diğer bir binit olarak coğrafi şartlardan dolayı yol alınması güç yerlerde katırlara başvurulduğu görülmektedir. Moltke 26 Mart 1836'da Maraş tarafına yol alırken orada katırlardan faydalandıklarını not eder. “Bu hayvanlar çok mükemmel yürüyorlar. Kayalıklarda ve uçurum kenarlarında rahatça dizginsiz gitmektedirler.” (156).

Moltke, Musul'a kadar bir sal üzerinde Dicle üzerinde yolculuk yapmıştır. Musul'a kadar yaptığı yolculuğunda sal yapımını tasvir eder (1 Mayıs 1838). Türklerin yedikleri koyun ve keçinin derilerini mümkün olduğu kadar az göğsünden yarıklarını ve itina ile yüzdüklerini sonra dikip ayaklarını bağladıklarını belirtir. Bu tulumun üflenerek şişirildiğini ve yapılan salın altına dört ya da beş sıra hâlinde bağlanarak salın üzerine biraz yapraklı dal, sonra bir hasır ve halı yayılıp böylece rahat rahat nehirde ilerlendiğini ifade eder (166).

5. Halk Ekonomisi

Halk ekonomisinin temelini; üretim, pazarlama ve tüketim basamakları oluşturmaktadır. Öyle ki Moltke, Anadolu'nun değişik yerlerini gezdiği sırada çeşitli gözlemlerde bulunmuştur. Gözlemlerinde Anadolu'da yetişen ürünler ve bunların ekonomiye katkıları hakkında bilgiler de vermiştir.

Moltke, Elazığ/Harput'tan (20 Temmuz 1838) Malatya'ya geldiğinde Malatya'da dut ağaçlarının çokluğundan yola çıkarak bu yörede ipek böceği yetiştiriciliğinin yapılabileceği kanısına varır. Hatta bu amaçla ipeğin bu nefis metanın üretiminin Asbuz'ya (Malatya) sokmak için Bursa yahut Amasya'dan birkaç ipekçiyi buraya getirmenin ne kadar faydalı olacağını Hafız Paşa'ya anlatmıştır. Çünkü burada en az 20-30 bin dut ağacının olduğunu gözlemlemiştir (208).

Malatya'da iklim özelliklerine göre yetişen mevsimlik meyveler Moltke'nin dikkatini çekmiştir. Yöre halkının yazın Asbuzu (şimdiki Malatya)'ya göç ettiğini belirtirken burasının kiraz, elma, kayısı, ceviz, incir ağaçları yetiştiriciliği için uygun iklim ve toprak yapısına sahip olduğunu belirtmektedir (155).

20 Kasım 1835'te yazdığı mektupta, İstanbul'da halkın geçimini sağlamak için kendi ürünlerini pazarlara götürerek sattıklarını gözlemlemiştir. Yerköy'deki pazarda pamuk ve yarı ipekli dokumalar, at koşumları, meyveler, çizme ve terliklerin satıldığını ifade etmektedir (22).

6. Beslenme ve Besin Türleri

Temel ihtiyaçlar arasında yer alan beslenme ilk dönemlerde hayatta kalma mücadelesinin bir parçası iken medeniyetin gelişmesine bağlı olarak kültürel bir değer hâline gelmiştir. “Her toplumun kendine özgü yeme alışkanlıklarının olmasının nedeni, o toplumdaki kültür düzeyinin, tabii kaynakların ve endüstriyel gelişmenin farklı olmasıdır. Bu farklılıklar insanlığın var oluşundan günümüze kadar değişmekte ve gelişmektedir.” (Yıldız 2018: V).

Moltke, Anadolu’da misafir olduğu sofralarda kendisine ikram edilen yemeklerden yola çıkarak Türklerin ağız tadı hakkında fikirler ortaya koymuştur. Burada saray sofrasından asker yemeklerine kadar birçok yemek türü hakkında bilgi bulunmaktadır.

1836’da Bursa gezisi sırasında kendisine kebab ikram edildiğini dile getirirken kebapı “şişte pişirilmiş ve pideye sarılmış küçük koyun eti parçaları” şeklinde izah etmiştir. Ayrıca kebaptan sonra zeytin ve Türklerin en sevdiği tatlı helva yanında hoşafın (üzüm hoşafı) da ikram edildiğinden bahsetmiştir (58).

1837’de Balkan gezisi sırasında buradaki Türklerin ağız tadında gül reçelinin önemli bir yeri olduğunu sevdiğini anlatır (21 Mayıs 1837 tarihli mektubu). Gül reçelinin Türkiye’de pek makbul bir reçel olduğunu ve sabahları bir bardak su ile kahveden önce yenildiğini belirtmektedir (105).

Moltke, Türklerin misafirperver kimlikleri olduğunu dile getirirken Rumeli ve Bulgaristan yolculuğunu anlattığı 2 Kasım 1937 tarihli mektubunda yolculuk sırasında konakladıkları yerde kendilerine çok ilgi gösterildiğini belirtir. Misafir olduğu aile tarafından bir kazın boğazlanıp bol miktarda arpa kıyması ile karıştırılıp çorba yapılıp kendilerine ikram edildiğini anlatır (116).

Moltke, 4 Haziran 1838 tarihli mektubunda Garzan dağlarındaki askerin güçlü ve sağlıklı olmalarını iyi beslenmelerine ve özellikle kendi yaptıkları ekmeklere bağlamaktadır. Askerler burada yemekle birlikte ekmek de hazırlamaktadır. Askerlerin verilen unu ince bir pide hâlinde yoğurup ateşin üzerindeki sac bir levhada tıpkı bir omlet gibi çarçabuk pişirdiklerini ve lezzetlice tüketildiğini söyler (193).

Moltke 20 Mayıs 1836’daki mektubunda bir şehzadenin sünnet düğünü için katıldığı şölende kendilerine kuzu kızartması, un ve baldan yapılmış helva ayrıca hoşaf da sunulduğundan bahseder. (55).

7. Giyim-Kuşam

“Giyim-kuşam, bir kültürde milliliği oluşturan unsurlardan birisidir. Dünya üzerinde yan yana yaşayan farklı milletleri (kültürleri) diğerlerinden ayırmaya yarayan kendilerine özgü giysileri ve giyinme biçimleri vardır.” (Çağlayandereli, Arslan ve Mazlum 2017: 874). Anadolu’da bulunduğu sürede Moltke, Türk halkının giyim-kuşam yönünden farklılıklarını tespit etme fırsatı bulmuştur.

2 Eylül 1838 tarihli mektubunda Moltke ilk başlarda Türklerin kıyafet kültürüne özellikle de sırtlarından kürkü çıkarmamalarına akıl erdiremediğini ifade eder. Malatya’da bulunduğu sırada bütün yaz yanındakiler gibi kendisi de hiç sırtından kürkünü çıkarmamıştır. Gündüz hava sıcaklığı 28 dereceye kadar çıkarken, gece 14-15 dereceye inmektedir. Bu durumda Türkler hemen hemen tamamı ile giyimli olarak yatar ve elbiselerinin çoğunun soğuktan olduğu kadar onları sıcaktan koruduğunu iddia ederler (213).

Bunun yanında Moltke, o yörede bulunan insanların üzerindeki kıyafet ve aksesuarların tasvirini yapmak haricinde kıyafetlerin görevleri hakkında da bilgiler vermiştir: “Sarık hem yakışıyor hem de maksada uygun insanın kendini güneşten ve yağmurdan korumak isteyişine göre şal başka tarzda insan her an güneş çarpması tehlikesiyle karşı karşıyadır.” (214).

“Pantolon çok defa, belde toplanan ve alttaki köşelerinde iki delik bulunan dokuz arşın genişliğinde bir torbadır. Bu deliklerden alaca işlemeli çoraplar içindeki ayaklar çıkıyor; iki, üç altı, hatla sekiz kat üst üste hafif kumaştan, çok defa zengin işlemeli mintan vücudu ihtiyaca göre koruyor.” (214).

“Bele sarılan geniş kuşak ya da şalın içine para kemeri, tütün kesesi, hançer, bıçak, tabancalar ve divit yerleştiriliyor. Bir kürklü ceket, onun üzerinde de uzun bir kürk, kılığı tamamlıyor.” (214).

“Keçi kılından yahut dövme keçeden bir manto kötü havalardan koruyor, geceleyin de yatak ve yorgan vazifesini görüyor.” (214).

Moltke ayrıca Osmanlı ülkesindeki meslek gruplarının kıyafetleri hakkında da bilgiler vermiştir.. 30 Ekim 1836'da yazdığı mektubunda İstanbul'daki balıkçıları anlatırken onların kıyafetleri hakkında da izlenimlerini aktarmaktadır. "İri yaman adam olan balıkçılar, hep aynı tarzda giyinirler. Pamukludan geniş bir şalvar, yarım bir ipepli bir gömlek ve traşlı başlarında küçük, kırmızı bir takke kışın bile bunların bütün giyimlerini teşkil eder." (76).

8. Halk Hekimliği

"Halkın, olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne halk hekimliği " (Boratav 1984: 122) adı verilmektedir.

22 Şubat 1837'de İstanbul'dan yazdığı mektubunda o dönem nereden geldiği belli olmayan vebadan bahsetmektedir. Moltke'nin ifade ettiğine göre hastalıktan korunmak için insanlar hasta kişilere temas etmekten kaçınılmaktadırlar (88). Bunun yanında çeşitli tedbirler almışlardır: Bütün elbiseler, yataklar ve halılar yıkanmış, bütün kağıtlar tütsülenmiş, duvarlar badana edilmiştir (89). Ayrıca vebadan korunmak için evlerin her yeri kapalı tutulmakta ve yapılan bir ziyaret sırasında gelen misafir ilk önce boş bir odaya alınıp gelen misafirin orada tütsülendiği de olmaktadır (91). Moltke'nin gözlemlerine göre Osmanlı ülkesinde yaşayan Müslümanlar için veba bir bela değildir, aksine inayettir ve bundan ölenlerin şehit olacağına inanılmaktadırlar. Onun için bazı kişilere göre vebadan kaçınmak ve gereksiz birçok önlem almak lüzumsuz ve günahdır (89). Moltke 27 Şubat 1837 tarihindeki mektubunda Türkiye'de vebaya karşı karantina uygulanmasına geçildiğini de anlatmaktadır (91-95).

Moltke ve ekibindekiler Malatya'da iken Hafız Paşa hastalanır. İlk önce bir İngiliz hekim onu tedavi eder. Akabinde Paşa, kanlı basura tutulur. Bunun üzerine yörede tanınmış bir molla gelerek bir ekmeği ateş üzerinde tütsüler. Ayrıca bu uygulamanın Paşa'ya iyi geldiği gibi Tanrı'yı da hoşnut edeceğini dile getirir. Bunun yanında Paşa'nın bir arkadaşı da aynı hastalıktan kendisinin kuru kahve ile tedavi olduğunu yazar (210).

Moltke'nin Kayseri yolculuğu sırasında yağışlı havada tercümanı kaybolur. Uzun süre sonra İncesu tarafında karlar içerisinde tercümanı bulurlar. Tercüman atından düşmüş ayağını incitmiştir. İncesu'da bir hekim ararlar ancak bir çoban gelir ve tercümanın ayağını inceler ve ezik olduğunu tespit eder (219). Buradan hareketle olanaklar dahilinde hakkın halk hekimliğinin çeşitli alanlarında uzmanlaştığını söyleyebiliriz.

9. Halk İnançları

"Halk inancı, dinin halka göre algılanış ve hayata geçiriliş biçimidir. Bu özelliği ile halk inancı konusu, halkların tarihî inançlarını da az çok yansıtır. Sürekli yenilenmekle birlikte, kökleri ilk inanç sistemlerine kadar ulaşırlar. Bu karakterleri ile halk inançları, elimizdeki yaşayan canlı malzemelerdir." (Kalafat 1999: 88). Halk inançları ile ilgili çalışmalar modern bilimin inanç kavramını öznel olarak değerlendiren yaklaşımından ve büyük dinî geleneklerin halk inançlarının bir kısmını bu geleneklerin ölçütleri bakımından "batıl" olarak değerlendirmesinden kaynaklanan sınırlılıklara sahiptir (Eren 2013: 857).

Moltke'nin kendi kültür yapısıyla uyuşmayan bazı uygulamalar onun dikkatinden kaçmamıştır. Bu uygulamaların çoğunluğunu Moltke batıl inanç olarak ifade etmektedir. Mektuplarında aktardığı hayvanlarla ilgi inançlar şu şekildedir:

30 Ekim 1836'da Büyükdere'den yazdığı mektubunda İstanbul'daki balıkçıların balık tutma macerasını anlatırken bütün balıkların tutulmasına rağmen yunus balığının rahatsız edilmeme hakkına sahip olduğunu anlatır. Bu bölgedeki bir batıl inancın bu balıkları koruduğunu ifade eder (76).

6 Nisan 1838'de Urfa'yı anlattığı mektubunda yöre halkının Balıklı Göl'deki balıklarla ilgili inançları hakkında bilgiler aktarmaktadır: "Hisarın eteğinde birçok pınarların suları iki havuzda toplanır; bunların etrafı yüksek söğütler, çınarlar ve servilerle çevrilmiştir; duru suyun içinde sayısız sazan balıkları yüzer; bunlara kimse dokunmaz, çünkü mübarektir ve kim bunları yerse gözü kör olur!" (163). 27 Ocak 1838'de Urfa'ya yaptığı ikinci gezisini anlattığı mektubunda benzer şeyleri yazmakla birlikte bu balıkların buraya Nemrut tarafından koyulduğuyla ilgili inançların varlığını da ekler (236).

18 Ocak 1837 tarihli mektubunda Beyazıt Camisi Meydanı'ndaki güvercinlerin kutsal kabul edildiğiyle ilgili bir inancın varlığından bahseder. Zamanında bir peygamberin buradaki güvercinlerin kulağına fısıldadığını ve

bu hadiseden sonra orada bulunan güvercinlerin o güvercinin torunları olarak kabul edilip kutsiyet yüklendiğini belirtir (81).

Moltke'nin gözlemleri arasında hayvanlara yapılan yardımlarla ilgili inanç da söz konusudur. "Yoksul Müslümanlar, bile ölenlerin mezarını canlılar için hayra vasıta etmeye çalışırlar. Birçok mezar taşlarının altı yalak şekilde oyulmuştur, buraya yağmur suları toplanır ve sıcak yaz günlerinde köpek ve kuşların giderebilecekleri, küçük mikyasta bir fukara mutfağı vazifesini görür. Müslümanlar, hayvanların şükranlarının insanlara hayır getirebileceğine inanırlar." (83).

Moltke'nin, gözlemlerinde salgın olan veba ile ilgili Türk halkı arasında tespit ettiği inançlar da önemli yer tutar. Moltke, 22 Şubat 1837'de İstanbul'dan yazdığı mektubunda durumu şöyle aktarır: "Türkler hasta olmadığı sürece hastalığın adını telaffuz etmez. Olsa olsa ona 'hastalık' der. Çünkü belanın adını söylemek onu çağırarak demektir. Eğer sen o gün bir Türk'e üç ay içinde veba olup olmadığını sorarsan kaşlarını kaldırır ve dilini şaklatır. Bu 'hayır' demektir." (90).

Rumeli ve Bulgaristan yolculuğu anlattığı 2 Kasım 1937 tarihli mektubunda yolculuk sırasında konakladıkları yerde Bulgar bir kadın vebayı "Bir insan/kadın olarak" kabul etmektedir. Kadın hastalığın Türkçesini bilmediği için "Geceleri dolaşıp insanları işaretleyen kadın, kocamı ve çocuklarımı aldı." demektir (117). Moltke'nin buradaki tespiti Anadolu coğrafyasında da yaygın olarak bilinen alkarısı inancından başka bir şey değildir.

Anadolu'da kaldığı süreçte Moltke, günlük hayattaki bazı faaliyetleriyle ilgi çeşitli halk inançları türettiği görülmektedir. 3 Ekim 1838'de Malatya'dan Hekimhan'a doğru yola çıkarken yolcu sayısı, yola çıkılan gün ve yolda karşılaşılan hayvanların durumlarıyla ilgili yorumda bulunmuştur. "Dört yol arkadaşı uğurlu bir sayı idi üstelik 'Allah'ın ve meleklerin lütfkâr oldukları' bir perşembe günü yola çıkıyorduk. Ne kuyruğu kesik bir köpeğe, ne kulakları yarılmış bir kısrağa, ne kuyruğu üstüne oturmuş bir kurda, ne de kır saçlı bir kocakarıya rastladığımız için pek mutluyduk, bu yüzden yolculuk da son derece iyi geçti." (216).

3 Kasım 1838 tarihli mektubunda Eshab-ı Kehf yolculuğunu ve burada uyku ile ilgili inançlarını anlatır. "Nihayet burada, Eshabı Kehf'in kırk yıllık uykularını uyudukları mağaranın bulunduğunu ve bu köye yerleşen Türk'ün kırk gün sonra kör olduğunu öğrendim. İçerisinde küçük bir kilise kurulmuş olan mağarayı ziyaret ettim. Başka ve daha akla yakın bir rivayete göre bu sofı uykucular uykularını Kayseri'de çekmişlermiş." (217).

"Kahvaltıdan sonra hep Peygamberin şu sözünü hatırladık: 'Kaylûle uykusunu uyu, çünkü şeytan bu uykuyu uyumaz' sonra yolumuza devam ettik. (217). Kaylûle uykusu, günümüzde Arap yarımadası gibi sıcak bölgelerde genellikle öğle namazı kılındıktan sonra yapılmasının sünnet olduğuna inanılan uykudur (Bozkurt 2002: 83). Moltke, 1838'de Kayseri ve yöresinde bu inancın varlığına dikkat çekmiştir.

Moltke, 1 Mayıs 1838 tarihli mektubunda, sal ile Dicle üzerinde yaptıkları yolculuk sırasında Cizre taraflarından geçerken yöredeki ziyaret yerleri hakkında bilgi verir. "Hiçbir yerde ağaç görülmez, nerede küçük bir çalı kalmışsa orada bir 'ziyaret' yani kutsal bir yer vardır ve çalı baştan aşağı elbise parçalarıyla örtülüdür; çünkü hastalar, elbiselerinden bir kısmını evliyaya sunarsa iyi olacaklarına inanırlar." (169).

10. Bayramlar-Karşılamlar-Uğurlamalar

Kültür hayatımızda dinî, millî ve kültürel olmak üzere üç bayram vardır. "Dinî bayramlar yılın belli bir gününde ve belli bir takvime bağlı olarak kutlanır. Bu özelliklerinden hareketle, kaynağını topluluk hayatından alan dinî bayramlar, kolektif bir olgudur." (Taşkesenligil 2016: 115).

Moltke, 10 Mart 1838 tarihli mektubunda Amasya'da Ramazan Bayramı'yla ilgili gözlemlerini anlatmaktadır. Ülkenin dört bir yanında bütün canlılığıyla kutlanan Ramazan Bayramı Amasya'da da bu şekilde kutlanmaktadır. Sabah, şehrin kalesinden bayram topunun ateşlenmesi ve daha sonra bayramlıkların giyilmesi bunlardandır: "Türklerin en büyük mübarek günü. Her yanda hayat vardır. Bütün kadınlar arkalarında en keskin alaca renkli elbiseleriyle hamamlardan geliyorlar. Amasya Kalesi'nde bayram sabahı havan topu ateşlenir." (146)

"Misafirperverlik Türk kültürünün ve İslam dininin önemli manevi değerlerinden biridir. Misafir baş tacı edilir, ikramda kendisine karşı herhangi bir kusur işlenmemeye çalışılır. Türkler örf, âdet, gelenek ve

göreneklerince gelen misafiri en güzel şekilde ağırlamaya çalışır.” (Toprak 2019: 76). Moltke, Anadolu halkının çok misafirperver olduğunu mektubunda birçok kez dile getirmiştir.

24 Kasım 1835'te İstanbul'dan yazdığı mektupta Türklerin konuklarına karşı hürmetkâr bir yapıya sahip olduğunu ifade eder. Öyle ki eve misafir geldiği zaman ne kadar konuk varsa o kadar uşağın ortada gezdiğini söylemektedir (29).

4 Ağustos 1836 tarihindeki mektubunda İzmir gezisi sırasında bir Türkmen oynağına misafir olduğunu aktarır. Çadırda kendilerine zeytin ve yumurta ikram edildiğini ve Moltke ve ekibindekilerin misafir olarak kalamayınca Türkmenlerin çok üzüldüklerini dile getirmektedir (62).

Moltke 15 Mart 1838 tarihli mektubunda Sivas'ta bir köyde misafir olduklarını belirtir. Kendilerini misafir eden ev sahibinin kendisine kendilerine bir tazı hediye ettiğini belirtirken kendisinin de memnuniyeti karşısında çay ve şeker hediye ettiğini belirtir (150).

Moltke 1838'de Harput'ta bir eve konuk olduğu sırada Türklerde misafirliğin önemini mektubunda detaylı olarak ifade eder. Dışarıdan birisi şehre gelirse şehrin ileri gelenlerinin onu karşılaması zorunludur. Atından inmesine yardım ederler, merdivenden çıkarken ona destek olurlar, ev sahibi misafiri odasına yerleştirdikten sonra odadan çıkar. Eğer davet olursa kapı eşliğinde bir yere oturur. Türklerde misafir kalındığı sürece “evim senin evindir.” sözünün boşuna söylenmediğine dikkat çeker. Hatta misafir evden ayrılırken bol bol hediyeler verildiğini vurgular (205).

12 Şubat 1836'da Boğaziçi gezinti sırasında soğuk havalarda gelen misafirler için sunulan “tandır âdeti”ni anlatır. “Tandır; üzerine kocaman bir yorgan örtülü masadır. Yorgan her yerden yere sarkar masanın altına bir mangal konur etrafında alçak bir sedir vardır. Bacaklarını masanın altına sokup yorganı burnuna kadar çektin mi değme keyfine...” (40).

11. Halk Edebiyatı Ürünleri

Moltke, 6 Nisan 1838'de Urfa'da iken antik Edessa şehri hakkında duyduğu bir efsaneyi mektubunda nakleder. Efsaneye göre Hz. İsa'nın yüzünün bezeli portresi bu şehirdedir ve porte o şehri korumaktadır. Bu nedenle şehri hiçbir ordu ele geçirememektedir.

Efsane şöyledir: “Buna göre kral, İsa'yı arayıp bulur, ona, Yahudilerin kötülüklerinden korunması için Edessa'yı takdim eder, kendisi de İsa tarafından iyi edilir ve İsa'dan, yüzünün bir beze çıkmış olan harikalı tasvirini hediye olarak alır. Beşinci yüzyılda Ermeniler bütün resimlere tapmayı kötü gördükleri gibi bu masalı da reddetmişlerdi, bugün ise buna inanmaktadırlar ve efsane halk ağzında yaşamaktadır. Bana şehrin bir çeyrek saat doğusunda bir mağara içinde gizli bir pınarı gösterdiler; beni oraya götürenlerin hikâyesine göre resmi taşıyan adam hemen hemen şehrin surlarına varmışmış, tam o sırada bir bölük atlı ona bu pınarda yetişmiş, o da bu mağarada saklanmış, fakat gelen atlılar onu taşıyarak öldürmüşler ve böylece resim yüzyıllarca müddet gizli kalmış; nihayet keşişler onu, uygun gördükleri bir zamanda meydana çıkarmışlar. Mucizeler yapan resim Edessa şehrinin bir düşman tarafından asla zapt edilemeyeceğini müjdelemiş. Sahiden de şehir Nuşirevan'ın idaresindeki İranlılar tarafından iki defa kuşatılmış, fakat dayanabilmiş.” (162-163).

Sonraki dönemde Araplar bu şehri zapt etmişlerdir. Kutsal resmin üç yüz sene Müslümanlar elinde ıstırap çektiğine inanılmaktadır. Nihayet İstanbul imparatoru Müslüman esirler karışlığında bu resmi takas ederek ele geçirmiştir. Söylendiğine göre bu resim şimdi İtalya/ Cenova'dadır (162-163).

Moltke'in Türk halk edebiyatıyla ilgili diğer bir tespiti de meddah hikâyeleridir. Moltke eserinde İstanbul'a geldiğinde Boğaz'daki bir kahvehanede (5 Mayıs 1836 tarihli mektup) denk geldiği hikâye anlatıcısı (meddah) hakkında bilgiler verir.

Kahvehanede yüzden fazla erkeği alçak iskemlelere oturmuş ve ellerinde nargile içerken görür. Bahçenin ortasında ayakta durup pek ifadeli jestlerle bir şeyler anlatan kelli felli bir adam görür. Bu adam genellikle Binbir Gece Masalları veya dönemin siyasi durumlarını masalların içerisine karıştırarak anlatan meddaktır. Moltke, meddahın anlattıklarından tek bir kelime bile anlamamasına rağmen diğer izleyiciler gibi zevkle dinler. Meddah, bazen kibar bir bey efendi bazen hamam tellakları gibi konuşan ve kocakarıların cırtlak sesini çıkaran tiplerini canlandırır. Dinleyiciler onu pür dikkat dinlerken nargilelerini de tütürmektedirler. Bütün meddahlar gibi meddah, hikâyesinin en heyecanlı yerinde me hikâyesini kesmekte ve elindeki kalaylı bir tasla dinleyiciler arasında dolaşır hikâyenin geri kalanını dinlemek isteyenlerden para toplamaktadır (53-54).

12. Halk Eğlenceleri (Sporlar)

Erman Artun halk eğlencelerini, halkın hoş vakit geçirmek amacıyla birlikte düzenlediği her türlü etkinlik eğlence olarak izah eder. Bununla birlikte eğlence kapsamına dans, müzik, dramatik oyun, sohbet, inanç (ritüel), mani, türkü, bilmece, âşık atışmaları gibi, her tür anlatı türünün icrasının girdiğini ifade eder (http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_cukurova_halk_kulturunde_eglence.pdf).

Moltke, Türklerin eğlence kültürü hakkında bilgiler vermektedir. 8 Kasım 1838'de Malatya'dan yazdığı mektubunda bir Ramazan ayını tasvir ederken Türklerin binicilik üzerindeki kabiliyetleri hakkında bilgi vermektedir. Burada dikkat çeken hususlardan biri de Türklerin binicilik alanında uzmanlığını gösteren cirittir. Moltke, ciridi şu şekilde tasvir eder: "Ovaya vardığımız zaman maiyet halkından atlılar sağa sola fırlıyor cirit olarak bir değneği ya da sanki cirit tutuyormuş gibi yalnız sağ ellerini havaya kaldırıyorlar; o zaman at artık işin ne olduğunu anlamıştır, kürek biçimi üzenlerle en ufak bir vuruşta ok gibi fırlamaya hazırdır. Solur, arka ayakları üzerinde dans eder. Binicisi ona en küçük daireler içinde çark ettirir; bu sırada at gayet muntazam bir tarzda ayak değiştirir, derken süvari bir. *Yallah!* ile ileri fırlar, ciridini fırlatır, sonra dört nal giden atını birden durdurur (çok defa atının ağzı kan içinde olarak ve sağrılarından terler damlayarak) içerisinden başka birinin hemen, kendisinden daha üstün gelmek için koştuğu gruba döner." (231)

Moltke, 27 Ocak 1838 tarihli mektubunda Urfa'da bir cuma gününü anlatmaktadır. Cuma gününün tatil olması vesilesiyle bir araya gelen yöredeki halkın hepsinin cirit oynamak için şehrin kapısı dışındaki meydana toplandıklarını belirtir (235). Bu yönüyle cirit oyununun yörede halkı arasında kaynaştırıcı ve birleştirici bir yapıya sahip olduğunu da ortaya koyar. "Araplar beyaz mantolarını sol omuzlarına atmış, ciritlerini sağ elleriyle havaya kaldırmış narin kısraklarını, güzel tımar edilmiş zengin takımlı atları, kavukları, kırmızı, mavi ve sarı elbiseleriyle son derece muhteşem bir alay teşkil eden Türkler arasında oynatılıyordu." (235).

Moltke 20 Mayıs 1836'da padişahın daveti üzerine genç prenslerden birisinin sünnet düğününe katılır. Düğünde gelen misafirleri hoşnut etmek için çadırın önünde ip cambazları, Arap hokkabazlar, Ermeni hanedanalar, Rum köçekler ve ulah çalgıcıları da eğlenceye canlandırmaktadır. Ayrıca emsalsiz bir yemek de düzenlenmiştir.

SONUÇ

Moltke'nin Türkiye Mektupları adlı eseri, 1835-1839 yılları arasını kapsayan 4 yıllık zaman diliminde Osmanlı ülkesi içinde gezdiği şehirlerdeki toplumların yaşam biçimi ve dünya görüşü hakkındaki gözlemlerini içermektedir. Bu gözlemler tarih, coğrafya, sosyoloji, mimari, edebiyat vb. alanındaki araştırmacılar için kaynaklık yapabilecek değerdedir.

Moltke'nin aktardığı halk kültürüne ait unsurların bazıları ya unutulmuş ya da değişen yaşam şartlarına bağlı olarak ortadan kalkmış durumdadır. Bu unsurların mektuplar vesilesiyle kayıt altına alınması Türk kültür ve tarihi açısından önem arz etmektedir.

Moltke'nin Türkiye Mektupları'nda gezdiği yerlerde gördüklerini, duyduklarını yalnız aktarmakla kalmamış, onlara kendi yorumlarını ve düşüncelerini de katmıştır. Bu durumda mektuplara, gezi yazısı (seyahatname) havası kazandırmıştır.

Moltke'nin mektuplarında gezip gördüğü yerlerle ilgili izlenimleri başlı başına birer araştırma konusu olabilecek bilgi ve belgeler içermektedir. Yerleşim yerleri ve türleri, barınak-konut (halk mimarisi), aydınlanma ve ısınma, taşıtlar ve taşıma teknikleri, halk ekonomisi, beslenme ve besin türleri, giyim-kuşam, halk hekimliği, halk inançları, bayramlar-karşılama-ugurlamalar, halk edebiyatı ürünleri, halk eğlenceleri (sporlar) bunlardan bazılarıdır.

KAYNAKLAR

Alptekin, Ali Berat (2014). "Silifke Yörük Kültüründe Analar ve Yörük Evleri". *Erciyes*. 37 (444): 5-10.

Alptekin, Mehmet (2019). *Türk Folklorunda Deve*. Konya: Kömen Yayınları.

Atalan, Özlem; Arel, Hasan Şahan (2016). "15. ve 16. Yüzyıllara Ait Osmanlı Han Yapılarının Mekânsal Analizi". *Turkish Studies*. 11(2): 217-228.

- Boratav, Pertev Naili (1984). *Türk Halkbilimi II / 100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bozkurt, Nebi (2002). “Kaylûle.” *İslam Ansiklopedisi*. 25: 23.
- Çağlayandereli, Mustafa; Arslan, D. Ali; Mazlum, Ahmet (2017). “Kültür Sosyolojisinde İhmal Edilen Konu: Giyim-Kuşam”. International Congress on Fashion & Art & Design 20-23 Mayıs 2017. Gaziantep-Türkiye. Congress Book of INFAD 869-887
- Eren, Metin (2013). “Halk İnancı Kavramının Sınırları ve Sınırlılıkları Üzerine Bir İnceleme”. *Turkish Studies*. 8(13): 857-865.
- Kalafat, Yaşar (1999). “Türk Dünyası Tarih Çalışmalarında Halk İnançlarının Önemi”. *Millî Folklor*. 6(44): 88-91.
- Karaman, Necdet (2019). *Bazı Divanlardan Örneklerle 18. Yüzyılda Binit*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kimya, Zeynep (2019). *Din Sosyolojisi Açısından Türbe Ziyaretlerinin Anlamı Üzerine Bir Araştırma (Veysel Karani Türbesi Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Moltke, Helmunt von (1969). *Türkiye Mektupları*. (Çev: Hayrullah Örs). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Örnek, Sedat Veyis (1977). *Türk Halkbilimi*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları
- Öztürk, Zeynep Kerem; Şimşek, Ayşe (2019). “Tarih Öncesi Dönemdeki İlk Barınma Alanları ile Anadolu’daki Körtik Tepe, Hallan Çemi, Nevali Çori ve Aşıklı Höyük Yerleşimlerinde, İnanç ve Kültürün Etkisinin İncelenmesi”. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 1 (3): 14-22.
- Taşkesenligil, Muhammed (2016). “Kültürel Bağlamda Rus ve Türk Kültüründe Dini Bayramlar”. *Karadeniz*. (30):115-125.
- Toprak, Abdulhamit (2019). “Türk Kültüründe Misafirperverlik ve Sofra Açmak/ Sofra Çekmek (Samsun Örneği)”. *Mecmua*. 4(7): 74-81
- Yıldız, Fatih (2018). *Hızla Yaygınlaşan ve Gelişen Tüketim Kültürünün Geleneksel Yemek Kültürüne Etkileri; Gaziantep Mutfağı Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Gaziantep.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-80990/halk-mimarisi.html>

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_cukurova_halk_kulturunde_eglence.pdf

ANTOINE GALLAND'IN *DURÛB-I EMSÂL-İ TÜRKÎ* ADLI ESERİNDEKİ ARAPÇA DEYİM ve ATASÖZLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF ARABIC IDIOMS and PROVERBS IN THE WORK OF ANTOINE GALLAND'S *DURÛB-I EMSÂL-İ TÜRKÎ*

Erdinç Doğru

Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Arap Dili Eğitimi Anabilim Dalı
Öğretim Üyesi, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-1601-8008>

ÖZET

6 Nisan 1646'da Fransa'da dünyaya gelen Antoine Galland, 22 Ekim 1670 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Öncelikle bu yeni ülkenin dilini ve edebiyatını inceler. Türkçe öğrenmek amacıyla Yunan elçiliğindeki mütercimlerden yardım alır. Amacı Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halkların eski gelenek ve göreneklerini incelemektir. İlk çeviri denemelerini Türkiye'nin yönetim, din, tarih ve dili üzerine yapar.

Bir oryantalist olarak Antoine Galland, Doğu'nun tarihî eserlerini toplamak için Fransa tarafından özel olarak görevlendirilmiştir. Fransa Millî Kütüphanesi'ndeki Doğu yazma eserleri Galland tarafından toplanmıştır. Antoine Galland'ı üne kavuşturan 1704-1717 (12 cilt) yıllarında yayımlanan *Binbir Gece Masalları* çevirisidir.

Antoine Galland'ın kendi el yazısı ile kaleme aldığı müsvedde defter görünümündeki *Durûb-ı Emsâl-i Türkî* adlı eser, 113 sayfadır. Fransa Millî Kütüphanesi'ne *Durûb-ı Emsâl-i Türkî* adıyla kaydedilmesine rağmen eserde bu ad yer almamıştır. Eserde çoğunlukla Arapça, daha sonra Türkçe ve çok daha az olarak Farsça atasözü, deyim ve kalıp ifade vb. yer almaktadır. Başlıktaki "Türk" kelimesi Galland'ın sözlüklerinde de kullandığı üzere "Osmanlı"yı karşılamaktadır.

Antoine Galland'ın *Durûb-ı Emsâl-i Türkî*'si Arap atasözü varlığı açısından çok zengindir. Yazar, eserine aldığı atasözü ve deyimlerin kaynaklarını belirtmemiştir. Bu çalışmada, Galland'ın Fransa Millî Kütüphanesi'ne Supplement Turc 1200 numarası ve *Durûb-ı Emsâl-i Türkî* adıyla kayıtlı olan Arapça, Türkçe ve Farsça atasözü, deyim, kalıp ifadeler vb. içeren eserindeki Arapça deyim ve atasözleri ele alınacaktır.

Kitaptaki Arapça atasözleri şekil ve içerik bakımından incelendiğinde önemli bazı noktaların ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Bu noktalar aşağıda maddeler halinde incelemeye tabi tutulmuş ve her bir maddeyle ilgili örneklemeler yapılmıştır.

- Atasözü ve deyim birlikteliği
- Yazım (İmla) farklılıkları
- Farklı versiyonları bulunan atasözü örnekleri
- Güncelliğini koruyan atasözü örnekleri
- Unutulmuş ya da unutulmaya yüz tutmuş atasözü örnekleri
- Gramer hataları içeren atasözü örnekleri
- Eksiltili deyimler
- Kur'an ve Hadis kaynaklı deyim ve atasözleri
- Hikayesi olan atasözleri
- Hatalı kelime kullanılan atasözleri

Durûb-ı Emsâl-i Türkî, 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin söz varlığı açısından oldukça önem teşkil eder. Eserin başlığındaki "Türkî" ifadesi, Osmanlı Devleti'nin o zamanki sınırları içerisinde konuşulan Türk, Arap ve Fars dillerini kapsamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Atasözü, Deyim, Osmanlı Türkçesi, Galland

ABSTRACT

Antoine Galland, who was born in France on April 6, 1646, came to Istanbul on October 22, 1670. First of all, it examines the language and literature of this new country. He gets help from translators at the Greek embassy to learn Turkish. Its aim is to examine the ancient traditions and customs of the people living in the Ottoman Empire. The first trial of Turkey's translation management, religion, history and language makes on.

As an orientalist, Antoine Galland was specially commissioned by France to collect the historical artifacts of the East. Eastern manuscripts in the National Library of France were collected by Galland. It is a translation of Tales of One Thousand and One Nights published in 1704-1717 (12 volumes) that made Antoine Galland famous.

The work named *Durûb-ı Emsâl-i Türkî*, which looks like a draft notebook written by Antoine Galland with his own handwriting, is 113 pages. Although it was recorded as *Durûb-ı Emsâl-i Türkî* in the National Library of France, this name was not included in the work. In the work, mostly Arabic, later Turkish and much less Persian proverbs, idioms and phrases are used. is located. The word "Turk" in the title corresponds to "Ottoman" as used in Galland's dictionaries.

Antoine Galland's *Durub-ı Emsâl-i Türkî* is very rich in the presence of Arabic proverbs. The author has not specified the sources of proverbs and idioms in his work. In this study, Arabic idioms and proverbs in Galland's work, which includes Arabic, Turkish and Persian proverbs, idioms, phrases, etc. registered to the National Library of France with the number Supplement Turc 1200 and the name *Durûb-ı Emsâl-i Türkî* will be discussed.

When the Arabic proverbs in the book are examined in terms of form and content, it is observed that some important points come to the fore. These points have been subjected to analysis in the following items and sampling has been made for each item.

- a. Proverb and idiom collocation
- b. Spelling (Spelling) differences
- c. Proverb examples available in different versions
- D. Proverb examples that keep up to date
- to. Examples of forgotten or forgotten proverbs
- f. Proverb examples with grammatical errors
- g. Ellipted idioms
- h. Idioms and proverbs originating from the Quran and Hadith
- I. Proverbs with a story
- I. Proverbs using incorrect words

Durûb-ı Emsâl-i Türkî is very important in terms of vocabulary of 17th century Ottoman Turkish. The expression "Turki" in the title of the work includes the Turkish, Arabic and Persian languages spoken within the borders of the Ottoman Empire at that time.

Keywords: Proverb, Idiom, Ottoman Turkish, Galland

GİRİŞ

Antoine Galland, 6 Nisan 1646'da Fransa'nın Picardie bölgesindeki Rollot adlı küçük bir kasabada dünyaya gelmiştir. Eserleri incelendiğinde Galland'ın bir oryantalist olarak nitelendirilmesi mümkündür. O, Doğu'daki tarihî eserlere erişmek için Fransa tarafından özel olarak görevlendirilmiş ve bu görevini yapmak üzere Doğu'daki yazma eserleri toplanmıştır.

Antoine Galland, Batı dünyasında 1704-1717 yıllarında yayımlanan *Binbir Gece Masalları* (12 cilt) çevirisi ile tanınmaktadır. Galland'ın İstanbul hatıraları adlı eseri, Nahit Sırrı Örik tarafından Türkçeye çevrilerek

yayımlanmıştır. Galland'ın basılmış birçok eseri bulunmaktadır. Galland'ın incelemeye tabi tuttuğumuz eseri, Fransa Millî Kütüphanesi'ne Supplement Turc 1200 numarası ve *Durûb-ı Emsâl-i Türkî* adıyla kayıtlıdır.

Antoine Galland'ın kendi el yazısı ile yazılmış olan eser, Fransa Millî Kütüphanesi'ne *Durûb-ı Emsâl-i Türkî* adıyla kaydedilmiş olmasına rağmen bu başlık eserde yer almamaktadır. Galland'ın söz konusu eserinde başta Arapça olmak üzere Türkçe ve çok az miktarda da Farsça atasözü, deyim ve kalıp ifade geçmektedir. Eserin başlığındaki “Türk” kelimesi Galland'ın sözlüklerinde de kullandığı üzere oryantalist bir bakış açısıyla “Osmanlı”yı karşılamaktadır.

Durûb-ı Emsâl-i Türkî, kütüphane bilgilerini içeren sayfalarla birlikte 113 sayfadır ve yazarın numaralandırdığı 1 ile 104. sayfalar arasında yer almaktadır.

Galland, önce atasözleri ve deyimleri, Arap/Osmanlı Türkçesi alfabesiyle vermiş daha sonra kendi el yazısıyla ve Latin alfabesiyle Fransızca açıklamalar yapmıştır. Bazen de atasözlerinin geçtiği eserlerin adını vererek kaynakça göstermiştir.¹

I. ARAP DİLİNDE ATASÖZLERİ

Arap dili ve edebiyatında atasözleri daha çok sözlü kültür ile dilden dile aktarılacak günümüze kadar gelmiş olsa da Arap dilinin bilinen en eski evresi olan ve İslam öncesine atıfla “Cahiliye Dönemi” olarak adlandırılan dönemden beri yazıya aktarılarak kayda geçirildiğine ilişkin rivayetler de bulunmaktadır. Örneğin Ebû Hilâl el-Askerî *Cemheratü'l-Emsâl* adlı kitabında bahsettiği meşhur Cahiliye dönemi filozofu Âmir bin ez-Zarib el-Advânî'nin atasözlerini kaydettiğini belirtmektedir.² Bu tür sözlerin yazılı olduğu sayfalara “mecelle” adı verilirdi. Temîm kabilesinden Ahmed ibn Kays ve Eksem ibn Seyfi, hikmetli sözleriyle tanınmış olan en önemli kişilerdi.³ Daha sonraki (İslam sonrası) dönemlerde genellikle *Mecma'u'l-Emsâl*, *Kitâbu'l-Emsâl*, *Mustaksâ'l-Emsâl*, *Emsâlu'l-'Arab*, *Cemheratu'l-Emsâl*⁴ gibi isimlerle adlandırılan pek çok kitap telif edilmiştir.

Klasik dönemde deyimlerle atasözlerini birbirinden ayıracak ölçütler konulmamış, her ikisini birden ifade eden مثل (mesel) ve onun çoğulu olan أمثال (emsâl) sözcüğü yaygınlık kazanmıştır. Ancak bu ayrımın modern Arapçada bile hâlâ yapılmadığı, deyim ve atasözü terimlerinin hâlâ bir tek terimle yani “mesel” terimiyle karşılanmaya çalışıldığı görülmektedir. Örneğin; Ahmed ‘Abdulğafûr ‘Attâr, “mesel” teriminin, hikmet ve kinayeden farklı olduğunu ifade etmekle birlikte zaman zaman onları da içine aldığını, dolayısıyla geniş kapsamlı genel bir terim olduğunu belirtmektedir.⁵

Kitabında mesellere geniş bir yer ayıran ‘Umar Ferrûh, meselleri birtakım kategorilere ayırdığı bölümde şunları belirtir: “Sadece deneyimin değil, insanlığın ortak aklının ürünü olan bir tür mesel daha vardır. Bunlara şu örnekler verilebilir:

أفة العلم النسيان (İlmin felâketi unutmaktır.)

أذكره غائباً يقترب (Uzaktayken/yokken hatırla ki yakın olsun.)

إذا اشتريت فاذكر السوق (Alışveriş yapacağın zaman pazarı hatırla.)

Yani bir şey satın alacağın zaman daha önceki alışverişlerini hatırla ve aldanma demektir ya da daha genel bir çerçevede, insanın yaptığı her işi iyice düşünerek yapması anlamına gelir.”⁶

‘Umar Ferrûh’un da diğer dilciler gibi mesel terimini, hem deyimleri hem de atasözlerini içeren genel bir isimlendirme olarak kabul ettiğini görmekteyiz. Ona göre meseller, nasihat ve öneri içerebilmektedir. En

¹ Neslihan Keskin Koç, *Antoine Galland Durûb-ı Emsâl-i Türkî İnceleme - Çeviri Yazılı Metin – Tıpkıbasım*, Nobel Yayınları, Ankara 2020, s.25-35.

² Abdu'l-Mecîd Katâmiş, *el-Emsâl el-Arabiyye Dirâse Târîhiyye Tahlîliyye*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1988, s.39.

³ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, Çev.: Azmi Yüksel ve Rahmi Er, İmaj Yayınları, Ankara 1993, s.16.

⁴ Ebu'l-Fadl el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl*; el- Mufaddal bin Muhammed ed-DABBÎ, *Emsâlu'l-'Arab*; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, Hamza bin el-Hasen el-İsfehânî, *ed-Durretu'l-Fâhira*; Ebû Mansûr es-Se‘âlibî, *et-Temsîl ve'l-Muhâdara*.

⁵ Ahmed ‘Abdulğafûr ‘Attâr, *Kadâyâ ve Muşkilât Luğaviyye*, Tehâme Yayınları, Cidde 1982, s.104.

⁶ ‘Umar Ferrûh, *‘Abkariyyetu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyye, Beyrut 1981, s.132.

azından böyle bir mesel türü bulunmaktadır. Zaten verdiği örneklerin nasihat ve öneri içerikli olduğu hemen göze çarpmaktadır.

Mesellerin anlam alanıyla ilgili Arapçadaki bu karışıklık, aynı kültürel altyapıya sahip olduğumuzdan kaynaklansa gerek, Türkçeye de, (özellikle eski dönemlerinde) yansımış bulunmaktadır. Örneğin ünlü Tanzimat şair ve yazarı Şinasi (ö.1876)'nin, *Durub-i Emsâl-i Osmaniyye* adıyla kaleme aldığı eserinde ve onun ardından yapılan birtakım derleme çalışmalarında, atasözleriyle deyimlerin kesin çizgilerle birbirinden ayrılmadığını, karışık bir hâlde “emsâl” başlığı altında toplandığını görmekteyiz.⁷ Bazen de bir yazarın atasözü olarak verdiği bir sözü başka bir yazarın deyim olarak verdiği durumlara da rastlanmaktadır.⁸ *Kamûs-ı Osmânî*'de ise Türkçedeki “masal” kelimesinin Arapçadaki “mesel”in değiştirilmiş şekli olduğu söylenmektedir.⁹ Zira masalların içeriğinde bulunan hikmetli sözler, dersler ve öğütler, bu edebî türün Türk halkınca, kendi dilinde nasihat ve öğüt içerikli olarak kullandığı mesel sözcüğüyle özdeşleştirildiğini akla getirmektedir.

“Mesel” sözcüğü, Arapçada hem deyimleri hem de atasözlerini içine alan genel bir terim olarak kullanılırken, Türkçeye aynen ya da “darb-ı mesel” olarak geçmiş, deyimlerden daha çok atasözlerini içeren bir anlam alanında kullanılmıştır. Örneğin, Cevdet İsmail Muhammed'in, *Türk-Arap Darbimeselleri Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*¹⁰ adlı doktora tezinde, darbimesel sözcüğü, atasözü anlamında kullanılmakta ve verilen örnekler de buna uygun düşmektedir. Aynı durumu Şinasi'nin, *Durub-i Emsâl-i Osmaniyye*'si ile Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı *Türk Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*'nde de görmekteyiz. Bu sözlükte, atasözünün genel bir adlandırma olduğu, içerisine darb-ı meseller ve tabirlerin (deyimler) girdiği ve darb-ı mesellerin çeşitli şekilleriyle her şeyden önce bir hüküm ihtiva ettiği belirtildikten sonra, darb-ı mesel tamlamasının eskiliğinden ve artık yeni nesiller için çok yabancı bir Farsça terkip hâline gelmiş olmasından dolayı hüküm ihtiva eden sözlere “atasözü”, bunların dışında kalanlara da “deyim” denilmesinin uygun olacağından bahsedilmekte, ancak deyimlerin de atalardan intikal eden bir miras olduğunun altı çizilmektedir.¹¹

Mesel sözcüğü, temel anlam olarak eşitlik, benzerlik ifade etmektedir.¹² Ancak sözcüğün diğer türevleri de göz önünde bulundurulursa en yaygın anlamları; örnek alma, ibret alma, bir şeyin ya da kişinin izinden gitme olarak geçmektedir.¹³ Mesel sözcüğünün terim anlamı ise her iki sözlük anlamını da içinde barındırmaktadır. ‘Ali Muhammed Cumbulât’ın belirttiği gibi, “Meseller incelendiğinde görülecektir ki bunlar özlü sözlerdir ve yapıları bakımından da oldukça güçlüdürler. Ya hayatın durumlarından birini özetler ya da bu durum içindeki ibreti ortaya çıkarır. Dilden dile dolaşarak yaygınlık kazanmıştır. Böylece benzer bir durumda insanlar onu örnek verir olmuşlardır.”¹⁴

Başka bir tanıma göre, “mesel, gerçek ya da hayalî bir olay üzerine söylenmiş kısa ve özlü ibareye denir. İnsanların dilinde yaygınlık kazanmıştır. İnsanlar onu, benzeri bir durumda örnek olarak verirler.”¹⁵ Bu tanımlardan anlaşılacaktır ki meseller, hem bir durumu ya da tutumu öz olarak vermekte hem de bu durum veya tutum içinden bir ders çıkartabilmektedir. Bu ise başta verilen her iki sözlük anlamını birlikte içerdiğini göstermektedir.

Mesel sözcüğünün türevlerinden olan temâsul تمائل , iki şey arasındaki benzerlik anlamına gelmektedir. Geçmişte yaşanmış bir durum veya tutumun, daha sonraki benzer durum veya tutumlar için örnek verilmesi hâlidir. İkinci durum birinciye benzetilmekte, böylece halk arasında yaygın olan birinci durum sayesinde ikinci durum özetlenmiş olmakta ve uzun uzun konuşmaya gerek kalmamaktadır. Bu yüzden meselin ilk söylendiği lâfızlar korunmalı, herhangi bir değişikliğe uğratılmamalıdır.¹⁶ Örneğin, الصيف ضيعة اللين (geçti Bor'un pazarı) meseli, bir erkeğe hitaben söylene bile ضيعة dişil çekimi ضيعة eril çekimine dönüştürülmemelidir. Çünkü

⁷ Doğan Aksan, *Anadilimizin Söz Denizinde*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002, s.21.

⁸ Numan Yazıcı, *Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler*, Rağbet yayınları, İstanbul 2003, s. 31.

⁹ Naki Tezel, *Türk Masalları I*, MEB Yayınları, İstanbul 2001, Önsöz'den.

¹⁰ Cevdet İsmail Muhammed, *Türk-Arap Darbimeselleri Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 1976, s. 40.

¹¹ *Türk Atasözleri ve Deyimleri I*, Milli Kütüphane Başkanlığı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1997, s. VI.

¹² Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed bin Mukrim İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dârü'l-Fıkr, Beyrut 1990, C.11, s.610.

¹³ Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed bin Mukrim İbn Manzûr, *a.g.e.*, c.11, ss. 610-616.

¹⁴ ‘Ali Muhammed Cumbulât vd., *a.g.e.*, s.126.

¹⁵ Muhammed Mustafâ Bilhâc vd., *a.g.e.*, s.75.

¹⁶ ‘Abdullaîf Ahmed eş-Şuveyrif ve Receb El-Hâdî Dayyâf, *a.g.e.*, s.32.

hikâyesinde bu şekilde geçmektedir. Mesel sözcüğünün temel anlamının esas alındığı bu tür kullanımı, “deyim” sözcüğüyle büyük oranda benzeşmektedir. Fakat “mesel” sözcüğü, sadece bir durumu, daha etkili ve öz olarak anlatmada kullanılmamakta, aynı zamanda dersler ve ibretler içeren meseller de bulunmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi ‘Umar Ferrûh,¹⁷ bu tür deyimlerden “sadece deneyimin değil, insanlığın ortak aklının ürünü” diye bahsetmekte ve şu meselleri bu türe örnek göstermektedir:

İlmin felâketi unutmaktır. آفة العلم التسيان

Uzaktayken/yokken hatırla ki yakın olsun. أذكره غائبا يقترب

Alışveriş yapacağın zaman pazarı hatırla. إذا اشتريت فاذكر السوق

Bu örnekler ele alındığında, bunların hepsinin nasihat ve öğüt içerdiği, ders ve ibret verme amacıyla olduğu görülmektedir. Taşdıkları bu özellikten dolayı sözü edilen örneklerin, deyimden değil, atasözünün sınırları içinde değerlendirilmesi daha uygundur. Hâlbuki Arapçada bu türden öğüt ve nasihat içeren sözler de mesel olarak isimlendirilmekte, öğüt içermeyen öteki türle beraber aynı kategori içinde ele alınmaktadır. Bu örnekler, “mesel” sözcüğünün, deyimden sınırlarını aştığını göstermektedir. Ancak, “mesel” sözcüğünün hem deyimleri hem de atasözlerini içerecek geniş bir çerçevede kullanılmasının kendi içinde bir dil mantığı bulunmaktadır.

Zira “mesel” sözcüğünün en yaygın yan anlamlarından birisinin; örnek alma, ibret alma, bir şeyin ya da kişinin izinden gitme olduğu hatırlanacak olursa bazı mesellerin ibret ve ders verici olması, sözcüğün kendi mantığı içerisinde tutarsız görünmemektedir. Yani “mesel”in birinci anlamı, salt benzemeyi, ikinci anlamı ise örnek olarak benzemeyi ifade etmektedir. Birincisi deyim, ikincisi atasözüne daha yakındır. Her iki durumda da bir olay bulunmaktadır. Sözcüğün birinci anlamındaki mesellerde olay, yalnızca nitelenmekte, ikinci anlamında ise olaydan olumlu ya da olumsuz bir ders çıkarılmaktadır.

Meselin söylendiği olaya veya hikâyeye “mevrîdu’l-mesel” (مورد المثل), meselin söylendiği olaya benzetilen olaya da “madribu’l-mesel” (مضرب المثل) denilir.¹⁸

Meseller, sözlü yolla intikal etmiştir. Derlenmelerine Hicret’in I. yüzyılında başladığı sanılmaktadır. Bugün elimizdeki emsal kitaplarının tarihi, Hicrî I. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanır. Bu konudaki ilk eserler hakkında *el-Emsâl el-Arabiyye Dirâse Târihiyye Tahliliyye* adlı kitabında bilgi aktaran Abdu’l-Mecîd Katâmiş bunların; Sahnâr b. Ayyâş el-Abdî (ö.40/660), Ubeyd b. Şureyye el-Curhumî (ö.67/686) ve Allâka b. Kerşem el-Kulâbî adlı kişiler olduğu bilgisini vermektedir.¹⁹ Bununla birlikte atasözlerini derli toplu ve sistematik bir şekilde ele alan ilk eser, *Kitâbu’l-Emsâl* adlı çalışmasıyla ünlü Kufeli dilbilgini el-Mufaddal ibn Sâlim (ö.168/784-5)’e ait kabul edilir. Onun ardından Ebû ‘Ubeyd el-Kâsım ibn Sellâm el-Herevî (ö.223/837-8), bu çalışmaları devam ettirmiştir. Daha sonra ise Ebû Hilâl el-Askerî (ö.395/1004-5), söz konusu alanda detaylı çalışmalar yapmıştır. Meselleri en ayrıntılı bir biçimde işleyen kişi ise Ebû Fadl el-Meydânî (ö.518/1124)’dir.²⁰ Erken dönem emsal kitaplarından bazıları, Cahiliye ortamı ile doğrudan ilişkili olan birtakım hurafeler içermektedir. Hamza el-İsfehânî (ö.351/962), *ed-Durratu’l-Fâhira* adlı kitabında bu hurafelere özel bir bölüm ayırmıştır.²¹

el-Meydânî, *Mecma’u’l-Emsâl*²² adlı çalışmasının önsözünde, kitabının otuzuncu bölümünü, Hz. Muhammed ve dört halifenin öğüt, hikmet ve âdab içeren sözlerine tahsis ettiğini belirtmektedir. Ayrıca ara bölümlerde de Hz. Muhammed’e ait hikmetli sözler bulunmaktadır. Mesel sözcüğünü açıklarken, "فلان أمثل من فلان اي أشبه بما له من الفضل" (Falanca, filancadan daha örnek bir şahsiyettir demek, sahip olduğu fazilet bakımından daha üstündür anlamına gelir.) demektedir.²³ Yine aynı yerde meselle ilgili bilgi verirken şu ifadelerle yer vermektedir: “Aklın doğruluğunu kabul ettiği hikmetli sözler, zihinlerde bir simge olarak durdukları için emsâl diye isimlendirilmiştir. Zira meselin türevi olan musûl, ayakta durmak demektir.”²⁴

¹⁷ ‘Umar Ferrûh, **a.g.e.**, s.132.

¹⁸ Muhammed Mustafâ Bilhâc vd., **a.g.e.**, s.75.

¹⁹ Abdu’l-Mecîd Katâmiş, **a.g.e.**, s. 41-44.

²⁰ Ignace Goldziher, **a.g.e.**, s.45.

²¹ İhsân ‘Abbâs, **Melâmiḥ Yûnâniyye fi’l-Edebi’l-‘Arabî**, el-Muessesetu’l-‘Arabiyye li’l-Dirâsât ve’n-Neşr, Beyrut 1993, s.23.

²² Ebu’l-Fadl Ahmed bin Muhammed bin Ahmed bin İbrâhîm El-Meydânî, **Mecma’u’l-Emsâl**, Dâru’l-Cil, Lübnan 1987, C.1, s.6.

²³ Ebu’l-Fadl Ahmed bin Muhammed bin Ahmed bin İbrâhîm El-Meydânî, **a.g.e.**, s.7.

²⁴ **a.g.e.**, s.7.

İbrâhîm en-Nazzâm'a göre, "mesel, başka bir sözde bir araya gelmeyen dört şeyi içerir: Özlü lâfızlar, isabetli manalar, güzel teşbihler ve kaliteli kinayeler. Böylece mesel, belâğatin zirvesine ulaşmış olur."²⁵

II. ATASÖZÜ VE KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Atasözleri, "atalarımızın uzun gözlem ve tecrübeler sonunda vardıkları hükümleri, hikmetli düşünce, öğüt ve örneklemeler yoluyla veren, birçoğu mecazî anlam taşıyan, yüzyılların oluşturduğu biçimle kalıplaşmış bulunan, daha çok sözlü gelenek içinde nesilden nesile geçerek bize kadar ulaşan anonim nitelikli özlü sözlerdir."²⁶

Yukarıda verilen atasözü tanımı, pek çok başka tanımı da içine alan oldukça özlü bir tanımdır. Her tanım farklı sözcüklerle de olsa aynı özelliklere değinmektedir. Ahmet Köklügiller'e göre "Atasözü, atalar tarafından söylenmiş, kısa, fakat geniş anlamlı sözlerdir. Atasözleri, kestirme anlamın en güzel örnekleridir. Dilleri oldukça sadedir. Anlatım açıktır, durudur. Söyleyenleri belli olmayan, halkın ortak malı olan bu özlü sözler, atalarımızın dünya görüşlerini, birtakım gerçeklerden çıkardıkları yargıları anlatırlar. Kendilerinden sonraki kuşaklara birer öğüt niteliğindedir. Yapılması ya da yapılmaması gereken davranışları telkin ederler."²⁷

Atasözleri, kültürel öğelerin oldukça yoğun olduğu dil birlikleridir. Aynı dili konuşan kişilerin maddî ve manevî değerlerini, yaşadıkları çevreyi ve bu çevrenin koşullarını özlü bir ifadeyle verir ve halkın düşünüş biçimini yansıtır. Örneğin; Türk ulusunun hayatında önemli bir yer tutan akrabalık ilişkileri, savaş, at, kılıç, deniz, toprak gibi motifler atasözlerinde ağırlıklı olarak yer alırken, Arap halkının atasözlerinde daha çok; çöl, deve, sıcak, kılıç gibi motifler dikkati çekmektedir. Her millet, edindiği tecrübe birikimini, kendi çevresinde gördüğü ve kültüründe var olan unsurlarla dile getirmiştir. Örneğin; "üç yanı büyük denizlerle çevrili olan Kore yarımadasında konuşulan Korecede, büyüklerin, güçlülerin çatışmasında zararı küçük ve güçsüz olanların çekeceğini anlatan atasözü, "Balına kavgasında karidesin sırtı patlar.". (Gore ssaume seu deung teochinda) biçimindedir. Buna karşılık Türkler aynı gerçeği, kendi yaşam çevrelerine dayanan şu atasözleriyle dile getirirler: "Atlar tepişir, ortada eşekler ezilir."²⁸

Atasözlerinin genel karakteristik özellikleri, yukarıda verilen tanımlar da göz önünde bulundurularak şu şekilde belirlenebilir: 1. Atasözleri, eski nesillerin gözlem ve tecrübelerine dayalıdır. 2. Öneride bulunur veya öğüt verir. 3. Genellikle kesin bir hüküm/yargı taşır. 4. Genellikle mecazî anlam içerir. 5. Kalıplaşmış ifade biçimleridir. 6. Özlü sözlerdir. 7. Genellikle anonimdir. 8. Toplumun dünya görüşünü yansıtır. 9. Kültürel "motifler açısından zengindir. 10. Toplumda benimsenmiş ve yaygınlaşmıştır.

III. DEYİM KAVRAMI VE KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Bazı yönleriyle atasözlerine benzeyen, bu yüzden de onunla karıştırılma ihtimali bulunan terimlerden biri de deyimdir."Deyim, genellikle bir durumu, karşılaşılan olayların özelliklerini, insan karakter ve davranışlarını, insanların çeşitli fiziksel ve ruhsal niteliklerini betimlemek üzere, birden çok sözcükle oluşturulur. Atasözlerinde görülen yargıları içermez. Buna karşılık, çeşitli benzetmelerden, aktarma adımı verdiğimiz anlam olaylarından yararlanır."²⁹ Deyimler de atasözleri gibi halka mal olmuş anonim öğelerdir. Her ne kadar bazı deyimlerin ilk söyleyeni belli olsa da bu tür deyimler oldukça azdır.

Deyimler, bir toplumun anlatım gücünü yansıtan, benzetme, mecaz, eğretileme gibi sanatlara olan eğilimini ortaya koyan en önemli söz varlıklarından biridir. Bazı deyimler, yüzyıllar boyunca hiç değişmeden yaşamını sürdürebilmekte, bazıları da yenilenerek gelecek kuşaklara aktarılmaktadır. Günümüzden 1300 yıl kadar önce Göktürk Yazıtları'nda geçen "birinin sözünü kırmamak" anlamında kullanılan deyim, o zamanki şekliyle "menin sabımın sımadı" biçiminde kullanılmaktaydı. Deyimde geçen "sab" sözcüğü bugün "sav" şekliyle hâlâ yaşamaktadır.³⁰ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Yayın Kurulunca hazırlanan *Açıklamalı-Örnekli Deyimler Sözlüğü*'nde, hangi tür söz ve söz gruplarının deyim sayılacağı üzerinde tam bir anlaşmaya

²⁵ a.g.e, ss.7-8.

²⁶ *Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü*. Sunuş'tan.

²⁷ Ahmet Köklügiller, a.g.e, s.15.

²⁸ Doğan Aksan, a.g.e, s.142.

²⁹ Aksan, a.g.e, s.95.

³⁰ Şükrü Ünalın, *Dil ve Kültür*, Gazi Üniversitesi Basımevi, Ankara 2002, s.230.

varılmadığı³¹ söylenmektedir. Fakat bu anlaşmazlık noktalarının çok derin ve köklü olmadığı yine kendileri tarafından yapılan deyim tanımından ortaya çıkmaktadır. Onlara göre deyim, “çokluk gerçek anlamı dışında kullanılan ifadeyi zenginleştiren, iki veya daha fazla sözcükten meydana gelen kalıplaşmış söz dizisidir.”³² Görüldüğü gibi bu tanım, diğer tanımlardan çok farklı değildir.

Osman Göker de benzer bir tanım yapmaktadır. Ona göre deyim, “genellikle birden fazla kelimenin kalıplaşarak kendi anlamı dışında kullanılmasından oluşan dil birlikleridir.”³³ Rüştü Aydoğan’a göre ise “Bir duyguyu, bir düşünceyi, bir kavramı daha etkili anlatmak, anlatımı daha da güzelleştirmek için kullandığımız; çoğu, öz anlamlarının dışına çıkmış, en az iki sözcüğün birleşip kalıplaşmasıyla oluşmuş sözlere deyim denir.”³⁴

Çeşitli Almanca ve İngilizce kaynaklarda yapılan tanımlar, bazen birbirine çok yakın, bazen de birbiriyle çelişen ifadeler içermektedir. Örneğin; bir tanıda deyimlerin, sözdizimi açısından değişmezliğinden bahsedilirken³⁵ bir diğerinde deyimlerin, sözdizimi açısından büyük bir esnekliğe sahip olduğu, bu yönüyle de yapısı değişmeyen atasözlerinden ayrıldığı belirtilmektedir.³⁶ Aslında atasözleri gibi deyimlerin de yapısı ve sözdizimi değiştirilemez olmakla birlikte deyimlerin yapısal olarak atasözlerinden biraz daha esnek olduğu söylenebilir. Ancak bu, deyimle atasözü arasındaki tek farkmış gibi abartılarak ortaya konmamalıdır. Çünkü deyimleri atasözlerinden ayıran daha önemli ayırım noktaları vardır. Deyimlerin esnekliği ise sadece fiil cümlesi şeklinde gelen deyimler için geçerlidir ve deyimdeki fiilin zaman ve şahıs çekimi bakımından gösterdiği esneklikten ibarettir. Örneğin; “eli kolu bağlanmak” deyimini çeşitli bağlamlar içerisinde “eli kolu bağlandı”, “elimiz kolumuz bağlanacak”, “eliniz kolunuz bağlanır” vb. şekillere girebilir. Fakat bu esnekliğe rağmen deyimlerdeki isim sayısı değiştirilemez.³⁷ Webster sözlüğünde ise deyim: “kendisini meydana getiren öğelerin toplam anlamlarından farklı bir anlama sahip ifade biçimleri”³⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanım, bir kısım atasözlerini de kapsadığı için doğru olmakla birlikte yeterli bir tanım değildir. Çünkü “sakla samanı gelir zamanı” gibi mecazî içerikli bazı atasözleri de kendilerini meydana getiren öğelerin toplam anlamlarından farklı bir anlam iletmektedir. Öte yandan az da olsa öğelerinin toplam anlamlarından farklılık arz etmeyen deyimler de bulunmaktadır. Belki bu hususu, deyimlerle atasözleri arasındaki ortak nokta olarak değerlendirmek mümkündür. Fakat pek çok Batılı anlam bilimci ve sözlük yazarı, deyim (idiom) tanımını yukarıdakine benzer bir şekilde vermektedir. Lewandowski, Heller, Peaty ve Palmer bunlardan birkaçıdır.³⁹ Bazı kaynaklar, deyim (idiom) sözcüğünün kökeninden hareketle, bir insanın, bir ülkenin veya sosyal sınıfın dil özelliği, kendine özgü kullandığı dil, şive, lehçe anlamına geldiğini de belirtmişlerdir. Çünkü “idiom” sözcüğü, Yunancada “kendine has” anlamına gelmektedir. Daha sonra “idioma” biçimine dönüşmüştür. O da, “özel nitelik, hususiyet, başka şeye benzememe” anlamındadır.⁴⁰ Ne var ki deyim bu anlamı, onun terimsel tanımını değil, daha çok sözlüksel kullanımını ifade etmektedir. Türkçe’de de benzer bir sözlüksel kullanım bulunmaktadır. Herhangi bir kişinin kendi ifadelerine dönerek anlatmak istediğimiz bir şeyi, “sizin deyiminizle söyleyecek olursak...” veya “...yazarımızın deyimleriyle...” gibi cümlelerle ifade ederiz. Açıkça anlaşılacağı üzere burada deyim sözcüğü, terim anlamıyla değil, sözlükbirim anlamıyla kullanılmaktadır. Zira pek çok kavram, sözlüksel ve terimsel olmak üzere iki farklı içeriğe ve kullanıma sahiptir. Yapılan çeşitli tanımlardan yararlanarak ve deyimlerin yapısını inceleyerek, deyimlerin karakteristik özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür: 1. Deyimler bir durumu, olayı veya düşünceyi daha kestirme yoldan ve daha çarpıcı bir tarzda anlatmayı sağlar. Deyimler, aynı dili konuşan halkın ortak hafızası sayıldığı için sözün uzatılmasını engeller. Az ama öz ifadeler içerir. Örneğin; “ye kürküm ye” deyimini, kişiyi sayfalarca yazı yazmaktan kurtarır. 2. Deyimler; öneri, öğüt veya tavsiye içermez. Yalnızca durum tespiti yapmakla yetinir. Fakat bir hüküm/yargı bildiren birçok deyim vardır. Yargı bildirmekle öğüt ve tavsiye içermeyi karıştırmamak gerekir. 3. Genellikle iki veya daha fazla sözcükten oluşur. Bazı deyimler sözcük öbeği, bazıları cümle hâlinindedir. Hatta bir kısım deyimler birkaç cümleden bile oluşabilir. Ancak az da olsa tek sözcüklü deyimler de vardır. 4. Deyimler,

³¹ Açıklamalı-Örnekli Deyimler Sözlüğü. s.5.

³² a.g.e , s.8.

³³ Osman Göker, *Uygulamalı Türkçe Bilgileri I*. MEB Yayınları, Ankara 2001, s.207.

³⁴ Rüştü Aydoğan, *Açıklamalı-Örnekli Deyimler Sözlüğü*, Evrensel İletişim Yayınları, Ankara 1999, s.4.

³⁵ *Duden Das Fremdworterbuch*, Mannheim 1974, s.312.

³⁶ *Brockhaus Enzyklopadie*, Wiesbaden 1972, C.15, s.523.

³⁷ F.R. Palmer, a.g.e, s. 118.

³⁸ *Webster’s New International Dictionary*, 1937, s.1237.

³⁹ Leyla Subaşı, *Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 1988, s.9.

⁴⁰ *Wahrig Deutsches Wörterbuch* 1980, s.1917.

genellikle mecazî kullanım içerir. Ancak öğelerinden hiçbiri mecazî olmayan deyimlere az da olsa rastlanmaktadır.”Çoğu gitti azı kaldı”, “hem suçlu hem güçlü”, “yükte hafif pahada ağır” örneklerinde olduğu gibi. Mecâzî içerikli olan deyimler, doğal olarak kendilerini oluşturan sözcüklerin toplam anlamından ibaret değildir. Sözcüklerin toplam anlamı, deyim ne dediğini; sözcüklerin toplam anlamının ötesindeki anlamı da deyim ne demek istediğini ifade eder. Deyimlerin ne dediği değil, ne demek istediği asıldır. 5. Bazı deyimler, bir hikâyeye veya olaya dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Deyimin içinde geçtiği hikâye ya da olay, gerçekten yaşanmış bir durum olabileceği gibi hurafe veya efsane türü anlatılardan da oluşabilir. 6. Bazı deyimler, eksilteli anlatım biçimindedir. Bir veya birkaç öğesi düşürülmüştür. Baştan ayağa (kadar), gözün aydın (olsun), lâf aramızda (kalsın) örneklerinde olduğu gibi. 7. Deyimler, kalıplaşmış ifade biçimleridir. Gerek deyim içinde yer alan sözcükler, gerekse deyim söz dizimini değiştirilemez. Örneğin; “etekleri tutuşmak” deyimini etekleri yanmak veya “karnı zil çalmak” deyimini, midesi zil çalmak şeklinde sözcük değişimine uğratılamayacağı gibi “balık kavağa çıkınca” deyimini kavağa balık çıkınca biçiminde söz dizim değişikliğine de uğratılamaz. Fakat mastar şeklinde olan deyimler, şahıs ve zaman çekimine girerler. Ayrıca bazı deyimlerde kimi sözcüklerin birbiri yerine kullanılması yaygınlık kazanmışsa bu gibi deyimlerde yaygın olan sözcükler arasında değiştirme yapılabılır. Örneğin; narına yanmak / ateşine yanmak, dalına basmak / damarına basmak, içi yanmak / yüreği yanmak, kızım sana söylüyorum gelinim sen anla / işit / duy gibi. 8. Deyimler anonimdir. Ancak, söyleyeni belli olan az miktarda deyim rastlanmaktadır. 9. Deyimler yaygın bir kullanıma sahiptir. Yaygınlık, deyimlerin en önemli özelliklerinden biridir. Çünkü deyim bütünü özelliklerini taşıyan ama yaygınlaşmamış olan bir söz, deyim olarak nitelenemez. 10. Siyasî, sosyal ve teknolojik gelişmelere paralel olarak dilde yeni yeni deyimler türeyebileceği gibi, eskiden deyim olan bazı ifadeler de deyimlikten düşebilir. Günümüz Türkçesinde “tribünlere oynamak”, “şer eksen”, “taşfırın erkeği”, “layt erkek”, “köşeyi dönmek”, “yolsuzluk yapmak”, “altın vuruş” (aşırı dozda eroin enjekte ederek intihar etmek) gibi yeni yeni deyimleşen sözler bulunduğu gibi artık yavaş yavaş deyim olma özelliğini kaybeden sözler de vardır. Ömer Asım Aksoy; “gaflet uykusu”, “gonca ağzılı”, “dudu dilli”, “gönül kuşu”, “kudretten sürmeli” gibi sözcük öbeklerini bu türden unutulmaya yüz tutan deyimlere örnek olarak vermektedir.⁴¹ 11. Deyimler, kültürel motifler içerir. Her millet, kendi kültüründe, dininde ve çevresinde var olan unsurları deyimlerine yansıtmıştır.

IV. DEYİMLER İLE ATASÖZLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Deyimlerle atasözlerinin genel karakteristik özelliklerini belirledikten sonra aralarında bir karşılaştırma yapmak, benzerlik ve ayrılık noktalarının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Bu iki terimin, benzer yönlerinin ayrışan yönlerinden çok olması, bazı durumlarda hangi sözün deyim hangi sözün atasözü olduğunu tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Fakat özellikle ayırım noktaları iyi belirlenebilirse bu sıkıntı büyük oranda ortadan kaldırılabılır. Deyimlerle atasözleri karşılaştırıldığında aralarındaki ayırım ve benzerlik noktaları şu şekilde tespit edilebilir: 1. Atasözleri, ataların tecrübelerine, dünya görüşlerine ve felsefi anlayışlarına bağlı olarak ortaya çıkar. Deyimlerde de aynı özellikler bulunabilir, ancak deyimlerin baskın karakteri, derin gözlem ve söz sanatları üzerine kurulu özlü ifadeler olmalarıdır. Bu yüzden deyimler, atasözlerine kıyasla daha kısadır. 2. Atasözlerinde asıl amaç, öneride bulunmak, öğüt ve tavsiye vermektir. Deyimlerin ise böyle bir amacı yoktur. Deyimlerde asıl olan, durum tespiti yapmak, bir durum ya da düşünceyi az ve öz ifadelerle dile getirmektir. 3. Mecazî ifadeler, atasözleri ve deyimlerin ortak bir özelliğidir. 4. Atasözlerinin ve deyimlerin gerek söz dizimleri gerekse içerinde kullanılan sözcüklerin kalıplaşmış olması yine her iki terimin ortak bir özelliğidir. Ancak deyimlerin bir kısmının zaman ve şahıs çekimine girebilmelerinden dolayı bu açıdan atasözlerine göre biraz daha esnek oldukları söylenebilir. 5. Her iki terimin diğer bir ortak özelliği anonim olmalarıdır. Söyleyeni belli olan atasözü ve deyimler olmakla birlikte, bu tür atasözleri ve deyimlerin sayısı oldukça azdır. 6. Toplumda benimsenmiş ve yaygınlaşmış olmaları da hem atasözü hem de deyim ortak bir özelliğidir. 7. Gerek sözlü gerek yazılı metinlerde deyimler, atasözlerine kıyasla daha sık kullanılır. Hiç atasözü kullanmadan bir metin oluşturmak mümkündür ama içinde deyim geçmeyen bir metin oluşturmak çok zordur. 8. Genellikle atasözleri cümle aralarında, deyimler ise cümle içerinde kullanılır.

⁴¹ Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 Deyimler Sözlüğü**, İnkılap Yayınları, İstanbul 1988, s.512. (Ömer Asım Aksoy, aynı sayfada unutulmaya yüz tutan deyimlerin bir listesini vermektedir).

DURÛB-I EMSÂL-İ TÜRKÎ'DEKİ ARAPÇA ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

Antoine Galland'ın *Durûb-ı Emsâl-i Türkî*'si Arap atasözü varlığı açısından çok zengindir. Yazar, eserine aldığı atasözü ve deyimlerin kaynaklarını belirtmemiştir. Fakat bu derleme çalışmasındaki atasözü ve deyimlerin kaynakları ile ilgili bir çalışma yaptığımızda karşımıza genellikle: el-Meydânî'nin *Mecmeu'l-Emsâl*, Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Cemheratu'l-Emsâl*, es-Seâlibî'nin *et-Temsil ve'l-Muhâdara*, Zemaşeri'nin *el-Mustaksâ fi Emsâli'l-Arab* ve Muallim Naci'nin *Sânihâtu'l-Arab* adlı eserleri çıkmaktadır.

Kitaptaki Arapça atasözleri şekil ve içerik bakımından incelendiğinde önemli bazı noktaların ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Bu noktalar aşağıda maddeler hâlinde incelemeye tabi tutulmuş ve her bir maddeyle ilgili örneklemeler yapılmıştır.

a. Atasözü ve deyim birlikteliği

Yukarıda atasözü ve deyim terimlerinin Arapça karşılığı ile ilgili kavram karmaşasına değinmiş, hem atasözlerinin hem de deyimlerin öteden beri aynı terimle (مثل) karşılanarak günümüze kadar geldiğinden bahsetmiştik. Fakat şunu da belirtmeliyiz ki bu kavram karmaşası günümüzde yeni bir olgu olarak aşilmaya başlanmış durumdadır. Artık oldukça nadir de olsa kitap piyasasında atasözlerine ve deyimlere ait sözlükler birbirinden ayrılmış olarak bulunabilmektedir. Yani sadece atasözlerini içeren sözlüklerle sadece deyimleri içeren sözlükler raflardaki yerini almaya başlamıştır. Ne var ki bunun hâlâ çok yeni bir durum olduğunu, atasözlerinden ayrılarak müstakil bir sözlük alanı hâline gelen deyimler sözlüğü sayısının çok sınırlı kaldığını vurgulamak gerekmektedir. Şu ana kadar bütün Arap dünyasında bizim ulaşabildiğimiz iki adet deyimler sözlüğünden bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki Muhammed Muhammed Dâvûd'un *Mu'cemu't-Ta'bir el-İstîlâhî fi'l-Arabiyye'l-Muâsira*⁴², diğeri ise Mısırlı akademisyen Vefâ Kâmil Fâyid'in *Mu'cemu't-Teâ'bir el-İstîlâhiyye fi'l-Arabiyye'l-Muâsira*⁴³ adlı sözlükleridir. İşte yukarıdan beri sözünü ettiğimiz bu kavram karmaşası ile ilgili durum, Antoine Galland'ın eserinde de kendisini göstermektedir. Yine yukarıda atasözü ve deyim terimlerine dair çeşitli tanımlar vermiş, bu iki terimin karakteristik özelliklerinden bahsetmiş ve aralarında karşılaştırmalar yapmıştı. Bu nedenle burada incelemeye tabi tuttuğumuz *Durûb-ı Emsâl-i Türkî*'de geçen bazı atasözleri ile deyimlere değinecek ve bahsettiğimiz kavram karmaşasının âdeta bir delili olarak hem atasözlerinin hem de deyimlerin aynı kitap içinde karışık bir şekilde verildiğine dair örnekleri göz önüne sereceğiz. Aslında klasik dönemlerde yazılmış olan kitaplar için böyle bir kavram kargaşasından söz etmek doğru olmayabilir. Çünkü modern dönemlerde yapılmış olan “atasözü” ve “deyim” ayrımı, o dönemlerde henüz yapılmamış görünmektedir. Bu olgu, klasik dönemlerde yapılmış bütün derlemelerde görülmektedir. Ancak buna rağmen söz konusu olguya değinmek bir zorunluluk olmasa da meseleyi açıklığa kavuşturması bakımından önemli görülmektedir.

Aşağıda Antoine Galland'ın eserinde geçen on adet atasözü ile yine on adet deyim farklı sayfalardan rastgele seçilmiştir.

Atasözü örnekleri:

- سَمِّنْ كَلْبَكَ بِأَكْلِكَ وَجَوِّعْ كَلْبَكَ بِثَبْعِكَ	s. 1
- إِيْنُ الْحَكِيمِ نِصْفُ الْحَكِيمِ	s. 4
- لَا تَرْمِ سِهَامًا فِي صُورَةٍ مِنْ حَدِيدٍ	s. 9
- الْجِنْسُ إِلَى الْجِنْسِ يَمِيلُ	s. 18
- إِيَّاكَ أَنْ يَضْرِبَ لِسَانَكَ عُنُقَكَ	s. 26
- لَا تُكُنْ فَرَسًا لِمَجِيَّتِكَ لِكَيْ لَا تَفْعَ	s. 33
- يَأْخُذُهَا الرَّاقِي تَرْيَاقًا وَالْعَافِي هَلَاكًا	s. 64
- إِذَا كَانَ صَاحِبُكَ عَسَلًا لَا تَأْكُلْ كُلَّهُ	s. 89
- مَنْ بَرَّ يَوْمًا بُرَّ فِيهِ	s. 98

⁴² Muhammed Muhammed, Dâvûd, *Mu'cemu't-Ta'bir el-İstîlâhî fi'l-Arabiyye'l-Muâsira*, Kâhire, 2003.

⁴³ Vefâ Kâmil Fâyid, *Mu'cemu't-Teâ'bir el-İstîlâhiyye fi'l-Arabiyye'l-Muâsira*, Kâhire 2007.

- كَلْبٌ حَيٌّ خَيْرٌ مِنْ أَسَدٍ مَيِّتٍ s. 104

Deyim örnekleri:

- جزاء سينار s. 3
- أنفٌ في السماء وإسنتٌ في الماء s. 22
- يكسُو الناسَ وإسنتُهُ عُريانُ s. 22
- كان كُراعًا فصارَ ذراعًا s. 25
- إئتبه الكلبُ من بعد النهبِ s. 28
- ضعيفٌ ومضعفٌ s. 29
- ما عليه ليفةٌ ولا سيفَةٌ s. 44
- كطالِبِ القرنِ فجدعتُ أذنهُ s. 78
- بلغتِ الدماءُ الثننَ s. 97
- شراخٌ ملاحٌ s. 100

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Antoine Galland'ın eserinde de atasözleriyle deyimler karışık olarak verilmektedir. Atasözleri bir başlık, deyimler ise başka bir başlık altında verilmemiştir. Bazen birkaç atasözü verildikten sonra bir deyim zikredilmiş hemen ardından yeniden atasözlerine devam edilmiştir. Üzerinde durduğumuz konu açısından bakıldığında Antoine Galland'ın eserinin deyimleri de içermekle birlikte atasözü ağırlıklı olarak derlendiği görülmektedir.

b. Yazım (İmla) farklılıkları

Bilindiği üzere Arap dili grameri ile ilgili ilk çalışmalar, İslam dininin gelişinden sonra ve meşhur hikâyeye göre Hz. Ali ile Ebu'l-Esved ed-Duelî arasında geçen bir diyalogun⁴⁴ ardından Hz. Ali'nin verdiği emirle başlamış olup çeşitli aşamalardan geçerek günümüzde büyük oranda bir standarda kavuşmuş bulunmaktadır. Bu arada çeşitli gramer ekolleri ortaya çıkmış, aynı konularda farklı görüşler ortaya atılarak her ekol kendi görüşünü savunmaya devam etmiştir. Zaman içerisinde gramer, konuları bakımından da çeşitlenerek dallanıp budaklanmıştır. Bütün bunlardan dolayı örneğin; Kur'ân-ı Kerim'in bugünkü imlasında bile ilk tedvin edildiği ve çoğaltıldığı zaman bulunmayan bazı imla kurallarının hâlâ kullanılmadığına şahit olmaktayız. Günümüzde standartlaşmış olan imla kurallarından bazılarının mevcut Kur'ân-ı Kerim nüshalarında kullanılmamasını, Kur'ân-ı Kerim'in geleneksel imla ile yazılmasına bağlayabiliriz. Antoine Galland'ın eserinde de günümüz imla standartlarına aykırı bazı kullanımlar bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki şekilde kategorize edilebilir:

Hemzenin yazım farklılığı:

Günümüzde hemzenin yazımı ile ilgili çeşitli kurallar bulunmakta ve bu kurallara göre hemze, ya elif, vav, ve diş (nebra) üzerine ya da satır üzerinde tek başına yazılmaktadır.⁴⁵ *Durûb-ı Emsâl-i Türki*'de elif ve vav üzerine yazılması gereken hemzelerin yazılmadığını görmekteyiz. Bu olguyu, muhtemelen o dönemlerde henüz hemzenin yazım kurallarıyla ilgili konunun olgunlaşmamış olmasına bağlayabiliriz. Aşağıda verilen örneklerde koyu olarak verilmiş olan kelimelerdeki hemzeler bizim tarafımızdan konulmuştur. Kelimenin orijinal hâli için orijinal nüshaya bakılmalıdır. Konuyla ilgili örnekler:

- سَمَنْ كَلْبِكَ يَا كَلْبَكَ وَجَوَّعُ كَلْبِكَ يَنْبَعَكَ s. 1
- لا تَلْبَسُ أَبْيَضَ بِاللَّيْلِ الْمُظْلِمِ s. 9
- إِذَا رَكِبْتَ أَسَدًا اِحْتَذِرْ مِنَ الْعَوَاصِفِ s. 11
- اسْبِخْ فِي الْمَاءِ قَبْلَ الْمَسَاءِ s. 11

⁴⁴ Bu diyalog ve benzerleri için bkz: http://www.arabiclanguageic.org/view_page.php?id=10113, 05. 11. 2019.

⁴⁵ Hemzenin yazım kurallarıyla ilgili bkz. Hüseyin Günday-Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Bilgisi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2012.

- ما يَحْكُ رَأْسَكَ إِلَّا أَطْفَارُكَ s. 12
- لا تَنْقَلِبْ مَعَ أَسَدٍ ذِي أَرْبَعَةٍ قَوَائِمَ s. 12
- أَنْفٌ فِي السَّمَاءِ وَإِسْتٌ فِي الْمَاءِ s. 22
- الْمَرْءُ يُخْطِئُ لَا تُخْطِئُ الْمَقَادِيرُ s. 23
- إِنَّ الشَّقِيَّ وَافِدُ الْبَرَاجِمِ s. 64
- الْأَمَانَةُ مَرْدُودَةٌ إِلَى أَهْلِهَا s. 74

Bazı kelimelerin farklı imla ile yazılması:

Burada farklı bir imla ile yazılan bazı kelimelerin bu yazım farklılıklarının yazarın dikkatsizliğinden de kaynaklanmış olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Konuyla ilgili örnekler:

- فَرُبَّمَا قَمَرَتْ بِالْبَيْدِقِ الشَّاهِ s. 2
Burada بالبيدق kelimesi orijinal metinde بالبيدق şeklinde yazılmıştır. Ayrıca فَرُبَّمَا kelimesi de bitişik yazılması gerekirken günümüz imlasından farklı olarak ما قَرَّبَ şeklinde ayrı yazılmıştır.
- جَزَاءُ سِنْمَارٍ جَيْنَ بَنَى الْخَوْرُنُقَ لِلنُّعْمَانِ s. 3
Burada سنمار şeklinde yazılması gereken kelime orijinal metinde سنمر şeklinde yazılmıştır.
- يَقُولُونَ لَيْلَى سَوَادُ حَبَشَةَ s. 5
Burada ليلى şeklinde yazılması gereken kelime orijinal metinde ليلا şeklinde yazılmıştır.
- لَا تَرْمِ سِهَامًا فِي صُورَةٍ مِنْ حَدِيدٍ s. 9
Burada kapalı te (Tâ-i marbûta) ile yazılması gereken صورة kelimesi orijinal metinde açık te ile صورت şeklinde yazılmıştır.
- لَا تَصْعَدُ لِقَمَّةِ الْجَبَلِ وَأَنْتَ مُرِيٌّ لَكِي لَا تَقَعُ s. 9
Burada قمة kelimesi orijinal metinde muhtemelen dikkatsizlik sonucu قلة şeklinde yazılmıştır. Ayrıca لكي لا ya da لأن şeklinde yazılması gereken edat da ليلاً şeklinde yazılmıştır.
- فَتَكَلَّمُ بِاللَّيْلِ حَيْثُ لَيْسَ طَيْرُ اللَّيْلِ s. 9
Burada الليل şeklinde yazılması gereken kelime orijinal metinde tek ل ile الليل şeklinde yazılmıştır.
- لَا تَرْمِ الْحَجَرَ بِالْمَقْلَاعِ s. 10
Burada المقلاع şeklinde yazılması gereken kelime orijinal metinde المقلع şeklinde yazılmıştır.
- لَا تَحْكُكُ النَّارَ بِالسَّكِّينِ s. 12
Burada mudaaf bir fiil olan يحك fiilinin ikinci tekil şahıs eril (أنت) çekimi orijinal metinde günümüzde yaygın olan تحك şeklinde değil daha çok klasik dönemde yaygın olan تحكك şeklinde yazılmıştır.
- مَنْ يَمْشِي بِرِضَى بِمَا رَكِبَ s. 23
- Burada يمشى şeklinde yazılması gereken kelime orijinal metinde يمشى şeklinde yâ harfinin altına iki nokta konulmadan yazılmıştır.
- لَا تَدُورُ الرَّحَى بِمَاءٍ قَدْ مَضَى s. 24
Burada الرَّحَى ve مَضَى şeklinde elif-i maksure ile yazılması gereken kelime orijinal metinde الرحا ve مضا şeklinde yazılmıştır.
- لَوْ كَانَ بِجَسَدِي بَرَصٌ لَا كَتَمْتُهُ s. 28
Burada şart cümlesinin cevabı ما edatı ile başlaması gerekirken لا edatı ile başlamıştır.

c. Farklı versiyonları bulunan atasözü örnekleri

Bazı atasözü ve deyimler zaman zaman farklı sözcüklerle bazen de farklı cümle biçimleriyle eşdizimli olabilmektedir. Bunlar, her ne kadar farklı sözcükler ya da cümle biçimleriyle karşımıza çıksa da anlam bakımından farklılık arz etmezler. Burada önemli olan şey, farklı eşdizimleriyle de yaygın ve kalıplaşmış olmalarıdır. Karşılarında sayfa numaraları bulunan atasözü örnekleri Galland'ın *Durûb-ı Emsâl-i Türkî*'sinde geçtiği şekilde verilmiş, ardından aynı atasözlerinin farklı versiyonlarına değinilmiştir. Aşağıdaki örnekler farklı versiyonları olan atasözleridir:

- مُسْتَرْخِصَ اللَّحْمِ عِنْدَ الْمَرْقِ يَنْدَمُ s. 21

Bu atasözü münâda ile başladığı için başında bir nida harfi olması gerekir. Nida harfinin olmadığı yerde bu harf takdir edilir. Atasözü pek çok kaynakta

كُلُّ شَاةٍ مَعْلَقَةٌ بِعُرْفِهَا ya مُسْتَرْخِصَ اللَّحْمِ عِنْدَ الْمَرْقِ تَنْدَمُ şeklinde geçmektedir.

- كُلُّ نَعْجَةٍ تُعَلَّقُ بِعُرْفِهَا s. 28

Bu atasözünün farklı versiyonları bulunmaktadır. Atasözündeki bazen bir, bazen iki kelime farklılaşsa da anlam bakımından bir değişiklik gerçekleşmemektedir. Atasözünün farklı versiyonları aşağıda verilmiştir:

كُلُّ شَاةٍ بِرِجْلِهَا مُعْلَقَةٌ "كُلُّ شَاةٍ مُعْلَقَةٌ بِعُرْفِهَا كُلُّ شَاةٍ مُعْلَقَةٌ مِنْ كِرَاعِهَا

- الْخَيْلُ أَعْرَفُ بِفُرْسَانِهَا s. 21

Bu atasözü الْخَيْلُ أَعْرَفُ مِنْ فُرْسَانِهَا ve الْخَيْلُ أَعْلَمُ بِفُرْسَانِهَا şeklinde de geçmektedir.

- كُلُّ طَائِرٍ يَطِيرُ بِشَكْلِهِ s. 57

Bu atasözü daha yaygın olarak عَلَى أَشْكَالِهَا تَفَعُّ الطُّيُورُ şeklinde geçmektedir.

- عَلَى أَهْلِهَا دَلَّتْ بَرَائِكُهَا s. 61

Diğer versiyonu, عَلَى أَهْلِهَا جَنَّتْ بَرَائِكُهَا şeklindedir.

- بَلَغَ السَّيْلُ الرُّبَا s. 61

Diğer versiyonu, قَدِ عَلَا الْمَاءُ الرُّبَا şeklindedir.

d. Güncelliğini koruyan atasözü örnekleri

Galland'ın eserindeki farklı sayfalardan seçilen aşağıdaki atasözü ve deyim örnekleri günümüzde hâlâ canlılığını korumakta, gerek konuşma dilinde gerekse yazılı ve sözlü yayınlarda kullanılmaktadır. Derlemede bu tür örnekler çok miktarda yer almaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- سَمَنْ كَلْبِكَ يَا كَلْبُكَ وَجَرَّعَ كَلْبِكَ يَنْبَعَكَ s. 1
- الْخَيْلُ أَعْرَفُ بِفُرْسَانِهَا s. 21
- كَلْبُ جَوَالٍ خَيْرٌ مِنْ أَسَدٍ رَابِضٍ s. 21
- كُلُّ فِتْنَةٍ بِأَبْيَسِهَا مُعْجَبَةٌ s. 23
- إِنْ كُنْتَ رِيحًا فَفَقَدْ لَاقَيْتَ إِعْصَارًا s. 30
- مَا أَشْنَبَةَ اللَّيْلَةَ بِالْبَارِحَةِ s. 31
- قَطْرَةٌ بِقَطْرَةٍ تَصِيرُ الْعَدِيرُ s. 40
- الْجَارُ ثُمَّ الدَّارُ s. 77
- رَبِّ أَخِي لَمْ تَلِدْهُ أُمَّكَ s. 89
- أَيْدِي الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنْ أَيْدِي السُّفْلَى s. 99

e. Unutulmuş ya da unutulmaya yüz tutmuş atasözleri örnekleri

Galland'ın *Durûb-ı Emsâl-i Türkî*'sinde farklı sayfalardan seçilen aşağıdaki atasözleri ve deyim örnekleri günümüzde kullanımını olmayan ya da kullanım alanı oldukça daralmış ve unutulmaya yüz tutmuş, canlılığını kaybetmiş örneklerdir. Eserde bu tür örnekler de çok miktarda yer almaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- أُرْبُ كَرَمَكَ بِيَدِكَ لَا بِيَدِ غَيْرِكَ s. 11
- فِي كَأْسِ الْجَسَدِ لَا تَشْرَبِ الْخَمْرَ s. 12
- شَتَانٌ مَا بَيْنَ الْوَالِيَةِ وَالْعَزْلِ s. 23
- لَا تَكُنْ فَرَسًا لِمُجَبِّكَ لِكَيْ لَا تَقَعَ s. 39
- شَخَبٌ فِي الْإِنَاءِ وَشَخَبٌ فِي الْأَرْضِ s. 43
- قَبْلَ النَّفَاسِ كُنْتُ مُصْفَرَّةً s. 49
- مَنْ لَمْ يُؤَدِّبْهُ الْأَبْوَانُ أَدَّبَهُ الْمَلَوَانُ s. 77
- وَجَدَ عِنْدَهُ تَمْرَةَ الْعُرَابِ s. 89
- يَمْلَأُ الدَّلْوُ إِلَى عَقْدِ الْكَرْبِ s. 97
- فِي الْقَمَرِ ضِيَاءٌ وَالشَّمْسُ أَضْوَاءُ مِنْهُ s. 140

f. Gramer hataları içeren atasözleri örnekleri

Durûb-ı Emsâl-i Türkî'de Arapça atasözleri ve deyimlerde çok miktarda ve farklı alanlarda gramer hataları bulunmaktadır. Bu hatalı kullanımlar bazı durumlarda sistematik hâle gelmektedir. Bu da Galland'ın ya Arapçayı çok iyi bilmediği ya da çok iyi bilse bile bir takım gramer sorunları/eksiklikleri olduğu izlenimi vermektedir. Yine de gramer hatalarından bazılarının dikkatsizlik, hızlı yazma, o güne ait galat-ı meşhur olma vb. gibi başka birtakım etmenlerden kaynaklanmış olabileceği de gözden ırak tutulmamalıdır. Aşağıda Galland'ın eserindeki Arapça atasözleri ve deyimlerde bulunan hatalı gramer kullanımlarına örnekleme yapılmıştır. Belirlenen bütün hatalar bunlardan ibaret değildir. Benzer hatalı kullanımlar, eser boyunca kendini göstermektedir. Verilen örnekler, bir fikir oluşturması için, çeşitli hata türlerinden seçilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, izah edilen hata türünü görmek için orijinal metne dönülmeli ve atasözleri orada incelenmelidir. Çünkü açıklamalı metinde hatalar büyük oranda düzeltilerek verilmiştir.

- لَا تَرْكَبْ فَرَسَ غَيْرِكَ s. 8

Yukarıdaki cümlede müteaddi (geçişli) fiillerden olan *تركب* fiili kendisine *mef'ûl bih* (nesne) olarak *فرس* kelimesini almıştır. Bu kelime aynı zamanda isim tamlamasının *muzaf'ı* (tamlanan) konumunda olduğu için Arapça gramer kurallarına göre *tenvin* alamaz. Oysa orijinal metinde bu cümle *لَا تَرْكَبْ فَرَسًا غَيْرِكَ* şeklinde *tenvin* almış görünmektedir. Bu da Arapça gramer kurallarına aykırıdır. Hatta bu durumun bir anlam değişikliğine dahi yol açabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

- إِنْ كُنْتَ لَا تَعْرِفُ أَنْ تَصْعَدَ فِي السَّلْمِ فَلَا تَسْلُكْ عَلَى السَّطْحِ s. 9

Yukarıdaki cümlede *fiil-i muzarinin* (şimdiki zaman kipi) başına gelmesi gereken *أَنْ* edatı ile cevap cümlesinin başında burada zorunlu olarak bulunması gereken *ف* edatı herhangi bir gerekçeye dayanmaksızın düşürülmüştür. Bu ise her iki durum için de hatalı bir kullanım oluşturmuş bulunmaktadır. Yazım aşamasında konuşma dilinden etkilenilmiş olmasının söz konusu hatalı kullanımlara kaynaklık etmiş olma ihtimali yüksektir.

- لَا تُرْسِلْ كَلْبَكَ بِأَرْضِ الَّتِي لَيْسَ فِيهَا صَيْدٌ s. 9

Aynı sayfada yer alan yukarıdaki atasözünde, *nekre* (belirsiz) bir isimden sonra *ism-i mevsûl* (التي) kullanmak suretiyle bir gramer hatası yapılmıştır. Atasözleri, orijinal metinde *لَا تُرْسِلْ كَلْبَكَ بِأَرْضِ الَّتِي لَيْسَ فِيهَا* şeklinde yer almaktadır. Hâlbuki Arapçada *ism-i mevsûller* *nekre* bir isimden sonra kullanılmamaktadır. *Nekre* bir isimden sonra gelen cümle o *nekre* ismin sıfatı konumunda olduğu için zaten bağlantı kurulmuş olmakta ve bu durumda *ism-i mevsûle* ihtiyaç duyulmamaktadır. *İsm-i mevsûlü* gerektiren durumlar olduğunda da *ism-i mevsûlden* önce gelen ve *ism-i mevsûl* tarafından nitelenen ismin

belirli hâle getirilmesi kaçınılmaz olmaktadır. O takdirde cümle لَا تُرْسِلْ كَلْبَكَ بِالْأَرْضِ الَّتِي لَيْسَ فِيهَا صَيْدٌ şeklinde kurulur ve bu cümle kuruluşu da doğrudur.

- فَتَكَلَّمْ بِاللَّيْلِ حَيْثُ لَيْسَ طَيْرٌ اللَّيْلِ s. 9

Yukarıdaki cümlede, muzafın başına belirlilik takısı (elif-lâm) getirmek suretiyle yapılan bir hata türü bulunmaktadır. Cümle orijinal metinde فَتَكَلَّمْ بِاللَّيْلِ حَيْثُ لَيْسَ الطَّيْرُ اللَّيْلِ şeklinde yer almaktadır. Arapçada muzafın başına belirlilik takısının getirilebileceği nadir durumlar olmakla birlikte yukarıdaki cümle, söz konusu durumlardan birine ait değildir. Burada yapılan hata, anlam değişimi ya da kaybına yol açmamakta fakat kulak tırmalayıcı bir fonksiyon üstlenmektedir.

- لَا تَسْبِخْ فِي الْمَاءِ الْبَارِدِ فَتَهْلُكَ s. 10

Yukarıdaki atasözünde sıfat-mevsuf uyumu ile ilgili bir hata türü bulunmaktadır. Bilindiği üzere Arap dili gramerine göre sıfat; mevsufuna cinsiyet, aded, belirlilik-belirsizlik ve irap açılarından uyum sağlar. Ele aldığımız atasözü orijinal metinde لَا تَسْبِخْ فِي الْمَاءِ الْبَارِدِ فَتَهْلُكَ şeklinde yer almıştır. Burada sıfat konumunda olan الْبَارِدِ kelimesi, nitelediği (mevsuf) الْمَاءِ kelimesine cinsiyet açısından uyum sağlamamış ve böylece bir gramer hatasına yol açmıştır.

- فَكُنْ جَمَارًا بَرِّيًّا تَجَاهُ الصَّيَّادِينَ s. 10

Aynı sayfada bulunan yukarıdaki atasözünde ise muzafun ileyh konumunda bulunan الصَّيَّادِينَ kelimesi mecrur olması gerekirken merfu olarak bırakılmıştır. Söz konusu atasözü orijinal metin içinde فَكُنْ جَمَارًا بَرِّيًّا تَجَاهُ الصَّيَّادُونَ şeklinde geçmektedir. Görüldüğü üzere burada açık bir gramer hatası yapılmıştır.

- نَعْمَ الْأَنْبِيَاءُ كِتَابُ النَّفِيسِ s. 13

Yukarıdaki atasözünde yine sıfat-mevsuf uyumsuzluğu barındıran bir hata türü bulunmaktadır. Arap dili gramerine göre sıfatın; mevsufuna cinsiyet, aded, belirlilik-belirsizlik ve irap açılarından uyum sağlaması gerektiğini belirtmiştik. Ele aldığımız atasözü, orijinal metinde şu şekilde geçmektedir: نَعْمَ الْأَنْبِيَاءُ كِتَابُ النَّفِيسِ. Açıkça görüleceği gibi burada sıfat konumunda olan النَّفِيسِ kelimesi ile mevsuf konumunda olan كِتَابُ kelimesi arasında cinsiyet, aded ve irap açılarından uyum sağlandığı gibi belirlilik-belirsizlik açısından da uyum sağlanması gerekirdi. Fakat bu uyumun sağlanmadığı görülmektedir.

- إِذَا لَمْ يَكُنْ لَكَ مَا تَرِيدُ فَأَرِدْ مَا يَكُونُ s. 27

Yukarıdaki atasözünde cezm edatı olan لَمْ edatının işlevi, kendisinden sonra gelen muzari fiili cezm etmektir. Cezm olayı gerçekleştiğinde ise "iltikâû's-sakineyn" denilen ve iki sakinin yan yana gelmesi durumunu anlatan bir gramer olayı meydana gelmekte ve böylesi bir durumda da fiildeki vav (و) harfinin düşürülmesi gerekmektedir. Oysa atasözü orijinal metinde إِذَا لَمْ يَكُنْ لَكَ مَا تَرِيدُ فَأَرِدْ مَا يَكُونُ şeklinde yer almakta ve vav harfinin düşürülmediği görülmektedir. Bu da görevlerinden biri cezmetmek olan لَمْ edatının cezmetme işlevinin gerçekleştirilmediğini ya da cezmetme işlevinin gerçekleştirildiği kabul edilse bile iki sakinin buluşması anında düşürülmesi gereken illet harfinin düşürülmesinin ihmal edildiğini göstermektedir. Buradaki hata türünün benzeri sayfa 86'daki مِنْ أَغْدَاكَ atasözünde de görülmektedir.

- رُبَّمَا كَانَ السُّكُوتُ جَوَابًا s. 28

Yukarıdaki atasözünde fiil-fail uyumsuzluğu göze çarpmaktadır. Her ne kadar كَانَ nakıs bir fiil ise de normal bir fiilde geçerli olan fiil ve fail arasındaki cinsiyet uyumu nakıs fiillerde de geçerli bir kuraldır. Dolayısıyla nakıs bir fiil olan كَانَ'nin, ismi olan السُّكُوتُ kelimesine cinsiyet açısından uyum sağlaması gerekmektedir. Oysa ele aldığımız atasözünün orijinal metinde geçtiği şekliyle رُبَّمَا كَانَتْ السُّكُوتُ جَوَابًا söz konusu uyumu yansıtmadığı görülmektedir.

- أَخِيفُوا الْهَوَامَ قَبْلَ أَنْ تُخِيفَكُمُ s. 30

Yukarıdaki atasözünde أَخِيفُوا olarak gelmesi gereken emir fiil çekimi, orijinal metinde أَخَوْفُوا şeklinde verilmiştir. Buradaki hata türü, klasik dönem dil çalışmalarından beri bilinen ve Arap dilcileri tarafından makul ve makbul karşılanan bir olgunun zihinsel olarak kalması gereken derin yapısının yüzey yapıya yansıtılmış olmasıdır. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak aslında bu fiilin أَخَوْفُوا dan geldiği kabul edilir ama أَخَوْفُوا şeklinde yazılması ya da telaffuz edilmesi yüzey yapıya aykırı olduğundan yanlış sayılmaktadır.

g. Eksiltili deyimler

Arapçada cümlenin herhangi bir ögesini cümleden düşürme işine “hazf”, düşürülmüş ögeye de “mahzûf” denir. Yaygın bir kullanımdır ve pek çok sebebi vardır. Konumuzla ilgili olarak hazf olayının, atasözlerinden çok deyimlerde gerçekleştiği görülmektedir. Aşağıda Galland’ın *Durûb-ı Emsâl-i Türki*’sinde geçen ve içinde hazf olayı gerçekleşmiş olan deyim örnekleri sunulmuştur.

- كما ناطح الحالب s. 21

Deyimin anlamı “Süt sağanı boynuzlayan biri gibi.” şeklindedir. Burada düşürülmüş olan öge “ahmak” veya “gafil” gibi bir sözcüktür.

- قَوِيٌّ وَمَقْوٍ s. 29

Deyimin anlamı “Hem güçlüdür hem de güç verir.” şeklindedir. Burada Arapça gramer kurallarına göre mübteda makamında olması gereken "هو" ya da "هذا" gibi bir şahıs veya işaret zamiri düşürülmüştür.

- ضَعِيفٌ وَمُضْعِفٌ s.29

Aynı sayfada yer alan ve yukarıda açıklaması yapılan deyim zıt anlamlısı olan “Hem zayıftır hem de zayıflatır.” deyiminde de mübteda makamında "هو" ya da "هذا" gibi bir şahıs veya işaret zamiri düşürülmüştür.

- شَخْبٌ فِي الْإِنَاءِ وَشَخْبٌ فِي الْأَرْضِ s. 43

Bu deyim anlamı “Bir sağım’da kaba bir sağım’da yere” şeklindedir. Süt sağan kişinin hayvanın memesini sağarken bir sağım’da kabın içine bir sağım’da ise kabın dışına yani yere sağım yaptığını dile getirmektedir. Dolayısıyla bu deyimde “dökülür” ya da “isabet eder” gibi bir sözcük eksiltlenmiştir. Konuştuğu zaman kâh doğru kâh yanlış sözler söyleyen kişiler için kullanılır.

- مَرْعَى وَلَا كَالسَّعْدَانِ s. 45

Deyimin anlamı “Meradır fakat Sa’dân’ın merası gibi değil” şeklindedir. Bu deyim, mübtedası düşürülmüş bir deyimdir. Deyimin başına mübteda makamında yer alması gereken "هذا" gibi bir işaret zamiri ya da bir isim takdir edilir.

- مَاءٌ وَلَا كَصَدَاءِ s. 45

Bu deyim de bir önceki deyim gibi mübtedası düşürülmüş deyimler kategorisine girmektedir.” Sudur fakat Sadâ’nın suyu gibi değil” anlamını taşıyan deyim başına "هذا" gibi bir işaret zamiri ya da bir isim takdir edilir.

- بَيْنَ الطُّفْرِ وَالنَّابِ s. 47

Deyimin anlamı “Tırnak ve köpek dişinin arasında” şeklindedir. Bu deyimde “kalan kimse gibi” anlamına gelen "كمن بقي" ibaresi ya da buna benzer bir başka ifadenin hazfedildiğini söylemek mümkündür.

- الْمَرْءُ بِأَصْغَرِيهِ s. 59

Deyimin anlamı “İnsan, iki küçük et parçasıdır (insandır/bilindir/tanınır vb.)” Bu deyim içinde yer aldığı bir hikâye bulunmaktadır ve bu hikâyeye göre sözü edilen iki küçük et parçasıyla insanın dili ve kalbi kastedilmektedir.⁴⁶ Bu deyimde hazfedilen öge, haber konumundaki إنسان / معروف gibi bir sözcüktür.

h. Kur’an ve Hadis kaynaklı deyim ve atasözleri

Kur’ân-ı Kerim’in ve Hadis-i Şeriflerin Müslüman toplumlar üzerinde büyük bir etki alanı bulunmaktadır. Kur’ân’ı ve Hadisleri hayatlarına tatbik etmeye çalışan Müslüman toplumlar aynı zamanda bu iki kaynağın sözlerini dillerine pelesenk, başlarına taç etmişlerdir. Dolayısıyla, Galland’ın Osmanlı Devleti sınırları içinde derlediği atasözü ve deyimlerden bir kısmının Kur’ân ve Hadis kaynaklı olması gayet doğaldır. Aşağıda bu tür deyim ve atasözlerine örnekler bulunmaktadır.

⁴⁶ Deyimin hikâyesi için bkz: El-meydânî, Ebu’l-Fadl Ahmed bin Muhammed bin Ahmed bin İbrâhîm, *Mecma‘u’l-Emsâl*, C.2, s. 294-295.

- اللُّبْنَانُ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا

s. 24

Bu deyim, Buhari ve Müslim'de geçen ve metni اللُّبْنَانُ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا⁴⁷ şeklinde olan Hadis-i Şerif'ten aynen alındığı görülmektedir. Hz. Peygamber, bu Hadisi'nde Mü'minlerin durumunu, birbirine sıkıca tutunmuş olan bir binaya benzettikten sonra parmaklarını birbirine geçirmiş ve bu durumu temsili olarak göstermiştir. Ayrıca, hem söz konusu Hadis-i Şerif'in hem de ele almış olduğumuz deyim mülhem olduğu bir ayetten bahsetmek mümkündür. Kur'an-ı Kerim'in Saf suresinin 4. ayetinde Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: "... كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَّرْصُومٌ " "... Sanki onlar sapasağlam örülmüş bir bina gibidirler." Dolayısıyla bu deyim doğrudan doğruya mezkûr Hadis-i Şerif'ten alındığını belirtmiş olsak da asıl kaynağının Kur'an-ı Kerim olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır.

- لَيْسَ لِلْمَرِيضِ حَرْجٌ

s. 51

Bu deyim de Kur'an kaynaklı bir deyimdir. Kur'an-ı Kerim'de hem Fetih suresinin 17. ayetinde hem de Nûr suresinin 61. ayetinde aynı lafızlarla geçen ayet şöyledir:

"لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ" " Görme ve yürüme engelli ile hastaya bir sakınca yoktur..." Görüldüğü gibi ayetin bir parçası hemen hemen olduğu gibi alınmıştır. Sadece على olan harf-i cer ل ile değiştirilmiştir ki onun da anlam üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır.

- إِذَا جَاءَ مُوسَىٰ وَأَلْقَى الْعَصَا فَقَدْ بَطَلَ السِّحْرُ وَالسَّاحِرُ

s. 84

Yukarıdaki deyim, Hz. Musa, Firavun ve sihirbazlar arasında geçen Kur'anî kıssaya dayanmaktadır. Kıssa, Araf suresi 106-126. ayetleri arasında geçmektedir. Hz. Musa'nın âsasını yere attığında sihirbazların bütün göz boyamalarını ve illüzyonlarını ortadan kaldırıp geçersiz kılması hadisesi anlatılmaktadır. Bu kıssadan mülhem olan deyim, "Musa gelip âsasını atınca ne büyü kalır ne de büyücü" anlamına gelmektedir.

- الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى

s. 99

Hz. Peygamber (A.S.)'a ait olan bu Hadis-i Şerif zamanla Müslüman toplumlarda yaygınlaşarak atasözü hâline gelmiştir. Hadis'in tamamı şu şekildedir:

اليد العليا خير من اليد السفلى، وأبدأ بمن تعول، وخير الصدقة ما كان عن ظهر غنى، ومن يستعفف يعفه الله، ومن يستغن يغنه الله⁴⁸

"Veren el, alan elden daha hayırlıdır. Yardım etmeye, geçimini üstlendiğin kimselerden başla! Sadakanın hayırlısı, ihtiyaç fazlası maldan verilir. Kim insanlardan bir şey istemezse, Allah onu kimseye muhtaç etmez. Kim de tokgözlü olursa, Allah onu zengin kılar"

Görüldüğü gibi atasözü hâline gelen kısım, Hadis-i Şerif'in sadece ilk cümlesidir.

1. Hikayesi olan atasözleri

Her dilde olduğu gibi Arap dilinde de bazı deyimlerin hikâyeleri bulunmaktadır. Bu hikâyeler bazen kısa bir olaya bazen de başlı başına bir hikâyeye dayanır. Türkçemizde Selim Gündüzalp'in *Hikâyeleriyle Deyimlerimiz* ve İskender Pala'nın *İki Dirhem Bir Çekirdek* adlı kitapları, deyimlerin hikâyelerinin derlendiği çalışmalardır. Arapçada ise bu derlemeler çalışmanın başında belirttiğimiz klasik Emsâl kitaplarında bulunmaktadır. Aşağıda Galland'ın eserinden seçilme, hikâyesi olan bir grup deyim sıralanmıştır. Burada verilen bütün deyimlerin hikâyeleri anlatılmamış, sadece bir örnek olması bakımından deyimlerden birinin hikâyesi verilmiştir.

- جزاء سنمار

s. 3

- كُلُّ فِتَاةٍ بِأَبِيهَا مُعْجَبَةٌ

s. 23

- مَا أَشْبَهَ اللَّيْلَةَ بِالْبَارِحَةِ

s. 31

- مَا تَعْدُمُ الْحَسَنَاءُ دَائِمًا

s. 30

⁴⁷ Buhari, Kitâbu'l-Mezâlîm ve'l-Ğadab (Mazluma yardım babı); Müslim, Kitâbu'l-Birr ve's-Sıle ve'l-Âdâb, (Mü'minlerle dayanışma, şefkat ve merhamet babı).

⁴⁸ Buhari, Kitâbu'z-Zekat (İhtiyaç fazlası mal babı); Müslim, Kitâbu'z-Zekat, (Veren el alan elden üstündür babı).

- نَفْسٌ عِصَامٍ سَوَدَتْ عِصَامًا s. 46
 - إِنْ يَبِغْ عَلَيْكَ قَوْمُكَ لَا يَبِغْ عَلَيْكَ الْقَمَرُ s. 59
 - الْمَرْءُ بِأَصْغَرِيهِ s. 59
 - عَلَى أَهْلِهَا دَلَّتْ بَرَائِكُشْ s. 61
 - رَجَعَ بِخَفِي حُنَيْنَ s. 61
 - رَبُّ أَخٍ لَكَ لَمْ تَلِدْهُ أُمَّكَ s. 89

رَجَعَ بِخَفِي حُنَيْنَ

HUNEYN'İN AYAKKABILARIYLA DÖNMEK
(ELİ BOŞ DÖNMEK)

Deyim, bir yerden umduğunu elde edemeden dönmek anlamını dile getirmektedir. Hikâyesi şöyledir: Seyahatten dönen bir bedevi, yolunun üzerinde bulunan Huneyn adlı bir ayakkabıcıya uğrar. Ondandır bir çift ayakkabı almak ister ama çetin bir pazarlığa rağmen fiyatta anlaşamazlar. Huneyn, bedevinin kendisiyle yaptığı çetin pazarlığa içerler ve ona bir tuzak kurmak ister. Bedevinin beğendiği ayakkabının bir tekini onun geçeceği ama henüz ulaşmadığı yol üzerine bırakır. Diğer tekini de biraz ötede bir yere koyar ve saklanır. Bedevi, ayakkabı teklerinden birincisine ulaşınca “ne kadar da Huneyn’in ayakkabısına benziyor, diğer teki de olsa onu alırdım” der ve yoluna devam eder. Biraz ötede ayakkabının diğer tekine ulaşınca birinciyi almadığına pişman olur ve devesini oraya bir yere bağlayıp diğer teki almak için geri döner. Bu arada Huneyn, gizlendiği yerden çıkıp deveyi ve üzerindeki alıp gider. Bedevi, geri döndüğünde devesini bulamaz ve elinde Huneyn’in ayakkabıları olduğu hâlde memleketine gider. Memleketine ulaştığında kendisine yolculuktan ne getirdin?” diye sorarlar. O da “Huneyn’in ayakkabılarını” diye cevap verir. Bundan sonra bu olay, benzer durumlarda örnek verilmeye başlanır.⁴⁹

i. Hatalı kelime kullanılan atasözleri

- يَا مُسْتَرْجِسَ اللَّحْمِ عِنْدَ الْمَرْقِ تَنْدَمُ s. 21

Sayfa 47’deki bu atasözü, *Durûb-ı Emsâl-i Türki*’de مُسْتَرْجِسَ اللَّحْمِ عِنْدَ الْمَرْقِ يَنْدَمُ şeklinde geçmektedir. Atasözündeki ilk kelimenin son harfinin ص yerine س ile yazıldığı görülmektedir. Bu hatanın sebebi dikkatsizlik olabilir. Diğer taraftan atasözünün başına nida edatı konulmamış ve üçüncü tekil şahıs çekimi ile yazılmıştır. Hâlbuki bu atasözü klasik derleme sözlüklerinde nida edatı ile birlikte ve ikinci tekil şahıs çekimi yapılarak verilmektedir.

- سَحَابَةُ الصَّيْفِ عَن قَلِيلٍ تَنْكَشِفُ s. 21

“Yaz bulutu çabuk dağılır” anlamına gelen bu atasözündeki الصَّيْفِ (yaz) sözcüğü الصَّيْفِ (sıcak/yaza ait) şeklinde hatalı yazılmıştır. Birincisi isim iken ikincisi sıfat olarak kullanılmaktadır.

- أَكْبَرًا وَإِمْعَارًا s. 22

Burada اِمْعَارًا kelimesindeki uzun ünlü (ا) yazılmamış, bundan dolayı kelime bir hata oluşmuştur. Orijinal metinde اِكْبَرًا وَاِمْعَارًا şeklinde geçmektedir.

- إِذَا كُنْتَ مُنَاطِحًا فَنَاطِحِ بَدْوِي الْقُرُونِ s. 23

Bu atasözünde نَوَاتِ yerine دَوِي kelimesi kullanılmıştır. Oysa Arap dili gramerine göre sahiplik/iyelik ifade eden kelime, müzekker (eril) bir isme sıfat olmuşsa tekil, ikil ve çoğulda:

Tekil	İkil	Çoğul
ذو / ذا / ذي	ذوا / ذوي	ذوو / ذوي

şeklinde; eğer müennes (dişil) bir isme sıfat olmuşsa tekil, ikil ve çoğulda:

Tekil	İkil	Çoğul
-------	------	-------

⁴⁹ el-MEYDÂNÎ, *Mecma‘u’l-Emsâl*, C.2, s. 40.

ذات

ذواتا / ذواتي

ذوات

şeklinde gelir. Atasözümüzde sahiplik bildiren kelimenin sıfatı olduğu ve de cümleden düşürülmüş olan mevsufun hayvanlar anlamına gelen (حيوانات) kelimesi olduğu düşünülecek olursa bu takdirde sahiplik bildiren kelimenin ذوي şeklinde değil, ذوات şeklinde gelmesi gerekirdi.

- قَسْنُ قَيْلَ أَنْ تَقْفِرَ

s. 23

“Sıçramadan önce ölç biç” anlamında olan bu atasözü, orijinal metinde قَسْنُ قَيْلَ أَنْ تَقْسَ şeklinde yer almaktadır. Bu durumda atasözü “Ölçmeden önce ölç biç” gibi mantık dışı bir anlam kazanacağından dolayı son kelimenin hatalı yazıldığı anlaşılmaktadır.

- كُلُّ فَتَاةٍ بِأَبِيهَا مُعْجَبَةٌ

s. 23

“Her genç kız babasına hayrandır” anlamına gelen bu atasözünde baba anlamındaki بِأَبِيهَا yerine oğul anlamındaki بَابِنَهَا kelimesi kullanılmıştır. Bu durumda “Her genç kız oğluna hayrandır” gibi mantıksız bir anlam ortaya çıkacağından بِأَبِيهَا kelimesinin yanlışlıkla بَابِنَهَا ile değiştirildiği anlaşılmaktadır.

- مَا أَشْبَهَ اللَّيْلَةَ بِالْبَارِحَةِ

s. 31

Bu atasözü, orijinal metinde مَا أَشْبَهَ اللَّيْلَ بِالْبَارِحَةِ şeklinde geçmektedir. Buradaki hata, اللَّيْلَةَ kelimesinin sonundaki kapalı te’sinin atılarak اللَّيْلَ şeklinde yazılmasıdır. Bu durumda “bu gece” anlamına gelen kelime cins ismine dönüşerek “gece” manasına gelir.

- عَلَى أَهْلِهَا دَلَّتْ بِرَأْسِهَا

s. 61

Bu atasözü, orijinal metinde عَلَى أَهْلِهَا دَلَّتْ بِرَأْسِهَا şeklinde geçmektedir. Metindeki بِرَأْسِهَا kelimesi dışı bir köpeğin ismidir ve kaynaklarda ك ile değil ق ile geçmektedir. Dışıl bir kelime olduğu için kendisine dönen zamirin de dışıl olması gerekir. Oysa orijinal metinde bu zamir eril olarak verilmiştir. Bu ise açık bir hatadır.

KAYNAKLAR

Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Yayın Kurulu, Dergâh Yayınları, İstanbul 1989.

AKSAN, Doğan, **Anadilimizin Söz Denizinde**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002.

AKSOY, Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 Deyimler Sözlüğü**. İstanbul İnkılap Yayınları, 1988.

el-‘ASKERÎ, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl, Dâr ibn Hazm, **Cemheratu’l-Emsâl**, Beyrut 2008.

‘ATTÂR, Ahmed ‘Abdulğafûr, **Kadâyâ ve Muşkilât Luğaviyye**, Tehâme Yayınları, Cidde 1982.

AYDOĞAN, Rüştü, **Açıklamalı-Örnekli Deyimler Sözlüğü**, Evrensel İletişim Yayınları, Ankara 1999.

BÎLHÂC, Muhammed Mustafâ ve diğerleri, **ed-Dirâsâtu’l-Edebiyye**, Libya, ts.

Brockhaus Enzyklopadie. c.15, Wiesbaden 1972.

CAFEROĞLU, Ahmet, “Orhon Abidelerinde Atalarsözü”, Halk Bilgisi Haberleri, Kanuniesasi, 1930.

CUMBULÂT, ‘Alî Muhammed ve diğerleri, **el-Edeb ve’n-Nusûs**, Libya 1985.

ed-DABBÎ, el- Mufaddal bin Muhammed b.Ye’li, **Emsâlu’l-‘Arab Dâru’r-Râid el-Arabi**, Beyrut 1983.

DAVÛD, Muhammed Muhammed, **Mu’cemu’t-Ta’bîr el-İstîlâhî fi’l-Arabiyye’l-Muâsira**, Kâhire 2003.

Duden Das Fremdwörterbuch, Mannheim 1974.

FÂYİD, Vefâ Kâmil, **Mu’cemu’t-Teâ’bîr el-İstîlâhiyye fi’l-Arabiyye’l-Muâsira**, Kâhire 2007.

FERRÛH, ‘Umar, **‘Abkariyyetu’l-Luğati’l-‘Arabiyye**, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabiyye, Beyrut 1981.

GOLDZİHER, Ignace, **Klasik Arap Literatürü**, Çev. Azmi YÜKSEL ve Rahmi ER, İmaj Yayınları, Ankara 1993.

GÖKER, Osman, **Uygulamalı Türkçe Bilgileri I**, MEB Yayınları, Ankara 2001.

- GÜNDAY, Hüseyin-ŞAHİN, Şener, **Arapça Dilbilgisi Nahiv Bilgisi**, Alfa Yayınları, İstanbul 2012.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed bin Mukrim, **Lisânu'l-'Arab**, Beyrût, Dâru'l-Fikr 1990.
- İhsân 'ABBÂS, **Melâmih Yûnâniyye fi'l-Edebi'l-'Arabî**, Beyrût, el-Muessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1993.
- el-İSFEHÂNÎ, Ebû Abdullah Hamza b. el-Hasen, **ed-Durretu'l-Fâhira fi'l-Emsâli's-Sâira**, Kahire, Dâru'l-Meârif, ts.
- KATÂMÎŞ, Abdu'l-Mecîd, **el-Emsâl el-Arabiyye Dirâse Târîhiyye Tahlîliyye**, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1988.
- KESKİN, Neslihan Koç, **Antoine Galland Durûb-ı Emsâl-i Türkî İnceleme - Çeviri Yazılı Metin – Tıpkıbasım**, Nobel Yayınları, 2020.
- el-MEYDÂNÎ, Ebu'l-Fadl Ahmed bin Muhammed bin Ahmed bin İbrâhîm, **Mecma'u'l-Emsâl**, , Dâru'l-Cil, Lübnan 1987.
- MUHAMMED, Cevdet İsmail, **Türk-Arap Darbimeselleri Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 1976.
- PALMER, F.R., **Semantik - Yeni Bir Anlambilim Projesi**, Çev. Ramazan Ertürk, Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2001.
- es-SE'ÂLİBÎ, Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâil, **et-Temsîl ve'l-Muhâdara fi'l-Hikem ve'l-Munâzara**, Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1981.
- SUBAŞI, Leyla, **Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1988.
- eş-ŞUVEYRÎF, 'Abdullatîf Ahmed ve Receb el-Hâdi DAYYÂF, **el-Kırâe li's-Saffi's-Sâlis min Merhaleti't-Ta'îmi'l-Mutavassıt**, Libya 2001.
- TEZEL, Naki, **Türk Masalları I**, MEB Yayınları, İstanbul 2001.
- Türk Atasözleri ve Deyimleri I**, Milli Kütüphane Başkanlığı, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1997.
- ÜNALAN, Şükrü, **Dil ve Kültür**, Gazi Üniversitesi Basımevi, Ankara 2002.
- Wahrig Deutsches Wörterbuch**, ?, 1980.
- Webster's New International Dictionary**, 1937.
- YAZICI, Numan, **Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler**, İstanbul Rağbet yayınları, 2003.
- http://www.arabiclanguageic.org/view_page.php?id=10113, 05. 11. 2019.

OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY SERVICES FOR HEALTH WORKERS

SAĞLIK ÇALIŞANLARINA YÖNELİK İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ HİZMETLERİ

Assoc. Prof. Dr. Nilgun ULUTAŞDEMİR

Gümüşhane University, Faculty of Health Science, ORCID NUMBER: 0000-0002-2231-5236

ABSTRACT

One of the study areas with significant risks to the health and safety of employees is the health services field. Those who work in many areas of healthcare, especially those who work in hospitals, are exposed to many problems such as infectious diseases, chemical exposure, needle injuries, backache problems, occupational diseases, work accidents, violence and stress.

The present study was designed to examine the occupational health and safety services for healthcare workers. As recommended by the Occupational Safety and Health Administration of United States and the Hospital Safety Committee of the National Institute of Occupational Health and Safety, occupational health and safety services for healthcare workers were described as primary care, which improves, protects, prevents diseases and provides outpatient healthcare. An effective hospital occupational health program should include at least the following topics; job entry examination with full medical anamnesis, periodic inspections, health and safety training, immunization, health counseling, environmental control and surveillance, health and safety registration system, and coordinated planning between hospital departments and services. Also, an environmental control and surveillance program should be a part of the occupational health programs, and necessary measures should be taken by conducting risk analyses in study areas.

With the participation of new devices, medicines and methods in the healthcare services in the light of new technological developments, increasing service delivery and demand in fully equipped diagnosis and treatment centers like hospitals, the emergence of risks and new diseases that have not yet been identified may also be faced. However, despite this, “workplace health and safety units” were not created in public hospitals until recent years, and those that were there were perceived as corporate medicine. Occupational risk exposure should be reduced to protect and improve the health of healthcare workers, and improving works should be done with employee health and safety units for occupational health and safety.

Keywords: Health Workers, Occupational Health and Safety, Employee Health

ÖZET

Çalışanın sağlığı ve güvenliği bakımından önemli riskler taşıyan çalışma alanlarından biri de sağlık hizmetleri alanıdır. Sağlık hizmetlerinin birçok alanında özellikle de hastanelerde çalışanlar bulaşıcı hastalıklar, kimyasal madde maruziyeti, iğne yaralanmaları, bel ve sırt sorunları, meslek hastalıkları, iş kazaları, şiddet ve stres gibi pek çok soruna maruz kalmaktadır.

Bu çalışma, sağlık çalışanlarına yönelik iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin incelenmesi amacıyla ele alınmıştır. Sağlık çalışanlarına yönelik iş sağlığı ve güvenliği hizmetleri, Amerika Birleşik Devletleri Mesleki Güvenlik ve Sağlık İdaresi ve Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Enstitüsü Hastane Güvenlik Komitesi'nin önerdiği, sağlık çalışanlarının sağlığını geliştiren, koruyan, hastalıklarını önleyen ve ayaktan tedavi edici sağlık hizmetlerini yerine getiren birinci basamak sağlık hizmeti olarak tanımlanmıştır. Etkili bir hastane iş sağlığı programı en azından şu başlıkları içermelidir: Tam tıbbi anamnez içeren işe giriş muayenesi, periyodik muayeneler, sağlık ve güvenlik eğitimleri, bağışıklamalar, sağlık danışmanlığı, çevre kontrolü ve sürveyans, sağlık ve güvenlik kayıt sistemleri, hastane bölüm ve servisleri arasında koordine edilmiş planlama. Ayrıca bir çevre kontrol ve sürveyans programı iş sağlığı programının bir parçası olmalı, çalışma alanlarının risk analizleri yapılarak gerekli önlemler alınmalıdır.

Hastaneler gibi tam donanımlı tanı, tedavi merkezlerinde hizmet sunumu ve talebinde artma, yeni teknolojik gelişmeler ışığında yeni cihazların, ilaç ve yöntemlerin sağlık hizmetine katılımı ile henüz tanımlanmamış

risklerin ve yeni hastalıkların ortaya çıkması da söz konusudur. Buna rağmen son yıllara kadar kamu hastanelerinde “işyeri sağlık ve güvenlik birimleri” oluşturulmamış, var olanlar ise kurum hekimliği gibi algılanmıştır. Sağlık çalışanlarının sağlığını korumak ve geliştirmek için mesleki risklere maruziyeti azaltılmalı, çalışan sağlığı ve güvenliği birimleri ile iş sağlığı ve güvenliğine yönelik iyileştirici çalışmalar yapılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Çalışanları, İş Sağlığı ve Güvenliği, Çalışan Sağlığı

GİRİŞ

Çalışanın sağlığı ve güvenliği bakımından önemli riskler taşıyan çalışma alanlarından biri de sağlık hizmetleri alanıdır. Sağlık hizmetlerinin birçok alanında özellikle de hastanelerde çalışanlar bulaşıcı hastalıklar, kimyasal madde maruziyeti, iş yaralanmaları, bel ve sırt sorunları, meslek hastalıkları, iş kazaları, şiddet ve stres gibi pek çok soruna maruz kalmaktadır.

Bu çalışma, sağlık çalışanlarına yönelik iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin incelenmesi amacıyla ele alınmıştır.

Sağlık çalışanlarına yönelik iş sağlığı ve güvenliği hizmetleri, Amerika Birleşik Devletleri Mesleki Güvenlik ve Sağlık İdaresi (Occupational Safety and Health Administration-OSHA) ve Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Enstitüsü Hastane Güvenlik Komitesi (National Institute of Occupational Safety and Health-NIOSH Hospital Safety Committee-HSC)'nin önerdiği, sağlık çalışanlarının sağlığını geliştiren, koruyan, hastalıklarını önleyen ve ayaktan tedavi edici sağlık hizmetlerini yerine getiren birinci basamak sağlık hizmeti olarak tanımlanmıştır. Etkili bir hastane iş sağlığı programı en azından şu başlıkları içermelidir: Tam tıbbi anamnez içeren işe giriş muayenesi, periyodik muayeneler, sağlık ve güvenlik eğitimleri, bağışıklamalar, sağlık danışmanlığı, çevre kontrolü ve sürveyans, sağlık ve güvenlik kayıt sistemleri, hastane bölüm ve servisleri arasında koordine edilmiş planlama. Ayrıca bir çevre kontrol ve sürveyans programı iş sağlığı programının bir parçası olmalı, çalışma alanlarının risk analizleri yapılarak gerekli önlemler alınmalıdır (Sağlık Çalışanlarının Sağlığı Çalışma Grubu, 2000; Türk, 2011; T.C. Sağlık Bakanlığı Hasta ve Çalışan Güvenliğinin Sağlanmasına Dair Yönetmelik, 2011; T.C. Sağlık Bakanlığı Çalışan Güvenliği Genelgesi, 2020; Burgmeier ve ark., 2011).

ÇALIŞAN SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ

Mesleki riskler sağlık çalışanın işteki performansının azalmasına, iş kazalarının artmasına neden olmakta ve hem çalışanların hem de hastaların güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Güvenli, nitelikli ve verimli sağlık hizmetlerinin sunulması, aynı zamanda sağlık çalışanlarının sağlığına, kapasitesine ve performansına bağlı olduğu için, sağlık çalışanlarının sağlığı ve güvenli üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur.

Sağlık çalışanın çalışma alanının diğer iş kollarına göre daha fazla risk barındırmasının yanında sağlık çalışanın sağlığının aynı zamanda toplumun sağlığını da etkileyen bir değişken olması konunun önemini daha da artırmaktadır. Sağlık çalışanlarının sorunları hizmetin niceliksel ve niteliksel olarak etkili verilmesini engelleyebilir ve daha da önemlisi biyolojik etkenlerin toplumda yayılmasına olumsuz anlamda katkıda bulunabilir. Özellikle immün sistemi beklenen düzeyde olmayan hastalarda, kronik hastalığı olan kişilerde, çocuk ve yaşlılarda biyolojik faktörlerin sağlık çalışmanı aracılığıyla yayılması sonucunda önemli sorunların bizzat nedeni olabilirler. Özellikle hastaneler gibi tam donanımlı tanı, tedavi merkezlerinde hizmet sunumu ve talebinde artma, yeni teknolojik gelişmeler ışığında yeni cihazların, ilaç ve yöntemlerin sağlık hizmetine katılımı ile henüz tanımlanmamış risklerin ve yeni hastalıkların ortaya çıkması da söz konusudur. Buna rağmen son yıllara kadar kamu hastanelerinde “işyeri sağlık ve güvenlik birimleri” oluşturulmamış, var olanlar ise kurum hekimliği gibi algılanmıştır (Halk Sağlığı Uzmanları Derneği-HASUDER, 2012).

HALK SAĞLIĞI UZMANLARI DERNEĞİ (HASUDER) İŞ SAĞLIĞI ÇALIŞMA GRUBU (İŞÇG)'UN FAALİYETLERİ

HASUDER İş Sağlığı Çalışma Grubu sağlık çalışanlarının sağlığı ve güvenliği alanındaki ilk etkinliğini “Hastanelerde Sağlık Çalışanlarının Sağlığı Örgütlenmesi Çalıştayı” başlığı altında 18 Eylül 2010 tarihinde Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Başhekimliğinin ev sahipliğinde Ankara’da gerçekleştirmiştir. Ülkemizdeki durumu değerlendirmek üzere, 2010 yılında HASUDER’in İş Sağlığı çalışma grubunun gerçekleştirdiği bu toplantıda, çalışan sağlığı ve güvenliği birimi kurulmuş olan hastanelerde kurulma

sürecinde ve işleyiş sırasında yaşanan sorunlar paylaşılmış; temel sorunun finansman olduğu, halen adlandırmada ortak bir dile ulaşılamadığı, Sağlık Uygulama Tebliği (SUT)'ta yer almadığı için ödemenin çalışana yük olduğu koşullarda tepki göreceği, işveren tarafından karşılanması gerektiği tartışılmıştır. Hastanelerde çalışan sağlığı komitelerinin halen örgütlenme, işlev ve finansman konusunda görüş birliğine ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır (Halk Sağlığı Uzmanları Derneği-HASUDER, 2010).

13-15 Eylül 2012 tarihleri arasında Antalya Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin ev sahipliğinde gerçekleşen ikinci çalıştayda ise, hastanelerde yeni kurulan ya da kurulacak olan işyeri sağlık ve güvenlik birimlerinin organizasyonu, işlevleri ve finansmanı konusunda bir model önerebilmek, tüm taraflara oluşturulan modeli duyurabilmek ve yukarıda bahsedilen farklı adlandırmaların birçok sorunu beraberinde getirebileceği düşüncesiyle bu konuda ortak bir dil oluşturabilmek amaçlanmıştır. HASUDER-İSÇG Sağlık Çalışanların Sağlığı Çalıştayı'nda; Çalışan Sağlığı Birimlerinin Organizasyonu, İşlevleri ve Finansman başlıkları ele alınmış, tüm katılımcıların katkı ve önerileri alınarak bir model oluşturulmuştur (Halk Sağlığı Uzmanları Derneği-HASUDER, 2012). Daha sonraki yıllarda HASUDER İş Sağlığı Çalışma Grubu Denizli Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde, İzmir Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde ve İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde çalıştaylar ve toplantılar gerçekleştirilmiştir.

SONUÇ

Sağlık hizmetleri alanı çalışanın sağlığı ve güvenliği bakımından önemli riskler taşımaktadır. Sağlık çalışanlarının sağlığını korumak ve geliştirmek için mesleki risklere maruziyeti azaltılmalı, çalışan sağlığı ve güvenliği birimleri ile iş sağlığı ve güvenliğine yönelik iyileştirici çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Sağlık Çalışanlarının Sağlığı Çalışma Grubu. (2000). *Gündem. Sağlıkçının sağlığı*, ss.1-4.
2. Türk, M. (2011). *Türkiye'de sağlık kurumlarında işçi sağlığı ve iş güvenliği hizmetleri*. Ankara: Sağlık Çalışanlarının Sağlığı 3. Ulusal Kongresi Kitabı, ss.98-103.
3. T.C. Sağlık Bakanlığı. *Hasta ve çalışan güvenliğinin sağlanmasına dair yönetmelik*. Erişim tarihi: 10.05.2020, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110406-3.htm>.
4. T.C. Sağlık Bakanlığı. *Çalışan güvenliği genelgesi*. Erişim tarihi: 10.05.2020, <http://www.saglik.gov.tr/TR/belge/1-15642/calisan-guven-ligi-genelgesi.html>.
5. Burgmeier, A., Türk, M., Gonzalez, M., Gehanno, J. F., & Cantineau, A. (2011). *Sağlık kurumlarında işçi sağlığı örgütlenmesi: Avrupa ve Türkiye örnekleri*. Ankara: Sağlık Çalışanlarının Sağlığı 3. Ulusal Kongresi Kitabı, ss.96-97.
6. Halk Sağlığı Uzmanları Derneği (HASUDER) (2010). İş Sağlığı Çalışma Grubu (İSÇG). *Hastanelerde sağlık çalışanların sağlığı örgütlenmesi çalıştayı raporu*.
7. Halk Sağlığı Uzmanları Derneği (HASUDER) (2012). İş Sağlığı Çalışma Grubu (İSÇG). *Sağlık çalışanlarının sağlığı çalıştayı raporu*.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

MOST AFFECTED BY COVID-19: HEALTH WORKERS

COVID-19'DAN EN ÇOK ETKİLENENLER: SAĞLIK ÇALIŞANLARI

Assoc. Prof. Dr. Nilgun ULUTAŞDEMİR

Gümüşhane University, Faculty of Health Science, ORCID NUMBER: 0000-0002-2231-5236

ABSTRACT

COVID-19 has affected healthcare workers the most. Healthcare workers worked hard by putting their lives at stake in this difficult period. Physicians, nurses and caregivers working 24/7 constituted the largest risk group in this respect. The group which Occupational Safety and Health Administration defined as being in a very high and high risk group in terms of the risk of COVID-19 infection consists of healthcare workers. Those who carried out aerosol-producing procedures (i.e. intubation, cough induction, bronchoscopy, oral-throat-nose examination, ophthalmological examination, central catheter insertion, nebulizer use, cardiopulmonary resuscitation, oxygen therapy, non-invasive ventilation, examinations with dental procedures or invasive sample collection procedures), laboratory employees, patient care physicians, nurses, and auxiliary healthcare employees were identified as the risk groups.

The present study was designed to detect the effects of COVID-19 on healthcare workers. It was reported as of September 08, 2020 in Turkey that the number of healthcare workers diagnosed positive for COVID-19 who were contacted and confirmed by the Board of Directors of Ankara Medical Chamber increased to 799 (131 specialist physicians, 71 assistants, 30 family physicians, 2 workplace physicians, 118 nurse-midwives, 7 pharmacists, 5 dentists, 3 physiotherapists/dietitians, 39 health officers/ATT, 10 laborants, 9 X-ray technicians, 3 anesthesiologists, 47 medical secretaries/social workers, 6 administrative staff, 1 janitor, 10 security, 99 cleaning workers, and 7 kitchen workers). It was announced by the Turkish Medical Association on September 23, 2020 that 100 healthcare workers, including 43 doctors died from COVID-19 the sixth month of the outbreak. As of November 8, 2020, a total of 144 healthcare workers, including 63 physicians died due to COVID-19.

Thousands of healthcare workers become infected in hospitals, at FHCs, and during filiation activities. Most of the medical staff who were in close contact with the patients were not able to go home in this difficult period. They could not meet their families directly, and had to communicate online. Emergency departments are the most at risk of being infected with COVID-19 in hospitals. Healthcare workers are at risk when patients with fever complaints come to the emergency room in a panic due to Covid-19 anxiety. As a result of the spread of the pandemic, the current density of healthcare workers may increase further in future processes. Every individual within the society, especially healthcare workers, should take this seriously, and pay more attention to mask-distance-hygiene rule than ever before.

Keywords: COVID-19, Health Workers, Struggle

ÖZET

COVID-19 en çok sağlık çalışanlarını etkilemiştir. Bu zor süreçte sağlık çalışanları hayatlarını ortaya koyarak canla başla çalışmıştır. 7/24 çalışan doktorlar, hemşireler ve hasta bakıcılar en büyük risk grubunu oluşturmaktadır. İş Güvenliği ve Sağlığı İdaresi'nin COVID-19 enfeksiyonu riski açısından çok yüksek ve yüksek risk grubuna soktuğu çalışan grubu sağlık çalışanlarından oluşmaktadır. Aerosol üreten işlemleri uygulayanlar (entübasyon, öksürük indüksiyonu, bronkoskopi, ağız-boğaz-burun muayenesi, oftalmolojik muayeneler, santral kateter takılması, nebulizer kullanımı, kardiopulmoner resüsitasyon, oksijen tedavisi, non-invaziv ventilasyon, bazı dental işlemlerle muayeneler veya invaziv örnek toplama işlemleri), laboratuvar çalışanları, hasta bakan hekimler, hemşireler ve yardımcı sağlık çalışanları risk grubu olarak tanımlanmıştır.

Bu çalışma, COVID-19'un sağlık çalışanları üzerindeki etkisinin saptanması amacıyla ele alınmıştır. Türkiye'de 08 Eylül 2020 tarihi itibarıyla, Ankara Tabip Odası Yönetim Kurulu tarafından ulaşılan ve teyit

edilen COVID-19 pozitif tanısı alan sağlık çalışanlarının sayısının 799'a (131 uzman hekim, 71 asistan, 30 aile hekimi, 2 işyeri hekimi, 118 hemşire-ebe, 7 eczacı, 5 diş hekimi, 3 fizyoterapist/diyetisyen, 39 sağlık memuru/ATT, 10 laborant, 9 röntgen teknisyeni, 3 anestezi teknisyeni, 47 tıbbi sekreter/sosyal hizmet uzmanı, 6 idari personel, 1 mutemet, 10 güvenlik, 99 temizlik işçisi ve 7 mutfak çalışanı) yükseldiği bildirildi. Türk Tabipler Birliği'nden 23 Eylül 2020 tarihinde yapılan açıklamada salgının altıncı ayında COVID-19'dan 43'ü doktor olmak üzere 100 sağlık emekçisinin hayatını kaybettiği duyuruldu. 08 Kasım 2020 tarihi itibarıyla, 63'ü hekim olmak üzere toplam 144 sağlık çalışanı COVID-19'dan hayatını kaybetmiştir.

Binlerce sağlık çalışanı hastanelerde, ASM'lerde ve filyasyon sırasında enfekte olmaktadır. Bu zor süreçte hastalar ile yakın temasta olan sağlıkçıların çoğu evlerine gidemedi. Aileleri ile direkt görüşemedi, online iletişim kurmak zorunda kaldı. Hastanelerde COVID-19'u kapma riskinin en fazla yaşandığı yer acil servislerdir. COVID-19 endişesi nedeniyle ateş şikayeti olan hastaların panik halde acil servise gelmesiyle sağlık çalışanları risk altına girmektedir. Salgının yayılması sonucunda sağlık çalışanların mevcut olan yoğunluğu ileri ki süreçlerde daha da artabilir. Sağlık çalışanları başta olmak üzere toplumdaki her bir birey bu konuyu ciddiye almalı, maske-mesafe-hijyene her zamankinden daha fazla dikkat etmelidir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Sağlık Çalışanları, Mücadele

GİRİŞ

31 Aralık 2019'da Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Çin Ülke Ofisi, Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde etiyojisi bilinmeyen pnömoni vakalarını bildirmiştir. 7 Ocak 2020'de etken daha önce insanlarda tespit edilmemiş yeni bir koronavirüs (2019nCoV) olarak tanımlanmıştır. Daha sonra 2019-nCoV hastalığının adı COVID-19 olarak kabul edilmiş, virüs SARS CoV'e yakın benzerliğinden dolayı SARS-CoV-2 olarak isimlendirilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı. Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2010).

Yeni tip koronavirüs hayvanlar arasında yaygın olan ve hayvanlardan insanlara bulaşabilen büyük bir virüs grubudur. COVID-19 belirtileri arasında en yaygın ateş, kuru öksürük ve yorgunluk görülürken daha seyrek olarak baş ağrısı, boğaz ağrısı, ishal, konjunktivit, tat alma veya koku duyusunun kaybı, ciltte döküntü yada el-ayak parmaklarında renk değişimi görülebilir. Eğer kişi solunum güçlüğü veya nefes darlığı, göğüs ağrısı veya göğüste baskı, konuşma veya hareket kaybı gibi ciddi belirtiler gösteriyorsa derhal sağlık kuruluşuna başvurulmalıdır.

Dünya Sağlık Örgütü, COVID-19 salgınına 30 Ocak'ta "Uluslararası boyutta halk sağlığı acil durumu" olarak sınıflandırmış, ilk salgının başladığı Çin dışında 113 ülkede COVID-19 vakalarının görülmesi, virüsün yayılımı ve şiddeti nedeniyle 11 Mart'ta küresel salgın (pandemi) olarak tanımlamıştır. Ülkemizde COVID-19 ile ilgili çalışmalar 10 Ocak'ta başlamış ve 22 Ocak'ta T.C. Sağlık Bakanlığı Bilimsel Danışma Kurulu ilk toplantısı gerçekleştirilmiş, alınan önlemler ile ilk COVID-19 vakası Avrupa ve İran gibi komşu olduğumuz ülkelere sonra 11 Mart'ta görülmüştür. İlk vakanın tespit edilmesinden bu yana geçen süreçte salgın ile ilgili temel strateji, halk sağlığı önlemleri ile vaka görülme hızının düşürülmesi ve salgın eğrisindeki yükselişin yavaşlatılması ile sağlık hizmetine olabilecek yoğun talebin önüne geçmektir. Saha ve klinik işbirliği ile COVID-19'a bağlı tıbbi sonuçların (ağır hastalık, yoğun bakım gereksinimi, ölüm, engellilik vb) ağırlaşmasının önüne geçilmektedir. Ülke olarak yaklaşımımız kademeli olarak salgının zararlarının azaltılması, salgının sınırlandırılması ve baskı altına alınmasıdır (T.C. Sağlık Bakanlığı. Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2010).

COVID-19 en çok sağlık çalışanlarını etkilemiştir. Bu zor süreçte sağlık çalışanları hayatlarını ortaya koyarak canla başla çalışmıştır. 7/24 çalışan doktorlar, hemşireler ve hasta bakıcılar en büyük risk grubunu oluşturmaktadır.

DÜNYA'DA COVID VE SAĞLIK ÇALIŞANLARININ DURUMU

İtalya'da COVID-19 salgınında, 2629 sağlık çalışanının enfekte olduğu ve bunun tüm toplumdaki enfeksiyonlulara oranının %8.3 olduğu gözlenmiştir. İtalya'da yaşamını kaybeden sağlık çalışanı sayısı 13 idi. Bu grupta 7 hekim bulunmaktaydı ve yaşları 62 ile 73 arasında değişmekteydi. Ölen hekimlerden biri de Göğüs Hastalıkları uzmanıydı. Enfekte sağlık çalışanlarının tüm enfekte nüfusa oranı Çin'de gözlenen oranın iki katı idi (https://www.dailymail.co.uk/news/article-8129499/More-2-600-medi_cal-workers-infected-coronavirus-Italy.html). Çin'de COVID-19 salgını sırasında 30 bölgeden toplam 41600 sağlık çalışanı salgının merkezi

olan Wuhan ve Hubei bölgelerine gönderildiler (http://paper.people.com.cn/rmrb/html/2020-02/25/nw.D110000renmrb_202002252-04.htm). Çalışanların 2431'inin incelendiği bir araştırmada; %60 kadarının hemşire, %30'unun hekim olduğu gözlenmişti. Gönderilen hekimlerin %25'i göğüs hastalıkları ve yoğun bakım uzmanıydı (https://new.qq.com/omn/20200224/2020_0224A_02ELP00.html). Çin'de 24 Şubat tarihine kadar 3387 sağlık çalışanının COVID-19 ile enfekte olduğu ve 22'sinin (%0.6) öldüğü gözlemlendi. Enfeksiyonun sağlık çalışanlarında yüksek düzeyde gözlenme nedenleri; Salgının başlangıcında sağlık çalışanlarının kişisel korunmasının uygun olmamasıydı. Enfeksiyon etkenini iyi anlamamışlardı ve kişisel korunmanın önemi konusunda farkındalıkları güçlü değildi. Böylece hastalarla karşılaşan sağlık çalışanları tedavi başlanana kadar etkili kişisel korunma uygulayamadılar (Türk Toraks Derneği Mesleki Akciğer Hastalıkları Çalışma Grubu, 2020).

TÜRKİYE'DE COVID VE SAĞLIK ÇALIŞANLARININ DURUMU

Türkiye, COVID-19 ile ilgili olarak dünyada en erken önlem alan ülkelerden birisidir. Bu bağlamda Türkiye'de:

- Kaynağa yönelik (kaynağın bulunması, hastalığın bildirilmesi, kesin tanı, hastaların tedavisi, izolasyon, taşıyıcı araması, şüphelilerin sürveyansı, sağlık eğitimi)
- Bulaşma yoluna yönelik (Çevre koşullarının düzeltilmesi, yiyecek ve içecek maddelerinin denetimi, sağlık eğitimi, kişisel temizlik ve koruyucu ekipman kullanımı, nüfus hareketlerini kısıtlamak)
- Sağlam kişiye yönelik (karantina, gözlem) önlemler alınmıştır ve alınmaya devam etmektedir (Türkiye Bilimler Akademisi, 2020).

İş Güvenliği ve Sağlığı İdaresi-Occupational Safety and Health Administration (OSHA)'nın COVID-19 enfeksiyonu riski açısından çok yüksek ve yüksek risk grubuna soktuğu çalışan grubu sağlık çalışanlarından oluşmaktadır. Aerosol üreten işlemleri uygulayanlar (entübasyon, öksürük indüksiyonu, bronkoskopi, ağız-boğaz-burun muayenesi, oftalmolojik muayeneler, santral kateter takılması, nebulizer kullanımı, kardiopulmoner resüsitasyon, oksijen tedavisi, non-invaziv ventilasyon, bazı dental işlemlerle muayeneler, veya invaziv örnek toplama işlemleri), laboratuvar çalışanları, hasta bakan hekimler, hemşireler ve yardımcı sağlık çalışanları risk grubu olarak tanımlanmıştır (Türk Toraks Derneği Mesleki Akciğer Hastalıkları Çalışma Grubu, 2020).

Türkiye'de koronavirüsle mücadele eden sağlık çalışanlarının sayısını 29.04.2020 tarihinde Sağlık Bakanı basına verdiği röportajda paylaştı: "Koronadan etkilenen sağlık çalışanı sayısı 7 bin 428'dir. Yani 1 milyon çalışan içinde 7 bin 428 kişi enfekte, ortalama vaka içindeki oranı %6.5'e yakındır" (<https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/son-dakika-coronadan-etkilenen-saglik-calisanlari-sayisi-aciklandi-5782942/>). Nisan 2020 itibarıyla 14'ü hekim 24 sağlık çalışanı hayatını kaybetmiştir.

Türkiye'de 08 Eylül 2020 tarihi itibarıyla, Ankara Tabip Odası Yönetim Kurulu tarafından ulaşılan ve teyit edilen COVID-19 pozitif tanısı alan sağlık çalışanlarının sayısının 799'a (131 uzman hekim, 71 asistan, 30 aile hekimi, 2 işyeri hekimi, 118 hemşire-ebe, 7 eczacı, 5 diş hekimi, 3 fizyoterapist/diyetisyen, 39 sağlık memuru/ATT, 10 laborant, 9 röntgen teknisyeni, 3 anestezi teknisyeni, 47 tıbbi sekreter/sosyal hizmet uzmanı, 6 idari personel, 1 mutemet, 10 güvenlik, 99 temizlik işçisi ve 7 mutfak çalışanı) yükseldiği bildirildi (<https://www.sozcu.com.tr/2020/saglik/ankara-tabip-odasi-covid-19-tanisi-almis-saglik-calisanlari-sayisi-799a-yukseldi-6028758/>). Türk Tabipler Birliği'nden 23 Eylül 2020 tarihinde yapılan açıklamada salgının altıncı ayında COVID-19'dan 43'ü doktor olmak üzere 100 sağlık emekçisinin hayatını kaybettiği duyuruldu (<https://www.sozcu.com.tr/2020/saglik/ttb-covid-19-tanisi-almis-saglik-calisanlari-sayisi-5765733/>). 08 Kasım 2020 tarihi itibarıyla, 63'ü hekim olmak üzere toplam 144 sağlık çalışanı COVID-19'dan hayatını kaybetmiştir.

Binlerce sağlık çalışanı hastanelerde, Aile Sağlığı Merkezleri'nde, filyasyon sırasında enfekte olmaktadır. Bu zor süreçte hastalarıyla yakın temasta olan sağlıkçıların çoğu evlerine gidememiştir. Aileleri ile direkt iletişim kuramamış ve online iletişim kurmak zorunda kalmıştır.

Türkiye'de salgının 2 evresini yaşadık ve 3. evresini yaşıyoruz. İlk evre hızlı yükseliş, sonra kısa bir plato ve düşüş, üçüncü evrede ise vaka sayıları bin dolayında giderken sonrasında 1500'e ulaştı ve düz seyirini sürdürüyor. Bundan sonrası nasıl gelişir bu tamamen alınacak önlemlere bağlı. Son 1,5 ayda virüsle başa baş bir mücadele veriyoruz. Her gün bin dolayında hasta ve 30 dolayında ölüm ortaya çıkacak. Henüz

nüfusumuzun %1'i ancak hastalığı geçirmiş durumda, yani işin başındayız. Bu ölümleri ve hasta sayılarını kanıksamayalım lütfen. Bu hastalık ve buna bağlı ölümler hastalık kaçınılmaz değil, önlenabilir. Üstelik bunu günlük yaşantımızı sürdürerek yapmak da mümkün, zor ama mümkün. Hayat devam etsin, hastalık ve ölümler olmasın. Bunu yapan ülke örnekleri var, bizde yapabiliriz. Çözüm akılcı, bilimsel ve iyi yönetim ilkelerinin hayata geçirilmesi ile mümkündür (<https://www.facebook.com/groups/halksagligi/permalink/284582949318967/>).

Türkiye'deki resmi kurum ve kuruluşlar web sayfalarından sağlık çalışanlarına ve halka yönelik koronavirüs ile ilgili bilgilendirme yapmaktadır. T.C. Sağlık Bakanlığı "<https://covid19.saglik.gov.tr/>" web sayfasından günlük koronavirüs tablosu ile bilgilendirme yapmakta ve COVID-19 enfeksiyon zinciri (kaynak, bulaşma yolu, duyarlı kişiler), vaka tanımları ve tanı yöntemleri hakkında bilgi vermek; salgın yönetimi, COVID-19 vakası veya teması ile karşılaşıldığında izlenmesi gereken strateji ve uygulamalar hakkında yol göstermek amacı ile düzenli aralıklarla rehberler hazırlanmaktadır. Halk Sağlığı Uzmanları Derneği (HASUDER) "<https://korona.hasuder.org.tr/>" web sayfasından "Yeni Koronavirüs (COVID-19) Haber Postası-Korona Postası" başlığı ile halka ve sağlık çalışanlarına yönelik bilgilendirme yapmaktadır. KIZILAY "<https://www.kizilay.org.tr/corona/>" web sayfasından "koronavirüs bilgilendirme sayfası" ile halka yönelik bilgilendirme yapmaktadır.

SONUÇ

COVID-19 tüm dünyada en çok sağlık çalışanlarını etkilemiştir. Salgının yayılması sonucunda sağlık çalışanların mevcut olan yoğunluğu ileri ki süreçlerde daha da artabilir. Sağlık çalışanları başta olmak üzere toplumdaki her bir birey bu konuyu ciddiye almalı, maske-mesafe-hijyene her zamankinden daha fazla dikkat etmelidir.

KAYNAKLAR

1. *Ankara Tabip Odası: Covid-19 tanısı almış sağlık çalışanı sayısı 799'a yükseldi.* Erişim tarihi: 29.06.2020, <https://www.sozcu.com.tr/2020/saglik/ankara-tabip-odasi-covid-19-tanisi-almis-saglik-calisanlari-sayisi-799a-yukseldi-6028758/>
2. Halk Sağlığı Uzmanları Derneği (HASUDER) *Halk Sağlığı Facebook Grubu.* Erişim tarihi: 29.06.2020, <https://www.facebook.com/groups/halksagligi/permalink/284582949318967/>
3. Health Commission of Guangdong Province. *Information on the distribution of healthcare workers in Guangdong medical support teams.* Erişim tarihi: 22.05.2020, <https://new.qq.com/omn/20200224/20200224A02ELP00.html>
4. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-8129499/More-2-600-medical-workers-in-affected-coronavirus-Italy.html> Erişim tarihi: 20.06.2020
5. People's daily newspaper. *Improve governance and China's exploration provides important inspiration (in Chinese).* Erişim tarihi: 20.06.2020, <http://paper.people.com.cn/rmrb/html/2020-02/25/nw.D110000renmrb202002252-04.htm>
6. **Sağlık Bakanı Koca personel sayısını açıkladı!** Erişim tarihi: 12.06.2020, <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/son-dakika-coronadan-etkilenen-saglik-calisanlari-sayisi-aciklandi-5782942/>
7. T.C. Sağlık Bakanlığı. Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (29.06.2020). *COVID-19 (SARS-COV-2 Enfeksiyonu) Genel bilgiler, epidemioloji ve tanı.* Bilimsel Danışma Kurulu Çalışması, Ankara
8. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA). COVID-19 Raporu 5. Güncelleme. *COVID-19 küresel salgın değerlendirme raporu.* 20.05.2020, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, ISBN: 978-605-2249-43-7
9. Türk Tabipleri Birliği (TTB). *COVID-19 tanısı almış sağlık çalışanlarının sayısı artıyor.* Erişim tarihi: 20.06.2020. <https://www.sozcu.com.tr/2020/saglik/ttb-covid-19-tanisi-almis-saglik-calisanlarinin-sayisi-artiyor-5765733/>

10. Türk Toraks Derneği Mesleksi Akciğer Hastalıkları Çalışma Grubu (2020). *Sağlık çalışanlarında COVID-19 salgını sırasında mesleki riskler hakkında bilgilendirme ve öneriler*. Erişim tarihi: 20.06.2020, <https://www.toraks.org.tr/halk/news.aspx?detail=5768>

JUDO SPORCULARININ BİLİNÇLİ FARKINDALIK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

EXAMINATION THE MINDFULNESS LEVELS OF JUDO ATHLETES

Özlem MENTEŞ YALÇIN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ORCID NO: 0000-0002-2355-3009

Prof. Dr. Soner ÇANKAYA

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, ORCID NO: 0000-0001-8056-1892

Doç. Dr. Yaşar BARUT

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, ORCID NO: 0000-0002-5027-2536

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, judo sporcularının bilinçli farkındalık düzeylerini bazı değişkenlere göre belirlemektir. Çalışma betimsel tarama modeline uygun olarak yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubu, Türkiye’de judo sporu yapan 18 yaş üzeri 99 kadın, 109 erkek olmak üzere toplam 208 sporcudan oluşmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak, araştırmacılar tarafından geliştirilen “Kişisel Bilgi Formu” ile Thienot ve ark. (2014) tarafından geliştirilen, Tingaz (2020) tarafından Türkçe’ye uyarlanmış ve “farkındalık”, “yargılamama”, “yeniden odaklanma” olmak üzere 3 alt boyutu bulunan “Sporcu Bilinçli Farkındalık Ölçeği” kullanılmıştır. Veriler çevrimiçi anket yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Araştırma verilerinin analizinde normallik varsayımı Kolmogorov-Smirnov testi, ikili karşılaştırmalar Mann Whitney-U testi, çoklu karşılaştırmalar ise Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey çoklu karşılaştırma testi veya Kruskal Wallis-H Testi ile yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda; judo sporcularının bilinçli farkındalık düzeyleri ortalamasının üzerinde bulunmuştur. Hem toplam puanlarda hem de alt boyutlarda cinsiyet, sporcu geçmişi, millilik durumu değişkenleri arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Çalışmada, 26 yaş ve üzerinde olan sporcuların bilinçli farkındalık düzeyi ve yeniden odaklanma alt boyut puanı, 18-25 yaş aralığındaki sporculara göre daha yüksek bulunmuştur. Araştırma bulgularına göre, orta gelirli sporcuların hem toplam bilinçli farkındalık puanı hem de farkındalık alt boyut puanları geliri yüksek ve düşük olan sporculardan daha yüksek; orta gelirli olanların yargılamama alt boyutu sadece yüksek gelirli olanlardan yüksektir. Benzer çalışmaların daha küçük yaş gruplarını da kapsayacak şekilde farklı yaş gruplarında; atıcılık, okçuluk gibi başka bireysel sporlar ile takım sporcularından oluşan farklı sporcu örneklemeleri üzerinde yapılması ve sporculara yönelik bilişsel farkındalığı geliştirici eğitim programlarının düzenlenmesi önerilir.

Anahtar Kelimeler: Bilinçli farkındalık, judo, spor.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the mindfulness levels of judo athletes according to some variables. The study had a descriptive scanning model. The sample of the study consisted of 208 judo athletes aged over 18. 109 of the athletes were male and 99 were female. As a data collection tool in the research, “Personal Information Form” which was developed by researchers and “Mindfulness Inventory for Sport” were used in order to determine the mindfulness levels of judo athletes. This scale was developed by Thienot et al. (2014) and adapted by Tingaz (2020); it had awareness, non-judgmental and refocusing sub-dimensional. Online research method has been used to collect data. Kolmogorov-Smirnov test was applied to test of normality assumption. For the assessment of the data obtained from the study, based on the normality assumption controls, Mann Whitney-U test was used for paired comparisons, while Kruskal Wallis H test or one-way ANOVA and Tukey multiple comparison test were used for the comparison of three or more groups. According to the results, the mindfulness levels of judo athletes were above average. No significant difference was found between the variables of gender, athlete background, being national athlete in both total scores and all sub-dimensions. In the study, mindfulness level and refocusing sub-dimensional scores of the athletes who are 26 years of age and older were found to be higher when compared with athletes who were between 18 and 25 years of age. According to the results of the study, it was found that both the total mindfulness scores and awareness sub-dimensional scores of athletes who had moderate level of income were found to be higher than

those of athletes who had high and low level of income; while the non-judgment sub-dimensional scores of athletes with moderate level of income were higher than those of only athletes with high level of income. Similar studies can be carried out in different age groups, including young athletes, also in individual and team sports such as shooting and archery. Mindfulness-enhancing training programs can be organized for athletes.

Key Words: Mindfulness, judo, sport

GİRİŞ

Sporcuların performansını optimize etmek, spor ve egzersiz psikolojisi alanındaki en önemli hedeflerden biri olarak kabul edilir (American Psychological Association, 2016.). Spor yapan kişilerin müsabaka esnasında veya antrenman sırasında yaşadığı stres, heyecan, kaygı gibi durumlar performans kalitesini olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Sporcuların yetenekleri ve aldıkları taktik becerilerin yanında, o sırada yaşadıkları psikolojik durumlar, duygusal deneyimler performans kalitesini belirleyen önemli etkenlerdendir. Bunun yanında bireyin bilinçli farkındalık durumu da spor performansını etkileyen ve sportif performanstan etkilenen faktörlerin arasında yer almaktadır (Kesler, 2020). Performansı iyileştirme stratejileri tipik olarak ya içsel deneyimlerin içeriğini kontrol etmeye ya da dikkati yönetmeye yöneliktir (Birrer et al., 2012). Böhlmayer vd.'ne (2017) göre, zihinsel antrenman şekillerinden biri de bilinçli farkındalıktır. Genel psikolojide özellikle klinik psikologların çalışma alanı içinde olan bilinçli farkındalık, spor alanında ilk olarak Gardner ve Moore (2004) tarafından çalışılmış, sporcu performansını artırmak amacıyla spor bilminde yapılan çalışmalar son yıllarda önem kazanmıştır (Kaufman ve Glass, 2006; Gardner ve Moore, 2007; Pineau et al., 2014). Özyeşil'e (2011) göre bilinçli farkındalık (mindfulness), kişinin içsel yaşamında ve dış dünyada neler olduğunun farkında olmasıdır. Farkındalığın kökleri Doğu meditasyonuna, özellikle Uzak Doğu'nun en eski meditasyon tekniklerinden biri olan "Vipassana" adı verilen bir Budist uygulamasına dayanır (Andersen, 2012; Park-Perin, 2010). Budist meditasyonunun kalbi farkındalıktır. Kişi uyguladığı farkındalık egzersizleri sayesinde dağılmış olan zihnini düzenler; var olan çeşitli durumlara dikkatini odaklar (Rinpoche, 2006). Kabat-Zinn'in (1994) köklerini Budist felsefeden alan bilinçli farkındalık tanımı, yargılayıcı olmadan, kişinin an be an farkında olarak, şu anki deneyimlerine odaklanması, dikkatini belirli bir şeye istemli olarak yönlendirme becerisini içerir. Brown ve Ryan'a (2003) göre, bilinçli farkındalık yargılayıcı ve reddedici olmadan, var olan durumu kabul ederek odaklanabilmektir. Bilinçli farkındalık kişinin hoş olmayan duyguları baş gösterdiği anda bu duyguları bastırmak, değiştirmek ya da onlardan kaçmak yerine öz yargılama yapmadan bu duyguları kabul etme ve açık düşünebilme becerisidir (Neff, 2003; Baer, 2003; Kabat-Zinn, 1990; Teasdale et al., 2000). Bilinçli farkındalık, kişinin bir problemle karşılaştığında, probleme yoğunlaşmak yerine o problemin farkına varmasını, kendisine yönelik olumsuz yargılama ve eleştiriyi azaltarak kendisine odaklanıp kendini anlamasını sağlar; kişinin kendisine yönelik olan bu destekleyici tavrı sayesinde birey daha yüksek yaşam doyumu ve daha düşük anksiyete duygusu yaşar (Deniz ve Sümer 2010). Bilinçli farkındalık meditasyon seansları ya da spor ve egzersizlerle artırılabilir bir kavramdır (Çelik, 2019). Sporcular bilinçli farkındalıkla nefes almayı, tüm bedeni taramayı, maç öncesi bilinçli farkındalıkla germeyi ve bilinçli farkındalıkla dril aktivitelerini öğrenirler (Tingaz, 2020a). Sporun, ruh sağlığını koruduğu ve geliştirdiğini gösteren pek çok çalışma mevcuttur (Peluso ve Andrade, 2005; Şahan, 2007). Egzersiz yapmak, yoğun fizyolojik uyarımla kişinin duygularını yönetmeye çalışması anlamına da gelmektedir (Bernstein ve McNally, 2018.) Spor, başta hareket etmek üzere eğlenmek, oyun oynamak, sosyalleşmek için bireysel ya da takım halinde yapılan, belli kurallara ve yarışmaya dayanan beden hareketlerinin tümüdür (Heper, 2012). Bireyin kaslarını, zihinsel yetilerini, algılarını, hızlı karar vermesini gerektiren sportif etkinlikler bedensel, ruhsal ve sosyal gelişimi de destekler (Cüceloğlu, 2005).

Bireysel bir mücadele sporu olan judo, bilişsel, duygusal ve motor gelişim sağlayan sporlardan biridir. Silah ve kaba kuvvetten arındırılmış bu spor zihinsel olarak; pratik zekâya, süratli hareket etmeye, muhakeme gücüne, çabuk karar verme yeteneğine, fiziksel olarak da bütün vücut gücünün dengeli ve hedef alınan noktaya yansıtılmasına dayanan bir mücadele sanatıdır. Judonun kelime anlamı; Ju: Yumuşaklık, esneklik, kibarlık, nezaket, çeviklik, Do: Yol, prensip, düşünce, disiplin anlamlarına gelir (Demiral, 2010). Kısacası "nezaket yolu, nazik yol" demektir. Judo, Jiu-Jitsudan geliştirilmiş; temel ilkeleri 1882'de Matematik Profesörü Jigoro Kano tarafından tanımlanmış Japonya kaynaklı bir dövüş sanatı ve bir spor dalıdır. Judo bilimi literatüründe judonun fiziksel gelişimin yanında odaklanma ve dikkate de etkisinden bahsedilmektedir (Grosu et al., 2014).

Alan yazında bilinçli farkındalık ile ilgili yapılmış pek çok çalışmaya rastlanmış ancak sporcuların bilinçli farkındalığını araştıran ve ilişkili değişkenleri ortaya koyan çalışmaların özellikle son yıllarda yapıldığı görülmüştür. Judo sporcularının bilinçli farkındalık düzeylerine ilişkin bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Judo sporcularının bilinçli farkındalık düzeylerinin bazı değişkenlere göre belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmanın alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Buradan hareketle araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler sıranmıştır:

H₀: Judo sporcularının bilinçli farkındalık düzeyleri yaş, cinsiyet, milli sporcu olma, spor geçmişi ve gelir düzeyi değişkenlerine göre farklılık göstermemektedir.

H₁: Judo sporcularının bilinçli farkındalık düzeyleri yaş, cinsiyet, milli sporcu olma, spor geçmişi ve gelir düzeyi değişkenlerine göre farklılık göstermektedir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışma, judo sporcularının bilinçli farkındalık düzeylerini bazı değişkenlere göre belirlemek için betimsel tarama modeline uygun olarak yürütülmüştür.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye’de judo sporu yapan kişiler oluştururken, örneklemini online olarak kişisel bilgi formu ve sporcu bilinçli farkındalık ölçeğini Google formlar üzerinden dolduran 18 yaş ve üzeri 99’u kadın, 109’u erkek olmak üzere toplam 208 sporcu oluşturmuştur.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Katılımcıların yaş, cinsiyet, milli sporcu olma, spor geçmişi ve gelir düzeyine ilişkin bilgiler araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu ile elde edilmiştir.

Sporcu Bilinçli Farkındalık Ölçeği

Araştırmada, Thienot ve ark. (2014) tarafından geliştirilen ve Tingaz (2020b) tarafından Türkçe’ye uyarlanarak geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan “Sporcu Bilinçli Farkındalık Ölçeği” kullanılmıştır. Sporcu Bilinçli Farkındalık Ölçeği maddeleri sporcuların spor performanslarından hemen önce veya sırasında yaşayabilecekleri bazı durumlara ilişkin 6’lı likert tipi bir ölçektir. Bireylerden ölçekteki her bir maddenin karşısında yer alan (1) hemen hemen hiçbir zaman, (2) oldukça seyrek, (3) nadiren, (4) bazen, (5) çoğu zaman ve (6) hemen hemen her zaman seçeneklerinden birisini işaretlemeleri istenmiştir. Sporcu bilinçli farkındalık ölçeği 15 maddeden ve 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar, “Farkındalık (1, 2, 3, 4, 5)”, “Yargılamama (6, 7, 8, 9, 10)” ve “Yeniden odaklanma (11, 12, 13, 14, 15)” dir. Geçerlik güvenilirlik çalışmasında ölçeğin Cronbach’s alpha iç tutarlık kat sayısı .82 olarak; alt boyutlar için ise Farkındalık .81, Yargılamama .70, Yeniden Odaklanma .77 olarak hesaplanmıştır. Bu ölçekten alınabilecek en yüksek puan 65, en düşük puan 40’tır. 6, 7, 8, 9 ve 10. maddeler tersten kodlanmıştır.

Verilerin Toplanması

Kişisel bilgi formunda ve Sporcu Bilinçli Farkındalık Ölçeği’nde yer alan maddeler Google formlarda hazırlanarak sporculara online olarak uygulanmıştır. Veriler Google Formlar üzerinden toplandığı için katılımcıların gönüllü olarak araştırmaya katılımı esas alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde, normallik varsayımını kontrol etmek için Kolmogorov-Smirnov testi, ikili karşılaştırmalarda Mann Whitney-U, çoklu karşılaştırmalarda Tek Yönlü Varyans Analizi (One-way ANOVA) ve Tukey çoklu karşılaştırma testi veya Kruskal Wallis-H Testi kullanılmıştır. Katılımcıların Sporcu Bilinçli Farkındalık Ölçeği'nde bulunan maddelere verdikleri cevapların iç tutarlılığını kontrol etmek için ise Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Araştırma bulguları n, ortalama ve standart sapma (SS), ortanca ve IQR değerleri ile ifade edilmiş olup, bulgular $P < 0,05$ önem seviyesinde anlamlı kabul edilmiştir. Tüm istatistiksel hesaplamalar SPSS 22.0 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Sporcuların kullanılan ölçek maddelerine verdikleri cevapların kendi iç tutarlılığını ortaya koymak amacıyla yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayıları; Sporcu Bilinçli Farkındalık ölçeğinin tüm alt boyutları ile birlikte 0.76; üç alt boyuttan farkındalık 0.68; yargılamama 0.49 ve yeniden odaklanma 0.75 olarak kabul edilebilir seviyede bulunmuştur. Çalışmaya katılan 208 kişinin Sporcu Bilinçli Farkındalık Ölçeği ile farkındalık, yargılamama ve yeniden odaklanma alt boyut puanları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Sporcu Bilinçli Farkındalık ile Farkındalık, Yargılamama ve Yeniden Odaklanma Alt Boyutları için Tanımlayıcı İstatistikler

	n	Ortalama	SS	Min.	Max.
Sporcu Bilinçli Farkındalık Puanı	208	52,70	12,14	15	75
Farkındalık Puanı	208	17,05	5,97	5	25
Yargılamama Puanı	208	18,01	4,38	5	30
Yeniden Odaklanma Puanı	208	17,63	5,89	5	25

Tablo 1'de görüldüğü gibi araştırmaya katılan 208 sporcunun sporcu bilinçli farkındalık ölçeğinden aldıkları puanlardan hesaplanan standart sapma 12,14'tür. Alınan en yüksek sporcu bilinçli farkındalık ölçeği puanı 75 ve en düşük puan 15 olmuştur; puanların ortalaması da 52,70'tir. Bu ölçekten alınabilecek en yüksek puan 65, en düşük puan 40'tır. Buna göre judo sporcularının bilinçli farkındalık puanları ortalamasının üzerindedir. Farkındalık alt boyutunda alınan en yüksek puan 25, en düşük puan 5, ortalama 17,05, standart sapma 5,97'dir. Yargılamama alt boyutunda alınan en yüksek puan 30, en düşük puan 5, ortalama 18,01, standart sapma 4,38'dir. Yeniden odaklanma alt boyutunda alınan en yüksek puan 25, en düşük puan 5, ortalama 17,63, standart sapma 5,89'dur.

Katılımcıların cinsiyetine göre sporcu bilinçli farkındalık ve tüm alt boyut puanları arası farklılıklar Mann Whitney-U Testi ile belirlenmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Katılımcıların Sporcu Bilinçli Farkındalık Düzeylerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Cinsiyet	n	Ortalama	SS	Ortanca	IQR	P
Sporcu Bilinçli Farkındalık Puanı						
Kadın	99	52,76	12,71	56,00	16,00	0,849
Erkek	109	52,64	11,65	54,00	15,00	
Farkındalık Puanı						
Kadın	99	17,08	6,14	18,00	9,00	0,904
Erkek	109	17,02	5,84	18,00	8,00	
Yargılamama Puanı						
Kadın	99	17,84	4,65	17,00	5,00	0,658
Erkek	109	18,16	4,13	18,00	5,50	
Yeniden Odaklanma Puanı						
Kadın	99	17,83	5,97	19,00	9,00	0,486
Erkek	109	17,44	5,84	18,00	7,50	

Katılımcıların sporcu bilinçli farkındalık düzeylerinin ($P=0,849$), farkındalık ($P=0,904$), yargılamama ($P=0,658$) ve yeniden odaklanma ($P=0,486$) alt boyutlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği görülmüştür.

Katılımcıların yaş dağılımına göre sporcu bilinçli farkındalık ve tüm alt boyut puanları arası farklılıklar Mann Whitney-U Testi ile belirlenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Sporcu Bilinçli Farkındalık Düzeyleri

Yaş	n	Ortalama	SS	Ortanca	IQR	P
Sporcu Bilinçli Farkındalık Puanı						
18-25 yaş	169	52,16	11,26	54,00	15,00	0,043
26 yaş ve üzeri	39	55,02	15,36	59,00	17,00	
Farkındalık Puanı						
18-25 yaş	169	16,88	5,54	17,00	7,50	0,088
26 yaş ve üzeri	39	17,76	7,62	21,00	12,00	
Yargılamama Puanı						
18-25 yaş	169	17,93	4,24	18,00	5,00	0,658
26 yaş ve üzeri	39	18,35	4,98	18,00	7,00	
Yeniden Odaklanma Puanı						
18-25 yaş	169	17,34	5,55	18,00	6,50	0,007
26 yaş ve üzeri	39	18,89	7,15	22,00	5,00	

Yirmi altı yaş ve üzerinde olan sporcuların 18-25 yaş arası sporculardan daha yüksek bilinçli farkındalık ($P=0,043$) ve yeniden odaklanma ($P=0,007$) puanına sahip olduğu; farkındalık ($P=0,088$) ve yargılamama ($P=0,658$) alt boyutlarının yaş değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği görülmüştür. Katılımcıların millilik durumuna göre sporcu bilinçli farkındalık ve tüm alt boyut puanları arası farklılıklar Mann Whitney-U Testi ile belirlenmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Katılımcıların Millî Sporcu Olma Durumuna Göre Sporcu Bilinçli Farkındalık Düzeyleri

Millî Sporcu	n	Ortalama	SS	Ortanca	IQR	P
Sporcu Bilinçli Farkındalık Puanı						
Evet	100	52,52	14,31	56,00	18,00	0,571
Hayır	108	52,87	9,78	54,00	14,00	
Farkındalık Puanı						
Evet	100	17,62	6,21	18,50	10,00	0,113
Hayır	108	16,52	5,72	17,50	7,75	
Yargılamama Puanı						
Evet	100	17,51	4,84	18,00	6,00	0,172
Hayır	108	18,48	3,86	18,00	5,00	
Yeniden Odaklanma Puanı						
Evet	100	17,39	6,61	19,00	10,00	0,786
Hayır	108	17,86	5,16	19,00	6,50	

Katılımcıların sporcu bilinçli farkındalık düzeylerinin ($P=0,571$), farkındalık ($P=0,113$), yargılamama ($P=0,172$) ve yeniden odaklanma ($P=0,786$) alt boyutlarının millî sporcu olma değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği görülmüştür. Katılımcıların sporcu geçmişine göre sporcu bilinçli farkındalık ve tüm alt boyut puanları arası farklılıklar Kruskal Wallis-H Testi ile belirlenmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Katılımcıların Sporcu Geçmişine Göre Sporcu Bilinçli Farkındalık Düzeyleri

Sporcu Geçmişi	n	Ortalama	SS	Ortanca	IQR	P
Sporcu Bilinçli Farkındalık Puanı						
1-4 Yıl	62	53,67	9,18	54,00	13,00	0,808
5-7 Yıl	48	52,62	11,90	56,50	17,75	
8-10 Yıl	49	53,32	14,81	55,00	19,50	
11 Yıl ve Üzeri	49	50,91	12,87	55,00	14,50	
Farkındalık Puanı						
1-4 Yıl	62	16,98	4,96	17,50	8,00	0,381
5-7 Yıl	48	16,95	5,66	18,00	8,00	
8-10 Yıl	49	18,00	6,64	20,00	8,50	
11 Yıl ve Üzeri	49	16,28	6,75	17,00	8,00	
Yargılamama Puanı						
1-4 Yıl	62	18,80	3,35	18,00	5,00	0,385
5-7 Yıl	48	18,08	4,70	19,50	5,75	
8-10 Yıl	49	17,32	5,04	17,00	8,50	
11 Yıl ve Üzeri	49	17,63	4,45	18,00	6,00	
Yeniden Odaklanma Puanı						
1-4 Yıl	62	17,88	4,83	19,00	6,25	0,919
5-7 Yıl	48	17,58	6,42	20,00	9,75	
8-10 Yıl	49	18,00	5,98	18,00	8,00	
11 -Yıl ve Üzeri	49	17,00	6,58	19,00	11,5	

Katılımcıların sporcu bilinçli farkındalık düzeylerinin ($P=0,808$), farkındalık ($P=0,381$), yargılamama ($P=0,385$) ve yeniden odaklanma ($P=0,919$) alt boyutlarının sporcu geçmişi değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği görülmüştür. Katılımcıların gelir düzeyine göre sporcu bilinçli farkındalık ve tüm alt boyut puanları arası farklılıklar Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey çoklu karşılaştırma testi ile belirlenmiştir (Tablo 6).

Tablo 6. Katılımcıların Gelir Düzeyine Göre Sporcu Bilinçli Farkındalık Düzeyleri

Sporcu Geçmişi	n	Ortalama	SS	P-değeri
Sporcu Bilinçli Farkındalık Puanı				
Yüksek	11	40,72 c	13,17	<0,001
Orta	167	54,44 a	10,75	
Düşük	30	47,36 b	15,22	
Farkındalık Puanı				
Yüksek	11	10,45 c	5,27	<0,001
Orta	167	17,91 a	5,54	
Düşük	30	14,66 b	6,54	
Yargılamama Puanı				
Yüksek	11	15,27 c	5,86	0,008
Orta	167	18,46 a	3,95	
Düşük	30	16,53 b	5,43	
Yeniden Odaklanma Puanı				
Yüksek	11	14,90 b	7,54	0,076
Orta	167	18,07 a	5,61	
Düşük	30	16,16 b	6,49	

Katılımcıların gelir düzeyi değişkenine göre sporcu bilinçli farkındalık düzeylerinin ($P<0,001$) ve farkındalık ($P<0,001$), yargılamama ($P=0,008$) alt boyutlarının anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği; yeniden odaklanma ($P=0,076$) alt boyutunda anlamlı düzeyde farklılık göstermediği görülmüştür. **Araştırmada**, orta gelire sahip sporcuların yüksek ve düşük gelire sahip olanlara göre daha yüksek sporcu bilinçli farkındalık düzeyine sahip olduğu görülmüştür. Benzer bulgular, farkındalık, yargılamama ve yeniden odaklanma alt boyutu için de belirlenmiştir (Tablo 6).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada, judo sporcularının bilinçli farkındalık toplam ve tüm alt boyut puanları literatürdeki çalışmalarla uyumlu olarak ortalamanın üzerinde bulunmuştur. Ayaş (2019) da beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin bilinçli farkındalık düzeylerini incelemek amacıyla 236 öğrenci üzerinde yaptığı çalışmada, sporcuların genel olarak bilinçli farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aikidonun sporcuların tükenmişlik ve kaygı düzeylerini azaltarak, bilinçli farkındalık düzeylerini arttırdığını saptayan çalışmalar vardır (Lothes, 2015; Yoneyama, 2016). Yelkenci (2019), çalışmada aikido yapan öğrencilerin yapmayan öğrencilerden daha yüksek bilinçli farkındalığa sahip olduğunu bulmuştur. Kabat Zinn (1990), bilinçli farkındalığın da tıpkı diğer beceriler gibi düzenli egzersizle geliştirilebileceğini bildirmiştir. Bilinçli farkındalık planlama ve karar verme üzerinde etkilidir (Witmann et al., 2014). Bilinçli farkındalığın geçici öz kontrol ile pozitif yönde anlamlı ilişkisi saptanmıştır (Yusainy ve Lawrence, 2014; Çelik, 2019). Araştırmalar farkındalığın, tükenmişlikten koruyucu bir faktör (Paul et al., 2013) olarak tükenmişlikle önemli ölçüde negatif ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Walker, 2013). Sporcuların optimal performans elde etmek için katıldıkları eğitim ve müdahale programları bilişsel farkındalıklarının gelişmesine katkı sağlamaktadır. Josefsson et al., (2017) araştırmasında, bilişsel farkındalık uygulamalarının, ruminasyonda azalma ve olumsuz duyguları düzenleme kapasitesinde ve spor performansında artışa yol açtığını bulmuştur. Scott-Hamilton (2016), kontrol grubundaki 20 bisikletçiyle karşılaştırdığında, deney grubundaki 27 bisikletçinin uygulanan bilinçli farkındalık müdahale eğitimleri sonucunda daha yüksek bilinçli farkındalığa sahip olduğunu bulmuştur. Bilinçli farkındalık becerilerindeki gelişim, sporcuların kaygı ve stres seviyelerini düşürmede (Lavery-Thompson, 2019); performans seviyelerinde artışta (Bruno et al., 2019; Amemiya ve Sakairi, 2019) etkilidir.

Bu çalışmanın bulgularına göre, judo sporcularının bilinçli farkındalık toplam ve tüm alt boyut puanları cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir. İlgili alan yazı incelendiğinde, literatürde bu araştırma sonuçlarını destekleyen ve desteklemeyen çalışmalar mevcuttur. Çepikkurt ve Coşkun (2010), üniversiteli dansçılar üzerinde yaptıkları bir çalışmada, bireylerin cinsiyetleri ile bilinçli farkındalık düzeyi ölçeğinden aldıkları puan ortalaması arasında anlamlı farklılık bulamamıştır. Şehidoğlu (2014) da ergenlerle yaptığı çalışmada, bilinçli farkındalık ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı farklılık tespit edememiştir. Gündüz (2016), yetişkinlerde bilinçli farkındalık üzerine yaptığı çalışmada cinsiyete göre bir farklılık bulamamıştır. Cengiz vd. (2016), beden eğitimi ve spor bölümü öğrencileriyle yaptığı çalışmada, öğrencilerin bilinçli farkındalık düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olmadığını bulmuştur. Şahin'in (2019) üniversite öğrencilerinde bilinçli farkındalık ile yaşam doyumu ve iyi oluş arasındaki ilişkileri üzerine yaptığı çalışmada, bilinçli farkındalık ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılaşma bulunamamıştır. Azak (2018) hemşirelik öğrencileriyle yaptığı çalışmada bilinçli farkındalık puan ortalamaları ile cinsiyet arasında anlamlı düzeyde fark bulamamıştır. Üniversite öğrencilerinin bilinçli farkındalık düzeylerinin araştırıldığı bazı çalışmalarda da cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık tespit edilmemiştir (Acar ve Eker, 2019; Bayram, 2019). Tingaz (2020c), spor bilimleri fakültesindeki sporcu öğrencilerin bilinçli farkındalık düzeylerini araştırdığı çalışmada bilinçli farkındalık toplam ve alt boyut puanları ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık bulamamıştır. Rahaman (2015) tekvandocular; Yelkenci (2019) de aikido sporcuları üzerinde yaptıkları çalışmada bilinçli farkındalık ile cinsiyet arasında anlamlı farklılık olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Yapılan diğer çalışmalarda da bilinçli farkındalık ile cinsiyet arasında anlamlı farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Shill et al., 2002; Moore, 2009; Baer et al., 2006; Ahmadi et al., 2014; Çelikler, 2017; Deniz, 2017; Maraşlı, 2018).

Çelik (2019), 540 dağcılık sporuyla uğraşan bireyin, doğaya bağlılıkları, bilinçli farkındalık düzeyleri ve öz kontrol düzeylerini incelediği çalışmada; dağcılarının bilinçli farkındalık düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterdiğini; erkek dağcılarının kadın dağcılara göre bilinçli farkındalıklarının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde, Ayaş (2019) da araştırmasında beden eğitimi ve spor yüksekokulu

öğrencilerinin bilinçli farkındalık düzeyleri ile cinsiyet arasında anlamlı farklılık olduğunu; erkek öğrencilerin kadınlardan daha yüksek bilinçli farkındalık düzeyine sahip olduğunu tespit etmiştir. Kesler (2020), elit olarak spor yapan 140 güreşçi üzerinde yaptığı çalışmada erkek ve kadın sporcuların bilinçli farkındalık ölçeğinden elde ettikleri puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunduğunu; erkek güreşçilerin kadın güreşçilerden daha yüksek bilinçli farkındalık düzeyine sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Tourek (2014) ise kadınların bilinçli farkındalık seviyelerinin erkeklerinkinden daha yüksek olduğunu bulmuştur. Aikido ve benzeri Budo savaş sanatları çalışmalarında, kadın ve erkeklerin çalışmadaki konsantrasyonları, dikkatleri dolayısıyla bilinçli farkındalıkları aktiftir ve cinsiyeti ne olursa olsun herkesin kendi yolunu bulmaya çalışmasından dolayı sporcular dikkatini ve farkındalığını üst seviyede kullanmaya çalışmak için çaba gösterirler (Yelkenci, 2019). Benzer şekilde judo sporu ile ilgilenen sporcular da cinsiyetten bağımsız olarak farkındalıklarını geliştirerek performanslarını arttırmak için çalışırlar. Bu nedenlerle, yapılan çalışmada sporcuların bilinçli farkındalıkları cinsiyete göre farklılaşma göstermemiş olabilir.

Bu çalışmada judo sporcularının bilinçli farkındalık düzeyleri yaş değişkenine göre anlamlı farklılık göstermektedir. 26 yaş ve üzerinde olan sporcuların 18-25 yaş arası sporculardan daha yüksek bilinçli farkındalık ve yeniden odaklanma puanına sahip olduğu; farkındalık ve yargılamama alt boyutlarının yaş değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği görülmüştür. Çelik (2019) çalışmada, dağcılık sporuyla uğraşan bireylerin bilinçli farkındalık düzeylerinin yaş değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiğini; 41 yaş ve üzeri dağcıların 17-25 yaş arasında olanlardan daha yüksek bilinçli farkındalığa sahip olduğunu bulmuştur. Ayaş (2019) da araştırmasında beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin bilinçli farkındalık düzeyleri ile yaş arasında anlamlı farklılık olduğunu; 21-23 yaş arasındaki öğrencilerin 18-20 yaş aralığındaki öğrencilerden daha yüksek bilinçli farkındalık düzeyine sahip olduğunu tespit etmiştir. Yapılan bazı çalışmalarda yaş ilerledikçe bilinçli farkındalık düzeylerinde artış görüldüğü bildirilmiştir (Brown ve Ryan, 2007; Pehlivan, 2014).

Ahmadia et al. (2014), 273 üniversite öğrencisiyle yaptığı çalışmanın sonucunda bilinçli farkındalık ile yaş arasında anlamlı farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Kolayış vd. (2019) de sporcular üzerinde yaptığı çalışmada, sporcuların bilinçli farkındalık düzeyleri ile sporcu yaşları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Azak (2018), hemşirelik öğrencilerinin bilinçli farkındalık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla 322 öğrenciyle yaptığı çalışma sonucunda, öğrencilerin bilinçli farkındalık düzeyleri ile yaş arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Şahin (2018) üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada yaş değişkeni ile bilinçli farkındalık düzeyi açısından anlamlı düzeyde bir farklılaşma tespit edememiştir. Cengiz vd. (2016), beden eğitimi ve spor bölümü öğrencileriyle yaptığı çalışmada, öğrencilerin bilinçli farkındalık düzeyleri ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olmadığını bulmuştur. Kesler'in (2019) çalışmada, güreş sporcularının spor yaşı ile bilinçli farkındalık puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bayram (2019) da üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada, bireylerin bilinçli farkındalık düzeyi ile yaş arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Alan yazında bilinçli farkındalık ile yaş arasında anlamlı bir fark olmadığını gösteren başka çalışmalar da mevcuttur (Shill et al., 2002; Albayrak, 2015; Maraşlı, 2018; Yelkenci, 2019). Bu çalışmada, büyük yaş grubundaki sporcuların daha küçük yaşlardaki sporculardan daha yüksek bilinçli farkındalığa sahip olmaları, yaşam deneyimlerinin daha fazla olmasından kaynaklanmış olabilir.

Bu çalışmada, judo sporcularının bilinçli farkındalık toplam ve tüm alt boyut puanları milli sporcu olma değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Tingaz (2020c) spor bilimleri fakültesindeki sporcu öğrenciler üzerinde yaptığı çalışmada bilinçli farkındalık toplam, farkındalık ve yargılamama alt boyut puan ortalamaları en yüksek başarıya göre anlamlı şekilde farklılaşmamaktadır. Yeniden odaklanma alt boyutunda Türkiye derecesi elde etmiş sporcuların puan ortalamaları hiçbir başarı elde edememiş sporcuların puan ortalamasından anlamlı şekilde daha yüksek bulunmuştur. Alan yazında, sporcuların başarılı veya milli sporcu olma durumları ile bilinçli farkındalık düzeylerinin karşılaştırıldığı çalışmalar oldukça yetersizdir. Bu konuda daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada, judo sporcularının bilinçli farkındalık toplam ve tüm alt boyut puanları sporcu geçmişine göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Tingaz (2020c) da çalışmada bilinçli farkındalık toplam ve farkındalık, yargılamama ve yeniden odaklanma alt boyut puanları ile sporcu geçmişi arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Kesler'in (2019) çalışmada, güreş sporcularının spor yaşı ile bilinçli farkındalık puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır. Yelkenci (2019); aikido sporu yapan kişiler üzerinde yaptığı çalışmada; Maraşlı (2018) hentbolcularla yaptığı çalışmada benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Lothes et al. (2013), aikido yapan öğrencilerle boylamsal yürüttükleri çalışmalarında,

bilinçli farkındalığın aikido yılı arttıkça zaman içerisinde arttığını tespit etmiştir. Çelik (2019), dağcılık sporuyla uğraşan bireylerin bilinçli farkındalık düzeylerinin, dağcılık tecrübesi değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiğini; 9 yıl ve üzeri geçmiş olanların 2 yıl ve daha az olanlardan daha yüksek bilinçli farkındalık düzeyine sahip olduğunu bulmuştur. Sporcuların bilinçli farkındalıklarının artırılması için özel bir çaba göstermek gerekir (Tingaz (2020a). Farkındalık egzersizleri, sporcuların bilişsel becerilerini (odaklanma, yeniden odaklanma, imgeleme, zihinsel prova ve yarışmayı planlama) geliştirmektedir (Zadkhosh et al., 2019). Yaş ve deneyim sporcuların bilinçli farkındalık düzeylerini arttırmada etkili olduğundan ve bilinçli farkındalık eğitimlerle geliştirilebildiğinden, bu araştırmada sporcu geçmişi bilinçli farkındalık üzerinde farklılık oluşturamamış olabilir.

Bu çalışmanın sonuçlarına göre, judo sporcularının gelir düzeyi değişkenine göre sporcu bilinçli farkındalık düzeyleri toplam puanda ve farkındalık ile yargılamama alt boyutlarında anlamlı düzeyde farklılık göstermekte; yeniden odaklanma alt boyutunda anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir. Buna göre, orta gelire sahip sporcular yüksek ve düşük gelire sahip olanlardan daha yüksek sporcu bilinçli farkındalık düzeyine ve farkındalığa; orta gelirli olanlar yüksek gelirlilerden daha yüksek yargılamamaya sahiptir. Azak (2018), hemşirelik öğrencilerinin bilinçli farkındalık düzeyleri ile gelir düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit etmiştir. Çalışmada orta düzeyde geliri olan öğrencilerin bilinçli farkındalık puanlarının yüksek gelirli olanlardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Çelik'in (2019) çalışmasında, dağcılık sporuyla uğraşan bireylerin bilinçli farkındalık düzeylerinin gelir düzeyi değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği; yüksek gelirli dağcılarının düşük gelirli olanlardan daha yüksek bilinçli farkındalık düzeyine sahip oldukları görülmüştür. Tuncer (2017) yaptığı çalışmada üniversite öğrencilerinin bilinçli farkındalık puanları ile gelir düzeyi değişkeni arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır. Üniversite öğrencileriyle yapılan bazı çalışmalarda da öğrencilerin bilinçli farkındalıkları ile sosyo-ekonomik ve gelir düzeyleri arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır (İflazoğlu ve Saban, 2008; Albayrak, 2015; Bayram, 2019). Maraşlı (2018) hentbolcuların bilinçli farkındalık toplam ve alt boyut puanlarının gelir değişkenine bağlı olarak anlamlı bir farklılık oluşturmadığını bulmuştur. Yelkenci (2019) de aikido sporu yapan kişiler üzerinde yaptığı çalışmada aynı sonuca ulaşmıştır. Mevcut çalışmanın sonucuna paralel çalışmaların yanında farklı sonuçlara ulaşan çalışmaların da olması, bu konuda daha fazla çalışma yapılmasına gerek olduğunu düşündürmektedir.

Bu araştırmanın sonuçlarının genel olarak beklenen yönde olduğu ve alan yazındaki pek çok çalışma sonuçlarıyla tutarlılık gösterdiği söylenebilir. Çalışmada judo sporcularının bilinçli farkındalık düzeyleri ortalamasının üzerinde bulunmuş hem toplam puanda hem de alt boyutlarda cinsiyet, sporcu geçmişi, millilik durumu değişkenleri arasında anlamlı bir fark tespit edilememiş; yaş ve gelir düzeyi değişkenleri arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. 26 yaş ve üzerinde olan judo sporcularının 18-25 yaş arası sporculardan daha yüksek bilinçli farkındalık ve yeniden odaklanma puanına sahip olduğu; farkındalık ve yargılamama alt boyutlarının yaş değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği görülmüştür. Judo sporcularının gelir düzeyi değişkenine göre sporcu bilinçli farkındalık düzeyleri toplam puanda ve farkındalık ile yargılamama alt boyutlarında anlamlı düzeyde farklılık göstermekte; yeniden odaklanma alt boyutunda anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir. Buna göre, orta gelirli sporcuların hem toplam bilinçli farkındalık puanı hem de farkındalık alt boyut puanları geliri yüksek ve düşük olan sporculardan daha yüksek; orta gelirli olanların yargılamama alt boyutu sadece yüksek gelirli olanlardan yüksektir.

İlgili literatürde, mevcut çalışmanın sonucunu destekleyen ve desteklemeyen çalışmaların varlığı ve azlığı nedeniyle konuyla ilgili daha fazla çalışma yapılması önerilmektedir. Sporcuların bilinçli farkındalık düzeyleri ile ilgili çalışmalara son yıllarda ağırlık verildiği ve örneklem gruplarının daha çok güreş, aikido, dağcılık, tekvando, bisiklet gibi bireysel sporla ilgilenen sporculardan oluştuğu; çalışmaların genellikle yetişkin örnekleminde yürütüldüğü görülmektedir. Sporcu bilişsel farkındalığı ile ilgili çalışmaların, daha küçük yaş gruplarını da kapsayacak şekilde farklı yaş gruplarında; atıcılık, okçuluk gibi başka bireysel sporlar ile takım sporcularından oluşan farklı sporcu örneklemi üzerinde çalışılması alan yazına katkı sağlayabilir. Pek çok çalışma bilinçli farkındalıkla ilgili egzersiz ve eğitimlerin, bilişsel farkındalığı artırarak sporcu performansına olumlu etki yaptığını bildirmektedir (Baltzel et al., 2014); Tingaz, 2020a). Bu nedenle, sporculara yönelik bilişsel farkındalığı geliştirici eğitim programları düzenlenebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, E., Eker, C. (2019). Psikolojik danışman adaylarının bilinçli farkındalık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13(29), 421-443. doi: 10.29329/mjer.2019.210.22.
- Ahmadi, A., Mustaffa, M. S., Haghdoost, A. A., Alavi, M. (2014). Mindfulness and related factors among undergraduate students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 159, 20-24.
- Albayrak, B. (2015). *Üniversite öğrencilerinin bağlanma biçimleri, bilinçli farkındalık düzeyleri ve psikolojik belirtileri arasındaki ilişkiler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İstanbul.
- Amemiya, R., Sakairi, Y. (2019). The role of mindfulness in performance and mental health among Japanese athletes: An examination of the relationship between alexithymic tendencies, burnout, and performance. *Journal of Human Sport and Exercise*, 14(2), 456-468.
- American Psychological Association Division 47. (2016). Exercise and sport psychology. Retrieved from <http://www.apadivisions.org/division-47>.
- Andersen, M. B. (2012). Supervision and mindfulness in sport and performance psychology. In *The Oxford handbook of sport and performance psychology*, Oxford University Press, 725–737.
- Ayaş, E, B. (2019). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin bilinçli farkındalık düzeylerinin incelenmesi. II. International Physical Education, Sport, Recreation and Dance Congress, s. 52-55, Alanya Alaaddin Keykubat University, Antalya.
- Azak, A. (2018). Hemşirelik öğrencilerinin bilinçli farkındalık düzeylerinin belirlenmesi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 15(3), 170-176.
- Baer, R.A. (2003). Mindfulness training as a clinical intervention: A conceptual and empirical review. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 10, 125–143. doi:10.1093/clippsy.bpg015.
- Baer, R. A., Smith, G. T., Hopkins, J., Krietemeyer, J., Toney, L. (2006). Using self-report assessment methods to explore facets of mindfulness. *Assessment*, 13(1), 27-45.
- Baltzell, A., Akhtar, V. L. (2014). Mindfulness meditation training for sport (MMTS) intervention: Impact of MMTS with division I female athletes. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 2(2), 160-173.
- Bayram, E. (2019). *Üniversite öğrencilerinin sosyal görünüş kaygı düzeyleri ile bilinçli farkındalık düzeyi arasındaki ilişkinin spor ve farklı değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Bernstein, E. E., McNally, R. J. (2018). Exercise as a buffer against difficulties with emotion regulation: A pathway to emotional wellbeing. *Behaviour research and therapy*, 109, 29-36.
- Birrer, D., Röthlin, P., Morgan, G. (2012). Mindfulness to enhance athletic performance: Theoretical considerations and possible impact mechanisms. *Mindfulness*, 3, 235–246. doi:10.1007/s12671-012-0109-2.
- Brown, K.W., Ryan, R.M. (2003). The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(4), 822–830. doi:10.1037/0022-3514.84.4.822.
- Brown, K.W., Ryan, R.M., Creswell, J.D. (2007). Mindfulness: Theoretical foundations and evidence for its salutary effects. *Psychological Inquiry*, 18, 211–237. doi:10.1080/10478400701598298.
- Bruno, C., Sidónio, S., António, R., Joa-Palmi, G. (2019). Mindfulness and Compassion Strategies on Elite Soccer: Conceptualization of Mindfulness-Based Soccer Program (MBSoccerP). *Biomed J Sci & Tech Res*, 14(2).
- Bühlmayer, L., Birrer, D., Röthlin, P., Faude, O., Donath, L. (2017). Effects of mindfulness practice on performance-relevant parameters and performance outcomes in sports: A meta-analytical review. *Sports Medicine*, 47(11), 2309-2321. <https://doi.org/10.1007/s40279-017-0752-9>.

- Cengiz R, Serdar E, Donuk B. (2016). Üniversite öğrencilerinin bilinçli farkındalık ve girişimcilik düzeylerinin incelenmesi. *IJSSER*, 2(4):1632-43. Available from: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/390565>.
- Cüceloğlu, D. (2005). *'Mış' Gibi Yaşamlar*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Çelik, E, O. (2019). *Dağcılık sporu ile uğraşan bireylerin doğaya bağlılık, bilinçli farkındalık, öz kontrol düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Çelikler, A, N. (2017). *Bir grup genç yetişkinde bilinçli farkındalık düzeyi ile başa çıkma tutumları ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, İstanbul.
- Çepikkurt, F., Coşkun, F. (2010). Üniversiteli Dansçıların Sosyal Fizik Kaygı ve Beden İmgelerinden Hoşnut Olma Düzeyleri. *Pamukkale Journal of Sport Sciences*. Vol11, No:2, Pg:17-24.
- Demiral, Ş. (2010). *Judo çalışan 7-12 yaş grubu çocuklarda (bay-bayan) judo eğitsel oyunlarının motor becerileri gelişimine etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Deniz, M. E., Sümer, A. S. (2010). Farklı öz anlayış düzeyine sahip üniversite öğrencilerinde depresyon, anksiyete ve stresin değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 35(158): 115-127.
- Deniz, B. (2017). *Evli bireylerin kişilik özelliklerine göre bilinçli farkındalık düzeylerinin ve evlilik doyumlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Gardner, F.L., Moore, Z.E. (2004). A Mindfulness-Acceptance-Commitment-based approach to athletic performance enhancement: Theoretical considerations. *Behavior Therapy*, 35, 707-723. doi:10.1016/S0005-7894(04)80016-9.
- Gardner, F., Moore, Z. (2007). *The psychology of enhancing human performance: The MindfulnessAcceptance-Commitment (MAC) approach*. New York, Springer.
- Grosu, E. F., Grosu, V. T., Popovici, C., Preja, C. (2014). The Characteristics of attention in perceptual-motor disciplines: Alpine skiing and judo. *Procedia, Social and Behavioral Sciences*.
- Gündüz, H. (2016). *Yetişkinlerde bilinçli farkındalık (mindfulness) ve duygu düzenleme arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul.
- Heper, E. (2012). Sporla ilgili kavramlar ve sporun tarihsel gelişimi, *Spor Bilimlerine Giriş* (Ed.: Ertan H), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları no: 2509.
- İflazoğlu, A.S, Saban, A. (2008). Sınıf öğretmenliği öğrencilerinin bilişsel farkındalıkları ile güdülerinin bazı sosyo-demografik değişkenlere göre incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 9(1):35-58. Available from: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/egeefd/article/view/5000004003/5000004519>.
- Josefsson, T., Ivarsson, A., Lindwall, M., Gustafsson, H., Stenling, A., Böröy, J., ... & Falkevik, E. (2017). Mindfulness mechanisms in sports: mediating effects of rumination and emotion regulation on sport-specific coping. *Mindfulness*, 8(5), 1354-1363.
- Kabat-Zinn, J. (1990). *Full catastrophe living: Using the wisdom of your body and mind to face stress, pain, and illness*. New York, Delacorte.
- Kabat-Zinn, J. (1994). *Wherever you go, there you are: Mindfulness meditation in everyday life*. New York, Hyperion.
- Kaufman, K. A., Glass, C.R. (2006). *Mindful Sport Performance Enhancement: A treatment manual for archers and golfers*. Unpublished manuscript, The Catholic University of America, Washington, DC.
- Kesler, E. (2020). *Elit güreşçilerde bilinçli farkındalık, sürekli optimal performans duygu durumu, spora katılım motivasyonu ve stres düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sakarya.
- Kolayış, H., Çelik, N., Narin, M., Bayav, B., Kesler, E., Faruk G. Ö. (2019). Sporcuların bilinçli farkındalık düzeyleri ile stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *17th International Sport Sciences Congress*, Antalya.

- Lavery-Thompson, T. (2019). Effects of Mindfulness-Based Stress Reduction on Flow State and Self-Compassion During Music Practice. Master Thesis, University of Oregon Graduate School.
- Lothes, J., Hakan, R., Kassab, K. (2013). Aikido experience and its relation to mindfulness: A two-part study. Perceptual and motor skills, 116(1), 30-39.
- Lothes, J. (2015). Differences of novice to black belt Aikido practitioners in mindfulness: A longitudinal study. International Journal of Wellbeing, 5(3).
- Maraşlı, H. (2018). *Genç hentbolcuların zihinsel dayanıklılık ve bilinçli farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Moore, Z.E. (2009). Mindfulness-acceptance-commitment (MAC) approach to performance enhancement. Journal of Clinical Sports Psychology, 4, 291-302.
- Neff, K.D. (2003). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. Self and Identity, 2(2), 85-101.
- Özyeşil, Z (2011). *Üniversite öğrencilerinin öz-anlayış düzeylerinin bilinçli farkındalık kişilik özellikleri ve bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Park-Perin, G. (2010). *Positive psychology*. In S. J. Hanrahan and M. B. Andersen (Eds.), Routledge handbook of applied sport psychology: A comprehensive guide for students and practitioners (pp. 141–149). New York, NY: Routledge.
- Paul, N.A., Stanton, S.J., Greeson, J.M., Smoski, M.J., Wang, L. (2013). Psychological and neural mechanisms of trait mindfulness in reducing depression vulnerability. Social Cognitive and Affective Neuroscience, 8(1), 56–64. PubMed doi:10.1093/scan/nss070.
- Pehlivan, H. (2014), *Sporda Mental Dayanıklılık Ölçeği Uyarlama: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması*. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Peluso, M.A.M., Andrade, L.H.S.G.D. (2005). Physical Activity And Mental Health: The Association Between Exercise And Mood. Clinics, 60 (1), 61-70.
- Pineau, T.R., Glass, C.R., Kaufman, K.A. (2014). Mindfulness in sport performance. The Wiley Blackwell handbook of mindfulness, 1004-1033.
- Rinpoche, T.U. (2006). *Repeating the Words of the Buddha*. Rangjung Yeshe Publications.
- Rahaman, A. (2015). A comparative study of mindfulness between male and female intervarsity taekwondo players of India. Journal of Education and Practice, 6(25), 22-24.
- Shill, M.A., Lumley, M.A. (2002). The Psychological Mindedness Scale: Factor structure, convergent validity and gender in a non-psychiatric sample. Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice, 75(2), 131-150.
- Scholefield, R.M., Firsick, D.M. (2017). Development and Evaluation of a Mindfulness Based Training Program for Promoting Mental Health and Wellbeing in Student Athletes, University of Southern California, NCAA Innovations in Research and Practice Grant Final Report, California.
- Scott-Hamilton, J., Schutte, N.S., Brown, R.F. (2016). Effects of a mindfulness intervention on sports-anxiety, pessimism, and flow in competitive cyclists. Applied Psychology: Health and Well-Being, 8(1), 85-103.
- Şahan, H. (2007). *Üniversite öğrencilerinin sosyalleşme sürecinde spor aktivitelerinin rolü*. Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Şahin, A. (2019). Üniversite öğrencilerinde bilinçli farkındalık ile yaşam doyumu ve iyi oluş arasındaki ilişkiler. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (8), 151-176.
- Şehidoğlu, Z. (2014). *15-17 yaş grubu ergenlerde bilinçli farkındalık düzeyi ile problemli internet kullanımı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.

- Teasdale, J. D., Segal, Z. V., Williams, J. M. G., Ridgeway, V. A., Soulsby, J. M., & Lau, M. A. (2000). Prevention of relapse/recurrence in major depression by mindfulness-based cognitive therapy. *Journal of consulting and clinical psychology*, 68(4), 615.
- Thienot, E., Jackson, B., Dimmock, J., Grove, J.R., Bernier, M., & Fournier, J.F. (2014). Development and preliminary validation of the mindfulness inventory for sport. *Psychology of Sport and Exercise*, 15(1), 72-80.
- Tingaz, E.O. (2020a). *Sportif performansı artırmada yeni bir yaklaşım: Bilinçli farkındalık (Mindfulness)*. Z. F. Dinç (Ed.), *Sporla psiko-sosyal alanlar* (s. 39-46). Ankara, Akademisyen.
- Tingaz, E.O. (2020b). Sporcu bilinçli farkındalık (Mindfulness) ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Sporla Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 18(1), 71-80.
- Tingaz, E.O. (2020c). Spor bilimleri fakültesindeki sporcu öğrencilerde bilinçli farkındalığın (Mindfulness) bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 21-28.
- Tourek, S.C. (2014). A case for mindfulness practice in fostering multicultural competence in counseling.
- Tuncer N. (2017). *Bir grup üniversite öğrencisinin belirlenen sosyal anksiyete düzeylerine göre bilinçli farkındalık ve yaşam doyumu düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Işık Üniversitesi, İstanbul.
- Walker, B.S. (2013). Mindfulness and burnout among competitive adolescent tennis players. *South African Journal Sports Medicine*, 25, 105–108. doi:10.7196/sajsm.498.
- Wittmann, M., Peter, J., Gutina, O., Otten, S., Kohls, N., Meissner, K. (2014). Individual differences in self-attributed mindfulness levels are related to the experience of time and cognitive self-control. *Personality and individual differences*, 64, 41-45.
- Yelkenci, Y. (2019). *Aikido yapan ve yapmayan üniversite öğrencilerinin bilinçli farkındalıkları, kaygı düzeyleri ve psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yoneyama, R. (2016). *Developing mindfulness skills of MFT trainees through Aikido (Doctoral dissertation)*, California State University, Northridge.
- Yusainy, C., Lawrence, C. (2014). Relating mindfulness and self-control to harm to the self and to others. *Personality and individual differences*, 64, 78-83.
- Zadkhosh, S.M., Gharayagh, Z.H., Hemayat, T.R. (2019). The effects of Mindfulness on Anxiety decrease and Athletic performance Enhancement of young football players.

BİREYLERİN SAĞLIKLI YAŞAM BİÇİMİ DAVRANIŞLARININ BAZI DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

AN INVESTIGATION OF INDIVIDUALS' HEALTHY LIFESTYLE BEHAVIORS IN TERMS OF SOME DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS

Birgöl ÇİÇEK*, Hande ŞAHİN, Sibel ERKAL*****

* Arş. Gör. Uzm., Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Aile ve Tüketici Bilimleri, Ankara, Türkiye

** Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Kırıkkale, Türkiye

*** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Aile ve Tüketici Bilimleri, Ankara, Türkiye

ÖZET

Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları (SYBD), bireyin gelecekteki sağlığını etkileyen ve sağlık üzerinde önemli etkisi olan faktörlere karşı kontrol edilebilen tüm davranışlardır. Bu çalışma, 18 yaş üzeri bireylerin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının bazı demografik özellikleri açısından incelenmesi amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür. Araştırmaya Ankara ilinde yaşayan ve basit rastgele örnekleme yöntemi ile seçilen 510 birey katılmıştır. Bireylerin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının belirlenmesi amacıyla Walker ve Hill-Polerecky (1996) tarafından geliştirilen, geçerlik ve güvenirlik çalışması ise Bahar, vd. (2008) tarafından yapılan "Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği-II" kullanılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre; katılımcıların orta düzeyde sağlıklı yaşam biçimi davranışları sergilediği belirlenmiştir. Bununla birlikte, "Sağlık Sorumluluğu", "Beslenme" ve "Kişilerarası İlişkiler" alt boyutları ile cinsiyet, "Fiziksel Aktivite" ve "Stres Yönetimi" alt boyutları ile yaş, "Fiziksel Aktivite" alt boyutu ile eğitim düzeyi, medeni durum ve çocuğa sahip olma durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Çalışmaya katılan bireylerin geliri ve gelir algısı ile sağlıklı yaşam biçimi davranışları arasında ise istatistiksel açıdan fark bulunmamıştır ($p > 0,05$). Elde edilen bulgular alanyazında konuyla ilgili yapılan çalışmalarla tartışılmış ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, sağlıklı yaşam davranışı, sağlıklı yaşam biçimi

ABSTRACT

Healthy life style behaviors (HLBs) are all behaviors that can be controlled against the factors that affect an individual's health in the future and have a significant effect on health. This study was planned and conducted to examine the healthy lifestyle behaviors of individuals over the age of 18 in terms of some demographic characteristics. Five hundred ten individuals who lived in Ankara province and were selected by the simple random sampling method participated in the study. The "Healthy Lifestyle Behavior Scale-II," which was developed by Walker and Hill-Polerecky (1996) and the validity and reliability study of which was conducted by Bahar et al. (2008), was used to determine the healthy lifestyle behaviors of individuals. According to the results of the study, it was determined that the participants exhibited moderate healthy lifestyle behaviors. Furthermore, there was a statistically significant difference between gender and the subscales of "Health Responsibility," "Nutrition," and "Interpersonal Relations," between age and the subscales of "Physical Activity" and "Stress Management," and between educational level, marital status and having a child and the subscale of "Physical Activity" ($p < 0.05$). No statistical difference was found between the income and income perception of the individuals who participated in the study and their healthy lifestyle behaviors ($p > 0.05$). The results obtained were discussed with the relevant studies in the literature, and recommendations were presented.

Keywords: Health, healthy lifestyle behavior, healthy lifestyle

GİRİŞ

Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları (SYBD), bireyin gelecekteki sağlığını etkileyen ve sağlık üzerinde önemli etkisi olan faktörlere karşı kontrol edilebilen tüm davranışlarıdır (Walker, Sechrist ve Pender, 1987). Bu davranışlar yalnızca bir hastalığı önlemeyi değil, aynı zamanda kişinin genel sağlığını iyileştirmeyi de kapsamaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ); bireyin sağlık durumu ve yaşam kalitesinin %60'ının sağlık davranışlarına bağlı olduğunu belirtmektedir (Bakoue, Omidvar, Seyediandi ve Bakoue, 2019). Kişinin kendi sağlık sorumluluğunu alarak yeterli ve dengeli beslenmesi, düzenli egzersiz, sigara, alkol ve madde kullanmama, kendini gerçekleştirme, stresle baş etme, gibi davranışları sağlıklı yaşam biçimi davranışları olarak kabul edilmektedir (Vural ve Bakır, 2015).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), gelişmiş ülkelerdeki ölümlerin %70-80'inin, gelişmekte olan ülkelerdeki ölümlerin ise %40-50'sinin yaşam biçimine bağlı olarak ortaya çıkan hastalıklardan kaynaklandığını ileri sürmektedir (Özkan ve Yılmaz, 2008). Pek çok kronik hastalık sağlıksız ve hareketsiz yaşam tarzı nedeniyle oluşmaktadır. Hareketsiz bir yaşam biçimi ile kardiyovasküler hastalıklar, stresle başa çıkamama, düşük üretkenlik arasında ilişki bulunmaktadır. Bu davranışların alışkanlık haline gelmesi için bireye yeterli bilgi, beceri ve olumlu davranışların kazandırılması gerekmektedir. Egzersiz, sağlıklı beslenme, sigarayı bırakma, yeterli güneş ışığı alma, düzenli uyku gibi sağlıklı yaşam biçimine sahip olmak obezite, diyabet, kardiyovasküler hastalıklar ve bazı kanser türlerinin önlenmesinde ve sağlığın geliştirilmesinde etkili bir role sahiptir (Algahtani, 2020). Pender'e göre sağlığın geliştirilmesi; sağlıklı yaşamın bir bileşeni olup, bireyin kendini kontrol etmesi, sağlık davranışlarını kazanarak uzun süre bunu yürütmesi ve yürütmeye istekli olması anlamına gelmektedir (Pender, 1996).

Dünya Sağlık Örgütü tarafından 2000 yılında yayınlanan "Herkes İçin Sağlık" hedeflerinde sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının öneminden bahsedilmektedir. Böylece; bireylerin sağlık durumunu koruyucu, devam ettirici ve geliştirici davranışlar edinmesine imkan verilmesi ve bireylerin sağlığı ile ilgili sorumluluk alması sağlanacaktır (Adana, Türk, Yıldırım ve Yeşilfidan, 2019) Sağlık seviyesini en üst seviyeye çıkarmak için; sağlıkla ilgili bilgi, beceri, olumlu davranışları benimsemek gerekir. Bu durum sadece sağlıklı yaşamı benimseyince gerçekleşebilir. Sağlıklı yaşam biçimi ile bireylerin sağlığını etkileyen tüm davranışlarını kontrol etmeleri, günlük yaşam faaliyetlerini düzenlemede sağlıklarını daha iyi bir duruma getirmeye yönelik davranışları seçmeleri önemlidir. Bu davranışları tutum haline dönüştüren birey, sağlıklı olma halini sürdürebildiği gibi, sağlık seviyesini çok daha iyi bir düzeye getirebilir (Ferguson, 1998).

Literatür incelendiğinde sağlıklı yaşam biçimi davranışları ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunlukla öğrenciler (Aksoy ve Uçar, 2014; Ertop, Yılmaz ve Erdem, 2012; İlhan, Batmaz, Akhan, 2010; Karadeniz, Uçum, Yanikkerem., Dedeli vd Karaağaç, 2008) ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Yetişkinler üzerinde yapılan çalışmaların ise genellikle sağlık personeli (Altay, Çavuşoğlu ve Güneştaş, 2015; Çakır, Piyal ve Aycan, 2015; Özkan ve Yılmaz, 2008; Şimşekoğlu ve Mayda, 2016) ve sağlık sorunları bulunan yetişkinler ile yapıldığı belirlenmiştir (Arslan ve Ceviz, 2007; Küçükberber, Özdilli ve Yorulmaz, 2011). Farrand ve Cox olumlu sağlık davranışlarının demografik faktörlerden aile yapısı ve büyüklüğünden etkilendiğini belirtmektedir (Farrand ve Cox, 1993). Bu nedenle bu çalışma 18 yaş üzeri bireylerin sağlıklı yaşama biçimi davranışlarının demografik özellikler açısından incelenmesi amacını taşımaktadır.

YÖNTEM

Bireylerin sağlıklı yaşama biçimi davranışlarını cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi gibi demografik özellikler açısından incelenmesi amacıyla planlanan çalışma; Ankara'da yaşayan ve 18 yaş ve üzerinde olan farklı sosyodemografik özelliklere sahip 510 birey ile yürütülmüştür. Araştırmanın verileri, basit rastgele örnekleme yöntemiyle elde edilmiştir. Ölçme aracı olarak anket formu hazırlanmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; ankete katılan bireylerin demografik bilgilerini içeren cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, gelir algısı, medeni durum ve çocuğa sahip olma durumuna ilişkin tanıtıcı sorular bulunmaktadır.

İkinci bölümde ise bireylerin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarını belirlemek amacıyla Walker ve Hill-Polerecky (1996) tarafından geliştirilen, geçerlik ve güvenilirlik çalışması ise Bahar, vd. (2008) tarafından yapılan "Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği-II" kullanılmıştır. Ölçek 52 madde ve 6 alt boyuttan (Sağlık Sorumluluğu 9 madde, Fiziksel Aktivite 8 madde, Beslenme 9 madde, Manevi Gelişim 9 madde, Kişilerarası İlişkiler 9 madde, Stres Yönetimi 8 madde) oluşmaktadır. Ölçek, 4'lü likert (1- hiçbir zaman, 4-

düzenli olarak) şeklinde derecelendirilmiştir. SYBDÖ'den alınabilecek en düşük puan 52, en yüksek puan 208'dir. Ölçeğin iç güvenirlik katsayısı .92; alt boyutlarının güvenirlik katsayıları ise; Sağlık Sorumluluğu .77, Fiziksel Aktivite .79, Beslenme .68, Manevi Gelişim .79, Kişilerarası İlişkiler .80, Stres Yönetimi .64' tür. Çalışmamızda ise Ölçeğin iç güvenirlik katsayısı .93 olarak saptanmıştır. Alpar (2011, s.815) iç güvenirlik katsayısının .80 ile 1.00 arasında olmasını "yüksek derecede güvenilir" şeklinde açıklamaktadır. Buna göre; ölçeğin "yüksek derecede güvenilir" olduğu söylenebilir.

Araştırmanın verileri SPSS.21 programında değerlendirilmiştir. Katılımcılara ve ölçeğe ilişkin demografik ve açıklayıcı bilgiler frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma gibi tanımlayıcı istatistiklerle ifade edilmiştir. Araştırma hipotezlerinin testinde İki Grup Arasındaki Farkın Anlamlılık Testi (T-testi) ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) testleri yapılmıştır. ANOVA sonucunda istatistiksel olarak anlamlı fark saptandığı durumlarda varyansların homojen olduğu durumlarda ikili karşılaştırmalar için Tukey Testi, varyansların homojen olmadığı durumlarda ise Tamhane's T2 Testi kullanılmıştır. Ayrıca ölçeğin alt boyutları arasında ilişkiyi belirlemeye yönelik korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçlar %95 güven aralığında ve $\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Çalışmaya katılan bireylerin %65,3'ü erkek, %34,7'si kadındır. Yaşları incelendiğinde %43,5 ile 30 yaş ve altında olanlar önde gelirken, bunu 23,9 ile 31-40, %18,9 ile 41-50 yaş gurubunda olanlar izlemektedir. Katılımcıların %13,7'sini ise 51 yaş ve üzerinde olanlar oluşturmaktadır. Katılımcıların %58,4'ü ön lisans ve daha yüksek düzeyde eğitime sahipken, %41,6'sı lise ve daha alt düzeyde eğitim aldığını belirtmiştir. Gelir düzeyleri açısından katılımcıların yaklaşık yarısı (%49,6) 2501-5000 TL aralığında gelire sahip olduğunu belirtirken; %22,2'si ise 7501 TL ve üzerinde gelir elde etmektedir. Katılımcıların %61,4'ünün gelir algısı ise "orta" olarak belirlenmiştir. Katılımcıların medeni durum ve çocuğa sahip olma durumları açısından verilen cevaplar birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Bireylerin %51,2'si evli, %48,8'i bekarıdır. Benzer oranlarla katılımcıların %48,8'i çocuk sahibidir ve %51,2'sinin çocuğu olmadığı belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Bireysel Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişkenler	Gruplar	n	%
Cinsiyet	Kadın	177	34,7
	Erkek	333	65,3
Yaş	30 ve daha az	222	43,5
	31-40	122	23,9
	41-50	96	18,9
	51+	70	13,7
Eğitim Düzeyi	Lise ve altı	212	41,6
	Ön lisans ve üzeri	298	58,4
Gelir Düzeyi	2500 TL ve daha az	70	13,7
	2501 -5000 TL	253	49,6
	5001-7500 TL	74	14,5
	7501 TL ve üzeri	113	22,2
Gelir Algısı	Düşük	160	31,4
	Orta	313	61,4
	Yüksek	37	7,2
Medeni Durum	Evli	261	51,2
	Bekar	249	48,8
Çocuğa Sahip Olma Durumu	Yok	261	51,2
	Var	249	48,8
Toplam		510	100,0

Katılımcıların Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği ve alt boyut puanlarına ait tanımlayıcı istatistiklerin yer aldığı Tablo 2'ye göre; çalışma kapsamına alınan bireylerin ölçek puan ortalaması $\bar{X}=133,33\pm 24,19$ 'dur. Bu sonuca göre çalışmaya katılan bireylerin orta düzeyde sağlıklı yaşam biçimi davranışları sergilediği

söylenbilir. Alt boyutlara ilişkin ortalamalar incelendiğinde ise, Sağlık Sorumluluğu ($\bar{x}=20,58$), Fiziksel Aktivite ($\bar{x}=17,17$), Beslenme ($\bar{x}=20,85$), Manevi Gelişim ($\bar{x}=27,85$), Kişilerarası İlişkiler ($\bar{x}=27,06$) ve Stres Yönetimi ($\bar{x}=19,78$) olarak bulunmuştur.

Tablo 2. Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ile Alt Boyutlarının Tanımlayıcı İstatistikleri ve Güvenirlik Katsayıları

Alt Boyutlar ve Ölçek	Ort.	Std. Sapma	Min. ve Max puanlar	C. Alpha
Sağlık Sorumluluğu	20,58	6,10	9-36	0,843
Fiziksel Aktivite	17,17	6,22	8-32	0,877
Beslenme	20,85	5,00	9-36	0,704
Manevi Gelişim	27,85	4,95	9-36	0,771
Kişilerarası İlişkiler	27,06	4,99	9-36	0,789
Stres Yönetimi	19,78	4,53	8-32	0,684
SYBDÖ	133,33	24,19	53-208	0,930

Çalışmaya katılan bireylerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve alt boyutlarının cinsiyete göre farklılaşma durumunu belirlemek amacıyla T- testi yapılmıştır. Analiz sonucunda, “Sağlık Sorumluluğu”, “Beslenme” ve “Kişilerarası İlişkiler” alt boyutları ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Kadınların sağlık sorumluluğu ($\bar{x}=21,87$), beslenme ($\bar{x}=21,48$) ve kişilerarası ilişkiler ($\bar{x}=27,74$) alt boyut ortalamaları, erkeklere ($\bar{x}=19,90$; $\bar{x}=20,52$; $\bar{x}=26,70$) göre daha yüksek olarak belirlenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Katılımcıların Cinsiyetine Göre Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarına İlişkin T-Testi Sonuçları

Alt Boyut	Cinsiyet	n	\bar{x}	sd	t	p
Sağlık Sorumluluğu	Kadın	177	21,87	6.13	3.468	.001*
	Erkek	333	19,90	5.98		
Beslenme	Kadın	177	21,48	4.96	2.061	.040*
	Erkek	333	20,52	5.00		
Kişilerarası İlişkiler	Kadın	177	27,74	4.52	2.345	.020*
	Erkek	333	26,70	5.19		

* $p<0.05$

Katılımcıların Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve alt boyutlarının yaş gruplarına göre farklılaşma durumunu belirlemek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucunda, “Fiziksel Aktivite” ve “Stres Yönetimi” alt boyutları ile yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Yaş gruplarına göre anlamlı farklılıkların hangi gruplardan kaynaklandığının belirlenmesinde Tamhane’s T2 testinden yararlanılmıştır. Buna göre 30 ve daha az yaşında olanların fiziksel aktivite alt boyut ortalaması ($\bar{x}=18,49$), 31-40 yaş aralığında olanlar ($\bar{x}=15,97$) ile 41-50 yaş aralığında olan katılımcılardan ($\bar{x}=15,35$) daha yüksektir. 51 ve üzeri yaşlarda olan katılımcıların stres yönetimi alt boyut ortalaması ise ($\bar{x}=21,28$), 31-40 yaş gurubunda olan katılımcılardan ($\bar{x}=19,10$) daha yüksektir (Tablo 4).

Tablo 4. Katılımcıların Yaşlarına Göre Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Alt Boyutlar	Yaş	n	\bar{X}	sd	F	p	Fark
Fiziksel Aktivite	30 ve daha az	222	18,49	6.05	7,983	,000*	1-2,3
	31-40	122	15,97	5.92			
	41-50	96	15,35	5.75			
	51+	70	17,58	6.98			
Stres Yönetimi	30 ve daha az	222	19,77	4.39	3,589	,014*	2-4
	31-40	122	19,10	4.18			
	41-50	96	19,58	4.69			
	51+	70	21,28	5.03			

* $p<0.05$

Çalışmaya katılan bireylerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve alt boyutlarının eğitim düzeylerine, medeni durum ve çocuğa sahip olma durumlarına göre farklılaşma durumunu belirlemek amacıyla T-testi yapılmıştır. Analiz sonucunda, "Fiziksel Aktivite" alt boyutu ile eğitim düzeyi, medeni durum ve çocuğa sahip olma durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Eğitim düzeyi ön lisans ve üzeri olan ($\bar{X}=17,85$), bekar olan ($\bar{X}=18,51$) ve çocuğu olmayan ($\bar{X}=18,33$) katılımcıların fiziksel aktivite alt boyut ortalamaları, lise ve daha az eğitim düzeyine sahip ($\bar{X}=16,21$), evli ($\bar{X}=15,90$) ve çocuğu olan ($\bar{X}=15,95$) bireylere göre daha yüksektir (Tablo 5).

Tablo 5. Katılımcıların Eğitim Düzeyine, Medeni Durumuna ve Çocuğa Sahip Olma Durumuna Göre Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarına İlişkin T-Testi Sonuçları

Alt Boyut	Eğitim Düzeyi	n	\bar{X}	sd	t	p
Fiziksel Aktivite	Lise ve altı	212	16.21	6.16	-2.958	.003*
	Ön lisans ve üzeri	298	17,85	6.19		
	Medeni Durum	n	\bar{X}	sd	t	p
	Evli	261	15,90	5.99	-4.836	.000*
	Bekar	249	18,51	6.19		
	Çocuğa Sahip Olma Durumu	n	\bar{X}	sd	t	p
	Yok	261	18,33	6.11	4.384	.000*
	Var	249	15,95	6.12		

* $p<0.05$

Katılımcıların gelir düzeyi ve gelir algısına göre sağlıklı yaşam biçimi davranışlarını incelemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi yapılmış olup anlamlı fark bulunmadığı için tablolaştırılmamıştır. Analiz sonuçlarına göre; çalışmaya katılan bireylerin gelirleri ve gelir algısı ile sağlıklı yaşam biçimi davranışları arasında istatistiksel açıdan fark bulunmamıştır. Katılımcıların gelir düzeyi ve gelir algısı ne olursa olsun benzer şekilde sağlıklı yaşam biçimine ilişkin davranış sergiledikleri söylenebilir.

Ölçeğin alt boyutları arasındaki ilişki incelenmiş; boyutlar arasındaki korelasyon katsayıları Tablo.6' da sunulmuştur. Analiz sonucuna göre tüm alt boyutların birbirleri ile olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki içinde olduğu belirlenmiştir. En düşük ilişkiler aynı yönde birbirine yakın oranlarla %27,5 ile "Fiziksel Aktivite" ve "Kişilerarası İlişkiler", %27,9 ile "Fiziksel Aktivite" ve "Manevi Gelişim" faktörleri arasında iken; en yüksek ilişkiler aynı yönlü %61,1 ile "Manevi Gelişim" ve "Stres Yönetimi", %69,4 ile de "Manevi Gelişim" ve "Kişilerarası İlişkiler" alt boyutları arasındadır (Tablo 6).

Tablo 6. Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Alt Boyutları Arası Korelasyon Katsayıları

	Manevi Gelişim	Sağlık Sorumluluğu	Fiziksel Aktivite	Beslenme	Kişilerarası İlişkiler	Stres Yönetimi
Manevi Gelişim		0.420*	0.279*	0.356*	0.694*	0.611*
Sağlık Sorumluluğu			0.505*	0.599*	0.526*	0.580*
Fiziksel Aktivite				0.547*	0.275*	0.559*
Beslenme					0.379*	0.561*
Kişilerarası İlişkiler						0.559*

$p < 0,01$

TARTIŞMA

Bireylere sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının kazandırılabilmesi için öncelikle bireylerin sahip oldukları yaşam biçimi davranışlarının belirlenmesi gerekmektedir. Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeğinden alınan yüksek puan, bireyin yaşamında daha fazla olumlu sağlık davranışına sahip olduğunu göstermektedir. Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları II ölçeğinden alınabilecek en yüksek puanın 208 olduğu göz önüne alındığında, öğrencilerin sağlıklı yaşam biçimi davranışları puan ortalamalarının ($\bar{x}=133,33\pm 24,19$) orta düzeyde olduğu söylenebilir. Aksoy ve Uçar'ın çalışmasında Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları II ölçeği puan ortalaması $\bar{x}=136,12\pm 19,16$, Şimşek, vd. (2012)'nin araştırmasında $\bar{x}=134,4 \pm 9,7$, Uz ve Kitiş (2017)'in çalışmasında $\bar{x}=132,87\pm 12,47$, Özyazıcıoğlu, vd. (2011)'in çalışmasında $\bar{x}=128,97\pm 16,40$, Vural ve Bakır'ın (2015) çalışmasında $\bar{x}=127,05\pm 20,35$, Küçükberber, Özdilli ve Yorulmaz (2011)'in araştırmasında $\bar{x}=127,45\pm 20,51$, Ayaz, Tezcan ve Akıncı (2005) yaptıkları çalışmalarında $\bar{x}=122,0$, Ünalın, Şenol, Öztürk ve Erkorkmaz (2007)'in araştırmasında meslek yükseköğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin SYBD II ölçeği puan ortalamaları $\bar{x}=118,46$, sosyal programda okuyan öğrencilerin ölçek puan ortalamaları $\bar{x}=125,34$ olarak belirlenmiştir.

Alt boyutlara ilişkin ortalamalar incelendiğinde ise, Sağlık Sorumluluğu $\bar{x}=20,58$, Fiziksel Aktivite $\bar{x}=17,17$, Beslenme $\bar{x}=20,85$, Manevi Gelişim $\bar{x}=27,85$, Kişilerarası İlişkiler $\bar{x}=27,06$ ve Stres Yönetimi $\bar{x}=19,78$ olarak bulunmuştur. Ölçeğin en düşük puanının “Fiziksel Aktivite” alt boyutundan, en yüksek puanın ise “Manevi Gelişim” alt boyutundan alınmış olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular çalışmaya katılan bireylerin fiziksel aktivite alışkanlıklarının fazla olmadığını düşündürmektedir. Özyazıcıoğlu, vd. (2011)'in çalışmasında en yüksek puanın sağlık sorumluluğu, en düşük puanın fiziksel aktiviteden alındığı, Yalçınkaya, Gök-Özer ve Karamanoğlu-Yavuz (2007)'un, Özkan ve Yılmaz (2008)'in çalışmalarında da en düşük puanın egzersiz alt boyutuna ait olduğu belirtilmiştir. Bu sonuçlara göre; Bireylerin fiziksel aktiviteye yönlendirilmesinin gerekli olduğu söylenebilir.

Çalışmaya katılan bireylerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve alt boyutlarının cinsiyete göre farklılaşma durumunu belirlemek amacıyla yapılan T- testi sonucunda, “Sağlık Sorumluluğu”, “Beslenme” ve “Kişilerarası İlişkiler” alt boyutları ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Kadınların sağlık sorumluluğu, beslenme ve kişilerarası ilişkiler alt boyut ortalamaları, erkeklere göre daha yüksek olarak belirlenmiştir. Vural ve Bakır'ın (2015) çalışmasında kız öğrencilerin sağlık sorumluluğu, beslenme, stres yönetimi alt grubu puan ortancasının erkek öğrencilere göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Özyazıcıoğlu, vd. (2011)'nin çalışmasında sağlık sorumluluğu, beslenme ve kişilerarası ilişkiler alanlarında kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha yüksek puan aldığı ve aralarındaki farkın anlamlı olduğu belirtilmiştir. Yalçınkaya, Gök-Özer ve Karamanoğlu-Yavuz (2007) araştırmasında kadınların erkeklere göre sağlık sorumluluğu ve beslenme alt boyutlarından daha yüksek puan aldıkları saptanmıştır. Larouche'nin (1998) Boston, Massachusetts' de yaptığı çalışmasında, kız öğrencilerin beslenme, kişilerarası ilişkiler, sağlık sorumluluğu alt ölçek ve toplam ölçek puanlarında erkek öğrencilerden fazla puan aldığı saptanmıştır. Bu sonuçlar çalışmamızın sonuçlarını destekler niteliktedir. Çalışmamızda kız öğrencilerin sağlık sorumluluğu alma ve beslenme ve kişilerarası ilişkiler konularında daha fazla sorumluluk sahibi oldukları söylenebilir. Kadınların erkeklere göre sağlık davranışlarının daha yüksek olması geleneksel

kültürümüzde kadının rolü ve bu rol gereği hem kendi sağlığı hem de ailesindeki bireylere karşı daha koruyucu bir tutum içinde olmasından kaynaklanabilir.

Katılımcıların Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve alt boyutlarının yaş guruplarına göre farklılaşma durumunu belirlemek için yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonucunda, “Fiziksel Aktivite” ve “Stres Yönetimi” alt boyutları ile yaş gurupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre 30 ve daha az yaşında olanların fiziksel aktivite alt boyut ortalaması ($\bar{x}=18,49$), 31-40 yaş aralığında olanlar ($\bar{x}=15,97$) ile 41-50 yaş aralığında olan katılımcılardan ($\bar{x}=15,35$) daha yüksektir. Bu sonuca göre yaş arttıkça fiziksel aktivitenin de daha azaldığı söylenebilir. 51 ve üzeri yaşlarda olan katılımcıların stres yönetimi alt boyut ortalaması ise ($\bar{x}=21,28$), 31-40 yaş gurubunda olan katılımcılardan ($\bar{x}=19,10$) daha yüksektir. Bu sonuç ise yaş arttıkça geçmişte yaşanan deneyimlerine bağlı olarak yaşanan stres vb zorluklarla daha rahat baş edebilmelerine bağlanabilir. Walker, Volkan, Sechrist ve Pender (1988)’in çalışmasında da yaşlılarda stres yönetimi puanı gençlerden ve orta yaş erişkinlerden daha yüksek bulunmuştur. Ayaz, Tezcan ve Akıncı (2005)’nin çalışmasında yaş arttıkça stresin beden üzerindeki etkisini azaltmaya yönelik eylemlerin daha az yerine getirildiği vurgulanmıştır.

Çalışmaya katılan bireylerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve alt boyutlarının eğitim düzeylerine, medeni durum ve çocuğa sahip olma durumlarına göre farklılaşma durumunu belirlemek amacıyla yapılan T-testi sonucunda, “Fiziksel Aktivite” alt boyutu ile eğitim düzeyi, medeni durum ve çocuğa sahip olma durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Eğitim düzeyi ön lisans ve üzeri olan ($\bar{x}=17,85$), bekar olan ($\bar{x}=18,51$) ve çocuğu olmayan ($\bar{x}=18,33$) katılımcıların “fiziksel aktivite” alt boyut ortalamaları, lise ve daha az eğitim düzeyine sahip ($\bar{x}=16,21$), evli ($\bar{x}=15,90$) ve çocuğu olan ($\bar{x}=15,95$) bireylere göre daha yüksektir. Bu sonuç eğitim düzeyi yüksek olan, bekar olan ve çocuğu olmayanların kendilerine daha fazla ayırarak fiziksel aktivitede bulduklarını düşündürmektedir. Özkan ve Yılmaz (2008)’in yaptığı çalışmada da çocuk sahibi olmayan katılımcıların fiziksel aktivite alt guruplarının puan ortalaması çocuk sahibi olanlara göre daha yüksek olarak belirlenmiştir.

Katılımcıların gelir düzeyi ve gelir algısına göre sağlıklı yaşam biçimi davranışlarını incelemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda; çalışmaya katılan bireylerin gelirleri ve gelir algısı ile sağlıklı yaşam biçimi davranışları arasında istatistiksel açıdan fark bulunmamıştır. Bu sonuç katılımcıların gelir düzeyi ve gelir algısı ne olursa olsun benzer şekilde sağlıklı yaşam biçimine ilişkin davranış sergiledikleri söylenebilir. Özyazıcıoğlu, vd. (2011)’nin araştırmasında SYBD-II toplam puan ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmadığı, alt ölçeklerden beslenme ile gelir düzeyi arasında anlamlı fark bulunduğu, gelir düzeyinin düşüşüne paralel olarak beslenme puanlarının da düştüğü belirtilmiştir. Ünalın, Şenol, Öztürk ve Erkorkmaz (2007)’in çalışmasında ise ekonomik düzeyin yüksek olmasının olumlu sağlık davranışlarına sahip olmayı arttırdığı belirtilmiştir. Çalışma sonuçları arasındaki farklılık örneklem gurubunun özelliklerinden kaynaklanabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada çalışmaya katılan bireylerin sağlıklı yaşam davranışları puan ortalamasının orta düzeyde olduğu (133.33 ± 24.19), sağlıklı yaşam biçimi davranışları ölçek alt boyutları ile katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum ve çocuğa sahip olma durumları arasında anlamlı farklar bulunduğu belirlenmiştir. Kadınların sağlık sorumluluğu, beslenme kişilerarası ilişkiler alt boyutu puan ortalamalarının erkeklere göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek olduğu saptanmıştır.

Bu sonuçlara göre; sağlıklı yaşam biçimi davranışları ölçeği puan ortalamasının orta düzeyde olduğu dikkate alındığında; bireylerin olumlu yönde sağlıklı yaşam biçimi davranışı kazanmasını sağlayacak eğitim programlarının hazırlanması ve her kademedeki eğitim kurumlarında sağlığı koruma ve geliştirmeye yönelik derslerin verilmesi, araştırma sonucunda bireylerin özellikle davranış olarak yetersiz kaldıkları konularda (stres yönetimi, fiziksel aktivite, beslenme vb.) konferans, hizmet içi eğitim seminerlerinin düzenlenmesi, Sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının önemini kavranması ve günlük hayatta uygulanmasına özen gösterilmesi, sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının yaygınlaşmasını amaçlayan toplum düzeyindeki programların ülke çapında yaygınlaştırılması, kişilerarası ilişkilerin geliştirilmesine yönelik sosyal etkinliklerin planlanması, bireylerin düşük puan aldıkları fiziksel aktivite alışkanlığı gibi sağlık davranışlarına özendirilmesi, fiziksel aktiviteyi artıracak programlar planlanması, spor merkezlerinin, yeşil alanların, yürüyüş

alanlarının planlanması ve artırılması, sağlıklı yaşam biçimi davranışlarını ve etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik olarak daha geniş örneklem ile Türkiye genelinde araştırmaların yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Adana, F., Türk, G., Yıldırım, B., Yeşilfidan, D. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve İlişkili Faktörler. *Medical Sciences*, 14(1),11-21.
- Aksoy, T., Uçar, H. (2014). Hemşirelik Öğrencilerinin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 1(2), 53-67.
- Algahtani, F. D. (2020). Healthy Lifestyle among Ha'il University Students, Saudi Arabia. *International Journal of Pharmaceutical Research&Allied Sciences*, 9(1),160-167
- Alpar, R. (2011). Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler. Ankara:Detay Yayıncılık.
- Altay, B., Çavuşoğlu, F., Güneştaş, İ. (2015). Tıp Fakültesi Hastanesi'nde Çalışan Hemşirelerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve Etkileyen Faktörler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(1), 12-18.
- Arslan, C., Ceviz, D. (2007). Ev Hanımı ve Çalışan Kadınların Obezite Prevelansı ve Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarının Değerlendirilmesi. *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 21(5), 211-220.
- Ayaz S, Tezcan S, Akıncı F. (2005). Hemşirelik Yüksekokulu Öğrencilerinin Sağlığı Geliştirme Davranışları. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 9(2), 26-34.
- Bahar, Z., Beşer, A., Gördes, N., Ersin, F. ve Kıssal, A. (2008) Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği II'nin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *C.U.Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 12(1), 1-13.
- Bakoue, F., Omidvar, S., Seyediandi, S.J., Bakoue, S. (2019). Are Healthy Lifestyle Behaviors Positively Associated with the Academic Achievement of the University Students? *Journal of Advances in Medical Education & Professionalism*, 7(4), 224-229.
- Çakır, M., Piyal, B., Aycan, S. (2015). Hekimlerde Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve Yaşam Kalitesi: Tıp Fakültesi Tabanlı Kesitsel Bir Çalışma. *Ankara Medical Journal*, 15(4), 209-219.
- Ertop, N. G., Yılmaz, A., Erdem, Y. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Sağlıklı Yaşam Biçimleri. *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 14(2), 1-7.
- Farrand LL, Cox CL. (1993). Determinants of Positive Health Behavior in Middle Childhood. *Nursing Research*, 42(4), 208-213.
- Ferguson, K.J. (1998). Health Behaviour. Wallace, R.B. Public Health and Preventive Medicine. 14. Edition, Stamford: Appleton and Lange, 811-816.
- İlhan, N., Batmaz, M., Akhan, L.U. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 3,16-22.
- Karadeniz, G., Uçum, E. Yanikkerem., Dedeli, Ö., Karaağaç, Ö. (2008). Üniversite Öğrencilerinin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları. *TAF Prev Med Bull*, 7(6), 497- 502.
- Küçükberber, N., Özdilli, K., Yorulmaz, H. (2011). Kalp Hastalarında Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve Yaşam Kalitesine Etki Eden Faktörlerin Değerlendirilmesi. *Anadolu Kardiyol Dergisi*, 11, 619-626.
- Larouche R. (1998). Determinants of College Students'Health-Promoting Lifestyles. *Clin Excell Nurse Pract*, 2(1), 35-44.
- Özkan, S., Yılmaz, E(2008). Hastanede Çalışan Hemşirelerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 3, 89-105.
- Özyazıcıoğlu, M., Kılıç, M., Erdem, N., Yavuz, C., Afacan, S. (2011). Hemşirelik Öğrencilerinin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarının Belirlenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 277-302.
- Pender, N.J. (1996). *Health Promotion in Nursing Practice*. Connecticut: Appleton & Lange Stanford.

- Şimşek, H., Öztoprak, D., İkizoğlu, E., Safalı, F., Yavuz, Ö., Onur, Ö., Tekel, Ş., Çiftçi, Ş. (2012). Tıp Fakültesi Öğrencilerinde Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve İlişkili Etmenler. *DEU Tıp Fakültesi Dergisi*, 26(3), 151-157.
- Şimşekoğlu, N., Mayda, A. (2016). Bir Üniversite Hastanesinde Görevli Hemşirelerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve Sağlık Kaygısı Düzeyleri. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 19-29.
- Uz, D., Kitiş, Y. (2017) Bir Hastanede Çalışan Hemşirelerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve Öz Etkililik Düzeylerinin Belirlenmesi. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(3), 27-39.
- Ünalın, D., Şenol, V., Öztürk, A., Erkorkmaz, Ü. (2007). Meslek Yüksekokullarının Sağlık ve Sosyal Programlarında Öğrenim Gören Öğrencilerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve Öz-Bakım Gücü Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 14(2), 101-109.
- Vural, P. I., Bakır, N. (2015). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve Etkileyen Faktörler. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(1), 36-42.
- Walker, S.N., Hill-Polerecky, D.M. (1996) Psychometric Evaluation of The Health Promoting Lifestyle Profile II. Unpublished Manuscript, University of Nebraska Medical Center.
- Walker, S.N., Sechrist, K.R., and Pender, N.J. (1987). The Health-Promoting Lifestyle Profile: Development and Psychometric Characteristics. *Nursing Research*, 36(2), 76-80.
- Walker, S. N., Volkan, K., Sechrist, K.R., and Pender, N.J. (1988). Health-Promoting Life Styles of Older Adults: Comparison with Young and Middle-Aged Adults, Correlates and Patterns. *Adv Nurs Sci*, 11(1), 76-90.
- Yalçınkaya, M., Gök-Özer, F., Karamanoğlu-Yavuz, A. (2007). Sağlık Çalışanlarında Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarının Değerlendirilmesi. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(6), 409-420.

MEHMED ATA BEY'İN MEMURİYET HAYATI
THE CIVIL SERVICE LIFE OF MEHMED ATA BEY

Nurullah Nehir

Öğretim Görevlisi; Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Orcid no: 0000-0002-3091-5901

ÖZET

Sultan II.Abdülhamid dönemi bürokratlarından olan Mehmed Ata Bey Beyrut Naibi Mehmed Galib Bey'in oğludur. İstanbul'da doğan Mehmed Ata Bey maliye nezareti bünyesinde memuriyet hayatına başlamıştır. 1901 yılında maliye nezaretindeki görevinden ayrılan Mehmed Ata Bey, ardından Diyarbakır valiliği görevine atanmıştır. Diyarbakır valiliği görevini beş yıl sürdüren Mehmed Ata Bey, buradaki görevinin ardından 1906 yılında Erzurum valiliğine atanmıştır. 1906 yılının mart ayı başlarında Erzurum'da başlayan vergi ayaklanması sonucu Erzurum Valisi Mustafa Nazım Paşa'nın görevinden azledilmesiyle Erzurum Valiliği görevi için yeni bir isim olarak Diyarbakır Valisi Mehmed Ata Bey'in ismi ön plana çıkmıştır. Erzurum valiliği görevine 1906 yılının Nisan ayında atanan Mehmed Ata Bey bu görevde altı ay kalabilmiş aynı yılın ekim ayında Şurayı Devlet üyeliğine atanmıştır. Bu görevinin ardından Posta ve Telgraf nazırlığı, Maliye nazırlığı görevlerini de yürüten Mehmed Ata Bey, son olarak Islah-ı Maliye Komisyonu üyeliğini yürütmüştür. Bu çalışmada Maliye kökenli bir bürokrat olarak Dahiliye Nezareti bünyesinde taşra idareciliği görevini yürüten Mehmed Ata Bey'in memuriyet hayatı hakkında bilgi verilecektir. Mevcut literatür bilgilerine ek olarak Osmanlı Arşivi fonlarından birincil kaynaklar değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Mehmet Ata Bey, Bakan, Vali

ABSTRACT

Mehmed Ata Bey, who was one of the bureaucrats of Sultan Abdulhamid II period, was the son of Beirut Naibi Mehmed Galib Bey. Mehmed Ata Bey who was born in Istanbul started his civil service life within the Ministry of Finance. Mehmed Ata Bey, who resigned from his duty in the finance supervision in 1901, was later appointed as the governor of Diyarbakır. Mehmed Ata Bey, who served as the governor of Diyarbakır for five years, was appointed as the governor of Erzurum in 1906 after his duty here. As a result of the tax revolt that started in Erzurum in early March 1906 and the dismissal of Erzurum Governor Mustafa Nazım Pasha from his duty, the name of Diyarbakır Governor Mehmed Ata Bey came to the fore as a new name for the duty of Erzurum Governor. Mehmed Ata Bey, who was appointed as the governor of Erzurum in April 1906, remained in this post for six months and was appointed as a member of the Council of State in October of the same year. Following this duty, Mehmed Ata Bey, who also served as Minister of Post and Telegraph and Minister of Finance, was lastly a member of the Reform Finance Commission. In this study, information will be given about the civil life of Mehmed Ata Bey, who was working as a provincial administration within the Ministry of Internal Affairs as a bureaucrat of finance origin. In addition to the available literature information, primary sources from the Ottoman Archive funds will be evaluated.

Keywords: Mehmed Ata Bey, Minister, Governor

Giriş

Sultan II.Abdülhamid dönemi devlet adamlarından olan Mehmed Ata Bey, hem taşra hem de merkezi yönetim kademelerinde görev almıştır. Devlet adamlığının yanında entelektüel birikimiyle de dikkat çeken Mehmed Ata Bey Galip Ataç ve edebiyatçı Nurullah Ataç'ın babasıdır.

I. Mehmed Ata Bey'in Doğumu ve tahsili

1851 yılında İstanbul'da doğan Mehmed Ata Bey, Beyrut Naibi Mehmed Galip Bey'in oğludur. Sıbyan mektebindeki ilk öğreniminden sonra Şehzadebaşı mektebinde, Tekirdağ'da ve Beyrut'ta Medrese-i Vataniyye'de tahsiline devam etmiştir. Özel öğretmenlerden de ders alan Mehmed Ata Bey Arapça ve Farsçadan başka Fransızca da biliyordu.¹

II. Mehmed Ata Bey'in Memuriyet Hayatı

Memuriyet hayatına ilk olarak Maliye Nezâreti'ne bağlı kalemlerde, Nâfia ve Adliye nezâretlerinde, Edirne, Cezâyir-i Bahr-i Sefid ve Manastır vilâyeti Âşâr ve Ağnâm nâzirliklerindeki memuriyetle başlayan Mehmed Ata Bey, Maliye kökenli bir bürokrat olarak ön plana çıkmaktadır. İlk valilik deneyimini 1905 yılında Diyarbakır'da yaşayan Mehmed Ata Bey, 1906 yılında zorunlu bir değişiklik sonucu Erzurum valiliği görevine atanmıştır.² 1906 yılında Erzurum'da hayvanat-ı ehliye ve şahsi vergiden dolayı patlak veren isyanlar sonucu art arda vali değişiklikleri yaşanmıştır. 1901 yılından beri Erzurum valiliği görevinde bulunan Mustafa Nazım Paşa zamanında 1906 yılının mart ayında patlak veren olaylar bir türlü durdurulamamıştır. Erzurum'daki asilerin istekleri doğrultusunda Vali Mustafa Nazım Paşa 5 Nisan 1906 tarihinde Diyabekir Valisi Mehmed Ata Bey ile becayiş edilmiştir.³ Erzurum Valiliği görevine atanan Mehmed Ata Bey ilk iş olarak Mustafa Nazım Paşa zamanında isyan çıkaran asilerin tutuklanması işine eğilmiştir. Tahkikat sonucu tesbit edilen asileri sürgüne göndermeyi planlayan Mehmed Ata Bey 1906 yılının Ekim ayında söz konusu planını devreye sokmuştur. Ancak şehirdeki asilerin bu sürgünü haber alıp ayaklanmaları sonucu Mehmed Ata Bey isyancılar karşısında zor duruma düşmüş ve sürgüne gönderilen asileri geri çağırmak zorunda kalmıştır. Vali Mehmed Ata Bey, şehirdeki asiler tarafından tutuklanmış ve İbrahim Paşa Camiine götürülerek kafasından darb edilmiştir.⁴ Bu müessif olayın ardından Erzurum valiliği görevinden ayrılan Mehmed Ata Bey kısa bir müddet sonra Şurayı Devlet üyeliği görevine atanmıştır.⁵ Şurayı Devlet üyeliği görevinde iki yıla yakın bir süre kalan Mehmed Ata Bey 2 Ağustos 1908 tarihinde Kıbrıslı Mehmed Kamil Paşa kabinesinde Posta ve Telgraf nazırlığı görevine atanmıştır.⁶ İttihat ve terakki yönetimiyle yıldızı barışmayan Mehmed Ata Bey 1919 yılına kadar herhangi bir görev üstlenmemiştir. Mütareke hükümetleri zamanında 24 Şubat 1919 tarihinde Ahmed Tevfik Paşa hükümetinde Maliye Nazırlığı görevini üstlenen Mehmed Ata Bey bu görevini fazla yürütememiştir.⁷ Kabinenin çok kısa bir zamanda dağılması üzerine boşta kalan Mehmed Ata Bey 7 Nisan 1919 tarihinde İslahat-ı Maliye Komisyonu üyeliğine atanmıştır.⁸ Mehmed Ata Bey bu göreve atandıktan 11 gün sonra 18 Nisan 1919 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

III. Mehmed Ata Bey'in Eserleri

Mehmed Ata Bey devlet memuriyeti görevinin yanı sıra çok sayıda edebi ve tarihi eser de kaleme almıştır. *Sabah*, *Musavver Mir'ât-ı Âlem*, *Diyojen*, *Tarîk*, *Mekteb*, *Servet-i Fünûn* ve *Pul* gibi gazete ve dergilerde çoğu maliye ile ilgili olmak üzere değişik konularda binlerce makale yazmış, bazı yazılarında Mefharî takma adını kullanmıştır.

Eserleri. 1. *Musavver Elmenah*. Batı dillerine almanak şeklinde geçmiş olan bu Arapça kelimenin etimolojisine dair bir risâledir.

2. *İktitâf* (İstanbul 1313-1321). Dört ciltlik bir genel edebiyat antolojisidir; uzun yıllar orta dereceli okullarda yardımcı ders kitabı olarak okutulmuştur.

¹ Mehmed Arslan, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mehmed-ata>

² Abdülkadir Özcan, "Atâ Bey, Mehmed", TDV İslam Ansiklopedisi, C.4 S.34

³ BOA, İ.DH.1444/24(5 Nisan 1905)

⁴ 1906-1907 Erzurum olayları için bkz.(Muammer Demirel, *İkinci Meşrutiyet öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları ,Ankara, 1990)

⁵ BOA, İ.DH.1451/22 (29 Aralık 1906)

⁶ BOA, İ.DUİT.7/54(2 Ağustos 1908)

⁷ BOA, İ.DUİT.9/54(24 Şubat 1919)

⁸ BOA.MV.215/24 (7 Nisan 1919)

3. *Tercüme Mecmuası* (İstanbul 1329). *İktitâf*'in tercüme kısımları gibi yabancı dilde yazılmış bazı metinlerin çevirisini ihtiva eder.

4. *Güft ü Şenîd* (İstanbul 1303r./1304). Bazı ibretli hikâyelerin toplandığı tarihî ve ahlâkî bir eserdir.

5. *Usûl-i İntihâb* (İstanbul 1329). Raoul de la Grosserie'den yapılmış idarî ve içtimaî konulu bir tercümedir.

Atâ Bey'in ayrıca *Üç Fistanlı Kız*, *Leruj Davası*, *Beyaz Boyun Bağlılar* (İstanbul 1307) ve *İşret*, *Kumar*, *Nisvan Belâsı* (İstanbul 1923, 1926) adlı Fransızca'dan çevirdiği tercüme romanları da vardır. Bu eserleri yanında Mehmed Atâ Bey'in adını duyuran asıl çalışması ve en büyük hizmeti, şüphesiz Avusturyalı şarkiyatçı Joseph von Hammer'in Osmanlı tarihine dair meşhur eserini *Devlet-i Osmâniyye Târihi* adıyla Türkçe'ye kazandırmasıdır. Mütercim bu kitabı, eserin J. J. Hellert tarafından Almanca'dan Fransızca'ya yapılan tercümesinden çevirmiştir. Atâ Bey bu tercümede, müellifin yer yer yaptığı yanlışlıkları ve öne sürdüğü bazı sübjektif yorumları da kaynaklara ve devrinde çıkan en son araştırmalara dayanarak dip notları halinde düzeltmiştir. Atâ Bey, Hammer tarihi tercümesini on beş cilt olarak yayımlamayı tasarlamışsa da 1329-1337 yılları arasında bunun ancak on cildi yayımlanabilmiştir. XI. cildi ise *Osmanlı Devleti Tarihi* adıyla 1947 yılında Maarif Vekâleti'nce yeni harflerle bastırılmıştır. Neşredilen kısımlar Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Köprülüler devrinin ortalarına kadar gelmektedir.⁹

Sonuç:

Son dönem Osmanlı aydınlarından olan Mehmed Ata Bey, valilik, nazırlık gibi üst düzey görevlerde bulunmuş önemli bir devlet adamıdır. Ciddi ve entelektüel bir kişilik olarak bilinen Mehmed Ata Bey, Türk tarihçiliğine ve edebiyatına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Telif ve tercüme eserlerle düşünce dünyamıza katkılarda bulunan Mehmed Ata Bey, sadece devlet memurluğu göreviyle değil aynı zamanda münevver kişiliğiyle de dikkat çekici bir şahsiyettir.

Kaynakça:

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

İ.DH.1444/24 (5 Nisan 1905)

İ.DH.1451/22 (29 Aralık 1906)

İ.DUİT.7/54(2 Ağustos 1908)

İ.DUİT.9/54(24 Şubat 1919)

MV.215/24 (7 Nisan 1919)

Kitap ve makaleler

Arslan Mehmed, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mehmed-ata>

Demirel Muammer, *İkinci Meşrutiyet öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990

Özcan Abdülkadir, "Atâ Bey, Mehmed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.4 S.34

⁹ Abdülkadir Özcan, "Atâ Bey, Mehmed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.4 S.34

ŞİRVANŞAH ŞAHRUXUN SİKKƏLƏRİ (2009-CU İLİN QƏBƏLƏ DƏFİNƏSİNƏ ƏSASƏN)

COINS OF SHIRVANSHAH SHAHRUKH
(BASED ON THE TREASURE OF THE GABALA OF THE YEAR 2009)

Mövsümov Şəfa Kamran oğlu

*AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, "Numizmatika və epigrafiya" elmi fond şöbəsinin elmi işçisi,
ORCID NO: 0000-0003-4105-2694*

XÜLASƏ

Azərbaycanın dövlətçilik tarixində mühüm rol oynamış Şirvanşahlar dövlətinə aid numizmatik materialların tədqiqi onun mövcud olduğu dövrün pul təsərrüfatının öyrənilməsi ilə yanaşı ictimai-siyasi hadisələrin açığlanmasında da mühüm rol oynayır.

Məqalədə ilk dəfə olaraq AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Numizmatika Fondunda qorunan 2009-cu ildə Qəbələ rayonunda aşkarlanmış sikkə dəfinəsi (cəmi: 162 gümüş təngə) araşdırılmışdır. Numizmatik təyinatla əsasən dəfinə sikkələrinin hicri 942 – 945 = 1535 – 1538-ci illərdə Şamaxıda Şahrux ibn Fərrux Yəssarın hakimiyyəti dövründə zərb edildiyi müəyyən edilmişdir.

Numizmatik təyinatlara əsasən, Şahrux ibn Fərrux Yəssar dövrünə aid gümüş təngələr və yarım təngələr məlumdur. Bu hökmdarın dövrünə aid qızıl və mis sikkələr məlum deyildir.

Məqalə numizmatlar, arxeoloqlar, sənətsünaşlar və Azərbaycanın orta əsr tarixi ilə maraqlananlar üçün əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: Şirvanşah, Şahrux, sikkə, dəfinə, Qəbələ, numizmatika, ağça

Summary

The exploration of numismatic materials belonging to Shirvanshahs state, which had played a pivotal role in Azerbaijan state history, is of an utmost importance to studying monetary policy as well as revealing public-political events of that period.

Coin treasure (totally: 162 copper tokens) unearthed in Gabala region in 2009 and preserved in Numismatic Foundation of National Museum of History of Azerbaijan of ANAS was first explored in this article. According to numismatic destination, it was determined that treasure coins had been inscribed in Islamic hijri calendar 942-945 =1535-1538, in Shamakhi during the reign of Shahrukh ibn Farrukh Yassar.

Produced in Shamakhi inscription house, such coins weigh 0.98g, with 11.2-11.6 mm diameter. Additionally, its nominal is indicated by 2 (two) names – tenge (with the description of Azerbaijani numismatic scientists-Professor M.Seyfeddini and Professor Ali Rajabli accordingly), and aghcha (turkish- akhche; contemporary foreign researchers such as G.Zlobin and so forth).

According to numismatic reports, silver coins along with half tokens are known about the dynasty of Shahrukh ibn Farrukh. There is no gold or copper coins related to the same period.

The article holds a significance for numismatists, archaeologists, learners of craftsmanship and for those who are interested in medieval history of Azerbaijan.

Keywords: Shirvanshahs, Shahrukh, coin, treasure, Gabala, Numismatic, akhcha

Giriş

Azərbaycanın dövlətçilik tarixində özünəməxsus yer tutan Şirvanşahlar dövlətinin tarixşünaslığına aid etibarlı mənbələrdən biri də numizmatik materiallardır. Arxeoloji tədqiqatlar zamanı Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən tapılmış Şirvanşahlar dövlətinə aid bu materiallar Azərbaycanlı numizmat alimlərin ilkin təyinatı əsasında araşdırılmış və onların səciyyəvi xüsusiyyətləri öyrənilmişdir. Görkəmli numizmat –alim Evgeni Paxomov, onun davamçısı professor Əli Rəcəbli, professor M. Seyfəddini, çağdaş dövrümüzə isə tarix üzrə fəlsəfə doktoru Aygün Məmmədova və digərlərinin tədqiqatlarında Şirvanşahlar dövlətinə aid numizmatik materialların tədqiqini görmək olar. Bu tədqiqatlar arasında Şirvanşahlar dövlətini idarə edən üçüncü sülalə - Dərbəndilərə aid sikkələrin öyrənilməsi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu sülalənin hakimiyyətdə olduğu XIV əsrin son – XV əsrin birini yarısı Şirvanşahlar dövlətinin tarixinin mürəkkəb ictimai-siyasi vəziyyəti ilə xarakterikdir. Şərqi və türk islam dünyasının böyük imperiyaları - Teymuri, Qızıl Orda, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Səfəvi və Osmanlıların təzyiqlərinə qarşı mübarizədə ölkənin müstəqilliyini qorumaq, onun daxili iqtisadi siyasətini tənzimləmək Dərbəndilər sülaləsinin qarşısında mühüm tarixi missiya kimi durmuşdur. Dərbəndilər sülaləsinin nümayəndəsi Sultan Şahrux ibn Fərrux Yəsarın (942-945=1538-1539) hakimiyyəti illərində bu özünü daha da kəskin göstərmişdir. Sultan Şahruxun hakimiyyəti illərində onun adının əks olunduğu sikkələrin öyrənilməsi dövrün sosial-iqtisadi münasibətlərini araşdırmaq baxımından əhəmiyyət kəsb edir.

Şirvanşahlar dövlətinin tarixinin öyrənilməsinə ilk dəfə görkəmli rus alimi B. Dornun XIX əsrdə nəşr olunan məqaləsində cəhd edilmişdir. Bu məqalə Şirvanşahlarda sikkə zərbinin öyrənilməsi üçün tədqiqatlar baxımından maraqlıdır (Дорн, 1841, s. 74)

Əvvəllər Şirvanşahların tarixi dövrünü erkən Şirvanşahlar, Məzyədilər, Xaqanilər (Kəsrənilər) və Dərbəndilər olmaqla ayırırdılar. V. F. Minorski və M.A. Seyfəddini isə bunu 799-cu ildən 1538-ci ilədək fasiləsizliklə mövcud olmasını göstərirdi. Şirvanşahlarda sikkə zərbinin tarixşünaslığına aid A. Markovun 1897-ci ildəki məqaləsində sonra görkəmli numizmat alim E. A. Paxomovun 1926-1966-cı illərdəki toplularında da müəyyən faktlar vardır. Son Şirvanşahlarda sikkə zərbinə aid isə A. V. Rəhimovun məqaləsini misal göstərmək olar. Şirvanşahlarda sikkə zərbinə aid M. A. Seyfəddinin (1978), Sara Aşurbəylinin (1983) və Əli Rəcəblinin (1997) tədqiqatları tarixşünaslıq baxımından dəyərlidir. Şirvanşahlar dövləti (VI əsr- 1549) Yəzidilər sülaləsi tərəfindən idarə olunan ən uzunömürlü Azərbaycan Şirvanşahlar dövlətidir. Onun ərazilərinin Şirvan, Ləyzan, Varsan və Güney Dağıstanın torpaqları daxil idi. Əsas şəhərləri isə Şamaxı, Bakı və Dərbənd idi (Rəcəbli, 2017, s. 68).

II Xəlilullahın ölümündən sonra (h.942/m.1535) Şirvan əyanları Fərrux yəsarın oğlu və Şeyxşahın nəvəsi 15 yaşlı Şahruxu Şirvan taxtına oturdular və onun adından ilk sikkəni zərb etdirdilər (Лютфуллах, 1975, s. 20).

Şahruxun hakimiyyət illəri (1535-1539) Şirvanda daxili çətinliklər və ağır sosial-iqtisadi vəziyyətlə xarakterikdir. Bunu görə pərişan xanım qardaşı I Şah Təhmasibin Şirvana yürüşə sövq etdi. Əlqas Mirzənin başçılıq etdiyi qoşunlar Bigord qalasında (Qəleybuğurd – Ş.M.) mühasirədə saxladı və nəticədə şirvanlılar təslim oldular. Əsirlər arasında olan Şahrux edam edildi və bununla da Şirvanşahlar dövləti süqut etdi (Rəcəbli, 2015, s.72). Buna baxmayaraq Şirvan şahzadələri II Xəlilullahın oğlu Burhan Əlini osmanlıların köməyi ilə hakimiyyətə gətirdilər. Nəticədə, Bühran Əlinin on iki illik hakimiyyəti illərində də gümüş təngələr zərb edilmişdir (Rəcəbli, 2015, s.73).

Digər tədqiqatçı Akif Quliyev məqaləsində qeyd edir ki, Şirvanşah Şahruxun dövründə müxtəlif çəkili və tipli gümüş pullar zərb olunub. Şahruxu I Təhmasib Təbrizə gətirmiş və edam etdirmişdir. Müəllif məqalədə Ə.Rəcəbli və E. Paxomova istinadən yalnız hicri 942 və 944-cü illərə aid zərb edilmiş sikkələr barədə məlumat vermişdir (Кулиев, 2015, s.116).

Azərbaycanda Şirvanşahlar dövlətinin Dərbəndilər sülaləsinin hökmdarı Sultan Şahruxa aid sikkələrin öyrənilməsinə hələ sovet dövründə görkəmli numizmat- alim Evgeni Paxomov tərəfindən başlanılmışdır. Onun tərtib etdiyi 9 cildən ibarət olan toplusunun 2-ci buraxılışında Sultan Şahruxun dövründə zərb edilmiş sikkələrin tapılması barədə məlumatlar vardır. 13 fevral 1935-ci ildə Bakının Qiymətli metallar sektoruna 459 ədəd Şamaxıda zərb edilmiş Şirvanşahlara aid gümüş pullar daxil oldu. Qeyd olunan pullardan 51 ədəd sultan Şahruxa aid olduğu aşkar edilmişdir. Bunlardan 49-nun çəkisi birlikdə 24.56 qram təşkil etmişdir (Пaxомов, 1938, s. 48).

Metal pulların üzərində il silinmişdir. Həmçinin Şirvanşahın adı oxunmur. 4 ədəd sikkənin üzərində “ 94* ” tarixi əks olunmuşdur. 35 sikkənin üzərində ad və tarix tamamilə silinib. Qeyd olunan sikkələrin içərisində ən

erkən tarix 934-cü il (1527/28) - ən sonu isə 942-ci il (1535) təşkil edir. Xəzinənin maraqlı cəhəti odur ki, ilk növbədə, Şahruxa aid olunanlar həmin vaxta qədər məlum olmamışdır. İkincisi isə, bu sikkələrdə 934 tarixi ilə Fərrux Yasar qeyd olunmuşdur. mənbələrdə isə II xəlilullah kimi göstərilir (Пахомов, 1938, s. 49).

AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Numizmatika Fondunda qorunan 2009-cu ildə Qəbələ rayonunda aşkarlanmış sikkə dəfinəsi (cəmi: 162 gümüş təngə) araşdırılmışdır. Numizmatik təyinatə əsasən dəfinə sikkələrinin hicri 942 – 945 = 1535 – 1538-ci illərdə Şamaxıda Şahrux ibn Fərrux Yəssarın hakimiyyəti dövründə zərb edildiyi müəyyən edilmişdir.

Şamaxı zərbxanasının istehsalı olan belə sikkələrin çəkisi 0.98 q, diametri 11.2-11.6 mm, nominalı isə müasir numizmatik tədqiqatlarda təngə (azərbaycanlı numizmat-alimlər - t.ü.e.d., prof. M.Seyfəddini və t.ü.e.d., prof. Əli Rəcəblinin təqdimatına əsasən) və ağça (türkcə - akçe; müasir xarici tədqiqatçılardan G.Zlobin və b.) olaraq göstərilir.

Şəkil 1-də üz hissədə mərkəzdən yuxarıda ərəb hərfləri ilə “Şahrux”, aşağıda isə “sultan” yazılıb. Sikkənin arxa hissəsində dairənin aşağısında “942” qeyd olunub və onun üzərində “Şamaxı zərbi” əks edilmişdir.

Şəkil 1. NF 48876. Şirvanşahlar. Şahrux bin Fərrux Yəsar, Şamaxı, 942=1535, təngə, gümüş, 0,5 q.

Şəkil 2. Mərkəzdə dairə içərisində “Sultan Şahrux”, digər hissədə isə dairənin yuxarisında “Şamaxı zərb”, aşağısında “943” rəqəmi ilə zərb yeri və tarixi əks olunmuşdur.

Şəkil 2. NF Şirvanşahlar. Şahrux bin Fərrux Yəsar, Şamaxı, 943=1536, təngə, gümüş, 0,5 q

Şəkil-3, Üz hissədə mərkəzdən sağa və sola doğru gedən xəttin yuxarısında ərəb hərfləri ilə “Şahrux”, aşağı hissəsində isə “sultan” yazılıb. Arxa hissədə mərkəzdə üçbucaq formasında kartuş yerləşir. Kartuşun içində üç nöqtə həkk edilib. Kartuşun üç tərəfindən kənarlara çəkilən xətlər onu üç hissəyə-seqmentə ayırır. Yuxarı hissədə ərəb hərfləri ilə “944” qeyd edilib ki, bu sikkənin hicri 944-cü ildə zərb edildiyini göstərir (Miladi – 1538/9-cu illər). Seqmentin sol hissəsində “Zərb”, sağ hissəsində isə “Şamaxı” yazılmışdır (Злобин, 2010, s, 351),

944-cü ilə aid edilən bu sikkə professor Əli Rəcəblinin əsərində də verilmişdir. Burada sikkənin bir üzündə iki hissəyə ayrılmış “Sultan Şahrux”, digərində isə ərəb rəqəmləri ilə “944” hicri tarixinin olması göstərilmişdir. 0.5 qram çəkisində gümüş təngə kimi qeyd edilən bu sikkə Sultan Şahruxun dövründə Şamaxı şəhərində zərb edilmişdir (Раджабли, 1997, s.103).

Şəkil 3. NF Şirvanşahlar. Şahrux bin Fərrux Yəsar, Şamaxı, 944=1537, təngə, gümüş, 0,5 q

Şirvanşah Şahruxa aid edilən sikkələrin nümunələrinin əks olduğu internet resursda hicri 942, 943 və 944-cü illərə aid sikkə nümunələri verilmişdir. Burada verilmiş təyinatlarla digər tədqiqatçıların təyinatları arasında paralellər aparılmış və ümumi elmi nəticəyə gəlinmişdir (Oriental Coins Database, 2002)

Nəticə

Göründüyü kimi, qısa müddətdə hakimiyyətdə olan Şirvanşah Şahruxun dövründə zərbi edilmiş sikkələrin qorunduğu AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Numizmatika Fonduna 2009-cu ildə daxil olunan və hazırda həmin fondada mühafizə olunan Qəbələ dəfinəsi əsasında öyrənilmişdir. Tədqiqatın aparılması zamanı internet resursları ilə yanaşı Şirvanşahlar dövlətinin tarixşünaslığına qısa nəzər salınmışdır. Həmçinin, Azərbaycanlı və xarici ölkələrin alimlərin əsərlərində Şirvanşah Şahruxun sikkələri barədə verilə məlumatlar əsasında Qəbələ dəfinəsində aşkarlanan Şahruxun sikkələri öyrənilmiş və tədqiqata cəlb edilmişdir.

Ədəbiyyatlar

Rəcəbli Ə. M., Sikkə və dövlətçilik, Bakı, 2017.184 səh.

Rəcəbli Ə.M., Şirvanşahlar dövlətində sikkə zərbi (VIII – XVI yüzillər), Bakı, "Elm və təhsil", -2015.240 səh.

Ахмед бин Лютфуллах (Мюнеджжим – баши) джали ад-Дувал. Сведения о позлних ширваншахах. Перев. С арабск. А. Дж. Мамедова. Труды ин-та Истории АН Азерб. ССР, т. XII , 1975 г.

Дорн Б. Опыт истории Ширваншахов, Санкт-Петербург, VI серия, том IV.-1841

Злобин Г. В. Монеты Ширваншахов династии Дербенди, «ИПЦ Маска» Москва-2010,432 стр.

Кулиев А. // Монетное дело Государство Ширваншахов в конце XIV – начале XVI веков//, Azərbaycan xalqaları, cild 5, № 17. Bakı-2015, str. 104-117

Пахомов Е. А. ,Клады Азербайджана и других республик и краев Кавказа. Выпуск 2, Баку -1938,101 стр

Раджабли А. М., Нумизматика Азербайджана (Очерки истории монетного дела и денежного обращения Азербайджана) , Баку, «Элм ве Хаят», 1997,232 стр.

Oriental Coins Database,2002 , Shahrukh b. Farukhsiyar II, 942-945
<https://www.zeno.ru/showgallery.php?cat=5966>

KONYA VALİSİ MEHMED FERİD PAŞA'NIN BURDUR-AKŞEHİR-EĞİRDİR İZLENİMLERİ

THE IMPRESSIONS OF KONYA GOVERNOR MEHMED FERID PASHA FROM BURDUR-AKŞEHİR-EĞİRDİR

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ali UYSAL

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Hikmet Tolunay MYO, ORCID: 0000-0002-7369-7385

ÖZET

Anadolu coğrafyasının önemli bir vilayeti olan Konya, bulunduğu konum itibarıyla geniş bir coğrafi alana yayılmıştır. Osmanlı Devleti zamanında da bu özelliğiyle dikkat çeken Konya, Burdur ve Isparta'nın da bağlı olduğu vilayet konumunda olmuştur. Geçmişten günümüze tahıl üretimiyle Osmanlı Devleti için önemli bir nokta olan Konya vilayeti, tarihinde çok önemli valilerin görev yaptığı bir vilayet olarak dikkat çekmektedir. 1898-1902 yılları arasında Konya valiliği yapan Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa bu devlet adamlarından bir tanesidir. Mehmed Ferid Paşa, Sultan Abdülhamid dönemi üst düzey bürokrati olarak önemli görevlerde bulunmuş, Konya valiliğinin ardından sadrazamlık koltuğuna oturmuştur. Valilik görevi süresince önemli projelere imza atan Mehmed Ferid Paşa, Konya vilayetinin kalkınması için çaba sarfetmiştir. Mehmed Ferid Paşa, Konya merkezi başta olmak üzere vilayete bağlı sancak ve kazalara çeşitli geziler düzenlemiş ve problemleri yerinde araştırmıştır. Bu çalışmamızda Konya Valisi Mehmed Ferid Paşa'nın 1902 yılı Nisan ayında çıktığı ve 18 gün süren Burdur, Akşehir, Hamidabad ve Antalya gezileri hakkında kendisinin bizzat hazırladığı raporu değerlendireceğiz. Söz konusu gezi sonrası şahsi gözlemlerini içeren söz konusu rapor, Teke yöresinin sosyo-ekonomik gelişmişlik ve ihtiyaçlarının araştırılması açısından önem arz etmektedir. Osmanlı Arşiv fonları ışığında yapılacak bu çalışma başta Konya vilayeti olmak üzere Burdur ve Isparta kazaları hakkında kaleme alınmış mevcut literatür bilgilerine ciddi katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rapor, Avlonyalı Mehmed Ferid, Konya, Burdur

ABSTRACT

Konya, which is an important province of Anatolian geography, is spread over a wide geographical area due to its location. Drawing attention with this feature during the Ottoman Empire, Konya became the province to which Burdur and Isparta were also affiliated. Konya province, which has been an important point for the Ottoman Empire with its grain production from past to present, draws attention as a province where very important governors served in its history. Avlonian Mehmed Ferid Pasha, who was the governor of Konya between 1898-1902, is one of these statesmen. Mehmed Ferid Pasha had important duties as a senior bureaucrat during the reign of Sultan Abdulhamid, and after being the governor of Konya, he took the seat of the grand vizier. Mehmed Ferid Pasha, who carried out important projects during his duty as governor, made an effort for the development of Konya province. Mehmed Ferid Pasha organized various trips to the provincial sanjaks and districts, especially the center of Konya, and investigated the problems on site. In this study, we will evaluate the report prepared by Konya Governor Mehmed Ferid Pasha about his 18-day trips to Burdur, Akşehir, Hamidabad and Antalya, which he went out in April 1902. The report, which includes his personal observations after the said trip, is important in terms of researching the socio-economic development and needs of the Teke region. This study, which will be carried out in the light of the Ottoman Archive funds, will make a serious contribution to the existing literature information on the Konya province, Burdur and Isparta districts.

Keywords: Report, Avlonian Mehmed Ferid, Konya, Burdur

GİRİŞ

1851 yılında Yanya'da dünyaya gelen Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa, Avlonya Mutasarrıfı Mustafa Nuri Paşa'nın oğludur. Kökenlerinin Güveği Sinan Paşa ve Tepedelenli Ali Paşa'ya dayandığı rivayet edilmektedir. Avlonya'da Sıbyan Mektebi'nde eğitim almaya başlayan Ferit Paşa, daha sonra Yanya'da Rüşdiye Mektebi'ne

gitmiş, daha sonra da Rum İdadisi'ne giderek eğitim hayatını tamamlamıştır.¹ Memuriyet hayatına, babası Resmo, Kandiye ve Hersek'te mutasarrıf iken çeşitli görevlerde bulunarak başlamıştır. Bosna eyaleti kolordu katipliği, İzvornik Sancağı tahrirat müdür muaviniği, Hersek divan-ı harbi başkatipliği, Gaçka Sancağı tahrirat müdürlüğü, Trebinje kaymakamlığı, Hersek tümeni başkatipliği, Bulgaristan fevkalade komiser muaviniği, komiser vekilliği, Diyarbekir, Halep ve Hüdavendigâr adliye müfettişliği, Şura-yı Devlet İstinaf Savcılığı, Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi azalığı gibi görevlerde bulduktan sonra 27 Mart 1898'de Konya Valisi olarak atanmıştır. Ocak 1903-Temmuz 1908 arasında Sadrazamlık yapan Mehmed Ferid Paşa 8 Aralık 1914'te San Remo'da vefat etmiştir.²

Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa'nın Konya Valiliği

Sultan II. Abdülhamid döneminin önemli devlet adamlarından olan Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa³ 27 Mart 1898 tarihinde Konya vilayeti valiliğine atanmıştır.⁴ Bu tarihlerde Konya; Isparta (Hamidâbad), Burdur, Antalya (Teke) ve Niğde sancaklarından müteşekkil büyük bir vilayet durumundadır.⁵ Mehmed Ferid Paşa Konya'da, eğitim ve ziraat başta olmak üzere birçok alanda köklü reformlar yapmıştır.⁶ Vilayette asayiş sağlarken, aynı zamanda hükümet konağı, hapishane, okullar, yollar, köprüler ve çeşmeler yaptırmıştır. Çayırbağı Suyu'nu Konya'ya taşıması sonucunda uzun süre su sorunu yaşanmamıştır.⁷

Şurayı Devlet Tanzimat Dairesi azalığı görevinden sonra atandığı Konya vilayeti valiliği görevini 29 Kasım 1902 tarihine kadar yürütmüştür. Mehmed Ferid Paşa, Konya vilayeti valiliğinin ardından Rumeli vilâyâtı için hazırlanan talimatın uygulanmasını izlemek üzere kurulan komisyon azalığına atanmıştır.⁸

Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa, valilik yaptığı süre zarfında Konya vilayeti mülhakatına çeşitli geziler yapmıştır. Bu gezilerde edindiği izlenimleri rapor haline getiren Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa, söz konusu raporları İstanbul'a göndermiştir. Görev yaptığı süre zarfında faal bir vali görüntüsü çizen Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa, bu gezilerden birisini de 18 Şubat 1902 tarihinde yapmıştır. İlk olarak Akşehir kazasına giden Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa, ardından Yalvaç, Eğirdir, Isparta, Burdur ve Antalya kazalarını gezmiştir.

Konya Valisi Mehmed Ferid Paşa'nın Burdur-Akşehir-Eğirdir Gezisi

Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa'nın söz konusu gezisi yaklaşık 18 gün sürmüştür. Kış ayları olmasına rağmen yapılan bu gezi sonucu Vali Bey tarafından tafsilatlı bir rapor hazırlanmıştır. Osmanlı Arşivi fonlarından Dahiliye Mektubi (DH.MKT) fonunda 466-26 numaralı dosya-gömlek adresinde muhafaza edilen rapor, gezilen bölgelerde teşhis edilen maarif, nâfia, asayiş ve yönetim alt başlıklarında önemli bilgiler vermektedir.

Gezi sonucu karşılaşılan problemler genel olarak şu başlıklar altında toplanmıştır.

Teftiş sonucu karşılaşılan sorunlar:

- 1) Gezinin ilk durağı Akşehir kazası olmuştur. Akşehir kazası kaymakamı Salim Efendi hakkında yapılan şikayetin asılsız olduğu anlaşılmıştır. Kazada ziraat gelirlerinin yüksek olmasından dolayı gelişim düzeyi üst düzey olarak gözlemlenmiştir. Akşehir kazası naibinin adli işlerdeki ataletinden dolayı gerekli işlemlerin yapılması için Adliye Nezaretine yazı yazılmıştır.

¹ Abdülhamit Kırmızı, *Avlonyalı Ferid Paşa Bir Ömür Devlet*, Klasik Yayınları, İstanbul 2014, s. 497; Hüseyin Muşmal & Esmeray Yaman, "Konya Valisi Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa'nın 1899 Yılındaki Vilayet Gezisi Raporuna Göre Karaman İzlenimleri", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 2019, Sayı 22, s. 173.

² Abdülhamit Kırmızı, "Usûl-i Tedrîs Hâlâ Tarz-ı Kadîm Üzre: Konya Valisi Ferid Paşa'nın Eğitimi İslah Çalışmaları", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, Sayı 19, 2005/2, s. 197.

³ Abdülhamit Kırmızı, *Avlonyalı Ferid Paşa Bir Ömür Devlet*, s. 7.

⁴ BOA, İ.DH., 1353/63 (28 Mart 1898).

⁵ KVS, H. 1312, s. 272-273.

⁶ Talha Burak Ünlü, "Avlonyalı Ferid Paşa Bir Ömür Devlet", *Tarih Kritik Dergisi*, C. 3, S. 2, Nisan 2017, s. 68; Fikriye Karaman, "Avlonyalı Ferid Paşa Bir Ömür Devlet", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 33, 2015, s. 111.

⁷ Hüseyin Muşmal & Esmeray Yaman, *a.g.m.*, s. 174.

⁸ BOA, İ.DH., 1404/24 (29 Kasım 1902).

- 2) Akşehir kazasından sonra Yalvaç kazasına geçilmiştir. Yalvaç kazasında kamu hizmetlerinin eksiksiz yapılması için gerekli uyarılar yapıldıktan sonra kazadaki okulların ıslahı ve maarifin tüm kazaya yayılması için bir maarif komisyonu kurulmuştur.
- 3) Yalvaç'tan Eğirdir kazasına geçilmiştir. Eğirdir kazası kaymakamına vergi tahsilinin hızlandırılması, maarif ve nâfia konularında gerekli dikkatin gösterilmesi için uyarılar yapılmıştır.
- 4) Eğirdir kazasının ardından Isparta'ya geçilmiştir. Isparta kazası mutasarrıfının çalışmaları başarılı bulunmuştur. Isparta'daki kamu hizmetlerinin başarılı yönleri takdir edilmiş, eksik görülen küçük birkaç konu için de gerekli uyarılar yapılmıştır. Ayrıca Isparta ve Burdur sancaklarının hem Antalya limanına hem de Dinar ve Karahisar şimendifer hatlarına uzak olmaları bu iki sancağın ticari faaliyetlerine olumsuz yansımıştır. Bunun önüne geçmek için Dinar şimendifer hattının Burdur ve Tefenni kazasına doğru uzatılması uygun olacaktır.
- 5) Isparta'dan Burdur sancağı merkezine geçilmiştir. Burdur'da yapılan teftiş sonucunda hükümet hizmetlerinde her hangi bir aksama görülmemiştir. Burdur'daki maarif hizmetleri ve vergi tahsilinin eksiksiz yapılması için Burdur mutasarrıfına gerekli tavsiyelerde bulunulmuştur.
- 6) Burdur'dan Teke sancağı merkezi olan Antalya'ya geçilmiştir. Antalya mutasarrıfı Hüseyin Paşa'nın bir önceki mutasarrıf zamanında bozulan düzeni sağladığı ve yönetim zafiyetinin önüne geçildiği görülmüştür. Ticaret gemilerinin yanaştığı Antalya limanının dar ve kum tabakalarıyla kaplı olması bu limanın kapasitesini düşürmüştür. Bu limanın kumlardan temizlenmesi için bir mühendisin Antalya'ya gönderilmesi gerekmektedir.

Antalya tabur ağasının bazı yolsuzluklarına şahit olunmuş, bunun tahkik edilmesi için bir komisyon teşkil edilmiştir. Antalya'daki Girid muhacirlerinin iskânının bir an evvel çözülmesi için gerekli önlemlerin alınması istenmiştir

Konya Valisi Mehmed Ferid Paşa'nın Burdur-Akşehir-Eğirdir Gezisi Raporu⁹

Umur ve mesâlih-i hükümet ve memleketin te'min-i hüsn-i temşiti maksadıyla mevsimin adem-i müsaadesine bakılmayarak bu kere dahi merkeze mülhak Akşehir kazasıyla Hamidâbâd sancağı merkezi ve mülhakatından Yalvaç ve Eğirdir kazaları ve Burdur ve Antalya sancakları muamelatı on sekiz gün zarfında teftiş olunduktan sonra merkez vilayete avdet edilmiştir.

Akşehir'de bulunduğum sırada Kaymakam Salim Efendi hakkında Bâbıalî'ye vukubulan şikâyetin mahiyeti tedkik olunarak isnâdât-ı garazkârâneneden ibaret bulunduğu anlaşılmış ve hakikat-ı hal delâil ve tafsilat-ı lâzimesiyle Dahiliye Nezareti Celilesi'ne yazılmıştır.

Kaza-yı mezkûrde umûr-ı ziraatın vesaya-yı vakıa semeresi olarak kabiliyet-i mahalliye nisbetinde terâkki ve tevsi etmekte bulunduğu görülmüş ve istintak dairesinde teraküm eden işlerin tesri-i reviyeti lazım gelenlere ihtar ve vazife-i adliyesince müsavi-i ahval tahkik eden kaza naibinin taht-ı muhakemeye alınmasına mezuniyet itası lüzumu dahi Adliye Nezareti Celilesine iş'ar olunmuştur.

Yalvaç kazasına muvasalat-ı çakeranemde dahi umur ve muamelat-ı kazanın ciddi bir ikdam ve gayretle tesrii zımnında ihtar-ı lazıme icra edilmiş ve müddet-i cüz'iyede taraf-ı çâkeranemden otuz beş bin gurus bi't-tahsil nizamiye haftalıkları tertibine mahsuben merkez vilayete gönderilmiş olduğu gibi mekatib-i mevcudenin ıslah-ı ahvali ile maarifin ta'mimi esbab ve vesaitini taharri vazifesiyle mükellef olmak üzere merkez kazada yeniden bir maarif komisyonu dahi teşkil kılınmıştır.

Yalvaç'tan Eğirdir kazasına da muvasalat olunarak buranın lazımu't-teftiş olan muamelatı dahi tedkik edildiğinden ve tahsilatın tesrii ve maarif ve nafiaya aid umurun temin-i hüsn-i temşiti hakkında kaymakam-ı kazaya vesaya-yı lazıme icra edildikten sonra Isparta kasabasına muvasalat edilmiş ve mutasarrıf-ı livanın mesai ve ikdamat-ı reviyetkârânesi asarı olarak merkez livanın umur ve muamelat-ı umumiyesinin marzi-i âli dairesinde cereyan etmekte bulunduğu görülerek tesrii lazım gelen bazı mevad hakkında mutasarrıf-ı müşarunileyhaya ve sair icab edenlere icra-yı tebligat olunmuştur.

Isparta ve Burdur sancakları gerek sahilen Antalya limanına ve gerek dahilen Dinar ile Karahisar şimendifer hatlarına pek uzak olarak olarak hudud-ı mevcude-i ... buralarca istifade olunamamakta ve bu hal ticaret ve

⁹ BOA, DH.MKT., 466/26 (18 Şubat 1902).

ziraat-ı mahalliyyenin terakki ve tevsiine işkal etmekte bulunduğundan ve Dinar şimendifer hattının Burdur ile Tefenni kazasına doğru temdidini halinde bu iki sancağın münakalat-ı ticariyesi teshil olunarak servet-i umumiye-i mahalliyyenin tezayüd ve tevsi' edeceğinden şüphe olmayıp saye-i teshilatvaye-i hazreti padişahide bu emr-i hayrın dahi bir an evvel sahen husule isali mahallerince umuma arzu edilmekte olduğundan evvel ve âhir arz ve iş'ar olduğuna üzere bu işin bir karar-ı seria rabtı menafi-i devlet ve memlekete pek muvafıktır.

Isparta'dan Burdur sancağı merkezine dahi muvasalat olunarak buranın umur ve muamelat-ı umumiyesi dahi teftiş edilmiş ve mutasarrıf-ı livanın ikdam ve gayreti eseri olarak muamelat-ı hükümet muamelât-ı hükümet usûl ve nizamı dairesinde cereyan etmekte olup mugayir-i marzi-i âli bir hal görülememiştir. Mamafih mekâtib-i mevcudenin tezyidi ve emr-i idaresinin temini için bazı tedâbir ittihaz olduğuna gibi sene-i haliye bakiyye-i emvaliyle sinin-i sabıka bakayasının tesri-i tahsili zımnında mutasarrıf paşaya ve sair lazım gelenlere vesaya-yı mahsusa icra kılınmıştır.

Burdur'dan Teke sancağı merkezi olan Antalya kasabasından gidilmiş ve oranın muamelat-ı umumiyesi dahi nazar-ı tetkik ve teftişten geçirilmiştir.

Erbâb-ı iktidar ve kifayetten bulunan mutasarrıf-ı lâhık Hüseyin Bey selefi zamanında daire-i intizamından çıkmış olan umur-ı idare-i livanın iade-i intizamına çalışılmaktadır. Antalya kasabası sahilde vaki haiz-i ehemmiyet bir bendergâh-ı ticaret olduğu halde limanın pek dar olmasından ve mütevâliyen kum tabakalarıyla dolmakta bulunmasından nâşi merakib-i bahriye ve hususiyle posta vapurları barınmamakta ve bu yüzden ticaret-i mahalliye sekedâr olmakta bulunduğundan saye-i umranvâye-i hazreti tâcidârî â'zamide bu mühim iskelenin muamelât-ı ticariyesi istidad-ı tabiiyyesi nisbetinde terakki ve tevsi etmek için merâkib-i bahriyenin barınması temine kafil olacak surette limanın tathir ve tevsi derece-i vücubda bulunmasıyla keşfiyat-ı fenniyesini icra etmek ve neticesinde lüzum-ı sarfı tahkik edecek masarırının suret-i tedariki vilayetçe badehu düşünölmek üzere mütehassis ve muktedir bir mühendisin doğruca Antalya'ya izamı lüzumu evvelce Nafia Nezareti Celilesi'ne yazılmış oduğı halde istenilen mühendis henüz gönderilmediğinden ve gerçi limanların tathir ve tevsi gibi keşfiyat-ı fenniyyenin icrası bu babda nazari ve ameli kesb-i vukuf ve ihtisas eden erbâb-ı fenne aid vezaiften ise de mahza bir fikr-i ibtidai husule medar olmak üzere Antalya'da bulunduğum sırada mahalli mühendisine tanzim ettirmiş olduğum keşf-i ibtidai evrakı evrakı makam-ı sami-i sadaret-i uzmaya takdim olduğundan keşfiyat-ı lazime-i fenniyyenin bir suret-i amika ve ihtisaskaranede ikmal için evvel ve ahir istenilen mütehassis ve muktedir bir mühendisin dersaadetten doğruca Antalya'ya izamı lazime-i hal ve maslahattır.

Antalya tabur ağasının emvâl-i umumiye tahsilatınca ve hususat-ı sairece bazı yolsuz ahval ve harekatı tahkik ettikten eli işten çekirilmiş ve usul-i dairesinde tahkikat icrası ve tabur hesabının da tedkiki lüzumu mutasarrıflığa tebliğ ve bu işlere bakmak üzere bir de komisyon teşkil edilmiştir.

Antalya'da henüz iskan olunamayan Girid muhacirlerinin dahi bir an evvel iskan ve ... esbabının istikmali ve umur-ı nafia ve maarifin ve sair hususat ve muamelatının temin-i hüsn-i temşiti zımnında mutasarrıf-ı livaya ve sair lazım gelenlere vesaya icra edilmiş olduğuna misillü liva-i mezkur daire-i adliyesinde teraküm eden evrak ve muamelatın vesait-i hazıra-i gayri kafîye ile müddet-i kalile zarfında elden çıkarılması kabil olamayacağı lede't-tetkik anlaşıldığından bu babda bir çare bulunması bir derd-i deva nâ-pezire düçar olarak ahiren tebdil-i hava zımnında dersaadete azimetine ruhsat verilen müdde-i umumi muavininin ahval-i sahihası ifa-yı hakkı vazife etmesine gayri müsaid olmağıla mesalih-i mühimme-i adliyenin tehirattan vikayesi için yerine mukaddem ve muktedir başka birinin müsaraaten tayin ve izam edilmesi lüzumu Adliye Nezareti celilesine yazılmıştır.

Isparta'da daire-i hükümet önünde olan cesim bir meydanın tanzimi ve maarif idaresine varidat olmak üzere reji ve ...umumiye için bir daire-i inşası ve Burdur'da mail-i inhidam olan telgrafhanenin hedmiyle Posta ve Telgraf memurların adliyenin terk eylediğı yeni bir daireye nakli ve liva-i mezkur hükümet konağının önünde muntazam bir bahçe tarh ve tertibi ve Antalya'da inşası kararlaştırılan cesim kargir hapishane ve zabıta dairesinin münakasa suretiyle taliblerine ihalesi ve bu ebniyyenin behemahal bu sene ikmal ve yeniden nafiadan ve daire-i belediyeden yapılacak yolların tesri-i itmamı gibi tedabir ve mukarrerat dahi ittihaz edilerek saye-i mevkiyatvaye-i hazreti hilafetpenahide vilayetin istizade-i umran ve umur-ı mesalih-i devlet ve memleketin temin-i hüsn-i temşitine masruf ola mesai ve ikdamat-ı mütevaliyenin asar ve ...fiiliyesi ...olunmakta ve bir huzur-ı asayiş-i umumi ve daimi için de bulunan sekene-i sadıka-i vilayetin davat-ı mefruze-i cenabı şehinşahiye tekrar ile terziban-ı şükran olmakta bulunduğuna maruzdur. Olbabda emr ü ferman hazreti veliyyülemrindir.

Fi 5 Şubat sene[1]317-10 Zilkade sene[1]319[18 Şubat 1902]

[imza]Konya Valisi [Avlonyalı]Mehmed Ferid[Paşa]

Sonuç

Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa, yöneticisi olduğu Konya vilayetinde yaklaşık 4 yıl görev yapmıştır. Görev süresince faal bir vali görüntüsü çizen Mehmed Ferid Paşa, dönemin taşra panoraması çizmesi açısından önemli bir hizmette bulunmuştur. Akşehir, Yalvaç, Eğirdir, Isparta, Burdur ve Antalya kasabalarının 20. yy başlarındaki genel durumu hakkında dikkat çekici bilgiler veren Mehmed Ferid Paşa, gördüğü aksaklıkları açık bir şekilde yazmış ve günümüze önemli bir kaynak bırakmıştır. Konya valisi Mehmed Ferid Paşa'nın şahsi gözlemlerini içeren rapor, özellikle söz konusu yerleşim birimlerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik ve ihtiyaçlarının araştırılması açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.MKT., 466/26 (18 Şubat 1902)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ.DH., 1353/63 (28 Mart 1898)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ.DH., 1404/24 (29 Kasım 1902)

Konya Vilayet Salnamesi (KVS), H. 1312, s. 272-273.

Karaman, Fikriye (2015). "Avlonyalı Ferid Paşa Bir Ömür Devlet", İslâm Araştırmaları Dergisi, S. 33, s. 107-114.

Kırmızı, Abdülhamit (2014). *Avlonyalı Ferid Paşa Bir Ömür Devlet*, Klasik Yayınları, İstanbul.

Kırmızı, Abdülhamit (2005). "Usûl-i Tadrîs Hâlâ Tarz-ı Kadîm Üzre: Konya Valisi Ferid Paşa'nın Eğitimi İslah Çalışmaları", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, Sayı 19, 2005/2, s. 195-229.

Muşmal, Hüseyin & Yaman, Esmeray (2019). "Konya Valisi Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa'nın 1899 Yılındaki Vilayet Gezisi Raporuna Göre Karaman İzlenimleri", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 2019, Sayı 22, s. 173. (s. 171-188)

Ünlü, Talha Burak (2017). "Avlonyalı Ferid Paşa Bir Ömür Devlet", *Tarih Kritik Dergisi*, C. 3, S. 2, Nisan 2017, s. 66-69.

CƏNUBİ QAFQAZDA GEOSİYASİ SUBYEKTLƏRİN REGIONA TƏSİRETMƏ DƏRƏCƏSİ: RUSİYA FEDERASİYASI

РЕГИОН ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ОБЪЕКТОВ ЮЖНОГО КАВКАЗА УРОВЕНЬ ВОЗДЕЙСТВИЯ:
РОССИЙСКАЯ ФЕДЕРАЦИЯ

TO THE REGION OF GEOPOLITICAL OBJECTS IN THE SOUTH CAUCASUS LEVEL OF IMPACT:
RUSSIAN FEDERATION

Aytən HÜSEYNOVA

AMEA, Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu, doktorant

Резюме

В статье исследуется позиция России в отношении влияния геополитических субъектов в регионе Южного Кавказа. Отмечается, что богатые энергоресурсы и геостратегическое значение ЮК ускоряют конкуренцию крупных держав в регионе. Среди других игроков в регионе конкурируют США и Россия. Россия предприняла ряд шагов для сохранения своей власти в регионе, но в результате ошибочной политики антироссийские силы на Кавказе стали сильнее и проамерикански настроены. Россия, потерявшая власть в регионе после распада СССР, предприняла ряд шагов, чтобы вернуть себе это могущество: было создано СНГ.

Как одна из важнейших стран России в регионе, Россия исследуется в конкретных «аспектах» ее отношений с Грузией, поскольку проекты Грузии по добыче нефти и газа находятся на транзитном пути. Также анализируется новая доктрина безопасности, сформированная Путиным.

В отношениях России с Арменией на Южном Кавказе Армения считается "вассалом" России в экономическом, политическом и военном отношении.

Отмечается, что политика России в отношении Азербайджана отличается от смены правительства, отмечается, что после прихода к власти президента Гейдара Алиева напряженность в азербайджано-российских отношениях снизилась. Россия, которая пытается удержать Азербайджан под своим влиянием из-за его природных ресурсов и выгодного географического положения, также поддерживает Армению в нагорно-карабахском конфликте. Однако некоторые недавние военные операции, особенно события апреля 2016 года, показали, на что способна военная мощь азербайджанской армии. Азербайджан проводит взвешенную и осторожную политику и своевременно предпринимает быстрые дипломатические шаги. Сегодня правительство Азербайджана прилагает все усилия, чтобы сохранить стабильность, добиться развития во всех областях и освободить свои земли от оккупации.

Ключевые слова: Южный Кавказ, Россия, Азербайджан, Грузия, Армения геополитический, геоэкономический, конкуренция

Summary

The article examines Russia's position on the influence of geopolitical entities in the South Caucasus region. It is noted that the rich energy resources and geostrategic importance of the CG accelerate the competition of the major powers in the region. Among other actors in the region, the United States and Russia are competing. Russia has taken a number of steps to maintain its power in the region, but as a result of misguided policies, anti-Russian forces in the Caucasus have grown stronger and pro-US. Russia, which lost power in the region after the collapse of the USSR, has taken a number of steps to regain that power: the CIS has been established.

As one of Russia's most important countries in the region, Russia is being investigated in specific "aspects" of its relations with Georgia, as Georgia's oil and natural gas projects are on a transit route. The new security doctrine formed by Putin is also analyzed.

In Russia's relations with Armenia in the South Caucasus, Armenia is considered to be Russia's "vassal" economically, politically and militarily.

It is noted that Russia's policy towards Azerbaijan differs from that of the changing government. It is noted that after the coming to power of President Heydar Aliyev, tensions in Azerbaijani-Russian relations have decreased. Russia, which is trying to keep Azerbaijan under its influence due to its natural resources and favorable geographical position, also supports Armenia in the Nagorno-Karabakh conflict. However, some recent military operations, especially the events of April 2016, have shown what the military strength of the Azerbaijani army is capable of. Azerbaijan has a balanced and prudent policy, and makes quick diplomatic moves in a timely manner. Today, the Azerbaijani government is working hard to maintain stability, achieve development in all areas and liberate its lands from occupation.

Keywords: South Caucasus, Russia, Azerbaijan, Georgia, Armenia, geopolitical, geoeconomic, competition

Giriş

Cənubi Qafqaz uzun müddətdir aparıcı dövlətlərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Böyük Britaniya, Fransa və Almaniya XIX əsrdən başlayaraq bir-birinə mane olmayan rəqabətlə burada güclü mövqə tutmuşlar. SSRİ-nin dağılmasından sonrakı mərhələ üçün geosiyasi mübarizə baxımından yeni bir meydan xüsusiyyəti qazanan Cənubi Qafqaz da hal-hazırda ekstradisiya edilən regiondan kənar oyunçuların sayı artmış və dünyanın digər bölgələrindən daha çox olmuşdur. Burada müasir dünya qüvvələrinin bütün aparıcı mərkəzləri, xüsusilə Xəzəryanı ölkələrin bütöv birliyi, Mərkəzi Asiyanın bəzi dövlətləri də fəaliyyətlərini artırmaqdadırlar. Cənubi Qafqaz da geosiyasi məkanının formalaşmasına dünya enerji təhlükəsizliyində xüsusi rola malik enerji resurslarının və nəqliyyat infrastrukturunun mövcudluğu, elmi-texniki, kadr potensialının və s. bu kimi daxili faktorlar, eləcə də fəvqəldövlətlərin region uğrunda, onlara məxsus şirkətlərin isə enerji resurslarının hasilatı üzrə mübarizəsi kimi xarici faktorlar təsir etməkdədir.

Cənubi Qafqazın coğrafi mövqeyi və **geosiyasi** potensialını dəyərləndirərkən qeyd edək ki, o, **Qərb-Şərq** istiqamətində tez-tez sözdə Balkan və Cənub-Şərq Avropa ölkələrini, xüsusilə də Cənubi Qafqazın və Mərkəzi Asiya ölkələrini əhatə edən Aralıq dənizi, Qara dəniz və Xəzər regionunun mərkəzi hissəsi kimi qəbul edilir. Xəzər regionu bilavasitə beş sahiləyən dövlətin ərazisi kimi qiymətləndirilsə də regionun sərhədinin dəyişkən, hərəkətli olmaqla təsərrüfat-iqtisadi anlam kəsb etməsi ifadə edilir. Həmçinin region genişləndirici təfsir edilməklə Qafqaz dövlətlərini, Mərkəzi Asiyayı, Rusiyayı və s. əhatə edir. Qafqaz isə şimaldan Rusiyayı, cənubdan isə Azərbaycanı, Ermənistanı və Gürcüstanı birləşdirməklə Qara dənizlə Xəzərdən ibarət subregion formalaşdırır. Bu halda regional enerji dəhlizlərinin formalaşdırılmasında iştirak edən qonşu dövlətlər də regional təhlükəsizliyin aktorlarına çevrilirlər. Bunlardan Türkiyə, Gürcüstan, Ermənistan, Ukrayna, Çin, Pakistan, Tacikistan, Qırğızıstan və s. qeyd edilməlidir. Eləcə də SSRİ dağılıqdan sonra zəngin neft-qaz ehtiyatları olan Qazaxıstan, Azərbaycan, Türkmənistan, zəngin uran, neft-qaz resurslarına malik Özbəkistanın da qlobal energetika diplomatiyasına daxil olması digər dövlətlərin də bu regionun enerji resurslarına maraqlarını artırdı. Bu vəziyyət Cənubi Qafqazın qlobal geosiyasi vəziyyətdəki əhəmiyyətini və unikallığını şərtləndirən başlıca amillərdəndir.

Göründüyü kimi Cənubi Qafqazın zəngin enerji resurslarına malik olması onun geostrateji əhəmiyyəti ilə yanaşı, bu bölgədəki böyük dövlətlərin rəqabətini sürətləndirir. Xüsusilə Xəzər enerji qaynaqlarının işlənməsi və dünya bazarlarına çıxarılması üzərində Avropa və ABŞ-ın maraqlarının üst - üstə düşməsi səbəbiylə dövlətlər rəqabətdədirlər. Bu araştırmada Cənubi Qafqaz geosiyasi məkanında böyük dövlətlərin yürütdükləri siyasəti, tutduqları mövqeyi, maraq və hədəflərini Rusiya Federasiyası üçün ayrıca olaraq qısa şərh etməyə çalışacağıq.

Rusiya və Cənubi Qafqaz

SSRİ-nin dağılması ilə Cənubi Qafqaz regionunda super dövlətlərin rəqabəti hər üç ölkənin xarici siyasət istiqamətlərinə təsirini göstərmişdir. Svante Kornelin fikrinə görə Cənubi Qafqaza nəzarət etmək Rusiyaya geosiyasi cəhətdən vacib region hesab edilən Mərkəzi Asiyaya Qərb dövlətlərinin təsirinə nəzarət etməyə imkan verir [11, 331–332.]. Bölgədə ən güclü rəqabət ABŞ və Rusiya arasındadır və Rusiya Qafqazda öz maraqlarını asanlıqla buraxmaq istəmir. Yürüdülməyən bu yanlış siyasət bölgə xalqına Rusiyaya qarşı əks reaksiyasına səbəb olmuşdu. Abxaz-gürcü və Azərbaycan-Ermənistan müharibəsində görsənən və

görsənməyən bir tərəf olan Rusiya regionda saxladığı və saxlamaq istədiyi əsaslar üzündən bölgə xalqlarına fərqli yanaşmışdı. İlk on ildə Rusiya CQ-da artan anti Rusiya və ABŞ-a simpatiya yolundakı cəhdləri qarşısını almağa çalışmış, bu səbəblə də 1999-cü ilin noyabr ayında prezidentlər H.Əliyev, E.Şeverdnadze və R.Koçaryanı Moskvaya dəvət edərək ABŞ-a Cənubi Qafqazda halə də təsirli güc və nüfuz sahibi olduğu mesajını verməyə çalışmışdır [3].

11 sentyabrdan əvvəlki hadisələri qısa xülasə etsək görərik ki, Rusiya Qafqazda özü ilə bərabər vahidlərin varlığını qəbul etmək [1, 321], eləcə də öz cənub sərhədlərini qorumaq və Qafqazdakı mövcudluğunu göstərmək üçün öz əsaslarından imtina etmək istəməmişdi. SSRİ dağıldıqdan sonra Rusiya Baltik və Balkanlarda idarəni tamamilə itirmiş, Qafqazda, Orta Asiyada da Türkiyə, İran başda olmaqla regional və global güclərin təsiriylə bu ölkələrin üzərində tam hakimiyyət qura bilməmiş və ölkə kiçildikcə sabitlik azalmışdır. Odur ki, hakimiyyət xarici gücləri ölkə içindəki qeyri-sabit bölgələrdən uzaq tutmaq istəmiş, həmçinin öz mənfəətləri baxımından Türkiyə ilə Orta Asiya arasında bir coğrafi bufer zona meydana gətirməyi əhəmiyyətli bir mövzu olaraq görmüşdür. Rusiya regiondakı qeyri-sabitliyi öz maraqları üçün dəyərləndirərək Gürcüstanın MDB-nin tərkibində qalmasında və öz hərbi bazalarının Gürcüstanda saxlamağa cəhd etdi. Azərbaycan və Gürcüstan NATO ilə yaxınlaşmağa və Rusiyanın regionda hərbi iştirakını balanslaşdırmağa çalışdılar. Bu iki ölkədə ortaya çıxan yeni siyasi hərəkatlar Sovetlər Birliyindən ayrılaraq müstəqil, demokratik dəyərlərə bağlı müasir bir dövlət qurma hədəfinə yönəldikən, Ermənistan azad xarici siyasət yürüdə bilməyərək Rusiyanın təsiri altında müstəqilliyini davam etdirməyə qərar verdi. Nəticədə Qərbbə inteqrasiya etmək istəyən Gürcüstan və Azərbaycan öz ərazilərinin əhəmiyyətli bir hissəsində nəzarəti itirdilər. Regionda keçmiş hakimiyyətini bərpa etmək və eləcə də regiondan kənar güclərin müdaxiləsinin qarşısını almaq və ya azaltmaq məqsədi Rusiya özünün əhəmiyyətli bir aktor olduğunu göstərdi: Azərbaycanın 20 % ərazisi Rusiyaya arxalanan ermənilər tərəfindən işğal edildi.

Rusiyanın xarici siyasətində “Yaxın Ətraf” doktrinası

Müstəqilliyini qazanmış ölkələr və bu ölkələri təsir sahəsinə çevirmək istəyən regional və qeyri-regional qüvvələr arasında mübarizə Cənubi Qafqazda yeni parametrlər ortaya qoydu. RF-nın xarici siyasət davranışlarını təşkil edən Təhlükəsizlik Doktrinaları və Avrasiya-Atlantik baxışları RF-nın Cənubi Qafqaz dövlətləri ilə əlaqələrini müəyyən etdi. 1993-cü ildə Avrasiyalıların təsiri ilə elan edilən və Rusiyanın xarici siyasətini formalaşdıran “Yaxın Ətraf” doktrinası Rusiyanı əhəmiyyətli strateji və iqtisadi maraqlarının olduğu Cənubi Qafqaz regionunda yenidən fəaliyyət qurma strategiyasına yönəltdi. RF Milli təhlükəsizlik strategiyasında Cənubi Qafqaz “Yaxın Ətraf” olaraq qəbul edilmiş və bu bölgələrə ediləcək hər hansı bir cəhdin öz təhlükəsizliyini birbaşa təhdid edən səbəb sayılacağı göstərilmişdir [21].

Rusiya, Cənubi Qafqaz ölkələrini yenidən Moskvanın strateji trayektoriyasına daxil olmasını təmin etmək üçün bir neçə addım da atdı. 8 dekabr 1991-ci ildə Minsk şəhərində Rusiya, Ukrayna və Belarusun rəhbərləri - B.Yeltsin, L.Kravçuk və S.Şuşkeviç tərəfindən imzalanmış “Belovejsk sazişi” əsasında MDB təsis edildi. Moskva DQ müharibəsində erməniləri yenidən dəstəkləməklə Azərbaycanı MDB-yə üzv olmasına məcbur etdi [8, 26]. *Lakin bir müddət sonra* hərbi siyasət məsələlərinin birlikdə koordinasiyası ilə bağlı çətinliklər ortaya çıxır. 1995-ci ildə Belarusda Yeltsinin başçılığı keçirilən zirvə toplantısının iştirakçıları Tacikistanda və Abxaziyadakı MDB sülhməramlı qüvvələrinin mandatını genişləndirənlər də Azərbaycan, Moldova, Türkmənistan, Özbəkistan və Ukrayna xarici sərhədlərin birgə müdafiəsi və insan hüquqları üzrə ümumi konvensiya haqqında sazişə qoşulmaqdan imtina edir [22]. Bu müqaviləyə məcbur edilməkdə məqsəd respublika ölkələrinin gələcək işğalı üçün hüquqi əsasın hazırlanması idi [9,7].

Rusiyanın Cənubi Qafqazda regional siyasətini müəyyən edən ən vacib amillərdən biri enerjidir. Rusiya regionun enerji ehtiyatları, neft və qaz boru kəməri marşrutlarını nəzarət etmək istəyir. Bu gün bu səhnədə onunla yanaşı ABŞ, AB, Türkiyə və İran da iştirak etməkdədir.

Gürcüstan, RF ilə ən uzun sərhədə sahib Cənubi Qafqaz respublikasıdır. Sovetlər dağıldıqdan sonra Ukraynanın müstəqillik əldə etməsi ilə Rusiya Qara dəniz flotunu yerləşdirə biləcəyi dərin suların məhrum oldu və yalnız bir neçə yüz kilometrlik sərhədi qaldı. Bu suların geniş bir hissəsinin də Gürcüstanı aid olması, eləcə də Gürcüstanın neft və təbii qaz layihələrinin tranzit keçid yolu üzərində olması Gürcüstanı strateji mövqeyini artırdığından Rusiya Gürcüstanla münasibətlərinə xüsusi “aspekt”lərdə yanaşdı. Ərazi bütövlüyünü təhdid edən Abxaziya və Osetiyadakı separatçı hərəkatlar Rusiya tərəfindən asanlıqla manipule

edildilər. Moskva, Cənubi Qafqazda Qərbə inteqrasiya edən Gürcüstanı təbii qaz qaynaqlarından məhrum edərək, Ermənistanla strateji əməkdaşlığın gücləndirdi.

Rusiyanın xarici siyasətində yer alan “Yaxın Ətraf” doktrinasına görə, Gürcüstan Qafqazda strateji mövqeyə malik olan mühüm ölkədir. Bununla Rusiya dolayısı yolla Gürcüstan da daxil olmaqla Qafqaz ərazisində olan regional problemlərin Rusiyadan başqa hər hansı bir dövlət tərəfindən həll edilə bilməyəcəyini ifadə etmək istədi.

1999-cu ilin sonunda hakimiyyətə gələn Vladimir Putin Rusiyanın daxili və xarici siyasətini radikal olaraq dəyişdi və xarici siyasətdə edəcəyi təməl üstünlükləri rusların və Rusiyanın yaxın və uzaq ətrafdakı maraqlarının qorunması olmasını bildirdi [19]. Putinin prezidentlikdən əvvəl söylədiyi sözlər, 10 yanvar 2000-ci ildə elan edilən yeni təhlükəsizlik doktrinası ilə rəsmi olaraq formalaşdı [4, 315.]. Doktrinada göstərilir ki, Qara dəniz donanmasının gələcək bölgüsü də Rusiyaya müəyyən bir təhlükə törədir. Donanmanın bölüşdürülməsi Qara dəniz hövzəsində Türk Donanmasının kəskin şəkildə güclənməsinə səbəb olacaq və Rusiyanın Aralıq dənizi zonasında kifayət qədər əməliyyat rejimi təmin etməsinə imkan verməyəcəkdir [21]. Bu Rusiyanın uzaqgörən xarici siyasətəndin xəbər verir.

2018-ci ilin dekabrında Türkiyənin Cənubi Qafqaz regionunun və Rusiyanın dəniz sahillərinin yaxınlığında yeni hərbi baza qurması Rusiya siyasi çevrələrində bu hərbi obyektin dünya konyunkturasının dəyişməsi halında Rusiyanın maraqlarına nə dərəcədə təhdid yarada biləcəyi sualı ilə gündəmə gəldi. Moskva siyasilərinin fikrincə, Türkiyənin Qara dənizdə baza tikməsi Rusiya ilə Ukraya arasında münaqişənin getdikcə kəskinləşdiyi, habelə Qərbin regionda mövqelərini möhkəmləndirməyə can atdığı bir vaxta təsadüf edir. Onun fikrincə Türkiyə Qara dənizə nəzarət uğrunda gələcək mübahisələrdə daha tutarlı mövqeyə malik olmaq istəyir. Ona görə də Türkiyənin Qara dənizdə donanmasını gücləndirəcəyini gözləmək lazımdır [24].

Rusiyanın bu təhlükəsizlik doktrinası onun Orta Asiya və Qafqazda fəaliyyətini artırırsa da 11 sentyabr 2001-ci ildən sonra bu fəaliyyət dəyişdi. ABŞ Rusiya sərhədlərinə yaxın bölgədə bazalarını meydana gətirdikdən sonra Qafqaza doğru da yayılmağa başlamışdır. Rusiyanın Cənubi Qafqazdakı ən böyük bazaları Ermənistanda və Gürcüstanda mövcud olmuşdur. Gürcüstan bunu öz müstəqilliyi və ərazi bütövlüyünə təhlükə kimi qəbul edirdi. 2004-cü ildə Gürcüstanda prezident seçilən Mixail Saakaşvili, “Rusiya, Gürcüstanın tarixində mənfəət rol oynadı” və “Moskvanın Gürcüstanın müstəqil bir ölkə olduğunun dərk etməsi lazımdır” şərhini verdi [7].

31 May 2002-ci il tarixli RF “Rusiya vətəndaşlığı haqqında” Qanun qəbul etdi. Qüvvədə olan 28 noyabr 1991-ci il tarixli vətəndaşlıq qanunu köhnə sovet respublikalarında yaşayan və rus vətəndaşlığına keçmək istəyənlərə çətinlik çıxarmadan vətəndaşlıq imkanını təmin edirdi. Yeni qanun isə rus vətəndaşlığına keçid prosedurasını köhnəsilə müqayisədə çətinləşdirirdi. Yeni vətəndaşlıq qanunu rus dilli vətəndaşlarının ikinci bir vətəndaşlıq əldə etməsi imkanını tanıyır, ancaq rus vətəndaşlığına keçənlərin köhnə vətəndaşlığını tərk etməsini nəzərdə tuturdu.

Gürcüstana görə RF-na yeni vətəndaşlıq qanunu dolayısı yolla onun suverenliyini və ərazi bütövlüyünü hədəf almış və iki bölgənin ondan ayrılmasına yönəldiyindən Rusiyaya nota göndərdi. Bu qanundan sonra Cənubi Osetiyada əhalinin 40% -i, Abxaziyada yaşayanların üçdə biri rus pasportuna sahib oldu. Gürcü səlahiyyətliləri soydaşlarının hüquqlarının müdafiəsini qonşu ölkələrin daxili işlərinə qarışmaq mənasını verməyəcəyini ifadə etdilər. Viza rejiminə keçildikdən sonra Rusiyanın yeni vətəndaşlıq qanunu qarşılıqlı əlaqələrə mənfəət təsir edən səbəb oldu [5, 242-243].

Vladimir Putinin prezident seçildikdən sonra Moskva ilə Tiflis arasındakı gərginlik həm Rusiya, həm də Gürcüstan üçün qarışıq nəticələrə gətirib çıxardı. Hər iki tərəf öz problemlərini fərqli perspektivlərlə əlaqələndirdi. Moskva enerji, hərbi bazalar, viza rejimi və beynəlxalq terrorizm mövzularındakı öz mövqeyini Gürcüstana açıqca qəbul etməyə çalışırdı. Belə bir mövqe Gürcüstanın Qərb yönü bir xarici siyasət tutmasını gücləndirdi. Azərbaycan əməkdaşlıq yolunda bölgə ölkələri ABŞ və Rusiya ilə balanslaşdırılmış siyasət izlədiyi halda Gürcüstan ABŞ-a yaxınlaşma siyasətini açıq və sərt tərzdə icra etməkdədir. Odur ki, bölgədə sabitliyi bərpa edən siyasətlər inkişaf etdirilərkən Moskvanın Gürcüstan və digər qonşuların da maraqlarını nəzərə alması lazımdır. Rusiyanın “Yaxın Ətraf”ında təsirli ola bilməsi üçün Tbilisi ilə əlaqələrini gücləndirəcək addımlar atması məqsədəuyğundur.

Ermənistanısa Rusiyanın iqtisadi, siyasi və hərbi yardımı olmadan ayaqda qala bilməyəcəyini bilir və onun “vassal” olmaqda davam edir. Erməni siyasi elitasına Rusiyanın dəstəyi olmadan Ermənistanın davam edə bilməyəcəyi fikri üstünlük təşkil edir. Bu fikirlərin ermənilər tərəfindən qəbul olunmasında ən vacib amillər:

müstəqillik sonrası ciddi iqtisadi problemlərlə qarşılaşma, DQ müharibəsinə başlamaları, Türkiyəyə topraq iddiasında olmaları və sözdə yalancı soyqırım təbliğatı və qonşu dövlətlərin topraqları hesabına ərazilərinin genişləndirilməsi siyasəti ilə açıqlana bilər. 1980-ci illərin sonundan etibarən Ermənistan XX əsrdə ikinci dəfə olaraq öz genişlənmə siyasətini həyata keçirməyə başlayıb və bununla da regionda sabitliyi və təhlükəsizliyi ciddi təhlükə altına atıb. Bütünlükdə Ermənistan, “Rusiyanın strateji ortağı” statusunu da itirməyə niyyətli deyil. Onun, xarici siyasətinə təsir edən ünsürlərin iradələrini və sonsuz dövrü olan asılılıq zəncirini qırması işğalçı bir dövlət olduğu müddətcə mümkünsüzdür.

Rusiyanın Cənubi Qafqazda Azərbaycana qarşı yürütdüyü regional siyasətinin dəyərləndirilməsi Azərbaycanda dəyişən iqtidarların yaratdığı şəraitdən asılı olaraq dörd fərqli: Ayaz Mütəllibovun, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi [AXC], Heydər Əliyev və İlham Əliyev dövründə təhlili məqsədəuyğundur. Rusiya əvvəlcə, cənub sərhədində iqtisadi baxımdan digər Cənubi Qafqaz dövlətlərindən güclü və üzü Qərbə istiqamətlənən bir Azərbaycanın meydana gəlməsini istəmirdi. Çünki ABŞ-ın belə bir Azərbaycanla Orta Asiya, Şimali Qafqaz və Volqa çayı hövzəsinə qədər təsirinin yayılması gözlənilən ehtimal idi [10, 96].

1991-ci il oktyabrın 8-də müstəqilliyini elan edən Azərbaycanda prezident vəzifəsinə yerinə yetirən Ayaz Mütəllibov RF-na istiqamətli siyasəti çərçivəsində müxalifətin etirazına baxmayaraq, 21 dekabr 1991-ci il tarixli Almaata Deklarasiyasını imzaladı. Ancaq müxalifətin təsiri ilə milli məclis bu müqaviləni təsdiqləmədi. Rusiya ilə münasibətlərini xarici siyasətin ən vacib elementi hesab edən A.Mütəllibov, xüsusən də Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün bu ölkədən dəstək gözləyirdi [3, 289]. Lakin hər şeyə rəğmən 26 fevral 1992-ci ildə rus ordusunun ermənilərə dəstəyi ilə Xocalı soyqırımını baş verdi. Soyqırımdan sonra 6 mart 1992-ci il tarixində Mütəllibov müxalifət tərəfindən istefaya məcbur edildi və konstitusiyaya görə 18 may 1992-ci ilə qədər vəzifənin icrası MM-in sədri Yaqub Məmmədova keçdi. Y.Məmmədov Rusiya ilə əlaqələrində xüsusilə də MDB çərçivəsində əlaqələrin inkişaf etdirilməsi mövzusunda ehtiyatlı və məsafəli davranmışdır. Mütəllibov tərəfindən MDB-yə üzvlük haqqında 21 dekabr 1991-ci ildə imzalanmış razılaşma bu dövrdə Azərbaycan Parlamenti tərəfindən təsdiqlənməmişdir.

1992-1993-ci illər arasında Azərbaycan prezidenti Əbülfəz Elçibəyin hakimiyyəti dövründə, MDB-yə üzvlüklə əlaqədar olaraq 7 oktyabr 1992-də Azərbaycan Parlamentində rədd qərarı çıxmış, rus ordusunun Azərbaycandan çıxarılması istənilmişdir. Ə.Elçibəy dövründə Rusiya ilə münasibətləri iki bərabər bir ölkə kimi qurmaq ən vacib məqsədlərdən biri idi. Belə ki, Sovet hərbi hissələri Azərbaycan ərazisindən çıxarıldı [13, 34]. Hərbi bazaların çıxarılması, Rusiyanın bölgədə üstün mövqe tutmasını zəiflətdi. Bu da qərb dövlətləri ilə əlaqə yaradılması zamanı Azərbaycanın daha çox azadlıq və təzyiqa qarşı çıxma biləcəyini nəzərdə tuturdu. Hərbi bazaya malik olmayan Rusiya Azərbaycanda diplomatiya yolu ilə effektivliyini yaratmaqda çətinlik çəkdi. Azərbaycanda rus qoşunlarının çıxarılması Gürcüstanı da buna təşviq etdi. Rusiyanın bu dövrün regional siyasətləri nə aktiv, nə də yaradıcı oldu [14]. Həmin vaxtlar Rusiya Azərbaycana qarşı mövqeyini dəyişdirməyə başlamış, 1992-ci ildə ilk dəfə Rusiya xarici işlər naziri Kozırev Azərbaycanı gəlmiş və Rusiya, Azərbaycanı rəsmən tanıyan 108-ci ölkə olmuşdur.

1993-cü ilin iyun ayında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə Azərbaycan-Rusiya münasibətlərində gərginlik azalmağa başladı. Rusiyanın Azərbaycan üzərindəki təzyiqlərini azaltmaq, Gəncə üsyanında, Lənkəran şəhərində elan edilən Talış-Muğan Respublikası probleminin həllində və xüsusilə Qarabağ müharibəsində Rusiyanın tərəfsizliyini və ya müsbət müdaxiləsini təmin etmək məqsədilə Rusiyaya bəzi güzəştlər edildi. Prezident H.Əliyev Milli Məclisdəki ilk çıxışında Rusiya ilə əlaqələrə əhəmiyyət verilməsinin gərəkliliyini ifadə edərək Rusiyanı sakitləşdirməyə çalışdı.

H. Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə 1993-cü il iyunun 22-də Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Qərb şirkətlərinin fəaliyyəti dayandırıldı və bank hesabları donduruldu. Xüsusilə, Ermənistanın Rusiyanın dəstəyi ilə Azərbaycan topraqlarını işğal etməsini dayandırmaq və işğal altındakı torpaqları qurtarmaq üçün, Rusiyanın bu mövzudakı siyasətini dəyişdirmək istəyən H. Əliyev öz uzaqgörən siyasəti ilə 1993-cü ilin yazında Rusiyaya səfəri zamanı prezident Yeltsen və digər səlahiyyətliyə Azərbaycanın MDB ilə yaxşı əlaqələr quracağını və iştirak edəcəklərini söylədi. 20 sentyabr 1993-cü ildə Azərbaycan Parlamenti MDB ilə üzvlük razılaşmasını təsdiqlədi [2, 179-180].

1993-cü ilin oktyabr ayına qədər davam edən hücumlarda Ermənistan tərəfindən Azərbaycan torpaqlarının işğal olunmasına H.Əliyev administrasiyasının apardığı siyasət son qoydu [3, 293]. Rusiya Azərbaycana qarşı siyasətini dəyişməmişdən əvvəl, Azərbaycan 1994-cü ilin əvvəlində Qərb üz tutmuş və Qərbin neft şirkətləri ilə danışıqlara başlamışdır. H.Əliyev Ə.Elçibəydən fərqli olaraq Azərbaycan üçün balanslı xarici siyasət strategiyası inkişaf etdirərək həm Türkiyə, həm Qərb ölkələri və həm də Rusiya ilə iqtisadi əməkdaşlıq

sahələrini genişləndirdi. 1996-cı il fevralın 18-də Moskvada Azərbaycan neftinin RF ərazisindən keçməklə Qara dənizin Novorossiysk limanına nəql olunması haqqında imzalanmış müqavilədə Rusiya öz mövqeyini obyektivləşdirərək müqavilənin 2-ci bəndində qəbul edirdi ki, Azərbaycan neftinin sahibi deyildir və Azərbaycan neftinə mülkiyyət hüququ bu neftin istehsalçısına məxsusdur. Bu o dövr üçün Azərbaycanın “Yeni neft strategiyası”nın əldə etdiyi mühüm uğuru idi [23].

Xəzərin Azərbaycan sektorunda yerləşən Şahdəniz qaz perspektiv sahəsinin kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında saziş 1996-cı il iyunun 4-də imzalandı, 17 oktyabr 1996-cı ildə ratifikasiya olundu. Layihədə Rusiyanın LUKoil şirkəti 10% paya sahib oldu. Şahdəniz konsorsiumu müqaviləsi və Qazaxıstanın beynəlxalq neft və qaz şirkətləri ilə imzalanmış digər razılaşmalarından sonra Rusiya “acı gerçəklik” ilə üz-üzə gəldi və Xəzərin statusu ilə bağlı mövqeyini bir qədər dəyişdirdi [12, 8].

Rusiya ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələrdə gərginlik yaradan hadisələrdən biri də Çeçenistan mövzusu idi. Rusiya hakimiyyəti Azərbaycanın Çeçenistana kömək etdiyini iddia etdi. Əslində, Rusiya, “Qafqaz Evi” yaradılması ideyası səbəbiylə 1991-ci ildən bəri Azərbaycana qarşı acıqlı mövqedə idi. İdeya ümumi bir dam altında Qafqaz xalqlarının toplanması və təşkilini nəzərdə tuturdu. Bu çərçivədə, Rusiyanın rəsmi sərhədləri içərisində olan Şimali Qafqaz xalqları da əlaqədar yığıncaqlara qatıldı [2, 183]. Rusiya və Çeçenistan arasında 1996-cı ildə imzalanan Xasavyurt müqaviləsi ilə Rusiya-Azərbaycan əlaqələrində çeçen məsələsi gündəmdən çıxarıldı və Rusiyadan Azərbaycana tətbiq olunan iqtisadi embarqo tədricən aradan qaldırıldı [2, 184.]

Azərbaycan neft ehtiyatları ilə Rusiya üçün çox vacib ölkədir. Bu dövr Yeltsen administrasiyasında mühüm şəxs olan Andranik Miqranyan¹ köhnə sovet respublikalarının Rusiyanın həyati vacib sahələri olduqlarını və bu ölkələrin öz aralarında və ya üçüncü bir ölkə ilə rusların ələhinə ittifaq yaratmasına icazə verilməməsinin zəruri olduğunu ifadə etmişdir [6, 398.]. Bununla Rusiya “Yaxın Ətraf”ında strateji ağırlığını hiss etdirmək istəmişdir. RF-nın MTK-da deyilir ki, “RF-nın milli təhlükəsizliyini təmin etmək maraqları müvafiq şərtlər altında, dünyanın strateji əhəmiyyətli bölgələrində Rusiyanın hərbi iştirakının vacibliyini müəyyən edir [20]. Xarici siyasətdə “Yaxın Ətraf” strategiyası Putin dövründə də davam edir, xarici siyasət prioritetləri MDB üzvü olan dövlətlərlə ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsini və Rusiyanı birləşdirən MDB daxilində inteqrasiyanın daha da gücləndirilməsini nəzərdə tutulması vurğulanmaqla, bölgənin RF-nın həyati bir maraq sahəsi olduğu olduğu mesajı verilir [18]

1999-cu ilin avqustunda Çeçenistanda bəzi birliklərin Dağıstana hücum etməsi Rusiya-Azərbaycan münasibətlərində “çeçen” məsələsini yenidən gündəmə gətirdi. Bu dövrdə Rusiya, bir tərəfdən Azərbaycandan “beynəlxalq terrorizmlə mübarizə” mövzusunda dəstək istəyərkən, digər yandan Azərbaycanın çeçenlərə dəstək verdiyini ifadə etmişdir [6,399-400]. Çeçenistan haqqında Azərbaycan rəsmiləri Rusiya tərəfindən özlərinə yönələn günahlandırmaqları aradan qaldırdılar [2,186].

Rusiyanın xarici siyasətində Azərbaycana aid əsas siyasət və strategiyalar hakimiyyətə gələn prezidentlərin mövqələrinə görə dəyişkən olmuşdur. Belə ki, prezident Putinin Azərbaycan siyasəti Prezident Yeltsenin Azərbaycana qarşı emosional siyasətindən fərqləndi. Rusiya bütün bu inkişafardan sonra, enerji və təhlükəsizlik mövzularında Azərbaycan ilə rəsmi dialoqa girmiş, vəziyyəti yaxşı qiymətləndirərək, Bakıya hərbi tərəfdaşlıq təklif etmiş və bu səbəbdən Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsində daha müsbət bir yanaşma göstərəcəyini ehyam etmişdir. Regionda əhəmiyyətli imtiyazlar əldə edə biləcəyini düşünən prezident Putin, 2001-ci ilin yanvar ayında siyasətini daha effektiv etmək üçün Bakıya gəldi. O müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycana səfər etmiş RF-nın ilk prezidenti olmuşdur [6, 653-654.]. Danışıqlar nəticəsində nəqliyyat və telekommunikasiya, vergi xidməti, mətbuat nümayəndələri arasında qarşılıqlı statusun müəyyənləşdirilməsi, fəvqəladə hallarda əməkdaşlıq, təhlükəsizlik xidmətlərinin qarşılıqlı əməkdaşlığı, Zığ və Hövsan neft yataqlarının birgə işlənməsi, Xəzərdə əməkdaşlıq məsələləri müzakirə olunmuşdur. Bakı Deklarasiyasında, xüsusən Rusiyada, Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji sektorlarında uzunmüddətli iqtisadi əməkdaşlıq və Azərbaycanın Şimali-Cənubi tranzit neft xətti ilə dünya bazarlarına neft nəqli və Azərbaycanda digər birgə layihələrin inkişafı maraq göstərildiyi ifadə edildi [25].

Prezident V.Putinin Azərbaycana səfəri zamanı Azərbaycan Prezidenti H. Əliyevlə Xəzərin statusu ilə bağlı birgə bəyanat imzalanmışdır. Bu birgə bəyanatda həm Rusiyanın, həm də Azərbaycanın əhəmiyyət verdiyi məqamlar bərabər şəkildə qeyd edilmişdir. Bu sənəd ilə Rusiya tərəfi bir daha “orta xətt prinsipi” ilə bölgünü qəbulunu digər dövlətlərə (İran və Türkmənistan) də təklif etmiş olurdu [17]. Lakin Azərbaycan hakimiyyəti BTC neft boru kəmərinə alternativ olacaq layihələrə baxmadıqlarını açıq bildirir [6, 652-653 s]. Səfər zamanı

¹ 1992-ci ildə Rusiya Ali Soveti Xarici İşlər Komitəsinin baş məsləhətçisi, 93-cü ildən Prezident Şurasının üzvü

Qafqazda təhlükəsizlik məsələləri sazişi də imzalanır. Prezident V.Putin 1990-ci il yanvarın 20-də Sovet İttifaqının Bakıda müdaxiləsi nəticəsində azadlıq uğrunda şəhid olanların və Ermənistan-Azərbaycan müharibəsində həlak olanların şəhidlərin dəfn edildiyi Şəhidlər Xiyabanına çələng qoyur [10, 97].

V.Putinin Azərbaycana səfəri nəticəsində Rusiyanın CQ siyasətində yeni bir dövrə başlayır. İki ölkə arasında hərbi əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişafı qərarını Gürcüstanın Müdafiə və Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri G. Baramidze “Rusiya Azərbaycanla” olan əlaqələrimizi pozma üsulunu tapdı ifadəsilə şərh edir [5, 235]. Lakin Azərbaycan balanslı siyasət yürütdüyündən mövcud durumun bu şəkildə dəyərləndirilməsi yanlışdır.

2001-ci ildə Azərbaycanın müdafiə naziri Rusiya müdafiə naziri ilə Moskvada görüşü zamanı Qəbələ radiolokasiya Stansiyasının icarə müddəti müzakirə olunur. Rusiya tərəfi kirayə müddətinin ən azı 20-25 il uzadılmasını tələb edir. Lakin, Azərbaycan satansiyanın bitki aləminə, ətraf mühitə çirkləndirməyə səbəb olduğunu göstərərək bu təklifə baxmamışdır. Azərbaycan mülkiyyətində olan bu stansiya 2002-ci ildə imzalanmış müqaviləyə uyğun olaraq Rusiya ildə 7 milyon dollar icarə haqqı ödəməklə 2012-ci ilə kimi icarəyə verir. Nəhayət 2012-ci ilin dekabrında Rusiya, tərəflər arasında icarə dəyəri ilə bağlı razılıq əldə edilmədiyinə görə Qəbələ RLS-də fəaliyyətini dayandırır.

2008-ci ildə Rusiya-Gürcüstan müharibəsi Rusiyanın bölgədəki yeni təsir gücünü göstərdi və bu Rusiya-Azərbaycan əlaqələrinin iqtisadi siyasətində əks olundu. Rusiyanın “Lukoil” şirkəti 2008-ci ildə Azərbaycanın qaz və neft ehtiyatlarının istismarında rol oynamağa başladı. Bu müharibədən sonra Azərbaycan bir daha Rusiya ilə münasibətlərini nəzərdən keçirərək NATO və AB ilə bağlı siyasətində ehtiyatlı davrandı [15, 35].

Prezident İlham Əliyev Rusiyanı DQ münaqişəsinin həlli məsələsində və xarici siyasətdə vacibliyini dəyərləndirir, bütün sahələrdə Rusiya ilə iqtisadi və siyasi əlaqələrin daha da inkişafına diqqət yetirir.

Nəticə

Ümumilikdə belə nəticəyə gəlmək olar ki, əgər Azərbaycan Respublikası Rusiyanın təsiri altında olarsa, Qərbin Xəzər regionuna təsirinin qarşısı alınar. Digər tərəfdən Azərbaycan coğrafi cəhətdən Türk dünyasının mərkəzindədir. Azərbaycan təsir altında saxlamaqla Türkiyə ilə daha yaxın əlaqələr qurulmasının qarşısı alınır. Rusiya, Xəzər bölgəsindəki iqtisadi maraqlarını qorumaq, eyni zamanda da bölgənin quru, hava, rabitə və dəniz yolları üzərində söz sahibi ola bilməsi üçün Azərbaycanı təsiri altında saxlaması lazımdır. Rusiya Ermənistanda və DQ-da erməniləri dəstəkləməklə DQ münaqişəsinin həllində Azərbaycanı asılı etməyə çalışdı. 2016-cı il aprel hadisələri Azərbaycan ordusunun hərbi gücünün nəyə qədər olduğunu göstərdi. Lakin Azərbaycan balanslı və ehtiyatlı bir siyasətə sahibdir və zamanında cəld diplomatik gedişlər edir. Bu gün Azərbaycan hakimiyyəti sabitliyin qorunması, bütün sahələrdə inkişafın əldə edilməsi üçün var gücü ilə çalışmaqdadır. Son günlər baş verən hadisələr isə Azərbaycanın öz torpaqlarını işğaldan azad etmək üçün güclü iqtisadiyyata, qüdrətli orduya və diplomatik çevikliyə malik bir dövlət olduğunu, xalq –hakimiyyət- prezident birliyinin dəyərli bir nümunəsini sübut etməkdədir. Çox yaxınlarda Azərbaycan bayrağı Qarabağın hər yerində dalğalanacaq.

Ədəbiyyat

1. Ağacan K. // Kardeş Devletler: Azerbaycan – Gürcistan İlişkileri. Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, İlkbahar. 2001, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 321-339
2. Aslanlı, A., Hesenov İ. Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası. Platin Yayınları 2005, 282 s.
3. Cefersoy N. “Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan Rusya İlişkileri [1991 - 2001]// Avrasiya Dosyası. Ankara, 2001, c. VII, № 1, s. 280-315
4. Cefersoy N. Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993). Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü. ASAM 2001, 168 s.
5. Fırat Purtaş. Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu, Ankara, Platin Yayınları, 2005, 250
6. İşyar Ö. G. Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu. İstanbul, Alfa Aktüel Yayınları, 2004, 697s.

7. Muhterem Erkul, “Gürcistan-Rusya İlişkileri”, Anadolu Ajansı Basın Bülteni, Tiflis, 22.01.2004, Sayı AA076
8. Oğan S, Ağacan, K. “Güney Kafkasya’da Yeniden Başlayan Veya Bitmeyen Soğuk Savaş”, Stratejik Analiz, Cilt: 2, Sayı: 13, Mayıs 2001, s. 25-33
9. Sezgin M. N. “Kafkasya’da Büyük Rekabet”, Radikal, 8 Ekim, 2002
10. Yarıcı U. Küresel Süreçte Türk DışPolitikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya. Otopsi, 2004, 336 s.
11. Cornell, Svante E. Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus. London: Curzon Press, Caucasus World, 2001, 480 pp.
12. İsmailzade F. Russia’s Energy Interests in Azerbaijan: A comparative study of the 1990 s and the 2000 s London: Global Market Briefing Publishing, 2006, p. 6-18
13. Mollazadeh C. Azerbaijan and The Caspian Basin: pipelines and Geopolitics .The Journal Of Post Soviet Demokratization. Vol.6, N. 5. Winter 1998, pp.30-39
14. Richard K. Time for Change? U.S. Policy in The Transcaucasus. New York: A Century Foundation Report 2000, 31p.
15. Valiyev A. “Azerbaijan's Foreign Policy Since The Russian-Georgian War”, Azerbaijan. Diplomatic Academy, C. III, No. 12 [Aralık 2008], s. 36-37
16. Ankara Qara dəniz sahilində hərbi bazanı hansı məqsədlə inşa edir ...
<http://azsiam.info/dunya/40451-ankara-qara-dniz-sahilind-hrbi-bazan-hans-mqsdl-inaa-edir-rusiya-v-turkiy-politoloqlarnn-rhi.html>
17. “Xəzər Dənizinin Hüquqi Statusuna Dair Arayış”,
http://www.azerbaijan.az/_WorldCommunity/_CaspianStatus/caspianStatus_03_a.html [24.06.2014
18. Foreign Policy Concept of the Russian Federation [approved by President of the Russian Federation Vladimir Putin on November 30, 2016] http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248
19. Владимир Путин говорит о главном. Из вступление Государственной Думе www.rg.ru/anons/arc-1999/0817/11.htm
20. Концепция национальной безопасности Российской Федерации
http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICk6BZ29/content/id/589768
21. Национальной Безопасности Российской Федерации
http://old.nasledie.ru/voenpol/14_19/article.php?art=13угрозы
22. Содружество Независимых Государств [СНГ] files.school-collection.edu.ru/dlrstore/.../1012629A.htm].
23. http://www.azerbaijan.az/_Economy/_OilStrategy/oilStrategy_05_a.html
24. <https://ovqat.com/dunya/27582-ankara-qara-dniz-sahilind-hrbi-bazan-hans-mqsdl-inaa-edir-rusiya-v-turkiy-politoloqlarnn-rhi.html>
25. <http://www.azembassy.msk.ru/index.html>

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI DÖNEMİNDE YAVRU VATAN MESELESİ

THE FOSTER-LAND AFFAIRS DURING THE DEMOCRATIC PARTY RULE

Doç. Dr. Nurhan AYDIN

Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID NO: 0000-0003-2240-2548

Cansu BARAKÇIN

Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, ORCID NO: 0000-0002-3719-2662

ÖZET

Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan Kıbrıs Adası, 16. yüzyıla kadar Mısır, Hitit, Asur, Bizans gibi çeşitli devletlerin hâkimiyeti altına girmiştir. Ada 1517 tarihinde Venediklilerden alınarak Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. 1878'de Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında yapılan anlaşma sonucunda adada İngiliz yönetimi başlamıştır. Kıbrıs'ın İngiltere'ye verilmesi Lozan Antlaşması ile kesinleşmiştir. Kıbrıs sorunu uzun zamanlar boyunca Türk Dış Politikası kapsamında bir problem teşkil etmektedir. İkinci Cihan Harbi sonrasında İngiltere'nin politikasını değiştirerek yavaş yavaş adadan çekilmeye başladığı dönemde Kıbrıs'ta Türk ve Yunan nüfus mücadelesi başlamıştır. İngiltere'nin adayı tahliye planı açıklanınca Türkiye tarihsel, coğrafi, stratejik olarak önemli olan ada ile daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu ilgiyle birlikte Demokrat Parti dönemi dış politikaların en önemlisi hiç kuşkusuz Kıbrıs olmuştur. Demokrat Parti'nin 10 yıllık iktidarı boyunca Kıbrıs'ta iki toplumlu devlet yapısının temelleri atılmıştır. Bu süreçte Türkiye ilk başlarda İngiltere egemenliğinde devam eden düzenin bozulmadan sürmesinden yana tavır takınmıştır. Diğer devletlerin ada üzerindeki emellerinden dolayı Türkiye'nin Kıbrıs Adası'na yönelik tavrını değiştirmiştir. Adada 1955 yılında Taksim tezi ön plana çıkmıştır. Yapılan Londra Konferansı sonrası Türkiye Kıbrıs sorununda taraf haline gelmiş, Zürih ve Londra Antlaşmaları sonucunda Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Ada üzerinde garantör devletler olmuştur. Demokrat Parti iktidarı döneminin sonuna kadar sıklıkla Yunanistan'ın Kıbrıs Adası üzerindeki tezleri ve istekleri çürütülmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Londra Konferansı, 6-7 Eylül Olayları, Kıbrıs Sorunu, Enosis, Taksim

ABSTRACT

Cyprus Island is the third largest island in the Mediterranean. Until the 16th century, it was under the domination of various states such as Egypt, Hittite, Assyrian and Byzantine. It was taken from the Venetians in 1517 and passed into the Ottoman domination. As a result of the agreement between Ottoman England and 1878, the British administration started on the island. The transfer of Cyprus to England was finalized by the Treaty of Lausanne. The Cyprus problem has been a problem under Turkish Foreign Policy for a long time. After the Second World War, when the United Kingdom began to withdraw gradually by changing the plan, the population struggle, which included Turkish and Greek, started on Cyprus Island. Candidate evacuation plans by the UK duyunca Turkey historical, geographical, has started to deal more closely with the strategic island which is important. The most important of the Democratic Party period foreign policies was undoubtedly Cyprus. Throughout the 10-year rule, the foundations of a bi-communal state structure were laid in Cyprus. Since Turkey is the first in order to keep intact the continuing domination of England. In this case, he argued that the island should be given to him completely in case of a change. The Taksim thesis came to the fore in 1955 on the island. Following the London Conference has become party in Turkey Cyprus problem. Zurich and London Agreements As a result, Turkey has become the guarantor states Britain and Greece on the island. Until the end of the Democratic Party rule, Greece's theses and demands on the Island of Cyprus were frequently tried to be refuted.

Keywords: Democratic Party, the London Conference, 6-7 September Events, the Cyprus problem, Enosis, Taksim

GİRİŞ

Kıbrıs, tarih boyunca çeşitli uygarlıkların merkezi yerleşim birimlerinin başında gelmekteydi. Ada bulunduğu coğrafyadan dolayı dünya politikasını derinden etkilemektedir. Küçük bir ada statüsünde olduğundan dolayı ada dışından gelen uygarlıklar tarafından kontrol edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar Mısırlılar, Hititliler, Dorlar, Fenikeliler, Asurlular ve Persler gibi birçok uygarlık adada hüküm sürmüştür¹. II. Selim döneminde ada Türk hâkimiyetine girmiştir. Berlin Kongresinin ardından ada geçici olarak İngiltere'ye bırakılmış, İngiltere 1914'te Kıbrıs'ı ilhak ederek eline geçirmiştir. İngiltere'nin adadaki ilhaki Lozan Antlaşması ile Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiştir. 1930'lu yıllarda Rum kesimi İngiltere'nin yönetiminden memnun olmadıklarından dolayı Enosis isteği ile ayaklanmalarda bulunmuşlardır. Bu istekler 1950 yılına kadar devam etmiş ve aynı yıl ada Yunanistan'a bağlanma kararı almıştır. Adanın Yunanistan ile birleşmesi sorunu resmi olarak karara bağlanmadan önce Türkiye'de, Demokrat Parti iktidara geçmişti. 7 Ocak 1946 da kurulan ve 14 Mayıs 1950 seçimleri ile başa geçen Demokrat Parti'nin Kıbrıs meselesine ilişkin kamuoyuna aksettirdiği çeşitli politikalar olmuştur. Politikaların başında dostane ilişkiler içinde bulunmak gelmekteydi. Rumların Enosis isteklerine karşı İngiltere geri adım atarak adadan çekilme kararı almıştır. İngiltere'nin adadan çekilmeye başlamasını fırsat bilen Kıbrıs Rumları Kıbrıs'ta bağımsızlık için harekete geçmişlerdir. Adadaki Rumların asıl amacı Adanın Yunanistan'a ilhaki şeklindedir. Yunan Hükümeti 12 Ada ile birlikte Kıbrıs Adasının da kendilerine verilmesi yönündeki düşüncelerini, 1945 yılında Yunan Kralı Naibi Damaskinos tarafından basın yolu ile tüm dünyaya duyurmuştur.

1950-1960 seneleri arasında Kıbrıs meselesi Türk dış politikasının en önemli sorunlarından birisi durumundayken bugün de önemini korumaktadır. Kıbrıs Meselesi Demokrat Parti döneminde milletlerarası bir mesele olmuştur. Çalışmada Demokrat Parti döneminde Kıbrıs meselesini ortaya çıkaran İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik politikaları, Rumların Enosis çabaları incelenmiştir. Hükümetlerin resmi politik söylemleri dışında Türk-Yunan kamuoylarında meseleye bakışı incelenmeye çalışılmıştır. Kıbrıs meselesinin Milletlerarası bir meseleye dönüşmesi, bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti fikrinin ortaya çıkışı, Londra Zürih Anlaşmalarının imzalanması, anlaşmaların Türk ve Yunan hükümetleri tarafından nasıl karşılandığı incelenmiştir.

1.Kıbrıs Adası'nın Kısa Tarihi

Kıbrıs isminin nasıl ve nereden geldiğine dair birçok fikir ortaya atılmış olmasına rağmen adanın ismi konusu ile ilgili net olarak ortak bir görüş yoktur. Kıbrıs ismi İ.Ö. 1500'lü yıllarda Mısır kaynaklarına göre "İsi" olarak belirtilmekteydi. Sonra ki dönemlerde de "Alaşia" ismini aldığı ve İbrani kaynaklarında da "Kittim" olarak geçtiği yönünde görüşler mevcuttur. Yunan kaynaklarında "Kypros" adına ilk olarak Homeros'ta denk gelinmiştir. Yunancada bakır anlamına gelmekte olan Kypros ismi Kıbrıs Adası'nın zengin maden kaynaklarına sahip olmasından dolayı kullanıldığı yönünde düşünülmektedir². İlk Türk tarihçilerden Halil Fikret Alasya, Kıbrıs Adası'nın Mısır ve Hitit medeniyetleri döneminde "Asi ve Alasya", Fenikeliler zamanında ise "Hettim" olarak anıldığından bahsetmektedir³. Kıbrıs Adası, Sicilya ve Sardunya'dan sonra Akdeniz de bulunan üçüncü büyük adadır. Toros Dağları'nın çevrelediği Adana ve Amanoslar'ın kuşattığı bölge arasında olmasından dolayı Anadolu'nun bir parçası olarak görülmüştür. Yüz Ölçümü 9.282 km² olup⁴, Türkiye sahilinden 70, Rodos'tan 400, Suriye'den 100, Mısır'dan 370, Yunanistan sahillerinden de 800 km uzaklıktadır. Kıbrıs 782 km'lik girintili-çıkıntılı bir ada özelliğinde olup 35 kuzey paraleli ile 35 doğu meridyeni üzerinde yer alır⁵.

¹Müge Vatansever, "Kıbrıs Sorununun Tarihsel Gelişimi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:12, Özel Sayı, 2010, s.1487.

²Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983, s.379

³Halil Fikret Alasya, **Tarih'te Kıbrıs, Lefkoşa**, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi Yayınları, 1988, s.1

⁴Zeki Koday, **"Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Devleti'nin Coğrafi Özellikleri"**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 1995, S. 2, s. 17

⁵Cemil Çelik, **İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu (1878-1914)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2012, s. 1.

2. Demokrat Parti İktidarı Döneminde Yavru Vatan Meselesine Bakış

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk Dış Politikasında keskin bir şekilde değişim olmuş, dış politikadaki asıl değişim 14 Mayıs 1950 seçimleri sonucunda başa gelen Demokrat Parti hükümeti ile gerçekleşmiştir. Demokrat Parti'nin dış politikada uygulamış olduğu esasların arasında Sovyetlerin yayılmasını önlemek, Batılı ülkeler ile iyi ilişkiler kurmak ve Kıbrıs meselesi yer almıştır⁶. Demokrat Parti iktidara geldikten sonra iktidarını sağlamlaştırmak ve güvenliği sağlamaya yönelik bazı çalışmalar üzerinde yoğunlaşmış bundan dolayı ilk dönemlerde Kıbrıs konusu üzerinde pek durmamışlardır. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 20 Haziran 1950 tarihli DP Grup toplantısında Kıbrıs ile ilgili sorulan bir soru için, Türkiye'nin Kıbrıs ile ilgili bir sorunu olmadığını söyleyerek konuyu kapatmaya çalışmıştır⁷. Bu durum sonucunda muhalefetin de Kıbrıs konusunun ihmal edildiği konusunda suçlamalara da maruz kalınmıştır⁸. Kıbrıs toplumunun önde gelen isimlerinden Rauf Denktaş Türk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün ve Türkiye'nin Kıbrıs ile ilgili bir sorununun bulunmadığını farklı bir açıdan değerlendirmiş ve şu açıklamayı yapmıştır:

"...Kıbrıs Türkiye'nin aklındadır ama zaman buna müsait değildir. Onun içindir ki, Yunanlılar Kıbrıs Meselesi, Kıbrıs Meselesi derken, İngilizlere karşı Fuat Köprülü mecbur oluyor ve diyor ki: 'Bizim bir Kıbrıs meselemiz yoktur.' Bunu hep biz aleyh olarak yorumladık' denir miydi bu? Hâlbuki Türkiye o zaman, Kıbrıs meselesinde ben varım' dese de İngiliz dönüp de bunu Rumlar lehine halledecek olsa, Türkiye'nin gücü yok ki buna engel olsun. Zorluklar vardır⁹. Rauf Denktaş'ın açıklamasında DP'nin bu tutumunun dönemin siyasi ortamından kaynaklandığı ve haklı olduğu, böyle davranmak zorunda olduğunu belirterek DP'ye karşı korumacı bir tutum sergilenmiştir. Fuat Köprülü, 24 Şubat 1951 tarihinde ki açıklamasında Ada'nın Yunanistan'a verileceğini hükümet olarak ummadıklarını ve bu nedenle de Yunanistan ile iyi ilişkilerinin zedelenmesinin lüzumsuz olduğunu vurgulamıştır¹⁰. Kıbrıs meselesinin bir sorun olarak görülmesi ve bunun da gündeme getirilmesi durumunda Yunanistan ile ilişkilerin olumsuzluk teşkil edeceğini vurgulamıştır. Ayrıca Türkiye'nin bu tarz bir politika izlemesinde Sovyet yayılmasında ve baskısına karşı kendi varlığının sürekliliğini sağlama güdüsü de önemli bir rol oynamıştır.

Türkiye 1952-1954 yılları arasında NATO'ya girmekle elde ettiği güvenliği de güçlendirme anlamında adım atmış oldu. Yunanistan'ın İngiltere'ye yapmış olduğu başvuruda adayı resmen istemesi sonucunda, Türkiye'nin Yunanistan ile Balkan İttifakı'nı genişletmesine de neden olmuştur¹¹. Kıbrıs Meselesi 16 Ağustos 1954'te Yunanistan açısından şikâyet konusu olarak ilk kez Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na taşınınca uluslararası bir sorun olarak gündeme gelmiştir. Yunanistan bu başvurusunda Self Determinasyon yani Kıbrıs Adasında ki halkın kendi geleceklerini kendileri tayin etmesi ilkesinin uygulanmasını istemiştir. Birleşmiş Milletler, sorunun görüşülmesini gündeme almasına rağmen Yunanistan'ın isteğini reddetmiştir¹². Bu durum Başbakan Adnan Menderes'i oldukça mutlu etmiş ve 18 Aralık 1954 de verdiği bir demeçte, *"Bu mesele tamamen kapandığı için müttefikimiz Yunanistan ile aramızdaki dostluğun gölgelenmemesine dikkat ve itina göstermenin zamanı gelmiş bulunuyor"*¹³ değerlendirmesini yapmıştır.

Adnan Menderes, olayı bu açıdan değerlendirse de Yunanistan'ın Kıbrıs için istekleri resmi bir sorun olarak uluslararası bir şekil alınca ve üstüne İngiltere'nin Kıbrıs üzerindeki egemenliğini geri planda bırakabileceği ihtimali belirince Demokrat Parti Kıbrıs ile ilgilenmeye başlamıştır¹⁴. Bu bağlamda yapılan ilk icraat Fatin Rüştü Zorlu'nun hükümet tarafından Kıbrıs sorunu ile ilgilenmesi için görevlendirilmesi olmuştur¹⁵. Ardından Dış İşleri Bakanlığı'nda bir Kıbrıs Komisyonu kurulmuş başkanlığına Fatih Rüştü Zorlu getirilmiştir. Komisyon da, Dış İşleri Bakanı Genel Sekreteri Muharrem Nuri Birgi, Atina Büyük Elçisi Settar İlksel, Genelkurmay İkinci Başkanı Rüştü Erdelhun, Dış İşleri Bakanlığı Müsteşarı Orhan Eralp ve Büyükelçi Mahmut Dikerdem bulunmaktadır. Komisyonun asıl amacı Türkiye'nin Kıbrıs hakkındaki resmi düşüncesi ve

⁶ Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, Ankara, Metu Press Yayınları, 2001, s.37-38

⁷ Erol Mütercimler, **Satılık Ada Kıbrıs**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2007, s.90

⁸ Mustafa Albayrak, **"Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960)"**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara, 2000, s.251

⁹ Mütercimler, **Satılık Ada Kıbrıs**, s. 92-93.

¹⁰ Mütercimler, **Satılık Ada Kıbrıs**, s. 90.

¹¹ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Ankara, Filiz Kitapevi, 1995, s.742-743

¹² Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, s.741

¹³ Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınları, İstanbul, 2000, s.531

¹⁴ Serdar Sakin, Sabit Dokuyan, **Kıbrıs ve 6-7 Eylül olayları Menderes ve Zorlu'nun Tarihi Sınava**, IQ Kültür sanat Yayınları, İstanbul, 2013 s.44

¹⁵ Taşkın Tuna, **Adnan Menderes'in Günlüğü Siyasete Karışan Kan**, Şule Yayınları, İstanbul, 2010, s.173

DP'nin Kıbrıs stratejisini ve taktiğini geliştirmektir. Kıbrıs Stratejisi'nin kesin olarak ortaya çıkarılmasına kadar ki süreç için DP iki temel prensip belirlemiştir. Birincisi; Türkiye'nin de Kıbrıs'ta aynı Yunanistan gibi haklarının olacağı yönünde dünya kamuoyunun dokümanlar aracılığı ile ikna edilmesi, ikinci prensip ise; Kıbrıs sorununun kesin olarak çözümlenmesine kadar Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin Yunanistan'ın baskısından korumak için desteklerin sağlanmasıdır. Komisyon Fransızca ve İngilizce çevirilerini yaptırdığı ve Kıbrıs'ın Türkiye için önemini coğrafi, kültürel, tarihsel, etnolojik, siyasi ve askeri açıdan ele aldığı bir "Beyaz Kitap" hazırlayarak Türkiye'nin dış temsilciliklerine ulaştırmıştır¹⁶.

Kıbrıs sorunundaki bir başka önemli gelişme de özel olarak görevlendirilen Fatin Rüştü Zorlu'nun 27 Temmuz 1954 yılında bizzat Adnan Menderes'in talimatı ile Dış İşleri Bakanlığı'na, Fuat Köprülü'nün ise Başbakan yardımcılığına getirilmesi olmuştur. Zorlu'nun vermiş olduğu demeçte Kıbrıs'ın durumunun Türkiye'yi oldukça yakından ilgilendirdiği ve Adanın statüsünde bir değişiklik olacaksa Türkiye'nin düşüncesi alınmadan gerçekleştirilmeyeceği açıklanmıştır¹⁷.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu ve Batı Bloklarına katılmayan bazı ülkeler yeni bir gruplaşma içine girmişlerdir. Bu gruplaşma Tarafsızlar, Bağlantısızlar, Üçüncü Dünya yada Afrika-Asya Bloku gibi isimlerle anılmışlardır. Gruplaşmaların başlangıç noktası 18-24 Nisan 1955 tarihleri arasında Endonezya'nın Bundung şehrinde yapılan Bundung Konferansı (Afrika-Asya Konferansı) olmuştur. Konferans 29 ülkenin katılımı ile gerçekleşmiştir. Amaç ise; Afrika ve Asya ülkelerinin Amerika ve Sovyet Rusya gibi güçler karşısında varlıklarını sürdürebilmek için birlik ve dayanışma içinde var olmanın isteğidir. Çünkü bu ülkeler Doğu ve Batı Bloğuna dâhil değillerdir¹⁸. Bu konferansta Türkiye ile Hindistan oldukça zıt düşüncelere sahip olduğundan iki ülke ilişkileri uzun yıllar boyunca soğuk şekilde sürmüştür. Kötü ilişkilerden dolayı başta Hindistan olmak üzere konferansa katılan bazı ülkeler ilerleyen dönemde Birleşmiş Milletler'de özellikle Kıbrıs ile ilgili oylamalarda Türkiye'nin aleyhinde oy vermişlerdir. Kıbrıs Meselesi konusunda dikkat çeken olayların birisi de Türk- Yugoslavya ilişkileri çerçevesinde Kıbrıs sorunun görüşülmesidir. Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri ile Yugoslavya sefiri arasında bir görüşme gerçekleşmiş, görüşmede Türkiye lehine bir sonuç çıkmamış, Yugoslavya Yunanistan tarafına kaymıştır¹⁹.

2.1. Londra Konferansı

Birleşmiş Milletlerde alınan ret kararı ile Kıbrıs uyuşmazlığına son verilememiştir. Aksine Yunanistan'ın istediğinin ret edilmesinden sonra Rumlar 1 Nisan 1955'te Kıbrıs'ta EOKA (Ellonikos Organismos Kyprikian Aganista) adlı örgütü kurarak önce İngilizler sonrada Türklere yönelik tedhiş hareketlerine başlamışlardır. EOKA, yani Kıbrıs Milli Mücadele Örgütü'nün amacı ilk olarak İngilizleri adadan yollamak ve sonrasında topyekûn imha hareketi ile adadaki Türkleri yok ederek adayı Yunanistan'a bağlamaktır²⁰. Kıbrıs'ta bu durumun bir bunalım haline dönüşmesi üzerine²¹ "Doğu Akdeniz Savunması ve Kıbrıs Sorunu" görülmek üzere 30 Haziran 1955 yılında Türkiye ve Yunanistan'a resmen çağrı yaparak meselenin çözümlenmesi amacıyla Londra'da bir konferans toplanmasına karar verilmiştir. Türkiye ve Yunanistan İngiltere'nin bu davetine olumlu yanıt vermiştir. Üç hükümetin ortak kararı ile 29 Ağustos 1955 tarihi konferans için kabul edilmiştir²².

Konferansa Türkiye'den temsilci heyet olarak Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes, Atina Büyükelçisi Settar İlksel, Londra Büyükelçilik Müsteşarı Faruk Birkul, Genel Müdür Yardımcısı Mahmut Dikerdem, Dışişleri Genel Sekreteri Muharrem Nuri Bilgi, Genel Kurmay İkinci Reisi Korgeneral Rüştü Erdelhun, Dışişleri İkinci Daire Genel Müdürü Orhan Eralp'in gitmesi ön görülmüştür²³.

İngiltere bu konferans ile mevcut sorunun Birleşmiş Milletlere gitmesini engellemenin yanı sıra adada yaşayan halkın birbirine zarar vermesinin de önüne geçmiştir. Ayrıca İngiltere'nin bir diğer amacı da Türkiye'yi kendi

¹⁶ Sakin, Dokuyan, **Kıbrıs ve 6-7 Eylül olayları Menderes ve Zorlu'nun Tarihi Sınavı**, s.44

¹⁷ Sakin, Dokuyan, **Kıbrıs ve 6-7 Eylül olayları Menderes ve Zorlu'nun Tarihi Sınavı**, S.44

¹⁸ Armaoğlu, **20.YY Siyasi Tarihi (1914-1995)**, s.750

¹⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, **030-1-0-0/38-227-14**, 14.05.1957.

²⁰ Rasim Koç, **Kıbrıs Basınında Kıbrıs Olayları**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul,2006, s.76-77

²¹ Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, s.743

²² Sakin, Dokuyan, **Kıbrıs ve 6-7 Eylül olayları Menderes ve Zorlu'nun Tarihi Sınavı**, s.54-55

²³ Hikmet Zeki KAPÇI, "**Kıbrıs Sorununun Çözümünde Nihat Erim Raporu**" Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, İzmir, 2014, Sayı.29, s.358

yanlarına çekerek Rumlar tarafından İngilizlere isnat edilen sömürgecilik yaftasından kurtulmaktadır. İngiltere iki devleti birbirine karşı kullanarak hem zaman kazanmaya çalışmakta hem de isteklerini daha çok kabul ettirebilmek amacındaydı²⁴. Nihayetinde 29 Ağustos 1955 günü Londra Konferansı toplanmıştır. İngiltere Yunanistan'a adaya özerklik vermeyi teklif etmiştir Yunanistan ise self determinasyon talebini hatırlatarak bu yol dâhilinde adanın kendisine katılmasını talep etmiştir²⁵. Fatin Rüştü Zorlu da Türk tezini şu şekilde savunmuştur, Türkiye Lozan Antlaşması ile adadaki haklarından vazgeçmiştir(16.madde) ancak aynı antlaşma ile 20. ve 21. Madde ile Kıbrıs'a özel bir statü tanımıştır. Buna göre 20. maddeyle Türkiye hükümdarlık hakkını İngiltere'ye devretmiştir. 21. madde ile Lozan Konferansından itibaren Kıbrıs'ta yaşayanlara iki yıl içinde Türk veya İngiliz vatandaşlığını kabul etme hakkı verilmiştir. Zorlu'nun savunduğu teze göre Türkiye'nin Adanın geleceğine yönelik tutumunda tarihsel, coğrafik, stratejik ve etnik faktörler vardır. Ada yaklaşık 400 yıl (1571-1914) Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunmuş ve hiçbir zaman da Yunan egemenliği altına da girmemiştir.

Türkiye'nin güney kıyılarına uzaklığı 70 km iken Yunanistan'a uzaklığı 1000 km'yi bulmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Türkler adanın nüfusunun büyük bir çoğunluğunu temsil etmektedir. Ada stratejik olarak Türkiye için vazgeçilmez konuma sahiptir. İngiltere adadaki hükümlerine son vermek düşüncesinde ise ada asıl sahibine yani Türkiye'ye verilmelidir. Yunanistan sorun kapsamında Türkiye'nin müzakere ortağı olarak görülmemektedir²⁶. Londra'da 3 Eylül 1955 de basın toplantısı yapan Zorlu, "*Hala muayyen emellere ulaşmak için teşebbüse geçecek olanlar, bütün mesuliyetini üzerine alarak hareket edebilirler*" ifadesi ile Yunanistan'a kısmen ihtar vermiştir. Konferans devam ettiği süreçte 6 Eylülde İngiltere Dış İşleri Bakanı Harold Macmillan planını açıklamıştır. Planı Kıbrıs'ta yeni bir anayasa uygulanması, bu anayasa da Kıbrıs'ın muhtariyeti ve otonomisi için oldukça iyi olacaktır yönündedir²⁷. Bu üç devletin görüşlerinin bağdaşması oldukça zordur. Kısacası konferansın sonuçsuz kalacağı gayet açık ortadadır. Bu sıralarda Türkiye'de 6 Eylül 1955 tarihinde meydana gelen olaylar, konferansın derhal terk edilmesi ve görüşmelerin sonuca varılamamasına neden olmuştur. Konferans'ın Türkiye açısından avantajı, Kıbrıs konusunda söz sahibi olması ve oldukça kuvvetli tezi ile dünya kamuoyuna açıklanmış olmasıdır. Ayrıca Yunanistan Türkiye'nin karşısına oturmak ile bu durumu pek tabii kabul etmiştir. Konferans Kıbrıs meselesinin Türkiye olmadan çözülemeyeceğini de göstermiştir²⁸.

3. 6-7 Eylül Olayları

Londra'da 29 Ağustos 1955 günü toplanan Türkiye, Yunanistan ve İngiltere temsilcilerinin katılımı ile başlayan konferans, tarafların kendi tezleri üstünde ısrar etmeleri ile çözüme kavuşturulamadığı zamanda, 5 Eylül gecesi Mustafa Kemal Atatürk'ün evine ve aynı bahçede bulunan Türk Konsolosluğuna bomba atılması haberinden dolayı 7 Eylül 1955'te toplantı sona ermiştir. Bomba haberi 6 Eylül 1955 günü saat 13.00 haberlerinde verilmiştir²⁹. İstanbul Ekspres gazetesi vermiş olduğu manşetler ile bomba olayının infiale yol açtığını belirtmiştir. İşin bir komplo, komünist parmağı ve hatta EOKA teşkilatının mensupları ve Makarios hizmetindeki insanların yapmış olma ihtimalleri de mevcuttu. İstanbul Ekspres gazetesindeki haberden dolayı Adnan Menderes; "*İstanbul Valisi ve İstanbul Emniyet Müdürü acele ile odama geldiler. İstanbul Ekspres isimli gazeteyi bana doğru uzattılar. Okuduğumda kan beynime çıktı. Selanik'te Atatürk'ün evine Yunanlılar tarafından bomba atılmış. Emniyet güçleri bazı kuruluşların bu durumu protesto etmek amacı ile hazırlandıklarının haberini aldık. Benden talimat bekleniyordu. Dikkatli olalım, polis alarma geçsin, bu aşamada tam olarak sessiz kalmak iyi olmaz. Ancak gençlik galeyana gelebilir. Kontrolü elden çıkarmayın.*" diyerek açıklama yapmıştır³⁰. Adnan Menderes sözlerinde haklı çıkmıştır. Gazetelerin İstanbul sokaklarında dağıtılması sonucunda halk duyarlı davranmıştır. Gençleri örgütleyen 'Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti' Taksim'de miting yapmaya başlamıştır. Bu gelişmeler 6 Eylül gecesi patlak verecek olayların önünü açan bir nitelik almaktadır. Şehrin hemen hemen her yerinde 200-300 kişilik gruplar halinde yürüyüşler yapılmaya

²⁴Sakin, Dokuyan, **Kıbrıs ve 6-7 Eylül olayları Menderes ve Zorlu'nun Tarihi Sınavı**, S.55

²⁵Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, S.744

²⁶Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara,2007, s.111-112

²⁷Koç, **Kıbrıs Basımında Kıbrıs Olayları**, s. 79

²⁸Sakin, Dokuyan, **Kıbrıs ve 6-7 Eylül olayları Menderes ve Zorlu'nun Tarihi Sınavı**, s.68-69

²⁹Mehmet Arif Demirer, **6 Eylül 1955 Olaylarına 50. Yılda Yeni Bakış**, Demokratlar kulübü Yayınları, Ankara, 2006, s.76

³⁰Tuna, **Adnan Menderes'in Günlüğü Siyasete Karışan Kan**, s.206

başlanmıştır. Beyoğlu'nda Rumların dükkânları hedef alınarak bunlara zarar verilmiştir. Saat 23.00'ten sonra 1. Ordu'ya bağlı birlikler harekete geçerek olaylara el koymuşlardır³¹. 7 Eylül 1955 gecesinde 02.30 da sıkıyönetim ilan edilmiştir³². Olaylarda işbirliği olduğu düşüncesi ile 8 Eylül tarihinde Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti kapatılmıştır. 10 Eylül tarihinde de Menderes, İç İşleri Namık Gedik'in istifasını istemiştir. Bakan Gedik ise bu istifayı kabul etmiştir³³.

Demokrat Parti Hükümeti bu durumlar karşısında 12 Eylül tarihinde toplanmıştır. Menderes Kıbrıs Sorunundan dolayı kışkırtılan halkın olaylara neden olduğu Türklerin Kıbrıs'ta katledileceği haberinin kışkırtmaya yönelik olduğunu ve Selanik'te ki bombalama olayının ardında kötü niyetli kişilerin olduğunu belirtmiştir³⁴. Ayrıca olayların bir anda büyümesinde polisin silah kullanmak durumunda tereddüt ettiği ve olayda detaylı inceleme yapılacağı, suçluların bulunacağı, zarar görenlerin zararlarının karşılanacağını da sözlerine eklemiştir³⁵. 6-7 Eylül olaylarındaki sıkıyönetim hali, Ankara ve İzmir için 1955 Aralık ayına kadar, İstanbul için 1956 Haziran ayına kadar devam etmiştir. Yaşanan durumların tamamen kontrol altına alınması Ankara ve İzmir'de üç ay sürerken İstanbul'da dokuz ayı bulmuştur³⁶. DP, zarar görenlerin zararlarını gidermek için uğraşmış ve suçluların peşine düşmüştür. Fakat yargılama sonrasında herhangi bir suçlu bulunmamıştır³⁷.

1950 yılında iktidara gelen Adnan Menderes ve DP'nin kamuoyundaki imajı 6-7 Eylül olayları ile sarsılmıştır. Olayların soğumasından sonra ülkedeki düşünce olaylarda DP hükümetinin de parmağı olduğu yönünde olmuştur³⁸. Sebebi Londra Konferansında bulunan Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Menderes'e yolladığı iddia edilen telgrafın etkisi olmuştur. Telgrafta işlerin çıkmaza girdiğini ve derhal ses getirecek bir girişime ihtiyaçları olduğunu bildirildiği söylenmektedir. Fakat Zorlu, bu telgraf haberini yalanlamıştır³⁹. Ardından 1960 senesine gelindiğinde KTC üyeleri ve komünistler 1955 senesi yaşanan bu olaylardan dolayı suçlu bulunmamışlardır. Tek suçlu Demokrat Parti hükümeti olarak görülmüş ve suçlu bulunan isimler çeşitli cezalara çarptırılmıştır⁴⁰.

4.6-7 Eylül Sonrası Demokrat Parti'nin Kıbrıs Politikası

Londra Konferansı'nda amacına ulaşamayan İngiltere, Adaya muhtariyet vermek üzere hazırlıklar yapmıştır⁴¹. Eylül 1955 yılında Kıbrıs'a vali olarak Genelkurmay Başkanı Mareşal Sir John Harding atanmıştır. İngiliz Büyükelçiliğin tuttuğu 1956 yılı raporunda, İngiliz hükümetinin Adadaki Rum ve Türk topluluklarına eşit bir şekilde self determinasyon uygulanmasının prensiplerini içeren politik bir duruş sergilenmiştir. Taksim ise olası bir durum olarak kabul edilmiştir⁴². Kıbrıs Sorununu uluslararası bir mesele haline getirip, İngilizlerin isteklerini zorla da olsa kabul ettirmek amacı ile Kıbrıs'ta tedhiş hareketleri oldukça yoğunlaşmıştır. Amaçları arasında Türklerin İngiliz güvenlik güçleri arasında yer almasına mani olup, adadaki Türkleri yıldırarak Kıbrıs topraklarından atmak istemektedirler. Toplumda bir iç savaş durumu da vardır. Kıbrıs Rum kesimi bu amaçlarından dolayı Türk köylerine saldırmaya başlayıp, Türkleri öldürmüşlerdir. Bu durumlar sonucunda da Yunanistan ve Türkiye karşılıklı olarak birbirini suçlamaya başlamıştır⁴³.

1956 yılı olaylarla geçen bir yıl olarak Kıbrıs Anlaşmazlığının tarihinde yer almaktadır⁴⁴. Ocak 1956 yılında Harding'in Kıbrıs'a gelmesi üzerine Kıbrıs Rum halkının temsilcisi sayılan Başpiskopos 3. Makarios ile

³¹ Emin Karakuş, **İşte Ankara**, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1977, s.277-278

³²Sakin, Dokuyan, **Kıbrıs ve 6-7 Eylül olayları Menderes ve Zorlu'nun Tarihi Sınavı**. S.90

³³Tuna, **Adnan Menderes'in Günlüğü Siyasete Karışan Kan**, s.206

³⁴Fatih Akın **Türkiye'de Azınlık Politikaları ve 6-7 Eylül Olayları**, Kum Saati Yayınları, İstanbul,2006, s. 180-181

³⁵ Dilek Güven,**6-7 Eylül 1955 Olayları**, İletişim Yayınları, İstanbul,2009, s.47

³⁶ Sakin, Dokuyan **Kıbrıs ve 6-7 Eylül olayları Menderes ve Zorlu'nun Tarihi Sınavı**. S.108-109

³⁷ Sakin, Dokuyan **Kıbrıs ve 6-7 Eylül olayları Menderes ve Zorlu'nun Tarihi Sınavı**. S. 219

³⁸ Ulvi Keser, **Kıbrıs'ta Türk-Yunan Fırtınası (1940-1950-1960-1970)**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul,2004, s. 239

³⁹ Dilek Güven **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6/7 Eylül Olayları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s.67

⁴⁰Sakin, Dokuyan, **Kıbrıs ve 6-7 Eylül olayları Menderes ve Zorlu'nun Tarihi Sınavı**. S.209-213

⁴¹ Koç, **Kıbrıs Basımında Kıbrıs Olayları**, s.79

⁴² Dilek Yiğit Yüksel, İngiliz **Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye'de Demokrat Parti (1954-1957)**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,2011, xxvii(79), s.161-184

⁴³Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, s.744

⁴⁴Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, s.116

görüşmeler de başlamıştır⁴⁵. Görüşmelerde İngilizlerin istediği Kıbrıs'a muhtariyet verilmesi amacı güdülmüştür. Kıbrıs Valisi Mareşal Harding, Makarios'u muhtariyet anayasası için işbirliğine davet etmiştir. Bu durumu duyan Demokrat Parti oldukça tedirgin olmuştur ve Makarios'un Kıbrıs halkının temsilcisi olamayacağını ve Harding ile müzakereye girişmesine tepki göstermiştir. Uygulayacağı politikayı da şu şekilde ifade etmiştir. *"Hükümet self determinasyon uygulamasını milletlerarası bir prensip olarak kabul etmektedir. Bu prensip Kıbrıs'ta tatbikine cevap verilemeyeceği kanaatindedir. Hükümetimizin kanaatinde Kıbrıs'ta idari muhtariyete gidilebilmesi için, her şeyden önce, Kıbrıs'ta ki tedhişçiliğin ortadan kalkması, asayiş ve nizamın avdet etmesi ve muhtelif cemaatler arasında ki nefret havasının zail olması lazımdır."*⁴⁶ Demokrat Partinin bu tutumuna rağmen Makarios ile hala görüşen İngiltere, görüşmelerin sonucunda bir şey çıkmayacağını anladıkları zaman Makarios ve üç arkadaşını EOKA'nın yöneticisi oldukları ve tedhiş eylemleri planladıkları gerekçesi ile 9 Mart 1956 tarihinde Lefkoşa Uluslararası Havaalanında tutuklatmıştır ve Seychelles Adalarına sürgün edilmişlerdir. Bu sürgünden sonra EOKA'nın tedhiş hareketleri oldukça artmıştır. Lefkoşa yakınında bulunan Türk köyüne Rumlar saldırarak köyde yangınlar çıkartmışlardır⁴⁷.

Olayların bu duruma gelmesi üzere 11-13 Mart 1956 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd Ankara'yı ziyaret ederek Türk devlet adamları ile görüşmüştür. Görüşmelerde Türkiye'yi teskin etmek amacıyla bulunulmuştur. İngiltere Kıbrıs'a özerklik verilmesi yolunda çalışmalar yapmıştır⁴⁸. Statükonun devamı konusunda ısrar eden Türkiye, İngiltere'nin yapmak istediği özerklik konusunda kararının kesinleşmesi üzere, bu oldubitti özerklik durumu üstüne eğilim göstermeye başlamıştır. Kıbrıs Türkleri özgürlük ve yaşama haklarının güvence altına alınacağı kendi özerklik önerilerini İngiltere'ye bildirmiştir. İngiltere ise Temmuz 1956 yılında Lord Radcliffe'ı özerklik için bir anayasa hazırlamak üzere görevlendirmiştir⁴⁹. Bunun üzerine Lord Radcliffe Kıbrıs'a gelerek anayasa hazırlığına başlamıştır ve Kıbrıs'ta yüksek hükümet memurları ve Türk cemaat liderleri ile de görüşmüştür⁵⁰. Rum muhattap bulamamıştır. Makarios'un Sürgüne gidişinden sonra Rum toplumunun liderliği EOKA'nın eline geçmiştir. Bu durumda Makarios sürgünden gelene kadar EOKA'da İngilizler ile görüşmeyi reddetmiştir⁵¹.

Demokrat Parti Kıbrıs konusunda, İsmet İnönü'nün yakın arkadaşı Nihat Erim'e yönelmiştir. Erim'i sorumlu temsilci olarak görevlendirmiştir. Erim'e Kıbrıs konusunda beş farklı alternatif sunulmuştur. Birincisi; İngilizler Kıbrıs'ta kalsın. İkincisi; onlar çıkacak ise ada bize verilsin. Üçüncüsü; bu durumlar olmaz ise ada taksim edilsin. Dördüncüsü; self determinasyon (Özerklik). Beşincisi; hiç arzu edilmeyen şekilde adayı Yunanistan'a vermek. Bu isteklerden ikincisi üzerinde durulan bir durumu zaten. Fakat üçüncü istenen istek yeni söylenen bir durumdu. Menderes, Kıbrıs politikasını adanın taksimi olarak değiştirmiştir⁵². Yani Kıbrıs'ın Yunanistan ile Türkiye arasında bölünme düşüncesidir. Bu düşünce Ankara'da Temmuz 1955'te çıkan Forum Dergisinde yayınlanmıştır. Türkiye bu düşünceye 1956 yılı sonlarından itibaren oldukça sıcak bakmıştır⁵³.

12 Kasım 1956'da İngiltere Sömürgeler Bakanlığına, Lord Radcliffe muhtariyet anayasasını sunmuştur⁵⁴. Bu anayasa ikili salahiyyet sistemini kabul etmiştir. Adaya bazı sahalarda muhtariyet verilmiştir. 19 Aralık 1956 yılında resmi gazetede de açıklanmıştır. Adaya özerklik verilecektir fakat adada ki özerklik uygulaması olağan üstü durumun sona ermesi ile bağlantılı olacaktır. Savunma, dışişleri, iç güvenlik de bu özerklik alan dışında kalacaktır. Bu üç alan hala İngiltere'nin elinde olacaktır. İngiltere'nin atayacağı vali kesin yetkilere sahip olacaktır. Bu suret ile İngiltere adaya özerklik verilmeyi kabul etmiştir⁵⁵. Fakat bu tarihlerde 1957 Eisenhower

⁴⁵ Cihat Göktepe, **Londra ve Zürih Antlaşmalarının Hazırlık Süreci ve Türk İngiliz İlişkileri (1955-1959)**, Türkler,2002,cilt,16, s.946

⁴⁶ Fahir Armaoğlu, **Kıbrıs Meselesi 1954-1956**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1963, s.214

⁴⁷ KOÇ, **Kıbrıs Basımında Kıbrıs Olayları**, s.80

⁴⁸ Hikmet Zeki Kapçı, Serdar Sakin, **Cumhuriyet Arşivi Işığında Yabancıların Bakış Açısıyla Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1955-1959)**, The Journal Of Academic Social Science Studies (Jass), number,34, Spring 11 2015, sayfa, 145

⁴⁹ Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**,s.745

⁵⁰ Koç **Kıbrıs Basımında Kıbrıs Olayları**, s.81

⁵¹ Melek Fırat, **Yunanistan ile İlişkiler, Türk Dış Politikası**, c,1 iletişim yayımları, İstanbul,2002, Editör Baskın Oran, s.603

⁵² Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, s.59-60

⁵³ Fırat, **Yunanistan ile İlişkiler, Türk Dış Politikası**, s.604

⁵⁴ Koç, **Kıbrıs Basımında Kıbrıs Olayları**, s.81

⁵⁵ Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, s.745-746

Doktrini ile bölgede Batı çıkar koruma ve kollama görevi ABD'ye verildi. Kıbrıs'ın İngiltere için stratejik önemi azalmıştır ve sadece bölgede İngiliz üssü olması yeterli duruma gelmiştir⁵⁶.

Şubat ve Aralık 1957 yıllarında Yunanistan Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletlere taşımıştır⁵⁷. Demokrat Parti bu durum karşısında Fatin Rüştü Zorlu'yu görevlendirmiştir. 9 Şubat 1957 tarihinde Fatin Rüştü Zorlu ile ABD Dış İşleri Bakanı Mr. Foster Dulles görüşmüştür. Bu görüşmede Kıbrıs meselesinde bir taraf olduğunun ABD tarafından da benimsenmesi önemi vurgulanmıştır ve ABD Dış İşleri Bakanına da konunun hassasiyeti anlatılmıştır⁵⁸. 18 Şubat 1957 tarihinde genel kurulda Kıbrıs sorunu genel çözümü için bir barış ortamının ve ifade serbestliğinin gerekliliği kanısına varılmıştır. Barışçıl, adil, demokratik yolların bulunması kararı kabul edildi ve Türkiye bu durumu oldukça olumlu karşılamıştır. Yani BM, Kıbrıs Türk toplumunu eşit haklara sahip bir birim olduğunu resmen tanımış ve Enosis tezini reddetmiştir⁵⁹. Bu dönem içerisinde İngiltere EOKA'ya askeri operasyon yapmıştır. Liderlerinin birçoğu ya öldürülmüş ya da yakalanmıştır. İngiltere'nin yapmış olduğu operasyon oldukça başarılı olmuştur. EOKA 14 Mart 1957 tarihinde ateşkes ilan etmiştir ve Makarios serbest kalır ise Adada tedhiş hareketlerini durduracaklarını belirtmiştir⁶⁰. Kıbrıs'ta ortam yumuşadıktan sonra NATO'da üçlü görüşme yapılması için adım atılmıştır⁶¹. 1957 yılı Aralık ayında NATO Genel Sekreteri Paul Henri Spaak'ın ısrarı ile Yunanistan ve Türkiye başbakanları ile İngiltere Dış İşleri Bakanı arasında Kıbrıs konusu ele alınmış, fakat yine bir uzlaşma sağlanamamıştır⁶². 1958 yılı adadaki tedhişçilik giderek arttığı için Kıbrıs'ta Türk-Yunan ve Türk-İngiliz ilişkileri oldukça gerginleşmiştir. EOKA, Rumları Türklere karşı hücumla çağırmış ve Türk kadınlarına tecavüz olayları görülmeye başlamıştır. Bu durum üzerine Kıbrıs Türkleri Türkiye'den yardım istemiştir⁶³.

19 Haziran 1958 tarihinde İngiltere Macmillan Planı'nı öne sürmüştür⁶⁴. Yeni Plan taksimi benimseyerek adada 7 yıllık bir muhtariyet prensibini kabul etmiştir. Plan İngiltere tarafından NATO Konseyine getirilip bazı değişikliklere uğramış ve ortalık yerine Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'a garantörlük verilmiştir⁶⁵. 22 Eylül 1958 'de Makarios, Kıbrıs'a öngörülen zamandan önce bağımsızlık verilmesini önermiş ve doğal olarak bu öneri DP hükümeti tarafından bir son dakika denemesi olarak yorumlanmış ve reddedilmiştir.

Demokrat Parti temel hakları İngilizlerin tarafından önerilmesi gereken bir üçlü konferansın toplanması taraftarı olduğunu bildirmiştir⁶⁶. 1958 senesinde Türkiye'de ki slogan "Ya Taksim Ya Ölüm" olmuştur. Mitingler yapılmıştır. Kamuoyunda heyecan oldukça artmıştır. Türk-Yunan ilişkileri gerginliği de oldukça had safhadadır. NATO'nun Doğu Akdeniz'de ki sağ kanadı sarsılmış bundan ötürü ABD'nin diğer yandan da NATO'nun baskısı ve aracılığı ile Türkiye ve Yunanistan arasında ikili görüşmelere girilmiştir.

5.Londra ve Zürih Antlaşmaları

1958 yılında Yunanistan Kıbrıs Sorununu tekrardan Birleşmiş Milletlere taşımıştır. 5 Aralık 1958'de Birleşmiş Milletler sorunun taraflar arasında çözümlenmesine karar vermiştir⁶⁷. NATO sayesinde Türk-Yunan ilişkileri de olumlu yönde ilerlemiştir. İngiltere, Yunanistan ve Türkiye 18 Aralık 1958 tarihinde bir araya gelerek, Kıbrıs'ın bağımsızlığı, Enosis ve Taksim planlarına karşı garantiler sunacak olan bir üçlü konferansın yapılmasına karar vermişlerdir. Fatin Rüştü Zorlu ile Yunan Dış İşleri Bakanı Avangelos Averof, NATO toplantısı için Paris'te bir araya gelerek Londra ve Zürih Antlaşmaları hazırlıklarında bulunmuşlardır. Antlaşma için Yunan ve Türk delegasyonları bir arada yemek yerken, Averof 'Müşterek gayretimizin başarısına' ifadesini kullanmasına karşılık olarak Zorlu'nun vermiş olduğu cevap ise 'Türk-Yunan Dostluğuna' şeklinde olmuştur, Averof ise 'Bütün Kalbim İle Katılıyorum' cevabını vermiştir⁶⁸.

⁵⁶ Fırat, **Yunanistan ile İlişkiler, Türk Dış Politikası**, s.604

⁵⁷ Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, s.746

⁵⁸ Koç, **Kıbrıs Basınında Kıbrıs Olayları**, s.84

⁵⁹ Fırat, **Yunanistan ile İlişkiler, Türk Dış Politikası**, s.605

⁶⁰ Koç, **Kıbrıs Basınında Kıbrıs Olayları**, s.84

⁶¹ Fırat, **Yunanistan ile İlişkiler, Türk Dış Politikası**, s.605

⁶² Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, s.747

⁶³ Koç, **Kıbrıs Basınında Kıbrıs Olayları**, s.84

⁶⁴ Fırat, **Yunanistan ile İlişkiler, Türk Dış Politikası**, s.606

⁶⁵ Murat Metin Hakkı, **Kıbrıs Çıkmazı**, Emre Yayınları, İstanbul,2006, s.31

⁶⁶ Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, s.124

⁶⁷ Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, s.747

⁶⁸ Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, s.125.

6 Şubat 1959 tarihinde Adnan Menderes, Yunanistan Başbakanı Konstantin Karamanlis, Zorlu ve Averof Zürih'te toplanmışlardır. Ortak bir bildiri yayımlayarak 11 Şubat 1959 tarihinde, Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temel yapısına ilişkin olarak Türk-Yunan ortak bir anlaşmada birleştiklerini açıklamışlardır⁶⁹. Ardından anlaşma metinleri imzalanma aşaması Londra Konferansı'nda gerçekleştirilecektir. Makarios Zürih'te itiraz etmeden kabul etmesine rağmen EOKA'nın baskısından dolayı 17 Şubat'ta toplanan Londra Konferansından önce Averof'a Rum temsilcileri ikna edemediğini söyleyerek, metinlerde değişiklik yapılması durumunda imzalayacağını söylemiştir. İngiliz Dış İşleri Bakanı Lloyd ona kararını belirtmesi için bir günlük süre vermiştir. Makarios 19 Şubat günü olumlu yanıt verdiği zaman imzalama işlemi gerçekleşmiştir. Bu süreçte Londra'da uçak kazası geçiren Adnan Menderes için de hastane de imza işlemi yapılmıştır. Üçlü Londra Konferansı da tamamlanmıştır⁷⁰.

Alınan kararlar ve imzalanan Londra ve Zürih Antlaşmalarına göre Cumhurbaşkanı Rum, yardımcısı Türk olacaktır. Bakanlar kurulu 7 Rum 3 Türk üyeden, Temsilciler Meclisi 35 Rum, 15 Türk üyeden oluşacaktır⁷¹. Bu antlaşmalar sonucunda Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında bağ da kurulmuştur. Garanti olan antlaşmalar gereğinde Kıbrıs Cumhuriyeti, anayasal düzeni bütün ince ayrıntısına kadar korumayı taahhüt etmektedir. Demokrat Parti döneminde Zürih ve Londra Antlaşmaları gereğince Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin katılacağı ittifakta Türkiye'yi İttifak anlaşmasında Hariciye Vekâleti Şube Müdürlerinden Adnan Bulak, Erkânî Harbiye Umumiye Riyasetinden Kurmay Albay Turgut Sunalp, Topçu Yarbay Hayri Sutekin ve Kurmay Binbaşı Kemal Yamak'tan müteşekkil bir heyet temsil etmiştir⁷². Yunanistan Kıbrıs'ta 1950, Türkiye ise 650 asker bulundurma hakkına sahip olmuştur. Enosis ve Taksim yasaklanmıştır. Kıbrıs Anayasası 16 Ağustos 1960 da resmen yürürlüğe girmiştir ve Kıbrıs Cumhuriyeti resmen kurulmuştur⁷³. İlk Cumhurbaşkanlığı seçimi 13 Aralık 1959 tarihinde yapılmıştır ve Başpiskopos Makarios Cumhurbaşkanı olur iken yardımcılığına Dr. Fazıl Küçük seçilmiştir⁷⁴.

SONUÇ

EOKA'nın İngiliz ve Türklere saldırması Kıbrıs'ın üstüne olan eğilimlerin daha da artmasına ortam hazırlamıştır. Yunanistan'ın Kıbrıs üzerindeki amacı Self Determinasyon ilkesi ile Kıbrıs halkının kaderine karar verme düşüncesidir. Halkın büyük çoğunluğunun Rum olmamasından dolayı Yunanistan'a katılmayacağı kanaati de vardır. İngiltere'nin istediği de Kıbrıs'a muhtariyet vererek İngiliz valisi görevlendirip yönetimi elinde bulundurmak. Türk siyasi tarihinde Demokrat Partinin 10 yıllık iktidarı döneminde Kıbrıs politikası dört yönlü olarak incelenmesi gerekmektedir. İlk olarak İngiltere'nin Kıbrıs üzerinde egemenliğinin mevcut durumda olduğu gibi yine devam etmesidir. İkinci olarak yaşanan 6-7 Eylül olayları sonucunda İngiltere'nin Kıbrıs'tan çekilmesi durumunda Kıbrıs'ın Türkiye'ye verilmesi üzerinde adımlar atmıştır ve bu politika Radcliffe Anayasasına kadar yani 1956 yılına kadar devam etmiştir. Üçüncü olarak taksim tezi ve son olarak Londra-Zürih Antlaşmaları ile Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına karar verilmiştir. Bu durum İngiltere, Türkiye ve Yunanistan açısından mutlu bir son olarak görülmektedir. Fakat yine Kıbrıs'ta yaşayan Rumların Yunanistan'ın istediği Enosis'i tekrardan 1963 yılında hızlı bir şekilde canlandırılması düşüncesi etkili olacaktır. Bu durum karşısında önlem olarak 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a yapmış olduğu askeri müdahalede yani Kıbrıs Barış Harekâtı'nda görülmektedir. Bu harekât sonucunda adada yaşayan Türk ve Rum halkı sınırları tamamen ikiye bölünüp iki ayrı Cumhuriyet kurulması ve varlıklarını günümüze kadar devam ettirdikleri yapılanma ile noktalanmıştır.

Kıbrıs ekseninde yaşanan olayları üç ülkenin basını yakından takip etmiştir. Basının tarafsız olarak haber aktardığı söylenemez tabii ki de. Olaylar sonuç itibari ile Zürih ve İkinci Londra Konferansı sonucunda biçimlenmiştir. Anlaşma süreci oldukça sancılı geçmiştir. Yunanistan'ın uygulamak için yaptığı Enosis tezini Demokrat Parti çürütmüştür. Kıbrıs Rumlarının adada tek başına hâkimiyet sürmesine de engel olmuştur. Yapılan Londra ve Zürih Antlaşmalarında üçlü devletler ile garantör devletler konumuna gelinmiştir. Sonuçta adadaki topluluğun yani Türk ve Rum halklarının nüfus oranlarına göre yönetim paylaşımı yapılmıştır. Cumhurbaşkanı Rum olur iken yardımcısı Türk olarak belirlenmiştir. Bakanlar ve Milletvekilleri de iki

⁶⁹ Fırat, **Yunanistan ile İlişkiler, Türk Dış Politikası**, s.609.

⁷⁰ Fırat, **Yunanistan ile İlişkiler, Türk Dış Politikası**, s.609-610

⁷¹ Koç, **Kıbrıs Basımında Kıbrıs Olayları**, s.102

⁷² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, **030-18-1-2/153-51-12**, 05.09.1959.

⁷³ Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, s.533-534

⁷⁴ Koç, **Kıbrıs Basımında Kıbrıs Olayları**, s.105-106

toplumun nüfus çoğunluğuna bağlı olarak değerlendirilmektedir. Londra ve Zürih Antlaşmaları sonucunda olumlu/olumsuz olarak yaşanan durumlar ele alındığında Demokrat Parti'nin Kıbrıs'ta Enosis planını bertaraf etmesi ve iki toplumlu yönetim için canla başla uğraşması başarılı bir politika olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-1-0-0/38-227-14, 14.05.1957.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-18-1-2/153-51-12, 05.09.1959.

Kitap, Makale ve Tezler

AKIN, F, (2006), Türkiye'de Azınlık Politikaları ve 6-7 Eylül Olayları, İstanbul, Kum Saati Yayınları.

ALASYA, H, F, (1988), Tarih'te Kıbrıs, Lefkoşa, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi Yayınları.

ALBAYRAK, M, (2000) "Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara.

ARMAOĞLU, F, (2000). Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), İstanbul, Alkım Yayınları.

ARMAOĞLU, F, (1963), Kıbrıs Meselesi 1954-1956, Ankara, Sevinç Matbaası, ,

BAĞCI, H, (2007) Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar, Ankara, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları.

BAĞCI, H, (2001), Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar, Ankara, Metu Press Yayınları

ÇELİK, C, K, (2012), İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu (1878-1914), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

DEMİRER, M, A, (2006), 6 Eylül 1955 Olaylarına 50. Yılda Yeni Bakış, Demokratlar kulübü Yayınları, Ankara.

DOKUYAN, S, (2014), Kıbrıs ve 6-7 Eylül olayları Menderes ve Zorlu'nun Tarihi Sınavı, IQ Kültür sanat Yayınları, İstanbul.

FIRAT, M, (2002), Yunanistan ile İlişkiler, Türk Dış Politikası, c,1 iletişim yayınları, İstanbul, , Editör Baskın Oran İstanbul.

GÖKTEPE, C, Londra ve Zürih Antlaşmalarının Hazırlık Süreci ve Türk İngiliz İlişkileri (1955-1959), Türkler, 2002, cilt, 16,

GÜRÜN, K, (1983), Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar), Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

GÜVEN, D, (2005), Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6/7 Eylül Olayları, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

GÜVEN, D, (2009), 6-7 Eylül 1955 Olayları, İstanbul, İletişim Yayınları.

HAKKI, M, M, (2006), Kıbrıs Çıkması, İstanbul, Emre Yayınları,

KAPÇI, H, Z, (2014), "Kıbrıs Sorununun Çözümünde Nihat Erim Raporu" İzmir, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı.29

KAPÇI, H, Z, SAKİN, S, (2015), Cumhuriyet Arşivi Işığında Yabancıların Bakış Açısıyla Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1955-1959) , The Jurnal Of Academic Social Science Studies (Jass), number, 34.

KARAKUŞ, E, (1977), İşte Ankara, İstanbul, Hürriyet Yayınları,

KESER, U, (2004), Kıbrıs'ta Türk-Yunan Fırtınası (1940-1950-1960-1970), İstanbul, Boğaziçi Yayınları.

KOÇ, R, (2006), Kıbrıs Basımında Kıbrıs Olayları, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yayınları

KODAY, Z, (1995), "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Devleti'nin Coğrafi Özellikleri", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum, S. 2

MÜTERCİMLER, E,(2007), Satılık Ada Kıbrıs, İstanbul, Alfa Yayınları.

TUNA, T, (2010),Adnan Menderes'in Günlüğü Siyasete Karışan Kan, İstanbul Şule Yayınları.

UÇAROL, R,(1995), Siyasi Tarih (1789-1994), Ankara, Filiz Kitapevi,

VATANSEVER, M,(2010), “ Kıbrıs Sorununun Tarihsel Gelişimi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:12, Özel Sayı, s.1487 -1530.

YÜKSEL, D,Y,(2011), İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye'de Demokrat Parti (1954-1957), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.

EKLER

EK-1

T. C.
BAŞVEKÂLET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı
4
12169

KARARNAME

Kıbrıs'a müteallik Zürih ve Londra Anlaşmaları gereğince Türkiye, Yunanistan ve müstakbel Kıbrıs Cumhuriyeti arasında akdolunacak İttifak Anlaşmasının tatbikatına mütedair esasların tesbiti ve lüzumlu metinlerin hazırlanması maksadiyle Atina'da yapılacak müzakerelere Hükû metimizi temsilen Hariciye Vekâleti Şube Müdürlerinden Adnan Bulak, Erkânıharbiye Umumiye Riyasetinden Kurmay Albay Turgut Sunalp, Topçu Yarbay Hayri Sutekin ve Kurmay Binbaşı Kemal Yamak'tan müteşekkil bir heyetin iştirak etmesi; mezkûr Vekâletin 31/8/1959 tarihli ve 740.132-11/2-233 sayılı yazısı üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 5 / 9 / 1959 tarihin de kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

[Signature]

153 51 12

Dosya No:
105-54
1169

Başvekil

Devlet Vekili

Devlet Vekili ve

Devlet Vekili

Devlet Vekili

Bas.Yay.ve Trz.V.V.

Adliye Vekili

Millî Müdafese Vekili

Dahiliye Vekili ve
Hariciye V.V.

Hariciye Vekili

Maliye Vekili ve
Koordinasyon V.V.

Maarif Vekili

Nafta Vekili ve
Maarif V.V.

Ticaret Vekili

Sih. ve İç. Mua. Vekili

Güm. ve İnş. Vekili

Ziraat Vekili

Münakalat Vekili

Çalışma Vekili ve
Ticaret V.V.

Sanayi Vekili

Bas.-Yay. ve Turz. Vekili

İmar ve İskân Vekili ve
Sanayi V.V.

Koordinasyon Vekili

Londra ve Zürih Antlaşmaları Gereğince Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs'ın da Katılacağı Atina'daki Görüşmelere Katılacak olan Türkiye Heyeti.

EK-2

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİT.C.
HARİCIYE VEKÂLETİ
Umumî Kâtiplik Kalemî

No. 7

UMUMİ KÂTİBİN YAPTIĞI MÜLAKAT PROSEVERBALİ

Tarihî : 14 Mayıs 1957

Muhatap : Yugoslav Sefiri

Mevzu : Kıbrıs

Bugün nazdima gelen Yugoslav Sefiri mutâd nezaket cümlelerinden sonra son defa Belgrad'da bulunduğû sırada Devlet Reisi ve Hariciye Nazırı ile türk-yugoslav münasebetleri hakkında görüşmeler yapmış olduğum ve her ikisinin de bu münasebetleri geliştirmeyi pek lüzumlu addedtiklerini ve iki devletin üzerinde anlaşamadıkları noktaların bu münasebetlerin gelişmesine mani teşkil etmemesi icabettiğini, Balkan Paktı içindeki teşriki mesainin malum sebepler dolayısıyla sekteye uğramış bulunduğum, ancak Yugoslavye'nin bundan mes'ul tutulamayacağını ve herhalde bu teşriki mesainin mümkün sahalarında inkişafını arzu ettiklerini söyledi . Bu fikrini tavzihen, münasebetlerin sıklaştırılması mevzuunda iktisadi, kültürel ve sportif sahalarda faaliyet gösterilebileceğini ifade ederek bu hususta kendisine yardım etmemizi rica etti .

Sefire cevaben, Balkan Paktı çerçevesi içerisinde toplantılara yeniden başlanmasını arzu ettiğimizi öteden beri kendilerine ifade etmiş olduğumuzu, ancak Yunanistan'ın Kıbrıs meselesinde takip etmekte olduğu menfi tavır ve Yugoslavye'nin de yunanlılara karşı mümaşakatçılık göstermesi yüzünden Pakıtın en mühim cephesi ile ilgili faaliyetlerin akamete uğramış bulunduğunu, bütün mesuliyetin Yunanistan'la kendilerine raci olduğunu söyledim ve sözü Kıbrıs meselesine geçirerek : "Bu işte bir müttelik olarak yapabileceğiniz asgari şey bitaraf kalmak idi . Halbuki tamamıyla Yunanistan'ı desteklediniz. Son Birleşmiş Milletler toplantısında yunanlılar lehinde en müfrit beyan ve hareketlerde bulundunuz. Böyle bir hattı hareket takip etmekle herhalde ne Balkan Pakıtına, ne türk-yugoslav ve ne de türk-yunan münasebetlerine hizmet etmiş olmadınız" dedim .

....

030 01 38 227 14

EK- 3

CUMHURİYET ARŞİVİ

- 2 -

Sefir buna cevaben, yüksek prensipleri müdafaa için bir şey yapmadıklarını, Yugoslavye'nin Kıbrıs meselesine karışmayı istemediğini, ancak self-determination prensibi mevzu bahis olduğu zaman bunun lehinde bulunmazlık edemeyeceğini ve her halükarda bu mevzudaki hatti hareketlerin Türkiye'nin ve Kıbrıslı Türklerin menfaatleri aleyhine mütevaccih olmadığını söyledi .

Bunun üzerine kendisine şunları söyledim : "Bu izahlarımız beni asla tatmin etmiş değildir, Kıbrıs Türkiye için milli bir meseledir. Yunanistan'ın, şu veya bu şekilde, adayı ilhakını asla kabul edemeyiz. Yunanistan'ın bugüne kadar takip ettiği gaye Enosis veya self-determination prensibinin kendi görüşlerine göre tatbiki yalıyla adanın ilhaka matufdur . Şu halde Yunanlıları bu hatti hareketlerinde desteklemekle bizim için milli bir dava olan Kıbrıs meselesinde Türkiye ve Kıbrıslı Türklerin menfaatleri aleyhine bir tavır takınmış oluyorsunuz . Şu halde, bitarafıktan nasıl bahsedebilirsiniz ? Gayeniz hakikaten self-determination prensibini desteklemekten ibaret idiyse, Birleşmiş Milletlerin son toplantısında zuhur etmiş bulunan güzel fırsattan faydalanabilirdiniz . Bildiğiniz gibi, Türkiye, self-determination hakkının adadaki iki cemaate ayrı ayrı ve müsavi şartlar altında tanınması prensibini ileri sürmüştür . Türkiye'nin bu tezini desteklemekle self-determination prensibi muvacehesindeki durumunuzu mahfuz tutmuş hem de Türkiye ile Yunanistan arasında bitaraf bir hatti hareket takip etmiş olurduz" dedim .

Büyük Elçi, Yugoslavye'nin çeşitli ırklardan mürekkep bir devlet olduğu keyfiyeti gözönünde bulundurulursa, self-determination hakkında muhtelif cemaatlerin ayrı ayrı istifade etmeleri prensibini memleketinin desteklemesine imkan olacağından başka bir seviyeden de anlaşılacağını ve her halükarda niyetlerinin Kıbrıs meselesine fazla karışmamak ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki ihtilafın halline intizar etmekten ibaret kalacağını ifade ettikten sonra, ileride her iki devlet bir arzu izhar ettikleri takdirde uzlaşmaya temini hususunda da Yugoslavye'nin gayret sarfedebileceğini ilave eyledi .

Büyük Elçiye cevaben dedim ki : "Bu meselenin dışında kalmamız herhalde en hayırlı bir tarzı hareket olacaktır. Türkiye'ye gelince Başvekilimiz son Bursa beyanati ile bu milli dava muvacehesindeki durumunuzu bir kere daha dünya

...

030	01			38	227	14
-----	----	--	--	----	-----	----

2

EK -4

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

- 3 -

efkârı önünde tasrih ve teyit etmiştir : Adadaki iki cemaatin artık herhangi bir idari şekil altında bir arada yaşamalarına imkan yoktur . Kıbrıs'daki iki cemaatin sulh ve sükun içinde yaşaması ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki münasebetlerin düzelmesi ancak adanın taksimi suretiyle mümkün olabilir . Böyle bir netice bütün hür dünyanın menfaatlerine de olacaktır.

"Yugoslavya ile Türkiye arasında kültürel ve sair münasebetler idame ve inkişafına gelince, bu münasebetlerin şimdiye kadar normal bir seyir takip etmiş olduğunu sanıyorum. Buna herhangi bir mani varit değildir. Mesela, daha yakın zamanlarda bir spor takımımız Belgrad'a gitti. Sizden de buraya zaman zaman bazı gruplar gelmektedir. Sanat sahasında da durum aynıdır. Şayet bu neviden ziyaretler hakkında yeni fırsat ve imkanlar mevcut ise bunları da birer birer bize bildiriniz. Her zaman olduğu gibi alakalı Dairelerce ele alınır. Herhalde bu gibi temasların devamında herhangi bir mahzur mevcut olmadığını size teyit edebilirim" dedim.

Sefir sözlerini bitirmiş ve ayrılmak üzere iken üstünde durmak istemiyormuş gibi bir eda ile tekrar Kıbrıs mevzuuna aydet ederek yakın zamanlarda Observer gazetesinde ileri sürülen istiklâl fikri hakkında ne düşündüğümüzü sordu .

Kendisine, istiklâl fikrini önce babası şayan gömmüş olduğumuzu, Amerikalılara son defa verdiğimiz Muhtıradaki mütalealara istinaden ifade eyledim, ve bu ve buna benzer formüllerin Enosis'e götüren mutavassıt yollardan ibaret bulunması itibarile Türk Hükümetince asla şayanı kabul olmadığını ve taksimden gayri Kıbrıs için herhangi bir hal çaresi bulunmadığını tekrar eyledim .

Sefir, "demek bu istiklâl formülünü şayanı kabul olmayan bir formül olarak telakki ediyorsunuz" dedi .

Cevaben, "evet öyledir" dedim .

Bu kat'î ifadeden sonra artık sözü uzatmadı ve veda ederek ayrıldı .

Saygılarımla arz ederim.

030	01			38	227	14
-----	----	--	--	----	-----	----

EK -5

SAHİBİ: KAZIM Ş. DERMAN
Yeni İşlerini İfelen İdare eden
Mesul Müdür
HIFZI TOPUZ
Telefonlar — Yeni İşleri: 20765,
İdare: 20881, Spor servisi: 20565
AKŞAM MATBAASI

ÇARŞAMBA
24
AĞUSTOS 1955
Platı 15 Kr.
Yıl 37 - No. 13243

AKŞAM
Okuyucuları arasında ayıp kadar olun
bahşed otanlar çoktur. Onlar için her
perşembe kıymetli ayrılmış ZİRAİ
Kırsal KEMER tarafından hazırlanan
pratik bir
BAHÇE KÜLTÜRÜNÜ
ayrılmaz çıkar

BUGÜN
KÜÇÜK
İLANLAR

TÜRKİYENİN EN ESKİ AKŞAM GAZETESİ

Ziraî gelirlerden vergi alınacak

Maliye Bakanlığı bu mevzuda bir kanun tasarısı hazırladı. Tasarı Başvekâlete gönderiliyor

Yeni vergi yılda üç yüz elli milyon lira gelir sağlayacak

Ankara 24 (Akşam) — Ziraî mahsullerden vergi alınması mevzuunda uzun müddetlerdir Maliye Vekâletinde yapılan tetkikler sona ermiştir.

Üniversitelerin geçen sene bu mevzuda verdikleri müspet muhtalâfa da gözetilerek alınarak devlet gelirlerini artırmak suretiyle ziraî mahsullerden vergi alınması hususunda karar verilmiş ve kanun tasarısı hazırlanmıştır.

Önümüzdeki günlerde Başvekâlete sevk edilecek olan bu kanun tasarıma göre, ziraî mahsullerden yüzde bir nispetinde bir vergi tahsil edilecektir. Kanuna ilâve edilen bir hükme göre, mahsulün iyi olmadık takdirde Vergiler Hazinesine tahsil edilecek ve bu hükmelerdeki muhtalâfa o sene veriden müstaf tutulacaktır.

Ziraî mahsullerden alınacak vergi ile sene 350 milyon lira civarında bir vasiyat temin tahmin edilmektedir.

Şehirde kalay bulunamıyor

Bu yüzden bazı fabrikalar işlerini durdurmak zorunda kaldılar

Beşanmaysa tabii bulunmuş olan ilâh malzararın ihtiyaç arzabına tereddüt bir türlü yollama girilmiştir. Hanı maada bulamamak yüzünden çok dar ve zor durumda düşmüş sanayiciler çoktur.

Haber aldığımız göre, kalay bulunmadıkları için işi durduran fabrikalar vardır.

Beşillerin İfadelerine göre yeni ihâl edilmiş 30 ton kalay vardır. Vekâlet bundan münaşip bir miktarı açılan İstanbul Vilâyeti emrinde tahsis eder ve hemen tevâl ettirerek çok tahsil olacaktır.

Beşillerin İfadelerine göre yeni ihâl edilmiş 30 ton kalay vardır. Vekâlet bundan münaşip bir miktarı açılan İstanbul Vilâyeti emrinde tahsis eder ve hemen tevâl ettirerek çok tahsil olacaktır.

Üzüm ucuzluyor
Çavuş 80 kuruşa düştü

Pazar tatili yapmayan bakkallar takip ediyor

Yeni verginin hareketini müteakkip bir tebliğ neşri ile Londra'daki konferansa muhtalâfa edilecek bir hakkında umumî

Kıbrıs konferansı pazartesi günü Londrada toplanacak
Türk heyeti yarın Londraya hareket ediyor

Mükümet resmi bir tebliğ ile Türk tasini açıklıyacak

Ankara 24 (Akşam) — Kıbrıs meselesi hakkında 29 ağustosta Londrada Türkiye - Yunanistan ve İngiltere arasında toplanacak konferansa Türk temsil müdafaa edecek heyet yarın İstanbul'dan uçakla İngiltereye hareket edecektir.

Milli Müdafaa Vekili Ethem Münderesin de iştirakine son defasında karar verilmiş ve Hariciye Vekili Vefik Fakih Hüyük Zorunlu riyaset edecek heyet şu zevattan müteakkipdir:

Hariciye Umumi Kâtibi Mehmed Nuri Bekt, Genel Kurmay İkinci Reis Kargeneral Hüyük Erdelhan, Hariciye İhtilâci Daire Umum Müdürü Orhan Eratp, Umum Müdür Muavinal Mehmed Dikerdin, Alina Hüyük Elçinin Settar Hüyük, Londra Büyük Elçilik müsteferması Faruk Hüyük.

Yeni verginin hareketini müteakkip bir tebliğ neşri ile Londra'daki konferansa muhtalâfa edilecek bir hakkında umumî

Moskova'da Adenauer'le kimler görüşecek?
Mikoyan bu görüşmeleri Bulganin'in idare edeceğini söyledi. Krusçev'in adı geçmiyor

Leventte yangın
Enver İnsef'in evinde yangın çıktı

Moskova 24 (Ağ) — Yakında Moskova'ya girilecek

Kıbrıs Konusunda Londra'da Yapılacak Olan Konferansa İlişkin Katılacak Olan Türk Heyetinin İsimlerinin Yer Aldığı Haber Başlığı (24 Ağustos 1955 Akşam Gazetesi)

EK -7

SEYFEDDİN AKERSİN
Cumhurbaşkanı Yardımcısı

Seyfeddin Akersin

Minster Westf. 10.1.1057
Postschliessfach 1
Deutschland

5/5

Sayın Bay Başvekil

"Kıbrıs Meselesi" etrafında, adanın ikiye taksimi esasına dayanan son İngiliz Planı, bu meseleyi hal edecek bir mahiyet ve kuvvette değildir. Ve bütünü ile, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasındaki gerilimi önleyecek ve sulha hizmet edecek bir yol olmaktan uzaktır. Hatta bu plan tarafsız olarak üç memleket arasındaki münasebetleri çok tehlikeli bir safhaya sokacak ve dünya sulhunu hakiki bir tehlike ile karşı karşıya bırakacaktır. Bu şekilde ikiye taksim edilmiş olan Almanya ve Kore, benim bu görüşümü kuvvetle tasdik eden canlı misallerdir. Bugün gerek Batı Almanya'da ve gerekse Doğu Almanya'da yekdiğerine düşman kesilmiş olan halk, her gün korku içerisinde karşı tarafın kendi üzerlerine yapacağı tasarruzu beklemektedir. Kore'de ise vaziyet daha korkunçtur. Bu misaller bize, ikiye taksim etmenin iyi neticeler vermediğini, bilakis dünyanın karşısına bilâhère tedavisi imkânsızlaşacak olan tehlikeli varolar çıkardığını açıkça göstermektedir. Bu halde, Atlantik Paktının iki üyesi Türk ve Yunan milletleri arasında böyle bir vaziyet ihdas etmek, Yakın Doğuda yeni bir Kore icad etmek olacaktı; bu hareket Atlantik Paktı camiası içerisinde ve dünyanın çok nazik bir bölgesinde dünya sulhunu birinci derecede tehlikeye düşürecektir. Bu itibarla, benim bu mevzuda hazırladığım Planı gözden geçirmeden önce, "Taksim Planı" üzerinde bir karar vermemenizi rica etmekteyim.

1057 senesinden beri Almanya'da bulunmakta olan bir Türküm, 40 yaşındayım. Mesleğim gazeteciliktir. Ve halen bir Alman gazetesinde mesleğimle iştigal etmekteyim. Bu mesele ile doğrudan doğruya alakalı bir millete mensup olmaktan başka, ayrıca dünya sulhunu düşünen her insan gibi, ben de uzun zamandan beri Kıbrıs Meselesi ile alakadar oldum. Ve bu hususta uzun çalışmalarından sonra bir plan hazırladım. Bu plan üzerindeki çalışmalarına başlamadan önce şu 16 millete mensup kimselerle konuştum: (Almanya, Amerika, Belçika, Fransa, Hollanda, Hindistan, Endonezya, İngiltere, İran, İsveç, İtalya, Japonya, Pakistan, Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan). Onların bu husustaki fikirlerini aldım. Türk-İngiliz-Yunan münasebetlerini gözden geçirdim. Atlantik ve Balkan Paktlarını ve dünyanın siyasi vaziyetini Kıbrıs Meselesi zaviyesinden tekrar tetkik ettim. Ayrıca dünyanın diğer taraflarında bu meselenin benzeri olan diğer meseleleri tahlil ve tetkik ettim. Ve neticede planımı hazırladım. Bu planın, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan olduğu gibi, diğer bütün sulhsever milletleri de memnun edeceğine, dünya sulhuna nümune teşkil edecek derecede hizmette bulunacağına ve bu suretle Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasındaki eski dostluk havasının tekrar teessüs edeceğine inanıyorum.

Planımı açıklamadan önce bu husustaki cevabınızı beklediğimi ve gayemin dünya sulhuna bir hizmette bulunmak olduğunu zataşlinize arz etmek isterim.

Saygılarıla
Seyfeddin Akersin

Not. Bu mektubun birer sureti, İngiltere Başvekilî MacMillan'a, Yunanistan Başvekilî Karamanlise, Amerika Feiscumhuru Eisenhower'e, Hindistan Başvekilî Nehru'ya ve UNO Genelsekreteri Hammarsköld'e gönderilmiştir.

030 01 | 133 862 | 2

Almanya'da Gazetecilik Yapan Seyfeddin Akersin'in Başbakan Adnan Menderes'e Kıbrıs Meselesi Hakkında Yazdığı Mektup

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA SAVAŞ ARABALARININ GELİŞİMİ

DEVELOPMENT OF CHARIOTS IN ANCIENT MESOPOTAMIA

Dr. Öğr. Üyesi Abdulhamit KAVAK

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Kilis.

ORCID NO: 0000-0003-2096-2760

ÖZET

Tarihöncesi dönemlerde insanoğlu ağırlıkları el, kol, baş gibi vücudun farklı uzuvlarıyla taşımıştır. Örneğin avladığı hayvanları ve topladığı bitkileri sırtında taşıyan İnsanoğlu, taşıyamayacağı kadar ağır yükleri ip veya ağaç kökleri yardımıyla istediği yere götürmüştür. Sürüklenen yük ve zemin arasında sürtünmeyi en aza indiren araçlar kızaklardır. İlk Ahşap kompozit kızaklar, kuzey kutup Avrupa'sındaki erken avcı-balıkçı toplumları tarafından neolitik dönemde kullanılmış olmalıdır. Bu kullanılan kızakların ilk evcilleştirilen hayvan olan köpekler tarafından çekildiği kabul edilir. Ancak kızakların köpekler tarafından çekildiğine dair herhangi bir kanıt bulunmamıştır. Ayrıca bu kızaklar sadece kuzey kutup Avrupası'nda kar üzerinde kullanılmamıştır. Aynı zamanda bozkır ve Mezopotamya'nın kurak alanlarda da kullanıldığına dair ipuçları bulunmaktadır.

Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda iki ve dört tekerlekli arabalar hakkında bilgi veren çok sayıda malzeme ortaya çıkarılmıştır. Bu arkeolojik malzemelerden ilki Güney Mezopotamya'da yer alan Urukta Eanna tapınağının çevresinde bulunan kil tabletlerden gelmektedir. M.Ö. 3200'lü yıllara tarihlenen bu kil tabletler üzerinde betimlenen dört tekerlekli veya kızaklı araçların üzeri bir gölgelikle kapatılmıştır. Bu araçlar büyük bir ihtimalle insan veya tanrı heykelleri taşımacılığında kullanılmış olmalıdır. Dört tekerlekli araçlara dair diğer bir örnek ise Güney Polonyada Bronocice yerleşmesinde Trichterbecke (TRB) kültürüne ait M.Ö. 3500-3350 yıllarına tarihlenen, kil maşabanın üzerinde görülmektedir. Kabın üzerinde betimlenen araba figürü dört tekerlekli bir vagonu göstermektedir. Kabın üzerindeki vagon motifi 1.8 santimetre genişliğinde ve 1.5 santimetre uzunluğundadır. Vagon gövdesinin köşelerine yerleştirilmiş dört tekerleği, bu gövdenin merkezinde "stepne" olarak tanımlanan ancak bir tekne veya ritüel nesneyi temsil edebilen ek bir dairesel eleman ve dikey olarak uzanan bir tutamak veya bağlantı içerir ve kabın üzerinde üç tane dört tekerlekli araba betimlemesi görülür.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Savaş Arabası, Kızak, Tekerlek, Vagon

ABSTRACT

In prehistoric times, human beings carried the weights with different parts of the body such as hand, arm and head. For example, man carrying the animals he hunted and the plants he collected on his back carried the heavy loads he could not carry wherever he wanted with the help of rope or tree roots. Skids are the vehicles that minimize friction between the drifting load and the ground.

As a result of the archaeological studies, many materials providing information about two and four wheeled cars have been found. The first of these archaeological materials comes from the clay tablets found around the Urukta Eanna temple in Southern Mesopotamia. The four-wheeled or sledged vehicles depicted on these clay tablets dating back to the 3200's BC were covered with a canopy. These vehicles should have been used for transporting human or god statues. Another example of four-wheeled vehicles is that of the Trichterbecke (TRB) culture in the Bronocice settlement in Southern Poland. It is seen on a clay bowl, dated to 3500-3350 BC. The wagon motif depicted on the container is 1.8 centimeters wide and 1.5 centimeters long. It contains four wheels located at the corners of the wagon body, an additional circular element in the center of this hull described as a "spare wheel" but may represent a boat or ritual object, and a vertically extending handle or link, and three four-wheeled carriages are depicted on the container.

Key Words: Mesopotamia, Chariot, Sledge, Wheel, Wagon

GİRİŞ

Neolitik dönemle birlikte bitkilerin yanı sıra, hayvanların evcilleştirilmesi, insanoğluna avcılık ve toplayıcılıktan yerleşik hayata geçiş imkânı tanıdı. Evcilleştirilen hayvanlar, insanla birlikte hareket etmiş ve neolitik dönemden itibaren çok sayıda farklı hizmetlerde kullanılmıştır. Örneğin köpekler insanları korumak, insanların koku, işitme duyularını desteklemek; sığır, keçi, koyun gıda ve tekstil kaynağı; eşek, katır, sığır, at yük taşınmasında, kızaklı ve tekerlekli araçların çekilmesinde kullanılmıştır. Ayrıca ihtiyaç duyulduğunda yük hayvanları gıda kaynağı olarak da kullanılmıştır. Evcilleştirilen sığır, eşek, at, keçi, koyun ve domuz gibi hayvanlardan elde edilen besin kaynağı, taşınabilir bir besin kaynağıdır, dolayısıyla savaş alanlarında besin kaynağı olarak kullanılan tahıl ve meyveye nazaran önemli bir avantaj sağlamıştır. Hayvanların evcilleştirilmesiyle birlikte insanoğlu daha güvenilir, kontrol edilebilir ve taşınabilir besin kaynaklarına sahip olmuştur (Hamblin, 2006: 129; Yadin, 1963: 166-167; Roaf, 1990: 36-37).

Tarih öncesi dönemlerde insanoğlu ağırlıkları el, kol, baş gibi vücudun farklı uzuvlarıyla taşımıştır. Örneğin avladığı hayvanları ve topladığı bitkileri sırtında taşıyan insanoğlu, taşıyamayacağı kadar ağır yükleri ise ip, ağaç kökleri veya bitki lifleri yardımıyla istediği yere götürmüştür (Bordreul vd., 2014:73). Sonrasında ise kızak veya kızaklı araçları kullandıkları kabul edilmektedir. Sürüklenen yük ve zemin arasında sürtünmeyi en aza indiren bu kızakların hareketini kolaylaştırmak için, alt tarafına iki adet silindir yerleştirildiği ele geçen arkeolojik malzemelerden anlaşılmaktadır. Bu kızaklar bir hayvanın omuzlarının önünde kesişen veya yanları boyunca taşınan iki eğimli çeki oku tarafından taşınmıştır. Kızakların uçları ise yerde sürüklenir. Kızakların uçlarının altında bir silindir bulundurmaları fiziksel olarak oldukça zordur. Yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde ilk Ahşap kompozit kızakların, kuzey kutup Avrupa'sındaki erken avcı-balıkçı toplumlar tarafından, M.Ö. 7000'li yıllar civarında kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Bu kullanılan kızakların ilk evcilleştirilen hayvan olan köpekler tarafından çekildiği kabul edilir. Ancak, köpekler tarafından çekildiğini gösteren herhangi bir kanıt bulunmamıştır. Köpek ve öküzler tarafından çekilen kızaklar sadece kuzey kutup Avrupası'nda kar üzerinde kullanılmamıştır. Güney Rusya'da M.Ö. 4000'li yıllara tarihlenen, Tripoliye kültürüne ait, kilden yapılan model kızaklı arabalar, bu araçların bozkırların kuru otlarında da kullanılmış olabileceğinin önemli göstergelerindedir (Jans and Bretschneider, 1998: 156; Piggott, 1992:16).

1. Erken Arabalar /Araba Prototipleri

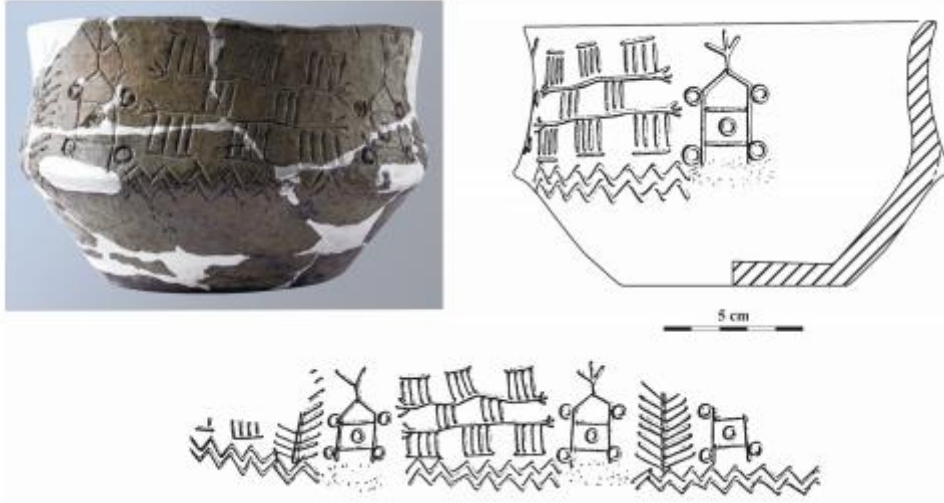
Güney Mezopotamya'da tekerlekli ve kızaklı araçların kullanıldığına dair ilk örnekler Uruk sitesinden gelmektedir. M.Ö. 3200'lü yıllara tarihlenen kil tablet üzerinde tekerlekli ve kızaklı araçları gösteren üzerleri kapalı araçlar betimlenmiştir. Diğer bir kızaklı araç örneği ise M.Ö. IV. binyıla tarihlenen sabuntaşı plaka üzerinde görülmektedir. Aracın üzerinde kemerli bir tente ve tahtirevan bulunmaktadır. Bu tahtirevanın içinde büyük bir ihtimalle ya önemli bir kişiyi ya da tanrı heykeli taşınıyor olmalıdır. Kızak çeki okuyla öküzlerin boynuzlarına bağlanmıştır. Boynuzlarına çeki oku bağlanan öküzlerin kontrolü ise burunlarına takılan halkalara bağlanan iplerle sağlanmaktadır. Bu araçlar yük taşımacılığında ziyade önemli kişilerin taşınması veya tanrı heykellerinin naklinde kullanılmış olmalıdır (Burmeister vd., 2019: 59) (Resim 1-2).

Resim 1-2: Kızaklı Araba (Burmeister vd., 2019:59)

İlk dört tekerlekli araçlara dair diğer bir örnek ise Güney Polonyada Bronocice yerleşmesinde Trichterbecke (TRB) kültürüne ait M.Ö. 3500-3350 yıllarına tarihlenen, kil maşrabanın üzerinde görülmektedir. Kabın üzerinde betimlenen araba figürü dört tekerlekli bir vagonu göstermektedir. Kabın üzerindeki vagon motifi 1.8 santimetre genişliğinde ve 1.5 santimetre uzunluğundadır. Vagon gövdesinin köşelerine yerleştirilmiş dört tekerleği, bu gövdenin merkezinde "stepne" olarak tanımlanan ancak bir tekne veya ritüel nesneyi temsil

edebilen ek bir dairesel eleman ve dikey olarak uzanan bir tutamak veya bağlantı içerir ve kabın üzerinde üç tane dört tekerlekli araba betimlemesi görülür (Anthony, 2007: 68; Milisauskas vd., 2019: 234-235).

Resim 3: Araba Motifi (Milisauskas vd., 2019: 234).

2. M.Ö. III. Binyıl Arabaları

Mezopotamya’da M.Ö. III. bin yılı tarihlenen iki ve dört tekerlekli araçlara dair çok sayıda arkeolojik malzeme bulunmuştur. Bu arkeolojik malzemelerden ilki, Erken Hanedan Dönemine tarihlendirilen (M.Ö. 2900-2300) mühür baskısı üzerinde olup, yabancı eşekler tarafından çekilen disk biçimli dört tekerlekli bir araç olarak görülmektedir (Resim 4-5). Silindir mühür baskısı detaylıca incelendiğinde, tekerleklerin zemine iyice oturması için çivilerle desteklendiği, ayrıca çivilerle desteklenen tekerleklerin üzerinde dikdörtgen biçiminde bir gövde bulunduğu görülmektedir. Gövdenin ön kısmında yüksekçe bir panel bulunurken, arka kısmında arabanın içinde oturur pozisyonda sağ elinde bir savaş baltası tutar biçimde bir figür betimlenmiştir. Bu oturan figürün yanı sıra yabancı eşeklerini tutan bir figürde arabanın önünde yer almaktadır (Collon, 1987: 159; Hamblin, 2006: 132; Gabriel and Metz, 1991:76).

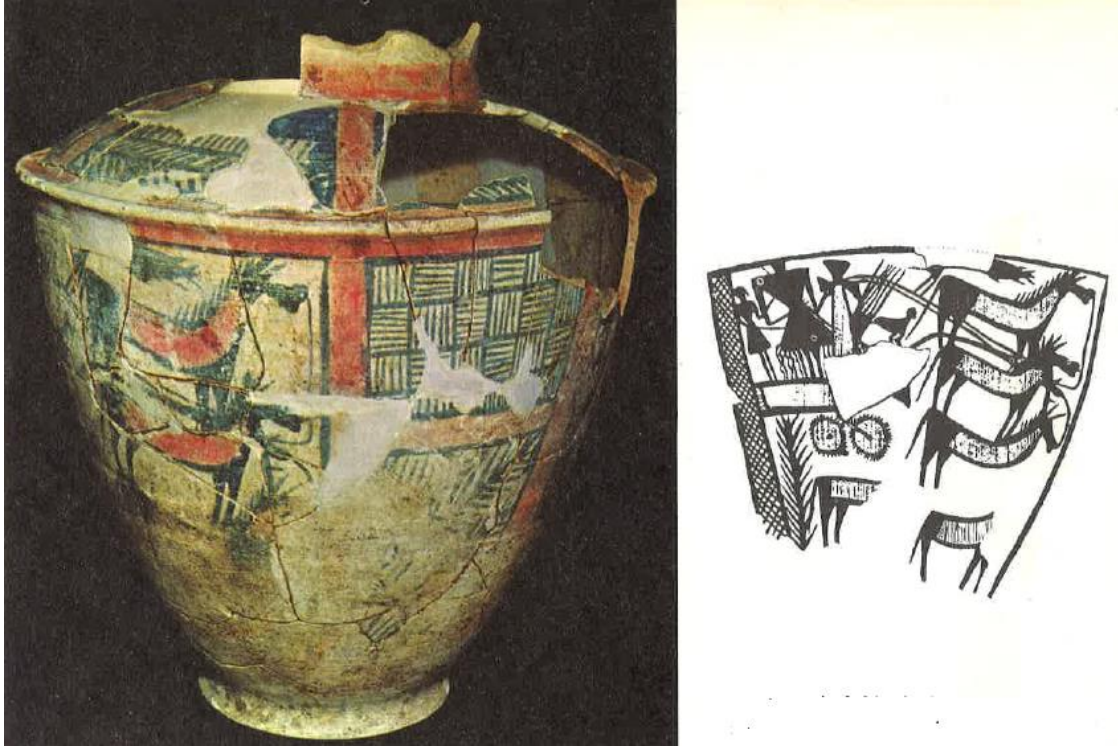

Resim 4: Dört Tekerlekli III. Bin Yıl Arabası (Collon, 1987: 115)

Resim 5: Dört Tekerlekli III. Bin Yıl Arabası (Collon, 1987: 159)

M.Ö. III. bin yıla tarihlendirilen dört tekerlekli arabalarla ilgili diğer bir örnek Erken Hanedan II Dönemine (M.Ö. 2650-2550) ait Khafajah'ta bulunan bir vazonun üzerinde betimlenmiştir (Resim 6).

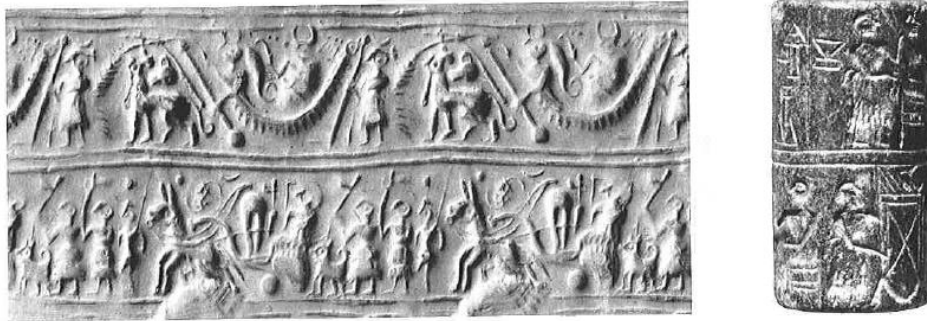

Resim 6: Khafajah'ta Bulunan Vazo (Yadin, 1963: 128)

Khafajah vazosu üzerinde betimlenen sahnede iki figür görülmektedir. Arabanın tekerlekleri de silindir mühür baskısı üzerinde betimlenen araba gibi disk biçimli olup zemine sağlam oturması için çivilerle desteklenmiştir. Silindir mühür baskısı üzerinde betimlenen arabadan farkı ise kargıların/mızrakların bulunduğu sadak arabanın yan tarafına eklenmiştir. Araba eğri bir çeki oku vasıtasıyla yaban eşekleri tarafından çekilmekte olup bu yaban eşeklerinin kontrolü burunlarına takılan halkalara bağlanan kayışlarla sağlanmaktadır. (Yadin, 1963: 128; Hamblin, 2006: 134).

2.1. Üçüncü Bin Yıl İki Tekerlekli Savaş Arabaları

M.Ö. III. bin yıl iki tekerlekli arabaları ayakta durulan ve oturlan olmak üzere ikiye ayırılır. Oturlan iki tekerlekli arabanın ilk örneklerinden biri Erken Hanedan Dönemine (M.Ö. 2900-2300) tarihlendirilen silindir mühür baskısı üzerinde görülmektedir (Resim 7).

Resim 7: Fara Silindir Mühür Baskısı (Strommenger, 1962: 118).

Silindir mühür baskısında, yabani eşek tarafından çekilen disk biçimli iki tekerleğe sahip bir araba görülmektedir. Arabanın önünden düz biçimde çıkıntı yapan çeki oku, yukarı doğru kıvrıldıktan sonra yaban eşeklerinin boyunlarına doğru uzanmaktadır. Arabanın üzerinde ise oturur pozisyonda görülen figür büyük ihtimalle kraliyet aile üyelerinden biri olmalıdır. Bu oturan figürün arkasında ise bir köpek, mızrak ve balta ile donatılmış askerler görülmektedir (Strommenger, 1962: 118).

Oturma yeri olan iki tekerlekli arabaya diğer bir örnek ise, Tell Agrab'ta bulunan metalden yapılmış model arabadır (Resim 8). Bu arabada üç parçadan oluşan disk biçimli iki tekerlek üzerinde parmaklık/tırabzan ve oturak bulunmaktadır. Genellikle habercilikte veya özel kişilerin taşınmasında kullanıldığı düşünülen bu arabaların sürücüsü, arabayı ya ayakta veya oturur pozisyon kullanmış olmalıdır (Jans and Bretschneider, 1998: 157).

Resim 8: Model Araba (Yadin, 1963:129)

Diğer bir iki tekerlekli araba örneği ise Erken Hanedan II Dönemine (M.Ö.2650-2550) tarihlendirilen bir duvar plakası parçası üzerinde betimlenmiştir. Urda kraliyet mezarlıklarının yakınında bulunan bu plaka parçasında, üç parçadan oluşan ve çitalarla sağlamlaştırılmış disk biçimli tekerleklerin üzerinde ve bir kişinin sığabileceği bir gövde sahip iki tekerlekli bir görülmektedir (Resim 9). Arabanın gövdesi ise hayvan derileriyle kaplanmış ve gövdenin sol tarafına kargılar için sadak yerleştirilmiştir. Arabanın ortasından çıkan çeki oku, eğri biçimde yaban eşeklerinin boyunlarına uzanmaktadır. Bu yaban eşeklerinin kontrolü ise, burunlarına takılan halkalara bağlanan kayışlarla sağlanmakta olup, dizgin çubuğunun içinden geçerek sürücüye uzanmaktadır (Aruz, 2003: 72).

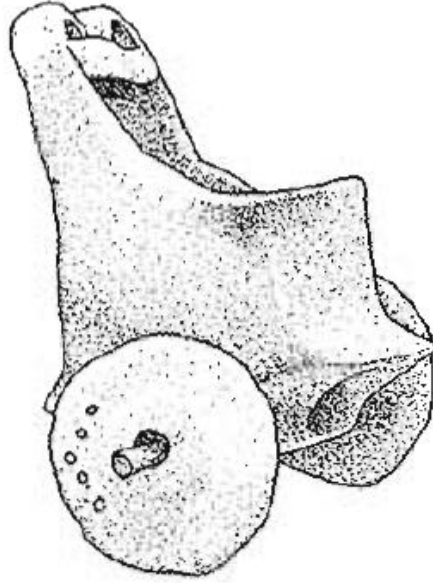

Resim 9: İki Tekerlekli Savaş Arabası (Aruz, 2003: 72)

III. bin yıl iki tekerlekli savaş arabaları birden fazla parçadan oluşan ve çitalarla birleştirilmiş disk tekerleğe sahiptir. Bu araçlarda dingillerin henüz arka bölgeye yerleştirilemediği görülmüştür. Eğer dingiller arabanın arka kısmına yerleştirilseydi arabaları çeken hayvanların üzerine büyük bir yük binecektir. Bu nedenle bu araçlar manevra sırasında oldukça zorlanacaktır. Bu engel, tekerleklerin uzun bir dingil çubuğuna bağlanmasıyla önemli ölçüde azaltılmıştır. Dingil çubuğunun uzunluğu, taşıma platformunun genişliğinin iki katı yani gövde 45 cm ise dingillerin uzunluğu 90 cm'dir. Tekerleklerin hepsi istisnasız ağır, sağlam ve ispitsizdir ve hiç şüphe yok ki savaş arabası hızlı bir viraj aldığı anda tekerlekler kırılma eğilimindedir. Dayanıklılığını artırmak ve tamirini kolaylaştırmak için tekerlekler genellikle tek bir parçadan değil, ya kıvrılmış kenarları düz olarak yan yana yerleştirilmiş ya da hilal şeklinde birkaç parçadan yapılmıştır. Tekerleklerin jantları veya lastikleri, yüzeylerinin üçte ikisini kaplayan 2 cm başlı çiviler ile sağlamlaştırılmaktadır. Bu çiviler sadece tekerleği güçlendirmekle kalmayıp, aynı zamanda toprağı tutan saplamalar olarak hareket ederek, arabaya daha fazla stabilite kazandırmıştır. Bazen çiviler yerine, ahşabı sert zeminde korumak için tekerlek daha geniş bir jantla donatılmıştır. Tekerleklerin üzerine ise arka kısmı açık bırakılan, hayvan derileriyle kaplı bir gövde eklenmiştir. Bu gövdenin ön kısmı, askerleri düşman oklarından koruma sağlayan yüksek dik bir panel ve düşmana karşı fırlatılan kargıları koymak için yapılan sadaklardan oluşuyordu. İki tekerlekli arabaların çeki okları, düz olan Tell Agrab model araba örneği haricinde kemerli bir yapı göstermektedir (Yadin, 1963: 129-130; Yadin, 1963: 38; Littauer and Crouwel, 1979: 20-21).

2.2. Platform Arabalar

Platform araba olarak adlandırılan savaş arabalarının, arkeolojik malzeme olarak kanıtı çok azdır. Bu araçların kilden yapılan model araba örnekleri Mezopotamya'da bulunmuştur. Mezopotamya'da bulunan diğer araçlar gibi, yüksek bir ön panel ve düşük yan panellerden oluşmaktadır. Savaşının veya sürücünün duracağı zemin arka kısmındadır. Önü, yanları, zemini, koltuğu ve tekerlekleri aynı olduğundan dört tekerlekli arabaların iki tekerlekli bir versiyonu olarak düşünülebilir. Dingilleri ve çeki okları oturağına sahip arabayla aynıdır (Resim 10).

Resim 10: Platform Araba ; Littauer and Crowel, 1979:186

2.3. Savaş Konteksinde Gösterilen Arabalar

Tekerlekli araçların askeri bağlamda kullanımına dair ilk örnekler yaklaşık olarak M.Ö. III. bin yılın ikinci çeyreğinde Güney Mezopotamya'da görülmeye başlanmıştır. Bu örneklerin ilkinin Ur Standardı üzerinde görülen arabalar oluşturmaktadır (Resim 11).

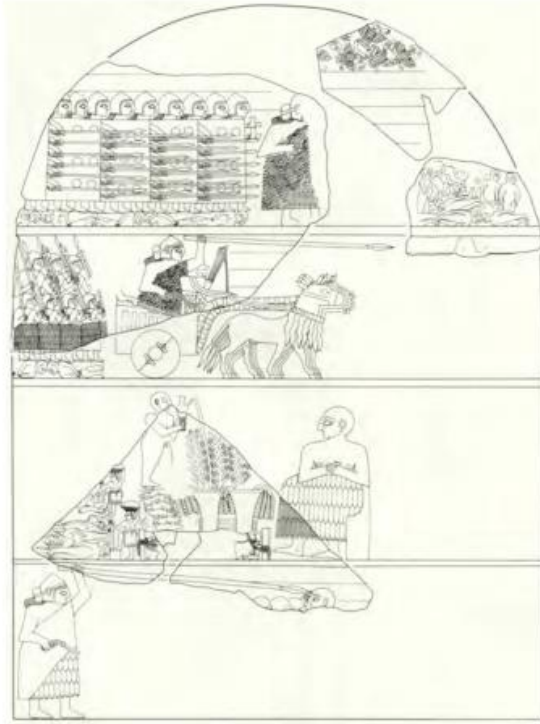
Resim 11: Ur Standardı Aruz,2003:98-99

Ur Standardı üzerinde betimlenen sahneler, deniz kabukları ve lapuslazuli gibi taşların ziftle tutturulması tekniğiyle yapılmıştır. Bu standardın üzerinde savaşın yönleri ve savaş sonrası durum betimlenmiştir. Üç panel biçiminde tasarlanan standardın en üst bölümünde, yabancı eşekler tarafından çekilen disk biçimli, dört tekerleğe sahip savaş arabası ve önünde dört figür görülmektedir. Bu figürlerin önünde panelin tam ortasında uzun bir elbiseye sahip muhtemelen kral olduğunu düşünülen bir figür bulunmaktadır. Kralın karşısında, beşi çıplak altısı ise kralın arkasında betimlenen figürlere benzeyen 11 figür görülmektedir. Standardın ikinci panelinde ise kafasında başlık, üzerlerinde ise üniformaya benzer elbiseler bulunan piyade ve esirler

betimlenmiştir. Üçüncü yani alt panelde ise birbirine benzer disk biçimli dört tekerleğe sahip savaş arabaları ve onların altında ezilen düşman bulunmaktadır (Köroğlu, 2013: 71; Aruz, 2003: 97; Öz Kiriş, 2019: 686).

Ur Standardı üzerinde betimlenen arabalar disk biçimli dört tekerlekli araçlardır. Bu arabalara bir kişinin sığabilecek kadar genişliğe sahip, ince uzun bir araba gövdesi yerleştirilmiştir. Gövdenin ön kısmına çapraz kirişlerle desteklenmiş yüksek bir panel eklenmiş ve arabanın zemini bu yükseltiden arkaya doğru uzanmaktadır. Bu zemin üzerinde sürücü ön tarafta arabayı kullanırken, diğer kişi arka tarafta ayakta durur biçimde görülmektedir (Littauer and Crowel, 2002a: 26-27; Childe, 1951: 101-103).

Diğer bir savaş konteksinde gösterilen araba ise Akbabalar Stelinde görülmektedir (Resim 12). Ancak Akbabalar Stelinde görülen arabanın tekerleklerin olduğu kısım eksik olduğu için bu aracın dört tekerlekli veya iki tekerlekli olduğunu söylemek oldukça zordur.

Resim 12: Akbabalar Steli (Winter, 2010: 45)

Akbabalar Stelinde Lagas Kralı *Eannatum*, sol elinde mızrak sağ elinde orak biçimli kılıç ile ağır piyadelerinin önünde savaş arabasının içinde betimlenmiştir. Arabanın sağ tarafında sadakların içinde kargılar görülmektedir. Araba burunlarına takılan kayışa kontrol edilen yabani eşekler tarafından çekilmektedir. Bu stelde kralın piyadelerinin önünde yer almasının iki nedeni olabilir. İlki kralın çivi yazılı metinlerde yer alan ordunun başında/önünde savaşa gittim ifadesinin bir temsili, ikinci neden ise savaş arabalarının piyadelerin önünde savaştığını gösteren bir kanıttır (Hamblin, 2006: 135; Yadin, 1963: 128; Aruz, 2003: 159; Nardo, 2009: 59-60).

Mari'de Ninni-zaza tapınağının 13 nolu odasında bulunan, Erken Hanedan III Dönemine (M.Ö.2550-2250) tarihlendirilen deniz kabuğu üzerine işlenen araba betimi ise Ur Standardında betimlenen araba sahnesine benzemektedir. Yenilen düşman yaban eşeklerinin ayakları altında ezilirken görülmektedir (Resim 13).

Resim 13: Deniz Kabuğu Üzerine İşlenen Araba (Aruz, 2003: 159).

Arabanın teknik detaylarında ise disk biçimli dört tekerleğin üzerinde ince uzun bir gövde görülmektedir. Bu gövdenin üzerinde ise yüksek bir panel ve arabanın sağ tarafında kargıların konduğu sadak yer almaktadır. Yabani eşeklerin çektiği arabayı bir kişi kontrol etmekte ve arka tarafında bir kişi yer almaktadır (Aruz, 2003: 159).

M.Ö. III. bin yıl arabaları genellikle dört yük hayvanına koşuluyordu. Bu tür dört hayvanın gerekli olduğu gerçeği, arabaların çok sağlam olmadıklarını, arabanın nispeten ağır olması gerektiğini, çekiş sisteminin çok gelişmiş olmadığını, böylece hayvanların taşıma gücünün tam olarak kullanılmadığını göstermektedir. Görünüşe göre yük hayvanları at değil, yabani eşek, onager veya at ırkına yakın başka bir hayvandı. Ancak Kemal Balkan ve Ann Hayland gibi bilim insanları bu arabaları çeken hayvanların atgiller cinsinden olduğunu düşünmektedir¹ (Öz Kiriş, 2019: 686).

3. Savaş Arabaları

Çivi yazılı belgelerde GIŞGIGIR olarak ifade edilen, atlar tarafından çekilen ve üzerinde insan bulunan iki tekerlekli savaş arabalarının ortaya çıktığı dönem orta bronz çağı (M.Ö. 2000-1600) kabul edilir. Bu savaş arabaları eşek katır gibi ağır hayvanlar yerine, araçları daha hızlı olan atlar tarafından çekilmeye başlandı. Doğal olarak atlar tarafın çekilen arabaların hızları arttı. Bu hızın artmasında atların yanı sıra araba üzerinde bazı teknik değişikliklere gidilmesinin de önemli bir payı bulunmaktadır. Örneğin dört tekerleği som ağaçtan yapılan yaklaşık 700 kg civarında ağırlığa sahip arabaların yerine, dört ispitli olan hafif, iki tekerlekli arabalar kullanılmaya başlanmıştır. Tekerlek yapımında kullanılan malzeme ve tekniğin değişmesi sadece atların yükünü azalmamıştır aynı zamanda savaş arabalarının da manevra kabiliyetini artırmıştır. Atların kontrolünde burun halkalarının yerine, dizgin ve gemin kullanılmasının yanı sıra boyunduruk ve koşum takımlarında kullanılması, atın kontrolünü kolaylaştırmış, manevra ve hızını artırmıştır (Littauer and Crouwel, 1979: 64; Hamblin, 2006: 145; Bradfortd, 2001: 13).

Gerçek iki tekerlekli savaş arabalarının ilk defa nerede ve kim tarafından kullanıldığına dair çok sayıda teori bulunmaktadır. Bu teorilerden biri, hafif iki tekerlekli araçların Ural dağlarının hemen doğusunda Kuzey Kazakistan'da bulunan Sintashta ve Krivoe de bulunduğu (Resim 14). Radyo karbon tekniğiyle yapılan çalışmalar bu araçları, M.Ö. 2000-1800'lü yıllara tarihlendirmiştir. Araba kalıntıları 8 ile 12 ispit arasında değişen tekerleklerin var olduğunu göstermektedir (Drews, 1988: 109; Littauer and Crouwel, 2002b: 45-54; Lindner, 2020: 3).

¹ K. Balkan, "At Kültürü ile İlgili M.Ö. 14.yüzyıldan Nippur'da Bulunmuş Akatça Metinlerin Tercüme ve İzahı", A.Ü. DTCF Dergisi, Cilt. 9, Sayı. 1-2, s. 85, 1951.

A. Hyland, The Horse in the Ancient World, s. 9, 2003.

Resim 14: Kuzey Kazakistan Savaş Arabası Buluntuları (Lindner, 2020:3).

Bulunan kalıntılardan, arabaların ön ve arka tekerlekleri arasındaki mesafenin 3.6 ile 3.9 adım arasında değişmekte olduğu, oldukça dar gözükken bu araçlara bir kişi sığa bileceği, arabanın içindeki savaşçının düşmana karşı ok ve ya mızrak fırlatmak istediğinde atların dizginlerini beline bağlamış olduğu düşünülmektedir (Anthony and Vinogradov, 1995: 38).

Orta bronz çağına tarihlendirilen iki tekerlekli savaş arabaları ile ilgili çok sayıda arkeolojik malzeme Mezopotamya, Anadolu ve Suriye topraklarında bulunmuştur. Bu arkeolojik malzeme kendi içerisinde Erken Orta Bronz (M.Ö 2000-1800) ve Geç Orta Bronz (1800-1600) çağı olarak ikiye ayrılır (Hamblin, 2006: 147). Erken orta bronz çağına tarihlendirilen ilk örnek, Kayseri Kültepe’de bulunan bir silindir mühür baskısı üzerinden gelmektedir. Mühür baskısının üzerinde, dört ispitli iki tekerleğe sahip bir araba ve burunlarına kayış takılan atgillerden iki hayvan gözükmektedir. Ayrıca araba gövdesinin üzerinde büyük bir ihtimalle tanrı olduğu düşünülen bir figür, savaş baltasını tutar biçimde betimlenmiştir (Littauer and Crowel, 1979:191) (Resim 15).

Resim 15: Kayseri Kültepe Savaş Arabası (Littauer and Crowel, 1979:191)

Diğer savaş arabası ise Güney Mezopotamya’da Uruk’tan gelen silindir mühür baskısı üzerinde betimlenmiştir (Resim 16). Mühür baskısı üzerinde dört ispitli, iki tekerleğe sahip bir araba ve araba tekerlerinin üzerine monte edilen gövdede ise krali bir figür görülmektedir. Bu figür, Kültepede bulunan silindir mühür betimleri gibi, büyük bir ihtimalle elinde bir nesne tutmakta, diğer eliyle de aracı kontrol ediyor olmalıydı (Littauer and Crouwel, 1979: 192).

Resim 16: Uruk Savaş Arabası (Littauer and Crouwel, 1979: 192).

Üçüncü örneğimiz ise, Babilde bulunan bir kil tablet üzerine basılmış mühür baskısı üzerinden gelmektedir (Resim 17-18). Dört ispitli iki tekerleğin üzerinde, elinde eğri bir kılıç bulunan kral olduğu düşünülen bir figür görülmektedir. Bu figür sağ eliyle atgil cinsinden hayvanlarının dizginlerini tutarken, sol eliyle de eğri kılıcını savururken betimlenmiştir. Yendiği düşman ise hayvanlarının ayakları altında ezilmektedir (Collon, 1987: 160; Hamblin, 2006: 133).

Resim 17: Babil Savaş Arabası (Collon, 1987: 160)

Resim 18: Babil Savaş Arabası (Hamblin, 2006: 133)

Dördüncü örneğimiz Suriye topraklarında bulunan bir silindir mühür baskısı üzerindedir (Resim 19). Diğer örneklerin aksine, silindir mühür baskısı üzerinde betimlenen tekerleklerin ispit sayısının arttığı gözükmektedir. Arabanın gövdesi üzerinde ise arkasında okluğu bulunan, zırlı bir okçu görülmektedir. Atların kontrolü ise gemler sayesinde sağlanmaktadır (Hamblin, 2006:133).

Resim 19: Suriye Savaş Arabası (Littauer and Crowel, 1979:193).

Geç orta bronz çağına tarihlendirilen, iki tekerlekli savaş arabalarına ait çok sayıda arkeolojik malzeme bulunmuştur. Bu malzemedeki ilk Suriye'nin Halep şehrinde satın alma yoluyla elde edilen silindir mühürdür (Resim 20). Bu silindir mühür üzerinde altı ispiti sahip iki tekerlekli araba görülmektedir. Bu iki tekerleğin üzerinde yer alan gövdede ise sürücünün sırtında bir ok kılıfı, sol elinde bir kamçı, sağ elinde ise atların dizginleri bulunmaktadır. Ayrıca savaş arabasının arkasında ise elleri önde buluşturulmuş kısa elbiseli 4 figür betimlenmiştir (Buchanan,1966: Levha 56).

Resim 20: Suriye Savaş Arabası (Buchanan,1966: 895)

İkinci örneğimiz Suriye'de bulunan bir silindir mühür baskısından gelmektedir (Resim 21). Dört ispitli iki tekerleğe sahip savaş arabasının üzerinde iki figür görülmektedir. Bu iki figürden ilki arabayı kullanırken, diğeri sürücünün yanında durmaktadır (Hamblin, 2006: 148).

Resim 21: Suriye Savaş Arabası (Littauer and Crowel, 1979:192).

Üçüncü örneğimiz ise yine Suriye’de bulunmuş bir silindir mühür baskısından gelmektedir (Resim 22). Bu mühür baskısının üzerinde 4 ispitli iki tekerleğe sahip savaş arabası görülmektedir. Savaş arabasının üzerinde sırtında okluk elinde yay olan sürücü, arabayı çeken hayvanların kontrolünü sağ elinde tuttuğu dizginlerle sağlamaktadır (Moorey, 1986: 207).

Resim 22: Suriye Savaş Arabası (Moorey, 1986:207)

Geç orta bronz çağında savaş arabalarında birçok yenilik görülür. Bu yeniliklerden ilki burun halkalarına takılan kayışların yerini gem ve dizginlerin almasıdır. Ayrıca orta bronz çağında, arabaların üzerinde bir tane görülen mürettebat sayısı, geç orta bronz çağında sürücü ve savaşçı olmak üzere ikiye yükselmiştir. Mürettebat sayısının birden ikiye çıkarılmasından hafif bir gövde ve ispitli tekerleklerin kullanılmasının büyük katkıları olmuş olmalıdır. Erken bronz çağında olduğu gibi Piyadeler savaş arabalarını takip etmektedir.

SONUÇ

Tarihin ilk dönemlerinde, insanoğlu ağırlıkları vücudunun farklı uzuvlarıyla (el, kol, baş,sırt) taşımıştır. İlerleyen dönemlerde taşıyamadığı ağırlıklar için arayışa girmiş ve taşıyamayacağı ağırlıkları çevresinde bulunan ağaç ve bitki liflerini kullanarak sürüklemeye başlamıştır. Neolitik dönemde ise hayvanların evcilleştirilmesi sayesinde, insanoğlunun taşıyamayacağı yükler hayvanlar tarafından çekilmiştir. Bu ilkel kızaklar organik malzemeden oluştuğu için günümüze kadar ulaşmamıştır.

Zamanla tecrübe kazanan insanoğlu, yük taşımada kızakları kullanmış, daha sonra kullandığı kızakların altına silindirler yerleştirerek, hareket etmesini kolaylaştırmaya çalışmıştır. Bu kızaklar ilk defa Kuzey Kutup Avrupası'nda kullanılmasına rağmen bu bölge ile sınırlı kalmamış Güney Rusya topraklarına kadar yayıldığı arkeolojik çalışmalar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Kızakların hareketini kolaylaştırması için altına yerleştirilen silindirlerin zamanla geliştirilerek tekerleğe dönüştüğü düşünülmektedir.

Mezopotamya'da en erken araba örnekleri M.Ö. 4.000'li yıllara dayanmaktadır. Bu örnekler üzerinde betimlenen arabalar ve kızaklar daha sonra savaş meydanlarının vazgeçilmez parçası olan savaş arabalarının öncüsü kabul edilmektedir. Araba ve kızaklara ait işaretler incelendiğinde bu araçların yük taşıma veya savaş alanlarından ziyade kralın veya tanrı heykellerinin nakledilmesinde kullanıldığı araba ve kızaklar üzerinde betimlenen tahtirevan ve güneşliklerden anlaşılmaktadır.

M.Ö. III. bin yılda Mezopotamya'da iki ve dört tekerlekli arabalara ait çok sayıda arkeolojik malzeme bulunmuştur. Bu arkeolojik malzemeler dönemin dört tekerlekli arabalarının ağır ve hantal olduğunu, arabaya koşulan yaban eşeklerinin ise burunlarına takılan kayışlarla kontrol edildiği sonucuna ulaşılmıştı sağlamıştır. M.Ö. III. bin yıl iki tekerlekli arabaları ise oturlan veya ayakta durulan arabalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

M.Ö. II. bin yıl gerçek savaş arabalarının ortaya çıktığı dönem olarak kabul edilir. Ancak savaş arabalarının ilk defa nerede, kim tarafından kullanılmaya başlandığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Döneme ait arkeolojik malzemeler değerlendirildiğinde, M.Ö. II. bin yıl savaş arabalarına ait bir takım yenilikler göze çarpmaktadır. Som ağaçtan yapılan ağır, hantal ve dört tekerlekli M.Ö. III. bin yıl savaş arabalarının yerini, iki tekerlekli, dört ispitli, atlar tarafından çekilen savaş arabaları almış ve bu değişim ile birlikte savaş arabalarının ağırlığının azaltılması, atların arabalara koşulması ve gem ile kontrol edilmesi, arabaların hız ve manevra kabiliyetini artırmıştır. Bu arabalar savaş alanlarının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Anthony, D.W. (2007). *The Horse and the Wheel and Language. How Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes shaped the Modern World*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Anthony, D.W. and Vinogradov. N.B. (1995). *Birth of The Chariot*, 48(2), (March/April 1995. Archaeological Institute of America.
- Aruz, J. (2003). *Art of the First Cities: The Third millennium BC from the Mediterranean to the Indus*. New York.
- Bordreuil, P., Chatonnet, F.B., and Michel, C. (2015). *Tarihin Başlangıçları Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları, Çev.: Levent Başaran, Alfa Yayınları, İstanbul*.
- Bradford, A.S. (2001). *With Arrow, Sword and Spear*, Praeger, Greenwood Publishing Group, London, 312s.
- Buchanan, B. (1966). *Catalogue of Ancient Near Eastern Seals in The Ashmolean Museum. Volume I Cylinder Seals*, Oxford.
- Burmeister, S., Krispijn, T.J.H. and Raulwing, P. (2019). *Some Notes on Pictograms Interpreted as Sledges and Wheeled Vehicles in the Archaic Texts from Uruk*. Peter Raulwing, Katheryn M. Linduff and Joost H. Crouwel (Ed.), in *Equids and Wheeled Vehicles in the Ancient World*, Bar Publishing.
- Childe, V.G. (1951). *Man Makes Himself*, New American Library.
- Collon, D. (1987). *First Impressions: Cylinder Seals in The Ancient Near East*. British Museum Publications, London.

- Drews, R. (1988). *The Coming of The Greeks in the European Conquest in the Aegan and The Near East*, Princeton Universty Press.
- Gabriel, A.R. ve Metz, K.S. (1991). *From Sumer to Rome: The Military Capabilities of Ancient Armies*, Green Wood Press, Westport, 182s.
- Hamblin, J.W. (2006). *Warfare in the Ancient Near East to 1600 BC*, Routludge, London, 520s.
- Jans, G. and Bretschneider, J. (1998). *Wagon Representations in the Early Dynastic Glyptik. They Came to Tell Beydar with Wagon and Equid*. *Subartu* 4(2): 155-195.
- Köroğlu, K. (2013). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 229s.
- Lindner, S. (2020). *Chariots in the Eurasian Steppe: a Bayesian Approach to the Emergence of Horse-Drawn Transport in the Early Second Millennium BC*, *Antiquity*, Volume 94, Issue 374, pp. 361-380.
- Littauer, M.A. and Crouwel, J.H. (1979). *Wheeled Vehicles and Ridden Animals in Ancient Near East*, Leiden, Brill.
- Littauer, M.A. and Crouwel, J.H. (2002a). *Kampfwagen (Streitwagen) B*. *Archaologisch*. Peter Raulving (Ed.), In *Selected Writings on Chariots, other Early Vehicles, Riding and Harness*, Brill Leiden.
- Littauer, M.A. and Crouwel, J.H. (2002b). *The Origin of the True Chariot*. Peter Raulving (Ed.), In *Selected Writings on Chariots, other Early Vehicles, Riding and Harness*, Brill Leiden.
- Milisauskas, S., Kruk, J. and Hudson, K. (2019). *Bronocice Funnel Beaker Vessel with Wagon Motif: Different Narratives Sarunas Archaeologia Polona*, vol (57), 233-240. doi: IO.23858/APa57.2019.016
- Moorey, P.R.S. (1986). *The Emergence of The Light, Horse-Drawn Chariot in the Near East c. 2000–1500 B.C.*, *World Archaeology*, 18/2:196–215.
- Nardo, D. (2009). *Science Technology and Warfare of Ancient Mesopotamia*, Lucent Books, Farmington Hills, 103s.
- Öz Kiriş, E. (2014). "Eski Mezopotamya XX'da At, At Yetiştiriciliği ve Binicilik," *IX. Uluslararası Hititoloji Kongresi*, vol.2, Çorum, Turkey, 685-711.
- Piggott, S. (1992). *Wagon, Chariot and Carriage Thames and Hudson; 1St Edition*
- Roaf, M. (1990). *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East New York: Facts on File*.
- Strommenger, E. (1962). *The Art of Mesopotamia*, Thames and Hudson, London.
- Winter, I.J. (2010). *On Art in the Ancient Near East Volume II From the Third Millennium B.C.E*. Leiden, Boston.
- Yadin, Y. (1963). *The Art of Warfare in Biblical Lands*, Weidenfeld and Nicolson, London, 484s.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

AZƏRBAYCAN SSR II DÜNYA MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKI İLLƏRDƏ (1946-1950-Cİ İLLƏRDƏ)

AZERBAIJAN SSR IN THE YEARS AFTER THE SECOND WORLD WAR (1946-1950)

Doktorant İsmaylzadə Nərmin

Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsi, ORCID NO: 0000-0003-3986-2428

XÜLASƏ

Üstündən 75 il keçməsinə baxmayaraq, nəticələri Azərbaycan xalqı üçün ağır olan II Dünya müharibəsindən sonrakı illərdə Azərbaycan SSR-də ictimai, siyasi, sosial və iqtisadi vəziyyət acınacaqlı idi. Müharibədən sonra qazanılmış qələbədən İ. Stalin özünün diktatura tipli hakimiyyətini daha da möhkəmləndirmək üçün istifadə etməyə başladı. Xalqın qayğısına qalmaq, müharibədən sonra yaranmış ağır sosial-iqtisadi problemləri həll etmək əvəzinə, bütün ölkədə cəza tədbirləri daha da gücləndirilmişdi. Xalqımızın ən qabaqcıl nümayəndələri, ictimai xadimlər, məsələn, Mirzə İbrahimov, Səməd Vurğun, Üzeyir Hacıbəyov, Heydər Hüseynov və b. təqib və təzyiqlərə məruz qalırdılar. Azərbaycan alimləri mövcud rejimin ideologiyasından azacıq kənara çıxan istənilən fikir və düşüncəsinə görə dərhal həbs və sürgün edilir, repressiyalara məruz qalırdılar. Onların əsərləri isə qadağan olunurdu. Hakim ideologiyanın tarix elmi üzərində təzyiqi daha da güclənmişdi. Azərbaycan xalqının soykökü məsələsi qəsdən təhrif olunurdu. Şimali Azərbaycan torpaqlarının Rusiyaya könüllü birləşməsi kimi qeyri-elmi, uydurma fikirlər irəli sürülürdü. Azərbaycanın tarixi torpaqlarına qəsdlər də davan edirdi. Belə ki, Azərbaycan əhalisinin Ermənistan SSR adlandırılan torpaqlarımızdan deportasiya olunması bu dövrə təsadüf edir. Bunun müqabilində iqtisadi, sosial və mədəni həyatda inkişaf təzahür edirdi. Neft və qaz hasilatı artmışdı. Müharibədən sonrakı illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatının inkişafı sənayeyə nisbətən ləng gedirdi. Kənd təsərrüfatı daha çox əkin sahələrinin genişləndirilməsi yolu ilə (ekstensiv yolla) gedirdi. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı zamanı mərkəzin maraqları əsas götürülürdü. Bu dövrdə təhsil sahəsində yeni islahatlar həyata keçirilmiş, 1945-ci ildən orta məktəblərdə buraxılış imtahanları tərtib edilmiş, məktəbi əla qiymətlərlə bitirənlərə qızıl və gümüş medalların verilməsinə başlanmışdı.

Açar sözlər: Azərbaycan SSR, müharibə, iqtisadiyyat, mərkəz

ABSTRACT

Despite the fact that 75 years have passed, in Azerbaijani SSR, the communal, political, social, and economic situation was deplorable for the people who suffered from severe consequences of World War II. Stalin began to use this victory in order to strengthen his dictatorial power. Instead of being concerned about society and solving the serious socio-economic problems that arose after the war, punitive measures were intensified throughout the country. The most famous representatives and public figures of our society, for example, Mirza Ibrahimov, Samad Vurgun, Uzeyir Hajibeyov, Heydar Huseynov, and others. were under persecution and pressure. Azerbaijani scholars were immediately arrested, deported, and persecuted for any ideas or thoughts that deviated slightly from the ideology of the existing regime. Their works were banned. The pressure of the prevailing ideology on the science of history intensified. The issue of the ancestral roots of the Azerbaijani people was deliberately distorted. Unscientific, fictitious ideas were put forward, such as the voluntary annexation of the lands of Northern Azerbaijan to Russia. Encroachment of our historical lands also continued. Thus, the deportation of the Azerbaijani population from our lands which was called the Armenian SSR coincides with this period. In return, there was progress in economic, social, and cultural life. Oil and gas production increased. During the post-war years, the development of agriculture was relatively slow compared to the industry in the Azerbaijani economy. Agriculture was based on the expansion of arable lands (extensive way). The interests of the center were considered for agricultural production. During this period, new reforms were implemented in the field of education, since 1945, final exams were introduced in secondary schools, and gold and silver medals were awarded to graduates with excellent grades.

Keywords: Azerbaijan SSR, war, economy, center

GİRİŞ

Bildiyimiz kimi, 1939-1945-ci illərdə baş vermiş II Dünya müharibəsi Yer kürəsində böyük tələfətlərə, dağıntılara, qarşısı alınmaz fəlakətlərə gətirib çıxarmışdı. Dünya əhalisinin 4/5 hissəsinin yaşadığı ərazini əhatə edən bu müharibədə 67 milyon insan tələf olmuşdu. Azərbaycan birbaşa hücumlara məruz qalmasa da, o zaman SSRİ-nin tərkibində olduğu üçün 1941-1945-ci illər "Vətən müharibəsi"nin fəal iştirakçısına çevrildi. II Dünya müharibəsində SSRİ 27 milyon insan itirdi. Müharibə sovet ölkəsinin bütün təsərrüfatına çox ağır zərbə vurdu. Vətən müharibəsi zamanı ölkə öz milli sərvətinin 1/3 hissəsini itirdi. Müharibədə sənaye istehsalının əsas göstəriciləri kəskin sürətdə aşağı düşmüşdü. Sənayenin ümumi məhsulu 1940-cı illə müqayisədə 22 % aşağı düşmüşdü. Neft hasilatı 1945-ci ildə təqribən yarımazalmışdı. Müharibə dövründə kənd təsərrüfatının texniki bazası xeyli zəifləmişdi. Azərbaycan əhalisinin sayı beş ildə 17,65% azalmışdı. Müharibə ölkənin əmək ehtiyatlarının istifadəsinə də mənfi təsir göstərmiş, fəhlə və qulluqçuların sayı azalmışdı.

İQTİSADİYYATIN DİRÇƏLMƏSİ ÜÇÜN GÖRÜLƏN TƏDBİRLƏR

Respublikada xalq təsərrüfatının bərpası hələ işğal olunmuş ərazilər azad edildikcə başlanmışdı. 1945-ci il mayın 26-da SSRİ Dövlət Müdafiə Komitəsi "Silah istehsalının azaldılması ilə əlaqədar olaraq sənayeni yenidən qurmaq sahəsində tədbirlər haqqında" qərar qəbul etdi. Azərbaycan SSR xalq təsərrüfatının, xüsusilə neft sənayesinin bərpası və inkişafı üçün mühüm tədbirlər görüldü. 1945-ci il mayın 28-də SSRİ DMK "Bakıda neft hasilatını artırmaq tədbirləri haqqında" xüsusi qərar qəbul etdi. Qərarla neft sənayesini inkişaf etdirməyin böyük proqramı nəzərdə tutulmuşdu. Müharibə qurtarandan sonra müəssisələrdə iş vaxtından artıq işləmək hallarına son qoyuldu. 8 saatlıq iş günü və illik məzuniyyətlər bərpa edildi. 1945-ci il dekabrın 1-dən müharibə illərində istifadə edilməmiş məzuniyyətlərə görə pul kompensasiyasının ödənilməsinə başlandı. Neft avadanlıqlarının təmiri, ehtiyat hissələrinin hazırlanması, habelə yeni növ cihazların istehsalı geoloji- kəşfiyyat işlərinin genişləndirilməsinə, quyuların bərpa olunmasına, həcmnin artmasına, neft hasilatının çoxalmasına kömək edirdi. 1946-cı ildə iqtisadiyyatın yenidən qurulması başa çatdı.[4,77]

Sənayenin yenidən qurulmasındakı uğurlar respublikanın xalq təsərrüfatının digər sahələrində də yenidənqurmanın sürətini artırdı. Sənaye tikintisi və mülki tikinti genişləndi. SSRİ xalq təsərrüfatının bərpası və daha da inkişaf etdirilməsinə dair dördüncü beşillik (1946-1950-ci illər) plana 15 1946-cı il martın 18-də SSRİ Ali Sovetinin birinci sessiyasında baxıldı. 1946-1950-ci illərdə Azərbaycan SSR xalq təsərrüfatının bərpa və inkişaf etdirilməsinə dair beşillik planda sənayenin və kənd təsərrüfatının inkişafını müharibədən əvvəlki səviyyəyə yüksəltmək və bu səviyyəni ötüb keçmək əsas vəzifə kimi irəli sürüldü. Neft hasilatına artan tələbatı ödəmək üçün, Buzovna-Maştağa (1945-ci il), Gürgən-dəniz və Gəncə rayonu (1947-1948-ci illər), Hövsan və Umbakı (1948-1950-ci illər), Neft daşları (1950-ci il), Darvin bankası (1950-1951-ci illər) kimi yeni neft və qaz yataqları kəşf edilmiş və sənaye üsulu ilə işlənmək üçün istifadəyə verilmişdi.

Yüngül, toxuculuq, yeyinti və yerli sənaye bərpa olunur və daha da inkişaf etdirilirdi. Kənd təsərrüfatının bərpa və inkişafına diqqət artırılmışdı. ÜİK(b)P MK-nın fevral (1947-ci il) Plenumu "Müharibədən sonrakı dövrdə kənd təsərrüfatını yüksəltmək tədbirləri haqqında" qərar qəbul etdi. Kənd təsərrüfatının inkişafında kolxozların təşkilat-təsərrüfatca möhkəmləndirilməsi mühüm əhəmiyyətə malik idi. Lakin kənd təsərrüfatına rəhbərlikdəki nöqsanlar kolxoz və sovxozların üstünlüklərindən, onların daxili ehtiyat və imkanlarından istifadə etməyə mane olurdu. Geridə qalan təsərrüfatların sayı çox idi. Kolxozlardan dövlət anbarlarına tədarükü artıрмаğı tələb edirdilər. Kənd təsərrüfatı məhsullarının təhvil planlaşdırılarkən kəndin imkanları yox, dövlətin tələbləri əsas götürülürdü. Kənd təsərrüfatının texniki təchizatı aşağı səviyyədə qalırdı. Kənd təsərrüfatının idarə olunması sistemi dəyişmişdi. Yerli rəhbərlər kolxoz əmlakına göstəriş verməklə təsərrüfatlara hökm etməkdə, öz mülahizələrinə görə, istədikləri kimi fəaliyyət göstərməkdə davam edirdilər. Həm şəxsi, həm də ictimai təsərrüfatlar maliyyə məngənəsinin əsarəti altında idi. Kolxozçunun öz həyatında saxladığı hər şeyin üzərinə o qədər vergi qoyulurdu ki, mal-qara saxlamaq, meyvə ağacı yetişdirmək sadəcə olaraq sərfəli deyildi. Kolxoz və sovxozların məhsullarının satınalma qiymətləri isə o qədər aşağı idi ki, kolxozçuların və fəhlələrin əməyinin haqqını çox vaxt ödəmək mümkün olmurdu.

Müharibədən sonrakı dövrdə tikinti, nəqliyyat, rabitə sahəsində də əsaslı inkişaf hiss edilirdi. Yeni tikinti şirkətləri yaradılmışdı, su, avtomobil, hava nəqliyyatının inkişafında xeyli müvəffəqiyyət əldə edilmişdi. Onların texniki təchizatı yaxşılaşmışdı, bu isə yük dövriyyəsinə və sərnişin daşınmasını artırmağa imkan verirdi. Avtomobil yolları yenidən qurulur, möhkəm örtüyü olan yeni yollar çəkilirdi. Sərnişin daşınmalarında

avtomobil nəqliyyatının rolu daim artırdı. Rabitə müəssisələrinin şəbəkəsi, poçt mübadiləsi genişləndi. Telefon-teleqraf rabitəsi yenidən quruldu.

SOSIAL HƏYATDA BAŞ VERƏN DƏYİŞİKLƏR VƏ BU DƏYİŞİKLİKLƏRİN CƏMIYYƏTİN HƏYATINA TƏSİRİ

II Dünya müharibəsi, onun tərkib hissəsi – Böyük Vətən müharibəsi başa çatdıqdan sonra bəşəriyyətin ictimai-siyasi həyatında köklü dəyişikliklər baş verdi. Sovetlər ölkəsində 1945-ci ilin sentyabrında Dövlət Müdafiə Komitəsi fəaliyyətini dayandırdı. 1946-cı il fevralın 10-da SSRİ Ali Sovetinə yeni seçkilər keçirildi. Həmin ilin martında SSRİ Ali Soveti xalq komissarları sovetlərini nazirlər sovetlərinə çevirmək haqqında qanun qəbul etdi. İ.V.Stalin SSRİ Nazirlər Sovetinin sədri təsdiq olundu. Əslində siyasi hakimiyyət yenə də ÜİK(b)P MK Siyasi Bürosunun əlində idi. Stalinin şəxsiyyətinə pərəstiş, onun əlaltılarının partiyaya, dövlətə zidd hərəkətləri və siyasi avantürist Beriyanın cinayətkar fəaliyyəti totalitar rejimin güclənməsinin əsas səbəblərindən idi. 1949-cu il aprelın 12-də şəhər və rayon milis orqanlarında siyasi idarələr yaradıldı, avqustun 9-da paytaxtlarda, o cümlədən Bakıda milisə xüsusi hüquqlar verildi, oktyabrın 13-də milis SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Nazirliyinin tabeçiliyinə keçirildi. Fikirlərə nəzarət, gizlin izləmə, çuğulluq (donos) genişləndi. Əsassız repressiyalar başlandı. Repressiyanın əsas hədəfləri, ilk növbədə, əsirlikdən qayıtmış müharibə iştirakçıları oldular. Vətənə qayıtarılan keçmiş əsirlərin üzərində və "tələbələrin əhvali-ruhiyyəsinə nəzarət" gücləndirildi. Totalitar rejimin sərtləşməsinin təzahürlərindən biri elm, ədəbiyyat və incəsənət üzərində "hakim" ideologiyanın inhisarının daha da güclənməsi idi. ÜİK(b)P MK 1947-1951-ci illərdə fəlsəfə, biologiya, fiziologiya, siyasi iqtisad, dilçilik və başqa elm sahələri üzrə açdığı "elmi" diskussiyalarda əslində geniş elmi mübahisə yox idi, "marksist" maskası geymiş elmdə təsadüfi fırılacaq, ehkamçılar hökm edirdilər. Bu cür həqiqi elmdən uzaq olan, "hakim ideyaya" tabe olmaq məqsədini daşıyan saxta tədbirlər ölkədə elmin inkişafına ciddi ziyan vurdu. Genetika belə, lazımsız elm kimi yasaq edilmişdi.

Azərbaycan neftçi alimlərindən Ələşraf Əlizadə, Baxışbəy Sultanov, Əli Muradbəyli Cəmil, Yusif Səfərov, filosoflardan Heydər Hüseynov, Əli Əlizadə, yazıçılardan Əbüllhəsən Ələkbərzadə, şairlərdən Səməd Vurğun, bəstəkarlardan Üzeyir Hacıbəyov və başqaları təqiblərin əsas obyektləri idilər. İstedadlı filosof, görkəmli alim və ictimai xadim, akademik Heydər Hüseynovun 1949-cu ildə çap olunmuş "Azərbaycanda XIX əsr ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən" əsəri Stalin mükafatı almışdı. Elmi-ictimaiyyət və cəmiyyət tərəfindən ehtiramla qəbul olunmuş kitab "Şamilin başçılığı ilə hərəkət, müridizm, guya Rusiya xalqına qarşı mübarizə kimi qiymətləndirilmiş", məhz buna görə Stalin mükafatı hökumətin qərarı ilə ləğv edilmişdi, müəllif ağır təqiblərə məruz qalmış, özünə qarşı haqsızlığa görə intihar etmişdi.[2,4]

Ədəbi jurnallarına, teatr repertuarlarına, kino sənətinə və s. Cəmiyyətdə hakimlik edən ideologiyaya tabe olmaq tapşırılmışdı. Ədəbiyyat və incəsənətdə fərdiliyə, milliliyə "formalizm" damğası vurulurdu. "Sosialist realizmi" ideoloji qəlibindən kənara çıxmaq, cəmiyyətin həyatında mövcud olan nöqsanlardan, ziddiyyətlərdən danışmaq olmazdı.

Azərbaycan xalqının dastanları feodal münasibətlərini təbliğ etməkdə, qeyri-xəlqilikdə ittiham olunurdu. Türk dünyasının möhtəşəm orta əsr abidəsi "Kitabi-Dədə Qorqud" "irticaçı feodal-xan eposu" adı ilə damğalanmış, onun tədqiqatçıları təqiblərə məruz qalmışdılar. A.A.Bakıxanov idealizmdə, fanatizmdə, xan və bəyləri müdafiə etməkdə, M.M.Kazım bəy "çarizmin sadıq qulu" olmaqda günahlandırılırdı. Akademik M.A.Dadaşzadə "Türkiyə casusu" kimi damğalanmışdı.

Mərkəz azərbaycanlılara etibar etmirdi, mühüm vəzifələrin çoxuna, xüsusən güc orqanlarına başqa millətlərin, əsasən rus və ermənilərin nümayəndələrini cəlb edirdi. Bu şovinist münasibətdən erməni millətçiləri azərbaycanlı kadrlara qarşı hiyləgərcəsinə istifadə edirdilər. Zehni inkişaf səviyyəsi yüksək olan əhalinin, xüsusən gənclərin arasında mövcud quruluşun ziddiyyətlərini, həqiqi mahiyyətini dərk edənlər çoxalır. Təşkilatlanmaq və mübarizə aparmaq arzusunda olanlar da vardı. Gizli fəaliyyət göstərən "İldırım" təşkilatı Azərbaycanın azadlığa çıxması üçün xalqa onun qüvvələrini birləşdirə biləcək güclü, tanınmış bir liderin rəhbərlik etməsini vacib bilərək, S.Vurğuna gizli məktubla müraciət etmişdilər ki, bu missiyanı öz üzərinə götürsün. İstibdada qarşı açıq mübarizə üçün hələ real vəziyyət yaranmamışdı. Təşkilat 1947-ci ilin əvvəllərində fəaliyyətini dayandırdı. 1948-1949-cu illərdə onun 8 fəal üzvü həbs edilib sürgün olundu.

AZƏRBAYCANLILARIN TARİXİ ETNİK ƏRAZİLƏRİNDƏN DEPORTASIYASI

Müharibədən sonrakı illərdə bütün ölkədə şovinist və yerli millətçilik siyasətinin güclənməsi xalqlar arasında tez-tez münaqişə və toqquşmalar, konfliktlər, ciddi təhlükəli problemlər yaradılmasında açıq təzahür edirdi. Moskva hakimiyyəti Qafqazda da Azərbaycan erməni, gürcü və başqa xalqları bir-birinə qarşı qoymaq və onlar üzərində hakim mövqeyini saxlamaq naminə milli münaqişə ocaqları yaratmaq siyasəti yürüdü. Bu məkrli siyasət, əsasən, qondarma "Dağlıq Qarabağ" konfliktinin süni surətdə kəskinləşdirilməsi məqsədi güdüdü. Belə ki, ermənilərin tarixi torpaqlarımıza ərazi iddiaları bu dövrdə də davam edirdi. Hələ 1943-cü il noyabrın 28-dən dekabrın 1-dək SSRİ ABŞ və İngiltərənin iştirakı ilə keçirilən Tehran konfransında Sovet-İran münasibətləri müzakirə edilərkən, gələcəkdə "Böyük Ermənistan" dövləti yaratmaq xülyasında olan ermənilər əlverişli şəraitdən istifadə edərək, SSRİ xarici işlər naziri V.Molotova müraciət edib, İranda yaşayan ermənilərin SSRİ-yə köçürülməsinə icazə istəmişdilər. V.Molotov məsələ ilə bağlı İ.Stalinlə danışıqdan sonra onların Ermənistan SSR ərazisinə köçürülməsinə razılıq vermişdi. 1946-cı il oktyabrın 19-da SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti xarici ölkələrdə yaşayan ermənilərin Ermənistan SSR ərazisinə köçürülməsi ilə bağlı Fərman verdi. Ermənilərin Ermənistan SSR-ə repartasiyası "Daşnaksutyun" partiyasının 1947-ci ilin iyununda keçirilmiş XIV konqresinin qəbul etdiyi qərarlarla bilavasitə bağlı idi. Bu qərarlarda isə repartasiyanın "azərbaycanlıların yaşadıkları torpaqların boşaldılması və Ermənistan sərhədlərinin genişləndirilməsi" şəraitində baş verdiyi iddia edilirdi.[4,110] Bu işə Qriqoryan kilsəsi də xeyir-duasını vermişdi. Beləliklə, azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki dədə-baba torpaqlarından qovulmasının növbəti mərhələsi başlandı. 1947-ci il dekabrın 23-də SSRİ Nazirlər Soveti "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalisinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" 4083 sayılı qərar verdi. SSRİ Nazirlər Sovetinin 1948-ci il 10 mart tarixli "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi ilə əlaqədar tədbirlər haqqında" daha bir qərarı ilə bu işi həyata keçirmək üçün konkret tədbirlər planı müəyyən olundu. Bu qərara görə, 100 min azərbaycanlı 1948-1950-ci illərdə; 1948-ci ildə 10 min, 1949-cu ildə 40 min, 1950-ci ildə isə 50 min nəfər "kəndçilik prinsipinə əsasən" Azərbaycana köçürülməli idi. Qərarın axırncı, II maddəsində ayrıca göstərilirdi ki, Ermənistan SSR Nazirlər Sovetinə icazə verilsin ki azərbaycanlı əhalinin köçürülməsi ilə əlaqədar onların boşaldıqları tikililərdən, yaşayış evlərindən xaricdən gələn erməniləri yerləşdirmək üçün istifadə etsinlər. Deportasiya tədbirləri Ermənistanın 22 rayonunu, əsasən, Basarkeçər, Zəngibasar, Noyemberyan, Mikoyan, Dilican, Aştarxan, Kirovakan rayonlarını əhatə edirdi. Bu rayonlar əsasən azərbaycanlıların yığcam şəkildə, yaxud ermənilərlə qarışıq halda yaşadıkları dağlıq və dağətəyi rayonlar idi. Ümumiyyətlə, Ermənistan SSR-də etnik təmizləmənin bu mərhələsində 100 min nəfərdən çox azərbaycanlı zorla köçürülmüş və ya köçməyə məcbur edilmişdir. Onların hər üç nəfərindən biri yeni şəraitə, isti, quru iqlimə, məişət təminatı və sağlamlığına uyğunlaşa bilməyib, aclıq və xəstəlikdən həlak oldu.

NƏTİCƏ

Müharibədən sonrakı ilk illərdə Azərbaycan SSR-in həm iqtisadi, həm siyasi, həm sosial vəziyyəti ağır olmuş, ərazi təcavüzkarlığına məruz qalmış, tarixi hüquqları pozulmuşdu. İqtisadi həyatda baş verən tənəzzül müharibə bitdikdən sonra alınan qərarlar ilə yenidən canlanmağa başladı. Həm sənaye, həm kənd təsərrüfatı, həm nəqliyyat, həm rabitə, həm də tikinti sahəsində inkişaf özünü göstərməyə başlamışdı. Cəmiyyətin ideoloji həyatında baş verən dəyişikliklər onun psixologiyasına təsir edir, təzyiqlərə və təhqirlərə məruz qalmış insanlar ya ölkəni tərk edir, ya həyatlarına qəsd edirdilər. Hakim ideologiyayı qəbul etməyən vətəndaşlar ya sürgün olunur, ya həbs olur, ya da repressiyaya məruz qalırdılar. Tarixin bütün mərhələlərində tarixi torpaqlarımıza ərazi iddiaları irəli sürmüş mənfur düşmənimiz olan ermənilər, bu dövrdə də bu fikirlərindən daşınmamış, hələ rəhbərliyin xeyir-duası ilə azərbaycanlıların tarixi torpaqlarından deportasiya olunmasına səbəb olmuşdular. Bu hadisə BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyasının qəbul etdiyi qərarın II maddəsinə uyğun olaraq soyqırım və ya etnik təmizləmə kimi qiymətləndirilməli idi. Qərbi Azərbaycanda yaşayan soydaşlarımızın faciəsinə düzgün qiymət ilk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, ümummillə liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən verildi. O, 1997-ci il dekabrın 18-də «1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında» fərman imzaladı.[3] Bu fərmanla Ermənistan SSR ərazisində azərbaycanlılara qarşı tətbiq edilən etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin mürtəce mahiyyəti dünya sivilizasiyasına çatdırıldı.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- 1.Zeynalov İbrahim Totalitar Sovet Cəmiyyəti: Tarixin ibrət dərsləri- Azərbaycan SSR XX əsrin 20-50-ci illərində (2018)
- 2.İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə repressiyaların yeni dalğası Heydər Hüseynov haqqında həqiqətlər. BDU Xəbərləri humanitar elmlər seriyası 2014, N3.
- 3.Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1997-ci il 18 dekabr tarixli «1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında» fərmanı
- 4.Azərbaycan tarixi 7 cildə. VII cild. (2008)

OSMANLI TOPLUMUNDA DİLENCİ TİPLERİ
BEGGAR TYPES IN THE OTTOMAN SOCIETY

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Ünyay Açıkgöz

Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID NO: 0000-0003-1101-1744

ÖZET

Dilenme ve dilencilik yalnızca günümüz toplumlarının bir olgusu olmayıp kökleri çok eskilere dayanmaktadır. Osmanlı İstanbulu'nda dilencilik kökeni kuşkusuz Bizans dönemine kadar uzanır. Osmanlı toplumunda dilenciler başlı başına bir esnaf zümresi olup, çok çeşitlilik arz etmektedir. Devlet belli bir dönem, İslam dininin bir gereği olarak, kimsesi olmayan, hasta, sakat, âmâ, felçli vb. olanların dilenmelerine izin vermiştir. Ancak bunun suiistimal edildiği de bilinen bir gerçektir. XVI. yüzyıldan başlayarak son dönemlere kadar arşiv belgeleri, eski İstanbul'u anlatan bazı eserler, seyahatnameler gibi eserlerde ve bazı ikincil kaynaklarda bir takım dilenci tipleri dikkati çekmektedir. Bu bildiride ilk ve ikincil kaynaklardan hareketle, İstanbul merkezli olarak, Osmanlı toplumunda cenaze dilencileri, külhanbeyleri, goygoycular (hoygoycular), kasideciler, sebilciler, ıskatçılar, sakatlar, sakat olmadığı halde sakat gibi dilenenler, Arap dilenciler, kadın dilenciler, çocuk dilenciler, taşradan zaman zaman İstanbul'a gelerek belirli yerlerde dilenen mevsimlik dilenciler, muhtaç olmadığı halde karnı tok dahi olsa gözleri doymayan dilenciler gibi bazı dilenci tipleri ve dilenme tarzları ele alınarak dilenci profili çizilmeye çalışılacaktır. Ayrıca padişahların Cuma namazı, göç, biniş, askerî sefer ve av seferleri gibi bir yerden başka bir yere gidiş ve dönüşlerini fırsat bilip tezkere sunarak sultandan sadaka uman ve onun ihsanına nail olanlar gibi farklı unsurlara da bu bildiride yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Toplum, Dilenciler.

ABSTRACT

Begging and beggars are not the phenomenon of only present time, but its origin goes to very ancient times. In the Ottoman İstanbul, origins of begging base to the Byzantium times. In the Ottoman society, beggars are tradesmen have on their own class who also has very different kinds. The government allowed the people beg who haven't any relatives, who are ill, handicapped, blind, paralyzed, etc. However it's obviously actual, this was misused. Starting from the 16th century until the last periods of the Ottoman Empire, some types of beggars are remarkable in archival documents, some books about old İstanbul, some travelogues and some secondary sources. In the Ottoman society, the begging style and beggar types in this study, by using the primary and secondary sources and determining İstanbul as the center, some beggar types as funeral beggars, hoodlums, food beggars, poem reader beggars, freeloader beggars, graveyard beggars, handicapped beggars, fake-handicapped beggars, Arabic beggars, women beggars, children beggars, seasonal beggars, arbitrary beggars, etc. and their begging styles will be exposed and the beggar profile will be tried to be drawn. During the departure and return of the sultan to some places (Friday prayers, immigration, military expedition, hunting expedition) those who want to charity will be also included in this study.

Keywords: Ottoman, Society, Beg

GİRİŞ

Dilenci ve dilencilik yalnızca günümüzün bir unsuru olmayıp kökleri çok eskilere dayanır. Osmanlı toplumunda (İstanbul'da) dilencilik kökeni kuşkusuz Bizans dönemine kadar uzanır.¹ İlber Ortaylı dilencilik her büyük şehirde rastlanan parazit bir faaliyet olarak niteler.² Çalışmamızda, ulaşılabildiği kadarıyla, şimdiye kadar dilencilikle ilgili yapılmış olan çalışmalardan, sehayatname türü eserlerden ve bazı arşiv belgelerinden

¹ Uğur Göktaş, "Dilenciler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, s. 53.

² İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, İletişim Yay., İstanbul 2004, s. 203.

Osmanlı İstanbulu'nda daha çok dilenme tarzlarıyla tebarüz eden dilenci tipleri çıkarılmaya çalışılacaktır. Öncelikle bu çalışmalar hakkında kısa bir giriş yerinde olacaktır.

Türkiye'de dilencilikle ilgili çalışmalara baktığımızda daha çok makale türünde olduğu görülür. Bunlardan ilk olarak ele alabileceğimiz Reşad Ekrem Koçu'nun 1966'da *İstanbul Ansiklopedisi*'ne yazdığı "Dilenci, Dilenciler", "Dilenci Cıvanı", "Dilenci Defteri", "Dilenci İradcısı", "Dilenciler Kahyası", "Dilenci Pehlivanları", "Dilenci Şerefıyesi" maddeleridir. Koçu, "Dilenci, Dilenciler" maddesinde dilencinin tanımını yaptıktan sonra dilenci üzerine darbimesellerden örnekler vermiş ve İstanbul'da dilencilerin genel özelliklerini anlatmıştır. Daha sonra birkaç belge ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi ve Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Hayat'tan Sahifeler* adlı romanından örneklerle Osmanlı'da dilencilik konusunu işlemiştir. Ayrıca bazı gazetelerden konuyla ilgili alıntılarla dilencilerin o dönemdeki durumu ile ilgili bilgi vermiştir.

Koçu, 1970'te *Hayat Tarih Mecmuası*'nda konuyu yeniden ele alarak yukarıda adı geçen maddelerdeki konuları özetlemiştir.

Osmanlı dilencileriyle ilgili bir çalışma da Necdet Sakaoğlu'nun "Dersaadet Dilencileri ve Bir Belge" adlı makalesidir. Sakaoğlu, Osmanlı'da dilencileri Koçu'nun verdiği bilgiler doğrultusunda özetlemiş, fakat ondan farklı olarak *Latife-i Vehbi (1790)* de 28 beyitlik bir bölümün dilencilik konusuna ayrıldığını söyleyerek beyitlerden örnekler vermiştir. Ayrıca *Haza Kitab-ı Hamza Efendi Risalesi Merhum* adlı eserden dilenmeye ve dilenciye ilişkin satırlara yer vermiştir. Sakaoğlu'nun, makalesine konu olan belge ise bundan sonra verilmektedir. H. 1207 (1792) tarihli III. Selim'in bir hükmü örgütten, defterden, disiplinden yoksun kaçak dilenen gayrimüslim dilenciler için öngörülen önlemleri içermektedir.³

Uğur Göktaş ise, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'ne yazdığı "Dilenciler" maddesinde konuyu kısaca özetledikten sonra, diğer çalışmalardan farklı olarak, dilencilerin dilenme tarzına göre çeşitlilik gösterdiğini ifade ederek, ıskatçılar (mortçular), sebilciler, kasdeciler, sakatlar, kabakçılar, goygoycular hakkında bilgi vermiştir. Göktaş'ın çalışmasında farklı kaynakları da kullandığı görülmektedir. Bunlar, bazı gazetelerde yayınlanan Sermet Muhtar Alus'un "Seyir Yerlerindeki Musallatlar ve Sailler"⁴; İbrahim Hakkı'nın "400 Sene Evvel İstanbul Dilencileri"⁵; H. Kodaman'ın "Eski Dilenciler"⁶; İbrahim Hakkı Konyalı'nın "Tarihte İstanbul Dilencileri"⁷; Şinasi'nin "Seele Hakkındadır"⁸ adlı yazılarıdır. Göktaş, diğer yazarlardan farklı olarak, Türk Edebiyatında *Hayattan Sahifeler* romanından başka Reşat Nuri Güntekin'in *Miskinler Tekkesi* ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Hayat-ı Hakikiye Sahneleri*, eserlerinde, dilenci motifinin işlendiğine işaret etmiştir.

İlber Ortaylı, dört sayfasını "Dilenciler" konusuna ayırdığı *İstanbul'dan Sayfalar* adlı çalışmasında günümüz İstanbul'unda dilencileri anlattığı kısa girişten sonra, büyük şehir dilencilerinin edepsizlik ve yapışkanlığının Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın yukarıda bahsi geçen romanında en çarpıcı bir şekilde ortaya konduğundan bahisle bu eserden birkaç dilenci tipi örneği vermiştir. Dilenciler Kethüdalığı ve Dilenci Müdürü, çalışmasında yer verdiği diğer konulardan bazılarıdır.

Ahmet Yaşar Ocak'ın *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfilik: Kalenderiler* adlı eserinde ise Kalenderi dervişlerin dilenmeleri konusu bu çalışmada yararlanılan kaynaklar arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Nadir Özbek, daha geniş bir çalışmaya ön hazırlık olarak belirttiği "II. Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler ve Serseriler" adlı makalesinde, bu dönemde dilencilerin de ötede beride boş gezen olarak tanımlanan serseriler grubunda değerlendirildiğine dikkat çekerek, Osmanlı Devleti'nin bunlara karşı aldığı tedbirler ve çözüm yolları üzerinde durmuştur. Konu "Tese'ülün (Dilencilğin) Men'ine Dair Nizamname", "Serseri-i Mazanne-i Su' Eşhas Hakkında Nizamname" gibi düzenlemeler çerçevesinde ele alınmıştır.⁹ Özbek'in makalesi bu anlamda yapılan ilk çalışma olarak gösterilebilir.

Özbek 2002'de yayımlanan *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet (1876-1914)* adlı kitabının Üçüncü Bölümünde, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dilenciler ve Serseriler (1750-1914)"

³ Necdet Sakaoğlu, "Dersaadet Dilencileri ve Bir Belge" *Tarih ve Toplum*, S.: 38, Ocak 1987

⁴ Sermet Muhtar Alus, "Seyir Yerlerindeki Musallatlar ve Sailler", *Akşam*, 22 Mayıs 1939'dan aktaran aktaran, Göktaş a.g.e. s. 53-54.

⁵ İbrahim Hakkı, "400 Sene Evvel İstanbul Dilencileri", *Yedigün*, 8 Nisan 1936'dan aktaran, Göktaş a.g.e., s. 53-54

⁶ H. Kodaman, "Eski Dilenciler", *Yedigün*, 17 Mart 1941'den aktaran, Göktaş a.g.e. s. 53-54.

⁷ İbrahim Hakkı Konyalı, "Tarihte İstanbul Dilencileri", *Tarih Hazinesi*, Şubat 1951'den aktaran aktaran, Göktaş a.g.e., s. 53-54.

⁸ Şinasi, "Seele Hakkındadır", *Tasvir-i Efkar*, 11 Cemaziyelahir 1280'den aktaran aktaran, Göktaş a.g.e., s. 53-54.

⁹ Nadir Özbek, "Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler ve Serseriler", *Toplumsal Tarih*, Nisan 1999.

başlığı altında, konuyu ayrıntılı bir şekilde ele alarak yukarıdaki çalışmasını genişletmiştir. Özbek'in bu eserinin ilk bölümleri incelendiğinde dilencilikle ilgili çalışmalarda sıkça tekrar edilen bilgilerin, farklı olarak, burada değerlendirilmesinin yapıldığı dikkat çekmektedir. Osmanlıların dilencilere bakış açısı, yaklaşımları hakkında yorumların yapıldığı çalışmada yazar, 1750'lerden önceki üç hatt-ı hümayundan yola çıkarak bazı sonuçlara ulaşmıştır. Bunlar, belli bir döneme kadar yaşlı ve hasta kimselerin dilencilik yapmasının meşru görüldüğü; çalışabilecek durumda olanlarınsa dilencilik yapmalarının asla meşru görülmediği, bu kişiler için kürek ve kırbaç gibi bedensel cezalar öngörüldüğü; bu dönemde Osmanlı Devleti'nde dilencilik tamamen ortadan kaldırmak gibi bir düşünce olmadığıdır. On sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren dilencilere ilişkin politikalarda değişimin başladığını, bedensel cezalandırmalardan çok ıslah ve terbiye eksenli bir uygulamaya gidildiğini vurgulayan yazar, bu kimselere artık nakdi yardımlar yapılmaya başlandığına ve dilenmesi bir zamanlar meşru görülen kimselerin artık dilenmelerine izin verilmemeye başlandığına dikkati çekmektedir.¹⁰ Özbek'in bu eseri dilencilik konusundaki en geniş kapsamlı çalışmadır. Dilencilere ve Serserilere ayırdığı bu bölümün ara başlıkları şöyledir: Tanzimat'ın İlanından Önce Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Dilenciler, II. Abdülhamid Döneminde Dilenciler ve Kamusal Söylem, Meşrutiyet Rejimi ve Kent Yoksulları, Yeni Serseri Kanunu'nun Uygulanışı.

Bu çalışmaların genelinden Osmanlı Devletinde dilencilikle ilgili olarak şu bilgiler özetlenebilir: Osmanlı belgelerinde dilenci anlamında cerrar ve sâil; dilenme anlamında ise tese'ül kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı toplumunda dilenciler başlı başına bir esnaf zümresi idi. Osmanlı devleti belli bir dönem, İslam dininin bir gereği olarak, kimsesi olmayan, hasta, sakat, âmâ, felçli vb. olanların dilenmelerine izin vermiştir.¹¹ Şer'an dilenmesine izin verilenlerin ellerine birer "cer kâğıdı" (dilenme ruhsatı) verilir. İstanbul Kadılığı'nda saklı tutulan sicil defterinde de ruhsatlı dilenciler kıdem sırasına göre yazılırdı. Yeniçeri Ocağı zabitlerinden de bir Başbuğları vardı. Cer kâğıtsız, kayıtsız, başbuğsuz, gözü açıklık edip dilenmeye kalkışanlar yakalandığında, İstanbullu ise hapse konur, taşradan geldiyse memleketine yollanırdı. Eyüp'te resmi bir Dilenci Kethüdalığı mevcut idi. Bu işe bakan görevli tezkeresiz dilencileri, cenazelerin çoklukla kaldırıldığı Eyüp'e sokmayarak izdihamları önlerdi. 18. yüzyılın ortalarından itibaren devletin dilencilere bakış açısı değişmiştir. Zira dilenmesine müsaade edilmeyen gruplar çoğalmıştır.

Osmanlı toplumunun marjinal bir grubu olarak dilenciler, kendilerine özgü dilenme tarzlarıyla son dönemlere kadar çeşitli dilenci tipleri sergilemişlerdir. Bunları kanunlara uygun olan ve olmayan şeklinde iki grupta ele alabiliriz.

1. Dilenmesi Şer'an Caiz Olan Dilenciler

1.1. Hasta ve Sakatlar

XVII. yüzyılda Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'ne baktığımızda Çelebi, dilenci alayından bahsetmektedir ve bu alay çerçevesinde dilenci tipleri anlatılmaktadır. Onun çizdiği dilenci tipi dilenmesi şer'an caiz olan yani devletin dilenmelerine izin verdiği dilenci esnafıdır.

*"Dilenci şeyhler esnafı 7000 adedir. Bir alay cerrar, kerrar garibdirler. Her birinin birer yünden hırkaları ellerinde guna gun alemleri, başlarında lif sırmadan destarları olduğu halde "Ya fettah" ismi şerifi ile cümle körleri birbirlerinin omzuna yapışıp kimi topal, kimi mefluç, kimi sar'alı kimi elsiz, kimi ayaksız, kimi çıplak, kimi kavrulmuş, kimi eşeğe binmiş, nice bin bayrakların arasında cerrar şeyhini ortaya alıp, şeyh dahi dua edip yedi bin fukara bir ağızdan "Allah Allah ile amin!" dediklerinde sedaları gökyüzüne ulaşır. Bu tertib üzere dilencilerin şeyhi Alayköşkü dibinden geçerken durup Padişaha hayır dualar ederler. Pirleri, Eşşeyh Safidir, Selman belini bağladı. Bu zat, Medine'de medfundur."*¹²

Çeşitli vesilelerle İstanbul'a gelen pek çok seyyah vücutlarının değişik yerlerinde bulunan sakatlık ve kusurları teşhir edip, halkın merhametini para kazanan bu sakat dilencilerden bahsetmektedir.¹³

¹⁰ Özbek, *İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet (1876-1914)*, İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 67-73.

¹¹ Bkz. Süleyman Uludağ, "Dilencilik", *İslam Ansiklopedisi*, IX, Diyanet Vakfı Yay., s. 298-300.

¹² *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, I, (Haz.: Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 260.

¹³ Gökteş, *a.g.m.*, s. 53-54.

1.2. Goygoycular

Bunlardan başka muharrem ayının ilk gününde Kerbela olayından ilham alarak dilenen “goygoycular” vardır ki ilgi ilginç bir dilenme tarzları vardır.¹⁴

İstanbul’da belirli dönemlerde daha planlı bir şekilde ortaya çıkıp dilenen *goygoycuların* en önemli özellikleri, her iki gözlerinin de kör olmasıydı. Goygoycuların İstanbul’da ilk defa ne zaman ortaya çıktıkları kesin olarak bilinmemekle birlikte, Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra olduğu tahmin edilmektedir. Goygoycular, daha çok her sene muharrem ayının gelmesiyle birlikte dilenme işini daha örgütlü bir şekilde yapmaya başlardı. Dörder beşer kişilik guruplar halinde caddelerde, sokaklarda ve mahalle aralarında dolaşarak ve çeşitli kasideler, mevlitten beyitler ve mavallar okuyarak para, çeşitli gıda ve giyim eşyası toplarlardı.. Bunlar kör oldukları için kendilerine kör olmayanlar nezaret ederlerdi.¹⁵ Muharrem ayının 10. gününden sonra ortadan kaybolan bu dilenciler, o devrin çocukları için eğlence ve hareket kaynağıydı.

Abdülaziz Bey (1850–1918) ise *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri* adlı eserinde Goygoycuların kökenini Kanuni Sultan Süleyman’a kadar götürür:

“*Kanuni Sultan Süleyman, mahdumu Şehzade Sultan Mehmed için yaptırmış olduğu meşhur Şehzade camiinde İstanbul’da fukara âmâların iskân ve iaşesi için tavhane namıyla bir bina inşa ettirmişti. Burada iskân ettirilen âmâlara sabah akşam imareten taam verilirdi. Bunlar her sene Muharrem ayında başlarına sarık sarar, arkalarına boy abası giyer, omuzlarına birer beyaz torba takar, ellerinde değnek olduğu halde yedişer-sekizer kişilik kafiler halinde elleriyle birbirlerinin omuzlarına tutunarak ve Muharrem ayında şehit olan Hazreti Hüseyin hakkındaki mersiyeyi okuyarak, İstanbul mahallelerini dolaşır, her kapının önüne geldikçe bir çeşit ilahi olan bu mersiyeyi kendine mahsus bir makam ile hep bir ağızdan tekrarlardı. İstanbul’da aşura (aşure) denilen, muhtelif cins erzaktan şeker ile yapılan bir nevi tatlı çorba, Muharrem ayında her hanede pişirildiği için hanelerden bunlara aşura harcı olmak üzere bir miktar pirinç, buğday, fasulye ve nohud gibi şeyler verilirdi. Onlar da bu verilenleri omuzlarına asılı torbalarına koyar, bir ay bu şekilde mahalleleri sokak sokak dolaşırlardı. Ayın sonunda bu erzakın bir miktarı ile imarete aşure pişirerek İmam Hüseyin Hazretleriyle eshab-ı kirama dua ederler, geri kalan erzakı satıp bedelini aralarında taksim ederek el harçlığı yaparlardı.*”¹⁶

Sadri Sema eserinin bir bölümünü bunlara ayırmıştır:

“... Dörder beşer kişilik gruplar halinde sokakları dolaşırlar, sokak köpekleriyle dalaşırlar ve çalmadık, asılmadık, takılmadık kapı bırakmazlardı.

Bunlar iri yarı, kör topal adamlardı. Saç, sakal, bıyık birbirine karışmış. Bakışları kalın, başlarında renk renk sarıklı, sargılı, külahlar, kavuklar. Yüz, göz el ayak kir pas içinde. Sırtlarında bir alay torba. Keşkül bedest! Evlerin önüne dikilirler, hep bir ağızdan haykırırlardı, fakat ne gürültülü, ne gümbürtülü, ne kafa patlatıcı seslerle. İçlerinden biri önce bağırırdı:

- Aksaray’dan çıktım yola!..

Sonra yanındakiler hep bir ağızdan haykırırlardı:

- Yaaaa!.. Yaaaa!.. Yaaaa!.. Hoy, goy goy canım!..

- Biz bakmayız sağa sola!..

...

Bunların lafları böyle saçma sapan, ipe sapa gelmez şeylerdi. Ya yalarla, hoy hoylarla, goy goylarla sokakları, mahalleleri çınlatırlardı. Sonra içlerinden biri iri gözlerini kafeslere, pencerelere, kapılara dikerek seslenir, hayır gürlerde:

- Yağdan, baldan, pirinçten, bulgurdan, buğdaydan, şekerden!

¹⁴ Göktaş, a.g.m., s. 54.

¹⁵ Mehmet Demirtaş, “Osmanlı Başkentinde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri”, *OTAM*, 20, 2006, s. 91.

¹⁶ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, (Yayına hazırlayanlar: Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

...

Göğüslerine kadar uzanan kirlı sakallarıle, enselerinden dökülen yağlı saçlarıle, ağızlarını kapayan paslı bıyıklarıyle, haşın bakışlarıyle, sırtlarındaki yamalı torbalarıyle elele kolkola bu adamlar, işte altmış yıl sonra yine gözümün önünde.

...İstanbul kazan bunlar kepçe böyle her evden en az birer avuç bulgur, birer kabza yağ koparmakta olmalarına göre herhalde Asmaaltı'nın engin ve selatin mağazalarındaki buğday, bulgur, pirinç yığınlarını gölgede bırakacak erzak tepeleri, zahire dağları meydana getiriyorlardı bir tarafta... ”¹⁷

Eski İstanbul Yaşantısını anlatan Musahipzade Celal de hemen hemen aynı bilgileri vermekte ve “hoygoy” kelimesinin “hayyu'l-kayyum”dan bozulduğunu söylemektedir.¹⁸

1.3. Külhanbeyleri

Dilenci kategorisinde incelenebilecek Külhanbeyi tipi de son derece ilginçtir. Külhanbeyi, yetim ve kimsesiz olup, oluşturulan bir organizasyon çerçevesinde, İstanbul'daki bazı hamamların külhanlarını mesken edinmiş çocuk ve gençlere verilen isimdir. Külhanbeyleri kendilerine has giyimleri, davranış şekilleri ve konuşma biçimleriyle önemli oranda serseri ve istenmeyecek bir hayat sürerlerdi. Külhanbeylerinin belirli bir düzenleri vardı. Onarlı gruplar oluştururlardı ve her on külhanbeyinin başında bir *Destebaşı* bulunur, bir külhanda birden fazla deste varsa, bir de *Koca Destebaşı* bulunurdu. Külhanbeyleri gibi bir yaş sınırına tabi olmayan destebaşaların bir, koca destebaşının iki postekisi olurdu. Külhan kültürünün devamını, yönetici konumundaki bu kişiler sağlardı. Külhanda bir de *baba* diye isimlendirilen *Külhancı* bulunurdu ki, esas olarak hamamın ocağıyla ilgilenen bu kişiler, Gayrimüslim özellikle de Ermeni olabilirlerdi.¹⁹

Külhanbeyleriyle ilgili olarak M. Zeki Pakalın şu bilgileri vermektedir:

“Külhanbeyi serseriler ve çapkınlar hakkında kullanılır bir tabirdir. İzlerine çokluk “tesadüf edilmeyen, kıyafetin değişikliği yüzünden tefrikine de artık hemen hemen imkan kalmayan külhanbeylerinin bu suretle anılması vaktiyle külhanlarda yaşamalarından ileri gelmiştir... Külhanlarda yatmakta olan serseriler gündüzleri ekseriyetle karınlarını doyururlar geceleri de sokaklarda rasgeldiklerini soyarlardı.

Külhaniler, esnaftan aldıkları yiyeceklerin parasını vermezler, parasız bir şey vermemekte ısrar eden esnafın başına üşüşerek malını yağma ve tahrip eylerlerdi.

... Külhanbeyleri kıyafetleriyle diğerlerinden kolaylıkla farkolunurlardı. Bu gibiler başlarına uzun ve sıfır fes giyer, bellerine gayri muntazam bir surette kuşak sarar, bacaklarına geniş pantolon geçirir, ayaklarına da ökçeleri basık ayakkabı giyerlerdi. Konuşmaları da diğer halk konuşmasından farklı idi. Kullandıkları kelimeler bir argo lügatı yapılacak kadar çok ve mütenevvi idi.

... Külhanlar tozlu, topraklı yer olduğu için sabahlayanların üstleri başları kir içinde kalırdı. O kıyafetle çıkıp evlerine giderlerken görenler, kol tarafından çevrilerek külhanda hapsedilmiş olduklarını anlarlar ve bu gibilere de alay yollu Külhanbeyi derlerdi”²⁰

1.4. Dilenci Dervişler

Derviş Osmanlıcada “sadaka toplayan kişi” olarak geçer. Tasavvuf dilinde ise, dünya malından vazgeçtiği için yoksul kişi olarak tanımlanır. Nitekim derviş Farsça kapı kapı dolaşan, düşkün, muhtaç, yoksul, dilenci, Allah'ın zavallısı anlamındadır. Arapça'da ise fakir ile aynı anlama gelir ve sufileri ifade etmek için yine

¹⁷ Sadri Sema, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 137-139.

¹⁸ Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 124.

¹⁹ Nesimi Yazıcı, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *AÜİFD*, XLVIII (2007), S.: I, s. 20.

²⁰ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, II, M.E.B. Yay., İstanbul 1993, s. 339-340.

“fakir” veya “fakr” ifadesi kullanılır. Garip giyimleriyle hırpani görünümlü dervişlerin ellerindeki keşkülleri uzatarak dilenmelerinden dolayı bu nesnelere “sadaka kâsesi” ya da “derviş çanağı” verilir.²¹

Bu şekilde dilenmenin kökeninin Hint kaynaklı olabileceğine dair bazı düşünceler bulunmaktadır. Zira birçok kültürde yer alan dilenme Hindistan’da bir meslek olarak tanınmıştır. MÖ. 6. yüzyıldaki Budist topluluklarında seyahat eden keşişler işsiz, evsiz, fakir ve bekârdır. Günlük gıdalarını dilenerek sağlayan bu keşişler, giydikleri elbise ve keşküllerinden başka hiçbir şeye sahip olamazlardı. Buda (MÖ.563-483), rahiplerine gezerek dilendikleri köy ve şehirlerde kendilerine verilenleri her şeyi memnuniyetle kabul etmelerini tavsiye etmiştir. Kaynaklarda 9. yüzyılda İran ve Mezopotamya’da dolaşan Budist rahipler ve bazı Batınî dervişler arasında ilişki olduğuna dair bilgiler bulunması ve keşküllerin genellikle Hindistan cevizinden yapılması, keşkülle dilenme geleneğinin Hint kaynaklı olabileceğini düşündürür.²²

İslam toplumunda dilenmek bir geçim yolu olarak kabul edilmese de erken dönemlerden itibaren çeşitli sebeplerle dilenen ve bu yolla geçimini sağlayan zümreler görülmüştür. Gerçek dervişlerin tasavvuf yolunda aşmaları gereken bir basamak olan dilenme, sahte dervişler için bir geçim yoludur. Bektaşilik’te de olduğu gibi büyük sufiler müritlerinin kibirlerini kırmak, nefislerini terbiye etmek ve mütevâzi olmalarını sağlamak amacıyla onları dilendirmiştir. Mürşidinin izniyle ellerine keşküllerini alan dervişler tekkelerinden ayrılır. Halkın arasında dolaşan dervişler ellerindeki keşkülleri bir kişiye hitaben değil, topluluğa doğru Allah için birşey anlamında “*şey’en lillâh*” diyerek uzatır. Daha sonra kabının içine konulanlarla birlikte tekkelerine dönerler. Toplananlar arasında bulunan yiyecekler aşevine gönderilir. Para varsa şeyhe teslim edilir. Böylece tekkede yaşayanların gıda ve para ihtiyacı, vakıfların desteği dışında bu yolla da karşılanmış olur. Dilenme, sadece Bektaşi dervişlerine has bir özellik değildir. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 2166, B. 408, H. 2146 ve H. 2155 numaralı albümlerde Haydarî ve Kalenderî dervişlerinin ellerinde keşkülleriyle tasvir edilmiş örnekleri vardır. Kaynaklar, Rum Abdallarının da keşkülleriyle dilendiğini belirtir. Mürşidinin izniyle dilenmeye çıkmaya “selmana çıkmak”, bu dervişlere de “selmani” denilirdi. Bu ismin, Hz. Muhammed’in sahabelerinden ve Hz. Ali’nin dostlarından Selman-i Farisî’ye atfen verilmiş olduğu bir menkıbeye atfolunur.²³

Dilencilik bir meslek olarak kabul edilmemesine rağmen İslam toplumlarında eskiden beri dilenenler var olmuştur. Bunlar, bir zümre şeklinde bir araya gelerek dilencilik faaliyetinde bulunuyorlardı. Özellikle İslam tasavvufundaki bazı şeyhlerin, mürit olmak isteyen kişileri denemek için onlara nefse ağır gelecek işler verdikleri bilinmektedir. Benliğini muhafaza eden müridin nefisini terbiye edebilmesi için onlara tuvalet temizlettirilmesi, odun kestirilmesi, dilencilik yaptırılması, manevi boyutları da olan işlerdendir. Bu tür nefse ağır gelen işler yapan müridin dilenmesinde, temel bir ihtiyaç olan “*Nefsi köreltmek.*” *Yer almaktaydı.* Her ne kadar tasavvuf literatüründe nefsi köreltmek için bu tür ritüellerin icra edilmesinin önemi kabul edilse de nefsiyle mücadele giren müridin niteliği, bu faaliyeti hangi yüzyılda icra ettiği ve hangi tarikata mensup olduğu da çok dikkat edilmesi gereken bir husustur. Çünkü nefsi hâkimiyete almak için yaptırılan bu tür işler ve özellikle de dilencilik faaliyeti, bireye ve topluma olumsuz etkileri de olabilecek faaliyetlerdendir.²⁴ Nitekim benzer bir olumsuzluğu zaman zaman yaşamış olan ve Osmanlı Devletindeki tasavvuf anlayışında, “marjinal bir Süfi” kolu ifade eden Kalenderilik’te de, Kalenderî dervişler “nefislerini aşağılamak, böylece onun hâkimiyetinden kurtulmak için dilenmeyi” tarikat erkanından kabul etmişlerdir.²⁵

Ahmet Yaşar Ocak, Kalenderî dervişlerin dilenmeleri ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“...Kalenderîler ilgi çekici biçimlerde dilenmektedirler. Bazen gruplar halinde şehir şehir, kasaba kasaba, hattâ köy köy ilâhiler söyleyerek dolaşmakta, önlerine çıkana keşkül (keşgül veya geçgül) denilen, Hindistan cevizi kabuğundan veya o biçime uydurularak mâdenden yapılmış olup iki yanındaki zincirle boyuna asılan, içi çukur ve genişçe kabı uzatarak verilen para veya yiyecekleri toplamaktadırlar. Bazen da zengin evlerinin

²¹ Semiha Altuer, “Bektaşî İkonografisi Üzerine Bir Deneme: Hacı Bektaş Veli Müzesindeki Figürlü Keşkül-ü Fukaralar”, SDÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2008, Sayı:17, s. 102.

²² Semiha Altuer, *a.g.m.T.*, s. 102-103.

²³ Semiha Altuer, *a.g.m.*, s. 103.

²⁴ İslâm Toplumunda dilenci dervişler için bakınız: Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kural Tanımayan Kulları –İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1500)*, İstanbul, 2016.

²⁵ Süleyman Uludağ, “Dilencilik”, (mad.), TDİA, c.IX, s.300; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfilik: Kalenderîler*, s. 167-168; Turgay Anar-Fatih Özbay, Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Osmanlı’dan Günümüze Türk Şiirinde Dilenme ve Dilencilik Genel Bir Bakış, *FSM İlmî Araştırmalar- İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı/Number 2 Yıl/Year 2013 Güz/Autumn, s. 6.

ve konaklarının önüne gelerek içeride oturanları medheden mâniler söyleyerek, bu sayede de epeyce yüklü miktarda para veya sadaka temin ediyorlardı. Bu usullerden başka, yolda, çarşıda, pazarda karşılaştıkları insanların falına bakıp onlara cazip kehânetler söyleyerek yine yüklüce para sızdıran açık göz Kalenderi dervişleri de vardı. Tabii ki artık bu tür dilenmelerin ritüel anlamda tese'ül erkânıyla alâkası çoktan kaybolmuş, tamamıyla basit bir dilencilik haline dönüşmüşlerdir.”²⁶

1.5. Sultandan Sadaka İsteyen Dilenciler

XVII. yüzyıl kaynaklarında padişahların Cuma namazı, avlanma, biniş, göç (gezi) gibi bir yerden başka bir yere gidiş ve dönüşleri sırasında gerek tezkere (arz-ı hal) sunmak suretiyle gerekse onun yolunu kesip önüne yatarak ya da uzaktan seslenerek şikayette bulunmak suretiyle sadaka isteyenler de zikredilmektedir. Bunlara padişah kendi cib-i hümayun hazinesinden ödenek ayırması ve bu kişilere sadaka olarak dağıtması kanundu. Dolayısı bunu fırsat bilenler padişahın gidiş ve dönüş zamanlarını kollarlardı.

Ancak binişler çoğu zaman halka duyurulmaz hatta halkın duymaması için önlemler alınırdı. Çünkü biniş gidişi ve dönüşünde, çoğu kimse padişahın önüne yatarak ya da uzaktan seslenerek yardım ister, yakınmalarda bulunurdu. Bu tür durumlarda salma çuhadarlar, şikâyeti olanları sadrazam konağına götürürler; yardım isteyenlere de hazinedârlar bir miktar para verirlerdi.²⁷

2. Muhtaç Olmadığı Halde Dilenenler

Osmanlı Devleti'nde dilenmelerine müsaade edilenler dışında bu kurala riayet etmeyenler de her devirde olmakla birlikte XVIII. yüzyıldan itibaren artış göstermiştir. Bu şekilde dilenenler de çeşitlilik arz etmektedir. 1860'ta İstanbul'da dilenci sayısı 2700 olarak tespit edilmişti. Ayrıca, taşradan zaman zaman İstanbul'a gelerek belirli yerlerde dilenen mevsimlik dilenciler de vardı. Bunlar imaretlerde yemek yiyip, Cuma günleri cami avlularında, cenaze peşlerinde dolaşırlar, Eyüp'te adak olarak kesilen kurban etlerini alırlar ve bunları meşhur Eyüp kebabçılara satarlardı.²⁸

2.1. Arap Dilenciler ve Kabakçılar

Osmanlı toplumunda dilencilikle ilgili en eski belgelerden biri XVI. yüzyıla aittir. H. 976 (1568) tarihini taşımakta olup Arapların İstanbul'da dilencilik yaptıkları hakkında bilgi vermektedir. Bu hüküm belgesinde çizilen dilenci tipleri ilgi çekicidir. Belgenin özeti şöyledir:

“İstanbul Kadısına hüküm ki:

İstanbul'da bir takım dilenci Arablar türedi. Sapasağlam oldukları halde mahalleler arasında dolaşmakta, halka yağlı kara gibi yapışmakta, adeta zorla para almaktadırlar. Şehir halkından bazı yaramazlar da birer adamın boynuna zincir takarak, borçludur, mahpustur diye sokak sokak dolaştırıp halkı soymaktadır. Bazı softalar, üçer beşer toplanıp, sokak sokak dolaşıp Kur'an ve ilahi okuyarak kapılardan para toplamaktadırlar. Bazıları da yanlarına hasta alıp onu dolaştırarak dilenmektedir, bu hastaların arasında sâri illete mübtela olanlar da vardır. Bütün bu rezaletler süratle ve şiddetle önlenecektir.”²⁹

Burada dört tip dilenci tarif edilmektedir:

Birincisi herhangi bir hastalığı olmadığı halde dilenen Araplar.

İkincisi ise yanlarına aldıkları hasta bir adamı gezdirerek dienenler.

²⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfîlik: Kalenderiler*, s. 167-168.

²⁷ Fatma Ü. Açıköz, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye ve Hediyeleşme*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 145.

²⁸ Gökteş, *a.g.m.*, s. 53-54.

²⁹ Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1495-1591)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s. 139.

Üçüncüsü boynuna zincir takıp onun borçlu ve mahpus olduğunu ileri sürdükleri kişileri sokak sokak dolaştıran dilencilerdir.

Dördüncü grup ise üçer beşer kişi bir araya gelerek sokak sokak dolaşır Kur'an ve ilahi okuyarak kapılardan para toplayanlar.

Türk Mektuplarında Avusturya elçisi Busbecq de bu Arap dilencilerden söz etmektedir. Busbecq'in belirttiğine göre bunlar dilenirken bayrak taşırlar ve atalarının İslam dinini yamak için o bayrak altında harp ettiklerini söylerler; yoldan geçenlere bir balmumu parçası yahut bir limon, bir nar verirler ve fiyatlarının iki üç mislini isterler; bir şey satmak suretiyle dilencilik zilletinden sözde kurtulmuş olurlar.³⁰

Kocaeli sancağı mutasarrıfı Ahmed Paşa'ya ve İzmit kadısına gönderilen H. 1173 (1759) tarihli bir hükümde ise İstanbul'da sağlam oldukları halde dilenen 43 kişinin toplattırılıp bunların gücüne ve yeteneğine göre bazı işlerde istihdam edilmek üzere kullanılmak üzere İzmit'e gönderilmesi istenmektedir. Belgedeki dilenciler, sağlıklı olduğu halde dilenen tiplerdir. Belgenin özeti şöyledir:

"...Cümle azası tam ve sıhhati yerinde olduğu halde İstanbul'da dilenmekte olan 43 nefer dilenci toplanmış ve bir kayığa konularak İzmit'e gönderilmiştir. Her birini muhtelif işlerde kullanmak üzere köylü ve sanatkâr yanına amele ve ırgad olarak dağıtın ve kaçmamaları için gereken tedbir alınsın."³¹

Ancak bu duruma çözüm bulunamamasından dolayı daha ileriki dönemlerde 16 Kanun-ı Sani 1311 (28 Ocak 1897)'teki nizamname ile Darülaceze açılmıştır.

"Kendisini geçindirecek hali, takatı olmayan sakatlar ve hastalar, kendilerine şer'an bakmakla mükellef kimseleri yok ise, yahut yakınları bulunup da kendilerini geçindirmekten aciz ise, bu gibileri barındırmak ve beslemek için Darülaceze açılmıştır. Kadın, erkek, Müslim, gayr-i Müslim herkes alınır. Darülacezeye müracaat etmeyip dilenmeye devam edenler, zabıta tarafından toplanıp Darülacezeye sevk edileceklerdir; taşralı olanlar da, memleketlerine sevk edileceklerdir. Halkı iz'ac etmeyerek bir şey satarak dolaşacak dilencilere dokunulmayacaktır..."³²

Bir de kabakçı denilen Sudanlı zenci dilenciler, mayıs ayından itibaren faaliyete geçerler, kış günlerinde evden çıkmazlardı. 1 Mayıs'ı özel bir gün olarak kutlarlar o gün "gogongo" denilen kabaklarını meydana çıkarırlar ve Veliefendi taraflarındaki Yılanlı Ayazma'da bugünü kutlardı. Ayrıca garip davranışlarıyla ve meczup özellikleriyle halk arasında farklı şekilde dilenen Arnavut İslam Ağa, Çıplak Mustafa, Deli Coci, Derviş Ahmed, eski İstanbulluların tanıdıkları dilencilerdendi.³³

2.2. Hasta-Sakat Gibi Dolaşan Kadın Dilenciler

H. 982 (1574) tarihli bir başka hükümde çizilen dilenci tipleri yukarıdakinden biraz daha farklıdır:

"İstanbul'da şer'an dilenmeye izin verilmeyecek bazı adamlar ve kadınlar türemiştir. Düşkün ihtiyar, fakir, kör ve sakat olmadıkları halde İstanbul mahallelerinde kimi gezerek kimi de oturarak gelenden geçenden para istemekte; bazıları da kör ve sakat köle ve cariye satın alarak bunları dilendirmektedir. Bazı köhne hatunlar da eski elbiseler giyerek dilenciler arasına katılmıştır. Dilencilere başbuğ olan adam da, bu gibilerin parasını (rüşvetini) alarak ellerine cer kâğıtları verilmiştir. Bu arada edepten hariç işler olduğu duyuldu. Şer'an dilenmeye izin verilmeyenlerle şiddetle mücadele edilecek, halleri dilencililiğe uyanların cer kâğıtları kendilerinde bırakılacak, diğerleri kâğıt gösterecek de ellerinden alınıp dilenmekten men edilecek, yasağı dinlemeyenler küreğe gönderilecektir. Dilendirmek için kör ve sakat köle ve cariye alınıp satılması da men edilecektir."³⁴

Bu belgede şer'en dilenmelerine izin verilmeyen sağlıklı erkeklerden başka kadınların da dilendiği görülmektedir. Bunlar gerçekte düşkün, ihtiyar, fakir, kör ve sakat olmadıkları halde İstanbul mahallelerinde gezerek ya da oturarak gelenden geçenden para istemektedir. Bu kadınların bir kısmı eski elbiseler giyerek

³⁰ Ogier Ghiselin de Busbecq, *Türk Mektupları*, (Çeviren: Derin Türkömer), İstanbul 2011; Reşat Ekrem Koçu, "Dilenci, Dilenciler", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 8, Koçu Yayınları, İstanbul 1966, s. 4575.

³¹ Ahmed Refik, *Onikinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1689-1785)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s. 194-195.

³² Reşat Ekrem Koçu, "Dünden Bugüne Dilenciler", *Hayat-Tarih Mecmuası*, S. 3, Nisan 1970, s. 28.

³³ Göktaş, a.g.m., s. 54.

³⁴ Ahmed Refik, a.g.e., s. 143-144.

dilenmekte ve ellerine cer kağıdı verilen dilenci başbuğları da bunların parasını almaktadır. Belgede ikinci bir dilenci grubundan daha söz edilmektedir. Bunlar satın aldıkları kör, sakat, köle ve cariyeleri dilendirmektedir.

2.3. Mezcup Görünümlü Dilenciler

16. yüzyılda Avusturya elçisi olarak İstanbul'a gelen Busbecq de Türk Mektupları'nda bazı dilenci gruplarından söz etmektedir. Bir yabancı gözüyle dilencilerin burada Avrupa'da olduğundan fazla olduğunu; dilencilerin kendilerinde bir kutsiyet olduğunu iddia ettiklerini; yer yer dolaşarak din kisvesi altında dilendiklerini ifade etmektedir. Bunların çoğunun dilenciliklerini mazur göstermek için akıllarında hafiflik olduğunu söylediklerini ifade etmektedir. (Kendi ifadesiyle çünkü meczuplar Türkler arasında daima teveccühe nail olurlar. Türkler yarı aptal, mezcup kimselerin cennetlik olduğuna inanırlar.)³⁵ (Bunlar muhtemelen dilenmelerine izin verilen derviş tipli dilenciler gibi hareket etmeye çalışmaktadır.)

2.4. Yabani Hayvanlar Gezdiren Dilenciler

Busbecq'in anlatılarına göre bir dilenci tipi de beraberinde yabani hayvanlar gezdirerek sadaka isteyen dilencilerdir. Hatta kendisi de ağzından düşürmediği bir dua ile sadaka dilenerek para toplayan bir dilencinin beraberinde gezdirdiği büyük bir geyiği satın almıştı. Geyik ile dilenci okunan duanın ardından başlarını eğerek selam veriyordu. İzleyenler hayvanın aklına hayran kalıyor, onun ilahî bir sezgiye sahip olduğunu sanarak sahibine para yağdırmak için birbiriyle yarışıyor. Busbecq'in dikkatini çeken ise hayvanın iriliği idi. Onun niyeti çok büyük cesametinden dolayı bu geyiği imparatora götürmekti.³⁶

2.5. Lastik Arabalı ve Uşaklı Dilenciler

Sadri Sema *Eski İstanbul'dan Hatıralar* adlı eserinde dilenciler konusunu ayrıntılı olarak ele almıştır. Burada, sözü edilen dilenci tipleri çarpıcı bir şekilde sergilenmektedir: Sema'ya göre dilencilik o kadar ilerlemiş ve o kadar çeşitli şekiller almıştır ki saymakla bitmez. Yaptıkları hasta ve sakat taklitleriyle hepsinin bu işlerde gerçekten sanatkâr olduklarını "*Usta şeylerdi vesselam doğrusu ya.*" Sözlüleriyle ifade etmektedir. Sadri Sema telefon ederek dilenenlere ve o zamanlar *yeni türeyen lastik arabalı, uşaklı dilencilerden de söz etmektedir.*

"Dilenciler, dün de bugün de, yarın da birer iğrenç mantardır. Bunları o çağlarda da sokaklar almazdı. Köşe başlarını onlar kesmişlerdi. Köprü üstünü onlar tutmuşlardı, meydanlar onlarındı. Dağ başlarında kervan soyan eşkıya gibi. Hatta hükümet dairelerinin kapılarına, merdivenlerine, salonlarına, odalarına kadar burunlarını sokmuşlardı. Cami kapıları, sebil basamakları ise adeta bunların dededen kalma tapulu vurgun yerleriydi. Topyekün her çevre kel, kör, topal, sağır, uyuz, kolsuz, bacaksız, burunsuz, kulaksız, inmeli, binmeli dilencilerin çeşitli sakatlar daha doğrusu sırnaşıklar sergisi halindeydi

"Kapınızı çalarlar:

- *Çat, çattt!..*

Açmazsanız, açtırıncaya kadar çalarlar... Açmazsanız kızarlardı, söylenirlerdi. Gazablarını kapıdan alırlar, tekmelerlerdi. Talana gelmişler gibi, baş almak için ellerinde ferman varmış gibi.

...Caddelerden geçerlerdi sabahları erken saatlerde çoğu. Kimi topallar, kimi sürünür, kimi kırık bir değnekle yerleri yoklar, kimi elini üstü başı yırtık bir çocuğa verir, kör, topal, inmeli sakat taklidleri yapar... Lakin hepsi bu işlerde gerçekten sanatkârdılar. Usta şeylerdi vesselam doğrusu ya.

...Şurada burada karşınıza dikilen, yol kesen, haraç isteyen çam yarmaları da var. Bunlar ya hastaneden çıkmış, ya hapishaneden çıkmış olduklarını söylerler, yakanıza yapışırlar...

Dilencilik o kadar ilerlemiş ve o kadar çeşitli şekiller almıştır ki saymakla tükenmez.

Köprüde karşınıza şık bir hanım çıkar, mahcup bir kadın. Belli bir derdi var. Sokulur yanınıza:

- *Beyefendi afedersiniz...*

³⁵ Reşat Ekrem Koçu, "Dilenci, Dilenciler", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 8, Koçu Yayınları, İstanbul 1966, s. 4575.

³⁶ Türk Mektupları, s. 75-76.

- Nedir hanımefendi?

- Kadıköyünden gelmiştim. Dönecektim. Tramvayda çantamı çaldırılmışım. Ne yapacağımı bilmiyorum.

Acırsınız. Birkaç para verirsiniz. Fakat takip ediniz, hanım bu sefer Üsküdar iskelesine geçer. Orada da gözüne kestirdiğini yakalar, ötesi malum. Çantasını kaptırmış, bilet parası.

Eline iki simit, üç tesbih ... alıp satıcılık maskesi altında dilenen açığözler de sayısız.

....

Telefon:

- Alo!

- Kimi aradınız?

- Zatiâliniz filan beyefendi değil misiniz?

- Evet.

- Bendeniz filanım. Kereminiz, sühhanınız, şefkatiniz her tarafa yayılmıştır. Bundan cesaret alarak halimi arz ediyorum. Çoluk çocuk perişanız. Ankara'da bir maaş işim var. Oraya gitmeyince neticelendirmek kabil olmuyor. Gidip gelme bir tren ücreti ihsan buyurmanız...

Ha yeni türeyen lastik arabalı, uşaklı dilencilere, hele bu yüz­süz dilencilerin çalımlarına ne buyurulur?"³⁷

2.6. Vicdansız Dilenciler

Reşad Ekrem Koçu'nun çizdiği tablo da kayda değerdir. Burada çizilen dilenci tipi biraz daha keskin ifadelerle anlatılmıştır dilencilerin karakteristik özelliklerine işaret eder: İşinin gereği olarak müstekreh (tiksinilen) kıyafetinin içinde iğrenç ve müteaffi pislikte yaşayan dilencinin beden yapısı buna dayanabilecek şekilde fevkelade sağlamdır. Sakat ve yaşlı görünen bir dilenci inat ettiğinde birkaç zabita memuru yerinden kıpırdatamaz. Dilenci her türlü kötülüğü işleyebilir. İstisnasız hepsindeki mazlum görünüş aslında adeta bir zar bir kabuktur. İçlerinde birer canavar ruhu vardır. Diline doladığı tekerleme dışında konuşmaz, gözündeki bakış anlamsızdır, kadın erkek tüm iffet ve namus kaygılarını kaybetmiştir. Yanı sıra en ufak merhamet duyguları dahi yoktur. Cocuğu bu iş için kıymetli bir araç olarak görürler. Hatta dilenci, yerini ve fırsatını bulursa paraya tamah ederek adam öldürmekten geri durmaz. Cezaları, patronların villa, apartman, har misilli emlaki, altlarında otomobilleri vardır. Sahip olmadıkları tek şey vicdandır.

"Dilenci, işi icabı, müstekreh kıyafetinin içinde iğrenç ve müteaffi pislikte yaşar; buna dayanabilmek için beden yapısı harikulade sağlamdır. Cezai müeyyedeleri kaldırınız, bir kuvvet müsabakası olarak tecrübe ediniz, alil ve yaşlı görünür bir dilenciye, ayak dirediği zaman üç dört zabita memuru yerinden kıpırdatamaz.

Dilenci her türlü şenaati irtikâp edebilecek mahlûktur. İstisnasız hepsinde, mazlum görünüş bir zar, kabuktur, içinde bir canavar ruhu vardır. Dilin doladığı tekerleme dışında konuşmaz, göz tatlı bakışı kaybetmiştir, cins hırslarını kendi aralarında tatmin ederler, kadın erkek tüm iffet ve namus kaygılarından sıyrılmışlardır. En küçük merhamet duygusu yoktur; çocuk kıymetli bir alettir, gözünün nurundan mahrum ederler, elini kolunu, ayağını bacağına kırarlar. Dilenci, yerini ve fırsatını bulursa paraya tamah ederek adam öldürmekten dahi çekinmez.

İstanbul'da geniş ve kuvvetli teşkilata sahiptirler; çete-şirketler kurmuşlardır. Reisleri, patronları, genelkurmayları, karargâhları faaliyet sahalarını tespit etmiş haritaları, acemileri yetiştiren mektepleri, pay taksiminde ve kusurdan ihanete kadar suç tayininde kanunları, cezaları, patronların villa, apartman, har misilli emlaki, altlarında otomobilleri vardır. Sahip olmadıkları tek şey vicdandır."³⁸

³⁷ Sema, a.g.e., s. 22-28.

³⁸ Reşad Ekrem Koçu, "Dilenci, Dilenciler", İstanbul Ansiklopedisi, C. 8, Koçu Yayınları, İstanbul 1966, s. 4573.

2.7. Iskatçılar

Iskatçılar, dilencilerin en yamanı, kendi tabirleriyle en şerefliydiler. Diğer adıyla da “mortçular”, cenazelerin çok olduğu ve kendi isimlendirdikleri “yaprak dökümü, taş kızgınlığı, kanun ayları” zamanlarını çok severlerdi. Söküklü, Çitçit, Kaledibi ve Silivrikapı’nın dilencileri, zengin cenazelerinde kollarına değişik desenli ve renkli kollukları takarak kalabalık içine girip, kollarını cenaze sahiplerine uzatarak para alırlardı. Sadaka verenler değişik renkli kolluklardan dolayı onları farklı kişiler zannederler ve ayrı ayrı kişilere para verdiklerini sanırlardı.³⁹

Iskatçılar yani cenaze dilencileriyle ilgili olarak Reşat Ekrem Koçu şu tasviri yapmaktadır:

*“Surlar dışındaki mezarlıkların bilhassa Edirnekapı ile Eyüp arasında cenaze dilencileri, şehir içinde faaliyet gösterenlerden tamamen ayrı bir tabaka teşkil ede gelmiş idi. Hepsi İstanbulluydu, ayak takımı da posası, batağın tortusu, anası, babası, kocası, kızı ve oğlu ile fuhuş yolunda pervasız, hayâsız idiler; İstanbul şivesiyle konuşurlardı; ve ölüm üzerine zengin bir dilenci edebiyatına sahiptiler. Zamanımızda çok azalmışlardır.”*⁴⁰

Bu konuda Sadri Sema’nın verdiği bilgiler ilgi çekicidir:

“Bir de cenaze dilencileri var. Tabutun peşine takılan, mezar başında ölüyü de, ölünün yakınlarını da cemaati de çileden çıkaran yobazlar, iskatçılar anadan doğma birer haydut dilencidir. Bunların çerçevesi dışında kalanlar var. Bir evde ölüm var. Yarışırlar, çalarlar kapıyı. Ev halkı gözyaşı döküyor. Matem içinde: Kapı açılır açılmaz makaraları açarlar:

-Efendim, rahmetli benim velinimetimdi. Bütün hayatım onun lutfıyla, yardımıyla geçti. Allah size ömürler versin. Şimdi ben de kimsesiz kaldım. Rahmetlinin eski bir elbisesi, bir ayakkabısı filan lutfedilse de yadigâr olarak saklasam, koklasam...

*Gibi herzelerle, yavelerle ağlamaya başlar ve böylelikle halkın eleminden, teessüründen faydalanır. Eşya topladı. Soluğu Bitpazarı’nda alır.”*⁴¹

Hüseyin Rahmi’nin *Hayattan Sahifeler* romanında da bu cenaze dilencileri şöyle tasvir edilir:

“Cenazelerden aldığı sadakalarla her akşam kulüpte cebinde tek mangır kalmayınca kadar kafayı tütsüleyen, sonra da meyhaneciye: “Bu gece can verip de, rahat döşeginden yarın Eyyub’e nakledilecek cenazelerin kredisine, bana bir tekciik sunmaz mısın?” sözleriyle birkaç kadeh daha çeken Zom Salih...”⁴²

Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Hayattan Sahifeler* adlı romanında dilencilerin edepsizlik ve yapışkanlığını en canlı biçimde görmek mümkündür. Bu roman, mezarlıklar civarına yerleşmiş dilenci ailelerin sefil ve fakat renkli hayatının bir tablosudur.⁴³ Eserin kahramanı Sürtük Hacer, tipik bir kadın dilenci olarak karşımıza çıkmaktadır. Iskatçı, mortocu gibi dilenci tiplerine de yer verilen romanda diğer tipler şunlardır:

“Kiminin elinde testi, kiminde teneke, maşrapa, sopa, değnek, kadın, erkek, çoluk çocuk akın akın yola dökülüyordular...

Üçler, yediler, kırklar, bulega, fuseha, ulema diye haykırırken, ağzından salyaları elindeki yazılı bakır tasa akan sebilci... Eyyub’de kebaççılar köşesinde sakat kedi gibi etrafını koklayarak oturan şiş bacak dilenci... Sürücü beygirinin kuyruklarından oltalık kıl çeken hırpani külahlı veledizina... “Dolap niçin inlersin” ilahisiyle Unkapını köprüsünden tamam üç saatte geçen ağır-aksak Ruhi Dede...

*Kadir geceleri cami pabuçluğunda “Kaçan ki, Hazret-i Yunus Aleyhisselam balığın karnında ikamet buyururken...” cümle-i iftitahisiyle etrafına bakınan cemaatsiz vaiz Molla Uryani... Baharlarda sarığını koltuğuna sıkıştırarak Silahdarağa meygedesinde “Ceyhun arayan dide-i giryanımı görsün!” gazeli ile meclis-i iyşi cezbelendiren hoşneva Zakir Rıza...”*⁴⁴

³⁹ Göktaş, a.g.m., s. 53-54.

⁴⁰ Koçu, “Dünden Bugüne Dilenciler”, s. 27.

⁴¹ Sema, a.g.e., s. 27.

⁴² Bkz.: Gürpınar, a.g.e.

⁴³ İlber Ortaylı, *İstanbul’dan Sayfalar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 204.

⁴⁴ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Hayattan Sahifeler*, İstanbul 1919.

2.8. Sebilciler

Sebilciler, kendilerini kibar düşkün bir şekilde göstererek, zahmetsizce bir sebilin önünü mekân tutarlar ve sanatlarını icra ederlerdi. Çoğu zaman da sebil mütevellilerinin hışmına uğrarlardı. Siyah meşinden bir ceket giyerek omuzlarına da meşinden bir kırba asarlardı.⁴⁵

2.9. Kasideciler

Kasideciler, akşam ezanına yakın saatlerde ilahi ve kasideler okuyarak ortaya çıkarlar, mahalle aralarında, Kapalıçarşı, Mahmutpaşa gibi kalabalığın çok olduğu yerlerde dolaşarak dilenirlerdi.⁴⁶

2.10. Dilenci Pehlivanı

Bir de Dilenci Pehlivanı vardı ki, bunlar üç aylar başlayınca pek çok dilenci sevk eden yörelerden kaçarak İstanbul'a gelen ve İt Alayları'nı oluşturan ne olduğu belirsiz, kendi yörelerinin dilencilerinden haraç olarak geçinen "serseriler"dir. Kendi yöresinden gelip dilenenlerden haraç alarak geçinen kimseler de vardı ki; bunlara *Dilenci Pehlivanı* denirdi.⁴⁷

SONUÇ

Görüldüğü gibi, Osmanlı toplumunda dilenciler çok çeşitlilik arz etmektedir. Bunlar, dilenmesine izin verilenler, cenaze dilencileri, külhanbeyleri, goygoycular (hoygoycular), kasideciler, sebilciler, ıskatçılar, sakatlar, Araplar, kadınlar, çocuklar, dilenci dervişler, sakat olmadığı halde sakat gibi dilenenler, taşradan zaman zaman İstanbul'a gelerek belirli yerlerde dilenen mevsimlik dilenciler, muhtaç olmadığı halde karnı tok dahi olsa gözleri doymayan dilenciler, meczup görünümlü dilenciler, yabani hayvan gezdirenler, padişahların bir yerden başka bir yere gidiş ve dönüşlerini fırsat bilip tezkere sunarak sultandan sadaka uman dilenciler

Bugün aynı mekanizma daha kalabalık bir dilenci kitlesiyle, benzer şekillerde devam etmektedir. Dilenci tipleri, biraz da gelişen ve değişen dünya şartlarında değişik dilenme tarzlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Otoyollarda, trafik lambaları civarında dilenen çocuklar, "size bir şey söyleyeceğim" diye gelen bazı iyi giyimlice, kimi fakir kılıklı her yaştan kadın ve erkek, elinde reçete ile avuç açanlar veya "memleketten geldik, işsiz kaldık, bir çorba parası" diyenler, büyük şehir dilencilerinin en bilinen tipleridir. Geçmişte olduğu gibi bugün de özellikle Cuma günlerini, cami önlerini seçen, dilenciler, halkın dini duygularını istismar etmektedir: "7 tane yetimim var kızım" diyenden, "Allah rızası için bi yardım" diyene; yanına küçük çocuğunu alan çingene tipinde eli kolu sağlam, kadın dilencilerden, bazı kitaplar satan ve oğlunun hasta olduğunu söyleyenlere... Bunlara "az bir bozukluk var" dendiğinde "olsun kızım, azı da bir, çoğu da bir" ya da beğenmeyip, "bu ne" diyen de...

KAYNAKLAR

Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, (Yayına hazırlayanlar: Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

AÇIKGÖZ, Fatma Ü., *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye ve Hediyeleşme*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, S. 145.

Ahmed Refik, *Onikinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1689-1785)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s. 194-195.

Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1495-1591)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s. 139.

ALTIER, Semiha, "Bektaş İkonografisi Üzerine Bir Deneme: Hacı Bektaş Veli Müzesindeki Figürlü Keşkül-ü Fukaralar", SDÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, *Mayıs 2008, Sayı:17*

⁴⁵ Göktaş, *a.g.m.*, s. 53-54.

⁴⁶ Göktaş, *a.g.m.*, s. 53-54.

⁴⁷ Reşat. E. Koçu, "Dilenci Pehlivanları", İstanbul Ansiklopedisi-VIII, İstanbul 1966, s. 4578.

- ALUS, Sermet Muhtar, “Seyir Yerlerindeki Musallatlar ve Sailler”, *Akşam*, 22 Mayıs 1939.
- ANAR, Turgay -Fatih Özbay, Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Osmanlı’dan Günümüze Türk Şiirinde Dilenme ve Dilencilige Genel Bir Bakış, FSM İlmî Araştırmalar- *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı/Number 2 Yıl/Year 2013 Güz/Autumn, s. 6.
- BUSBECQ, Ogier Ghiselin de, *Türk Mektupları*, (Çeviren: Derin Türkömer, İstanbul 2011.
- DEMİRTAŞ, Mehmet, “Osmanlı Başkentinde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri”, *OTAM*, 20, 2006, s. 81-104.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, I, (Haz.: Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- GÖKTAŞ, Uğur, “Dilenciler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, s. 53.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Hayattan Sahifeler*, İstanbul 1919.
- KARAMUSTAFA, Ahmet T., *Tanrının Kural Tanımaz Kulları –İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1500)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- KOÇU, Reşat Ekrem, “Dünden Bugüne Dilenciler”, *Hayat-Tarih Mecmuası*, S. 3, Nisan 1970, s. 28.
- KOÇU, Reşat Ekrem, “Dilenci, Dilenciler”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 8, Koçu Yayınları, İstanbul 1966, s. 4575.
- KOÇU, R. E. “Dilenci Pehlivanları”, *İstanbul Ansiklopedisi-VIII*, İstanbul 1966, s. 4578.
- Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderiler*, TTK, 1999.
- ORTAYLI, İlber, *İstanbul’dan Sayfalar*, İletişim Yay., İstanbul 2004, s. 203.
- ÖZBEK, *İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876–1914)*, İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 67-73.
- ÖZBEK, Nadir, “Meşrutiyet İstanbul’unda Dilenciler ve Serseriler”, *Toplumsal Tarih*, Nisan 1999.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, II, M.E.B. Yay., İstanbul 1993.
- SAKAOĞLU, Necdet, “Dersaadet Dilencileri ve Bir Belge” *Tarih ve Toplum*, S.: 38, Ocak 1987.
- SEMA, Sadri, *Eski İstanbul’dan Hatıralar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 137-139.
- ULUDAĞ, Süleyman, “Dilencilik”, *İslam Ansiklopedisi*, IX, Diyanet Vakfı Yay.
- YAZICI, Nesimi, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *AÜİFD XLVIII (2007)*, sayı I, s. 1-46.

GÖÇERLERİN MEDENİLİĞİ* VE YERLEŞİKLİK ALGISI

CIVILIZATION OF NOMADS AND THE PERCEPTION OF SETTLEDNESS

Araş. Gör. Dr. Aşlı ÇANDARLI ŞAHİN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, ORCID NO: 0000-0002-0076-0064

ÖZET

Türk Tarihinin erken dönemleri söz konusu olduğunda öne çıkan ve daha çok vurgulanan mesele, konargöçer yaşam tarzıdır. O kadar ki, bu konuya çok fazla odaklanılması, Türklerin çok eski dönemlerden itibaren yerleşik kültürü de tanıdıkları ve bizzat deneyimledikleri gerçeğinin çoğu zaman göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Geleneksel yaklaşımın Türkleri “göçebe” olarak tanımlayıp medeniyetsiz ilan etmesinin de bunda payı vardır. Zira Türklüğü göçebelikle, medeniliği de şehir yaşamı, dolayısıyla yerleşiklik ile eşitleyen bir algı söz konusu olmuştur. Oysa Türklerin yaşam tarzına bakıldığında onların mevsim koşullarına göre yaylak ve kışlaklar arasında sistemli bir şekilde yer değiştirirken son derece zengin bir kültürel yaşamın da sahibi oldukları net şekilde görülmektedir. Bu zenginlik sayesinde ki, göçerler çoğu konuda yerleşik komşularına örnek teşkil ederek onların hayatına önemli dokunuşlarda bulunabilmişlerdir. Göçer-yerleşik ilişkileri her iki taraf için de etkileşimi kaçınılmaz kılarken göçerler açısından bakıldığında bunun yanı sıra belki bir miktar kafa karışıklığını da beraberinde getirdiği söylenebilir. Nitekim göçerlerin yerleşiklik konusunda zaman zaman yaşadıkları ikilem bunu göstermektedir. Türklerde şehir izleri oldukça eskidir ve Türk şehri sahip olunan kültürel özelliklerin bir yansıması olarak ortaya çıkmış gözükmektedir.

Bu çalışma bir yandan “göçerliğin medeniliğine” dikkat çekerken bir yandan da Türklerin konsak mı göçsek mi ikilemini yansıtmayı amaçlamış; göçerlerin yerleşiklerle olan tanışıklığı ve ilişkilerinin genel çerçevesini, Türk kültüründe erken dönemlerden itibaren görülen yerleşikliğin izlerini ve Türk şehrinin en belirgin özelliklerini konu edinmiştir.

Anahtar Kelimeler: Konargöçerlik, Yerleşiklik, Şehir, Eski Türkler, İslam Öncesi

ABSTRACT

When it comes to the earlier periods of Turkish history, the most prominent and emphasized issue is the nomadic lifestyle. So much so that the over-focussing on this issue has caused the fact that the Turkish had been acquainted with settled culture and and experienced it first hand from the earliest periods to be overlooked. The traditional approach which describes the Turkish as “nomad” and announce them to be uncivilized has also contributed to this issue. As a result, being Turkish has been associated with nomadism and civilization with city life, and consequently settledness, in this common perception. However, it can be clearly seen in the Turkish lifestyle that they had a rather rich cultural life while systematically translocating between the summer pastures and winter quarters depending on the seasonal conditions. It was because of this cultural richness that the nomads could prove to be an example for their settled neighbors in many subjects and affected their lives in a significant way. While nomad-settled relationships has made the interaction unavoidable for both sides, it can also be said to have brought about a certain amount of confusion from the nomad’s point of view. The occasional dilemma the nomads had regarding the settled life is indicative of such confusion. The signs of city life are quite old in the Turkish and the Turkish city seems to have appeared as a reflection of their cultural characteristics.

The aim of this research, on the one hand, is to draw attention to the “civilization of nomadism” and, on the other hand, to reflect the dilemma of the Turkish regarding whether to settle or migrate while discussing the nomad’s acquaintedness and the general framework of their relationship with the the settled, the signs of

* Bu ifade, Salih Özcamca, “Türklerin Göçebeliği Hakkında Birkaç Not”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, Yıl 2007, Cilt, Sayı 7, s. 180’de “göçebeliğin medeniliği” biçiminde yer almaktadır.

settledness apparent from the earliest periods of Turkish culture and the most distinct aspects of the Turkish city.

Keywords: Nomadism, Settledness, City, Old Turks, Pre-Islamic

Giriş

Eski Türkçede şehir/kent anlamında balıq ve balıq biçimleri ile birlikte balık kelimesi kullanılmıştır.¹ Göktürk Yazıtları'nda geçen "otuz yaşında Beşbalık'a kadar sefer ettim, Beşbalık onun için kurtuldu; Balıktakiler dağa çıkmış, ...Şantung Balıkka, denize kadar götürdüm; Toğu Balık" gibi ifadeler² bunu doğrular niteliktedir. Ne var ki, balık kelimesi şehir anlamı dışında çamur, balçık;³ su canlısı olan bir hayvan cinsi⁴ gibi anlamlar da taşımaktadır. Kelimeye atfedilen bir diğer anlam ise yaralı ya da yaralanmak⁵ olarak belirtilmiştir. Söz konusu bu çeşitlilik farklı anlamlar arasında herhangi bir ilişkilendirme yapıp yapılamayacağı üzerinde düşünülmesini de beraberinde getirmiştir. Genel eğilim, balçık ile şehir arasında bir ilgi⁶ kurmaya yönelik olsa da balçık anlamının; aynı zamanda çamurlu suda yaşayan balık ile ilişkilendirilebileceği⁷ yönünde öneriler de mevcuttur.⁸ Baybalık, Ordubalık, Beşbalık, Yengibalık, Canbalık gibi adlardan anlaşıldığı üzere Türk şehirciliğinin büyük gelişme kaydettiği Uygur döneminde balık adlandırması oldukça yaygın biçimde kullanılmıştır. Ne var ki, zaman içinde bu kelimenin yerini kent⁹ ve şehir¹⁰ kelimeleri almıştır.¹¹

Türk Tarihinin erken dönemleri söz konusu olduğunda öncelikli olarak akla gelen şeylerden biri, konargöçer yaşam tarzıdır. O kadar ki, belki de bu meseleye çok fazla odaklanması onların çok eski dönemlerden itibaren şehirler kurdukları gerçeğinin çoğu zaman göz ardı edilmesine ya da daha doğru bir ifade ile Türklerde yerleşikliğin göçerliğe oranla geri planda kalmasına neden olmuştur. Bu noktada yapılması gereken; şimdiye

¹ Kelime kale ve saray anlamlarını da içerir. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk I*, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, (Birleştirilmiş birinci baskı), C. I-II-III, Ankara 2013, C. I, s. 379 (Bundan sonra DLT); Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press 1972, s. 335-336; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş, C. I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2. Baskı), Ankara 1985, s. 175; Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2. Baskı), Ankara 2006, s. 1; Abdülkadir Donuk, "Balık", *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 12; Ahmed Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1968, s. 32; A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 1988, s. 266.

² Talat Tekin, *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk, Simurg*, (2. Baskı), İstanbul 1998, s. 40-41, 50, 72-73, 86-87; Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, (Birleştirilmiş 3. Baskı), Ankara 2011, s.62.

³ Tekin, a.g.e., s. 50; *DLT*, I, s. 248, 379, 498.

⁴ *DLT*, II, s. 216-217; *DLT*, III, s. 334; Clauson, a.g.e., s. 335.

⁵ *DLT*, I, s. 407-408; Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig*, Türk Dil Kurumu Yayınları, (5. Baskı), Ankara 2007, s. 254, 533; Clauson, a.g.e., s. 335.

⁶ Emel Esin, "Balıq and Ordu (The early Turkish circum vallations, in architectural aspects)", *Central Asiatic Journal*, 1983, Vol 27, No ¾, s. 168-169; Denis Sinor, "The Origin of Turkic Balıq "Town", *Central Asiatic Journal*, 1981, Vol 25, No ½, s. 97; Saadetin Yağmur Gömeç, "Eski Türklerde Barınak ve Şehir Hayatına Dair İzler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Yıl 41, C. 122, S. 240, Mayıs Haziran 2019, s. 11. Balıq ve balçık ilişkilendirmesinin bir miktar aşığılama içerdiği ve bu nedenle de yerleşiklik için göçerler tarafından söz konusu edildiği yönünde bir düşünce de bulunmaktadır. Bkz. Ayşe Hür, "Göktürkler ve Şehircilik "Temür Kazug" a Kurulan "Balıq"lar", *Toplumsal Tarih*, 155, Kasım 2006, s. 30.

⁷ Marek Stachawski, "European Balkan(s), Turkic Bal(yk) and Problem of Their Orginal Meanings", *Current Trends in Altaic Linguistic (Festschrift Seong Baeg-in)* (Ed. Kim Juwon/Ko Donghg), Seoul 2013, s. 617.

⁸ Şehir anlamındaki balık kelimesinin parlamak anlamındaki balk- ile ilişkilendirilmesine yönelik öneri de ilim dünyasındaki yerini almıştır. Balık kelimesinin anlamı ve etimolojisi ile ilgili bkz. Osman Karatay, "Balık "Kent" Kelimesinin Kökeni Ve Eski Türklerde Şehirciliğe Dilbilimsel Bir Yaklaşım", *1. Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatı Sempozyumu (23-26 Ekim 2007) Bildirileri*, (Yay. A. Özkan, S. Turan), Isparta 2008, s. 349-353; Nesrin Güllüdağ, "Balık" Sözcüğü Üzerine", *Karadeniz*, Sayı 20, s. 54-62; Mehmet Vefa Nalbant, "Eski Türkçe "Balık" Sözcüğü Üzerine Yeni Bir Etimoloji Denemesi", *Orhun'dan Anadolu'ya*, C. 2, s. 1120-1133; Sergey P. Tolstov, *Oğuz Şehirleri Ve Oğuzlar*, (Terc. Ekaterina S. Şeremeteva), Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2017, s. 59-67.

⁹ Bu kelimenin Soğdca'dan geldiği düşünülmektedir. *DLT*, I, s.343-344; Clauson, a.g.e., s. 728; Sinor, a.g.m., s. 95.

¹⁰ Günlük kullanım dilimize şehir biçiminde yerleşen kelimenin asıl biçimi Farsça şeh'r'dir ve çalışan nüfusun ağırlıklı olarak ticaret, sanayi ya da yönetim gibi işlerle meşgul olduğu büyük yerleşim yerlerini ifade eder. Bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Şehir", *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 441.

¹¹ Donuk, a.g.m., s. 12.

kadar yapılanın tam aksine Türklerin konargöçer özellikleri yerine yerleşiklik özelliklerine odaklanmaya çalışmaktadır.¹² Bu çerçevede Türklerde şehirden ve yerleşiklikten bahsetmek için ilk olarak Türk yurdunun coğrafi özelliklerine bakmak, söz konusu özelliklerin Türkler için sunduğu yaşam koşullarını görmek gerekmektedir.

Coğrafya Kader midir?

Coğrafya, toplumların yaşam tarzlarının belirlenmesinde öncelikli bir yere sahiptir. İnsanların fiziki özelliklerinden giyim kuşamlarına, yeme-içmelerinden barınaklarına kadar yaşamlarının her aşamasına etki eden bir unsurdur. Nitekim coğrafyanın yeryüzü şekilleri, iklimi, yeraltı ve yerüstü kaynakları gibi birçok özelliği oradaki insanların gündelik yaşam koşullarını belirlemektedir. Bu noktada Türk yurduna¹³, coğrafi özellikleri açısından bakıldığında büyüklüğünün yanı sıra deniz yollarına olan uzaklığı dikkat çekmektedir. Bu durum iklim koşullarını olumsuz etkilemiş ve mevsimler arası sıcaklık farklarının çok fazla olmasına yol açmıştır. Okyanuslardan olan uzaklık, sıradağların varlığı ile birleştiğinde denizlerden bu bölgeye doğru hava akımının gelmesi engellenmiş ve böylelikle nem eksikliği ortaya çıkmıştır. Soğuk ve kuru iklim koşulları, su yetersizliği, bitkilerin büyümesi için ihtiyaç duyulan sürenin yeterli olmaması ve toprakların tuzlanması ya da çoğu zaman donması gibi özellikler Türk yurdunda tarımın gelişmesini engellemiş ve sınırlı bir biçimde kalmasına sebep olmuştur.¹⁴

Çok soğuk ve kuru iklim koşullarında, geniş otlaklardan oluşan bozkır arazisinde, hayvancılık ile meşgul olmak ilk bakışta adeta bir zorunluluk olarak görünmektedir. Dolayısıyla Türkler coğrafyanın kendilerine sundukları imkânlar doğrultusunda hayvancılıkla ilgili faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. Onlar için yeme içme, barınma, ısınma, giyim kuşam gibi en temel ihtiyaçların karşılanması yanı sıra askeri, siyasi ve ticari hayatın da başrolünde hayvan vardır. Herhangi bir toplum bireyinin sosyal statüsünü belirleyen de boylara ve boy birliğine güç veren de sahip olunan hayvanlardır. Bu noktada hayvanların bakımı, sağlığı ve çoğaltılması hayati derecede önem arz etmiştir.¹⁵ Ne var ki, Türk yurduna yerleşikliğin en büyük işaretlerinden sayılan tarım, madencilik ve zanaat faaliyetleri açısından bakıldığında tek meşguliyetin hayvan yetiştirmek olmadığı görülmektedir.¹⁶ Zira Turfan Çukuru gibi deniz seviyesinin altında bulunan bölgelerin aşırı soğuklara karşı korunaklı olduğu ve bu durumun bitki yetiştirme açısından son derece elverişli koşullar yarattığı bilinmektedir.¹⁷ Kaldı ki, Türk Milleti sahip olduğu mücadeleci ruh sayesinde en zor koşullarda bile en iyisini başarmayı her zaman bilmiştir. Bu durum en yakın komşuları olan Çinlilerin de dikkatini çekmiş olacak ki, kuraklık ve soğuk nedeniyle tarım yapmanın mümkün olmamasına rağmen Türklerin hububat yetiştirdiklerini kayda geçirmişlerdir.¹⁸ Gerek yazılı kaynaklar gerekse arkeolojik veriler Türk Yurdunda çok eski dönemlerden

¹² Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1977, s. 1, 8; Rana Ece Karahan, "Eski Türklerde Şehircilik", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 48, Erzurum 2012, s. 426; Bu türden bir çabanın Türkleri göçebelikle eş tutan bakış açısına katkı sunmak olacağı düşüncesinden hareketle son derece gereksiz olduğu da düşünülebilir. Bkz. Karatay, "Göçebe Toplumu ve Türklük", *Turan*, S. 15, 2011, s. 8. Aslında şehir de tıpkı bozkır ya da orman gibi Türk gündelik yaşamının mekanlarından biridir. Bkz. Kürşat Yıldırım, "Bozkır, Şehir ve Orman Mekânlarının Eski Türk Kültür ve Medeniyetine Yaptığı Etkilere Dair Bazı Düşünceler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 126, S. 249, Kasım-Aralık 2020, s. 255-280.

¹³ İbrahim Atalay, "Türk Dünyası'nın Coğrafyası", *Türkler Ansiklopedisi*, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.242; Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)*, Bilge Kültür Sanat (8. Basım), İstanbul 2016, s. 29-38.

¹⁴ Denis Sinor, "İç Asya Kavramı", *Erken İç Asya Tarihi* (Der. Denis Sinor), İletişim (5. Baskı), İstanbul 2009, s. 17; Robert N. Taaffe, "Coğrafi Ortam", *Erken İç Asya Tarihi*, (Der. Denis Sinor), İletişim Yayınları, (5. Baskı), İstanbul 2009, s. 35, 42; István Vásáry, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, (Çev. İsmail Doğan), Ötüken, İstanbul 2007, s. 24-27.

¹⁵ Anatoly M. Khazanov, *Göçebe ve Dış Dünya*, (Çev. Ömer Suveren), Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2015, s. 60; Cengiz Ayyılmaz, "İslamiyet Öncesi Türk Eserleri", *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı*, S. 53, 2013, s. 594; Ekrem Kalan, "İvolga Örneğinde Hun Kent Kültürüne Genel Bir Bakış", *Türkbilgi*, 2012/24, s. 2. Peter B. Golden, *Dünya Tarihinde Orta Asya* (Çev. Yahya Kemal Taştan), Ötüken, İstanbul 2015, s. 33.

¹⁶ Tuncer Baykara, "Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 6, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1975, s. 80-81; Ekrem Kalan, a.g.m., s. 4; Murat Öztürk, "Sosyal ve İktisadi Hayat", *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, (Ed. Muhammed Bilal Çelik), Nobel, Ankara 2018, s. 194.

¹⁷ Taaffe, a.g.m., s. 38.

¹⁸ Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 1, 41,118; W.Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, (Çev. Nimet Uluğtuğ), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s.94.

itibaren tarımın yapıldığını kanıtlamış durumdadır.¹⁹ Türkler tarafından Çin'den tohum ve tarım aleti istendiği bilinmektedir.²⁰ Çapa, kürek, orak, saban demiri gibi tarım aletleri ya da öğütme taşları gibi birçok malzeme ortaya çıkarılmıştır.²¹ Hun ve Göktürk dönemlerine ait su kanalları tespit edilmiştir.²² Uygurlar döneminde tarım faaliyetlerinin ve yerleşik hayatın gelişme gösterdiği; tarlaların ve meyve bahçelerinin varlığı bilinmektedir.²³ Bunlara ilaveten arazilerin kiralandığını ya da satıldığını, tarım vergilerinin varlığını gösteren belgeler²⁴ tarımsal faaliyetlerin artık sistemli bir şekilde yapıldığını göstermektedir. Türk dilinde çeşitli tarım terimlerinin varlığı, yetiştirilen tahılların öğütülerek un haline getirilebilmesi ve daha basit bir alet olan çapa yanında toprağın saban ile işlenmesi gibi hususlar Türklerde tarımın gelişimi hakkındaki önemli verilerdir.²⁵ Ne var ki, onların takas usulü ile tarım ürünleri aldıklarına dair olan bilgiler tarımsal üretimin tüm ihtiyacı karşılayacak seviyede ve çeşitlilikte olmadığını düşündürmektedir.²⁶

Türk yurduna ve Türklerdeki yerleşikliğe madencilik açısından bakıldığında Altay çevresinin demir madeni açısından oldukça zengin olduğu görülür.²⁷ Türklerin en erken dönemlerinden itibaren madencilik konusunda gösterdikleri ustalık malumdur. Başta silah olmak üzere gündelik kullanım eşyaları ve çeşitli kişisel aksesuarlarda ince bir işçilik ve sanatsal bir zevk vardır. Göktürk Kağanını ziyaret eden ve gördüklerini detaylıca anlatan Bizans elçisi Zemarkhos'un verdiği bilgiler Türklerde madenciliğin geldiği seviyeyi göstermesi açısından önemlidir.²⁸ Madenin çıkartılması, işlenerek ürüne dönüştürülmesi zahmetli olduğu kadar zamana ihtiyaç duyan bir meşguliyettir. Uzun atölye çalışmaları gerektirir. Bu açıdan bakıldığında madenciliğin geldiği nokta Türk kültüründe yerleşikliği kendiliğinden ortaya çıkarmaktadır.²⁹ İvolga Kentinde ortaya çıkarılan demir işleme atölyeleri ve bronz dökümhaneleri yerleşiklik ve madencilik ilgisinin yanı sıra yine atölye çalışmalarına ihtiyaç duyması açısından yerleşiklikle bağlantılı olan zanaatsal faaliyetler³⁰ konusunda da bilgi vermektedir.³¹

¹⁹ László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1971, s. 52-54; Ekrem Kalan, a.g.m., s. 2-3. Owen Lattimore, *Inner Asian Frontier of China*, Boston 1967, s. 53; Baykara, a.g.m., s. 80-83.

²⁰ Taşağıl, *Göktürkler I-II-III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2. Baskı), Ankara 2014, s. 348; Özkan İzgi, "XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletleri'nin Çin'le Yaptığı Ticari Münasebetler", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978, s. 101.

²¹ Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (4. Baskı), Ankara 1991, s.89; Baykara, a.g.m., s.81.

²² Ögel, a.g.e., s. 89; Kalan, a.g.m., s. 3.

²³ Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2. Baskı), Ankara 2000, s. 57; Colin Mackerras, "Uygurlar", (Çev. Şinasi Tekin), *Erken İç Asya Tarihi* (Ed. Denis Sinor), İletişim (5. Baskı), İstanbul 2009, s. 425-458, s. 451-452; Bülent Gül, *Eski Türk Tarım Terimleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 71.

²⁴ Reşit Rahmeti Arat, "Eski Türk Hukuk Vesikaları", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Sayı 1, Ankara, 1964, 5-53; İzgi, *Uygurların Siyasi Ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987, s. 51-104; Melek Özyetgin, *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku*, Ötüken, İstanbul 2014.

²⁵ Hasan Eren, "Türklerde Ekinciliğin Gelişmesine Katkıları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, cilt VIII, Sayı 1, 1979, s. 1-28; Baykara, a.g.m., s.80-81; Karatay, "Balık "Kent" Kelimesinin Kökeni Ve Eski Türklerde Şehirciliğe Dilbilimsel Bir Yaklaşım", s. 349; Karatay, "Göçebe Toplumu ve Türklük", s. 8; Gül, a.g.t. Tarım ile yerleşiklik arasında çok güçlü bir bağ olduğu düşünülür ve şehir ya da yerleşme deyince belki de ilk olarak akla hep tarım gelir. Ne var ki, tarımın çoğu zaman yerleşiklik için tek başına yeterli olmadığı da bilinen bir gerçektir. Bu durumun en net örneği olarak Karakalpaklar gösterilmiştir. Bkz. Yuri Bregel, "Türkmenler Arasında Yerleşik ve Göçebe Unsurlar", *Türkmenler Üzerine Makaleler*, Selenge, İstanbul 2019 (Derleyen ve İng'den çev. Resul Kürşat Şahsi), s. 7-45, s. 13.

²⁶ Onat vd., a.g.e., s. 189, 20, 40; Baykara, a.g.m., s.82-83; Kalan, a.g.m., s. 3; İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-te'nin Uygur Seyahatnamesi*, s. 36; S. G. Klyashtorny T. İ. Sultanov, *Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı*, Selenge (3. Baskı), İstanbul 2013, s. 68.

²⁷ Ögel, a.g.e., s. 155-163; Abdülkadir İnan, "Türklerde Demircilik Sanatı Tarihte ve Folklorunda", *Makaleler ve İncelemeler, II. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2. Baskı), Ankara 1998, s. 229-231; Baykara, a.g.m., s. 87-89.

²⁸ Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, (Çev. Mustafa Koç), Selenge Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2013, s.299-301; Cezar, a.g.e., s. 10.

²⁹ Serkan Şen, "Eski Türklerde Maden İşçiliğine Bir Bakış", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.5, S. 3, Ankara 2008, s. 169.

³⁰ Zanaatsal faaliyetler aslında göçer ya da yerleşik yaşam ile doğrudan ilişkilendirilemeyebilir. Ancak heykelcilik ya da madencilik gibi uğraşların alet edavat, zaman ve mekân açısından yerleşikliği gerektirdiği ortadadır. Bkz. Baykara, a.g.m., s. 84.

³¹ Kalan, a.g.m., s. 8, 11.

Özetle, Türk yurdunun coğrafi koşullarının tarım, madencilik, zanaatsal faaliyetler ve ticaret için belli bir takım imkânlar sunduğu, Türklerin de söz konusu imkânları mümkün olan en iyi şekilde değerlendirdikleri söylenebilir. Tüm bu faaliyetlerle meşgul olmanın yanında üretim açısından ana ve en önemli uğraşım hayvancılık olduğu bilinmektedir. Söz konusu önem, otlaklar arasında mevsim koşullarına göre gerçekleşen bir yer değiştirme hareketine sebep olmuştur.

Türkler Göçebe midir?

Göktürk Yazıtlarında geçen "...Amga kalesinde³² kışlayıp..." ya da "...Ötüken yerinde kışladım..." gibi ifadeler,³³ Türklerin mevsim koşullarına göre yer değiştirdiklerinin, göçüp konduklarının somut göstergesidir. Bilindiği üzere yaylak ve kışlak hayatı biri diğerinin tamamlayıcısı olarak Türk kültürünün önemli bir parçası olmuştur.³⁴ Ekonominin temelini oluşturan ve gündelik yaşamın devamını sağlayan hayvanlar için mevsim koşulları ve otlakların durumuna göre yer değiştirilmiştir. Zira doğal süreçte bir yandan hayvan sayısı giderek artarken diğer yandan otlaklar daralmakta ya da yağışların az olması gibi sebeplere bağlı olarak otlar daha az büyümektedir. Bu gibi olumsuzluklar karşısında yer değiştirmek bir zorunluluktur.³⁵

Aslına bakılırsa konargöçerlik oldukça zahmetli ve zorlu bir yaşam tarzıdır. Süreci doğru yönetmek büyük bir liderliğin göstergesi olarak kabul edilmelidir. Zira yer değiştiren sadece insanlar değildir. Hayvanlar, çadırlar, eşyalar; dolayısıyla tüm yaşam göç etmektedir. Bu noktada söz konusu hareketin gelişigüzel bir şekilde yapılmadığını, belli kurallar dâhilinde ve son derece sistemli bir şekilde gerçekleştirildiğini özellikle belirtmek gerekir. Nitekim ne zaman, nereye, nasıl gidileceği; hangi güzergâhın kullanılacağı, göç yolunda hangi sırayla yer alınacağı en ince ayrıntılarına kadar bellidir. Karşıdan bakıldığında bir ipi andırırçasına düzenli bir şekilde hareket etmeleri, Türklerdeki sevk ve idare yeteneğini göstermesi açısından önemlidir.³⁶ Bu durum aynı zamanda yazılı olmasa da sözlü kuralların toplumun her bir üyesi tarafından layığınca uygulandığını, bireylerin toplumsal düzenin sağlanması ve korunması noktasında ne denli sorumluluk sahibi olduklarını da göstermektedir.

Genel eğilim göçerliğe ekonomi, yerleşikliğe ise gelişmişlik temelli bakmak yönündedir. Tarihin hemen her döneminde göçebelik ikellik ile tanımlanırken, şehir ve yerleşiklik medenilik algısını da beraberinde getirmiştir.³⁷

Göçerler sürekli biçimde yerleşiklik ile iç içe ve yerleşik kültüre çok yakın bir yaşam tarzı benimserlerken asıl göçer yaşama yabancı olan ve bu yaşam tarzını hiç tanımayan yerleşiklerdir.³⁸ O kadar ki, Türklerin konargöçerliğini basit göçebelik olarak niteleyebilmişlerdir. Dolayısıyla göçebeliği medeniyetsizlikle eşitleyip Türkleri de göçebe ilan edenler aslına bakılırsa yerleşiklerdir. Bilindiği üzere Türk Tarihinin erken devirlerine ilişkin çok az yazılı belge bulunmaktadır. Türkler yazmaktan çok söylemişlerdir. Bu durum, Türkler hakkındaki en eski bilgileri onların yerleşik komşularının kayıtlarından öğrenme zorunluluğunu

³² Kale, yerleşmenin işaretlerinden biridir. Bkz. Baykara, "Türk Hayatında Şehir ve Cumhuriyet Devri Gelişmeleri", *Erdem*, C.11, S. 32, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s.387-388; Baykara, "Gök-Türk Yazıtları'nın Türk İskân (Yerleşme) Tarihindeki Yeri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 38, Türk Dil Kurumu, Ankara 1990, s.19-20.

³³ Tekin, *a.g.e.*, s. 48-51, 72-73; Orkun, *a.g.e.*, s. 50, 64.

³⁴ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, s. 1; Mustafa Gökçe, "Konargöçer Türk Kültürünün Kökenleri", *Altaylardan Toroslara Konargöçer Türkler* (Ed. Mustafa Gökçe-Eren Fehmi Eroğlu), Muğla Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Muğla 2018, s. 17-18.

³⁵ Karatay, *a.g.m.*, s. 2; Anıl Yılmaz, Cahit Telci, "Türk Kültür Terminolojisinde Göç Kavramı Üzerine", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 2, Haziran 2010, s. 17.

³⁶ Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 83-84.; Golden, *a.g.e.*, s. 32, 34; Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çev Osman Karatay), Karam (2. Baskı), Çorum 2006, s. 9; Ayyılmaz, *a.g.m.*, s. 594; Hava Selçuk, *Selenge'den Tuna'ya Türk Kültür Tarihine Dair Notlar*, Kitaparası Yayınları, İstanbul 2019, s. 275. Baykara, *a.g.m.*, s. 21; Karahan, *a.g.m.*, s. 428; Vászary, *a.g.e.*, s. 29.

³⁷ Khazanov, *a.g.e.*, s. 76; Mehmet Said Polat, Selçuklu Göçerlerinin Dünyası, Kitabevi, İstanbul 2004, s. 19; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken, (31. Basım), İstanbul 2010, s. 33-34; Gülçin Çandarlıoğlu, *Türklerin Göçleri ve Yayılmaları*, *Türkoloji Ve Türk Tarihi Araştırmaları II*, Yeni Türkiye, Ankara 2002, <https://www.yeniturkiye.com/display.asp?c=0472> (Erişim Tarihi: 7.12.2020); T. A. Jdanko, "Orta Asya ve Kazakistan Tarihinde Yarı Göçebelik", (Çev. Serkan Acar), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXII, S. 1, Temmuz 2007, s. 239.

³⁸ Karatay, "Balık "Kent" Kelimesinin Kökeni Ve Eski Türklerde Şehirciliğe Dilbilimsel Bir Yaklaşım", s. 349; Polat, *a.g.e.*, 32.

doğurmuştur.³⁹ Ne var ki, Türkler ile ilgili konuları her millet, kendini ilgilendirdiği kadarıyla ve yaşadıklarından yola çıkarak kaydetmiştir. Bu noktada kaynaklarda güvenlik konusu çerçevesinde şekillenen bir anlatımın varlığı dikkat çekmektedir. Türklerin vahşiliklerine ve zalimliklerine vurgu yapan hatta onları Tanrının kendilerine verdiği ceza olarak algılayan bir bakış açısı mevcuttur.⁴⁰ Oysa yerleşikler tarafından sürekli saldırgan ve yağmacı olarak nitelendirilmelerinin aksine yaşamlarını aile ve boylar biçiminde sürdüren göçer toplumların kendi içlerinde yerleşiklere kıyasla daha barış içinde bir yaşam tarzına sahip oldukları söylenebilir. Zira diğerine, yani yerleşığe karşı gösterilen ortak tavır, bir aradalık ve dayanışma için motive edici olmuştur. Bu noktada Türkleri sürekli savaşan bir toplum olarak görmek oldukça büyük bir yanılgıdır. Bunun yerine yalnızca gerektiğinde en iyi şekilde savaşan bir toplum oldukları düşünülmelidir.⁴¹

Göçer ve yerleşiklerin yüzyıllar boyunca çok yakın ve dahası iç içe olmaları akla gelebilecek her konuda etkileşimi de kaçınılmaz kılmıştır. O kadar ki, göçer yerleşik ilişkileri tarihin seyrini belirlemiştir demek yanlış olmayacaktır.⁴² Her iki yaşam tarzında da bir uzmanlaşma söz konusudur. Khazanov, göçerlerin hayvancılık konusundaki uzmanlaşmalarının onları yerleşiklere bağımlı hale getirdiğini düşünmüştü; bu noktada yerleşikleri, göçerliğin varlığı ve devamının kaynağı olarak açıklamıştır. Oysa yerleşikler de at başta olmak üzere hayvana ve hayvansal ürünlere gereksinim duymuştur. Çin'in bozkır atlarına ulaşabilmek için gösterdiği çaba malumdur.⁴³ Bu noktada göçer ve yerleşik yaşam tarzlarının birbirlerinin tamamlayıcısı niteliğinde olduğunu belirtmek gerekir.⁴⁴ Hayvancılık ve tarımın insanlık tarihine sunduğu katkılar biri diğerinden daha az değildir.⁴⁵

Yerleşiklerin hep yakındığı göçer saldırganlığının kaynağı uzmanlaşmanın beraberinde getirdiği ihtiyaçtır. Başka bir ifade ile saldırgan tavrın arka planında kendilerinde olmayan tarımsal ve kentsel üretim mallarına ulaşma amacı bulunmaktadır ve aslında öncelikli olarak barışçıl yollar denenmiştir. Zira yağma hareketi sonucu her ne olursa olsun yıpratıcı ve eksiltici bir harekettir. Bu nedenle ancak barışçıl girişimlerden bir sonuç alınamazsa yağma ve talana başvurulmuştur.⁴⁶ Bunun yanı sıra göçerlerin yerleşik ürünlerine duyduğu ihtiyaç ve bu doğrultuda gerçekleştirilen ticaret aslında yerleşiklerin refahına bir durumdur. Dolayısıyla göçerlerin getirdiği tek şey felaket değildir.⁴⁷

Göçerlerin ya barış ile ya da savaş yoluyla gereklilikleri gidermek konusundaki kararlılığı ve netliğine karşın çelişkili ve bir o kadar da belirsiz bir yerleşik tavrı vardır. Zira göçerlerin talep ettiği ürünlerin onlar için ne denli önemli olduğunun farkında olan yerleşikler kimi zaman "ihtiyaçlarını karşılayamazlarsa güçlerini kaybederler" düşüncesi ile hareket ederken kimi zaman da tam tersi "talepleri karşılanırsa saldırgan olmazlar ve böylece barışın devamı sağlanır" düşüncesinde olabilmişlerdir.⁴⁸

Medeniyetsiz olmak bir yana konargöçerlerin gündelik yaşamlarına bakıldığında üretim odaklı bir ekonomik sistem, üstün bir sevk ve idare yeteneği, gelişmiş bir sosyal düzen, ahlaki değerleri yüksek, adalet duygusu gelişmiş⁴⁹ bir toplum görülmektedir. Salgın hastalık, vahşi hayvan ya da düşman saldırısı olasılığının kol gezdiği bir ortamda hayvanları çoğaltmak, onları ete, süte, yüne dolayısıyla yiyeceğe, giyeceğe, gündelik eşyaya, askeri güce çevirmek gerçekten büyük bir uzmanlık ve ustalığın ürünü olsa gerektir.⁵⁰ Sadece günlük kullanım eşyalarına bakıldığında bile sanatsal zevklerinin yanı sıra üretim becerileri net şekilde görülebilmekte olan Türklerin teşkilatçı yapıları malumdur.⁵¹ Her defasında dönemlerinin çok ilerisinde işlere imza atan

³⁹ Özçamca, a.g.m., s. 179; Polat, a.g.e., s. 19, 21; Karahan, a.g.m., s. 426; Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s. 19-20.

⁴⁰ Khazanov, a.g.e., s. 77; Polat, a.g.e., s. 21; Jdanko, a.g.m., s. 239.

⁴¹ Karatay, "Göçebe Toplum ve Türklük", s. 1; Gökçe, a.g.m., s. 23.

⁴² Wolfram Eberhard, "Orta Asya Göçebe Kavimlerinde Devlet Kurma Süreci", (Terc. Osman G. Özgüdenli), *Türk Kültürü İncelemeler Dergisi*, S. 18, İstanbul 2008, s. 8; Jdanko, a.g.m., s. 240.

⁴³ Khazanov, a.g.e., s. 78; Eberhard, a.g. m., s. 5; Vásáry, a.g.e., s. 29; Lattimore, a.g.e., s. 53; İzgi, a.g.e., s. 36.

⁴⁴ Vásáry, a.g.e., s. 29; Sinor, a.g.m., s. 19-26; Baykara, "Eski Türk İktisadî Hayatı ve Şehir", s. 92, 94.

⁴⁵ Ayyılmaz, a.g.m., s. 594; Khazanov, a.g.e., s. 90; Karatay, a.g.m., s. 3

⁴⁶ Eberhard, a.g.m., s. 5; Sinor, a.g.m., s.15, 20, 26, 51; Golden, a.g.e., s. 8-9. Golden, *Dünya Tarihinde Orta Asya*, s. 34-35; Vásáry, a.g.e., s. 30.

⁴⁷ T. A. Zhdanko, «Semi-nomadism in the History of Central Asia and Kazakhstan », Trudı 25. Mejdunarodnogo Kongressa..., Moskva 1963, m , 176-184'den aktaran Baykara, "Eski Türk İktisadî Hayatı ve Şehir", s. 94.

⁴⁸ Sinor, a.g.m., s. 23

⁴⁹ Bu konuda bkz. Aslı Çandarlı Şahin, "Eski Türklerde Adalet, Suç ve Ceza", *Seyahatnamelerin İzinde Türkistan*, (Ed. Mustafa Gökçe), Pegem Yayınları, Ankara 2019, s. 55-72.

⁵⁰ Ayyılmaz, a.g.m., s. 594; Golden, a.g.e., s. 33-34.

⁵¹ Kafesoğlu, a.g.e., 34.

Türkler için göçebe yerine göçer ya da konargöçer⁵² ifadelerinin kullanılması konusunda gerekli hassasiyeti göstermenin gerekliliği ortadadır.

İkilem: Göçsek mi Konsak mı?

Konargöçerliği; coğrafyanın tanıdığı imkânlar, hayvancılığa dayalı bir ekonomi, mevsimsel koşulların yönlendirdiği bir yaşam tarzı olarak nitelemek mümkündür. Dolayısıyla göçerlik oldukça zorlu koşulları bünyesinde barındırmaktadır. Doğada iklim koşulları ile sürekli bir mücadele halindeyken salgın hastalıklar ya da dış tehditlerle de baş etmek gerekmektedir. Göçler sırasında her an türlü tehlike ve güçlüklerle karşılaşma olasılığı vardır.⁵³ Ne var ki, tüm bu zorluklara rağmen yüzyıllar boyunca göçer yaşam büyük bir kararlılık ve düzen içinde muhafaza edilmiştir. Tüm zahmetine rağmen Türkler için göçer olmak başlangıçtaki aksine tarihi süreçte sadece bir zorunluluk değil aynı zamanda bilinçli bir tercih haline gelmiştir.

Hep yerleşiklerin göçer algısı söz konusu edilir ve daha önce de belirtildiği gibi göçerler vahşi, yağmacı, saldırgan, barbar gibi nitelermeler ile tariflenir. Yerleşikler için göçerler, Tanrının kendilerini cezalandırışıdır.⁵⁴ Bu, madalyonun bir yüzüdür. Peki ya diğer yüzü? Yani göçerlerin yerleşik algısı, onlara olan bakış açısı? Bu konuda elimizde bulunan belki de en büyük ipucu başlangıçta yerleşik olanları nitelemek için tembel anlamında kullanılan yatuk kelimesidir.⁵⁵ Dolayısıyla yerleşik bakış açısına benzer şekilde konargöçerler de yerleşik komşularını kendilerinden aşağı görmektedir. Her şeyden önce göçerlik her zaman yerleşiklikten daha üstün bir gurur vericiliğe sahiptir.⁵⁶ Bu noktada yerleşiklik de tıpkı göçerlik gibi coğrafyanın tanıdığı imkânlar çerçevesinde şekillenmesine rağmen göçerlikten farklı olarak zorlu iklim koşulları ya da ani baskınlar karşısında çoğu zaman sadece çaresizlik üretmiştir. Göçerlerin hareket özgürlüğü yerleşiklikte yoktur.⁵⁷

Bilindiği üzere, konargöçerlerin yerleşikler karşısındaki en büyük güçlerinden biri, askeri yetenekleridir⁵⁸ ve kendilerinde de bunun özgüvenini görmek mümkündür. Eski Türkler, göçerliği askeri yetenekleri ve savaşçı özelliklerini muhafaza etmenin ön koşulu olarak görmüşlerdir. Zira her an ve her yerden bir tehdit gelebilir. Bunun için sürekli bir tetikte olma, hazır bekleme durumu söz konusudur. İşte bu uyanıklık ve hazırlıklı olma hali yaşamlarında, onların askeri kimliklerini besleyen bir unsur olarak yer almıştır. Bu nedenledir ki, onlar sürekli olarak şehirlerde yaşarlarsa askeri ve dolayısıyla da siyasi güçlerini kaybedeceklerine inanmışlardır. Bu noktada Bilge Kağan'ın şehir yaşamına ilişkin düşüncesinin, Vezir Tonyukuk'un "şehirde oturursak kolayca yok edilirim" telkini ile uygulamaya konmadığını hatırlamakta fayda vardır.⁵⁹ Daha öncesinde Hun hükümdarı Chih-chih'nin oldukça fazla zaman ve emek harcanarak yapılan kale içindeyken kale savunmasına alışık olunmaması nedeniyle olsa gerek Çin kuvvetlerinin saldırısı sonucu yaşamını yitirmesi, aslında Tonyukuk'un haklılığını, Türklerin şehirleşme konusundaki korkularının yersiz olmadığını ortaya koyan bir örnek olarak kayıtlardaki yerini almıştır.⁶⁰ Konargöçer yaşam tarzı Türk toplumuna müthiş bir özgürlük duygusu vermişken şehir yaşamı belli bir alanla sınırlandırılmak anlamına gelmektedir. İşte bu sınırlılığın güvende olma duygusunda bir eksiklik oluşturduğu anlaşılmaktadır.⁶¹ Ne var ki, göçerler ile yerleşiklerin sürekli yan yana, hatta iç içe olmaları zaman zaman kafa karışıklığına neden olmuş gözükmektedir. O kadar ki, yerleşik komşularının zenginliğine ulaşmak isteyen bazı Türk kağanları din, adet ya da kıyafet değişikliği yapma isteği taşımıştır. K'i-min Kağan'ın bu tür değişiklikler yanında şehir hayatını benimseme isteği

⁵² Yılmaz ve Telci, a.g.m., s. 26.; Ayyılmaz, a.g.m., s. 594; Karahan, a.g.m., s. 427-428.

⁵³ Ögel, a.g.e., s. 7; Jean-Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, (Çev. Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yayıncılık, (2. Basım), İstanbul 2014, s. 41; Yıldırım, a.g.m., s.256-257.

⁵⁴ Khazanov, a.g.e., s. 77.

⁵⁵ *DLT, III*, s. 14; Sümer, a.g.e., s. 18. Bu kelime zaman içinde Türkler göçerlikten yerleşikliğe daha yaygın bir biçimde geçtikçe anlam değişmesine uğramış ve tembel yerine, yaşamak, mesken, oturma gibi anlamlar içermiştir. Bkz. Ögel, a.g.e., s. 16-17.

⁵⁶ Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 6; Roux, a.g.e., s. 37; Baykara, "Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir", s. 81; Sinor, a.g.m., s. 25.

⁵⁷ Ancak göçer yaşamın tüm avantajlarına rağmen yerleşiklik de rahatlık ve kolaylık sunmaktadır. Bkz. Yıldırım, a.g.m., s. 256-257.

⁵⁸ Khazanov, a.g.e., s. 51-52.

⁵⁹ Ögel, a.g.e., s. 179; Sümer, a.g.e., s. 7, 18.; Golden, a.g.e., s. 12-13.

⁶⁰ Ögel, a.g.e., s. 177, 179; Tilla Deniz Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2020, s. 132-137; Taşağıl, *Bozkırların İlk İmparatorluğu Hunlar*, Yeditepe, İstanbul 2020, s. 266-270.

⁶¹ Khazanov, a.g.e., s. 316

bilinmektedir.⁶² Kayıtlar incelendiğinde yerleşiklik fikrinin zaman zaman toplumun üst düzey kesiminde var olduğu ancak halka çok fazla inmediği görülmektedir. Türk toplumsal düzeni içinde yerleşik yaşama geçiş, toplumdaki her kesimin istediği bir şey değildir. Zaten yerleşiklik düşüncesi taşıyan kağanların bu düşüncelerini uygulamaya koyamamalarının en büyük sebebi Türk milletinin geleneklerini koruma konusundaki kararlı tavrıdır. Töreye uyma konusunda gösterilen hassasiyet ve yaşanan herhangi bir olumsuzluğun töreye uygun hareket edilmediği için başa geldiğine olan inanç bu tavırda etkilidir.⁶³ Tüm cezbediciliği ile hemen yanı başlarında duran şehir yaşamına kayıtsız kalmak elbette zordur. Bu noktada Türklerin tavrının aslında direnmek olduğu düşünülebilir. Çin'in tatlı sözüne ve hediyelerine kanmanın nelere mal olduğunu anlatan cümleler⁶⁴ bir uyarı olmanın yanında aslında dirençli olma konusunda bir motive edicilik de taşımaktadır. Kendi yaşamlarına göre görece kolay, rahat, ihtiyaç duydukları tüm malların bulunduğu şehir yaşamı adeta bir mıknaş gibi onları kendine doğru çekerken adım atıp atmama konusunda zaman zaman tereddütler yaşasalar da uzun süre kendilerini tutup kararlı tavrılarını sürdürebilmişlerdir.

Göçer yaşamı benimsemiş olan Türkler arasında şehir kurma ve yerleşik yaşam tarzına geçme düşüncesinin aslında hep aklın bir köşesinde bulunduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Ne var ki, Hun döneminde oldukça sınırlı kalan bu düşünce belki idarecilerin kendi içlerinde düşündükleri bir mesele iken Göktürk döneminde sesli düşünölmeye başlanmış ve Uygur döneminde de yaygın biçimde uygulamaya konmuştur denilebilir. Nitekim Hun ve Göktürk dönemleri yerleşik yaşam kültürünün tarihsel kökenleri açısından, yarı-yerleşik yaşam düzeni olarak tanımlanabilir.⁶⁵ Yerleşik yaşam ve şehir hayatı konusundaki gelişmeler yüzyıllar boyunca hız kesmeden gelişme sürecini sürdürmüş ve 13. yüzyıl başlarında her türlü medeni meşguliyetin var olduğu bir biçime kavuşmuştur. Bu dönemde oldukça kalabalık bir Türk nüfusu şehir ve köylerde oturmaktadır. Bu noktada tarihi süreç içinde Türkler göçerlik ve yerleşikliği uzun süre hep bir arada yürütmüştür.⁶⁶

Türk Şehri Nasıl Bir Yerdir?

Türklerde şehirlerin temelini kışlaklar oluşturmuştur.⁶⁷ Yerleşiklik söz konusu olduğunda duydukları kaygıyı en aza indirebilmek için olsa gerek güvenlik, Türk şehrinin en öncelikli meselesi olmuş gözükmektedir. Kentin etrafı surlarla çevrilidir. Surların da önünde sayıları tehlike olasılığı ile doğru orantılı biçimde artan hendekler bulunmaktadır.⁶⁸ Türk kenti orduğ, balık ve kıy biçiminde adlandırılan bölümlerden oluşmuştur.⁶⁹ Dolayısıyla Türk gündelik yaşamının düzeni, yerleşiklik söz konusu olduğunda da tıpkı göçerlikteki gibi kurallı biçimde devam etmiş gözükmektedir. Kent içinde kimin, kentin hangi bölümünde yaşayacağı; pazarın, atölyelerin ya da bahçenin nerede yer alacağı bellidir.

Göçer yaşamın hareket özgürlüğünden sonra sınırları duvarlarla belirlenmiş bir alan içinde yaşamak oldukça büyük bir dönüşümdür. Duvarlar güvende olma duygusu verme dışında, yerleşikleri bozkırlılardan ayırma anlamına da gelmektedir. Bu noktada yerleşikliğe geçiş ile birlikte bir yabancılaşma döneminin başladığı düşünülebilir.⁷⁰ Ancak yerleşik olmayı seçenler, duvarlar sayesinde olası göçer saldırılarından korunmak amacının yanında dönüşümün getirdiği sancılı dönemi mümkün olan en kısa sürede atlama, bir an önce yeni yaşamlarına alışmak istemiş de olmalıdır. Örülen duvarların deyim yerinde ise seyyar olması, yani sınırların genişleyip daralmasına göre değiştirilebilmesi ya da tehdit unsurlarında artış olması halinde yüksekliğinin

⁶² Sümer, a.g.e., s. 3-5.

⁶³ Sümer, a.g.e., s. 7; Koray Özcan, "Orta Asya Türk Kent Modelleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi (VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Kadar)", *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt. 20, No 2, 2005, s. 254. Polat, a.g.e., s. 32.

⁶⁴ Orkun, a.g.e., s. 24-26.

⁶⁵ Özcan, a.g.m., s. 254; Baykuzu, Bir Hun Başkenti: T'ung-Wan Ch'eng", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 6, Sayı 3, 2009, s. 122.

⁶⁶ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2. Baskı), Ankara 2001, s. 42-43, 57; Cezar, a.g.e., s. 8, 13-14.

⁶⁷ Ögel, a.g.e., s. 3, 141.

⁶⁸ Emel Esin, "Orduğ (Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (10), 1968, s. 139; Kalan, a.g.m., s. 9; Selçuk, a.g.e., s. 276; Yıldırım, a.g.m., s. 267. Aslında surlar, Çin savaş taktikleri karşısında etkisizdir. Bkz. Selçuk, "Türk Kültüründe Kale(Kale Anahtarından Temsili Şehir Anahtarına Uzanan Bir Gelenek Üzerine)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Prof. Dr. Kema Göde Armağanı*, 2013, s. 293-314.

⁶⁹ Esin, a.g.m., s. 141.

⁷⁰ Polat, a.g.e., s. 20, 26.

arttırılması gibi durumlar⁷¹, bir bakıma göçer yaşamın hareketli yapısının bir devamı niteliğindedir. Orada çadırların kolayca sökülüp taşındığı ve yeniden kurulduğu gibi şehirlerde de duvarlar şartlara göre şekil almıştır. Kentlerdeki oturma düzeninde boy farklılıklarının göz önünde bulundurulması⁷² da yine göçer hayattan yerleşikliğe taşınan bir diğer uygulamadır.

Türk kültüründe önemli bir yer tutan temür kazug inancı şehir yaşamında da kendine yer edinmiştir. Hükümdar merkezinin kurulduğu suni ya da gerçek tepeler dünyanın merkezinde bulunduğu inanılan dağı temsil etmiştir. Kağanın merkeze ve yüksekçe bir noktaya yerleşmesi, Türklerin inanç dünyası yakından ilgili gözükmetedir. Tanrıdan kut alan hükümdar tanrıya yakın bir noktada oturmaktadır.⁷³ Kentleri çevreleyen su hendekleri denizleri, surlar ve kuleler dağları temsil etmiştir.⁷⁴ Türk şehirleri belli bir plana sahiptir. Genellikle kare planlı olarak kurulmuştur. Bu biçim, yeryüzünü temsil eder. Dünyanın dört köşeli olduğu ve bu kare planın üzerinin yuvarlak bir kubbe olan gök ile kaplandığı düşünülmüştür. İşte kentin kare planı da savunma amacının yanı sıra bu anlayışın bir ürünüdür.⁷⁵

Sonuç

Türkler, coğrafi özelliklerin etkisiyle ağırlıklı olarak konargöçer bir yaşam tarzı benimsemişlerdir. Ekonomik, sosyal, askeri, ticari... Tüm hayatın başrolünde hayvan vardır. Bu öneme binaen bir göçer için hayvanların mevcudiyetini korumak ve devamlılığını sağlamak en büyük hayat gayesidir. Bu nedenle mevsim değişikliklerine ve otlakların durumuna göre yer değiştirmek bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Ancak yerleşiklik ya da şehir yaşamı da Türklerin bildiği ve erken dönemlerden itibaren bizzat deneyimledikleri bir yaşam tarzıdır. Göçerliğin zorlukları, zahmet ve tehlikelerinin karşısında kolaylık, rahatlık ve kendilerinde olmayan birçok ürüne erişebilme imkânı sunan bir şehir yaşamı vardır. Askeri özelliklerinin köreleceğinden ya da güvende olamayacaklarından çekinmeleri; göçerlerin tüm cezbediciliğine rağmen şehir yaşamına karşı bir süre temkinli davranmalarına neden olmuştur. Bu dönemde yerleşikliğe üstten bakan ve kendi göçer yaşam tarzları ile gurur duyan bir bakış açısını görmek mümkündür. Hun döneminden itibaren şehirlerde de yaşayan Türkler inanç dünyalarının, askeri özelliklerinin ve aslında göçer yaşam alışkanlıklarının etkisinde şekillenen bir şehir kurulumu ve yaşamı ortaya çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşit Rahmeti, *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig*, Türk Dil Kurumu Yayınları, (5. Baskı), Ankara 2007.
- ATALAY, İbrahim, “Türk Dünyası’nın Coğrafyası”, *Türkler Ansiklopedisi, C.I*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- AYYILMAZ, Cengiz, “İslamiyet Öncesi Türk Eserleri”, *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı*, S. 53, 2013, s. 576-605.
- BAYKARA, Tuncer, “Eski Türk İktisadî Hayatı ve Şehir”, *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 6, İstanbul, 1975, 75-104.
- , “Gök-Türk Yazıtları’nın Türk İskan (Yerleşme) Tarihindeki Yeri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 38, Türk Dil Kurumu, Ankara 1990, s. 17-29.
- , “Türk Hayatında Şehir ve Cumhuriyet Devri Gelişmeleri”, *Erdem, C.11*, S. 32, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 381-407.
- BAYKUZU, Tilla Deniz, *Asya Hun İmparatorluğu*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2020.

⁷¹ T. F. Gelah, “K Voprosu İzüçeniya Krepostnih Sten Feodalnogo Goroda Sredney Azii”, *Uçeniye Zapiski*, Vıp 10, Buhara 1961, s. 232’den aktaran Yıldırım a.g.m., s. 268.

⁷² Özcan, a.g.m., s. 255;

⁷³ Ögel, *Türk Mitolojisi, II. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (4. Baskı), Ankara 2010, s. 177; Esin, a.g.m., s. 138; Özcan, a.g.m., s. 255; Hür, a.g.m., s. 30; L. R. Kızlasov, *Gorodskaya Tsvivilizatsiya Sredinnoy i Severnoy Azii*, Moskva 2006, s. 20-21; Yıldırım, a.g.m., s. 268.

⁷⁴ Özcan, a.g.m., s. 255; Esin, a.g.m., s. 138, 143.

⁷⁵ Esin, a.g.m., s. 137. Kare planın yanı sıra dikdörtgen ya da daire plan da kullanılmıştır. Bkz. Baykuzu, a.g.m., s. 116; Kızlasov, a.g.e., s. 21-22; Yıldırım, a.g.m., s. 267.

- , "Bir Hun Başkenti: T'ung-Wan Ch'eng", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 6, Sayı 3, 2009, s. 110-126.
- BREGEL, Yuri, "Türkmenler Arasında Yerleşik ve Göçebe Unsurlar", *Türkmenler Üzerine Makaleler*, Selenge, İstanbul 2019 (Derleyen ve İng'den çev. Resul Kürşat Şahsi), s. 7-45.
- CAFEROĞLU, Ahmed, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1968.
- CHAVANNES, Edouard, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, (Çev. Mustafa Koç), Selenge Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2013.
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press 1972.
- CEZAR, Mustafa, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1977.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, Türklerin Göçleri ve Yayılmaları, *Türkoloji Ve Türk Tarihi Araştırmaları II, Yeni Türkiye*, Ankara 2002, <https://www.yeniturkiye.com/display.asp?c=0472> (Erişim Tarihi: 7.12.2020).
- ÇANDARLI ŞAHİN, Aslı, "Eski Türklerde Adalet, Suç ve Ceza", *Seyahatnamelerin İzinde Türkistan*, (Ed. Mustafa Gökçe), Pegem Yayınları, Ankara 2019, s. 55-72.
- DONUK, Abdülkadir, "Balık", *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 12.
- EBERHARD, Wolfram, *Çin'in Şimal Komşuları*, (Çev. Nimet Uluğtuğ), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.
- , "Orta Asya Göçebe Kavimlerinde Devlet Kurma Süreci", (Terc. Osman G. Özgüdenli), *Türk Kültürü İncelemeler Dergisi*, S. 18, İstanbul 2008, s. 1-8.
- EREN, Hasan, "Türklerde Ekinciliğin Gelişmesine Katkıları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. VIII, Sayı 1, 1979, s. 1-28.
- ESİN, Emel, "Orduğ (Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (10), 1968, s.135-215.
- , "Balıq and Ordu (The early Turkish circum vallations, in architectural aspects), *Central Asiatic Journal*, 1983, Vol 27, No ¾, s. 168-208.
- GABAİN, A. Von, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 1988
- GOLDEN, Peter B. *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çev Osman Karatay), Karam (2. Baskı), Çorum 2006.
- , *Dünya Tarihinde Orta Asya* (Çev. Yahya Kemal Taştan), Ötüken, İstanbul 2015.
- GÖKÇE, Mustafa, "Konargöçer Türk Kültürünün Kökenleri", *Altaylardan Toroslara Konargöçer Türkler* (Ed. Mustafa Gökçe-Eren Fehmi Eroğlu), Muğla Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Muğla 2018, s. 10-27.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
- , "Eski Türklerde Barınak ve Şehir Hayatına Dair İzler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Yıl 41, C. 122, S. 240, Mayıs Haziran 2019, s. 11-24.
- GÜL, Bülent, *Eski Türk Tarım Terimleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.
- GÜLLÜDAĞ, Nesrin, ""Balık" Sözcüğü Üzerine", *Karadeniz*, Sayı 20, s. 54-62.
- HÜR, Ayşe Hür, "Göktürkler ve Şehircilik "Temür Kazug" a Kurulan "Balıg"lar", *Toplumsal Tarih*, 155, Kasım 2006, s. 29-34.
- İNAN, Abdülkadir, "Türklerde Demircilik Sanatı Tarihte ve Folklorunda", *Makaleler ve İncelemeler*, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2. Baskı), Ankara 1998, s. 229-231.
- İZGİ, Özkan, *Uygurların Siyasi Ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987.
- , *Çin Elçisi Wang Yen-te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2. Baskı), Ankara 2000.

- , XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletleri'nin Çin'le Yaptığı Ticari Münasebetler, *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978, s. 87-106.
- JDANKO, T. A., "Orta Asya ve Kazakistan Tarihinde Yarı Göçebelik", (Çev. Serkan Acar), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXII, S. 1, Temmuz 2007, s. 239-248.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken, (31. Basım), İstanbul 2010.
- KALAN, Ekrem Kalan, "İvolga Örneğinde Hun Kent Kültürüne Genel Bir Bakış", *Türkbilig*, 2012/24, s. 1-19.
- KARAHAN, Rana Ece, "Eski Türklerde Şehircilik", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 48, Erzurum 2012, s. 425-440.
- KARATAY, Osman, "Balık "Kent" Kelimesinin Kökeni Ve Eski Türklerde Şehirciliğe Dilbilimsel Bir Yaklaşım", *1. Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatı Sempozyumu (23-26 Ekim 2007) Bildirileri*, (Yay. A. Özkan, S. Turan), Isparta 2008, s. 349-353.
- , "Göçebe Toplumu ve Türklük", *Turan*, S. 15, 2011, s. 1-9
- Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk I*, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, (Birleştirilmiş birinci baskı), C. I-II-III, Ankara 2013.
- KHAZANOV, Anatoly M., *Göçebe ve Dış Dünya*, (Çev. Ömer Suveren), Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2015.
- KIZLASOV, L. R., *Gorodskaya Tsivilizatsiya Sredinnoy i Severnoy Azii*, Moskva 2006.
- KLYASHTORNY, S. G.-T. İ. Sultanov, *Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı*, Selenge (3. Baskı), İstanbul 2013.
- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, "Şehir", *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 441-446.
- LATTİMORE, Owen, *Inner Asian Frontier of China*, Boston 1967.
- MACKERRAS, Colin, "Uygurlar", (Çev. Şinasi Tekin), *Erken İç Asya Tarihi* (Ed. Denis Sinor), İletişim (5. Baskı), İstanbul 2009, s. 425-458.
- NALBANT, Mehmet Vefa, "Eski Türkçe "Balık" Sözcüğü Üzerine Yeni Bir Etimoloji Denemesi", *Orhun'dan Anadolu'ya*, C. 2, s. 1120-1133.
- ONAT, Ayşe, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, (Birleştirilmiş 3. Baskı), Ankara 2011.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş, C. I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2. Baskı), Ankara 1985.
- , *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (4. Baskı), Ankara 1991.
- , *Türk Mitolojisi, II. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (4. Baskı), Ankara 2010.
- ÖZCAN, Koray, "Orta Asya Türk Kent Modelleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi (VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Kadar)", *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt. 20, No 2, 2005, s. 251-265.
- ÖZÇAMCA, Salih, "Türklerin Göçebeliği Hakkında Birkaç Not", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, Yıl 2007, Cilt, Sayı 7, s. 177-183.
- ÖZTÜRK, Murat, "Sosyal ve İktisadi Hayat", *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, (Ed. Muhammed Bilal Çelik), Nobel, Ankara 2018.
- POLAT, Mehmet Said, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, Kitabevi, İstanbul 2004.
- RASONYİ, László, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1971.
- ROUX, Jean-Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, (Çev. Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yayıncılık, (2. Basım), İstanbul 2014.

- SELÇUK, Hava, *Selenge'den Tuna'ya Türk Kültür Tarihine Dair Notlar*, Kitaparası Yayınları, İstanbul 2019.
-----, "Türk Kültüründe Kale(Kale Anahtarından Temsili Şehir Anahtarına Uzanan Bir Gelenek Üzerine)". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Prof. Dr. Kema Göde Armağanı*, 2013, s. 293-314.
- SİNOR, Denis, "The Origin of Turkic Balıq "Town", *Central Asiatic Journal*, 1981, Vol 25, No ½, s. 95-102.
-----, "İç Asya Kavramı", *Erken İç Asya Tarihi* (Der. Denis Sinor), İletişim (5. Baskı), İstanbul 2009, s. 11-32
- SÜMER, Faruk, *Eski Türklerde Şehircilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2. Baskı), Ankara 2006.
- STACHAWSKI, Marek, "European Balkan(s), Turkic Bal(yk) and Problem of Their Orginal Meanings", *Current Trends in Altaic Linguistic (Festschrift Seong Baeg-in)* (Ed. Kim Juwon/Ko Donghg), Seoul 2013, s. 613-618.
- ŞEN, Serkan, "Eski Türklerde Maden İşçiliğine Bir Bakış", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.5, S. 3, Ankara 2008, s. 162-169.
- ŞEŞEN, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2. Baskı), Ankara 2001.
- TAAFFE, Robert N. "Coğrafi Ortam", *Erken İç Asya Tarihi*, (Der. Denis Sinor), İletişim Yayınları, (5. Baskı), İstanbul 2009, s. 33-59.
- TAŞAĞIL, Taşağıl, *Göktürkler I-II-III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2. Baskı), Ankara 2014.
-----, *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)*, Bilge Kültür Sanat (8. Basım), İstanbul 2016.
-----, *Bozkırların İlk İmparatorluğu Hunlar*, Yeditepe, İstanbul 2020.
- TEKİN, Talat, *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk, Simurg*, (2. Baskı), İstanbul 1998.
- TOLSTOV, Sergey P., *Oğuz Şehirleri Ve Oğuzlar*, (Terc. Ekaterina S. Şeremeteva), Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2017.
- VASARY, István, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, (Çev. İsmail Doğan), Ötüken, İstanbul 2007.
- YILDIRIM, Kürşat, "Bozkır, Şehir ve Orman Mekânlarının Eski Türk Kültür ve Medeniyetine Yaptığı Etkilere Dair Bazı Düşünceler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 126, S. 249, Kasım-Aralık 2020, s. 255-280,
- YILMAZ, Anıl, Cahit Telci, "Türk Kültür Terminolojisinde Göç Kavramı Üzerine", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 2, Haziran 2010, s. 14-33.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

MALATYA SANCAĞI NÜFUS DEFTERLERİNİN TANITIMI

PRESENTATION OF POPULATION BOOKS FROM MALATYA SANJAK

Dr. Öğretim Üyesi Kazım KARTAL

Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ÖZET

Osmanlı Devleti klasik dönemde bir bölge veya coğrafyayı ele geçirdikten sonra vergi kaynaklarının tespiti ve tımar sisteminin gereği olarak fethedilen yerin tespit edilmesi için çalışmalar yapmıştır. Bu işleme tahrir bu işlemler sonrasında tutulan kayıtların bulunduğu defterlere ise Tapu Tahrir Defterleri adı verilmiştir. Tahrir defterlerinde yer alan kayıtlar, özellikle yerel tarih araştırmalarında ana kaynak niteliğindedir. Yerel tarihçilik konusunda birçok konuda bilgiler vermektedir. 17.ve 18. Yüzyıllarda ise hem yerel tarih araştırmaları konusunda hem de nüfus tespiti konusunda önem arz eden arşiv kaynakları avarız ve cizye defterleri olmuştur. Cizye ve avarız defterleri sadece cizye ve avarız vergisine tabi olan haneleri hakkında bilgi vermektedir. Vergiden muaf olanlar çoğu zaman kayıt dışı tutulmuştur. Bu nedenle sadece cizye ve avarız defterleri kullanarak bir bölgenin sosyo-ekonomik yapısı ve demografik yapısını ortaya koymak mümkün değildir. 19. Yüzyılda ise bir bölgenin sosyo-ekonomik yapısı ve demografik yapısını ele almak için başvurulmuş bir diğer arşiv kaynağı Nüfus defterleri olmuştur. Bu çalışmamızda Malatya’da yapılan ilk sayım olan 1250/1835 tarihli Nüfus defterinden başlanarak 1261/1845 tarihine kadar olan Nüfus defterlerinin tanıtımı yapılacaktır.

Anahtar kelime: Nüfus defterleri, Osmanlı Devleti, yerel tarih.

ABSTRACT

After the Ottoman Empire seized a region or geography in the classical period, it carried out studies to determine the tax sources and to determine the conquered place as a requirement of the manorial system. This process is referred to as the records, records held after these transactions are called Land Registry Books. The records in the cadastral record books are the main sources of research especially in local history studies. It provides information on many issues related to local historiography. In the 17th and 18th centuries, archival resources, which are important for both local history research and population determination, have been avarız (a special kind of tax in the Ottoman Empire) and jizya books. Jizya and avarız books only provide information about families subject to jizya and avarız tax. Tax exempt people are often unregistered. Therefore, it is not possible to reveal the socio-economic structure and demographic structure of a region by using only jizya and avarız books. In the 19th century, another archive resource used to address the socio-economic structure and demographic structure of a region was the Population books. In this study, the first census held in Malatya, starting from the 1250/1835 dated Population book, will be introduced until the date of 1261/1845.

Anahtar kelime: Population books, Ottoman Empire, local history

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altında kalan coğrafyada idari, askeri, ziraî ve mali birçok hususların tespit ve teşkili için birçok sayım işlemi yapmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda başlangıçtan itibaren, tımar sisteminin bir gereği olarak, XVII. yüzyıla değin belirli aralıklarla tahrir denilen bir sayım ve yazım uygulanmıştır. Tahrir kelime anlamı itibarıyla; Sözlükte “yazma, kaydetme, deftere geçirme” anlamlarına gelmektedir. Osmanlı maliye teşkilatında vergilerin ve bu vergileri verenlerin ismen tespiti için farklı dönemlerde farklı şehirlerde gerçekleştirilen sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defterleri ifade eder. Her ne kadar Osmanlıların tahrir usulünü hangi tarihte uygulamaya başladığı hakkında kesin bir malumatımız bulunmasa da 1431 tarihli en eski defterden Osmanlı merkezi hükümetinin XIV. yüzyılda tahrir usulünü kullandığını söyleyebiliriz Fatih devri kanunları arasında zikredeceğimiz gibi sadece İslâm dünyasında değil, belki de bütün dünyada ilk tapu kanunu diyebileceğimiz 22 maddelik “Kanunnâme-i Kitabet-i Vilâyet” Fatih

devrinde hazırlanmış ve sonra yapılan bütün tapu tahrir defterleri, bu kanunnamedeki esaslara göre yapılmıştır.¹ Padişah güvenilir, dürüstlüğü ve adaletiyle bilinen bürokratlar arasında işin ehli bir tahrir emini tayin eder eline onu gerekli her türlü yetkiyle donatan özel bir belge verir, tebaası ile kadı dâhil bütün yerel makamlara da görevinin ifasında tahrir eminine itaat edip yardımcı olmalarını söylerdi. Tahrir emini gerçeğe durumu tespit edebilmek için tahriri yapacağı yerin bir önceki tahrir defterinde okuduklarıyla kıyaslayarak başlardı. Örnek verecek olursak; tahrir emini bir karye geldiğinde, karyede bulunan ihtiyarları, vakıf mütevellilerini ve askerleri, ellerindeki bütün belge ve senetlerle birlikte kendi huzuruna çağırırdı. İlk olarak

¹ Nişan-ı şerif-i âlişân hükmü oldur ki

“1. Hazret-i mâlik-ül-mülk celle zikruhû serîr-i saltanatı cenâb-î ceîadetmeabıma müyesser eylemeğin bu mevhibet-i azîmenin şükürü mukabelesinde zimmet-i himmet-i seniye-i husrevâne ve kemâl-i ma'-delet-i aliye-i padişahâneme vâcib ve lâzım oldu ki; Cemî-i reâyây-ı vilâyet ve âmme-i reâyây-ı memleketin emâkimine ve mesâkinine ve kazâyası cümle-i hususiyâtına ve etvâr ve evzâ'ımın keyfiyyâtına ve kemmiyyâtına ve meâhiz-i emvale ve esbâb-ı husulüne ve erbâb-ı timar mahsulâtının fûrû'ına ve usûline 'ilm-i şerîfîm muhît ola Hususa muhâlif-i defter ve mugayir-i kanunu mukarrer reayadan alınan emvalin vefret-i zulmünden ve kesret-i tazallümünden ve eshâb-ı timar ile reâyâ ortasında olan muhasamatın vüfur-u şikâyetinden ve himayet-i vilâyet için illere teklîf-i 'avarız olundukda mikdar-ı hanelerine ve evkaf-ı müslimîn ahvâline ve masârif-i mu'ayyenelerinde mutasarrıfının ihtimamlarına ve taksiratlarına vukuf ve ittılâm olmak mühim ve lâzım olduğu ecilden 2. Her vilâyete bir emîn ve bir kâtib gönderüb cüz'î ve küllî nakir-ü kıtmir defter idüb defterden hariç bir nesne konmamak emreyleyüb ve el-hâlet-i hâzîhî filân sancağım yazmak için kîdve-tül-emâcîd vel-ekârim câmi-ul-mehâmîd vel-e'kârim filân zîyde mecdühunun kemâl-i emânet ve diyanetine itimadım olmağın anı emîn ve fahr-i erbâb-ı kalem filân zîyde kadrühunun vüfur-i kifayet ve istikametine itimad eylemeğin anı kâtib ta'ym idüb büyürdüm ki: Ol sancağa varub ol yerlerde vâki' olan şehirlerden ve kasabâtdan ve kuradan ve mezâri'den ve araziden ve bağdan ve bağçeden ve ef râddan ve eşhasdan filcümle ebvâb-ı mahsulâtın senevisinden ve şehrisinden ve yevmiyesinden ve bâdihevâsından kalîl ve kesir nakir-ü kıtmir timarda ve evkafda ve emlâkde ve reayây-ı timarda ve evkafda ve emlâkde vâki' olan yerlerde mu'aflardan her ne var ise yağcıdan ve küreciden ve çeltükçiden ve yÖrükden ve canbazdan ve ehâli-i ma'den ve sayyadın ve doğancı ve katrancı ve yaya ve müsellemler halkından biücümie ol ancak her ne var ise defter olunub efrâd-ı nasdan bir ferd ve ebvâb-ı mahsulâtın bir habbe cüz'î ve küllî harici-ez-defter nesne kalmayufe yazılmak için ferman-ı hümayunum şöyle câri ve nâzil oldu ki... 3. Eshab-ı timarın e'alisinden ve edânîsinden bizzat kendüleri mübaşir olanlar binefsihim ve kendüleri mübaşeret eylemeyüb kaim-mekamları ve mübaşirleri hacet olanların mübaşirleri ol yerin kadılarıyla emînErim huzurlarında cem' olunub teftişe tasaddî olundukda Benüm haslarım mübaşirlerinden ve sancakbeyi hasların tasarruf eyleyenlerden ve zu'ama ve erbâb-ı timar ve eshab-ı evkaf ve emlâk ve mu'âf ve müsellemler olan eşhasın ellerinde olan beratların ve sûret-i defterlerin ve temessüklerin getirüb emînlerime teslim eyleyeler Ve üçer yıllık ispençe veya çift resmin viren reyanın mufassal ve meşruh esâmisiyle sâyir mahsulâtın defterlerin getirüb emînlerime vireler Andan sonra emînlerim teftişe başlayub yerlü yerinde tekrar tefehhus eyleyeler Filcümle e'âliden ve edânîden benim 'unvân-ı şerîfîmle mu- 'aven berat-ı hümayunla timara ve evkafa ve emlâke mutasarrıf olanlar ben hasıl tasarruf eylemedim şimdi geldim veyahud üç yıllık hasıl almadım dirler ise 'amel eylemeyüb reayası ittifakiyle üç yıllık hasılı tamam künhü ve hakikati ile ma'lûm idinüb bir mufassal defter eyleyüb elbetde emînlerime teslim eyleyeler Ve emînlerim dahi bundan virilen mufassal defteri huzurlarında ihzar eyleyeler Dahi erbâb-ı timar ve evkaf ve emlâk eshabı virdüğü hasıl defteriyle tatbik idüb reâyâyı dahi kemâl-i dikkat ve ihtimam üzere teftiş eyleyüb mutabık ve muvafık buldukların veya hîn-i teftişde ve tefehhusda zahir ve rûşen olan mahsulâtın her nevrinin üçer yıllığın bir yere cem* idüb dahi üçe bölüb bir bölüğün defterlerine kaydeyleyeler. 4. Amm â kıymetlerin ta'ym eylemeyeler ve her köye cümle yazmayalar Hemen her birinin hasılı ma'lûm olunub bunda geliyecek narhları hususu benim 'izz-ü huzur-u 'adalet mevfûrına arz olundukda anın üzerine nice baha ta'ym id er.sem zeylinde kaydolunub her timarın mikdarı ma'lûm oluna ve cümlesi bağlamla 5. Ve sipahiler râiyetlerin yazdurdıklarında emr-i celîl-ül-kadrim bunun üzerinedir ki yazdurur olduklarında reayaları külliye emînim huzuruna hazır eyleyeler Ve râiyetleri oğulların dahi yazdurdıklarında büyüceklerin gösterüb küçüklerinin ismin yazdırmayalar Olbâbda sipahiler ve subaşılar gereği gibi ihtimam eyleyüb mukayyed olalar Şöyle ki sonradan emr-i şerîfime muhalif bir kimesne gelüb benim oğlum yazdurdılar filânın büyük oğlu var idi yazmadılar diyüb şikâyet ve ilâm eyleye defter bozulmaz defter ile 'amel olunur Feemmâ ol yazdıran sipahinin timarı ve hasılı alımb gereği gibi mu'ateb vâki* olur bilmiş olalar 6. Ve emînlerim defter tamam olub sūdde-i seniye-i 'adalet batışma gelüb bana arz olummciya değin hiç bir ehade tezkere ve kâğıd virmeyeler ve ol husus için bundan dahi kâğıd varmıya 7. ve hîn-i teftişde erbâb-ı timarın virdüğü defterden zâyid ispençden veya resmi çîftiden veya gayrı mahsulden nesne mektûm bulunursa, ketm iden sipahinin timarın mevkufa kayd idüb ve ol yerin kadısına emînlerim ısmarlıyalar ki hasılı benim için zabt oluna Ve kadısı cem' eyleyüb getirüb hazine-i âmireme iysâl eyleye Ve defter tamam oîub emînlerim gelicek mevkuf eyledikleri timarları esâmisiyle arz idüb timar âhara virilüb hasılın kadılar getirmedilerse taleb olumb alma Eğer bulunan zâyid bir kimesnenin sa'y veya delâleti ile olur ise bir ayruca defter tutulub anda kaydoluna ki ol kimesneler eğer bilfi'il eshâb-ı timardan ise kifayetine göre terakki itdürüle ve eger ma'zulünden ise hem timar virilüb hem terakki itdürüle.” kanunda geçen maddeler bu şekilde olup tahrir ile ilgili bahse konu olan kanunnamede toplam da 18 madde bulunmaktadır. Bu maddelerde tahrirlerin nasıl yapılması gerektiği ve ne zaman yapılması gerektiği ile ilgili bilgi bulunması açısından önemli maddelerdir. Detaylı bilgi için bkz: Ömer Lütfi Barkan, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/8708>.

her köylünün elindeki toprak itibariyle statüsü gözden geçirilir ve çift resmi bağlamında ödemesi gereken vergi miktarı belirlenirdi. Tek tek her tımar ve zemet sahibinin, kendi bağımlı reayasını vergi mükellefi olacak kişilerin yetişkin yaştaki oğullarıyla birlikte tahrir eminin huzuruna çıkarması gerekiyordu.² Klasik dönem Osmanlı nüfus sayımları bu şekilde yapılmaktaydı ancak XIX yüzyılda tahrir sisteminin bozulması ve buna bağlı olarak devletin farklı çözüm yolları bulmak için arayışlara girmesi sonucunda XIX yüzyılda modern manada sayımlara geçilecektir. Bu çalışmamızda tahrir ve Osmanlı devletinde yapılan nüfus sayımlarından bahsettikten sonra Malatya nüfus defterleri hakkında bilgi verilecektir.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde Bulunan Malatya Nüfus Defterleri

1) NFSD, no: 2709 kodunda bulunan 1250 tarihli “Harput eyaleti, Malatya, Maadin-i Hümayun, Diyarbakır ve Erzurum sancaklarına tabi Malatya kazası, İzoli nahiyesi, Çermik, Maden-i Ergani, Nefs-i Ergani kazası, İlyan, Killeş, Hısrın ve Güran nahiyeleri, Çarsacak, Pertek, Mazgirt, Sağman, Çemişgezek, Kemah kazaları icmal defteri” toplamda 20 sayfa olup ebadı 21X59’dur. Defterin kapağı bulunmamaktadır. Ayrıca her ne kadar Osmanlı arşivinde 20 sayfa olarak kaydedilse de defter 19 sayfadan oluşmaktadır.

2) NFSD, no: 2640 kodunda bulunan 1258 tarihli, “Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Malatya, Cubas nahiyesi, İzoli nahiyesi defteri”, toplamda 20 sayfa olup ebadı 28X78’dur. Defterin kapağı bulunmaktadır. Kapakta “sene 1258 Malatya kazasına kain ehl-i islam ve reayasının nüfus ceridesidir ta’dad olunmuştur ve mukabele olunmuştur.” Şeklinde defterin kapağına kaydedilmiştir. Osmanlı arşivinde 127 varak olarak kayıtlıdır. Bu çalışma aynı zamanda Yunus Yiğit ve Abdurahim Fahimi Aydın tarafından transkripte edilmiştir.³

3) NFSD, no: 2628 kodunda bulunan 1258 tarihli, “Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Akçadağ ve Balaban nahiyesi defteri.” toplamda 45 varak olup ebadı 19X51’dur.

4) NFSD, no: 7432 kodunda bulunan 1262 tarihli, “Genel Anadolu Canibi Bolu, Hüdavendigâr, Aydın, Trabzon, Sivas, Konya, Ankara, (Harput), Diyarbakır, Musul vilayeti, Kocaeli, Viranşehir, Kastamonu, Bolu, İzmid, Sinob, Eskişehir, Bursa, Kütahya, Hüdavendigâr, Karahisar-ı Sahib, Karesi, Saruhan, Menteşe, İzmir, Aydın, Karahisar-ı Şarki, Gümüşhane, Biga, Kayseri, Isparta, İçil, Teke, (Niğde), Konya, Ankara, Kengiri (Çankırı), Çorum, Bozok, Sivas, Amasya, Harput, (Maden), Malatya, Diyarbakır, Ergani, Musul sancağı,. Kocaeli, Gebze, Şile, Taşköprü, Yoros (Beykoz), Safranbolu (Taraklıborlu), Benderekli, Bartın, Amasra, Tefen,. Karışık defteri.” toplamda 19 varak olup ebadı 17X45’dur.

5) NFSD, no: 7293 kodunda bulunan ancak arşiv tarafından henüz dijital ortama atılmayan, “Harput vilayeti, (Malatya) sancağı, (Malatya) Cubas (Çubaş) Nahiyesi. Müslim defteri.” Bulunmaktadır.

6) NFSD, no: 2632 kodunda bulunan 1263 tarihli, “Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Ayvalıdere kazası, müslim defteri.” toplamda 45 varak olup ebadı kaydedilmemiştir.

7) NFSD, no: 2636 kodunda bulunan 1250 tarihli, “Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Hekimhan kazası, müslim defteri.” toplamda 24 varak olup ebadı 16 X43’tür.

8) NFSD, no: 2633 kodunda bulunan 1261 tarihli, “Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Balaban nahiyesi, müslim defteri.” toplamda 50 varak olup ebadı 19 X 51’dur.

9) NFSD, no: 2647 kodunda bulunan 1262 tarihli, “Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Şiro nahiyesi, reaya defteri.” toplamda 13 varak olup ebadı 17,5 X 50’dur.

10) NFSD, no: 2648 kodunda bulunan 1263 tarihli, “Harput eyaleti, Malatya kazasına tabi Akçadağ, Balaban ve İzoli nahiyeleri ile Kuruçay kazası icmal defteri.” toplamda 7 varak olup ebadı 23 X 66’dur.

11) NFSD, no: 2641 kodunda bulunan 1261 tarihli, “Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Malatya merkez kazası, müslim defteri..” toplamda 219 varak olup ebadı 20 X 48’dur.

² Hamza Sarıkaya, *T.T. 0008 Numaralı Tapu Tahrir Defteri'nin Transkripsiyonu ve Tahlili*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi), Aydın 2014, s.5; Recep Gökçınar, *16. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırşehir Kazası*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s. 5.

³ Yunus Yiğit & Abdurahim Fahimi Aydın, *Malatya H.1258 /M.1842 Nüfus Kayıtları (Nefs-i Malatya, Kasaba, Cubas ve İzolu Nahiyeleri*, Malatya Büyükşehir Belediyesi Yay., Malatya 2018.

- 12) NFSD, no: 2629 kodunda bulunan 1262 tarihli, “Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Akçadağ nahiyesi, müslim defteri..” toplamda 103 varak olup ebadı 20 X 50’dir.
- 13) NFSD, no: 2644 kodunda bulunan 1261 tarihli, “Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Malatya merkez kazası, reaya defteri.” toplamda 89 varak olup ebadı 20 X 52’dir.
- 14) NFSD, no: 2642 kodunda bulunan 1261 tarihli, “Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Malatya, Cubas nahiyesi, müslim defteri.” toplamda 195 varak olup ebadı 18 X 48’dir.
- 15) NFSD, no: 2645 kodunda bulunan 1263 tarihli, “Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Şiro kazası, müslim defteri..” toplamda 81 varak olup ebadı 19 X 49’dur.
- 16) NFSD, no: 2646 kodunda bulunan 1263 tarihli, “Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Şiro kazası, müslim defteri.” toplamda 91 varak olup ebadı 18 X 48’dir.
- 17) NFSD, no: 2637 kodunda bulunan 1256 tarihli, “Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Hekimhanı Vakf-ı Şerif kasabası, Hasan Çelebi karyesi, müslim defteri.” toplamda 45 varak olup ebadı 17 X 44’dir.
- 18) NFSD, no: 2635 kodunda bulunan 1264 tarihli, “Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Hasan Çelebi (Derbendi) (Hekimhan) kazası, müslim defteri.” toplamda 9 varak olup ebadı not edilmemiştir.
- 19) NFSD, no: 2631 kodunda bulunan 1256 tarihli, “Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Ayvalıdere kazası, müslim defteri.” toplamda 24 varak olup ebadı 17 X 44 olarak kaydedilmiştir.
- 20) NFSD, no: 2639 kodunda bulunan 1250 tarihli, “Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Malatya, İzoli nahiyesi defteri.” toplamda 126 varak olup ebadı 18 X 47 olarak kaydedilmiştir.
- 21) NFSD, no: 2712 kodunda bulunan 1263 tarihli, “Harput eyaletine tabi Harput ve Uluabad, Kuzabad, Behremen nahiyeleri, Palu ve Karaçor, Bağın, Aşağıohu, Gökdere, Bulanık, Sivan, Yukarıohu, Hün nahiyeleri, Maden-i Ergani ve İlyan, Kılleş, Komayıl, Berdeniç nahiyeleri, Nefs-i Ergani kazası ve Kuhzor-ı Kebir nahiyesi, Çüngüş, Ebutahir, Çermik kazası ve Günay, Karacadağ, Lif-i Ulya, Çaykesan, Hısrın nahiyeleri, Arguvan, Keban Madeni, Eğil, Pertek, Çarsancak kazası ve Fakısağman nahiyesi, Malatya, Hekimhanı, Ayvalıdere, Şiro, Akçadağ, Behisni, Siverek, Samsat, Hısnımansur kazası ve Taşıl, Gavzi, Kavi, Cihanik, Merdisi nahiyeleri ile Arabkir, Eğin, Kemah, Gercanis, Çemişgezek, Kuruçay kazaları icmal defteri” toplamda 96 varak olup ebadı 29 X 73,5 olarak kaydedilmiştir.
- 22) NFSD, no: 2638 kodunda bulunan 1263 tarihli, “Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Hekimhan kazası defteri.” toplamda 49 varak olup ebadı ile ilgili herhangi bir not bulunmamaktadır.
- 23) NFSD, no: 2643 kodunda bulunan 1262 tarihli, “Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Malatya (İzoli Nahiyesi) kazası, Müslim defteri.” toplamda 33 varak olup ebadı 18 X 50 olarak kaydedilmiştir.
- 25) NFSD, no: 2630 kodunda bulunan 1263 tarihli, “Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Akçadağ nahiyesi, müslim defteri.” toplamda 8 varak olup ebadı ile ilgili herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.
- 26) NFSD, no: 2710 kodunda bulunan 1256 tarihli, “Harput eyaleti, Maadin-i Hümayun Mutasarrıflığına tabi Harput, Palu, Maden-i Keban, Arguvan, Çarsancak, Çermik, Çüngüş, Ebutahir, Ergani Madeni, Nefs-i Maden-i Ergani, Eğil; Malatya Kaymakamlığına tabi Hekimhan, Ayvalıdere, Malatya, Akçadağ, Balaban, Şiro, İzoli, Hasançelebi Derbendi; Behisni Kaymakamlığına tabi Behisni, Siverek, Gergir, Hısn-ı mansur, Samsad, Dalyanlı Rışvanı, Hısn-ı Noroşin; Arabkir Kaymakamlığına tabi Arabkir, Kemah, Çemişgezek, Gercanis, Kuruçay, Eğin kazaları icmal defteri.” toplamda 1 varak olup ebadı 28 X 80 olarak kaydedilmiştir.
- 27) NFSD, no: 2711 kodunda bulunan 1262 tarihli, “Harput eyaleti, (Maadin-i Hümayun) sancağı. Harput, Palu, Çemişgezek, Maden-i Keban, Kemah, Gercanis, Kuruçay, Arguvan, Hekimhanı, Ayvalıdere, Eğin, Pertek, Çarsancak, Malatya, Behisni, Çermik, Maden-i Ergani, Çüngüş, Ebutahir, Siverek, Arabkir, Akçadağ Nah. , Balaban kazası icmal defteri” toplamda 7 varak olup ebadı 28 X 52 olarak kaydedilmiştir.

Sonuç

Modern anlamda ilk nüfus sayımları II. Mahmut döneminde 1830-31 yılında başlamıştır. Nüfus sayımlarının kaydedildiği defterler ise Nüfus defterleri olarak adlandırılmıştır. Günümüzde Osmanlı dönemi nüfus kayıtlarını barındıran önemli bir kurum, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’dir. Bu arşivde, nüfus kayıtları tek katalog ve fon numarasıyla değil, dönemine ve muhtevasına göre farklı katalog ve fon adları altında

araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır. Bu malzemeler arasında Osmanlı'nın ilk dönemlerine ait olan tahrir defterleri hususi bir bölümü oluştururken, özellikle 19. yüzyıl nüfus sayım ve yoklamalarını içeren defterler NFS.d. katalog içerisine dahil edilmiştir. Tanzimat'ın ilk yıllarında uygulamaya konulan vergi sistemine göre halkın mal varlığını tespit amacıyla düzenlenen defterler de günümüzde Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde bulunmaktadır. Bu çalışma da yapılan nüfus sayımlarının önemine değindikten sonra NFS.d. kodunda Malatya ile ilgili nüfus defterlerini tespit edildi. Böylelikle Malatya şehir tarihçiliği çalışan araştırmacılar için faydalı olacağı kanaatindeyim

Kaynakça

Barkan Ömer Lütfi, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/8708>.

Gökçınar Recep, *16. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırşehir Kazası*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.

Güneş Mehmet, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Akademik Bakış*, C.8, S.15, 2014, s.221-240.

Kazım Kartal & Serpil Sevim Kartal, 'H.1256/M.1840-41 Tarihli Müslim Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Develi (Yeşilhisar) Kazası: Sosyo ekonomik Ve Demografik Yapısı', *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, C.2, Gece Akademi yay., Ankara 2018, s.113-130.

Kartal Kazım, "1100 Numaralı (1835) Trabzon Vilayeti Maçka Müslim Nüfus Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü*(Basılmamış yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2013, s.23-24.

Kartal Kazım, "19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'da Bir Semt: Kuzguncuk", *TİDSAD (Türk ve İslam Dünyası Araştırma Merkezi)*, S.12, Eylül 2017, s. 381-395.

Kartal Kazım & Uysal, M. A. (2018), "Tanzimat Öncesi İncir Kazasının Demografik Yapısı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 81, Kasım 2018, s. 533-553.

Kartal Kazım, "Malatya Sancağı İzolu Nahiyesi Kadioğlu ve Pınarlı Karyelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)", *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(4), 2019, s. 256-264.

Kartal Kazım, "Malatya Sancağı Tabi Gözene, Kadir uşağı, Alışar Ve Kuşdoğan karyeleri'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)", *4. Uluslararası Tarih Ve Kültür Kongresi*, Mayıs 2019, Malatya, s. 1-10.

Kartal Kazım, "Tanzimat Süresince Diyarbakır'ın Sosyal Ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1847/1848)", Edit: Oktay Bozan & Hakan Asan vd., *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C. 1, Manas Yay., Ankara 2019, s. 191-225.

Kartal Kazım & Uysal, M. A. (2018), "Cizye Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır'da Yaşayan Gayrimüslimlerin Demografik ve İktisadi Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", Edit: İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş vd., *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, Ensar Yay., İstanbul, s. 223-256.

Kartal Kazım, "1848/1849 (1264) Tarihli Cizye Defterine Göre Kayseri'deki Rum Ve Ermeni Nüfus'un Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Kesit Akademi Dergisi*, S. 9, Eylül 2017, s. 446- 468.

Kartal Kazım, "1846 Tarihli Muhasebe Defterinin Değerlendirilmesi Ve Tahlili", *Uluslararası 29 Ekim Bilimsel Araştırmalar Sempozyumu*, 26-29 Ekim 2019, İzmir; Mustafa Ali Uysal. & Kazım Kartal, *XIX Yüzyılın İlk Yarısında Ağlasun ve İncir Kazalarının Sosyal ve İktisadi Yapısı (1830-1850)*, Gece Akademi, Ankara 2018.

Koç Yunus, "Nüfus", *TDVİA*, C.33, Ankara 2007, s.294-299.

Sarıkaya Hamza, *T.T. 0008 Numaralı Tapu Tahrir Defteri'nin Transkripsiyonu ve Tahlili*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi), Aydın 2014.

Yiğit Yunus & Abdurahim Fahimi Aydın, *Malatya H.1258 /M.1842 Nüfus Kayıtları (Nefs-i Malatya, Kasaba, Cubas ve İzolu Nahiyeleri*, Malatya Büyükşehir Belediyesi Yay., Malatya 2018.

MALATYA SANCAĞI BOSTANCI MAHALLESİNİN SOSYAL YAPISI (1842-1843)

ECONOMIC AND EXTERNAL STRUCTURE OF BOSTANCI DISTRICT IN MALATYA SANJAK (1842-1843)

Dr. Öğretim Üyesi Kazım KARTAL

Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ÖZET

Osmanlı Devleti de kurulduğu dönemden itibaren toprakları üzerinde yaşayan halkın ekonomik durumunu görmek için nüfus ve mal tespiti yapmıştır. Klasik dönemde nüfus sayımları denilebilecek ilk çalışmalar, tahrir şeklinde olmuştur. Bu tahrirler, ülkede mevcut vergi durumu ile vergi mükellef sayısını belirlemek için yapıldı. Geçmiş Osmanlı'nın ilk dönemlerine kadar uzanan tahrirler, tımar sistemiyle bağlantılı bir şekilde icra edildiği için tımar sisteminin uygulandığı yerlerde tahrir sistemi de uygulanırdı. Klasik dönemde uygulanan tahrir ve avarız sayımlarından sonra Osmanlı'da modern anlamda ilk nüfus sayımı, yeniçeriliğin 1826'da kaldırılmasıyla birlikte 1828-29 yılında yapılmıştır. Ancak Osmanlı Rus savaşlarından dolayı tamamlanamamıştır. Osmanlı-Rus mücadelesinin bitmesi üzerine 1830-31 yılları arasında nüfus sayım işlemleri yeniden düzenlenerek başlatıldı. Bu sayımdaki amaç asker alımı ve vergi gelirlerinin tespiti olduğu için sadece erkek nüfus sayılmıştır. Bu nüfus sayımlarından birisi de 1842/ 1843'de yapılan BOA bulunan 1258 tarihli Nfs kodu 2640 olan Harput eyaleti, (Malatya) sancağı, Malatya, Cubas nahiyesi, İzoli nahiyesi Nüfus defteridir. Bu çalışmamızda bu nüfus defteri kaynak olarak kullanıp Bostancı mahallesinin demografik yapısı ile birlikte Meslekler, kişilerin yaşam şartları ve fiziki yapıları ele alınarak Harput eyaleti Malatya sancağı Bostancı mahallesinin Sosyo-Ekonomik Yapısı üzerine değerlendirme yapılacaktır. Bu çalışmada, 1842/1843 yılında Bostancı mahallesinin nüfusu ve iktisadi yapısı incelenecektir.

Anahtar Kelime: Malatya, Bostanbaşı Mahallesi, sosyal yapı.

ABSTRACT

Since the establishment of the Ottoman Empire, population and property were determined to see the economic status of the people living on their lands. In the classical period, the first studies that could be called censuses were in the form of records. These records were made to determine the current tax situation and the number of taxpayers in the country. Since the records, which date back to the early periods of the Ottoman Empire, were carried out in connection with the manorial system, the record system was also applied at the places where the manorial system was applied. The first modern census in the Ottoman Empire was carried out in 1828-29, with the abolition of janissary in 1826, following the record and avariz censuses applied in the classical period. However, it could not be completed due to the Ottoman-Russian wars. After the end of the Ottoman-Russian struggle, census procedures were reorganized and started between 1830 and 1831. Since the aim in this census was to determine the recruitment and tax revenues, only the male population was counted. One of these censuses is the population book of Malatya sanjak, Harput province, Malatya, Cubas township, İzoli township with the NFS code 2640 dated 1258 with the BOA in 1842/1843. In this study, this population book will be used as a resource and the socio-economic structure of the Bostancı District of Malatya sanjak of Harput province will be evaluated by considering the demographic structure of Bostancı district, occupations, living conditions and physical structures of the people. In this study, the population and economic structure of Bostancı district in 1842/1843 will be examined.

Key Words: Malatya Bostanbaşı District, Social structure.

GİRİŞ

Osmanlı imparatorluğu kuruluş yıllarından itibaren milyonlarca arşiv belgesini muhafaza etmeyi bilmiştir. Yakınoğu, Ortadoğu ve Balkan ülkeleri içerisinde kuvvetli ve kudretli devlet olma özelliğini uzun süre devam

ettiren Osmanlı imparatorluğu bunu devletin içerisinde oluşan her türlü hareketliliği kayıt altına alıp devlet eliyle muhafaza etmesine borçludur. Osmanlı Devleti, XIV. yüzyıldan XX. Yüzyılın başlarına kadar 600 küsur yıl ayakta kalmış Asya, Avrupa ve Afrika'nın önemli bir kısmına hükmetmiş bir cihan devletidir. Günümüzde Osmanlı coğrafyası üzerinde otuzu aşkın devlet hüküm sürmektedir. Bu devletlerin en az 500 yıllık hafızalarının ana kaynakları Osmanlı Devleti arşivlerinde bulunmaktadır. Bu arşivlerin Akdeniz ve Avrupa ülkeleri tarihi için birinci derecede önem arz eden arşiv vesikalarıdır. Bilhassa sosyal, iktisadi, idari, nüfus ve toplumsal konulardaki araştırmaların önem kazandığı çağımızda bu arşivler, oldukça zengin tarih kaynaklarını barındırmaktadır. Bu belgelerden Osmanlı Devleti'nin siyasi, iktisadi, içtimai ve benzeri konulardaki portresini çıkarmak mümkündür. Adı geçen bölge ülkelerinden özellikle Ortadoğu Müslüman ülkelerinde ve Balkan devletlerinde Osmanlı dönemine ait vesikalar bulunmakla beraber, bunların asıl kaynakları Osmanlı arşivlerinde bulunmaktadır. Arşiv belgelerinin asıllarına ve yeteri kadarına ulaşmadan kâmil bir araştırma yapmak mümkün olmadığından diğer bölgelerdeki Osmanlı dönemine ait belgeler de Türkiye'deki Osmanlı arşivleri ile birlikte ele alındığında daha bir önem kazanmaktadır.¹ Dünya devletleri açısından Osmanlı arşivi önemli olduğu gibi Günümüzdeki şehir ve kent tarihi araştırmalarında Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşivleri önem arz etmektedir. Bizim de araştırmış olduğumuz Malatya sancağı Bostancı Mahallesi sosyal ve ekonomik yapının ortaya konulmasında Osmanlı Arşiv belgeleri birinci elden kaynak olarak ele alınıp, Bostancı mahallesinde yaşayan kişi sayısı, lakaplar, meslekler üzerinden Bostancı mahallesinin sosyal yapısı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Osmanlı Devletinde Yapılan Nüfus Sayımları ve Nüfus Defterleri

Arapça “*nefs*” kelimesinin çoğulu olan “*Nüfus*” kelimesi, bir coğrafyada yaşayan bireyler için kullanılır.² Bir başka deyişle nüfus; belirli bir alanda, belirli bir nüfus sayımı gününde, orada bulunan toplam insan sayısını ifade eder. Bir ülkenin geleceği açısından önem taşıyan nüfus, ülke geleceğinin belirlenmesi ve planlanması açısından da önemlidir.³

Nüfus, sosyo-ekonomik bakımdan bir toplumun kalkınmasına tesir eden en büyük etkenlerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Bir ülkede nüfusun artıp, azalması ile nüfus ve üretim ilişkisi savaşların ve tarihi olayların bazen sebepleri bazen de sonuçları arasında yer alır. Nüfus sayımları, bir toplumu meydana getiren fertlerin sayı, cinsiyet, yaş, meslek, dil, din ve öğrenim durumlarını ortaya koyduğundan toplumların sosyolojik, ekonomik ve tarihi yönlerini araştırmak, sosyal tarihlerini yazmak için çalışma yapacak olanlar açısından oldukça önemlidir. Osmanlı Devleti'nde nüfus ile ilgili erken dönem araştırmaları XV. ve XVII yüzyıllar arasında belirli dönemlerde yapılan tahrirler sayesinde sürdürülmüştür. Bu dönemde sadece Tahrirler değil aynı zamanda Avarız, Cizye defterleri, şerhiye sicilleri sayesinde kesin olmamak ile birlikte Osmanlı ülkesinde nüfus sayımları hakkında bizlere bazı bilgiler vermesi açısından önemli arşiv kaynakları olmuştur. XIX. Yüzyıla gelindiğinde ise modern anlamda nüfus sayımlarının yapıldığı görülmüştür.⁴ Bunlardan ilki olan modern anlamda ilk nüfus sayımı ise, Osmanlı topraklarının bütününe kapsamamakla birlikte, hem Avrupa'da hem de Anadolu'da 1828-1829 yılları arasında yapılmıştır. Bu sayım Rusya ile yapılan savaş nedeni ile tüm ülke genelinde uygulanamamış, ancak yapılan nüfus sayımı bir takım eksiklik ve aksaklıklara rağmen ülke dâhilinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim nüfusu ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Savaş bitiminde Anadolu ve Rumeli'nin bir kısmında sayım gerçekleştirilmiştir.⁵

1830-1831'de yapılan sayıma göre Anadolu ve Avrupa topraklarında; 2.490.892'si Müslüman, 1.080.463'ü Hristiyan, 35.707'si Çingene, 15.297'si Yahudi ve 18.742'si Ermeni olmak üzere toplam 3.641.101 kişi

¹ Cahit Baltacı, *İslâm Paleografyası (Diplomatik-Arşivcilik)*, İstanbul 1989, s. 3.

² Kazım Kartal & Serpil Sevim Kartal, ‘‘H.1256/M.1840-41 Tarihli Müslim Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Develi (Yeşilhisar) Kazası: Sosyo ekonomik Ve Demografik Yapısı’’, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, C.2, Gece Akademi yay., Ankara 2018, s.113-130.

³ Kazım Kartal & Serpil Sevim Kartal, ‘‘H.1256/M.1840-41 Tarihli Müslim Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Develi (Yeşilhisar) Kazası: Sosyo ekonomik Ve Demografik Yapısı’’, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, C.2, Gece Akademi yay., Ankara 2018, s.113-130.

⁴ Kazım Kartal, Malatya Sancağı İzolu Nahiyesi Kadioğlu ve Pınarlı Karyelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(4), 2019, 256-264.

⁵ Kazım Kartal, ‘‘1100 Numaralı (1835) Trabzon Vilayeti Maçka Müslim Nüfus Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi’’ *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü*(Basılmamış yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2013, s.23-24.

yaşadığı söylenilmektedir. Ayrıca 1831 sayımı öncesi ve sonrası yapılan bir takım değişikliklerle çıkartılan nizamname ülke dâhilinde merkezi bir nüfus kayıt sisteminin kurulmasını ve aynı zamanda nüfus değişikliklerinin düzenli olarak takip edilmesini sağlaması açısından önem teşkil etmektedir.⁶ 1831 sayımlarının ardından, Osmanlıda 1844, 1852, 1856, 1866, 1881, 1882, 1905, 1917 gibi değişik dönemlerde belirli aralıklarda, Osmanlı Devleti'nde genel ve bölgesel sayımlar yapılarak kayıtlar güncel tutulmaya çalışılmıştır.⁷

Malatya Sancağı Bostancı Mahallesi'nin Sosyal Yapısı

Tablo 1: Lakaplar

Sıra no	Lakap	Sıra no	Lakap
1	Hacı İsmailoğlu	2	Delibaşoğlu
3	Hacı Süleymanoğlu	4	Halikanlıoğlu
5	Ömeroğlu	6	Kanlı Aloğlu
7	Mehmedoğlu	8	Tanooğlu
9	Bayramoğlu	10	Abuzeroğlu
11	Özoğlu	12	Ömer Çavuşoğlu
13	Sarı Alioğlu	14	Afafi-zade
15	Reşkel	16	Mehmedoğlu
17	Duduğlu	18	Süleymanoğlu
19	Alioğlu	20	Arabacı
21	Sarı Alioğlu	22	Değirmenci Mehmet oğlu
23	Kalıpçıoğlu	24	Hüseyinoğlu
25	Emir Ahmedzade	26	Molikanlıoğlu
27	Hamalcıoğlu	28	Küçük Ahmedoğlu
29	Delibaş Osmanoğlu	30	Kör Murtaza oğlu
31	Çermeğelioğlu	32	Gürcüoğlu
33	Kavvas Seyf İsmailoğlu	34	Çermeğelioğlu
35	Ahmed Ağaoğlu	36	Demircioğlu
37	Mısırlı Mustafa oğlu	38	Kayışlı Osmanoğlu
39	Gazar Mehmet oğlu	40	Nazır Mustafaoğlu
41	Meracalı-zade	42	Yükçü Ahmedoğlu
43	Çermeğelioğlu	44	Kaşlıoğlu
45	Küçük insanoğlu	46	Tahmişçi oğlu
47	Elmasulu Ali oğlu	48	Kız Ömeroğlu
49	Palankırcan Hüseyinoğlu	50	Yedibela
51	Deli hanım	52	Drıjanlıoğlu
53	Besnili oğlu	54	İzollu
55	İnek	56	Affaf
57	Aşkanlı	58	Tecdeli
59	Yanfesi Yusuf oğlu	60	Ciceli Haliloğlu
61	Gada Yusuf oğlu	62	Esmeoğlu
63	Arap	64	Hacı
65	Cirit	66	Argalı
67	Mısırlıoğlu	68	Derviş
69	Gazar	70	Pilek
71	Anteplioğlu	72	Samanlıoğlu
73	Kör paşo damadı	74	Parçikanlı
75	Elagöz	76	Cıngılı

⁶ Mehmet Okur ve Veysel Usta, “Karadeniz Bölgesi'nin Demografik Yapısına Dair Bir İnceleme”, *History Studies*, Volume 1/1 (2009), s. 36-69; Sezgin Demircioğlu ve Süleyman Bilgin, *Of Nüfus Defteri (1834)*, Şenyıldız Yay, İstanbul 2011, s. 2.

⁷ Kazım Kartal, “1100 Numaralı (1835) Trabzon Vilayeti Maçka Müslim Nüfus Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü*(Basılmamış yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2013, s.23-24.

Tablo 2: Meslekler

Sıra no	Meslek	Sıra no	Meslek
1	İmam	2	Rençber
3	Rençber	4	Rençber
5	Habbaz	6	Cülla
7	Berber	8	Rençber
9	Redif	10	Cülla
11	Cülla	12	Dersiam
13	Redif	14	Tüccar
15	Cülla	16	Bakkal
17	Simsar	18	Cülla
19	Hamal	20	Rençber
21	Cülla	22	Tüccar
23	Tüccar	24	Cülla
25	Piyade-İ Hassa	26	Rençber
27	Rençber	28	Yükçü
29	Cülla	30	Tüccar
31	Cülla	32	Rençber
33	Rençber	34	Demirci
35	Tacir	36	Rençber
37	Natır	38	Rençber
39	Cülla	40	Çitçi
41	Nalbant	42	Muallimi Hesap
43	Cülla	44	Rençber
45	Cülla	46	Değirmenci
47	Rençber	48	Rençber
49	Rençber	50	Çiftçi
51	Berber	52	Çiftçi
53	Redif	54	Rençber
55	Cülla	56	Cülla
57	Rençber	58	Rençber
59	Rençber	60	Cülla
61	Rençber	62	Rençber
63	Çerçi	64	Rençber
65	Cülla	66	Rençber
67	Rençber	68	Rençber
69	Terzi	70	Cülla
71	Redif	72	Cülla
73	Tüccar	74	Rençber
75	Rençber	76	Cülla
77	Cülla	78	Çerçi
79	Çiftçi	80	Kebabçı
81	Hamamcı	82	Simsar
83	Rençber	84	Rençber
85	Rençber	86	Tütüncü

Meslek gruplarına baktığımızda (Tablo 2), en çok bulunan meslek grupları: Rençber, cülla, olarak görülmektedir. Cülla kelime anlamı itibariyle Dokumacı anlamı bulunmaktadır. Tablodaki mesleklere baktığımızda Bostanbaşı mahallesi dokuma sektöründe Malatya sancağı için önemli bir konumda olduğunu söylemek mümkündür. Bir diğer önemli sektör ise tarım ile meşgul olan kişilerin bulunmasıdır. Bostanbaşı mahallesi, tarım üretiminde en azından kendi ihtiyaçlarını sağlayacak bir konumda olduğunu söylemek gerekir zira mahallede rençber ve çiftçi meslekleri bunun delili olarak kabul etmek gerekir. Tüccar mesleğiyle uğraşan kişi sayısının olması ise bir ticaret sirkülasyonunun olduğunu göstermektedir. Bostancı mahallesinde bir kişinin “natır” mesleğini yaptığı görülmektedir. Natır kelime anlamı itibariyle bekçi demektir bağ bostanı koruyup kollayan bekçi anlamlarına gelmektedir. Mahallede de bir tane de muallim bulunmaktadır. Bostanbaşı mahallesinin eğitim alanında temel seviyede eğitimin olduğunu gösteren bir diğer meslek ise Dersiam diye tabir edilen Medreselerde öğrencilere, camilerde halka açık ders verme yetkisine sahip müderris için kullanılan

unvan anlamına gelen bir kişinin bulunmasıdır. Bu durum Bostancı mahallesinde eğitimin temel seviyede olduğunu göstermektedir. Meslek olarak bakıldığında Habbaz bulunduğu görülmektedir. Kelime anlamı itibariyle ekmekçi anlamına gelmektedir. Modern şartlarda fırının olduğunu bize göstermemektedir ancak fırıncı vazifesini yapan kişinin olduğunu da göstermesi açısından önemlidir. Sağlık sektöründe ve inşaat sektöründe her ne kadar kimse olmasa da hizmet ve tarım sektöründe birçok meslek bulunmaktadır. Ayrıca askerde olan kişilerin olduğunu da yukarıdaki tabloda görmek mümkündür. Mahallede bir imam ve bir tanede hafız bulunmaktadır.⁸

Tablo 3: Özür durumları

Sıra no	Özür durumu	Sıra no	Özür durumu
1	Arac	2	Yekçeşm
3	Yekçeşm	4	Yekçeşm
5	yekçeşm	6	Ahras
7	Yekçeşm	8	Yekçeşm
9	Yekçeşm	10	Yekçeşm
11	Mefluç	12	Mecruh

Tabloda özür durumlarına baktığımızda Yek-çeşm kişi sayısının diğer özür durumlarından daha fazla olduğu görülmektedir. Bostanbaşı mahallesinde bulunan diğer özür durumları ise araç, ahras, mefluç, mecruh olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

İncelediğimiz NFS.d.2640 numaralı Malatya nüfus defteridir. Bu çalışmada Malatya nüfus defteri kaynak olarak ele alınıp bostancı mahallesi incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nde 1842 tarihinde yapılan nüfus sayımındaki kayıtları içermektedir. Nüfus defterindeki eksiklikler, şüphesiz birçok konuda kesin bir yargıya ulaşmayı engellemektedir. Zira yapılaş gayesine uygun olarak nüfusta kadınların hesaba katılmaması, yaş, boy, ten rengi, doğum tarihleri gibi kayıtların eksik olması, kesin tespitlerin önüne geçmekte, yapılacak değerlendirmelerde dikkatli olmayı gerektirmektedir. 1842 sayımı bilindiği gibi askeri amaçlarla yapıldığı için bu defterde de asker durumlarını belirten erkek nüfusun niteliklerini bulmaktayız. Askerde olanlar redif olarak kaydedilmiştir. Bunun dışında, defterde Bostancı mahallesindeki, meslek grupları ortaya koyduk en çok bulunan meslek grupları ise Rençber ve dokumacıdır. Bu durum ise üretimin olduğunu bizlere göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca tahmini nüfus ortaya çıkarma da önemli kaynaklar arasındadır. Bostancı mahallesinde 259 erkek nüfusun olduğu görülmektedir. Ayrıca mahallede yaşayan kişilerin özür durumları ortaya çıkarılmıştır. Kaydedilen bilgilere baktığımızda 4 kişinin İstanbul'da olduğu kaydedilmiştir. Malatya

⁸ Nüfus defterleri kaynak olarak ele alınıp meslek yapılarıyla ilgili yapılan çalışmalar için bkz; Kazım Kartal , “19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'da Bir Semt: Kuzguncuk”, Tidsad (Türk ve İslam Dünyası Araştırma Merkezi, S.12, Eylül 2017, s. 381-395; Kazım Kartal & Uysal, M. A. (2018), “Tanzimat Öncesi İncir Kazasının Demografik Yapısı”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 81, Kasım 2018, s. 533-553; Kazım Kartal & Serpil Sevim Kartal, “H.1256/M.1840-41 Tarihli Müslim Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Develi (Yeşilhisar) Kazası: Sosyo-Ekonomik Ve Demografik Yapısı”, Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar, Gece Akademi, C. 2, Aralık 2018, s. 109-128; Kazım Kartal , “Malatya Sancağı İzolu Nahiyesi Kadioğlu ve Pınarlı Karyelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)”, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi, 2(4), 2019, s. 256-264; Kazım Kartal, “Malatya Sancağı Tabi Gözene, Kadir uşağı, Alishar Ve Kuşdoğan karyeleri'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)”, 4. Uluslararası Tarih Ve Kültür Kongresi, Mayıs 2019, Malatya, s. 1-10; Kazım Kartal, “Tanzimat Süresince Diyarbakır'ın Sosyal Ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1847/1848)”, Edit: Oktay Bozan & Hakan Asan vd., Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır, C. 1, Manas Yay., Ankara 2019, s. 191-225; Kazım Kartal & Uysal, M. A. (2018), “Cizye Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır'da Yaşayan Gayrimüslimlerin Demografik ve İktisadi Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, Edit: İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş vd., Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır, Ensar Yay., İstanbul, s. 223-256; Kazım Kartal, “1848/1849 (1264) Tarihli Cizye Defterine Göre Kayseri'deki Rum Ve Ermeni Nüfus'un Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Kesit Akademi Dergisi*, S. 9, Eylül 2017, s. 446- 468; Kazım Kartal, “1846 Tarihli Muhasebe Defterinin Değerlendirilmesi Ve Tahlili”, *Uluslararası 29 Ekim Bilimsel Araştırmalar Sempozyumu*, 26-29 Ekim 2019, İzmir; Mustafa Ali Uysal. & Kazım Kartal, *XIX Yüzyılın İlk Yarısında Ağlasun ve İncir Kazalarının Sosyal ve İktisadi Yapısı (1830-1850)*, Gece Akademi, Ankara 2018.

nüfus defterleri tümü incelendiğinde Malatya genel nüfusu ve sosyal ekonomik yapısı hakkında genel bir değerlendirme yapmak mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

A .Arşiv Belgeleri

COA, Nfs kodu 2640.

B. Diğer Kaynaklar

Akçam Zeki, “XIX. Yüzyıl Kıbrıs Şer’iye Sicillerinde Lâkap Ve Unvanlar”, *Türkbilig*, 29, 2015, 191-208.

Baltacı Cahit, *İslâm Paleografyası (Diplomatik-Arşivcilik)*, İstanbul 1989.

Coşar Asiye Mevhibe, Trabzon’da Kullanılan Lâkaplar Üzerine Bir Derleme/Değerlendirme, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 12(42), Ankara 2003, s.27-40.

Demircioğlu Sezgin & Süleyman Bilgin, *Of Nüfus Defteri (1834)*, Şenyıldız Yay, İstanbul 2011.

İpşirli Mehmet, “Lakap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.27 içinde (ss.65-67)., *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları* Ankara 2003, s65-67.

Okur Mehmet & Veysel Usta, “Karadeniz Bölgesi’nin Demografik Yapısına Dair Bir İnceleme”, *History Studies*, Volume 1/1 (2009), s. 36-69.

Kazım Kartal & Serpil Sevim Kartal, ‘‘H.1256/M.1840-41 Tarihli Müslim Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Develi (Yeşilhisar) Kazası: Sosyo ekonomik Ve Demografik Yapısı’, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, C.2, Gece Akademi yay., Ankara 2018, s.113-130.

Kartal Kazım, “1100 Numaralı (1835) Trabzon Vilayeti Maçka Müslim Nüfus Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü*(Basılmamış yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2013, s.23-24.

Kartal Kazım, “19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’da Bir Semt: Kuzguncuk”, *TIDSAD* (Türk ve İslam Dünyası Araştırma Merkezi, S.12, Eylül 2017, s. 381-395.

Kartal Kazım & Uysal, M. A. (2018), “Tanzimat Öncesi İncir Kazasının Demografik Yapısı”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 81, Kasım 2018, s. 533-553.

Kartal Kazım, “Malatya Sancağı İzolu Nahiyesi Kadioğlu ve Pınarlı Karyelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(4), 2019, s. 256-264.

Kartal Kazım, “Malatya Sancağı Tabi Gözene, Kadir uşağı, Alişar Ve Kuşdoğan karyeleri’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)”, *4. Uluslararası Tarih Ve Kültür Kongresi*, Mayıs 2019, Malatya, s. 1-10.

Kartal Kazım, “Tanzimat Süresince Diyarbakır’ın Sosyal Ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1847/1848)”, Edit: Oktay Bozan & Hakan Asan vd., *Tanzimat’tan Günümüze Diyarbakır*, C. 1, Manas Yay., Ankara 2019, s. 191-225.

Kartal Kazım & Uysal, M. A. (2018), “Cizye Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır’da Yaşayan Gayrimüslimlerin Demografik ve İktisadi Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, Edit: İbrahim Özçoşar, Ali Karakaş vd., *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, Ensar Yay., İstanbul, s. 223-256.

Kartal Kazım, “1848/1849 (1264) Tarihli Cizye Defterine Göre Kayseri’deki Rum Ve Ermeni Nüfus’un Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Kesit Akademi Dergisi*, S. 9, Eylül 2017, s. 446- 468.

Kartal Kazım, “1846 Tarihli Muhasebe Defterinin Değerlendirilmesi Ve Tahlili”, *Uluslararası 29 Ekim Bilimsel Araştırmalar Sempozyumu*, 26-29 Ekim 2019, İzmir; Mustafa Ali Uysal. & Kazım Kartal, *XIX Yüzyılın İlk Yarısında Ağlasun ve İncir Kazalarının Sosyal ve İktisadi Yapısı (1830-1850)*, Gece Akademi, Ankara 2018.

ÇÖRƏKBİŞİRMƏDƏ İŞLƏDİLƏN AĞAC ƏŞYALAR
WOODEN THINGS USING IN THE BREAD BAKING

PƏRİNƏZ İSLAM qızı SADIQLI

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Avrasiya Universiteti, ORCID NO:0000-0003-3162-3414

ÖZET

Hələ metalın kəşfindən çox-çox əvvəllər türk xalqının həyatında ağacın mühüm yeri olmuşdur. Məişətindən tutmuş təsərrüfat həyatına qədər türk xalqının həyatının bütün sahələrində ağacdan istifadə edilmişdir. Ağacdan cürbəcür ev əşyaları, avadanlıqlar, alətlər və s. hazırlanmışdır. Çox maraqlıdır ki, metallar ağacı türk xalqının həyatından çıxışdırıb tam çıxara bilməmişdir. Bu gün də türklər ağacdan bir çox sahələrdə istifadə edirlər. Bu da o deməkdir ki, türk xalqının həyatını ağacsız təsvir etmək mümkün deyil.

Bu gün də türk xalqının çörək bişirmək üçün işlətdiyi bir çox əşyalar ağacdan hazırlanır. Bunlara ələyi, oxlovu, duvağı, tabağı, kürəyi və s. misal göstərmək olar. Bu məqalədə ilk dəfə olaraq çörək bişirmək işində işlədilən əşyaların hər biri haqqında geniş bilgiler verilmişdir. Onların hansı ağaclardan hazırlandığı, hazırlanma qaydaları, nə məqsədlə istifadə edildiyi kimi məsələlər geniş işıqlandırılmışdır. Məsələn, ələyin sağanağının və torun ona bərkidilməsi üçün lazım olan kiçik çənbərin necə hazırlanması haqqında verilən bilgiler maraqlıdır. Məqalədə göstərilir ki, qədim vaxtlarda ələyin toru at yalının qılından toxunmuşdur. Eyni qaydada oxlov, duvaq, tabaq və kürək haqqında da zəngin bilgiler verilmişdir. Bunlar türk xalqının məişət həyatını öyrənmək baxımından dəyərli bilgilərdir.

Açar sözlər: ağac, çörək, ələk, oxlov, duvaq.

ABSTRACT

Too much earlier still discovery of metal wood took great place in the Turkic people life. Turks used plenty of wooden things in all sphere from welfare till economy life. From tree were prepared various home things, equipments, tools and so on. It is interesting that, metal couldn't oppress whole took out tree from the turkic peoples life. Today too turks are using from tree in many sphere. So, it is impossible imagine turkic peoples life without tree.

Today too some of tools are preparing from the tree which turkic peoples using in the bread baking. We can give an example to these things sieve, rolling-pin, veil, trough, wooden shovel and so on. In this article for the first time were given wide informations about each tools using in the bread baking. There were investigated such this questions in a large scale from which tree their preparing, preparing rules, for what purpose their using. For example, giving informations about the rim of sieve and how the little hoop is preparing for the necessary net fasten to it is very interesting. In the article it's showing that in ancient times sieve net weaved from the horsehair. In the same manner were given rich informations about rolling-pin, veil, trough and wooden shovel. These are very valuable informations for the learning turkic peoples mode of life.

Key words: tree, bread, sieve, rolling-pin, veil.

Çox qədim dövrlərdən türklərin həyatında ağacın mühüm yeri olmuşdur. Hələ dəmirin tapılmadığı dövrdə türklər bir çox silahları, məişət və təsərrüfat əşyalarını ağacdan hazırlamışlar. Bunun üçün əvvəlcə ağacların möhkəmliyini, elastikliyi, tərkibində cürbəcür yağların və qətranların olub-olmadığını öyrənmişlər. Çünki məişətdə istifadə edilən, içinə yemək, ağartı, su və s. qoyulan qablar və əşyalar yalnız tərkibində yağlar və qətranlar olmayan ağaclardan hazırlanmalıydı ki, onların dadı və qoxusu çıxmasın. Deməli, türklər ağacları öyrənməyə tarixin başlanğıcından etibarən başlamışlar və bu məqsədlə illər boyu sınaqlar, yoxlamalar aparmışlar.

Metallar ağacdan istifadəni türklərin həyatından tamamilə sıxışdırıb çıxara bilməmişdir. Bu gün də türklərin həyatını ağacsız təsəvvür etmək mümkün deyil. İndi belə demək olar ki, türklər qədim dövrlərdən başlayaraq çox zəngin ağacışləmə və ondan istifadə mədəniyyəti yaratmışlar və onu bu gün də qoruyub saxlayırlar.

Çörək insanın kəşf etdiyi ən qədim yeməklərdən biridir. Onun bişirilməsi zamanı unun ələnməsindən tutmuş bişmiş çörəyin təndirdən və ya kürədən götürülməsinə qədər bir çox işləri görərək ağac əşyalardan istifadə edirlər. Bunlara ələk, tabaq, duvaq, oxlov, ərsin, kürək və s. aiddir. Çörəkbişirmədə istifadə edilən əşyalardan biri ələkdir. Xəmir yoğurmaq üçün əvvəlcə unu ələmək lazımdır. Ələk unun kəpəyini ayırmaq üçündür. Kəpəkli unun çörəyi o qədər də yaxşı olmur.

Ələk iki hissədən ibarətdir: sağanaq (çənbər) və tor. Ələyin torunu qədim vaxtlarda at qılından toxuyurdular. Onun gözləri çox xırda olur. Unu ələyəndə onun kəpəkləri həmin gözlərdən keçmir və ələkdə qalır. Un isə çox narın olduğuna görə, ələyin xırda gözlərindən keçir.

Ələyin əllə tutulan dəyirmi hissəsi sağanaq adlanır və ağacdan hazırlanır. Bu məqsədlə seçilmiş ağac təxminən 3-4 millimetr qalınlığında və 15 santimetr enində kəsilir, sonra istiyə verilərək yumşaldılır və çənbər şəklində əyilir. Sonra ucları bir-birinə bərkidilərək çənbər şəklində salınır. Toxunmuş toru çənbərə bərkitmək üçün ikinci bir çənbər də hazırlanır. Sonuncunun eni 1,5-2,5 santimetr olmalıdır. Diametri isə ələyin sağanağından azacıq böyük olmalıdır ki, sağanaq onun içərisinə güclə girsin. Hər iki çənbər və tor hazır olduqdan sonra sonra toru böyük çənbərin bir tərəfinə qoyub balaca çənbəri onun üstündən geyindirirlər. Tor iki çənbərin arasında qalır. Çənbərin biri digərini elə kip geyindirilməlidir ki, tor sürüşüb onların arasından çıxmasın.

Ələyin adına ən qədim abidələrimizdən biri olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının “Müqəddimə”sində rast gəlinir. Dədə Qorqud qarılının dörd dürlü olduğunu söyləyib, onların açıqlamalarını verərkən deyir:

-Neyleyim? Bu yıxılacaq evdə un yox, ələk yox. Dəvə dəyirmədən gəlmədi-deyər (Kitabi:1978,18). Cümlədən tam aydın olur ki, dastanda adı çəkilən ələk məhz bu gün işlətdiyimiz ələyin eynidir. Onun adının unla bir yerdə çəkilməyi də bu fikri təsdiqləyir. Cümlənin açımı belədir: evdə nə un var, nə də onu ələmək üçün ələk.

Yuxarıdakı cümlədən aydın görünür ki, “Dədə Qorqud” dövründən indiyə qədər ələyin adı da dəyişməmişdir.

XI yüzillikdə yaşamış ensiklopediyaçı türk alimi Mahmud Kaşğarının “Divan”ında da ələyin adı çəkilmişdir. M.Kaşğari bu sözü əskü şəklində yazmış, ona ələk, xəlbir kimi açıqlama vermişdir (Kaşğari: 2006. I c, 187). M.Kaşğari əksər sözlərin oğuzca, qırpaqca, yaxud arguca olduğunu yazsa da, əskü sözünün hansı türkcədən götürüldüyünü yazmamışdır. “Kitabi-Dədə Qorqud”un oğuzca yazıldığını və orada bu sözün ələk şəklində olduğunu nəzərə alıb deyə bilərik ki, əskü sözü ələyin hansısa başqa bir türkcədəki adıdır. “Divan”dakı ələmək (əlgə), ələnmək (əlgəl), özü üçün ələmək (əlgən), ələməklə yardımlaşmaq və yarışmaq (əlgəş), ələtmək, ələtdirmək (əlgət) sözlərinin hamısı əl kökündən yaranmışdır ki, bu da ələyin hazırkı adına çox uyğundur (Kaşğari: 2006, IV c, 172-173). Ələk sözü də əl kökünə lək sözdüzəldici şəkilçisi artırılmaqla yaranmışdır. Bu zaman əl kökündəki l samiti düşmüşdür. Qırğız türkləri də ələk sözünü oğuzlarda olduğu kimi, ələk şəklində işlədirlər. Anadoluda da ələk Azərbaycandakının eynidir. Onlar da un ələdikləri bu əşyaya ələk deyirlər.

Ələk ən qədim formasını və funksiyasını, hətta hazırlanma qaydasını indi də saxlamışdır. Ondan bütün türklər demək olar ki, indi də istifadə edirlər. Tarixi qaynaqlarda rast gəlinən bilgilərdən belə təsəvvür yaranır ki, neçə min illər boyu türk xalqının yol yoldaşı olmuş ələklər formasını o qədər də dəyişməmişdir.

Ələkdən yalnız çörək bişiriləcək unu ələmək üçün istifadə olunmur. Əriştə kəsəndə, umac ovanda, xəngəl bişirəndə, cürbəcür şirniyyatlar və s. hazırlayanda da unu mütləq ələmək lazım gəlir. Ona görə bu gün Azərbaycanda ələksiz ev tapmaq çətindir.

Çörəkbişirmədə istifadə olunan ikinci ağac əşya tabaqdır. Tabağı daha çox ağacın içini oymaqla düzəldirlər. Əvvəlcə ağacın dörd tərəfini yastı və hamar kəsirlər, sonra onun kəllə, yan və alt tərəflərini bütöv saxlayıb, yalnız üst tərəfindən başlayaraq içini oyurlar. İçi tamam oyulub çıxarıldıqdan sonra onu yaxşı-yaxşı hamarlayırlar və ondan xəmir yoğurmaq üçün istifadə edirlər. Ələnmiş unu tabağa töküüb orada yoğururlar. Çörəyin növündən asılı olaraq xəmiri ya tabaqda saxlayıb acıdırlar, ya da yoğuran kimi kündələyib çörək bişirirlər. Xəmiri acıtmaq üçün ona balatı qatırlar. Balatıya ayrı-ayrı yerlərdə acıtma, acı xəmrə və s. də deyirlər.

Xəmiri acıtmaq istədikdə tabağın üstünü dəsmalla örtüb, qalın əşyalarla, döşəkcə, balınc, yorğan və s.-lə basdırırlar ki, isti olsun.

Tabaqdan yalnız xəmir yoğurmaq üçün istifadə etmirlər. Bişirilmiş çörəyi də tabaqda saxlayırlar. Tabağa yığılıb üstü parçayla, dəsmalla örtülmüş çörək uzun müddət xarab olmur.

Çörək bişirərkən yaxud digər məhsullar hazırlayarkən xəmiri kündə-kündə kəsmək lazım gəlir. Bu zaman ərsindən istifadə edilir. Ərsin də əvvəllər ağacdan hazırlanmışdır. Bu məqsədlə seçilmiş ağacdan 0,5-1,0 sm qalınlığında taxta hazırlanır. Həmin taxta 10-15 sm enində və 20-25 sm uzunluğunda kəsilir. Onun bir tərəfi bıçaq kimi itilənir, buna ərsinin ağzı deyilir. Ağzın əks tərəfində əllə tutmaq üçün taxtanın özündən qulp düzəldilir.

Ağac ərsindən çörəkbişirmədə bu gün də istifadə olunur. Lakin bəzi bölgələrdə ağacı metal əvəzləmişdir.

Çörəkbişirmədə istifadə edilən ağac əşyalardan biri də oxlovdur. Oxlovdan kündəni yaymaq üçün istifadə olunur. Kündəni yuxa, fətir, fəsəli, lavaş kimi çörək növlərini bişirəndə, əriştə və xəngəl kəsəndə mütləq yaymaq lazım gəlir.

Oxlovlar iki cür olur. Hər iki ucu sivri, ortası yoğun, yaxud bir ucu yoğun, digər ucu sivri.

hündürlüyü orta hesabla 15-20 sm olur. Duvağın üstündə əvvəlcə xəmiri kündələyirlər. Əgər xamralı və lavaş

Oxlov sözünə Anadoluda yazılmış ən qədim türkçə kitablarda rast gəlinir. B.Ögəl yazır: “Oklağı ve oklağaç dedikləri ağaçtır ki, anınla yufka yazarlar” (Ögel, 1991, IV c, 288). B.Ögəl oklağacı oklava ağac kimi izah etmişdir ki, bu da onun haqqında danışdığı əşyanın məhz bizim bu gün oxlov dediyimizin eyni olduğunu göstərir.

Çörəkbişirmədə işlədilən ağac əşyalardan biri də duvaqdır. Duvağı da ya bütöv taxtadan dəyirmi kəsməklə hazırlayırlar, ya da bir neçə taxtanı bir-birinə bitişdirdikdən sonra onu dəyirmi kəsirlər. Duvağın hazırlandığı taxtanın qalınlığı təxminən 20 mm, diametri 50-70 sm arasında dəyişir. Duvağa taxtadan iki ayaq qoyurlar. Ayaqların

bişiriləcəksə, onda bütün xəmiri kündələyib bir yerə yığır və üstünü örtürlər. Sonra bir ucdan bişirirlər. Bişmiş çörəyi isti-isti tabağa yığmaq olmaz. Onu soyuyandan sonra tabağa yığırlar.

Duvaq haqqında B.Ögəl belə bir bilgi vermişdir: “Yastığaç” bir “xəmir taxtası” olub, əslində ayaqları qısa və ya ayaqları olmayan masadır. Dik vəziyyətdə qoyulmuş, iki taxta üzərinə yerləşdirilmişdir” (Ögel: 1991, III c, 267). Bu qısa təsvirdən aydın görünür ki, söhbət duvaqdan gedir.

Anadoluda yuxa yaymaq üçün istifadə olunan “hamur ve yufka tahtası” da bizim duvaq dediyimiz əşyadan başqa bir şey deyil. Bununla belə həmin bu taxtaları “süfrə və yemək masası” da adlandırmışlar. XI yüzillikdə Səlcuqların zamanında Orta Asiya türkləri həmin xəmir taxtalarını “yası yığaç”, yəni yastı ağaç adlandırdılar.

Bəzən də ona “yasğaç” deyirdilər. Anadolunun bir çox kəndlərində “yasdığaç, yassıağaç, yastaç, yastağaç, yastıaç, yastıağacı, yastıağaç, yastıkaç, yastıngaç” kimi ifadələr də işlədirdilər (Ögel: 1991. III c, 273).

Yuxa, fətir, fəsəli bişirəndə, əriştə və xəngəl kəsəndə kündələri oxlovla yayırlar. Məhz buna görə duvağa yayqı da deyirlər. Yuxa, fətir, fəsəlini soyuduqdan sonra duvağın üstünə yığıb dəsmalla örtürlər.

Çörək sacda, təndirdə və kürədə bişirilir. Yuxa, fətir və fəsəlini yalnız sacda, qalan çörəkləri isə hər üçündə bişirmək olur. Sacda bişirilən çörəyi hərləmək, çevirmək və altına baxmaq üçün oxlovdan istifadə edilir. Təndirdə bütün

bu işlər əllə və qarmaqla yerinə yetirilir. Kürədə çörək bişirərkən taxta kürəkdən istifadə olunur. Taxta kürəklə kündələr kürəyə düzülür, bişib-bişmədiyi yoxlanılır və hazır çörək oradan çıxarılır.

Azərbaycanın Gədəbəy, Tovuz, Qazax, Daşkəsən, Kəlbəcər, Laçın, Şəmkir kimi dağlıq bölgələrində çörək sacda və daha çox kürədə bişirilir. Bu bölgələrdə təndir çox da yayılmamışdır. Kürə sözü yer kürəsinə oxşadığına görə qoyulmuş addır. Kürə doğrudan da yer kürəsinə oxşayır. Yerdən təxminən bir metr hündürlüyündə daşdan hörülür, üstünə odadavamlı kərpic düzülür. Sonra odadavamlı kərpiclə künbəz şəklində üstü bağlanır. Bu da göyü xatırladır. Kürə yer kürəsinin balaca bir formasına oxşayır. Kürəklə çörəyi kürənin içinə düzür, bişib-bişmədiyini yoxlayır və bişdikdən sonra oradan çıxarırlar.

Kürək bütöv taxtadan hazırlanır. Təxminən 1,5 m sapı, çörəyi qoymaq və götürmək üçün təxminən 20x30 sm ölçüsündə ağzı olur. Kürək olmadan kürədə çörək bişirmək mümkün deyil. Kürədə çörəyi kürəklə bişirmək isə həm rahat, həm də təhlükəsizdir.

Kürəyin adına tarixi qaynaqlarda da rast gəlinir. Mahmud Kaşğarının “Divan”ında rast gəlinən yerküç kürəyin adlarından biridir. Bunu onunla bağlı verilmiş izah da aydın göstərir: “Yerküç-qılnc kimi taxtadan hazırlanmış uzun və enli bir ağac parçasıdır. Kürədəki çörəyi çevirmək üçün istifadə olunur” (Kaşğari: 2006. I c, 442). Azərbaycanda səngək kürəsində çörəkbişirmə prosesində atəşkeş, ağac dəstəklə süpürgə, kürək, kulufcun, gərməşan və qarmaqdan istifadə edilir (Azərbaycan etnoqrafiyası: 2007. II c, 233).

Yuxarıda deyilənlər göstərir ki, Azərbaycanda çox qədim dövrlərdən kürədə çörək bişirilmiş və bu zaman kürəklərdən istifadə edilmişdir.

Çörəkbişirmədə işlədilən əşyaların hazırlanması üçün daha çox cökədən, fıstıqdan istifadə olunmuşdur. Bu zaman həmin ağacların tərkibində müxtəlif yağların və qətranların olmaması, çörəyə pis iy və dadın çıxması nəzərə alınmışdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan etnoqrafiyası. Üç cildə. II cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, 384 səh.

Bahaeddin Ögel. Türk kültür tarihine giriş. Cilt IV. Ankara 1991, 456 səh.

Bahaeddin Ögel. Türk kültür tarihine giriş. Cilt III. Ankara 1991, 376 səh.

Kaşğari Mahmud. “Divanü lüğat-it-türk”. Dörd cildə. I cild, Bakı, “Ozan”, 2006, 512 səh.

Kaşğari Mahmud. “Divanü lüğat-it-türk”. Dörd cildə. IV cild (indeks), Bakı, “Ozan”, 2006, 752 səh.

Kitabi-Dədə Qorqud (Tərtib edəni Həmid Araslı). “Gənclik”. Bakı 1978, 184 səh.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

ƏHMƏDİ YƏSƏVİ UNIVERSİTETİNİN TÜRKİYƏ QAZAXİSTAN MÜNƏSİBƏTLƏRİNDƏ ROLU

THE ROLE OF AHMET YASSAWI UNIVERSITY IN TURKEY-KAZAKHSTAN RELATIONS

Dissertant Aygün Soltanzadə

Bakı Dövlət Universiteti, Tarix Fakültəsi, ORCID NO: 0000-0001-6647-8478

Xülasə

1990-cı illərdən başlayaraq Almatıda Türkiyə ilə Qazaxıstan arasındakı təhsil sahəsində münasibətlərin inkişaf etdirilməsi və əməkdaşlığı nəzərdə tutan razılaşmalar edilmişdir. 1992-ci ildə Təhsil Nazirləri arasında anlaşma memorandumu imzalanmışdır. Qazaxıstan dövlətinin təhsil nazirliyi ilə 1997-ci ildə təhsil və elm sahəsində əməkdaşlıq protokolu imzalanmışdır. Razılaşmalarda verilən qərarların yerinə yetirilməsi, yerinə yetirilərkən yaranan problemlərin həll olunması ilə bağlı daimi komissiyalar qurulmuşdur. Təhsil və mədəniyyət sahəsində isə, Türkiyə - Qazaxıstan əlaqələri Türk-Qazax Universiteti olan Əhməd Yəsəvi Universitetinin açılmasıyla zirvəyə çatmışdır. Bu Universitet 1991-ci ildə yaranmışdı və Qazaxıstan ilə Türkiyə arasındakı razılaşmaya əsasən bu universitet gənc türkdilli ölkələr olan Türkdüstandan yüksək ixtisaslı alimlər hazırlayır. Bu universitet beynəlxalq bir ali təhsil müəssisəsi statusunu qəbul edən ilk universitetdir. Qazaxıstan və Türkiyə 31 oktyabr 1992-ci il tarixində universitetin Xoca Əhməd Yəsəvi Beynəlxalq Qazax-Türk Universitetinə çevrilməsinə dair Saziş imzaladılar. Müasir təhsil və tədqiqat sahəsində türkdilli dövlətlər və icmalar arasında lider olmaqdadır. Türkdüstan şəhərində olan Əhməd Yəsəvi Beynəlxalq Qazaxıstan-Türkiyə Universitetini inkişaf etdirməyi davam etməkdədir. 2011-ci ilin statistikasına əsasən Əhməd Yəsəvi Universitetində 11 fakültə və 1 məktəbdə 20.000 tələbədən 2600-ü Türkiyədən, 700-ü Qazaxıstan olmaqla qalanı türk dövlətləri və cəmiyyətlərindən idi. Yenə bununla birlikdə Türkiyəyə təhsil məqsədli qazaxıstanlı şagirdlərinin gəlməsi və Türk universitetlərində təhsil almalarının təmin edilir. 25 illik mədəni hərəkətilik, tələbə mübadiləsi və elmi araşdırmalar iki ölkəni bir-birinə daha da yaxınlaşdırır. Qazaxıstan ziyarətində Prezident Ərdoğana Qazaxıstandakı Əhməd Yəsəvi Universitetində təşkil edilən tədbirdə fəxri professorluq verilmişdir. Nursultan Nazarbayev də bu tədbirə qatılmışdı. Ərdoğan tədbirdəki çıxışında, Prezident olaraq Qazaxıstana ilk səfəri zamanı Əhməd Yəsəvi Universitetində olmaqdan məmnun olduğunu bildirdi. Türk dili və mədəniyyətinin inkişafına və zənginləşməsinə böyük töhfələr verən, böyük fikir və qəlb sahibi olan Əhməd Yəsəvinin onun ziyarətini daha mənalı etdiyini söylədi. Türkiyənin Qazaxıstanda Yaygın Peşə Təhsil Mərkəzi var. Türkiyə tərəfindən açılan bu mərkəz 1996-cı il 26 fevral Çimkənd əyalətinin Kentau şəhərində Əhməd Yəsəvi Universiteti kimi həvalə edilən binada fəaliyyətini davam etdirir. 2009-2010-cu illərdə Çimkənd Yaygın Peşə Təhsil Mərkəzində 1156 qız və 737 oğlan olmaqla 1893 insana müxtəlif səviyyələrdə Kurs qabiliyyəti verilmişdir. 2018-2019-cu illərdə Əhməd Yəsəvi Beynəlxalq Qazax-Türk Universitetində 71 doktor, 282 elmlər namizədi, 67 fəlsəfə doktoru, 5%-i Türkiyədən və digər ölkələrdən gələn xarici müəllimlər olub.

Açar Sözlər: Qazaxıstan, Türkiyə, Əhməd-Yəsəvi Universiteti

ABSTRACT

25 years of cultural activism, student exchanges and scientific research bring the two countries closer together. Turkey-Kazakhstan relations, which have gained a good momentum, reached their peak with the opening of Ahmed Yesevi University, a Turkish-Kazakh university. Since the 1990s, agreements have been reached in Almaty to develop relations and cooperate in the field of education between the two countries. In 1992, a memorandum of understanding was signed between the Ministers of Education. Education relations In 1997, a protocol on cooperation in the field of education and science was signed with the Ministry of Education of Kazakhstan. Standing commissions have been set up to implement the decisions made in the agreements and to resolve problems arising during the implementation. However, Kazakh students come to Turkey for educational purposes and study at Turkish universities. Kazakhstan and Turkey signed the Agreement on the reform of the university into Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University On October 31,

1992. The legation is to become a leader among Turkic-speaking states and communities in the sphere of modern education and research.

Keywords: Kazakhstan, Turkey, Akhmet Yassawi University

GİRİŞ

Qazaxıstanda açılan Əhməd Yəsəvi Universiteti təhsil və mədəni əlaqələrində rol oynayan faktorlardan biri olub, iki ölkə arasındakı əlaqələrin inkişafında Türkiyə və Qazaxıstan ictimaiyyətinin müsbət təsəvvürlərini artırmışdı.

Təhsilin mədəni dəyərlərə verdiyi töhfəyə əsaslanaraq Qazaxıstanın Türküstan şəhərində yerləşən Xoca Əhməd Yəsəvi Universitetinin iki ölkə arasındakı əlaqələrə verdiyi töhfəni qeyd etmək vacibdir. Bu universitetin mövcudluğu iki ölkə arasındakı münasibətlərdə təhsil sahəsində olsa da, daha geniş bir baxımdan mədəni əlaqələrin inkişafında rolu böyükdür. Çünki bu universitetdə təhsil alan türk və qazax tələbələri hər iki ölkənin mədəniyyətini və dilini öyrənir və ətrafdakılara bunu izah edir və məzun olduqdan sonra ölkənin rəhbərliyində lider mövqə tutması mədəni əlaqələrin inkişafında çox təsirli olur. [1]

1991-ci il 1 may iki ölkə arasında "Təhsil, Elm, Mədəniyyət və İdman sahələrində əməkdaşlıq" imzalandı. [6, s.118]

Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayevin 6 iyun 1991-ci il tarixli qərarı ilə universitetin təməli Türkistan Dövlət Universiteti olaraq atıldı və universitetin əsas vəzifəsi "Orta Asiyanın tarixi elmi və mədəni mərkəzi olan Türkistan şəhərini inkişaf etdirmək" olaraq təyin edildi. Türkiyə və Qazaxıstanın imzaladığı beynəlxalq müqavilələrlə 31 oktyabr 1992-ci ildə qurulmuşdur və Türk dünyasının muxtar statusuna sahib, ilk orta qədr dövlət universitetidir. [2]

1993-cü il Türkiyədə Əhməd Yəsəvi ili qeyd olundu. [6, s.119]

METOD

Əhməd Yəsəvi Universitetinin Türkiyə və Qazaxıstan münasibətlərinə verdiyi töhfələri araşdırarkən müqayisəli təhlil, məlumatların analizi və sintezinin ikinci metodlarından istifadə daxildir. Bundan əlavə, bu işdə keyfiyyət metodlarından, o cümlədən məzmun təhlili, sənəd təhlilindən istifadə edilmişdir.

Mövzunun öyrənilmə dərəcəsi

Bu tədqiqatda Əhməd Yəsəvi universiteti haqqında bir sıra müəlliflərin yazdıqlarından istifadə olunmuşdu. Serdar Yılmaz (2017) tərəfindən yazılmış "Kazakistan-Türkiye Ekonomik ve Kültürel İlişkileri: Vaatler ve Gerçekler" tədqiqatında Türkiyə-Qazaxıstan arasındakı mədəni əlaqələrdən və bu əlaqələrin inkişafında Əhməd Yəsəvinin rolu və onun tarixi keçmişi haqqında məlumatlar verilmişdi. Prof. Dr. Abdulvəhap Kara (2017) Kazakistan Cumhuriyeti adlı tədqiqatında Əhməd Yəsəvi universitetinin təhsil sahəsindəki 1991-ci il əməkdaşlığının əsasında qurulduğunu və münasibətlərə verdiyi töhfələri önə çıxarmışdı. Mustafa Bıyıklı (2018) tədqiqatında 2009-cu il Əhməd Yəsəvi Beynəlxalq Türk-Qazax Universitetinin fəaliyyətinə dair müqaviləsindən bəhs etmişdir.

Tədqiqatın Elmi Yeniliyi

Əhməd Yəsəvi Universiteti haqqında fərqli dövrlərə aid çoxlu sayda əsərlər və elmi işlər mövcuddur. Tədqiqatın elmi yeniliyi ilk öncə müasir mərhələdə Əhməd Yəsəvi Universitetini araşdırmaq və bu universitetin iki ölkə arasındakı münasibətlərə nə dərəcədə təsir etdiyini öyrənmək ilə əlaqədardır.

Tədqiqat

Türkiyə - Qazaxıstan əlaqələri Türk-Qazax Universiteti olan Əhməd Yəsəvi Universitetinin 1991-ci ildə açılması ilə Türkiyədən yüksək ixtisaslı alimlər hazırlayaraq geniş töhfə vermişdir. Bu universitet beynəlxalq bir ali təhsil müəssisəsi statusunu qəbul edən ilk universitetdir.

Universitet qurulduğu zaman kiçik bir yaşayış yeri olan Yesi, iki yüz mindən çox əhalisi olan Türkiyə şəhərinə çevrildi. Türkiyə hər zaman Universitetə böyük əhəmiyyət vermişdir. Öncəki prezidentlər Turqut Özal və Süleyman Dəmirəl də iki ölkə arasındakı münasibətlərə əhəmiyyət verirdilər. Hazırda Rəcəb Tayyib Ərdoğan da iki ölkə arasındakı münasibətlərə və bu universitetə böyük əhəmiyyət və dəyər verir. [3]

1996-cı ildən bəri Ahmet Yesevi Universiteti tərəfindən nəşr olunan Bilig Dergisi, 7-ci sayından bu yana beynəlxalq standartlarda hakim jurnalına çevrildi. Bilig, Türk dünyası tarixinin ictimai elmlər sahəsində irəli sürdükleri və mövcud problemlərə yanaşmalarını və məqalələri, layihələri maraqlı olanlara çatdırmaq, Türk dövlətləri və cəmiyyətinin mədəni inteqrasiyasına, iqtisadi tanışlığına və yaxınlaşmasına kömək etmək məqsədi ilə nəşr olunan beynəlxalq standartlarda ilk hakim jurnaldır. Jurnalın dili türkcədir, lakin əsərlərdə rus və ingilis dillərində xülasələr var. [8, s.7]

Yəsəvi Universitetinin elmi səviyyəsinə və vəzifəsinə yaraşan ən yüksək səviyyədə. Universitetin akademik jurnalı 'Bilig', illərdir bütün akademiklər tərəfindən təqdir edilən beynəlxalq səviyyədə sayılan bir jurnaldır. [3]

Universitetin mərkəzi kampusu Cənubi Qazaxıstanın Türkiyə şəhərində qurulmuşdur. Mərkəzi şəhərcikdən başqa Türkiyə və Kentav şəhərlərində də tədris binaları mövcuddur. Universitetin mərkəzi şəhərciyində tədris binaları, 3 tələbə yataqxanası, kitabxana, otel, yemək salonu, sağlamlıq mərkəzi, akademik və inzibati işçilər üçün 80 yaşayış yeri, mədəniyyət mərkəzləri və rektorluq binaları var. [2]

Mərkəzi şəhərcikdə bölgə insanlarına, xüsusən Türkiyəyə xidmət göstərən Tibb Fakültəsi Xəstəxanası və ən son texnoloji avadanlıqlarla təchiz olunmuş 100 çarpayılıq Tibb Fakültəsi Xəstəxanası 1 dekabr 2008-ci ildə istifadəyə verildi. Qəyyumlar Şurası fəaliyyətlərini Ankaradakı binasında davam etdirir. Eyni şəkildə, Türk Onlayn Təhsil Proqramları ilə Türkiyə (TÜRTEP) vahidlərinin koordinasiyası Ankarada həyata keçirilir. Əhməd Yəsəvi Universitetində, 2013-2014 akademik ili nominalı 11 fakültə ilə 14 fərqli ölkədən və 15 cəmiyyətdən, başda Türkiyə və Qazaxıstan olmaq üzrə 15 min xarici tələbəni bir məktəbdə və 900-dən çox akademik personala xidmət göstərir. [2]

Universitetdə təhsil

Universitet təhsil və tədqiqat fəaliyyətlərini Qazaxıstanın Türkiyə şəhərində yerləşən əsas şəhərciyində formal, açıq (xarici) və məsafədən (onlayn) olaraq həyata keçirir. Universitetdə təhsil dili qazax və türk dilləridir. Bəzi şöələrdə təhsil müəyyən olunmuş nisbətdə rus və ingilis dillərində aparılır. Universitetdə Türk və digər Türk Cümhuriyyətlərindən, başda Türkiyə və Qazaxıstandan olan tələbələr təhsil alır. Proqramın təhsil dilini bilməyən şagirdlərə bir illik hazırlıq təhsili verilir. Bu məqsədlə Türk tələbələrinə qazax və rus dilləri, Türk dünyasından gələn tələbələrə qazax və türk dilləri tədris olunur. Türkiyə Respublikası tələbələrindən bir il hazırlıq dərslərini oxuyaraq müvəffəq olmaları tələb olunur. Hazırlıq sinifində uğurlu olmayan tələbələr universitetdən xaric olunurlar. Hazırlıq sinfi xaricində yuxarı sinifdə müvəffəq olmayan şagirdlər təhsillərini pulsuz davam etdirirlər, ancaq təqaüd hüquqlarını itirirlər. Əlavə olaraq, tələbələrin təqaüdləri dövrün sonunda ortalama ballarına görə davam edir və ya dayandırılır. Universitetdə rəsmi təhsil pulsuz və təqaüd (qrant), ödəniş (kvota) ilə təmin edilir və ödənilir. Tələbələrin təqaüdləri, dövr sonu ortalamalarına görə davam edir və ya sona çatır. Türkiyəli şagirdlər üçün təhsil pulsuzdur. Qazaxıstan Respublikası xaricindən qəbul edilən pulsuz və təqaüdü rəsmi təhsil tələbələri, qaydalarda göstərilən şərtləri yerinə yetirmədikləri təqdirdə təqaüd hüquqlarını itirirlər, lakin təhsil haqqını ödəmirlər. Türkiyə Cümhuriyyəti vətəndaşları üçün ildə bir dəfə daxil olmaqla nəqliyyat xərclərini dəstəkləmək üçün birdəfəlik bir yardım təmin edilir, yaşayış və şəxsi xərclər onlar tərəfindən qarşılır. [2]

Türkiyədən gələn tələbələrin, qəbul və yerləşdirmə prosesi, əlaqədar şöələr üçün təyin olunmuş Ölçmə, Seçim və Yerləşdirmə Mərkəzi (ÖSYM) tərəfindən mərkəz tərəfindən edilən testə görə həyata keçirilir. [2]

Ankara TÜRTEP tədris mərkəzi tərəfindən 7000 şagird 23 ixtisas üzrə distant təhsil alır. Universitet daxilində 4 elmi tədqiqat mərkəzi və Avrasiya Araşdırmalar İnstitutu, 7 tədqiqat laboratoriyası və 70 tədqiqat bölməsi var. [3]

Avrasiya Araşdırmalar İnstitutu

Universitet böyük bir tələbatı qarşılayan başqa bir müəssisə yaradıb. Avrasiya Araşdırmalar İnstitutu Beynəlxalq Türk-Qazax Ahmet Yesevi Universitetinin nəzdində 1 Avqust 2014-cü il tarixindən etibarən qurulan Almatı mərkəzli bu təşkilatının başında Dos. Dr. Vakur Sumer var. İnstitut Qazaxıstan və Orta Asiyada iqtisadiyyat, enerji, maliyyə, siyasət və mədəni məsələlər və bütün Avrasiya coğrafiyası başda olmaqla, bir çox sahələrdə müxtəlif mövzularda ingilis, türk, qazax və rus dillərində akademik tədqiqatlar yayımlayır, Orta Asiya bölgəsi ilə əlaqəli əhəmiyyətli mövzularda İngilis və Türk nəşrlərinin artmasına kömək edir. [3]

İnstitutun akademik nəşrləri arasında ildə iki dəfə nəşr olunan beynəlxalq hakim 'Avrasiya Araşdırmaları Jurnalı' elmi jurnalı, gündəmi yaxından izləyən aylıq Asya Avropa jurnalı və hər həftə çıxan e-bülleten elektron bülleteni yer alır.

İnstitut beynəlxalq düşüncə mərkəzi indekslərinə, xüsusən də 'Qlobal Düşüncə Tankları İndeksində' daxil edildi və bu illər ərzində zirvələrə qalxdı, hər iki ölkənin elmi üçün həqiqətən qürurverici bir vəziyyət yarandı. Fəaliyyəti Avrasiya seminarları, görüşləri, seminarları və simpoziumlarını əhatə edir. [3]

Türkiyə və Qazaxıstanın rəsmi görüşlərində Əhməd Yəsevi Universiteti

Türkiyə və Qazaxıstan Milli Təhsil Nazirləri arasında 22 Oktyabr 2009-cu il Ankara Zirvəsində Əhməd Yəsevi Beynəlxalq Türk-Qazax Universitetin fəaliyyətinə dair müqavilə imzalanmışdır. Razılaşma 2012-ci ildə qüvvəyə mindi. 23 dekabr 2010-cu il "22 oktyabr 2009-cu il Türkiyə Respublikası ilə Qazaxıstan Respublikası arasında Əhməd Yəsevi Beynəlxalq Türk-Qazax Universitetin fəaliyyəti haqqında razılaşmaya dəyişiklik gətirilməsinə dair Protokol" imzalanmışdı. Bu protokol ilə iştirakçı dövlətlər tərəfindən universitetlə əlaqəli hüquq və vəzifələri yenidən nizamlayaraq tez-tez ortaya çıxan inzibati və qanuni problemləri həll etməyə çalışılmışdı. [7, s.55]

2010-cu ildə Nazarbayev, Cümhurbaşkanı Abdullah Gül və Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayev, Qazaxıstanın Akorda Sarayında, heyətlərarası görüşlərdən sonra ortaq bir mətbuat konfransı təşkil etdilər. [5]

Nazarbayev, bu konfransda "Kökləri bir, qardaş olan bir millətlik" dedi və dəvəti qəbul edib Qazaxıstana gəldiyinə görə Prezident Gülə təşəkkür etdi. Hoca Ahmet Yesevi Universiteti ziyarətinə toxunan Nazarbayev, onların bu universitetdə yeni şöbələrini açdığına toxundu. Bu, Qazaxıstan və Türkiyənin təşəbbüsü ilə qurulan vacib bir universitetdir. Bu universitetdə 20 mindən çox tələbə təhsil alır. Burada yalnız qazaxlı və türkiyəli tələbələr deyil, 20-dən çox türk ölkəsindən tələbələr təhsil alır. [5]

2017-ci ildə Qazaxıstanın müstəqilliyinin 26-cı ilində Qazaxıstan və Türkiyə əlaqələrini bilrən, tarix, ədəbiyyat, təhsil və xarici siyasət baxımından təhlil edilmiş və müxtəlif fikirlər bildirilmişdir. Bu bağlamda, Qazaxıstan ilə Türkiyə arasında müxtəlif sahələrdə möhkəmlənmiş münasibətlərdən günümüzə qədər olan dövrdən bəhs olunur; Bu müddətdə təhsil sahəsində qarşılaşılan ekvivalentlik problemləri kimi məsələlərdən bəhs edildi.

Qazaxıstanın müstəqilliyinin 26-cı ildönümünü qeyd etməklə başlayan Hoca Ahmet Yesevi Beynəlxalq Türk-Qazax Universiteti bağlı Avrasiya Araşdırmalar İnstitutu, ümumilikdə Türk Dilli Danışan Dövlətlər və Toppluluklar arasında qurulduğu gündən bu yana, bunun Qazaxıstan arasında iş birliyinin inkişafına töhfə verməyi hədəfləyən bir araşdırma quruluşu olduğunu vurğulayaraq ortaqlar bu bağlamda müzakirə edildi. Çıxışında Türkiyə ilə Qazaxıstan arasındakı münasibətlər tarixi, mövcud vəziyyəti və gələcəyi təhlil etmək üçün təşkil etdiyi panel müzakirə iştirakçlarına təşəkkür edərək sözlərini tamamladı. [4]

Xarici Dillər və Peşəkar Karyera Universitetinin rektoru Prof. Dr. Səbri, Qazaxıstan təhsil sistemindəki son inkişaflardan bəhs etdi və ölkədəki əsas təhsil sisteminin xüsusiyyətlərindən bəhs etdi. İdarəçilər ayrıca Qazaxıstan ilə Türkiyə arasındakı elmi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi adına təhsil sahəsində bir burs verildiyini, iki ölkə arasında imzalanan müqavilələrlə Hoca Ahmet Yesevi Beynəlxalq Türk-Qazaxıstan Universiteti, Xarici Dillər və Professional Karyera Universiteti ilə Türkiyə Akademiyası kimi təşkilatların ikitərəfli elmi əlaqələrin inkişafına öz töhfələrini verdiklərini ifadə etdilər. [4]

Nəticə

Əhməd Yəsəvi Universitetinin diplomlarının bərabərliyi qanunla təmin edilmişdir. Qazaxıstan və eyni bölgədə fəaliyyət göstərən ali təhsil qurumları diplomları və millətlər arasında Türkiyədəki təhsil və onların etibarlılığı sahiblərinə eyni hüquqları təmin etməyə bərabərdir. [2]

Türk-Qazax Ahmet Yesevi Universitetinin nəzdində qurulan Avrasiya Araşdırmalar İnstitutu Avrasiya bölgəsi üzərində işləyən mütəxəssisləri və akademikləri bir araya gətirən bir platforma rolunu oynayır. Bundan əlavə, görüşlər və seminarlarda yeni layihələr və iş imkanları müzakirə olunur. İnstitut, bölgədəki ölkələrin əhəmiyyətli problemlərinin müzakirəsi və yerli və xarici universitetlər, tədqiqat institutları və beynəlxalq təşkilatlarla təşkil edilən görüşlər və seminarlar yolu ilə həll yolları istehsalına dair yeni layihələrə və araşdırmalara ev sahibliyi edir.

Əhməd Yəsəvi Universitetindən 25.000-ə yaxın məzun olan tələbə ölkənin inkişafında vacib rol oynamışdılar. Bu universitetin yalnız Türkiyə və Qazaxıstandan tələbələr qəbul elədiyinə dair və beynəlxalq səviyyədə tanınmadığı irəli sürülürdü. Lakin bu düz deyil. Hal-hazırda 19 ölkədən və 33 Türk Dünyası və qohum (akraba) cəmiyyətdən 10.000 tələbə qazax, türk, rus və ingilis dillərində 54 lisenziya, 30 magistr və 11 doktorantura proqramında təhsillərini davam etdirir. [3]

Universitet 1992-ci ildən bəri böyük bir yol keçmişdir. Universitet son olaraq Qazaxıstanın yeni prezidenti Kasım-Jomart Tokayevin fərmanı ilə 15 yanvar 2020-ci ildə "Milli Universitet" statusuna köçürülmüşdür. [3]

Nəticədə Hoca Əhməd Yəsəvi Beynəlxalq Türk-Qazax Universiteti Türkiyə və Qazaxıstanın arasındakı ortaq bir universitet kimi quruldu və Türk mədəniyyətini və dilini inkişaf etdirmək üçün həm öz ölkələrindən həm də müxtəlif bölgələrdən olan tələbələrə təhsil imkanları təmin edərək ikili münasibətlərin zirvəyə çatmasında mühüm rol oynamışdır.

Ədəbiyyat siyahısı :

1. Serdar Yılmaz. Kazakistan-Türkiye Ekonomik ve Kültürel İlişkileri: Vaatler ve Gerçekler. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Cilt: 6, Sayı: 2, 2017. sayfa: 813-834
2. Ahmet Yesevi Üniversitesi hakkında merak edilenler. <http://www.egitimtercihi.com/universiteler/12906-ahmet-yesevi-universitesi-hakkinda-merak-edilenler.html>
3. Uzaktaki büyük değer: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
<https://www.internethaber.com/uzaktaki-buyuk-deger-hoca-ahmet-yesevi-uluslararasi-turk-kazak-universitesi-2085189y.htm>
4. Kazakistan-Türkiye İlişkileri: Dünü, Bugünü ve Geleceği
<https://eurasian-research.org/21-aralik-2017-tarihinde-hoca-ahmet-yesevi-uluslararasi-turk-kazak-universitesi-avrasya-arastirma-enstitusu-kazakistanin-bagimsizliginin-26-yildonumu-ercevesinde-kazakistan-turkiy/?lang=tr>
5. Türkiye ile Kazakistan'ın kökü tek ve kardeş <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye-ile-kazakistanin-koku-tek-ve-kardes-147990>
6. Prof. Dr. Abdulvahap Kara. Kazakistan Cumhuriyeti. // bağımsızlıklarının 25. yılında türk cumhuriyetleri. türk dünyası belediyeler birliği (tdbb) Yayınları, No: 23. İstanbul, 2017. s.73-133
7. Mustafa Bıyıklı. 25 yıllık tecrübenin ardından türk keneşi bünyesindeki ülkelerde ortak kuruluşlar ilişkiler ve iş birlikleri. // Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 225. ORASAM Raporları Dizisi No: 2. Bişkek 2018. s.61-65
8. Emre Bursa. Türkiye-Kazakistan ilişkileri ve yüksek eğitim politikaları. // Journal of Social Sciences and Humanities. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jssh/issue/35726/396217>

TARIM SEKTÖRÜNÜN REKABET GÜCÜ: AB-TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI

COMPETITIVENESS OF THE AGRICULTURAL SECTOR: EU-TURKEY COMPARISON

Dr. Öğr.Üyesi Serap ÜRÜT SAYGIN

Aksaray Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, ORCID NO: 0000-0002-5098-375X

ÖZET

Nüfus artışıyla birlikte çevre ve insan sağlığı konuları giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Bu noktada tarım sektörü birçok yönden önem kazanan bir sektör olmaktadır. İnsan yaşamının devamı için temel gereksinimleri gidermede hayati konumda olması sektörün önemini gösteren en önemli olgudur. Ayrıca tarım sektörü, ekonomik katkı açısından bakıldığında gerek istihdam yaratma kapasitesi gerekse sanayi sektörüne ara malı sağlaması sonucu ihracata olumlu katkı vermesi ile de önem kazanmaktadır.

Rekabet gücü, bir ülkenin ürettiği bir ürünü rakiplerine göre daha düşük fiyat ve yüksek kalite ile ortaya çıkartabilme becerisi olarak tanımlanabilir. Ülkenin rekabet gücünün varlığından söz edebilmek için, bir ülkenin ürününü dünya fiyatlarından dünya piyasalarında rahatça satabilme olanağına sahip olabilmesi ayrıca uluslararası pazarda etkin bir ihracat payının olması ve bunun da sürdürülebilir olması gerekmektedir. Bir ekonominin rekabet gücünün artması, yaşam standartlarının yükselmesi dolayısıyla refah seviyesinin artması anlamındadır. Bu noktada hem üretim, hem yatırım hem de ticaret alanında artışların sağlanması gerekmektedir.

Türkiye, tarım ürünleri üretimi açısından birçok üründe dünya sıralamasında üst sıralardadır. Ülke ekonomisi için oldukça önemli bir yere sahip olan tarım sektörünün rekabet gücünün ortaya konabilmesi de bu noktada oldukça önemlidir. Sektördeki rekabet edebilirliğimize göre izlenecek politikaların tespit edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türk tarım sektörünün rekabet gücünü ortaya koyabilmektir. Bu doğrultuda, Türk tarım sektörünün rekabet gücü Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırılmıştır. Çalışma 2009-2019 yıllarını kapsamaktadır. Balassa tarafından geliştirilmiş olan açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımı rekabet gücü göstergesi olarak kullanılmıştır. Analiz sonucunda, Türkiye'nin meyve- sebze ürün grubunda yüksek rekabet gücüne sahipken canlı hayvan ürün grubunda ise düşük rekabet gücüne sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türk Tarım Sektörü, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi, Rekabet Gücü.

ABSTRACT

With the increase in population, environmental and human health issues are getting more and more attention. At this point, the agricultural sector is becoming an important sector in many ways. The most important fact that shows the importance of the sector is that it is in a vital position in meeting the basic needs for the continuation of human life. In addition, in terms of economic contribution, the agricultural sector gains importance with its capacity to create employment and its positive contribution to exports as a result of providing intermediate goods to the industrial sector.

Competitiveness can be defined as the ability of a country to produce a product at a lower price and higher quality than its competitors. In order to talk about the competitiveness of the country, it is necessary for a country to have the opportunity to sell easily its product in world markets at world prices, and to have an effective export share in the international market and this must be sustainable. The increase in the competitiveness of an economy means the increase in the welfare level due to the increase in living standards. At this point, increases should be achieved in both production, investment and trade.

Turkey is among the top in the world ranking in terms of agricultural production in many products. At this point, it is very important to reveal the competitiveness of the agricultural sector, which has a very important place for the national economy. The policies to be followed according to our competitiveness in the sector should be determined.

The aim of this study is to reveal the competitiveness of the Turkish agricultural sector. In this respect, the competitiveness of the Turkish agricultural sector has been compared with the European Union countries. The study covers the years 2009-2019. The declared comparative advantage approach developed by Balassa was used as an indicator of competitiveness. In the analysis results, Turkey's fruit and vegetable product groups, while the high competitiveness in the livestock product groups were found to have low competitiveness.

Key words: The Turkish Agricultural Sector, Revealed Comparative Advantage Index, Competitiveness.

GİRİŞ

Ülkelerin temel hedefi refah düzeylerini yükseltebilmektir. Bu noktada ülkelerin üretim ve dış ticaret üzerine verdikleri önem gün geçtikçe artmaktadır. Küreselleşme süreci ile birlikte ülkeler daha rekabetçi bir yapıyı benimsemişlerdir. Uluslararası rekabet gücü için firma, sektör veya ülke bazında karşılaştırmalar söz konusu olmaktadır. Dünya Rekabet Forumu (2020), rekabeti ülkenin yaşam standartlarını uzun vadede artırabilmesi olarak belirtmektedir. Ayrıca, rekabet gücünün kaynağını verimliliğe dayandırmaktadır. Bir ülkenin gelir ve istihdam düzeyini yükseltebilmesi, yaşam kalitesinde sürdürülebilir artışlar yaratabilmesi ve uluslararası piyasalarda etkinliğini artırabilme yeteneği de ülkenin ulusal rekabet gücünü gösterir (Aktan ve Vural, 2004: 18).

Ülkeler, bu rekabetçi süreçte avantaj elde edebilmek için çeşitli gayretler göstermişlerdir. Güçlü oldukları alanlarda avantaj sağlayabilmek ve bunu devam ettirebilmek için sektörlerin rekabet edebilirliği de bu noktada önem kazanmaktadır. Tarım sektörü de bu süreçte oldukça önemli bir sektör olarak dikkat çekmektedir. Tarım sektörü, özellikle artan nüfusun temel ihtiyaç maddelerini karşılaması ile ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında imalat sanayide birçok alt sektöre önemli hammadde kaynağı yaratmaktadır. Bunlara ek olarak gerek istihdamda gerekse ihracatta önemli bir sektör konumuna sahiptir (Çoban vd, 2010: 250).

Türkiye, dışa açılma süreciyle birlikte farklı sektörlerde ön plana çıkmaya çalışmaktadır. 1980 yılında izlemeye başladığı serbestleşme çabalarıyla büyüme yolunda önemli adımlar atmıştır. Her ne kadar bu süreçte tarım sektörünün ekonomideki payı azalsa da önemini korumaya devam etmektedir. 2019 yılında Türkiye'nin tarım sektörünün GSYH'daki payı %6'larda, istihdamdaki payı %20'lerde ve ihracattaki payı ise %6'lar civarındadır (TÜİK). Dışa açılma süreciyle birlikte dış ticaret hacminde artmalar yaşanmıştır. Türkiye'nin en büyük dış ticaret partneri ise AB'dir. AB ülkeleri arasında, dünya ölçeğinde önemli tarım ihracatçıları olan ülkelerden bahsetmek mümkündür. Bu çerçevede çalışmada da özellikle tarım alt sektörlerinin rekabet gücü tespit edilirken bu ülkelerle ile karşılaştırma yapılmıştır. Aşağıda tablo 1'de, AB ülkeleri arasında tarım ihracatında ilk 10 sırada yer alan ülkelerin toplam ihracat ve tarım sektörü ihracat değerleri verilmiştir.

Tablo 1: AB 27 Arasında Tarım İhracatında İlk 10 Ülke ve Türkiye'nin Toplam İhracat ve Tarım Sektörü İhracat Değerleri (2000-2019) (milyar \$)

	2009			2019	
	Toplam İhracat	Tarım İhracatı		Toplam İhracat	Tarım İhracatı
Almanya	1,125	54	Hollanda	577	75
Hollanda	431	50	Almanya	1,493	67
Fransa	464	42	Fransa	556	47
Belçika	371	31	İspanya	337	45
İspanya	223	29	Belçika	445	36
İtalya	406	24	İtalya	532	33
Danimarka	92	16	Polonya	251	28
Polonya	137	13	Danimarka	110	17
İrlanda	117	9	İrlanda	171	13
Avusturya	131	7	Avusturya	171	9
AB-27	4,152	310	AB-27	5,630	428
Türkiye	102	9	Türkiye	180	17

Kaynak: UNCOMTRADE, <https://comtrade.un.org/data/>, (Erişim tarihi: 15.10.2020).

Tablo 1 incelendiğinde, tarımsal ihracatta ön plana çıkan ülkelerin 2009 ve 2019 yıllarında benzer ülkeler olduğu dikkat çekmektedir. Bu ülkeler arasında 2019 yılında 75 milyar dolarlık tarım ihracatıyla Hollanda ilk sırayı almaktadır. Hollanda'yı sırasıyla Almanya, Fransa ve İspanya takip etmektedir. Türkiye'nin 2019 yılı tarım ihracatı ise 17 milyar dolar düzeyindedir. 2019 yılında AB-27'nin tarımsal ihracatı ise 428 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde önemli bir yeri olan tarım sektörünün AB ülkeleri karşısında rekabetçi güce sahip olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu tespit ile ilgili analiz yapılırken Balassa tarafından geliştirilen açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler (RCA) endeksinden faydalanılmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünü takiben ilgili literatüre değinilmiştir. İzleyen kısımda analizde kullanılan yöntem ve veri seti ile bilgiler verilmiştir. Analize ilişkin bulguların ortaya konulmasını takiben sonuç kısmında rekabetçi avantaj ve dezavantaja sahip sektörlerle ilişkin politika önerileri verilmeye çalışılmıştır.

LİTERATÜR

Rekabet gücü son yıllarda üzerinde sıklıkla çalışılan konuların başında gelmektedir. Araştırmacılardan bazıları rekabet gücünü farklı sektörler bazında analiz ederken bazı araştırmacılar da rekabet gücünün belirleyicileri üzerine çalışmışlardır. Çalışmalarda, rekabet gücü tespiti yapılırken genelde Balassa'nın açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksinden yararlanılmıştır. Tarım sektörünün rekabet gücü ile ilgili yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

Fidan (2009) çalışmasında, 1990-2003 dönemi için Türkiye narenciye sektörünün AB-15 karşısındaki rekabet gücünü incelemiştir. Çalışmasında açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksinden yararlanmıştır. Çalışma sonucunda, Türkiye'nin greylift ve limon gibi ürünlerde Yunanistan, Portekiz, İtalya ve İspanya'ya karşı rekabet gücüne sahip olduğu bulunmuştur.

Çoban vd. (2010), Türk tarım sektörünün rekabet gücünü AB ülkeleri ile karşılaştırmışlardır. Çalışmada, açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi ile 1996-2007 yılları arası için analiz yapılmıştır. Analiz sonucunda, Türkiye'nin meyve ve sebze ile şeker ve bal gibi ürünlerde yüksek rekabet gücüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında, canlı hayvan ürünlerinde ise düşük rekabet gücü saptanmıştır.

Bojnec ve Ferto (2014), çalışmalarında 2000-2011 dönemini ele alarak AB ülkelerinin süt ve süt ürünleri sektöründeki rekabet gücünü analiz etmişlerdir. Çalışmada açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, Belçika, Danimarka, Fransa, İrlanda, Hollanda Estonya, Litvanya ve Polonya'nın süt ürünleri sektöründe rekabet gücüne sahip oldukları belirlenmiştir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği pazarı karşısındaki rekabet gücünü Peker (2015), hububat ve baklagil alt sektörü için incelemiştir. Çalışmada açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksinde faydalanılmıştır. Çalışma sonucunda, Türkiye'nin hububat ve baklagil alt sektörüne ait ürünlerden mercimek ve nohutta yüksek rekabet gücüne sahip olduğu bulunmuştur. Diğer yandan ilgili alt sektör ürünleri içinde bulunan kuru fasulye, buğday ve mısır ürünlerinde ise rekabet üstünlüğüne rastlanmamıştır.

2000-2014 yılları için Türkiye'nin tarımsal gıda ürünlerindeki rekabet düzeyini inceleyen Şahin (2016), açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler, açıklanmış simetrik karşılaştırmalı üstünlükler ve ticaret dengesi indeks değerlerini hesaplamıştır. Analiz edilen sektörlerin üretim haritası oluşturulduğu çalışmanın sonucunda, Türkiye'nin tarımsal gıda ürünlerinde rekabet gücünün düşük olduğu tespit edilmiştir.

Bashimov (2017), çalışmasında 2001-2014 dönemi için Türkiye ve Orta Asya ülkelerinin rekabet gücünü tespit etmeye çalışmıştır. Çalışmasında, tarım ve gıda ürünleri sektörü için açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler ve açıklanmış simetrik karşılaştırmalı üstünlükler indeksleri kullanmıştır. Çalışma sonucunda, Türkiye'nin Asya ülkeleri karşısında tarım ve gıda ürünleri sektöründe zayıf bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu bulunmuştur.

Türkiye'nin gıda ve canlı hayvan ürünleri sektöründe rekabet gücünü inceleyen Altay Topçu (2018), çalışmasında açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksi, açıklanmış simetrik karşılaştırmalı üstünlük endeksi ve ticaret dengesi endeksini kullanmıştır. Çalışma sonucunda, Türkiye'nin sebze ve meyve, şeker ve bal gibi ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu saptanmıştır. Canlı hayvan sektöründe ise rekabet gücünün azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Alidou vd. (2017) çalışmalarında, Benin'in iki temel tarımsal ürünlerdeki rekabet gücünün açıklanmış karşılaştırmalı üstünler endeksi ve karşılaştırmalı ihracat performansı endeksi ile tespit etmeye çalışmışlardır. Çalışmada 1964-2014 dönemi ele alınmıştır. Analiz sonucunda, Benin'in Burkina Faso karşısında pamukta rekabet açısından dezavantajlı olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte, incelenen diğer ürün olan kajuda ise Nijerya karşısında Benin'in rekabet avantajına sahip olduğu tespit edilmiştir.

Özdemir ve Köseahyaoğlu (2018) çalışmalarında, Türkiye açısından önemli bazı tarım ürünlerinin rekabet gücünü, Balassa ve Vollrath'ın açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endekslerini kullanarak tespit etmişlerdir. 2001-2016 dönemi için analiz edilen çalışmanın sonucunda, Türkiye'nin incelenen ürünler arasında en güçlü olduğu ürün olarak kuru kayısı ve en zayıf olduğu ürün olarak ise zeytinyağı bulunmuştur.

Güvenç (2019), Türkiye'de sebze alt sektöründe önemli bir yeri olan soğan ürününün rekabet gücünü araştırmıştır. Çalışmada, Türkiye'nin 2012-2014 yıllarında soğanda düşük bir rekabet gücüne sahipken 2015-2016 yıllarında bu düşük rekabet gücünü de kaybettiği sonucuna ulaşmıştır.

Aşık ve Ellibeş (2020), 2009-2013 yılları için, Türkiye'deki narenciye sektörünün AB pazarında etkisini araştırmışlardır. Çalışmada, Balassa ve Vollraht Endeksinden faydalanılmıştır. Analiz sonucunda, incelenen ülkeler arasında İspanya'nın narenciye sektöründe en başarılı ülke olduğu tespit edilmiştir. İspanya'yı bu sektördeki başarısı ile Türkiye'nin takip ettiği sonucun ulaşılmıştır. İncelenen diğer ülkelerde ise rekabet avantajı gözlenmemiştir.

VERİ VE YÖNTEM

Çalışmada, Türk tarım sektörünün rekabet gücü Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırılmıştır. Balassa tarafından geliştirilmiş olan açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımı (RCA) rekabet gücü göstergesi olarak kullanılmıştır. Balassa'nın geliştirmiş olduğu RCA endeksi, bir ülkenin belirli bir ürün açısından gerçekleştirdiği nispi ihracat payının analize konu olan tüm ülkeler açısından gerçekleştirdiği nispi ihracat payına oranını kastetmektedir. RCA endeksi ile ülkelerin mevcut ihracat verilerinden faydalanılır. Bu endeks ile ülkeler arasında bir karşılaştırmalı üstünlüğün olup olmadığı tespit edilir (Aynagöz Çakmak, 2005: 69).

$$RCA_{ij} = \frac{\frac{x_{ij}}{x_{it}}}{\frac{x_{nj}}{x_{nt}}} \quad (1)$$

Denklem 1'de; X ihracatı, i ülkeyi, j malı, t mal gruplarını ve n ülke gruplarını göstermektedir. Bu çalışmada i Türkiye'yi, j gıda ve canlı hayvan ürün grubunda yer alan alt sektörleri, t toplam ihracatı ve n ise karşılaştırma yapılan ülke veya ülke grubunu ifade etmektedir. RCA>1 karşılaştırmalı üstünlüğün varlığından bahsedilir. RCA<1 karşılaştırmalı dezavantaj söz konusudur (Utkulu, 2005: 15). Çalışmada, Türk tarım sektörünün rekabet gücü AB ülkeleri ile karşılaştırılmıştır. Rekabet gücü hesaplamalarında, tarım sektörü analiz edilirken gıda ve canlı hayvan grubu ve alt sektörleri temelinde hesaplama yapılmıştır. Ele alınan sektörler için SITC Rev.3 sınıflamasına göre iki basamaklı veriler kullanılmıştır. SITC Rev.3 sınıflamasında yer alan gıda ve canlı hayvan ürün grubunun kod numaraları ve tanımları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. SITC Rev.3 Sınıflamasına Göre Gıda ve Canlı Hayvan Grubu Alt Sektörleri

Kod	Tanım
00	Canlı Hayvanlar (03 Kodu Hariç)
01	Et ve Et Ürünleri
02	Süt, Süt Ürünleri ve Yumurtalar
03	Balıklar (Deniz Memelileri Hariç), Kabuklular, Yumuşakçalar ve bunların müstehzarları
04	Tahıllar ve Tahıl Ürünleri
05	Meyve ve Sebzeler
06	Şeker, Şeker Ürünleri ve Bal
07	Kahve, Çay, Kakao ve Baharat
08	Hayvanlar İçin Yem Malzemeleri (İşlenmemiş Tahıllar Hariç)
09	Çeşitli Yenilebilir Ürünler (Yağ, Homojenize ürünler, sos, maya vb)

Kaynak: TUİK, www.tuik.gov.tr (10.11.2020).

AB-27 ülkeleri ile Türkiye'ye ait ihracat verileri ise Birleşmiş Milletler veri tabanından alınmıştır (<https://comtrade.un.org/data/>). Çalışma, 2009-2019 yıllarını kapsamaktadır.

BULGULAR

Çalışmanın bu kısmında tarım sektörünün rekabet gücünü belirlemede kullanılan RCA endeks değerlerine yer verilecektir. Türkiye'nin AB ülkeleri karşısında tarım sektörüne ait RCA endeks değerleri Tablo 3'de verilmiştir. RCA endeks değeri eğer 1'den büyük ise ilgili ülkenin incelenen sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu yani rekabetçi avantajı elde ettiğini gösterir. Eğer endeks değeri, 1'den küçük ise o zaman ilgili ülkenin karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu ortaya konulmuş olur.

Aşağıda Tablo 3'de, Türkiye'nin AB ülkeleri karşısında tarım sektörüne ait rekabet edebilirliğini gösteren açıklamış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi değerleri verilmiştir. 2009 yılından 2019 yılına kadarki 11 yıllık periyotta Türkiye'nin tarım sektöründe bir miktar avantajı sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3: AB 27 Ülkelerinin Tarım Sektörü Rekabet Gücü Endeks Değerleri (RCA)

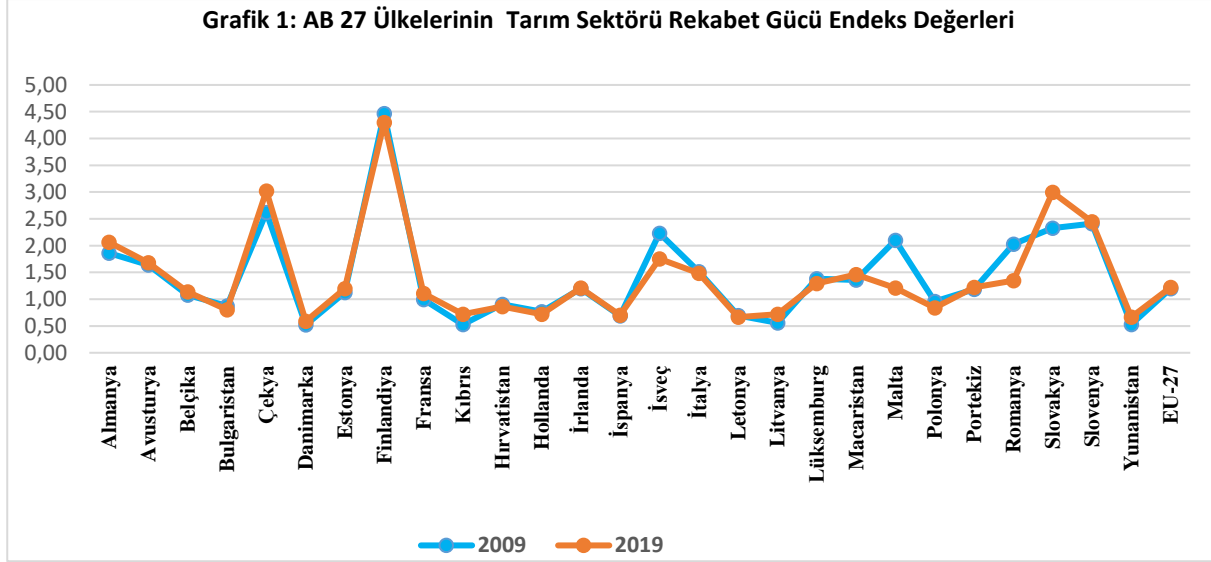
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Almanya	1.86	2.11	2.09	1.85	1.94	2.03	2.20	2.07	2.00	2.05	2.06
Avusturya	1.64	1.80	1.77	1.56	1.65	1.67	1.78	1.66	1.63	1.66	1.68
Belçika	1.08	1.20	1.21	1.07	1.21	1.21	1.22	1.11	1.07	1.10	1.14
Bulgaristan	0.88	0.89	0.98	0.84	0.82	0.91	0.95	0.84	0.90	0.85	0.81
Çekya	2.62	3.15	2.87	2.35	2.53	2.67	2.72	2.66	2.78	2.90	3.02
Danimarka	0.52	0.55	0.57	0.51	0.56	0.58	0.61	0.57	0.53	0.56	0.59
Estonya	1.13	1.20	1.33	1.16	1.17	1.18	1.18	1.19	1.08	1.27	1.20
Finlandiya	4.46	4.27	3.79	3.47	3.78	4.05	4.71	4.42	4.23	4.63	4.30
Fransa	0.99	1.08	1.02	0.95	0.99	1.06	1.12	1.11	1.06	1.06	1.11
Kıbrıs	0.53	0.57	0.57	0.57	0.61	0.95	1.17	0.84	0.79	1.03	0.72
Hırvatistan	0.91	1.08	1.03	0.84	0.98	0.97	0.94	0.85	0.90	0.84	0.87
Hollanda	0.77	0.85	0.73	0.72	0.75	0.74	0.74	0.68	0.68	0.70	0.72
İrlanda	1.20	1.20	1.08	0.96	0.95	0.95	1.13	1.12	0.98	1.13	1.21
İspanya	0.69	0.76	0.80	0.69	0.76	0.78	0.76	0.70	0.69	0.70	0.70
İsveç	2.23	2.36	2.47	2.06	1.93	1.86	1.87	1.63	1.71	1.67	1.75
İtalya	1.52	1.61	1.65	1.49	1.60	1.62	1.60	1.49	1.45	1.44	1.49
Letonya	0.70	0.78	0.91	0.66	0.74	0.79	0.80	0.72	0.68	0.72	0.67
Litvanya	0.56	0.64	0.71	0.58	0.63	0.67	0.69	0.66	0.67	0.75	0.72
Lüksemburg	1.38	1.45	1.50	1.21	1.24	1.12	1.15	1.29	1.25	1.22	1.30
Macaristan	1.36	1.46	1.39	1.15	1.31	1.41	1.51	1.44	1.35	1.43	1.46
Malta	2.10	1.91	2.68	2.03	1.71	1.82	1.43	1.36	1.17	1.20	1.21
Polonya	0.96	1.01	0.99	0.81	0.85	0.90	0.93	0.88	0.83	0.82	0.84
Portekiz	1.19	1.31	1.34	1.22	1.32	1.29	1.34	1.20	1.16	1.16	1.22
Romanya	2.03	1.86	1.79	1.39	1.34	1.42	1.49	1.43	1.42	1.43	1.35
Slovakya	2.33	2.53	2.34	2.04	2.51	2.83	2.95	2.82	2.82	3.03	2.99
Slovenya	2.41	2.85	2.85	2.62	2.73	2.74	2.69	2.50	2.38	2.26	2.45
Yunanistan	0.53	0.59	0.64	0.64	0.70	0.70	0.66	0.57	0.61	0.66	0.67
AB-27	1.20	1.31	1.28	1.14	1.21	1.25	1.30	1.21	1.18	1.20	1.22

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 3 incelendiğinde, Türkiye'nin AB karşısında tarım sektörü RCA katsayısının 2009-2019 yılları arasında 1.20'ler civarında seyrettiği görülmektedir. Bu katsayısı, her ne kadar Türkiye'nin AB karşısında tarım sektöründe rekabet avantajına sahip olduğunu gösterse de, bunun çok güçlü bir avantaj olmadığını belirtmek gerekmektedir. Ancak bu durum ülkelere göre tabii ki farklılaşmaktadır. Grafik 1'de de, Türkiye'nin AB-27

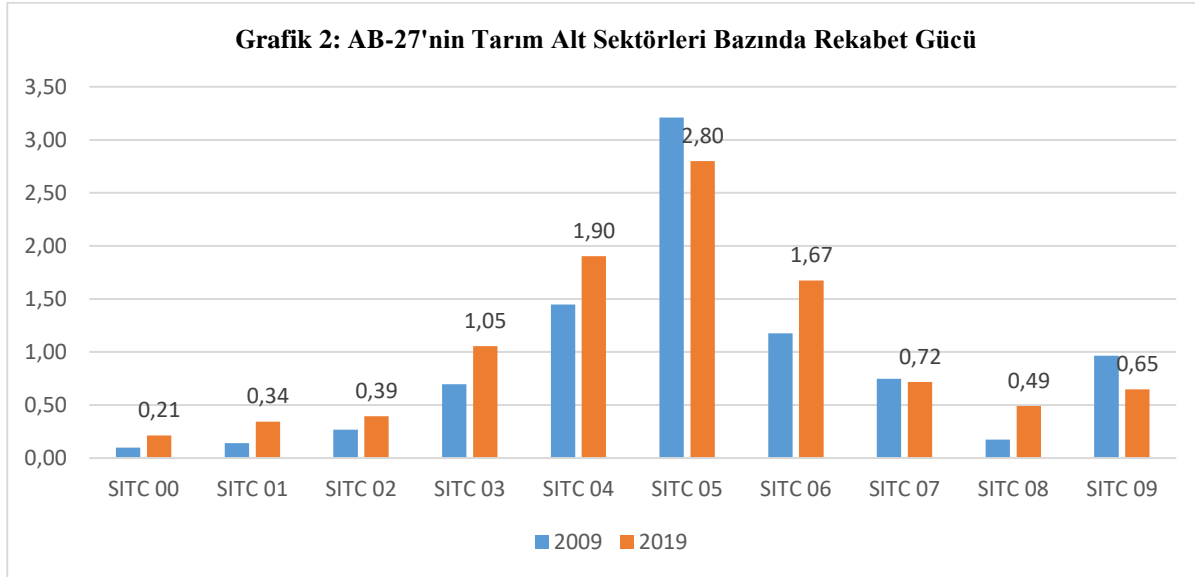
ülkeleri karşısındaki rekabet gücü 2009-2019 yılları kıyaslanarak gösterilmiştir. Grafik 1'e göre, Türkiye'nin Finlandiya, Çekya, Slovakya ve Slovenya gibi bazı ülkeler karşısında güçlü bir rekabetçi avantaja sahip olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte Danimarka, Bulgaristan gibi bazı ülkeler karşısında ise tarım sektörünün dezavantajlı olduğu görülmektedir.

Grafik 1: AB 27 Ülkelerinin Tarım Sektörü Rekabet Gücü Endeks Değerleri

Grafik 2'de, tarım alt sektörleri bazında Türkiye'nin AB-27 ülkeleri karşısında rekabet gücü endeks değerleri verilmiştir. Grafik 2 incelendiğinde, Türkiye'nin AB-27 karşısında bazı tarım alt sektörlerinde ciddi rekabet avantajına sahip olduğu görülürken bazı sektörlerde ise rekabetçi dezavantaj ile karşı karşıya olduğu dikkat çekmektedir.

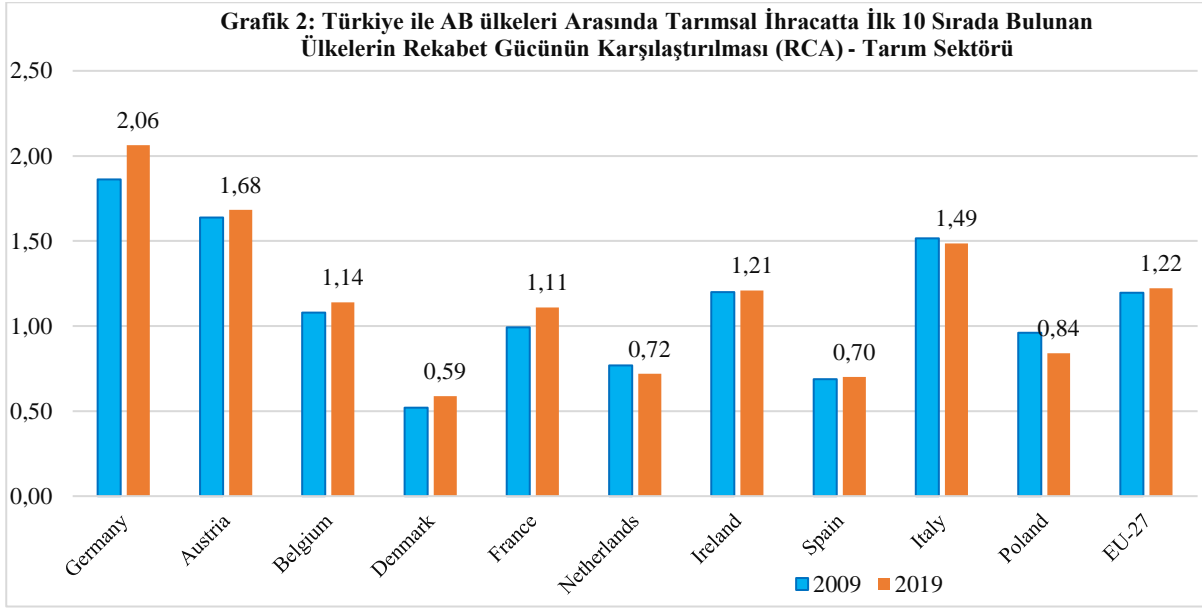
Grafik 2: AB-27'nin Tarım Alt Sektörleri Bazında Rekabet Gücü

Grafik 2'de görüldüğü üzere, Türkiye 2009-2019 dönemi için, Tahıllar ve Tahıl Ürünleri (SITC 04), Meyve ve Sebzeler (SITC 05) ve Şeker, Şeker Ürünleri ve Bal (SITC 06) alt sektörlerinde rekabetçi avantaj elde etmiştir. Canlı Hayvanlar (03 Kodu Hariç) (SITC 00), Et ve Et Ürünleri (SITC 01), Süt, Süt Ürünleri ve Yumurtalar (SITC 02), Balıklar (Deniz Memelileri Hariç), Kabuklular, Yumuşakçalar ve bunların müstehzarları (SITC 03), Kahve, Çay, Kakao ve Baharat (SITC 07), Hayvanlar İçin Yem Malzemeleri

(İşlenmemiş Tahıllar Hariç) (SITC 08), ve Çeşitli Yenilebilir Ürünler (Yağ, Homojenize ürünler, sos, maya vb) (SITC 09) alt sektörlerde ise karşılaştırmalı dezavantaj söz konusudur.

AB ülkeleri için tarım sektörü oldukça önemli bir sektördür. Bu noktada AB ülkeleri arasında tarım ihracatında ön plana çıkan ülkeler ile Türkiye'nin tarım sektörü rekabet karşılaştırması Grafik 2 sunulmaktadır. Grafik 2 incelendiğinde, tarım açısından AB içinde ön plana çıkan ülkeler karşısında Türkiye'nin rekabet avantajının varlığı görülmektedir. Bu ülkeler arasında Almanya, Avusturya ve İtalya sıralanabilir. Bunun yanında Danimarka, İspanya ve Hollanda gibi ülkeler karşısında ise dezavantajlı konumdadır.

Tablo 4’de ise AB ülkeleri arasında tarımsal ihracatta ilk 10 sırada bulunan ülkelerin tarımsal rekabet gücü alt sektörler çerçevesinde verilmiştir. Tablo 4’de görüldüğü gibi, Türkiye, AB’nin güçlü tarım ülkeleri karşısında sebze ve meyve (SITC 05) ürün grubunda oldukça rekabetçi olarak tespit edilmiştir. 2019 yılında, sebze ve meyve (SITC 05) ürün grubunda en güçlü olduğu ülke İrlanda’dır. RCA katsayısı 21.26 olarak saptanmıştır. Almanya karşısında 8.96 Danimarka karşısında 8.12, Avusturya karşısında 6.40 ve Fransa karşısında 3.99 RCA endeks değerleri ile Türkiye’nin bu sektörde oldukça güçlü bir rekabetçi avantaja sahip olduğu görülmüştür. Bu alanda dezavantaj yaşadığı tek ülke olarak ise İspanya bulunmuştur. Türkiye’nin en fazla dezavantajlı olduğu alt sektör ise Canlı Hayvanlar (03 Kodu Hariç) (SITC 00) alt sektörüdür. Bu alanda sadece İtalya karşısında bir rekabetçi avantaj yakalayabildiği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra diğer ülkeler açısından ilgili sektörde rekabetçilik açısından oldukça dezavantajlı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4: AB ülkeleri Arasında Tarımsal İhracatta İlk 10 Sırada Bulunan Ülkelerin Rekabet Gücü (RCA) - Tarım Alt Sektörleri

		Almanya	Avusturya	Belçika	Danimarka	Fransa	Hollanda	İrlanda	İspanya	İtalya	Polonya
SITC 00	2009	0.19	0.21	0.16	0.02	0.05	0.05	0.07	0.13	1.65	0.09
	2019	0.45	0.51	0.28	0.03	0.11	0.12	0.16	0.20	6.32	0.71
SITC 01	2009	0.19	0.14	0.14	0.03	0.16	0.09	0.07	0.10	0.28	0.09
	2019	0.52	0.36	0.40	0.10	0.50	0.21	0.16	0.16	0.65	0.14
SITC 02	2009	0.34	0.29	0.29	0.10	0.17	0.17	0.20	0.48	0.41	0.24
	2019	0.54	0.47	0.38	0.16	0.28	0.23	0.20	0.76	0.48	0.33
SITC 03	2009	1.76	16.74	1.18	0.12	1.01	0.55	0.86	0.24	1.94	0.42
	2019	3.38	12.04	2.43	0.17	1.86	0.73	1.49	0.42	3.86	0.58
SITC 04	2009	2.00	1.70	1.43	1.34	0.66	3.04	5.13	2.41	1.25	1.34
	2019	3.36	2.05	1.85	2.18	0.91	3.10	5.35	2.72	1.66	1.60
SITC 05	2009	10.09	6.93	2.22	9.86	4.25	1.64	18.86	0.78	2.66	2.73
	2019	8.96	6.40	2.07	8.12	3.99	1.21	21.41	0.72	2.55	2.62
SITC 06	2009	1.55	1.93	0.93	0.58	0.72	1.25	2.43	1.10	3.28	0.94
	2019	2.04	1.93	1.27	1.19	1.06	1.25	3.67	1.54	4.31	1.12
SITC 07	2009	0.76	0.98	0.46	1.77	0.83	0.43	1.57	0.93	0.84	0.55
	2019	0.72	1.36	0.45	2.31	0.76	0.42	1.86	0.95	0.66	0.46
SITC 08	2009	0.23	0.23	0.17	0.07	0.12	0.07	0.38	0.20	0.54	0.27
	2019	0.69	0.42	0.43	0.25	0.39	0.25	0.96	0.52	1.01	0.36
SITC 09	2009	1.43	0.95	1.09	0.33	1.01	0.55	0.38	1.01	1.13	0.79
	2019	0.98	0.66	0.73	0.27	0.67	0.33	0.36	0.81	0.65	0.44

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

SONUÇ

Tarım sektörü, stratejik bir öneme sahip bir sektördür. Bu önemdeki en belirgin nokta temel insan ihtiyaçlarını karşılama özelliğidir. Günümüzde ülkeler, başta tahıl, şeker, et, süt, bitkisel yağ gibi temel tarımsal ürünlerde, kendine yeterli olma çabasını benimsemektedirler. Analiz sonucunda Türkiye'nin AB-27 ülkeleri ile karşılaştırıldığında çok yüksek olmasa da rekabetçi avantaja sahip olduğu görülmüştür. Tarım alt sektörleri bazında değerlendirildiğinde; balıklar (deniz memelileri hariç), kabuklular, yumuşakçalar ve bunların müstehzarları (sıtc 03) tahıllar ve tahıl ürünleri (sıtc 04) meyve ve sebzeler (sıtc 05) şeker, şeker ürünleri ve bal (sıtc 06) ile ilgili sektörlerde rekabet avantajına sahip olduğu saptanmıştır. Ancak, canlı hayvanlar (03 kodu hariç) (sıtc 00), et ve et ürünleri (sıtc 01), süt, süt ürünleri ve yumurtalar (sıtc 02), kahve, çay, kakao ve baharat (sıtc 07), hayvanlar için yem malzemeleri (işlenmemiş tahıllar hariç) (sıtc 08) ve çeşitli yenilebilir ürünler (yağ, homojenize ürünler, sos, maya vb) (sıtc 09) sektörlerinde ise rekabet açısından dezavantaj tespit edilmiştir.

AB'nin tarım ihracatında ön plan çıkan ülkeleri bazında yapılan incelemelerde de benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Türkiye, 2019 yılında Almanya, İtalya ve Avusturya karşısında tarım sektöründe daha rekabetçi olarak görülmüştür. Alt sektörler açısından ise en rekabetçi sektör olarak meyve ve sebzeler (SITC 05) sektörü dikkat çekmektedir. Özellikle bu alt sektörde Türkiye'nin İrlanda, Almanya, Danimarka, Fransa ve Avusturya'ya karşı rekabet avantajı oldukça güçlü olarak belirlenmiştir. Bu alandaki tez dezavantaj İspanya karşısında gözükmemektedir. Alt sektörler bazında en dezavantajlı olunan sektör ise canlı hayvanlar (03 kodu hariç) (SITC 00) sektörüdür. Bu alanda sadece İtalya'ya karşı bir avantaj sağlandığı belirlenmiştir. Diğer ülkeler karşısında ise bu alanda rekabetten uzak bir yapı ortaya konulduğu saptanmıştır.

Özetle, Türkiye'nin AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında tarım sektöründe rekabetçi bir yapıya sahip olduğu ifade edilebilir. Ancak özellikle hayvancılık ile ilgili sektörlerde dezavantajlı olması bu noktada izlenecek reformist politikalara ihtiyacı bir kez daha vurgulamaktadır. Rekabet edebilirliği yükseltecek biçimde üreticilerin desteklenmesine gereken önem verilmelidir. Sektörün gelişimine katkı sağlayacak biçimde kaliteyi artıracak çalışmaların gerekli teşviklerle desteklenmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Alidou, M., Ceylan, R.F. ve İlbasmış, E. (2017). Trade and Revealed Comparative Advantage Measures: A Case Of Main Export Crops Of Benin Republic. *Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi*. 18(1): 382-397.
- Aktan, C. C. ve Vural, İ. Y. (2004). Rekabet Gücü ve Rekabet Stratejileri. *Türkiye İşverenler Sendikaları Konfederasyonu. Rekabet Dizisi: 2. Yayın No: 254: Ankara.*
- Altay Topcu, B. (2018). Türkiye'nin Tarımsal Ürünlerdeki Rekabet Gücü: Gıda ve Canlı Hayvan Ürünleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 70: 389-404.
- Aşık, B. ve Ellibeş, E. (2020). Türkiye ve AB Üye Ülkeleri Arasında Narenciye Sektörünün Rekabet Analizi. *İstatistik ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 1(1) , 11-22
- Aynagöz Çakmak, Ö. (2005). Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Rekabet Gücü: Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Endüstrileri Üzerine Bir Uygulama, *Ege Akademik Bakış Dergisi*. 5 (1-2): 65-76.
- Bashimov, G. (2017). Türkiye'nin Tarımsal Ürünlerdeki Rekabet Gücü: Orta Asya Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Analizi. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi* 4(4): 393–401.
- Bojnec, S. ve Ferto, I. (2014). Export Competitiveness of Dairy Products on Global Markets: The Case of the European Union Countries. *Journal Dairy Science*. 97(10): 6151-6163.
- Çoban, O., Peker, A. E. ve Kubar, Y. (2010). Türk Tarımının Avrupa Birliği Ülkeleri Karşısındaki Sektörel Rekabet Gücü. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 10(20): 247-266.
- Fidan, H. (2009). Comparison of Citrus Sector Competitiveness between Turkey and EU-15 Member Countries. *HortScience*. 44(1): 88-93.
- Güvenç, İ . (2019). Türkiye'de Soğan Üretimi, Fiyat Değişimi, Dış Ticareti ve Rekabet Gücü. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*. 29(4): 634-640.
- Özdemir, M. B. ve Kösekahyaoglu, L. (2018). Türkiye'nin Fındık, Zeytinyağı ve Kuru Kayısı Ürünlerindeki Rekabet Gücünün Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Yöntemi İle Analizi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*. 5:88-107.
- Peker, A.E. (2015). Türkiye Hububat ve Baklagil Alt Sektörünün Avrupa Birliği Pazarı Karşısındaki Rekabet Gücü. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. 5(2): 1-20.
- Şahin, D. (2016). Tarımsal Gıda Ürünlerinde Karşılaştırmalı Üstünlüğün Ölçümü: Türkiye örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9(43): 2177-2184.
- TUİK, www.tuik.gov.tr (10.11.2020).
- UNCOMTRADE (2018). United Nations Commodity Trade Statistics Database, <https://comtrade.un.org/db/>, (15.10.2020).
- Utkulu, U. (2005). Türkiye'nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler, *Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları*, İzmir.
- World Economic Forum (WEF) (2020). *Global Competitiveness Report 2019-2020*. Geneva.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

THE PROBLEM OF QUALITY IN PUBLIC EXPENDITURES IN THE EU AND A FUNCTIONAL ECONOMIC ANALYSIS OF EXPENDITURES

Prof. Dr. Ahmet Niyazi ÖZKER*

** Public Finance Department, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Bandirma Onyedli Eylul University, 10200-TURKEY, ORCID ID: 0000-0001-5313-246X*

ABSTRACT

In our study, we aimed to examine the structural distribution of average values in public expenditures regarding the functional economic efficiency of approximately 27 countries in the EU. We have determined that the quality problem of public expenditures in the EU is related to the distribution of expenditures in terms of objectives and types of expenditures that make their qualifications meaningful as a result of operational costs. However, it is observed that the recent expenditures in the EU have experienced some deviations for the EU countries, which have increased in number, and are subject to increases in GDP. The recent increase in public expenditures in parallel with the increasing social risks resulted in an increase in social transfer expenditures and caused a small decrease in military defence expenditures. However, it is understood that there are no significant increases that cause a jump in GDP ratios compared to the country averages we take as a basis.

However, it is observed that there is no significant increase in education and cultural expenditures as a percentage of GDP. The fact that health expenditures are in a continuous increasing trend in EU countries has brought important structural costs and significant social policy changes. In this context, the share of changing social security expenditures in GDP was the highest share of expenditure than all expenditures. The recent developments in which public expenditures in the EU have also questioned in terms of quality made it necessary to question the effects of expenditures on the welfare level. The difference in development among the approximately 27 EU countries we have examined has differentiated the priority position of the public targets aimed at public expenditures among these member countries. This difference also means that public expenditures' functional costs create different economic effects for EU member countries. Therefore, it appears that a functional economic analysis of the nature of public expenditures for some EU countries is directly related to structural changes, as well as a process that primarily includes capital transfers.

Key Words: European Union, Fiscal Policies, Functional Costs, Public Expenditures, Social Policies.

JEL Codes: F42, F45, F62, H50, H55.

1. INTRODUCTION

The quality problem of public expenditures in the EU reveals the objective-oriented position of the expenditure portfolios created in line with the economic growth of the 27 countries we take as basis. In other words, this structural approach express the performance impact values of public expenditures in terms of economic objectives targeted within the scope of fiscal balances. In the context, the efficiency of public expenditures in achieving public targets, including capital incentives, makes meaningful the common public economic and financial effects of EU countries. On the other hand, the problem of financial quality of public expenditures for the EU brings up a position of financial balance, which includes important structural dynamics in budget formations of member countries. Increasing responsibilities for EU countries reveal the need for the expanded scope of social policies to be financed, while changing the priorities of economic goals. In this framework, it is necessary to emphasize the quality problem of public expenditures within the EU with two important approaches. The first of these is to reveal more clearly the dynamics and objectives of public expenditures regarding the target qualities of the EU member countries with common fiscal policies. Secondly, within the framework of these harmonious-common definitions, it is to determine the financial policies towards the purposes as compatible and binding policies and to carry the financial analysis results to the process as a common expenditure policy.

The quality of public expenditures in the EU has recently come also more to the fore with social welfare effects, as well as results analysis of investment expenditures. As a result of technological advances and new economic approaches, income distribution has deteriorated further, increasing public interventions. The public financial result of this situation undoubtedly means significant increases in public spending. However, while public expenditures have increased in parallel with the increasing social movements in the recent periods and increasing differences in the said social movements in EU countries, public expenditures have also created important reasons for facing a significant deviation in quality. Despite all this, it cannot be denied that the increases in public expenditures in the EU have an important place regarding investment-oriented functional economic growth (European Investment Bank, 2019: 36-37). In terms of a functional economic analysis of public expenditures based on investments, it is observed that public expenditures are in an increasing trend in financing current expenditures related to institutional structures, even if the limits of public expenditures have decreased in terms of purchasing machinery and equipment. In this respect, although the quality problem of public expenditures in the EU necessitates that these expenditures should be addressed primarily on a functional economic basis, the European Central Bank has aimed to bring to the fore holistic analysis with a more comprehensive public expenditure approach in the recent years (European Central Bank, 2019: 24).

The study, which reveals the quality problem of public expenditures in the EU as related to the functional economic analyses by Habib et al, for the European Central Bank (2016) reveals the macroeconomic deviations regarding and the possible risks for public expenditures. In the study, the changes in public expenditures were analysed with an econometric model, and a qualitative analysis was carried out in which the final effects of capital-investment expenditures were evaluated. Undoubtedly, the study on the quality problem of public expenditures in the EU is the study of the European Commission in 2012. In this study, the quality problem of public expenditures in the EU the functional economic efficiency level of expenditures was questioned as a related to composition of public expenditures. The study can be regarded as one of the first important studies approaching public expenditures in terms of functional economic outcome effects. Besides, Lenzi and Zoppe's study (2020) on the current status of public expenditures on behalf of the European Parliament is also an up-to-date study that gives important clues about the functional distribution of expenditures. In this study, it is possible to follow the functional economic change trend of public expenditures in the EU.

2. STRUCTURAL FUNCTIONAL OF PUBLIC EXPENDITURES IN TERMS OF THE EU COMMON FISCAL CHANGE TARGETS

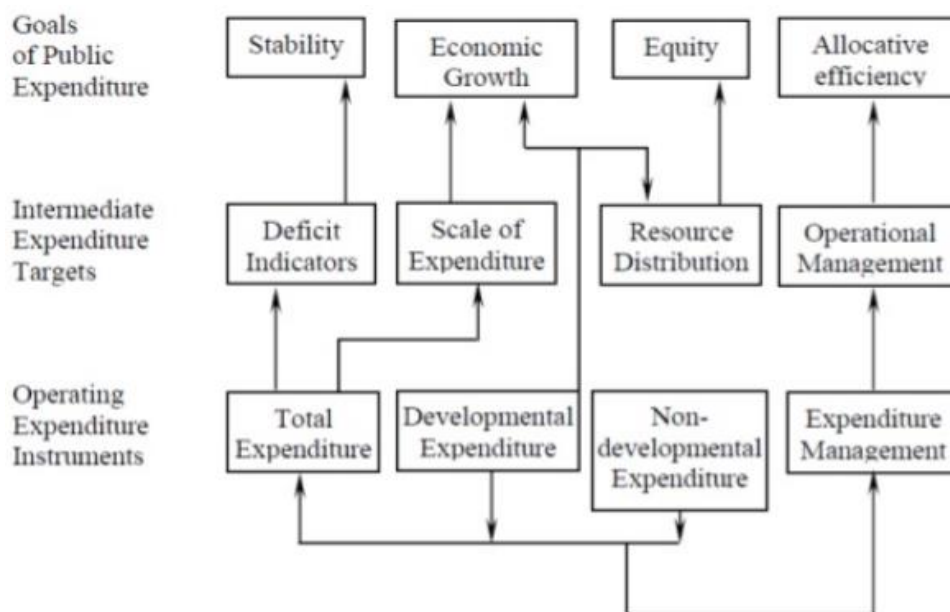
It can be said that the distribution of public expenditures in the EU in terms of economic functionality has different structural dynamics. These dynamics, which have different results in different functional distribution of public expenditures in the EU, are due to the different development levels and different priority economic objectives of the EU member states. In the EU, where social expenditures are accepted as a common expenditure phenomenon, it is observed that expenditures related to environmental protection and defence expenditures differ according to countries (Eurostat, 2017: 42).

2.1. Functional Infrastructure of Public Expenditures in the Fiscal Policy Process that Determines the Qualifications

However, for EU countries, the development difference also differentiates functional impact scales in terms of public expenditures as a proportion of GDP. In this context, it is possible to summarize the structural goals and policies of public expenditures in terms of common financial policies in the EU, taking into account the objectives of public expenditures within the EU's scope. This approach means that realize create fiscal balances, to ensure the redistribution of resources and effectively reveal financial management tools for economic growth in the process (Wishlade et al. 2017: 76). However, revealing an effective position of expenditures within the scope of the EU's common public policies inevitably requires also the analysis of functional financial instruments for expenditures in the process.

In this context, public expenditures' structural implementation dynamics also reveal the fiscal target and operational implementation tools of public expenditures towards the economic development targets. At this stage, the level of impact of total expenditures in the EU requires a structural analysis of the position expenditures that are focused on economic development as well as non-economic public expenditures too. Ensuring the allocative efficiency of the factorial distributions of production factors based on public

expenditures is meaningful with an operational management efficiency for the medium-term fiscal deficits of public expenditures (Sherwood, 2015: 18). It is seen that the differentiation towards the purposes of the operational-functional public expenditures within the scope of the EU in the expenditure process changes the primary objectives of expenditures depending on the level of development of the member countries. Therefore, it can be said that this structural variation means the functional management of medium-term expenditures should be in line with the objectives of expenditures for the EU and that public expenditures constitute an important common goal in overcoming the quality problem. Figure 1 below shows the structural breakdown of public expenditure in the EU according to common fiscal change objectives, and its effective structural process:

Sources: Slideshare (2012), *Changing Dynamics of Public Borrowings and Public Expenditure*, <https://www.slideshare.net/PratimaPatir/changing-dynamics-of-public-borrowings-and-public-expenditure> (Accessed 08.11.2020).

Figure 1. Structural Functional Effectiveness of Public Expenditures in the Fiscal Policy Process in the EU

As seen in Figure 1, the other relationship between the purposes of public expenditures and the instruments that make up the transactions related to expenditures for the EU includes also expenditures that are not related to economic development in terms of the nature of the expenditures. It can be said that this situation has two purposes for the EU in terms of objectives regarding the qualifications of public expenditures. The first of these aims is that public expenditures include some other developed uneconomic expenditures as well as social purposes. First of all, the fact that public expenditures are subject to unpaid public expenditures such as debt and interest payments is seen as an important loss of quality for EU member countries. On the other hand, the instruments in the execution of the expenditures take place in the process as participation shares for the institutions established within the EU and public expenditures regarding capital formation (Žemgulienė, 2012: 24).

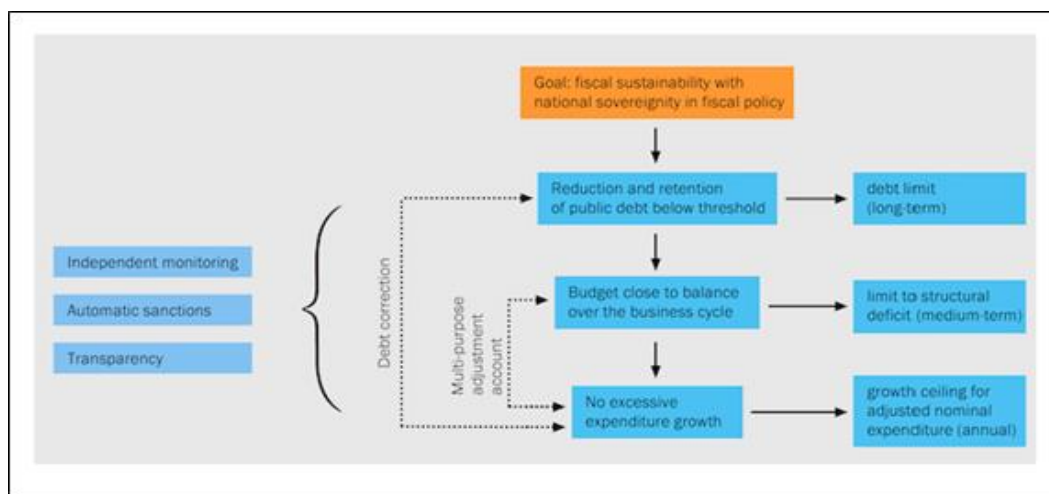
These spending options, which can be directly addressed outside of common economic growth targets, have also required a common expenditure management policy regarding public expenditure management. The second reason for the EU that is intended to public expenditures is the increasing global public interventions in EU countries despite the increasing scale of the market economy and the increasing impact scale of the public economy within the scope of the new state understanding. The level of development of the EU countries in terms of GDP and the ratio of the public expenditures of the member countries to the GDP constitutes a meaningful criterion for the expenditures to form an important impact scale.

2.2. The Problem of Quality in Functional Process of Public Expenditures in Terms of the EU Common Fiscal Process

The process in which public expenditures experience significant deviations in quality in the EU is significant with deviations from the said expenditures' economic functional functions. These deviations include the monitoring and supervision of economic activities and deviations in funding from the common union budget in supporting the market economy. This process, in which the unforeseen high increases in public expenditures for the EU are in question, becomes meaningful by considering the correlation deviations between periodic structural fiscal deficits and economic growth as an important quality problem.

Therefore, in the EU, there is the aforementioned process in which the scale of the impact of public expenditures on qualitative deviations emerges when periodic differences affect the debt limits of the member states. In this context, it is understood that the failure in funding policies for the EU is to cause the other multi-purpose financial policies, as a result of deviations from a transparent and traceable financial policy process (European Commission, 2008: 293). This formation constitutes a reason for directing public expenditures, whose main nature is to support social-oriented policies, towards economic functional areas due to the inevitable funding of fiscal deficits and deviations in quality towards the fiscal objectives.

In addition to the fact that the expectations for the economic functional development for welfare state are the reasons for the increasing expenditures as social expenditures for the EU countries the fact that military-security and public debt expenditures have been subject to further the increasing public expenditures in the recent period increased the structural impact of public expenditures on the multipurpose new resource allocation. (Halásková and Halásková, 2018: 763). Besides, when the social, economic, and fiscal results expected from the increasing public expenditures are evaluated, from time to time as related to positive functional economic growth, significant structural threats have been created for the EU in terms of investment and economic growth as related to the functional economic growth. In Figure 2 below, it is possible to trace the structural change process regarding the qualitative deviations of public expenditures regarding the recent fiscal change targets:

Source: Lars Feld, Christoph Schmidt, Isabel Schnabel, Volker Wieland (2018), *Refocusing the European Fiscal Framework*, WOXEU-CPR 12 September 2018, <https://voxeu.org/article/refocusing-european-fiscal-framework> (Accessed 08.11.2020).

Figure 2. Economic Functional Process of Public Expenditures in the EU Recently Fiscal Targets

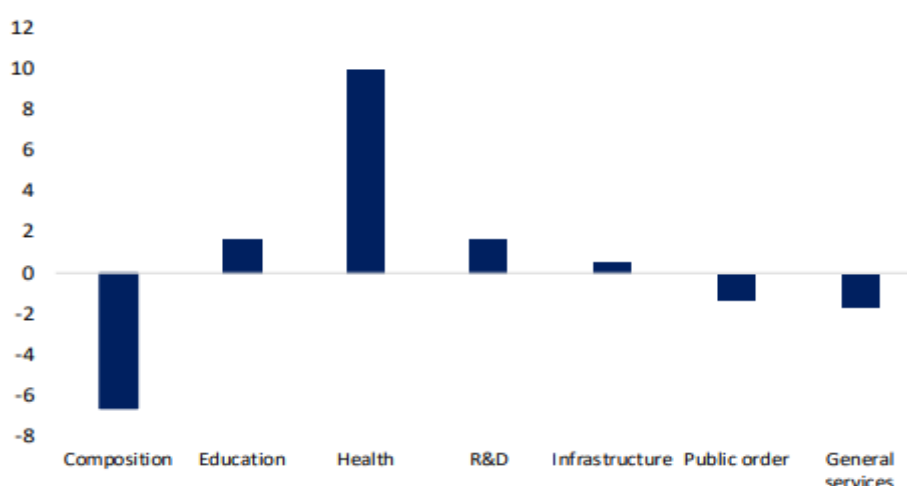
The process regarding the functional structure of public expenditures in the fiscal process comes to regarding the possible financial burdens on the public budget. As can be seen in Figure 2, the functional nature of public expenditures determines the composition of the expenditures in the public budget, with the resulting effects on the public budget where the process is monitored. Besides, the problem with qualitative deviations is that the financial and social impacts of possible deviations are not always clearly measured.

The handling of the highlighted public expenditures within the EU as sanctions intended to debts occurring phenomenon for the member countries has also changed the structural fiscal policies in terms of expenditures. Therefore, the emergence of the quality problem of public expenditures has been shaped on three main bases as a structural result. In terms of the nature of public expenditures, these structural deviating elements can be summarized that as the absence of an independent monitoring-analysis activity and an effective update policy and structural interventions invented to the effective applications. In addition, sanctions that are automatically involved in the process and the lack of transparency or transparency to follow the process in monitoring and directing public expenditure policies are important structural application deviations (European Commission, 2020: 18). Recently, this factual structural change regarding public expenditures has turned into the functional characteristic qualitative deviation that makes the control of public deficits even more difficult with the effect of twin deficits, despite the increasing public expenditure scales for EU countries. Undoubtedly, this means a process in which the functional operational costs of public expenditures increase further (Arpaia and Turrini, 2008: 21).

3. DEVIATIONS IN THE POSITION AND ECONOMIC FUNCTIONAL DISTRIBUTION OF PUBLIC EXPENDITURES IN THE EU

The distribution of public expenditures in the EU can be considered as education, health, infrastructure and public service expenditures in terms of its general location. However, it can be said that the deviations in the objectives of public expenditures and their effect on the results occur with the economic functional functionality. In other words, when the deviations in the treatment of public expenditures as quality are considered as deviations regarding the basic distribution of expenditures (Afonso et al., 2008: 5-6), it is understood that it is not sufficient to evaluate functional efficiency as the result effects. This approach also reveals a position that expresses the distinction distribution of public expenditure on the specific distribution, and means a meaningful basic distribution of the functional quality distribution.

In fact, it does not provide sufficient change data to analyse functional efficiency deviations in the classical classification of public expenditures and to monitor change values in economic and financial change values. However, it also provides an important infrastructure for more meaningful analyses in order to know the classical distribution of public expenditures and to understand functional efficiency deviations in later stages. It should be emphasized that interest expenditures, financial incentives, fund transfers for investments and public expenditures for social benefit are primarily based on the classical public expenditure distribution (OECD, 2001: 90). Graph 1 below shows the proportional distribution of public expenditures within the EU, which forms a fundamental basis for their economic and fiscal functional qualities:

Source: Alexander Cepparulo and Gilles Mourre (2020), *How & How Much? The Growth-Friendliness of Public Spending Through the Lens*, European Commission Discussion

Paper 132 - October 2020, Brussels: European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, 2020, p. 16.

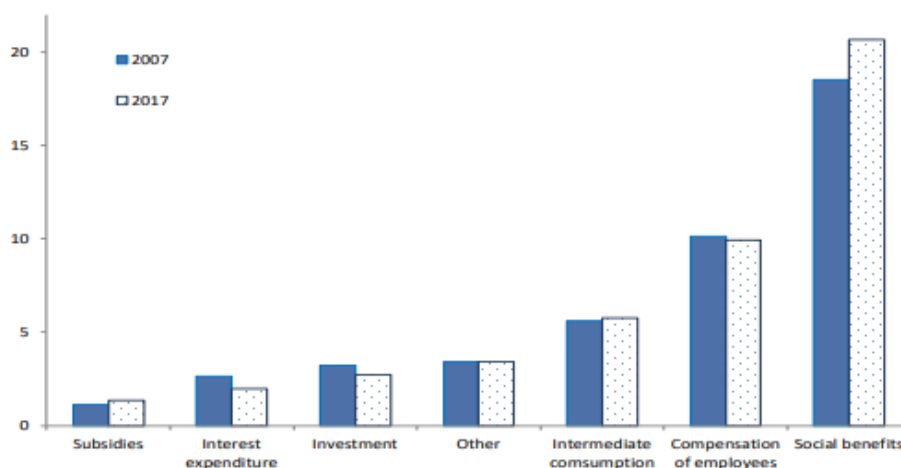
Graph 1. Growth and Performance in Specific Public Expenditures Areas in The EU over The Decade 2007 – 2016

As can be seen in Graph 1, in this specific distribution in which significant deviations in public expenditures related to the EU are observed more significantly, it is seen that the deviations in public expenditures are subject to significant deviations in the period after 2007. In the period after 2007, the current education expenditures and short-term funding support did not change much despite their positive, significant deviations were observed in the savings fund supports, which constitute the other public expenditure items.

Significant reductions in the overall composition of public expenditures, including other expenditures, with the reduction of investment current, still represent a balanced functional process with its positive position in health expenditures and infrastructure expenditures. In other words, it can be said that this situation creates a positive contribution and infrastructure for the quality functions of public expenditures for the EU (OECD, 2019: 16). What makes this situation meaningful and qualified is that public expenditures reveal a positive process mainly in health, education and R&D expenditures. However, it can be said that public performance indicators for the EU have deteriorated in terms of outcome and qualification based on expenditure.

Even if there seems to be increasing in infrastructure expenditures, it is observed that a non-optimistic qualitative deviation is inevitable in all expenditure compositions due to decreases in public investments. However, the significant achievement of target growth trends for EU member countries significantly has compensated this deviation in public expenditures. In this respect, it is understood that expenditures, which also classify the functions of the state, and funding practices for R&D studies have a significant effect on understanding the characteristics of public expenditures. On the other hand, despite these deviations in public expenditures, the recent increases in expenditures such as education and other investments current, which had a positive effect on growth, had positive effects. Namely, it is seen that the functional consequence impact values of these positive expenditures for the EU are subject to structurally significant inconsistencies in terms of time periods (European Commission, 2014: 117).

This structural mismatch of the functional outcome effects with respect to the time frames towards expectations can be considered as an important reason for the deviation in quality for specific public expenditures for the EU. For this reason, there is an economic classification of public expenditures in the EU and then a qualification questioning where it is handled on the basis of EU member states. Therefore, the proportional values of the said expenditures on the basis of GDP regarding more concrete functional result analysis of public expenditures are undoubtedly more meaningful in terms of the quality of the expenditures. Within the scope of the new global government understanding, it is seen that qualified functional expenditure increases have a significant increase on expenditures providing social benefits (European Commission, 2017: 166). Graph 2 below is meaningful in terms of expressing an economic classification of public expenditure under the EU.

Source: Alexander Cepparulo and Gilles Mourre (2020), *How & How Much? The Growth- Friendliness of Public Spending Through the Lens*, European Commission Discussion

Paper 132 - October 2020, Brussels: European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, 2020, p. 10.

Graph 2. Composition of Public Expenditure in Term of Economic Classification in EU

Graph 2 is meaningful in terms of an interpretation of the economic and financial distribution of public expenditures in the EU as a qualitative effect on possible current account deficits. When the change values of public expenditures between 2007 and 2017 are compared, it is seen that the decreases in short-term expenditure characteristics in interest and investment expenditures have not been included in the process with a striking deviation effect (Saksonova and Savina, 2016: 51). Expenditures we consider on the basis of functional results regarding expenditures qualities are those that have undoubtedly a direct increase in economic growth rate. This versatility in public expenditures is also a reason for the significant deviations in financial balances within the member countries. It appears that since the deviation of public expenditures from their objectives means increasing the costs of expenditures, as related to this situation it causes the quality problem related to of time and cost non-attunement to grow further. On the other hand, the most important spending option, as a qualified expenditure item, among the qualities of public expenditures is undoubtedly public expenditures for investments.

A meaningful approach, as an approach based on GDP, it is seen that these expenditures represent 3 percent of the EU average GDP as of 2018. This rate represents around 6 percent of the total public expenditure on the EU. In addition, education and health expenditures, including education and health expenditures as well as education and health benefits, constitute approximately 22 percent of GDP as of 2018. It should also be emphasized that after 2017, there was an additional 2 percent increase in these expenditures. In addition, the fact that consumption expenditures do not exceed only 2 percent of the average GDP within the scope of expenditures in the EU and that the GDP is around 0.6 percent on the basis of the member countries interest expenditures as an unrequited expenditure are meaningful. This fact means that the average expenditure trends for the EU have been put forth to be protected in terms of quality-efficiency (Cepparulo and Mourre, 2020: 10). The fact that the increases in average public expenditures for the EU after the effects of the global crisis are concentrated on the basis of public services providing social benefits can be considered as a significant loss of quality in the expenditures under-investment expenditures. In this context, it is understood that creating a meaningful effect level on the qualities of public expenditures in terms of functional classification, expenditures tend to trend towards medium and long term economic development. An evaluation in terms of the characteristics of the more meaningful micro effects of public expenditures for the EU can undoubtedly be examined with an approach taken on the basis of EU countries. In this respect, it is important to know which expenditures develop in an effective position for EU member countries in terms of analyzing the quality of expenditures. Table 1 below is meaningful in terms of showing the functionality of public expenditures for ensuring economic efficiency on the basis of EU countries.

	Health	Public order	Infrastructure	R&D	Public services	Education (PISA)	Education (other)
AT	1,01	0,91	0,96	0,27	1,22	1,06	0,95
BE	0,97	n.a.	0,64	0,45	1,66	0,96	1,12
BG	0,82	1,71	0,99	0,94	1,52	n.a.	1,07
CY	1,03	n.a.	1,12	0,62	1,60	n.a.	1,18
CZ	0,93	n.a.	1,17	0,78	0,66	1,07	0,93
DE	0,913	0,97	0,58	0,27	1,21	1,07	1,08
DK	0,89	0,45	0,77	0,30	1,36	0,96	0,85
EE	1,09	2,90	1,02	0,58	0,39	n.a.	0,94
EL	n.a.	n.a.	0,57	0,90	2,26	n.a.	n.a.
ES	1,07	1,41	1,15	0,84	1,52	1,09	0,88
FI	0,93	0,61	0,51	0,41	1,25	0,96	1,01
FR	1,02	0,72	0,95	0,34	0,90	1,02	0,98
HR	0,95	1,33	0,91	1,18	1,64	n.a.	n.a.
HU	1,05	n.a.	0,74	0,61	1,53	Outlier	0,96
IE	n.a.	n.a.	1,25	0,53	0,74	0,97	1,12
IT	1,03	n.a.	0,94	0,70	1,29	1,10	0,88
LT	0,99	n.a.	1,08	0,87	1,074	n.a.	0,94
LU	1,05	n.a.	1,22	0,80	0,79	1,07	1,16
LV	0,95	n.a.	0,38	0,89	1,12	1,06	0,97
MT	0,96	0,51	1,15	0,72	1,54	n.a.	1,23
NL	0,94	0,74	1,03	0,33	0,57	0,95	1,11
PL	n.a.	2,62	0,63	0,86	1,22	1,08	0,86
PT	1,01	n.a.	1,31	0,65	1,10	1,07	1,0
RO	0,87	1,84	0,13	Outlier	0,73	Outlier	0,94
SE	0,90	0,694126	0,56	0,26	0,53	1,09	0,96
SI	1,04	n.a.	0,86	0,70	1,68	n.a.	0,83
SK	0,93	2,02	0,49	1,0	0,96	0,95	0,84
UK	n.a.	0,82	0,74	0,57	0,61	0,95	0,98

Note: in grey the countries showing a gain in efficiency.

Source: Alexander Cepparulo and Gilles Mourre (2020), *How & How Much? The Growth-Friendliness of Public Spending Through the Lens*, European Commission Discussion

Paper 132 - October 2020, Brussels: European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, 2020, p. 24.

Table 1. Quality Deviations in The Composition of Public Expenditures Over 2007-2018

In Table 1, it is observed that the efficiency level along deviations in the functional classification of public expenditures of the EU member countries is close to the average values in each other. As can be seen from the table, it is observed that there are functional efficiency increases in health, infrastructure, and public services. However, considering the member states in general, it can be said that there is an average deviation in terms of the limits of public expenditures made and the effect effects. As can be seen from Table 1, this deviation can be interpreted as a deviation in 5 out of about 7 functional categories in terms of the overall functional efficiency of expenses. The two expenditure items that are subject to an increase in efficiency of public expenditures other than the average limits are health expenditures and public services. The determinations marked as gray in Table 1 indicate the positive functional efficiency of public expenditures regarding the increase in the quality public expenditures of member countries. Nevertheless, it should be emphasized that public expenditures have increased significantly within the scope of the EU as expenditures aimed at improving the quality of human capital (Mandl et al. 2008: 26). In addition, the fact that research studies aimed at innovation and development have recently taken an important place can be considered as an approach to increase the economic growth-oriented qualities of public expenditures (Mandl et al. 2008: 28).

Discussion

Again, within this framework, it is understood that the loss of quality in public expenditures mostly occurs in interventionist approaches to maintain public order. In this context, one-third of the EU member states, Austria, Bulgaria, Germany, Estonia, Croatia, Italy, Latvia, Malta, and Poland, showed an improvement in only 3 of the 7 categories in table 1. Southern Cyprus and Spain were the two countries that experienced a significant increase in functional economic quality in these expenditure items before the global financial crisis. However, the countries that increased in 4 out of 7 public expenditure items in the following years were Portugal and Luxembourg. In this respect, it is difficult to say that the functional economic efficiency of public expenditures for the EU shows a very homogeneous distribution in terms of quality limits among the member countries. Public expenditures show a significant distribution and some deviations in terms of functional economic efficiency under the EU. It is significant that the public expenditures that will provide deviance, education, and especially public service efficiency on the EU basis, especially regarding outcome effectively activities. This significance regarding public expenditures creates a level of efficiency depending on the nature of public expenditures, and the significant differences due to the distribution of public expenditures in recent years are based on the common dynamics that have developed as a result of recent global economic and social.

4. CONCLUSION

In this respect, the problem of functional efficiency in public expenditures increases directly in parallel with the economic growth of some countries, and this increase becomes effective in a process in which the possible public sphere scales of economic dynamics increase. The quality problem of public expenditures within the scope of the EU is shaped according to the expectations for the development level of the member countries and the effects of the economic-financial crises from the past. The quality problem of public expenditures in the EU general average has recently shown a functional positive effective quality majority increasing for only 7 countries according to the functional classification for member countries. Spending efficiency towards the functional distribution of expenditures in other member countries reveals a fluctuating and variable structure. Even in some member countries, it is observed that there are deviations in the functional characteristics of expenditures for infrastructure, education, and social order, despite the high level of development.

To the EU, the problem of quality of public expenditures has revealed from deviations from the common goals of the common economic structural policies, beyond forming a structure with a single EU budget. In this respect, it is understood that the most important reason for the emergence of the quality problem of public expenditures is deviations from common socio-economic policies and different result-oriented plans. The analyzes of the European Central Bank on the qualification of public expenditures also confirm this approach. The different institutional financial structures of the member countries made it meaningful for a public fund targets policy in which public expenditures are directly affected and different expenditure portfolios. For example, even if there is no qualitative deviation in public expenditures such as health expenditures in almost all member countries, expenditures for Public Order and Research and Development have been subject to a periodic significant loss of quality. In this context, the achievement of a functional economic efficiency

regarding public expenditures for the EU requires the taken into account and overcome of the problem of quality of expenditures that includes multi-purpose common financial policies in the Euro Area through common public expenditure policies.

REFERENCES

- Arpaia, A. and Turrini, A. (2008), *Government Expenditure and Economic Growth in The EU: Long-Run Tendencies and Short-Term Adjustment*, European Commission European Economy Economic Papers 300-February 2008, Brussels: European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs Publications, 2008.
- Afonso, A., Schuknecht, L. and Tanzi, V. (2008), *Income Distribution Determinants and Public Spending Efficiency*, European Central Bank Working Paper Series No 861 / January 2008, Frankfurt am Main: European Central Bank, 2008.
- Cepparulo, A. and Mourre, G. (2020), *How & How Much? The Growth-Friendliness of Public Spending Through the Lens*, European Commission Discussion Paper 132 - October 2020, Brussels: European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, 2020.
- European Central Bank (2019), *Financial Stability Review, May 2019*, Frankfurt am Main: European Central Bank, 2019.
- European Commission (2008), *European Union Public Finance*, 4th Ed., Luxembourg: Directorate-General for Budget - Office for Official Publications of the European Communities, 2008.
- European Commission (2012), *European Economy: The Quality of Public Expenditures in the EU*, Occasional Papers 125, December 2012, Brussels: European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs Publications, 2012.
- European Commission (2014), *Guide to Cost-Benefit Analysis of Investment Projects: Economic appraisal tool for Cohesion Policy 2014-2020*, Brussels: European Commission Directorate-General for Regional and Urban Policy, 2014.
- European Commission (2017), *My Region, My Europe, Our Future: Seventh Report on Economic, Social and Territorial Cohesion*, Brussels: European Commission Directorate-General for Regional and Urban Policy Development and Economic Analysis, 2017.
- European Commission (2020), *Annual Report 2020*, Brussels: Secretariat of the European Fiscal Board European Commission, 2020.
- European Investment Bank (2019), *Accelerating Europe's Transformation*, European Investment Bank Investment Report-2019/2020, Peter Haynes, Christopher Shaw, Morgan Ferriter and Janel Siemplenski Lefort (Eds), Kirchberg-Luxemburg: European Investment Bank Economics Department (EIB) 2019.
- Eurostat (2017)**, *Environmental protection expenditure accounts-Handbook*, Luxemburg: Publications Office of the European Union, 2017.
- Feld, L., Schmidt, C., Schnabel, I. and Wieland, V. (2018), *Refocusing the European Fiscal Framework*, WOXEU-CPR 12 September 2018, <https://voxeu.org/article/refocusing-european-fiscal-framework> (Accessed 08.11.2020).
- Habib, M. M., Mileva, E. and Stracca, L. (2016), *The Real Exchange Rate and Economic Growth: Revisiting The Case Using External Instruments*, European Central Bank Working Paper Series No. 1921, June 2016, Frankfurt am Main: European Central Bank, 2016.
- Halásková, M. and Halásková, R. (2018), "Evaluation Structure of Local Public Expenditures in The European Union Countries", *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 66(3), pp. 755-766.
- Lenzi, S. and Zoppè, A. (2020), *Composition of Public Expenditures in the EU*, Briefing in European Parliament-PE 634.371 – June 2020, Brussels: European Parliament Economic Governance Support Unit (EGOV) Directorate-General for Internal Policies, 2020.

- Mandl, U., Dierx, A. and Ilzkovitz, F. (2008), *The Effectiveness and Efficiency of Public Spending*, Brussels: European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs Publications, 2008.
- OECD (2001), *Managing Public Expenditure: A Reference Book for Transition Countries*, Edited by Richard Allen and Daniel Tommasi, Paris: OECD Publications Services, 2001.
- OECD (2019), *The European Union: Centred Agenda A People: An International Perspective*, Paris: OECD Publication Services, May 2019.
- Saksonova, S. and Savina, S. (2016), “Financial Management as a Tool for Achieving Stable Firm Growth”, *Economics and Business*, 29(1), pp. 49-55.
- Sherwood, M. (2015), *Medium-Term Budgetary Frameworks in the EU Member States*, European Commission Discussion Paper 021-December 2015, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015.
- Slideshare (2012), *Changing Dynamics of Public Borrowings and Public Expenditure*, <https://www.slideshare.net/PratimaPatir/changing-dynamics-of-public-borrowings-and-public-expenditure> (Accessed 08.11.2020).
- Wishlade, F., Michie, R., Robertson, P. and Vernon, P. (2017), *Improving the Take-Up and Effectiveness of Financial Instruments-Final Report*, European Commission General for Regional and Urban Policy Development and Economic Analysis, Brussels: European Commission, May 2017.
- Žemgulienė, J. (2012), “Public Expenditure on Capital Formation and Private Sector Productivity Growth: Evidence from Lithuania and the Euro Area”, *Organizations and Markets in Emerging Economies*, 3(1/5), pp. 20-31.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

TÜRKİYE'DE CİNSİYETE DUYARLI BÜTÇELEME YAKLAŞIMI

GENDER BUDGETING APPROACH IN TURKEY

Dr. Öğr. Üyesi İsmail GÜNEŞ,

Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ORCID NO: 0000-0001-9048-9433

Arş. Gör. İsmınaz ÇINAR

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ORCID NO: 0000-0001-5285-396X

ÖZET

Sosyal yaşamda kadın ve erkeğin birçok farklı rolü ve görevi vardır. Ancak geleneksel toplum yapılarında erkeğe daha çok önem verilirken kadınlar ayrımcı uygulamalar ve politikalara maruz kalmaktadır. Bu durum cinsiyet eşitsizliği olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Bu neden temelinde cinsiyete duyarlı bütçeleme birçok ülke tarafından uygulanmaya başlamış ve kadının iktisadi karar alma ve bütçeleme sürecine girmesi desteklenmiştir.

Cinsiyete dayalı bütçeleme, kadınların toplumdaki konularının yükseltilmesine yönelik amaçlar içeren bir bütçe uygulamasıdır. Devletler, kadın ve erkek arasındaki ayrımcılığın azaltılmasını bütçe yoluyla gerçekleştirmek istemektedir. Bu nedenle bütçeyi ve diğer mali araçları kullanarak kadının toplumdaki rolünün artmasını ve cinsiyet ayrımcılığı içeren suistimallerin engellenmesini amaçlamaktadır.

Türkiye'de cinsiyete dayalı bütçeleme çalışmalarının kökeni 1980'li yıllara dayanmaktadır. Bu tarihten itibaren kadınsal faaliyetleri destekleyecek çeşitli kurullar oluşturulmuştur. 2008-2012 yılları arasında cinsiyete dayalı bütçelemenin uygulanması için çeşitli fikirler ortaya atılmış ve bilinçlendirilme çalışmalarına başlanmıştır. Cinsiyete duyarlı bütçeleme uygulaması ile vergiler ve kamu harcamaları kullanılarak kamusal varlık ve kaynakların eşitlik temelinde dağıtılması amacı gözetilmiştir. Bu bildiride, cinsiyete duyarlı bütçeleme kavramının Türkiye'deki gelişimi ve bu bütçenin ülkedeki seyrine değinilecek; bütçelemenin kadınlar ve cinsiyet eşitliği üzerindeki etkileri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyete Dayalı Bütçeleme, Bütçeleme Süreci, Cinsiyet Eşitsizliği.

ABSTRACT

Men and women have many different roles and duties in social life. However, women are exposed to discriminatory practices and policies in traditional social structures, while men are more important. This situation reveals the phenomenon of gender inequality. On the basis of this reason, gender-budgeting has started to be implemented by many countries and women's participation in economic decision-making and budgeting was supported.

Gender-budgeting is a budget application that includes aims to increase the position of women in society. States want to reduce discrimination between men and women through the budget. For this reason, it aims to increase the role of women in society by using the budget and other financial tools and to prevent abuses involving sex discrimination.

The origin of gender-budgeting in Turkey dates back to the 1980s. Since this date, various commissions have been established to support women's activities. Between 2008 and 2012, various ideas were put forward for the implementation of gender-budgeting and awareness-raising efforts were started. With the implementation of gender-budgeting, the aim is to distribute public resources on an equitable basis by using taxes and public expenditures. In this paper, the development of the concept of gender-budgeting in Turkey and their perspectives on this budget will be discussed; the effects of budgeting on women and gender equality will be evaluated.

Key Words: Gender Budgeting, Budgeting Process, Gender Inequality.

GİRİŞ

Erkeğin kadından daha üstün görülmesi, toplumlarda cinsiyet ayrımcılığının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Teknolojinin gelişmesi, sanayileşme ve küreselleşme ile modern bir dünyaya geçiş yaşanmasına rağmen, erkek-kadın konusunda birçok gelenekçi düşüncelerin ve söylemlerin devam ettiği görülmektedir. Bu doğrultuda farkındalığın oluşması için kadının toplumdaki yerini ve haklarını anlatan çeşitli kurullar oluşturulmuş ve programlar yayınlanmıştır.

Kadının sosyal hayatta etkin olarak var olabileceğine yönelik düşünceler “feminist iktisat” içerisinde yer almaktadır. Feminist iktisadın mali aracı ise bütçelerdir. Ancak bütçelerde de cinsiyet ayrımcılığını işaret eden birçok uygulama mevcuttur. Bunlar kadının geri planda kalmasına ve eşit olmayan uygulamaların süreklilik kazanmasına neden olmaktadır. Cinsiyet eşitliğinin olması gerektiği görüşü doğrultusunda cinsiyete dayalı bütçeleme yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Böylece bu durum devletlerin bütçesini kullanarak toplumsal olayları da çözümlenebileceğini göstermiştir (Tügen ve Özen, 2008: 2).

Bu bütçeleme ile kadın ve erkek eşitliği bakış açısının kazandırılması amaçlanmaktadır. Toplumdaki kadın statüsünün yükseltilip, eşitlikçi bir düşünce altında tüm çalışmaların yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak bunun için ayrı bir bütçeden ziyade, eşitliği gözeten bir bütçe uygulanması gerekmektedir. Bu çalışmada, cinsiyet ayrımcılığı temelinde doğan cinsiyete duyarlı bütçeleme kavramı üzerinde durulacak, Türkiye’de bu bütçelemeye olan bakış açısı ve uygulanma durumu anlatılacak; var olan çalışmaların topluma etkileri ve yansımaları tartışılacaktır.

1.Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Kavramı

Edgar Allix’in yaptığı tanıma göre “*Bütçe, devletin belli bir süre içindeki gelir ve giderlerini tahmini olarak belirleyen, gelirlerin toplanmasına, giderlerin yapılmasına izin veren bir tasarruftur*”. Nihad Sayar ise bütçeyi sadece kamusal boyutuyla değil maliye biliminin dışında kalan kurumlar ve dernekleri de içine alan bir bakış açısıyla tanımlamıştır. Bu tanıma göre bütçe “*Devlet, il ve belediye gibi kamu hükmi şahısları ile yarı resmi ya da özel teşekkül ve toplulukların, belli bir dönem içindeki gelir ve giderlerini tahmin eden ve bunların yapılmasına önceden izin veren bir kanun, nizamname, kararname ya da idari bir tasarruftur*” (Edizdoğan ve Çetinkaya, 2011: 4-5).

Performans bütçe, program bütçe, planlama-programa-bütçeleme, sıfır tabanlı bütçeleme ve performans esaslı bütçeleme gibi bütçeleme sistemleri bulunmaktadır. Ancak son yıllarda adı duyulmaya başlayan cinsiyete duyarlı bütçeleme ise cinsiyet temelinde kadınlara pozitif ayrımcılık sunan bir bütçeleme yaklaşımıdır.

1980'lerin ortalarından bu yana toplumsal cinsiyet perspektiflerini ulusal bütçelere taşımak için yapılan çalışmalar olmuştur. Başlangıçta bu girişimlere girişimlere "kadın bütçeleri" denilmekteydi. Daha sonraları "toplumsal cinsiyet bütçeleri" olarak adlandırıldı. Günümüzde ise daha yaygın olarak kullanılan terim ise "cinsiyete duyarlı bütçeler" olmuştur. Girişimlerin hedefleri de zaman içinde gelişmiştir. Tüm girişimlerin temelinde, politika ve bütçe kararlarının cinsiyet perspektiflerini hesaba katmasını temin etmek ve cinsiyet eşitliğine ilişkin politikaların yeterli kaynak tahsisi ile eşleştirilmesini sağlamaya yöneliktir.

Cinsiyete duyarlı bütçeleme, toplumsal cinsiyet ana akımlaştırma stratejisinin mali politika aracı olarak kabul edilebilir. Toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma stratejisini ise Birleşmiş Milletler’ şu şekilde tanımlamaktadır. “... yasal düzenlemeler, politika ve programları da kapsamak üzere, planlanan herhangi bir hareketin kadınlar ve erkekler açısından doğuracağı sonuçların belirlenmesi ve değerlendirilmesi sürecidir. Kadınların ve erkeklerin sorun ve deneyimlerinin, ekonomik, politik ve sosyal tüm alanlardaki politika ve programların tasarlanması, uygulanması ve izlenmesi aşamalarının bütüncül bir boyutu haline getirilmesini, böylece her iki cinsin eşit fayda sağlamasını ve eşitsizliğin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir stratejidir”(BM,2007)

Buna göre, cinsiyete duyarlı bütçeleme, mevcut kamu bütçelerini tasarlarken toplumsal cinsiyet perspektifini dikkate almak anlamı taşımaktadır. Kadın ve erkekler arasındaki farklılıkları bütçe politikası kararları ile uyumlaştırılarak daha eşitlikçi ve farkları azaltıcı şekilde kamusal kaynakların ve bütçenin kullanılması teşvik edilecektir. Cinsiyete duyarlı bütçelemede yanıtını aradığımız soru şudur. Belirli bir dönemde uygulanan bütçe politikaları cinsiyet eşitliği üzerinde nasıl bir etki yapmaktadır. Olası yanıtlar mevcut durumun korunması, cinsiyet eşitsizliğini azaltması veya cinsiyet eşitsizliğini artırmasıdır. Cinsiyete duyarlı bütçeleme bütçenin iki ana temelini oluşturan gelirler ve harcamalar yoluyla kaynakların

cinsler arasında daha adaletli dağılımını sağlamayı ve cinsler arası daha eşitlikçi sonuçlar alınmasını hedefler. Bu anlamda cinsiyete dayalı bütçeleme bir bütçe kalemi olarak düşünülmemelidir. Bütüncül bir yaklaşımla bütçe politikalarının cinsiyete özgü etkilerini dikkate alacak şekilde süreçlerin yeniden düzenlenmesini ve değişiklikler yapılmasını ifade eder.

Ekonomistler, bütçeleri cinsiyet-tarafsız olarak görmektedirler. Ancak bütçeler cinsiyet körü niteliğindedir. Cinsiyet körü bütçeler, gelir ve gider politikalarının kadın ve erkekler üzerinde farklı etkiler meydana getirebileceğini önemsemeyen bütçelerdir. Bu nedenle bütçelerin farklılıkları görmediği için kör oldukları ifade edilebilir (Morgan, 2007: 1-2). Kadınların ihtiyaç ve tercihleri bütçede ve politikalarda göz önüne alınmadığı için cinsiyet eşitsizliği oluşmaya devam etmektedir. Kadınlar karar alma mekanizmalarında etkin rol alamamakta ve kamu hizmetlerinden yeterli ölçüde yararlanamamaktadır. Bu sorun temelinde cinsiyet eşitsizliklerini ortadan kaldırmak amacıyla cinsiyete duyarlı bütçeleme yaklaşımı ortaya konulmuştur (Tepekule vd., 2016: 2319).

Cinsiyete duyarlı bütçeleme kadın ve erkeklere özgü ayrı bütçeler veya kadına ait bütçe anlamına gelmemekte; cinsiyetler arası ilişkileri baz alarak bütçeyi şekillendirmek anlamına gelmektedir. Örneğin uygun bir vergi sisteminde kadın ve erkeklerin belirli haklara sahip bireyler olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bütçe ile devletin cinsiyet temelli vaatleri bütçesel vaatler haline getirilmektedir. Bu yaklaşım ile kadın ve erkeklerin ihtiyaçları ve sorumlulukları dikkate alınmaktadır ve daha eşitlikçi uygulamaların yapılması hedeflenmektedir (Erkan, Şentürk, Akbaş ve Paksoy, 2012: 89; Tügen ve Özen, 2008: 3).

2. Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Süreci

Cinsiyet analizi, devam etmekte olan veya planlanan herhangi bir bütçe sürecinde önemli bir ilk adımdır. Kadınların ve erkeklerin farklılaşmış ihtiyaçlarına cevap veren stratejiler ve programlar geliştirmek cinsiyet eşitsizliğinin azaltılmasına yardımcı olurlar. Bu adımın temel amacı, kadınların ve erkeklerin mevcut durumunu değerlendirerek farklılıkları anlamak ve tespit etmektir.

Durum analizi:

Aşağıda yer alan sorulara verilen cevaplar neticesinde cinsiyete duyarlı bütçeleme süreci içerisindeki unsurların gidişatı belirlenmektedir. Bu sorular şunlardır: (Rake, 2002: 3).

- Gelir ve giderler kadın ve erkekler arasında ne şekilde dağıtılmalıdır?
- Gruplar arasındaki dağılımın uzun ve kısa dönemde etkileri nelerdir?
- Toplam gelir ve giderin kadın ve erkekler üzerinde etkisi var mıdır?
- Bu politika cinsiyet normlarını ve rollerini nasıl etkilemektedir?

Bu sorulara verilen cevaplar neticesinde bütçeleme süreci şekillenmektedir. Bu doğrultuda ilk aşamada cinsiyet eşitliği göz önünde tutularak bütçe analiz edilmekte, ikinci aşamada bütçe toplumsal cinsiyet çerçevesinde yeniden oluşturulmakta ve üçüncü aşamada bütün bütçe süreci içerisine cinsiyete duyarlı bütçelemeyi yerleştirmek amaçlanmaktadır. Ancak bu süreçte en büyük sorunlardan biri veri yetersizliğidir. Bütçeleme sürecinin ilk aşamasında gerekli verileri bulmak büyük önem arz etmektedir (Tepekule vd., 2016: 2323-24).

3. Cinsiyete Duyarlı Bütçelemenin Toplum Düzenindeki Yansımaları

Küreselleşme ile ülkeler arasında sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal değişimler yaşanmıştır; bu nedenle değişimlerin belirli bir standart içine alınması gerekliliği doğmuştur. Türkiye ve birçok Avrupa ülkesi mali ve sosyal politikalarını AB standartlarına göre oluşturmaya ve bütçe süreçlerinde ve politikalarda değişiklik yapmaya başlamışlardır. Kadın haklarına önem verilmesi ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması konuları Avrupa Birliği'nin sosyal politikalarındandır. Avrupa Birliği ülkelerin ekonomik ve sosyal açıdan başarı sağlamasında cinsiyet eşitliğini önemli bir kıstas olarak görmüştür. 1997 Lüksemburg Zirvesi ile Avrupa Birliği'nin eğitim,

istihdam gibi konularda kadın ve erkeklere eşit haklar verilmesi düşüncesi yaygınlaşmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'nin; AB standartlarında bir ülke olmaya çalıştığı için; politikalarında "toplumsal cinsiyet duyarlılığı" konusuna önem vermesi gerektiği sonucu çıkmıştır. Öte yandan devlet bütçesi oluşturulurken harcama ve gelir kalemleri sınıflandırmasında kadınlara daha fazla fayda sağlayacak uygulamaların var olması gerektiği dikkate alınmıştır (Erkan vd., 2012: 86; Rubery, 2002: 500).

Cinsiyet ayrımcılığının engellenmesi ve kadın-erkek eşitliği konularında çeşitli fikirler ortaya atılmakta ve değerlendirilmektedir. Özellikle modern dünyada cinsiyet eşitliği ülkelerin kültürel ve sosyal gelişmişlik düzeylerini gösteren önemli bir belirteçtir. Sosyal yaşamda (iş, aile, kültürel düzen vb.) erkeğe atfedilen rolün büyük olması fırsat eşitsizliği durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum da toplumsal problemleri meydana getirmektedir (European Commission, 2004: 7).

4. Dünyada Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Uygulamaları

Cinsiyete duyarlı bütçeleme yaklaşımını benimseyen ülkeler sahip oldukları siyasal ve sosyal farklılıklardan dolayı farklı uygulamalar yapmışlardır. Cinsiyete duyarlı bütçelemeye ait ilk girişimleri kimin başlattığını belirlemeye yönelik tespitlerde; gönüllü kadın kuruluşları, sivil toplum örgütleri veya bağımsız üyeler tarafından oluşturulmuş inisiyatifler yer almaktadır. Örnek olarak Güney Afrika Kadın Bütçesi deneyimi verilebilir (Erkan vb., 2012: 91).

Tüm dünyada cinsiyete duyarlı bütçelemeye yönelik faaliyetlerin sınırlı olmasının nedeni, kaynak üretimi, tahsisleri ve kullanımı ile planlama ve bütçeleme süreçlerine katılımı hususlarında farkındalığın artması için ulusal programların yapılmamasıdır. Bu programların yayılması için sivil toplum kuruluşları büyük önem taşımaktadır (Mushi& Edward, 2010:12).

Dünyada devlet bütçesinde cinsiyet temelli uygulamalar yapan ilk ülke Avustralya'dır. 2000 yılı ile birçok ülkede cinsiyete duyarlı uygulamalar yapılmaya başlanmıştır. Bu ülkelerin başında Birleşik Krallık, Fransa ve Ruanda gelmektedir (Tügen ve Özen, 2008: 4-7).

Avustralya'nın cinsiyete duyarlı bütçeleme ile ilgili ilk çalışması Kadınların Bütçe Programı (Women's Budget Program) ile olmuştur. Bütçede yapılacak kadın merkezi uygulamaların nasıl etkiler doğurabileceğini ortaya çıkarmak için yapılmış bir çalışmadır. Cinsiyet eşitliğine yönelik ülkenin birçok bölgesinde uygulama yapılmışken; 1990'ların ortalarında var olan ilgi azalmaya başlamıştır. Kadınların bütçesi adı altında uygulanan programlar ile farkındalık seviyesi artmıştır. Ancak kamu personelleri kadın ve erkeğin toplumda ayrı yapılar da buldukları için uygulanacak politikaların eşitlikten ziyade farklı etkiler doğuracağına inanmışlardır. Birleşik Krallık'ta; Kadınların Bütçe Grubu (UK Women's Budget Group) tarafından hazırlanan cinsiyete duyarlı bütçeleme ile kadınları içeren kamu gelirleri ve harcamaları hakkında bilgi edinmek kolaylaşmıştır. Ayrıca bu grup, kamu harcama boyutuyla birlikte vergi indirimleri konusunda yoğunlaşmıştır. Çalışan ailelere vergi indirimleri getirilmesi ve bu konunun detaylı olarak yeniden revize edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Öte yandan, kadınların ekonomideki görevlerinin ortaya konulması için de çeşitli çalışmalar yapılmaktadır (Erkan vd., 2012: 98-99).

5. Türkiye'de Cinsiyete Dayalı Bütçeleme

Cinsiyete dayalı bütçelemenin temel işlevi, harcamaların eşit olarak dağıtılması, kadının en az erkek kadar toplumda etkin rol oynamasını sağlamaktır. Ayrıca son yıllarda cinsiyete duyarlı bütçeleme, toplam kamu kaynaklarının ne kadarlık kısmının kadına yönelik kullanıldığının belirlenmesinde de etkin bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu bütçelemenin temel mantığı kadınlar için farklı bir bütçe uygulaması yapılmasından ziyade, kadının haklarının o bütçenin içerisinde yer edinmesini sağlamaktır (Tügen ve Özen, 2008: 6-7).

Cinsiyete duyarlı bütçelemenin çıkış noktası, devlet bütçelerinde ve yerel yönetimlerdeki bütçelerin geliştirilirken tarafsız olmadığı bu nedenle cinsiyet eşitsizliklerine yol açtığı görüşüdür. Bu eşitsizlikler kamu hizmetleri (sağlık, sosyal koruma gibi), kamu gelirleri (vergiler, katılım payları gibi) ve kamu harcamaları (personel, transfer harcamaları) alanlarında yaşanmaktadır (Şahin, 2011: 85).

Türkiye'de cinsiyete duyarlı bütçeleme yaklaşımı ile kadınların bütçe hakkını daha etkin bir şekilde kullanması amaçlanırken; yapılan çalışmalar sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Bu nedenle bu yaklaşımla ilgili Türkiye'de

yapılan çalışmalara bakılırken kadınsal faaliyetlere ve kurumsal ve yasal düzeyde yapılan düzenlemelere bakmak gerekecektir (Tepekule, 2016: 2325-26).

5.1. Türkiye’de Cinsiyete Dayalı Bütçelemeye Yönelik Uygulamalar

Sürdürülebilir kalkınmanın ve demokrasinin temel ilkelerinden biri cinsiyet eşitliğinin sağlanmasıdır. Bu amaç doğrultusunda kadınlara yönelik daha aktif uygulamaların yapılması gerekliliği doğmuştur. Türkiye’de cinsiyete duyarlı bütçelemeye yönelik ilk görüşler 1980’li yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır (Tüğen ve Özen, 2008: 7). Günümüzde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’na bağlı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü kadının toplumdaki statüsünün yükseltilmesi amacıyla çalışmalar yapmaktadır.

Kamu sektörünün dışında birçok sivil toplum kuruluşları da cinsiyete duyarlı bütçelemeye önem vermiştir. Bunlar arasında İstanbul Kadın Araştırmaları Merkezi (İKAM) ve Türkiye Kadın Girişimciler Derneği (Kagider) gibi sivil toplum kuruluşları vardır. Bu kuruluşlar kadın girişimlerini desteklemek ve sayısını artırmak amacı doğrultusunda çalışmalar yapmış ve cinsiyete duyarlı bütçelemenin savunucularından olmuşlardır. Türkiye’de cinsiyet eşitliğinin sağlanması için kadının eğitime, istihdama ve siyasete katılımının desteklenmesi ve çalışma hayatında kadına yönelik ayrıcalıklar tanınması üzerine önerilerde bulunmuşlardır (www.tisk.org.tr).

Uygulanan politikalar çoğu durumda cinsiyet eşitsizliğini doğrudan göstermez. Örneğin kadın ve kız çocuklarının toplumda eşit bir konumda olduğunu ifade eden göstergeler, birçok unsuru göz ardı etmektedir. Bunlar; kayıtlı istihdamda bulunma, aktif sigortalılık, teknik okul mezunları gibi kadınların kamu hizmetlerine erişimini engelleme özelliğine sahip unsurlardır. Benzer şekilde kadınların kamusal hizmetlere erişimini cinsiyetçi işbölümü ve erkek egemenliği de sınırlayabilmektedir. Harcama alanında ise kadınlar özellikle işe alım ve terfi süreçlerinde ayrımcı uygulamalara maruz kalmaktadır. Bunun neticesinde kamu ihalelerindeki şartlar kadın girişimciliğini olumsuz etkilemekte; cari transferler büyük ölçüde erkeklere yönelik yapılmaktadır (Şahin, 2011: 85-86).

Türkiye’de bu bütçeleme yaklaşıma yönelik faaliyetler sınırlı düzeydedir. Ancak Avrupa Birliği “şartlı nakit transferi” uygulamasını cinsiyete duyarlı bütçeleme açısından başarılı bulmuştur. Eğitim, sağlık ve gebelik süreçlerine odaklanan bu uygulama kadın etkinliğini destekleyecek niteliktedir. Öte yandan yerel yönetimlerde ve merkezi idarelerde yürütülen uygulamalarda cinsiyete duyarlı bütçeleme yaklaşımının izlerini de bulmak mümkündür. Bu doğrultuda 6111 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’a bakmak gerekmektedir. Bu kanun ile kadınların iş yaşantısı ve istihdamının artırılmasına yönelik bazı düzenlemeler yapılmıştır (Tepekule, 2016: 2327-28; Örcü vd., 2012: 473-475).

SONUÇ

Günümüz toplumlarında çağdaş düşüncelerin yaygınlaşması ile kadın- erkek eşitliği üzerinde durulan bir konu olmuştur. Var olan eşitsizliklerin ve ayrımcılıkların önlenmesi için devletlere büyük görevler düşmektedir. Bu görevleri devletler bütçeler aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Cinsiyete duyarlı bütçeleme yaklaşımı; kurumların, cinsiyet ayrımcılığını önlemesine yardımcı olabilecek mali bir güçtür. Bu gücü kullanarak bütçede yer alan gelir ve harcamalar eşitlik temelinde yapılandırılmalıdır. Ancak cinsiyete duyarlı bütçeleme süreci içerisinde birçok karışıklık ve endişe bulunmaktadır. Bu bütçeleme yaklaşımı ile kadınların daha aktif rol alması gerekirken hala karar alma mercilerinde etkin olmadıkları görülmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları ve destekleri ile kadın baskınlığının git gide arttığı da söylenebilir.

Ülkelerin cinsiyete duyarlı bütçelemeye başvurmasının amacı, bölgesel veya ulusal seviyedeki tüm bütçelerin hazırlanmasında cinsiyet eşitliği bilincinin yer edinmesini sağlamaktır. Ayrıca bütçede cinsiyet gözetimiyle gelir ve harcamaların belirlenmesidir.

Cinsiyete duyarlı bütçeleme yaklaşımının gerek Türkiye’de gerekse diğer ülkelerde yeterince yerleşmemesinin ve uygulama alanı bulmamasının nedeni; amaçları destekleyecek verilerin elde edilememesi veya elde edilmesinin maliyetli ve zor olmasıdır. Bu nedenle Türkiye’de cinsiyete duyarlı bütçelemeye yönelik tam bir uygulama birliğinin olmadığı görülmektedir. Sivil toplum kuruluşları ve yasal düzenlemeler ile cinsiyet eşitliğini sağlamak amacı doğrultusunda çalışmalar yapılırsa da belirli bir noktadan öteye gidilememektedir. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü ve yerel yönetimlerin çalışmaları son yıllarda hız kazanmasına rağmen tüm

ülkede tek bir uygulama çatısı ve farkındalığı olmadığı için var olan etkinin yüzeysel kaldığı da söylenebilir. Yapılan çalışmalar Türkiye'nin bu bütçeleme yaklaşımına pozitif baktığını gösterse de yeterli bir ortak yapı oluşturulamamıştır.

KAYNAKÇA

- Birleşmiş Milletler (1997) Ekonomik ve Sosyal Konsey 1997 Raporu.
- Edizdoğan, N., & Çetinkaya, Ö. (2011). *Kamu bütçesi*. Ekin Kitabevi.
- Erkan, B., Şentürk, M., Akbaş, Y. E., & Paksoy, S. (2012). Dünyada ve Türkiye'de Sosyal Bütçeleme (cinsiyete duyarlı bütçe) Yaklaşımı. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (9), 85-106.
- European Commission (2004), "Equal Guide on Gender Mainstreaming".
- Morgan, C. (2007). *Gender Budgets: An Overview*. Parliamentary Information and Research Service.
- Mushi, V. A., & Edward, M. C. Challenges and Success of Gender Budgeting Initiatives: a Case of Tanzania.
- Örücü, A. İ., & Bakırtaş, D. (2012). 6111 Sayılı Kanunun Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Perspektifinden Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 162, 467-477.
- Rake, K. (2002, March). Gender Budgets: The Experience of the UK's Women's Budget Group. In *Gender balance–Equal finance'Conference, Basel, March 2002*.
- RUBERY, Jill (2002), "Gender Mainstreaming and Gender Equality in the EU:The Impact of the EU Employment Strategy", *Industrial Relations Journal*, Blackwell Publishers Ltd., 33:5.
- TEPEKULE, U., MASTAR ÖZCAN, P., & KAYALIDERE, G. (2016). Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Türkiye Örneği. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 5(7).
- Tüğen, K., & Özen, A. (2008). Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Anlayışı. *Maliye Dergisi*, 154, 1-11.
- Şahin, M. (2011). Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme (TCDB) yazımına kuşbakışı.
(www.tisk.org.tr) Erişim Tarihi: 01.12.2020

COMPARATIVE TESTING OF COMMON WHEAT VARIETIES

Antoniya Stoyanova¹, Darina Stoyanova²¹ Faculty of Agriculture, Trakia University, Stara Zagora 6000, Bulgaria² Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora 6000, Bulgaria

SUMMARY

In today's market conditions, increasing the yield and improving the quality of wheat grain is becoming increasingly important. This requires the introduction of varieties with high productivity and adaptability to environmental conditions. In this regard, in recent years have been created varieties with high genetic potential for grain productivity and quality. The aim of the present study is to establish the productive possibilities of the studied varieties in the conditions of Bulgaria and to determine the suitable ones for the region. The experiment was conducted in the experimental field of the Faculty of Agriculture at the Trakia University, Bulgaria. The productivity of nine varieties of common wheat was studied. Biometric measurements were performed and the following indicators were established: plant height, class length and number of grains in it, weight per 1000 seeds. The yield per decare for the individual varieties has been established. The results of the study allow us to draw the following conclusions the tallest plants (90.63 cm) were formed in the Factor variety during the three years of the field experiment; the Falado variety by grain weight in the class exceeds the standard Factor variety (1.18 g) by 22.9%; the Falado and Gabrio varieties are characterized by the highest productivity. The ecological plasticity and the genotype of the varieties provide an excess of 44.7 and 42.9% compared to Factor. The yields of the Falado variety are 7104.89 kg/ha and 7014.28 kg/ha, respectively.

Key words: variety, common wheat, yield, region

Introduction

Global climate change is a problem for all crops. Tigchelaar et al. (2018) investigates how an increase in average global temperature is likely to increase yield variability worldwide. With continued warming under business-as-usual greenhouse gas emissions, global crop yields are expected to decline significantly: For every degree increase in global mean temperature, yields are projected to decrease, on average, by 7.4% for maize, 6.0% for wheat, 3.2% for rice, and 3.1% for soybean (Zhao et al., 2017).

The adaptability and ecological plasticity of different varieties and lines is the subject of research by researchers in different parts of the world. The average temperature has risen significantly over the past 50 years, averaging 0.021 °C each year, but over the past 10 years by 0.087 °C each year, scientists report (Chloupek et al., 2003). Climate change is favorable for most of the most commonly grown crops (wheat, barley, rapeseed, sugar beet, rye, corn and legumes), as the crops give higher yields in warmer years, accompanied by more hours of sunlight.

Brancourt-Hulmel et al. (2003) explains the interaction of genotype with the environment in tests in the very environment of winter wheat (*Triticum aestivum* L.) by environmental variables to assess the sensitivity of the genotype to environmental conditions and to compare the results of biodiversity. factor regression (BIAREG) and in the classical basic supplement effect and multiplicative interaction model (AMMI).

The data analysis consists of 13 lines grown in France in 14 environments (combinations of two years, four locations and two treatments). The grain yield and the date of laying are measured, and the environment is characterized by climatic data (water deficit, radiation, temperature above 25 °C) and others. The influence of the environment is also assessed by the stability of yields by other researchers Gordana et al. (2014) and Döring et al. (2015).

Productivity and quality of production, according to Ilieva D. (2011) can be increased by selecting the right varietal structure, depending on the specific agri-environmental conditions of the region.

In modern market conditions, increasing the yield and improving the quality of common wheat grain is becoming increasingly important. This requires the introduction of varieties with high productivity and adaptability to environmental conditions. It is necessary to study the productive potential of each variety in different agro-ecological areas. Each element of the technology for growing cereals is the subject of research by a number of researchers (Sevov et al., 2013; Kuneva et al., 2014; Barakova et al., 2018; Delchev et al., 2019). Soil enrichment and corrective foliar feeding, soil moisture, tillage and weed control have been studied to analyze their impact on the structural elements of yield and crop productivity.

The aim of the present study is to evaluate the productivity of seven varieties of common wheat and to determine the most technologically valuable varieties in terms of yield stability.

Material and methods

The introduction of common wheat varieties with high genetic potential for productivity and grain quality is associated with the study of the ecological plasticity of individual varieties over the years with different stress of meteorological factors. For comparison with the introduced varieties, a variety from the Bulgarian variety list was used.

The field experiment was carried out in the experimental field of the Department of Plant Growing at the Faculty of Agriculture at the Thracian University, Stara Zagora in the period 2017-2019. Falado, Gabrio, Pibrak (from the Syngenta variety list) and Factor (Bulgarian selection). The experiment was conducted in the experimental field, with soil type typically meadow-cinnamon soil. The thickness of the humus horizon in this soil species varies widely from 0.30 m to 0.75 m. According to its mechanical composition, the soil type is sandy-clayey. The field experience with common wheat was derived according to a methodology specific to the region. The study was set by the method of fractional plots, in four replications. The size of the experimental plot is 10 m².

The sowing of wheat during the three years of the field study was carried out in the optimal time for the region. During the growing season, a single feeding with ammonium nitrate was performed. The amount of nitrogen fertilizer applied was N₁₄₀. In terms of humus and nutrient content, the soil is characterized as suitable for growing wheat. The soil is on average stocked with humus - 3.93%, on average stocked with mineral nitrogen - 40.8 mg/1000 g of soil. Ammonia nitrogen is 0.45 mg/1000 g of soil and nitrate is 40.33 mg/1000 g of soil. With mobile phosphorus, the soil is also poorly stored - 3.27 mg/1000 g. The content of mobile potassium is 3.2 mg/1000 g of soil, which characterizes it as very well stored with potassium.

To achieve the aim of the study, the following indicators were taken into account: plant height, class length, number of spikelets, number of grains per class, grain weight per class and grain yield per hectare. The results were analyzed with ANOVA.

Results and discussion

The growth and development of wheat plants during the years of the study took place under different weather conditions. Table 1 presents the average daily air temperatures for the study period. The analysis of the data shows the trends in the change of temperatures during the vegetation period of the crop. The study period is characterized by high stress of meteorological factors. Temperatures are close to the norm for the period 1930-2020. The first year is characterized by negative temperatures in January. There is a tendency to increase the average daily temperatures in the last two years. The total temperature in the second experimental year was 8.8% higher than the norm for a multi-year period.

Table 1. Average daily temperatures and amount and distribution of precipitation during the experiment in the region of Stara Zagora, Bulgaria

	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI
Temperature, °C									
2016/2017	12.6	7.3	0.2	-4.2	2.6	9.3	11.7	17.3	26.6
2017/2018	12.4	8.0	4.2	2.4	3.6	6.7	15.7	19.1	21.8
2018/2019	14.4	7.8	2.0	2.3	4.5	9.8	11.6	17.4	23.4
1930-2020	13.3	7.5	2.9	1.9	3.1	6.5	12.0	17.2	21.1
Precipitations, mm									
2016/2017	23.5	40.6	0.9	81.6	44.8	28.5	38.1	44.2	72.0
2017/2018	103.1	51.0	56.5	19.0	115.0	89.9	2.9	99.3	85.2
2018/2019	40.8	76.2	21.6	39.9	15.3	5.3	57.9	63.5	108.7
1930-2020	45.9	47.3	54.3	40.8	37.5	39.1	45.8	60.6	64.8

The amount and distribution of precipitation during the three years is characterized by extremely uneven distribution of precipitation (Table 1). The average annual rainfall for the period 1930-2020 is 436.1 mm. During the first economic year the amount of precipitation was 14.2% less than the norm for the long-term period. The table shows that only 0.9 mm were registered in December. The second year is characterized by a higher amount of precipitation. Precipitation of 621.9 mm was measured, which is 42.6% higher than the norm.

Table 2. Wheat grain yields (2017 - 2019)

Varieties	Height of the plant (cm)	Length of the spike (cm)	Number of spikelets per spike	Number of grains per spike	Weight of grains per spike (g)
Ingenio	77.14	8.17	16.81	30.99	1.30
Dalara	68.10	8.15	16.70	31.58	1.35
Moyson	76.25	8.47	17.08	30.84	1.29
Falado	69.44	8.71	18.58	32.76	1.45
Gabrio	74.04	8.22	17.86	32.48	1.40
Pibrac	75.93	8.63	16.68	30.45	1.23
Factor	90.63	9.12	17.09	35.20	1.18

The data for the biometric indicators for the plants are presented in table. 2. The results show that the tallest plants (90.63 cm) are formed in the Factor variety during the three years of the field experiment. The height of the introduced varieties varies from 68.10 cm to 77.14 cm. In all varieties, evenness of the crop was reported. The standard variety Factor is also characterized by the largest length of the class (9.12 cm). For other varieties this indicator varies from 8.15 cm to 8.71 cm. The class length of the Dalara variety is 10.1% shorter compared to Factor.

With the largest number of spikelets in the class on average for the study period, the variety Falado is distinguished, respectively by 18.58 cm. This variety has formed 8.7% more spikelets in the class. In the Pibrak variety, a decrease of 2.4% compared to the Factor variety was reported. The number of grains in one class varies from 30.45 to 35.20 pieces. With the highest number of grains stands out variety Factor (35.20 pieces). The number of grains in a class with Pibrak variety is 13.5% lower. Regarding the weight of the grains in one class with the lowest mass, the variety Factor (1.18 g) is distinguished. The Falado variety by grain weight in the class exceeds the standard by 22.9%.

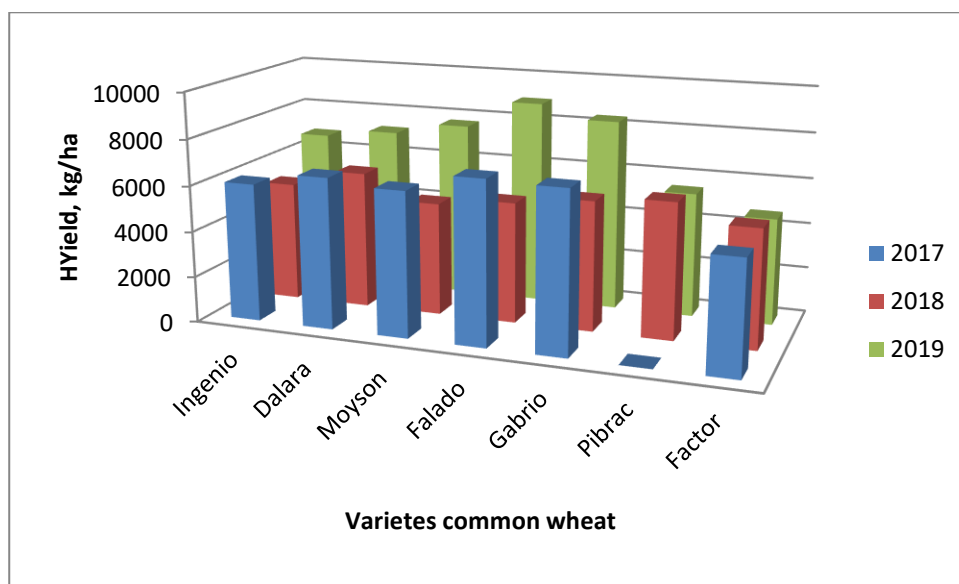

Figure 1. Wheat grain yields (2017 - 2019)

The analysis of the results shows that the varieties Falado and Gabrio are superior to the other varieties in terms of grain yield. The data show an excess of 44.7% for the Falado variety and 42.9% for the Gabrio variety. The results register good adaptability and productivity in specific climatic conditions. Ingenio has 22.6% higher yields than the standard. For the Moyson variety the excess is 28.8%, and for the Dalara variety it is 33.8%. In the case of the Pibrac variety, the excess of almost 16.0% was reported in two years. The variety is new and was registered only in 2018.

Table 3. Dispersion analysis for wheat grain yield

Source of variation	Degrees of freedom	Sum of squares	Influence of the factor, %	Mean squares	Fisher's criterion	Probability level
Total	83	1.5	100	-	-	-
Blocks	3	1750016.0	1.2	583338.7	0.2	
Variants	20	1.3	85.6	6501080.0	0	***
Factor A - Year	2	4.2	28.3	63.9	0	***
Factor B - Varieties	6	6.2	41.4	31.2	0	***
A x B	12	2.4	15.9	2008000.0	0.1	***
Error	60	2.0	13.2	336017.1	-	-

* $p \leq 5\%$ ** $p \leq 1\%$ *** $p \leq 0.1\%$

Table 3 presents an analysis of the variance in terms of grain yield. It was found that the influence of the tested variants is 85.6% of the total variation of the data, proved at differences $p \leq 0.1\%$. The strength of the influence of the variety (B) is 41.4%, while the influence of the year factor (A) is weaker (28.3%). The better expressed influence of the variety is due to the better adaptability and the ecological plasticity and the genotype of the tested varieties. The strength of the influence of the two factors (A x B) is respectively 15.9%, with a high degree of reliability ($p \leq 0.1\%$).

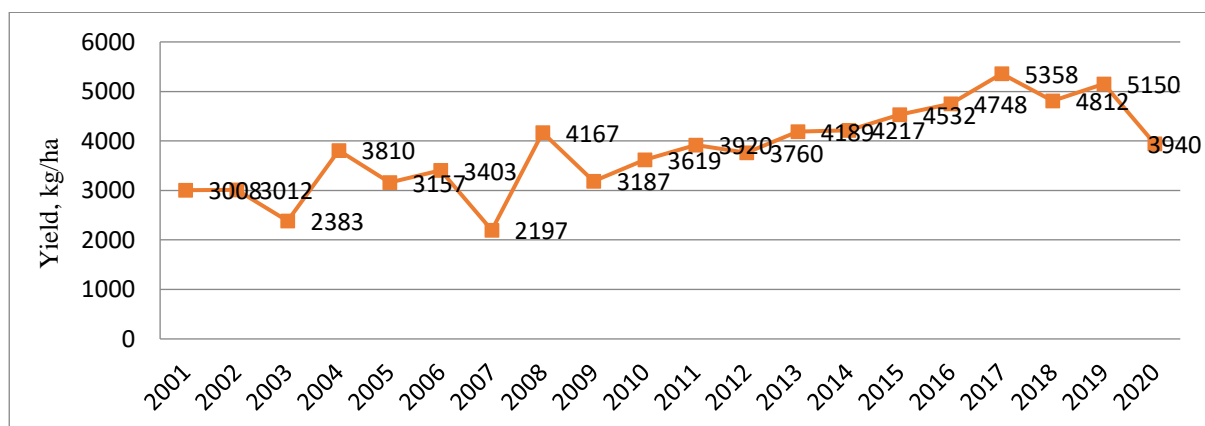

Figure 2. Dynamics of the average yield of common wheat for the period 2001-2020, kg/ha

The arable land occupied by wheat cultivation varies around 1.3 million ha. The largest contribution to the formation of the final production of the agricultural sector has soft wheat, with a share of about 20%. In figure. 2 presents the pace of development of the average wheat yield for the period from 2001 to 2020.

The dynamics of the data shows an increase in the average yield during the years of the indicated period. The graph shows how in 2020 a decrease of 19.1% was registered compared to the previous five-year period.

Compared to 2019, the decline in the average wheat yield is 23.5%. One of the main factors determining the levels of crop productivity are climate factors. That is why it is important to study the ecological plasticity of each introduced variety. Properly selected varietal structure can ensure grain balance throughout the year.

Conclusions

The results of the study allow us to draw the following conclusions:

- The tallest plants (90.63 cm) were formed in the Factor variety during the three years of the field experiment.
- The Falado variety by grain weight in the class exceeds the standard Factor variety (1.18 g) by 22.9%.
- The Falado and Gabrio varieties are characterized by the highest productivity. The ecological plasticity and the genotype of the varieties provide an excess of 44.7 and 42.9% compared to Factor. The yields of the Falado variety are 7104.89 kg/ha and 7014.28 kg/ha, respectively.

References

- Brancourt-Hulmel, M. and C. Lecomte, 2003. Effect of Environmental Variates on Genotype × Environment Interaction of Winter Wheat. *Crop Science*. Volume 43, Issue 2, 608-617.
- Barakova, T., Delchev, G., N. Valkova, 2018. Effect of Foliar Antibroadleaf Herbicides on Fat Content in Seeds of Various Cotton (*Gossypium Hirsutum* L.) Cultivars. Preprints 2018080017 (doi: 10.20944/preprints201808.0017.v1).
- Chloupek, O., P., Hrstkova and P. Schweigert, 2004. Yield and its stability, crop diversity, adaptability and response to climate change, weather and fertilisation over 75 years in the Czech Republic in comparison to some European countries. *Field Crops Research*. Vol. 85, Issues 2–3, 167-190.
- Delchev, Gr., S. Angelova., 2019. Productivity and yield stability at late treatment of durum wheat (*Triticum durum* Desf.) with antibroadleaved herbicides. III. Influence at treatment during 3-rd stem node stage. *Agricultural Science And Technology*, Vol. 11, No 1, 36 – 40. DOI: 10.15547/ast.2019.01.006.
- Döringa T., P., Annicchiarico, S. Clarke, Z., Haigh, H. Jones, H. Pearce, J. Snape, J. Zhan and M. Wolfe, 2015. Comparative analysis of performance and stability among composite cross populations, variety mixtures and pure lines of winter wheat in organic and conventional cropping systems. *Field Crops Research*. Volume 183, Pages 235-245.

Gordana R. Branković, D. Dodig, M. Zorić, G. Šurlan-Momirović, V. Dragičević, N. Đurić, 2014. Effects of climatic factors on grain vitreousness stability and heritability in durum wheat. Turkish Journal of Agriculture and Forestry. 38: 429-440, doi:10.3906/tar-1308-51.

Ilieva, D., 2011. Comparative testing of common wheat varieties in the region of Northeastern Bulgaria. Scientific works of the University of Ruse - volume 50, series 1.1.

Kuneva, V., E. Valchinova, M. Sabeva, 2014. Grouping of local and introduced rye samples and their output lines on the basis of cluster analysis. Agricultural Sciences, Volume 10 Issue 24, 5-10.

Sevov A., V. Delibaltova, 2013. Effect of biostimulant fertigrain on bread wheat (*Triticum aestivum*) productivity elements and grain yield. Scientific papers series A. Agronomy, Vol. LVI, 353-356, Bucharest, Romania.

Tigchelaar, M., D. S. Battisti, R. L. Naylor, D. K. Ray. 2018. Future warming increases probability of globally synchronized maize production shocks. PNAS 115 (26) 6644-6649; <https://doi.org/10.1073/pnas.1718031115>

Zhao C, B. Liu, S. Piao, X. Wang, D. B. Lobell, Y. Huang, M. Huang, Y. Yao, S. Bassu, P. Ciais, J. Durand, J. Elliott, F. Ewert, I. A. Janssens, T. Li, E. Lin, Q. Liu, P. Martre. 2017. Temperature increase reduces global yields of major crops in four independent estimates. Proc Natl Acad Sci USA 114:9326–9331.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

YARI KAMUSAL MALLAR VE ASİMETRİK BİLGİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: SAĞLIK SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN SEMI-PUBLIC GOODS AND ASYMMETRIC INFORMATION: THE CASE OF HEALTH SECTOR

Arzu ÇEVİK

Mersin Üniversitesi İİBF Maliye Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Mersin, Türkiye

Doç. Dr. Cihan YÜKSEL

Mersin Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü Öğretim Üyesi, Mersin, Türkiye

ÖZET

Yarı kamusal mallar ve asimetrik bilgi sorunu, kamu maliyesinin iki temel piyasa başarısızlığı olarak kabul edilmektedir. Tüketiminde rekabetin olmasına karşın faydasından dışlananın mümkün olmadığı yarı kamusal mal ve hizmetlerin en bilinen örnekleri eğitim ve sağlıktır. Yarı kamusal mal ve hizmetlerin tüketiminin bireylere özel fayda sağlamasından kaynaklı fiyatlandırılabilir olması nedeniyle, bu mal ve hizmetler devlet üretiminin yanında piyasa üretimine de konu olmaktadır. Bir diğer piyasa başarısızlığı ise asimetrik bilgi sorunudur. Asimetrik bilgi, işlem sırasında bir tarafın diğer tarafa göre daha çok bilgiye sahip olması durumudur.

Sağlık hizmetleri, yarı kamusal mal olma özelliği nedeniyle kamusal üretimin yanında piyasa üretimine de konu olmaktadır. Ancak aynı zamanda sağlık hizmetlerinde asimetrik bilgi sorunu da bulunmaktadır. Sağlık hizmetini talep edenler ile arz edenler arasında simetrik bilgi olmaması, sunulan hizmetin gerçek piyasa fiyatının oluşması önünde bir engel teşkil edebilmektedir.

Bu çalışmada, yarı kamusal mallar ile asimetrik bilgi arasındaki ilişki sağlık sektörü örneği üzerinden açıklanmaktadır. Yarı kamusal mallar ve asimetrik bilgi konusu kavramsal ve kuramsal çerçevede açıklanmaktadır. Yarı kamusal mal ve hizmetlerin bir örneğini oluşturan sağlık ekonomisi hakkında bilgi verilmekte ve sağlık ekonomisinde yoğun bir şekilde yaşanan asimetrik bilgi sorunu açıklanmaktadır. Davranışsal iktisat perspektifinden değerlendirmelerin yapıldığı çalışmada, sağlık hizmetlerinin kamusal üretiminin önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yarı Kamusal Mallar, Asimetrik Bilgi, Sağlık Ekonomisi

ABSTRACT

Semi-public goods and the problem of asymmetric information are considered as the two main market failures in public finance. Education and health are the best-known examples of semi-public goods and services that cannot be excluded from their benefits, although there is competition in their consumption. Due to the fact that the consumption of semi-public goods and services provides private benefit to individuals and can be priced, these goods and services are also produced by market as well as state. Another market failure is the asymmetric information problem. Asymmetric information is when one party has more information than the other during the transaction.

Health services are exposed to market production besides public production due to their property of semi-public good. However, there is also an asymmetric information problem in health services. The lack of symmetrical information between those demanding and supplying health services may prevent the real market price of the service provided.

In this study, the relationship between semi-public goods and asymmetric information is explained through the health sector example. Semi-public goods and asymmetric knowledge are explained in a conceptual and theoretical framework. Health economics, which is an example of semi-public goods and services, and the asymmetric information problem, which is intensely experienced in the health economics, are explained. The

study, in which evaluations are made from the behavioural economics perspective, aims to emphasize the importance of public production of health services.

Keywords: Semi-Public Goods, Asymmetric Information, Health Economics

1. GİRİŞ

Kamu maliyesi literatüründe kamusal malların üretimi ve sunumu her zaman için tartışma konusu olmuştur. Kamusal mallar teorisi alanında inceleme yapan ekonomistler bu malları sınıflandırırken belirli özelliklere dikkat çekerek, bu mal ve hizmetlerin sunumunda görev paylaşımının yapılmasını savunmuşlardır. Kamusal mallar teorisinin bilinen klasik tanımı, 1954 yılında Samuelson tarafından yapılmıştır. İlk yapılan tanımda tüketim üzerine odaklanılmış, tüketiminde rekabet olmama ve faydasından dışlanamama özellikleri vurgulanmıştır. Toplumdaki bireylerin kamusal mal ve hizmetlerden birbirinin tüketimini engellemeden faydalanması, bu malların üretiminin devlet tarafından sunulmasını gerektirmektedir. Bu mal ve hizmetleri devletin sunması, toplumdaki bütün bireylerin kapsanmasını sağlamaktadır.

Kamusal mallar teorisi; tam kamusal mallar, yarı kamusal mallar ve erdemli mallar gibi alt tanımlamalara konu olmuştur. Tüketiminde rekabet olmama ve faydasından dışlanamama özelliklerinden herhangi birinin sağlanmadığı durumda yarı kamusal mallar teorisinin tanımı oluşmaktadır. Üretilen mal ve hizmetin faydasından dışlanmanın veya tüketiminde rekabetin olması halinde, ülkedeki bütün bireylerin eşit bir şekilde yararlanmaması noktasında yarı kamusal mal ve hizmet kavramı oluşmaktadır. Yarı kamusal mal ve hizmetlerin en bilinen örnekleri eğitim ve sağlıktır. Yarı kamusal mal ve hizmetlerin tüketiminin bireylere özel fayda sağlamasından kaynaklı fiyatlandırılabilir olması dikkat çekmektedir. Bu özellikleri nedeniyle yarı kamusal mallar devlet üretiminin yanında piyasa üretimine de konu olmaktadır.

Bir diğer piyasa başarısızlığı ise asimetrik bilgi sorunudur. Asimetrik bilgi, işlem sırasında bir tarafın diğer tarafa göre daha çok bilgiye sahip olması durumudur. Asimetrik bilgi, 1974 yılında Akerlof tarafından ikinci el araba piyasası örneği ile literatüre kazandırılmış bir kamu maliyesi terimidir. Geleneksel yaklaşımda bütün aktörlerin tam bilgiye sahip olduğu varsayımı hâkim iken, Akerlof'un Amerikan ikinci el araba piyasası üzerine yaptığı çalışmasında araba satan kişinin, arabayı satın alan kişiye göre daha fazla bilgiye sahip olması konunun çıkış noktasını oluşturmuştur.

Sağlık hizmetlerinin yarı kamusal mal ve hizmet olarak kabul edilmesi, devlet üretiminin yanında piyasa üretimini de karşımıza çıkarmaktadır. Piyasa ekonomisinde asıl amacın "karlılık" olması, sağlık hizmetlerinin asimetrik bilgi altında üretimini sorunlu kılmaktadır. Özel sağlık kurumlarının, karlılıklarını artırmak adına asimetrik bilgiyi kullanmaları kaçınılmazdır. Böylece hastaların, sağlık durumları hakkında bilgi sahibi olmayışı özel sağlık kurumlarının durumu kötüye kullanılmasına neden olmaktadır.

Sağlık hizmetlerinin serbest piyasa ekonomisine bırakılmasının sosyo-ekonomik etkileri ve sonuçları, çalışmamızın ortaya çıkmasındaki ana düşüncüyü oluşturmaktadır. Bu nedenle de, sağlık hizmetlerinin kamusal niteliğinin tartışılması önem arz etmektedir. Sağlık hizmetlerinin sadece bir yarı kamusal mal olmaması, aynı zamanda asimetrik bilgi sorununa da sahip olması gerçeği, bu hizmetlerin devlet tarafından sunulmasının önemini ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmada öncelikle yarı kamusal mal ve hizmetler ile asimetrik bilgi konusu açıklanmaktadır. Yarı kamusal mallar ve asimetrik bilgi arasındaki ilişkinin sağlık hizmetleri konusu üzerinden açıklanması nedeniyle sağlık ekonomisi literatürü incelenmektedir. Çalışmanın en son bölümünde ise yarı kamusal mallar ile asimetrik bilgi sorunu arasındaki ilişki sağlık hizmetleri özelinde değerlendirilmektedir. Böylece, sağlık hizmetlerinin kamusal sunumunun gerekliliği tartışılmaktadır.

2. YARI KAMUSAL MALLAR VE ASİMETRİK BİLGİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Literatürde, yarı kamusal mal ve hizmetler ile asimetrik bilgi teorisi iki ayrı piyasa başarısızlığı olarak ifade edilmektedir. Bu iki piyasa başarısızlığı arasındaki ilişki göz ardı edilmektedir. Yarı kamusal mal ve hizmetlerin piyasa tarafından sunulması durumunda var olan asimetrik bilgi sorunu derinleşecektir. Bu doğrultuda yarı kamusal mal ve hizmetler ile asimetrik bilgi arasında güçlü bir ilişki mevcuttur. Yarı kamusal mallar ve asimetrik bilgi, teorik olarak açıklanacak daha sonra bu iki kamu maliyesi konusu arasındaki bağlantı teorik çerçevede açıklanacaktır.

2.1. Yarı Kamusal Mal ve Hizmetler

Kamusal mal kavramını iktisadi literatüre kazandıran kişi Samuelson'dur. Samuelson'a göre iki çeşit mal söz konusudur. Bunlar, toplumsal mallar ve özel mallardır (Samuelson, 1954). Samuelson, tam kamusal mal ve hizmetleri bölünmezlik özelliği ile ayırt etmiştir. Samuelson, kamusal malların yararlarının, belirli bireylerin bunları satın almak isteyip istemediğine bakılmaksızın, toplumun tüm üyelerine bölünmez bir şekilde yayıldığını iddia etmiştir (Pospisil, 2016: 445). Bunun en bilinen örnekleri arasında ulusal güvenlik ve diplomasi yer almaktadır. Kamusal mallar teorisi ile ilgili önemli katkı sağlayan bir başka isim ise Musgrave'dir. Musgrave (1958: 56)'e göre kamusal mal, kamusal gereksinimlerimiz sonrasında doğal özellikleri gereği kamu tarafından üretimi yapılan mal ve hizmetlerdir.

Toplumsal mallar ile özel mallar arasındaki ayırım kolayca yapılabilirken karma sunum niteliğine sahip yarı toplumsal malların ayırımını yapmak pek kolay değildir. Politik, sosyal, teknik ve ahlaki koşullara bağlı olarak devletin üretim alanı dışında piyasa tarafından üretilebilecek mal ve hizmetlerin bazıları kamusal alan içerisinde üretilecektir (Nadaroğlu, 2000: 65). Yarı kamusal mal ve hizmetlere örnek verilebilecek en belirgin mal ve hizmet, eğitim ve sağlık hizmetleridir. Bu mal ve hizmetleri kimin üreteceği konusunda sorun olmayacak şekilde hem piyasa hem de devlet görev üstlenmektedir (Kaul ve Mendoza, 2003: 85). Çünkü bu mal ve hizmetler özellikleri gereği karma sunuma olanak sağlamaktadır.

Yarı kamusal mal ve hizmetlerin karma sunuma konu olması iki özellik ile ifade edilebilir. Birincisi, eğitim ve sağlık hizmetleri tüketime konu olan kişilere içsel fayda sağlamaktadır. İkincisi ise, tüketime konu olan bu mal ve hizmetler nedeniyle toplumsal faydada artışlar meydana gelmektedir (Kaul ve Mendoza, 2003: 85). Toplumda içsel ve dışsal faydaların meydana gelmesi, bu mal ve hizmetlerin sunumunda görev paylaşımına neden olmaktadır.

Yarı kamusal mallar konusunda toplum ve bireylerin faydasında ortaya çıkan etkiler marjinal fayda teorisi ile açıklanmaktadır. Bireylerin sağladığı fayda marjinal özel faydaya karşılık gelirken, toplumda meydana gelen fayda ise marjinal sosyal faydaya karşılık gelmektedir. Yarı kamusal mal ve hizmetlerin, yararlanan kişilere sağladığı marjinal özel faydanın marjinal sosyal faydadan az olması durumunda fiyatlandırılabilen kısmın az olması nedeniyle etkin ve yeterli üretim piyasa tarafından sağlanamayacaktır (Nadaroğlu, 2000: 56-57). Böyle bir durumda firma üretim miktarını hesaplarken sadece bedelini tahsil edebileceği kadarını yani sadece fiyatlandırabildiği özel faydanın karşılığını üretecektir. Geriye kalan sosyal fayda ise fiyatlandırılmaz kısmı oluşturmaktadır. Bu nedenle üretilmesi gerekenden az üretilen bir yarı kamusal mal ve hizmet toplumsal açıdan istenmeyen sonuçlar meydana getirecektir.

Yarı kamusal mal ve hizmetlerin klasik örneklerinden biri de sağlık hizmetleridir. Sağlık hizmetleri günümüzde kamusal ve özel olarak sunulmaktadır. Toplumda sağlık hizmetlerinden bazı kesimlerin yoksun kalması diğer sağlıklı kesimi tamamen olumsuz etkileyecektir. Aynı şekilde toplumda genel sağlık taramalarının genişletilmesi toplumun genel sağlık düzeyini yükseltecektir. Genel sağlık hizmetleri etkin bir şekilde üretilmez ve finanse edilmezse, özel sağlık hizmetlerinin maliyeti ve tedavi masrafları kendiliğinden artacaktır (Şener, 2007: 385). Genel sağlık hizmetleri asgari ölçüde bütün toplumu kapsayacak şekilde sunulmalıdır. Sunulmadığı takdirde piyasada sağlık hizmetini özel olarak finanse eden kişilerin bu mal ve hizmetlere yaptığı maliyetlerde artış görülecektir.

2.2. Asimetrik Bilgi Sorunu

Ekonomide var olan aktörlerin piyasada tam bilgiye sahip bir şekilde hareket ettikleri varsayılmaktadır. Ancak gerçekte piyasa işleyişi içerisinde ekonomik aktörlerin tam bilgiye ve birbirleriyle simetrik bir bilgiye sahip olması söz konusu değildir. Piyasa işleyişi içinde bilginin tam olmaması ve ortaya çıkacak sonuçlar ile kişisel yetenek ve nitelikler arasında doğrudan bir bağlantı kurulamaması nedeniyle belirsizlik söz konusudur (Öztürk, 2004: 96). Piyasadaki bütün aktörlerin tam bilgiye sahip olmamaları nedeniyle etkileşim halinde olan iki taraftan birisi aleyhine bilgi asimetrisi yaşanmaktadır. Ekonomi teorisinde, bir işlemin tarafının diğer tarafa göre daha fazla bilgi sahibi olması asimetrik bilgi durumunu yansıtır (Aldea ve Marin, 2007: 22). Asimetrik bilgiyi davranışsal olarak açıklanmak mümkündür. Asimetrik bilgi, aslında piyasadaki üretici ve tüketicilerin davranış belirsizlikleri olarak adlandırılabilir (Çoban, 2005: 142). Alıcı ve satıcının davranışsal özellikleri asimetrik bilginin ortaya çıkmasında ve büyüklüğünü belirlemede etkili olmaktadır.

Asimetrik bilgi kavramı, piyasada mal ve hizmetlerin üretim ve sunum sürecinde karşılıklı işlem yapan kişilerden birinin, diğerine göre daha çok bilgi sahibi olması sonucu ortaya çıkan bir sorun olarak tanımlanmaktadır. Asimetrik bilgi sorununu modern anlamda tartışmaya açan kişi George Akerlof'tur. 1970 yılında yazdığı makalesinde piyasa mekanizması içerisinde kalite ve belirsizlikleri anlatabilmek amacıyla ikinci el araba piyasasında limon diye tabir edilen kötü arabalar üzerinden açıklamıştır. Amerikan ikinci el araba piyasasında işlem gören kötü arabalar limon diye tabir edilmektedir. İkinci el araba piyasasında alıcı ve satıcı arasında, satışa çıkan arabanın özellikleri konusunda bilgi asimetrisi yaşanmaktadır, sonuçta arabayı uzun yıllar kullanan satıcı, alıcıya göre daha çok bilgi sahibidir (Akerlof, 1970: 489). Piyasada iyi ve kötü arabalar vardır. Ve hepsi için aynı değer üzerinden fiyat verilmektedir. Kötü arabaların (limonların) da aynı fiyattan satılması, piyasadaki iyi arabaların piyasadan çekilmesine neden olacak ve kötü kaliteye sahip olan limonlar piyasada dolaşacaktır. Yapılan çalışmada, kalite ve belirsizlik arasında ilişki ortaya koyulmuş, dürüstlük olmadan ekonomik maliyetlerin genel yapısını belirlemeye çalışılmıştır (Şimşek ve Karakaş, 2007: 22).

Piyasada bilginin simetrik dağılmaması neticesinde ekonomide daha çok bilgiye sahip olanın daha çok rant sağlaması söz konusudur. Asimetrik bilgi nedeniyle herhangi bir tarafın maddi ya da manevi bir kazanç sağlaması asimetrik bilgi rantı olarak tanımlanabilir (Şimşek ve Karakaş, 2007: 24). Rantın olduğu bir piyasada belirli sorunlar yaşanacaktır. Asimetrik bilginin olduğu piyasalarda en önemli sorunlardan birisi piyasadaki malların ortalama kalitesidir. Piyasadaki malların ortalama kalitesi, piyasa büyüklüğünü azaltacaktır (Auronen, 2003: 7).

Asimetrik bilgi sorunu iki ayrı sonuç meydana getirmektedir. Bunlar "ters seçim" ve "ahlaki tehlike" sorunlarıdır (Akerlof, 1970: 493). Bu iki sorundan dolayı piyasada işleyiş bozuklukları süreklilik arz etmektedir. Akerlof'un ters seçim sorununu açıklamak için verdiği örnek sigorta piyasası ile ilgilidir. Yaşlı insanların riskli grubu oluşturması nedeniyle özel sigorta faaliyetlerinden yararlanmaları zorlaşmakta ve riski daha az olan gruplara bu riski dağıtmak adına tıpkı ikinci el araba piyasasında olduğu gibi ortalama fiyattan sigorta işlemi yapılmaktadır (Akerlof, 1970: 492-494). Ahlaki tehlike durumunda ise durum farklılaşmaktadır. Ahlaki tehlike, sigorta şirketlerinin sigortalama faaliyeti sonrasında dürüst davranmayan kişiler nedeniyle uğradıkları zararı ifade etmektedir (Aldea ve Marin, 2007: 23).

Herhangi bir piyasada asimetrik bilgi nedeniyle ürün, mal veya hizmetin kalitesinin belirlenememesi etkin kaynak tahsisinin sağlanamamasına neden olacak ve devletin piyasaya müdahalesini gerektirecektir. Devlet kurumsal düzenlemeler ile tüketiciyi koruma amaçlı ürünlerin kalitesi hakkında gözlemlenebilir bilgiler ortaya koymalı, kalite standartları koyup firmaları denetlemeli ve piyasayı Pareto optimaliteye yaklaştırmalıdır (Çoban, 2005: 149).

2.3. Yarı Kamusal Mallar ile Asimetrik Bilgi Arasındaki İlişki

Yaptığımız çalışmanın konusunu oluşturan yarı kamusal mal ve hizmetler ile asimetrik bilgi ayrı ayrı bir piyasa başarısızlığı olarak ifade edilirken, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi bir yarı kamusal hizmetin içerisinde asimetrik bilgi de yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Yarı kamusal mal ve hizmetlerin sunumunda kar amaçlı yapıların oluşması, asimetrik bilgiyi barındırması ile birlikte piyasayı etkinlikten uzaklaştıracaktır.

Yarı kamusal mal ve hizmetleri tanımlayan en önemli özelliklerden birisi faydanın bölünebilir olmasıdır. Bazı mal ve hizmetler yapısı gereği tamamen piyasaya bırakılabilir de eğitim ve sağlık gibi kamusal hizmetler bu kategoriye girmemektedir. Bu mal ve hizmetlerin özel sektöre bırakılması halinde kar güdüsü ile hareket eden piyasadaki aktörlerin bu malların fiyatlarında artışa gitmesi veya kalitesiz sunum nedeniyle, devletin de üretime katılması söz konusu olmaktadır. Yarı kamusal mallar hem piyasa hem de devlet destekli sunulabilmektedir. Bu mal ve hizmetlerin hangi sektör ağırlıklı sunulduğu ülkelerin yönetim anlayışına ve toplumsal yapılarına göre değişiklik gösterebilmektedir.

Sağlık hizmetlerinin bazıları vardır ki bunlar tam kamusal mal ve hizmet olarak atfedilmiş ve tamamen devlet tarafından sunulmaktadır. Sağlık hizmetlerinin, halk sağlığı ve koruyucu hizmetleri tam kamusal mal olarak sayılmaktadır ve bu nedenle devlet tarafından finanse edilmesi gerekir (Şener, 2007: 386). Devlet tarafından sunulmasının bir diğer nedeni de sağlık hizmetlerinin aynı zamanda asimetrik bilgiyi barındırmasıdır. Sağlık ve eğitim sektörünün bir yarı kamusal mal oluşunun yanı sıra asimetrik bilgiyi barındırması toplumda önemli sorunlara neden olmaktadır. Yarı kamusal mal ve hizmetlerde temel amacın toplumsal faydayı artırmak olması

gerekmektedir. Sağlıkın koruyucu hizmetlerinde bütün toplumun faydalanması asıl amacı oluştururken, ikincil amacı ise, kişinin doğrudan yararlanmasıdır (Bulutoğlu, 2003: 263).

Yarı kamusal mallar nitelikleri gereği, uzmanlaşma isteyen, yetenek ve bilgi birikimi neticesinde sunulabilen mal ve hizmetlerden oluşmaktadır. En belirgin yarı kamusal mal ve hizmetlerin eğitim ve sağlık hizmetleri olduğu bilinmektedir. Sağlık ve eğitim hizmetlerinin yarı kamusal mal olmalarının yanı sıra asimetrik bilgiyi de barındırmaları piyasayı etkinlikten uzaklaştıracaktır. Sağlık hizmeti yarı kamusal mal sınıflandırmasına girdiği için rekabet koşulları altında çalışan bir piyasa sisteminde etkin kaynak tahsisini önlemekte ve belirsizlik altında asimetrik bilgilendirmeye yol açmaktadır (Mutlu ve Işık, 2005: 44). Kar amacı ile hareket eden şirketler asimetrik bilgi altında bu mal ve hizmetler için denge fiyatının üzerinde fiyat belirleyeceklerdir. Ayrıca denge fiyatının artması ile birlikte denge miktarından uzaklaşılacaktır. Yukarıdaki anlatılan bilgiler doğrultusunda sağlık sektöründe faaliyet gösteren sağlık hizmeti sunucuları, mal ve hizmet sunabilmeleri amacıyla iyi eğitim almış, alanında uzmanlaşmış her geçen gün yeni teknoloji ile kendini yenilemeye çalışan ve bu teknolojik yenilikleri yakından takip etmesi nedeniyle toplumda diğer kişilere göre kendisine bilgi yatırımı yapan ve işi gereği bunu kullanması gereken kişilerdir. Böyle bir mal ve hizmet sağlayıcıların piyasada hizmet göstermesi asimetrik bilgi sorununa yol açar.

Yarı kamusal mal ve hizmetler genellikle bir uzmanlık alanı gerektirdiğinden, hizmeti alan ile hizmeti sunan arasında ciddi bir bilgi asimetrisi oluşmaktadır. Yarı kamusal mallar nitelikleri gereği özel sektör tarafından da üretilebildiğinden, asimetrik bilgi sorunu hizmet sunumunda etkinliği bozmaktadır. Yarı kamusal mal ve hizmetlerde içsel faydanın varlığı özel sektör üretimiyle, dışsal faydanın varlığı ise kamu sektörü üretimiyle çözülebilmektedir. Ancak bu mal ve hizmetlerin aynı zamanda asimetrik bilgi sorununu da barındırıyor olması, özel sektör ve kamu sektörü arasındaki görev paylaşımını anlamsızlaştırmaktadır. Zira asimetrik bilgi sorunu altında yarı kamusal mal ve hizmetlerin özel sektör tarafından üretilmesi, ekonominin arzulanan dengeden sapmasına neden olmaktadır.

3. ASİMETRİK BİLGİYE SAHİP BİR YARI KAMUSAL MAL OLARAK SAĞLIK EKONOMİSİ

Sağlık, her toplum için sosyal ve ekonomik etkileri önemli olan bir hizmettir. Tüm toplumlar sağlık hizmetlerinin sunumu için kaynakları nasıl yönlendireceği ve bu kaynakları kullanmak isteyenler arasında nasıl tahsis edeceğine karar vermeyi amaçlamaktadır. Bu politika seçenekleri bizi sağlık ekonomisi disiplinine götürmektedir. Sağlık ekonomisinin ortaya çıkışının altında yatan temel nedenin kıt kaynaklar varsayımı olduğu ifade edilmektedir.

Sağlık hizmetlerinin finansmanı son dönemlerde genellikle iki şekilde olmaktadır. Bunlar; kamu ve özel finansman kaynaklarıdır. Kamu ve yarı kamusal finansmanında vergiler, özel amaçla tahsis edilen vergiler ve primlerden oluşmakta, özel finansmanda ise doğrudan ödemeler, özel sağlık sigorta ve toplumsal finansman yani işçi ve işveren katkıları ile oluşan fonlar kullanılmaktadır (Ateş, 2013: 14-15). Piyasalarda yaşanan bilgi edinme sorunu nedeniyle sağlık hizmetlerinin maliyeti devlet ve özel sektör arasında paylaşılmak istenilmektedir. Sağlık hizmetlerinde talep, kalite ve miktar konusunda tüketiciler bilgilendirilerek maliyet paylaşımının yapılması planlanmaktadır (Schmid vd., 2010: 742). Ülkenin ekonomik ve politik durumuna göre maliyet paylaşımının oranı değişmektedir.

Sağlık ekonomisinin konusunu, sağlık hizmetleri sektörünün ekonomik analizi içermekte ve iki farklı yaklaşımla açıklanmaktadır: Pozitif ve normatif yaklaşım. Pozitif yaklaşım, sağlık ekonomisini anlamaya yönelik girdi, çıktı ve sonuç arasında neden-sonuç ilişkisini anlayıp aktarmaya yönelik bir yaklaşımdır. Normatif yaklaşım ise, politik bakış açısına, değer yargılarına, hakkaniyet anlayışına göre oluşacak tercihleri yansıtmaktadır (Şenatalar, 2003: 25).

Sağlık ekonomisi çok boyutlu ilişkilerden oluşmakla beraber şu genel özelliklere sahiptir: sağlık hizmetlerinde talep esnekliği oldukça düşüktür, talep belirsiz ve tesadüfidir, hizmet kalitesi ölçülemez niteliklidir, sağlık hizmetleri ikame edilemezdir, toplumsal özellikleri çok fazla olmakla birlikte sosyal amacın ön planda olduğu bir hizmettir. Sağlık ekonomisinin en önemli özelliklerinden birisi de bu çalışmanın konusunu oluşturan asimetrik bilgi sorunudur.

Sağlık hizmetleri genellikle karmaşık ilişkiler bütününden oluşmaktadır. Bu karmaşık ilişkiler bütünüün temelinde bilgi sorunları yer almaktadır. Asimetrik bilgi, yalnızca bir tarafa özel bilgi sağlayan ve gerektiğinde

stratejik olarak kullanımı tercih edilebilen, isteği doğrultusunda kendi refahının artışı rahatça belirleyebilen ve ilgili tarafın kontrolü altında bulunan bilgidir (Huffman, 2009: 1).

İnsanların fizyolojik yapısı nedeniyle sağlık sorununun ne zaman ortaya çıkacağı belirli değildir. Sağlık kamusal malı, doğası gereği tüm taraflar açısından eşit olmayan bilgi ve belirsizlik koşulları altında hizmet vermektedir (Tepecik ve Yazıcı, 2012: 383). Hasta ve doktorların belirsiz koşullarda bulunmaları nedeniyle, hastalar hastalık hakkında zamanlama ve maliyet unsurları açısından tam bilgi sahibi olamayacaklardır. Bu gibi nedenlerle sağlık harcamalarının maliyetleri belirlenememektedir.

Sağlık hizmetleri piyasasında ücret veya kar isteği ile hareket edecek olan görevlilerle karşılaşmak mümkündür. Doktorlar var olan bilgi asimetrisinden yararlanarak hastayı yanlış bilgilerle yönlendirip, hastanın tedavinin gerçekte olduğundan daha yüksek kaliteli ve maliyetli olduğu düşüncesine kapılmasına neden olabilir (Frank, 2004: 11). Çoğu zaman bu durum karşısında özel sağlık sigortası alanında hizmet veren kurumlar, sigorta kapsamının daraltılması veya o tedavinin masraflarını karşılamama gibi önlemler alabilmektedir.

Sağlık hizmetlerinde doktor ve hasta arasında yaşanan asimetrik bilgi sorununun iki temel sonucu vardır. Bu sorunlardan birincisi, hastanın kendi kararlarını verebilme yeteneğinin azalması iken, ikincisi hastanın kendisi için karar verecek olan doktora bağımlı hale gelmesidir (Mooney, 2003: 23). Hastalar sınırlı bilgidan kaynaklı doktorların kendilerini bilgilendirdikleri kadarıyla hastalığın tanı ve tedavisine dâhil olmaktadır.

Hizmet sunucuları ne kadar işinde uzmanlaşmış ve tecrübe kazanmışsa aradaki bilgi farklılığı hizmet sunan lehine o kadar artacaktır. Bu durumda bilgi asimetrisi; hizmet talep edicileri, hizmeti sunan kişilere yani talebi arza bağımlı kılmakta ve hizmet talep edenlerin hizmetin asıl maliyetini bilmesini engelleyip seçenekler arası karşılaştırma olanağını ortadan kaldırmaktadır (Sargutan, 2005: 431). Sağlık hizmetlerinde bilgili tarafın arz cephesi olması piyasa koşullarında bu durumun kullanılmasını beraberinde getirecektir. Sağlık arz edenler karı artırmak için kaliteyi düşürmeye çalışırlar ve asimetrik bilgidan kaynaklı sağlık hizmetinden faydalanan kişiler kalite düşüşünü önleyemezler (Cookson vd., 2005: 141).

Asimetrik bilgi olgusunun insan davranışlarını sınırlandıran bir yapısı olduğu bilinmektedir. Sağlık sektöründe karşılaşılan sorunların büyük bir bölümünün insanların davranış şekillerine göre oluştuğu bilinmektedir. Asimetrik bilgi olgusunun iki olumsuz sonucu olan ters seçim ve ahlaki tehlike sorunları insan davranışlarının yansımaları oluşturmaktadır. Bu noktada insanların rasyonel seçimlerini etkileyen ve engelleyen davranışsal iktisat yazınına da değinmek gerekmektedir. Piyasa ekonomisinde temel çıkış noktalarından birisi insanların rasyonel karar aldıkları yönündedir. Ancak davranışsal iktisat tam olarak rasyonelliğin olmadığını bunun yerine sınırlı bir rasyonelliğin olduğunu ifade etmektedir. Davranışsal iktisat, insanların "sınırlı rasyonellik", "sınırlı irade" ve "sınırlı kişisel çıkar" varsayımları lehine, rasyonel tercih memnuniyetini en üst düzeye çıkardıkları varsayımını reddeder (Posner, 1997: 1553).

Davranışsal iktisat, sağlık ekonomisi özelinde sağlık sektöründeki ters seçimleri açıklamaya çalışmıştır. Ters seçim sorunu, risk grubu yüksek kişilerin belirlenemeyip bunların daha az sigorta maliyetine katılmalarına izin vermektedir. Bu tanımlama ters seçim sorununun ortaya çıktığı ilk alanı oluşturmuştur. Özel sektörde faaliyet gösteren ve özel hasta bakım hizmeti sunan kurum ve kuruluşların sağlık personeli seçimi ters seçimlerle sonuçlanabilmektedir. Sağlık hizmeti talep eden tüketicilerin ters seçim nedeniyle bilgi birikimi ve deneyimi olmayan doktoru seçmesi sonucu hizmeti sunan doktorun bilgisini sorgulama olanağı bulunmamaktadır (Şimşek ve Karakaş, 2007: 24).

Sağlık hizmetlerinin sunumunda doktorun hastaya göre daha çok bilgi sahibi olması, davranışsal iktisat çerçevesinde ahlaki tehlike sorununun meydana gelmesine zemin hazırlar. Ahlaki tehlike sorununun yaşanmasında temel neden insan davranışlarının farklılığıdır. Yapılan araştırmalardan örnek vermek gerekirse, özel sektörde faaliyette bulunan doktorların hasta havuzlarından en ilginç vakaları seçmek için fiyatlarını kasıtlı olarak piyasa denge düzeyinin altında ayarlamaya gayret ettiklerini ortaya koymuştur (Frank, 2004: 6). Piyasaya bırakılan sağlık hizmetinin doktor davranışlarının belirsizliği altında sorunlar yaratma potansiyeli oldukça yüksek olacaktır. Asimetrik bilgi altında, doktorlar kar güdüsüyle hareket ederse ahlaki tehlikenin yaşanılması kaçınılmaz olacaktır. Doktorlar eksik bilgilendirilmiş hastalar için tam bilgiye sahip olmaları sebebiyle mesleklerini suiistimal ederek kendi hizmetleri için talep yaratmaya çalışmaktadırlar (Frank, 2004: 6-7). Bunların yanı sıra, sağlık hizmeti veren sağlık çalışanları ve bunların özelinde doktorlar, yüksek riskli hastalıkların ölümle sonuçlanacağı varsayımından hareketle bu hastaları tedavi etme girişiminde

bulunmamaktadır. Bu ahlaki yozlaşmanın asıl nedeni ise piyasada faaliyet gösteren hastanelerin ölümle sonuçlanan hasta tedavilerinin olumsuz bir verimlilik göstergesi olarak kullanılmasıdır.

4. DEĞERLENDİRMELER VE SONUÇ

Yarı kamusal mal olan sağlık hizmetlerinin aynı zamanda asimetric bilgiyi de içerisinde barındırması bu konuyu araştırmada çıkış noktamız olmuştur. Sağlık hizmetlerinin kişiye özel fayda sağlaması ile birlikte piyasada üretilebileceği ifade edilmiştir. Karma finansmana konu olan sağlık hizmetlerinin piyasaya bırakılması durumunda karlılık amacının devreye girmesi ile birlikte, piyasadaki aktörler asimetric bilgi ile karşı karşıya gelmektedir.

Sağlık hizmeti talep edenler, bilgi asimetrisi nedeniyle piyasada zayıf tarafı oluşturmaktadır. Aslında ifade edildiği gibi bir serbest piyasa olmamakla birlikte, serbest piyasa söyleminin sağlık hizmetleri açısından kuramsal çerçevede kaldığı görülmektedir. Sağlık hizmeti sunanların ise, piyasada esas hâkim taraf olması nedeniyle aslında talep yönlendirici özelliklerinin olduğu görülmüştür. Bu durum serbest piyasada arz ve talebin kendiliğinden oluşmadığının bir kanıtıdır.

Verimli bir sağlık hizmeti politikasının temel amacı sağlık harcamalarından tasarruf sağlamak değil, toplumdaki vatandaşların daha uzun ve sağlıklı yaşam sürdürebilmesi için hastalıkları önlemek veya sağlık hizmetlerini iyileştirerek kaliteli sağlık üretmektir (Annemans, 2008: 2). Bu nedenle sağlık kamusal malı, toplumdaki bütün vatandaşlara yayılmalıdır.

Fiyatlandırılabilir olan mal ve hizmetlerin piyasa üretimine bırakılması gerektiği ifade edilir. Ancak sağlık kamusal malına olan talep olağanüstü bir durum olmadığı sürece önceden belirlenemez niteliktedir. Ayrıca sağlık hizmetleri stoklanmadığı için birey, sağlık talebini açıkladığında yeterli sağlık hizmeti bulamayabilir.

Özel sektörün kar amacı ile etkin ve verimli hizmet anlayışından hareket etmesi, yeni teknoloji ile gelişen ilaçların pahalı olması nedeniyle yenilikleri mümkün olduğunca kullanmamak için direnmesine neden olur. Bu durum, özel sektörün etkin üretim düzeyinden sapmasına neden olur.

Bilgi asimetrisi nedeniyle ortaya çıkan ahlaki tehlike ve ters seçim sorunu kamu sağlığının bozulmasına neden olmakta ve toplumun en küçük hücresine kadar zarar vermektedir. Piyasaya bırakılan mal ve hizmetlerin bütününe bakıldığında sağlık mal ve hizmetinin, diğer mal ve hizmetlerden birçok üstünlüğü vardır. Sağlık malının ikamesinin olmaması, sağlık hizmetinin stoklanamaması, sağlık sorununun ne zaman ortaya çıkacağına belirli olmaması, sağlık taleplerinin tam olarak iletilmemesine neden olmaktadır. Böylelikle piyasada arz ve talep dengesi oluşmamaktadır.

Sağlık piyasasında tam rekabet koşulları sağlanamaz. Genellikle eksik rekabet durumu söz konusudur. Sağlık hizmeti talep eden kişi sayısı, sağlık arz eden kişi sayısına oranla oldukça fazladır ve sağlık arz eden kişiler sağlık sorunları hakkında daha çok bilgiye sahiptir (Çoban, 2009: 13). Piyasada sağlık hizmeti sunan aktörlerin mesleğinde uzmanlaşmış yetkin kişiler olmasının, bilgi asimetrisi altında piyasada monopolleşmeye yol açacağı bilinen bir gerçektir. Sağlık hizmetlerinin serbest piyasada sunulması kamusal özellikleri nedeniyle zorlaşmaktadır (Tepecik ve Yazıcı, 2012: 383).

Sağlık ekonomisinde, doktorun ve hastane yönetiminin asimetric bilgi durumunda sergileyecekleri tutum farklı olmaktadır. Hastane yönetiminin veya sahiplerinin ticari bir iş olarak girmiş oldukları sağlık sektöründeki asıl hedefi para kazanmaktır. Bu doğrultuda doktor ve hastaları yönlendirerek asimetric bilgi altında hastalığın teşhis ve tedavi aşamasında karlılığı artırma eğiliminde olmaları kaçınılmazdır. Özel sağlık kurum yöneticileri genellikle ekonomi alanında bilgisi olan kişilerdir. Ekonomi alanında eğitim gören bu kişiler sağlık harcamalarını, girdi-çıkıtı, etkinlik, verimlilik ve fayda-maliyet olarak değerlendirmek isteyip en az girdi ile en yüksek çıktıyı sağlamayı hedeflemektedir. Böyle bir durumda sağlık hizmetlerinin bir hak olarak görülmesinden çok, ücret karşılığı satın alınan bir hizmete dönüşmesi söz konusu olacaktır.

Sağlık hizmetlerinin bu derece ticarileştiği bir dönemde, 2019 yılının sonlarına doğru Çin'de grip kökenli bir virüs (Covid-19) ortaya çıkmıştır. Bir süre saklanan bu durumun Çinli bir doktor tarafından açıklanması, sağlık hizmetlerinde hükümet yetkililerinin asimetric bilgi durumunu kullandıklarını göstermiştir. Salgının hızlı bir şekilde yayılmasının nedenlerinden bir tanesi de bilgilerin kamuoyu ile zamanında şeffaf bir şekilde paylaşılmamasıdır. Küreselleşme nedeniyle mal ve hizmet hareketliliğinin yanı sıra insan hareketliliğinin de üst düzeyde olması hastalığın kısa sürede salgına dönmesine neden olmuştur. Özelleştirilen sağlık sistemlerinin bu salgın konusunda yeterli gelip gelmeyeceği tartışılmaya başlanmıştır. Çoğu ülke ilk başta

salgınla baş edebilecek makine, teçhizat ve personelin olduğunu ifade etse de, salgının her geçen gün hızlı bir şekilde yayılması sağlık sistemlerini zor bir duruma sokmuştur. Ülkelerin çoğunda sağlık sistemlerinin piyasalaşması, Covid-19 sağlık krizine hazırlıksız yakalanılmasına neden olmuştur. İtalya örneğinde olduğu gibi, çoğu hastaneler hastalara cevap veremez olmuş ve hasta seçimlerine başlanmıştır. İspanya'da özel sağlık kuruluşları kısa bir sürede devletleştirilmiş ve salgın hastanelerine dönüştürülmüştür. Hastalık hakkında doktorların da tam bilgiye sahip olmayışı, hastalığın teşhisini zorlaştırmış ve tedavi sürecini geciktirmiştir. Sağlık hizmetlerinde talebin arza göre daha fazla olduğu ve talebin belirsizliği çalışmamızda vurgulanmıştır. Hastalığın aniden ortaya çıkması, sağlık sistemlerinin hazırlıksız yakalanmasına neden olmuştur. Sağlık hizmeti arz edenlerin sayıca az oluşu ve bu hastalığı asimetric bilgi nedeniyle teşhis edememeleri sağlık personellerinin de hastalığa yakalanmalarına neden olmuştur. Hükümetler, vatandaşlarına karşı salgın sürecinde şeffaf bilgi akışını sağlamakta çekimser kalmıştır.

Çalışmamızda sağlık yarı kamusal malının piyasa koşullarında belirsizlik ve asimetric bilgi nedeniyle etkin ve verimli olarak kullanılmadığı sonucuna varılmıştır. Piyasada sağlık hizmeti talep edenler asimetric bilgi nedeniyle sağlık hizmetinin kalitesini ve maliyetini bilemedikleri için piyasanın işlerliğini sağlayan arz-talep dengesini engellemektedir.

Yarı kamusal mal olan sağlık hizmetinin piyasaya bırakılma gerekçeleri, kamunun başarısızlığı ve söz konusu hizmetin fiyatlandırılabilirdiği ölçüde piyasada daha etkin sunulacağı varsayımdır. Piyasada herhangi bir sorun (çalışmamızın özelinde asimetric bilgi sorunu) durumunda ise devletin denetim ve kontrol yoluyla sorunu çözmesi amaçlanır. Ancak sağlık hizmetlerini diğer mal ve hizmetlerden ayıran özelliklerin oluşu, devletin kısmi müdahaleleri ile çözülemeyecek kadar önemli sorunların varlığını korur. Bu noktada teknik olarak piyasada sunulabilmesine karşın, sağlık hizmetlerinin tamamının devlet tarafından sunulması gerekmektedir. Sağlık hizmeti yaşam hakkının gereği olarak devlet tarafından, toplumdaki herkese eşit bir mesafeyle, adil ve ihtiyaca karşılık verecek şekilde sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akerlof, G. A. (1970). The market for "lemons": quality uncertainty and the market mechanism. *The Quarterly Journal of Economics*, 84 (3), 488-500.
- Aldea, A., ve Marin, D. (2007). Asymmetric information - adverse selection problem. *Economics and Applied Informatics*, (1), 21-28.
- Annemans, L. (2008). *Ekonomist olmayanlar için sağlık ekonomisi*. Belçika: Acedemia press.
- Ateş, M. (2013). *Sağlık sistemleri*. İstanbul: Beta.
- Auronen, L. (2003). Asymmetric information: Theory and applications. *Seminar in Strategy and International Business*, Tu-91.167, 1-35.
- Bulutoğlu, K. (2003). *Kamu ekonomisine giriş (demokraside devletin ekonomik bir kuramı)*. İstanbul: YKY.
- Cookson, R., Goddard, M., ve Gravelle, H. (2005). Regulating health care markets. C. P. Smith, M. Sculpher ve L. Ginnelly (Eds). *Health policy and economics: Opportunities and challenges* içinde (ss. 121-147). New York: Open University Press.
- Çoban, O. (2005). Bilgi asimetrisi kaynaklı piyasa başarısızlığının giderilmesinde kamunun rolü. *Amme İdaresi Dergisi*, 38 (2), 135-151.
- Çoban, H. (2009). *Sağlık ekonomisi ve Türkiye'de sağlık hizmetlerinin yeniden yapılandırılması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Frank, G. R. (2004). Behavioral economics and health economics. *National Bureau of Economic Research (Nber) Working Paper No. 10881*, 1-39.
- Huffman, W. E. (2009). *Does information change behavior? Working Paper-Department of Economics, Iowa State University, (No. 1043-2016-85347)*, 1-9.
- Kaul, I., ve Mendoza, R. U. (2003). Advancing the concept of public goods. I. Kaul, P. Conceição, K. Le Goulven & R. U. Mendoza (Eds.). *Providing Global Public Goods: Managing Globalization* içinde (pp. 78-111). New York, Oxford: Oxford University Press.

- Mooney, G. H. (2003). *Economics, medicine and health care*. İngiltere: Pearson Education.
- Musgrave R. A. (1958). *Kamu maliyesi teorisi: Kamu ekonomisi alanında bir inceleme*. (Çev. O. Şener ve Y. Mehtibay). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Mutlu, A., ve Işık, A. (2005). *Sağlık ekonomisine giriş*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Nadaroğlu, H. (2000). *Kamu maliyesi teorisi*. İstanbul: Beta.
- Öztürk, F. (2004). Hayek'in düşüncesinde rekabet. *Ekonomik Yaklaşım*, 15 (51), 93-108.
- Posner, R. A. (1998). Rational choice, behavioral economics, and the law. *Stanford Law Review*, 50 (5), 1551-1575.
- Pospíšil, R. (2016). The macroeconomic analysis of public goods and their influence in the region of Czech Republic. *Audit Financiar*, 14 (136), 444-454.
- Samuelson A. P. (1954). The pure theory of public expenditure. *The Review of Economics and Statistics*, 36 (4), 387-389.
- Sargutan, A. E. (2005). Sağlık sektöründe hizmet talebi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 8(3), 430-457.
- Schmid, A., Cacace, M., Gotze, R., ve Rothgang, H. (2010). Explaining health care system change: problem pressure and the emergence of “hybrid” health care systems. *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 35 (4), 455-486.
- Şenatarlar, B. (2003). Sağlık ekonomisine genel bir bakış. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25 (4), 25-30.
- Şener, O. (2007). *Teori ve uygulamada kamu ekonomisi*. İstanbul: Beta.
- Şimşek, S., ve Karakaş, A. (2007). Asimetrik bilgi-iktidar ve kurumsal düzenleme üzerine. *TUHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 20 (4-5), 21-27.
- Tepecik, F., ve Yazıcı, A. (2012). Sağlık sektöründeki etik problemlerinin nedenleri. *International Conference On Eurasian Economies*, 382-388.

KOINOMICS: APPLICATION OF TRINITARIAN ECONOMICS CONCEPT BASED ON LUKE 16:1-9

Robby I. Chandra & V. Christianto

*DR. Robby Igusti Chandra, MA. MATH, Associate Professor at Cipanas Theological Seminary, Indonesia,
Victor Christianto D.Div., Lecturer at Satyabhakti Advance Theological School, East Java, Indonesia,*

ABSTRACT

The separation between the economic concept and moral values or theology occurs after the industrial age. Economic leaders who define the measurements in the macro-economic domain such as inflation rate, trade deficit, interest rate, gross domestic product (GDP), or debts do not include theological or moral concepts to their concerns. In daily business practices efficiency and effectivity in achieving net profits, brand image, and productivity becomes the success measurements. Thus, people accept the gap in wealth distribution as normalcy. Only in 2020 when humanity ends up being shaken by multiple crises such as COVID-19, social or political conflicts, global economic crises, people tend to evaluate such practice and the consequences. This article explores koinomics, a concept that combines economy and interrelational concerns with the theology about Christian view of Godhead as a proposed framework to deal with the wealth gap and economic success concerns. Thus, literature textual study becomes the main method. The study also analyses two communities as models that have been applying such a theological concept. As the result, the exploration on the relational dimensions of the Trinitarian God and the narrative in Luke 16 yields a finding that, there should be three main concerns and success measurements of business and economy: continuous creation process, inter-communal share and caring practices, added with mutual sustainable growth. The analysis on two models shows that they apply such idea successfully. Thus, the potentials of koinomics as a framework for business practices are affirmed, yet various challenges in business or economic contexts need to be answered from theological perspectives.

Introduction

Today, people tend to disassociate the success measurements in the macro-economic domain such as inflation rate, trade deficit, interest rate, gross domestic product (GDP), or debts from theological or moral concepts to their concerns. As the result, among others, they do not view the gap in wealth distribution as a moral problem as long it does not create a social or economic disturbance. Meanwhile, in business routine, people spending their energy to create efficiency and effectiveness in achieving their net profits, brand image, and productivity with minimum theological or moral considerations. Success measurement is mostly on materialistic domain.

One of the reasons for such disassociation is that theology or moral standards only relate to one religion or faith and as the consequence uses the terminologies, languages, or metaphors of their religion. People who come from different religious backgrounds or unaffiliated with any will feel excluded in such a situation. Therefore, first, it becomes a consensus in modern life, that religious or theological concepts will be separated from the business. If theology or religion is applied to business, it is used only for the adherents of a particular religion such as Syariah Islam for the Moslem, Subak concepts for the Hindu believers in Bali, and the communal ethics of the Quakers or Brudderhoff.

With such a phenomenon, although most people might not have realized it, in the last three decades, the wealth gap in many countries has grown wider. For example, in Indonesia, although income per capita has been growing, compared to other countries in the world, Indonesia becomes the sixth country of greatest wealth inequality. Meanwhile, in the world, inequality has reached unprecedented levels. A new United Nations report states that more than 70% of the global population living in countries where the wealth gap is increasing. Aside from Indonesia or other countries in Africa, World Social Report mentions that social and economic disparities have grown even in countries such as Argentina, Brazil, and Mexico, where inequality had been falling in

recent decades. The forecast during the Covid-19 Pandemic shows that the wealth gap that is already there in the world population will worsen significantly. More than that, growing wealth inequality is undermining economic growth and threatening social cohesion. As the poorest citizens receive low wages and deal with insecurity at work or their low-quality health care, the accumulation of frustration and anger increases that might erupt or express itself in violence. Especially when people watch that corruption is rampant.

As humanity ends up being shaken by multiple crises along with COVID-19, social or political conflicts, global economic crises, and even ecological disasters, people tend to evaluate many business practices and principles. Evidently, capitalist or socialist practices are inadequate to assure mutual benefits among nations, business entities, or the future of humanity. Thus, gradually emerges the realization to practice cross-border synergy, sharing, mutually benefiting relations, and collaboration. It is evident with the vaccine production process and distribution plans. Slowly, discourses related to cross-border food supply and various cooperation also take place.

This article discusses the concept of relationality and its relationship to business or economic concerns that derives from the Christian theology of God as a possible framework for a new economic concept or business principles. In this article, it is coined as *koinomics*.

Koinomics originates from the term trinitarian God. The term means that even though there is only one God, there is interrelation among the three dimensions, wishes, roles, personalities, and mysteries in the Divine. The main substance of God is *koinonia* and *perichoresis* which point out to share, care, and a wider sense of interconnection or interrelation. Further, this article studies two communities as models to identify the requirements in making such a theological concept applicable in modern business. As the result, the potentials of *koinomics* as a framework for community development are affirmed, yet various factors in business principles need more theological enlightenment.

The Method

The first method of this study is theological literature study mainly those related to the concept of God and then the Biblical understanding of the economy. The second is to identify similar frameworks from other major religions or spiritualities as an enriching comparison. The third is to study the opportunities, and obstacles of applying the results of those analyses to the grass-root community or business practices. Therefore, the result is an applicative theology that might contribute some “how-to” to the new spirit of the synergistic or interrelated business principles or economy.

The Results

A. Revisiting the Theology of Trinitarian God

Theology about the nature of God in the Christian context seems to be esoteric. On the one hand, all Christian theologians insist on emphasizing that Christians only believe in one God who is the only one. On the other hand, the theologians never cease to guide people to believe in God, the Father, Son, and the Holy Spirit—a belief that other religious believers view as a polytheistic one. The Christian theologians have numerous explanations of the nature of the Trinitarian God, among others that it states about God’s roles, mysteries, or unspoken essence or personalities of the Divine.

Whatever the emphasis of the concept, the theology of God serves as the root of many other areas of theology including ethics or specifically economic ethics. The emphasis of such theology is on the character of God which is love. Therefore, in discussing the Loving God, LaCugna¹ states that “*By connecting the doctrine of the Trinity with the concrete language and images of the Bible, creeds, and liturgy, the Christian doctrine of God can be reconnected with other areas of theology, as well as to ethics, spirituality, and the life of the church*”. Even though there are various doctrines and disagreements of the Trinitarian theology, it is fairly evident that there is a consensus or agreement: there are mysteries in God but in essence, there is a relational dimension of the Trinitarian or Godhead.

¹ LaCugna, C M, *God for Us, The Trinity & Christian Life* (New York, Harper San Francisco, 1991),

The term “dimension” is chosen as there are multiple dimensionalities of God which is beyond human capability to grasp and to articulate. It can also be described as the mystery of God. Yet, in the heart of such multi dimensionalities of God lies an interrelationship. In the essence of it lies love together with life-giving, caring, sharing, synergy, interdependence, and mutual support. Succinctly, Robert Vosloo from Africa points out that the concept of relationality in Trinity can be applied to the economic domain in which it permeates our understanding of human place, roles, and sense of community together with other creations of God.² Vosloo is correct as he shows that all human beings need community, sharing, caring, and interrelationship that enhance their life.

By using the conventional view, in Christian theology, God, who is called God, the Father is understood as the Creator, the Giver of Life, and the universe. By God’s grace human beings receive the capacity to become the stewards and shepherd of God’s creation. In short, God has the intention that human beings will grow, multiply, and glorify the Almighty.

It is also the basic tenet of Christian faith that God has the intention that human beings learn to choose to have a deep relationship with the Almighty or merely with themselves. As human beings made a wrong choice by placing their wish and self-centredness as their focus, they live with a broken relationship with God, with others, and the universe. Selfishness, cruel competition, domination, self-protection, and the likes become the consequences and rules of life. The creation gradually evolves toward extinction.

Christian faith anchors in God’s grace. Despite human selfishness, God gives a special grace to redeem them from their flaw and the consequences. God incarnates and dwells among humans to redeem them. Reconciliation between the creature and the Creator is given freely. Further, Christian theologians then, point out that Christian ethics should be based on thankfulness for such a redemptive act of God and to foster a communal relation based on gratefulness.

Last but not the least, God has invited the redeemed human beings for gradual transformation. In theology, it is stated that God has entered their lives as the Holy Spirit. The Spirit gives them the capacity to make choices either to live primarily for themselves or to live in relation and participation with others and with God. They can live according to the original plan of God by following God’s internal relationality. This is God’s transformative grace.

Based on such acts of God in history, Christians use the term: Trinitarian God or Triune God. The interpretation of the term varied across Christian theological schools, but all agree that in expressing love and interrelation, God appears in three personalities yet one, something that humans cannot fathom thoroughly by using the popular Aristotelian logic or its derivatives. Yet all Christian theologians believe that the core of God’s substance is the interrelation of God’s dimensions.

A theologian, Cunningham wrote that in God, the relationality is still challenged by self-centeredness, sectoral identity, and separateness in which people live.³ The common grace or the redemptive and transformative ones can remain only in the cognitive and doctrinal domain of human life. In the domain of economy, the concepts and intention of relationality or sharing life (or sharing grace) have to compete with the human tendencies to cling to individuality, self-protection, and a narrow definition of national identity, or to foster separation frameworks.

A theological framework based on the relationality or participative dimension of Godself might need a further description to make it applicative. This dimension is known as a communion, fellowship, or in Greek, *koinonia*. To apply such a concept for example, in the business world, each business practitioner or community learns to view themselves as an inseparable part of humanity. Participating or being in fellowship means to enter other peoples’ lives and to allow others to enter our own life. It also means to have a life rotates or centres in share, care, and grace. Without continuously living and being with others or partaking in humanity, an individual, a community or, a nation already degrades their essence as human beings in their seclusion or isolation and self-centeredness.

² Robert Vosloo, “The Gift Of Participation: On The Triune God and The Christian Moral Life,” *Scriptura*, 2013, <https://doi.org/10.7833/79-0-775>.

³ Cunningham, DS, “Participation as a Trinitarian Virtue: Challenging the Current ‘Relational Consensus’.” *Toronto Journal of Theology* 1998: 14/1, 7-25.

Another word in Greek to explain the interrelation is *koinonikos*. Its meaning is social, sociable, apt to form and maintain communion or fellowship. It also means the inclination to make others share in one's possessions and to be willing to give. In short, happiness is in giving and not in receiving.

This dimension of *koinonia* or *koinonikos* will be incomplete without being connected with the term *perichoresis*. Slobodan Stamatović state that "... *perichoresis* as a theological *terminus technicus* originally appeared in the late Patristics (7th and 8th century) and that it irretrievably entered the theological endeavour through the influential work of John Damascene (†750 AD).⁴ Conventionally, McGrath explains *perichoresis* in the following way: "*The basic notion is that all three persons of the Trinity mutually share in the life of the others so that none is isolated or detached from the actions of the others.*"⁵ In short, *perichoresis* means mutual union or blending process. *Perichoresis* does not emerge if there is isolation or detachment. The common text of the Bible as its foundation is John 14:11 "I am in the Father and the Father in me."

Stamatovic states Western theology has preserved only *perichoresis* within the Trinitarian framework that is the relationship, blending process, or union between Godself, the Giver of common Grace, redemptive Grace, and the transformative grace whom the Scripture calls as Father, Son, and the Holy Spirit. Here, *perichoresis* is viewed as a consubstantial and homogenous permeation.⁶

Further, Sahinidou states that there is a place in theology for another kind of *perichoresis*, i.e. the one between the Trinitarian God and His creation, together with man and the entire nature.⁷

Based on the above literature analyses of the aspects of *perichoresis*, the term *koinomics* is offered in this article to underline the relationality which emphasizes synergy and interdependency, the larger sense of identity, partaking, communion, and sharing life.

Logically, the relation between the theological view as described above with business practices and principles can be described as follow,

1. The first dimension of business is the continuation of the creation process of God: Business or economy is the continuation of God's creation process. Business practitioners are God's co-creator. Thus, the business should create life, choices, and potential for growth and multiplication.
2. The second dimension is the long-term redemptive process: Business or economy cannot by its essence become a process merely to benefit the capital or opportunity owners. Business is not supposed to become a self-centred endeavour if it will be sustainable. Thus, the business principle should have a long-term view of success in bringing mutual wealth such as God takes ages to redeem human beings and free them from the bondage of poverty, poor health, and lack of educational opportunity.
3. The third dimension of business is transformation: The business process should bring along a transformative process to all stakeholders: enable, empower, and ennoble. The most important is that business should bring a sense of relationality, wider community, and interconnectedness between companies, regions, and the world that enable human beings to recognize and develop their potentials.

Is it then possible for people with different religious orientations to embrace such a concept that originates from ancient Christian theology? What are the challenges of applying such a concept of interconnectedness and relationality?

B. Modern Business Practices and Principles

Koinomics as a relational-participative-and communion concept will contradict the existing and popular economic and business practices that disregard human dignity as follow.

⁴Stamatović, Slobodan. (2016). The Meaning of *Perichoresis*. *Open Theology*. 2. 10.1515/opt-2016-0026. p. 303.

⁵ McGrath, Alistair. E. *Christian Theology: An Introduction*, (5th edition). Wiley-Blackwell, 2011, p. 469

⁶ Slobodan Stamatović, "The Meaning of *Perichoresis*," *Open Theology* 2 (2016): 303–23, <https://doi.org/10.1515/opt-2016-0026>.

⁷ Ioanna Sahinidou, "Christological *Perichoresis*," *Open Journal of Philosophy*, 2014, <https://doi.org/10.4236/ojpp.2014.44057>.

- a. Business practitioners have tended to put their self-centeredness first than others. Such a tendency should be accepted as normalcy as formulated by Adam Smith, "...among other things society will prosper if everyone is free to pursue his interests individually." That is what then becomes the premise of "the utility maximization" principle in a capitalistic economy.
- b. Such a principle received further confirmation in Richard Dawkins' book entitled "*The Selfish Gene*"⁸, which states that the cells in the human body prioritize their own interests. Dawkins is known as a figure of *Neo-Darwinism*. In other words, self-centredness seems to be acceptable in modern economics. It is considered normal that many people today become very individualistic and just chase their prosperity. The spirit of individualism with various metaphors and narratives that modern media spread is offered as a promising lifestyle to follow. It permeates political and economic systems that are developed based on the separation between "*I from Thou*" a term that Martin Buber used.⁹ Narrow religious, national, and communal identities strengthen it. Furthermore, there is globalization that serves as a framework to promise justice and economic equal wealth that justifies the creation of walls to distinguish nations or communities based on their social class.

The underlying premise of the shape of business principles and economic, social, or political systems that relate to the production system, supply chain system, competition, spirit of consumerism, global financial market or fund management and regulations is that humans become merely one of the sources of productivity. Meanwhile, people tend to relate human dignity merely to psychosocial and material achievement. Spiritual achievement is neglected.

James Halteman and Edd Noell in *Reckoning with Markets: Moral Reflection in Economic* state that "*Unless a more holistic approach to economic analysis becomes part of the economist's tool kit, the social and cultural richness that comes from a contextual, historical, and interdisciplinary methodology will continue to be lost and our understanding of how the social order evolves will be lacking.*"¹⁰ They indicate that a separation between economy concepts from moral theories has caused more than just the gap of wealth, but also the emergence of injustice, unfair competition, widening gap between the capital owners and the workers, neglects of the consumers' voice, and the destruction of natural resources. As has been stated in the beginning, such disjunction or separation started with presumptions that economic theory or concept should be value-free, something that in the past never happened. Unfortunately, countries with Christians as their predominant citizens frequently subscribe to such disjunctions as proven in the rise of colonialism and capitalism. How do we explain the believers of God's grace, become so far apart from practicing love, grace, or mutual benefiting relationship? Do they read their religious text and use it as their foundation of economy or business principles?

Luke 16:1-9: Utility maximization and individualism?

Luke 16:1-9 consists of narratives about a dishonest servant or treasurer. There are five categories of interpretations of the text. For this analysis, this work uses the socioeconomic interpretation. Gibson and Derrett are the main advocates of this interpretation as also Fitzmyer. They believe that this narrative is one of the most puzzling parables taught by Jesus.¹¹ At a glance, the parable (Luke 16:1-9) seems to be irrelevant to *oikonomics*. However, when one realizes the multi-dimensionality of this parable in the Luke text, it turns out that many valuable lessons can be extracted for socio-economic life.

First, there are six times the word treasurer appears (Greek: *oikonomon*) in Luke's gospel, and five times in the text Luke 16:1-9. The fact must give a hint that Jesus gives a message about financial management principles.

⁸ See also Phil Madgwick, <https://medium.com/@philmadgwick/are-genes-really-selfish-eda0ef2b3a24>

⁹ John G. Scott et al., "Healing Relationships and the Existential Philosophy of Martin Buber," *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine*, 2009, <https://doi.org/10.1186/1747-5341-4-11>.

¹⁰ James Halteman and Edd Noell, *Reckoning with Markets: Moral Reflection in Economics*, (New York: Oxford University Press, 2012), p. 135

¹¹ J.A. Fitzmyer. The Story of The Dishonest Manager. *Theological Studies*. Sep 1964

He simply combines or relates daily business conduct (in this issue: financial dishonesty) with a religious perspective.¹²

- a. In Luke 16, it appears that the accusations of the master that the dishonesty indeed has been done by the treasurer. He took the opportunity irresponsibly when he was in his position. In the language of business, this conduct is expressed in the words: maximizing utility or taking advantage of the opportunity. Some studies in the USA by P. Gerlach etc. might explain the phenomenon. Gerlach found that the economics graduates, tend to be more "selfish" and obsessed with money, compared to other majors.¹³ His statement is in agreement with Dawkins' view who wrote a book called "*Selfish Gene*" (our genes are purely selfish). Thus, Luk 16 describes the temptation that most business finance managers face.
- b. However, the narrative continues. Similar to the story of Zacchaeus, who used some of his funds to return what he had obtained unethically, in the Gospel of Luke 16, the treasurer realized that he must start investing in social assets especially to prepare for an uncertain future: namely building a friendship with the people who had debts. Interestingly, in the text, the master commended his shrewd action.
- c. This change in perspective is expressed in the praise of the master to his treasurer. At the end of the parable, Jesus summarizes His teaching in the closing sentence: "*And I say unto you, Make to yourselves friends of the mammon of unrighteousness; that, when ye fail, they may receive you into everlasting.*" (Luke 16: 9, KJV).

The last verse can easily be multi-interpretable:

"No servant can serve two masters, for either he will hate the one and love the other, or he will be devoted to the one and despise the other. You cannot serve God and money." People can interpret it that either the followers of Christ choose God and neglect money (Mammon) or choose money and neglect God. However, such a view is incorrect as the term in verse 9 is "the Mammon of unrighteousness."

To summarize, the dualistic view of worldly possession or money is an alien concept for the Jews during that time. The narrative teaches people to either devote themselves to righteous and almighty God or to serve unrighteousness based on self-centeredness and irresponsible actions at the cost of their relations with God and others.

Further, the Bible teaches that God's authority and domain include and encompass money matter or economic sphere in life. Thus, the verse means that the Bible teaches people to love God and be devoted to God while serving successfully and righteously as stewards all resources that God gives to human beings while also develop social relation that is redemptive. Those are achievements in spiritual assets.

Relating to economic life or *koinomics* concept, temporary conclusions can be drawn:

First Jesus seems to be quite positive about financial management in this text as also in others

Second, there are three different levels of assets: material assets, social assets (friendship), and then spiritual treasures. The material assets are the bottom, followed subsequently by social assets, and on top of them, there are spiritual assets that God prepares for those who understand and yearn to obtain them.

Third, many people in the world are masterful to use worldly treasures in selfish ways. They do not care about the consequences as far they do not have to take the negative impact. Thus, changes can happen if they are guided and system-wise brought into an understanding of the consequences of their choices.

¹² For commentaries on Luke 16 parable, see for example: <https://www.biblegateway.com/resources/commentaries/IVP-NT/Luke/Generosity-Handling-Money>

¹³ P. Gerlach. The games economists play: Why economics students behave more selfishly than other students. PLoS One. 2017; 12(9): e0183814. DOI: 10.1371/journal.pone.0183814

Fourth, they need to learn to be wise in using the resources around them that they know. Referring to Greek interlinear, the word "*huparcho*" is used in Luke. 8: 3 which means "what's in you."

Fifth, using possession and material wealth is not only to yield economic gains but to build a relationship with others and create social assets. Without such perspective and practice, no economic gain is long-lasting and free from global and local catastrophic risks. Using resources can create an economy of hospitality and grace-centered life.

In short, combining the exploration on the essence of relational dimensions of the Trinitarian God and Luke 16, there are three dimensions of business and economy as the foci of business and economic principles: gain assets in terms of relation to God, to others, and one's self economic community or business entity. Success measurement should include all those three dimensions.

Therefore, Success measurement should include business or economy as

- a. a process of creating new opportunity and life,
- b. as a process of sharing grace: caring, self-sacrificing, developing mutual benefit and strengthening embracing and widening community,
- c. as a process of growing.

C. Observing two models and the challenge of applying *Koinomic*

Subak in Bali, Indonesia

Bali is the largest Hindu community outside India. The *Subak* of the Island of Bali is a system of rice cultivation that has been there for ages. Rice fields in Bali are kept watered by an old water system that goes back to the eleventh century. This system serves to establish the Balinese farming and social life.[16] A *Subak* is a holistic system that consists of the economic, social, and religious systems of the Balinese.

Subak has a root in Hindu philosophy and spirituality called *Tri Hita Karana*. While 'Tri' means "three", 'Hita' means happiness and wealth, 'Karana' means the cause. Thus, *Tri Hita Karana* means three causes of happiness and wealth.

There are three principles applied to the *Subak* system:

- *Parahyangan* is harmony in the relationship between human and God,
- *Pawongan* means harmonious relation among human beings and,
- *Palemahan* means harmonious relations between human beings and nature and the environment.

Those three principles are manifested in a set of the written traditional rule of *Subak* management, Cultural and natural protection or conservation called *awig-awig* that governs the people and set their rights and obligations. For centuries, the system works based on relationships, community, harmony, and togetherness that foster justice, openness, and traditional democracy. In August 2020, a researcher, Triwahyuni states that "the Bali land contour causes the land irrigation is difficult to create. Added to such a problem, Bali is a heavily populated island. However, the people of Bali still learn to manage water with their underlying spiritual principles: justice, openness, and togetherness. Such principles drive people to distribute and share water resources to all of them who need it.[17]

The challenge to such a sustainable system comes from the development priority of the island. A study by Sriartha *et al.*[18] examined the maintainability of the *Subaks* despite the development of cities in Badung Regency, Bali Province. By studying the 69 *Subaks* as the units of the survey, and the information on the components of local advancement was gathered by collecting community reports. The outcomes demonstrated that as a system, *Subak* consists of three main elements: the farming land (rice paddy fields), the community, the temple, and the water system all of them are interconnected and synergistic with a deep consideration of the need to maintain harmony between human beings, communities, elements of nature, and spirituality.

Today, as Bali becomes popular tourism destinations, areas of

Subaks are presently overwhelmed by travelers. The islands' rich rice patios are gradually eaten up by temporary manors and lodging proprietors competing for a paddy field.[19] According to a study by Dwipradnyana,[20], the issue confronting Indonesian agriculture is the recovery of farmers. Badan Pusat Statistik (BPS/National Statistic Organisation) shows the quantity of cultivating business families encountered an intense diminishing land of them. Initially in 2003 farming lands were used by 492,394 families. In 2013 it was diminished to 408,233 family units or diminished by 84,161 families. In 2020, the number decreases more. This will be a difficult issue in keeping up the *Subak* system that became the world legacy

The issue is that the traditional economic system is influenced by the practice of transforming ranch and farm into town, factories, or hotels and tourism hubs at the cost of the social system and the ecosystem. The strength of Subak that essentially and practically is a manifestation of *Koinomic* lies in a spiritual framework, water system, social system, and farming culture that has proved to be sustainable. The three dimensions of success are achieved. Oppositely, the modern economic system supported by the corporation and government often does not seriously emphasize the ecosystem's sustainability and social relationship. They even move discourses on the economy as far as possible from a deep dialogue concerning values.

The Experimental Food Station of The Indonesian Christian Church

The Experimental Food Station of the ICC started in May 2020 as a response to the fact that many farming communities could no longer sell their agricultural products as no middleman comes to buy and send them to the urban markets. The Christian leaders in the ICC realized that they should continue God's creative action by creating an economic bridge between the rural and the city communities. They planned to buy vegetables, fruits, and nuts from the farmers at a better price and sell them in the city by taking only a little profit to cover the operational cost. As human resource cost might become quite an expenditure, they invited volunteers.

Many people laugh at their effort as it will not make much difference in the larger context, but for the volunteers, their work creates an opportunity or new hope for the desperate farmers—an act of grace and sharing life or a redemptive action to free the farmers from their poverty following God's redemptive and loving act.

The food station begins with less than 2000 USD as their capital to buy food, a fridge, or a promotional tool. In six months, their effort inspired many people who have similar intentions and they learned together to deal with quality control, consistency of supply cycles, and team working. They even managed to make the farmers learning about natural fertilizer to remedy their farmlands. For them, it is an act of continuing the transformative dimension of Godhead in real life.

The Food Station opens once a week. Through a computer application, customers could place their orders and send their money. The customers who mostly were the middle-class members of the society and church members will receive their orders at home. The farmers came to the city once a week to bring the food. The volunteers of the Food Station learned to sort food products out by their types, to create a rugged packaging, to record the transaction, and to create a promotional channel that later becomes primarily word-of-mouth and applications.

The challenges are numerous. In the operation management domain, quality control is a big issue. Products that are good enough for the farmers might not meet the customers' expectations. Also, the continuation of the farmer's supply is important. In the marketing management domain, the online application does not receive an enthusiastic response from the consumers who are mostly the baby boomers. Thus, the Food Station changes its approach. The customer can call a customer service centre to place their orders. At the human resource management, the volunteers learn new product knowledge as they deal with more than 200 products. They are enthusiastic as they know their efforts become parts of God's creative force while giving a better life to the farmers and causing everyone involved to grow in mindset or skill set. However, later they learn that the farmers need help to rejuvenate their lands that have been damaged by fertilizers given by the government. Thus, the profit from the endeavour is limited. After six months of works, they get only around 3000 USD net profit.

The Food Station management concludes that the main challenge of applying *Koinomics* lies in

1. the narrow sense of identity of the Christian middle-class community as expressed in the question “Why does a church have to be involved in the business world?” It means that some people, even religious adherents tend to have a dualistic mind: separating faith from trade.
2. Managerial issues: relating moral values of generosity and fairness to managerial practices at the microeconomic level that focus to gain more profits instead of narrowing the wealth gap is not easy.
3. Measurement of success in doing business needs to be formulated holistically, not merely materialistically.

Conclusion

Creating the holistic view of the dimensionalities of The Trinitarian and true *koinonia* primarily is the prerequisite to apply *koinomics*. Thus, a dualistic faith that splits the sacred and secular will hamper the effort to cause business bringing creativity, redemption, and growth.

We hope that the narrative of a dishonest servant in Luke 16:1-9 could trigger more discussions and then, convinces the readers that the ideas of gaining spiritual, social, and economic assets are possible.

If the Hindu-Bali religion has influenced a cultural heritage to create a sustainable and holistic system that brings justice, togetherness, harmony, and a sense of interconnectedness, other major religions in the world might have similar teachings or achievements. However, the macro-economic spirit might prefer to replace their influence with a short term and partial or material achievement while ignoring past heritage or spiritual assets or, overemphasizing the horizontal dimension of life while neglecting the vertical one. Perhaps, various religious heritages have a similar view of human dignity, success, and holistic achievement in each of their theology. The pandemic might trigger interreligious dialogue to arrive at similar and operative concepts that globally could enlarge the horizon of people for sharing life, mutual support, and interrelatedness mindset.

Reference

1. Arnold, Eberhard, *The Economy of the Early Church: Why the Christians Abandoned Private Property*, *Plough 2* (2015)
2. Club of Rome, “Planetary Emergency Plan: Securing a New Deal for People, Nature and Climate,” *GIM International*, 2019.
3. Cunningham, DS, *These Three Are One: The Practice of Trinitarian Theology* (Oxford: Blackwell, 1998)
4. Dwipradnyana, IMM. Tantangan berat regenerasi petani bali dalam mempertahankan *subak* sebagai warisan budaya dunia (Challenges in regenerating Balinese Farmers in Sustaining Subak as a World Heritage) *AGRICA*, 10 (2): 75 – 82 (2017) ISSN: 1979-0368
5. Fiddes, P, *Participating in God: A Pastoral Theology of the Trinity* (Louisville, KY: Westminster/John Knox Press).
6. Flegr. Jaroslav, *Frozen Evolution: Farewell to selfish gene*. (Prague: Charles University in Prague, 2008)
7. Fuchs, Lorelei. *Koinonia and the quest for ecumenical ecclesiology: From Foundations through Dialogue to Symbolic Competence for Communionality*. (Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans, 2008).
8. Gifford, James Jr., “Union with Christ: A Third Type of *Perichoresis*,” *ProQuest Dissertations and Theses* (2010).
9. Gore, Al, *Earth in the Balance: Ecology and the Human Spirit*, 2000-04-22, Boston. MA: Houghton Mifflin. ISBN 0-618-05664-5
10. Grant, Adam. *Give and Take*. (London, UK: Penguin Books Ltd. 2013).
11. Halteman, James, and Noell. Edds, *Reckoning with markets: moral reflection in economics*. (Oxford, UK: Oxford University Press, 2012)

12. Holmes, Michael W (trans.) *Didache* 4.8, 1.5–6, trans. Michael W. Holmes in *The Apostolic Fathers* (Lansing, MI: Baker Book Press, 2007).
13. LaCugna, C M, *God for Us, The Trinity & Christian Life* (New York: Harper San Francisco, 1991),
14. Lansing, J.S, and Fox. K.M. Niche construction on Bali: the gods of the countryside. *Phil. Trans. R. Soc. B* (2011) 366, 927–934. doi:10.1098/rstb.2010.0308
15. McGrath, Alister. E. *Christian Theology: An Introduction*, (5th edition). (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011)
16. Muthukumar, David. *What has Economic Trinity to do with Economics?* (2016).
Url: <http://intersectproject.org/wp-content/uploads/2016/09/Symposium-MuthukumarEconomic-Trinity.pdf>
17. Nelson, Robert. What is economic theology? *The Princeton Seminary Bulletin* vol. xxv no. 1, (2004).
18. Gerlach. P. The games economists play: Why economics students behave more selfishly than other students. *PLoS One*. 2017; 12(9): e0183814. doi: 10.1371/journal.pone.0183814
19. Samuel and Gintis, Herbert. The Origins of Human Cooperation. in Peter Hammerstein (ed.) *The Genetic and Cultural Origins of Cooperation* (Cambridge, MA: MIT Press, 2003)
- 20.----- . *A cooperative species*. (Princeton: Princeton University Press, 2011).
21. Stamatović, Slobodan. The Meaning of Perichoresis. *Open Theology*. 2.(2016) 10.1515/opth-2016-0026.
22. Sriartha, I Putu, Suratman, Giyarsih, Sri Gum. The Effect of Regional Development on The Sustainability of Local Irrigation System. *Forum Geografi*, Vol. 29 (1) July 2015: 31 – 40
23. Vosloo, R. *The Gift of Participation: On the Triune God and The Christian Moral Life*, *Scriptura* 79, (2002).

BİREYLERİN ÖRGÜTSEL ADALET ALGISINA ETİK LİDERLİĞİN ETKİ DÜZEYİ¹

THE EFFECT LEVEL OF ETHICAL LEADERSHIP ON INDIVIDUALS PERCEPTION OF ORGANIZATIONAL JUSTICE

Prof. Dr. İsmail BAKAN

KSÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, Kahramanmaraş, ORCID ID: 0000-0001-8644-8778

Y. Sonay YILMAZ

KSÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, Kahramanmaraş, ORCID ID: 0000-0003-1659-7799

ÖZET

Kişiler ile ilişkilerinde normatif olarak uygun davranan ve bu tarz faaliyetleri arttırmayı hedefleyen, iki yönlü iletişim ve etkin düşünme yöntemlerini kullanan etik liderlik ile organizasyonlarda çalışan bireyler hakkında örgüt uygulamalarının, çalışanların örgüt içerisinde adaleti algılamaları olarak tanımlanan örgütsel adalet arasındaki ilişki bu çalışmada incelenmiştir. Veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket, İstanbul'da faaliyet gösteren 4 yıldızlı otellerde yöneticiler ve çalışanlardan tesadüfî örneklem yöntemiyle seçilen 200 çalışana uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS istatistik program ile analiz edilerek, değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri yapılmış, korelasyon ve regresyon testleri ile önermeler arasındaki ilişki düzeyi ve yönü belirlenmiştir.

Yapılan korelasyon analizi sonucunda; etik liderlik ile örgütsel adalet ve örgütsel adaletin alt boyutları olan prosedürel adalet, dağıtıcı adalet, kişilerarası adalet ve bilgilendirici adalet arasında anlamlı, pozitif ilişkilerin olduğu bulunmuştur. Regresyon analizi sonucunda ise etik liderliğin bireylerin örgütsel adalet algılarının artmasında etkili olduğu görülmüştür. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular doğrultusunda, kurumlar tarafından olumlu lider davranışı olarak algılanan etik lider davranışlarının yaygınlaştırılması, bu araştırmanın çıkarımı olarak öngörülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Etik Liderlik, Örgütsel Adalet, Turistik 4 Yıldızlı Otel, İstanbul.

ABSTRACT

It is examined in this study the relationship between ethical leadership, which acts normatively in its relations with individuals and aims to increase such activities, uses two-way communication and effective thinking methods, and organizational justice, which is defined as organizational practices for individuals working in organizations, and employees' perceptions of justice within the organization. Questionnaire technique was used as data collection tool. The survey was applied to 200 employees selected by random sampling from managers and employees at 4-star hotels operating in Istanbul. The obtained data were analyzed with the SPSS statistical program, descriptive statistics of the variables were made, and the level and direction of the relationship between the correlation and regression tests and the propositions were determined.

As a result of the correlation analysis; It has been found that there are significant positive relationships between ethical leadership and organizational justice, and procedural justice, distributive justice, interpersonal justice and informative justice, which are sub-dimensions of organizational justice. As a result of the regression analysis, it was seen that ethical leadership was effective in increasing individuals' perceptions of organizational justice. In direction with the findings obtained as a result of the research, the dissemination of ethical leader behaviors perceived as positive leader behavior by the institutions is predicted as the inference of this research.

Keywords: Ethical Leadership, Organizational Justice, Touristic 4 Star Hotel, Istanbul.

¹ Bu çalışma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen yüksek lisans tezinden elde edilmiştir. Proje No: 2017/7-173 YLS

GİRİŞ

İnsanların bir araya gelmesi ile ortaya çıkan lider ve liderlik olgusunun başlangıcı çok eski zamanlara kadar gitmektedir. Yönetim bilimlerinde lider ve liderlik konusu önemli çalışma alanlarının başında gelmektedir. Yaşamda toplulukların ortaya çıktığı her alanda liderlik olgusu ile karşılaşmak kaçınılmazdır. Liderlik, lider konumundaki kişinin kendisi ile birlikte hareket eden kişileri ortak bir hedefe ulaştırmasında kullanılan önemli bir araçtır (Bektaş, 2016: 43). Liderin önemini; göstermiş olduğu örnek davranışları, aldığı kararların olumlu veya olumsuz sonuçlarından etkilenen kişi sayısı ve topluluğun gelecekteki durumu belirler. Lider konumunda bulunana kişiler, içerisinde bulunduğu grubu ikna etme ve onları psikolojik olarak etkileme gücüne sahiptir. Son yüzyılda ortaya çıkan yeni teknolojiler ve geçmişten bu güne kadar lider ve liderlik üzerine yapılan çalışmalar, liderliği tek bir tanım ile ifade etmenin mümkün olmadığını, bunun yerine liderliğin tanımı ve özellikleri ile türlerinin çok çeşitli olabileceği bilgisini ortaya koymuştur (Polat ve Arabacı, 2014: 258). Bu gelişmeye bağlı olarak günümüzde lider konumunda bulunan kişilerin uygulamada göstermiş olduğu liderlik davranışları işletme bilimi dünyasında farklı kategorilere ayrılarak incelenmektedir. Bu liderlik davranışları olumlu veya olumsuz anlamda işletmelere yansımakta bu da işletmenin mevcut ve gelecekteki varlığını etkilemektedir. Liderlik davranışları içerisinde kişiler ile ilişkilerinde normatif olarak uygun davranan ve bu tarz faaliyetleri arttırmayı hedefleyen, iki yönlü iletişim ve etkin düşünme yöntemlerini kullanan etik liderlik (Brown vd., 2005: 117) davranışları bu çalışmanın konusudur.

Üzerinde durulması gereken diğer bir konuda liderlerinde içerisinde yer aldığı organizasyonların davranış şekilleridir. Yeryüzünde insanlığın var oluşundan bu güne kadar bireylerin bir organizasyona dâhil olması ve aidiyet duygusu taşıması kişilerin tutum ve davranışlarında etkili olmuştur (Koç, 2009: 201). Örgüt kavramı, birden fazla kişinin çabalarını birleştirmesi sonucu ortaya çıkan işbirliği ve bireylerin ortak hedefler ve değerler uğruna ortaya koydukları birliktelik olarak tanımlanabilir (İşcan ve Timuroğlu, 2007: 120). Örgütsel davranış türleri içerisinde en basit tanımla kişilerin örgütteki adalet sezgisi olarak tanımlanan örgütsel adalet (Greenberg, 1990: 399), bu çalışmanın konuları içerisinde yer almaktadır.

Bu çalışmada etik lider davranışlarının bireylerin örgütsel adalet algılarını ne düzeyde ve şekilde etkilediği belirlenmeye çalışılmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Etik Liderlik Kavramı

Dünyamızda son yıllarda ortaya çıkan küreselleşme yeni olmasına karşın, taşınmış olduğu özellikleri nedeniyle bazı yenilikler getirmiştir. Küreselleşmenin etkisine bağlı olarak etik konusunda bazı değişimler olmuş ve bunun sonucunda da bazı kaygılar ortaya çıkmıştır (Bakan ve Doğan, 2013: 75). Günümüzde artan rekabet ortamı ve iletişim düzeyleri düşünüldüğünde çalışan bireylerde klasik metotlar belirli bir düzeye kadar etkili olmaktadır. Örgütlerin sürekli bir gelişme sağlayabilmesi için örgüt yönetiminin etik prensiplere bağlı olarak hareket etmesi gerekir. Etik değerlerin ön plana çıkarıldığı organizasyonlarda bireyler yalnızlık duygusundan uzaklaşmakta, çalıştığı kuruma aidiyet duygusu geliştirmekte ve verimlilik düzeyleri olumlu yönde artmaktadır (Eroğluer ve Yılmaz, 2015: 281). Etik liderlik konusunda yöneticilerin taşıdığı ortak kanaat etik liderin iyi bir karakter taşıdığı şeklindedir. Etik liderlik, doğru bir değer yargısına sahip, güçlü bir karakteri olan ve kendisini takip eden bireylere örnek olan bir lider tipi olarak görülmektedir. Etik liderlik, bu özelliğinden dolayı bireyler tarafından yeni liderlik tiplerinden daha fazla ilgilenilmekte ve irdelenmektedir. Etik liderliğin sahip olduğu gücün kaynağını örgütteki etik uygulamalardan alması bu liderlik tipinin en karakterize özelliğidir. Liderlerin etik davranışları bireyleri de etik davranmaya yönlendirecek, kurumda oluşacak bu etik yapı çalışanlar arasında güven oluşturacaktır (Yaman, 2010: 11).

Etik liderlerin dürüst ve güvenilir olduğu düşünülür. Bunun ötesinde etik liderler insanları ve toplumu ilgilendiren, kişisel ve mesleki hayatlarında etik davranan adil ve ilkel karar mercileri olarak görülür. Etik liderlerin adil ve dengeli kararlar üreten, dürüst, sevecen ve ilkel kişiler olduğu ileri sürülür. Etik liderler sıklıkla takipçileri ile etik konusunda iletişim kurarlar, açık etik standartlar belirler ve bu standartların takip edildiğini görmek için ödülleri ve cezaları kullanırlar (Brown ve Trevino, 2006: 597). Etik liderler, sadece karar vermede ahlaki değerleri vurgulamakla kalmayıp, takipçilerine görev ve çabalarının önemli iş birimi hedeflerine ulaşılmasına nasıl katkıda bulunacağını da açıkça ortaya koyarlar. Buna ek olarak çalışanlar aldıkları kararlar hakkında stratejik düşünmeyi öğrenirler ve bu süreç çalışanın öz yeterliliğini artırır. Çalışanların aldıkları kararlar ile ilgili olarak düşünmelerine yardımcı olarak, çalışanların kendi başlarına

kararlar alırken kullanabilecekleri önemli bir beceriyi geliştirmeye yardımcı olur ve bu artan özerklik, öz yeterlik inançlarını geliştirir (Walubwa vd., 2011: 206).

Etik liderler ödün vermeden kendi alanının amacını, vizyonunu ve değerini elde etmeye çalışan organizasyonların paydaşlarıdır. Etik liderler, etik idealler anlayışı içinde organizasyonun ve kurucu unsurların amaç, vizyon ve değerlerini somutlaştırırlar. Kuruluşun hedeflerini, çalışanların ve dış paydaşların amaçlarıyla birleştirirler. Etik liderler, bu tür ilişkilerin güven, saygı, dürüstlük, eşitlik, adalet ve merhamet gibi temel ilkelerin derin topraklarında yeşereceğini ve büyüyeceğini kabul ederler. Bununla birlikte, etik liderleri karakterize eden bu eşsiz özellikler onları diğer liderlerden farklı kılar. Etik liderler tüm çalışanlar için etik açıdan samimi bir çalışma ortamı yaratır, etik konular hakkında iletişim kurar, rol modelleri olarak hizmet verir ve sorumlu olduğu çalışanların gelişimine yönelik mekanizmaları yerleştirirler. Etik davranış sergileyen liderler, çalışanların ihtiyaçlarını ve haklarını göz önüne alarak onlara karşı adil davranırlar. Her çalışan gerçekten güvenilir ve sorumlu bir işveren için çalışmak istediğinden liderler etik konulardaki yükümlülüklerini yerine getirmek ve bu beklentilere ayak uydurmak zorundadırlar (Bello, 2012: 231). Etik liderlik, tevazu erdemini geliştirirken işyerinde karşılıklı itaat uyandırma becerisini de gerektirir. Etik liderler aynı zamanda disiplin ve fesih ile ilgili zor kararları işçilerin onuruna ve iş yerindeki uyuma saygı duyan ve koruyan bir şekilde ele alırlar (Chan vd., 2011: 228).

Etkili bir üst düzey yönetim ekibi, kuruluşlarının hedeflerini ve misyonlarını net bir şekilde belirlerler. Stratejik karar verme sürecinde ve hedeflerine ulaşmada bir takım olarak tutarlı bir şekilde çalışırlar. Etik liderler, çalışanlarına açık olmaları ve çalışanlar için önemli olan konularda adil karar vermeleri nedeniyle bireylerin işlerine katılmalarını arttırırlar (De Hoogh ve Den Hartog, 2008: 300). Etik liderliğe odaklanmanın arttırılması, organizasyonların ekonomik tuzaklardan kaçınmalarına da yardımcı olur (Resick vd., 2006: 357). Yukarıdaki etik liderliğin özellikleri incelendiğinde etik liderliğin üç ana öge üzerine kurulduğu görülmektedir. Bunlar; etik liderin ahlaki karakteri, liderin uygulamalarında etik değerleri öncelikli tutması ve liderin bireylerin etik seçim ve eylemlerine katılmasıdır (Bakan ve Doğan, 2013: 79).

Örgütsel Adalet Kavramı

Yeryüzünde insanlar, var oluşundan bu yana sosyal yaşamın önemli bir faktörü olan adaletin sürekli bir arayışı içerisinde olmuştur. Çünkü tüm kurumların temel dayanağı adalet üzerinedir. Bir toplulukta yaşayan bireyler bulunduğu her yerde adaletin var olmasını isterler. Çünkü adalet, bireylerin yaşadığı ortamda gereksinim duyduğu düzen ve güveni tesis ederek, kişilerin haklarını almasının bir güvencesidir. Bireyler aile, okul, çalışma hayatı ve sosyal çevre gibi ortamlarda adaletin iyi bir şekilde uygulanmasını beklerler. Bu beklentiler doğrultusunda örgütlerde çalışan bireyler iş yerinde kendilerine adil davranılıp davranılmadığını sorgularlar. Bireylerde ortaya çıkan adalet algısının olumlu veya olumsuz olmasına bağlı olarak örgüte olan bakışlarında değişkenlikler gözlenebilir (Tan, 2006: 10). Organizasyonlarda yer alan kişiler, işletmenin kendilerine sağladığı kaynaklardan, göstermiş oldukları performans düzeyi doğrultusunda diğer çalışanlar ile aynı şekilde faydalanmak isterler (Bakan, 2011: 194). Örgütsel adalet üzerine yapılan araştırmalar incelendiğinde bu konuya ilk değinen kişilerin başında Adams gelmektedir. Yazar, yapmış olduğu çalışmada, insanın değişim süreci üzerinde durmuş, değişim sürecinin iyi anlaşılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. İnsanların yaşamlarında adalet ve adaletsizlik olarak tanımlanan iki algının önemli olduğunu, kişilerin motivasyonlarının ve morallerinin düşük olmasında, adaletsizliğe uğramalarının etkili olduğunu belirtmiştir (Adams, 1965: 267).

İnsanların bir kurumdaki adalet algısı o kurumun örgütsel adalet konusundaki durumunu ortaya koyar. Bir kurumda örgütsel adaleti, belirli bir zaman süreci içerisinde oluşturmak, bunu bireyler arasında sosyal boyutta yerleştirmek o kurumun örgütsel adalet düzeyinin dış geçerliliğini arttırma bakımından önem taşımaktadır. Adalet anlayışının ve ahlaki bağların yeteri kadar gelişmiş olması, örgütün toplum içerisinde kabul edilebilirliğinde artış sağlamaktadır (Fortin, 2008: 93). Kurum tarafından çalışanlara böyle bir yaklaşım tarzının benimsetilmesi ile bireylerin işteki motivasyonlarının artacağı, performanslarının yükseleceği belirtilmiştir. Saunders ve Thornhill (2003: 360), örgütsel adaleti; bir örgütte çalışanların güven veya güvensizlik algılarının bir bütünü olarak açıklamıştır. İçerli (2010: 69) tarafından birçok araştırmacının yorumunun bir bütünü olarak örgütsel adalet, bir organizasyonda çalışanların ücret dağılımı, ödül, ceza ve terfi uygulamalarının yapılaş şekli, bu uygulamaların çalışanlara ne şekilde iletildiği ve bütün bunların iş gören kişiler tarafından algılanma şekli olarak belirtilmiştir. Çalışanların çalışma ortamında adalet konusunda kaygılarının olmaması sağlanmalıdır. Çalışanların kişisel olarak iş doyumuna ulaşabilmesi organizasyonda çalışanların örgütsel adalet algılarının güvenli bir şekilde oluşması ile gerçekleşir. Bireylerin, işlerin

yürütülmesi ve örgüt uygulamalarında adaletli bir yaklaşım tarzının uygulandığını görmeleri, onların yöneticilere ve örgüte olan güvenlerini ve bağlılığını arttıracaktır. Örgütün her kademede başarılı olması, hedeflerine ulaşması ve yöneticilere güvenin oluşması örgütlerde adalet kavramının tüm bireyler tarafından uygulanması ve benimsenmesine bağlıdır (Selvitopu ve Şahin, 2013: 172).

Bu düşüncelere ilave olarak, bir örgütte çalışan bireylerin adalet konusunda olumsuz hislerini azaltmak veya yok etmek için bazı çalışmalar yapılması gerekir. Organizasyonda çalışanların haklarını adil bir şekilde almalarını sağlayacak bir sistem oluşturulmalıdır. Haksız uygulamalar önlenmeli böyle bir olasılığın gelişmesine izin verilmemelidir. Örgüt içerisinde ilerleme ve terfi edecek kişilerin hakları verilmeli, bu uygulamanın diğer çalışanlar tarafından da adaletli yapıldığı fikri kabul edilmelidir. Yöneticiler, çalışanlar arasında ayırım yapmamalıdır. Çalışanlara aynı mesafede olunmalı, onlara eşit değere sahip oldukları algısı yerleştirilmelidir. Yöneticiler, çalışanlarına saygılı davranmalı, onları yaptıkları başarılı işler için takdir etmeli, yöneticiye yakın olan çalışanlara özel bir statü sağlanmamalıdır. Çalışanların organizasyonda adaletli davranılıp davranılmadığı konularındaki düşünceleri öğrenilmeli, hatta bunu tespit edecek ölçüm sistemleri oluşturulmalıdır (Özdevecioğlu, 2003: 92). Diğer taraftan Tremblay ve Roussel (2001: 720), bir örgütte çalışan bireylerin örgüt tarafından kendisine adil davranılıp davranılmadığını ölçtüğü üç referansının olduğunu belirtmiştir. Bunlar iç, dış ve bireysel davranışlarda gözlemlenen eşitliktir.

Bir organizasyonda yürütülen birçok faaliyet ve işlemlerde alınan kararların veya uygulamaların ne düzeyde adaletli olduğunu görmek çalışanlar ve organizasyon için önemlidir. Çünkü örgütte alınan bir karar veya uygulama sosyal yaklaşım açısından adaletle uygunsuz olarak oluştuğunda, bu organizasyonda çalışan bireylerin adaletsiz bir uygulamaya maruz kalmaları muhtemeldir. Adalet üzerine son yıllarda yapılan çalışmalar incelendiğinde, adalet açısından önemsenen değer ve davranışlar ile bunların sonuçları arasındaki ilişkiler üzerinde durulmuştur. Bundan dolayı adalet uygulamaları doğrultusunda adalet-sonuç ilişkileri arasındaki gücün ölçülmesi ve değerlendirilmesi önemlidir (Nowakowski ve Conlon, 2005: 4).

Örgütsel adalet boyutunun belirlenmesine yönelik birçok çalışma incelenmiş olup, bunlar içerisinden Colquitt tarafından örgütsel adaletin boyutlarını belirlemek için yapılan araştırmada prosedürel, dağıtımsal, kişiler arası ve bilgilendirici adalet olmak üzere dört boyut tespit edilmiştir (Colquitt, 2001: 386).

Prosedürel Adalet

Prosedürel adalet, organizasyonlarda yapılan işlerin gerçekleştirilmesinde uyulan kural ve kullanılan yöntemlerin takip edilmesinde algılanan adalet olgusu olarak ifade edilir. Yani, uygulamalar sonucu ortaya çıkan adalet algısının ne olduğu değil, uygulanan ve uyulan prosedürün bireyler tarafından ne düzeyde adil olduğu izlenimi olarak tanımlanır. Başka bir ifade ile kullanılan prosedürün adalet algısıdır (Viswesvaran ve Ones, 2002: 195). Prosedürel adalet; bir organizasyonda uygulamaların sonuçlar ile ilişkili olmaktan ziyade örgütün kurum içerisindeki uygulamalarda taahhüt ettiklerine ne düzeyde uyduğunun çalışanlar tarafından algılanmasıdır. Bu yöntemlerin takip edilmesinde kişilerin olumlu yönde algılayacakları prosedürel adalet, bireylerin almış oldukları ücreti benimseyerek statükoya karşı koyacak düzeyde kendilerini güvende görmelerini sağlayacaktır (Moon vd., 2008: 85).

Dağıtımsal Adalet

Bir organizasyonda çalışan bireylerin işletmeden kazandıkları ödül, ücret vb. kazanımlarının kişiler arasında dağıtımında ne düzeyde adil davranıldığına çalışanlar tarafından algılanması, dağıtımsal adalet olarak ifade edilmektedir. Yani bir örgütte çalışan kişilerin her türlü kazanım veya cezalandırılmalarında uyulan kural ve kuralların adil olup olmadığının algılanmasıdır (Colquitt vd., 2001:391). Başka bir ifade ile dağıtım adaleti, bir organizasyonun sahip olduğu her türlü kaynağın (bunların içerisinde ödül ve cezalar birlikte değerlendirilir) örgütte çalışan bireylere dağıtımında adil davranılıp davranılmadığı konusunda üyelerde oluşan adalet algısıdır. Bu tanım doğrultusunda organizasyonlarda dağıtım adaleti, adaletin ilk basamağı olarak değerlendirilir (Bos vd., 1997: 95).

Etkileşimsel (Kişiler Arası) Adalet

Nowakowski ve Conlon (2005: 7) tarafından kişiler arası adalet, bir organizasyonda takip edilen süreç esnasında yönetimde yer alan kişiler tarafından ortaya konulan hassaslık, kibarlık ve saygının çalışanlar tarafından algılanması olarak ifade edilmiştir. Colquitt ise etkileşim adaletini organizasyonlarda karar verme aşamasında, çalışanlara neyin nasıl söylendiği olarak ifade etmiştir. Çünkü çalışanlar alınan kararları ve yöneticilerin kendilerine olan davranışlarını gözetlerler. Bir organizasyonda karar verme yetkisine sahip yöneticilerin, almış oldukları kararın mantığını açıklarken, kişilere saygılı ve belirli bir hassasiyet içerisinde yaklaşımları etkileşimsel adaleti arttırır. Saygı ve duyarlılığın ön planda tutulduğu durumlarda ortaya çıkacak olumsuzluklar, etkileşimsel adaletin iyi kullanılması ile olumlu şekle dönüşebilir. Bu da etkileşimsel adaletin kişiler arası yönünün önemli olduğunun bir göstergesi olarak görülebilir (Colquitt, 2001: 386).

Bilgilendirici Adalet

Nowakowski ve Conlon (2005: 7) tarafından bilgilendirici adalet, organizasyon yöneticileri tarafından çalışanlara yapılan uygulama ve elde edilen sonuçlar hakkında çalışan kişilere kapsamlı, doğru, samimi ve zamanında bilgi aktarmak olarak ifade edilmiştir. Bu ifade etmede özellikle karar verme konumundaki kişilerin ifade tarz ve davranışlarının kişiler üzerindeki etkisinin adalet algısı açısından önemli olduğu vurgulanmıştır. Bilgilendirici adalet, yöneticilerin örgütün işlemleri hakkında çalışanları bilgilendirmenin yanı sıra bireylerin sahip oldukları sosyal ve özlük hakları ile ilgili bilgileri de kapsamaktadır. Ayrıca bireylerin haklarının korunması ile birlikte, bilgi edinme haklarını da kapsayan geniş bir anlam içermektedir (Tutar, 2007: 99). Zapata vd. (2013: 1), güvenilir bireylerin çalıştığı organizasyonlarda bilgilendirici adalet algılarının yüksek olacağını belirtmişlerdir. Yöneticiler ile çalışanlar arasındaki dürüstlük ve iyilik değerlerinin yüksek düzeyde olmasının, bilgilendirici adalet kurallarına uyulmasının bir sonucu olduğunu ifade etmişlerdir.

Etik Liderlik ve Örgütsel Adalet Arasındaki İlişki

Yapılan yazın taramasında etik liderlik ile örgütsel adalet arasında genellikle pozitif yönlü ilişkiler belirlenmiştir. İstanbul'da faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinin çalışanları ile yapılan bir araştırmada, etik liderlik ve örgütsel adalet türleri arasında olumlu ilişki olduğu bulunmuştur (Yeşiltaş vd., 2012: 18). Emniyet çalışanları ile yapılan bir araştırmada yöneticilerin etik liderlik davranışlarının örgütsel adaleti pozitif etkilediği görülürken, yöneticilerin etik davranışlarının görev pozisyonu ve yaşlarına göre değişkenlik gösterdiği gözlenmiştir (Akatay vd., 2016: 483). Şirket çalışanları ile yapılan bir araştırmada; etik liderlik ile örgütsel adaletin aynı yönde hareket ettiği ve aralarında anlamlı ilişkinin olduğu bulunmuştur (Watto vd., 3019: 53). Halbusi vd. (2020: 514) tarafından örgütsel adalet ile çalışanların etik davranışları arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmada, etik liderliğin çalışanların etik davranışlarını olumlu yönde etkilediği ve bu ilişkinin örgütsel adalet tarafından şekillendirildiği sonucu elde edilmiştir. Bu araştırma sonuçlarına benzer bulgular İnak vd. (2018: 286)'nin otel çalışanları ile Sungur vd. (2017: 445)'nin hastane çalışanları ve Yıldız (2019: 75)'in beyaz yakalı çalışanlar ile yapmış oldukları araştırmalarda da bulunmuştur.

YÖNTEM**Araştırmanın Amacı**

Günümüzde işletmelerde lider konumunda yer alan kişiler farklı davranış ve yönetim şekilleri sergilemektedirler. Bu yönetim şekilleri farklı örgütsel davranış türleri üzerine farklı şekillerde etki edebilmektedir. Bu araştırmada; etik liderliğin örgütsel adalet üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Araştırmada, işletmelerdeki etik lider davranışları ile örgütsel adalet arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılarak, işletmelerin daha etkin ve verimli düzeylere getirilmesi için bilimsel katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Modeli

Araştırma, İstanbul'da faaliyet sürdüren 4 yıldızlı otellerde çalışanların, etik liderlik ve örgütsel adalet algıları arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik olduğundan ilişkisel tarama modeli seçilmiştir. Araştırmada kullanılan değişkenler ile ilgili olarak oluşturulan hipotezler aşağıda gösterilmiştir.

H1: Etik liderlik örgütsel adaleti anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

H1a: Etik liderlik örgütsel adaletin alt boyutu olan prosedürel adaleti anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

H1b: Etik liderlik örgütsel adaletin alt boyutu olan dağıtımsal adaleti anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

H1c: Etik liderlik örgütsel adaletin alt boyutu olan kişilerarası adaleti anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

H1d: Etik liderlik örgütsel adaletin alt boyutu olan bilgilendirici adaleti anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada öncelikli olarak etik liderlik ve örgütsel adalet kavramları üzerine yapılan önceki araştırmalar incelenmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği seçilmiştir. Anket soruları oluşturulurken geniş bir literatür çalışması yapılarak İngilizce olanlar Türkçeye çevrilmiş, anketin uygulanacağı hedef kitle için anlaşılır hale getirilmiştir. Verilerin sağlıklı olması için ankette katılan birey ve firmalara ait, onları tanımlayacak hiçbir özel bilgi istenmemiştir. İlk önce İstanbul'da faaliyet gösteren dört yıldızlı otellerin sayısı, yatak kapasitesi ve çalışan sayısı tespit edilmiştir. Bilimsel hesaplama ve bütçe imkânları doğrultusunda, bir anketör firmaya anket yaptırılmıştır. Etik liderlik önermeleri, "1 Kesinlikle Katılmıyorum", "2 Katılmıyorum", "3 Kararsızım", "4 Katılıyorum" ve "5 Kesinlikle Katılıyorum" ve örgütsel adalet değişkeninde yer alan önermeler ise "1 Hiçbir Zaman", "2 Neredeyse Hiçbir Zaman", "3 Bazen", "4 Oldukça Sık" ve "5 Çok Sık" ifadelerinden oluşan 5 aşamalı Likert ölçeği ile değerlendirilmiştir.

İstanbul da 4 yıldızlı otellerde çalışanlarda yapılan 200 adet ankete ait verilerin girişi SPSS programına yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS statistics adlı program ile analiz edilmiştir. İlk önce anketler güvenilirlik testine tabi tutulmuş ve her ölçeğin Cronbach's Alfa güvenilirlik katsayısı bulunmuştur. Değişkenlerin ortalamaları ve standart sapmaları hesaplanarak tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Korelasyon ve regresyon testleri ile önermeler arasındaki ilişki düzeyi ve yönü belirlenmiştir. Veriler arasındaki ilişkiler incelendikten sonra elde edilen bulgular, literatür verileri de kullanılarak yorumlanmış ve araştırmanın sonucu oluşturulmuştur.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma İstanbul'da faaliyet sürdüren 4 yıldızlı otellerde yapılmıştır. İstanbul'da 120 adet 4 yıldızlı otel bulunmakta olup, bu otellerde toplam 13.607 oda mevcuttur (İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü Raporu, 2017: 22). İstanbul'daki 4 yıldızlı otellerde odasına düşen personel sayısının 0.76 olduğu (Ağaoğlu, 1992; Aktaran, Erdem 2004: 48) bilgisinden hareketle 4 yıldızlı otellerde toplamda yaklaşık 10.341 kişinin istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Anket, bütçe imkânları doğrultusunda 4 yıldızlı otellerde çalışan yönetici (üst, orta ve alt kademe) ve işgörenlerden tesadüfi örneklem yöntemiyle seçilen 200 çalışana uygulanmıştır.

Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Etik liderlik için Brown vd. (2005: 126) tarafından oluşturulan "Başarıyı sadece sonuçlarla değil, aynı zamanda elde edilme biçimleriyle de tanımlar", "Adil ve dengeli kararlar verir" ve "İş etiğini veya değerlerini çalışanlarla tartışır" şeklindeki önermeleri de içeren 10 ifade ve tek boyuttan oluşan ölçek kullanılmıştır. Brown nin geliştirdiği ölçek Akdoğan ve Demirtaş (2014: 114), Güçel vd. (2012: 105) ve Çoklar (2012: 90) tarafından yapılan çalışmalarda da kullanılmış ve etik liderlik değişkenine ait ölçeğin güvenilir olduğu görülmüştür.

Örgütsel adalet için Colquitt (2001: 389) tarafından oluşturulan, "İşlemler doğru bilgiye dayandırılıyor mu", "Elde ettiğiniz sonuç çalıştığınız kuruma yaptığınız katkıyı karşılıyor mu" ve "İşlemleri bütünüyle açıklar mı" şeklindeki önermeleri de içeren 20 ifade ve dört boyuttan (prosedürel adalet, dağıtıcı adalet, kişilerarası adalet ve bilgilendirici adalet) oluşan ölçek kullanılmıştır. Colquitt (2001: 389)' in geliştirdiği ölçek Çetin vd. (2011: 77), Moon vd. (2008: 89) ve Bağcı (2013: 171) tarafından yapılan çalışmalarda da kullanılmış ve örgütsel adalet değişkenine ait ölçeğin güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

BULGULAR**Araştırmanın Güvenirliliği**

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenirliliği Cronbach's Alfa değeri ile test edilmiştir. Tavakol ve Dennick (2011: 54)'e göre Cronbach's Alfa değeri 0,70 ve üzeri ($0,70 \leq \alpha \leq 1$) olduğunda güvenilir olarak kabul edilmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Analizleri

Ölçekler	Önerme Sayısı	Cronbach's Alfa
ETİK LİDERLİK	10	0.949
ÖRGÜTSEL ADALET	20	0.905
Prosedürel Adalet	7	0.831
Dağıtıcı Adalet	4	0.828
Kişilerarası Adalet	4	0.839
Bilgilendirici Adalet	5	0.881

Tablo 1' de görüldüğü gibi araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizi sonucu bulunan Cronbach's Alfa değerleri sınır değer olarak kabul edilen 0.70' in oldukça üzerinde olduğundan güvenilir düzeydedir.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılanların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, çalışma süresi ve işletmedeki pozisyonları incelenmiştir. Bu bulgular otel işletmelerinde ağırlıklı olarak erkek personele öncelik verildiğini göstermektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun genç bireylerden oluştuğu görülmüştür. Ankete katılanların %53.0'ının bekâr olması genç çalışan oranı ile uyumlu gözükmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu lise mezunlarından oluşmaktadır. Otel işletmelerinde çalışanların büyük kısmının işyerlerinde uzun süredir çalışmadığı anlaşılmaktadır. Katılımcıların çoğunluğunun çalışan pozisyonunda olduğu görülmüştür (Tablo 2).

Tablo 2. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Cinsiyet			Medeni Durum		
Erkek	126	63.0	Bekâr	106	53.0
Kadın	74	37.0	Evli	89	44.5
			Diğer	5	2.5
Yaş			Eğitim Düzeyi		
20-25	72	36.0	Lise	82	41.0
26-30	67	33.5	Ön Lisans	48	24.0
31-35	38	19.0	Lisans	49	24.5
36-40	17	8.5	Lisans Üstü	15	7.5
41-45	4	2.0	Diğer	6	3.0
46-50	1	0.5			
51 ve üzeri	1	0.5			
Çalışma Süresi			Pozisyon		
1-5 yıl	146	73.0	Üst düzey yönetici	8	4.0
6-10 yıl	24	12.0	Orta düzey yönetici	18	9.0
11-15 yıl	24	12.0	Alt düzey yönetici	10	5.0
16-20 yıl	6	3.0	Çalışan	164	82.0
21 yıl ve üstü	0	0			

Araştırma Değişkenlerinin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Katılımcıların etik liderlik ve örgütsel adaletin alt boyutlarında yer alan önermelere vermiş oldukları cevaplar değerlendirildiğinde, çoğunlukla önermelere katıldıkları ve olumlu yönde görüş bildirdikleri söylenebilir (Tablo 3).

Tablo 3. Araştırma Değişkenlerinin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Değişkenler	Ort.	S.S.
ETİK LİDERLİK	3.48	0.747
ÖRGÜTSEL ADALET	3.60	0.396
Prosedürel Adalet	3.51	0.439
Dağıtıcı Adalet	3.64	0.547
Kişilerarası Adalet	3.67	0.603
Bilgilendirici Adalet	3.63	0.538

Araştırma Değişkenlerine Ait Korelasyon ve Regresyon Değerleri

Etik liderlik ile örgütsel adalet değişkenleri arasında yapılan korelasyon analizinde, etik liderlik ile örgütsel adalet arasında yüksek düzeyde anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Elde edilen bulgulara göre, etik lider davranışlarına sahip liderlerin bulunduğu organizasyonlarda çalışan kişilerin, uygulamalarda adaletli hareket edildiğine yönelik algılarının arttığı söylenebilir. Aykanat ve Yıldırım (2012: 260) tarafından etik liderlik ve örgütsel adalet ilişkisi üzerine yapılan bir araştırmada, etik liderlik ile örgütsel adaletin alt boyutları arasında pozitif ve oldukça güçlü bir ilişki bulunmuştur. Benzer şekilde Gül ve İnce (2014: 147) tarafından yapılan araştırmada, etik liderlik ile örgütsel adalet arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuş olup, etik liderlerin her koşulda adil davranışlar sergilemesinin çalışanlarda örgüte ve liderlerine yönelik olumlu düşüncelerin gelişmesinde etkili olduğu ifade edilmiştir. Uğurlu, (2009: 174) ve Mayer vd. (2012: 157) tarafından yapılan araştırmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmış olup, elde ettikleri bulguların araştırmayı destekler nitelikte olduğu görülmüştür (Tablo 4).

Tablo 4. Araştırma Değişkenlerinin Korelasyon Değerleri

Değişkenler	Örgütsel Adalet	Prosedürel Adalet	Dağıtıcı Adalet	Kişilerarası Adalet	Bilgilendirici Adalet
Etik Liderlik	,697**	,670**	,421**	,532**	,469**

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Yapılan regresyon analizine göre, bağımsız değişken olan etik liderlik ile bağımlı değişken olan örgütsel adalet ($\beta=0,697$) ve örgütsel adaletin alt boyutları arasında pozitif yönlü ilişkilerin olduğu görülmüştür. Bağımsız değişken olan etik liderlik, bağımlı değişken olan örgütsel adaleti %48.6 oranında açıklama gücüne sahip olup, açıklama düzeyi istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca etik liderliğin, örgütsel adaletin alt boyutları olan prosedürel adaleti %44.9, dağıtıcı adaleti %17.8, kişilerarası adaleti %28.3 ve bilgilendirici adaleti %22.0 açıklama gücüne sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulguya göre örgüt çalışanlarında örgütsel adalet algısının oluşumunda etik liderliğin etkili olduğu söylenebilir (Tablo 5).

Tablo 5. Araştırma Değişkenlerinin Regresyon Değerleri

Değişkenler	Etik Liderlik		
	Beta	t	P
Örgütsel Adalet	,697 $\Delta R^2=,486$	13.692 F= 187.46	,000
Prosedürel Adalet	,670 $\Delta R^2=,449$	12.700 F= 161.289	,000
Dağıtıcı Adalet	,421 $\Delta R^2=,178$	6.539 F= 42.760	,000
Kişilerarası Adalet	,532 $\Delta R^2=,283$	8.849 F= 78.296	,000
Bilgilendirici Adalet	469 $\Delta R^2=,220$	7.452 F= 55.528	,000

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Liderlik, bir topluluğun öngörülen amaçlarına ulaşabilmesi için bireylerin faaliyetlerini etkileyerek onları yönlendiren lider konumundaki kişilerin faaliyetini içeren bir süreçtir. Liderin göstermiş olduğu örnek davranışları, aldığı kararların olumlu veya olumsuz yansımaları, etkilediği kişi sayısı ve bunların gelecekteki durumu liderin konumunu ve önemini belirler (Koçel, 2015: 677). Liderlik davranışları içerisinde kişiler ile ilişkilerinde uygun davranan ve bu tarz faaliyetleri arttırmayı hedefleyen, iki yönlü iletişim ve etkin düşünme yöntemlerini kullanan etik liderlik (Brown vd., 2005: 117) çalışanlarda örgüte yönelik algıların gelişmesinde etkili olmaktadır. Örgütsel davranış türleri içerisinde en basit tanımıyla kişilerin örgütteki adalet sezgisi olarak tanımlanan örgütsel adalet (Greenberg, 1990: 399) çalışanların örgütü ile ilgili geliştirdiği düşünceler ürünüdür.

Bireylerin etik liderlik algılarının, örgütsel adalet duygularının oluşumundaki etkilerini araştırmak amacı ile İstanbul'da faaliyet sürdüren 4 yıldızlı otellerde yönetici ve çalışan konumundaki kişilerde bu araştırma yapılmıştır. Araştırmada, etik liderlik ile örgütsel adalet ve alt boyutları olan prosedürel adalet, dağıtıcı adalet, kişilerarası adalet ve bilgilendirici adalet arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler bulunmuştur. Bu bulgulara göre, etik lider davranışlarına sahip liderlerin bulunduğu organizasyonlarda çalışan kişilerin örgütsel adalet algılarının olumlu yönde geliştiği söylenebilir. Regresyon analizinde bağımsız değişken olan etik liderliğin bağımlı değişken olan örgütsel adalet (%48.6) ve örgütsel adaletin alt boyutlarını istatistiksel olarak önemli sayılacak düzeylerde açıklama gücüne sahip olduğu, bu verilere göre örgüt çalışanlarında örgütsel adalet algısının oluşumunda etik liderliğin önemli düzeyde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen bu pozitif yönlü bu ilişkiler; Yeşiltaş vd. (2012: 18) ve İnak vd. (2018: 286) tarafından otel işletmelerinde, Watto vd. (2019: 53) tarafından şirket çalışanları ile ve Halbusi vd. (2020: 514) tarafından kamu çalışanları ile yapılan çalışmalar tarafından da desteklenmiş olup, araştırmanın bulguları bu çalışmaların sonuçları ile uyumlu bulunmuştur.

KAYNAKLAR

- Adams, J.S. 1965. Inequity in Social Exchange. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, New York, Academic, 2: 267-299.
- Akatay, A., Yücekaya, P. & Kısacık, N.Ç. 2016. Yöneticilerin Etik Liderlik Davranışlarının, Örgütsel Adalet ve Sinizm Üzerine Etkileri: Çanakkale İl Emniyet Müdürlüğü'nde Bir Araştırma. *Yönetim Bilimleri* 14(28). 483-509.
- Akdoğan, A. & Demirtaş, Ö. 2014. Etik Liderlik Davranışlarının Etik İklim Üzerindeki Etkisi: Örgütsel Politik Algılamaların Aracı Rolü. *AKÜ, İİBF Dergisi*, 16(1): 107-123.
- Aykanat, Z. & Yıldırım, A. 2012. Etik Liderlik ve Örgütsel Adalet İlişkisi: Teorik ve Uygulamalı Bir Araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (2): 260-274.
- Bağcı, Z. 2013. Çalışanların Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisi: Tekstil Sektöründe Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19): 163-184.

- Bakan, İ. 2011. Örgütsel Bağlılık. Gazi Kitapevi Tic. Ltd. Şti. Ankara, 343s.
- Bakan, İ. & Doğan, İ.F. 2013. Liderlik. Gazi Kitap Evi Tic. Ltd. Şti, Ankara, 415s.
- Bektaş, C. 2016. Liderlik Yaklaşımları ve Modern Liderden Beklentiler. Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi, 2(7): 43-53.
- Bos, K.V.D., Vermont, R., Henk A.M. & Wilke, H.A.M. 1997. Procedural and Distributive Justice: What is Fair Depends More on What Comes First Than on What Comes Next. *Pummel of Personal Psychology*, 72(1): 95-104.
- Brown, M.E., Trevino, L.K. & Harrison, D.A. 2005. Ethical Leadership: A Social Learning Perspective for Construct Development and Testing. *Organizational Behaviour and Human Decision Processes*, 97: 117- 134.
- Colquitt, J.A. 2001. On The Dimensionality of Organizational Justice: A Construct Validation of A Measure. *Journal of Applied Psychology*, 86(3): 386-400.
- Çetin, F., Basım, N. & Karataş, M. 2011. Çalışanların Problem Çözme Becerilerinde Örgütsel Adalet Algısı ve İş Tatmininin Rolü. *Yönetim ve Ekonomi*, 18(1): 71-85.
- Çoklar, A.N. 2012. ICT Ethical Leadership Scale: A Study of Reliability and Validity on Turkish Pre-Service Teachers. *International Journal Human Sciences*, 9(1): 82-101.
- Erdem, B. 2004. Otel İşletmelerinde İnsan Kaynakları Planlamasının Yeri ve Önemi. *The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 6(1): 35-53
- Fortin, M. 2008. Perspectives on Organizational Justice: Concept Clarification, Social Context Integration, Time and Links with Morality. *International Journal of Management Reviews*, 10(2): 93-126.
- Greenberg, J. 1990. Organizational Justice: Yesterday, Today, Tomorrow. *Journal of Management*, 16: 399-432.
- Güçel, C., Tokmak, İ. & Turgut, H. 2012. The Relationship of The Ethical Leadership Among The Organizational Trust, Affective Commitment and Job Satisfaction: Case Study of A University. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 4(2): 101-110.
- Gül, H. & İnce, M. 2014. Etik Liderlik ve Örgütsel Adalet Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2): 127-150.
- Halbusi, H.A., Williams, K.A., Mansoor, H.O., Hassan, M.S. & Hamid, F.A.H. 2020. Examining The Impact of Ethical Leadership and Organizational Justice on Employees' Ethical Behavior: Does Person-Organization Fit Play A Role?. *Ethics & Behavior*, 30(7): 514-532.
- İçerli, L. 2010. Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1): 67-92.
- İnak, A., Özkoç, A.G. & Kırıcı, E. Otel İşletmelerinde Etik Liderlik Davranışının Örgütsel Adalet Üzerine Etkisi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14: 286-309.
- İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü Raporu. 2017. İstanbul Turizm İstatistikleri Aralık Raporu, 23s.
- İşcan, Ö.F. & Timuroğlu, M.K. 2007. Örgüt Kültürünün İş Tatmini Üzerindeki Etkisi ve Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1): 119-135.
- Koç, H. 2009. Örgütsel Bağlılık ve Sadakat İlişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28): 200-211.
- Koçel, T. 2015. İşletme Yöneticiliği. Beta Basın Yayım A.Ş., 16. Baskı, İstanbul, 855s.
- Mayer, D.M., Aquino, K., Greenbaum, R.L. & Kuenzi, M. 2012. Who Displays Ethical Leadership, and why does it Matter? An Examination of Antecedents and Consequences of Ethical Leadership. *Academy of Management Journal*, 55(1): 151-171.
- Moon, H., Kamdar, D., Mayer, D.M. & Takeuchi, R. 2008. Me or We? The Role of Personality and Justice as Other-Centred Antecedents to Innovative Citizenship Behaviours within Organizations. *Journal of Applied Psychology*, 93(1): 84-94.

- Nowakowski, J.M. & Conlon, D.E. 2005. Organizational Justice: Looking Back, Looking Forward. *International Journal of Conflict Management*, 16(1): 4-29.
- Özdevecioğlu, M. 2003. Algılanan Örgütsel Adaletin Bireylerarası Saldırgan Davranışlar Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21: 77-96.
- Polat, M. & Arabacı, İ.B. 2014. Eğitimde Açık Liderlik ve Sosyal Ağlar. *Journal of World of Turks (ZFWT)*, 6(1): 257-275.
- Saunders, M.N.K. & Thornhill, A. 2003. Organisational Justice, Trust and The Management of Change An Exploration. *Personnel Review*, 32(3): 360-375.
- Selvitopu, A. & Şahin, H. 2013. Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet Algıları ile Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2): 171-189.
- Sungur, C., Özer, Ö. & Şahin, D.S. 2017. Etik Liderliğin Örgütsel Adalet Üzerine Etkisi: Bir Kamu Hastanesinde Uygulama. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20(4): 445-456.
- Tan, Ç. 2006. İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Adalet Konusundaki Algıları. *Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.*
- Tavakol, M. & Dennick, R. 2011. Making Sense of Cronbach's Alpha. *International Journal of Medical Education*, 2: 53-55.
- Tremblay, M. & Roussel, P. 2001. Modelling The Role of Organizational Justice: Effects on Satisfaction and Unionization Propensity of Canadian. *The International Journal of Human Resource Management*, 12(5): 717-737.
- Tutar, H. 2007. Erzurum'da Devlet ve Özel Hastanelerde Çalışan Sağlık Personelinin İşlem Adaleti, İş Tatmini ve Duygusal Bağlılık Durumlarının İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3): 97-120.
- Uğurlu, C.T. 2009. İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Bağlılık Düzeylerine Yöneticilerin Etik Liderlik ve Örgütsel Adalet Davranışlarının Etkisi. *Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.*
- Viswesvaran, C. & Ones, D.S. 2002. Examining The Construct of Organizational Justice: A Meta-Analytic Evaluation of Relations with Work Attitudes and Behaviours. *Journal of Business Ethics*, 38(3): 193-203.
- Watto, W.A., Khan, Z., Monium, A. & Abubakar, M. 2019. How Do Ethical Leadership and Organizational Justice Affect Work Outcomes? Does Perceived Organizational Support Mediate the Relationships? *Business Perspective Review*, 1(1): 53-70.
- Yeşiltaş, M., Çeken, H. & Sormaz, Ü. 2012. Etik Liderlik ve Örgütsel Adaletin Örgütsel Sapma Davranışları Üzerindeki Etkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bahar*, 28: (18-38).
- Yıldız, M.L. 2019. Etik Liderlik ve Örgütsel Adalet: İletişim Tatmininin Aracı Rolü. *İş Ahlakı Dergisi*, 75-112.
- Zapata, C.P., Olsen, J.E. & Martines, L.L. 2013. Social Exchange from The Supervisor's Perspective: Employee Trustworthiness as A Predictor of Interpersonal and Informational Justice. *Organizational Behaviour and Human Decision Processes*, 121: 1-12.

**THE ROLE OF BUSINESS INTELLIGENCE IN THE
DIGITAL REVOLUTION OF THE 21ST CENTURY**

Dr. Alexandra UNGUREANU

*Stefan cel Mare University of Suceava, Romania, Doctoral School of Socio-Human Sciences, Research direction:
Economics, 0000-0002-8538-5653*

ABSTRACT

Currently, the global expansion of the business environment is determined by the implementation of information technology production processes, peculiar factors of the current technological revolution, known as Industry 4.0, which is determined by the development of the following advanced information processing technologies: Big Data, cloud computing, machine learning, IoT, artificial intelligence, business intelligence and alternative advanced data extraction technologies based on specific methods for specific domains. In the digital revolution century, new business concepts are generating a massive impact on the development of the global economy in which important areas of knowledge and technologies are under the pressure of constant upgrades. The analysis of the collected data has been at the core of business intelligence for many years, but the traditional business intelligence needs conversion in order to adapt to the large volume of data within the Industry 4.0 technologies which provide an impressive volume of data that must be processed and used in decision-making with the aim to generate value for companies, regardless their size or structure. The impact of Industry 4.0 data analysis and integration into strategic and operational activities, is a new research topic in economics. Over the past decade, business intelligence has improved decision-making in the global business ecosystem in a variety of situations. Regarding this context, the purpose of this scientific paper is to identify the factors that established these frames and the impact it has on the development of 21st-century civilization, with the business intelligence as one of the pillars of the Industrial Revolution 4.0. Applying a methodology based on the systematic review of the literature with the objectives of understanding value creation through business intelligence in the context of Industry 4.0 and identifying the main contributions of the concept in determining the progress of civilization in the 21st century, this paper presents a framework for understanding the role that business intelligence possess in increasing the level of global welfare.

Keywords: Digitization, business intelligence, progress, data

DEFINING THE CONCEPT OF BUSINESS INTELLIGENCE

Subsequently Big Data, the most used sintagm in the current global economy is Business Intelligence, as known as BI. From my point of view, the most appropriate and holistic definition for BI is: "Business Intelligence is that section of the technology, whose applications and practices are implemented to collect, integrate, analyze and present business data in order to support better business decision making (Sfetcu, 2019, 13)." The increasing volume of data in today's market create a precise environment for the business intelligence (BI) industry to evolving at a rapid pace, forcing the companies to think more profound regarding the understanding level of the customers need in order to identify solutions and serve their customers.

However, as the field of BI continues to evolve, driven by disruptive technology and new requirements, there are a large number of companies that do not fully understand the concept, ignoring BI solutions as something difficult to implement, even if BI tools are absolutely essential to the modern business landscape. The denomination business intelligence is broad and comprehensive, used to refer to the tools, infrastructure, and processes that companies access to identify and analyze critical information, and in recent years, business intelligence services have evolved.

BI no longer reside exclusively to the IT field, being an imperative part of business decision making providing companies the access to statistical data assembling an agregate of useful information for the human capital professional development throughout the company. As the BI landscape continues to evolve, more distinct definitions have begun to emerge, enhancing the fact that there is no longer a singular approach to describe the

business intelligence systems. For example, Wikipedia refers to business intelligence as a general term for a set of theories, processes, methodologies, and technologies that can translate raw data into meaningful perspectives.

On the other hand, Hans Peter Luhn, the so-called "father of business intelligence", believes that BI refers to the comprehension of the relationships that are relocated in specific facts in a way that leads progress to a specific goal (Ahmad & Azizah, 2011, 34). At the same time, in 1989, Howard Dresner, a Gartner Group analyst, relied on the idea that BI systems were designed as methods to improve business decisions using multi-situation support systems, creating the framework for strategic, tactical, and effective operational perspectives in decision making (Liam & Chen, 2013, 207).

For an exhaustive understanding of the business intelligence, it is necessary to drive a foray into the history and evolution of the term. The first mention of the concept "business intelligence" was identified in the 1865 in "Cyclopaedia of Commercial and Business Anecdotes" by Richard Miller Devens, where the term was used to describe the practice of knowledge and perspectives to achieve specific goals (Bentley, 2017, 112).

In 1958, Hans Peter Luhn published an article regarding the subject of business intelligence, highlighting the BI solutions as "automated" systems designed to analyze and disseminate information (Milolokadis et al, 2014, 66). Luhn was convinced about the fact that BI solutions could be utilized to guide people towards specific goals, applying information and facts as evidence.

Imperatively, the outbreak of the big data revolution and the rise of the Internet promoted BI technologies with astonishing speed. Currently, organizations have more information than they had in previous years and each person creates an increasing amount of information, with more than 204 emails sent globally every minute, which is why we need technological systems to ensure that we can convert the information we collect into something consumable, usable and valuable.

CHARACTERISTICS OF SYSTEMS IN THE BI ENVIRONMENT

BI systems appear in diversified shapes and sizes. As companies have embraced various definitions of technologies that contribute to the development of business intelligence, we have witnessed the emergence of different types of software for the current landscape. BI tools collect data that can be sent to a data warehouse or stored in specific systems for analysis. Before data sets can be used in a BI application, raw information from a number of individual source systems must be sorted and consolidated using data quality tools. As such, BI tools can be combined with other systems in the company landscape for data collection, preparation and management. Some of the most common applications and requirements in BI tools include (Gilliam, 2019):

- Ad-hoc analysis
- Online analytical processing (OLAP)
- Real-time business information
- Mobile business intelligence
- Business operational intelligence
- Software as a service (SaaS) BI
- Collaborative BI
- Open source business intelligence
- Location intelligence
- Data visualization technology
- Key performance indicators and indicators
- BI dashboards and performance scorecards.

Data visualization tools are an increasingly important component of modern BI. However, virtually every BI solution today comes with some form of visualization system to help companies understand exactly what is

going on behind the curtain of data. BI technologies can take different forms, but with a common purpose. That of providing business leaders and decision makers with access to essential information. These technologies are used as a basis for critical decision support systems. Looking at the data and trends collected in the business environment, companies can eliminate much of the unfounded intuition and assumptions needed to make strategic choices (Kavale, 2012).

The data sources used to build BI systems often include a variety of elements, from customer relationship management tools to dashboards for sales performance. Companies can also use marketing analytics, supply chain information, call center data, and metadata. Therefore, business intelligence technologies help companies bring all their disparate data sources into a unified vision for real-time reporting and analysis.

In the average day-to-day operations of the companies, BI can be useful in a number of cases (Azeroul, Theel, 2018):

- *Analysis of communication and contacts:* the analysis of customer interaction is crucial for BI initiatives in many contact centers. As the customer experience becomes the most important differentiator for all brands, interaction analysis can be used to monitor digital calls and conversations. The BI systems in the contact center can show which are the most efficient actors in managing calls. It is also possible to identify what speech patterns and strategies are needed to enable better customer experiences.
- *Closed transaction analysis:* companies can also use their BI strategies to perform profit / loss analysis for sales. Many CRM (customer relationship management) solutions come with built-in analytics that allow you to create detailed reports based on previous offerings. These reports highlight the commonalities between lost and won agreements.
- *Website traffic:* BI tools are even more evident in the digital world, where Google Analytics often provides useful information about site visitors, so website owners can create critical reports and email alerts which shows things like time spent on a particular page. BI tools provide insight into anonymous visitor data when not everyone accessing the page fills out a contact form.

THE BENEFITS OF BUSINESS INTELLIGENCE

BI solutions and software give companies the freedom to improve all parts of a company, providing greater access to that company's data. When companies can unlock all the information they collect from their daily interactions with their end users, they can identify strategies to improve the company's profitability. The category of organizations that use BI practices can translate their data into information about business processes. This unique information can then help guide strategic business decisions for improved productivity, revenue and growth. Other major benefits of BI solutions include (Masters in Data Science, 2020):

- *Accelerate decision-making:* when making choices based on historical data and trends, rather than intuition. This means that companies can respond more dynamically to changes in the market.
- *Optimizing internal processes:* Different business users in a company - not just the IT team - can benefit from business intelligence. Some BI tools even come with visualization and wallboards that can transmit reports to teams in real time.
- *Increasing operational efficiency:* the more companies know about strategies that lead to real results in their business, the easier it is to remove unnecessary processes.
- *Gaining a competitive advantage:* These solutions provide direct information about what customers want from the companies they interact with, which is crucial in an environment where customer experience is the main recommendation.
- *Generating new revenue:* Assessing internal and external operations through BI could help highlight new revenue opportunities and provide useful information.
- *Identifying business problems:* Companies can use BI software to identify systems that work in their organization and systems that do not work. If identified in a timely manner, it can be remedied.

TYPES OF BI

In an ecosystem where data is everywhere, BI is adapting, taking a multitude of forms. BI data may include access to historical information stored in databases, as well as new data collected from crucial systems, such as contact center tools and communication strategies. Initially, BI tools were mainly used by IT professionals and data analysts who conducted evaluations and produced complex reports for various companies. Today, however, managers and human capital can use the platforms independently due to the development of easy-to-use BI solutions. The BI market is expected to grow steadily as instruments begin to incorporate new solutions such as machine learning and artificial intelligence (Ponelis, 2011).

BI tools give companies of all sizes access to strong data analytics capabilities at a time when gathering information and finding trends is essential for businesses looking for transformation. Perhaps the most compelling aspect about BI solutions is that their potential uses are virtually limitless. The most common types of BI technologies include (McKinsey, 2020):

Reporting - focuses on developing documents with essential information. These reports demonstrate what happened in a specific environment and often cover a time set by the author of the report. Many BI professionals rely on these standard reports, which have been a long-standing component of BI software.

Analysis - BI tools also include solutions for analysis. Instead of showing companies strictly what happened in their environment, these analysis platforms focus on the determinants of specific situations. In many circumstances, raw data is useless, but becomes useful only when it has been properly analyzed and turned into a value that the company can use.

Monitoring - is also a vital part of the BI environment. Thanks to access to BI systems, companies can monitor information in real time, providing a snapshot of critical periods. BI systems include monitoring services such as:

- *Dashboards*: central environments in which useful and actionable data values can be contained. The information can be displayed graphically in a dashboard to make it easier for readers to understand.
- *Key performance indicators*: performance indicators in the business environment measure the performance of a particular project or action, such as return on investment.
- *Business performance management*: these analysis solutions ensure the fulfillment of the objectives set for the organization or for specific results.

In addition to data integration, reporting, analysis and monitoring, some of the modern iterations of BI systems move to the next stage with "prediction" through business analytics (BA) (Gray, 2003). The prediction allows companies to use trends and information collected from BI to predict what might happen in the coming months or years.

BI SYNTHESIS WITH DATA ANALYSIS AND BUSINESS ANALYSIS

Data analysis is a common component of many BI systems. However, business intelligence and business analysis are not necessarily the same thing. Now, as companies begin to move more aggressively toward advanced software solutions to help maintain profitability, increase competitiveness and develop advantages in their respective industries, BI and business analysis tools are two of the widely implemented solutions that have the ability to collect and analyze current data from the ecosystem, intending to provide information on solutions that can improve business operations.

Business analysis software, on the other hand, is a secondary element of the BI environment. Similar to the BI mission, the software is used to analyze historical data (Mirhosseini, 2012). However, analysis is often necessary for the intent to predict business trends, giving companies the opportunity to actively prepare for adaptation and change. In simple terms, BI systems are needed to maintain, optimize and improve day-to-day operations. The term BI refers to applications, practices and technologies used to collect, analyze and present business information, which facilitates data-driven business decisions. BI improves operational efficiency by assisting companies in increasing organizational productivity and accelerating performance.

Business analysis, on the other hand, takes the information collected from the BI landscape and generates consistent dashboard reports and custom views. Self-service analysis means that even team members who are not data analysts can access this powerful information. The purpose of business analysis is to identify and address weaknesses in an organization and come up with transformational strategies for growth (Osita, 2014). Working together, BI and analysis systems can generate comprehensive data to respond not only to what is happening in the landscape today, but also to anticipate future changes.

Companies that can learn from past trends can also make sure they have a better view of what might happen in the future. In fact, business analysis uses the trends that BI provides to companies in order to understand and solve problems before they arise.

THE USE OF BUSINESS INTELLIGENCE TECHNOLOGIES BY MAJOR INDUSTRIES

In today's business ecosystem, every industry in today's market is going through a state of digital transformation. Companies in all media are aware that they need to implement BI systems if they want to serve their customers and excel in their space (Muhamed et al, 2015). While some disruptive tools, such as IoT and AI, will not attract all companies, a significant segment can benefit from better data access. Today, the market is more competitive than ever, which is why organizations in every industry need to do whatever it takes to stand out. Often, the simplest and most effective way to differentiate is through data-driven solutions for a better customer experience and business performance.

- *Retail Industry* - Retail companies can easily benefit from BI tools by learning more about the products and services that their customers buy the most. However, the software can help in another way. For example, when theft is an issue in the retail landscape, BI can help prevent inventory loss by using data storage. Stores can use their BI systems to track the supply chain and determine where leaks in their inventory tend to occur. Once they know where the problems are, companies can implement new security measures and procedures.
- *Telecommunications industry* - The telecommunications environment is probably one of the most valuable for BI tools. Especially in the unified communications environment, gigantic amounts of data are processed constantly, with no margin for error. Telecommunications providers need to ensure that they are always looking for ways to improve their quality assurance. With BI, companies can maintain efficient data processing, with powerful information available from the raw data collected. Companies can even focus on anticipating customer needs and creating new strategies for long-term retention.
- *Pharmaceutical industry* - One of the major problems facing the pharmaceutical industry today is tracking the expiration date of the drugs it stores. BI software can help reduce the risk of expired products being accidentally sold to customers. This ensures that pharmaceutical companies can operate within the parameters of national health regulations. BI can even help manage and share product patents, allowing for a faster approval process for the Medicines and Medicines Regulatory Agency (MHRA).
- *Fashion industry* - The biggest benefit of BI in the fashion industry comes from its ability to track and understand crucial trends. Informed decision making is a vital part of the clothing environment when it comes to choosing a design that can become a global trend. BI tools and analysis come with solutions that help buyers and marketers understand what kind of audience they need to target. A thorough understanding of the market improves a company's chances of choosing the fashion trends that will attract the most target audience.
- *Energy industry* - Finally, in the environment of fossil fuels, such as the oil market, business intelligence is a critical consideration. Many companies use their BI tools to analyze geological data. By analyzing trends and using different sources of information, companies can even use predictive analytics to find out where the largest oil deposits are likely to be. Recently improved solutions for artificial intelligence and machine learning make it easier for companies to keep the cost of oil low.

THE FUTURE ROLE OF BUSINESS INTELLIGENCE

It is clear to many companies today that business intelligence technologies are crucial to a successful business strategy. Over the years, the BI industry has expanded rapidly and is expected to continue to grow. However, for many companies, BI solutions are not yet "ubiquitous" (Watson, 2010).

In enterprises with a BI solution installed, only a quarter of staff members can access the tools. This is an important figure, because it shows that we still have a long way to go before everyone can make the most of the benefits of business intelligence. One of the things that could be responsible for this knowledge gap is that the definition of business intelligence that we know today is in the early stages of maturing.

In the future, we may witness an ongoing focus on business intelligence systems tools that make data more accessible to people across the business landscape. At the same time, we will see that BI systems become easier to adopt for companies of all sizes in the cloud era. Business intelligence cloud applications are available through a virtual network and can give organizations access to all the BI data they need, without a complex internal environment. With cloud technology, companies don't have to worry about managing huge data centers on their own.

Business intelligence and the cloud computing environment fit perfectly. Although it focuses on providing the right information to people at the right time, cloud computing is agile and easy, accessing BI applications through the cloud is easy. Cloud BI solutions are available on a variety of browsers and devices, and this means that businesses can bypass common software barriers that would prevent some smaller companies from accessing BI. Embracing the potential of cloud business intelligence systems will allow companies to reap benefits such as:

- Ease of use
- Accessibility
- Faster deployment speeds
- Elasticity and scalability

Thanks to the growth of cloud business intelligence services, companies around the world will be able to embrace unlimited information opportunities. Businesses are already enjoying the benefits of cloud for their file storage and communication requirements. Moreover, cloud scalability will make it easier for companies to continue to enjoy their business intelligence solutions in a world where we collect amazing amounts of data.

CONCLUSIONS

In today's digital age, public and private organizations, academia, industry, governments and individuals generate large amounts of ubiquitous data, generating new capabilities and opportunities and creating value through new business strategies, policies, etc. Thus, we consider society as an ecosystem of big data and business analysis where data, information and knowledge are shared and transferred between stakeholders, to achieve digital transformation and create sustainable societies. The formation of such ecosystems allows collaboration, cooperation and cooperation between its multiple actors, towards creating new opportunities for companies and governments to meet the needs of consumers and citizens, which can also lead to new business opportunities for entrepreneurs, innovators, and firms to develop innovative digital data-driven models and transform current business models.

Ultimately, a large open data ecosystem will empower individuals to control their lives, choose what to share, and inspire them to be more active by taking on other roles within the ecosystem. The creation of ecosystems of big data and business analysis has the potential to lead to digital transformation and, at the same time, can transform theory and practice in the business environment, management, technology and innovation.

REFERENCES

- Ahmad, A., (2011). "Business intelligence for sustainable competitive advantage: the case of telecommunications companies in Malaysia.", *Journal of Economics Proceedings*, Malaysia University of Science and Technology.
- Azeroual, O. & Theel, H. (2018). *The Effects of Using Business Intelligence Systems on an Excellence Management and Decision-Making Process by Start-Up Companies: A Case Study*. *International Journal of Management Science and Business Administration*, 4(3), 30-40.

- Bentley, D., (2009). *Business Intelligence and Analytics*, Library Press, New York, 2017, ISBN:978-1-9789-2136-8, pag. 112
- Gray, P., Negash, S., (2003). *Business Intelligence*, Conference: 9th Americas Conference on Information Systems, AMCIS 2003, Tampa, FL, USA, August 4-6, 2003
- Kavale, S., (2012). *The Role of Data in Strategic Decision Making Process*, International Journal of Current Research 4(04):001-007.
- Lim, P., Chen, H., (2013). *Business Intelligence and Analytics: Research Directions*, ACM Transactions on Management Information Systems 3(4)January 2013, DOI: 10.1145/2407740.2407741
- Milolidakis, G., Akoumianakis, D., Kimble, C., (2014), *Digital Traces for Business Intelligence: A Case Study of Mobile Telecoms Service Brands in Greece*, Journal of Enterprise Information Management 27(1):66-98, DOI:10.1108/JEIM-09-2012-0061
- Mirhosseini, V., Rouhani, S., Asgari, S., (2012). *Review Study: Business Intelligence Concepts and Approaches*, American Journal of Scientific Research ISSN 1450-223X Issue 50, EuroJournals Publishing, Inc. 2012
- Obeidat, M., North, M., Richardson, R., Rattanak, V., North, S., (2015). *Business Intelligence Technology, Applications, and Trends*, International Management Review Journal, 11(2), 47-56.
- Osita, I. C., Onyebuchi, I. R., Nzekwe J. M., (2014). *Organization's stability and productivity: the role of SWOT analysis an acronym for strength, weakness, opportunities and threat*, International Journal of Innovative and Applied Research (2014), Volume 2, Issue (9): 23- 32, ISSN 2348 – 0319
- Ponelis, S., (2011). *An exploratory study of business intelligence in knowledge-based growth small, medium and micro- enterprises in South Africa*, DOI: 10.13140/2.1.1439.1360
- Sfetcu, C. G., (2019). *ETTI - Information and Computer Systems Engineering*, Polytechnic University of Bucharest, Romania, https://www.researchgate.net/publication/336995233_Instrumente_de_BI
- Watson, H., Wixom, B., (2010). *The BI-based Organization*, International Journal of Business Intelligence Research 1(1):13-2, DOI: 10.4018/jbir.2010071702

Webography

<https://mopinion.com/business-intelligence-bi-tools-overview>

<https://www.mastersindatascience.org/learning/benefits-of-business-intelligence/>

<https://online.sju.edu/graduate/masters-business-intelligence/resources/articles/10-unexpected-fields-using-business-intelligence>

https://ro.wikipedia.org/wiki/Business_intelligence

<https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Business%20Functions/McKinsey%20Digital/Our%20Insights/How%20six%20companies%20are%20using%20technology%20and%20data%20to%20transform%20themselves/The-next-normal-the-recovery-will-be-digital.pdf>

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

ROLE OF THE INTERNET IN ELECTRONIC HUMAN RESOURCE MANAGEMENT (E-HRM)

M. K. GANESHAN

Ph.D Research Scholar, Alagappa Institute of Management, School of Management, Alagappa University, Karaikudi – 630 003, Sivagangai District, Tamil Nadu, India

Dr. C. VETHIRAJAN

Professor & Head, Department of Corporate Secretaryship, School of Management, Alagappa University, Karaikudi – 630 003, Sivagangai District, Tamil Nadu, India.

ABSTRACT

The internet has changed our lives and the way of interconnecting with others, how to work, how to learn and spend free time, in short, it has changed human society. Information technology (IT) as a set of offered schemes is available for people and organizations through hardware mechanisms and plays a most important role in the enlargement of human resources. The dispensation and transmission of digitalized HR information are called Electronic Human Resource Management (E-HRM). E-HRM is the web-based technology of IT for HR practices which enables easy exchanges between employees and employers. E-HRM is the moderately new concept for this IT-supported HRM, especially during the use of web technology. E-HRM is a new field of technology that is extensively distributed in organizations around the globe. Its main objectives of transforming the HR functions, and practices into that is paperless, more flexible, resource-efficient, green ecosystem, save time. In today's world, Information technology is an important factor for the growth of human organizations and groups. This study encloses to the point outline of the role of the internet or web-based technology in human resources management. In the present scenario, the top Chief Executive Officer knows the power of the internet and information technology mode for reaching the organization's goal. The operation or utilization of internet and information technology equipment helps not only to the whole organization's aim but to optimize work appraisal as well. Keeping all the characteristics of such a movement in the HR department would epitomize the usage of bits or electronics whether through virtual HR, Web-Based HR, and HR intranet.

Keywords: portal, software, intelligence, transformation, virtual

INTRODUCTION

The first practical prototype of the internet came in the late 1960s with the making of ARPANET, or the Advanced Research Projects Agency Network. ARPANET got its TCP/IP on January 1, 1983, and from there, scholars or researchers began to accumulate the "Network of Networks" that became the modern internet. Information and communication technologies have a leading influence in shaping the flow, renovation, and digitalization of human resource management. Companies and recruitment agents have moved much of their human resource management processes online so as to improve the speed of hiring applicants for vacant positions. Using database technologies, advertising, and online job-boards and search engines, employers can now fill posts in a portion of the time in the past possible. Features of information technology should be used to bring the best and highest quality candidates. The role of the Internet in electronic human resource management and represents e-recruitment, e-selection, e-development as well as advantages and disadvantages of such a form of employment candidates. In today's business environment, the populace and their knowledge are the company's key property; it is noticeable and predictable for each business to be aware and organized for such changes. Not only information technology specialists are the ones that should be aware of the new trends and understand them, but also the managers.

INTERNET

The internet is the most important computer network in the globe, connecting millions of computers. A set of connections is a group of two or more computer systems associated together. In the untimely days, most public just used the internet to search for information. Today's internet is a continuously evolving device that not only

contains an amazing variety of information. But also giving something to new ways of accessing, interacting, and connecting with the public or people and content.

INTERNET HISTORY MILESTONES

YEAR	LAUNCH
1958	ARPA
1962	ARPANET
1965	IMP
1969	FIRST ONLINE MESSAGE
1971	FIRST EMAIL
1985	NSFNET
1991	FIRST WEBPAGE
1994	YAHOO
1995	WWW, AMAZON, EBAY
1998	GOOGLE
1999	NAPSTAR
2001	WIKIPEDIA
2002	LINKEDIN
2003	MYSPACE.COM
2004	FACEBOOK, GMAIL
2005	YOUTUBE
2006	TWITTER, SPOTIFY
2007	WIFI
2012	INTERNET HALL OF FAME
2019	WI-FI 6
2020	DARQ

(Source: compiled from secondary data from Google)

ELECTRONIC HUMAN RESOURCES MANAGEMENT

Electronic Human resources Management (E-HRM) is a web-based or virtual related technologies of the Human Resource Management System. It improves the efficiency of planning, controlling, tracking, and monitoring in terms of human resource management operations. It can be used to manage employee attendance, leave, OT, allowance, deduction, medical claim, performance, confirmation, resignation, bonus, daily and monthly payroll, transportation, accommodation, training, and recruitment. E-HRM is a high-quality technique of implementing HR strategies, policies, and practices in an organization through nonstop and directed sustain by full use of web technology channels and networks.

Advantages of E-HRM

- ❖ Advancement of technology
- ❖ Improves record-keeping
- ❖ Good for routine tasks
- ❖ Improves accuracy and reduces human bias
- ❖ Maintains secrecy of staff in evaluation and feedback given
- ❖ Time and recoveries savers
- ❖ Organization system supportive
- ❖ Easy controlling approach
- ❖ Standard providers.

OBJECTIVE OF THE STUDY

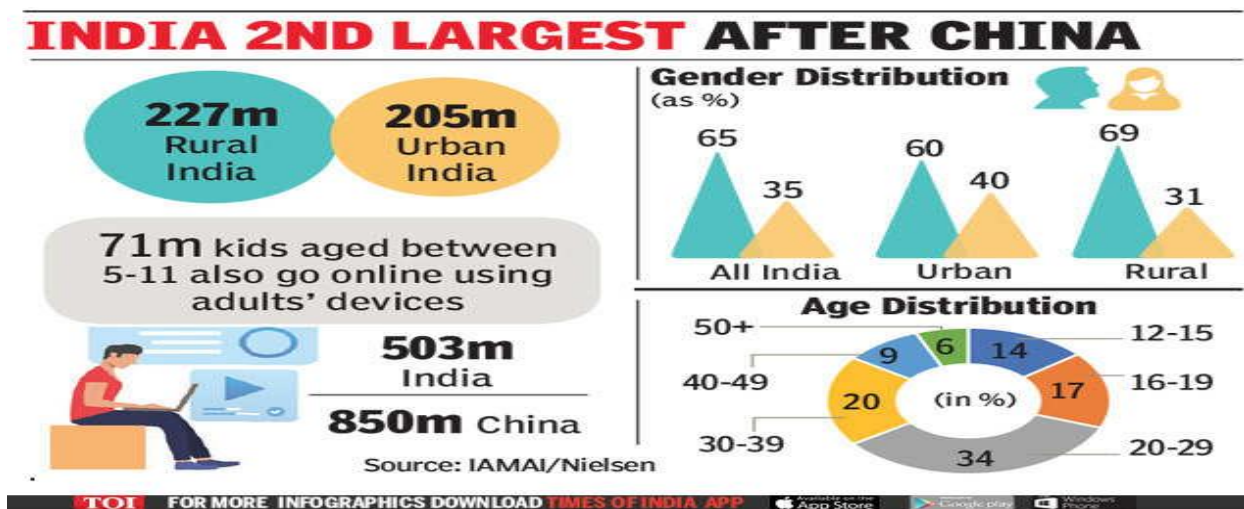
1. The objective of this study is to empirically examine the perceptions of the role of the internet to Electronic human resource management (E-HRM)
2. To know the presented human resource (HR) practices and requirements of the internet to maintain HRM functions.
3. To study the overview of Electronic Human Resource Management.
4. How to support the internet to Electronic Human Resource Management.
5. To study the role of E-HRM in HR activities, techniques and find out awareness.

RESEARCH METHODOLOGY

The data collection was conducted through a review of the secondary data available on the companies' websites, articles, journals, and search engines, etc.

USE OF INTERNET IN INDIA

In 2020, India had almost 700 million internet users across the country. This outline was predictable to grow to over 974 million users by 2025, representative a big market prospective in internet services for the South Asian country. In reality, India was ranked as the second-largest online market universal in 2019, near-term second only to China. The number of internet users was predictable to increase in both urban as well as rural regions, representing a changing something to be growth in access to the internet.

(Source: <https://timesofindia.indiatimes.com>)

NUMBERS OF INTERNET USERS IN INDIA FROM 2015-2020 WITH A FORECAST UNTIL 2025

YEARS	NO. OF INTERNET USERS IN MILLIONS
2015	302.36
2016	342.65
2017	422.2
2018	493.96
2019	636.73
2020	696.77
2021	761.29
2022	820.99
2023	876.25
2024	927.44
2025	974.86

(Source: compiled from secondary data-statista2020)

ELECTRONIC HUMAN RESOURCE MANAGEMENT ASPECTS

E-HUMAN RESOURCE PLANNING

Modern human resource planning occurs within managerial and business planning. It involves forecasting the organization's prospect of human resource desires and planning for how those needs will be met. It includes establishing objectives and then developing and implementing programs like staffing, appraising, compensating, and training to ensure that people are presented with suitable personality and skills when and where the organization needs them. It may also engage in developing and implementing programs to improve employee performance or to increase employee satisfaction and participation in order to improve organizational productivity, quality, or innovation.

E-RECRUITING AND APPLICANT TRACKING

The main idea of the recruitment process is the generation of an applicant pool truthfully interested in working in the organization as a reply to a job posting. The conventional recruiting methods are:

- Print media advertising (job advertisements, recruitment brochures)
- Networking;
- Recruitment agencies.

In accumulation, there are some internet-based methods, very successful for recruiting. These recruitment methods are ambitious by skills. Employers express their free positions in the skill terms, while applicants present extensive aspects of their skill. On most sites, job seekers can post their resumes and browse throughout listings for free, applying for jobs that interest them. Recruiters will necessitate focusing on what applicants have to propose versus their present position title. Organizations may use their own commercial web site as a recruiting tool. In this case, the suggested best practices are

- Provide information concerning corporate culture to allow applicants to assess their own fit with the business or company.
- Provide comprehensive, yet concise specification of career opportunities that recognize forthcoming projects and specify the training and development opportunities available. Modern career paths are usually more difficult to describe than conventional vertical trajectories, so it will be important to discern and then be in touch with how employees advance through the organization. Multiple team coursework will allow employees to learn about the organization as a whole, while concurrently developing new and expensive skills.
- Create a gorgeous site that is easy to navigate

One of the most significant elements of recruiting persons will be the creation of effective recruitment communication.

The main advantages for Internet supported recruiting are

- Lower costs of recruiting as like savings in invitations for application, postal-costs, data processing costs
- Quicker process of recruitment: the period from the point when the need for a new employee is sensed until the point when he starts doing his job is, according to the research, cut for twelve days.
- Possibility to attract better and more candidates – an invitation for an application published on a website can also be spotted by those, who are currently not seeking new employment actively.
- Companies are no longer limited to the local geographical labor pool and this allows for spreading a broader net to catch the best talent.
- Use of the internet allows companies to receive most of their resumes in electronic format. Which has numerous benefits: dealing with less paper, ease of archiving and storing resumes in databases, greater ease of sharing information with others involved in the hiring process, and the rising potential of application tracking systems to analyze statistics of the company's applicant pool?

E- SELECTION OF HUMAN RESOURCE

Generally, it is tricky to decide where recruiting ends and selection begins. The main intention of the selection process is to differentiate individuals on the basis of vital characteristics. In an altering upbringing, the speed of the selection process becomes imperative. E-Selection is a paperless process where electronic documents and information can be quickly distributed nationally or universal. The most vital methods for e-recruitment are

- electronic resumes
- online assessments
- online interviewing
- online assessment centers

Electronic resumes - Applicants present their resumes by any email or the company's website. With digital submission, applicants can send their biodata to thousands of companies or organizations. For knowledgeable candidates, resumes correspond to a competent way to stress on cognitive ability, job knowledge, and ability to work. Resumes or biodata that delineate position activities with superiority indicators represents an individual's work portfolio. While before performance is one of the most excellent predictors of prospect performance, resume data that outlines past performance will provide a proxy measure of job information and an applicant's ability to perform like responsibilities in a new company.

Online assessment - Formerly paper-based instruments or tools turn into web-viewable. Interactive forms allow applicants to admittance a website, fully and submit their responses. Applicant's responses are scored repeatedly and the applicant report is generated directly. Online testing allows a company to offer applicants instant feedback concerning their prospective fit with the company.

Online interviewing - Most organizations assess candidates on interviews based on performance. Interviews can be planned to measure almost any quality of applicants. While a prepared interview measures cognitive ability, an arrangement interview measures communication skills. The technologies used to connect and conducted the applicant's interviews online are video conferencing technology and webcams, which allow for video and audio streaming between geologically remote locations.

E-TRAINING AND DEVELOPMENT

Training and development is significant spending for most organizations. As the requirement for training and development increases, companies have exposed that technology and the Internet provide a lower-cost solution in the guise of online training or e-learning. Cost reductions for online training are relevant to numerous major categories of expenditures including:

- Direct costs of travel and indirect opportunity costs of the moment away from job work,
- Production of training materials,
- Safeguarding or maintenance costs for components of updates and subject refreshers.

In addition to cost reduction, online training also offers more than a few significant advantages, such as the ability to help employees study faster and in some cases better, give learning free of restrictions of time and space and path and evaluate the efficiency of the training more professionally. Solve the employee's problem to learn better and faster is a key anxiety for training and development professionals. Another advantage of online learning is the ability to deliver learning material anywhere and at any time. Online training provides the convenience of 24-hour access, feedback and interactivity with tutors and other trainees. In addition, the student's curriculum can be customized to meet his or her needs. The material can be interactive, allowing the learner to reply to questions and receive instant feedback. E-learners have the ability to take more control of their learning program, even with amazing as simple as signing themselves up for courses quite than coming up for their manager to do so.

E-HRM OTHER ASPECTS

- ❖ E-Job Design and Job Analysis
- ❖ E-Performance Management
- ❖ E-Compensation Management
- ❖ E-Payroll
- ❖ E-Benefits Administration
- ❖ E-HR Records
- ❖ E-HR Information
- ❖ E-HR Audit
- ❖ E-Self service Human Resource
- ❖ E-Time and Labor
- ❖ Employee Scheduling
- ❖ Employee Profiling

ANALYSIS AND FINDINGS

- The findings indicated that the most commonly cited internet-supported HRM function in the obtainable text is recruitment and selection.
- E-HRM Practices are significantly helpful for the companies are saving time as well as reduce cost.
- Online interview is one of the best methods to find the right candidate for leads to the improvement in the quality of work life.
- The job seekers are much influenced by the design and contents of the company's website which indicates the proper e-HRM practices.
- Internet helps in Human Resources Development by developing human capabilities and quality on a continuous basis.

- Internet is providing information regarding how many improvement proposals are submitted by the employee in the organization and also helps in generating a new idea in the organization.
- HR software's like BambooHR, Orange HR, Gusto, Zenefits, etc.

PRACTICAL IMPLICATION AND FURTHER RESEARCH AREA

- Ambidextrous HRM or Hybrid HRM and Green HRM
- Digitalization and E-HRM
- HR analytics (Key metrics, data requirement, implementation)
- HRIS Application (Core HR, Workforce Management, Strategic Management)
- People Management (Work, Behave, Engage, Grow)
- Talent Management (analysis future skills needs, train and develop, assess competency, retain and motivate)
- HR digital transformation and Digital to Smart E-HRM
- E-HRM family business
- E-HRM and Innovation
- E-HRM in Multinational companies
- HRIS (Integrated system acquiring and storing data to make analysis, make decisions in the field of HR)-Data storage.

CONCLUSION

Internet is the best way to connect other branches or any other organization. The use of computers, printers, and fax machines, telephones, robots, etc. helps in the movement of information very quickly. With the help of information technology, the HRM plan is made more quickly and job performance becomes effective. Information technology is a set of software and hardware for employees and organizations and plays important role in human resource development. IT has an influence on all the sectors of human resources management in terms of planning and management, recruitment, training and development, and maintenance functions. Today's most of the IT companies working at home, Zoom, Skype for business, slack BigBlue Buttons, BlueJeans, whereby, Gotomeeting, Google meet, Cisco WebEx, Blackboard collaborate, etc. This paper attempts to clarify the important role of the Internet in Electronic human resource management in organizations. As mentioned above, personnel are the most important resources of all organizations. Thus, in today's uncertain and competitive environment, new methods of managing these important resources should be recognized and need to be understood. Only in this way organizations reach competitive advantages. E-HR is a new technique of managing human resources that will reduce organizational costs and increases organizational efficiency, effectiveness, and output which initially leads to organizational continued existence and then leads to organizational success.

ACKNOWLEDGEMENT

The Author M. K. Ganeshan, Ph.D Research Scholar, Alagappa Institute of Management, School of Management, Alagappa University, Karaikudi has greatly acknowledged under RUSA Phase 2.0 Scheme and the Corresponding Author also acknowledged the same.

REFERENCES

1. Adamson L, Zampetti R, (2001), *Web-based Manager Self-Service: Adding Value to the Work*. Web-Based Human Resources, McGraw-Hill, New York.
2. Anand S. Bagade, (2012), *Effective Human Resource Planning in Recessionary Phase*, Excel Journal of Engineering Technology and Management Science Vol. I, (Online) ISSN 2277-3339
3. Bodea C, Bodea B, Zsolt. M, (2003), *Human Resource Management in the Internet Age: e-Recruitment and e-Selection Methods*, Economy Informatics, Academy of Economic Studies, Bucharest, p. 5
4. Ganeshan M K, Vethirajan C, (2020), “Electronic Human Resource Management Practices and Employees Perception towards Information Technology” *International Journal of Scientific and Technology Research*, Vol. 9, Issue. 03, ISSN- 2277-8616, pp 86-90.
5. Hendrickson A. R (2003), “Human Resources Information System: Backbone Technology of Contemporary Human Resources” *Journal of Labor Research*, Vol 24(3), pp 3781-394.
6. Kaur M, Sindhu, L, S, Sharma S, Narang S (2014), “Information Technology in Human Resources Management: A Practical Evaluation” *An International Journal of Advanced Computer Technology*, Vol. 3(12), pp 1437-1442.
7. Kumar D, Pandya S, (2012), *Leveraging Technology towards HR Excellence*, Information Management and Business Review, Vol. 4, No. 4, pp. 205-216
8. Lippert S K, Swiercz P M (2005), “Human Resources Information System and Technology Trust” *Journal of Information Science*, Vol. 31(5), pp 340-353.
9. Selvan, V (2015), “Study on the Role of Technology in Human Resource Management”, *International Journal of Applied Research*, Vol. 1(7), pp 472-475.
10. <https://www.hrdiver.com/news/how-the-internet-has-changed-hr-communications/530307/>
11. <https://emptrack.com/blog/how-internet-of-things-will-impact-human-resources/>
12. <https://proceedings.informingscience.org/IS2003Proceedings/docs/071Baloh.pdf>
13. <https://www.lotsofessays.com/viewpaper/1691308.html>
14. <https://www.profilesasiapacific.com/2020/01/21/information-technology-hrm/>

MLP YÖNTEMİ İLE TAVUK YUMURTASI İHRACAT TAHMİNİ: TÜRKİYE YUMURTA İHRACATI TAHMİNİ ÖRNEĞİ

HEN EGG EXPORT FORECAST WITH MLP METHOD: TURKEY'S EGG EXPORT FORECAST SAMPLE

Dr. Kâmil Abdullah EŞİDİR,

Fırat Kalkınma Ajansı Elazığ Yatırım Destek Ofisi, ORCID NO: 0000-0002-8106-1758

Dr. Öğr. Üyesi Serkan METİN,

Malatya Turgut Özal Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, ORCID NO: 0000-0003-1765-7474

ÖZET

Türkiye’de yumurta üretim sektörü, son yıllarda ciddi ilerlemeler kaydetmiştir. Türkiye, dünyada yumurta üretimi ve yumurta ihracatında önemli bir yere sahip olmuştur. TÜİK verilerine göre, Türkiye’de 2019 yılında yaklaşık 20 milyar adet tavuk yumurtası üretilmiştir. Bu çalışmada Türkiye’de tavuk yumurtası sektörünün mevcut durumu ve yumurta ihracat potansiyeli incelenmiş ve 2020 yılının ilk 7 aylık ülke ihracatı Yapay Sinir Ağları yöntemlerinden Multilayer Perception-MLP ile tahmin edilmiştir. MLP yöntemi tahmin, sınıflandırma, modelleme benzeri birçok problemin çözümünde kullanılmaktadır.

Çalışmada; öncelikli olarak yumurta sektöründe ihracat talebine etki eden faktörler sektör uzmanlarına sorularak ve araştırılarak tespit edilmiştir. Faktörlerin tespitinden sonra gerekli veriler çeşitli resmi kurumlardan derlenmiştir. Elde edilen veriler SPSS sürüm 25 paket programı kullanılarak MLP yöntemi ile analiz edilmiştir.

Aylık Amerikan Doları olarak yumurta ihracat değeri, bağımlı değişken olarak modellenmiştir. Bağımsız değişkenler ise; 2003 bazlı TÜFE, aylık yumurta fiyatı, aylık yem fiyatı, yumurta üretim adedi, yumurta tavuğu sayısı, kilogram olarak aylık yumurta ihracatı, adet olarak yumurta ihracatı şeklinde olmuştur. MLP modelinin, tahmin işlemini yapması için belirlenen yumurta ihracat değerini etkileyen yedi değişkene ait dönemsel veriler, Ocak 2005 tarihinden Aralık 2019 sonuna kadar 14 yıl olarak düzenlenmiştir.

Tasarlanan MLP modeli çok katmanlı bir sinir ağı yapısında olup, aktivasyon fonksiyonu olarak hiperbolik tanjant tercih edilmiştir. Modelin giriş katmanındaki değişken sayısı 7’dir. Sinir ağında bir adet gizli katman bulunmaktadır. Çıktı katmanında ise bir adet bağımlı değişken bulunmaktadır.

Geliştirilen MLP modeli ile öncelikle tahminin hata testleri yapılmış, daha sonra elde edilen sonuçlara göre, modelin yaptığı tahminlerin güvenilir ve tutarlı olduğu tespit edilmiştir. Yapılan hata testleri sonuçları, modelin yaptığı tahminin hata oranının düşük olduğu ve yapılan tahmin performansının iyi olduğunu belirlenmiştir. Yapılan tahminlerin doğruluğunu ölçmede yaygın olarak kullanılan yöntemlerden olan MAPE istatistiğine göre, tasarlanan MLP modelinin MAPE hata değeri 0,289’dur.

Bu sonuçlara göre yumurta ihracat tahmininde yapay sinir ağları metodlarından MLP’nin geçerli ve güvenli sonuçlar ürettiği görülmüştür. Sonuçlara göre, Türkiye’de tavuk yumurtası üretiminin artma eğiliminde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Sinir Ağları, Yumurta İhracat Tahmini, Multilayer Perception

ABSTRACT

Egg industry in Turkey, has had an important place in the world to progress in egg production and exports in recent years. According to TURKSTAT data, Turkey produced about 20 billion hens eggs in 2019. In this study, the current situation of the sector and export of hen's egg in Turkey examined and the first 7 months of 2020 the country's exports were estimated by the method of Multilayer Perception-MLP which belong to Artificial Neural Networks. MLP method is used in solving many problems such as estimation, classification and modeling.

In the study; primarily, the factors affecting the export demand in the egg sector were determined by asking and researching the industry experts. After determining the factors necessary data has been compiled from various official institutions. The obtained data were analyzed by MLP method using SPSS version 25 package program.

Monthly egg export value (US Dollars) is modeled as the dependent variable. Independent variables are; Consumer price index (CPI based on 2003), monthly egg price, monthly chicken feed price, the number of eggs produced, the number of laying hens, the monthly egg export (in kilograms), the egg export in terms of pieces. The periodic data of seven variables that affect the value of egg export determined for the MLP model to make the estimation process are arranged as 14 years from January 2005 to the end of December 2019.

The designed MLP model has a multi-layered neural network structure and hyperbolic tangent is preferred as the activation function. The number of variables in the input layer of the model is 7. There is one hidden layer in the neural network. There is one dependent variable in the output layer.

With the developed MLP model, firstly the estimation error tests were made, and then, according to the results, it was determined that the estimates made by the model were reliable and consistent. The error test results showed that the error rate of the estimation made by the model was low and the prediction performance was good. According to the MAPE statistics, which is one of the widely used methods to measure the accuracy of the predictions, the MAPE error value of the designed MLP model is 0.289.

According to these results, it was seen that MLP, one of the artificial neural network methods, produced valid and reliable results in egg export estimation. According to the results, it was determined that the production of chicken eggs will increase in Turkey.

Keywords: Artificial Neural Networks, Egg Export Forecast, Multilayer Perception

GİRİŞ

Günümüzde yumurta üretim sektörü önemli bir endüstri kolu olmuş ve büyümeye devam etmektedir (Haghigi, 2010). Türkiye’de yumurta üretim sektörü, son yıllarda ciddi ilerlemeler kaydetmiştir. Türkiye, dünyada yumurta üretimi ve yumurta ihracatında önemli bir ülkedir (Karahana ve Eşidir, 2017). Ülkemizde 2019 yılında yaklaşık 20 milyar adet tavuk yumurtası üretilmiştir. Çalışmada Türkiye’de tavuk yumurtası sektörünün durumu ve yumurta ihracatı incelenmiş ve 2020 yılının ilk 7 aylık ülke ihracatı Multilayer Perception-MLP ile tahmin edilmiştir. Çalışmada; öncelikli olarak yumurta sektöründe ihracat talebine etki eden faktörler sektör uzmanlarına sorularak ve araştırılarak tespit edilmiştir. Faktörlerin tespitinden sonra gerekli veriler derlenmiştir. Elde edilen veriler SPSS sürüm 25 paket programı kullanılarak Yapay Sinir Ağı modellerinden MLP yöntemi ile analiz edilmiştir. Yumurta sektöründeki gelişmelerin bilimsel yöntemlerle tahmin edilmesi, karar alıcıların ve kurumlardaki üst düzey yöneticilerin karar almalarını kolaylaştıracaktır (Eşidir, 2020: 105)

TÜRKİYE YUMURTA TAVUKÇULUĞU VE İHRACAT ANALİZİ

Türkiye, yumurta üretiminde artış göstererek ve kendini geliştirerek dünya yumurta üretiminde ilk sıralarda yer almaktadır (Yumbir, 2020). Türkiye, coğrafi konumu ile yumurta ihracat pazarı ülkelerine yakındır (Köseman, 2017). Bu durum son derece önemli bir avantajdır çünkü yumurta çabucak bozulan ve kısa süre sonra tüketilmek zorunda olan bir üründür (Çiçekgil ve Yazıcı, 2016).

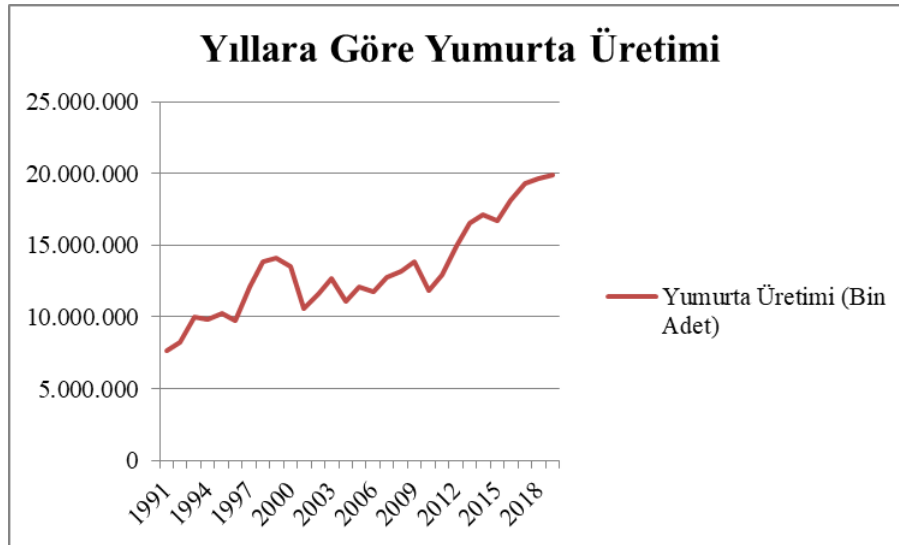
Tablo 1.Türkiye’de Yıllara Göre Yumurta Üretimi

Yıllar	Yumurta Üretimi (Bin Adet)	Yıllar	Yumurta Üretimi (Bin Adet)
1991	7.667.990	2006	11.733.572
1992	8.215.016	2007	12.724.959
1993	10.006.269	2008	13.190.696
1994	9.845.407	2009	13.832.726
1995	10.268.668	2010	11.840.396
1996	9.787.220	2011	12.954.686
1997	12.089.341	2012	14.910.774
1998	13.887.864	2013	16.496.751
1999	14.090.023	2014	17.145.389
2000	13.508.586	2015	16.727.510
2001	10.575.046	2016	18.097.605
2002	11.554.910	2017	19.281.196
2003	12.666.782	2018	19.643.711
2004	11.055.557	2019	19.898.126
2005	12.052.455		

Kaynak. TÜİK, 2020

Yukarıda Tablo 1’de Türkiye’nin yıllara göre yumurta üretim verileri bin adet bazında verilmiştir. Tabloda 1991 yılında 7,6 milyar civarında olan yumurta üretiminin 2019 yılında 19,9 milyar adede çıktığı görülmektedir. Bazı yıllarda kuş gribinden kaynaklı azalmalar tabloda görülse de artış miktarı yüksektir.

Şekil 1. Türkiye’de Yıllara Göre Yumurta Üretimi

Yukarıda Şekil 1’de Türkiye’nin ürettiği yumurta miktarının zamanla ciddi miktarlarda arttığı görülmektedir. Bazı yıllarda dalgalanmalar ve azalmalar görülse de grafiğin yönü yukarıya doğrudur. Özellikle son 4-5 yılda ciddi artışlar grafikte görülmektedir.

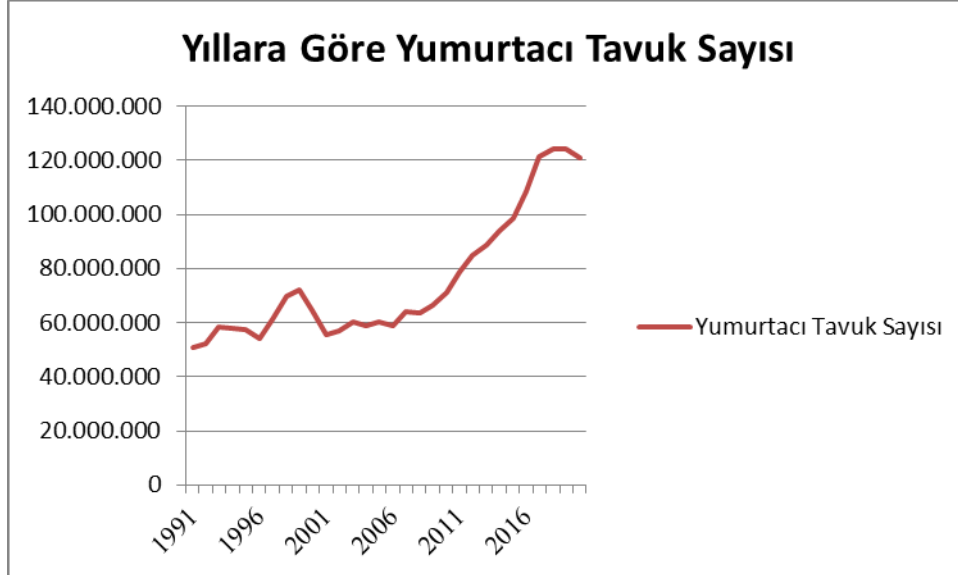
Tablo 2. Türkiye’de Yıllara Göre Yumurtacı Tavuk Sayısı

Yıllar	Yumurtacı Tavuk Sayısı	Yıllar	Yumurtacı Tavuk Sayısı
1991	50.826.656	2006	58.698.485
1992	52.224.952	2007	64.286.383
1993	58.179.047	2008	63.364.818
1994	57.842.034	2009	66.500.461
1995	57.324.654	2010	70.933.660
1996	53.883.070	2011	78.956.861
1997	61.401.783	2012	84.677.290
1998	69.722.271	2013	88.720.709
1999	71.885.207	2014	93.751.470
2000	64.709.040	2015	98.597.340
2001	55.675.750	2016	108.689.236
2002	57.139.257	2017	121.556.027
2003	60.399.520	2018	124.054.810
2004	58.774.172	2018	124.054.810
2005	60.275.674	2019	120.725.299

Kaynak: TÜİK, 2020

Yukarıda Tablo 2’de Türkiye’de yıllara göre yumurtacı tavuk sayıları verilmiştir. 1991 yılında 51 milyon civarında olan yumurtacı tavuk sayısı 2019 yılında 120 milyon adedi aşmıştır. Artış oranı yaklaşık 2,3 mislidir.

Şekil 2. Türkiye’de Yıllara Göre Yumurtacı Tavuk Sayısı

Kaynak: TÜİK, 2020

Yukarıda Şekil 2’de Türkiye’deki yumurtacı tavuk sayısının artışı yıllara göre grafik olarak ifade edilmiştir. Grafikte son yıllarda muazzam bir artışın olduğu ve son yıllarda pazarın doyuma ulaşmasından ötürü artışın duraksadığı görülmektedir.

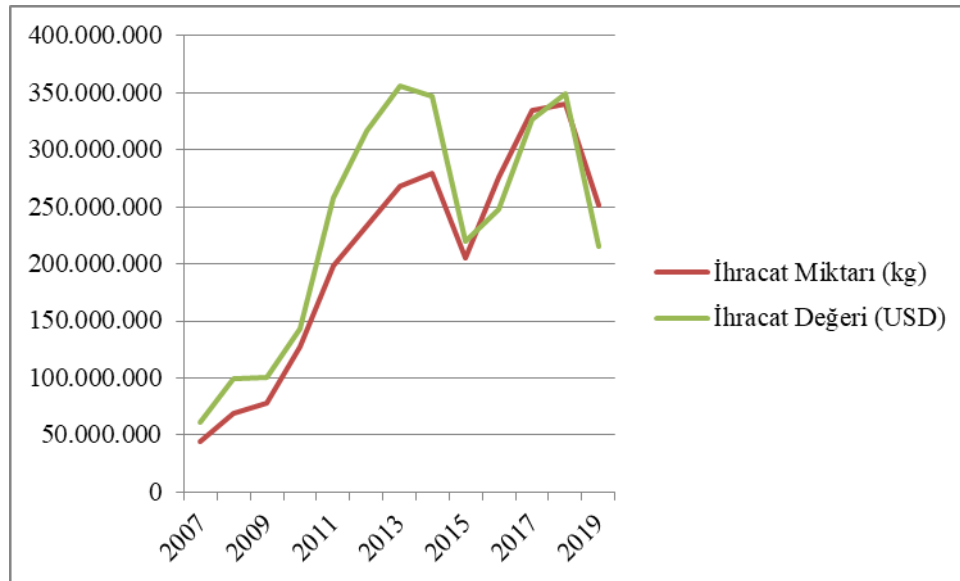
Tablo 3. Türkiye’de Yıllara Göre Yumurta İhracatı

Yıllar	İhracat Miktarı (kg)	İhracat Değeri (USD)
2007	44.430.600	60.571.557
2008	69.475.797	98.906.363
2009	78.473.064	100.800.048
2010	127.784.046	142.734.993
2011	197.945.807	258.590.911
2012	232.772.996	316.931.977
2013	268.260.592	355.699.220
2014	279.386.697	346.988.589
2015	205.438.295	219.771.735
2016	275.771.913	248.045.692
2017	335.129.721	326.387.137
2018	340.262.473	349.244.998
2019	250.897.579	215.821.987

Kaynak: TÜİK, 2020

Yukarıda Tablo 3’te Türkiye’de yıllara göre yumurta ihracat verileri miktar ve değer bazında gösterilmiştir. 2007 yılında yaklaşık 44 bin ton ve 60 milyon USD civarında olan ülke ihracatı 2019 yılında yaklaşık 251 bin ton ve 215 milyon USD’ye yükselmiştir.

Şekil 3. Türkiye’de Yıllara Göre Yumurta İhracatı

Kaynak: TÜİK, 2020

Yukarıda Şekil 3’te Türkiye’nin yıllara göre yumurta ihracatı miktar ve değer olarak grafik şeklinde gösterilmiştir. İhracatta iki sefer sert düşüşlerin olduğu grafikten anlaşılmaktadır. Son yıllarda da ülkemizin yumurta ihracatında düşüşler yaşanmıştır. Irak’ın ülkemizden yumurta ithalatına getirdiği kısıtlamalar bu düşüşlere neden olmuştur.

MULTILAYER PERCEPTION METHOD YÖNTEMİ İLE TAHMİN SÜRECİNİN PLANLANMASI

Yapılan çalışmada, yapay sinir ağları ile tahmin yapılırken Multilayer Perception Method Yöntemi kullanılmıştır. Model SPSS 25 paket programı kullanılarak kurulmuştur. Aylık Amerikan Doları olarak yumurta ihracat değeri, bağımlı değişken olarak modellenmiştir. Bağımsız değişkenler ise; 2003 tabanlı

TÜFE, yıllars göre aylık yumurta fiyatı, yıllara göre aylık yem fiyatı, yıllara göre aylık yumurta üretim adedi, yumurta tavuğu sayısı, kilogram olarak yıllara göre aylık yumurta ihracatı, adet olarak yıllara göre aylık yumurta ihracatı şeklinde olmuştur. MLP modelinin, tahmin işlemini yapması için belirlenen yumurta ihracat miktarını etkileyen yedi değişkene ait dönemsel veriler, Ocak 2005 tarihinden Aralık 2019 sonuna kadar 14 yıl olarak düzenlenmiştir.

Tasarlanan MLP modeli tek katmanlı yapay sinir ağı yapısındadır, aktivasyon fonksiyonu olarak hiperbolik tanjant kullanılmıştır. Tasarlanan modelin giriş katmanındaki değişken sayısı 7'dir. Sinir ağında 1 adet gizli katman bulunmaktadır. Çıktı katmanında ise bir adet bağımlı değişken vardır. MAPE istatistiğine göre, tasarlanan MLP modelinin MAPE hata değeri 0,289'dur. MAPE elde edilen tahminlerin doğruluğunu ölçmede yaygın şekilde kullanılan yöntemlerdendir.

Tablo 4. Tasarlanan MLP Modelinin İşlem Özeti

		N Sayısı	Yüzde
Örnek	Eğitim	121	69,9%
	Test	52	30,1%
Geçerli		173	100,0%
Toplam		173	

Yukarıda Tablo 4'te tasarlanan MLP modelinin işlem özeti gösterilmiştir. Görüldüğü gibi 121 adet eğitim verisi kullanılmış ve 52 adet ise test verisi kullanılmıştır.

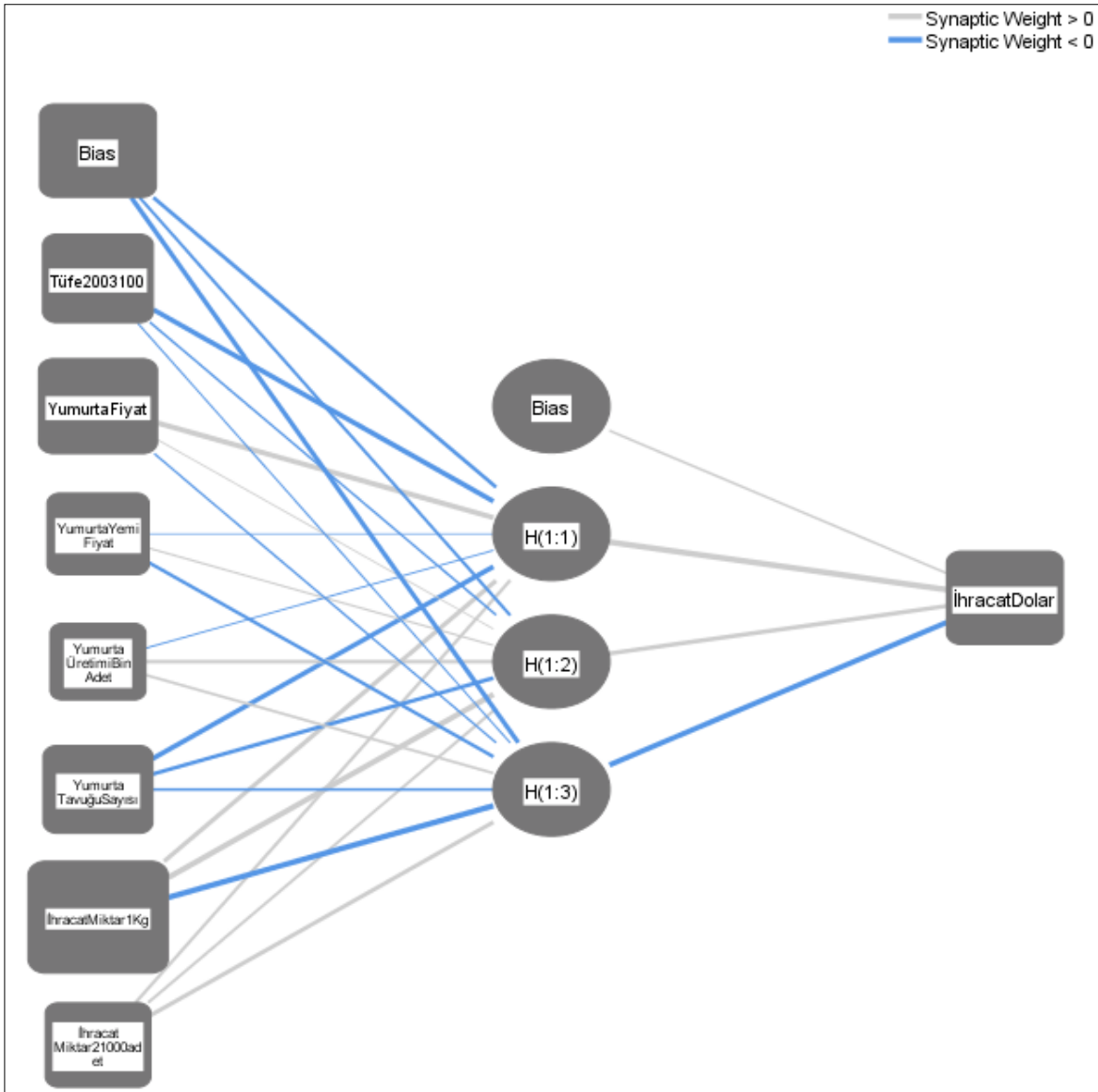
Tablo 5. Tasarlanan Ağ Bilgileri

Ağın Yapısı			
Giriş katmanı	Bağımsız Değişkenler	1	Tüfe-2003
		2	Yumurta Fiyatı
		3	Yumurta Yemi Fiyatı
		4	Yumurta Üretimi (Bin Adet)
		5	Yumurta Tavuğu Sayısı
		6	İhracat Miktarı 1 (Kg)
		7	İhracat Miktarı 2 (1.000 adet)
	Değişken Sayısı ^a		7
	Değişkenler için Yeniden Ölçeklendirme Yöntemi		Standardize
Gizli katman	Gizli Katman Sayısı		1
	Gizli Katmandaki Birim Sayısı ^a		3
	Aktivasyon Fonksiyonu		Hyperbolik Tanjant
Çıktı Katmanı	Bağımlı Değişkenler	1	Yumurta İhracatı (USD)
	Çıktı Katmanı Birim Sayısı		1
	Değişkenler için Yeniden Ölçeklendirme Yöntemi		Standardize
	Aktivasyon Fonksiyonu		Identity
	Hata Fonksiyonu		Hata Karelerin Toplamı

a. Bias birimi hariç

Yukarıda Tablo 5'te tasarlanan ağ bilgileri yer almaktadır. Giriş katmanı, gizli katman ve çıktı katmanındaki detaylar gösterilmiştir. Hata fonksiyonu olarak Hata Karelerin Toplamı kullanılmıştır.

Şekil 4. Tasarlanan MLP Modelinin Mimarisi ve Katmanları

Yukarıda Şekil 4’te tasarlanan MLP modelinin mimarisi ve katmanları gösterilmiştir. Çıkış katmanı aktivasyon fonksiyonu olarak Identity kullanılmıştır.

Aşağıda Tablo 6’da MLP modeli ile gerçekleştirilen tahminin özet bilgileri sunulmuştur.

Tablo 6. Tasarlanan MLP Modelinin Özet Bilgileri

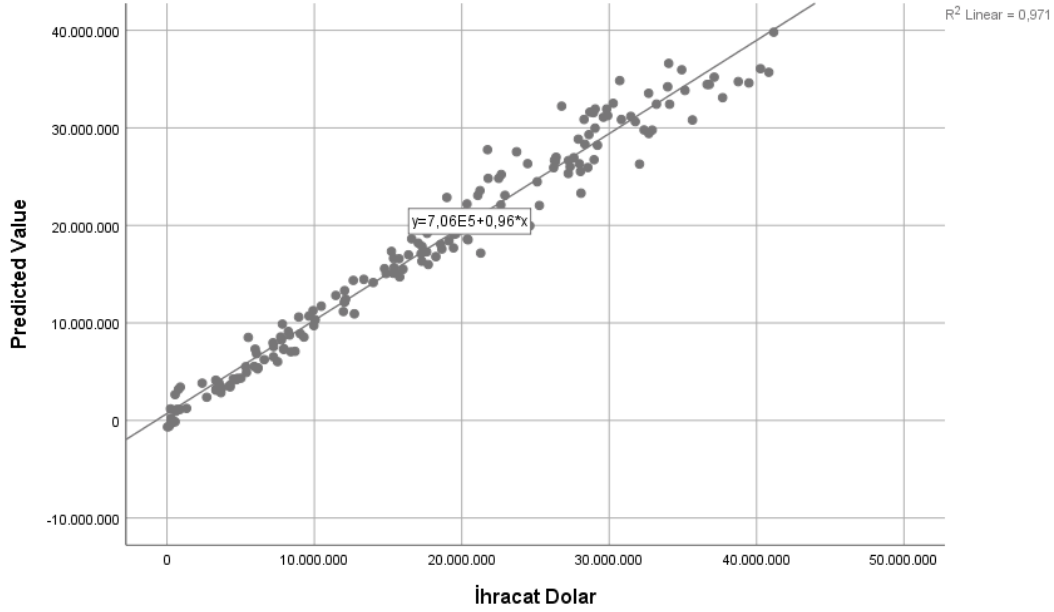
Eğitim	Hata Kareler Toplamı	1,780
	Bağlı Hata	0,030
	Kullanılan Durdurma Kuralı	1 ardışık adım) hatada azalma olmadan ^a
Test	Hata Kareler Toplamı	0,635
	Bağlı Hata	0,029

a. Hata hesaplamaları test örneğine dayanmaktadır.

Bağımlı Değişken: İhracat Dolar

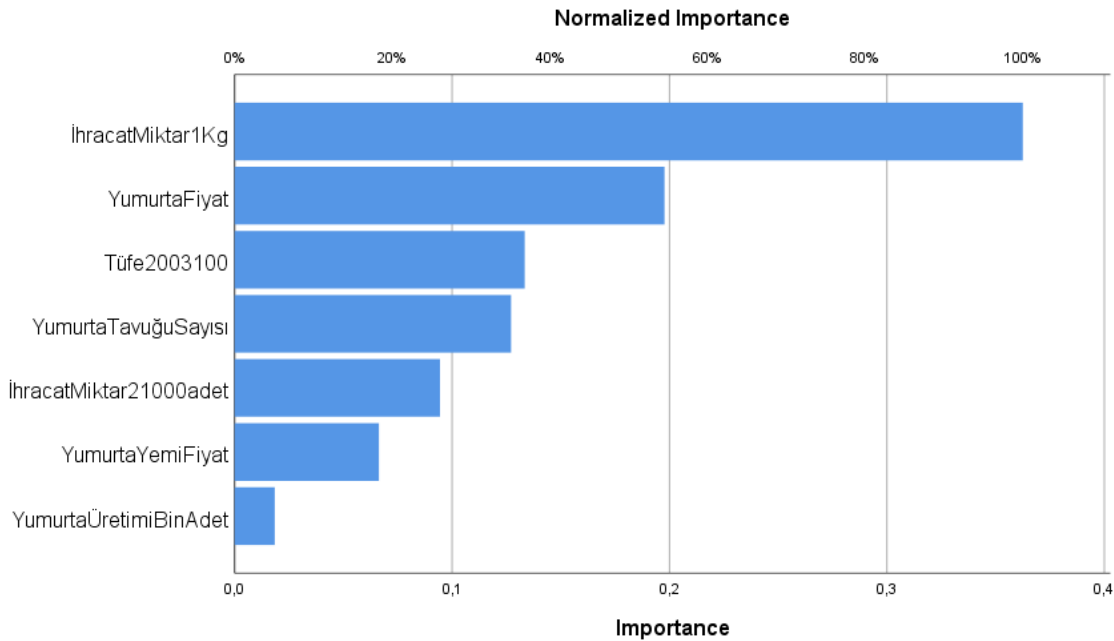
YSA modelinin eğitimi sonucunda Tablo 6'da görüldüğü gibi MLP yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen yapay sinir ağının hata kareleri toplamı değeri 1,780 ve test aşamasındaki hata kareleri toplamı değeri ise 0,635'dir. Hata kareleri toplamında meydana gelen düşüş, modelin geçmiş bilgilerden öğrenme işlemini başardığı ve hata yapmayı azalttığını göstermektedir. Elde edilen sonuçlara itibari ile MLP tabanlı yapay sinir ağı hem öğrenme, hem de test aşamasında başarılı olmuştur.

Şekil 5. Tahmin Değeri Grafiği

Yukarıda Şekil 5'te tahmin edilen değerler ile gerçek değerler arasındaki R² yani Regresyon değeri gösterilmiştir. Görüldüğü üzere Linear R² değeri 0,971'dir ve 1 değerine oldukça yakındır.

Şekil 6. Normalize Edilen Giriş Değerlerinin Önem Sırası

Yukarıda Şekil 6’da normalize edilmiş giriş değerleri önem sırasına göre gösterilmiştir. Kg olarak yumurta ihracat miktarı ve yumurta fiyatının tahmin performansında en fazla öneme ait giriş değerleri olduğu anlaşılmaktadır.

TASARLANAN MLP MODELİ İLE YUMURTA İHRACAT DEĞERİNİN TAHMİNİ

Uygulamada, tasarlanan MLP modeline girişi yapılan 7 bağımsız değişkenin Ocak 2005 ile Aralık 2019 dönemine ait (14 yıl) geçmiş verilerden yararlanarak, gelecekte gerçekleşmesi beklenen Ocak 2020 ile Temmuz 2020 dönemine ait (7 aylık) yumurta ihracat değerinin tahmin edilmesi hedeflenmiştir. Aşağıda ilgili aylarda gerçekleşen ve tahmin edilen bu ihracat değerleri karşılaştırmalı olarak analiz edilip karşılaştırılmıştır. Çalışmada 2006 yılının ilk 7 ayı ihmal edilmek durumunda kalınmış ve eldeki istatistiki bilgiler dikkate alınmamıştır. Bu aylarda kuş gribi veya ihracat yasakları gibi zorunlu nedenlerden ötürü ihracat değer ve miktarları sıfırlanmış veya çok az miktarlarda olmuştur.

Tablo 7. Aylara Göre Gerçekleşen ve Tahminlenen İhracat Değerleri

Dönem	Gerçekleşen İhracat (USD)	MLP Yöntemi İle Tahmin	Tahmin Farkı	Dönem	Gerçekleşen İhracat (USD)	MLP Yöntemi İle Tahmin	Tahmin Farkı
2005-1	675.100	1.130.876	-455.776	2012-11	32.677.797	33.552.496	-874.699
2005-2	600.296	942.305	-342.009	2012-12	36.640.837	34.448.825	2.192.012
2005-3	877.118	1.133.542	-256.424	2013-1	27.350.301	26.013.624	1.336.677
2005-4	1.325.820	1.238.578	87.242	2013-2	27.237.511	26.649.922	587.589
2005-5	304.605	88.846	215.759	2013-3	29.204.669	28.222.564	982.105
2005-6	298.181	239.181	59.000	2013-4	27.908.169	28.841.935	-933.766
2005-7	335.486	259.721	75.765	2013-5	20.354.586	22.200.062	-1.845.476
2005-8	550.802	136.707	414.095	2013-6	21.205.491	20.612.279	593.212

Tablo 7. Aylara Göre Gerçekleşen ve Tahminlenen İhracat Değerleri (Devam)

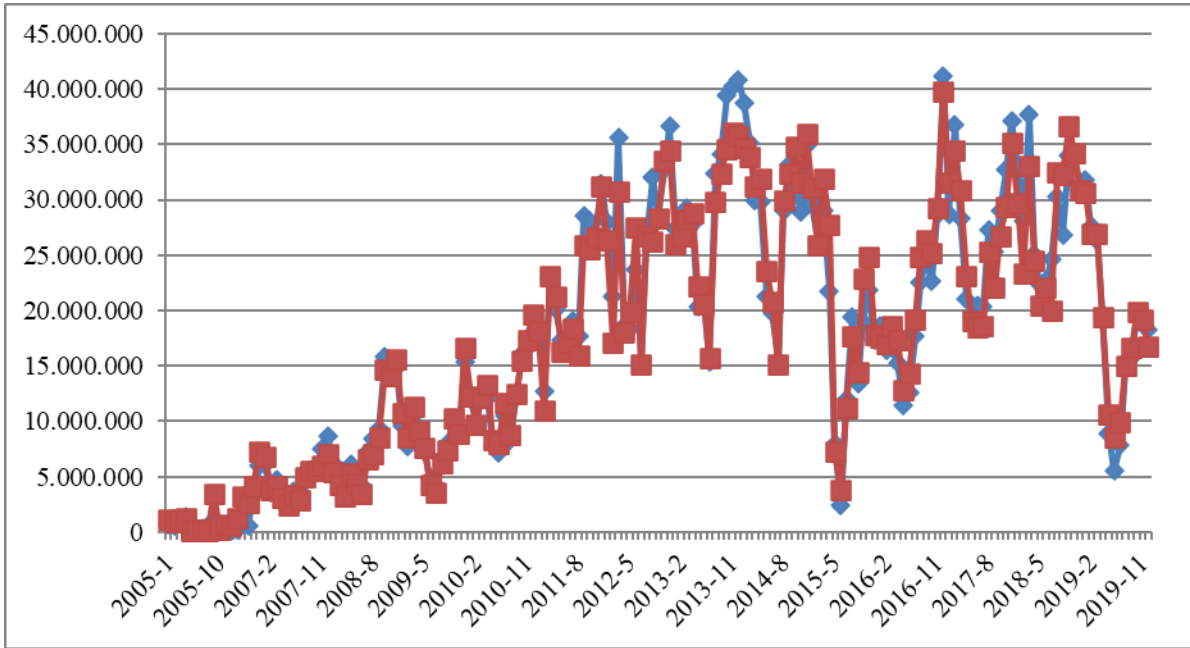
Dönem	Gerçekleşen İhracat (USD)	MLP Yöntemi İle Tahmin	Tahmin Farkı	Dönem	Gerçekleşen İhracat (USD)	MLP Yöntemi İle Tahmin	Tahmin Farkı
2005-9	903.159	3.420.652	-2.517.493	2013-7	15.403.985	15.674.149	-270.164
2005-10	271.959	226.068	45.891	2013-8	32.366.144	29.782.736	2.583.408
2005-11	40.618	662.037	-621.419	2013-9	34.098.028	32.425.716	1.672.312
2005-12	139.840	611.230	-471.390	2013-10	39.479.490	34.604.122	4.875.368
2006-8	241.464	1.192.956	-951.492	2013-11	40.262.388	36.070.642	4.191.746
2006-9	777.313	3.184.688	-2.407.375	2013-12	40.828.458	35.702.715	5.125.743
2006-10	550.081	2.654.390	-2.104.309	2014-1	38.757.222	34.741.767	4.015.455
2006-11	3.315.594	4.129.609	-814.015	2014-2	35.140.878	33.846.218	1.294.660
2006-12	5.981.783	7.312.637	-1.330.854	2014-3	29.901.356	31.257.064	-1.355.708
2007-1	6.074.928	6.849.840	-774.912	2014-4	29.824.391	31.933.494	-2.109.103
2007-2	3.528.174	3.839.876	-311.702	2014-5	21.236.106	23.566.602	-2.330.496
2007-3	4.707.679	4.177.043	530.636	2014-6	19.804.100	20.825.646	-1.021.546
2007-4	3.322.816	3.110.211	212.605	2014-7	15.507.513	15.112.789	394.724
2007-5	2.699.560	2.381.591	317.969	2014-8	29.041.680	29.971.659	-929.979
2007-6	3.735.866	3.360.556	375.310	2014-9	33.208.108	32.429.745	778.363
2007-7	3.661.678	2.849.231	812.447	2014-10	30.715.419	34.846.100	-4.130.681
2007-8	5.391.485	4.916.225	475.260	2014-11	28.929.947	31.560.902	-2.630.955
2007-9	5.338.735	5.509.292	-170.557	2014-12	34.921.869	35.957.979	-1.036.110
2007-10	5.916.592	5.535.579	381.013	2015-1	29.606.759	31.092.410	-1.485.651
2007-11	7.503.238	6.022.579	1.480.659	2015-2	26.236.625	25.924.438	312.187
2007-12	8.690.806	7.083.771	1.607.035	2015-3	29.052.165	31.938.330	-2.886.165
2008-1	6.173.533	5.396.150	777.383	2015-4	21.748.579	27.759.510	-6.010.931
2008-2	4.499.488	4.261.931	237.557	2015-5	7.904.153	7.302.524	601.629
2008-3	3.335.935	3.203.824	132.111	2015-6	2.388.865	3.827.531	-1.438.666
2008-4	6.150.317	5.288.478	861.839	2015-7	11.966.510	11.167.641	798.869
2008-5	5.014.512	4.335.165	679.347	2015-8	19.438.530	17.689.655	1.748.875
2008-6	4.283.333	3.444.755	838.578	2015-9	13.354.180	14.465.888	-1.111.708
2008-7	7.219.249	6.520.757	698.492	2015-10	18.986.770	22.866.378	-3.879.608
2008-8	8.402.727	7.038.506	1.364.221	2015-11	21.788.969	24.823.593	-3.034.624
2008-9	9.292.889	8.542.188	750.701	2015-12	17.299.630	17.846.880	-547.250
2008-10	15.785.775	14.716.218	1.069.557	2016-1	18.646.474	17.579.873	1.066.601
2008-11	13.989.125	14.136.055	-146.930	2016-2	16.386.509	16.978.246	-591.737
2008-12	14.759.480	15.567.878	-808.398	2016-3	16.598.071	18.624.786	-2.026.715
2009-1	9.633.551	10.709.441	-1.075.890	2016-4	15.231.297	17.339.975	-2.108.678
2009-2	7.717.451	8.564.696	-847.245	2016-5	11.452.217	12.820.055	-1.367.838
2009-3	9.912.530	11.265.016	-1.352.486	2016-6	12.640.950	14.362.184	-1.721.234
2009-4	8.235.671	9.116.856	-881.185	2016-7	17.650.757	19.185.512	-1.534.755
2009-5	7.235.933	7.569.794	-333.861	2016-8	22.502.111	24.826.743	-2.324.632
2009-6	4.780.525	4.315.442	465.083	2016-9	24.467.801	26.329.508	-1.861.707
2009-7	4.270.326	3.618.896	651.430	2016-10	22.680.907	25.218.735	-2.537.828
2009-8	6.601.856	6.237.245	364.611	2016-11	28.625.232	29.307.615	-682.383
2009-9	7.946.057	7.333.250	612.807	2016-12	41.163.366	39.812.973	1.350.393

Tablo 7. Aylara Göre Gerçekleşen ve Tahminlenen İhracat Değerleri (Devam)

Dönem	Gerçekleşen İhracat (USD)	MLP Yöntemi İle Tahmin	Tahmin Farkı	Dönem	Gerçekleşen İhracat (USD)	MLP Yöntemi İle Tahmin	Tahmin Farkı
2009-10	10.055.062	10.326.870	-271.808	2017-1	28.694.183	31.620.478	-2.926.295
2009-11	9.046.558	8.891.046	155.512	2017-2	36.785.003	34.443.356	2.341.647
2009-12	15.364.528	16.637.994	-1.273.466	2017-3	28.295.084	30.867.260	-2.572.176
2010-1	12.062.220	12.210.497	-148.277	2017-4	21.088.776	23.069.143	-1.980.367
2010-2	9.965.504	9.723.004	242.500	2017-5	19.445.327	19.079.691	365.636
2010-3	12.043.077	12.128.453	-85.376	2017-6	20.421.168	18.531.624	1.889.544
2010-4	12.052.825	13.309.324	-1.256.499	2017-7	20.375.720	18.592.319	1.783.401
2010-5	7.770.656	8.263.505	-492.849	2017-8	27.228.870	25.328.894	1.899.976
2010-6	7.193.514	7.960.758	-767.244	2017-9	25.263.584	22.042.951	3.220.633
2010-7	10.465.582	11.720.749	-1.255.167	2017-10	28.976.108	26.737.765	2.238.343
2010-8	8.318.059	8.756.065	-438.006	2017-11	32.687.650	29.419.990	3.267.660
2010-9	12.124.031	12.434.662	-310.631	2017-12	37.125.664	35.201.567	1.924.097
2010-10	16.015.991	15.512.072	503.919	2018-1	32.919.747	29.772.354	3.147.393
2010-11	17.619.745	17.284.681	335.064	2018-2	28.088.072	23.306.162	4.781.910
2010-12	17.103.789	19.657.869	-2.554.080	2018-3	37.698.238	33.100.745	4.597.493
2011-1	17.047.683	18.184.842	-1.137.159	2018-4	25.114.980	24.478.010	636.970
2011-2	12.715.531	10.933.194	1.782.337	2018-5	22.277.953	20.486.167	1.791.786
2011-3	22.928.144	23.083.520	-155.376	2018-6	22.651.786	22.098.579	553.207
2011-4	20.089.518	21.306.048	-1.216.530	2018-7	24.618.866	19.959.183	4.659.683
2011-5	17.288.561	16.329.778	958.783	2018-8	30.270.889	32.522.094	-2.251.205
2011-6	17.240.588	17.098.726	141.862	2018-9	26.773.550	32.226.058	-5.452.508
2011-7	19.126.039	18.410.990	715.049	2018-10	34.040.021	36.611.678	-2.571.657
2011-8	17.728.145	15.986.455	1.741.690	2018-11	33.966.950	34.213.372	-246.422
2011-9	28.544.771	25.935.871	2.608.900	2018-12	30.823.946	30.857.434	-33.488
2011-10	28.053.284	25.530.376	2.522.908	2019-1	31.774.563	30.637.757	1.136.806
2011-11	26.360.894	26.599.662	-238.768	2019-2	27.598.300	26.938.690	659.610
2011-12	31.467.753	31.178.174	289.579	2019-3	26.396.899	26.992.508	-595.609
2012-1	27.978.740	26.321.883	1.656.857	2019-4	19.612.312	19.406.260	206.052
2012-2	21.285.166	17.159.424	4.125.742	2019-5	8.939.986	10.600.828	-1.660.842
2012-3	35.648.711	30.807.512	4.841.199	2019-6	5.513.937	8.513.318	-2.999.381
2012-4	18.564.931	18.050.012	514.919	2019-7	7.828.639	9.882.648	-2.054.009
2012-5	18.369.800	19.934.216	-1.564.416	2019-8	14.866.033	15.053.771	-187.738
2012-6	23.720.259	27.546.003	-3.825.744	2019-9	15.746.953	16.583.288	-836.335
2012-7	15.347.382	15.097.199	250.183	2019-10	19.708.794	19.867.269	-158.475
2012-8	26.284.872	26.680.829	-395.957	2019-11	19.592.557	19.142.383	450.174
2012-9	32.057.791	26.290.299	5.767.492	2019-12	18.243.014	16.795.486	1.447.528
2012-10	28.355.691	28.321.299	34.392				

Yukarıda Tablo 7’de aylara göre gerçekleşen ve tahminlenen ihracat miktarları gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere gerçekleşen ve tahminlenen değerler arasındaki farklar gayet iyidir. Bazı aylarda belirgin sapmalar bulunsa da genel itibari ile gerçek değerler yakalanmıştır. Örneğin 2019 yılının 11. Ayında gerçek değer 19.592.557 iken tahmin değeri 19.142.383 olmuştur. Aradaki fark miktarı ise 450.174’dir.

Şekil 7. Aylık Olarak Gerçekleşen ve Tahminlenen İhracat Değerleri

Şekil 7’de görüldüğü gibi yumurta ihracat değerlerinde büyük artışlar olmakla birlikte sert dalgalanmalar da görülmektedir. Hastalıklar ve bazı ülkelerin yumurta ithalatını yasaklamasından ötürü bazı dönemlerde yumurta ihracatında sert düşüşler görülmektedir.

Tablo 8: Yapılan Tahmin İle İlgili İstatistik Bilgiler ve Hata Değerleri

Korelasyon	0,985
Regrasyon	0,971
MSE	346.385.326.860.117
MAPE	0,289
N sayısı	173

Yukarıda Tablo 8’de yapılan tahmin ile ilgili istatistik bilgileri ve hata değerleri verilmiştir. Korelasyon oranı 0,985’tir ve oldukça iyi bir değerdir. Regresyon değeri 0,971’dir ve bu değerde iyidir. MSE hata değeri 346.385.326.860.117 olarak bulunmuştur. MAPE hata değeri ise 0,289 olarak elde edilmiş ve bu hata değeri kabul edilebilir sınırlar içerisindedir. N sayısı ise 173’tür. 173 aya ait girdi değerleri MLP yöntemi ile tahmin analizinde kullanılmıştır.

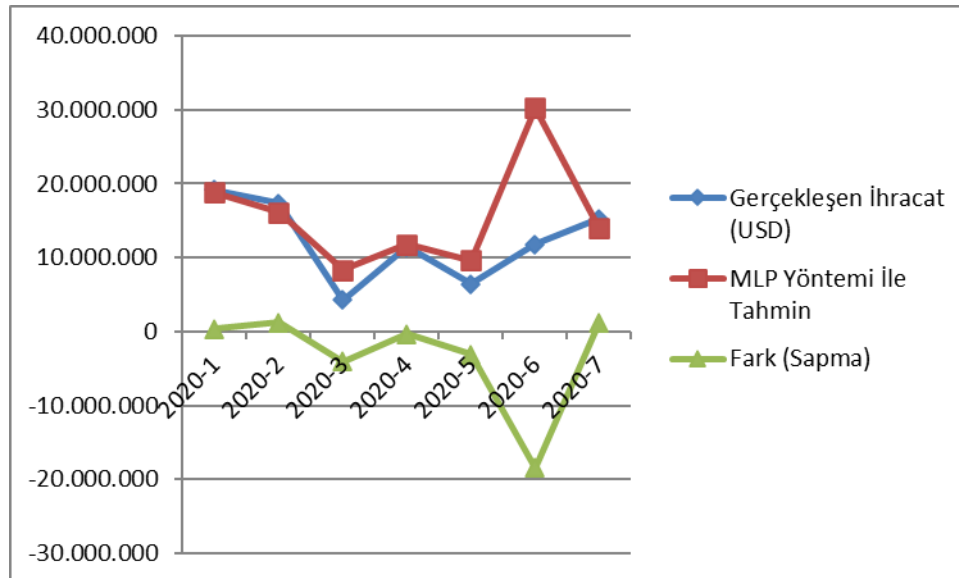
GELECEK YEDİ AYLIK DÖNEMİN TAHMİNİ

Çalışmanın bu kısmında; yukarıda tahmin performansının yüksek olduğu belirlenen MLP modeli ile gelecek 7 aylık dönem için ihracat tahmini yapılması aşamasına gelinmiştir. Aşağıda Tablo 9’da belirlenen 7 aylık dönem için yapılan tahminler ve aradaki fark gösterilmiş ve daha sonrasında ise tabloya ait grafik sunulmuştur.

Tablo 9. Gelecek 7 Aylık Dönem İçin Üretilen Tahminler Modelinin Ürettiği Toplam Talep Miktarları

Dönem	Gerçekleşen İhracat (USD)	MLP Yöntemi İle Yapılan İhracat Tahmini	Fark (Sapma)
2020-1	19.206.981	18.823.944	383.037
2020-2	17.334.154	16.114.080	1.220.074
2020-3	4.285.386	8.322.982	4.037.596
2020-4	11.482.538	11.826.505	-343.967
2020-5	6.469.088	9.610.213	-3.141.125
2020-6	11.773.530	30.238.426	-18.464.896
2020-7	15.250.756	13.997.272	1.253.484

Yukarıda Tablo 9'da MLP modeli tarafından tahmin edilen ve gerçekleşen toplam ihracat değerleri ve aralarındaki fark gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi bu farklar, Ocak 2020 tarihi için sapma 383.037 ve Temmuz 2020'deki sapma ise 1.253.484 olarak gerçekleşmiştir. Aşağıda Şekil 5'te, MLP yöntemi tarafından tahmin edilen ve gerçek ihracat değerlerinin karşılaştırıldığı grafik gösterilmiştir.

Şekil 5. Gelecek 7 Aylık Dönem İçin Tahmin Edilen Yumurta İhracat Değerleri

Yukarıda Şekil Multi Layer Perception (MLP) yönteminin tahmin edilen ve gerçekleşen ihracat değerlerinin birbirine yakın olduğu görülmektedir. Tahminin sadece 6. ayındaki sapma miktarı büyüktür. Diğer aylardaki değerler birbirine oldukça yakındır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Sektör güçlü özelliğine karşın içsel ve dışsal etkenlerden dönemsel ve sürekli olarak etkilenmektedir. Dönemsel olarak üretim sürecinde yaşanan kuş gribi ve ihracatta tıkanmalar, tüketim yolunda yanlış bilgilendirme ve bilgisel kirlilik gibi nedenler dikkati çekerken, sürekli olarak temel girdilerdeki maliyet artışları, genetik materyalde dışa bağımlılık, finansman ve kredi kullanımında yaşanan sorunlar nedeniyle gelişme alanları üzerinde direnç noktalar oluşmaktadır.

İl, bölge ve ülkedeki talepler ve gelişmeler dikkatle izlenmeli ve dünya pazarlarındaki gelişme ve talepler de takip edilmeli. Konu ile ilgili eğitilmiş insan sayısının artırılmasına gayret edilmelidir.

Ülkemizde yumurta tüketimi AB ülkelerinin tüketim miktarlarından düşüktür (Çiçek, 2005). Yumurta Endüstrisinin tüm dünyada, özellikle gelişmekte olan ülkelerde büyümeye devam edeceği tahmin edilmektedir.

Düşük kârlılıklı bir sektör olarak devam edeceği öngörülmektedir. Çalışma sonuçlarına göre yumurta ihracatı tahmininde yapay sinir ağları metodlarından MLP'nin geçerli ve güvenilir sonuçlar ürettiği tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Çiçek, H., & Tandoğan, M. (2005). Türkiye'de Ticari Yumurta Fiyatları ve Etkili Faktörler, Tavukçuluk Araştırma Dergisi, 46-51.
- Çiçekgil, Z., & Yazıcı, E. (2016). Türkiye'de Tavuk Yumurtası Mevcut Durumu ve Üretim Öngörüsü, TEAD, 2016; 2(2): 26-34
- Eşidir, K. A. (2012). Kanatlı Hayvancılık Sektör Raporu, Fırat Kalkınma Ajansı, Malatya
- Eşidir, K. A. (2015). Kanatlı Sektörü Yatırım Rehberi, Fırat Kalkınma Ajansı, Malatya
- Eşidir, K. A. (2020). Yapay Sinir Ağları Metodu İle Türkiye Tavukçuluk Sektörü İhracat Tahmini Uygulaması, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Teknoloji ve Bilgi Yönetimi Anabilim Dalı, Elazığ.
- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Hayvancılık Genel Müdürlüğü Verileri, 2020.
- Haghighi, E. (2010). Türkiye'nin Orta Doğu Ülkeleri İle Yumurta Pazarlaması ve Geliştirme Olanakları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Karahan, M. & Eşidir, K. A. (2017). Yumurta Tavukçuluğu Sektörünün Bölgesel Durum Analizi: Elazığ İli Örneği, 4. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı,
- Köseman, A., Seker, I., Baykalır, Y., Aygen, S. (2017). Elazığ ve Malatya İllerinde Etlik Piliç İşletmelerinin Bazı Biyogüvenlik Kriterleri Bakımından Değerlendirilmesi Kocatepe Vet J. 10(2): 47-56.
- Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK, www.tuik.gov.tr; Erişim Tarihi: 25.09.2020.
- YUMBİR (2020). Yumurta Üreticileri Merkez Birliği, www.yum-bir.org, Erişim Tarihi: 25.09.2020.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

DIGITALIZATION OF EDUCATION WITH COVID-19

Arş. Gör. Nur Akmanlar

T.C. Yeditepe University, Faculty of International Trade and Business, ORCID NO: 0000-0001-8511-5517

Prof. Dr. Erkut Akkartal

T.C. Yeditepe University, Logistics Management

ABSTRACT

This article discusses the impact of COVID-19 on education system. Changes in education system have been interpreted this paper from both Turkey as well as the world in general. While education was shaped according to Covid-19, did it actually fulfill the necessity of the age of the 21st century? In fact, online education was an idea that many schools had designed, but it wasn't much studied on it. Thanks to COVID-19, the transition of education to online platforms could not be achieved step by step. Education underwent a mandatory change without sufficient study time. For such a radical change, it is necessary to proceed step by step, and this is a time-consuming process. There was no opportunity to see the shortcomings in the change process of education system. The world suddenly abandoned traditional education, education modernized in accordance with the age. Also, this sudden change in education system has brought many problems. With online education, it is estimated that there will be certain skill deficiencies in future students. This may affect the productivity in business life in the future. In this article, economic aspects of digitalization of education will be discussed. Well-managed issues, inadequacies and inequalities in the online education process will be emphasized in paper. As a result of different researches and surveys, online education has been addressed from different perspectives.

Keywords: COVID-19, education, online, digitalization, e-education, modernization

I. Introduction

COVID-19 was first seen in China on December 1, 2019. Since its infectious rate is higher than other viruses, it has spread uncontrollably all over the world. On March 11, 2020 as seen from the first case in Turkey was declared a pandemic by the World Health Organization. According to "Worldometer" data, the number of COVID-19 cases worldwide reached 43 million as of October 2020. With the awareness of COVID-19, social distance and a mask entered people's lives. Then all the daily work was taken care of by social distance rules. In this case, new regulations had to be introduced to education. In fact, online education was an education system considered by some countries. Adapting the classical education system to the 21st century and transitioning it to the modern education system was interpreted as a time-consuming process. However, with COVID-19, education was transferred directly to the online platform without any opportunity to progress. Education went from traditional method to modern method. Now instead of classes has left it to applications like Google Meet, Zoom, etc. According to Dr. Mishra, this is an opportunity for students to develop their curiosity because education will become a fully visual show. Thanks to visuals, students' inclination to lessons will increase and they can have different interests. New generation students are prone to technological developments and can immediately adapt to the e-education system. They may even like this situation! According to the "Digital 2019: Global Internet Usage" (2019) report; worldwide internet usage is 57%, active social media users 45% and mobile social media users 42%. These data are increasing every year. Especially the new generation is growing up in a complete technology age. According to Dr. Mishra, this online education is an education model that meets the demands of the 21st century. Who would have thought that education could keep up with the times on the occasion of COVID-19?

*Global Internet Usage 2019- Figure 1

Countries	Internet Usage	Active Social Media	Mobile Social Media
Worldwide	57%	45%	42%
Turkey	72%	63%	53%

While education underwent "compulsory" change compared to the 21st century, it brought some problems with it. How would the new model of education be adapted to everyone, especially when not all students around the world had equal opportunities? Certain pilot applications draw attention to countries' efforts to minimize this inequality. There has been a tough transition to online education across the world, and everyone is just now able to overcome this shock. It seems that the barriers to e-education will be overcome step by step over time. What is clear is that, no country has more fully adapted to distance education in the second quarter of COVID-19.

II. Distance education around the world

The first school closure decision in the world began to be implemented in China, where the epidemic started, on February 17, 2020. The decision to close the school in China was constantly being extended, and other countries have begun to suspend education in schools. Only 1 month later, the number of countries that closed schools worldwide reached 112, and 790 thousand students, 45 percent of the total number of students, were excluded from the school. The peak in school closures was reached on April 1, 2020, and as of this date, education in schools in 193 countries around the world was completely suspended and 1 billion 597 million students were out of school. According to Unicef, this number made up 91.2 percent of individuals attending education worldwide. In the later period, with successful steps taken in combating the epidemic, schools began to reopen in different countries. As of 17 September 2020, schools are still completely closed in 53 countries around the world and more than 875 thousand students are away from schools. This number makes up about half of the total number of students.

Students, parents and teachers found themselves in a different situation. In a sense, with the start of the online education process, a digital transformation began. This sudden change in the education system brought some problems with it.

III. Online Education Difficulties and Estimations

According to the Unesco report; thanks to distance education, education is interrupted. Students are deprived of the development and growth opportunities the school provides. With distance education, students are provided with limited education opportunities. This education model may be enough for a short time, but long-term students may be deprived of real education. According to Dr. Cem Akköse's research; there will be a 66 percent loss in literacy skills in the coming years. At the same time, a loss of 37-50 percent in math skills is predicted.

On the other hand, many financially inadequate students cannot even participate in distance education due to technology problems. According to Andreas Schleicher's research, 34% of students in Indonesia have sufficient technology for distance education. This situation causes inequality of opportunity for socio-economically inadequate students. At the same time, according to the OECD's Program in International Student Assessment (PISA) 2018 survey, an average of 9% of 15-year-old students worldwide do not have a quiet working environment.

Schools are centers of education and training for students as well as socialization centers for students. Thanks to home education, students stay away from their friends. Socialization is almost over. According to the Unesco report; as a result of this situation, it can lead to risky behaviors in the student; such as substance abuse, etc. At the same time, the rates of school dropout, young marriage and child labor may increase. Because, it can be difficult to get the child back to school thanks to the convenience of online education. Especially financially inadequate families can employ their children to work. According to the Unesco report, when schools close,

early marriages increase, sexual abuse of girls and young women increases, young pregnancies become more common and child labor grows.

The nutrition of the students is also mentioned in the Unesco report. According to the report; many students had access to free or discounted meals through schools. These dishes are prepared healthy for children. Thanks to distance learning, students will be deprived of these healthy meals and their nutrition will be compromised. Serious responsibilities will be placed on families, and healthy eating can become a difficult situation, especially for students with working parents.

Distance education is a problem not only for students but also for teachers. Unesco report underlined that there was confusion among teachers due to the sudden closure of their schools. Teachers had some doubts about which platform to present, how the curriculum will work, exams and grading system. Teachers had to deal with this complex situation. At the same time, working parents are more likely to miss their jobs through distance learning. This situation causes wage loss and affects productivity in the workplace. Also, healthcare professionals with children may disrupt their work due to their childcare obligations. It may cause difficulties in the health sector, especially during the pandemic period.

*Online Education Challenges 2020- Figure 2

Online Education Challenges	didn't response	not very challenging	somewhat challenging	very challenging
Ensure the continuity of the academic of learning student	12	15	96	207
Support students that lack skills for online study	16	18	94	202
Ensure continuity of the assesment of student learning	18	28	130	154
Provide proffesional support, advice to teachers	19	44	143	124
Ensure medical attention to teachers affected by COVID-	26	87	81	136
Ensure medical attention to students affected by COVID-	27	87	84	132
Ensure distribution of food to students	25	115	92	98

IV. Economic Dimension of Online Education

The economic impact of education on countries is significant. Students could receive education abroad by contacting certain programs, such as Erasmus or directly with universities. Education tourism, a type of tourism, will lose its former popularity thanks to COVID-19. According to the European Commission statement, 2018 Erasmus income was stated as 2.8 billion Euro. At the same time, students contribute to the economy of the country they go to by making expenses such as food, accommodation and transportation. There is no exact Erasmus data after Covid-19, but a serious decrease is expected in this regard. As a matter of fact, when students do not even need to go to school thanks to online education! According to John Ross, he stated that some schools, like the University of Technology Sydney have started pilots to mitigate the negative impact of COVID-19 on foreign students. Some of these pilots are to provide a quarantine room for the infected student and to ensure that they comply with the quarantine rules on return trips. Economically, this epidemic has a great impact on education, but universities with a majority of foreign students are trying to mitigate this effect with different practices. Of course it will take time to see results.

On the other hand, one of the important conditions for the economy of countries is the employee who has completed his/her qualifications. According to the Eđitimpedia news; as preschool children who are away from school cannot complete their literacy preparations, there will be a 66 percent loss in their literacy skills in the future. Another study predicts that students will return to school in the fall of 2020 with a loss of 63-68 percent in reading skills and 37-50 percent in math skills. This situation predicts that the working population in the future will contribute to the labor force with less skill. Thus, countries may experience the problem of inadequately skilled labor. In this case, the impact on the economy can be great.

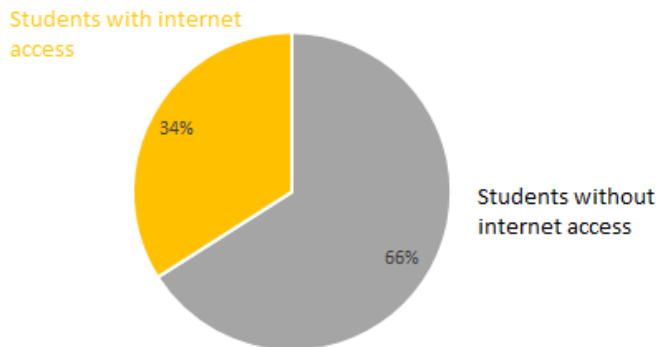
*Predicted Lost Skill in future- Figure 3

Predicted Lost Skill	Percentage
Literacy	66%
Reading	63%, 68%
Math	37%, 50%

V. Online Education in Turkey

Online education transition process in Turkey, operating in the same way with the other countries. The whiteboards in the classrooms were replaced by televisions (EBA-TRT) and computers (Zoom, Meet, etc.). Online education system was not implemented before the COVID-19 in Turkey and all countries face the same problem as.

*Undergraduate students access to the Internet- Figure 4

Education and economic parameters are interrelated. Well-educated students mean good employees. Good employees and qualified workforce are directly proportional to the economy of a country. Distance education has led to the prominence of socio-economic inequality. According to the report of the Organization for Economic Cooperation and Development, 30% of students do not have access to a computer in Turkey. Also, figure 4 contains the percentage of undergraduate students with internet access. 66% of students cannot access the internet, it doesn't matter if the student has a computer! The right to education and access to education is significantly affected by COVID-19. Looking at the overall picture, it can be said that the pandemic will cause above-average damage to education. A system should be designed considering all of these factors. This situation is the same in all countries, not just Turkey. Some of the steps taken in Turkey for online education;

- ✓ The Ministry of Education(MEB) announced that they will deliver computers to 500 thousand students.
- ✓ In certain libraries, students can access free both internet and computers.
- ✓ Ankara Municipality provided free internet access to certain villages.
- ✓ İstanbul, Adana, Turgutlu Municipalities have created donation campaigns for students who need computers.
- ✓ Higher Education Institution(YOK) defined free internet (6 GB) for students' phones under the name of "distance education support quota".
- ✓ And many...

Turkey is a country with a young population. According to the 2020 data of the Ministry of National Education; 18 million students attend pre-school, primary and secondary education levels. Education should be the subject of one of Turkey's most important elements. The duty of the country is to provide a good education to this young population. Steps are being taken to address online training deficiencies and time is needed for the system to settle properly.

Last, but not the least, gamification methods should be provided more to the educational ecosystem in order to concentrate the students in their topic more successfully (Akkartal, Barooti, & Akkartal, 2019).

VI. Conclusion

While technology is in such an important position in people's lives, digitalization in education was actually an anticipated situation. Many schools already had studies on online education. But let's face it, with COVID-19, education has suddenly changed to "mandatory." As people grapple with a pandemic like COVID-19, online education has become a problem. Because people don't like sudden change. In particular, face-to-face training was a system that had been well established for years. If the online education system had gradually entered the lives of students before COVID-19, the adaptation process would have been just as easy.

On the bright side of digital education, it has made the transition to an education system suitable for the age of the 21st century due to COVID-19. The traditional method is now shelved. It is predicted that online education will continue in schools even after COVID-19. After the pandemic is over, the prescribed training method is to continue with the appropriate courses on online platforms. Practical lessons are expected to continue with face-to-face training. In this case, online education is the comfort of the age of technology and this system will continue to be developed and used.

The disadvantage of online education was that there was no adaptation process. With the compulsory change of education, deficiencies or problems in the system emerged. During the process, problems were tried to be solved superficially. Although it continues in some way now, it may have serious consequences in the future if the problems are not deeply addressed.

"When you can't change the direction of the wind- adjust your sails" H. Jackson Brown

References

- Akkartal, G. R., Barooti, A. H., & Akkartal, E. (2019). Gamification Methods for Teaching Logistics and Supply Chain Management. *Eurasian Business and Economic Journal*, 17(5), 53-71.
- European Commission. (2020). *Erasmus 2018 in numbers*.
- Karadağ, P. E., & Yücel, P. D. (2020). "Türkiye'nin uzaktan eğitim sürecinde memnuniyet düşük". *Habertürk. Köy Çocuklarına İnternet Ulaştı*. (2020). Retrieved from Anadolu Gazete Web Site: <https://www.anadolugazete.com.tr/ankara/koy-cocuklarina-internet-ulasti-91098h.htm>
- Lokanath, D., Gupta, D., & Shree, D. (2020). *Online Teaching-Learning in Higher Education during Lockdown Period of COVID-19 Pandemic*. Elsevier.
- Pisani-Jacques, K. (2020). *A Crisis for a System in Crisis: Forecasting From the Short and Long Term Impacts of COVID-19 on the Child Welfare System*. Special Issue Article.
- Ross, J. (2020). *Economic ramifications of the COVID-19 pandemic for higher education: a circuit breaker in Australian universities' business model?* Higher Education Research and Development.
- Schleicher, A. (2020). *A Framework to Guide an Education Response to the COVID-19 Pandemic of 2020*. OECD.
- Unicef/ILO Joint Publication . (2020). *COVID-19 and Child Labour: A time of crisis, a time to act*. OECD.
- Unicef/ILO Joint Publication. (2020). *Adverse Consequences Of School Closures*. Unicef.
- Ücretsiz tablet başvuru: MEB uzaktan eğitim için 500 bin tablet başvuru nasıl yapılır?* (2020, 10 15). Retrieved from Haber7 Web Site: <https://www.haber7.com/guncel/haber/3023016-uccretsiz-tablet-basvuru-meb-uzaktan-egitim-icin-500-bin-tablet-basvuru-nasil-yapilir>
- Worldometers. (2020). *COVID-19 Coronavirus Pandemic*.

LA DELINQUANCE JUVENILE DANS LA VILLE DE BUKAVU : ANALYSE DES CAUSES ET MECANISMES DE PREVENTION

JUVENILE DELINQUENCY IN THE CITY OF BUKAVU: ANALYSIS OF CAUSES AND PREVENTION MECHANISMS

Valéry Iragi Ntwali Nantondo *

RESUME

Cet article démontre que la délinquance juvénile est une réalité dans la Ville de Bukavu et son ampleur ne fait que s'augmenter du jour au lendemain au regard des difficultés dans la mise en œuvre de la gratuité de l'enseignement de base, l'extrême pauvreté des familles dans certains quartiers de la Ville de Bukavu et l'absence au sein de l'État congolais d'une véritable politique de prévention et de lutte contre la délinquance juvénile en République Démocratique du Congo. Il est aussi vrai que ce phénomène se trouve favorisé davantage par les problèmes structurels au sein de la société congolaise qui n'accorde pas assez d'importances à l'enfant congolais. Ce qui fait que ces enfants congolais issus des familles très pauvres, des milieux défavorisés et qui sont non scolarisés, mal nourris et mal éduqués cherchent des solutions dans la délinquance pour trouver des réponses que cette société et sa structuration n'arrivent pas à leur accorder. Au regard de ce constat, cet article montre qu'à travers le traitement individuel, structurel et situationnel, l'État congolais peut lutter efficacement contre cette forme de délinquance.

Mots clés : délinquance juvénile, Causes, mécanismes, prévention, ville de Bukavu

ABSTRACT

This article demonstrates that juvenile delinquency is a reality in the city of Bukavu and its scale has only increased overnight in view of the difficulties in implementing free basic education, the extreme poverty of families in certain districts of the city of Bukavu and the absence within the Congolese state of a real policy for preventing and combating juvenile delinquency in the DRC. It is also true that this phenomenon is further encouraged by structural problems within Congolese society, which does not attach enough importance to the Congolese child. As a result, Congolese children from very poor families, from underprivileged backgrounds and who are unschooled, malnourished and poorly educated, are looking for solutions to delinquency in order to find answers that this society and its structure are unable to provide. In light of this observation, this article shows that through individual, structural and situational treatment, the Congolese state can effectively fight against this form of delinquency.

Key words: juvenile delinquency, causes, mechanisms, prevention, city of Bukavu

INTRODUCTION

Il est important de noter d'entrée de jeu que la « délinquance juvénile est l'ensemble des infractions, les meurtres, les dégradations, le racket, les coups et blessures volontaires ou non, commis par des mineurs »¹. C'est donc en raison de cela que Rubin affirmait que « la délinquance juvénile est ce que la loi dit qu'elle

* Valéry Iragi Ntwali Nantondo est doctorant en Sciences politiques à l'Université Paris-Est Créteil. Avocat au Barreau du Sud-Kivu, enseignant-Chercheur d'université en droit et science politique et Spécialiste des droits de l'homme (CERDHO-UCB) et de droit Public. Il Possède un diplôme d'étude supérieure spécialisée en droits de l'homme (DESS/Université catholique de Bukavu), une Licence en droit public (Bac+5/UCB) et un double Master en relations internationales et études du développement Europe-Afrique (Université de Szeged/Hongrie et Université d'Alexandrie/Egypte).

¹ OMS, « La délinquance juvénile », document pdf, p. 3, disponible en ligne sur <https://d1n7iqsz6ob2ad.cloudfront.net/document/pdf/53847d7524930.pdf>. Consulté le 02/11/2020.

est »². Il s'agit d'une formule lapidaire mais qui a un sens. C'est ainsi que pour la législation de certains États européens par exemple, « un mineur n'est considéré comme délinquant que s'il contrevient à l'une des dispositions du Code pénal applicables à l'ensemble des justiciables, mais dans d'autres États, notamment en Amérique du Nord, le champ des comportements susceptibles de conduire un mineur devant le tribunal est souvent beaucoup plus vaste : faire l'école buissonnière, désobéir avec opiniâtreté à ses parents, user de boissons alcooliques, fumer des cigarettes en public etc.. y sont considérés comme autant de délits juvéniles »³. Force est donc de constater que « les lois d'un État, même si elles tendent à s'inspirer de certaines données psychologiques, sociologiques, économiques etc..., ne sauraient, de par leur nature même, tenir compte de ces données avec toutes les nuances individuelles que les psychologues, sociologues, anthropologues, estimerait opportunes »⁴.

Les lois pénales des États se limitent donc à saisir le comportement répréhensible du mineur, sans pour autant accorder assez d'importance aux causes qui ont favorisé ce comportement ou ce délit du mineur. C'est vrai que de manière générale, le législateur met en place une législation dans différents secteurs de la vie nationale et familiale, mais l'échec dans leur mise en œuvre, participe aux différentes causes et facteurs de la délinquance juvénile. Cela se comprend aisément quand on s'en tient à la réalité selon laquelle, « les mineurs ancrés dans la délinquance sont en effet surtout des jeunes issus des quartiers populaires situés à la périphérie des villes, socialement et économiquement précaires. L'échec scolaire, la fragilité des relations avec les parents ou encore la fréquentation d'autres jeunes délinquants comptent au nombre des facteurs de vulnérabilité »⁵. Cette situation semble être également la réalité en RDC où, dans certaines villes, « la montée de la délinquance juvénile constitue un vif sujet d'inquiétude au quotidien. Les formes les plus courantes de cette délinquance sont connues sous les appellations « kuluna » notamment à Kinshasa, Mayi bobo à Bukavu etc... Ils sont parfois armés de machettes, burins, canifs et autres objets dangereux. Ces jeunes gens commettent des actes de vandalisme et sont à la base des vols avec violence dans ces différentes agglomérations de la RDC »⁶. Plusieurs causes expliquent de manière approfondie cette délinquance juvénile dans la ville de Bukavu et en RDC de manière générale. Certaines sont d'ordre socioéconomique, d'autres sont d'ordre psychologique, avec une inter connexion entre ces différentes causes précitées et la faiblesse de l'État congolais. C'est ainsi, qu'à travers une perspective sociologique et psychologique soutenue par l'observation participante, la documentation sur le sujet et l'entretien qualitatif avec quelques enfants de la rue et quelques parents, cet article explique les différentes causes de la délinquance juvénile dans la ville de Bukavu et propose des mécanismes de prévention, s'appuyant sur différentes théories et variables explicatives développées par différents auteurs sociologues, criminologues et psychologues.

I. LES VARIABLES EXPLICATIVES DE LA DELINQUANCE JUVENILE DANS LA VILLE DE BUKAVU

Assindie Mungal, André Normandeau et Marcel Kabundi s'accordent, dans le fond, sur « le diagnostic des sociétés où plus de la moitié de la population est jeune c'est-à-dire de 13 ans à 25 ans, la transition massive du genre de vie traditionnel rural vers la vie urbaine rend caduques les règles élémentaires de solidarité (familiales, tribales, de voisinage, de pairs, etc.) »⁷. Le ciment même des liens sociaux se dissout. Les instances de socialisation famille, clan, école, paroisse, mouvements de jeunesse, milieux de travail et d'apprentissage, etc. déclarent forfait⁸. L'ampleur du phénomène de déviance et de l'inadaptation est telle qu'on s'interroge si les concepts ont encore bien la même signification dans ce contexte bien particulier⁹. Pour le cas de la RDC, il faut ajouter aux éléments précités, le phénomène de l'exode rural qui s'est accentué en RDC, faisant de toutes

² L. BOVET, « Les aspects psychiatriques de la délinquance juvénile », in *Bulletin de l'OMS*, Vol. 3, 1950, pp. 63-162.

³ OMS, *op.cit.*, p. 63.

⁴ *Ibid.*

⁵ MINISTERE FRANÇAIS DE LA JUSTICE, « La délinquance des mineurs », in *Justice des enfants et des adolescents : quel projet pour notre société ?*, p. 2, http://www.justice.gouv.fr/publication/o45_resume_2.pdf. Consulté le 02/11/2020.

⁶ N. LUPITSHI, « Délinquance juvénile dans les centres urbains de la RDC : causes et pistes de solution », Entretien avec J. NKASHAMA sur Radio Okapi, 08/08/2020, <https://www.radiookapi.net/regions/national/2013/04/15/delinquance-juvenile-dans-les-centres-urbains-de-la-rdc-pistes-de-solution>. Consulté le 09/11/2020.

⁷ A. MUNGAL et al, « L'enfance, l'éducation et la déviance en Afrique », Actes de colloque international de Kinshasa, Cahiers de Recherches criminologiques, n° 10, Vol. 12, 1988, p. 12.

⁸ *Ibid.*

⁹ A. MUNGAL et al, *op.cit.*, p. 12.

les agglomérations urbaines les lieux de refuge pour les populations en provenance des milieux ruraux touchés continuellement par les conflits armés¹⁰. La Ville de Bukavu a connu un exode rural déjà juste après l'indépendance en 1960¹¹, avant que cet exode ne s'amplifie après la guerre dite de libération de 1996-1997 et celle de 1998 menée par le RCD-Goma¹². Les statistiques disponibles à la Mairie de Bukavu montrent que la population de la ville de Bukavu est en croissance. Elle est passée de 133.086 habitants en 1971, à 250.359 habitants en 1980, puis à 459.070 habitants en 2004. Elle est estimée à 622.477 habitants en 2009 par la même source¹³. Comparativement à la population de 2000 qui était de 331.779 habitants, le taux de croissance de la population peut être estimé à 87,7% en 10 ans. Sans ignorer la place de la natalité, une explication à cette situation est l'exode rural à cause des guerres et de l'insécurité qui règnent dans les milieux ruraux de la province du Sud-Kivu¹⁴.

Notons en plus, que malgré le retour à l'ordre constitutionnel à travers la réunification du pays et l'organisation des élections de 2006, 2011 et 2018, les territoires périphériques de la Ville de Bukavu se vident du jour au jour de leur population qui fuit les conflits armés interminables dans les territoires précités. Il sied alors de préciser que l'organisation structurelle de la société congolaise accorde moins d'importance aux enfants de moins de 18 ans (A) ce qui crée une frustration au sein de cette jeunesse. La pauvreté au sein des familles joue également un grand rôle dans l'accroissement de la délinquance juvénile dans la ville de Bukavu (B). Enfin, dans une certaine mesure les facteurs psychologiques participent aussi au développement de la délinquance juvénile dans cette Ville de Bukavu (C).

A. L'organisation structurelle de la société congolaise en déphasage avec les besoins des enfants de moins de 18 ans

Dans un de ses ouvrages, Michel Born affirme que « pour un grand nombre de jeunes, la délinquance s'explique largement par les avatars de la socialisation et le développement adolescentaire qui facilitent le passage à l'acte »¹⁵. Isabelle Ravier quant à elle, pense qu'il « existe une série d'éléments intervenant ensemble et que l'entrée en délinquance s'inscrit en réalité dans une trajectoire regroupant plusieurs caractéristiques différentes, telles que les conditions socio-économiques des familles, la scolarité des jeunes, etc »¹⁶. Le grand problème qui se pose pour la société congolaise reste l'encadrement des enfants et des jeunes de moins de 18 ans. Ce problème réside plus dans l'échec de la gratuite de l'enseignement de base¹⁷. L'État congolais malgré les

¹⁰ S. CHAMAA et N. AHOBANGEZE, « Evolution et structure de la population de Bukavu », Cahiers d'outre-mer. N° 133 -34e année, Janvier-mars 1981. pp. 43-56, https://www.persee.fr/doc/AsPDF/caoum_0373-5834_1981_num_34_133_2969.pdf. Consulté le 09/11/2020.

¹¹ *Ibid.*

¹² S. VWIMA NGEZIRABONA, *Le rôle du commerce frontalier des produits alimentaires avec le Rwanda dans l'approvisionnement des ménages de la Ville de Bukavu*, Thèse de doctorat en sciences agronomiques et ingénierie biologique, Université de Liège, 2014, p. 32, <https://orbi.uliege.be/bitstream/2268/165882/1/th%C3%A8se%20de%20stany%20pdf.pdf>. Consulté le 08/11/2020.

¹³ S. VWIMA NGEZIRABONA, *op.cit.*, p. 32.

¹⁴ A. BISOKA NYENYEZI et A. ANSOMS, « Accaparement des terres dans la Ville de Bukavu(RDC) : déconstruire le dogme de la sécurisation foncière par l'enregistrement », in *Conjonctures Congolaises*, 2014, pp. 218-238, <https://www.eca-creac.eu/sites/default/files/pdf/2014-10-nyenyezi-ansoms.pdf>. Consulté le 08/11/2020. Voir aussi J. BATTERY et Th. VIRCOULON, « La province du Sud-Kivu : un champ de bataille multidimensionnel méconnu », in *Notes de l'IFRI*, Centre Afrique Subsaharienne, février 2019, pp. 1-30, https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/battery_vircoulon_sud-kivu_2019.pdf. Consulté le 08/11/2020.

¹⁵ M. BORN, *Pour qu'ils s'en sortent! Comment intervenir efficacement auprès de jeunes délinquants*, Bruxelles, De Boeck, 2011, p. 32, cité par M. SCHOONHEYT, *La problématique de la délinquance des mineurs. Les facteurs influençant ce phénomène et les solutions apportées par la loi*, Mémoire de Master en Droit, UCL, 2015-2016, p. 9. https://dial.uclouvain.be/memoire/ucl/fr/object/thesis%3A3615/datastream/PDF_01/view. Consulté le 09/11/2020.

¹⁶ Isabelle Ravier, citée par M. SCHOONHEYT, *Idem*, p. 10.

¹⁷ D'après l'article 43 de la Constitution actuelle de la République Démocratique du Congo (RDC), l'enseignement primaire est obligatoire et gratuit dans les établissements publics. S'appuyant sur cette disposition constitutionnelle, la nouvelle loi portant organisation et fonctionnement de l'enseignement insiste également sur la nécessité de la gratuité de l'enseignement primaire. Avant l'adoption de cette loi par le Parlement en 2011, le Gouvernement a instauré, dès le début de l'année scolaire 2010-2011, la gratuité dans les trois premières classes du primaire, projetant son extension aux classes de 4ème, 5ème et 6ème années au cours de l'année scolaire 2011-2012. Cela a été la réalité de cette gratuité de l'enseignement pendant le règne de Kabila. Le président actuel plus pragmatique dans

discours de bonnes intentions lancés par le président Kabila et ensuite par le président actuel Félix Tshisekedi sur la gratuite de l'enseignement primaire, cette gratuite est loin d'être effective. Non seulement elle se trouve confrontée au problème réel de planification, mais aussi et surtout à l'absence des moyens financiers au niveau de l'État¹⁸. Dans le fait, elle s'apparente comme nourrissant la confiance des électeurs dans les discours de campagnes électorales pour les politiques congolais que d'une mise en œuvre d'une véritable politique de l'éducation en faisant l'application des dispositions constitutionnelles et légales y relatives¹⁹. Les enfants congolais ne sont pas donc visiblement la priorité de l'État congolais²⁰. Se trouvant alors rejetés par une société qui leur donne moins d'importance, ces enfants sont nombreux à se constituer en groupe de gangs, enfants de la rue etc... pour trouver des solutions là où, la société ne leur accorde pas d'attention.

Il faut aussi préciser au-delà de l'aspect précité que pour le cas de la Ville de Bukavu et bien d'autres villes en République démocratique du Congo, les milieux récréatifs, les stades et autres lieux pouvant permettre aux enfants de se mouvoir ont été spoliés, vendus à des privés, d'autres attribués à des réfugiés rwandais en violation des lois de la République, et le peu qui reste, ne connaît aucun entretien de la part du pouvoir public²¹. À l'absence des lieux récréatifs, éducatifs et de loisir au côté d'une gratuité de l'enseignement inefficace, plusieurs enfants de la ville de Bukavu passent leur temps de jeu dans l'alcoolisme, les séries télévisées²², la drogue etc... Nous sommes donc en face d'une société qui accorde moins d'importance aux enfants et à leur avenir et ces derniers recourent à la délinquance juvénile pour trouver des solutions que la société les prive par son organisation sociale et structurelle²³.

B. Les conditions socioéconomiques difficiles des familles alimentent la délinquance juvénile dans la ville de Bukavu

En 1971, Jean-Claude Chamboredon faisait déjà une étude qui démontrait que « la délinquance juvénile était plus présente chez les jeunes venant des classes populaires que chez les jeunes appartenant aux classes moyennes et supérieures. De cette étude ressortaient des constatations plus précises : parmi les jeunes provenant de milieux défavorisés le nombre de garçons délinquants était plus élevé, l'entrée en délinquance commençait plus tôt et souvent en bande, il y avait plus de récidivistes, les infractions consistaient le plus souvent en des vols, et enfin, la délinquance s'étalait sur une plus longue période »²⁴. Les lignes qui suivent vont éclairer cet état de choses également dans la Ville de Bukavu où, la même réalité se fait observée.

son discours de campagne va élargir cette gratuite sans limitation des classes au niveau primaire mais la réalité est que l'effectivité pose toujours problème. Outre le fait que cette gratuite n'a pas été accompagné d'une véritable politique d'enseignement pouvant permettre de répondre aux besoins des enfants. Cela a fait que les classes de 40 élèves se sont retrouvées avec plus de 80 élèves, ce qui a empiéter également la qualité de l'enseignement dans ces écoles dites publiques. Qu'à cela ne tienne, cette gratuité se trouve aujourd'hui battue en brèche par les grèves des enseignants qui ne sont pas payés par l'Etat congolais. Conséquence, les éléments retournent à la maison et dans la rue.

¹⁸ G. MOKONZI BAMBANOTA, *De l'école de la médiocrité à l'école de l'excellence au Congo-Kinshasa*, Ed. L'harmattan, Paris, 2009, p. 18.

¹⁹ G. MOKONZI BAMBANOTA, « Gratuité et qualité de l'enseignement primaire en République démocratique du Congo », in <https://www.researchgate.net/publication/268149328>. Consulté le 10/11/2020.

²⁰ Pour comprendre l'échec de l'Etat congolais dans mise en place de la gratuite de l'enseignement et le paiement de la prime par les parents, lire à ce sujet A. NYALUMA MULAGANO, « La prise en charge de l'enseignement de base par les parents en RDC : les recours possibles », in <https://www.hamann-legal.de/upload/9Arnold.pdf>. Consulté le 11/12/2020.

²¹ Pour s'en convaincre, il suffit d'aller en Commune d'Ibanda, et trouver que le terrain de Ndendere qui servait d'un lieu de sport et de loisir pour les jeunes a été donné au HCR pour héberger les réfugiés hutus-Rwandais. Le terrain du SNCC a été vendu à moitié et se trouve totalement en état de délabrement avancé. Le terrain de Funu, de Nyakavogo, Panzi et bien d'autres, ne connaissent aucun entretien de la part du pouvoir public aussi bien provincial que national. En réalité les enfants et les jeunes de moins de 18 ans se trouvent abandonnés à leur triste sort. Non seulement au niveau de l'éducation scolaire, mais aussi, au niveau de l'éducation physique et mentale.

²² Pour comprendre l'influence des séries et films sur la délinquance juvénile, voir S. TISSERON, *Enfants sous influence : les écrans rendent-ils les jeunes violents ?*, Paris, Armand Colin, 2002, p. 17.

²³ N. LUPITSHI, *op.cit.*, p. 2.

²⁴ J.-C. CHAMBOREDON, « La délinquance juvénile, essai de construction d'objet », *Rev. fr. de sociologie*, 1971, 12-3, p. 339.

Les problèmes socio-économiques de bon nombre de familles peuvent être vécus comme une exclusion de la société « normale » et constituer dès lors un contexte propice à l'émergence de la délinquance des jeunes²⁵. En 2000, Mucchielli montrait déjà à travers ses recherches que « le fait d'habiter dans des quartiers défavorisés peut participer à la construction d'une image négative dans le chef des parents car ils ne croient plus en eux ni en leurs capacités éducatives »²⁶.

Nous pouvons ainsi imaginer qu'une sorte de cercle vicieux risque de se mettre en place : face à des parents n'ayant plus confiance en eux, il y a de fortes chances que les enfants adoptent des mauvais comportements, ce qui peut entraîner une perte de confiance encore plus grande des parents en leurs capacités éducatives²⁷. L'engrenage est dès lors lancé et les problèmes deviennent difficiles à contrôler et à gérer pour ces familles²⁸. Précisons qu'en 2008, Serge Paugam démontrait que « le chômage peut également provoquer chez les adultes un sentiment profond de disqualification sociale pouvant générer des comportements dépressifs ou de révolte à l'égard de la société »²⁹. Ce genre d'atmosphère au sein d'une famille peut rapidement devenir néfaste pour les enfants et les conduire à céder plus facilement à des envies délictueuses en réponse à une société qui leur paraît injuste.

Dans ces familles vivant dans une situation socio-économique défavorable, les enfants se rendent rapidement compte du regard que les autres portent sur eux en raison de leurs différences. Il paraît bien compliqué pour des parents avec des soucis financiers de pouvoir habiller leurs enfants comme les plus riches, ou de leur acheter le dernier téléphone à la pointe de la technologie. Face à une société dans laquelle les modèles de consommation s'adressent de plus en plus à la jeunesse³⁰, ceci peut avoir pour conséquence de pousser ces jeunes défavorisés à entrer en délinquance en commettant par exemple des vols, afin d'avoir eux aussi le tout dernier « smartphone » ou le tout dernier vêtement de marque à la mode.

Cela étant, à l'heure actuelle et depuis déjà de nombreuses années, il est prouvé comme nous l'avons d'ailleurs indiqué « que dans les villes entourées de banlieues, les jeunes ancrés dans un parcours délinquant proviennent généralement des quartiers d'habitat social »³¹. En plus d'habiter dans des quartiers défavorisés, ces jeunes viennent souvent des familles nombreuses les « moins armées scolairement et ayant une situation économique précaire »³². Les subdivisions de villes congolaises obéissent à cette situation, celles-ci, étant subdivisées en différentes communes et des communes en différents quartiers parfois très pauvres.

Disons que certains quartiers des communes au sein des villes congolaises regorgent des familles nombreuses, très pauvres économiquement et sont pourvoyeurs des délinquants pour les autres quartiers qui seraient prétendument riches. Pour le cas de la Ville de Bukavu, nos entretiens révèlent par exemple que les mineurs délinquants actifs dans la commune d'Ibanda principalement le long de l'avenue Emery Patrice Lumumba, n'y sont pas natifs. Plusieurs d'entre eux, proviennent d'autres quartiers des autres communes et d'autres de la même commune d'Ibanda mais dont le niveau de vie ne serait pas comparable à celui des habitants de l'avenue Emery Patrice Lumumba, tels que Nyamugo, Morteya, camp-zaïre, cimpunda, essence, karhale, Panzi, Bagira etc³³...

Il faut dire que ces enfants sont dans la plupart de cas à la recherche de meilleures conditions de vie selon leur entendement, mais la situation dans laquelle ils se trouvent est loin d'être également meilleure que cela. Ils dorment par terre sur la rue de l'avenue Emery Patrice Lumumba, et parfois, ils passent leur nuit à la porte des boîtes de nuit de cette rue dans le quartier Ndendere et principalement à Labotte et à Nyawera.

Il n'est pas vrai d'affirmer que les avenues où il y'a des familles avec un niveau de vie élevé n'ont pas des mineurs délinquants dans la Ville de Bukavu. Une famille rencontrée lors de notre terrain sur avenue Emery Patrice Lumumba nous a affirmé qu'au sein de cette avenue il y'a également des mineurs délinquants qui

²⁵ L. MUCCHIELLI, *Sociologie de la délinquance*, Paris, Armand Colin, 2014, p. 81.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ M. SCHOONHEYT, *op.cit.*, p. 19.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ S. PAUGAM cité par M. SCHOONHEYT, *Ibid.*

³⁰ L. MUCCHIELLI, *L'invention de la violence : des peurs, des chiffres, des faits*, Paris, Fayard, 2011, p. 61.

³¹ L. MUCCHIELLI, « L'évolution de la délinquance des mineurs : données statistiques et interprétation générale », *Agora débats/jeunesses* 2010/3 (N°56), p. 96.

³² L. MUCCHIELLI, *L'invention de la violence: des peurs, des chiffres, des faits, op.cit.*, p. 60.

³³ Notre entretien avec quelques enfants communément appelés enfants de la rue actifs sur avenue Emery Patrice Lumumba en date du 10 novembre 2020.

commettent des manquements, mais souvent c'est au sein de leurs familles, et les familles préfèrent gérer la situation à l'interne. Ces enfants recourent moins à la rue, car ils vivent dans les meilleures conditions chez eux, mais ils ont un amour exagéré de l'argent pour pouvoir fréquenter les boîtes de nuit et s'adonner à l'alcoolisme, contrairement aux enfants de la rue qui volent d'abord pour se nourrir, se vêtir, en gros ils se prennent seuls en charge n'ayant ni le soutien de leurs parents, encore moins celui de l'État congolais³⁴.

C. La fratrie et les facteurs psychologiques participent aussi au développement de la délinquance juvénile dans cette Ville de Bukavu

En 1997, Rowe et Farrington, après avoir étudié « le rôle des fratries en interaction avec celui des parents au sein du système familial, établissaient de manière certaine que la fratrie peut jouer un rôle important dans l'entrée en délinquance des mineurs »³⁵. Les résultats des recherches menées par ces deux psychologues ont démontré plusieurs choses³⁶ :

- Premièrement, plus il y a de délinquants au sein d'une même famille, aussi bien parmi la fratrie que chez les parents, plus les mineurs appartenant à cette famille risquent d'être des délinquants ;
- Deuxièmement, l'influence de la fratrie sur les plus jeunes d'entre eux varie en fonction de sa taille ;
- Troisièmement, les fratries délinquantes participent en grande partie à la délinquance dans des zones géographiques données.

La fratrie et les relations parents-enfants jouent un grand rôle dans le développement de l'attitude comportementale du mineur. Cela a été d'ailleurs révélé lors de notre descente sur terrain dans le marché de Kadutu et ses alentours où, certains enfants de la rue que nous y avons rencontré, certains parmi eux nous ont affirmé clairement que leurs grands frères étaient aussi enfants de la rue ou leur petit frère. Mais ce qui est surprenant, est que même étant de même famille, ces enfants ne s'orientent pas dans la même zone géographique pour exercer leur délinquance. Ils se rencontrent presque pas avec leurs frères tous ayant quitté leurs maisons pour raison de famine et l'instabilité de leurs parents³⁷.

Au niveau des relations que les enfants entretiennent avec leurs parents, il a été démontré par plusieurs études que les variables présentant le plus d'influence sur la manifestation de comportements délinquants sont le manque de communication, l'assimilation affective et la dimension d'affection³⁸. Il faut alors noter que par l'absence d'affection, un enfant peut se sentir rejeté, voire mal aimé, et cela risque également d'entraîner une certaine agressivité dans son comportement face aux autres³⁹. Ceci étant, un enfant de la rue rencontré au marché de Kadutu, nous a affirmé, que son père les avait abandonné lui et sa maman, après avoir refusé d'être l'auteur de la grossesse dont était issu cet enfant⁴⁰. Les conditions difficiles dans lesquelles vit la mère abandonnée, ne lui ont pas permis de répondre aux besoins de son enfant. D'autres enfants nous ont révélé carrément que leurs pères étaient partis en voyage pour aller chercher l'argent et ne sont plus revenus plus de dix ans après. Les conditions de vie très compliquées, les ont alors poussés à aller dans la rue pour chercher de quoi manger au quotidien. Force est de préciser que face à ces causes de la délinquance juvénile, l'État congolais ne parvient pas jusqu'à maintenant à y apporter des réponses efficaces⁴¹. Il sied alors à travers le point qui suit, d'envisager quelques pistes de solution possible.

³⁴ Entretien avec Monsieur Bugula Evariste chef de famille habitant sur avenue Emery Patrice Lumumba en date du 10 novembre 2020.

³⁵ D. ROWE et D. FARRINGTON cités par M. SCHOONHEYT, *op.cit.*, p. 15.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Notre entretien avec les enfants de la rue actifs au Marché de Kadutu en date du 11/10/2020.

³⁸ L. MUCCHIELLI, « Monoparentalité, divorce et délinquance juvénile : une liaison empiriquement contestable », *Déviance et société* 2001/2 (Vol. 25), p. 214.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Lors de notre entretien avec cet enfant, celui-ci, nous a affirmé qu'il est dans la rue parce qu'il a été refusé et abandonné par son père (Il s'agit de l'enfant Bienvenu trouvé sur avenue Emery Patrice Lumumba en date du 07/11/2020).

⁴¹ Rappelons d'ailleurs qu'il y'a moins d'un mois que l'Etat congolais a transféré un groupe de Kulunas de Kinshasa vers une autre province (à Kaniama Kasese en province du Haut Lomami) pour faire le service national. Il s'agit d'une solution

II. MECANISMES DE PREVENTION ET DE LUTTE CONTRE LA DELINQUANCE JUVENILE DANS LA VILLE DE BUKAVU

Pour prévenir la délinquance juvénile en RDC et dans la Ville de Bukavu en particulier plusieurs mécanismes peuvent être proposés. Mais il nous semble que trois seulement soient pratiques outre la réponse juridique qui du reste est presque inadaptée aux contours criminologiques, socioéconomiques et psychologiques qui alimentent la délinquance juvénile en RDC et dans la Ville de Bukavu. Il faut en premier un traitement individuel des délinquants, c'est-à-dire une analyse psychologique de ces délinquants (A). En suite une activation du traitement structurel c'est-à-dire à travers une approche sociologique parvenir à soigner la société (B) et enfin, développer une prévention situationnelle (C).

A. Le traitement individuel : activation de l'approche psychologique

Ce traitement doit consister à la mise en place d'une démarche d'écoute psychologique à travers laquelle, un assistant psychosocial doit approcher ces délinquants, en le saluant, le mettre en confiance, utiliser la langue maîtrisée par le délinquant, lui rassurer une confidentialité etc⁴²... Ce qui va sûrement permettre aux délinquants pris individuellement à s'exprimer sur les problèmes de la société dans laquelle il vit, les raisons de sa délinquance et les solutions qu'il voudrait avoir de l'Etat et de sa famille. Ce n'est qu'à travers cette démarche qu'une approche psychoéducation peut être activée pour la rééducation et la resocialisation du délinquant, en adaptant cette rééducation aux besoins du délinquant pour répondre efficacement à ses problèmes⁴³.

Disons que l'accompagnement psychologique des jeunes délinquants de la rue est très complexe à cause des plusieurs troubles de comportement qu'on observe tels que la dépendance à la drogue, alcool, l'hypersexualité. Parmi les troubles les plus fréquemment répertoriés, c'est l'abus de substance combiné au trouble du déficit de l'attention (TDA) ou à un autre trouble de nature comportementale (p. ex., trouble oppositionnel, trouble des conduites) qui serait la comorbidité la plus commune⁴⁴. Dans une étude effectuée en Oregon, aux États-Unis, il a été observé que, parmi un échantillon de jeunes délinquants, ce sont les membres de gangs de rue qui présentaient le plus de symptômes de santé mentale. Ainsi, ils auraient tendance à rapporter plus de tentatives de suicide, de désirs homicides, d'hallucinations, d'idées bizarres et délirantes, de pertes de contact avec la réalité et de symptômes anxieux⁴⁵.

Le traitement psychologique permet donc de comprendre le mobile de la délinquance du délinquant, de savoir si sa délinquance n'a pas produit des troubles psychologiques dans le comportement du délinquant, dans un objectif de lui apporter une solution adaptée à sa situation. L'agissement de l'Etat congolais dans la lutte contre la délinquance urbaine principalement à Kinshasa est loin d'obéir aux exigences précitées. Comme nous l'avons indiqué précédemment, le gouvernement provincial de Kinshasa a remis aux mains du service national près de 929 kulunas présumés auteurs de l'insécurité dans la capitale pour leur transfert à Kanyama Kasese dans la province du Haut-Lomami, 300 d'entre eux ont été déjà transférés. Disons qu'avant leur transfert, « aucune formation, aucun dialogue, aucune réinsertion mentale n'a été organisée par le gouvernement en leur faveur au point que la population de Kanyama Kasese, les élus et même le gouverneur affichent leur désaccord sur cette façon de faire du gouvernement congolais »⁴⁶. Ils estiment que ces Kulunas vont plus constitués un

inadaptée car l'Etat a oublié de s'attaquer aux vraies causes de cette délinquance en s'attaquant plutôt aux conséquences. Il y'aura encore et encore d'autre Kuluna et ces centres de formation militaire risquent d'être remplis sans que le problème ne soit réglé.

⁴²CPI, « Cycle de réhabilitation psychologique d'un enfant associé dans les forces et groupes armés », document pdf, disponible sur https://www.icc-cpi.int/RelatedRecords/CR2016_08526.PDF. Consulté le 09/2020.

⁴³ L. BIENVENUE, « La rééducation totale des délinquants à Boscoville (1941-1970). Un tournant dans l'histoire des régulations sociales au Québec », in *Recherches sociographiques*, L, 3, 2009, pp. 507-536, <https://core.ac.uk/download/pdf/59332325.pdf>. Consulté le 09/11/2020.

⁴⁴ Abram, K et al, « Comorbid psychiatric disorders in youth in juvenile detention », *Archives of General Psychiatry*, 60, 2003, pp.1098-110.

⁴⁵ CORCORAN K et al, « The impact of gang membership on mental health symptoms, behavior problems and antisocial criminality incarcerated young men », *Journal of Gang Research*, 12, 2005, pp. 25-35.

⁴⁶ E. ODIA et M. MOLO, « Transfert des kulunas à Kanyama Kasese : ça nous inquiète mais les dispositions seront prises pour parer à toute éventualité (Min. Prov. Intérieur du Lualaba) », article de presse disponible sur

danger pour la population que la réalisation d'un prétendu service national. Cette façon de faire du gouvernement congolais ne résout pas les problèmes de la délinquance juvénile et urbaine mais délocalise juste ces délinquants sans s'attaquer aux véritables causes. Contrairement à cette démarche du gouvernement central de la RDC, le traitement individuel pourrait par contre faciliter la rééducation de ces délinquants en vue de leur resocialisation, avant de les envoyer à Kanyama Kasese. Précisons qu'au Sud-Kivu, aucune politique ni stratégie n'a été jusque-là adoptée par le gouvernement provincial pour prévenir, encore moins lutter contre la délinquance juvénile. Au côté du traitement individuel ou psychologique se trouve le traitement structurel.

B. Le traitement structurel ou l'activation de l'approche sociologique

Le traitement structurel dans la prévention de la délinquance juvénile se base sur un objectif de soigner la société. Si donc la naissance des bandes de gangs est liée à la désorganisation de la société, il faut réorganiser cette société pour répondre aux besoins des enfants et de la communauté⁴⁷. Pour le cas de la République démocratique du Congo et la Ville de Bukavu en particulier, il faudra en premier résoudre le problème de l'accès gratuit à l'enseignement de base. En outre, il faut la création des centres récréatifs et de formation professionnelles, artisanales et autres pour encadrer les enfants qui n'ont pas les moyens d'aller plus loin dans les études. Il faut donc mettre l'enfant congolais au centre des politiques du développement. Construire des centres sportifs et réhabiliter ceux qui sont en mauvais état pour donner à cette jeunesse bukavienne des endroits pour le sport et loisirs ce qui limitera le contact des enfants aux films de séries et autres qui du reste sont un des facteurs explicatifs de la délinquance juvénile.

L'État congolais doit également créer des emplois, bien payer ses agents et apporter un soutien au secteur privé pour améliorer les conditions socioéconomiques de la population. Nous devons d'ailleurs noter avec raison qu'une société qui n'accorde pas assez d'importance à l'enfant, ne l'écoute pas, ne l'éduque pas et n'améliorer pas ses conditions de vie, est vouée à la disparition. Il y'a donc une nécessité urgente de donner à l'enfant congolais la place primordiale qu'il devrait occuper dans la société congolaise. Enfin, la prévention situationnelle a également un rôle à jouer.

C. La prévention situationnelle pour lutter contre la délinquance juvénile dans la Ville de Bukavu

La prévention situationnelle joue un rôle très important dans la lutte et la prévention contre la délinquance juvénile si on constate que cette délinquance se développe généralement ou habituellement autour des certains sites dans la ville⁴⁸. Il s'agit donc de faire une cartographie de la ville étudiée, pour identifier de manière claire et précise, les endroits de la Ville où les délinquants s'organisent, se concentrent et vivent au quotidien pour commettre leurs crimes⁴⁹. Ces sites doivent être sécurisés par le pouvoir public et les délinquants qui sont attrapés dans ces sites, doivent être accompagnés dans des centres psychoéducatifs pour leur rééducation. Dans la Ville de Bukavu, tous les marchés sont pleins d'enfants délinquants, certaines avenues aussi principalement l'avenue Emery Patrice Lumumba, l'avenue de la Poste, l'avenue industrielle etc... Il y'a d'autres coins de forte concentration de ces délinquants de la rue dans la Ville de Bukavu tels qu'à Nyawera, feu-rouge, le port SNCC etc.... L'autorité compétente devrait donc sécuriser ces milieux ci-haut cités et récupérer les enfants délinquants qui y sont actifs pour les intégrer dans les centres de formation et dans les écoles.

CONCLUSION

Au terme de notre réflexion, nous pouvons affirmer que la délinquance juvénile est une réalité dans la Ville de Bukavu et son ampleur ne fait que s'augmenter du jour au lendemain au regard des difficultés dans la mise en œuvre de la gratuite de l'enseignement de base, l'extrême pauvreté des familles dans certains quartiers de la

<https://actualite.cd/2020/11/07/haut-lomami-le-transfert-des-kuluna-dans-dans-le-territoire-de-kanyama-est-une-menace>. Consulté le 09/11/2020.

⁴⁷ N. LUPITSHI, *op.cit*, p. 3.

⁴⁸ N. LUPITSHI, *op.cit*, p. 3.

⁴⁹ A-M. DEMERS, *La délinquance et les gangs de rue selon la perspective des jeunes contrevenants : un regard qualitatif*, Thèse de doctorat en Psychologie, Université de Sherbrooke, 2015, p. 32, <https://core.ac.uk/download/pdf/51339566.pdf>. Consulté le 09/11/2020.

Ville de Bukavu et l'absence au sein de l'État congolais d'une véritable politique de prévention et de lutte contre la délinquance juvénile en RDC. Il est aussi vrai que ce phénomène se trouve favorisé davantage par les problèmes structurels au sein de la société congolaise qui n'accorde pas assez d'importance à l'enfant congolais. Ce qui fait que ces enfants congolais issus des familles très pauvres, des milieux défavorisés et qui sont non scolarisés, mal nourris et mal éduqués cherchent des solutions dans la délinquance pour trouver des réponses que cette société et sa structuration n'arrivent pas à leur accorder.

Cette étude démontre qu'il est possible pour l'État congolais et la province du Sud-Kivu de prévenir et de lutter contre la délinquance juvénile en usant non seulement de l'approche juridique issue de la loi de 2009 portant protection de l'enfant mais en intégrant plus les approches psychologique, sociologique et situationnelle. Ces approches ont l'avantage de procéder par un traitement individuel c'est-à-dire donner la place au délinquant juvénile en l'écoutant, ce qui peut sûrement déboucher à des réponses structurelles et organisationnelles au niveau de la société qui répondent réellement aux besoins de ces enfants. L'approche situationnelle permettra quant à elle de faire une cartographie pour identifier les milieux et endroits où les délinquants et leurs bandes s'organisent en vue de les amener dans les centres psychoéducatif qui seront mis en place à travers l'approche psychologique et parvenir à sécuriser ces sites et endroits dangereux pour la population. Il reste toutefois à savoir si l'État congolais dans sa configuration actuelle dispose des moyens et de la volonté pour lutter contre la délinquance juvénile ?.

BIBLIOGRAPHIE

1. Textes juridiques

- Constitution de la République Démocratique du Congo, *J.O.C.*, numéro spécial du 18 février 2006.
- Loi n°86 -005 du 22 septembre 1986, *J.O.C.*, numéro spécial du 1er décembre 2005.
- Loi n°09/001 du 10 janvier 2009 portant protection de l'enfant, *J.O.C.*, n°spécial du 25 mai 2009.

2. Ouvrages et articles de revues

- ABRAM, K et al, « Comorbid psychiatric disorders in youth in juvenile detention », *Archives of General Psychiatry*, 60, 2003, pp.1098-110.
- BATTERY J et VIRCOULON Th., « La province du Sud-Kivu : un champ de bataille multidimensionnel méconnu », in *Notes de l'IFRI*, Centre Afrique Subsaharienne, février 2019, pp. 1-30, https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/battery_vircoulon_sud-kivu_2019.pdf.
- BIENVENUE L., « La rééducation totale des délinquants à Boscoville (1941-1970). Un tournant dans l'histoire des régulations sociales au Québec », in *Recherches sociographiques*, L, 3, 2009, pp. 507-536, <https://core.ac.uk/download/pdf/59332325.pdf>.
- BISOKA NYENYEZI A et ANSOMS A., « Accaparement des terres dans la Ville de Bukavu(RDC) : déconstruire le dogme de la sécurisation foncière par l'enregistrement », in *Conjonctures Congolaises*, 2014, pp. 218-238, <https://www.eca-creac.eu/sites/default/files/pdf/2014-10-nyenyezi-ansoms.pdf>.
- BORN M., *Pour qu'ils s'en sortent! Comment intervenir efficacement auprès de jeunes délinquants*, Bruxelles, De Boeck, 2011.
- BOVET L., « Les aspects psychiatriques de la délinquance juvénile », in *Bulletin de l'OMS*, Vol. 3, 1950, pp. 63-162.
- CORCORAN K et al, « The impact of gang membership on mental health symptoms, behavior problems and antisocial criminality incarcerated young men », *Journal of Gang Research*, 12, 2005, pp. 25-35.
- CHAMAA S et AHOBANGEZE N., « Evolution et structure de la population de Bukavu », *Cahiers d'outre-mer*. N° 133 -34e année, Janvier-mars 1981. pp. 43-56, https://www.persee.fr/doc/AsPDF/caoum_0373-5834_1981_num_34_133_2969.pdf. Consulté le 09/11/2020.

- CHAMBOREDON J-C., « La délinquance juvénile, essai de construction d'objet », *Rev. fr. de sociologie*, 1971, 12-3, p. 339-370.
- MUNGAL A et al, « L'enfance, l'éducation et la déviance en Afrique », Actes de colloque international de Kinshasa, Cahiers de Recherches criminologiques, n° 10, Vol. 12, 1988, p. 12.
- MOKONZI BAMBANOTA G., *De l'école de la médiocrité à l'école de l'excellence au Congo-Kinshasa*, Ed. L'harmattan, Paris, 2009.
- MUCCHIELLI L., *Sociologie de la délinquance*, Paris, Armand Colin, 2014.
- MUCCHIELLI L., *L'invention de la violence : des peurs, des chiffres, des faits*, Paris, Fayard, 2011.
- MUCCHIELLI L., « L'évolution de la délinquance des mineurs : données statistiques et interprétation générale », *Agora débats/jeunesses* 2010/3 (N°56), p. 96-125.
- MUCCHIELLI L., « Monoparentalité, divorce et délinquance juvénile : une liaison empiriquement contestable », *Déviance et société* 2001/2 (Vol. 25), pp. 214-248.
- TISSERON S., *Enfants sous influence : les écrans rendent-ils les jeunes violents ?*, Paris, Armand Colin, 2002.

3. Thèses de doctorat, mémoire de Master et autres documents

- DEMERS A-M., *La délinquance et les gangs de rue selon la perspective des jeunes contrevenants : un regard qualitatif*, Thèse de doctorat en Psychologie, Université de Sherbrooke, 2015, p. 32, <https://core.ac.uk/download/pdf/51339566.pdf>.
- MINISTERE FRANÇAIS DE LA JUSTICE, « La délinquance des mineurs », in Justice des enfants et des adolescents : quel projet pour notre société ? http://www.justice.gouv.fr/publication/o45_resume_2.pdf.
- NYALUMA MULAGANO A., « La prise en charge de l'enseignement de base par les parents en RDC : les recours possibles », in <https://www.hamann-legal.de/upload/9Arnold.pdf>.
- OMS, « La délinquance juvénile », document pdf, p. 3, disponible en ligne sur <https://d1n7iqsz6ob2ad.cloudfront.net/document/pdf/53847d7524930.pdf>.
- SCHOONHEYT S., *La problématique de la délinquance des mineurs. Les facteurs influençant ce phénomène et les solutions apportées par la loi*, Mémoire de Master en Droit, UCL, 2015-2016.
- VWIMA NGEZIRABONA S., *Le rôle du commerce frontalier des produits alimentaires avec le Rwanda dans l'approvisionnement des ménages de la Ville de Bukavu*, Thèse de doctorat en sciences agronomiques et ingénierie biologique, Université de Liège, 2014, p. 32, <https://orbi.uliege.be/bitstream/2268/165882/1/th%C3%A8se%20de%20stany%20pdf.pdf>.

4. Webographie

- CPI, « Cycle de réhabilitation psychologique d'un enfant associé dans les forces et groupes armés », document pdf, disponible sur https://www.icc-cpi.int/RelatedRecords/CR2016_08526.PDF.
- LUPITSHI N., « Délinquance juvénile dans les centres urbains de la RDC : causes et pistes de solution », Entretien avec J. NKASHAMA sur Radio Okapi, 08/08/2020, <https://www.radiookapi.net/regions/national/2013/04/15/delinquance-juvenile-dans-les-centres-urbains-de-la-rdc-pistes-de-solution>.
- MOKONZI BAMBANOTA G., « Gratuité et qualité de l'enseignement primaire en République démocratique du Congo », in <https://www.researchgate.net/publication/268149328>.
- ODIA E et MOLO M., « Transfert des kulunas à Kanyama Kasese : ça nous inquiète mais les dispositions seront prises pour parer à toute éventualité (Min. Prov. Intérieur du Lualaba) », article de presse disponible sur <https://actualite.cd/2020/11/07/haut-lomami-le-transfert-des-kuluna-dans-dans-le-territoire-de-kanyama-est-une-menace>.

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

CHALLENGES OF DEMOCRACY IN INDIA

Dr. Preeti Tiwary

*HoD/Associate Professor, Department of Political Science, School of Humanities and Social Sciences
Shri Guru Ram Rai University, Dehradun, India*

ABSTRACT

There are various forms of government like Monarchy, Aristocracy, Democracy and Dictatorship in modern world. Among them democracy is the best form of government. Lincoln said about democracy that "It is government of the people, by the people and for the people." In democracy the Sovereignty resides in the hand of the people. It is rule of majority but interest of minority also protected. There are two types of democracy direct and indirect. Switzerland is the home of direct democracy and U.S.A., Canada, Japan, Australia, India is example of indirect democracy.

India is largest democracy in the world and Vaishali district in Bihar is the first republic in the world. In India direct democracy was introduced in the Morley-Minto reform of 1909. We have continued democratic form of government after Independence. It is mentioned in our Preamble and constitution. Panchayati Raj system is the example of democratic form of government.

But Indian democracy has faced many challenges in present time. Illiteracy is the main challenge of democracy because it is the rule of the people. If they were illiterate then how can they use their right to vote for right person who work for their welfare. Poverty is another major challenge of democracy. As Nehru said that "there is no importance of vote for hungry people." Apart from this Indian democracy has faced many challenges like corruption, lack of free and fair media, lack of communal harmony, Criminalization of politics.

For the successful working of democracy we should create awareness among the people through education and government should be responsible for the people welfare. Then India become in true sense democratic country.

Keyword: People, Sovereignty, Poverty, Illiteracy, Corruption,

INTRODUCTION:

Democracy is not a mere form of government. It is a type of state as well as an order of society. Even friends of democracy have at times interpreted democracy to mean only a form of Government. Thus, J.R. Lowell says that democracy is only, an experiment, in the government. Lincoln defines it as, government "of the people, by the people, and for the people". Seeley describes it as "a government in which everyone has a share".

A democratic government implies a democratic state, but a democratic state does not necessarily mean a democratic government. A democratic state is consistent with any type of government democratic, autocratic or monarchic. Democracy as a form of state is merely a mode of appointing, controlling, and dismissing a government. In addition to being a form of government, a type of state, democracy is an order of society. A democratic society is one in which the spirit of equality and fraternity prevails. It is not only form of government, type of state, and order of society, but today there are many people who claim that the battle for democracy will not be complete until industries are entirely democratized.

There are two types of democracy- direct and indirect. Switzerland is the home of direct democracy while USA, Canada, India and UK have indirect form of democracy.

The Constitution of India, which came into force on 26th January, 1950 for a Sovereign, Secular, Socialist, Democratic Republic. The Constitution provides for a democratic form of government with Parliamentary Institution, although a lot has been borrowed from the British Constitution. There are certain differences between the Constitutions of Indian and Britain.

India has been fortunate in having eminent leaders whose keen intellect and patience could withstand in the hardest times. India had the advantage of dynamic leaders like Mahatma Gandhi and Jawaharlal Nehru. Many advanced countries have been friendly with India. They took genuine interest in the success of democratic institutions in India. By and large, the people of India readily take interest in the policies of the Government.

India has a 70-years history of democracy, tolerance and rule of law. It has been successful in managing its multicultural diversity, and enshrined secularism in its Constitution. India is largest democracy in the world and Vaishali district in Bihar was the first republic in the world. In India direct democracy was introduced in the Morley-Minto reform of 1909. We have continued democratic form of government after Independence. It is also mentioned in our Preamble and Constitution. Panchayati Raj system is the example of democratic form of government.

OBJECTIVE:

The main aim of my paper is to explain “CHALLENGES OF DEMOCRACY IN INDIA” What major problems have a faced by Indian democracy. What the major causes responsible for it and suggestion for strengthen our democracy.

METHODOLOGY:

I have chosen a secondary method to collect my data from Books, Magazines, news paper, Wikipedia, etc.

The term democracy is derived from the Greek word “Demos” which means the people, and “Kratos” which means power. Thus democracy means power of the people. Lincoln stated that “It is government of the people, by the people and for the people.” Seeley describes it as “a government in which everyone has a share”.

In democracy the Sovereignty reside in the hand of the people. It is rule of majority but interest of minority also protected. It is based on the principles of liberty, equality, and fraternity. In democracy, there exists the supremacy of the will the people. The government is run by those people who are duly elected by the people at the time of election which are held at periodic intervals. The government is responsible for the welfare of the people and aim at social welfare. Political power is a trust of the people in the hand of the government. It is the primary duty of the government to safeguard the right of the people.

Barker writes “Democracy is the two things. It is principles of the action of human spirit the principle that free spirit in the area of social and political action of individual life should freely guide themselves freely determine ends. It is also a system of institution”. It relies upon the American declaration of independence 1776 and French declaration of the rights of man and citizen of 1789. The doctrine of popular sovereignty and natural rights of man to life, liberty, property, security, and resistance to oppression has been its core.

India is a largest democracy in the world. It is mention in its preamble that India is a democratic country. The sovereignty of the government resides in the hand of Indian people. Its Constitution provides fundamental rights to its citizens. According to article 14, the Indian citizens enjoy the right to equality. Article 19 is concerned with right to liberty. The Indian judiciary is the protector of fundamental rights of the people. India has a multi-party system. As we know, the political party is the backbone of democracy. India is known as a democratic country because people have the right to elect their representative who forms the government. The Panchayati Raj system is the best example of democratic form of government in India. In spite of having a long history of democracy, in the contemporary time, Indian democracy is facing many challenges which are as follows:-

ILLITERACY:

In India, one great obstacle is widespread Illiteracy. Education is the foundation of democracy, while illiteracy is a hurdle in its way. Among people was a matter of grave concern for the successful functioning of democracy in India on the eve of independence and it still continues to be a major challenge. The level of education of citizens is a key to both the successful functioning of democracy and socio-economic development of the country. And perhaps, more importantly, it is an essential condition for human dignity. But the state of formal literacy was almost dismal when India achieved independence. The literacy rate in 1951 was mere 18.33 per cent and

female literacy was negligible with 8.9 percent. It was, therefore, feared by many that the citizens would not be able to play their roles effectively and exercise their right to vote meaningfully which is an individual's expression of the power of the people.

Literacy is necessary not simply for enabling citizens to participate in elections and exercise their right to vote effectively. It has other important implications as well. Literacy enables citizens to be aware of various issues, problems, demands, and interests in the country. It also makes them conscious of the principles of liberty and equality of all and ensures that the representatives elected by them truly represent all the interests in the society. Universal literacy is therefore, a must for the successful functioning of Indian democracy. Although according to 2011 Census, the literacy rate has risen to 74.04 per cent, the female literacy rate is still lagging at 65.46 per cent. This means that over one-fourth of the country's population is still illiterate while among women nearly one out of three is not literate.

POVERTY:

Poverty is another big problem amidst the successful working of democracy in India. It is rightly said "Some sort of prosperity of the people is essential for the successful working of democracy". But this fact is lacking when it comes to India. As Nehru said that there is no importance of vote for a hungry people. In India people are ready to sell the political rights for bread. Therefore, poverty is considered as the greatest bane of democracy. It is, in fact, the root cause of all kinds of deprivations and inequalities. It is the state of denial of opportunities to people to lead a healthy and fulfilling life. Of course, India inherited poverty from the long exploitative British colonial rule, but it continues to be one of the gravest problems today. Even now a considerable proportion of Indian population lives below poverty line, called 'BPL'. The poverty line means an income level below which human beings cannot provide for their basic necessities of food, much less for clothes and shelter. Indian conditions, a person in rural areas needs an average of 2400 calories per day and in urban areas an average of 2100 calories per day in order to keep himself above the poverty line. During the 1990s non-food items like clothes, employment, shelter, education, etc. got included in the definition of poverty. Poverty in the contemporary phase is linked with systemic deprivation of rights.

The persisting phenomenon of poverty is attributed to many factors, one of which is mass unemployment and under-employment. A large number of people in rural areas do not have regular and adequate work. In urban areas also the number of educated unemployed is very high. The growing population is regarded as a reason for poverty, though population is considered as the greatest resource in the country. In fact, the process of economic development has not been able to ensure social justice and gap between rich and poor has not been bridged. In March 2020, with the growing coronavirus pandemic the Indian rupee plunged to a record low against the US dollar. The budget has not met expectations of tackling existing structural weaknesses and providing a large fiscal antidote to the economic slowdown. Because of all this, poverty continues to remain a great challenge to Indian democracy.

GENDER DISCRIMINATION:

Discrimination against girls and women exists in every walk of life. We know that gender equality is one of the basic principles of democracy. The Constitution of India enjoins upon the State to ensure that men and women are treated as equals and there is no discrimination against women. Fundamental Rights and Fundamental Duties as well as the Directive Principles of State Policy make these intensions very clear.

But the discrimination against females continues to be a fact of life. It is clearly reflected in the sex ratio, child sex ratio and maternal mortality rate. The number of females in comparison to males has been declining ever since 1901. In 1901, the sex ratio was 972 females per 1000 males. In 2001 Census which reported child sex ratio of 927 female children per 1000 male children. It has been declining because of several factors, like the prevailing preference for male child, discriminatory treatment against the girl child right after birth, and the increasing incidence of female infanticides and female foeticides. By using technology, people are forcing mothers to get the fetus of a female child aborted. The infant mortality rate among girl children is high, as compared to that among boy children.

CASTEISM, COMMUNALISM, RELIGIOUS FUNDAMENTALISM:

The people of India suffer from linguistic, regional, caste, communal and religious prejudice, hence they are incapable of understanding and appreciating democratic principles, ideals and values. A person with such drawbacks can't understand the value of liberty and equality and cannot be democracy-minded. Even after 72 years of independence, when India became independent, casteism, and regionalism have not been diluted. The Indian democracy faces serious challenges also from casteism, communalism and religious fundamentalism. They weaken the functioning and stability of democratic system.

The caste system which presumably originated in the division of labour in the ancient society has become a more or less rigid group classification, based on birth. Casteism has played a negative role even in the democratic political processes. In fact, casteism has become notorious as a strategy of exploitation of caste consciousness for narrow political gains. The caste system acts against the roots of democracy. The democratic facilities - like fundamental rights relating to equality, freedom of speech, expression and association, participation in the electoral process, free media and press, and even legislative forums - are misused for maintaining casteist identity.

Casteism has also been contributing towards continuation of socio-economic inequalities. It is true that India has been an unequal society from times immemorial.

What is more alarming is the mixing of caste and politics resulting into 'politicization of caste' and 'casteization of politics' in contemporary Indian polity which has become a grave challenge to our democracy? Despite the era of liberalization and globalization caste consciousness has not been eroded in our society and castes are being increasingly used as vote bank politics.

Communalism and religious fundamentalism have acquired a very dangerous form and alarming proportion in India. They disrupt the pattern of co-existence in our multi-religious society. Communalism is an affront to India's nationalist identity and a tragic setback to its evolving secular culture. It is subversive of our democratic political stability and destroyer of our glorious heritage of humanism and composite culture. Quite often, communalism is wrongly used as a synonym for religion or conservatism. Adherence to a religion or attachment to a religious community is not communalism.

Although conservatism represents social backwardness, it does not mean communalism either. As a matter of fact, communalism is an ideology of political allegiance to a religious community. It uses one religious community against other communities and perceives other religious communities as its enemies. It is opposed to secularism and even humanism. One of the manifestations of communalism is communal riots. In recent past also, communalism has proved to be a great threat to our social and political life on several occasions.

Religious fundamentalism also reinforces communalists in exploiting both religion and politics. In fact, fundamentalism acts as an ideology which advocates a return to orthodoxy and a strict compliance to the fundamental tenets of religion. Religious fundamentalists vehemently oppose progressive reforms in order to establish their exclusive control on their respective communities.

REGIONALISM:

Indian democracy has also been struggling with regionalism which is primarily an outcome of regional disparities and imbalances in development. We all know that India is a plural country with diversities of religions, languages, communities, tribes and cultures. A number of cultural and linguistic groups are concentrated in certain territorial segments. Although development process in the country aims at growth and development of all regions, the regional disparities and imbalances in terms of differences in per capita income, literacy rates, state of health and educational infrastructure and services, population situation and levels of industrial and agricultural development continue to exist. Existence and continuation of regional inequalities both among States and within a State create a feeling of neglect, deprivation and discrimination. This situation has led to regionalism manifested in demands for creation of new States, autonomy or more powers to States or even secession from the country.

It is true that regionalism and sub-regionalism are unavoidable in a vast and plural country like India. It is not always correct to consider every attempt to support or defend regional or sub-regional interests as divisive, fissiparous and unpatriotic. The problem begins when these interests are politicized and regional movements are promoted for ulterior political motives. Such unhealthy regional or sub-regional patriotism is cancerous and

disruptive. The continuing regional imbalances have given rise to militant movements in certain parts of our country.

CORRUPTION:

Corruption in public life has been a major concern in India. In 2019, India was ranked 80th of 180 countries defined as corrupt in Transparency International's Corruption Perceptions Index (CPI). In fact, corruption is rampant in all walks of life, be it land and property, health, education, commerce and industry, agriculture, transport, police, armed forces, even religious institutions or so-called places of spiritual pursuits. Corruption continues to exist in covert and overt ways at all three levels - political, bureaucratic and corporate sector. One can see the nexus between the politicians, the bureaucrats and the industrialists which has resulted into corruption and corrupt practices. The tentacles of corruption have affected all organs of government, including the judiciary

Above all, corruption in electoral processes and bribing of voters who participate in elections at different levels has now become a common practice. Have you or your friends observed this happening during elections in the recent past? In recent years, various scams have been coming out in our country in quick succession. In fact, corruption is a sign of political instability and institutional decay, challenging seriously the validity and propriety of governance. We as citizens should take a vow not to indulge in corrupt practices at any level and contribute in eliminating corruption from our country.

CRIMINALIZATION OF POLITICS:

There have been allegations that there are some elements in politics who do not have faith in democratic values and practices. They indulge in violence and take refuge in other unhealthy, undemocratic methods to win elections. Undoubtedly, this is not a healthy trend in politics and there is an urgent need to apply serious check on such tendencies.

Criminalization of politics is the very negation of democratic values and has no place in a democratic set up. Democracy can be strengthened by adopting and promoting democratic values and shunning criminal activities.

Recently, the judiciary, while taking a serious note of criminal tendencies in politics, has showed signs of adopting remedial measures to apply a serious check on such elements. The Central government and many State governments have been taking steps to address this issue effectively. This is a matter of great satisfaction and a healthy sign for the successful functioning of democracy in our country. We, as awakened citizens and as voters of the largest democracy in the world, can also contribute by discouraging such persons who have a criminal background, from contesting elections.

POLITICAL VIOLENCE:

Violence has been with us for long, but use of violence for political end is dangerous for the existence of any system. In India we have been witnessing various forms of violence. Communal violence, caste violence and political violence in general have attained serious proportion. Communal riots are engineered by vested interests for political, religious and economic reasons. Caste violence in various shapes has been increasing. Despite agricultural development, abolition of *zamindari system*, and developments like green revolution and white revolution, there are still powerful feudal elements in the society. A serious conflict of interests has emerged between higher and middle castes and this has led to aggressive competition for political power which many a time leads to violence.

CONCLUSION:

From the above discussion we come to the conclusion that India is largest democracy in the world and Vaishali district in Bihar is the first republic in the world. In India direct democracy was introduced in the Morley-Minto reform of 1909. We have continued democratic form of government after Independence. It is mentioned in our Preamble and constitution. Panchayati Raj system is the example of democratic form of government. But

Indian democracy has faced many challenges in present time. Illiteracy is the main challenge of democracy because it is the rule of the people.

For the successful working of the Indian democracy we should improve our education system. Universal literacy is must for the successful functioning of Indian democracy. Provide employment to the citizen. We should promote small scale industries along with heavy industries. Economic security is essential for the success of democracy. There is no gender discrimination in every walk of life. For the better working of democracy our leader should be educated. Sound party system in which ruling as well as opposition party should be strong and active. Our bureaucracy should follow the principle of morality. The maintenance law and order in society by government. Minimum interference in judiciary. Panchayatiraj system should be sound Media should be free and fair and People should also be aware about their rights and duties.

References:

1. Agarwal.R.C. "*Political Theory*" New Delhi, S. Chand & Company Pvt. Ltd. 2016
2. Chaturvedi, Archana "*Political Theory*" New Delhi, Commonwealth Publishers, 2019
3. Fadia, B.L., "*Indian Government and Politics*", New Delhi, Shahitya Bhawan Publication, 2016
4. <https://nios.ac.in/media/documents/SecSocSciCour/English/Lesson-23.pdf>

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

IMPACT OF NEO-LIBERALISM AND GLOBALIZATION IN THE CONTEXT OF BENGALI RENAISSANCE

Ananda Majumdar

The University of Alberta (Bachelor of Education after Degree Elementary, Faculty of Education)

ABSTRACT

Neoliberalism a globalized ideology, a return to an economic philosophy that grew out thinking of John Locke and Adam Smith. As neoliberalism thinking expanded during the second half of the 20th century, globalization of the world economy resulted. Central to the philosophy of neoliberalism is free trade and globalism. Student mobility from India to Canada for the pursuit of higher studies is a form of neoliberal globalization, which makes Canada a multicultural open country for all. Indian and Canadian policies on international education and students' factors are facilitating the success of overseas studies and the experiences at the University of Alberta. As a term of globalization, Global Citizenship entitles international students as institutional citizens. Migration is a process of the historical way of colonial, post-colonial, and neo-colonial ideologies, that exists with the present form of globalized and neoliberal ideologies. The consequences of globalization and the exploration of Bengali identity are other important milestones. In 2009 there was a Bengali book fair in New York, the U.S. in the name (theme) globalization and Bengali. From the perspective of the neoliberal globalization, the purpose and outcome of this essay are to explore and understand the social and educational phenomenon of student's migration from India to Canada, and the world, and its impact on higher education, the paper also discusses the exploration Bengali identity as a result of globalization. The methodology has been taken through documentary analysis and the qualitative approach. The feature question is What knowledge is of most worth and how far can we be sure that the knowledge acquired by students in the north applies to the context to which they may return in the south? What are the prospects of Bengalis in the world and how Bangla can be a recognized global language?

Key Word: Economic Ideology, Globalization of Education, Global Citizenship, Good Neighbour Policy, Globalization and Bengali.

INTRODUCTION

The processes of globalization and ideologies are the ways of common conversations among the citizens of the world, which is a form of sharing knowledge. However, the present form of universal thoughts, expressions were not that easy-going in the 18th and 19th centuries due to closed ideologies of the West (North) in the context of the cold war and the realism. A complete description of the ideologies which is active in the present world order lead by the West is easy going for the adaptation through a common socio-economic and political boundary. We know that border diplomacy is another way to operate globalization in the name of amalgamation between countries and people. Many international students who cross borders for the pursuit of higher education in recent years has been addressed and described by many schools and non-governmental organization. According to the Canada Bureau of Education (CBIE), Canada ranks as the world's 7th most popular destination for international students and their enrolment grew from 159,426 in 2003 to over 290,000 in 2013 an 84% incensement. International students comprise 8% of the postsecondary student population in Canada. Canada derives \$8B annually from international student expenditures including tuition and living expenses and the presence of international students created over 83,000 jobs and generated over \$291M in government revenue. There are top 5 countries of the region, China, India, Korea, Saudi Arabia, and France represent almost 60% of total international student enrolment in Canada and Alberta represents 7% (20,380) international students from the world. From the perspective of neoliberal globalization, the purpose of this essay is to explore and understand the social and educational phenomenon of student migration from India to Canada. In 2009 there was a Bengali book fair in New York, the U.S. in the name (theme) globalization and Bengali The fair is an example of the innovation or motivation of the Bengali entity or identity from Bengal to the rest of the world. It was an aspiration to make Bengali or Bangla more popular around the world. It is

also a significant sight that Bengali speakers are everywhere at present than before. Therefore, it is a kind of global reformation of Bengal and Bengali because of globalization and multiculturalism. The role of reformation, renaissance and enlightenment of earlier centuries influenced for the ideologies of globalization, liberalism. Such as the Bengali Reformation of South Asian Society. Various movements launched in Bengal India in the 18th century and the 19th century for the exploration and innovation of Bengali and Bengal's identity in the region. Raja Rammohan Roy, Vidyasagar, Ramakrishna Deb, Rabindra Nath Thakur, Kabi Nazrul Islam are few names of Bengal and Bengali history whose contributions for the modernization of the Bengali language and its global recognition was unprecedentedly important. Bengal Movement, the independence of Bangladesh, the partition of Bengal was few renaissances that recognized the Bengali community and Bengal as a unique and reliant identity. The world knew about Bengal and the Bengali communities in South Asia. Bengal and its various initiative from the earlier periods (18th and 19th centuries) to the 20th century have given a unique identity to the rest of the world. It is common knowledge and information to the rest of the world and to the other communities that Bengalis are higher educated. Bengali students migrate to other countries for higher studies initially and contribute a lot to the development of migrant countries. Culturally and socially Bengali community have its individualities in every country through the building of various community association. Durga Puja is famous abroad, organized by the migrated Bengalis in every part of the world. Therefore, the ethnicity of Bengal and Bengali are original in the context of its evolution from the past to the present.

Literature Review

Liberalism, Neoliberalism, Globalization, Modernism, Global Governance, And Global Citizenship are ideologies that spread economic freedom through economic amalgamation between North and South Countries in the world. Economic freedom relates to global economic development primarily through various international agreements such as GAT, NAFTA, ASEAN, and EU etc. and thus tried to make one world to be focused on new commercial world order. As a result, developing countries open their domestic market for foreign traders to invest in their country's infrastructure, health care and so on. It is due to globalization that education is worldwide through distance learning, education exchange between countries, and student exchange program between countries, international internships for educational and professional training. Globalization makes global students and global teachers. Both are involved in a global academic institution, which makes them an institutional citizen. NGO is an important example of neoliberal globalization; they are going to the developing countries for development from the developed world such as World Vision and thus the world is now globalized. Rural villages are going to role model in the field of educational development, economic self-sufficiently, and so on by the help of those NGO's which makes them to the point of local to global. Liberal policies inaugurated from western countries for economic development, cultural, educational, social, academic exchanges but it has several negative points such as it is a new form of control over third world countries economically at present world order. Economic competition or co-operation cannot be compared between developed and developing countries, developed countries are industrialized while developing countries are not; they are still agriculture-based economy while the world is running on industrial development swiftly and as a result developed countries are taking advantages through present world order. Academic, Cultural exchanges are good but students from developing countries are coming to the developed world and they are mostly forgetting their roots, their traditional values, they further can not balance between their traditional culture and the modern culture of developed countries. Therefore, economic trade pacts are good for developed countries because of foreign market investment but not as good for developing countries. Those ideologies have both negative and positive aspects especially through observation of European rule over the Americas in the eighteen and mid-nineteen centuries, but yet those are important in the present world order for production, exchange, investment, peace and harmony, educational & knowledgeable solidarity. Community and its identities are also in danger due to racial initiatives. 9/11 has changed entire socio-economic and political, demographic identities in the West. Bengali and other communities are no safer. It is not only from the outside, from within own communities as well through favouritism and opportunist views. Rich Bengalis are no more interested in ethnic preservation due to the more utilization of West culture. This is how the situation is changing globally. A negative impact of global multiculturalism.

Methodology: As a Bachelor of Education After Degree student and a student of Certificate in International Learning, I registered for this course Global Citizenship (INTD 404). A course under Educational Policy Studies, Faculty of Education, University of Alberta. I choose this syllabus topic as my term paper of the course, during the course development. I first choose the topic's name through a discussion with my instructor. After her approval, I started to collect information through electronic media such as academic websites, peer-reviewed articles, and my coursebook Global Citizenship. I wrote three to four draft papers through various collection of information and thus knew the topic well. I made my final manuscript paper through the combination of my thinking and collection of information's over the topic and this paper is the result of my extensive research. It is an interdisciplinary political paper. The methodology to write the paper has been also taken by the description of sources reading, gathering in-depth insights on topics, focuses on exploring ideas, summarizing, and interpreting and mainly expressed in words (documentary analysis through qualitative approach). The paper has written on a global based scenario on student migration from the East to the West as one of the consequences of Globalization. Neoliberalism and Multiculturalism are also facts due to this process which has been defined in the West as Global or Institutional Citizenship.

Results and Discussion: Neoliberalism a globalized ideology, a return to an economic philosophy that grew out thinking of John Locke and Adam Smith. As neoliberalism thinking expanded during the second half of the 20th century, globalization of the world economy resulted. Central to the philosophy of neoliberalism is free trade and globalism. As a result, WTO changed with overseeing the implementation of a global trading rule. WTO came into existence in 1995, replacing the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT). GATT, IMF, WTO, OECD are inventions of neoliberalism and globalization is merely a new package for neoliberal ideology. As an ideology, it can be summarized as free-market individualism, private property, and the minimal state. Neoliberalism has been expanded to political, cultural, and ideological spheres. Therefore, Neoliberalism as a term has become the substitute for globalization in a set of policies for global governance. Globalization has been studied through different angles as a historical process through which interconnectedness between national state and region has been strengthened through international economic-social and cultural intercourse and flows across the border. As per Robertson, who focused on the historical and social context of globalization distinguished three waves of globalization, first after 1500 which was the globalization of regional trade, second after 1800 gained impetus from industrialization and the third was derived from a new world order after 1945. Liberalism, Neoliberalism, Globalization, Colonialism, Post-Colonialism Neo-Colonialism, Clientism, Populism, Barbarism, Welfare State, Welfare Economy are connected each other as western philosophical thought and words like liberalism, the welfare state, historically came from the French revolution of 1789 which discovered a word called enlightenment such as divine right, intellectual thinking, freedom, liberty, equality, fraternity, popular sovereignty against of the idea of monarchy and it's the barbaric and traditional way of the rule in Europe. These words were established for the connection of people, countries, humanities, communication, exchanges through the French and US revolution in the past and they are at present in the name liberal, neo-liberal, globalized ideology. Colonialism was an expansion ideology of Spanish and Portuguese monarchy in the world and thus they established their rule in America, from Brazil to Mexico, Argentina to Guatemala, in every South American country in the name of exchanges, communication, global catholic education, however weakening of European countries through war each other influenced their rule in South American countries, it was already a curse because of their torture, inhuman barbaric behaviour with indigenous Americans and the newly born creoles of Spanish generation in America tried to save their countries from European monarchy and to run by themselves. The result is freedom and the end of colonialism. Post Colonialism was the second ideology after colonialism where preference was given on the industrialization of American countries and its progress by the building of railroad, telegraph cable, the idea of export to other countries, building communication with other countries are all effort to establish a liberal thought and globalized idea with Europe and North America. The postcolonial economy was not for common people but landlords and foreign investors and the fall of the New York stock exchange in 1929 demolished this ideology and as the third ideology, Neo-liberalism discovered in American countries to establish a government of their people, end of slavery, and for the equality of all classes of people. Neo-Colonialism was another ideology of indirect rule by external powers and in the nineteenth centuries in the name of neoliberalism those South American countries suffered by new world powers through their gun boot policies, national doctrine policies and good neighbour policies and still now they are confused. Ideologies invented and established for liberty, equality, industrialization, but how much they gain from ideologies it is still questionable. The impact of globalization on higher studies flows in the third wave of globalization. The

term neoliberal globalization is used because it has been embedded in globalization since 1950. Margaret Thatcher and Ronald Reagan propagated propositions of the free market and free trade after 1980 and it still impacts on today's political, economic, and cultural system under the guise of globalization, neoliberalism has become the dominant ideology and has been embraced by the countries all over the world. Neoliberal globalization is a significant challenge facing universities in this millennium. It is important to note, moreover, that the responses of universities appear to differ according to the market economy, the strength of the economy and the willingness of the countries citizenry to pay enough taxes to bond public institutions. What is this challenge of neoliberal globalization for countries and how does it vary by market types? The spread of Access and Opportunities such as online education and the development of borderless universities offer increased to spread higher education to every corner of the world, increasing dangers and inequalities such as globalization as an economic process. According to George Soros, a prominent American financier, global capitalism is unstable and for the democratization of transitional organizations. Indian students are in Canada for better education & future in the report foreign student in Canada 2000-2010, Canada has experienced unprecedented growth in the number of foreign students in recent years. At the end of 2010, there were over 218,245 in total in the field of secondary or less, trade, university, another post-secondary, and other foreign students in Canada rising from 114,093 in 2000 and 167,188 in 2005 from India. The economic impact of international education is incredibly positive, international students spent around \$11.4 billion on tuition, accommodation, and another spending in Canada as a result 122,700 jobs were created through them overall spending. In Alberta, all kinds of international students whether they are undergraduate, graduate, high school, vocational, college studies spent \$23,227 million which is hugely beneficial for Canada's economy. Canada receives the second most of its foreign students from India. There are several Indo-Canadian educational organizations in India such as the Shastri Indo-Canadian Institute. The Shastri Indo-Canadian Institute is a bi-national organization that promotes understanding between India and Canada through academic activities and exchanges. The institute creates bi-national links between academia, governments, the business community and civil society organizations by funding research and hosting seminars. This institute is one of the premium academic institutes for Indian students to explore Canada academically. Shastri Institute works with member institute throughout India and Canada who shares an interest in internationalization and bi-national collaboration. In June 2011 SICI (Shastri Indo-Canadian Institute) along with the Carleton University of Canada organized an educational meeting to increase more education co-operation, exchange program, commonwealth scholarship opportunities between India and Canada. Canada and India have MOU (memorandum of understanding agreement) in various fields, education is one of them, SICI is a prominent organization that complying this government's agreement for the highest stage of educational development, institutional development between the two countries since 1968 by organizing various meeting in India and Canada where professors, chancellors of the universities of both countries participates for understanding each other and to find out areas of progress, research and higher education. Shastri Institute and the University of Alberta is a member since 1977. The University of Alberta and Tata Consultancy Services (TCS) has signed a five-year partnership agreement through which students can be provided internship and co-op education placements within TCS, to create research collaboration and exchange between the University of Alberta and TCS researchers and expand India-Canada relations. India's policy on the overseas study is to collaborate with Canada and Canadian academic institute in the field of science, technology, business, and social science. It was very limited before 1990 because of India's stricter policies on overseas studies but in 1990, due to the Open Door Policy and entering Free Market Economy by the three Governments of India; it became open to the students to go abroad for further studies and a goal. It was a big influence on society as an opportunity to study abroad. The current economic situation has impacted the recruitment of international students. With the influence of the global recession of 2008-09 on the Canadian post-secondary education, Usher and Dunn (2009) showed that the most immediate challenges facing the system are the decrease of institutional revenues and the increase of institutional costs. They suggested that one of the measures taken by governments to help institutions survive the worst of the crisis could be increasing income from the commercialization of activities. As an immigrant country, there is always a domestic demand for human resources. In recent years, the Canadian Government realized that international students could be an excellent resource. By taking new measures like adjusting immigration policy and introducing off-campus work permits the Canadian Government intends to attract more international students who will stay in and contribute to society. The Canadian Experience Class program was introduced in 2008 for the settlement of international students in Canada permanently after following some requirements. The Conservative Government eased CEC requirements at the start of 2013. Foreign Students may stay in the country for up to three years following graduation giving them more time to gain the Canadian work experience needed to qualify for permanent residency. After three years of their permanent resident, they can apply for Canadian

Citizenship. In 2015 there were changes in Canadian immigration policies by the past conservative government by passing a bill called C-24, which made harder for international graduates of Canadian post-secondary programs to qualify for citizenship, the bill increased residency requirements after permanent residency from three to four years and eliminated applicant's ability to count half of their Canadian study time, up to one year. However new liberal government suggests a bill called C-6 against C-24 which will return all of those credits that exist before for international students, especially on their residency counts since their study in Canada from student to permanent resident. Those are the results of neoliberal policies that exist in the present world order. It was Implications from Canada and India's policy towards higher education-social-cultural and academic rationales of recruiting international students can be observed in ISM from India to Canada. India's position on ISM from India to Canada has been shaped by the impact of neoliberal globalization on Indian society by the announcement of Open Door Policy (open communication in the field of business, academics with global north), economic reforms and entering WTO. The perspective of Indian students concerning their decision to pursue higher education in Canada is investigated through one of my Indian friends and communication with the Indian Student Association at the University of Alberta. The question was what made you decide to come to Canada to pursue studies? I received various answer but the main was the individual motivation that derived from the cultural influence and personal worldview. The second type of motivation relates to employment pressures, the occupational demand for academic degree level and parental expectation. Factors facilitating the success of overseas studies: The University of Alberta is home for academic success. According to Indian Students Association (INDSA) and an interview from my friend, the main factors facilitating the success of overseas studies are the economic reason. All participants came to Canada with financial support from the University of Alberta in the form of doing research assistance or teaching assistance work. The socio-economic status of the family also is a factor behind the success. The good family background will let parents understand why kids are willing to study abroad and they will support kids through their resources. My friend, Nitin Kundu, an Indian student said, the University of Alberta offers many different programs in various faculties with great facilities and opportunities for co-op, research, and industrial internship (he is doing his intern at Shell Canada). One of the best things about the faculty of engineering is its common first-year program which helps students learn about different engineering fields and make an educated choice based on their potential interest. Students from India choose the University of Alberta for some reasons such as; scholarships of undergraduate studies (India-U Alberta scholarship), graduate student funding (Atam Kapoor, an Indian graduate student won one of the prestigious scholarship \$50,000/year called Vanier doctoral scholarship). Dr. Manmohan Singh Award at the Department of Economics for the top students and affordable tuition makes Indian students come to Canada to accomplish their study abroad dream. Not only that various opportunities such as Teachers Assistance, Research Assistance are good job experience which cannot be found in India, many academic conferences, meetings, workshops are also part of Canadian education which attract them, Indian student, for their further studies and their professional development. International students are global through the participation of global communities at the University of Alberta. The global Citizenship concept has good deeds and bad deeds over international students, such as the Neoliberal concept is a free movement in the world. GATT, WTO, IMF are all resulted of this concept which connects global south countries to global north countries. Globalization is undoubtedly producing a new civil society. Following Nigel Dower's global institution and global ethics, I can feel that international students are coming to Canada for their studies and participating is a global community through a member of a global institution, which builds them, institutional Citizens. Dower's Global Institution and Global Ethics are all approaches to the neoliberalism concept that connects neoliberalism ideology into global citizenship. The role of global educators and other allies in the conspiracy for global change is to help weave of the fabric of the new legend, key task is the creation of global consciousness and promotion of an ethos of global citizenship. International students are coming to Canada studying by renowned professors who are globally known for their teaching, passion and their learning citizenship education and thus students are promoted globally, they are doing research, jobs every corner of the world turns them a global citizen. Global Citizenship Education has grown in its extent alongside an understanding of the process of globalization. A neoliberal approach celebrates the dominance of a single global market and the principle of liberal transitional trade. From this perspective, a global citizen is one who is a successful participant in a liberal economy driven by capitalism and technology (Shultz, L. Educating for Global Citizenship, p 249). Thus neoliberalism, globalization related to global citizenship. India and Canada's national policies on overseas studies and international students are also based on neoliberal globalism approaches through entering WTO, IMF, and GATT etc. India's free-market policy, Canada's current liberal immigration process such as Canadian Experience Class immigration for foreigners in Canada is that example of connection with the global citizenship concept. Understanding global

citizens is a traveller. This citizen strives to create a place beyond traditional boundaries and local restrictions where he/she can access the political-economic and environmental rewards of participation in a global society. International students are coming to Canadian institute as a traveller who is at the end globally recognized for their achievements and Canadian institutes are also globally recognized for its citizenship education through recruiting brilliant students around the world. Therefore, entire environments are related to the global citizenship concept. International Education Program focuses on the recruitment of students from abroad. The Alberta Government fund and oversees an international education program that is part of its wider international relations policy. Focus on international education to successful participation in the global economy indicated in recent policy that links such participation with the role of global citizenship. One of the discussions was Canadian policy on International students, those policies are driven by the neoliberal approach and influenced by the international student's community, which is linked with the global citizenship approach, and therefore international students are a global citizen. Through readings on Professor Lynette Shultz's Neoliberal Citizenship and Transformational Citizenship, Neoliberal Citizenship is a kind of citizenship where capitalism influences and transformational citizenship is a kind of citizenship where global north and global south are connecting by either non-profit organization such as the Red Cross, Amnesty International etc. or any globally recognized institute such as the University of Alberta. International students are then both neoliberal and transformational citizens as they are already influenced by those policies of the government, which builds on capitalist ideology, and they are the bridge between global north countries and global south countries exchanging their cultural images, knowledge and western education. Western education as cultural imperialism in this sense that students from global south countries are coming to Canada and taking Western Knowledge has been influenced by Western Culture by participating night clubs, girlfriends, open relationships, freedom etc. An international student is becoming global citizenship accepting western model due to their living in the western community, somehow, they are forgetting their traditional culture. Justifying superiority and domination in this sense that Canada is proposing a global education project through her attractive environment and world view which is based on a singular western dominated view to educational development to all global south students, which is Paternalism, ethnocentrism and hegemony. Colonization of knowledge in this sense that educating for Global Citizenship. Canada is recruiting foreign students following their policies on international students as a global education project. After learning western knowledge some students are going back to their countries and teaching their people through western knowledge which is good but is it creative to global south people? Are they able to accept it or understand it? Reproduce to legend in this sense that a legend shaped by patriarchy and colonialism driven by free-market forces of capitalism. The new version being offered is deeply troubling to many. Capitalism offers freedom, openness etc. that is sometimes not good. International students are coming to Canada and most of them are not going back after finishing their studies which is a brain drain for their country. Good job, attractions, rewards, make them too much interested in their host country and sometimes affect students on their patriotism of their own countries. ISM should guide future studies in ISM. For instance, the impact of a culture of credentialing and the economic rationalizations imperative for ISM must be considered. Economic rationalizations should not be the only motivator for overseas academic degrees as the role of education should lie in its contribution to the cultivation of human beings and a society that does not simply exist to serve certain privileged social classes while succumbing to economic reductionism and the blind pursuit of individual freedom. The impact of Globalization is influenced to shape identity in global communities. The Bengali community is an example. The literature of Bengali has flourished in different ways during globalization. The Bengal Renaissance of the early 18th centuries, The Indian Nationalist Movement, Hindu Movement of India, Indian Renaissance, Swadeshi(Self-reliant) Movement(early 1900), Bengal Partition(1905), Indian Partition and Bengal(1947), Bengali Language Movement(1948) and the Liberation War of Bangladesh(1971) are all the initiatives of Bengali identities since earlier eighteenth centuries to the nineteenth centuries. Reformation, Renaissance in the early 18th and 19th century was the part of older form of global initiatives. Bengal Renaissance by Raja Rammohan Roy was an example of global initiatives in the context of Bengali's globalization or a global reformation. The renaissance of Bengal and the Hindu Movement were influential among the intellectuals of Bengal at that time. Vidyasagar, Sri Ramakrishna, Young Bengal and Brahma Samaj were those intellectuals that were influenced by the reformation of Bengal and the flourishing of Bengali identities. It was creativeness for the exploration and innovation of Mother Bengal, the flourishing of Bengali as mother tongue, native culture etc. During the time all works were done by the Bengali language until the rule of Muslim rulers who explored Persian in Bengal later. Maharajas of Tripura and Cooch Bihar still used Bengali in their administration. Modern Bengali Literature was started by the reformers of renaissance, religions such as Vidyasagar, Rammohan etc. During the period of Bengali Renaissance and Post-Renaissance scholars from America and Europe came to India to

know the Hindu culture. Relation with God and a feeling of the spirit was a part of the devotion of the Bengali literature. The rise of Bengali literature was significant for the exploration of various poets, writers, philosophers such as Bankim Chandra, Rajanikanto, Hasan Raja, Vivekananda, Sarat Chandra, Dinabandhu Andrews, Atul Prasad, Rishi Arobinda etc. Religion and religious literature attracted non-Bengalis to read and know Bengali literature and the environment. The Vaishnavism of Hinduism, liberal Hinduism of Vidyasagar, Brahma Samaj, were the focus of Bengali religions. Partisan of India was significant for Bengal and Bengali. The flowering of Bengali was stopped during the partisan of Bengal in 1947 where the leadership of Mahatma Gandhi raised for the independence of India and on the other side Mohammad Ali Jinnah for Pakistan. Muslim majority East Bengal in Pakistan and Hindu majority West Bengal in India were demoted between India and Pakistan after the independence of India and Pakistan. The entire marginalization of East and West Bengal made Bengali the second largest linguistic in India and the fifth largest linguistic in the world. In 1971 through a new country called Bangladesh from Pakistan's East Bengal, the Bengali language and the Bengali as a nation have been glorified and identified globally. Bengal courage, culture has come to the attention everywhere. Bengali from Bangladesh with a new passport can move every corner of the world for a new exploration of globalization and to create a fragrance of multiculturalism. The communists led by the Bangladesh Hindu community left Bangladesh and migrated to Hindu India for a new recognition from various political, religious torture through Bangladesh communalism. In 1977 through a new power in West Bengal, the idea of a Bengali entity was rejected and amalgamated with Indian and Hindu nationalism. Bengali literature had been also influenced by the Marxist and the Islamization due to the surrounding situation in Bangladesh and West Bengal (India). Since the process of Bengali denotation and the Bengali literature continues. Universities of the world are interested and implemented Bengali studies to know and gain knowledge about Chaitanya, Vaishnavism, writing associate with Sri Ramakrishna, and Sri Aurobindo. Since 1947 to the present Bengali has achieved a lot from worldwide. The Nobel Prize of Dr. Amartya Sen, Mother Teresa, Mahammad Yunus is the best example of Bengal's pride and the pride for Kolkata (Calcutta), West Bengal and Bangladesh. Their contribution to Bengal's demography such as poverty was one of the characterizes of the world as its literary feature. Satyajit Roy and Bivhuti Vhusan also wrote about Bengal's poverty, feminine as the art of the Bengal's literature. The world was attracted by their contribution and recognized them and their activities as global. Satyajit Ray's Oscar for his movie Pather Pachali was a symbolic nature of Bengal. Bengali style sari, festivals such as Durga Puja, Kali Puja are everywhere in the World and India. Bengali terms Dada, Didi is everywhere in India to use among other communities. In the United States (New York) if any American walks down the street in a sari, is most likely to be followers of Srila Prabhupada. Thus, the flame of Bengali globalization spreads in the world and the subcontinent.

Conclusion: This essay focused on international students (primarily from India) perspective on pursuing their education in Canada within the perspective of neoliberal globalization. Generally, a key point rises that "What knowledge is of most worth and how far can we be sure that the knowledge acquired by students in the north applies to the context to which they may return in the south?" Indian economy is growing, and students are also going back to India from Canada after finishing their studies, so this question is important in the Indian conservative environment. Students are coming from India and the rest of the world to Canada for higher studies and a brighter future, few students are going back their countries who have their own business back home or any source of property that they need to go back but once they stay in the western world such as Canada, they used to take western culture, western liberal education and experience, when they go back their countries sometimes they feel difficulties because of traditional culture and closed society as a result yet a western educated, they sometimes did not achieve the social status that they expected from their back home country because of cross-cultural differences. However, they are finally able to make a bridge between North and South countries and thus a term of neo-liberalization, modernism, and globalization exists due to their global citizenship status. Student exchange between countries is the result of the current world order that is running by western thought of liberalism, globalization. Bengalis global connectivity and its identity can be preserved through the unification of all Bengalis in every part of the world. This is how an experiment on student migration from countries to countries such as India and Canada vice versa for their brighter future and higher education and research and it is possible through the current form of neoliberalism, globalization ideologies. The image of globalization has come through various narratives of every century, such as the reformation, renaissance, enlightenment of eighteen centuries showed the necessities of openness, freedom. In the nineteen and twentieth centuries globalization was for an amalgamation of every country through politically, economically, culturally, etc. therefore globalization, multiculturalism was for peace and unity, it

has a negative side as well, but mostly for the building of harmony between countries in the worlds through every century. Global Citizenship may be a problematic word to understand clearly but admitting world universities from anywhere can make us institutional global citizens. Global ideologies also preserve ethnic communities through its productive views that can be possible through the globalization of humanization. There is a hope for the Bengali community for its amalgamation with every county to make the community more shared and knowledgeable globally.

References:

1. Zheng, J. (2010). Neoliberal globalization, higher education policies and international student flows: an exploratory case study of Chinese graduate Student Flows to Canada, special issue, Vol.2, 216-243. Retrieved from <http://www.japss.org/upload/8%20-%20japss%20zheng.pdf>.
2. Canada India Education Council. (2015). International enrolment in Canada increases by 10% from 2013 to 2014. Toronto, Canada. Retrieved from <http://canadaindiaeducation.com/international-enrolment-in-canada-increases-by-10-from-2013-to-2014/>
3. Odin, J., & Manicas, P. (2004). Globalization and higher education. Retrieved from http://books.google.ca/books/about/Globalization_and_Higher_Education.html?id=GE_o85oLetQC.
4. Department of Global Affairs Canada. (2016). The economic impact of international education in Canada – 2016 Update: 2016. Retrieved from <http://www.international.gc.ca/education/report-rapport/impact-2016/index.aspx?lang=eng>.
5. Roundtable Discussions: India-Canada collaboration in higher education – the road ahead. (2013, February). Shastri Indo-Canada institute newsletter. Retrieved from <http://www.sici.org/news/article/roundtable-discussions-india-canada-collaboration-in-higher-education-the-r/>.
6. University Affairs.2016. Canadian government signals renewed openness to international students. Ottawa, Canada. Retrieved from <http://www.universityaffairs.ca/news/news-article/canadian-government-signals-renewed-openness-international-students/>.
7. Sornarajah, M., & Wang, J. (2010). India-China and the international economic order. Retrieved from http://assets.cambridge.org/9780521110570/frontmatter/9780521110570_frontmatter.pdf.
8. Dower, N., & William, J. (2002). Global citizenship and critical introduction, New York: NY Routledge, p30
9. Pike, G. (2008). Reconstructing the legend: Educating for global citizenship. In Abdi. A, & Shultz. L., (Eds.), Educating for human rights and global citizenship. New York: Palgrave. p226
10. Shultz. L. (2007). Educating for Global Citizenship conflicts, agendas and understanding. Alberta journal of education research, v53, n3, p249.
11. Shultz. L. (2007). Educating for global citizenship conflicts, agendas and understanding. Alberta journal of education research v53, n3, p251.
12. Kachur, J. (2008). Human rights imperialism: Third-way education as the new cultural imperialism. In Abdi. A, & Shultz. L., (Eds.), Educating for human rights and global citizenship New York: Sunny. P251
13. Chasteen, J. C. (2001). Born in blood and fire: A concise history of Latin America. New York: Norton
14. Ghosh Dastidar, S. (2009, July 20). Globalization of Bengali Literature: Then and now in the 21st Century [Web log post]. Retrieved from <https://empirelastcasualty.blogspot.com/2009/07/globalization-of-bengali-literature.html>

MÜHARİBƏ CİNAYƏTLƏRİ VƏ SOYQIRIMI CİNAYƏTLƏRİNİN QARŞISININ ALINMASINDA RUANDA TRIBUNALININ VƏ BEYNƏLXALQ CİNAYƏT MÜHAKİMƏ ORQANLARININ ROLU

РОЛЬ РУАНДИЙСКОГО ТРИБУНАЛА И МЕЖДУНАРОДНЫХ УГОЛОВНЫХ ТРИБУНАЛОВ В
ПРЕДОТВРАЩЕНИИ ВОЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ И ГЕНОЦИДА

*THE ROLE OF THE RWANDAN TRIBUNAL AND THE INTERNATIONAL CRIMINAL JUSTICE SYSTEM
IN PREVENTING WAR CRIMES AND GENOCIDE*

Ələvsət Allahverdiyev

h.f.d.dosent, Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı

NƏTİCƏ

Müharibə cinayətləri və soyqırımı cinayəti hər zaman bəşəriyyəti narahat edən bir əməl kimi aktual olmuşdur. Məqalədə hər iki cinayət əməllərinin Ruanda Tribunalı və digər mühkimə orqanlarında araşdırılmasından bəhs olunur. Tribunallar səviyyəsində bu cinayətlərə qarşı mübarizə metodlarının güclənməsinə baxmayaraq, tam qarşısını almaq mümkün olmamışdır. Xarakterik xüsusiyyətlərinə görə, müharibə cinayətləri və soyqırımı cinayətinə görə məsuliyyəti dövlət deyil, fərdi olaraq fiziki şəxslər daşıyırlar. Beynəlxalq cinayət tribunalları təkcə müharibə cinayətinin tərkibini yaradan bir neçə əməllərə görə (dinc mülki əhalinin hücumu məruz qalması, öldürmə, işgəncə, qanunla müdafiə olunan mülki hədəflərə qəsdən hücum etmə və s.) araşdırma aparmış və təqsirkarları mühakimə etmişdir. Bunların içərisində hrəbi və siyasi rəhbərlər, kiçik zabitlərdən başlamış böyük zabitlərə qədər hamısı mühkimə olunmuşdur. Ruanda Tribunalı 1994-cü ildə Ruandada törədilmiş beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntularına görə cavabdeh saydığı 93 şəxsə qarşı ittiham irəli sürmüş və təqsirkarları mühakimə etmişdir. Məhz bu amillər müasir beynəlxalq hüququn bir uğuru kimi dəyərləndirilir.

Açar sözlər: müharibə cinayətləri, soyqırımı cinayəti, Ruanda Tribunalı, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi

РЕЗЮМЕ

Преступления войны и геноцида всегда были предметом озабоченности человечества. В статье рассматривается расследование обоих преступлений Трибуналом по Руанде и другими судебными органами. Несмотря на усиление методов борьбы с этими преступлениями на уровне трибуналов, полностью предотвратить их не удалось. В силу их характеристик ответственность за военные преступления и геноцид лежит не на государстве, а на отдельных лицах. Международные уголовные трибуналы расследовали и преследовали лишь несколько деяний, составляющих военное преступление (нападение на гражданских лиц, убийство, пытки, умышленное нападение на гражданские объекты, охраняемые законом, и т. Д.). Все военные и политические лидеры, от младших офицеров до старших офицеров, были осуждены. Трибунал по Руанде предъявил обвинения 93 человекам в серьезных нарушениях международного гуманитарного права в Руанде в 1994 году. Эти факторы считаются успехом современного международного права.

Ключевые слова: военные преступления, геноцид, Трибунал по Руанде, Международный уголовный суд

RESUME

The crimes of war and genocide have always been relevant as a matter of concern to mankind. The article discusses the investigation of both crimes in the Rwandan Tribunal and other judicial bodies. Despite the strengthening of methods to combat these crimes at the tribunal level, it has not been possible to completely prevent them. Due to their characteristics, the responsibility for war crimes and genocide lies with individuals, not the state. International criminal tribunals have only investigated and prosecuted a number of acts that

constitute war crimes (attacks on civilians, killings, torture, deliberate attacks on civilian targets protected by law, etc.). Military and political leaders, from junior officers to senior officers, have all been convicted. The Rwandan Tribunal has indicted 93 people on charges of serious violations of international humanitarian law in Rwanda in 1994. These factors are considered a success of modern international law.

Keywords: war crimes, genocide, Rwanda Tribunal, International Criminal Court

Giriş

Bəşəriyyəti həmişə qorxu altında saxlayan müharibə və qarşıdurmaların yaratdığı şiddətə son qoyan sülh müqavilələrinin imzalanması ilə sona çatır. Ancaq bəzən müharibə dövründə baş verən cinayətlər o qədər amansız olur ki, təcavüzkarın təslim olma hərəkəti kifayət etmir və onun mühakimə olunmasına ciddi ehtiyac yaranır. Məsələn, müharibə dövründə və ya dinc şəraitdə müharibə cinayətləri, insanlıq əleyhinə cinayətlər və soyqırımı cinayətlərinin beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyə vurduğu zərərin miqyası olduqca böyükdür. Onların araşdırılması və təqsirkarın mühakimə olunması məqsədlə yaradılmış beynəlxalq cinayət tribunallarının əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Beynəlxalq və qeyri-beynəlxalq münaqişələr zamanı soyqırımı cinayəti, müharibə cinayətləri və insanlıq əleyhinə cinayətlərin baş verməsi istisna olunmur və bu kimi hallara bütün münaqişələrdə rast gəlmək olur. Hətta xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, əsasən, bunların əsasında təcavüz cinayəti dayanır. Yeni təcavüzlə başlanan cinayətin sonunda müharibə cinayətləri, insanlıq əleyhinə cinayətlər və ya soyqırımı cinayəti baş verir. Təcrübə göstərir ki, bu cinayəti törədən təqsirkarlar, törətdikləri əməlin məsuliyyət və ağırlığını dərk etsələr belə bəraətverici əsasların olmadığı sübuta yetirilmişdir. O da sübuta yetirilmişdir ki, belə cinayətlər təsadüfi törədilə bilməz, cinayətkar bu cinayəti törətməyi arzu edir, həvəslə yerinə yetirir. Bu məqsədlə də beynəlxalq cinayət tribunallarının yaradılması ilə razılaşdırılmış, beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilə bilən müharibə cinayətləri ilə mübarizə üçün yeni bir liberal qanunçuluq qaydasını (etikasını) tətbiq etdilər¹. Bu qaydaların tətbiqini Ruanda Tribunalının fəaliyyətində də aydın müşahidə etmək olar. Tribunal əsas etibarilə, fəaliyyətinin 21 ilini müharibə cinayətləri, insanlıq əleyhinə cinayətlər və soyqırımı cinayətlərinin araşdırılması və cinayətkarların mühakimə olunmasına həsr etmişdir. Tribunalın fəaliyyətini dəstəkləyən əsas arqumentlərdən biri potensial müharibə cinayətkarlarının qarşısını alan bir vasitə kimi çıxış etməsi olmuşdur.

Müharibə cinayətləri və soyqırımı cinayətinə qarşı mübarizədə Ruanda Tribunalının fəaliyyəti

Tribunal hər hansı bir hərbi və ya siyasi liderin təzyiqlərinə belə məhəl qoymadan fəaliyyət göstərməyə üstünlük vermişdir. Bu başqa tribunalların fəaliyyətində də aydın müşahidə olunurdu. Bu səbəbdən də 1980 və 1990-cı illərdə Şərqi Timorda və ya Ruandada 1994-cü ildə Ruanda etnik qrupların kütləvi məhv olunması kimi cinayətləri törətməkdə təqsirli bilinən bütün hərbi və ya siyasi rəhbərlər məsuliyyətə cəlb olunaraq mühakimə olunmuşdular. Məsələn, 1998-ci ildə Tribunal Ruanda Müvəqqəti Hökumətinin Baş Naziri Jean Kambandaya ömürlük həbs cəzası verdi². 1999-cü ildə Hutu milisinə rəhbərlik edən George Rutagande ömürlük həbs cəzası aldı. 2008-ci ildə eyni hökm Ruanda ordusunun keçmiş polkovniki Teoneste Bagosora'ya verildi³.

Ruanda Tribunalı və ondan öncə və sonra yaranan tribunallara qədər dinc insanlara qarşı hər hansı cinayət hadisəsi baş verirdisə, qorxu üzündən qurbanlar buna etirazlarını bildirə bilmirdilər. Amma Tribunal qurbanlara və onların ailələrinə müharibə cinayəti nəticəsində dəymiş zərərdən müdafiə olunmaq gücünü verdi, onları inandırdı ki, üzleşdikləri cinayət hadisəsi ilə bağlı məlumat verə bilsinlər, bu onların təhlükəsizliklərinin təmin olunmasına xidmət edəcəkdir. Qurbanların məhkəmədə dayanması və onlara zülm edənlərin kimliyini müəyyənləşdirməsinə imkan yaratdı. Belə olmasa idi, hər hansı qeyri-insani qəddar əməllər gizlədilsə idi, bu daha ağır cinayətlərin baş verməsinə səbəb ola bilərdi.

Əsasən, repressiv rejimdən demokratiyaya keçməyə çalışan bir ölkə üçün tribunal vətəndaşlara və liderlərə qanunun aliliyinə, cinayət törədənlərin ədalətli cəzalandırılmaları inamını yaratdı. Beləliklə, beynəlxalq

¹ Bass, Gary Jonathan. *Stay the Hand of Vengeance: The politics of war crimes tribunals*. (Princeton: Princeton University Press, 2000)

² <https://unictr.irmct.org/en/cases/ictr-97-23>

³ <https://unictr.irmct.org/en/cases/ictr-98-41>

cinayət tribunalları, inkişaf etməkdə olan demokratik ölkələrə güclü bir hüquq sisteminin faydalarını tapmaqda kömək etmək potensialına malikdirlər⁴.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurası, Ruanda və qonşu dövlətlər ərazisində, 1 yanvar 1994 - 31 dekabr 1994-cü il tarixlərində törədilmiş soyqırımı və beynəlxalq humanitar hüququn digər ciddi pozuntularından məsul şəxslərin mühakimə olunması üçün Ruanda üçün Beynəlxalq Cinayət Tribunalını yaratdı. Tribunal, Tanzaniyanın Arusha şəhərində fəaliyyətə başladı. Apellyasiya Palatası Hollandiyanın Lahey şəhərində yerləşir. Yuqoslaviya Tribunalı kimi Ruanda Tribunalının fəaliyyətini də beynəlxalq hüququn bir uğuru hesab etmək olar. Ruanda Tribunalı 1994-cü ildə Ruandada törədilmiş beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntularına görə cavabdeh saydığı 93 şəxsə qarşı ittiham irəli sürdü. İttiham olunanlara yüksək rütbəli hərbi və dövlət məmurları, siyasətçilər, iş adamları, eləcə də dini, milis və media rəhbərləri daxil idi.

Ruandada yüz günlük soyqırımı 800 mindən çox insanın həyatına son qoyub: qətlər hər on saniyədə bir həyata keçirilib. Hutu ilə Tutsi arasında yaranmış ziddiyyətin sonu olaraq dəhşətli bir qırğın başladı. Əsrlər boyu bu iki millət, ortaqlar bir dil və mədəniyyət inkişaf etdirərək bir ərazidə müharibədən dinc yanaşı yaşamağa çətin bir yol keçmişdir. XX əsrin ikinci yarısında müstəmləkə sisteminin son çöküşündən sonra hər şey dəyişdi: Belçika, Ruandanı tərk edərək, inzibati nəzarəti tarixən daha aşağı bir təbəqə olan etnik bir çoxluq olan Hutuya verdi. Tutsislərin imtiyazlı azlığı ənənəvi dəstək olmadan özlərini tapdılar. 6 Noyabr 1994-cü ildə Ruanda Prezidenti Juvenal Habyarimana təyyarə qəzasında öldü; Hutu tutquları təyyarəni vurmaqda günahlandırdı, və bir neçə ildir yavaş-yavaş tüstülənən vətəndaş müharibəsi dərhal tamamilə fərqli bir səviyyəyə çatdı⁵. Sünbüllərlə silahlanmış Hutu xüsusi amansızlıqla öldürüldü və bundan əvvəl incə işgəncələrə məruz qaldılar. Media təbliğat baxımından Ruanda üçün çox əlverişli idi və radio soyqırımın törədilməsində, bunun üçün çağırışların edilməsi, təbliğatın aparılmasında mühüm rol oynadı. Maraqlı odur ki, bu radio dövlət tərəfindən maliyyələşdirilirdi. Bu proseslərin hər biri sonradan Ruanda tribunalı vasitəsilə araşdırıldı və cinayətkarlar cəzalandırıldı. BMT-nin rəhbəri olmuş Pan Gi Mun qeyd etmişdir: "Ruanda soyqırımı qurbanlarına ədalət təmin edilməsində belə əhəmiyyətli bir töhfə verən bu qurumu ziyarət etməkdən çox qürur duyuram". Göründüyü kimi, Ruanda Tribunalı bu kimi uğurlara nail olmaqla bərabər, müəyyən tənqidlərə də məruz qalırdı. Bir çoxları tribunalın potensial cinayətkarlara heç bir maneə yaratmadığını iddia edirlər. Tribunalın bağlı iaraqlardan biri odur ki, baş vermiş cinayətin ağırlığını nəzərə alaraq, müəyyən cinayətkarların məsuliyyətdən yayınmağına kömək etmişdir. slində, məhkəmələr, xüsusilə çox etnik bir cəmiyyətdə qarşılıqlı artıra bilər. Soyqırımı hadisələrində, hərbi cinayətlərdə ittiham olunanların hamısı bir etnik qrupdan olur. Bu qrupa görə, müharibə cinayətləri məhkəməsi, yalnız qruplarından bir fərd deyil, etnik mənsubiyyətlərinə qarşı bir məhkəmə kimi görünə bilər. Bu, xüsusilə məhkəmə sistemi bütün cəmiyyəti kifayət qədər təmsil edə bilmədikdə doğrudur. Məsələn, Tutsini öldürməkdə günahlandırılan Ruanda Hutus məhkəməni yalnız Tutsis idarə edərsə ədalətli mühakimə olunma ehtimalına şübhə edirdi. Təqsirləndirilməyənlər də daxil olmaqla, digər Hutuslar da eyni şeyi hiss edəcəklər. Beləliklə, Tribunal iki qrupu bir-birindən daha da uzaqlaşdırılmasına xidmət etmişdir. Nəhayət, Tribunal həm də daha yüksək hərbi və siyasi rəhbərləri deyil, aşağı vəzifədə olan şəxslərin mühakimə etmişdir. Bunu da oan olan ciddi təzyiqlərlə əlaqələndirirlər.

Bütün bunlara baxmayaraq, danılmaz həqiqətdir ki, Ruanda Tribunalı soyqırımı ilə bağlı hökm verən ilk beynəlxalq məhkəmə və 1948 Cenevrə Konvensiyasında irəli sürülən soyqırım tərifini şərh edən ilk məhkəmədir. Eyni zamanda beynəlxalq cinayət hüququnda təcavüzü müəyyənləşdirən və təcavüzü soyqırımı həyata keçirən vasitə kimi tanıyan ilk beynəlxalq məhkəmədir.

Ruanda Tribunalı Nizamnaməsinin 2- ci maddəsində soyqırımı cinayətinin qadağan edən müddəə əks olunmuşdur⁶. Ruanda Beynəlxalq Tribunalı bu maddənin 2-ci bəndində müəyyənləşdirildiyi kimi soyqırımı törədən və ya bu maddənin 3-cü bəndində sadalanan digər hərəkətlərdən hər hansı birini törədən şəxsləri mühakimə etmək hüququna malikdir.

2. Soyqırım, milli, etnik, irqi və ya dini qrupu tamamilə və ya qismən məhv etmək məqsədi ilə törədilən aşağıdakı hərəkətlərdən hər hansı birini ifadə edir:

(a) Qrup üzvlərini öldürmək;

⁴ Kritz, Neil J. Transitional Justice: How emerging democracies reckon with former regimes. (Washington: USIP, 1995)

⁵ <https://www.theguardian.com/world/2010/jan/12/rwanda-hutu-president-plane-inquiry>

⁶ Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda, art.2

- b) qrup üzvlərinə ciddi bədən və ya ruhi zərər vurmaq;
- c) fiziki olaraq tamamilə və ya qismən məhv edilməsi üçün hesablanmış həyat şərtlərini qəsdən vurmaq;
- (d) qrup daxilində doğuşların qarşısını almaq üçün nəzərdə tutulmuş tədbirlərin tətbiqi;
- (e) Qrupdakı uşaqların zorla başqa bir qrupa köçürülməsi.

3. Aşağıdakı əməllər cəzalandırılır:

- (a) Soyqırım;
- (b) Soyqırım törətmək üçün sui-qəsd;(c) Soyqırım törətmək üçün birbaşa və kütləvi çağırışlar;
- (d) Soyqırım törətmək cəhdi;
- (e) Soyqırımı ilə əlaqəli

Göstərilən bu elementlər üzrə baş vermiş cinayət əməlləri araşdırılmış və yüzlərlə təqsirkarlar məsuliyyətə cəlb olunmuşdur.

Göstərilən bu əməllərin bir çoxu tutsilərin soyqırımı zamanı baş vermişdir. Əslində bu soyqırımın baş verməsində ekstremistlərin rolu çox böyükdür, etnikləri qarşılaşdırmaq, onlar arasında fərq qoymaq, bir sözlə ayrı-seçkilik toxum səpmək kimi hallar baş vermişdir. Müstəmləkə antropoloqları fiziki fərqlərə əsasən Hutu ilə Tutsi arasındakı fərqliliyi asanlaşdıran fərqləndirici xüsusiyyətlər kataloqu tərtib etdilər⁷: Tutsi uzun boylu, əzəmətli, nazik, kiçik bir burnu olan insanlar və Hutu, qısa burunlu, düz, böyük burunlu kəndli insanlar olmalı idi. bu ayrı-seçkilik halları yavaş-yavaş genişlənməyə və etniklərin bir-birinə nifrət etmələrinə səbəb olmuşdu.

Digər milli və beynəlxalq məhkəmə orqanlarının fəaliyyəti

Qeyd etdiyimiz kimi, Ruandada baş vermiş cinayətlərlə bağlı araşdırmanı tək Ruanda Tribunalı deyil, digər məhkəmələr də aparmışlar. Belçika hüquq elmində ilk dəfə bir nəfər ölkə xaricində baş verən soyqırımı ilə günahlandırıldı. Keçmiş Ruanda dövlət qulluqçusu Fabien Nereze kreslodə meydana çıxdı. 2011-ci ildə qaçqın statusunda olduğu Fransada həbs olundu. Nereze heç vaxt Belçika vətəndaşı olmamış, lakin 1993-cü ildə orada qəbul edilmiş Belçika məhkəməsinin "ümumdünya səlahiyyətləri" qanunu, hərbi cinayətlər və ya insanlıq əleyhinə cinayətlər törətmiş digər dövlətlərin vətəndaşlarına qarşı işlərə baxılmasına imkan verir. Fabien Nereze, 1994-cü ildə Ruanda soyqırımı zamanı müharibə cinayətlərində günahkar olaraq Brüsseldəki bir münisflər heyəti tərəfindən aşkarlandı⁸. İstintaqa görə, o, etnik təmizləmə zamanı Afrika tutsi qəbiləsindən 11 nəfərin öldürülməsini əmr etdi. Söhbət Ruandanın paytaxtı Kiyalidə, həmçinin Guitarama və Ruengeri inzibati bölgələrində baş verən hadisələrdən gedir. Məhkəmə zamanı prokuror Nereze'nin Tutsis qırğınına çağırıldığı mitinqlərdəki çıxışlarından sitat gətirdi. Prokurorluq onun 30 il həbs cəzasına məhkum edilməsini istədi, buna baxmayaraq hakim Sofi Leclercq-a görə, hökm çıxarıldıqda məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin yaşını yüngülləşdirici hal kimi nəzərə aldı. Nəticədə keçmiş məmur 25 il həbs cəzası aldı. Eyni zamanda, çox sayda şahid ifadəsinə baxmayaraq, Nereze günahını boynuna almadı.

Belçikada Ruanda cinayətkarları üçün 2001, 2005, 2007 və 2009-cu illərdə məhkəmələr olmuşdu, lakin təqsirləndirilənlər soyqırında təqsirli bilinmirdilər. Xatırladaq ki, Tutsis qırğını Ruanda 6 aprel - 18 iyul 1994-cü il tarixlərində Hutu hökumətinin əmri ilə həyata keçirilmişdir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi müharibə cinayətlərinin, soyqırımı cinayətinin araşdırılması və cinayətkarların cəzalandırılması Yuqoslaviya və Ruanda tribunallarının fəaliyyətləri ilə yekunlaşmadı, əksinə daha effektiv mübarizə vasitələri müəyyənləşdi, cinayətkarların çox ciddi cəzaya məruz qalması

⁷ de Waal, Genocide in Rwanda; see also John D. Kesby, The cultural Regions of East Africa (New York: Academic Press New York, 1977), p. 144.

⁸<https://uz.teles-relay.com/2020/01/04/genocide-des-tutsis-au-rwanda-fabien-neretse-se-pourvoit-en-cassation-contre-sa-condamnation-en-belgique-jeuneafrique-com/>

aktuallaşdı. Məsələn, danılmaz faktıdır ki, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yaradılması və fəaliyyətə başlaması bu sahədə ciddi bir uğur qazanmaq demək idi. Məhkəmə ədalət davamlı sülhün - hərtərəfli ədalətin, bütün tərəflərin əsas hüquqlarına hörmətlə yanaşmağın, qurbanlara təzminat verilməsinin, günahkarların cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinin və bununla da cəzasızlığın dayandırılmasının əsas şərtlərindən biridir. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi müharibə cinayətləri, insanlıq əleyhinə cinayətlər, soyqırımı və təcavüz cinayətlərini araşdırmaq və mühakimə etmək səlahiyyətinə sahib olan müstəqil və daimi fəaliyyət göstərən məhkəmə orqanıdır. Məhkəmə müharibə cinayətlərinə görə cavabdehliyin təmin olunması, müharibə zamanı Cenevrə Konvensiyalarının tələblərinə riayət olunmasına hörmət etməyi təşviq edir. Ümumi yanaşsaq qeyd etməliyik ki, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi ondan öncə yaradılmış məhkəmə orqanlarının tam təkamil formasıdır. Məhkəmənin Statutunda müharibə cinayətləri, insanlıq əleyhinə cinayətlər və soyqırımı cinayəti tam genişlənmiş və konkret tərkibini Roma Statutunda tapdı. Sadəcə burada problem yaradan məsələlərdən biri budur ki, Məhkəmə Statutun iştirakçısı olmayan dövlətlərdə baş vermiş beynəlxalq cinayətlərin araşdırılması imkanına malik deyil. Statutun 87-ci maddəsinin tələbinə görə bununla bağlı hər hansı əməkdaşlığın mümkünlüyü qeyd olunur. Bütün hallarda bu kimi cinayətlərin tam qarşısının alınması mümkünsüzdür, sadəcə onun minimuma endirilməsi istiqamətində dövlətlərin sıx və səmimi əməkdaşlığı çox vacibdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Bass, Gary Jonathan. *Stay the Hand of Vengeance: The politics of war crimes tribunals* (Princeton: Princeton University Press, 2000)
2. de Waal, Genocide in Rwanda; see also John D. Kesby, *The cultural Regions of East Africa* (New York: Academic Press New York, 1977), p. 144
3. Thomson, Susan, 2018, *Rwanda: From Genocide to Precarious Peace* (New Haven, Yale University Press)
4. UN, 1998, "United Nations Report of the Investigative Team Charged with Investigating Serious Violations of Human Rights and International Humanitarian Law in the DRC."
5. Rapport de l'Administration Coloniale (Ruanda-Urundi: Ministre des Colonies, 1925), p. 34.
6. Kritz, Neil J. *Transitional Justice: How emerging democracies reckon with former regimes.* (Washington: USIP, 1995)
7. J.B. Thompson, *Studies in the Theory of Ideology* (Cambridge: Polity Press, 1984), p. 55.
8. Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda, art.2
9. <https://uz.teles-relay.com/2020/01/04/genocide-des-tutsis-au-rwanda-fabien-neretse-se-pourvoit-en-cassation-contre-sa-condamnation-en-belgique-jeuneafrique-com/>
10. <https://unictr.irmct.org/en/cases/ictr-97-23>
11. <https://unictr.irmct.org/en/cases/ictr-98-41>
12. <https://www.theguardian.com/world/2010/jan/12/rwanda-hutu-president-plane-inquiry>

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

THE AGE OF POPULAR PROTESTS AROUND THE WORLD

DÜNYA ÇAPINDA KİTLESEL PROTESTOLAR ÇAĞI

Dr. Mesut ŞÖHRET

Gaziantep University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

ABSTRACT

Popular protests are on the rise, and they are increasingly going global. The wave of anti-government protests that roiled global politics over the past decade initially seemed to be an early casualty of COVID-19. The popular movements demonstrating against economic crisis, fiscal austerity, political corruption and finally COVID-19 pandemic have brought down governments in democracies around the world from Europe and Latin America to Africa and Asia. With the advent of new communication technologies and social media platforms, what happens anywhere in the world can be seen everywhere. New communication technologies and media platforms are not only raising awareness. They are also enabling movements in different countries to learn from and engage with each other. The messages and actions of pro-democracy protesters in Hong Kong and Thailand, for instance, have inspired and guided demonstrators in other continents. The yellow vests movement in France was initially motivated high cost of living and burden of the government's tax reforms were falling on the working and middle classes. The movement has received international attention, and protesters in many places around the world have used the yellow vest as a symbol. The Black Lives Matter protests in the United States are particularly notable among the most vocal protests. The Black Lives Matter protests in the United States are among the most prominent protests, especially in recent times. Developments that have turned into a rebellion against the current order in the USA, which is considered to be the superpower of the world in a sense, spread rapidly around the world. In addition to standing in solidarity with U.S. protesters, demonstrators in Europe, South America and Asia connected the movement to their own experiences of colonialism, racism and state violence that have been perpetrated by their governments. Such demonstrations have emerged in every region of the globe, not only in wealthy countries but also in poorer ones. The aim of this study is to reveal how the mass demonstrations that took place around the world in the last decade have changed numerically and regionally.

Keywords: Popular Protest, Popular Movements, Mass Demonstrations, The Black Lives Matter, COVID-19 Pandemic, Anti-Government Protests.

ÖZET

Kitlesel protestolar günümüzde artıyor ve giderek küreselleşiyorlar. Son on yılda küresel siyaseti karıştıran hükümet karşıtı protesto dalgası, başlangıçta COVID-19 pandemi sürecinin bir sonucu gibi görünüyordu. Oysa ekonomik krize, mali kemer sıkmaya, siyasi yolsuzluğa ve nihayet COVID-19 salgına karşı gösteri yapan kitlesel hareketler, Avrupa ve Latin Amerika'dan Afrika ve Asya'ya kadar dünyanın dört bir yanındaki demokrasilerdeki hükümetleri devirdi. Yeni iletişim teknolojilerinin ve sosyal medya platformlarının ortaya çıkmasıyla, dünyanın herhangi bir yerinde olanlar her yerde görülebilir. Yeni iletişim teknolojileri ve medya platformları sadece farkındalık yaratmakla kalmıyor. Aynı zamanda farklı ülkelerdeki hareketlerin birbirlerinden bir şeyler öğrenmesini ve birbirleriyle ilişki kurmasını sağlıyorlar. Örneğin Hong Kong ve Tayland'daki demokrasi yanlısı protestocuların mesajları ve eylemleri, diğer kıtalardaki göstericilere ilham vererek ve onlara rehberlik etmiştir. Fransa'daki sarı yelekliler hareketi başlangıçta yüksek yaşam maliyetine neden olan ve hükümetin vergi reformlarının yükünü çalışanların ve orta sınıfın üzerine düşmesine karşı ortaya çıkmıştı. Hareket uluslararası ilgi görerek dünyanın birçok yerindeki protestocular sarı yelege bir sembol olarak kullanmasına neden olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Siyahların Hayatı Önemlidir (Black Lives Matter) protestoları, özellikle en çok ses getiren protestolar arasında dikkate değer görülmektedir. Bir bakıma dünyanın süper gücü sayılan ABD'de mevcut düzene karşı isyana dönüşen gelişmeler hızla tüm dünyaya yayılmıştır. ABD'li protestocularla dayanışma içinde olmanın yanı sıra, Avrupa, Güney Amerika ve Asya'daki

göstericiler, protesto hareketlerini, hükümetleri tarafından uygulanan kendi sömürgecilik, ırkçılık ve devlet şiddetine bir karşı duruşa çevirdiler. Bu tür kitlesel gösteriler sadece yoksul ülkelerde değil zengin ülkelerde ve dünyanın her bölgesinde ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, son on yılda dünya çapında gerçekleşen kitlesel gösterilerin sayısal ve bölgesel olarak nasıl değiştiğini ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Popüler Protestolar, Popüler Hareketler, Popüler Gösteriler, Siyahların Hayatı Önemlidir, COVID-19 Salgını, Hükümet Karşısı Protestolar.

INTRODUCTION

Nowadays, the world is facing an age of global mass protests that are historically unexpected in frequency, scope, and size. Although each protest has a unique context, these global mass protests are based on common complaints such as economic difficulties, ineffective governance, political crisis, ethnic and religious discrimination and corruption. The interesting thing is that while our world is the scene of new technological inventions and discoveries every day, such dissatisfaction is increasing. At the point we have reached, not only the number of countries where these mass demonstrations took place has increased significantly in the last decade, but also the number of people participating in these demonstrations is increasing day by day. In addition, mass demonstrations are increasing not only in less developed countries but also in developed and developing countries.

The popular mass protests demonstrating against economic crisis, fiscal austerity, political corruption and finally COVID-19 pandemic have brought down governments in democracies around the world from North America, Europe and Latin America to Africa and Asia. The advent of new communication technologies and social media platforms, what happens anywhere in the world can be seen everywhere. The target audiences of popular protests are not only domestic politicians or their governments. The demands and requests of these unhappy people become known to the whole world in a short time thanks to social media tools. New communication technologies and social media platforms are not only raising awareness. They are also enabling movements in different countries to learn from and engage with each other. The messages and actions of these protesters have inspired and guided demonstrators in other parts of the worlds. This study aims to reveal increase of popular protest and the main reasons behind the current popular movements starting from last decade and possible effects of these protests.

CHANGING FEATURES OF POPULAR MOVEMENTS

Citizens have at their disposal various instruments to express their discontent in the context of liberal democracies today: from voting in elections to directly contacting public officials, from signing petitions to refusing to buy certain products for political reasons, from engaging in community action groups to participating in street demonstrations, and so forth.¹ In this respect, It is possible to state that the industrial revolution and national revolutions caused a great transformation in the emergence of mass demonstrations in history. Social movements, in this perspective, were born out of this transformation and the street demonstration became part and along with the strike, the public rally, and the election.

This is also stresses a key feature of this form of mobilization today: the street demonstration, along with the petition and the internet call-to-action, have become today “modular performances,” or “generic forms that can be adapted to a variety of local and social circumstances”² In the past, although there have been demonstrations with some goals such as anti-tax riots, riots against conscription and livelihood riots, today demonstrations are used by different actors for different subjects and for different purposes.

In this regard, Charles Tilly define he social movement as "a sustained challenge to power holders in the name of a population living under the jurisdiction of those power holders by means of repeated public displays of

¹ Marco Giugni & Maria T. Grasso, “Protest Politics and Social Movement Activism in the Age of Globalization” In *Street Citizens*, eds. Marco Giugni , Maria T. Grasso, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, p 2. pp. 1-26, <https://doi.org/10.1017/9781108693455.002>

² Charles Tilly & Sidney Tarrow, *Contentious Politics*, New York, Oxford University Press, 2015, p.17

that population's numbers, commitment, unity, and worthiness."³ Tilly has also put much emphasis points out that the definition of an event as a social movement should include the following situations.

- 1) "Sustained campaigns of claim making
- 2) An array of public performance including marches, rallies, demonstrations creations of specialized associations, public meetings, public statements, petition letter writing and lobbying
- 3) Repeated public displays of worthiness, unity numbers and commitments such means as wearing colors, marching in disciplined ranks, sporting badges that advertise the cause, displaying signs, chanting slogans and picketing public buildings they draw on.
- 4) The organization networks traditions solidarities that sustain these activities in social movement bases."⁴

However, this definition of Tilly and the factors he put forward to define an event as a social movement changed in the short term. Furthermore, the number of demonstrations as well as the number of people taking part in them has increased considerably in recent decades, with new post-materialistic concerns developing alongside older socioeconomic issues leading to a general increase in issues generating protest. This growing importance of peaceful protests was paralleled by an increased legitimacy accorded to such actions by both citizens and the state, which has led to a normalization of protest behavior and demonstrations have become one of the major channels of public voice and participation in representative democracies.⁵

The normalization of protest, the most common and widespread form of participation beyond voting and beyond certain other forms, suggests that it is no longer confined to union militants, progressive intellectuals, and committed students so that "on the street we are all equal"⁶ The rise of "emotional mobilizations" is further seen to contribute to normalization. Having become so central in contemporary politics, street demonstrations are an appropriate object of study particularly if one wishes to examine who participates in protest activities, for what reason, and how they are mobilized. Demonstrations are the most typical form of contentious politics, they are used by different types of people to protest on a variety of issues, and they have become increasingly popular among different social strata.⁷

The "identification of a generic "other" creates bonds of solidarity and thus intensifies feelings of community. Setting the boundaries between a challenging group and its adversaries in terms of interest and/or values is a virtually universal pattern in collective identity formation. The identification of one another, whether as "the other" or as an enemy, creates bonds of solidarity and intensifies feelings of community."⁸ Second, informal friendship points to a different way of developing "we" consciousness. In these social networks (consciousness-raising groups, various kinds of clubs, reading groups, newspapers, workshops, membership of social networks, use of social media tools such as facebook, twitter and etc.), "individuals interact face to face or virtually and find the chance to develop alternative cultural codes. Third, ceremonial and ritual behavior, including mass gatherings, rallies, parades, grand shows and commemorations, also serves to build and convey a sense of 'we'."⁹

Protests can be an excitement and even entertainment that goes beyond the boredom of daily life, due to all the physical and legal dangers it brings. When everyone shows solidarity, this attitude turns into fashion. Each wave mimics the others to some extent. But it is also a fact that the presence of smart-phones has caused a radical transformation in the organization of the protests, their reaching and continuing. There is hardly a single indication that this wave will end soon. So this third wave of protest (following the late 60s and late 80s) may be a new de facto situation rather than the leading jolts of a global revolution.

³ Tilly & Tarrow, 2015, p.11

⁴ Tilly & Tarrow, 2015, p.11

⁵ Peter Van Aelst & Stefaan Walgrave, "Who is that (Wo)man in the street? From the Normalisation of Protest to the Normalisation of the Protester" *European Journal of Political Research*, 39: 2001, p. 462

⁶ Aelst & Walgrave, 2001, p. 480

⁷ Giugni & Grasso, 2019, p 3.

⁸ Jesus Casquete, *The Power of Demonstrations*, *Social Movement Studies*, Volume 5, No 1, 2006, p. 45, pp.45-60, DOI: 10.1080/14742830600621183

⁹ Casquete, 2006, p. 45-46

THE ANTI-GLOBALIZATION EFFECTS ON POPULAR MOVEMENTS

Since the late 1980s a new expression has emerged in economics, it was globalization phenomenon. This phenomenon conceals the increased integration of world production by the means of new technologies and is realized by the activity of transnational corporations. Many debates run on whether this process is new or only the logical and inevitable perfection of the system called capitalism. "Since the beginning globalization, have caused much discussion. Supporters of globalization claim that it is inevitable and beneficial for everyone. However, another group is opposed to globalization, at least to its economic and political consequences. In this context, anti-globalization movements, emerging as the result of these changes, have become one of the most popular social movements."¹⁰ Anti-globalization movements firstly emerged in Western countries during the 1990s and gradually spread to other countries. Anti-globalization movements have also widespread through the effect of relational and non-relational factors, such as direct ties among networks, media, and technology.

There are authors who express anti-globalization movements in different ways. "comprehensive globalization movements" anti-globalization movements attack neo-liberalism while calling for "holistic globalization."¹¹ Similarly, that the participants in the movement not only oppose "multinational corporate power ... they also tend to reject the consumerism and the dominant ethos of modern capitalism."¹²

A close examination of the mass protests against globalization reveals the extent of the differences between the various groups and their actions. Groups employ direct action, civil disobedience, mass demonstrations, and consumer activism as tactics. These may include protest events held at "international and transnational summits, particularly economic organizations and social forums held both locally and globally, as well as anti-war protests, environmental protests and etc. The groups use direct action, civil disobedience, mass demonstrations, and consumer activism as tactics."¹³ These social movements use new kinds of protest forms, such as organizing in transnational networks and electronic activism.¹⁴ The action repertoires of these movements include nationally, and even regionally, specific aspects. "There are also different participating groups such as anti-racist, feminist, environmentalist, gay and lesbian, student, and peasant groups, labor unions, and political parties."¹⁵ "All these protest events and organizations with different actors, action repertoires, and organizational structures demonstrate that "anti-globalization movements" actually refer to a "heterogeneous" structure with a common target: capitalism."¹⁶

Anti-globalization movements first attracted the attention of the world with the demonstrations against the World Trade Organization's Third Ministerial Summit held in Seattle in 1999, and then all anti-capitalist actions have come to the present day, especially with the actions of left organizations and anarchist groups.

On the other hand it is undeniable that in the last decade, that of "globalization", many new problems have emerged or increased around the world, even in developed countries. For this reason, not only anarchist groups and leftist groups but also ordinary people and people on the right in some countries participate in the demonstrations. "All this has led to the strengthening of resistance and protest within society, both in the 'North' or 'West' and in the 'South' or—to a lesser extent—in the 'East'. This resistance appears in the form of the so-called 'anti-globalization' or globalization-critical' movements."¹⁷

¹⁰ Selin Bengi Gümrükçü, *The Rise of a Social Movement: The Emergence of Anti-Globalization Movements in Turkey*, Turkish Studies, Volume 11, No. 2, 2010, p. 163, pp. 163–180,

¹¹ Dieter Rucht, "Social Movements Challenging Neo-liberal Globalisation," ftp://ftp.cordis.lu/pub/improving/docs/g_ser_glob_rucht.pdf (29.11.2020)

¹² Frederick H. Buttel, "Some Observations on the Anti-Globalisation Movements," *Australian Journal of Social Issues*, Vol. 38, No. 1 (February 2003), p. 101

¹³ Donatella della Porta, "The Global Justice Movement: An Introduction," in Donatella della Porta (ed.), *The Global Justice Movement: Cross-national and Transnational Perspectives*, New York:Paradigm, 2006, p. 6.

¹⁴ Jackie Smith, "Globalizing Resistance: The Battle of Seattle and the Future of Social Movements," *Mobilization*, Volume 6, No. 1, 2001, p. 11

¹⁵ Jeffrey M. Ayres, "Framing Collective Action Against Neoliberalism: The Case of the 'AntiGlobalization' Movement," *Journal of World-Systems Research*, Vol. 10, No. 1 (Winter 2004) pp. 11–34

¹⁶ Gümrükçü, 2010, p. 164

¹⁷ Annamaria Artner (2004) "Anti-Globalization Movements: The Developments in Asia", *Contemporary Politics*, Volume 10, No 3-4, pp. 243-255, DOI: 10.1080/1356977042000316709

GROWTH OF GLOBAL POPULAR PROTESTS

The size and frequency of mass demonstrations that have taken place in the world over the last 10 years overshadow the historical examples of periods of mass protest such as the late 1960s, (the rise of left movements) late 1980s (collapse of socialist bloc) and early 1990s (Anti-globalization movements). On the other hand, analysis of Global Protest Tracker reveals that mass demonstration from 2009 through the present and found that the number of anti-government protests increased around the world by an annual average of 11.5 % between 2009 and 2019 though there was significant variation within regions and year to year.¹⁸

Although there is a global decrease in popular protests due to health conditions during the COVID-19 pandemic process, Early 2020, “as the deadly coronavirus spread rapidly around the world and governments instituted social distancing requirements and bans on public gatherings to limit the contagion, the mass street demonstrations that had characterized the protest wave largely came to an end.”¹⁹ But it is expected to increase due to both the discontent caused by the global epidemic and the discomfort from the economic and political system. Analysis of the root causes of these global protests shows that they will continue and may increase in 2020 and beyond.

The common feature of the protests taking place is that they are anti-government and anti-system. In this context, while anti-government demonstrations were held in 114 countries in 2019 alone, this number corresponded to an increase of 31 percent compared to 10 years ago. After many demonstrations held in 2019, heads of state and government had to resign in countries such as Lebanon, Iraq, Bolivia, Algeria, Sudan, and Malta and Peru. Moreover, in many countries, the police forces were insufficient and the military forces had to intervene in the mass demonstrations. In addition to such development, the number of participants was also remarkable in the popular protests in 2019. For example, On June 16, 2019, Approximately 2 million people participated in the demonstrations in Hong Kong, which has a population of approximately 7.4 million.²⁰ In addition, on October 25, 2019, the number of demonstrators in Santiago, the capital of Chile with a population of 5.1 million, reached 1 million.²¹

Another interesting common point of the anti-government demonstrations is that similar demonstrations are being held in countries with advanced economies and they are growing at a faster rate in Europe and North America than the global average. For example, approximately 11.5 million Americans participated in more than 16,000 demonstrations, which started from the inauguration ceremony of Donald Trump, the 45th President of the USA, on January 20, 2017, and until January 1, 2020, organizing the 5th largest protest in American history.

In the advanced economies like Western Europe and North America the economic crisis and anti-austerity protests encouraged by government measures to combat it have also sparked new complaints. Moreover, they resurrected old complaints and problems that were somewhat marginalized by new lifestyle-oriented social movements. Especially in countries where the pacification of traditional class division provides a wider scope for such issues to become the basis for political mobilization. These relate to problems of inequality and resource allocation in developed industrial societies.²²

In fact, the world's almost next to each occurring before the global popular protest era of the former US National Security Advisor Zbigniew Brzezinski in 2008 the peak of the global financial crisis and the Arab Spring, a kind of “global political awakening” as defined. Expressing that a new era of global activism has begun in this new era, he gave the clues of this new era by saying “For the first time in history, almost all of humanity is politically active, politically conscious and politically interactive”.²³ In line with Brzezinski's definition, governments and leaders around the world today are being tested by increasing citizen expectations,

¹⁸ Samuel J. Brannen, Christian S. Haig, Katherine Schmidt, *The Age of Mass Protests: Understanding an Escalating Global Trend*, The Center for Strategic and International Studies Report, Washington, D.C., March 2020, p.1

¹⁹ Jonathan Pinckney and Miranda Rivers, “Nonviolent Action in the Time of Coronavirus,” U.S. Institute of Peace, March 25, 2020, <https://tinyurl.com/y93qzdo>

²⁰ Hong Kong protest: 'Nearly two million' join demonstration, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-48656471> (04.12.2020)

²¹ Dave Sherwood, Natalia A. Ramos Miranda, One million Chileans march in Santiago, city grinds to halt, <https://www.reuters.com/article/us-chile-protests-idUSKBN1X4225> (05.12.2020)

²² Giugni & Grasso, 2019, p 2.

²³ Zbigniew Brzezinski, *The Global Political Awakening*, December 16, 2008, <https://www.nytimes.com/2008/12/16/opinion/16iht-YEbrzezinski.1.18730411.html> (05.12.2020)

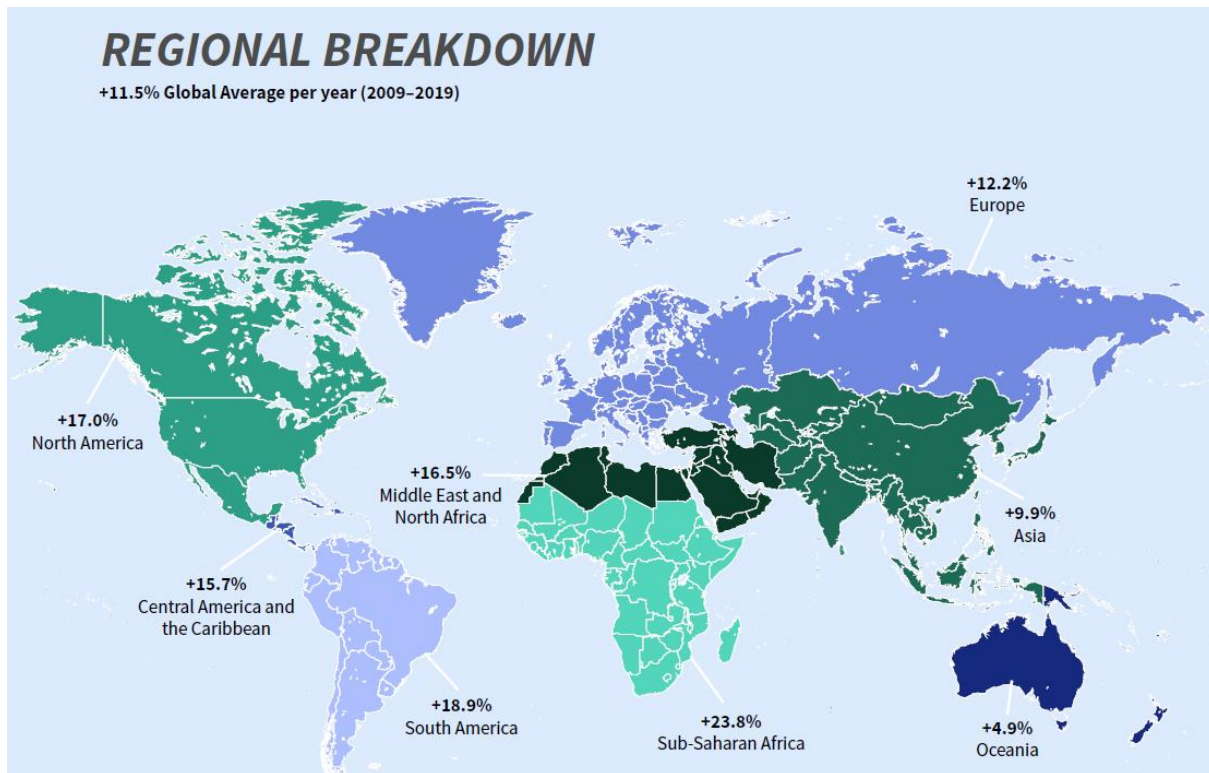
fueled by high rates of change. Protesters are increasingly targeting public and private infrastructure and businesses with chain social and economic impacts.

The economic consequences of mass protests and their potential impact on countries are enormous. Because civil unrest triggers billions of dollars in losses for businesses, national economies and investments worldwide. Indeed, although the recent mass protests seem to be starting quickly, many long-unsolved issues stem from the long-standing frustration of the protesters.

THE RISE OF POPULAR PROTESTS BY THE REGION

Just after the Global Financial Crisis in 2008, anti-globalization and consequently anti-capitalist demonstrations have increased in developed or underdeveloped countries. In fact, it should be noted that although the demonstrators in many countries did not directly start protest against globalization and the capitalist system, these two phenomena were behind the majority of demonstrations. As seen in the map below, it is possible to say that there is a serious increase in mass demonstrations made both numerically and proportionally in all regions of the world.

Map of Regional Mass Demonstrations by the Region²⁴

According to map above, the largest proportional increase between 2009 and 2019 is seen in the Sub Saharan Africa region with an increase of approximately 24 %. The fact that the most seen increase is in this region is undoubtedly due to the fact that most of the states called failed states are here. It seems understandable that mass demonstrations are made in these places, as these states are inadequate to provide the necessary services to their citizens and are often suffering from civil war or famine.

The second largest proportional increase between 2009 and 2019 is seen in the South America region with an increase of approximately 19 %. The fact that the most seen increase is in this region is mainly based on economic and politic conditions and also corruption claims. The economic crisis has made painfully evident the vulnerabilities of the South American economies. The volatile behavior of commodity prices has had hard

²⁴ Brannen & Haig & Schmidt, 2020, p.4

times for economies that rely heavily on international markets for exports as well as food imports. The worsening market conditions revealed deeper right-to-left structural problems and shortcomings in Latin American modernization strategies.²⁵

Surprisingly, the third largest proportional increase between 2009 and 2019 in the North America region with an increase of approximately 17%. It is quite surprising to see such an increase in a region with two developed economies and democratic states, such as the USA and Canada. Of course, it is seen that the rise of mass demonstrations in this region, especially due to the economic and political developments in the USA, as well as the uprisings that emerged due to racial discrimination in the social field, had a great effect. For example, “Black Lives Matter (BLM), international social movement, formed in the United States in 2013, dedicated to fighting racism and anti-Black violence, especially in the form of police brutality. The name Black Lives Matter signals condemnation of the unjust killings of Black people by police (Black people are far more likely to be killed by police in the United States than white people) and the demand that society value the lives and humanity of Black people as much as it values the lives and humanity of white people. In 2020 George Floyd, an unarmed Black man, was pronounced dead after a white Minneapolis police officer knelt on Floyd’s neck for several minutes, despite Floyd’s repeated protests that he could not breathe. Wide circulation of a bystander’s video of Floyd’s last minutes triggered massive demonstrations in cities throughout the United States and across the globe. The tragedy swayed U.S. public opinion in favour of the Black Lives Matter movement while drawing wide attention to the problem of entrenched racism in American society.”²⁶

On the other hand, the fourth largest proportional increase in the same period is seen in the Middle East and North Africa region with an increase of 16.5%. It is possible to say that the mass demonstrations in this region, especially in the period called the Arab Spring, which started in 2011, played an important role in this increase. Even though a period of about 10 years has passed, demonstrations against the governments and the current order still continue in this region. For example; “Enraged Lebanese took to the streets on October 18 2020 when their government announced a \$6-a-month tax on calls made via WhatsApp and other online applications. The people were blocked streets, burning tires, all the country was up in revolt. Within hours, the Cabinet scrapped the tax proposal. But the demonstrations continued, and the “WhatsApp tax” protests morphed into what Haddad and her fellow protesters began calling a revolution. On October 29, 11 days after the protests began, Prime Minister Saad Hariri resigned. However, even that did not satisfy anti-government demonstrators, who had swelled into the hundreds of thousands. The protests continued because people are fed up with government corruption and incompetence.”²⁷

Another interesting development is seen in the European region. The living standards and socio-economic development level are quite high in general, the increase of about 12% of the mass demonstrations in the last 10 years. Although the living standards of the people living in this region are relatively better than other regions, it is seen that the rate of discontent in people is gradually increasing. This shows that this region is now a difficult region for governments. For instance, “France’s *gilets jaunes* (yellow vests) protests, named for the high-visibility safety jackets that French motorists must carry, were triggered by a proposed increase in the national fuel tax in 2018. The tax was abandoned in April 2019. The size of the protests dwindled, but they continued as part of a wider anti-government movement.”²⁸ While mass protests took place in at least 37 countries, these movements increased globally in 25 percent of countries throughout 2019 and concentrated towards the end of the year in Hong Kong, Chile, Nigeria, Sudan, Haiti and Lebanon.

²⁵Gerardo Rénique, “Latin America: The New Neoliberalism and Popular Mobilization”, *Socialism and Democracy*, Volume 23, No 3, 2009, p.5.

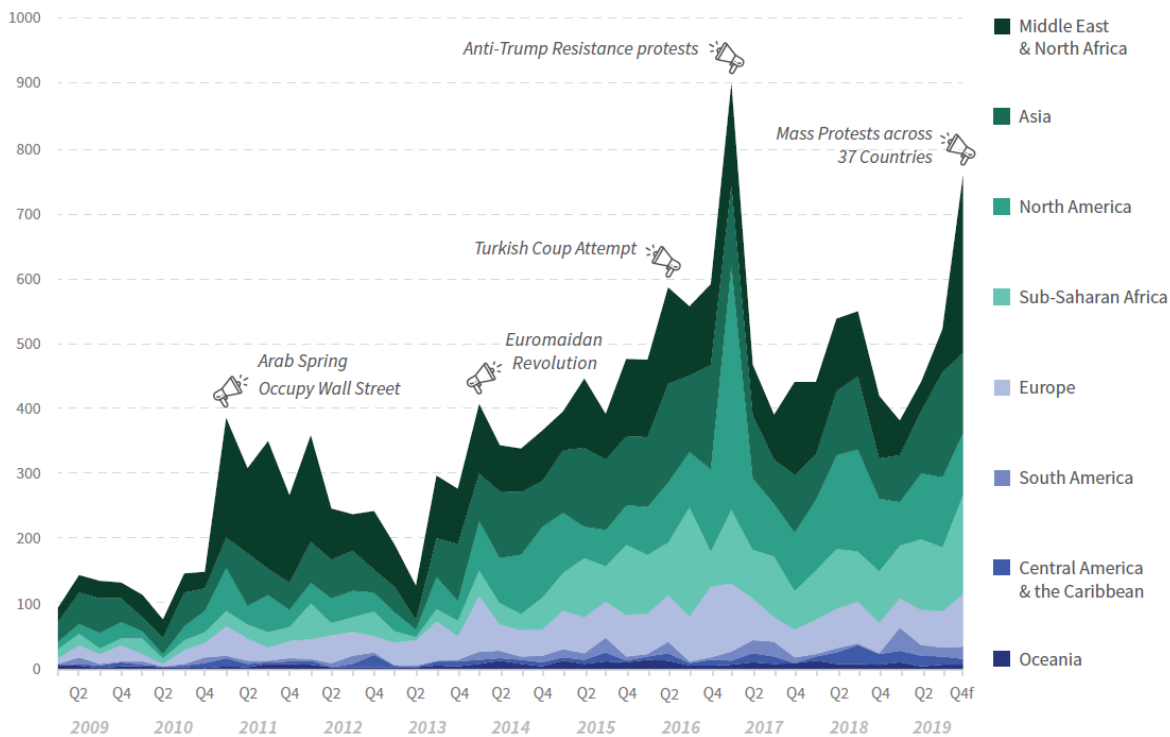
²⁶ Black Lives Matter, *Encyclopedia Britannica*, August 13, 2020, <https://www.britannica.com/topic/Black-Lives-Matter> (08.12. 2020)

²⁷ Bill Wanlund, *Global Protest Movements: Can they lead to lasting change?*, <http://library.cqpress.com/cqresearcher/document.php?id=cqresrre2020050100>, (08.12. 2020)

²⁸ James McAuley, “‘Yellow vest’ anniversary: What happened to the movement that shook France?” *The Washington Post*, Nov. 16, 2019, <https://tinyurl.com/u8599be>, (09.12. 2020)

Graphic: Anti-Civilian Government Protests by Region Quarterly²⁹

QUARTERLY CIVILIAN ANTI-GOVERNMENT PROTESTS BY REGION (#)

On the other hand, when the quarterly distribution of mass demonstrations is analyzed, it is seen that there is a trend that started in the second quarter of 2010. Undoubtedly, Occupy Wall Street and Arab Spring are seen as the reason for this increase. However, it is seen that mass demonstrations dropped dramatically in the second quarter of 2013, but showed a rapid increase trend after this quarter and reached a peak in the 4th quarter of 2016. In this period, when mass demonstrations reached their peak, it is observed that the striking developments stemmed from the demonstrations especially in Europe and the USA. Accordingly, the Euromaidan demonstrations that started in Ukraine turned into an ongoing struggle for ideological and geopolitical hegemony between Russia and the West,³⁰ causing the instability of Ukraine. On July 15, 2016 after the failed coup attempt occurred in Turkey continued for months has been in all cities of Turkey's democracy seizures led to a high concentration in mass demonstrations. Mass demonstrations against Donald Trump, who was surprisingly elected president after the elections held in November 2016 in the USA, increased rapidly after the election results were announced and caused intense protests in many states of the USA. Even after Trump was elected president, his visits to many allied countries caused mass demonstrations in these countries. For example, Trump was protested by nearly 400,000 people during his official visit to the UK in June 2019.³¹

As it is clearly seen in the chart above, although the global anti-government protests are in a fluctuating trend in the regional sense, it is seen that in general, it has increased by an average of 11.5% in the last 10 years.

On the other hand, according to Global Protest Tracker data, there are important trends in the most important anti-government protests around the world between 2017 and December 2, 2020. So much so those about 100 significant anti-government protests have erupted worldwide during this period. Also after the mass protests about 30 governments or leaders have fallen as a result. However, in this period, it is observed that mass demonstrations were concentrated especially in the South American region. In this process, in 8 out of 12

²⁹ Brannen & Haig & Schmidt, 2020, p.5

³⁰ Nadia Diuk, Ukraine's Self-Organizing Revolution, World Affairs, Volume 176, No. 6, 2014, p. 10, pp. 9-16,

³¹ Madeline Roache, June 4, 2019, While Thousands March, President Trump Dismisses London Protests as 'Fake News', <https://time.com/5600472/protest-trump-state-visit-uk/> (09.12. 2020)

South American countries, it is seen that these demonstrations escalated seriously in countries such as Chile, Peru and Nicaragua despite the global pandemic.³²

CONCLUSION

The world has entered a new 10-year period of rage and unrest. Politicians and governments of countries should analyze the reasons behind the mass protests and develop new discourses and policies. Otherwise, the effects and intensity of the protests will continue to increase in the coming years. At the beginning of 2020, the level of unrest in the world reached its highest level in history. However, in the first months of 2020, it continued to boil in the background, with the economic and political developments experienced in the first months of the COVID-19 outbreak and related lockdowns.

The anger that has turned into street protests over the past 10 years has surprised many governments. Authorities generally reacted to such disruptions with limited concessions and security forces obstruction, not addressing the underlying causes. Even if governments are determined to manage the problems that anger the protesters, the solutions to the complex challenges that precipitate the unrest are not simple problems that can be solved overnight. It is not easy to find a magical solution to the mismanagement, economic and political problems seen in many countries. It seems that globally, companies and investors will have to adapt to mass protests as a “new normal” for the foreseeable future.

It is difficult to predict when and how a mass protest will start. Looking more broadly at geopolitical, regional, and internal issues and seeing the connections between them helps build the bigger picture over time. No single source of information can predict a mass protest. However, there are various economic and social indicators that can provide insight into how the situation is likely to develop.³³ In addition to economic difficulties and the decline in people's living standards, significant fluctuations within countries are often the most important driving forces of mass protests. The reasons such as price increases in basic products in the country, stagnation of salaries and declining purchasing power of people cause great difficulties and discontent in the general population. According to the forecasts of global financial institutions such as the IMF and WB, it predicted a global economic slowdown in 2020. Normally, such a slowdown does not trigger large-scale social and international political international crises, but with other factors caused by the COVID-19 pandemic, it seems highly likely that mass protests will increase in the coming years.

“Political systems in many of those countries have failed to deliver a more fair distribution of wealth and participatory framework to political decision-making. That is why the fundamental divide in politics will be between pro- and anti-establishment political forces rather than between ideological, ethnic or religious divisions. It is still not clear whether the anti-system or anti-establishment parties will attract street activism to the electoral domain, but it seems that the conventional political arrangements will face a structural transformation in the coming years. The world is heading toward an era of uncertainty. The conventional political and social tools and processes will be futile to maintaining societal peace and stability in this new era. The structural roots of economic inequalities and unfair income distribution should be addressed and more participatory and more inclusive political frameworks must incorporate disenfranchised groups, especially the unemployed youth.”³⁴

³² Global Protest Tracker, <https://carnegieendowment.org/publications/interactive/protest-tracker> (10.12. 2020)

³³ Michael Center and Dieter Arendt, Corporate Resilience: How to Anticipate Mass Protest and Disruption, September 1, 2020, <https://www.asisonline.org/security-management-magazine/articles/2020/09/corporate-resilience-how-to-anticipate-mass-protest-and-disruption/> (11.12. 2020)

³⁴ Talha Köse, The age of mass protests and the new logic of politics, <https://www.dailysabah.com/columns/talhakose/2019/11/28/the-age-of-mass-protests-and-the-new-logic-of-politics> (11.12. 2020)

REFERENCES

- Aelst, P. V. & Walgrave, S. (2001) "Who is that (Wo)man in the street? From the Normalisation of Protest to the Normalisation of the Protester" *European Journal of Political Research*, 39, 461–486
- Auley, J. Mc. (2019). "'Yellow vest' anniversary: What happened to the movement that shook France?" *The Washington Post*, Nov. 16, 2019, <https://tinyurl.com/u8599be>, (09.12. 2020)
- Artner, A. (2004). "Anti-Globalization Movements: The Developments in Asia", *Contemporary Politics*, 10(3-4), 243-255, DOI: 10.1080/1356977042000316709
- Ayres, J.M. (2004). "Framing Collective Action Against Neoliberalism: The Case of the 'Anti Globalization' Movement," *Journal of World-Systems Research*, 10(1), 11–34
- Black Lives Matter, (2020) *Encyclopedia Britannica*, August 13, 2020, <https://www.britannica.com/topic/Black-Lives-Matter>,(08.12. 2020)
- Brannen, S. J. & Haig, C. S. & Schmidt, K. (2020) *The Age of Mass Protests: Understanding an Escalating Global Trend*, The Center for Strategic and International Studies Report, Washington, D.C.
- Brzezinski, Z. (2008). *The Global Political Awakening*, December 16, 2008, <https://www.nytimes.com/2008/12/16/opinion/16iht-YEbrzezinski.1.18730411.html>, (05.12.2020)
- Buttel, F. H. (2003) "Some Observations on the Anti-Globalisation Movements," *Australian Journal of Social Issues*, 38(1), 95-116
- Casquete, J. (2006). "The Power of Demonstrations", *Social Movement Studies*, 5(1), 45-60, DOI: 10.1080/14742830600621183
- Center, M. Arendt, D. (2020). *Corporate Resilience: How to Anticipate Mass Protest and Disruption*, September 1, 2020, <https://www.asisonline.org/security-management-magazine/articles/2020/09/corporate-resilience-how-to-anticipate-mass-protest-and-disruption/>, (11.12. 2020)
- Diuk, N. (2014) "Ukraine's Self-Organizing Revolution", *World Affairs*, 176 (6), 9-16
- Global Protest Tracker, (2020).
<https://carnegieendowment.org/publications/interactive/protest-tracker>,(10.12. 2020)
- Giugni, M. & Grasso, M. T. (2019). "Protest Politics and Social Movement Activism in the Age of Globalization" In *Street Citizens*, eds. Marco Giugni, Maria T. Grasso, Cambridge: Cambridge University Press, 1-26, <https://doi.org/10.1017/9781108693455.002>
- Gümrukçü, S. B. (2010). "The Rise of a Social Movement: The Emergence of Anti-Globalization Movements in Turkey", *Turkish Studies*, 11(2), 163–180
- Hong Kong protest: 'Nearly two million' join demonstration, (2020) <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-48656471>, (04.12.2020)
- Köse, T. (2019). *The age of mass protests and the new logic of politics*, <https://www.dailysabah.com/columns/talhakose/2019/11/28/the-age-of-mass-protests-and-the-new-logic-of-politics> (11.12. 2020)
- Pinckney, J. & Rivers, M. (2020) "Nonviolent Action in the Time of Coronavirus," U.S. Institute of Peace, March 25, 2020, <https://tinyurl.com/y93qxzdo>, (03.12.2020)
- Porta, D. D. (2006). "The Global Justice Movement: An Introduction," in Donatella della Porta (ed.), *The Global Justice Movement: Cross-national and Transnational Perspectives*, New York: Paradigm.
- Rénique, G. (2009). "Latin America: The New Neoliberalism and Popular Mobilization", *Socialism and Democracy*, 23(3),1-26, DOI: 10.1080/08854300903290801
- Roache, M. (2019), *While Thousands March, President Trump Dismisses London Protests as 'Fake News'*, <https://time.com/5600472/protest-trump-state-visit-uk/>,(09.12. 2020)
- Rucht, D. "Social Movements Challenging Neo-liberal Globalisation,"
ftp://ftp.cordis.lu/pub/improving/docs/g_ser_glob_rucht.pdf, (29.11.2020)

Sherwood, D. Miranda, N. A. R. One million Chileans march in Santiago, city grinds to halt, (2020). <https://www.reuters.com/article/us-chile-protests-idUSKBN1X4225> (05.12.2020)

Smith, J. (2001). "Globalizing Resistance: The Battle of Seattle and the Future of Social Movements," *Mobilization*, 6(1), 1-20

Tilly, C. & Tarrow, S. (2015). *Contentious Politics*, New York: Oxford University Press.

Wanlund, B. (2020) *Global Protest Movements: Can they lead to lasting change?*, <http://library.cqpress.com/cqresearcher/document.php?id=cqresre2020050100>, (08.12. 2020)

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

KÜRESEL SANAT ORTAMIYLA İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA SANAT TARİHİ DİSİPLİNİ VE TÜRKİYE'DE 1990 SONRASINDA SANAT TARİHSEL SÖYLEM

ART HISTORY DISCIPLINE IN THE CONTEXT OF ITS RELATIONSHIP WITH THE GLOBAL ART ENVIRONMENT, AND THE ART HISTORICAL DISCOURSE IN TURKEY AFTER 1990.

Doç. Dr. Ersoy Yılmaz

Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi

ORCID NO: <https://orcid.org/0000-0002-4185-3101>

ÖZET

“Çağdaş sanat”ı gündeme getiren köklü değişimlerin izi sürüldüğünde 1990 dolayları karşımıza çıkar. 1990’lı yıllarda “dijital devrim” yeni ve hızlanmış bir evreye girerken “dijital”, hegemonik bir karaktere bürünmeye başlar. Aynı esnada açıkça ivmelenen bir diğer fenomen de en basit tanımıyla uluslararası bir bütünleşme süreci olan “küreselleşme”dir. Böylelikle 1990’lar eski dünyanın sonlandığı ve yenisinin başladığı devasa bir kırılmanın on yılı olur. Tanımı üzerindeki tartışmalar devam etmekle beraber, “çağdaş sanat” denilen kategori bir yandan modernin sonuna işaret ederken bir yandan da küreselleşmenin bu yeni evresine karşılık gelir. Bu nedenle küreselleşme olgusu çağdaş sanat için merkezidir ve çağdaş sanat, “küresel köy” benzetmesi yapılan yeni dünyanın yeni sanatıdır. 1990’lı yıllar, o güne değin esasen geçmişin üretimlerine odaklanan bir disiplin olagelen sanat tarihi için de bir değişim on yılıdır. Gerek sanat pazarı gerekse basın-yayın açısından açıkça revaçta olan sanat türü güncel/çağdaş sanattır ve geçmişle olduğu kadar şimdiyle de ilgilenmek gerekliliği, bu dönemde sanat tarihinin karşısına tarihsel bir zorunluluk olarak çıkar. Eğitimlerini çağdaş sanat üzerine almak isteyen öğrencilerin sayısı da hızla artmaktadır. Öte yandan küresel dünya düzeninin ana felsefesi olarak çokkültürlülük, öteden beri ulusal bir temele oturan sanat tarihsel söylemi etkiler. Sanat tarihi disiplininin meydan okuyucu bir durumla yüzleşmekte olduğu ve küresel finans aktörlerinin yörüngesine girdiği yorumları yapılır. 1990 sonrası Türkiye’si bağlamında bu dönüşümün izlenebileceği esas yer ulusal göndermelerinden arınmış bir söylemdir. Bu bağlamda “Türk” kelimesinin kullanımından uzaklaşılırken, ırkçı çağrışımları daha az olduğu düşünülen “Türkiye” ifadesi öne çıkar. Türk sanat tarihi yazımı, revaçtaki sanata ve revaçtaki çokkültürlülük felsefesine uyum gösterecek şekilde evrilmiş gibi görünmektedir. Oysa ulus-esaslı sanat tarihsel söylem, Batı dünyasının genelinde değişmeden kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat Tarihi, Çağdaş Sanat, Küreselleşme

ABSTRACT

When the radical changes that brought "contemporary art" to the agenda are traced, we see around 1990. In the 1990s, as the "digital revolution" entered a new and accelerated phase, the "digital" began to assume a hegemonic character. At the same time, another phenomenon that has clearly accelerated is "globalization", which is an international integration process in its simplest definition. Thus, the 1990s would be a decade of a massive rupture, when the old world ended and the new one began. While the debate over its definition continues, the category called "contemporary art" corresponds to this new phase of globalization while pointing to the end of the modern. Therefore, the phenomenon of globalization is central to contemporary art, and contemporary art is the new art of the new world, which is likened to a "global village". The 1990s are also a decade of change for the art-history, which has been a discipline that has mainly focused on the productions of the past. The type of art that is clearly popular in terms of both the art market and the media is contemporary art, and the necessity to deal with the present as well as the past appears as a historical necessity in art history in this period. The number of students who want to study contemporary art is also increasing rapidly. On the other hand, multiculturalism, as the main philosophy of the global world order, affects the art historical discourse that has always stood on a national basis. Comments are made that the discipline of art history is facing a challenging situation and entering the orbit of global financial actors. The main place where this transformation can be traced in Turkey after 1990 is a discourse devoid of national references. In this context, the "Turkish" retreated from use of the word, which is thought to be less racist connotations "Turkey" is

highlighted. Turkish art historiography seems to have evolved to adapt to the fashionable art and the fashionable philosophy of multiculturalism. Yet nation-based art historical discourse remained unchanged throughout the Western world.

Keywords: Art History, Contemporary Art, Globalism

GİRİŞ

Günümüzde dünya sathındaki üniversitelerde ve müzelerde uygulanan, uluslararası kabul görmüş bir akademik disiplin olan sanat tarihi, sanatsal üretimlerin kimliğinin saptanması, sınıflandırılması, tanımlanması, değerlendirilmesi ve anlaşılması ile resim, heykel, dekoratif sanatlar, çizim, baskı-resim, fotoğraf ve iç-mekân tasarımı gibi alanların tarihî gelişimlerinin tetkiki üzerinden görsel sanatların tarihsel anlamda araştırmasıdır (“Art History”).

Sanat tarihyazımının¹ başlangıcı hakkında çeşitli görüşler söz konusudur. Kimileri Rönesans’a kadar geri giderek Vasari’nin *Sanatçıların Yaşamları* adlı eserine işaret ederken kimileri daha da geriye, Roma İmparatorluğu’na kadar uzanarak Pliny’nin antikite sanatçılarına ilişkin görüşlerinden söz eder Pointon (1997, s.26). Fakat genel görüş, sanat tarihi disiplininin 19. yüzyılda şekillendiği yönündedir. Sanat tarihinin kurumsal kökenlerinin büyük ölçüde on dokuzuncu yüzyıla dayandığını ifade eden Mansfield (2002, s.2), on dokuzuncu yüzyıl Batı toplumunun bu disiplinin filizlenmesi için gerekli koşullara tam olarak sahip olduğunu belirtir ve endüstriyel büyümenin yanı sıra yeni kültürel türler ve eğitsel haklarla da karakterize edilen yüzyılın, ticarî ve kültürel açıdan belirsiz tutamaklara sahip bir disipline sağlam bir manivela sunduğu tespitini yapar. Sanat tarihi, yazara göre, kent yaşamının boş zaman, ticaret, bilim, kamusal eğitim ve ulusal debdebeye yönelik kurumları arasında kendisini hoş bir karşılama içinde bulmuştur.

Böylelikle yerleşik bir disiplin haline gelen sanat tarihi, sanatsal nesnelerin zaman içindeki akışına karşılık gelmekten fazlasıdır ve o, tarihin kendisiyle, yani insan etkinliğinin kanıtlarının kaydedilişiyle yakından ilişkilidir (Janson ve Janson, 2004, s.32). Bu geleneksel tanımlı doğrultusunda sanat tarihi disiplininin, tarihin akışını sanatın aynasında göstermesi beklenir (Belting, 2003, s.137).

Sanat tarihi bu gösterimi, yani “tarihin akışını sanatın aynasında göstermek” işini, doğup serpildiği evreden başlayarak, istisnalar hariç hep ulusal bir anlayış içinde yerine getirmiştir. Son dönemin öne çıkan sanat tarihçilerinden James Elkins’in ifadesiyle “Ulusalçılığa ya da etnik kökene dönük eğilimler, Vasari ve Winckelmann’daki kökenlerinden beri sanat tarihsel araştırmaların arkasındaki, kimi zaman apaçık hale gelen, bir güdü olagelmıştır [ve] uluslararasılığa, çokkültürcülüğe ve sömürge-sonrası teoriye dönük günümüzdeki ilgi, bu temel güdüyü değiştirmemiş fakat sadece bulanıklaştırmıştır” (Elkins, 2007, s.6-7).

Sözü edilen teorilere dönük ilginin yoğunlaştığı ve söz konusu “bulanıklaşma”nın gerçekleşmeye başladığı yaklaşık tarih olarak ABD hegemonyasındaki tek kutuplu bir politik ve ekonomik yapılanma olarak “yeni dünya düzeni”nin gündeme geldiği 1990 dolaylarına işaret edilebilir. 1990-sonrası dönem çoğu kez “küresel kapitalizm” olarak adlandırılır ve “bu küresel kapitalizmin ideoloji formu tabii ki çokkültürcülüktür” (Žižek, 2015, s.80). “... kültürel farklılığın, dinsel ve etnik farklılığın himaye edildiği bu yeni ‘çokkültürlü’ liberalizm[in]...” (Artun, 2015, s.202) türdeş bir toplum yapısına dayanan ulus-devlet olgusunun kendisi başta olmak üzere ulusal nitelikli/yönelimli hemen her şey üzerinde şu veya bu düzeyde etki edeceği açıktır. Kökeni ve yerleşik pratiği ulusalçı bir söyleme dayanan sanat tarihyazımı da elbette çokkültürlülükle kaçınılmaz bir ilişki içine girmiştir. Bu ilişkinin sonuçları ülkelere göre farklılık göstermekle beraber, sanat tarihinin ulusal söylemindeki genel görünüm, Elkins’in işaret ettiği gibi büyük ölçüde değişmeden kalmıştır. Postmodern ve/ya da güncel sanat pratikleri ile değişen dünyanın yeni sosyo-ekonomik ve kültürel paradigmaları bağlamında sanat tarihi disiplininin “kriz”inden hatta “son”undan söz eden yoğun tartışmalar gerçekleşmiş olsa bile, bunların disiplinin ulusalçı söylemi üzerinde açık bir etkisinden söz etmek mümkün değildir. Özellikle Batı dünyası, ya da daha spesifik bir ifadeyle Kuzey Atlantik toplumlarının sanat tarihsel söylemi, açıkça ulusalçı bir anlayışı sürdürmüştür.

Çokkültürcülük ideolojisine dayalı küresel kapitalizm ekseninde 1990 sonrası Türkiye’ sine bakıldığında dünya genelinden farklı bir duruma karşılaşılar. 1980’li yılların girişiyle beraber liberal ekonomi politikalarına yönelen Türkiye, farklılıkları görünür kılan çokkültürlü politikalarıyla her türlü sosyal kümeyi kucaklamak ve

¹ “Sanat tarihyazımı/histografyası, “sanat tarihi” ile eş anlamlı kullanılır.

Türkiye'nin dünya uygarlığına katkılarını, farklı coğrafyalara yayılan din, dil ve kültüre, çoğulcu/çok kimlikli yapıya sahip çıkarak açıklamak ister (Yasa Yaman, 2011, s.133). Türk ulusunun yerine çok kimlikli bir yapının öne çıkarıldığı bu politika, Avrupa Birliği üyelik sürecinin hayli belirleyici olduğu ve neoliberal ekonomi politikalarının yerleşik hale geldiği 1990'lı yıllarda daha belirgin hale gelir. "İslam ümmeti" anlayışının öne çıkarıldığı 21. yüzyıl Türkiye'si ise ulus kavramının büsbütün aşımına tanıklık eder. Bu evrenin genel görünümüne bakıldığında 1990'lı yılların başından itibaren Türkiye'deki sanat tarihsel dilin, bu disiplinin yerleşik ulusalcı söyleminden hızla uzaklaştığı görülmektedir. Bu uzaklaşma, "Türk" kelimesinin kullanımından imtina etmek şeklinde görünür olmuş ve "Türk sanatı" ifadesi, zaman içinde yerini "Türkiye sanatı" ifadesine terk etmiştir. Dünyada farklı modernlikler kadar elbette farklı post-modernlikler de söz konusudur ve sözü edilen çokkültürcülükle uyumlu sanat tarihsel dilin ortaya çıkışı, Türkiye'ye özgü bir post-modern durumdur.

Bu bildiriye Batı sanat tarihyazımındaki ulusal söyleminin değişmeden kaldığına ilişkin tespitlere ve örneklere yer verilecek, aynı konu bağlamında Türkiye'deki durum ortaya konacaktır. Çokkültürcülüğün küresel bir fenomen olduğu tartışmasıdır fakat ulusal göndermeleri törpülenerek bu fenomene uyumlu kılınmış bir sanat tarihsel söylemin inşası küresel değil açıkça "yerel"dir ve Türkiye'ye özgüdür.

1. SANAT TARİHYAZIMININ ULUSAL KARAKTERİ

Sanat tarihinin 19. Yüzyıldaki kuruluşunun ulusal yönelimlerle nasıl iç içe geçtiği ve bu doğrultuda söz konusu disiplinin doğasına içkin hale gelen ulusal-yönelimli karakteri, bu bildiri bağlamında merkezî bir konudur. Bu nedenle öncelikle bu konu hakkında kısmen daha geniş bir bilgilendirme sunulacaktır.

Avrupa genelinde görsel sanatlar, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda ulus-devletlerin inşasında manidar bir rol üstlenir. Rampley (2013, s.74) tarafından özetlendiği gibi, sanatçılar, bir *lieux de mémoire*² işlevi görecek ve ulusal tarih duygusunu pekiştirecek tarihsel ve yarı-mitsel olayların ve figürlerin güçlü betimlemelerini ortaya koyarken özgül (specific) sanatsal ve mimari stiller, ulusal kimliklerin temsilcileri olarak öne çıkarılır. Bu çaba, 1800'lerin ilk on yıllarında çok sayıda kamusal sanat müzesinin kuruluşuyla desteklenir. Sanat tarihsel araştırı, bu sürecin içsel bir parçasıdır. Rampley (2013, s.75) ayrıca sanatın ulusal "ekol"ler içinde sınıflandırılmasının bir durumun bir sonucu olduğuna dikkat çeker ve sanatın ulusal karakterin görünür bir ifadesi olarak okunmasına dayalı bu sınıflandırmanın sanat tarihinin erken evresinde yerleşik hale gelmiş bir yaklaşım olduğunu belirtir.

Olin (1999, s.20), sanat tarihsel araştırının ilk şeklini aldığı Almaca-konuşulan ülkelerde 19. yy. boyunca bu disiplinin, Alman birliğinin kurulması çabaları ve nihayet 1871'de bunun başarılması sürecine sıkı biçimde bağlı olduğuna ve bu doğrultuda disiplinin ulusalcı düşünceyle sarmalandığına dikkat çeker. Yazar, Alman Romantizmi olarak anılan bu dönemde Gotik tarzın bir Alman ulusal tarzı olarak öne çıkardığını ve ahşap gibi belirli malzemelerin Alman mirasının bir parçası olarak kabul edildiğini, bu dönem görselliğinin baştan uca ulusal düşünce tarafından kuşatıldığını belirtir. Kurumsal sanat tarihinin böylesi bir fenomenin ortasında yeşerdiğine dikkat çeken Olin (1999, s.21), alaman ilk akademik kürsüsünün 1844'te Berlin'de kurulduğu ve 1871'e varıldığında Almanya ve Avusturya'daki birçok üniversitede muadil kürsülerin ortaya çıktığı bilgisini verir. Yazar, sanat tarihi âlimlerinin (schoolars), tıpkı diğer disiplinlerdeki Alman meslektaşları gibi, müzelere ve üniversitelere doğrudan hükümet tarafından atanan sivil devlet memurları olduklarının altını çizer.

Dirk de Meyer'in ifadesiyle "modern sanat tarihi ve ulusalcılık rüşlerini yan yana ispat etmişlerdir" (aktaran Rampley, 2013, s.74). Konuyu Rampley'nin (2012, s.3) tespitiyle özetlemek gerekirse "Ulusal sanat tarihinin inşası, birçok sanat tarihçisi tarafından bir görev ve ahlakî bir zorunluluk olarak görülüyordu ki bu halen geçerlidir".

2. SANAT TARİH YAZIMININ GELİŞİMİ VE KRİZLERİ

On dokuzuncu yüzyılın sonuna varıldığında, pozitivist araştırmayla ilişkilendirilen bilimsel çaba, fizik, fizyoloji ve psikoloji gibi doğal bilimlerin pek çok dalında iyice yerleşik hale gelmiştir. Disiplinin Almanca-konuşan kurucu sanat tarihçileri, kendi yöntemlerini geliştirirken insanî, sosyal ve doğal bilimlerin

² Fransız tarihçi Pierre Nora tarafından literatüre kazandırılan terim "hafıza mekânı" anlamındadır ve esasen toplumsal hafızaya işaret eder.

kavramlarını ödünç alırlar, uyarlarlar ya da onlarla benzeşim kurarlar. Bu doğrultuda sıkı şekilde form (biçim) ve stil (tarz) analizine dayalı, formalist (biçimci) bir sanat tarihi yöntemi ortaya çıkar (Frank ve Adler, 2012, s.1-2).

Formalist anlayışa 1920’lerde Erwin Panofsky (1892-1968) tarafından geliştirilen ikonografik-ikonolojik yöntem eklenir. İkonografi genellikle formalizmin bir antitezi olarak görülür ve formların morfolojisine odaklanan formalizm aksine, konular ve niyetler üzerinde durur. Formalizm ve ikonografi, 20.yy.ın büyük bölümü boyunca sanat tarihçiliğinin en bilinen ve en etkin iki yöntemi olarak kullanılır (Hatt ve Klouk, 2006, s.96).

Temelleri Almanca-konuşulan ülkelerde atılan, ulusalcı fikirlerle bir arada gelişen ve önce formalizmi, ardından da ikonografiyi en temel yöntemleri olarak benimseyen sanat tarihine, genellikle, “geleneksel” ya da “eski” sanat tarihi olarak atıf yapılır.

Geleneksel sanat tarihinin ilk krizi, Alman sanat tarihçisi Hans Belting’e (1987, x) göre modern sanatın ortaya çıkışıyla yaşanmıştır. “Eski sanat tarihi ilk krizine, kendisini geleneğin muhalifi olarak tanımlayan ve kendi tarihsel modelini öne süren avangardın elleriyle maruz kalmıştır” diyen Belting bunun sonucunda sanatın tarihinin “modern” ve “modern-öncesi” olmak üzere iki dönem halinde tanımlanmak zorunluluğunun ortaya çıktığını belirtir.

Sanat tarihinin sonraki büyük krizi, ki “yeni sanat tarihi” denilen yaklaşımın doğumunu beraberinde getirmiştir, bu kez, kabaca 1970 dolaylarında estetik modernizmin sonlanması ve postmodern (modern-sonrası) sanatın gündeme gelmesi esnasında yaşanır.

D’alleve (2010, s.160) tarafından özetlendiği gibi, esasen 1970’lerde yayın yapmaya başlayan isimler tarafından icra edilen “yeni sanat tarihi”, alanın hali hazırdaki eski kuşak araştırmacılarıyla bu yeni isimler arasında kökten kırılmalara sebep olmuştur. T. J. Clark (d.1943), Svetlana Alpers (d.1936) ve Norman Bryson (d.1949) gibi “yeni” sanat tarihçiler, disiplinin biçimsel analiz ve sanat-uzmanlığıyla fazla içli dışlı olduğunu ve bu nedenle safça tarif edici bir hale ve sanat pazarına hizmet eden bir endüstriye dönüşmüş olduğunu ileri sürerler. Ayrıca Panofsky’nin ikonografisini sorgulamadan takip eden araştırmacıları da ağır biçimde eleştirirler. Yeni yaklaşımın uygulayıcıları, eleştirel teoriyle, politikayla ve ideolojiyle iştigal ederek ve sanatı sosyal bağlamın bir ürünü ya da bizatihi kendisi olarak görerek disiplinin yerleşik kabullerine meydan okumuşlardır. Bu sürece eşlik eden bir diğer gelişme de, 19.yy.dan beri ayrı girişimler olarak görülmekte olan sanat eleştirmenliği ile sanat tarihçiliği arasındaki sınırların 1960’lardan itibaren belirsizleşmeye başlamasıdır (Mansfield, 2007, s.79).

“Yeni” sanat tarihçiliğini ele alan Meecham ve Sheldon (2000, xvii) da bir disiplin olarak sanat tarihinin 1960’lardan beri manidar değişimler geçirdiğini ve ani ve büyük sosyal değişimler ve diğer nedenlerle “bilgi” denen şeyin statüsünün mecburen yeniden gözden geçirildiğini ifade eder. Yazarlara göre, sanat olarak kabul ettiğimiz şey son yüzyılın akışı içinde değişime uğramış ve sanatları sınıflandırma ve değerlendirme yöntemimiz olarak sanat tarihi de, daha geniş bir görsel kültür anlayışına doğru bir yönelim gerçekleştirerek değişmiştir. Meecham ve Sheldon’ın bu değerlendirmesi, yeni sanat tarihçiliğinin disiplinin formalizmin ve ikonografinin öne çıktığı yöntemsel tutuculuğuna bir meydan okuma kadar, 1970’ler Batı dünyasında sanatsal gösterim biçimlerinin manidar biçimde değişmeye başlamasıyla da ilişkili olduğunu hatırlatmak bakımından önemlidir.

Manidar biçimde değişen sanatsal üretimlerle modern sanatın sonunda ya da artık yerleşik hale gelen deyişle postmodern sanata işaret edilmektedir. Postmodernin gündeme gelişi elbette modernin krizine işaret eder ve bu krizle “...beraber her türlü disiplinde yaklaşım değişiklikleri baş göstermiştir” (Akay, 2013, s.47). sanat tarihi disiplini de, yukarıda özetlendiği gibi, bu durumun bir istisnası değildir.

3. MODERN, POSTMODERN ve GÜNCEL (ÇAĞDAŞ) SANAT

Modern sonrası sanatı ya da bir başka ifadeyle 1970 (ya da kimilerine göre 1960) sonrası sanatı ana hatlarıyla da olsa tanımlayabilmek ve tarif edebilmek için, şüphesiz öncelikle modern sanatın ne olduğunu hatırlamakta yarar vardır.

Öncelikle modern sanatın farklı tarihlendirmeler de yapılmakla beraber kabaca 1880 dolaylarında başlayarak 1960’ların sonlarında/1970’lerin başlarında tamamlanan bir evrenin sanatı olduğu belirtilmelidir. Modern sanat sanatçıların, müzisyenlerin ve yazarların geleneksel sanat formlarını bir yana bırakışlarına işaret eder ki

bu durum E. H. Gombrich tarafından “yeni standartlar arayışı”nın tetiklediği “sürekli bir devrim” olarak ifade edilir (Meecham ve Sheldon, 2000, s.2). MoMA’nın³ müdürü Glenn D. Lowry’nin (2013, s.12) ifadesiyle “modern sanat büyük bir deney olarak başlar ve öylece devam eder” ve bu sanat “yeni bir şey yap!” şiarı doğrultusunda bir dizi ardışık akım şeklinde görünür olur. Bir başka açıdan modern sanat, teknik, fayda, eğlence ve kâr alanlarına indirgenen zanaat ve popüler kültürün karşısında akıl, hayal gücü ve zarafetle ilişkilendirilen “güzel sanatlar”ın (Shinner, 2004, s.455) modern dönemdeki görünümüdür.

1970’li yıllardan beri tartışılmakta olan postmodernizm, genel olarak, sanat ve günlük yaşam arasındaki sınırların ortadan kalkması, yüksek sanat ve kitle kültürü/popüler kültür arasındaki ayrımın yıkılması, genel bir stilistik karmaşa ve kuralların şakacı bir edayla harmanlanması ile karakterize edilir (Featherstone, 2007, s.64). Ali Akay (2013, s.16-20-21) sanatlardaki eklektizmle birlikte saf pentürün yerine daha karışık ve teknolojik malzemelerin devreye girmesinden, süsleme sanatları ve modernizm arasındaki kırılmanın giderilmesinden ve kitsch ve dekoratif öğelerin geri gelmesinden söz eder. Bununla birlikte Akay (s.21-22) postmodern estetiğin malzeme ve süsleme merakına ket vurup düşüncüyü ön plana taşıyabilen ticari olmayan yüzüne de vurgu yapar.

“Çağdaş sanat”sa modernizmin bitişini takip eden ve modernist ilkelerle karşıtlık oluşturan sanatsal pratikler için kullanılan şemsiye bir terimdir. Böylelikle “çağdaş sanat”, “...öncelikle ‘modern’in ölümüne işaret eden bir terim olarak karşımıza [çıkılmaktadır]” (Medina, 2017, s.7). Bu yaklaşım doğrultusunda çağdaş ya da güncel sanat denilen kategori, postmodern sanatla aynı şeyi ifade etmekte ya da en fazla postmodernin daha yakın geçmişteki yüzüne karşılık gelmektedir. Örneğin Ali Akay (2013, s.22), ki bu yaklaşımı benimseyen pek çok isimden sadece biridir, 1990’lı yıllarda postmodern sanatın, güncel [yani çağdaş] sanat olarak daha önce var olan formlardan, eserlerden ve kullanımlardan yola çıkarak çalışmaya başladığını belirtir. Pek çokları da Avrupa-merkezci, ilerlemeyi ölçüt alan çizgisel tarih yazımına dayalı modern, post-modern ve çağdaş şeklindeki kronolojik dönemselleştirmeyi (Buurman vd., 2018, s.11-14) benimseyerek “çağdaş sanatı”ı ayırıştırır. Örneğin Esanu’ya (2017, s.96-97) göre çağdaş ile postmodern arasındaki en dikkat çekici ayrım, çağdaşın, postmodernin asla sahip olamadığı bir elle tutulurluğa ya da somutluğa sahip olmasıdır. Buna göre “postmodernist sanat” için açıldığını ilan eden kurumlar hiç olmamışken, çağdaş adı altında müzeler, sanat merkezleri, dergiler, akademik dersler vb. gibi gerçekten var olan uygulama ve kurumlara rastlamak mümkündür.

Sözü edilen dönemselleştirme modelinde Akay’ın da işaret ettiği 1990 dolayları, çağdaş sanatın başlangıcı olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, şüphesiz, “1990’lar eski dünyanın sonlandığı ve yenisinin başladığı devasa bir kırılmanın on yılı” (Darke, 2019, para.2) oluşuyla ilişkilidir. Soğuk Savaş’ın bitimini izleyen bu dönem, Rubin ve Casper’a (2013, s.297) göre internetin yaygınlaşması ve dijital zekânın hem mevcut hem de yeni teknolojilere eklenmesi neticesinde “dijital”ın hegemonik bir karaktere bürünüşüyle karakterize edilir. 1990’lı yıllarda açıkça ivmelenerek ve hem bu on yılın hem de sonrasının merkezine yerleşen bir diğer fenomen de, en temel biçimde “ürünlerin, fikirlerin, kültürlerin ve dünya görüşlerinin alış verişinden doğan bir uluslararası bütünleşme süreci” (“Küreselleşme”, 2020) olarak tanımlanan “küreselleşme”dir.

Bu çerçevede çağdaş sanat “bilhassa çevre ülkelerde... çoğu zaman 1990’ların başında ortaya çıkan bir şey olarak tanımlanır ve postkolonyal tartışmanın yükselişi, modernizm anlatısı üzerindeki Avrupa-Amerika tekelinin kırılması veya Soğuk Savaş’ın son bulmasıyla ilişkilendirilir” (Medina, 2017, s.8) ve yeni bir olgu olmasa da 1990’lardaki politik, ekonomik ve teknolojik gelişmelerle ivmelenen ve kamuoyu nezdinde tartışılır hale gelen küreselleşme, çağdaş sanat bağlamında merkezîdir.

4. ÇAĞDAŞ SANAT VE ÇAĞDAŞ SANAT TARİHİ

Uluslararası kapitalizm, ulusal kapitalistlerin rakip ulusal ekonomilerin dünyasında nasıl konumlandıklarına ve ulusal sınırların ötesinde nasıl hareket ettiklerine odaklanarak, genellikle, devlet-merkezli terimlerle kavramsallaştırılır. Aynı bir kavram olarak “küresel kapitalizm”se küresel şirketler (korporasyonlar) ve onları kontrol edenler tarafından yönetilen küresel bir ekonomi fikrine dayanmaktadır (Sklair, 2001, s.1459). Sloven sosyolog Slavoj Žižek’e (2015, s.80) “küresel kapitalizmde” küresel şirket ana ülkesiyle göbek bağı kesmiş ve kökenlerinin bulunduğu ülkeye bile sadece sömürgeleştirilecek bir yer muamelesi yapmaya başlamıştır. Bu

³ Dünyadaki en önemli modern sanat müzelerinden biri, belki de birincisi olarak görülen New York’taki Museum of Modern Art’ın (Modern Sanatlar Müzesi) kısaltması.

evrenin öne çıkan kavramı ise “çokkültürcülük”tür.⁴ Avrupa Birliği (AB)’nin resmi web sitelerinden biri olan Avrupa Gençlik Portalı’nda “farklı kültürel, dini, dilsel ve etnik kökendeki insanların yurtdışı barış içinde yaşamaları” olarak tanımlanan çokkültürlülük, Žižek’e (2015, s.80) göre küresel kapitalizmin ideoloji formudur. Yazara göre çokkültürcülük kavramı yerel kültürleri tepeden bakan Avrupamerkezci mesafe ve/veya saygı tavrını içermekte ve tersine çevrilmiş bir tür ırkçılık biçimine karşılık gelmektedir. Žižek’e Batı’nın Öteki’nin özgüllüğüne duyduğu saygıda aslında kendi üstünlüğünü beyan ettiğini de ekler.

Bu çerçevede “çağdaş sanat”ın küresel kapitalizm döneminin esasen uluslararası (ya da uluslararası) bienaller üzerinden gösterime giren estetik dili olduğu söylenebilir. “Çağdaş/Güncel sanat” yerine son dönemde kullanıma giren “küresel sanat” terimi de (Buurman vd. 2018, s.11) bu duruma açıkça işaret etmektedir. “Küresel kapitalizm”le “küresel çağdaş sanat” arasındaki çeşitli kavramsal eşleşmeler de bu çerçevede okunmalıdır. Örneğin küresel kapitalizmin “demokrasi” ve “dünya vatandaşlığı” söylemeleri, çağdaş sanatın mecralar ve sanatçılar arasındaki eşitliğe ilişkin söylemiyle eşleşir. Örneğin “Yirminci yüzyılın sonunda, yüzyıllık bir savaşın ardından, mecralar arası eşitliğe nihayet erişildi” diyen Weibel (2017, s.17), resimden fotoğrafa, filmde dijital sanata ve hata bir otomobile varıncaya değin her şeyin sanatsal bir mecra olarak kabul gördüğüne vurgu yapar. Benzeri bir eşitlik iddiası sanatçılar için de dillendirilir ve ulusal mensubiyetine ya da etnik kökenine bakılmaksızın herkesin küresel sanat ortamında eşit şanslara ve haklara sahip olduğu söylemlenir. Dolayısıyla “çokkültürlülük” kavramı, çağdaş sanat için de hayli merkezidir.

4. ÇAĞDAŞ SANAT TARİHYAZIMI VE SORUNLARI

Bu söylenenler ışığında yeniden sanat tarihyazımına dönülecek olursa, hem sosyo-ekonomik ve politik anlamda hem de sanatsal pratikler anlamında yeni bir dönemin söz konusu olması, sanat tarihi içinde yeni bir kriz, hiç değilse yeni bir tartışma dönemi anlamını taşımaktadır.

Ünlü Alman sanat tarihçisi Hans Belting henüz 1983’te “sanat tarihinin sonu”ndan söz eder ve “Bir disiplin olarak sanat tarihinin ve genel bir fenomen olarak sanat deneyiminin günümüzdeki durumları kolay cevaplara izin vermez” (Belting, 1987, xii) der. Meecham ve Sheldon (2000, xvii-xviii) sanat tarihinin son otuz küsur yıl içinde diğer disiplinlerden aldığı yazınsal ve dilbilimsel teorilerin bu disiplinin üzerinde şekillendiği temel öncüllerin çoğunu değiştirdiğini, disiplinin kavramsal çerçevelerinin katmerli hale geldiğini, sanat tarihsel olmayan metinlere başvuranın günümüz anlayışının bir karakteristiği olduğunu söyler ve “Görünüşe bakılırsa, neticede sanat tarihinin aslında ne olduğunu bilmiyoruz” der.

Konuyu “çağdaş sanat” özelinde ele alan Mainardi’ye (2011, s.305) göre sorun, sanat tarihinin küresel ekonominin bir parçasına dönüşmeye başlamasıyla ilgilidir. Yazar, sanat tarihinin tamamının değil sadece çağdaş sanatın bu uluslararası ticarî merkezleri tarafından hasat edilebilen böylesi ekonomik bir faydalar sunduğuna dikkat çeker ve günümüzde sanat tarihinin tıpkı helyotropik (ışığa göre yön değiştiren) bir çiçek gibi yüzünü paraya döndürdüğü tespitini yapar. Mansfield’a (2007, s.79) göre son dönemlerde sanat eleştirisi ve sanat tarihi daha önce görülmedik biçimde yakınlaşmıştır ve geleneksel olarak eleştirmenliğin çalışma alanı olan çağdaş/güncel sanat, sanat tarihi kanonu tarafından yutulmaktadır. Yazara göre bu verimli olduğu kadar kaygı verici bir durumdur da. Aynı noktaya dikkat çeken Meyer (2013, s.13) de bu disiplin için 1990’larda bir şeylerin değiştiğini, sanat tarihinin ilk kez bu dönemde yaşayan sanatçıları da kucaklamaya başladığını ifade eder.

Çağdaş sanat tarihyazımının sorunlarından biri de, ulusal kimlikle açık bir çelişki içinde olan çokkültürlülük kavramının küresel kapitalizm çağında merkezi hale gelişine ilişkindir.

Örneğin Heidelberg Üniversitesi (Almanya) sanat tarihi profesörü Monica Juneja (2018, s.462), ulus ve kültür arasındaki girift ilişki hakkındaki tartışmaların, bilimsel yaklaşımlarda yeni çerçeveler geliştirmeye zorlayacak kadar, sanat tarihi disiplinine ve onun kurumsal pratiklerine meydan okumakta olduğu tespitini yapar. Juneja, “Sanat tarihi, ulusal kimlik ile ulusal yapılardan özgürleşen bunca sanatsal ve yazınsal üretim arasındaki gerilimi nasıl ele alacaktır?” diye sorar.

Larsson (2017, s.11) ise “Trump ve Brexit çağında nasıl çağdaş bir ulusal sanat sergisi küratörlüğü yapılır?” sorusunu gündeme getirir ve “‘çağdaş’ ve ‘ulusal’ terimleri kasıtlı olarak tartışma içindedir, her biri potansiyel olarak çatışmacı sanatsal tepkileri kışkırtır” değerlendirmesini yapar.

⁴ Bu bildiride “çokkültürcülük” ve “çokkültürlülük” kavramları, aralarında bir anlam farkı gözetilmeden kullanılmaktadır.

“Çağdaş sanattan ulusalcılığa doğru bir köprü oluşturmak, birçok bakımdan girift ve problemlidir” diyen Kosovo’lu sanat tarihçiler Boynik ve Henriksson’a (2007, s.6) göre bunun ardındaki temel nedenlerden biri, çağdaş sanatın ana akım görüşleri ve muhafazakâr düşünceleri sorgulayan, yıkıcı ve eleştirel bir pratik olmasıdır. Yazarlara göre

20.yüzyılın çağdaş sanatı, en temel tanımıyla, önceden tanımlanmış, yerleşik ideolojik formülasyonların ki ulusalcılık bunlar içinde en görünür olanıdır, açıkça yadsınması olarak görülür. Çağdaş sanat pratikleri, uluslararası ve kozmopolit bir karakter taşıyan bu sanatın ulusalcılık-karşıtı olduğu mitini haklı çıkarır. Bu nedenle çağdaş sanat ve ulusalcılığın birliği, eleştirel söylemler içinde bir oksimoron⁵ olarak kalmıştır. (s.7)

Benzeri tespitleri ve böylesi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Dolayısıyla çağdaş sanatın ulus kavramıyla yaşadığı çatışmanın sanat tarihi disiplini etkilediği ve konunun ilgili bilim insanları tarafından çeşitli yönleriyle ele alınmakta olduğu açıktır. Fakat bu durumun sanat tarihsel söylemin kökeninden gelen ulusalcı tonda bir değişime neden olduğu genellemesini yapmak doğru değildir. Tam tersine genel durum, özellikle kuzey Atlantik ülkeleri bağlamında sanat tarihsel söylemin değişmediğini ortaya koymaktadır.

5. GÜNÜMÜZ SANAT TARİHYAZIMINDA ULUSAL SÖYLEMİN BEKASI

1990’dan günümüze uzanan süreçte sanat tarihsel söylemi örnekleyen pek çok durum, bu söylemin ulusal karakterinin devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda önce Doğu Avrupa ülkelerine değinilebilir: Piotr Piotrowsky’ye göre Berlin Duvarı’nın yıkılışının ardından Doğu Avrupa’da, savaşın ve sonuçlarının sebep olduğu uzun parantez tarafından kesintiye uğratılan normallığın geri kazanılmasına dönük, sanat tarihinden farklı bir görev beklenmiştir. Onlarca yıl boyunca sosyalist hegemonyanın desteklenmesinde bir araç olarak kullanılan disiplin, şimdi, uzun süre yabacı güçlere boyun eğmeyle zedelenen ulusal benliği iyileştiren bir rayiha olarak iş görmektedir. Boris Groys da sanat sergilerinin ve yayınların Doğu Avrupa’nın küresel ortamdaki görünürlüğünün canlandırılmasına destek vermekte olduğuna dikkat çeker (aktaran Halo Garcia vd., 2020, s.12). 1989-sonrası dönemin yeni beliren devletlerinde kendi tekilliklerini, kendilerine ait, bireysel kültürel kimliklerini öne çıkarma isteğinin çok belirgin olduğunu söyleyen Rampley’ye (2012, s.8) göre bu hem yerel (yani ulusal) bir sanat tarihi yazımında hem de sanat müzelerinin kuruluşunda devasa bir itki olmuştur.

Bir Demir Perde ülkesi olmasa da Doğu Avrupalı bir örnek için Slovenya’ya bakılabilir: Bağımsız Slovenya devletinin üçüncü yılına denk gelen 1994’te düzenlenen Çağdaş Sloven Sanatı Trienali (The Triennial of Contemporary Slovenian Art), adının da işaret ettiği üzere ulusal bir sanatın dünyaya takdimi amacını taşır. Bu sergiyi ele alan Zgonik (1998), serginin Faşist İtalya döneminde 1931’de gerçekleşen ve “İtalyan sanat dehası”nın vurgulandığı ilk Ulusal Sanat Quadrennial’i çağrıştırdığı tespitini yapar. Dolayısıyla ulus kavramı ve vurgusu, hariç tutulmak ya da ötelenmek bir yana serginin tam merkezinde yer almaktadır.

Daha yakın geçmişte Avustralya’da gerçekleşen *Ulusal: Yeni Avustralyalı Sanatı 2017 (The National: New Australian Art 2017)* sergisi de benzeri bir örnektir. Sergiye değinen Larsson, (2017, s.11), ulusalcılığın sağ-kanat popülizmi, doğuştancılık ve göç-karşıtlığı gibi yerleşik tartışmalar üzerinden hırpalandığı bir dönemde gerçekleşen bu serginin zamanlamasının yerinde olduğunu söyler ve serginin gerekli olduğu tespitini yapar. Katılımcıların neredeyse yarısının kadın ve on üç katılımcının da yerli olduğu sergide, yazara göre Avustralya’nın farklılıklara hoşgörüsü vurgulanmakta ve küresel ve ulusal arasındaki kırık hatların üzerinde ulusal birlik pekiştirilmektedir.

Rippl (2013, x) ise 2011’de Amsterdam Stedelijk Müzesi’nde gerçekleşen “Anıtsalcılık: Tarih, Ulusal Kimlik ve Çağdaş Sanat” (Monumentalism: History, National Identity and Contemporary Art) sergisini gündeme alır. Yazar, günümüzün küreselleşmiş toplumunda mekân ve zamanın ulusal anlamda böylesine kaynaştırılmasının sonlanmak üzere olduğunu düşünülebileceğini, fakat çağdaş kültür ve politikada tarihe ve ulusal kimliğe dönük yenilenmiş bir önemsemenin bulunduğunu söyler.

⁵ Oksimoron, birbiriyle çelişen ya da tamamen zıt iki kavramın bir arada kullanılması ve bu şekilde oluşturulmuş ifade. Bazen anlamı kuvvetlendirmek için veya edebî sanat yapmak amacıyla kullanılır; bazen de hâlihazırda kullanılan bir kavramı eleştirmek veya alaya almak için kullanılır

Çevrimiçi ortamdaki önemli ansiklopedilerden biri olan *Encyclopedia*'nın "Fransa'da Sanat" maddesi de küresel kapitalizmin çokkültürlülük yönelimiyle uzlaşmış gibi görünmemektedir. İlgili maddede Fransız sanatçıların Orta Çağ geleneklerini sürdürdüklerinden ve bu ulusun (the nation's) sanatçıların, özellikle mimaride ve dekoratif sanatlarda ayırt edici bir Fransız Rönesans tarzı ortaya çıkarmak üzere yabancı fikirleri yerel geleneklerle kaynaştırdıklarından söz edilir ("Art in France", 2019).

Birleşik Krallıktaki kamusal sanat koleksiyonlarının çevrimiçi evi ve 3,300'den fazla İngiliz kuruluşuyla işbirliği içindeki önemli bir oluşum olan Art UK ise ziyaretçilerini "İngiliz ulusunun sanatına hoş geldiniz" (Welcome to the nation's art) ibaresiyle karşılar.

Bu rastgele örneklerin işaret ettiği durum, Harvard Üniversitesi (ABD) sanat tarihi profesörü Thomas Kaufmann'ın (d.1948) araştırmasında bilimsel olarak saptanmaktadır. Kaufmann (2014, s.101) ulusçu varsayımların çalışmalarımızın derininde nakşolunmuş halde kalmaya ve çağdaş sanat tarihsel söylemlerimizin bile çoğuna temel oluşturmaya devam ettiği saptamasını yapar. Yazara göre Birleşik Devletlerdeki sanat yazılarına ilaveten, son birkaç on yıldır İngilizce konuşan dünyanın diğer önemli araştırmacılarının Avrupa'daki ulusal "görsel kültür"e yaklaşımları da benzerdir. Kaufmann, Irving Lavin'in tespitlerini aktararak ulusal özellikleri tanımlamak arayışına ilişkin geleneğin hiç de demode olmadığını, her ne kadar farklı bağlamlar ve kılıklar içinde olsa da, tarzları etnik ve coğrafi açılardan karakterize etmek çabasının görece yeni çalışmalarda da karşımıza çıktığını söyler. Michael Baxandall'ın on beşinci yüzyıl İtalya'sı ve Svetlana Alpers'in on yedinci yüzyıl Hollanda'sına ilişkin çalışmaları, konunun tipik örnekleridir.

Tüm bu söylenenler, bir diğer önemli sanat tarihçi olan James Elkins'in daha önce de alıntılanan sözleriyle şöyle özetlenebilir: "Ulusalçılığa ya da etnik kökene dönük eğilimler, Vasari ve Winckelmann'daki kökenlerinden beri sanat tarihsel araştırmaların arkasındaki, kimi zaman apaçık hale gelen, bir güdü olagelmıştır. Uluslararasılığa, çokkültürlülüğe ve sömürge-sonrası teoriye dönük günümüzdeki ilgi bu temel güdüyü değiştirmemiş fakat sadece bulanıklaştırmıştır" (Elkins, 2007, s.6-7).

6. 1990-SONRASI TÜRKİYE'SİNDE SANAT TARİHYAZIMI

Türk ulus devletinin aşınmaya başladığı tarih olarak, devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat ettiği 1938 yılı gösterilebilir. Nitekim Atatürk'ün bizzat himaye ettiği "Türk Tarih Tezi"nin ders kitaplarından çıkarılışı 1940'lı yıllarda gerçekleşir. Bununla birlikte sözü edilen aşınmanın en çok 1980 İhtilali'nden günümüze uzanan süreçte gerçekleşir. 1980'li yıllarda liberal politikaları ile farklı gruplara açılan Anavatan Partisi (ANAP) hükümetleri, farklılıkları görünür kılan çokkültürlü politikalarıyla her türlü sosyal kümeyi kucaklamak ister ve Türkiye'nin dünya uygarlığına katkılarını, farklı coğrafyalara yayılan din, dil ve kültüre, çoğulcu/çok kimlikli yapıya sahip çıkarak açıklar (Yasa Yaman, 2011, s.133). Türk ulusu yerine Türk-İslam sentezinin öne çıkarılmaya başlanması da 1980'li yıllara tarihlenir. Soğuk Savaş döneminde anti-komünist propagandanın temel silahı haline getirilmiş olan İslamizmin, neoliberalizmin dinsel aidiyetleri restore eden kültürel farklılığa dayalı politikalarıyla daha da güçlendiğini belirten Ali Artun'a (2017, s.60) göre 1987-1988 yıllarında "Süren İhtişam" adlı "Türk Festivali" kapsamında ABD müzelerinde açılan "Muhteşem Süleyman" sergisi, ülkenin oluşturulmak istenen yeni imajını yansıtmaktadır. 1994'te dönemin başbakanının "Ne mutlu Türkiye'nin vatandaşıym diyene!" ifadesini kullanması ve "Türkiyelilik" kavramını ortaya atması, AB ile Türkiye arasında tam üyelik müzakerelerinin başladığı 2003'te bu kavramın kuvvetli biçimde yeniden gündeme gelişi, aynı temel üzerinde gelişen durumlardır. Bu çerçevede çokkültürlülük felsefesinin 1980, özellikle küresel kapitalizmin mutlak zaferini ilan ettiği 1990 sonrasında Türkiye'nin soyo-kültürel ve politik ikliminde çok belirleyici olduğu görülmektedir.

Bu iklimin önemli bir bileşeni olarak çağdaş sanat pratikleri de 1990 sonrası Türk sanatında çokkültürlülüğün ve ulus devletin gereksizliği fikrinin vurgulanmasında açıkça araçsallaşmıştır. Bu durum, Harf Devrimi'nin, Türk bayrağının, Anıtkabrin ve bizzat Atatürk'ün sorgulandığı ve/ya da aşağılandığı onlarca çalışma üzerinden seyredilebilir. Konunun sanat tarihyazımı ayağında ise, böylesi çalışmaları da kucaklayabilecek, ulusal çağrışımlarından mümkün mertebeye arındırılmış bir söylemin inşası gözlemlenir. Bu inşa, esasen "Türk" kelimesinin kullanımından kaçınma şeklinde cisimleşir. Ceren Özpınar'ın (2016, s.118) araştırmasına göre 1977 yılında bir metinde Almanya'nın Beyreuth kentinde yaşayan ve bir topluluk oluşturarak eserlerini sergileyen bir grup Türk sanatçı için "Türkiyeli" sözüne yer verilmesi, bu durumun erken tarihli bir örneğidir. Erken tarihli bir diğer örnek de Beral Madra'nın 1982'de *Sanat Çevresi* dergisi için kaleme aldığı bir makalede de "Türk Güncel Sanatı" yerine "Türkiye'de Güncel Sanat" ifadesini kullanmasıdır. Özpınar (2016, s.119),

“Türk” yerine “Türkiye” kullanımının tercih edilmesinin 1990 sonrası dönemde daha sık karşılaşılan bir olgu olduğunu ve 2000’lerde “Türk sanatçı” ve Türk sanatı” gibi kullanımların azaldığını belirtir. Yazara göre bu, toplumsal ve politik olgularla bağlantılı olarak ulus-devlet söyleminin ve bunun uzantısı olan “Türk” üst kimliğinin sanat tarihsel anlatılarda çözülmeye başlamasıdır. Günümüz sanat tarihi yazınına bakıldığında “Türk sanatı” ve/ya da “Türk seramiği”, “Türk resmi” ve hele “Türk güncel/çağdaş sanatı” gibi ibarelere rastlamak neredeyse imkânsız hale gelmiş, dolayısıyla “Türk” kelimesi sanat tarihsel anlatıdan açıkça tahliye edilmiştir.

SONUÇ

Yakın dönem sanat tarihyazımına bakıldığında, bu disiplinin hamurunda yer alan ulusalcı söylemin değişmeden kaldığı, özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika bağlamında ulusal vurguların hemen hiç değişmediği görülür. Çokkültürcülük ideolojisine dayalı küresel kapitalizm ekseninde 1990 sonrası Türkiye’sinin sanat tarihyazımına bakıldığında ise dünya genelinden farklı bir durumla karşılaşılır. 1990’lı yılların başından itibaren Türkiye’deki sanat tarihsel dil, bu disiplinin yerleşik ulusalcı söyleminden hızla uzaklaşmıştır. Bu uzaklaşma, “Türk” kelimesinin kullanımından imtina etmek şeklinde görünür olmuş ve “Türk sanatı” ifadesi, zaman içinde yerini “Türkiye sanatı” ifadesine terk etmiştir. Dünyada farklı modernlikler kadar elbette farklı post-modernlikler de söz konusudur ve sözü edilen çokkültürcülükle uyumlu sanat tarihsel dilin ortaya çıkışı, Türkiye’ye özgü bir post-modern durumdur. Çokkültürcülüğün küresel bir fenomen olduğu tartışmasıdır fakat ulusal göndermeleri törpülenerek bu fenomene uyumlu kılınmış bir sanat tarihsel söylemin inşası küresel değil açıkça “yerel”dir ve Türkiye’ye özgüdür.

KAYNAKÇA

- Akay, A. (2013). *Postmodernizmin ABC’si* (2.bs.). Say Yayınları.
- Art history. (2019, 16 Ocak). *Encyclopædia Britannica* içinde. Erişim 2 Aralık, 2020, <https://www.britannica.com/art/art-history>
- Art in France. (2019). Encyclopedia.com. Erişim 11 Aralık, 2020, <https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/art-france>
- Artun, A. (2015). *Çağdaş sanatın örgütlenmesi: Estetik modernizmin tasfiyesi*. (3.bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Artun, A. (2017). *Mümkün olmayan müze: Müzeler ne gösteriyor?* İletişim.
- Belting, H. (1987). *The end of history of art?* (C. S. Wood, Çev.). Chicago: The University of Chicago press. (Orijinal eserin yayın tarihi 1983).
- Belting, H. (2003). *Art history after modernism*. (C. Salltzwedel, M. Cohen ve K. Northcott, Çev.). The University of Chicago Press. (Orijinal eserin yayın tarihi 1995).
- Boynik, S. ve Henriksson, M. (2007). Introduction. S. Boynik ve M. Henriksson, (Ed.). *Contemporary art and nationalism: Critical reader* içinde (s.6-12). Priştine: Institute of Contemporary Art “EXIT”, Center for Humanistic Studies “Gani Bobi”.
- Buurman, N., Dornhof, S., Hopfener, B. ve Lutz, B. (2018). Situating global art. An introduction. N. Buurman, S. Dornhof, B. Hopfener ve B. Lutz (Ed.). *Situating global art: Topologies, temporalities, trajectories* içinde (ss.11-34). Transcript. <https://doi.org/10.14361/9783839433973>.
- D’allea, A. (2010). *How to write art history?* (2.bs.). Londra: Laurence King Publishing.
- Darke, T. (2019, 31 Ocak). *The 1990s: When technology upended our world*. History.com. <https://www.history.com/news/90s-technology-changed-culture-internet-cellphones>
- Elkins, J. (2007). Art history as a global discipline. J. Elkins (Ed.). *Is art history global?* içinde (ss.3-25). Routledge.
- Esanu, O. (2017). Çağdaş sanat aslında neydi? Neoliberal dönemde çağdaş sanatın örgütlenmesi ve Soros çağdaş sanat merkezleri. N. Öрге (Çev.). A. Artun ve N. Öрге (Ed.). *Çağdaş sanat nedir?: Modernlik sonrasında sanat* (3.bs.) içinde (s.95-122). İletişim Yayınları.

- Featherstone, M. (2007). *Consumer culture and postmodernism* (2.bs.). Sage Publications.
- Frank, M. B. ve Adler, D. (2012). German art history and scientific thought: Beyond formalism. M. B. Frank ve D. Adler (Ed.). *German art history and scientific thought: Beyond formalism* içinde (ss.1-13). Routledge.
- Haro García, N., Mayayo, P. ve Carrillo, J. (2020). The (re)makings of art history and Europe after 1945. N. Haro García, P. Mayayo ve J. Carrillo (Ed.). *Making art history in Europe after 1945* içinde (ss.1-23). Routledge.
- Hatt, M. ve Klonk, C. (2006). *Art history: A critical introduction to its methods*. Manchester University Press.
- Janson, H. W. ve Janson, A. F. (2004). *History of art: The Western tradition* (Gözden geçirilmiş 6.bs.). Pearson.
- Juneja, M. (2018). "A very civil idea ..." Art history, transculturation, and world-making – With and beyond the nation, *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 81(4), 461-485. doi: <https://doi.org/10.1515/ZKG-2018-0036>
- Kaufmann, T. D. (2014). *Toward a geography of art*. University of Chicago Press.
- Küreselleşme. (2020, 31 Temmuz). *Vikipedi* içinde. <https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BCreselle%C5%9Fme>
- Larsson, C. (2017). Between nationalism and globalism: Folds in contemporary Australian art at the national: New Australian Art. *Broadsheet Journal* (46) 2. 11-13. https://www.academia.edu/35092783/Between_Nationalism_and_Globalism_Folds_in_Contemporary_Australian_Art
- Lowry, G.D. (2013). *MoMA highlights: 350 works from The Museum of Modern Art, New York* (gözden geçirilmiş 3.bs.). New York: Museum of Modern Art.
- Mainardi, P. (2011). Art history: "Research that 'matters'". *Visual Resources* 27 (4), 305-307. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01973762.2011.622211>.
- Mansfield, E. C. (2002). Introduction. E. Mansfield (Ed.). *Art history and its institutions: Foundations of a discipline* içinde (ss.1-9). Routledge.
- Mansfield, E. C. (2007). The subjects of art history: Introduction. E.C. Mansfield (Ed.). *Making art history: A changing discipline and its institutions* içinde (ss.79-83). Routledge.
- Medina, C. (2017). Çağdaş sanat: 11 Tez (Ö.Çelik, Çev.). A. Artun ve N. Öрге (Ed.). *Çağdaş sanat nedir?: Modernlik sonrasında sanat* (2.bs.) içinde (ss.7-18). İletişim Yayınları.
- Meecham, P. ve Sheldon, J. (2000). *Modern art: A critical introduction*. Routledge.
- Meyer, R. (2013). *What was contemporary art?* Cambridge: The MIT Press.
- Olin, M. (1999). From Beza'el to Max Liberman: Jewish art in nineteenth-century art-historical texts. C. M. Soussloff (Ed.). *Jewish identity in modern art history* içinde (ss.19-41). University of California Press.
- Özpinar, C. (2016). *Türkiye'de sanat tarihi yazımı (1970-2010): Sanat tarihi anlatıları üzerine eleştirel bir inceleme*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pointon, M. (1997). *History of art: A students' handbook* (4.bs.). Routledge.
- Rampley, M. (2012). Introduction. M. Rampley, T. Lenain, H. Lochar, A. Pinotti, C. Scoell-Glass, K. Zijlmans ve R. Zwijnenberg (Ed.). *Art history and visual studies in Europe: Transnational discourses and national frameworks* içinde (ss.1-17). Brill.
- Rampley, M. (2013). *The Vienna School of art history: Empire and the politics of scholarship, 1847-1918*. The Pennsylvania State University Press.
- Rippl, G. (2013). Introduction: Towards a new monumentalism? *Angila* 131, (2-3). 207-217.
- Rubin, J. S. ve Casper, S. E. (Ed.). (2013). *The Oxford Encyclopedia of American Cultural and Intellectual History*. Oxford University Press.

- Shinner, L. (2004). *Sanatın icadı: Bir kültür tarihi*. (İ. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2001).
- Weibel, P. (2017). The global contemporary and the rise of new art worlds: Globalization and contemporary art. *900 Transnazionale*, 1(1), 9-22. doi: 10.13133/2532-1994_1.2_2017
- Yasa Yaman, Z. (2011). *Suretin sireti*. İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı, Pera Müzesi.
- Zgonik, N. (1998). The role of national identity research in theories of display in Slovenia: Between past and present. *SCCA-Ljubljana*. <http://www.worldofart.org/english/98/98zgon2.htm>
- Žižek, S. (2015). Çokkültürcülük, ya da çokuluslu kapitalizmin kültürel mantığı. A. Artun, (Ed.). *Çağdaş sanat ve kültürizm: Kimlik ve estetik içinde* (s.53-94). İstanbul: İletişim Yayınları.

**КИНЕМАТИЧЕСКИЙ СПОСОБ ПАРАМЕТРИЧЕСКОГО ОПИСАНИЯ ПОВЕРХНОСТИ
ФИГУРЫ ЧЕЛОВЕКА**

**KINEMATIC METHOD FOR PARAMETRIC DESCRIPTION OF THE SURFACE OF A HUMAN
FIGURE**

Доц. Гетманцева Варвара Владимировна

ФГБОУ «РГУ им. А.Н.Косыгина», Россия, ORCID № 0000-0003-0441-3198

Проф. Андреева Елена Георгиевна

ФГБОУ «РГУ им. А.Н.Косыгина», Россия, ORCID № 0000-0002-1464-0450

Проф. Белгородский Валерий Савельевич

ФГБОУ «РГУ им. А.Н.Косыгина», Россия

РЕЗЮМЕ

По результатам анализа геометрических характеристик поверхности тела человека авторами предложен кинематический способ описания поверхности фигуры. Данный способ еще не был использован для описания объектов в отрасли швейной промышленности, но его использование позволит значительно расширить математический арсенал инструментов, используемых при разработке программного обеспечения для реализации технологии трехмерного проектирования швейных изделий.

АННОТАЦИЯ

В статье изложены основные этапы разработки инструмента для реализации способа кинематического описания поверхности фигуры человека, описана особенность кинематического метода описания, изложен процесс адаптации данного метода при описании поверхности тела человека, проиллюстрирована схема топографического деления поверхности и математический аппарат для описания фрагментов поверхности тела человека.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Трехмерная модель, трехмерное проектирование одежды, манекен, кинематическая модель описания манекена

ВВЕДЕНИЕ

Проведение примерки и оценка выполненной конструктором работы очень важный этап процесса проектирования одежды. В процессе примерки конструктор оценивает изделие визуально, определяя соответствие параметров модельной конструкции изделия размерам и форме фигуры потребителя; соответствие конструктивно-композиционного решения модели одежды той идеи, которая заложена художником или дизайнером; рациональность разработанной конструкции и другие моменты.

Активное внедрение в процесс проектирования одежды трехмерных систем делает реальной перспективу полной автоматизации и виртуализации работы конструктора [1].

На сегодняшний день использование функции «виртуальной примерки» обеспечивает лишь процесс визуализации внешней формы изделия.

Обзор функционала современных САПР одежды, представленных на международных рынках, показал, что процесс примерки, с точки зрения инженерной составляющей процесса промышленного проектирования одежды в данных системах не осуществляется [2].

Конструктор имеет возможность визуально оценить посадку и внешний вид изделия, а саму корректировку конструкции проектировщик осуществляет самостоятельно, на основе собственных умозаключений и опыта, и, при небольшом опыте конструктора возможны ошибки, что приводит к необходимости изготовления натуральных образцов. Ограниченная возможность функционирования процесса виртуальной примерки заключается в способе математического описания поверхности манекена и изделия [3]. Проблема в том, что визуализированная фигура не описана параметрически. Она не является инженерным объектом.

В процессе визуализации трехмерной фигуры человека проблем нет. Нам помогает очень популярная технология сканирования. Данная технология позволяет визуально передавать все особенности тела человека. Но дальше начинаются сложности.

Для промышленного производства одежды необходимо на аватар надеть виртуальное изделие и получить качественную конструкцию. Причем конструкция – это инженерный объект, к которому предъявляются определённые технические требования.

В ряде систем автоматизированного проектирования одежды внедрены модули трехмерного одевания аватара человека [4-7]. Однако процесс получения инженерной конструкции изделия не реализован в автоматизированном режиме. Он осуществляется самим конструктором с использованием стандартных инженерных инструментов, таких как построение линий, окружностей, отрезков [8]. Эта проблема связана со способом математического описания манекена фигуры человека.

В случае сканирования манекена фигуры человека аватар – это облако точек. Визуально конструктор может оценить фигуру. Но процесс снятия измерений с фигуры подобен ручному процессу. И это прерывает цепочку автоматизированного проектирования.

То есть сканированная фигура – это только визуализация. А нам нужна математически построенная сложная геометрическая фигура.

ОПИСАНИЕ СПОСОБА

В современных автоматизированных системах математический аппарат построения поверхности фигуры человека основывается на задании поверхности в виде каркаса точек и/или линий. Такой способ обеспечивает возможность визуализации обобщенной внешней формы фигуры человека и изделия. Редактирование самой формы манекена возможно ограниченным количеством управляемых точек, соответствующих антропометрическим точкам фигуры. При этом не все морфологические особенности могут быть отображены за счет изменения положения управляемых точек. Поэтому такой способ не даёт возможность получать полную геометрическую и параметрическую информацию о самой поверхности фигуры [9]. Соответственно отсутствует параметрическая связь между трехмерной формой фигуры и ее двухмерной разверткой.

В работе авторов кафедры ХМКиТШИ для описания поверхности фигуры человека использован кинематический способ описания поверхностей.

Геометрическая поверхность, описанная кинематическим способом, образуется непрерывным перемещением в пространстве образующих линий по определенному закону (рис.1). Закон перемещения образующей линии, задаётся неподвижными направляющими линиями. Данный подход к описанию поверхности ещё не был применён в швейной промышленности, но является наиболее рациональным с точки зрения аналитической геометрии.

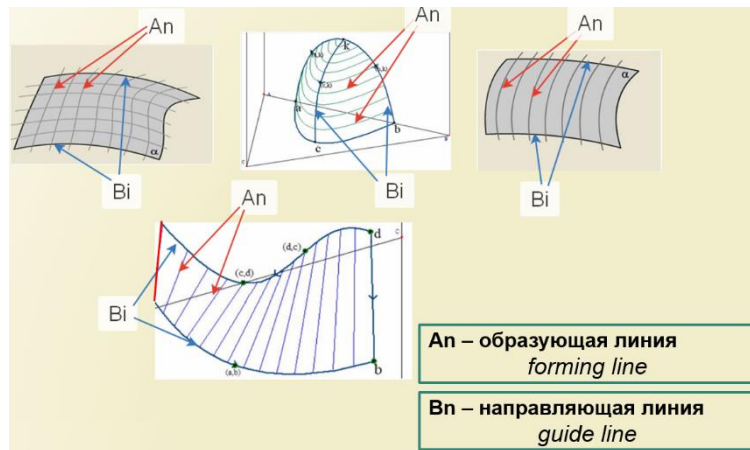

Рис.1 Варианты кинематических поверхностей
 (Variants of kinematic surfaces)

При описании фигуры человека за образующие линии выбраны линии сечения фигуры, за направляющие линии выбраны вертикальные рельефные линии фигуры (рис.2, а). Поскольку конфигурация поверхности женской фигуры сложная, при разработки математического описания фигура разбита на топографические фрагменты.

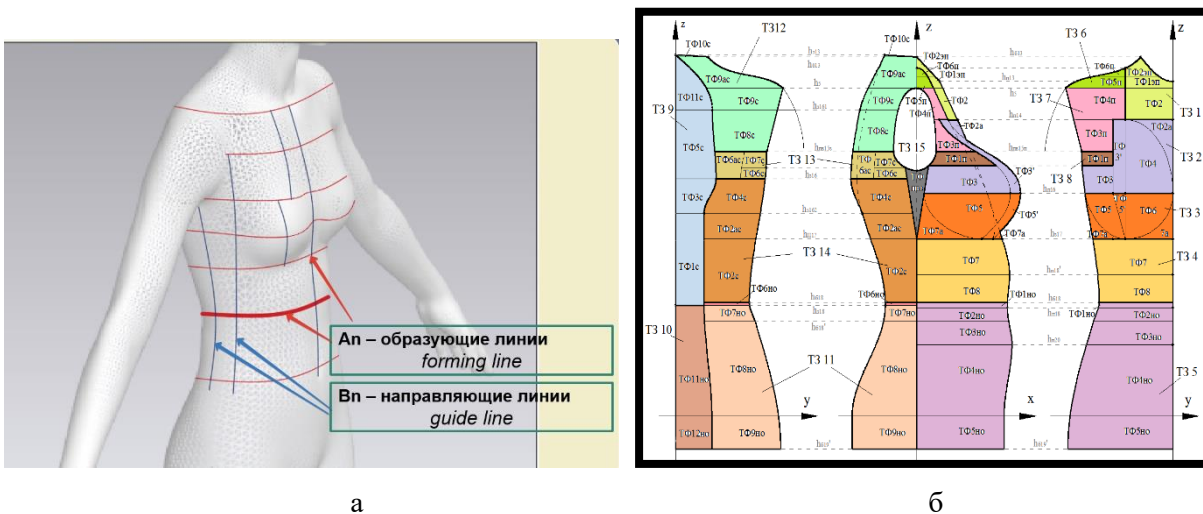

Рис.2 Параметрическое описание фигуры человека: а) кинематический метод описания поверхности фигуры; б) фрагментация поверхности фигуры
 (Parametric description of the human figure: а) Kinematic method for describing fragments of the shape surface; б) Fragmentation of the shape surface)

Выделено сорок пять фрагментов кусочно-гладких поверхностей (рис.2, б). Каждый из выделенных фрагментов описан кинематическим способом. Для математического описания исследованы и использованы координаты базовых точек фрагментов и разработаны средства математического описания линий продольных сечений и вертикальные рельефные линии фигуры.

Каждая информативная точка описывается тремя координатами. Для описания фигуры человека использованы девяносто параметров.

Для разработки средства математического описания линий продольных сечений и вертикальные рельефные линии фигуры исследованы геометрические особенности тридцать пять женских и сорок мужских фигур разных телосложений.

На основе проведённых исследований разработано математическое описание фрагментов поверхности фигуры мужчин и женщин. При изменении значений параметров фигуры интерактивно можно изменять поверхность манекена.

ВЫВОДЫ

Итоговая разработанная математическая модель фрагментов поверхности фигуры основана на параметрическом уравнении фрагмента поперечного сечения, описанного по координатам крайних точек и направляющим в этих точках. При этом, координаты крайних точек выражены через функции продольных рельефных линий (рис.3).

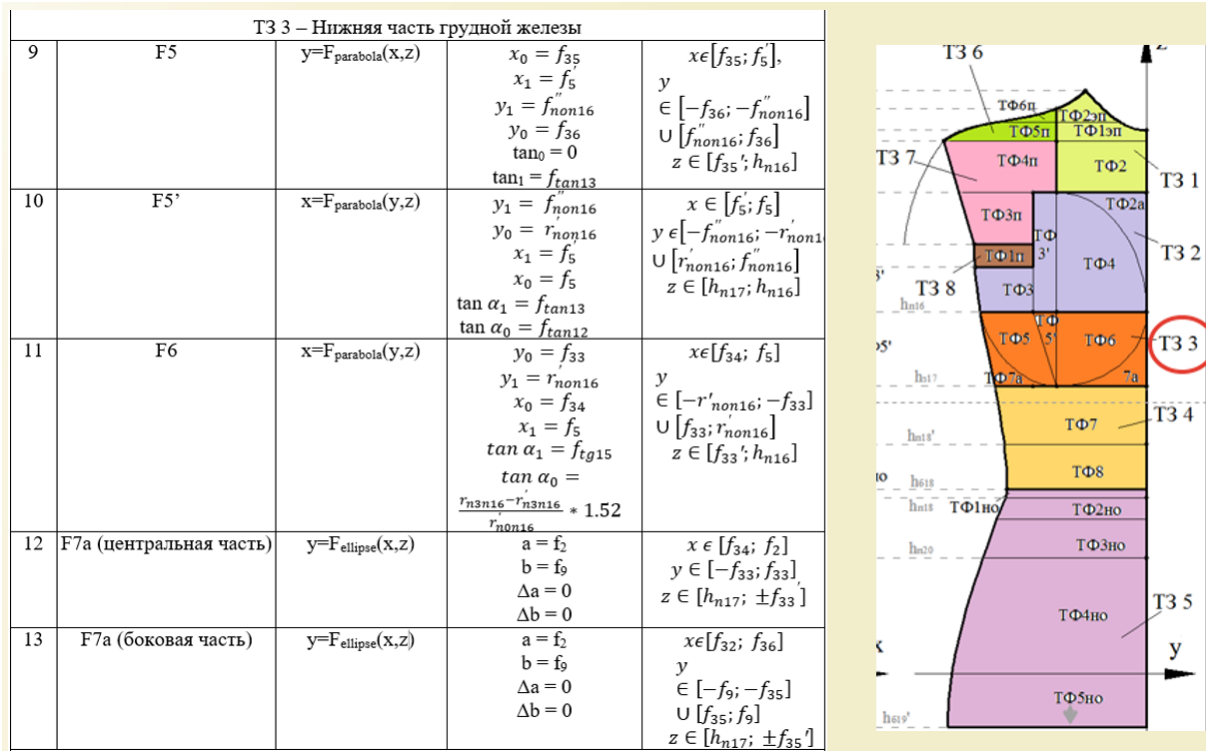

Рис.3 Фрагмент математической модели поверхности фигуры
 (Fragment of a mathematical model of the shape surface)

Разработанный способ описания поверхности фигуры позволяет получать трёхмерное изображение фигуры человека в интерактивном режиме. Исходными данными для этого являются размерные признаки фигуры человека и особенности телосложения.

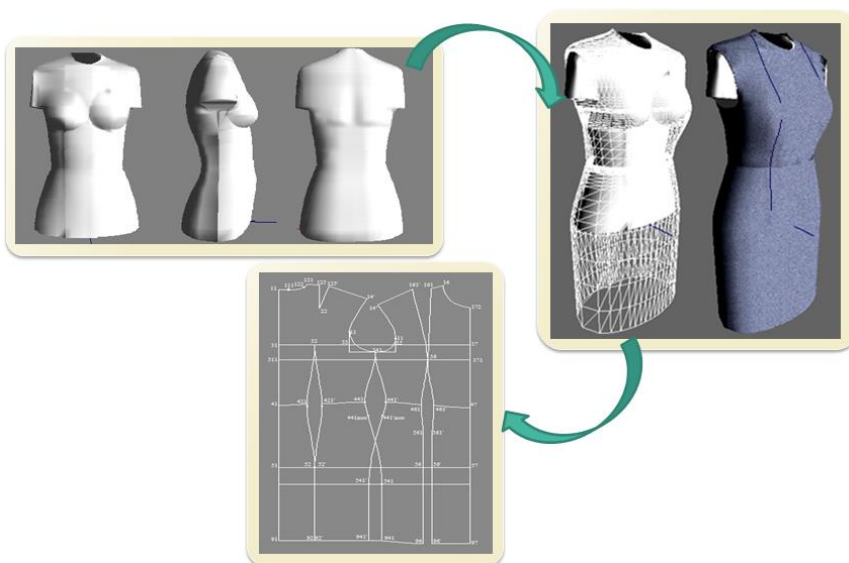

Рис.4 Этапы параметрического проектирования формы и конструкции одежды
(*Stages of parametric design of the form and design of clothing*)

Разработанная модель поверхности фигуры служит качественной основой для создания поверхности изделия и его конструкции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Струневич Е.Ю. Разработка метода преобразования творческого эскиза в модельную конструкцию при автоматизированном проектировании женской одежды: дис. ... канд. техн. наук: 05.19.04/ МГУДТ, М., 2008.- 240 с.
2. Гетманцева В.В., Андреева Е.Г., Белгородский В.С. Методы интеллектуализации процесса проектирования одежды: монография. -М.: Научная библиотека, 2020. - 200 с.
3. Гальцова Л.О. Разработка метода трёхмерного проектирования внешней формы изделия на типовые и индивидуальные фигуры: дис. ... канд. техн. наук: 05.19.04/ МГУДТ, Москва, 2012. - 245 с.
4. DAZ Studio. URL: <https://www.daz3d.com/> (Дата обращения 03.11.2020) DressingSim. URL: <http://www.digitalfashion.jp/new/product/haoreba/index.html> (Дата обращения 03.11.2020)
5. i-Designer. URL:<https://i-designer.com/> (Дата обращения 05.07.2020)
6. Rhinoceros. URL: https://www.rhino-3d.ru/rhinoceros/?utm_source=yandex&utm_medium=cpc&utm_term=Rhinoceros%20официальный%20сайт&utm_campaign=rhino&yclid=6531260972814327052. (Дата обращения 03.11.2020)
7. Richpeace Garment CAD. URL: <https://www.richpeace.com/GarmentCAD-show-4.html> (Дата обращения 03.11.2020)
8. Бояров М.С., Гетманцева В.В., Максимова М.Т., Андреева Е.Г. Средства разработки САПР одежды с учетом 3D-специфики// Дизайн и технологии. – 2011, № 22 (64). - С.39-42.
9. Гетманцева В.В., Андреева Е.Г. Обобщенная модель процесса параметрического проектирования одежды// В сб. науч. трудов Междунар. науч.-техн. симпозиума «Современные инженерные проблемы промышленности товаров народного потребления». – М.: «РГУ им. А.Н. Косыгина», 2017, Т.1. – С.86-90.

MERSİN KENT KİMLİĞİNİN ZİHİN HARİTASI METODUYLA OKUNMASI

READING THE MERSIN CITY IDENTITY WITH MIND MAP METHOD

Dr. Öğr. Ü. Ayşe MANAV

Toros Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, ORCID NO: 0000-0002-3290-742X

ÖZET

Kentsel çevreler; fiziksel ve doğal bileşenler ve bu bileşenlerin içinde yaşayan canlılardan meydana gelir. Canlıların karşılıklı veya diğer bileşenlerle olan etkileşimi, mekânsal ve sosyal deneyimleri kentin kendine ait sosyal, kültürel ve ekonomik değerlerini oluşturur. Bütün bu değerler de kentlerin özgün kimlik öğeleri haline gelir.

Kentin algılanma düzeyine bağlı olarak, kimlik öğeleri; bireysel ve toplumsal hafızada değişkenlik gösterebilir. Kişilerin kültürel birikimi, mekan içerisindeki geçirdiği süre ve bu süre içerisindeki bireysel veya kitlesel deneyimleri, ortamın ses, ışık, ısı gibi dış faktörleri kente ait kimlik öğelerinin algılanmasında etkilidir. Bu algılama sonucunda mekân, hem fiziksel hem de zihinsel olarak kişilerin hafızalarında tanımlanmakta ve kişilerin zihin haritaları oluşmaktadır.

Mersin 19.yy'da deniz ticaretinin etkisi ile gelişmiş bir kenttir. Deniz iskeleleri, ticari faaliyetlerin sürdüğü meydanlar ve geleneksel ticaret ve konut yapıları bu dönemin şehir dokusunu oluşturan öğelerdir. Ticaretin gelişmesi ve nüfusun hızlı atışı sonucu, kent batı yönünde ve deniz kıyısına paralel gelişim göstermiş, tarihi çekirdek merkezi iş alanına dönüşmüş ve konut bölgeleri batıya ve kuzeye kaymıştır.

Bu çalışmada, Akdeniz liman kentlerinden Mersin'in zihin haritası metodu ile kent kimliğini oluşturan bileşenlerinin ortaya çıkartılması, tartışılması ve kent stratejileri için veri oluşturması amaçlanmıştır. Bu amaçla mimarlık bölümünde yüksek lisans eğitimi alan öğrencilerden Mersin zihin haritalarını hazırlamaları istenmiştir. Çalışma sonunda haritalar aracılığıyla, Mersin'in kimlik oluşumuna etkisi olan doğal ve yapılı kent bileşenleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kent Kimliği, Mersin, Zihin Haritası

ABSTRACT

Urban environments; It consists of physical and natural components and living creatures living in these components. The interaction, spatial and social experiences of living things with mutual or other components constitute the social, cultural and economic values of the city. All these values become the authentic identity elements of the cities.

Depending on the perception level of the city, identity items; it may vary in individual and social memory. The cultural accumulation of the people, the time they spend in the space and their individual or mass experiences within this period, external factors such as sound, light and heat of the environment are effective in the perception of identity elements of the city. As a result of this perception, the space is defined both physically and mentally in people's memories and people's mind maps are formed.

Mersin is a city developed in the 19th century with the effect of sea trade. Sea piers, squares where commercial activities continue and traditional commercial and residential buildings are the elements that make up the urban texture of this period. As a result of the development of trade and the rapid increase of the population, the city has developed in the west direction and parallel to the seaside, the historical core center has turned into a business area and the residential areas have shifted to the west and north.

In this study, it is aimed to reveal and discuss the components that make up the urban identity of Mersin, one of the Mediterranean port cities, and to create data for urban strategies. For this purpose, students who received master's degree in architecture were asked to prepare Mersin mind maps. At the end of the study, the natural and built urban components that affect Mersin identity formation were evaluated through maps.

Keywords: Urban Identity, Mersin, Mind Map

1. Giriş

Kentlerin kuruldukları coğrafya, sahip olduğu tarihi katmanlaşma, var oluşundan günümüze kadar içerisinde gelişen olaylar kentin özgün değerlerinin oluşmasında etkilidir. Toplumsal deneyimler, görüşler, inançlar, davranışlar toplumun ve kişilerin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını belirleyen öğelerdir ve bunlar kişinin toplumsal davranışlarını yönlendirerek kentsel kimliğin oluşmasını sağlarlar [1]. Kimlik bileşenlerinin algılanmasında, tanınması veya tariflenmesinde okunaklılık çok önemlidir. Duyularımız aracılığıyla algıladığımız çevrenin belirgin ve okunaklı olması, güven verici bir ortamı oluşturmakla birlikte, ortamdaki deneyim derinliğini ve yoğunluğunu artırıcı etkiye sahiptir [2]. Okunaklı bir çevrenin içinde geçirilen zaman ve duyularımıza sunduğu bilgi, mekan algı düzeyini ve mekanın tanınırlığını arttırarak, toplumsal hafızada da yer ederek çevresel imgelerin oluşmasını sağlayacaktır. Toplumun ortak hafızası, varılacak bir noktayı tarif ederken anılan yapılar veya doğal oluşumlar, o kentin imgesel değerleridir ve bunların tamamı süreç içerisinde gelişen kimliğin bir parçasıdır.

Kentsel mekânın algılanması, hem duyuşsal hem de zihinsel bir süreç sonrasında gerçekleşmektedir. Mekân içinde geçirilen zaman, mekânın ışık, ısı, konum gibi fiziksel faktörleri ile kişilerin ve toplumların kültürel, psikojik ve sosyal durumlarının harmanlanarak mekânın algılanmasını gerçekleştirmektedir. Bu algılama sonucunda mekân, hem fiziksel hem de zihinsel olarak kişilerin hafızalarında tanımlanmakta ve kişilerin bilişsel haritaları çizilmektedir. Zihin haritası, anahtar sözcük ve imgelerin birbiriyle birleşmesi sonucu zihinde meydana gelen doğal süreci, kağıt üzerinde sürdürme yöntemidir. Aynı zamanda anahtar kelimelerin renkler, resimler ve simgelerle desteklendiği, anılar, hatıralar ve kavramlarla bağlantı kurarak ortaya çıkan görüntünün kodlanarak oluşturulan bir grafiksel anlatımdır [3]. Zihin haritaları, tıpkı imgesel değerler gibi kişiye özeldir ve imgesel değerlerin algılanması gibi iç ve dış faktörlerden etkilenirler. Ölçeksizdirler ve kentsel mekanın kullanım biçimine göre şekillenirler.

Kentlerin geçmiş bellek öğelerinin tespit edilmesi ve gelişim planlarına yönelik alınacak kararlarda bu öğelere göre düzenleme yapılması, sürdürülebilir kimlik değerlerine sahip olmasını sağlayacaktır. Bunun için; kentin veya mekanın kullanıcılarının, yaşadığı çevreye ait algı ve bellek öğelerinin tespitinde zihin haritası okumaları birçok araştırmada kullanılmıştır. Bu çalışmada da çeşitli sürelerde Mersin’de yaşamış veya vakit geçirmiş mimarlık bölümü yüksek lisan öğrencileri ile zihin haritası metodu kullanarak Mersin kent kimliğine ait öğelerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Kentin gelişim sürecinde ortaya çıkan ve varlığını halen sürdüren fiziksel bileşenler ile kentin gelişiminde etkisi olan doğal çevre bileşenlerinin kullanıcılar tarafından algılanan birer imge değeri taşıyıp taşımadıkları anlaşılmasına çalışılarak, Mersin kentinin sürdürülebilir bir çerçevede gelişimine katkı sunulması hedeflenmektedir.

2. Mersin Kentinin Kuruluşu ve Mekânsal Gelişimi

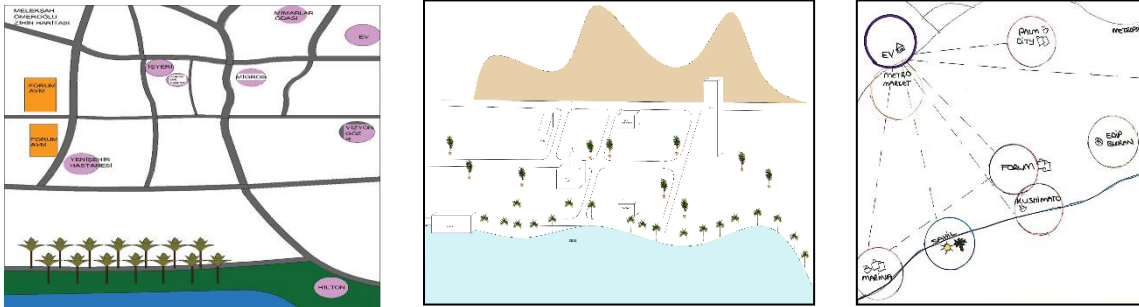
Mersin, Yumuktepe ve Gözlükule’ye dayandırılan 9000 yıllık tarihiyle Dünya’nın en eski yerleşim yerlerinden olmakla birlikte [4], İlkçağ, Roma ve Helen dönemlerinde Kilikya bölgesinde etkin bir konumda bulunan Mersin’in mekânsal gelişimi daha sonraki dönemlerde kesintiye uğramıştır. Bu kesintinin ardından, Mersin kenti 1800’lü yılların ilk yarısında tekrar kurulmuştur [5]. Dolayısıyla, Mersin kenti tarihi bir süreklilik göstermemiş ve günümüze ulaşan mekânsal gelişim iki yüzyıllık bir geçmişte gerçekleşmiştir. Bu süreçte Mersin, Türkiye’nin nüfus yönünden büyük kentlerinden biri haline gelmiştir [6]. Mersin kenti, bugünün kent merkezi konumundaki noktada, 19. yy. ’da bir liman kenti olarak kurulmuştur. Osmanlı Devleti’nin bu yüzyıldan itibaren pazar ekonomisine geçmesi, Amerikan İç Savaşı, pamuk ve dokuma sanayi, Süveyş Kanalı’nın yapımı gibi olaylar Mersin’in ekonomik ve ardından kentsel gelişimini etkilemiştir [7]. Genel olarak ekonomideki değişikliği tetikleyen ve bu dönemde kentin hızla gelişmesinde ise etkin iki ana unsurdan söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi 1860’lı yıllarda başlayan girişimlerin sonuç vermesi ile İngiliz sermayesi aracılığı ile yapılan 67km. uzunluğundaki Mersin–Adana demiryolu hattının 1886 yılında hizmete girmiş olması, ikincisi ise dünya ile ticaret ilişkisini güçlü bir şekilde sürdürülmesini sağlayan limandır. [8]. Demiryolu ile kente gelen ham madde ve ürün, kentin ana iskelesine kadar devam eden raylar ile taşınmakta ve iskeleden teknelere yüklenmekte, teknelerden ise açıkta bekleyen gemilere aktararak gönderimi sağlanmaktadır. Ya da tam tersi, farklı ülkelerden gelen mallar, kentteki iskelelerden istasyona taşınarak, demiryolu ile Anadolu’ya ulaştırılmaktadır. Bu nedenle istasyon ile liman arasındaki bu ilişki, kentin ana ticari ekseninin, bu iki ulaşım noktası arasında, kıyıya paralel ve iskeleler ile ilişkili biçimde gelişmesinde etkili olmuştur [9]. Liman ve istasyon binalarının bulunduğu çevre Mersin’in merkezi haline gelmiş, böylece birçok depo, fabrika ve ticaret binaları burada inşa edilmiştir. Günümüzde geleneksel mimari özellikleri yoğun olarak

barındıran yapıların bulunduğu bu alan, Mersin kentinin tarihi ve kültürel kimliğinin sürdürülmesinde önem taşıyan bir alan olmuştur [10].

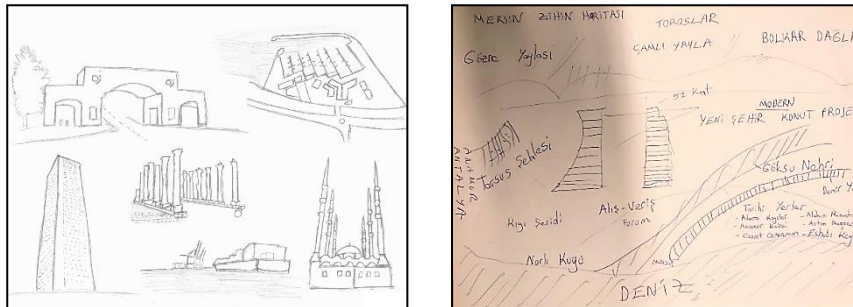
Mersin’de kentsel form, geleneksel Osmanlı kentlerinden farklı olarak doğu-batı yönünde doğrusal bir hat boyunca gelişim göstermiştir [11]. Bu gelişimde, ticaretin hızlı bir şekilde artması ve nüfustaki değişimler etkili olmuştur. Bu dönemde liman kentlerinde görülen yeni kullanım türleri (bankalar, sigorta şirketleri, oteller ve idari binalar) Mersin kentinde de görülmüş; buna bağlı olarak Mersin’in ticaret burjuvazisi olarak gelişen bir kesim kentin batı çeperinde kendi yaşam biçimlerini ve gereksinimlerine göre şekillenen yeni ve modern bir mahalle olarak Çamlıbel’i inşa etmeye başlamıştır. Böylece Çamlıbel kentin ilk sıçrama yaptığı banliyö alanı olarak ortaya çıkmıştır [5, 6]. Nüfus artışı sonucu yeni oluşan mahallelerin birkaçını kapsayan semt, 1900’lü yılların başlarında şehrin batı sınırını oluşturmaktadır. Merkezden batıya doğru gittikçe, Cumhuriyet Meydanı ile başlayıp, Müftü deresi ile sonlanan Çamlıbel yerleşiminin kuzey sınırında Silifke Caddesi, güneyinde ise deniz vardır. Plansız olarak gelişen Mersin kent dokusu, sırası ile onanan 1938 tarihli Jansen Planı, 1963 tarihli İller Bankası Planı ve 1986 tarihli plandan etkilenmiştir. Bu süreç içerisinde Mersin kent kimliğini koruyan ve geliştiren dönem plansız dönem ve 1938 tarihli plan olmuştur [6].

3. Zihin Haritası Metodu ile Mersin Kent Kimliğinin Araştırılması

Zihin haritaları, kişilerin bireysel tecrübelerle edindikleri mekânsal bilgiyi, kendi zihinlerindeki mekânsal ilişkiler doğrultusunda, taslak olarak kâğıt üzerine aktarmalarıdır [12]. Zihin haritaları insanların edindikleri tecrübeler, deneyimler ve ilgileri doğrultusunda bir mekân hakkında zihinlerinde oluşturdukları, deneyimlenen kente dair imgesel ya da bağlantılı değerler içeren öğeleri barındırmaktadır. Kişiye özel bu haritalar biz farkında olmadan günlük yaşantılarımız, tecrübelerimiz ve öğrenimlerimiz sonucunda oluşan sosyo-mekânsal ilişkiler ağının bize özel soyut resimleridir [13]. Zihin haritaları çalışmalarında iki tür ifade biçiminin olduğu gözlenmiştir. Bunlardan ilki yollar gibi ardışık elemanların ağırlıklı olarak ön planda olduğu sıralı stilde çizilen haritalar, ikinci olarak da mekânsal öğelerin baskın olduğu, çizen tarafından mekânsal bağlantı parçalarının daha çok göz önüne çıktığı bölgesel imgelemelerdir [14]. Lynch’e göre şehri az bilen bir bireyin çizeceği zihinsel haritada bölgesel öğeler ağırlıklı olarak yer almakta, mekâna ilişkin deneyimi artan bireylerin çizecekleri zihinsel haritalarda ardışık nitelikteki öğelerin öncelikli olarak betimlenmektedir [2]. Kente dair deneyimler arttıkça mekanların birbirleri ile olan ilişkisi de haritalarda ifade edilmektedir. Mersin’e dair yüksek lisans öğrencilerinin hazırladığı haritalar hem sıralı hem de bölgesel ifadede örnekleri barındırmaktadır (Resim 3.1, Resim 3.2).

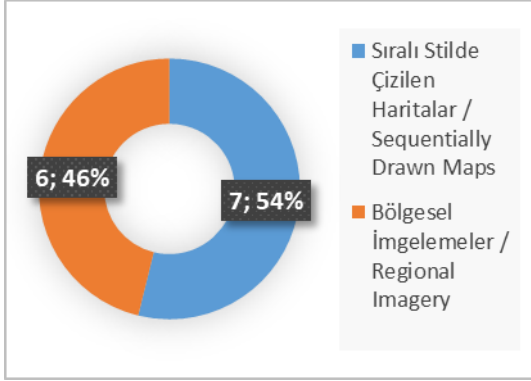

Resim 3.1. Sıralı stilde çizilen zihin haritası örnekleri

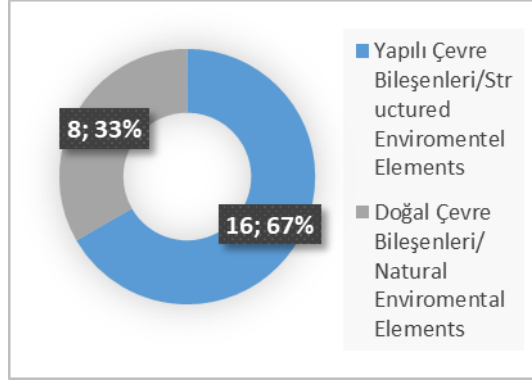

Resim 3.2. Bölgesel imgelemeler içeren zihin haritası örnekleri

Harita stilleri yönünden değerlendirildiğinde sayısal olarak büyük bir farkın olmadığı görülmüştür (Şekil 3.1). Ancak haritalardaki imgesel öğeler değerlendirildiğinde yapısal çevre öğelerinin daha fazla ifade edildiği gözlemlenmiştir. İmgesel öğelerin haritalardaki dağılımı; %67 yapısal çevre bileşenleri, %33 doğal çevre bileşenleridir (Şekil 3.2).

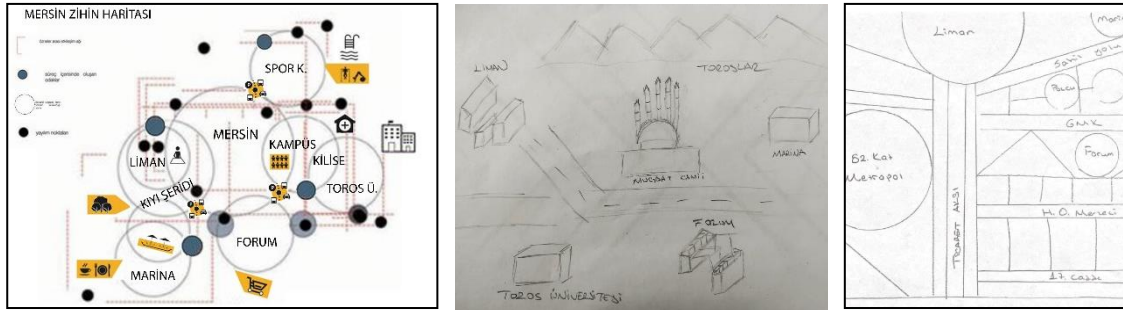

Şekil 3.1. Zihin haritası türleri grafiği

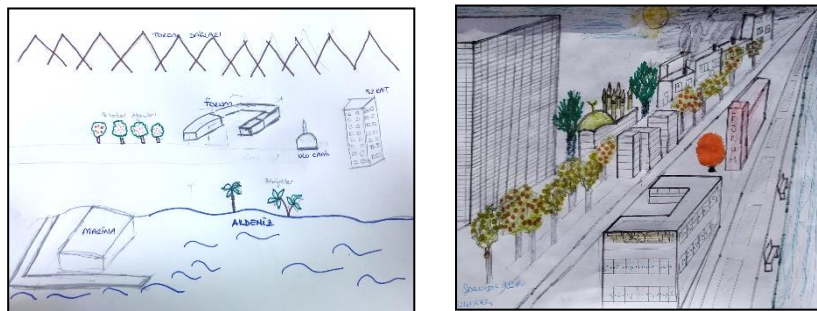

Şekil 3.2. İmgesel öğelerin dağılımı

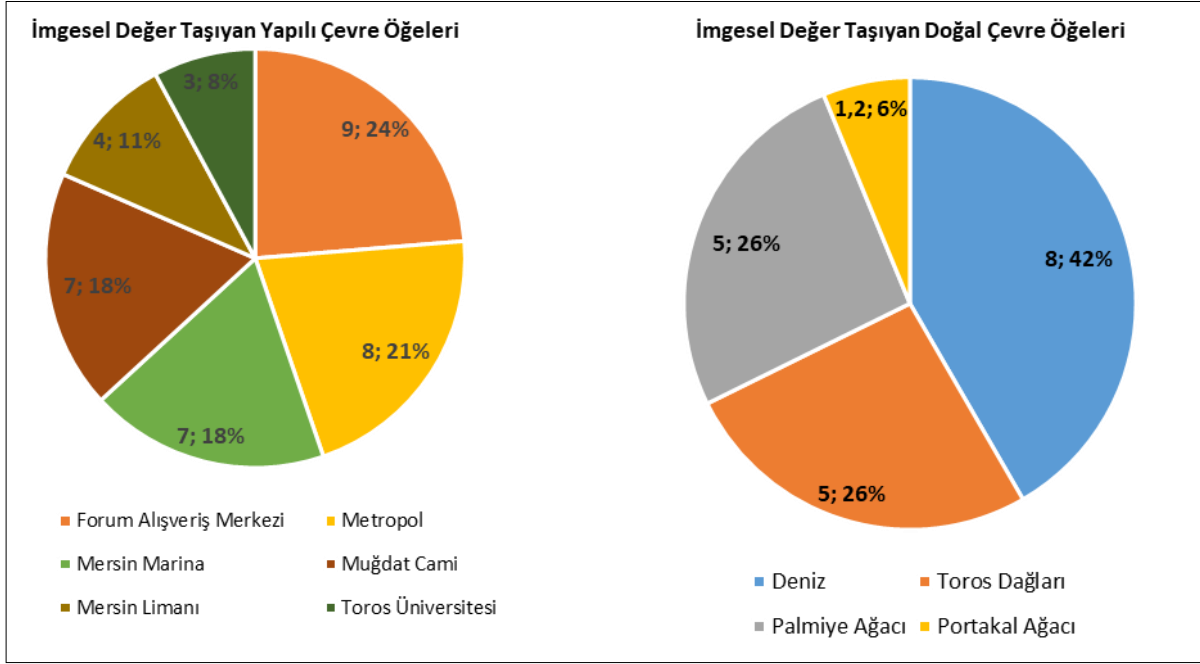
Yapılı çevre imgelerinin, Mersin kentsel planlama dönemleri göz önüne alındığında geç dönemde inşa edilenlerden oluştuğu anlaşılmaktadır (Resim 3.3). Haritalardaki doğal çevre bileşenleri ise; Mersin'in içinde yer aldığı coğrafya dolayısıyla deniz ve Toros Dağları ağırlıklı olmuştur. Deniz öğesi; sahil, kıyı şeridi ve Akdeniz ifadeleri ile anlatılırken, Toros dağlarının biçimsel olarak resmedildiği görülmüştür. Ayrıca Mersin'in sokaklarında görülen portakal ve palmye ağaçları en çok ifade edilen diğer doğal bileşenlerdir (Resim 3.4). Haritalarda yer alan ve birçok kez tekrar eden imgesel öğeler Şekil 3.3'deki gibidir.

Resim 3.3. Fiziksel çevre bileşenlerini içeren zihin haritası örnekleri

Resim 3.4. Doğal çevre bileşenlerini içeren zihin haritası örnekleri

Şekil 3.3. İmgesel değer taşıyan yapı ve doğal çevre bileşenlerinin dağılımı

4. Değerlendirme ve Sonuç

Zihin haritaları; hiçbir kaynaktan bilgi almadan, doğrudan algılama yoluyla bir kentin kimlik öğelerinin belirlenmesinde etkili bir yöntemdir. Çalışma kapsamındaki zihin haritalarında görülmüştür ki; Mersin için hem sıralı stilde hem de bölgesel imgeleme stilinde haritalar üretilmiştir. Yani kentin deneyimlenme süresine bağlı olmaksızın her iki stilde de üretilen haritalarda ortak imgesel değerlerin ifade edildiği gözlemlenmiştir. Mersin'in kuruluş ve ilk gelişim döneminde önemli mekânsal öğeler zihin haritalarında yer almazken, daha geç dönemde inşa edilen Forum Avm, Metropol, Marina gibi ticari ve sosyal fonksiyonlara sahip yapısal öğeler çokça ifade edilmiştir. Halbuki uzun yıllar içerisinde gelişmiş ve üst üste barındırdığı uygarlıkların etkisinde kalarak sahip olduğu imgesel öğeler ile kentlerin özgün kimliklerinin oluştuğu bilinmektedir. Bu bağlamda sorun kentlerdeki değişimin plansız ve kontrol dışı olmasıdır. Kent için yapılacak her çeşit planlamanın uygun, yeterli ve isabetli olup olmadığından haber veren mihenk taşı kentin kimliğidir [15].

Öte yandan Mersin kent kimliğinin önemli bir parçası olan Akdeniz, Toros Dağları, palmiye ve portakal ağaçlarının her birinin haritalarda az da olsa ifade edilmesi olumlu karşılanabilecek bir durumdur. İklim olanakları narenciye yetiştiriciliğinde önemli bir payı olan Mersin'in bu doğal imgesel değer ile kenti kısa süre içerisinde deneyimleyen kişilerin zihin haritalarında yer almasının önemli bir veri olduğu düşünülmektedir.

Mersin kent kimliğinin korunması, kültürel kimliğin değişime karşı koymadan ve akılcı yaklaşım ile geleceğe taşınması için;

- Benzer ve farklı analiz çalışmaları yapılarak, kentsel planlama ve koruma çalışmaları için titizlikle değerlendirmelidir.
- Yerel kimlik öğeleri; “yerellik, gelenekselcilik ve korumacılık” anlayışı ile ve toplum tarafından en üst düzeyde benimsenmesini sağlayacak şekilde ön plana çıkartılmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Önem A, B, Kılıçaslan İ. (2005). Haliç bölgesinde çevre algılama ve kentsel kimlik. İtü Dergisi/a Mimarlık/Planlama ve Tasarım, 4 (1), 115-125.
2. Lynch, K., (1960). The image of the city, 5, The MIT Press, Cambridge.
3. Çelen Öztürk, A. (2016). Eskişehir'in Geçmişteki ve Bugünkü Kent Belleğinin Zihin Haritaları Üzerinden Okuma Denemeleri. İdealkent, 7 (20), 856-880.

4. Erim, M. (2008). Mersin şehir yazıları, (1,5), Kırklar Klübü Yayın Evi, Nevin Alınay (Editör), İstanbul.
5. Adıyeke, N. ve Adıyeke N., “Modernleşmenin Doğurduğu Kent”, Mersin, Sırtı Dağ Yüzü Deniz: Mersin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
6. Ünlü, T. (2013). Mersin’in Mekânsal Biçimlenme Süreci ve Planlama Deneyimleri. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 22 (3)
7. Oğuz, İ. (2006). Mersin Kentinin Kuruluş Öyküsü, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler üniversitesi, Mersin.
8. Akkaya, Y., (2004). “19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Mersin Ekonomisi”, Mersin, Sırtı Dağ Yüzü Deniz: Mersin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,.
9. Ünlü, T. S., (2009). Bir İskeleden Liman Kentine Doğu Akdeniz’in Önemli Bir Limanı Olarak On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Mersin’de Mekansal Gelişim. Planlama Dergisi, (3-4).
10. ÜNLÜ, T. (2009) Mekansal Planlamanın Kentin Biçimlenmesinde Etkisi: Mersin Örneği, Planlama, (3/4) 27-42
11. Tekeli, İ., “Türkiye’de İmar Planlamasının Tarihsel Kökleri”, Türkiye’de İmar Planlaması (Editör: Gök, T.), ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara , 1980.
12. Yi-Fu Tuan, “Images and mental maps”, *Annales of the Association of American Geographers*, c. LXV, S. 2, 1975, s. 205-213; Harun Tunçel, “Türk Öğrencilerin Zihin Haritalarında İslam Ülkeleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. XII, S. 2, 2002, s. 83-103.
13. Temurçin, K , Keçeli, K . (2016). Bir Davranışsal Coğrafya Çalışması: Isparta Şehri Örneğinde Uluslararası Öğrencilerin Kentsel Mekân Algısı. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 0 (36), 1-22.
14. Ülkeryıldız, E , Durmuş Arsan, Z , Akış, T . (2009). Öğrenci zihin haritalarında kente ilişkin deneyimle değişen çevre algısı. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 11 (1), 72-82.
15. A. Ulu, İ. Karakoç, (2004), Kentsel Değişimin Kent Kimliğine Etkisi, TMMOB Şehir Plancıları Odası Publish (29), pp. 59-66

ÇEVRESEL KALİTENİN DEĞERLENDİRİLMESİNDE İNDEKS TABANLI YAKLAŞIMLAR

INDEX-BASED APPROACHES TO THE EVALUATION OF ENVIRONMENTAL QUALITY

Doç. Dr. Can Bülent KARAKUŞ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Mimarlık-Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, ORCID NO: 0000-0002-7373-9960

Doç. Dr. Sayiter YILDIZ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, ORCID NO: 0000-0002-3382-2487

ÖZET

İçinde yaşamış olduğumuz çevre; sağlık durumunu doğrudan etkilemekte, yaşam kalitesinde ve sağlıklı yaşam süresinde önemli bir rol oynamaktadır. Kötü hava kalitesi, kötü su kalitesi, arazi kullanım şekillerindeki olumsuzluklar ve fiziksel açıdan olumsuz yaşam koşulları gibi unsurlar kötü çevre kalitesinin temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Kötü çevre kalitesi de sağlık durumu risk altında olan insanlar başta olmak üzere insanlar ve diğer canlılar üzerinde en büyük olumsuz etkiye sahip olmaktadır.

Çevresel kalite, insanları ve diğer canlıları doğrudan etkilediği için çevrenin geliştirilmiş bir karakteristiğidir. Çevresel kalite, bir veya daha fazla türün gereksinimlerine ve/veya herhangi bir insanın ihtiyacına veya amacına göre bir çevrenin durumunun bir ölçüsüdür. Bir başka deyişle çevresel kalite; hava ve su saflığı veya kirlilik, gürültü ve bu özelliklerin fiziksel ve zihinsel sağlık üzerinde neden olabileceği potansiyel etkiler gibi doğal çevre ve yapı çevre ile ilgili çeşitli özelliklerle ilişkili olabilen genel bir terimdir. Son yıllarda çevresel kalitenin ortaya konulması ve daha detaylı bir şekilde değerlendirilmesi için çevrenin farklı bileşenlerini içeren hesaplama yöntemlerine dayalı index yaklaşımları yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı; çevresel kaliteyi ortaya koyan indexlerin çevresel kalitenin değerlendirilmesindeki kullanımını ortaya koymaktır. Bu amaçla; çevresel kalitenin değerlendirilmesinde 9 adet index [Su Kalite İndeksi (SKİ), Sulama Suyu Kalite İndeksi (SSKİ), Hava Kalite İndeksi (HKİ), Arazi Uygunluk İndeksi (AUİ), Gürültü İndeksi (Gİ), Çevre Kalite İndeksi (ÇKİ), Çevre Performans İndeksi (ÇPİ), Çevresel Sürdürülebilirlik İndeksi (ÇSİ), Kapsamlı Çevre Kirliliği İndeksi (KÇKİ)] incelenmiş ve bu indexlerin çevresel kalitenin farklı alanlarındaki kullanılabilirliğine ilişkin örnekler verilmiştir. Bu indeklere ilişkin örnekler genel olarak incelendiğinde; çevresel kaliteyi oluşturan bileşenlere ait alt bileşenleri ayrı ayrı değerlendirmek yerine bu alt bileşenleri tek bir rakamsal değerle birleştiren indeks değerlerinin, çevresel kaliteyi ortaya koymada ve değerlendirmede kolay ve oldukça kullanışlı olduğu sonucuna varılmıştır. Çevresel kalite ile ilgili farklı kurum ve kuruluşların kendi alanları ile ilgili olarak indeks tabanlı yaklaşımları kullanmaları, çevresel kalitenin ortaya konulmasında ve planlama çalışmalarında büyük faydalar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevresel Kalite, İndex, Çevre Kalite İndeksi

ABSTRACT

The environment in which we live it directly affects health status plays an important role in quality of life and healthy life span. Poor air quality, poor water quality, negativity in land use patterns and physically unfavorable living conditions are the main components of poor environmental quality. Poor environmental quality also has the greatest negative impact on people and other living things, especially people whose health conditions are at risk.

Environmental quality is a generalized characteristic of the environment, as it directly affects humans and other living things. Environmental quality is a measure of the state of an environment according to the needs of one or more species and / or the need or purpose of any individual. In other words, environmental quality; air and water purity or a general term that can be associated with various characteristics of the natural environment and the built environment, such as pollution, noise, and the potential effects these properties may have on physical and mental health. In recent years, index approaches based on calculation methods involving different

components of the environment have been widely used to reveal environmental quality and to evaluate it in more detail.

The main purpose of this study is to reveal the usefulness of indexes, which reveal the environmental quality, in the evaluation of environmental quality. For this purpose; 9 indexes in the evaluation of environmental quality [(Water Quality Index (WQI), Irrigation Water Quality Index (IWQI), Air Quality Index (AQI), Land Suitability Index (LSI), Noise Index (NI), Environmental Quality Index (EQI), Environment Performance Index (EPI), Environmental Sustainability Index (ESI), Comprehensive Environmental Pollution Index (CEPI)] were examined and examples of the usefulness of these indexes in different areas of environmental quality were given. When the examples related to these indexes are examined in general; it was concluded that index values combining these subcomponents into a single numerical value instead of evaluating the subcomponents of the constituent components of environmental quality are easy and very useful in determining and evaluating the environmental quality. The use of index-based approaches by different institutions and organizations related to environmental quality will provide great benefits in revealing the environmental quality and planning studies.

Keywords: Environment, Environmental Quality, Index, Environmental Quality Index

1. GİRİŞ

Çevre; insanların ve diğer canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları fiziki, biyolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam olarak tanımlanmaktadır. Sürekli olarak artan nüfusa paralel tüketim hızındaki artış ve tüketim alışkanlıklarının değişmesi, savaşlar, pestisit ve insektisit gibi zirai ilaçlar, aşırı kimyasal gübre kullanımı gibi nedenlerden dolayı çevre kirliliği artarak çeşitli çevre sorunları ortaya çıkmaktadır. Bu çevresel sorunların sonucu olarak hava kirliliği, toprak kirliliği, su kirliliği ve gürültü kirliliği gibi çeşitli çevresel kalitenin belirleyicileri, çevrenin genelleştirilmiş bir karakteristiğini yani çevrenin durumunun bir ölçüsü olan çevre kalitesini olumsuz olarak etkilemektedir. Sağlıklı toplum tasarımı, insan sağlığını ve güvenliğini iyileştirmek için çevresel kalitenin belirleyicilerinin dikkatli bir şekilde ele alınması ve çevresel kalitenin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Çevresel kalite değerlendirmesi, çevre kalitesini ve çevre sağlığını korumak amacıyla çevresel kalite belirleyicilerinin belirli kriterler ve standartlar ölçüsünde ele alınması ve bu kapsamda gerekli önlemlerin alınmasıdır. Her insanın sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına, çevrenin korunmasına ve içinde yaşayan canlı türlerinin korunma hakkı olduğu ilkesine dayanarak çevresel kalite değerlendirmesi aşağıdaki hususlar kapsamında ele alınmalıdır (URL1):

- Çevre kalitesinin bozulmasını önlemek ve ekosistemlerin biyolojik çeşitliliğini, dayanabilirliğini, üretkenliğini ve sürdürülebilirliğini korumak,
- Alıcı çevrenin fiziksel, biyolojik ve beşeri bileşenlerinin hassasiyetine saygı göstermek,
- İnsanların yaşamını, sağlığını, güvenliğini, refahını ve rahatlığını korumak,
- Yaşam ortamlarını etkileyen projelerin değerlendirilmesine nüfusun katılımını teşvik etmek.

Çevresel taşıma kapasitesi ne olursa olsun, nüfusu ve ekonomisi açısından kentsel büyüme, çevrenin temel işlevlerini olumsuz etkileyecektir. Çevresel kalitenin değerlendirilmesi, uygun bir kentsel ekonomik ve sosyal gelişme ile insan varlığına uygun çeşitli unsurların kalite aralığını anlamaya yardımcı olmaktadır. Bu nedenle; çevresel kalite değerlendirmesi verimli kentsel çevre planlaması ve yönetiminin en önemli parçası haline gelmektedir. Kentsel çevre kalitesinin değerlendirilmesinin amacı, sadece şehir planlamasını destekleme kararını vermek değil, aynı zamanda şehir planlamacılarını, çevre uzmanlarını ve diğer paydaşları birbirine bağlayan bir köprü görevi görmektir (Gurram, 2016).

Son yıllarda çevresel kalitenin ortaya konulması ve daha detaylı bir şekilde değerlendirilmesi için çevrenin farklı bileşenlerini içeren hesaplama yöntemlerine dayalı SKİ, SSKİ, HKİ, AUI, Gİ, ÇKİ, ÇPİ, ÇSİ ve KÇKİ gibi index yaklaşımları yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı; çevresel kaliteyi ortaya koyan bu indexlerin çevresel kalitenin değerlendirilmesindeki kullanımını ortaya koymaktır. Bu

çalışmada; çevresel kalitenin değerlendirilmesinde yukarıda belirtilmiş olan index yaklaşımları incelenmiş ve bu indexlerin çevresel kalitenin farklı alanlarındaki kullanımışına ilişkin örnekler verilmiştir.

2. ÇEVRESEL KALİTE DEĞERLENDİRİLMESİNDE KULLANILAN İNDEKLER

2.1. Su Kalite İndeksi (SKİ)

SKİ, su kalite parametrelerinin suyun genel kalitesi üzerinde etkisini gösteren bir değerlendirme tekniği olarak tanımlanır. Su kalitesi ve içme suyu açısından uygunluğu, kalite indeksinin belirlenmesi yoluyla incelenebilmektedir. Su kalite indeksinin hesaplanması için Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından önerilen içme suyu standartları göz önüne alınmaktadır (Sadat-Noori vd., 2014). Su kalitesi indeksinin hesaplanması, karmaşık su kalitesinin verilerini, anlaşılabilir ve kullanılabilir nitelikte olan bilgilere dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle SKİ, su kalitesinin basit bir göstergesi olabilen ve çok önemli bazı parametrelere dayanan çok yararlı ve verimli bir yöntemdir (Khwakaram vd., 2012).

Su kalite indeksinin hesaplanması 5 aşamada gerçekleştirilmektedir (Sadat-Noori vd., 2014):

1. aşama: İçme suyu amaçları için her bir parametrenin su kalitesi üzerindeki göreceli önemine göre bir ağırlık (w_i) değerinin verilmesi (Göreceli önemi yüksek olan parametreye 5 ve göreceli önemi düşük olan parametreye 1 değerinin verilmesi gibi. Örneğin; nitrat parametresi diğer parametrelere göre daha fazla göreceli öneme sahip olduğundan dolayı 5 değerini almaktadır.)

2. aşama: Bir ağırlıklı aritmetik indeks yöntemi kullanılarak göreceli ağırlığın hesaplanması (W_i).

$$W_i = \frac{w_i}{\sum_{i=1}^n w_i} \quad (1)$$

Burada;

W_i = göreceli ağırlık, w_i = her bir parametrenin ağırlığı, n = parametre sayısıdır.

3. aşama: Her bir su numunesindeki her bir kimyasal parametre için konsantrasyon değerlerinin WHO tarafından belirlenen içme suyu standartları konsantrasyon değerlerine bölünmesi yoluyla kalite derecelendirme ölçeğinin (Q_i) hesaplanması.

$$Q_i = \left(C_i / S_i \right) * 100 \quad (2)$$

Burada;

Q_i = kalite derecelendirme ölçeği, C_i = her bir su numunesindeki her bir kimyasal parametrenin konsantrasyonu (mg/L), S_i = her bir kimyasal parametre için WHO tarafından belirlenen içme suyu standartları (mg/L)'dir.

4. aşama: Her bir kimyasal parametre için alt indeks değerinin hesaplanması.

$$SI_i = W_i * Q_i \quad (3)$$

Burada;

SI_i = i parametresinin alt indeks değeri, Q_i = i parametresinin konsantrasyonuna bağlı kalite derecelendirme ölçeği, W_i = göreceli ağırlık'tır.

5. aşama: SKİ'nin hesaplanması.

Her bir su numunesinin alt indeks değerlerinin toplamı, su kalite indeksini (SKİ) belirlemektedir.

$$WQI = \sum SI_i \quad (4)$$

Yukarıdaki şekilde hesaplanabilen SKİ değerlerine göre su kalitesi; "mükemmel", "iyi", "kötü", "çok kötü" ve "içme suyu açısından uygun değil" şeklinde sınıflandırılabilir (Tablo 1).

Tablo 1. SKİ'ye göre su kalitesi sınıflandırması (Sadat-Noori vd., 2014)

SKİ Düzeyi	Tanımlama
<50	Mükemmel su
50-100	İyi su
100-200	Kötü su
200-300	Çok kötü su
>300	İçme suyu açısından uygun olmayan su

2.2. Sulama Suyu Kalite İndeksi (SSKİ)

SSKİ oluşturmanın temeli, su kalitesi parametrelerinin belirli standartlarla karşılaştırılmasına dayanmaktadır (Sidhu vd., 2015). SSKİ hesaplamak için Meireles vd. (2010) tarafından geliştirilmiş olan SSKİ modeli kullanılmaktadır. Belirtilen modele göre, bu indeksin hesaplanabilmesi için EC, Na⁺, Cl⁻, SAR ve HCO₃⁻ gibi parametreler dikkate alınmaktadır. Her bir parametrenin tahmin edilen değerleri kullanılarak, bu yöntemde esas alınacak olan bağıl ağırlık hesaplanabilmektedir. Boyutsuz bir sayı ile temsil edilen su kalitesi parametrelerine ait olan bu değer (q_i) ne kadar yüksek ise su kalitesi de o kadar iyi olmaktadır. Tablo 2'de gösterilen parametrelerin tolerans limitleri esas alınarak Denklem 5'e göre q_i değerleri hesaplanabilmektedir (Zahedi, 2017).

$$q_i = q_{imax} - [(x_{ij} - x_{inf}) \times q_{iamp}] / q_{amp} \quad (5)$$

Burada; q_{imax} : her sınıf için maksimum q_i değeridir, x_{ij} : her parametrenin gözlemlenen değeri, x_{inf} : parametrenin ait olduğu sınıfın alt sınırına karşılık gelen değer, q_{iamp} : sınıf genişliği, x_{amp} : parametrenin ait olduğu sınıf genişliğidir. Her parametrenin son sınıfına ait x_{amp} değerini değerlendirmek için su örneklerinin fiziksel-kimyasal ve kimyasal analizinde belirlenen en yüksek değer üst sınır olarak kabul edilmektedir. Daha sonra w_i değerleri, Denklem 6'ya göre toplamları bire eşit olacak şekilde normalize edilmektedir.

$$w_i = \sum_{j=1}^k F_j A_{ij} / \sum_{j=1}^k \sum_{i=1}^n F_j A_{ij} \quad (6)$$

Burada; w_i : SKİ için parametrenin ağırlığı, F: bileşen 1 otomatik değeri, A_{ij} : i parametresinin j faktörü ile açıklanabilirliği, i: model tarafından seçilen 1'den n'ye değişen fiziksel-kimyasal ve kimyasal parametrelerin sayısı, j: modelde seçilen faktörlerin sayısı (1 ile k arasında değişir). Tablo 3, her parametrenin göreceli ağırlığını göstermektedir. SSKİ değeri, yukarıda bahsedilen q_i ve w_i değerleri dikkate alınarak Denklem 7'ye göre hesaplanabilmektedir.

$$SSKİ = \sum_{j=1}^k q_i \times w_i \quad (7)$$

Tablo 2. Kalite ölçümleri için parametre sınırlama değerleri (q_i)

q_i	EC (μ S/cm)	SAR (meq/L) ^{1/2}	Na ⁺ (meq/L)	Cl ⁻ (meq/L)	HCO ₃ ⁻ (meq/L)
85-100	200 ≤ EC < 750	2 ≤ SAR < 3	2 ≤ Na < 3	1 ≤ Cl < 4	1 ≤ HCO ₃ < 1.5
60-85	750 ≤ EC < 1500	3 ≤ SAR < 6	3 ≤ Na < 6	4 ≤ Cl < 7	1.5 ≤ HCO ₃ < 4.5
35-60	1500 ≤ EC < 3000	6 ≤ SAR < 12	6 ≤ Na < 9	7 ≤ Cl < 10	4.5 ≤ HCO ₃ < 8.5
0-35	EC < 200 or EC ≥ 3000	SAR < 2 or SAR ≥ 12	Na < 2 or Na ≥ 9	Cl < 1 or Cl ≥ 10	HCO ₃ < 1 or HCO ₃ ≥ 8.5

Tablo 3. SSKİ'deki her bir parametrenin göreceli ağırlık değeri (w_i)

Parametre	w_i
[EC]	0.211
[Na ⁺]	0.204
[HCO ₃ ⁻]	0.202
[Cl ⁻]	0.194
[SAR]	0.189
Total	1

Yukarıdaki yöntemle göre hesaplanmış olan SSKİ değerleri ise aşağıdaki Tablo 4'e göre değerlendirilerek sulama suyu kalitesinin bitki ve toprak açısından uygunlukları ortaya konulabilmektedir.

Tablo 4. SSKİ'nin sınıflandırmaları ve genel karakteristikleri (Meireles vd., 2010)

SSKİ	Kullanım Kısıtlamaları	Öneri	
		Toprak	Bitki
[85,100]	Kısıtlamama Yok	Su hemen hemen her tür toprak için kullanılabilir. Toprak, daha düşük tuzluluk sorunları riskine maruz kalır.	Çoğu bitki için toksisite riski yok.
[70,85]	Düşük Kısıtlamama	Hafif dokulu veya orta derecede geçirgenliğe sahip sulanan topraklar bu aralığa adapte edilebilir.	Tuza duyarlı bitkiler için artan riskler.
[55,70]	Orta Kısıtlama	Bu aralıktaki su, orta ila yüksek geçirgenlik değerlerine sahip topraklar için daha iyi kullanılacaktır. Toprağın bozulmasını önlemek için tuzların orta düzeyde süzülmesi şiddetle tavsiye edilir.	Tuzlara orta derecede toleransı olan bitkiler yetiştirilebilir.
[40,55]	Yüksek Kısıtlama	Bu su aralığı, kompakt tabakalar olmaksızın yüksek geçirgenliğe sahip topraklarda kullanılabilir. Yüksek frekanslı sulama programı.	Düşük Na, Cl ve HCO ₃ değerlerine sahip sular haricinde özel tuzluluk kontrol uygulamaları ile tuzlara orta ila yüksek toleranslı bitkilerin sulanması için uygundur.
[0,40]	Ciddi Kısıtlama	Bu su aralığının normal koşullar altında sulama için kullanılmasından kaçınılmalıdır.	Çok düşük Na, Cl ve HCO ₃ değerlerine sahip sular dışında, yalnızca yüksek tuz toleransına sahip bitkiler.

2.3. Hava Kalite İndeksi (HKİ)

HKİ, hava kalitesinin günlük olarak rapor edilmesi için kullanılan bir indekstir. Hava kalitesi, belli kirletici konsantrasyonlarını kaydeden ölçüm cihazlarından oluşan bir ağ yardımı ile ölçülmektedir. Bu ham ölçüm değerleri, geliştirilen standart formüller kullanılarak HKİ değerlerine dönüştürülebilmektedir. HKİ değeri, bir bölgedeki her bir kirletici için ayrı ayrı hesaplanır ve her bir kirletici için hesaplanan en yüksek HKİ, o güne ait HKİ değerini oluşturmaktadır (URL2).

EPA'nın önerdiği HKİ, 0-500 arasında değişebilen bir ölçeğe sahiptir. Buradaki amaç; kirlilik konsantrasyonunu 0 ile 500 arasında bir sayıya dönüştürmektir. 0, 50, 100, 150,... 500 arasındaki HKİ değerleri "kesme noktaları" olarak adlandırılır (Tablo 5). Her bir HKİ kırılma noktası, tanımlanmış bir kirlilik konsantrasyonuna karşılık gelir. HKİ aşağıdaki formülle hesaplanabilmektedir:

$$HKİ = [(I_{hi} - I_{low}) / (BP_{hi} - BP_{low})] * (C_p - BP_{low}) + I_{low} \quad (8)$$

HKİ=Hava Kalite İndeksi, C_p: Kirletici Konsantrasyonu, BP_{hi}: Kirletici konsantrasyonundan daha büyük veya kirletici konsantrasyonuna eşit kırılma noktası, BP_{low}: Kirletici konsantrasyonundan küçük veya kirletici konsantrasyonuna eşit kırılma noktası, I_{hi}: BP_{hi}'ye karşılık gelen HKİ, I_{low}: BP_{low}'a karşılık gelen HKİ.

Tablo 5. Ulusal hava kalitesi indeksi kesme (kırılma) noktaları

İndeks	HKİ
İyi	0 – 50
Orta	51 – 100
Hassas	101 – 150
Sağlıksız	151 – 200
Kötü	201 – 300
Tehlikeli	301 – 500

2.4. Arazi Uygunluk İndeksi (AUİ)

Bu yöntemin temeli, uygunluk indeksine dayalı arazi değerlendirmesidir. Uygunluk indeksi için kullanılan puanlama ölçeği, en düşük uygun alanlardan en yüksek uygun alanlara doğru 0-10 arasında değişmektedir. Bu yöntemde; her bir sayısal katman için fiziksel kısıtı bulunan ve değerlendirme dışı tutulan alanlara “0” değeri atanarak bu alanlar uygun olmayan alanlar olarak değerlendirilir. Yer seçimi açısından en uygun kriterlere ise “1” değeri atanmaktadır. AUİ’yi hesaplayan bu yöntem, çok kriterli problemlerde son derecelendirme değerlerinin hesaplanması için yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir (Kontos vd., 2005). Yöntemin matematiksel formülü aşağıdaki denklemde gösterilmiştir (Bagdanaviciute ve Valiunas, 2013).

$$AUİ = V_i = \sum_{j=1}^n w_j \times U_{ij} \quad (9)$$

Burada;

AUİ = Arazi Uygunluk İndeksi

V_i = i alanı için uygunluk indeksi

w_j = j kriterinin göreceli önemi ağırlığı

U_{ij} = j kriterinin olduğu durumda i alanının puanlama değeri

n = Toplam kriter sayısı

Daha yüksek AUİ değerleri, yer seçimi çalışmalarında daha uygun alanları göstermektedir (Barakat vd., 2017).

Düzenli depolama sahası için örnek bir AUİ değeri aşağıdaki gibi hesaplanabilmektedir.

$$AUİ = [(A_1) \times ((B_{1C_{wi}} \times B_{1SC_{wi}}) + (B_{2C_{wi}} \times B_{2SC_{wi}}))] + [(A_2) \times (B_{3C_{wi}} \times B_{3SC_{wi}}) + (B_{4C_{wi}} \times B_{4SC_{wi}}) + (B_{5C_{wi}} \times B_{5SC_{wi}}) + (B_{6C_{wi}} \times B_{6SC_{wi}}) + (B_{7C_{wi}} \times B_{7SC_{wi}})] \quad (10)$$

Burada; AUİ= Düzenli depolama sahası uygunluk indeksi, A_1 = Çevresel kriterler, A_2 = Fiziksel kriterler, $B_{1C_{wi}}$ = Jeolojik yapı kriterinin ağırlık indeksi, $B_{1SC_{wi}}$ = Jeolojik yapı alt kriterinin ağırlık indeksi, $B_{2C_{wi}}$ = Arazi kabiliyet sınıfı kriterinin ağırlık indeksi, $B_{2SC_{wi}}$ = Arazi kabiliyet sınıfı alt kriterinin ağırlık indeksi, $B_{3C_{wi}}$ = Yeraltı suyu kriterinin ağırlık indeksi, $B_{3SC_{wi}}$ = Yeraltı suyu alt kriterinin ağırlık indeksi, $B_{4C_{wi}}$ = Yüzey suyu kriterinin ağırlık indeksi, $B_{4SC_{wi}}$ = Yüzey suyu alt kriterinin ağırlık indeksi, $B_{5C_{wi}}$ = Ulaşım kriterinin ağırlık indeksi, $B_{5SC_{wi}}$ = Ulaşım alt kriterinin ağırlık indeksi, $B_{6C_{wi}}$ = Yerleşim kriterinin ağırlık indeksi, $B_{6SC_{wi}}$ = Yerleşim alt kriterinin ağırlık indeksi, $B_{7C_{wi}}$ = Mevcut arazi kullanımı kriterinin ağırlık indeksi, $B_{7SC_{wi}}$ = Mevcut arazi kullanımı alt kriterinin ağırlık indeksidir.

2.5. Gürültü İndeksi (Gİ)

Gİ, gürültü kirliliği seviyelerini elde etmek için kullanılan bir index olup bu index çevresel gürültüye maruz kalan insanların sıkıntı davranışının bir ölçüsüdür ve aşağıdaki matematiksel ifadeyle hesaplanmaktadır (Akintuyi vd., 2014):

$$GI (dB) = 4 \times (L_{10} - L_{90}) + (L_{90} - 30) \quad (11)$$

Burada;

GI: Gürültü İndeksi

L_{10} = Toplam ölçüm süresinin % 10'unu veya tepe gürültü seviyesini aşan ses seviyesi

L_{90} = Toplam ölçüm süresinin % 90'ını veya arka plan gürültü seviyesini aşan ses seviyesidir.

2.6. Çevre Kalite İndeksi (ÇKİ)

ÇKİ, genel çevresel koşulların veya hava kalitesi gibi çok kirletici kaynakların olumsuz sağlık sonuçlarına nasıl bağlanabileceğini değerlendirmek için oluşturulmuş bir indexdir. Çevre ve halk sağlığı arasındaki etkileşimler genellikle karmaşıktır. Bu karmaşıklığı ortadan kaldırmak için ÇKİ, çevre ve sağlığımız arasındaki ilişkinin daha net bir resmini sağlamaya yardımcı olmaktadır (URL3). ÇKİ; kimyasal, doğal, yapılı ve sosyal çevreye ait göstergeleri kullanmaktadır. ÇKİ; 5 çevresel alandan oluşmaktadır. Bunlar; hava, su, arazi, yerleşim ve sosyodemografik yapıdır. ÇKİ; 2 ana şekilde kullanılmak üzere tasarlanmıştır: (1) çevresel kalite ve insan sağlığı sonuçları arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için çevresel kaliteyi temsil etmek ve (2) belirli bir çevresel maruziyette (örneğin; pestisitlere maruz kalma) ve insan sağlığı sonuçlarında (örneğin; kanser) çevredeki koşulları hesaba katan bir değişken olmak. ÇKİ, hangi alanların (hava, su vb.) genel çevreye en fazla katkıda bulunduğunu anlamaya yardımcı olmak için geliştirilmiştir (EPA, 2014).

Alana özgü indeksler, hem yararlı hem de zararlı çevresel faktörleri içermektedir. “Hava” alanı; kriterleri ve tehlikeli hava kirleticileri temsil eden 87 değişken içerir. “Su” alanı; genel su kalitesini, genel su kirliliğini, rekreasyonel su kalitesini, içme suyu kalitesini, atmosferik birikimi, kuraklık ve kimyasal kirlenmeyi temsil eden 80 değişken içerir. “Arazi” alanı; tarımı, böcek ilaçlarını, kirleticileri, tesisleri ve radonu temsil eden 26 değişken içerir. “Yerleşim” alanı; yolları, otoyol/yol güvenliğini, toplu taşıma davranışını, iş ortamını ve konut ortamını temsil eden 14 değişken içerir. “Sosyodemografik” alan; sosyoekonomik yapıyı ve suçu temsil eden 12 değişken içermektedir (Grabich vd., 2016).

Bu index, alana özgü tüm indexlerin kümülatif bir toplam ölçümünü sağlamaktadır. Denklem 12, hava ve arazi alanları için hazırlanmış örnek bir istatistiksel modeli göstermektedir. Bu model, hava ve arazi alanlarının her birinin nasıl üç seviyeye sahip olacağını ve en düşük seviyenin referans olarak hareket ettiğini göstermektedir. Alana özgü maruziyet dereceleri “iyi”, “orta” ve “kötü” şeklinde gösterilebilmektedir (Grabich vd., 2016).

$$Y = \alpha + \beta_1 * hava_1(0) + \beta_2 * hava_2 + \beta_3 * hava_3 + \beta_4 * arazi_1(0) + \beta_5 * arazi_2 + \beta_6 * arazi_3 + \beta_7 * hava_1 * arazi_1(0) + \beta_8 * hava_1 * arazi_2(0) + \beta_9 * hava_1 * arazi_3(0) + \beta_{10} * hava_2 * arazi_1(0) + \beta_{11} * hava_2 * arazi_2 + \beta_{12} * hava_2 * arazi_3 + \beta_{13} * hava_3 * arazi_1(0) + \beta_{14} * hava_3 * arazi_2 + \beta_{15} * hava_3 * arazi_3 + Z + \epsilon \quad (12)$$

Burada; Y=Sonuç (İndex), α =Alfa, β =Maruziyetin Etkisi,

$hava_1, hava_2, hava_3$ = Hava Maruziyet Derecesi,

$arazi_1, arazi_2, arazi_3$ = Arazi Maruziyet Derecesi,

Z=Karıştırıcı Matrisi, ϵ =Hata

2.7. Çevre Performans İndeksi (ÇPİ)

ÇPİ, dünya genelindeki sürdürülebilirlik durumunun veriye dayalı bir özetini sağlamaktadır. 11 konu kategorisinde 32 performans göstergesini kullanan ÇPİ, 180 ülkeyi çevre sağlığı ve ekosistem canlılığı açısından sıralamaktadır. Bu göstergeler, ülkelerin çevre politikası hedeflerine ne kadar yakın olduklarına dair ulusal ölçekte bir gösterge sağlamaktadır. ÇPİ, çevresel performanstaki liderleri ve gecikmeleri vurgulayan ve

sürdürülebilir bir geleceğe doğru ilerlemek isteyen ülkeler için pratik rehber olabilmektedir. ÇPI göstergeleri; sorunları tespit etmek, hedefler belirlemek, eğilimleri izlemek, sonuçları anlamak ve en iyi politika uygulamalarını belirlemek için bir yol sağlamaktadır. Genel ÇPI sıralaması, her ülkenin karşılaştığı çevresel zorlukları en iyi şekilde ele aldığını göstermektedir (Wendling vd., 2020).

ÇPI hesaplamasında Şekil 1’de görülen değişkenler kullanılmakta olup her bir değişken için belirlenmiş puanlamalar (%) kullanılarak ÇPI puanı hesaplanabilmekte olup bu puanlamalara göre de ülkeler sıralanabilmektedir (URL4).

ÇPI	Amaç	Konu Kategorisi	Gösterge
Çevre Performans İndeksi (ÇPI)	Çevresel Sağlık (40%)	Sağlık Etkileri (33%)	Çevresel Riske Maruz Kalma (100%)
		Hava Kalitesi (33%)	İç Mekan Hava Kalitesi (30%)
			Hava Kirliliği - PM2.5'a Maruziyet (Ortalama) (30%)
			Hava Kirliliği - PM2.5 Aşımı (30%)
			Hava Kirliliği - NO ₂ 'ye Maruziyet (Ortalama) (10%)
		Su ve Sanitasyon (33%)	Güvenli Olmayan Sanitasyon (50%)
	İçme Suyu Kalitesi (50%)		
	Ekosistem Canlılığı (60%)	Su Kaynakları (25%)	Atıksu Arıtımı (100%)
		Tarım (10%)	Azot Kullanım Verimliliği (75%)
			Azot Dengesi (25%)
		Ormanlar (10%)	Orman Örtüsündeki Değişim (100%)
		Balıkçılık (5%)	Balık Stokları (%100)
		Biyçeşitlilik ve Habitat (25%)	Karasal Koruma Alanları (Ulusal Biyom Ağırlıkları) (20%)
			Karasal Koruma Alanları (Küresel Biyom Ağırlıkları) (20%)
			Deniz Koruma Alanları (20%)
			Türlerin Korunması (Ulusal) (20%)
			Türlerin Korunması (Küresel) (20%)
		İklim ve Enerji (25%)	Karbon Yoğunluğundaki Eğilim (75%)
KWh Başına CO ₂ Emisyonlarındaki Eğilim (25%)			

Şekil 1. ÇPI hesaplama şeması (URL4)

2.8. Çevresel Sürdürülebilirlik İndeksi (ÇSİ)

ÇSİ, çevresel sürdürülebilirliğe yönelik genel ilerlemenin bir ölçüsüdür. Bu index, temeldeki veri setlerinden türetilen göstergelerin bir derlemesine dayalı olarak ulusal çevre yönetiminin birleşik bir profilini sağlamaktadır (URL5). ÇSİ, sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde eşit alaka düzeyine sahip altı sütuna (enerji, su, kirlilik, orman ve biyolojik çeşitlilik, çevresel dayanıklılık ve gıda ve tarım) ayrılmaktadır. Bu sütunların her biri, çevresel göstergeleri farklı kategorilere karşılık gelen ağırlıklarıyla her bir sütunla olan ilişkilerine göre bir araya getirir (URL6). ÇSİ, bölgelerin çevre performansını haritalayan ve bölgelerin önümüzdeki yıllarda çevrelerini koruma yeteneklerini projelendiren bir sıralama aracıdır. ÇSİ, çevresel koşulların su, hava, toprak, orman ve diğer doğal kaynaklar açısından karşılaştırmalı bir profilini ortaya

koymaktadır. ÇSİ hesaplamasında 5 politik bileşen başlığı altında 15 gösterge dikkate alınmaktadır (Şekil 2) (Dash, 2008).

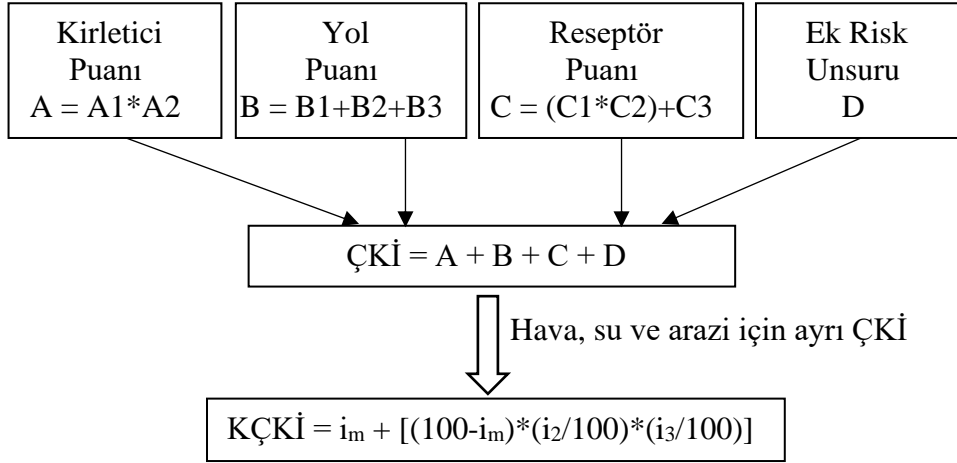
Şekil 2. ÇSİ hesaplamasında dikkate alınan bileşenler ve göstergeler (Dash, 2008).

2.9. Kapsamlı Çevre Kirliliği İndeksi (KÇKİ)

KÇKİ; kaynak, yol ve reseptör algoritmasını izleyen belirli bir konumdaki ortamın kalitesini karakterize eden rasyonel bir sayıdır. KÇKİ'nin artması, alıcı çevre üzerinde olumsuz etkilerin artması anlamına gelmektedir. KÇKİ, çevresel karar verme konusunda politikacılar için yararlı bir araç sağlamaktadır (Rajamanickam ve Nagan, 2018). KÇKİ; kirliticileri ölçmek, anlamak ve bunlarla ilgili eylemde bulunmak için net ölçülebilir ve formüle edilebilir bir yöntemdir. KÇKİ; çevre sorunlarının karmaşıklığını basitleştirerek uzmanlar, kamu ve devlet daireleri arasındaki algısal boşluğu kapatabilmektedir. Bu index, kirliliğin çeşitli boyutlarını tespit etmek için kritik derecede kirlenmiş endüstriyel alanları bilimsel kriterlere göre sınıflandırmayı amaçlamaktadır. Bu index yaklaşımı aynı zamanda endüstriyel kümelenmelerin yakın çevre üzerinde neden olduğu etkileri sayısal bir değer olarak değerlendirmek için kullanılan birleşik bir çerçevedir (URL7).

KÇKİ'nin hesaplanmasında; ayrı indeksler veya alt indeksler (ÇKİ=Çevre Kirlilik İndeksi) dikkate alınır ve kapsamlı bir indeksin (KÇKİ) formüle edildiği (Şekil 3) aynı endüstriyel kümelenme için hava, su ve arazi için ayrı ayrı puanlama yapılır. Alt indeksler; kirlitici (kaynak), yol, reseptör ve ek yüksek riskli unsurlar (atık su arıtma tesisi, hava kirliliği gibi kirlilik kontrol ekipmanlarının kullanılabilirliği, kontrol cihazları) dikkate alınarak A, B, C ve D değişkenleriyle hesaplanmaktadır (URL7).

$$\text{Alt İndex (ÇKİ)} = A + B + C + D \quad (13)$$

Şekil 3. KÇKİ hesaplama yöntemi (URL7)

Burada; i_m : maksimum alt dizin, i_2 ve i_3 : diğer iki alt endekstir.

Yukarıdaki şekilde; A_1 , A_2 , B_1 , B_2 , B_3 , C_1 , C_2 ve C_3 alt değişkenleri sırasıyla A , B ve C değişkenlerinin farklı kriterlerini temsil etmektedir. Her kritere, doğrudan veya dolaylı olarak bir değer atanır. Toksinlerin (uçucu organik bileşikler, kanserojenler $PM_{2.5}$, PM_{10} vb.) niteliğine ve varlığına bağlı olarak A_1 alt değişkeni için değer bir değer atanır. A_2 için değer atanacak değer ise endüstri ölçeğine (örn. büyük, orta ve sınırlı) göre belirlenir. Tanımlanan kirleniciler için aşım faktörü, B 'nin alt değişkenleri için değerlerin elde edilmesi için formüle edilmektedir. C 'nin değeri ve alt değişkenleri, birbirini izleyen iki yıl içinde kaydedilen sağlık etkisi vakalarının sayısına bağlıdır. Bu bölgedeki kirlenici maddelerin kombinasyonuna bağlı olarak yukarıdakilere bir ceza puanı eklenmektedir. Bundan sonraki aşamada $ÇKİ$; hava, kara ve toprak için ayrı ayrı formüle edilmektedir. $KÇKİ$, i_m 'de için en yüksek $ÇKİ$ değeri ve i_2 ve i_3 'te kalan iki $ÇKİ$ 'nin uygulanmasıyla hesaplanabilir. Nihai $KÇKİ$ puanı 70 veya üzerinde ise bölge kritik derecede kirlenmiştir ve puan 60-70 arasında ise alan ciddi şekilde kirlenmiş bölge olarak kabul edilmektedir.

3. ÇEVRESEL KALİTEYE İLİŞKİN İNDEKS ÖRNEKLERİ

Verma vd. (2020) tarafından yapılan bir çalışmada; Hindistan'ın Jharkhand eyaletinin Bokaro bölgesindeki yeraltı suyunun içme amaçlarına uygunluğunu değerlendirmek için yeraltı suyu örneklerinin pH, Toplam Çözünmüş Katı Madde, Toplam Sertlik, Ca^{2+} , Mg^{2+} , Na^+ , K^+ , C^- , SO_4^{2-} , HCO_3^- , F^- ve NO_3^- parametreleri analiz edilerek SKİ modeli geliştirilmiştir. Verma vd. (2020) tarafından yapılan bu çalışmada elde edilen yüksek SKİ değerleri, Bokaro bölgesindeki çeşitli yeraltı suyu örneklerindeki suyun doğrudan tüketime uygun olmadığını ve içme amaçlı kullanımdan önce sürdürülebilir arıtma gerektirdiğini göstermiştir.

Şener vd. (2017), Karacaören-1 Baraj Gölü'nü besleyen ve Isparta ilinden (Türkiye) Akdeniz'e yaklaşık 145 km akan ana nehir olan Aksu Nehri'nin su kalitesini SKİ yöntemi ile değerlendirmişlerdir. Çalışmada hesaplanan SKİ değerleri 35,61 ile 337,51 arasında değişmiş olup hesaplanan SKİ değerleri, Karacaören-1 Baraj Gölü'nün genel olarak iyi su kalitesine sahip olduğunu göstermiştir. Ancak nehir havzasının kuzeyinde ve güneyinde su kalitesinin kötü ve çok kötü olduğu görülmüştür. Mevcut çalışma için SKİ'nin belirlenmesinde en etkili su kalitesi parametrelerinin KOI ve Mg olduğu belirlenmiştir.

Karakuş ve Yıldız (2020) tarafından yapılan çalışmada, Sivas (Türkiye) il sınırları içerisinde yer alan 35 adet yeraltı suyu kuyusuna ait örnekler kullanılarak SSKİ değerleri hesaplanmıştır. SSKİ değerleri, kurak mevsim için yeraltı suyu örneklerinin çoğunluğunun (% 45,71) "zayıf" (MR: Orta Derece) kategorisiyle temsil edildiğini, yağışlı sezon için ise yeraltı suyu örneklerinin % 42,85'inin "çok zayıf" (HR: Yüksek Kısıtlama) kategorisi temsil edildiğini göstermiştir.

Singh vd. (2020) tarafından yapılan çalışma, sulama amaçlı olarak Bharalu Nehri (Hindistan) üzerindeki SSKİ'nin geliştirilmesini göstermiş olup bu çalışmanın, politika yapıcılara ve araştırmacılara su kaynaklarını etkin bir şekilde yönetmeleri konusunda yardımcı olabileceği önerilmiştir.

Kyrkilis vd. (2007), Yunanistan'ın Atina kentinde 1983-1999 periyodu için 4 farklı istasyondan ölçülen CO, SO₂, NO₂, O₃ and PM₁₀ parametrelerini kullanarak HKİ geliştirmişlerdir. Ganesh vd. (2017), NO₂, CO, O₃, PM_{2.5}, PM₁₀ and SO₂ parametrelerini dikkate alarak HKİ'yi hesaplamak için regresyon modeli kullanmışlardır.

Aburas vd. (2017); Malezya'nın Seremban bölgesindeki kentsel büyümenin en iyi yerlerini seçmek için Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) ve Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemleri yardımıyla yükseklik, eğitim, toprak dokusu, nüfus yoğunluğu, arazi örtüsü, yollara uzaklık, otoyollar, demiryolları, enerji hatları, akarsular kriterlerini kullanarak AUİ elde etmişlerdir. Araştırmanın bulguları, Seremban'da kentsel büyümeye son derece uygun alanların toplam yüzölçümün % 48'ine karşılık geldiğini göstermiştir.

Nurmiaty ve Baja (2014) tarafından yapılan çalışmada; Maros Regency'deki (Endonezya) mısır yetiştiriciliği için toprak profili ve topografya kriterleri kullanılmış, arazi uygunluğu analizinin sonucunda arazi alanlarının yaklaşık % 25'inin AUİ değerinin 0,70'in üzerinde (uygun ve çok uygun) olduğunu, yaklaşık % 11'inin 0,50 ile 0,70 arasında (orta derecede uygun) ve % 63'nün ise 0,5'in altında (uygun değil) olduğu görülmüştür.

Karakuş ve Yıldız (2020) tarafından yapılan çalışmada; Sivas kent merkezinde trafikten kaynaklanan gürültü kirliliğinin belirlenmesi amacıyla, kenti temsil edecek 14 farklı noktada 5 gün sabah, öğle ve akşam olmak üzere gürültü ölçümleri gerçekleştirilerek GI değerleri hesaplanmıştır. Ölçümlere göre hesaplanan GI değerinin 74 dB'in üzerinde olduğu görülmüş, bu sonuçlara göre de kentin ulaşım yolları civarında önemli bir gürültü kirliliği probleminin olduğu anlaşılmıştır.

EPA (2014); ABD'deki tüm eyaletler için metropolitan kentleri, düşük yoğunluklu metropolitan kentleri, kentleşmenin düşük olduğu bölgeleri ve az nüfuslu bölgeleri dikkate alarak ÇKİ (%'sel değerler olarak) hesaplamış, bu ÇKİ değerlerini 7 sınıfa ayırmışlar (% 0-5, % 5-20, % 20-40 % 40-60, % 60-80 % 80-95 % 95-100) ve bu ÇKİ değerlerine göre haritalandırma yapmışlardır. EPA (2014)'nin ÇKİ değerlendirmesine göre; yüksek ÇKİ değerleri daha kötü çevre kalitesini gösterirken düşük ÇKİ değerleri ise daha iyi çevresel kaliteyi göstermektedir.

2020 yılı için hazırlanmış olan ÇPİ, 180 ülkeyi sıralamıştır. İlk 5 ülkenin sırasıyla Danimarka (82.5), Lüksemburg (82.3), İsviçre (81.5), Birleşik Krallık (81.3) ve Fransa (80) olduğu belirlenmiştir (URL4).

Hindistan'ın 28 eyaletinin çevre performansını takip etmek ve eyaletlerin önümüzdeki yıllarda çevrelerini koruma becerilerini projelendirmek amacıyla ÇSİ değerleri hesaplanmıştır. ÇSİ sıralamaları 0 ile 100 arasında bir ölçekte yapılmış olup, bu eyaletlerden Manipur (100.00), Sikkim (90.99), Tripura (85.81), Nagaland (82.08) ve Mizoram (81.58) eyaletleri diğer birçok eyalete göre daha üst sıralarda ve sürdürülebilir bir yörüngede yer almış, bu eyaletlerin diğer eyaletlere kıyasla ne kadar iyi performans gösterdiği görülmüştür (Dash, 2008).

Merkezi Kirlilik Kontrol Kurulu'nun geliştirdiği KÇKİ endüstriyel kümelerin ülke çapında bir çevresel değerlendirmesini yapmış ve KÇKİ'si 70'ten büyük olan (0'dan 100'e kadar bir ölçekte) bu tür 43 endüstriyel kümelenmeyi kritik olarak kirlenmiş olarak tanımlamıştır (URL8).

4. SONUÇLAR

Bu çalışmada; çevresel kalite bileşenlerini oluşturan hava, su, katı atık, arazi kullanım şekilleri ve fiziksel açıdan olumsuz yaşam koşulları gibi unsurların değerlendirilmesinde index tabanlı yaklaşımlar incelenmiştir. Çevresel konu farklılıklarına göre çevresel amaçlı çalışmalarda farklı farklı index yaklaşımları kullanılabilir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde; içme suyu ve sulama suyu kalitesi için sırasıyla SKİ ve SSKİ, hava kalitesi için HKİ, gürültü kalitesi için GI, arazi uygunluk analizi için AUİ ve çevrenin tüm bileşenlerinin genel analizi için ise farklı indexlerin (ÇKİ, ÇPİ, ÇSİ, KÇKİ) kullanıldığı belirlenmiştir. Bu index yaklaşımları, karmaşık yapıdaki çevresel kalite bileşenlerine ait verileri, anlaşılabilir ve kullanılabilir nitelikte olan tek bir sayısal değere sahip olan bilgilere dönüştürerek kirlenmiş kaynakların ve çevresel bileşenlerin yakın çevre üzerinde neden olduğu etkileri ortaya koyabilmektedir.

Her bir alana özgü elde edilmiş olan indeks yaklaşımları, hangi alanın belirli bir bölgedeki toplam çevreye en büyük katkıyı sağladığını anlamaya yardımcı olabilmektedir. Bu, aynı zamanda kentsel veya kırsal duruma

göre çevresel farklılıkları anlamak için genişletilebilmektedir. Buna ek olarak; araştırmacılar, izole maruziyetlere çevresel bağlam ekleyerek sağlık çıktıları üzerindeki belirli maruziyet çalışmalarında çevresel kaliteyi kontrol etmek amacıyla bu index yaklaşımlarını kullanabilmektedirler. Gerçek bilgilere dayalı index tabanlı çevresel kalite analizleri; hükümet yetkililerinin politika gündemlerini iyileştirmelerine, kilit paydaşlarla iletişimi kolaylaştırmalarına ve çevresel yatırımların getirisini en üst düzeye çıkarmalarına da yardımcı olabilmektedir. Sonuç olarak; çevresel kalite indexlerinin ayrıntılı bakış açısı ve karşılaştırmalı bakış açısı, çevresel ilerlemenin belirleyicilerinin anlaşılmasına ve politika seçimlerinin iyileştirilmesine yardımcı olabilmektedir.

KAYNAKLAR

- Aburas, M.M., Abdullah, S.H., Ramli, M.F., Asha'ari, Z.H. (2017). Land suitability analysis of urban growth in Seremban Malaysia, using GIS based analytical hierarchy process. *Procedia Engineering*, 198, 1128-1136.
- Akintuyi, A.O., Raji, S.A., Adewuni, D. Wunude, E.O. (2014). GIS-based assessment and mapping of noise pollution in Bariga area of Lagos State, Nigeria. *Sokoto Journal of the Social Sciences*, 4(1), 154-167.
- Bagdavičiūtė, I., Valiūnas, J. (2013). GIS-based land suitability analysis integrating multi-criteria evaluation for the allocation of potential pollution sources. *Environmental Earth Sciences*, 68(6), 1797-1812.
- Barakat, A., Hilali, A., El Baghdadi, M., Touhami, F. (2017). Landfill site selection with GIS-based multi-criteria evaluation technique. A case study in Béni Mellal-Khouribga Region, Morocco. *Environmental Earth Sciences*, 76(12), 413.
- Dash, R. (2008). Environmental sustainability index for Indian States. *Informing Environmental Action*, Centre for Development at The Institute for Financial Management and Research, India.
- EPA. (2014). Environmental quality index (EQI) overview report. United States Environmental Protection Agency, p. 34, September 2014.
- Ganesh, S.S., Modali, S.H., Palreddy, S.R., Arulmozhivarman, P. (2017). Forecasting air quality index using regression models: a case study on Delhi and Houston. In *Trends In Electronics and Informatics (ICEI)*, International Conference on (pp. 248-254), IEEE.
- Grabich, S.C., Rappazzo, K.M., Gray, C.L., Jagai, J.S., Jian, Y., Messer, L.C., Lobdell, D.T. (2016). Additive interaction between heterogeneous environmental quality domains (air, water, land, sociodemographic, and built environment) on Preterm Birth. *Frontiers in Public Health*, 4, 232.
- Gurram, M.K. (2016). Urban environmental quality assessment at ward level using AHP based GIS multi-criteria modeling—a study on Hyderabad City, India. *Asian Journal of Geoinformatics*, 15(3).
- Karakuş, C.B., Yıldız, S. (2020). Evaluation for irrigation water purposes of groundwater quality in the vicinity of Sivas City centre (Turkey) by using GIS and an irrigation water quality index. *Irrigation and Drainage*, 69(1), 121-137.
- Karakuş, C.B., Yıldız, S. (2020). Evaluation of noise pollution in the city center of Sivas (Turkey) by using GIS based noise indexes. *Cumhuriyet Science Journal*, 41(1), 176-184.
- Khwakaram, A.I., Majid, S.N. ve Hama, N.Y. (2012). Determination of water quality index (WQI) for Qalyasan stream in Sulaimani City/ Kurdistan region of Iraq. *International Journal of Plant, Animal and Environmental Sciences*, 2 (4), 148-157.
- Kontos, T.D., Komilis, D. P., Halvadakis, C.P. (2005). Siting MSW landfills with a spatial multiple criteria analysis methodology. *Waste management*, 25(8), 818-832.
- Kyrkilis, G., Chaloulakou, A., Kassomenos, P.A. (2007). Development of an aggregate air quality index for an urban mediterranean agglomeration: relation to potential health effects. *Environment International*, 33, 670-676.
- Meireles, A., Andrade, E.M., Chaves, L., Frischkorn, H., Crisostomo, L.A. (2010). A new proposal of the classification of irrigation water. *Revista Ciência Agronômica*, 41, 349-357.

- Nurmiaty, N., Baja, S. (2014). Using fuzzy set approaches in a raster GIS for land suitability assessment at a regional scale: case study in Maros Region, Indonesia. *Modern Applied Science*, 8(3), 115-125.
- Rajamanickam, R., Nagan, S. (2018). Assessment of comprehensive environmental pollution index of Kurichi Industrial Cluster, Coimbatore District, Tamil Nadu, India—a case study. *Journal of Ecological Engineering*, 19(1).
- Sadat-Noori, S.M., Ebrahimi, K. Liaghat, A.M. (2014). Groundwater quality assessment using the water quality index and GIS in Saveh-Nobaran aquifer, Iran. *Environmental Earth Sciences*, 71(9), 3827–3843.
- Sidhu, N., Rishi, M.S., Kishore, N. (2015). A water quality index approach to appraise temporal variation and heavy metal accumulation in urban storm water flow with special emphasis on irrigation utility, Chandigarh, India. *International Journal of Engineering Sciences & Research Technology*, 4, 484-496.
- Singh, K.R., Goswami, A.P., Kalamdhad, A.S., Kumar, B. (2020). Development of irrigation water quality index incorporating information entropy. *Environment, Development and Sustainability*, 22(4), 3119-3132.
- Şener, Ş., Şener, E., Davraz, A. (2017). Evaluation of water quality using water quality index (WQI) method and GIS in Aksu River (SW-Turkey). *Science of the Total Environment*, 584, 131-144.
- URL1. http://www.environnement.gouv.qc.ca/evaluations/inter_en.htm.
- URL2. <https://www.epa.gov/technical-air-pollution-resources>.
- URL3. <https://www.epa.gov/healthresearch/epas-environmental-quality-index-supports-public-health>.
- URL4. https://en.wikipedia.org/wiki/environmental_performance_index#methodology.
- URL5. <https://sedac.ciesin.columbia.edu/data/collection/esi/>.
- URL6. <https://blog.euromonitor.com/the-environmental-sustainability-index/>.
- URL7. <https://www.cag.org.in/blogs/comprehensive-environmental-pollution-index-cepi>
- URL8. http://www.cpcbenvi.nic.in/industrial_pollution.html.
- Verma, P., Singh, P.K., Sinha, R.R., Tiwari, A.K. (2020). Assessment of groundwater quality status by using water quality index (WQI) and geographic information system (GIS) approaches: a case study of the Bokaro district, India. *Applied Water Science*, 10(1), 27.
- Wendling, Z.A., Emerson, J.W., de Sherbinin, A., Esty, D.C., et al. (2020). 2020 Environmental performance index. New Haven, CT: Yale Center for Environmental Law & Policy. epi.yale.edu.
- Zahedi S. (2017). Modification of expected conflicts between drinking water quality index and irrigation water quality index in water quality ranking of shared extraction wells using multi criteria decision making techniques. *Ecological Indicators*, 83:368-379.

CAMI MİMARİSİNDE YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLARIN YARIŞMA PROJELERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF INNOVATIVE APPROACHES IN MOSQUE ARCHITECTURE THROUGH COMPETITION PROJECTS

Öğr. Gör. Meriç Begüm BAŞEREN

Mersin Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, ORCID NO: 0000-0002-6959-1852

Doç. Dr. Murat ORAL

Konya Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, ORCID NO: 0000-0003-4848-5417

ÖZET

Mevcut fiziksel koşullar ve kültürel özelliklere göre gelişen cami mimarisi, geçmişte bulunduğu konuma ve döneme göre farklılaşmıştır. Tarihsel süreç içinde farklı niteliklerle yorumlanan, kendini yenileyen, özgün ve işlevsel odaklı olduğu gözlemlenen tasarımlar, özellikle 1950'li yıllardan itibaren, yerini geleneksele öykünen bir yaklaşıma bırakmıştır. Günümüzde ise cami tasarımı, adeta somutlaştırılmış bir imge şeklinde ele alınmaktadır. Bu genel yaklaşım çerçevesinde günümüz cami yapılarının taklitçi bir yaklaşımdan neden kopamadığı sorusunun cevabı aranacaktır. Güncel malzeme, yapım teknikleri ve teknolojinin sunduğu imkânların karşılığını bulduğu modern arayışların ise cevabını sayıca az yapıda bulduğu gözlemlenmektedir.

İslam dininde camilerle ilgili mimari bir üslup ya da mekânsal bir biçim tanımlanmamış olmasına rağmen toplumsal bakış açısı, idealize edilmiş bir algı neticesinde sınırların dışına çıkmakta zorlanmaktadır. Buna karşın konu ile ilgili yarışma projeleri ise kültürel bakış açısının değişimine yönelik sınırları aşan ve özgün nitelikte yaklaşımlar ortaya koymaktadır.

Çalışmada, cami yapılarının genel karakteri ve anlamı irdelenmiş, cami mimarisinin tarihsel ve mekânsal gelişimi araştırılmış, sembolik anlam ve maneviyatı ile ilgili tanımlamalar yapılmıştır. Modern cami mimarisinde farklı biçimsel ve mekânsal tasarımlar içeren “Cami Tasarımı Fikir Yarışması”, “Şişli Halide Edip Adıvar Külliyesi Ulusal Mimari Proje Yarışması”, “İstanbul Çamlıca Cami Mimari Proje Yarışması”, “Büyükdada Çarşı Cami Mimari Fikir Projesi Yarışması” özelinde seçilen projeler analiz edilmiştir. Ödül alan projeler arasından seçilen ve farklı mimari yaklaşımlar içeren tasarımlar üzerinden cami mimarisinin değerlendirildiği çalışmada, yarışma şartnameleri, mimari açıklama raporları, jüri kararları ve tasarım girdilerinin mekân üretim biçimine etkileri incelenmiştir.

Cami tasarımında, geçmişin bilgi ve deneyiminden yaralanan, günümüz teknolojisiyle bütünleşebilen ve modern çağın ihtiyaçlarına cevap veren özgün bir mimari dil geliştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda ele alınan cami yarışmaları, farklı ölçeklerde zengin mimari çeşitlilik sunması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Cami, Cami Mimarisi, Modern Cami, Mimari Proje Yarışmaları

ABSTRACT

The architecture of the mosque, which developed according to the current physical conditions and cultural characteristics, differed according to the location and period in the past. The designs, which were interpreted with different qualities in the historical process, renewed themselves, were observed to be original and functional-oriented, were replaced by an approach imitating the traditional, especially since the 1950s. Today, the design of the mosque is considered almost as an embodied image. Within the framework of this general approach, the answer to the question of why contemporary mosque buildings cannot break away from an imitative approach will be sought. It is observed that modern searches, where the possibilities offered by current materials, construction techniques and technology find their answers, find the answer in a small number of structures.

Although there is no architectural style or spatial form related to mosques in the religion of Islam, the social perspective has difficulty in moving beyond the borders as a result of an idealized perception. On the other

hand, the contest projects on the subject reveal cross-border and original approaches to the change of cult perspective.

In this study, the general character and meaning of mosque buildings were examined, the historical and spatial development of mosque architecture was investigated, and definitions were made regarding its symbolic meaning and spirituality. The projects selected for the “Cami Tasarımı Fikir Yarışması”, “Şişli Halide Edip Adıvar Külliyesi Ulusal Mimari Proje Yarışması”, “İstanbul Çamlıca Cami Mimari Proje Yarışması”, “Büyükkada Çarşı Cami Mimari Fikir Projesi Yarışması”, which include different formal and spatial designs in modern mosque architecture, are analyzed has been. In the study, where the approach to mosque architecture was evaluated through the designs selected from among the awarded projects, the effects of competition specifications, architectural explanation reports, jury decisions and design inputs on the space production style were examined.

In the design of the mosque, it is necessary to develop a unique architectural language that benefits from the knowledge and experience of the past, integrates with today's technology and responds to the needs of the modern age. The mosque competitions discussed in this context are important in terms of presenting efficient architectural diversity at different scales.

Keywords: Mosque, Mosque Architecture, Modern Mosque, Architectural Project Competitions

1.GİRİŞ

İslam dininde sosyal hayatta önemli bir yeri olan camiler, toplu ibadet etme mekânı ihtiyacından ortaya çıkmıştır. İklim verileri, kible yönü ve ibadete çağırma amacıyla kullanılan yükselti, ibadet mekânının biçimlenmesindeki önemli faktörlerdir (Oral, 2006). Tarihsel gelişime bakıldığında cami işlevi, insanların bir araya gelerek ibadet etme alanı olmanın dışında, eğitim ve kültür merkezi niteliğini de barındırmasıyla hayatın içinde önemli yeri olan bir mekâna dönüşmüştür (Arpacıoğlu, 2012).

İslam’da, camilerle ilgili mimari bir üslup ya da mekânsal bir biçim tanımlanmamıştır. İbadet mekânı, Hz. Muhammed’in hadislerinden de anlaşıldığı üzere mezarlık ve kirli yerler dışındaki her yer olabilmektedir. Eşitlik ilkesinin ön planda olduğu felsefi yaklaşım cami mekânına da yansımaktadır. Bu bağlamda İslam mimarisinde hiçbir form, biçim ya da malzeme diğerinden üstün tutulmamaktadır (Arpacıoğlu, 2012). Bu durum tarihi süreçte kendini yenileyen ve özgün nitelikte yapıların, işlev ve günün ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmesini sağlamıştır.

Geleneksel mimari tasarımlarda yapı formu bulunduğu bölgedeki malzeme ve yapım tekniklerine göre biçimlenmektedir. Tekniklerin zaman içinde gelişmesi ve beraberinde daha geniş mekânlara duyulan ihtiyaç nedeniyle de kemer, tonoz, kubbe ile yeni strüktürler gelişmiştir (Hasol, 2011). Mimarlık serüveninde kemer kullanımı estetik biçimler yaratılmasını olanaklı kılmış, kemerin dik bir düzlemde ötelenmesiyle tonozlar oluşturulmuş, yine kemerin kendi eksenini etrafında döndürülmesiyle de kubbe biçimi oluşmuştur. Sembolik ve işlevsel niteliğiyle kullanılan kubbe formu, büyük boyutlardaki mekânların üst örtüsü olarak farklı mimari kültürlerde de yerini almıştır. Kubbeye geçiş elemanlarıyla birlikte zenginlik kazanan mimari ve mekân kalitesi, Osmanlı klasik dönem mimarisinde özgün ve kendini yenileyen bir yaklaşımla kendini göstermektedir (Erten Bilgiç, 2017).

Endüstri dönemiyle birlikte yapılarda demir, çelik ve betonarme sistemlerin uygulamalarda yer almaya başlaması, mimari alanda da değişimin öncüsü olmuştur. Geçmişin teknolojisine ve ihtiyaçlarına göre şekillenen mekân kurgusu, yerini modern çağın gereksinimlerinden uzak kopyacı bir yaklaşıma bırakmıştır. Geçmiş tekrardan oluşan eklektisist bir yaklaşım yerine modern çağın teknolojisine desteklenen özgün tasarımlar, cami mimarisinin gelişimine de katkıda bulunacaktır (Antel, 2012).

Mevcut fiziksel koşullar ve kültürel özelliklere göre gelişen mimari biçim, bulunduğu konuma ve döneme göre farklılaşmış (Serageldin & Steele, 1996, s. 8) ancak geçmişte işlevsel amacı olan, günümüzde ise sembolik anlam taşıyan bazı mimari öğeler cami mimarisinin tanımlanmasının aracı olmuştur. Toplum tarafından cami mimarisinin tanımında kubbe ve minare gibi mimari öğelerin geçmiş çağın fonksiyonel ve strüktürel gereklilikleri olarak değil, bu yapı grubunun vazgeçilmez bir unsuru olarak ele alındığı görülmektedir. Örneğin Türkiye Diyanet Vakfı’nın “kubbeleri altında gönülleri buluşturan” cami tanımı, cami mimarisinin sembolik olarak kubbe ile tanımlanan bir yapı şeklinde ele alındığını göstermektedir (Türkiye Diyanet Vakfı, 2020). Bu durum, toplum algısındaki cami mimarisinin biçimsel niteliğini de bizlere anlatmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın verilerine göre 2019 yılında toplam cami sayısı 89.259'dur (T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020). Az sayıdaki özgün örneklerin dışında İslam mimarisinde caminin vazgeçilmez öğeleri olarak kubbe ve kemer kullanılmış, Klasik Osmanlı tarzında yapılan bu yeni dönem camilerinde ölçek ve oran gözetilmeksizin yapılan örnekler çoğunlukta yer almıştır.

Ülkemizde mimari alanda fazlaca örnek bulunduran cami tasarımı, adeta somutlaştırılmış bir imge şeklinde ele alınmaktadır. Mimarlık pratiği içinde bu yapı tipinin kendini yenileme alanı bulmakta zorlandığı düşünülmektedir. Güncel malzeme, yapım teknikleri ve teknolojinin sunduğu imkânların karşılığını bulduğu modern yaklaşımların ise sayıca az yapı tasarımında benimsendiği gözlemlenmektedir.

Tüm bu gelişmeler çerçevesinde yarışma projelerinin ise kültleşmiş bakış açısının değişimine yönelik sınırları aşan ve özgün nitelikte yaklaşımlar ortaya koymaya çalıştığı düşünülmektedir. Bu noktada belirli bir ihtiyaç programı çerçevesinde gelişen yarışma programında, jürinin talepleri ve bakış açısı da sonuçta etkili olmaktadır. Çalışmada modern cami mimarisinde farklı biçimsel ve mekânsal tasarımlar içeren yarışma projeleri üzerinden konu irdelenecektir. "Cami Tasarımı Fikir Yarışması", "Büyükkada Çarşı Cami Mimari Fikir Projesi Yarışması", "Şişli Halide Edip Adivar Külliyesi Ulusal Mimari Proje Yarışması", "İstanbul Çamlıca Cami Mimari Proje Yarışması" özelinde seçilen projeler, modern cami mimarisi yaklaşımında yer alan tasarımları ve bu tasarımların değerlendirilme ölçütlerini irdelemeye yönelik bir sistemle ele alınacaktır.

2. CAMİ MİMARİSİ GELİŞİMİ

Cami mimarisi, İslam dininde toplu ibadet etme mekânı ihtiyacından doğmuştur. Bu ihtiyacın karşılığını bulduğu ilk toplu ibadet mekânı ise Hz. Muhammed'in Kuba köyünde bulunan evinin avlusudur. İlk cami örnekleri de bu evin yayvan dikdörtgen plan şemasına uygun olarak gelişim göstermiştir. (Antel, 2012). Osmanlı dönemine kadar enine büyüme eğilimiyle birlikte görülen söz konusu plan şeması, Osmanlı Döneminde kubbe kullanımı ile birlikte merkezi bir plan şemasına dönüşmüştür (Taşdemir & Erarslan, 2018). Osmanlı döneminde Mimar Sinan tarafından günün koşulları ve mimari anlayışının üstünde olan işlevsel ve anıtsal tasarımların klasik cami mimarisinin en gelişmiş örnekleri olarak tanımlanması, bu üslubun dışına çıkmayı zorlaştırmaktadır.

İslam coğrafyasında cami mimarisinin farklı uygulamalarının bulunması, işlevle birlikte iklim, malzeme, topoğrafya gibi yere özgü niteliklerin ve kültürün mimari mekana yansıdığını göstermektedir.

Farklı fonksiyonların mekânsal ihtiyacına cevap veren mimarlık pratiği, içinde bulunduğumuz zamanın sosyal, kültürel ve teknolojik yansıması olan önemli bir araçtır (Akbalık, 2017). Cami mimari biçiminin gelişimine bakıldığında sadece içinde bulunduğu dönemin kültürel temsili olmanın yanında, aynı zamanda iktidar göstergesi simgesel bir niteliğe bürünmektedir (Yüksel, 2014).

Süreç içinde farklı niteliklerle yorumlanan, kendini yenileyen, özgün ve işlevsel odaklı olduğu gözlemlenen tasarımlar, özellikle 1950'li yıllardan itibaren, yerini geleneksele öykünen bir yaklaşıma bırakmıştır. Günümüzde önemli bir sorun olduğu düşünülen tektip cami mimarisi yaklaşımı önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bu durumun dışına çıkmaya çalışan tasarımlarda ise genel olarak yapının çevresiyle ilişkisini kuran, farklı form arayışlarına yönelen ve inovatif malzeme kullanım kaygısının ön planda olduğu yaklaşımlara yer verilmiştir.

Günümüzde camiler geleneksel ve modern olmak üzere iki ana başlıkta ele alınabilir. Ancak böyle bir sınıflandırma tek başına yeterli değildir. Modern camiler, öncelikli olarak Batı dünyasından başlayan ve modern çizgileri barındıran mimari bir form ya da sadece ileri teknolojinin yapıda kullanımı olarak değerlendirilmemelidir. Geleneksel üslupta yapılmış ancak çağdaş malzeme kullanımı ile günümüzü yansıtan ya da çağdaş tasarımları geleneksel malzeme kullanımıyla birlikte modern bir çizgiye taşıyan camiler bulunmaktadır (Jahic, 2008).

Cami tasarımında, geçmişin bilgi ve deneyiminden yaralanan, günümüz teknolojisiyle bütünleşebilen ve modern çağın ihtiyaçlarına cevap veren özgün bir mimari dil geliştirilmesi gerekmektedir. Burada başlıca sorunun kalıplaşmış cami mimarisinin dışına çıkamamasıdır. Bu durum temel olarak sadece mimarın algısındaki cami biçiminin farklılaşmamasından değil, projeyi yaptırانların ve toplumun cami algısının Osmanlı Dönemi camilerinin prototiplerini talep etmelerinden kaynaklanmaktadır.

Çalışma kapsamında ele alınan cami yarışmaları, farklı ölçeklerde zengin mimari çeşitlilik sunması açısından önemlidir. Jürinin talepleri, cami algısı ve mimari görüşünün belirleyici faktör olduğu tasarım yarışmalarında,

modern çağın belirleyici unsurlarıyla birlikte geleneksel hatta kopyacı nitelendirilebilecek yaklaşımlar da öne çıkabilmektedir. Bu durumun önemli örneklerinden birini Kocatepe Camisi projesinde de görmekteyiz. Proje yarışması sonucu seçilen betonarme kabuktan oluşan yapının yerine, daha sonra cami mimari karakterini yansıtmadığı düşüncesi ile geleneksel üslupta bir cami projesi uygulandığı görülmektedir (Özçakı, 2018). Kocatepe caminin bugünkü durumu klasik üsluptaki anıtsal bir cami mimarisinin taklidi olmaktan öteye geçememiştir (Jahic, 2008). Günümüzde idari yapılar, ofis binaları gibi yapılarda da görülen Selçuklu ve Osmanlı mimarisine öykünme, yine bu bakış açısıyla cami tasarımlarında da yer bulmaktadır.

Cami mimarisi ile ilgili sorunların tartışılabilirdiği bir platform olan cami tasarımı üzerine proje yarışmaları, tasarımlara estetik değer, ekonomik üretim biçimi ve yenilikçi yaklaşımlar anlamında katkı sunmaktadır (Türkeri & Önal, 2020). Alışıl gelmiş mekânsal formların dışında, yeniliklere açık ve tartışılabilir platformlarda yer almasıyla yeni mekanlar üretilmesi, modern cami mimarisinin gelişimi açısından da önemli bir yaklaşımdır.

3. CAMİ MİMARİSİNDE YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLARIN YARIŞMA PROJELERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Modern cami mimarisinde geleneksel ve modern yorumların, farklı biçimsel ve mekânsal tasarım örnekleri bağlamında, zengin çeşitlilik sunan yarışma projeleri üzerinden konu irdelenecektir. “Cami Tasarımı Fikir Yarışması”, “Büyükkada Çarşı Cami Mimari Fikir Projesi Yarışması”, “Şişli Halide Edip Adıvar Külliyesi Ulusal Mimari Proje Yarışması”, “İstanbul Çamlıca Cami Mimari Proje Yarışması” özelinde seçilen projelerin, modern ve geleneksel mekânsal bileşenlerinin incelenmesi hedeflenmiştir. Modern cami mimarisi yaklaşımında yer alan yenilikçi tasarımları, jüri kararları ve bu tasarımlara bakış açısını irdelemeye yönelik bir sistemle ele alınacaktır.

3.1. Cami Tasarımı Fikir Yarışması

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından 2018 yılında açılan yarışma, serbest, ulusal ve tek aşamalı bir fikir yarışmasıdır. Toplumsal hayatın önemli bir yapısı olan cami mimarisinde, geçmiş örneklerde iklim, çevre verileri, malzeme, insan ölçeği gibi veriler ile birlikte yapının strüktür sistemi, özgün niteliği, sembolik değeri, yapı oranları ve ışık faktörü bütüncül bir sistemle ele alınmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018).

Yarışmada, gelenekselin bilgisinden faydalanan, toplumun ihtiyaçları çerçevesinde günümüz beklentilerini ve teknolojik imkânlarını kullanan cami tasarımları önerilmesi beklenmektedir. Cami yapısının simgesel bir odak noktası olması yanı sıra yaratılan kamusal alanlarda işlev ve mekân önerileriyle birlikte kentin odak noktası olması hedeflenmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018).

Yarışma şartnamesinde, yarışmaya konu camilerin tasarlandığı bölgenin mimari ve tarihi dokusuna saygılı, çevresiyle ilişkili olması gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca ibadet mekanına ve İslam felsefesine uygun olarak yalın, ferah, tevazu sahibi mekan tasarımlarının çağımıza uygun yapısal ve işlevsel yaklaşımlarla ele alınması gerekliliği belirtilmektedir. Toplumun tüm bireyleri tarafından kullanımına uygun, ulaşılabilir ve tüm bunlarla beraber ekonomik olma çabası içinde olan bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018).

Proje alanı olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi belirlenmiş olup; yarışmacıların kurguladıkları senaryoya göre bölgede yer alan bir kenti seçerek, çevre verileri bağlamında projelerini tasarlamaları beklenmektedir. Böylece fikir yarışmasının farklı iklim, kültür ve ekonomik durum çerçevesinde ele alınan yöntemlerle, farklı projelerin tasarlanması modern cami mimarisine de katkı sağlayacaktır.

Yarışma, 200 kişilik ve 1000 kişilik cami olmak üzere iki kategoride düzenlenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018). Çalışma kapsamında 200 kişilik cami kategorisinde yer alan projeler değerlendirilecektir. Yarışma şartname ekinde yer alan 200 kişilik cami ihtiyaç programı; cami giriş, son cemaat yeri, ayakkabılık, görevli odası, ibadet mekanı, wc, abdesthane Kur'an kursu, şadırvan, minare, lojman, teknik hacimler olmak üzere toplam 570 m2 olarak belirtilmiştir.

Şartname ekinde yer verilen jüri notlarına göre, bir mimari ürünün zaman, mekan ve yerle ilintili olarak hem işlevsel hem de görsel ihtiyaçlara hitap etmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Caminin ruhani ve sosyal

unsurları bünyesinde barındıran önemli bir ibadet mekanı olması, kullanıcı taleplerini karşılayan nitelikli bir yapı tasarlama yükümlülüğünü de beraberinde getirmektedir. Nasıl ki günümüzde bir yapıyı geçmişin bilgi ve kültüründen bağımsız, kopyacı bir yaklaşımla uyarlamak hatalı sonuçlar doğuruyorsa; cami fonksiyonlarının işlevsel ve mekânsal ihtiyaçları gözetenmeden tasarlanan, sonrasında cami işleviyle ilişkilendirmeye çalışan tasarım yaklaşımları da modern cami mimarisinin bugününü ve geleceğini yansıtmaktan uzaktır. Jüri, cami mimarisinin sembolik anlamını ve mekânsal ihtiyaçlarını karşılayan, çağın malzeme ve teknolojik imkânlarından yararlanan, cami mimarisine katkı sunacak öneriler geliştirilmesini beklemektedir (Peker, 2018). Yarışmada hedeflenen sadece içinde bulunduğu zamanı ve tasarımcısını yansıtan bir kimlikle üretilmesi değil, tarihsel verilerle bütünleşebilen yenilikçi yaklaşımlar ortaya koyan bir mimari ürün elde edilmesidir (Öğün, 2018).

Şartnamede verilen arazi içerisinde çevre verileri, yapı çekme mesafesi, oturma alanı sınırlaması, yapı yüksekliği ve minare yüksekliği ile ilgili bir bilgi yer almamaktadır. Bu husustaki kararlar tasarımcıya bırakılmıştır. Yarışmada 200 kişilik cami için bir adet, 1000 kişilik cami için iki adet minare yapma zorunluluğu getirilmiştir. Bu durum geçmişte işlevsel niteliğiyle, günümüzde ise sembolik değeriyle cami tasarımlarında yer alan minare öğesinin yapıda kullanımını zorunlu kılmaktadır.

“Cami Tasarımı Fikir Yarışması” 1. Kategori 1. Ödülü Mardin’in Artuklu İlçesinde yer alan projeye verilmiştir (Şekil.1). Projenin yerellik vurgusu, yalın mimari dili, yapıların birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkileri, yapı oranları ve iç mekân estetik değeri jüri tarafından olumlu bulunmuştur (Cami Tasarımı Fikir Yarışması, Jüri Değerlendirme Raporu, 2019). Ana kurgunun geleneksel dokuya uyum çerçevesinde şekillendiği proje, eğimli bir araziye yerleşmiştir. Tasarımcı cami mimarisinin gelenekten gelen biçimsel formun sembolik öğelerinin, cami algısını pekiştirmek için gerekli olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda kubbe formu, ibadet mekanının üzerinde yer alarak cami yapısını vurgulayıcı etkisi nedeniyle seçilmiştir (Bal, 2019). Cam ve güneş kırıcı panellerin kullanıldığı kubbe elemanı hem ışıklık niteliğiyle yapıda doğal aydınlatmayı sağlamış, hem de ibadet mekanında mistik bir etkiye neden olmuştur.

Şekil 1: Cami Tasarımı Fikir Yarışması, 1. Kategori, 1. Ödül Projesi (Bal, 2019).

Minare, bölgenin sıcak iklimine uygun olarak pasif havalandırma sistemiyle ilişkilendirilmiştir (Bal, 2019). Böylece sadece sembolizm değeriyle tasarımda yer almayan minare, iç mekân konforunda doğal iklimlendirmeyi sağlayarak, modern anlayışta yeniden yorumlanmıştır. İran’da Badgir kuleleri örneğinde de gördüğümüz doğal havalandırma bacası, yapının fosil kaynak tüketimi karşısında bölgenin iklimine uygun bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Yapıda Mardin taşı kullanımı dikkat çekicidir. Mardin taşı ısı yalıtım özelliği, kolay işlenebilir olması ve bölgenin genel dokusuna uyması nedeniyle seçilmiştir (Bal, 2019). Yöreye özgü malzeme kullanımı ve kullanan malzemenin niteliği, ekolojik ve sürdürülebilir bir çözüm sunmaktadır.

“Cami Tasarımı Fikir Yarışması” 1. Kategori 2. Ödülü Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, eğimli arazi üzerinde farklı kotlarda, kotlara paralel konumlanan yapı kütlelerinden oluşan projeye verilmiştir (Şekil.2) (Cami Tasarımı Fikir Yarışması, Jüri Değerlendirme Raporu, 2019). Mahalle kavramı projenin ana kurgusunu oluşturmaktadır. Arazinin en üst kotunda yer alan ibadet mekânı, meydan ve çevresindeki yapılarla oluşturulan setlerin devamında ulaşılan bir yapıdır (Çelik, 2019).

Bölgenin sıcak iklimi, rüzgâr sirkülasyonunun önemini de artırmaktadır. Bu nedenle planlama, rüzgârı kesmeyecek şekilde kurgulanmıştır. Yapıda yer alan üst açıklıklar ısınan havanın tahliyesinde doğal havalandırma görevi görmektedir (Çelik, 2019). Bu durum iç mekânların da rüzgâr etkisinden faydalanmasını sağlamaktadır.

Yapı malzeme seçimi ağırlıklı olarak taş, tuğla ve ahşaptır. Taş ve tuğla duvarlı, ahşap strüktürden oluşan yapılarda metal çatı örtüsü kullanılmaktadır. İklim verilerinin bir getirisi olan gölge alanlar yaratma ihtiyacı, projede geniş saçak kullanımında karşılığını bulmaktadır. Geleneksel mimaride de yer alan saçak ögesi, metal malzeme kullanımıyla yeniden yorumlanmıştır. Ancak bu yapı biçiminin bölgenin mimarisine uyumlu olmaması, çevresiyle bütüncül bir mimari dil yakalamaktan uzak olduğunu düşündürmektedir.

Şekil 2: Cami Tasarımı Fikir Yarışması, 1. Kategori, 2. Ödül Projesi (Çelik, 2019).

Yapıların 400x400cm'lik modüler bir sistemle tasarlanması (Çelik, 2019), yalın malzeme kullanımı ve hafif strüktür sistemde tasarlanması, uygulama kolaylığı da sağlamaktadır. Ayrıca yapıda insan ölçeğinin gözetilmiş olması, ölçek ve oranlarda anıtsal bir etkiden kaçınılması olumludur.

Genel bir değerlendirmeye, yarışmada seçilen projelerde çoğunlukla 'yerellik' vurgusu ön plandadır. Malzeme seçimi, mimari elemanların işlevsel kullanımı, İslam felsefesinin özünde yer alan tevazu, yalınlık gibi kavramların mekâna yansıtılması, insan ölçeği, tasarlanan cami yapısının çevresinde yer alan farklı fonksiyonların yer aldığı yapılarla odak noktasına dönüşmesi ve sürdürülebilirliği gibi kavramlar öne çıkan projelerin genel özelliklerindedir. Yarışmaya katılan ve ödül alamayan projelerin elenme nedeni ise genel olarak; yapının özgün mimari karakterinin olmaması, mimari bir dil bütünlüğünün sağlanamaması, kolay inşa edilebilirlik ve ekonomiklik prensibine ters düşen yaklaşımlar, ağır strüktür sistemi kullanımı, "tasarımın cami etkisi vermemesi", minarenin işlevsel olmayıp sadece sembolik olarak tasarımda yer alması gibi etkenlerdir. (Cami Tasarımı Fikir Yarışması, Jüri Değerlendirme Raporu, 2019).

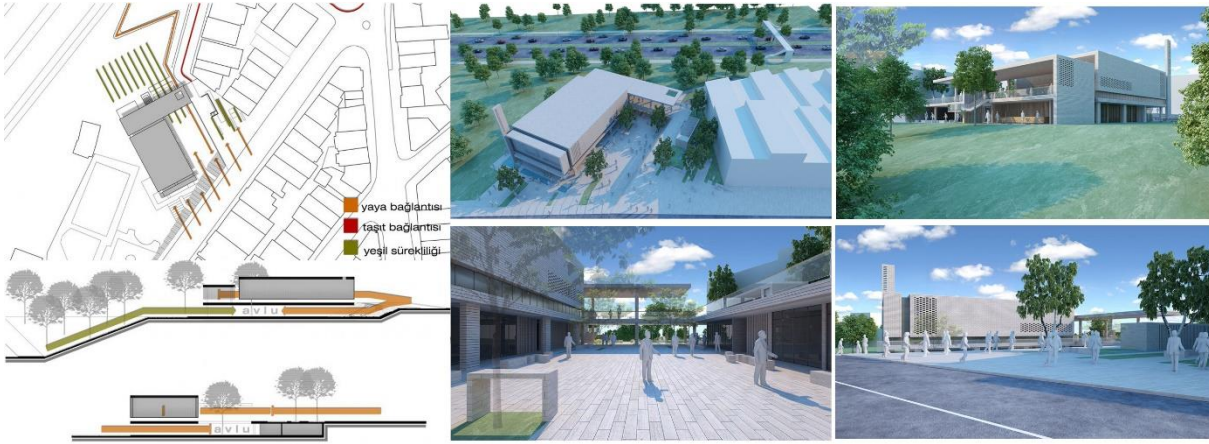
Olumlu olduğu düşünülen birçok yorumun yanında tasarımın cami etkisi vermemesi kavramı, cami mimarisinin sembolizm algısını yansıtmaktadır. Oysaki daha önce de değindiğimiz gibi İslam mimarisinde ibadet mekânı için belirtilmiş bir form yoktur. Hiçbir forma, malzemeye ve biçime kutsiyet atfedilmemesi, ibadet eyleminin işlevsel ihtiyaçlarına yönelik gelişmesini sağlamıştır.

Yarışma alanının Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde herhangi bir kent olarak seçilebilme durumu; iklim verileri, ekonomik ve sosyo-kültürel etkenler bağlamında kafa karışıklığı yaratmakla birlikte, bölgelere göre değişen tasarım yaklaşımıyla konunun ele alınmasının çeşitliliği sağladığı düşünülmektedir.

3.2. Şişli Halide Edip Adıvar Külliyesi Ulusal Mimari Proje Yarışması

Şişli Belediyesi tarafından 2012 yılında açılan yarışma, serbest, ulusal ve tek aşamalı bir proje yarışmasıdır. Yarışmada, tarihsel süreçte külliye niteliğiyle özgün bir biçimde tasarlanan camilerin kamusal niteliğine vurgu yapılmaktadır. İstanbul İli, Şişli İlçesi, Meşrutiyet Mahallesi, Halide Edip Adıvar Caddesi üzerinde yer alan ve fiziki ömrünü tamamlamış mevcut yapı yerine, genişletilen parselde tasarlanacak külliyenin yarışma yoluyla elde edilmesi amaçlanmıştır. Şartnamede yer alan bilgilere göre ihtiyaç programında 500 kişi kapasiteli kapalı ibadet mekânı ile birlikte son cemaat yeri, avlu, eğitim alanları ve sosyal mekânlar, lojman, teknik mekanlar, kapalı otopark ve sığınak tanımlanmıştır (T.C. Şişli Belediyesi, 2012).

Yarışmanın 1. Ödülü, dini veya siyasi bir inancın geçmişte var olan mimari öğelerle özdeşleştiren “entegrizm” kavramının, gelişmeye açık olmayan ve geçmişe tutunan tavrının karşısında bir tasarım hedefleyen projeye verilmiştir (Şekil.3). Proje raporunda yer alan bilgiye göre, ibadet mekânı dışında kamusal mekân niteliğiyle de çevresiyle bütünleşebilen yapı kurgusu, tasarımın ana hedeflerindedir (Gülhan, 2014). Avlu etrafında gelişen yapı birimleri ile birlikte kentlinin avluya yönelimini amaçlayan mimari kurgu, devamında yer alan ibadet mekânıyla doğrudan bağlantı kurmaktadır.

Şekil 3: Şişli Halide Edip Adıvar Külliyesi Ulusal Mimari Proje Yarışması, 1. Ödül Projesi (Gülhan, 2014).

Entegrizm kavramına vurgu yapan ve bu kavramın mutlak doğru inancının karşısında bir yaklaşımla ele alınan projede, geleneksel cami mimarisinin dışında bir mimari biçimlenme söz konusudur. Külliye işlevinin niteliğine uygun olarak tasarlanan kamusal alanlarla bütünleşen ibadet mekânı, kentli tarafından kullanılan ve bu doğrultuda toplanma mekânına uygun olarak yaşanan bir yere dönüşebilmektedir. Çağın teknolojisi ve malzeme olanaklarıyla birlikte kurgulanan yapının, yenilikçi bir yaklaşımla tasarlandığını söylemek mümkündür. Geleneksel cami mimarisinin tek tipleşen oluşumuna karşı modern çizgiler taşıyan yapıda, minare ögesinin ise sembolik bir ifade ile tasarımda yer aldığı gözlemlenmektedir.

Jüri, tasarımın çağdaş yorumunu, farklı kotlarda yer alan yapı birimlerinin birbirleriyle ve çevresiyle olan ilişkisini, yalın ifade biçimini, erişilebilirlik yaklaşımını ve maliyet çözümlerini olumlu bulmuş, ibadet mekânının bulvar üzerinden algılanmasını bölen saçak ögesini ve bazı mimari elemanların malzeme seçimini ise olumsuz bulmuştur (Türkeri, 2016).

Yarışmanın 3. Ödülü ise, külliyenin ana kurgusunu oluşturan bir üst örtü sistemi ve bu örtünün altında yer alan avlu çevresinde kurgulanan birimlerden oluşan öneri projeye verilmiştir (Şekil.4). İslam’da toplu ibadet etme mekânı ihtiyacından doğan cami mimarisinin tarihteki ilk örneğinde görülen, güneşin etkilerinden korunmaya yönelik sade bir örtü altında ibadet eylemine atıfta bulunan geniş saçak, projenin ana mimari ögesidir.

Şekil 4: Şişli Halide Edip Adıvar Külliyesi Ulusal Mimari Proje Yarışması, 3. Ödül Projesi (Gürsel, 2012).

Projenin mimari açıklama raporunda, külliye bir toplanma mekânı olarak nitelendirilmiştir. Külliyei oluşturan birimlerin bir üst örtüyle tasarlandığı kapalı, yarı açık ve açık mekânlar, olumsuz iklim koşullarından kullanıcıları korumaktadır. Avlu ile kesintisiz ilişki kuran ibadet mekânı, sosyal ve kültürel alanlarla bütünleşerek bir toplanma merkezine dönüşmektedir (Gürsel, 2012). Ana kurguyu oluşturan modüler üst örtüyü hafifletmek ve avluya kontrollü ışık girişini sağlamak amacıyla yapılan boşluklardan süzülen ışık, ibadet mekânının mistik etkisini de güçlendirmektedir. İbadet mekânının duvarlarında kullanılan ahşap kaplama ile saçaktaki dolu-boş etkisinin iç mekânda kullanımı doğal aydınlatma sağlaması nedeniyle enerji kullanımını da azaltan bir etkiye sahiptir.

Projede külliye'nin tamamının bir üst örtü altında toplanması, mekânların birbiriyle olan ilişkisi, yalın ifade biçimi jüri tarafından olumlu bulunurken, ağaçla simgelenen minare ve saçığın strüktürel çözümü olumsuz nitelendirilmektedir (Türkeri, 2016).

Toplumsal hayattaki yeri ile birlikte sembolik değeri, yapıldığı dönemin kimliğine dair bilgiler içermesiyle önemli bir yapı elemanı olan ibadet mekânları, kentle bütünleşerek bulunduğu alanı dönüştüren güçlü etkisiyle projeler kapsamında değerlendirilmiştir. İncelenen her iki projede de avlu etrafında konumlanan mekânlarla kamusal alan vurgusunun yapıldığı gözlenmektedir. Geleneksel cami mimarisinin dışında modern çizgiler barındıran tasarımlarda ya belirli bir döneme atıf yapmaktan kaçınılmış ya da cami mimarisinin ilk örneklerine gönderme yapılarak tasarıma bu doğrultuda yön verilmiş ve kendine özgü bir mimari dil geliştirilmiştir.

3.3. İstanbul Çamlıca Cami Mimari Proje Yarışması

İstanbul Cami ve Eğitim-Kültür Hizmet Birimleri Yaptırma ve Yaşatma Derneği tarafından 2012 yılında açılan yarışma, ulusal ve tek aşamalı bir proje yarışmasıdır. Yarışma alanı, İstanbul İli, Üsküdar İlçesi, Çamlıca 2773 Ada 1 Parsel olarak belirtilmiş; tasarlanacak ibadet, eğitim, sosyal ve kültürel alanların yarışma yoluyla elde edilmesi amaçlanmıştır. Şartnamede yer alan bilgilere göre ihtiyaç programında; avlu ile birlikte 30000 cemaat kapasiteli ibadet mekânı, eğitim alanları, konferans salonu, toplantı salonu, kütüphane, sergi salonu, yemekhane, gasilhane ve otopark talep edilmiştir. Yarışma şartnamesinde yarışmanın amacı, bölgenin kent dokusuna ve silüetine uygun nitelikte, Osmanlı-Türk mimari üslubunu yansıtan ve gelecekte İstanbul'un sembollerinden biri olarak değerlendirilecek bir cami projesi tasarlamak olarak belirtilmektedir (Yazman, 2012).

Kendine özgü peyzajı, topoğrafyası ve doğal güzellikleriyle öne çıkan Çamlıca, yapılan tescillendirmelerle de kentsel ve doğal çevre değerini kanıtlamaktadır (Ahunbay, 2012). Mimarlar Odası tarafından, İstanbul'un önemli bir peyzaj barındıran simge tepelerinden biri olan Çamlıca Tepesi'nde yapılaşmaya karşı çıkılmaktadır. Bunun en büyük nedeni ise doğal sit alanı olmasına rağmen alanın imara açılması ve kent silüetinde yaratacağı olumsuz etkiler olarak nitelendirilmektedir. Projenin, yarışma yöntemiyle elde edilmesinin ise kamunun tepkilerini azaltmaya yönelik bir yaklaşım olduğu görüşü hâkimdir. Yarışmaya açılan alanın çevre ve kentsel

politikalar bakımından uygun olmadığı ve tüm bu nedenler çerçevesinde Mimarlar Odası tarafından yarışmanın desteklenmediği dile getirilmektedir (Mimarlar Odası, 2012).

Yarışmada seçici kurul tarafından birincilik ödülü verilmemiş, ikişer adet ikincilik ve üçüncülük ödülü ile beş adet mansiyon ödülü verilmiştir. Yarışmada önerilen projelerde, yarışma şartnamesinde yer alan “Osmanlı Türk mimari üslubunu yansıtacak” koşulu nedeniyle genel olarak kubbe formu kullanılmış; tasarımların bir kısmında yorumlanarak yeniden değerlendirilen kubbe formu bazı tasarımlarda yorumlanmadan projede yer almıştır.

Yarışmada 2.Ödül verilen projede eklektik etkiler mevcuttur (Şekil.5). Kubbe formunun ana kurguyu oluşturduğu tasarımda yedi adet minare yer almaktadır. Bölgenin genel dokusuna uymayan boyut ve ölçekte tasarlanan caminin, modern çağdan uzak ve gelenekselci tavrının yanında, Osmanlı Cami mimarisinin taklidi bir yapı olduğu gözlenmektedir. Bu durum şüphesiz ki geçmişten gelen biçimin kopyalanmasıyla elde edilen projenin, yarışma platformlarının mimarlık alanına sağladığı çeşitlilik katkısının dışında yer almaktadır.

Projenin mimari açıklama raporuna ulaşılammıştır. Ancak proje mimarlarından Bahar Mızrak'ın, verdiği bir röportajda eserlerinin bir taklit olmadığı, bunun bir tarz olduğu yönünde açıklamaları mevcuttur (Mızrak, 2012). Ancak çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsedildiği üzere cami mimarisi geçmişte bulunduğu konuma, döneme, fiziksel ve teknolojik koşullara, çevre verilerine ve kültürüne bağlı olarak farklılıklar içermektedir. Bu farklılıklar da içinde bulunulan döneme ait kültürü ve kimliği yansıtmaktadır. Günümüzde ise geçmişten gelen bilgiyi değerlendirerek modern çağın talepleri doğrultusunda şekillenen, teknolojiden faydalanan ve tüm bu bileşenlerle özgün kimliğe sahip tasarımların cami mimarisine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Şekil 5: İstanbul Çamlıca Cami Mimari Proje Yarışması, 2. Ödül Projesi (Yılmaz, 2012).

Yarışmada bir diğer 2. ödül, ana kurgusu kabuk sistemden oluşan bir üst örtü sistemi ve geleneksel formların modernize edilerek tasarımda yer aldığı öneri projeye verilmiştir (Şekil.6). Mimari açıklama raporunda yer alan bilgiye göre, dikdörtgen plan şemasına sahip ibadet mekânının üzerini tek seferde geçen kabuk sistem, tonoz formunun günün teknolojisiyle bütünleştirilerek modernize edilmesi yöntemiyle elde edilmiştir. Projede, görsel kesinti yaratmaksızın cemaatin tek bir çatı altında toplanması hedeflenmiştir. Öneri tasarımda minarenin sembolik ifadesine vurgu yapılmış, tek bir minare planlanmıştır. Yapının cam cephelerinde yer alan ahşap gölgelikler geleneksel Osmanlı motiflerinden esinlenerek kurgulanmıştır. Projenin konumu, boyutu ve kent silüetine etkisi nedeniyle yapının kent simgesi bir yapı olacağı, öneri projeyi geliştiren tasarımcılar tarafından düşünülmektedir.

Şekil 6: İstanbul Çamlıca Cami Mimari Proje Yarışması, Eşdeğer 2. Ödül Projesi (Yılmaz, 2012).

İbadet mekânını ve şartnamede tanımlanan diğer mekanları tek bir örtü sistemi altında kurgulayan öneri projenin, camilerin toplanma mekanı işlevine atıfta bulunduğu düşünülmektedir. Topoğrafyaya uyum sağlamak amacıyla yapının çevresinde oluşturulan teraslamalar, çevre verilerini dikkate alan bir çabayı göstermektedir. Jürinin talepleri doğrultusunda geleneksel öğeleri yeniden yorumlayan bir mimari biçim oluşturulmaya çalışıldığı gözlenmektedir.

Farklı eğilimlere sahip iki projenin de yarışmada ikincilik ödülüne layık görülmesi ilgi çekicidir. Bununla birlikte Klasik Osmanlı cami mimarisine atıfta bulunan ve geleneksel formların çağdaş bir yorumunu barındıran projelerin ortak özellikleri olan kentsel silüet etkisi ve anıtsal yapısıyla jüri taleplerine karşılık verildiği gözlenmektedir.

Kullanıcıların kolay ulaşabileceği, kent merkezlerinde ya da mahalle içinde yer alan camiler, bu özellikleriyle bir toplanma merkezi haline gelerek yaşayan birer mekâna dönüşebilmektedir. Ancak doğal sit alanı bir bölgenin imara açılması sonucu elde edilen alanda yer alan projelerin, genel anlamda çevre verilerinden ve boyutlarından bağımsız olarak tasarlandığı gözlenmektedir. Yarışmaya katılan ve ödül alan projelerde jürinin talepleri doğrultusunda Osmanlı-Türk mimari üslubunun aranması, önerilen projelerde mekânsal kurguyu ve biçimi şekillendiren en önemli yaklaşım olarak dikkat çekicidir.

3.4. Büyükkada Çarşı Cami Mimari Fikir Projesi Yarışması

Büyükkada Çarşı Cami Mimari Fikir Projesi Yarışması, Büyükkada Çarşı Camii Derneği tarafından 2015 yılında açılan serbest ve tek aşamalı bir proje yarışmasıdır. İstanbul İli, Adalar ilçesi, 27 ada, 16 parselde yer alan ve Büyükkada'nın mimari, sosyal ve kültürel yapısıyla uyumlu özgün bir ibadet mekânının yarışma yoluyla elde edilmesi amaçlanmıştır. Şartnamede yer alan bilgilere göre ihtiyaç programında ana ibadet mekânı, mahfil katı, ek ibadet mekânı, son cemaat yeri, minare, görevli ve temizlik odaları, servis ve hizmet mekânları talep edilmektedir. Büyükkada'nın simgesi bir yapı olacağı düşünülen tasarımın silüete uygun, çevreci çözümler sunan, bölgenin doğal ve mimari dokusuyla bütünleşebilen bir proje olması beklenmektedir (Büyükkada Çarşı Cami Mimari Fikir Projesi Yarışması Şartnamesi, 2015).

Yarışmanın 1. Ödülü, dini bilgilerden yola çıkan ve tasarıma bu doğrultuda yön veren projeye verilmiştir (Şekil.7). Önerilen projede, İslam felsefesinin özünde yer alan mütevizilik vurgusu yapılmaktadır. İbadet mekânının hacmini arttırmak ve ışık girişini sağlamak amacıyla tasarlanan ışıklıklar, kubbe formuyla tasarımda yer almaktadır. Hadisleri tasarım girdisi olarak ele alan projede, süslemeden kaçınma amacıyla duvarlar brüt beton olarak bırakılmış, iç ve dış mekânda bezeme ve süslemeye yer vermemiş, ön saflarda namaz kılmanın faziletine vurgu yaparak ibadet alanının plan şemasını bu doğrultuda şekillendirmiştir (Bayhan, 2015). Cephede yer alan nişler ve çatıda yer alan ışıklıklarla caminin kütlesi parçalanarak, kentsel dokuya uyum sağlama hedeflenmiştir. Ana mekân kotu yüksek olana projede, ibadet alanı dışındaki mekanların kat yüksekliği düşürülerek, yapı insan ölçeğine getirilmeye çalışılmıştır.

Şekil 7: Büyükada Çarşı Cami Mimari Fikir Projesi Yarışması, 1. Ödül Projesi (Bayhan, 2015).

Kubbe ve minare gibi mimari öğelerin camiyi tanımlamada önemli bir unsur olduğu düşünülen tasarımda, gelenekten kopmadan günün teknolojisini ve mimari anlayışını yansıtan bir yapı tasarımının hedeflendiği gözlenmektedir. Işıklık olarak yeniden yorumlanan kubbe ile geometrik formda tasarlanan ve modernize edilen minare, gelenekten gelen sembol nitelikleriyle tasarımda yer almaktadır.

Yarışmanın 2. Ödülü, ilk dönem ibadet mekânlarına atıfta bulunarak tasarımın ana kurgusunu sade bir namazgâh olarak tanımlayan ve cami mimarisinin simgesel öğelerinden uzak bir yaklaşımı hedefleyen projeye verilmiştir (Şekil.8). Strüktürel ahşap kolonların ibadet mekânı cephesi, son cemaat yeri, minare mihrap duvarını saran bir kabuk niteliğinde ele alındığı tasarımda, kontrollü ışık geçişi ve mahremiyet de yine bu kabuk yoluyla sağlanmaktadır (Bayhan, 2015). Mekân işlevlerine göre boyutları değişen ahşap strüktürün oluşturduğu kabuk, bu özelliğiyle hem cephede hareketi sağlamakta hem de yapı kütlelerinde parçalı bir etki yaratarak kentsel dokuya uyum sağlamaya çalışmaktadır. Günümüz koşullarında minarenin işlevsel bir öğe olmadığına vurgu yapılan tasarımda yer alan minare yine de cami algısını pekiştirmek üzere projede yerini almıştır.

Şekil 8: Büyükada Çarşı Cami Mimari Fikir Projesi Yarışması, 2. Ödül Projesi (Bayhan, 2015).

Kent dokusunun yoğun olduğu çarşı içinde yer alan proje alanında kentsel dokuyla bütünleşme ve caminin kent dokusu içindeki algısal boyutunun her iki tasarımda da önemsendiği gözlenmektedir. Cami mimarisinde modern yaklaşımları benimseyen projelerde, kubbe ve minare gibi günümüzde işlevsel niteliğini kaybetmiş mimari öğeler, yorumlanarak tasarımda yer almaktadır.

4. BULGULAR

Modern cami mimarisinde farklı biçimsel ve mekânsal tasarımlar içeren “Cami Tasarımı Fikir Yarışması”, “Şişli Halide Edip Adıvar Külliyesi Ulusal Mimari Proje Yarışması”, “İstanbul Çamlıca Cami Mimari Proje Yarışması”, “Büyükkada Çarşı Cami Mimari Fikir Projesi Yarışması” özelinde seçilen projeler analiz edilmiştir. Seçilen projeler mimari yaklaşımları, üst örtü biçimleri, minare kullanımı ve yapıda kullanılan malzemeler çerçevesinde değerlendirilecektir (Tablo.1).

Tablo 1: Yarışma Projelerinden Seçilen Tasarımların Değerlendirilmesi

	PERSPEKTİF	MİMARİ YAKLAŞIM	ÜST ÖRTÜ BİÇİMİ	MİNERE KULLANIMI	MALZEME SEÇİMİ
Cami Tasarımı Fikir Yarışması		Geleneksel dokuya uyum çerçevesinde şekillenen proje, eğimli bir araziye yerleşmiştir. Tasarımcı cami mimarisinin gelenekten gelen biçimsel formun sembolik öğelerinin, cami algısını pekiştirmek için gerekli olduğunu düşünmektedir.	Kubbe formu cami mimarisini vurgulamak amacıyla seçilmiştir. Cam ve güneş kırıcı panellerin kullanıldığı kubbe elemanı ışıklık olarak işlevlendirilmiştir.	Minare, bölgenin sıcak iklimine karşılık pasif havalandırma sistemiyle ilişkilendirilmiştir. Minare, hem sembolik hem de işlevsel anlamda tasarımda yerini almıştır.	Projede kullanılan Mardin taşı ısı yalıtım özelliği, kolay işlenebilir olması ve bölgenin genel dokusuna uyması nedeniyle seçilmiştir
		Mahalle kavramı ana kurgusuyu oluşturmaktadır. Arazinin en üst kotunda yer alan ibadet mekanı, meydan ve çevresindeki yapılarla oluşturulan setlerin devamında ulaşılan bir yapıdır. planlama, rüzgarı kesmeyecek şekilde kurgulanmıştır.	İbadet mekanı dışında kamusal alan niteliğiyle de çevresiyle bütünleşebilen yapı kurgusu, tasarımın ana hedeflerindedir. Geleneksel cami mimarisinin dışında bir mimari biçimlenme söz konusudur.	Projede metal kırma çatılar üst örtüyü oluşturmaktadır. Yapıda yer alan üst açıklıklar ısınan havanın tahliyesinde doğal havalandırma görevi görmektedir	İşlevsel olmayan minare öğesi sembolik olarak tasarımda yer almaktadır.
Şişli Halide Edip Adıvar Külliyesi Ulusal Mimari Proje Yarışması		İbadet mekanı dışında kamusal alan niteliğiyle de çevresiyle bütünleşebilen yapı kurgusu, tasarımın ana hedeflerindedir. Geleneksel cami mimarisinin dışında bir mimari biçimlenme söz konusudur.	Dini veya siyasi bir inancın geçmişte var olan mimari öğelerine karşı bir tavırla ele alınan projede bu bağlamda kubbe kullanılmamış, modern bir yaklaşım benimsenmiştir.	Geleneksel cami mimarisinin tek tipleşen oluşumuna karşı çıkan yapıda, minare öğesi sembolik bir ifade ile tasarımda yer almaktadır.	Çağın teknolojisi ve malzeme olanaklarıyla birlikte kurgulandığı yapıda, minare öğesi kullanıma yönelik net bir bilgiye ulaşamamıştır.
		Külliyenin ana kurgusunu, cami mimarisinin tarihteki ilk örneğinde görülen, sade bir örtü altında ibadet eylemine atıfta bulunan bir üst örtü sistemi oluşturmaktadır. Tasarıma yalın bir dil hakimdir.	Külliyenin ana kurgusunu, cami mimarisinin tarihteki ilk örneğinde görülen, sade bir örtü altında ibadet eylemine atıfta bulunan bir üst örtü sistemi oluşturmaktadır. Tasarıma yalın bir dil hakimdir.	Geniş üst örtü, projenin ana mimari öğesidir. modüler üst örtüyü hafifleten ve kontrollü ışık geçişini sağlayan boşluklar yer almaktadır.	Projede minare, ağaç ile sembolize edilmeye çalışılmıştır.
İstanbul Çamlıca Cami Mimari Proje Yarışması		Tasarlanan caminin, modern çağdan uzak ve gelenekselci tavrının yanında, Osmanlı Cami mimarisinin taklidi bir yapı olduğu gözlenmektedir.	Kubbe formunun ana kurguyu oluşturduğu tasarımda Klasik Osmanlı cami mimari üslubu benimsenmiştir.	Yedi adet minare yer almaktadır.	Mimari proje raporuna ulaşılamamıştır.
		geleneksel formların modernize edildiği bir tasarım yaklaşımı mevcuttur. Görsel kesinti yaratmaksızın cemaatin tek bir çatı altında toplanması hedeflenmiştir.	geleneksel formların modernize edildiği bir tasarım yaklaşımı mevcuttur. Görsel kesinti yaratmaksızın cemaatin tek bir çatı altında toplanması hedeflenmiştir.	Dikdörtgen plan şemasına sahip ibadet mekanının üzerini tek seferde geçen kabuk sistem, tonoz formunun günün teknolojisiyle bütünleştirilerek modernize edilmesi yöntemiyle elde	Öneri tasarımda minarenin sembolik ifadesine vurgu yapılmış, tek bir minare tasarlanmıştır.
Büyükkada Çarşı Cami Mimari Fikir Projesi Yarışması		projede, İslam felsefesinin özünde yer alan mütevazilik vurgusu yapılmaktadır. Proje, dini bilgilerden yola çıkarak tasarlanmıştır. Caminin kütləsi parçalanarak, kentsel dokuya uyum sağlamak hedeflenmiştir.	İbadet mekanının hacmini arttırmak ve ışık girişini sağlamak amacıyla tasarlanan ışıklıklar, kubbe formuyla tasarımda yer almaktadır.	Geometrik formda tasarlanan ve modernize edilen minare, gelenekten gelen sembol niteliğiyle tasarımda yer almaktadır.	Süslemeyen kaçınma amacıyla duvarlar brüt beton olarak bırakılmış, iç ve dış mekanda bezeme ve süslemeye yer verilmemiştir.
		Proje, ilk dönem ibadet mekanlarına atıfta bulunarak tasarımın ana kurgusunu sade bir namazgah olarak tanımlamakta ve cami mimarisinin simgesel öğelerinden uzak bir yaklaşımı benimsemektedir.	Proje, ilk dönem ibadet mekanlarına atıfta bulunarak tasarımın ana kurgusunu sade bir namazgah olarak tanımlamakta ve cami mimarisinin simgesel öğelerinden uzak bir yaklaşımı benimsemektedir.	Projede kubbe formu kullanılmamış, çinko kaplı çelik profillerle oluşturulan kırma çatı kullanımıyla modern bir yaklaşım benimsenmiştir.	Günümüz koşullarında minarenin işlevsel bir öğe olmadığına vurgu yapılan tasarımda yer alan minare, cami algısını pekiştirmek üzere projede yerini almıştır.

Mimari yaklaşım:

Geleneksel ve modern tasarımlar içeren yarışma projelerinde cami mimarisine yaklaşım, dört ana grupta incelenebilir. Buna göre; geleneksel öğeleri olduğu gibi kullanan, geleneksel öğeleri yeni bir işlev vererek modernize eden, klasik cami mimarisinde kullanılan mimari form ve eleman kullanımını tamamen reddeden, cami algısını pekiştirmek amacıyla klasik cami mimarisinde yer alan mimari öğeleri yorumlayarak tasarımlarında yer veren projeler olarak ele almak mümkündür.

Yarışmaya katılan projelerin büyük bir kısmında cami mimarisine yenilikçi bir yaklaşım getirmek hedeflenmişken, İstanbul Çamlıca Cami Mimari Proje Yarışmasında uygulaması da yapılan 2.ödü lün geleneksel biçimleri ve mimari öğeleri olduğu gibi kullanma yaklaşımı mevcuttur.

Geleneksel öğeleri modernize eden projeler arasında genel olarak kubbe ve minare gibi geleneksel mimari öğeleri yeniden yorumlayarak tasarımda yer verme yaklaşımı bulunmaktayken, bazı projelerde bu öğeler yeni bir işlev verilerek tasarımda yer almaktadır. Cami Tasarımı Fikir Yarışması 1.ödü l alan projede kubbenin ışıklık olarak kullanımı ve minarenin doğal havalandırmayı sağlayan bir baca gibi çalışması bunun iyi bir örneğidir.

Klasik cami mimarisinde kullanılan mimari form ve eleman kullanımını tamamen reddeden ve bununla birlikte yenilikçi ve modern bir yaklaşım hedefleyen projeler mevcuttur. Özellikle Şişli Halide Edip Adıvar Külliyesi Ulusal Mimari Proje Yarışması 1.ödü l alan projede cami mimarisinde kültleşmiş mimari öğelere karşı bir tutum sergilenmektedir. Yine aynı yarışmanın 3. Ödü l alan projesinde ise ilk dönem ibadet mekânlarına atıfta bulunan ve külliye mekanlarının bütünü nü tek bir çatı altında toplayan üst örtü sistemi mevcuttur.

Klasik cami mimarisinde yer alan mimari öğeleri yorumlayarak tasarımlarında yer veren projeler, geleneksel cami mimarisinde yer alan biçimsel formun sembolik öğelerinin cami mekânını algılamada gereklilik olduğu görüşünü savunmaktadır. İstanbul Çamlıca Cami Mimari Proje Yarışmasında 2.ödü l alan ve tonoz formunun günün teknolojisiyle bütünleştirerek modern bir kabuk sistem tasarlayan proje bu yaklaşımın bir sonucudur.

Üst örtü biçimleri:

Cami niteliğine vurgu yapmak amacıyla yarışmaya katılan projelerin büyük bir bölümünde kubbe kullanılmaktadır. Tasarımlarda yer alan kubbelerin günümüz koşullarında yeniden yorumlandığı ve bazı projelerde ibadet mekânında hem doğal ışık girişini sağlamak hem de mistik bir etki yaratmak amacıyla kubbenin ışıklık olarak kullanıldığı gözlenmektedir. Bir diğer yaklaşımda geleneksel cami mimarisinin geçmiş örneklerinden farklılaşarak kubbe kullanılmadığı, farklı üst örtü biçimleriyle tasarımların ele alındığı görülmektedir.

Minare kullanımı:

Analiz edilen projelerin büyük bir bölümünde sembolik bir ifade ile minare kullanılmaktadır. Bununla birlikte minarenin işlevsel niteliğinin günümüzde yok olması nedeniyle tasarımda minare öğesine yer vermemiş örnekler olduğu gibi Şişli Halide Edip Adıvar Külliyesi Ulusal Mimari Proje Yarışması 2.ödü l alan projede minare bir ağaç ile sembolize edilmeye çalışılmıştır.

Yapıda kullanılan malzemeler:

Yarışmaya katılan ve çalışma kapsamında değerlendirilen projelerde çoğunlukla yenilikçi ve inovatif malzeme kullanılmıştır. İslam felsefesinin özünde olan yalınlık niteliğine vurgu yaparak malzeme seçimini bu doğrultuda yapan tasarımlar da mevcuttur. Büyükkada Çarşı Cami Mimari Fikir Projesi Yarışması 1.ödü l alan projede brüt beton kullanımı ile yapıda yalınlık sağlanmaya çalışılmış; Cami Tasarımı Fikir Yarışması 2. Ödü l alan projede ise taş, tuğla ve ahşap malzeme kaplama yapmaksızın yalın haliyle kullanılmıştır. Cami Tasarımı Fikir Yarışması 1. Ödü l alan projede güncel malzeme ile birlikte yerel malzeme kullanımını öngörerek ekolojik ve sürdürülebilir bir yaklaşım benimsenmiştir.

Ödü l alan projeler arasında seçilen tasarımlar üzerinden cami mimarisine yaklaşımın değerlendirildiği çalışmada, yarışma şartnameleri, mimari açıklama raporları, jüri kararları ve tasarım girdilerinin mekân üretim biçimini doğrudan etkilediği görülmektedir.

5. SONUÇ

İbadet eylemi için mekânsal bir formun zorunluluk olmaması, kalıplaşmış biçimlerin dışında bir mimari üretimi olanaklı kılmaktadır. Bu anlamda mimari platformda çeşitlilik yaratan yarışma projelerinin cami mimarisine katkıları yadsınamaz bir gerçektir. Ancak bu noktada katılımcıların ve jürinin yaklaşımları ortaya çıkan mimari üründe ve sonuçları belirlemede önemli bir unsurdur. Jüri üyelerinin şartnamede yer alan talepleri ve ihtiyaç programında belirlenen mekânsal ihtiyaçlara göre projeler şekillenmektedir. Katılımcıların bakış açısına göre geliştirilen projelerde cami mekânında yer alması gereken mimari öğelerin yorumlanarak kullanılması, sembolik ya da işlevsel niteliğiyle ön plana çıkan elemanların ele alınışındaki farklılıklar, kalıplaşmış cami mimarisi algısından çıkmada önemli bir araç olarak nitelendirilmektedir.

İslam felsefesinin özünde yer alan mütevazlık, yalınlık ve tevazu gibi yaklaşımların yarışmaya katılan projelerin büyük bir kısmında yer aldığı gözlenmektedir. Konu ile ilişkili tasarımların büyük bir bölümünde mekânsal çözümlenmeleri yaparken cami mimarisi algısının dışına çıkmak hedeflenmektedir. Geçmişe referans vererek strüktürel öge olan kubbe elemanını cami tasarımlarında yorumlayarak kullanan örnekler yer almaktayken özellikle Çamlıca Cami Yarışmasında kubbeyi yorumlamaksızın olduğu gibi kullanan tasarımlar da mevcuttur. Bunun nedeni ise jüri talepleri ve toplumsal bakış açısının cami mimarisi üzerine salt kabulleri olarak değerlendirilmektedir. Oysaki geçmişten gelen bilgi birikimini modern çağa aktaran özgün nitelikte yapılar üretmek, cami mimarisinin gelişimine katkı sağlayabilecektir.

Sosyal, kültürel ve teknolojik anlamda içinde yer aldığı dönemi temsil eden mimarlık pratiği, bu anlamda kendini cami mimarisinde göstermekte zorlanmaktadır. Bunun en büyük sebebi ise geçmiş dönem klasik cami mimarisi örneklerinin en gelişmiş örnekler olarak nitelendirilmesi nedeniyle işlevsel ve biçimsel olarak bu üslubun dışına çıkılamayacağı görüşüdür. Geçmişte İslam felsefesine ve çağın niteliklerine uygun mekânlar üretilmiştir. Bu durum gelenekselden gelen bilgi birikiminin önemini göstermektedir. Ancak, günümüzde geçmişin başarılı mimari örneklerinin taklidi olmaktan öteye geçememiş cami yapıları, kimlikten yoksun örnekler sergilemektedir. Bu bakış açısı doğrultusunda geçmiş dönemin taklidi yapılar yerine kendi zamanını yansıtan nitelikli yapılar tasarlamak, cami mimarisinde çeşitlilik sağlayabilmektedir.

Yarışma projelerinin cami mimarisine getirdiği farklı yaklaşımlar, konuyu tartışılabilir bir platformda değerlendirebilme fırsatını sunmaktadır. Toplanma alanı niteliğiyle önemli bir kamusal alan olan camiler, bulunduğu bölgede odak noktası olan, kentsel gelişime katkı sağlayan önemli bir sembol yapıdır. İşlevine uygun olarak tasarlanan camilerin, çağın sosyal, kültürel ve ekonomik niteliklerini yansıtan önemli bir araç olarak ele alınması, özgün olma ihtiyacını da beraberinde getirmektedir.

İbadet mekânında, teknolojinin katkısıyla modern çağa uygun akılcı çözümler üreten, bulunduğu bölgeyle bütünleşebilen, işlevsel kullanımların ön planda olduğu, erişilebilir, sürdürülebilir ve özgün nitelikli tasarımların elde edilerek geleceğe taşınabilmesi gerekmektedir. Zamanın kültürel niteliğini, tekniğini yansıtmakla birlikte estetik olarak da başarıya ulaşan yapıların bir replikasını üretmek yerine çağın imkânlarını doğru kullanan ve bir kimliğe sahip yenilikçi yaklaşımlara ihtiyaç vardır.

KAYNAKLAR

- Ahunbay, Z. (2012). Çamlıca Tepesi'nin Geleceği? *Mimarlık*(367), 14-15.
- Akbalık, E. (2017). Kent, Mimarlık ve Kimlik Üretimi Üzerine: Yıldızlar ve İkonlar. *Mimarist*(59), 32-37.
- Antel, A. (2012). Geçmişten Günümüze Cami Mimarisinin Gelişimi. 1. *Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu: Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknolojileri*. (s. 257-262). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Arpacıoğlu, Ü. (2012). İslam ve Cami Mimarisi'nde Malzeme, Teknoloji ve Sanat Kullanımının Değerlendirilmesi. 1. *Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu: Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknolojileri*. (s. 401-409). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Bal, E. (2019). 1. Ödül (1. Kategori), *Cami Tasarımı Fikir Yarışması, Yarışma Raporu*. Arkitera: <https://www.arkitera.com/proje/1-odul-1-kategori-cami-tasarimi-fikir-yarismasi/> adresinden alındı

- Bayhan, B. (Dü.). (2015). 1. Ödül, *Büyükada Çarşı Camii Mimari Fikir Projesi Yarışması*. 11.06.2020 tarihinde Arkitera: <https://www.arkitera.com/proje/1-odul-buyukada-carsi-camii-mimari-fikir-projesi-yarismasi/> adresinden alındı.
- Bayhan, B. (Dü.). (2015). 2. Ödül, *Büyükada Çarşı Camii Mimari Fikir Projesi Yarışması*. Arkitera: <https://www.arkitera.com/proje/2-odul-buyukada-carsi-camii-mimari-fikir-projesi-yarismasi/> adresinden alındı
- (2015). *Büyükada Çarşı Cami Mimari Fikir Projesi Yarışması Şartnamesi*. İstanbul: Büyükada Çarşı Cami Derneği.
- Cami Tasarımı Fikir Yarışması, Jüri Değerlendirme Raporu*. (2019). 30.05.2020 tarihinde YarışMo: <https://yarismo.org/arsiv-detay.php?id=318&yarisma=cami-tasarimi-fikir-yarismasi> adresinden alındı.
- Çelik, C. (2019). 2. Ödül (1. Kategori), *Cami Tasarımı Fikir Yarışması, Proje Raporu*. Arkitera: <https://www.arkitera.com/proje/2-odul-1-kategori-cami-tasarimi-fikir-yarismasi/> adresinden alındı
- Erten Bilgiç, D. (2017). Mimar Sinan Camilerindeki Strüktürel ve Mekânsal Yorumların Mimarlık Tarihindeki Yeri. *Yapı*, 146-153.
- Gülhan, D. (2014). 1. Ödül, *Şişli Halide Edip Adıvar Külliyesi Ulusal Mimari Proje Yarışması*. 11.05.2020 tarihinde Arkitera: <https://www.arkitera.com/proje/1-odul-sisli-halide-edip-adivar-kulliyesi-ulusal-mimari-proje-yarismasi/> adresinden alındı.
- Gürsel, D. (Dü.). (2012). *Şişli Halide Edip Adıvar Külliyesi Ulusal Mimari Proje Yarışması, 3. Ödül Projesi*. 05 11, 2020 tarihinde Arkitera: <https://www.arkitera.com/proje/3-odul-halide-edip-adivar-kulliyesi-ulusal-mimari-proje-yarismasi/> adresinden alındı.
- Hasol, D. (2011). Mimarlık ve Strüktür. *Mimarlıkta Taşıyıcı Sistemler Sempozyumu*. İstanbul: T.C İstanbul Kültür Üniversitesi. <http://www.doganhasol.net/etiket/mimarlikta-tasiyici-sistemler-sempozyumu> adresinden alındı.
- Jahic, E. (2008). Stylistic Expressions in the 20(Th) Century Mosque Architecture. *Prostor*, 2-21.
- Mimarlar Odası. (2012). *Mimarlar Odası'ndan İstanbul Çamlıca Cami Mimari Proje Yarışması Hakkında Açıklama*. 12.06.2020 tarihinde TMMOB: <https://www.tmmob.org.tr/icerik/mimarlar-odasindan-istanbul-camllica-camii-mimari-proje-yarismasi-hakkinda-aciklama> adresinden alındı.
- Mızrak, B. (2012). Çamlıca'ya yapılacak cami taklit mi? <https://www.milliyet.com.tr/gundem/camllicaya-yapilacak-cami-taklit-mi-1628040> adresinden alındı.
- Oral, M. (2006). Günümüz Cami Mimarisinde Kimlik ve Nitelik Sorunu, Konya Örneği. *Doktora Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Öğün, E. (2018). *Cami Mimarisi'ne İlişkin Arayışlar*. T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Özçakı, M. (2018). Çağdaş Cami Mimarisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Border Crossing*, 133-160.
- Peker, A. U. (2018). *Cami Tasarımı Üzerine*. T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Serageldin, İ., & Steele, J. (1996). *Architecture of the Contemporary Mosque*. London: Academy Editions.
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020). *İstatistikler, Cami Sayısı*. Strateji Geliştirme Başkanlığı: <https://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler> adresinden alındı.
- T.C. Şişli Belediyesi. (2012). *Halide Edip Adıvar Külliyesi, Ulusal Mimari Proje Yarışması Şartnamesi ve İhtiyaç Programı*. İstanbul.
- Taşdemir, A. S., & Erarslan, A. (2018). Çağdaş Cami Tasarımında Yenilikçi Bir Yaklaşım. Marmara İlahiyat Cami; Plan ve İç Mekan Özellikleri. *ABMYO Dergisi*(52), 55-70.
- Türkeri, İ. (2016). Türkiye'deki İslam Tapınma Mekânı Tasarımları ve Mimari Tasarım Paradigmalarının Mimari Proje Yarışmaları Üzerinden Değerlendirilmesi. *Doktora Tezi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Türkeri, İ., & Önal, F. (2020). Türkiye'deki Cami Proje Yarışmalarının Kutsal Kavramı Üzerinden Değerlendirilmesi. *Ege Mimarlık*(106), 56-61.
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2018). *Cami Tasarımı Fikir Yarışması Şartnamesi*. 11.05.2020 tarihinde <https://yarismo.org/arsiv-detay.php?id=318&yarisma=cami-tasarimi-fikir-yarismasi> adresinden alındı.
- Türkiye Diyanet Vakfı. (2020). *Camiler*. 10.05.2020 tarihinde Türkiye Diyanet Vakfı: <https://tdv.org/tr-TR/faaliyetlerimiz/camiler/> adresinden alındı.
- Yazman, D. (Dü.). (2012). *İstanbul Çamlıca Camii Mimari Proje Yarışması*. 11.06.2020 tarihinde Arkitera: <https://www.arkitera.com/yarisma/istanbul-camlica-camii-mimari-proje-yarismasi/> adresinden alındı.
- Yılmaz, E. M. (Dü.). (2012). *Eşdeğer 2. Ödül, İstanbul Çamlıca Camii Mimari Proje Yarışması*. 19.06.2020 tarihinde Arkitera: <https://www.arkitera.com/proje/esdeger-2-odul-istanbul-camlica-camii-mimari-proje-yarismasi/> adresinden alındı.
- Yüksel, H. Z. (2014). İnanç ve Mekan İlişkisi Bağlamında Cami Mimarisi. *İstanbul Art News*(10), 58-59.

CURING TIME EFFECT ON BEARING CAPACITY OF ALLUVIAL DEPOSITS

M.Sc. Student Abdulmuner Malikzada,

İzmir Kâtip Çelebi University, Faculty of Engineering and Architecture

Assoc. Prof. Dr. Hasan Firat Pulat

İzmir Kâtip Çelebi University, Faculty of Engineering and Architecture

ABSTRACT

Alluvial deposits are generally defined as problematic soils in terms of civil engineering applications because of low bearing capacity, high organic matter content, and void ratio. Composite strength-stiffness parameters are employed for the subgrade, where the pavement and subgrade have to resist repetitive loads with very low deformation tolerance. California bearing ratio (CBR) is more commonly used to describe the composite strength-stiffness parameters. Among many parameters, curing time is also one of the important parameters which affects the CBR value of soils.

In this research, fundamental engineering properties, compaction behaviors of three types of (fine, medium, and coarse) alluvial deposits, and the curing time effect on CBR of these three alluvial soil are presented. Alluvial soil is taken from Çiğli, Balatçık (Izmir, Turkey). To determine compaction behavior and geotechnical index properties; wet sieve analysis, plastic limit, liquid limit, specific gravity, standard compaction tests were conducted. In order to determine the effect of curing time on the CBR value of alluvial deposits, samples are prepared at their optimum moisture content and maximum dry unit weight. Curing time is considered as 24, 96, and 168 hour, and then samples were subjected to the California bearing ratio (CBR) test. As a result of laboratory tests; the liquid limit, plastic limit, and plasticity index values were obtained as 38.3%, 25.7%, and 12.6% respectively. The specific gravities for fine, medium, and coarse samples are 2.68, 2.67, and 2.66 respectively. According to the results of wet sieve analysis and consistency limit tests, it was stated that the soil contains large amounts of sand and clay. The washed sieve analysis and consistency limit experiment results were rated according to USCS. The conducted test results have shown that maximum dry unit weight for fine, medium, and coarse soils are 16.9, 19.35, and 19.55 (kN/m³), and optimum moisture content for fine, medium, and coarse samples are 17, 11, 10.5% respectively. Maximum CBR value is obtained from coarse soil samples at 168 hour curing time as 21%. Minimum CBR value obtained from fine soil sample at 24 hour curing time as 0.89%.

Keywords: Alluvial soil, CBR, Curing time, Index properties

1. INTRODUCTION

Both, in terms of type and condition of soil, alluvial deposits form a wide spectrum of soils. Alluvial deposits are loose soils that do not fully complete their geological formation. So, they have high void ratio, low bearing capacity and high organic matter content. Since, in constructing highways, roads, embankments and structures, the engineering properties of soil, along with associated economic and environmental aspects are considered as three main elements, the engineers of these structures have to find solution to solve the mechanical and chemical problems of the in-situ alluvial soils [1, 2]. Composite strength-stiffness parameters are employed for the subgrade, where the pavement and subgrade have to resist repetitive loads with very low deformation tolerance. California bearing ratio (CBR) is more commonly used to describe the composite strength-stiffness parameters. Development of strength of lime-fly ash-soil mix depends on curing period, moisture content and temperature. The higher the curing temperature, the greater will be the strength development. The strength after 7 days curing at 38 °C is usually considered to be the same as for 28 days curing at 20 °C and the strength after 7 days curing at 550 °C is about the same as one-year strength at 200 °C [3].

Gougazeha and Al-Shabatatba examined the engineering properties of alluvial soil and landslide material at Tannur dam in south Jordan. PSD analysis show that the material at the dam site is consist of sandy and clayey silt grain. XRD analysis revealed that land slide materials are composed of smectite as major component with

minor amounts of calcite and quartz, while alluvium materials are mostly composed of quartz, calcite and smectite. Values obtained for plastic limit (PL) ranged from 9.8 to 30.3 %, liquid limit (LL) 20–42 % and plasticity index (PI) 7.3–16.3 % for alluvium materials, while values obtained for PL ranged from 10 to 32 mass %, LL 28–58 mass % and PI 12–43 mass % for landslide materials [4].

The index and consolidation parameters of the alluvial soil in Adana Turkey were investigated by Cobanoglu and Bozdog. Test results showed that there were ranges of liquid and plastic limits between 37.7% and 68.1%, 14.7% and 32.6%. Around 16.2 and 21.4 kN/m³ the natural unit weight was found. The results of the consolidation test showed that the swelling index (c_s) and the compression index (c_c) shifted between 0.0025 – 0.0083 and 0.048 – 0.085 [5]

Asgari et al. and Jha et al. studied different parameters of clayey soil including the CBR values for unsoaked and soaked conditions and the CBR value for soaked and unsoaked states are 2.4% and 3.65% respectively [5].

Chuah and Sharma in an experimental investigation on CBR and other parameters of sandy soil have found out the CBR value of virgin soil as 2.5 % [6].

Sing and Bagra performed an experimental study on locally available (Doimukh, Itanagar, Arunachal Pradesh, India) soil reinforced with Jute fiber. In this study the soil samples were prepared at its maximum dry density corresponding to its optimum moisture content in the CBR mould with and without reinforcement. In this study, the CBR value of unreinforced alluvial soil is determined as 6.08 % [7].

In this research, fundamental engineering properties, compaction behavior, and the effect of curing time on bearing capacity of three different sizes (fine, medium, and coarse) alluvial soil are presented. For testing CBR, samples are prepared at optimum moisture content and maximum dry unit weight. 24, 96, and 168 hour are considered as curing time. Alluvial soil is taken from Çiğli, Balatçık (İzmir, Turkey). To determine compaction behavior and geotechnical index properties; wet sieve analysis, plastic limit, liquid limit, specific gravity, standard compaction and tests were conducted. In order to determine bearing capacity, the soil was subjected to the California Bearing Ratio (CBR) test.

2. MATERIAL AND METHOD

2.1 Material

Alluvial deposits are those which are formed as a result of the deposition of sediments by rivers. They can be composed of clay, silt, sand, and gravel in different proportions. Alluvial soils are generally most common in the down part of a river's route, forming deltas and floodplains, but they may form at any point where the river runs over its banks or where the flow of a river is checked.

Alluvial deposits have high void ratio because they have not completed their geological formation yet. For this reason, they have low bearing capacity. Due to these properties, buildings that are constructed on alluvial soils cause high damage during earthquakes. So that they are defined as a problem in geotechnical engineering.

Alluvial soils that are used in this study were taken from Çiğli – Balatçık region (İzmir, Turkey), the samples were taken from a construction site where is located at İzmir Katip Celebi University (Figure 1).

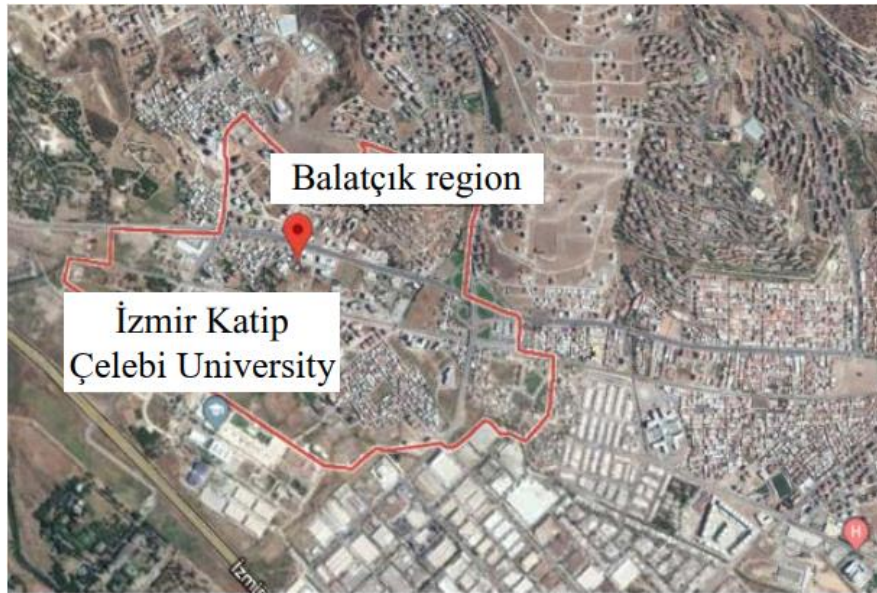

Figure 1. General view of Çiğli-Balatçık

The total exploration depth was 30 m and alluvial soil samples were taken for each 1.50 m from boreholes. The samples were immediately coated with nylon to protect their natural properties and they were transferred to the soil mechanics laboratory and kept in airtight boxes.

2.2 Method

2.2.1 Index Properties Of Alluvial Deposits

All experiments were conducted according to the process given in the American Society for Testing and Materials (ASTM) and British Standards (BS). The specific gravities of alluvial soil samples were determined according to ASTM D854-14. In this experiment, a vacuum pump, air-free distilled water, pycnometer, and 20 g sample were used [8]. The liquid and plastic limits of soil sample were determined according to ASTM D4318 (2010) [9, 10]. Wash sieve analysis was performed to determine the grain size distribution of all three soil samples according to ASTM *Standard test method for particle-size analysis of soils* (2007) [11, 12].

2.2.2 Compaction Test

The compaction properties of soil were defined using standard laboratory tests. There are three methods for the standard proctor compaction test in ASTM D698. The soil is compacted in a cylindrical mold using a standard compaction energy. In the Proctor test, the volume of the mold is 936.75 cm³ and the soil (with all particles larger than 20 mm removed) is compacted by a rammer in existence of a 2.5 kg mass falling freely through 305 mm: the soil is compacted in three layers, each layer getting 25 blows with the rammer. After compaction, the bulk density and water content of the soil are defined and the dry density is calculated. For a certain soil, the process is repeated at least five times, the water content of the sample is increased each time. The dry unit weight is plotted versus water content, and the curve of maximum dry unit weight against optimum moisture content is plotted [13], Figure 2 shows the procedure of compaction test.

Figure 2. Sample preparation of compaction test

California Bearing Ratio Test

The California bearing test (CBR) was developed by the California Highway Division as a way to classify and evaluate subsoil and foundation materials for flexible pavements. CBR test has been performed according to ASTM D1883-07. CBR is a measure of material resistance to standard piston penetration under controlled density and humidity conditions. The fine, medium, and coarse soil samples for CBR test were prepared as per standard procedure. The exact amount of oven-dried (100-105°C) soil was taken and mixed thoroughly with water corresponding to its optimum moisture content (OMC) in the CBR mould having 150 mm diameter and 175 mm high with detachable perforated base plate. The soil was then compacted to its maximum dry unit weight obtained by laboratory standard Proctor test. Molds were soaked in a water sink for 24, 96, and 168 hour for curing. Figure 3 shows 4 different stage of CBR test.

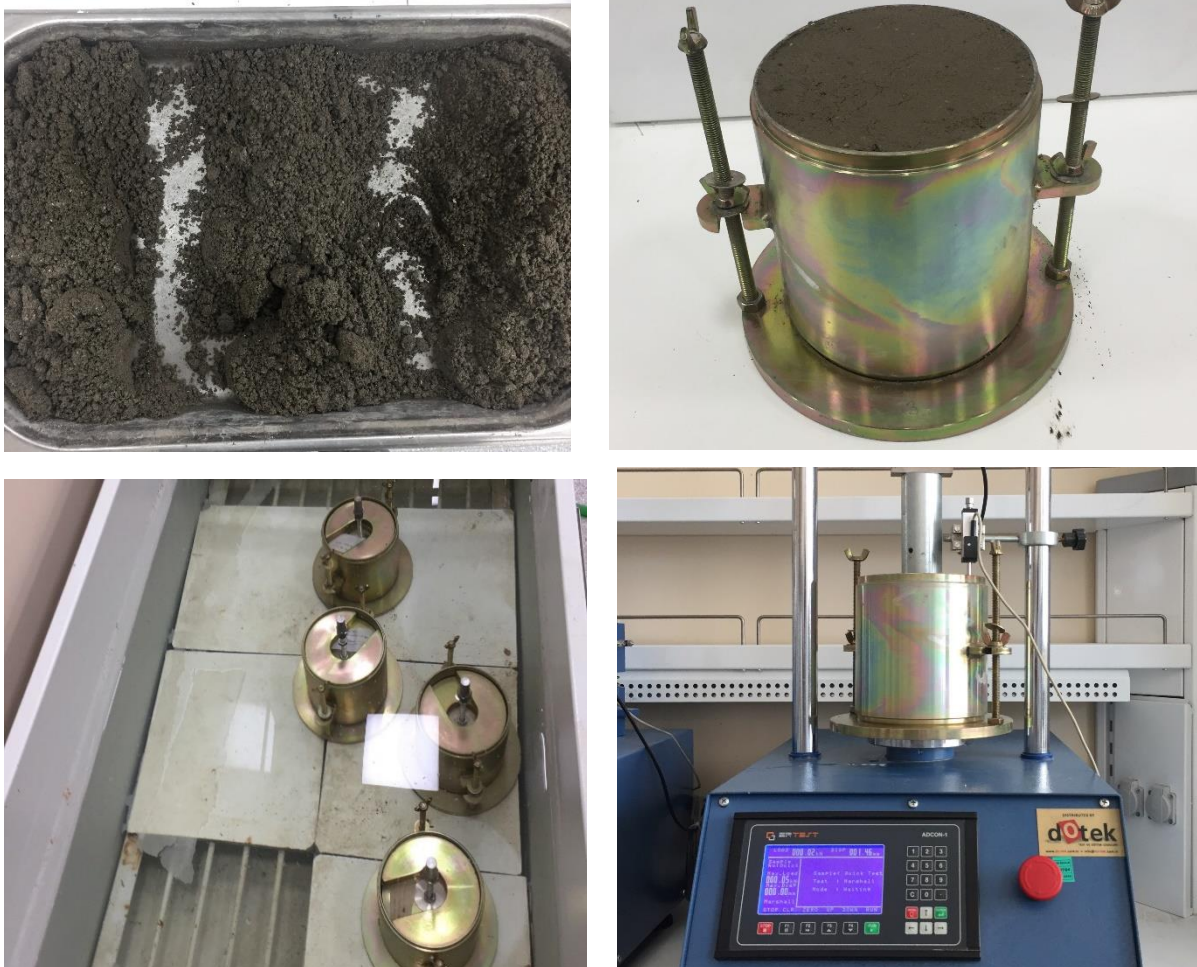

Figure 3: Procedure of CBR test

2 RESULTS AND DISCUSSION

3.1 Results of Index Properties of Alluvial Deposits

The maximum dry unit weight, optimum moisture content, specific gravity, liquid limit, plastic limit, grain size distribution values are listed in Table 1. The grain size distribution curve is shown in Figure 4. Maximum dry unit weight ranges between 16.9 to 19.55 kN/m³. Optimum moisture content varies between 10.5 to 17%. Specific gravity for fine, medium, and coarse samples are 2.68, 2.67, and 2.66 respectively. 38.3%, 25.7%, and 12.6 are the liquid limit, plastic limit, and plasticity index respectively.

Table 1: Engineering Properties of Alluvial Soil used

	Fine Soil	Medium Soil	Coarse Soil
Max. dry unit weight (kN/m ³)	16.9	19.35	19.55
Opt. moist. content	17%	11%	10.5%
Specific gravity	2.68	2.67	2.66
Liquid limit (%)	38.3	38.3	38.3
Plastic limit (%)	25.7	25.7	25.7
Plasticity index	12.6	12.6	12.6
Grain size	10 % < 4.75 mm	35 % < 4.75 mm	60 % < 4.75 mm
	30 % < 2.00 mm	30 % < 2.00 mm	30 % < 2.00 mm
	60 % < 0.425 mm	35 % < 0.425 mm	10 % < 0.425 mm

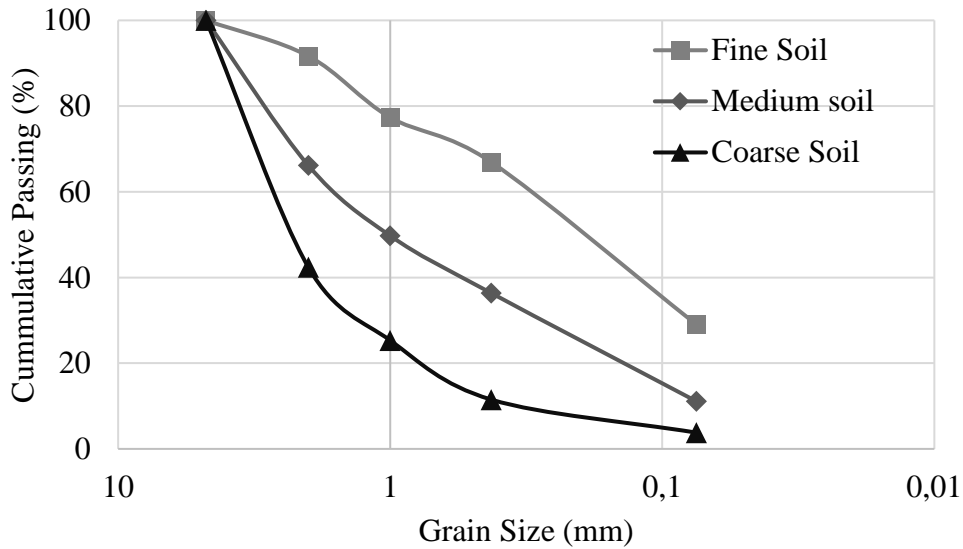

Figure 4: Grain size distribution curves of fine, medium, and coarse samples

Kalan et al. (2008) studied the properties of alluvial soils, in their study, the moisture content of alluvial soils varies between 8.7 - 15.3%, unit weight ranges from 18.3 to 20.4 kN/m³, specific gravity changes from 2.58 to 2.78, liquid and plastic limits are between 58-70%, 21-42% respectively [15]. The typical alluvial deposit behavior has been shown by basic physicochemical parameters. Also, the results were consistent with other literature studies as well [3, 4, and 5].

3.2 Compaction Results

Maximum dry unit weight for fine, medium, and coarse soils obtained from standard proctor compaction tests are 16.9, 19.35, and 19.55 (kN/m³) respectively. The optimum moisture content for fine, medium, and coarse soils are 17%, 11%, and 10.5% respectively. Compaction curves for fine, medium, and coarse soils are shown in Figure 5.

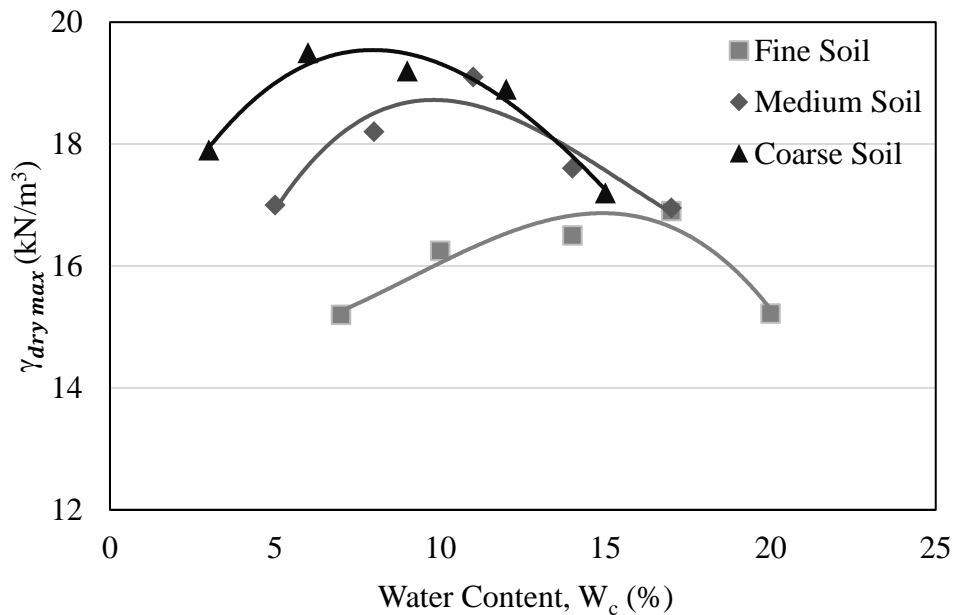

Figure 5: Compaction curves of fine, medium, and coarse samples

3.3 CBR Test Results

CBR values for fine, medium, and coarse soils at 24, 96, and 168 hour curing time are listed in Table 2. Figures 6, 7, and 8 show the CBR curves of alluvial soil with different sizes in different curing times. Figure 9 shows the CBR value comparison between fine, medium, and coarse soils in different curing times.

The CBR tests were performed in order to determine the effect of curing time on alluvial deposits. It can be observed that curing time affects the CBR value of soil. Literature indicates that curing time and temperature has a significant effect on the bearing capacity of alluvial soil [5].

Similar CBR values were reported in Asgariet.al., Jha and Gill ,Chuahan and Sharma, Sing and Bagra studies [5, 6, 7 and 14].

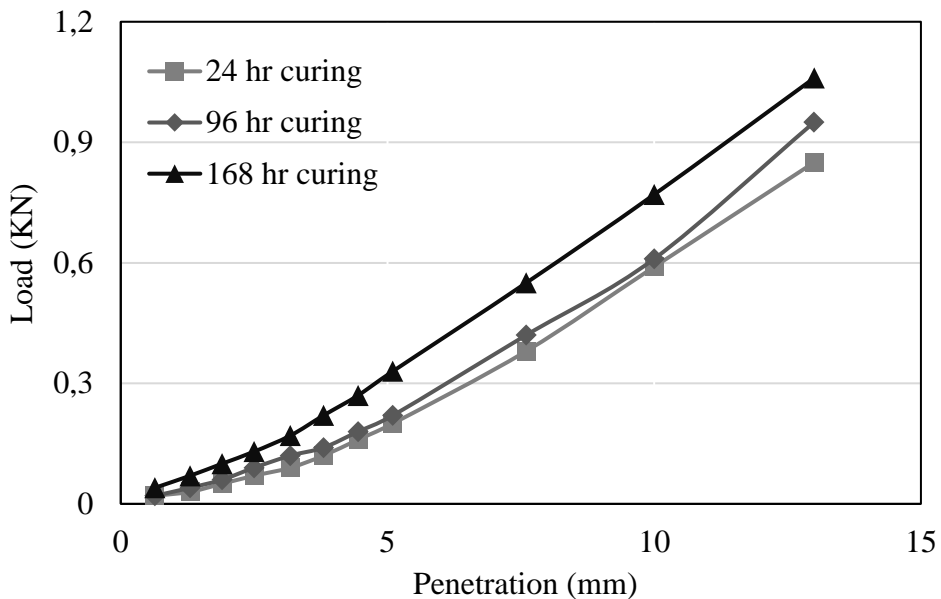

Figure 6: CBR curves of fine soil with 24, 96, and 168 hour curing time

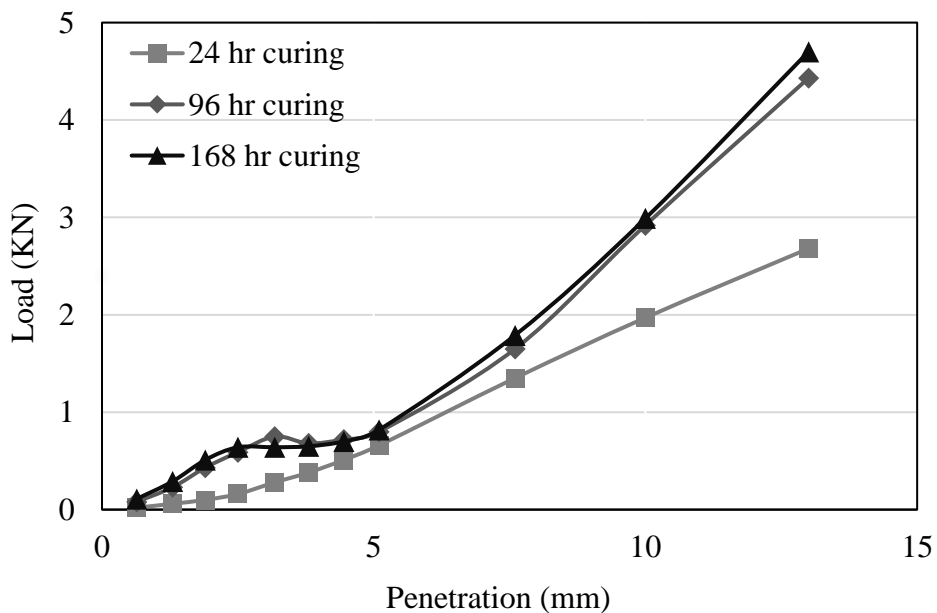

Figure 7: CBR curves of medium soil with 24, 96, and 168 hour curing time

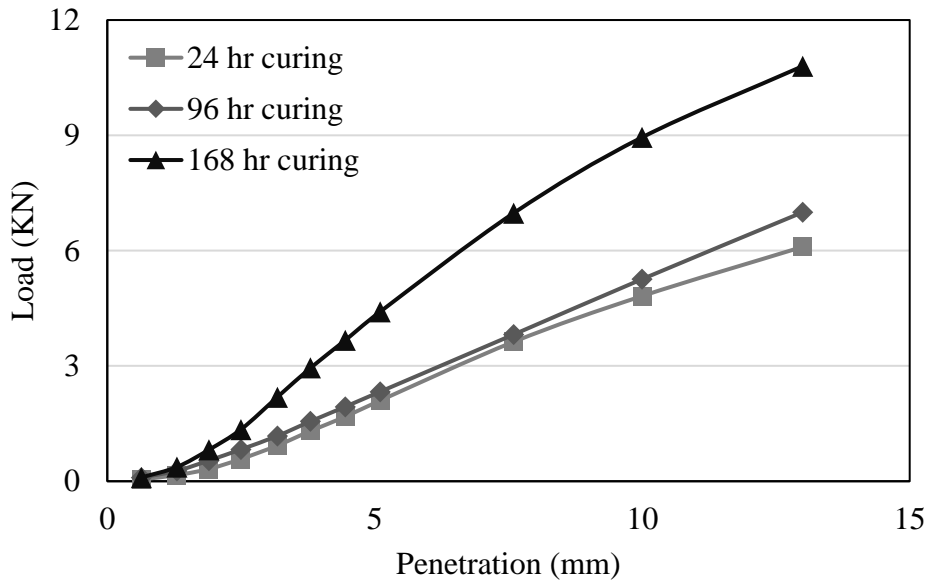

Figure 8: CBR curves of coarse soil with 24, 96, and 168 hour curing time

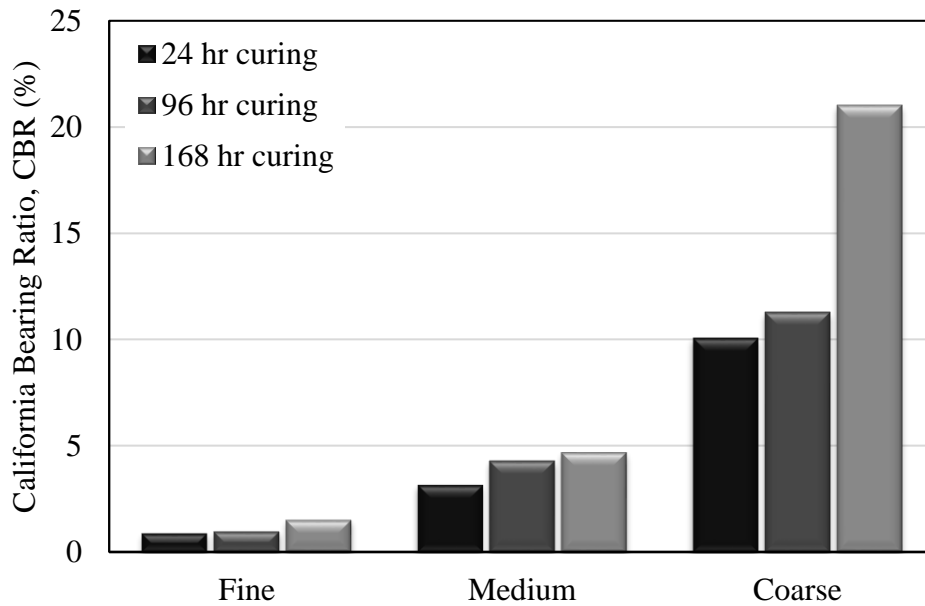

Figure 9: CBR value comparison between fine, medium, and coarse soils

Table 2: CBR values in various curing time

Curing Time	CBR Value (%)		
	Fine	Medium	Coarse
24 hr	0.89	3.17	10.07
96 hr	0.98	4.3	11.26
168 hr	1.53	4.7	21

The maximum CBR value for fine, medium, and coarse alluvial soil obtained in 168 hour curing time as 1.53%, 4.7%, 21% respectively, and the minimum CBR value for fine, medium, and coarse alluvial soil obtained in 24 hour curing time as 0.89%, 3.17%, 10.07% respectively.

4. CONCLUSION

Three parameters of alluvial deposits have been investigated in this study. The first parameter is the index properties of alluvial soil. The second parameter is the compaction behavior of alluvial soil. The third and important parameter is the effect of curing time on the bearing capacity of alluvial deposits. The following results were obtained:

1. Increasing in curing time increased the CBR value of alluvial soil.
2. Curing time affected all three types (Fine, Medium, and Coarse) of alluvial soil.
3. The maximum CBR value is obtained as 21% in 168 hour curing time for coarse soil and the minimum CBR value is obtained as 0.89% for fine soil in 24 hour Curing time.
4. Maximum dry unit weight for Fine, Medium, and Coarse alluvial soil are 16.9, 19.35, and 19.55 (KN/m³) respectively, and optimum moisture content for Fine, Medium, and Coarse are 17, 11, and 10.5% respectively.

REFERENCES

- [1] Z. Młynarek, K. Stefaniak, J. Wierzbicki Geotechnical Parameters of Alluvial Soils from in-situ Tests, Archives of Hydro-Engineering and Environmental Mechanics Vol. 59 (2012), No. 1–2, pp. 63–81
- [2] B.Semerci, I.Develioglu and H.F.Pulat, Geotechnical Characterization of Alluvial Soil in Çiğli - Balatçık Region, “Eurasian Journal of Civil Engineering and Architecture” (2018).
- [3] J.N. Jha and K.S.Gill, Effect of rice husk Ash on lime stabilization of soils, IE (I) Journal, vol 87, 2006
- [4] M.Gougazeh and Ali Al-Shabtat, Geological and Geotechnical Properties of Soil Materials at Tannur Dam, Wadi Al Hasa, South Jordan, Journal of Taibah University for Science 7 (2013) 216 224
- [5] ÇOBANOĞLU, İbrahim ; BOZDAĞ, Şaziye ; Adana Yerleşim Alanındaki Alüvyonların Jeoteknik Özellikleri Ve Coğrafi Bilgi Sistemi Yardımıyla Değerlendirilmesi. S.Ü. Müh.-Mim. Fak. Derg., (2007), 23(3), 107-120.
- [6] Rajiv Chauhan and R.Sharma, An Experimental Investigation On CBR Improvement Of Sand-Flyash Mix Using Geogrid Layers, i-manager’s Journal on Civil Engineering, Vol. 41 No.31 June - August 2014.
- [7] H.P.Singh and M.B.Bagra, Improvement In CBR Value Of Soil Reinforced With Jute Fiber, IJRSET, Vol. 2, Issue 8, and August 2013.
- [8] *Standard test methods for specific gravity of soil solids by water pycnometer, 2014.* American Society of Testing and Materials, West Conshohocken, PA, USA.
- [9] *Standard test methods for liquid limit, plastic limit, and plasticity index of soils, 2010.* American Society of Testing and Materials, West Conshohocken, PA, USA.
- [10] *Methods of test for soils for civil engineering purposes, 2016.* British Standard Institution, London, UK.
- [11] *Standard test method for particle-size analysis of soils (Withdrawn 2016), 2007.* American Society of Testing and Materials, West Conshohocken, PA, USA.
- [12] ASTM D2487 - 17e1 Standard Practice for Classification of Soils for Engineering Purposes (Unified Soil Classification System)
- [13] ASTM D698 Standard Test Method for Laboratory Compaction Characteristics of Soil Using Standard Effort.

- [14] Baharat Bhushan Jindal, Effect of Pond Ash, Rice Husk Ash, Cement and Phosphogypsum on CBR Value of Silty Soil, Thesis, 2010.
- [15] Ekrem Kalkan and M. Salih Bayraktutan, Geotechnical evaluation of Turkish clay deposits: a case study in Northern Turkey, *Environ Geol* (2008) 55:937–950

EUROASIA SUMMIT

Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7

December 6-9, 2020 / Baku Euroasian University, Azerbaijan

Book of Full Texts / Volume-2

MİMARİ ÖZGÜNLÜK BAĞLAMINDA METRO İSTASYONLARI: ANKARA BAĞLAMINDA İNCELEME

METRO STATIONS IN THE CONTEXT OF ARCHITECTURAL AUTHENTICITY: INVESTIGATION IN THE CONTEXT OF ANKARA

Betül Topçu

Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

Prof. Dr. Pınar Dinç Kalaycı

Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

ÖZET

Sanayi devriminden sonra kültürel, sosyal ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle yoğun nüfus artışı ile birlikte kentler de hızlı bir şekilde büyümeye başlamıştır. Artan nüfus yoğunluğu ve hızlı kentleşmenin sonucunda ortaya çıkan ulaşım sorunlarına çözüm bulabilmek için de kent içindeki raylı ulaşım hizmetlerinin önemi giderek artmıştır. Kentsel raylı sistemler yolcu taşıma kapasitelerine göre; tramvay, hafif raylı sistemler ve metrolar şeklinde sınıflandırılmaktadır. Sürekli artan kent nüfusu ulaşımına çözüm olarak getirilen raylı sistem önerilerinden biri olan metro sistemi ve istasyonları şehir içi ulaşımının bir parçası haline gelmiş, yolcuların sisteme giriş çıkış noktalarını oluşturan metro istasyonları tasarımı da kent ve bina ölçeğinde önem kazanmıştır.

Mimarlığın temel konusu olan mekan kavramı, insan algılaması ve mekanın sınırlanmasına bağlıdır. 21. yüzyılda mimarlık mirasının geldiği son oldukça iddialı ve çeşitli örnekler barındırmaktadır. Bu iddia ve çeşitlilik içinde; Ankara metro istasyonlarının özgünlüğü, özgünlük probleminde bağlı olarak da her bir istasyonun kullanıcı ve kentsel bağlamla kurabileceği / kuramayacağı olası etkileşim araştırılacaktır.

Kullanıcılar metro istasyonları ile ilk etkileşimlerini istasyon girişleri ile kurmaktadır. Bu sebeple çalışmada örneklem grubunun oluşturulmasında girişleri yapısal olarak birbirinden farklı olan istasyonlar seçilmiştir. Buna göre toplam üç istasyon; Dışkapı, Eryaman 1-2 ve Çayyolu seçilmiştir. Metro istasyonlarının birer mimari mekan olarak da özgünlük değerlerinin artırılmasında hangi kriterlerin göz önünde bulundurulması gerektiğini saptamak ve istasyon yapılarının tasarım sürecine yeni kriterlerin eklenmesini sağlamak amaçlanmıştır.

Tarihi ve 21. yy dünya örneklerinin incelendiği literatür araştırması sonucunda Ankara'dan seçilen örneklem grubunu değerlendirmede kullanılacak çağdaş / güncel kriterler belirlenmiş, bu kriterler bağlamında örneklem grubunda yer alan üç istasyon yapısının değerlendirmesi yapılmıştır. Değerlendirmede yerinde fotoğraflama, mimari çizimlerin çözümlenmesi ve kontrol listesi teknikleri kullanılmıştır. Yapılan değerlendirmeye göre; metro istasyon yapılarının mimari özgünlük değerlerinin dünya örnekleriyle kıyaslandığında özgünlük değerlerinin düşük olduğu, buldukları yer ile olan bağlamsal ilişkilerinin görece zayıf olduğu, bunlara bağlı olarak da kullanıcı ile kurulması öngörülen etkileşimin de görece zayıf olduğu iddia edilebilir.

Çalışma, gelecek metro istasyonu tasarımları ve mevcut istasyonların yenilenmesi çalışmalarında, mimari tasarımın etkin ve baskın bir araç olarak kullanılmasını önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Metro İstasyonları, Mekan Kavramı, İstasyon Tasarımı

ABSTRACT

After the industrial revolution, cities started to grow rapidly with the effect of cultural, social and technological developments with the intense population growth. The importance of rail transportation services in the city has increased in order to find solutions to the transportation problems arising as a result of the increasing population and rapid urbanization. Urban rail systems are classified according to their passenger carrying capacity; as trams, light rail systems and subways. The metro system and its stations, which are one of the rail system

suggestions that are sought as a solution to the increasing urban population, have become a part of urban transportation, and the design of metro stations, which constitute the entry and exit points of the passengers, has gained importance at the city and building scale.

The concept of space, which is the basic subject of architecture, depends on human perception and the limitation of space. The last of the architectural heritage in the 21st century is very ambitious and contains various examples. In this claim and diversity; the uniqueness of the Ankara metro stations and the possible interaction that each station can / cannot establish with the user and the urban context will be investigated.

Users establish their first interactions with metro stations with the entrances of the station. For this reason, stations having structurally different entrances were selected in the formation of the sample group in the study. Accordingly, three stations; Dışkapı, Eryaman 1-2 and Çayyolu were selected. It was aimed to determine which criteria should be taken into consideration in increasing the originality of metro stations as architectural spaces and to add new criteria to the design process of station structures.

At the end of the literature research which examines historical and 21st century examples in the world, contemporary/up-to-date criteria that can be used in evaluating the sample group selected from Ankara were determined first, and in the context of these criteria, three station structures in the sample group were evaluated. In the evaluation process, on-site photography, analysis of architectural drawings and checklist techniques were used. According to the evaluation made in the context; it can be argued that the architectural originality values of metro station structures are low compared to the examples of the world, their contextual relations with their location are relatively weak, and therefore the anticipated interaction with the user is relatively weak.

The study recommends the use of architectural design as an effective and dominant tool in future metro station designs and renovation of existing stations.

Keywords: Subway Stations, Space Concept, Station Design

GİRİŞ

Kentsel ulaşım dünyanın gelişmekte olan büyük şehirleri için giderek daha önemli bir hale gelmektedir. Büyük bir şehirde ulaşımı güvence altına almaya yönelik herhangi bir girişim ulaşım sistemleri için yer altı potansiyelinden yararlanmaya yol açmaktadır (Jr & Ferreira, 1998). Kentsel raylı sistemler, çelik rayla yönlendirilmiş ve elektrikle çalışan araçlardan oluşmaktadır. Yolcu taşıma kapasitelerine göre; tramvay, hafif raylı sistemler ve metrolar şeklinde sınıflandırılmaktadır (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1988).

Literatür tarandığında metro istasyonları ile ilgili çalışmaların genelde mühendislik disiplini ile ilişkili olduğu görülmektedir, fakat bu yapıların mimarlık disiplininden ayrı düşünülmemesi gerekmektedir. Mimari açıdan kullanıcılar ile doğrudan ilişkilendirilebilecek olan metro istasyonları, ülkemizde genelde mimari yönü zayıf bırakılarak sadece ulaşım problemini çözmek için kullanılan yapılar olarak ele alınmaktadır.

Ankara'da bulunan metro istasyon mekanlarının birbirleri ile benzer oluşu, insanlar ile özel bir etkileşim kuramaması ve bulunduğu noktada kent ile bütünleşememesi araştırma konusunu belirlemiştir. 21. yy da mimarlık mirasının geldiği son nokta oldukça iddialı ve çeşitli örnekler barındırmaktadır. Bu iddia ve çeşitlilik içinde; Ankara metro istasyonlarının özgünlüğü, özgünlük problemine bağlı olarak da her bir istasyonun kullanıcı ve kentsel bağlamla kurabileceği / kuramayacağı olası etkileşim araştırılmıştır.

MATERYAL ve YÖNTEM

Yapılan bu çalışmada, literatür ve internet araştırması kapsamında dünyadaki 21. yy da inşa edilen metro istasyon örnekleri taranarak; kuramsal şema ve veri kümesi belirlendikten sonra, metro istasyonları inceleme yaklaşımı önerisi için bir kontrol listesi hazırlanmıştır. Hazırlanan kontrol listesi, yer altı tren istasyonlarının tasarım gerekliliklerine ilişkin verileri analiz etmek için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu kriterlere bakarak bir metro istasyonunun tasarımının bu bağlamlarda yeterli olup olmadığı ölçülecektir. Değerlendirmede yerinde fotoğraflama, mimari çizimlerin çözümlenmesi ve kontrol listesi teknikleri kullanılmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Mimarlık kuramlarında 21. yy ile birlikte bir geçiş dönemi yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönemle birlikte kuramsal eylemlerin yeni bir dil ve farklılık kazandığı görülmektedir. Kuramın amacı, mimarlık pratiğinin şu an inşa etmek için faydalı ve doğru olmasa bile gelecekteki mimarlık ürünleri için kaynak olabilecek durumları açığa çıkarmaya çalışmaktır (Lynn, 2017).

Günümüzde mimarlık kuramları, artık geçmişteki gibi kendini güçlü bir şekilde kabul ettiren ve uygulamada söz sahibi olan bir yaklaşım olarak kabul edilmemektedir. Artık uygulamanın kuramı beslemesiyle mimarlık alanı gelişmektedir (Öymen Gür, 2014).

Geçmişe bağlı kalmayarak, 1990'ların başından itibaren son teknolojik gelişmelerle birlikte mimarlık disiplininin tüm yönlerini etkileyen yenilikler gözlemlenmektedir. Bu yenilikler sonucunda daha önce denenmemiş mimarlık ürünleri ortaya koyulmaya başlanmıştır. Mimarlığın karmaşık, birbirinden farklı, ayrıştırılmış ve biçimsel bağlamları keşfine karşılık olarak, yeni bir mimari dilin ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür (Lynn, 2017). Çağın mimari dilini uygularken akılcı karışımlar yapıldığında kendi bütünlüklerini koruyan birbirinden farklı elemanlardan oluşan yapılar ortaya koyulabilmektedir.

Esnek

Esneklik, mimarlığı farklı yapı üretme baskısı altında ezdiği ya da hiç değişmeden aynı kaldığı iki durumdan da kurtarabilmektedir. Esneklik mimarlığın değişken elemanlar kullanımı ile karmaşıklaşmasına olanak vermektedir, ancak daha esnek bir mimari yapı elde edebilmek için elemanlar arasındaki karşıtlıklar yerine birlikte kullanıma değer vermek gerekmektedir (Lynn, 2017).

Esnekliği en iyi temsil eden projelerin daha önceleri çelişkileri değerlendiren mimarlar tarafından üretildiği görülmektedir. Dekonstrüktivizm (Yapıbozum) akımı, tüm farklılıkları kullanarak kuramsallaştırmıştır ve bu sayede bu çelişkileri mimarlık form olarak temsil edebilmektedir. Yapıbozum akımının çelişen ve çatışan dışsal güçlerden faydalandığı düşünülürken, bu akım mimarlarının birçoğuna ait olan güncel projeler daha akışkan bir bağlantısallık mantığı sergilemektedir. Bu durumda kentsel ve kültürel bağlamların bir kısmından tam anlamıyla faydalanabilmek için keskin birleşimlerin yumuşamaya başladığı görülmektedir. Esneklik eski mimari mantıkla uyum göstermemektedir, ancak ihmal edilen olası bağlantılar için pek çok farklı kombinasyondan faydalanma becerisine sahiptir (Lynn, 2017).

Kıvrılmış

Son yirmi yılda tasarlanan projeler kendi bağlamlarını olası en az dirençle projeye dahil ederek biçimsel olarak kıvrılmış, esnek ve bükülgen olarak kendini var etmiştir. Bu tanımlamaya göre kırılmaktansa bükülme becerisine sahip elemanların bir araya gelmesi ile oluşturulan projeler ortaya çıkmaktadır. Kıvrılmışlık farklı elemanlar arasında geçici, yoğun ve kısmi bağlantılar öngörerek uygulanmaktadır (Lynn, 2017).

Bitmiş bir yapıya ekleme ya da çıkarma yapmanın zorluğu yanında, farklı elemanlardan oluşturulmuş yapının kendi etkisini genişletebilmek için dış etkileri de kullanabilecek şekilde bitmemiş gibi tasarlanan yapılar da mevcuttur. Bunun gibi çift yönlü çalışan yapılar dış kuvvetleri içselleştirerek etki alanını genişletmiştir. Esnek, kıvrılmış ve eğrisel mimari formlar deformasyona uğradığında zorunlu halleri ve aynı zamanda zorunlu olmayan halleri yaşama ihtimalini doğurmaktadır (Lynn, 2017).

Bu tür kıvrılmış projelerin ortak bir kentsel stratejileri olduğu söylenemez, yalnızca bir tür planlı değişebilirlikten bahsedilmektedir. Bu kıvrılmış, esnek ve eğrisel şehircilik formları kendi bağlamlarına karşı ne savunmadadırlar ne de onlara karşı koymaktadırlar, aksine bağlamları kendilerine özgü kıvrılmışlık ve eğrisellik mantıkları içinde çevirerek kullanmaktadırlar (Lynn, 2017).

Eğrisel

Eğrisellik mantık olarak formun kıvrılması, bükülmesi ve eğrilmesinde dışsal olayların etkin bir şekilde dahil olmasıdır. Kentsel bir ölçekte eğrisel olan projelerin çoğu bağlamsalcılık ve dışavurumculuk arasında bir yerlerde gibi algılanmaktadır. Kendi bükülgen formları ne geometrik olarak kesin ne de keyfi olarak biçimsel olarak tasarlanmıştır (Lynn, 2017).

Kesin geometrilerin, görsel hafıza ile matematiksel niceliklere indirgenebilmeleri yüksek olduğundan, herhangi bir zamanda herhangi bir kişi tarafından aynı şekilde yeniden üretilmeleri mümkün olmaktadır. Kesin olmayan geometriler, görsel hafıza ile matematiksel niceliklere indirgenebilmeleri düşük olduğundan, herhangi bir zamanda herhangi bir kişi tarafından yeniden tasarlanmaları mümkün olmamaktadır (Lynn, 2017).

Edmund Husserl'ın tanımına göre eğrisel geometriler hassas geometrilerdir. Bu geometriler tahmini olarak belirlenebilirler, ancak ortalama ölçülere indirgenemezler. Bu açıdan eğrisel geometriler çoğu zaman sadece şekilsel görünmektedir ve kolaylıkla tercüme edilememektedir. Kesin geometrilerden farklı olarak, kesinliksiz geometrileri özgül bağlamının dışında aynı şekilde inşa etmek anlamsızlık yaratmaktadır (Lynn, 2017).

Literatür araştırıldığında, 21. yy da kuramdan bağımsız olarak mimarlık alanında yeni uygulamaların olduğu görülmüştür. Bu uygulamalar ve söylemlerle birlikte mimarlık ürünleri çeşitlilik kazanarak çağın mimari dilini oluşturmuştur. Çağın mimari dili bağlamında 21. yy da inşa edilen dünyadaki metro istasyonları araştırıldığında, her bir istasyon konseptinin birbirinden farklı olduğu gözlemlenmiştir. Birbirinden farklı olan konseptler sayesinde istasyon yapılarının kentle ilişki kurduğu düşünülmektedir. Bu iddia ve çeşitliliği, ülkemizdeki metro istasyon yapılarına da yansıtılmak gerektiğinden; bu bölümde farklı özellikler barındıran tasarımlar diğerleri arasından seçilerek incelenmiştir. İstasyon konseptlerinin her birinden elde edilen tasarım verileri çalışmaya katkı sunmuştur.

Amsterdam Metro İstasyonları, Hollanda | 2018

Noord Metro İstasyonu, Noorderpark Metro İstasyonu, Centraal Metro İstasyonu, Rokin Metro İstasyonu, Vijzelgracht Metro İstasyonu, De Pijp Metro İstasyonu ve Europaplein Metro İstasyonu olmak üzere yedi adet istasyondan oluşmaktadır (URL-1).

Bentham Crouwel Architects tarafından tasarlanan istasyonlar, Amsterdam'ın kanal ve sokaklarının yer altına bir yansıması olacak şekilde tasarlama hedefi güderek şehre yeni bir kamusal katman kazandırdıklarını iddia etmişlerdir. Bu hedefe de istasyonu kullanmayan insanların zemin kotunun devamı olan kanallar yardımıyla bir yere ulaşırken, yer altı istasyonlarını görüş açılarına sokarak yaptıklarını öne sürmüşlerdir. Ayrıca istasyon girişlerinin açıkta bırakılmasıyla ve yürüyen merdivenlerin doğrudan giriş hollerine yöneltilmesiyle kullanıcıya dış ve iç arasındaki farkı hissettirmeden kamusal alanı sürekli kılma hissi yaratmak istemişlerdir, böylelikle metro istasyonunun dış ortamla bütünleşmesi kolaylaşmıştır (URL-1).

Tüm istasyonlar farklı olacak şekilde tasarlanmıştır. Tasarımların ana fikri sokak seviyesinden istasyon platformuna kadar mümkün olduğunca kolay ve hızlı seyahat etmeyi sağlayan yapılar oluşturmaktır. Mimarlar, labirent gibi zor geçitlerden ziyade, kolay yön bulmayı sağlayan yer altı yolları oluşturarak kullanıcıları platformlara ulaştırmayı amaçlamışlardır (URL-1).

İstasyonların her birinin görünümünü korumak ve kalıcı olmalarını sağlamak için, kullanılan malzemeler, temizlenmesi ve değiştirilmesi kolay olacak şekilde seçilmiştir. İyi aydınlatılma ve kullanımın güvenli olmasını sağlamak için net malzemeler yerleştirilmiş ve akıllı aydınlatma seçimleri yapılmıştır (URL-1).

Amsterdam'ın yeni istasyonlardan biri olan Rokin İstasyonu'nda tünel kazma sürecinde 700.000 arkeolojik eser keşfedilmiştir. Eserler yürüyen merdivenlerin arasındaki büyük cam kutuda sergilenmektedir (URL-2). İstasyon yapısına sergi işlevini sokarak kültürel bağlamda zenginleştirmişlerdir.

Kálvin tér Metro İstasyonu, Macaristan | 2014

Palatium Studio tarafından tasarlanan Kálvin tér Metro İstasyonu M4 yoğun şehir meydanının altında M3 hattı ile kavşak istasyonu olması nedeniyle hat üzerindeki en büyük istasyonlardan biridir. İstasyonun çoklu işlevsel gereksinimleri, oldukça karmaşık bir mekansal düzenleme ile sonuçlanmıştır. İstasyon yapılarını oluşturmak için aç-kapa yapım teknolojilerinden yararlanılmıştır. Temel mimari fikir ise bu sistemin avantajlarını kullanmak ve platformlar üzerinde geniş açık alanlar yaratmaktır. İstasyon yarışma sonucunda hayata geçirilmiştir (URL-3).

Ana mekanların mimari unsurları karakteristik eğri formları ile yapısal öğelerdir. Yürüyen merdivenler betonarme elemanlar ile oluşturulan geniş açıklıklara serbestçe yerleştirildiği için kullanıcılar mekanlardaki

hareketi kolaylıkla hissedebilmektedirler. Büyük yapı elemanlarının ve çevre duvarlarının yüzeylerinin pürüzlülüğü, yolculara daha yakın olan elemanların ince yüzeyleri ile dengelenmiştir. İki yeraltı hattı arasındaki bağlantı tüneli, kentsel altyapı dönemleri arasında geçiş oluşturan canlı bir renk şemasına sahiptir (URL-3).

İstasyonun dekorasyonu ise sade elemanlardan oluşmaktadır. Ana fikir yalın mimari unsurlarla birlikte işaret ve yön bulma sistemine öncelik vermektir. İşlevsel ve dekorasyon aracı olarak ışık, her istasyonda olduğu gibi burada da önemli bir role sahip olmuştur. Yapı doğrudan ve yansıtıcı ışıklarla yeniden tanımlanmış ve belirli platformlar ile diğer alanları vurgulamıştır (URL-3).

Dingpu Metro İstasyonu, Tayvan | 2013

JJP tarafından tasarlanan Dingpu metro istasyonu, hem Tucheng hattının terminali hem de Sanying hattının başlangıç istasyonu olarak hizmet vermektedir. Mimarlar, Dingpu'nun erken bir endüstriyel kömür ilçesinden bugünkü teknoloji merkezi olan konumuna dönüşümünü istasyonun tasarımına dahil etmiş ve hem tarihsel bağlam hem de çağdaş kentsel öğeler kullanmışlardır (URL-4).

Karbonu temsil eden "C" karakteri istasyonun tasarımında bir grafik simge olarak benimsenmiş ve tasarımsal anlamda kömür madenlerinden yüksek teknolojiye karbon nano tüplere devrim niteliğinde bir ilerlemeyi hedeflediklerini belirtmişlerdir (URL-4).

Doğal ışığın sürdürülebilir bir tasarım öğesi olarak kullanılması, Tayvan'daki yer altı geçiş istasyonları için de bir emsal teşkil etmektedir. Gün ışığı istasyon asma katı boyunca uzanan bir dizi yansıtıcı güneş tüpünden alınmıştır. Ek aydınlatma armatürleri eşliğinde, kolektörlerden gelen doğal ışık, yolcuları yüksek trafikli alanlarda sezgisel olarak yönlendiren sanal atriumlar oluşturmaktadır (URL-4).

Entegre aydınlatma armatürleri ise tavanda, zeminde ve duvarlarda desenler oluşturmakta ve ışık dalgaları parlaklığı soyut bir şekilde ifade ederek tasarım temasını güçlendirmektedir. Tavan panellerini döşeme desenine göre düzenlenmişlerdir. Salon duvarına yerleştirilmiş programlanabilir renkli LED aydınlatma armatürleri ile değişen ortamı şiirsel bir şekilde yansıtmayı hedeflemişlerdir. "B" girişindeki çelik spiral tüp yapı ise şeffaf muhafazası ile doğal aydınlatma etkisini daha da güçlendirmektedir (URL-4).

Elbbrücken Metro İstasyonu, Almanya | 2018

HafenCity bölgesinin sonunda Elbbrücken köprülerinde yer alan metro istasyonu, göze çarpan çatı konstrüksiyonu ile bölgenin gelişiminde bir kilometre taşı olmuştur. Kullanıcıları Elbe Nehri'ndeki platformdan HafenCity manzarasını görebilirler (URL-5).

Gmp tarafından tasarlanan metro istasyonunun ayırt edici özelliği, demiryolu hattının yer altından çıkması ve Elbbrücken köprülerine paralel olacak şekilde yer üstünde devam etmesidir. Elbbrücken köprüleriyle uyumlu olarak tasarlanmıştır. İstasyonun mimarisi, yeni yerleşimin yüksek yoğunluklu kent merkezinin ortasında göze çarpan bir odak noktası olmuştur. Geçmişin görkemli çelik yapılarının temasını sürdürmek için günümüz teknikleri kullanılarak geniş çelik kemerler tasarlanmış ve cam ile örtülmüştür (URL-5).

Çatı konstrüksiyonu elipsoid çelik kemer profilleri kullanılarak oluşturulmuştur. Bükülmüş çelik kirişler, kemerlerin birbirini desteklediği baklava biçiminde bir ızgara modeli oluşturacak şekilde düzenlenmiştir. Yapının her iki ucunda da, baklava desenini takip eden çatı, istasyona dinamik bir hava katmakta ve modern bir altyapı binası izlenimi vermektedir (URL-5).

Bilet holünün farklı kotlarına, platformlara ve rayların üzerinden geçmek için kullanılan iki köprüye merdivenler, yürüyen merdivenler ve asansörler aracılığıyla erişilmektedir. Bu projede mimari ile yapı mühendisliği birbiriyle yakından bağlantılı olup iki disiplinin sentezi böyle bir projenin optimal gelişimi için zorunlu olduğu kanıtlanmıştır (URL-5).

Jean Jaurès Metro İstasyonu, Fransa | 2014

Jean Jaurès Metro İstasyonu 1993 yılında A hattı üzerinde açılmıştır. Daha sonra Toulouse'un ikinci metro hattının B oluşturulması ve bu istasyona bağlanması sebebiyle yolcu sayısında ciddi artışlar oluşmuş ve mevcut

hacimler ihtiyacı karşılayamamıştır. Jean Jaurès Metro İstasyonunda kullanıcıların oluşturduğu günlük trafik bazı periyotlarda oldukça fazla olmuştur. Yoğun zamanlarda istasyonun kronikleşen tıkanıklığı gecikmelere neden olmuş ve iyileştirme çözümlerine ihtiyaç duyulmuştur (URL-6).

A hattı platformlarının açıklıkları ve erişimi yeniden düzenlenecek, daha geniş hacimler oluşturularak kullanıcılara daha havadar, huzurlu, sakin ve işlevsel bir hizmet sağlamayı hedeflemişlerdir. Tüm bunlar yapılırken istasyonun sembolik önemi de göz önünde bulundurdıklarını belirtmişlerdir. Bu kapsamda, iki ana mimari hedef doğrultusunda çalışmışlardır. Birinci hedef daha fazla yumuşaklık, daha az kırılma ve azaltılmış bir renk aralığı içermektedir. İkinci hedef ise ışığı kontrol etmek, yansımalarından kaçınmak ve sembolik olarak önemli bazı öğelerin görüldüğü sakin bir arka plan oluşturmaktır. Yapılan tasarımın sonucunda merkezi platformlar genişletilmiş, bilet salonu uzatılmış ve ana akışlar birbirinden ayrılmıştır. Bu sayede transfer yollarındaki trafik rahatlatılmış ve istasyona daha geniş bir görüntü kazandırılmıştır (URL-6).

Orientkaj Metro İstasyonu, Danimarka | 2020

Arup ve Cobe tarafından tasarlanan Orientkaj istasyonunun tasarımı için liman bölgelerinin karakterini ve endüstriyel geçmişi yansıttığını ve en önemli girdinin Kopenhag'ın bu büyüyen bölgesine gelen ziyaretçiler için harika bir yolcu deneyimi sağladığını vurgulamışlardır. Bir nakliye konteynerinin ana hatlarına benzeyen yer üstü Orientkaj istasyonu, liman bölgesinin endüstriyel geçmişinin büyük ölçekli hacimlerini ve özelliklerini yansıtmaktadır (URL-7).

Orientkaj istasyonu, Kuzey Avrupada'ki en büyük kentsel dönüşüm projelerinden biri olan Kopenhag'ın kuzey liman bölgelerini şehir merkezine bağlayarak, bu bölgelerin yeniden geliştirilmesi sağlamakta ve potansiyelini ortaya çıkarmaktadır. Metro istasyonu hizmet verdiği kentsel alanların karakterini yansıtan farklı mimari özellikler taşımaktadır (URL-7).

Orientkaj istasyonunun tasarımı için liman bölgelerinin karakterini ve endüstriyel geçmişi yansıttığını ve en önemli girdinin Kopenhag'ın bu büyüyen bölgesine gelen ziyaretçiler için harika bir yolcu deneyimi sağladığını vurgulamışlardır. Bir nakliye konteynerinin ana hatlarına benzeyen yer üstü Orientkaj istasyonu, liman bölgesinin endüstriyel geçmişinin büyük ölçekli hacimlerini ve özelliklerini yansıtmaktadır. Büyük beton ayaklar ile Kopenhag Limanı'na sabitlenmiş olan istasyon, Orientkaj rıhtımının panoramik manzarasına hakim cam, beton ve alüminyum malzemelerden oluşan bir kutu şeklinde tasarlanmıştır. İstasyonun ölçeğine ve keskin hatlarına rağmen, mimarların yolcu odaklı yaklaşımı, aydınlatmadan malzeme seçimlerine kadar içerideki tüm ayrıntılarla vurgulanmaktadır. Bölgenin eski endüstriyel binalarında bulunan sundurma çatıları taklit eden ışıklıklar, gündüzleri doğal ışığın istasyona girmesine izin verirken, entegre aydınlatma armatürleri geceleri hoş bir ışık vermektedir (URL-7).

Heumarkt Metro İstasyonu, Almanya | 2019

Design Team C GMBH tarafından tasarlanan istasyonda doğal ışığın sürdürülebilir bir tasarım ögesi olarak kullanıldığı belirtilmişlerdir. Bu söylemi giriş yapısı etrafındaki camın tamamen şeffaf olmasıyla desteklemişlerdir. Güneş ışığını istasyon tavanında bulunan bir dizi güneş tüpüyle istasyona almışlardır (URL-8).

İstasyonun giriş holü yüksek tavanı ve sokak kotuna açılan merdivenleri sayesinde iç ve dış ortam arasında algılanabilir bir bağlantı görevi gördüğünü söylemişlerdir. Kubbe şeklindeki tavanlar mekan boyunca devam etmekte ve ortasındaki ışıklıklar yardımıyla doğal ışığı istasyon içerisine almaktadırlar. Mekanın şekli doğrusal olup, eğimli demiryolu hattını takip etmektedir (URL-8).

Giriş holündeki yürüyüş güzergahlarının kesiştiği noktada bulut şeklinde bir ticari alan tasarlamışlardır. Mekanı işgal etmemek için mimarlar tarafından bulut formu tercih edilmiş olup salonda yüzer halde bulunmaktadır. Ticari kullanımları artırmak için cephesinde saydam camlar seçmişlerdir (URL-8).

Metro hattı daha sonra üzerinden kuzey-güney doğrultusunda geçecek olan başka bir metro hattı ile bu istasyonda çapraz olarak kesişeceği için tasarım bu duruma uygun olarak yapıldığını belirtmişlerdir. Mekanların bağlantısı kullanıcı için güvenli bir ortam oluşturmaktadır. İstasyonun çeşitli yerlerinde kullanılan berrak cam duvarlar muazzam yapı kütesinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (URL-8).

Yapının daha sonrası için geçiş istasyonu olarak hizmet vermesi planlandığından dolayı yüksek kapasiteli olarak tasarlanmıştır. Kullanıcılara yeterli alan sağlamak bir yandan işlevsel bir gerekliliktir, diğer yandan da büyüyen Köln şehri için toplu taşıma ve kamusal alanın mimari önemini altını çizmektedir (URL-8).

Pioneer Village Metro İstasyonu ve Otobüs Terminali, Kanada | 2019

IBI Group tarafından tasarlanan Pioneer Village İstasyonu, altı istasyonlu Toronto-York Spadina Metro uzantısının bir parçasıdır. York Üniversitesi Kampüsü'nün kuzey batı köşesine bulunan yeni bir kent simgesi niteliğindedir. İstasyonun vizyonu, farklı bir mimari odak noktası oluşturmak, yetersiz hizmet verilen bir konumu geçiş merkezine dönüştürmek ve bölgede gelecekteki gelişmeyi teşvik etmektir (URL-9).

Pioneer Village İstasyonu'nun konumu, metro raylarına hizalanarak belirlenmiştir. İstasyon platformu, Steeles Avenue West'in altından çapraz olarak geçmektedir. Bu sayede bir çift heykelsi yapı istasyon girişi olarak tasarlanmış ve birçok yaya için erişim noktası sağlanmıştır (URL-9).

Toronto Transit Komisyonu (TTC) istasyon tasarımının en önemli mimari özelliğini, yüzey ve yer altı tesislerinde hava koşullarına dayanıklı çelik kullanımı olarak belirlemiştir. Üst yapı bina cepheleri, on iki bölmeli TTC Otobüs Terminali, beş bölmeli York Bölgesi Hızlı Transit Otobüs Terminali ve elektrik trafo merkezinin tümü, cam veya porselen emaye kaplamalı sağlam hava koşullarına dayanıklı çelik panellerle kaplanmıştır (URL-9).

Alt yapı kısmında ise birincil mimari tasarım öğesi, salon ve platformun içinden geçen "X" ve "Y" şeklindeki sütunlardır. Bu sütunlar yardımıyla desteklenen salon geniş açıklıklı bir hacim olarak ortaya çıkmaktadır (URL-9).

Solntsevo Metro İstasyonu, Rusya | 2018

Nefa Architects tarafından tasarlanan istasyonun mimari tasarımı bölgeye özgü olup iki ana fikre dayanmaktadır. Bunlar güneş ışığının mimari olarak kullanımı ve giriş yapısının karakteristik eğimli çatısıdır. Girişteki eğik çatının formunu belirlerken tarihi yapılardan etkilendiklerini ve üzerinde bulunan daire şeklindeki deliklerden ise gün ışığını istasyona dahil etmeyi hedeflediklerini söylemişlerdir (URL-10).

Tasarımlarda güneş motifinden esinlenilmiştir, eğimli çatı motifi ise bölgenin işçi yerleşimlerine dayanan tarihten gelmektedir. Giriş yapısının eğimli çatısında bulunan daire şeklindeki boşluklar yardımıyla güneş ışınları istasyona dahil edilmiştir. Peronda ise aynı etkiyi oluşturmak için gün ışığı yerine, aynı geometrilere dayanarak oluşan yapay aydınlatmalardan yararlanılmıştır (URL-10).

Giriş yapısı beyaz beton paneller kullanılarak inşa edilmiştir. Paneller arasındaki derz hatları tekrar eden dikey oluklarla oluşturulmuştur. Beton paneller birbirlerine çelik elemanlarla monte edilmiştir. Solntsevo metro istasyonunda hizmet alanlarını oluşturan yapılarda dikkat çeken canlı renkler kullanılmıştır (URL-10).

Solntsevo İstasyonun yön bulma ve grafik tasarımları Vonk Agency tarafından yapılmıştır. Mekanların atmosferini güçlendirmek için öncelikli olarak sıcaklık ve sadelik katılması hedeflenmiştir. İstasyonun güneş anlamına gelen adından esinlenerek yön bulmada yuvarlak şekiller ve sıcak renkler kullanılmıştır. Bu sayede iç mekanlar ve yön bulma tasarımları birbirini tamamlamakta ve yön bulmayı kolaylaştırmaktadır (URL-11).

Bilet holünün ve metronun koridorlarında grafik tasarımlar uygulanmışlardır. Mekanların tavan, zemin ve duvarlarında geometrik figürler kullanılmışlardır. Büyük sarı daireler yönü belirlemekle birlikte ışık dolu bir alan olarak tasarlanan istasyonun görüntüsüne farklı bir anlam kazandırmışlardır (URL-11).

Wehrhahn-Line Düsseldorf Metro İstasyonları, Almanya | 2016

Wehrhahn-Line Düsseldorf metro istasyonları yarışma sonucunda elde edilmiştir. Netzwerkarchitekten ve sanatçılar hat boyunca devam eden istasyonlarda ortak çalışmalar yürütmüşlerdir. Her bir istasyon yukarıda da görüldüğü gibi birbirlerinden farklı konseptte sahiptir (URL-12).

Wehrhahn Hattı'nın öne çıkan özelliklerinden biri, altı adet metro istasyonu ve metro tünelinin tasarımıdır. Mimari ve diğer sanat dalları bir araya gelerek mekanları karakterize etmişlerdir. Sanatçılar, tasarımın

başlangıcından itibaren eşit olarak sürece katılmışlardır ve dikkate değer kararlara katkıda bulunmuşlardır. İstasyonlarda reklam alanları yerine sanatsal öğeler tercih edilmiştir (URL-12).

Proje, Netzwerk Architekten Ofisi ve Avrupa çapındaki mimari yarışmayı kazanan sanatçı Heike Klussmann ile birlikte tasarlanmıştır. Yer altı sürekliliğini sağlamak için istasyonlarda genişleyen genel bir metro tüneli konsepti geliştirmişlerdir ve kamusal alanların renkli mekanlarının aksine, ferah bir ızgara yapısı oluşturmuşlardır (URL-12).

İstasyonların her biri kendine özgü tasarımlara sahiptir ve yukarıdaki şehirle bağlantı görevi gören mekanlar yardımıyla kentsel alana bağlanır. Mimarlar istasyon tasarımları için ana kuralları, genişlik, platform kotları ve yolcu salonu kotları arasında direkt görüş hatları, netlik, kolay yönlendirme ve istasyonların derinliklerine mümkün olduğunca fazla doğal ışık sağlaması olarak belirlemişlerdir. Sanatçılar mimarlar ile birlikte, istasyonların erişim alanları için özel tasarımlar geliştirmişlerdir (URL-12).

Pempelforter Strasse istasyonunda Heike Klussmann, girişlerden hareket yönlerine göre istasyon zemini, duvarları ve tavanına beyaz şeritler yerleştirmiştir. Oluşturduğu bant yapısı, mekanın geometrisinden bağımsız olarak istasyon alanlarının çevresini kesmektedir. Yüzeylerin ve mekanların boyutları ile bu tasarımların ortaya çıkardığı üç boyutlu etkiler tasarımı farklı kılmaktadır (URL-12).

Ralf Brög, Heinrich-Heine-Allee İstasyonu için görsel ve akustik mekanlar tasarlamıştır. Bu kapsamda oditoryum, tiyatro ve laboratuvar model alanı oluşturmuştur. Üç model alanının her biri, mümkün olan en geniş kapsamlı akustik müdahaleleri ile yüksek kaliteli bir ses sistemine sahiptir. Besteciler ve ses sanatçıları tarafından kullanılmaları amaçlanmıştır. 3D duvar elemanları, sesin yayılmasını sağlayarak mekanların akustik özelliklerini optimize etmektedir (URL-12).

Graf Adolf Platz İstasyonu'nda Manuel Franke, caddeden platforma kadar yolculara eşlik eden sürükleyici bir ortam yaratmak için yüzlerce parlak yeşil cam panel kullanmıştır (URL-12).

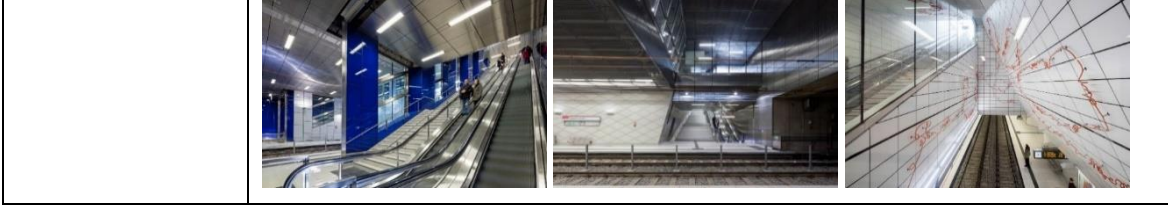
Schadowstraße İstasyonu'nda Ursula Damm, birden fazla unsuru bir arada içeren etkileşimli bir tasarım yaratmıştır. İstasyon merkezinde bulunan LED ekranlara, yüzey kotundaki yoldan geçenlerin gerçek zamanlı hareketleri yansıtılmaktadır ve bu sayede dinamik bir ortam oluşturulmaktadır. Bu konsept, istasyon duvarlarının mavi camlarında tekrarlanmıştır. Düsseldorf'un geometrik olarak yorumlanmış hava görüntüleri de ekranlarda sunulmuştur (URL-12).

Thomas Stricker, Benrather Strasse İstasyonu için bir uzay gemisinin iç tasarımına benzer mekanlar oluşturmuştur. Paslanmaz çelik kaplı multimedya ekranları, büyük panoramik pencerelerle kesilen duvarları kaplamaktadır. Bu ekranlar, evrenin 3D video animasyonlarını göstererek yolculara uzaya bakan bir pencere sunmaktadır (URL-12).

Kirchplatz'daki istasyon için Enne Haehnle şiirsel metinler yazmış ve onlara heykelsi bir görünüş vermiştir. Parlak renkle kaplanan çelik kablolar yardımıyla yapılan yazı satırlarının her biri 3D nitelikleri sayesinde yalnızca belirli perspektiflerden okunabilir. Böylece, yolcuların konumuna ve görüş açısına bağlı olarak soyutlama ve okunabilirlik ortaya çıkmaktadır (URL-12).

İstasyon Adı	Fotoğraflar
Amsterdam Metro İstasyonları (7) (URL-1)	
Kálvin tér Metro İstasyonu (URL-3)	
Dingpu Metro İstasyonu (URL-4)	
Elbrücken Metro İstasyonu (URL-5)	
Jean Jaurès Metro İstasyonu (URL-6)	

<p>Orientkaj Metro İstasyonu (URL-7)</p>			
<p>Heumarkt Metro İstasyonu (URL-8)</p>			
<p>Pioneer Village Metro İstasyonu ve Otobüs Terminali (URL-9)</p>			
<p>Solntsevo Metro İstasyonu (URL-10), (URL-11)</p>			
<p>Wehrhahn-Line Düsseldorf Metro İstasyonları (6) (URL-12)</p>			

Resim 1. 21. yy Dünya Örnekleri Fotoğrafları

Çizelge 1. İstasyon Örneklerinden Elde Edilen Veriler

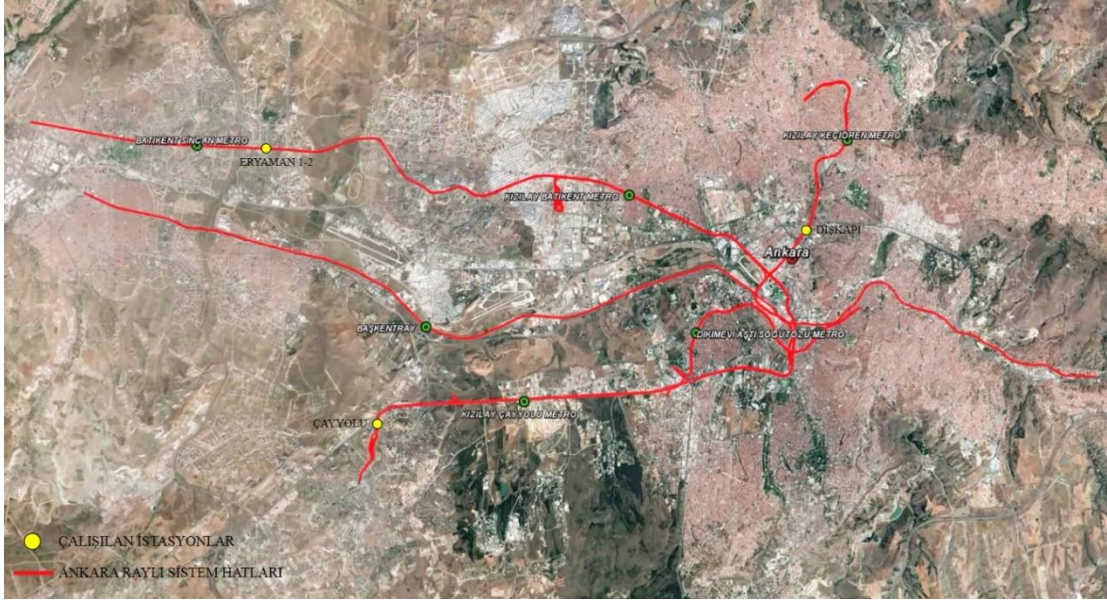
<u>İstasyon Adı</u>	<u>Elde Edilen Veri</u>
Amsterdam Metro İstasyonları (7)	Birbirini tekrar etmeme
Kálvin tér Metro İstasyonu	Strüktürü tasarıma dahil etme
Dingpu Metro İstasyonu	Yenilikçi yaklaşımlar
Elbbrücken Metro İstasyonu	Yeryüzü çıkışlarının ikon olma durumu
Jean Jaurès Metro İstasyonu	Keyif verici
Orientkaj Metro İstasyonu	Bulunduğu çevreden referans alma
Heumarkt Metro İstasyonu	Doğal ışığı tasarıma dahil etme
Pioneer Village Metro İstasyonu ve Otobüs Terminali	Kent simgesi olma
Solntsevo Metro İstasyonu	Hizmet alanında belirgin renk kullanımı
Wehrhahn-Line Düsseldorf Metro İstasyonları (6)	Diğer sanat dallarına yer verme

Toplam 21 örnek incelendiğinde elde edilen veriler yukarıdaki tabloya dökülmüştür. Bu veriler kontrol listesine kriter olarak eklenmiş olup, Ankara örnekleri bağlamında değerlendirilmiştir.

ALAN ÇALIŞMASI

Bu çalışma ile metro istasyonlarının birer mimari mekan olarak da özgünlük değerlerinin artırılmasında hangi kriterlerin göz önünde bulundurulması gerektiğini saptayarak, gelecek istasyon yapılarının tasarım sürecine ve mevcut istasyonların yenilenme çalışmalarına yeni kriterlerin eklenmesini sağlamak amaçlanmıştır.

Ankara'da 21. yy sonrasında yapılan üç ayrı hattın toplam üç örnek incelenmiştir. Üç ayrı hat sırasıyla; 12 Şubat 2014 tarihinde Batıkent - OSB-Törekent hattı, 13 Mart 2014 tarihinde Kızılay - Koru hattı, 5 Ocak 2017 tarihinde ise AKM- Şehitler hattı hizmete açılmıştır. Bu örneklerin seçiminde farklı yıllarda yapılmış olan hatların incelenmesinin, aynı hatta yapılacak olan incelemeye göre literatüre daha fazla katkı sunacağı öngörülmüştür. Farklı yıllarda yapılmış olmalarının tasarım sürecinde fark yaratıp yaratmadığına bakılmıştır.

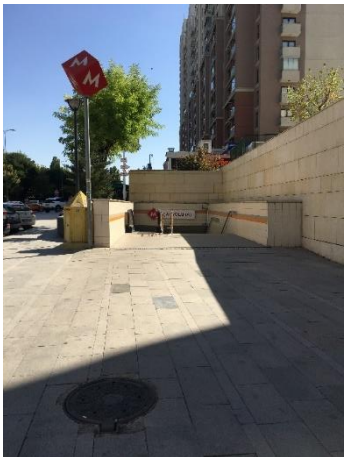

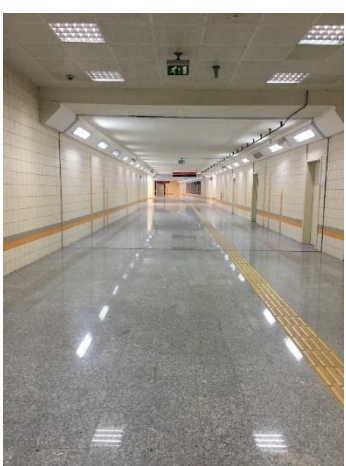

Resim 2. Çalışılan Metro İstasyonlarının Konumu

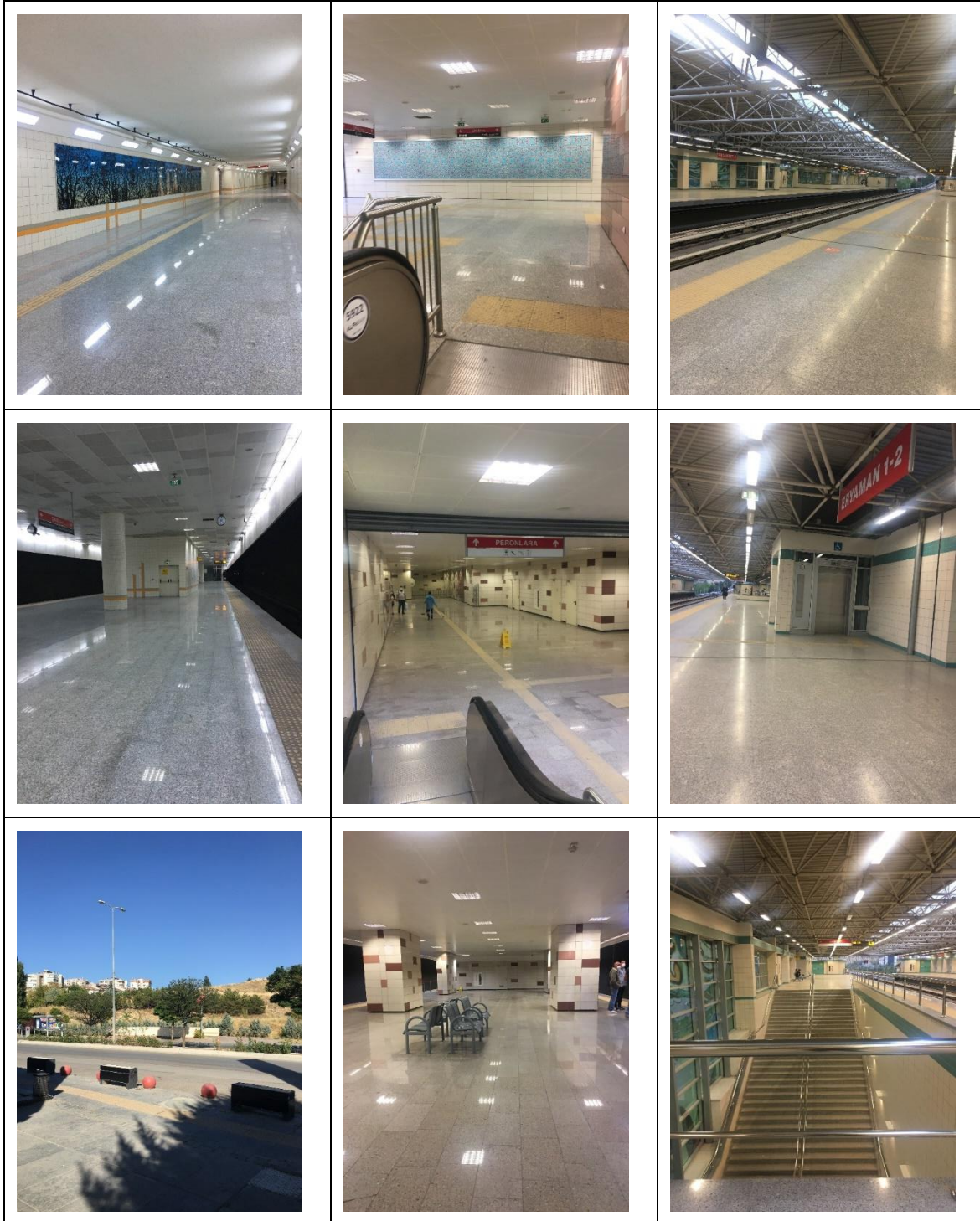
Kullanıcılar metro istasyonları ile ilk etkileşimlerini istasyon girişleri ile kurmaktadır. Bu sebeple alan çalışması için; Çayyolu, Dışkapı ve Eryaman 1-2 istasyonları seçilmiştir. Çayyolu istasyonunun direkt avm ile bağlantısının olması, Dışkapı istasyonunun yüzeye doğrudan açılması ve Eryaman 1-2 istasyonunun zemin ile belirgin bir ilişkisinin olması önemli etkenlerdir.

Çalışılan istasyonların mimari çizimleri çözümlenirken, yolculu ve personel + teknik alanlar tanımlanmıştır. Yolculu alanlar dışında kullanıcı istasyonunun diğer bölümleriyle temas etmeden ulaşımını tamamlamaktadır (Resim 3).

	Çayyolu	Dışkapı	Eryaman 1-2
Uydu görüntüsü			
Bilet holü			
Peron			
Kesit			

Resim 3. Çalışılan İstasyonların Şematik Gösterimi

Çayyolu	Dışkapı	Eryaman 1-2
		
		
		

Resim 4. Çalışılan İstasyonların Fotoğrafları

Kontrol listesi kriterleri değerlendirilirken yerinde fotoğrafçılık ve mimari çizimlerin çözümü teknikleri kullanılmıştır. Bu çözümler sayesinde aşağıdaki verilere ulaşılmıştır.

Çizelge 2. Metro İstasyonları İnceleme Yaklaşımı Kontrol Listesi

Kriterler	Çayyolu			Dışkapı			Eryaman 1-2		
	Evet	Yetersiz	Hayır	Evet	Yetersiz	Hayır	Evet	Yetersiz	Hayır
Birbirini tekrar etmeme			x			x			x
Strüktürü tasarıma dahil etme			x			x		x	
Yenilikçi yaklaşımlar			x			x			x
Yeryüzü çıkışlarının ikon olma durumu			x			x		x	
Keyif verici		x			x			x	
Bulunduğu çevreden referans alma			x			x			x
Doğal ışığı tasarıma dahil etme			x			x	x		
Kent simgesi olma			x			x			x
Hizmet alanlarında belirgin renk			x			x			x
Diğer sanat dallarına yer verme		x			x			x	

Bu kriterler bağlamında örneklem grubunda yer alan üç istasyon yapısının değerlendirmesi yapılmıştır.

Çizelge 3. Metro İstasyonları İnceleme Yaklaşımı Verileri

	Çayyolu			Dışkapı			Eryaman 1-2		
	Evet	Yetersiz	Hayır	Evet	Yetersiz	Hayır	Evet	Yetersiz	Hayır
Toplam	-	2	8	-	2	8	1	4	5

Çayyolu ve Dışkapı metro istasyonlarının çıkışlarının farklı noktalara bağlantıları olmasına rağmen, yapısal tiplerinin yer altı olması sebebiyle benzer veriler elde edilmiştir. Eryaman 1-2 metro istasyonunun yapısal tipinin viyadük olması sebebiyle diğer istasyonlardan farklılaştığı gözlemlenmiştir.

Bu değerlendirme sonucunda, mimari tasarımın etkin kullanılmadığı tespit edilmiştir. Farklı yıllarda yapılmış olmalarının tasarıma katkı sağlamadığı verisine ulaşılmıştır. Aynı üslubun tüm istasyonlara yansıtıldığı bulgusu elde edilmiştir. Viyadük istasyonların gün ışığından faydalanabilmesi ve diğerlerine göre daha kolay algılanabilmesine rağmen dünya örneklerine tasarım bağlamında yaklaşmadığı gözlemlenmiştir.

SONUÇ

Ankara'da inşa edilen metro istasyonlarının genelde birbirini tekrar eden tasarımlar olduğu görülmüştür. Bu durum, istasyon tasarımlarına verilen önemin düşük olduğunu göstermiştir. Strüktürün tasarıma dahil edilmediği görülmüştür. İstasyonlar yapısal olarak değişse de, bu durum değişmemektedir. Eryaman 1-2 istasyonunun da çeliklerle inşa edilen çatı örtüsü dünyadaki örneklerle karşılaştırıldığında yeterli görülmemiştir.

Yenilikçi yaklaşımlara rastlanmamıştır. Ankara da ilk yapılan Kızılay istasyonuna benzer şekilde yapıların inşa edildiği görülmüştür. Yeryüzü çıkışlarının ikon olma durumu tespit edilmemiştir. Bu kriter hayat bulmuş olsaydı, istasyonun hem kentle hem de kentliyle iletişim bağının artacağı düşünülmüştür. Çayyolu ve Dışkapı yer altı istasyonları olmalarına rağmen çıkışlarının benzer olduğu tespit edilmiştir.

Keyif verici ortamlarda bulunmak insanları psikolojik açıdan olumlu etkilemektedir. Bu kriter sağlanmış olsaydı kullanıcı sayısına olumlu etki sağlayarak metroların asıl amacı olan toplu taşıma işlevine katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bulunduğu çevreden referans almadan standart tipte istasyonların inşa edildiği tespit edilmiştir.

Doğal ışığı tasarıma dahil etme her durumda mümkün olmasa da yurt dışındaki örnekler incelendiğinde yol üzerindeki refüjlerden ışığın istasyona dahil edildiği görülmüştür. Doğal ışık kullanıldığında, insanları psikolojik açıdan rahatlatan ve sürdürülebilir bir tasarım elde edilebilmektedir. Kent simgesi olabilecek şekilde tasarlanmadıkları tespit edilmiştir. Kent simgesi olabilen yapılar kullanıcıyı çekmekte ve kültürel aktivitelere elverişli hale gelebilmektedirler.

Hizmet alanlarında belirgin renk kullanım kriterine rastlanmamıştır. Bu durum, istasyon işleyişini ve farklı tasarımları destekler nitelikte olduğundan gelecekteki istasyon tasarımlarına ve yenileme yapılacak olanlara önerilmektedir. Diğer sanat dallarına yer verme kriterine tüm istasyonlarda rastlanılmış ancak dünya örnekleriyle karşılaştırıldığında yeterli bulunamamıştır. Diğer sanat dallarına yer verme oranının artırılması önerilmektedir.

Yapılan değerlendirmeye göre; metro istasyon yapılarının mimari özgünlük değerlerinin dünya örnekleriyle kıyaslandığında özgünlük değerlerinin düşük olduğu, buldukları yer ile olan bağlamsal ilişkilerinin görece zayıf olduğu, bunlara bağlı olarak da kullanıcı ile kurulması öngörülen etkileşimin de görece zayıf olduğu iddia edilebilir.

KAYNAKÇA

İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (1988). İstanbul Metrosu. İstanbul.

Jr, A. N., & Ferreira, A. A. (1998). Tunnels and Metropolises.

Lynn, G. (2017). Mimari Eğrisellik: Kıvrılmış, Esnek, Bükülgen. Yeni Bir Gündem İnşa Etmek. içinde İstanbul: Küre Yayınları.

Öymen Gür, Ş. (2014). Mimari Güncellemeler. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

URL-1. (2019, 09 22). https://www.dezeen.com/2018/07/26/amsterdam-metro-line-seven-stations-benthem-crouwel-architecture/?li_source=LI&li_medium=bottom_block_1

URL-2. (2019, 09 22). <https://www.iamsterdam.com/en/blog/culture/see-below-the-surface-in-a-new-amsterdam-metro-station>

URL-3. (2020, 01 04). https://www.archdaily.com/559104/budapest-underground-line-m4-kalvin-ter-station-palatium-studio?ad_source=search&ad_medium=search_result_all

URL-4. (2020, 01 06). https://www.archdaily.com/787043/dingpu-metro-station-jj-pan-and-partners?ad_source=search&ad_medium=search_result_all

URL-5. (2020, 02 16). https://www.archdaily.com/907517/elbrucken-underground-station-gmp?ad_source=search&ad_medium=search_result_all

URL-6. (2020, 02 16). <https://architizer.com/projects/jean-jaures-subway-station-1/>

URL-7. (2020, 08 24). <https://www.archdaily.com/941807/orientkaj-and-nordhavn-metro-stations-cobe-plus-arup>

URL-8. (2020, 03 19). http://designteam-c.com/index.php?id=3&kategorie_id=4&projekt_id=11

URL-9. (2020, 04 10). <https://architizer.com/projects/pioneer-village-subway-station-and-bus-terminal/>

URL-10. (2020, 05 05). https://www.archdaily.com/903546/solntsevo-metro-station-nefa-architects?ad_source=search&ad_medium=search_result_all

URL-11. (2020, 11 07). <https://www.behance.net/gallery/39731373/Solntsevo-Metro-Station-Wayfinding>

URL-12. (2020, 04 18). https://www.archdaily.com/799091/wehrhahn-line-dusseldorf-netzwerkarchitekten?ad_medium=widget&ad_name=recommendation

***N*-ALKYL-5,6-DIMETHYLBENZIMIDAZOLE-RUTHENIUM (II) COMPLEX CATALYZED *N*-ALKYLATING REACTION UNDER SOLVENT-FREE MEDIUM**

Dr. Emine Özge Karaca

İnönü University, Catalysis Research and Application Center, Malatya/TURKEY

ABSTRACT

In this study, ruthenium (II) complexes bearing *N*-coordinated 5,6-dimethylbenzimidazole complex was synthesized and characterized by ¹H and ¹³C NMR analysis. This complex has been tested for the *N*-alkylation of aromatic amines with arylmethyl alcohols under neat conditions in the presence of KOBu^t at 120 °C. Compound (2) is stable and have high selective activity for *N*-alkylation reactions of primary amines to afford secondary amines. It has been found that this complex is effective catalysts for the alkylation of aromatic amines with various alcohols without using solvent.

Keywords: amine, *N*-alkylation, *N*-coordinated 5,6-dimethyl benzimidazole, ruthenium

1. Introduction

The synthesis methods of amine compounds have been the subject of extensive research since amine compounds have an important biological, medical, agricultural, dye and polymer chemistry in organic chemistry. Amines are synthesized by conventional methods such as hydroamination of alkyne alkanes, amination of aryl halides, reductive amination with carbonyl complexes and *N*-alkylation with alkyl halides. These methods have disadvantages such as the use of environmentally harmful halide derivatives, the use of expensive amines as starting material, the formation of waste salts in excess, and the low selectivity.

The hydrogen auto-transfer method used in the synthesis of amines has been carried out atmospheric pressures and without special mechanisms, since it does not require additional hydrogen. This method, known as auto transfer or self-hydrogen supply systems, requires milder conditions than conventional methods. When it comes to selectivity, cost, efficiency and environmental considerations, it has many advantages over conventional methods. In the alkylation of amines by the hydrogen auto-transfer method, only water comes out as a by-product. Waste materials have low molecular weight, making the method unrivaled in terms of the atom effect. All these features make this method suitable for environmentally friendly and green chemistry. It is important from both industrial and academic point of view to improve selectivity and productivity by developing new and effective catalysts. Transition metal-catalyzed *N*-alkylation was first performed by Grigg and Watanabe. Later, many complexes of Ru, Ir, Fe, Co, Mn, Cu, Pd containing different ligands were used in this catalytic system. In the alkylation of amines by the hydrogen auto-transfer method, Ru and Ir complexes are mostly used.

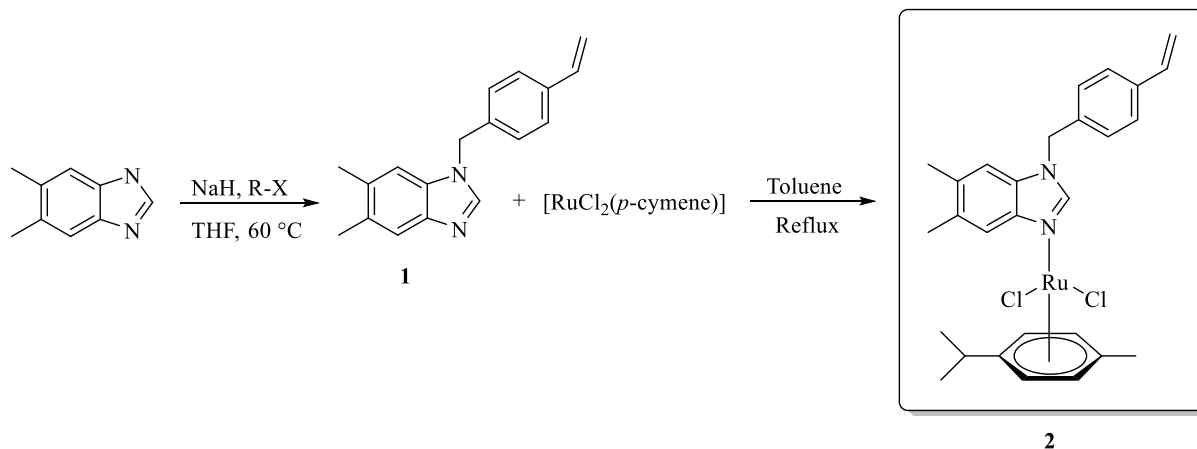
Based on the above facts, we synthesized new *N*-coordinated ruthenium complex, characterized by spectroscopic methods and investigated catalytic activity of in the alkylation of amines with alcohols under solvent-free medium.

2. Results and discussions

2.1. Preparation of ruthenium complex 2

5,6-Dimethylbenzimidazole (10 mmol) was added to a solution of NaH (10 mmol) in dry THF (30 mL), the mixture was stirred for 1 h at room temperature and 4-vinylbenzyl chloride (10.1 mmol) was added dropwise and heated for 24 h at 60 °C. Then, the THF was removed under the vacuum. Dichloromethane (50 mL) was added upon to solid. The mixture was filtered and the obtained clear solution was concentrated under vacuum. Then the solution was distilled and 1-(4-vinylbenzyl)5,6-dimethylbenzimidazole (**1**) was obtained. A solution of 1-(4-vinylbenzyl)5,6-dimethylbenzimidazole (1.0 mmol) and [RuCl₂(*p*-cymene)]₂ (0.5mmol) in 10 mL

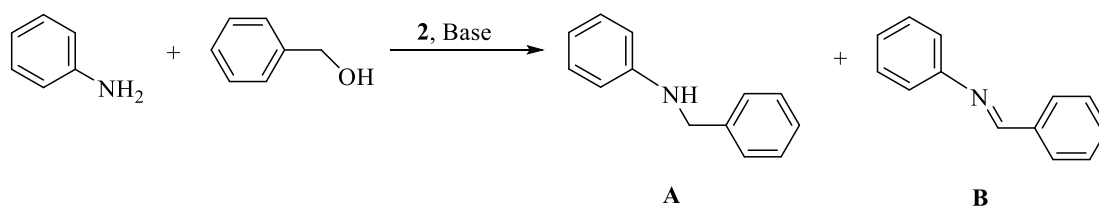
toluene was heated under reflux for 4 h. Upon cooling to room temperature, the orange solid of **2** were obtained. The solid (**2**) was filtered and washed with diethyl ether (3x10 mL) and dried under vacuum. The crude product was crystallized in CH₂Cl₂/Et₂O. Experimental results are in agreement with literature.

Scheme 1. Synthesis of ruthenium complex

2.2. The *N*-alkylation of amines with alcohols

In order to determine the optimum conditions of the catalytic system, we performed the **2** catalyzed *N*-alkylation of aniline with benzyl alcohol as a model reaction (Scheme 2). Control experiments were conducted with a ruthenium catalyst to see the role of the base in the catalytic system. The expected yield from the reaction in the absence of the base could not be obtained. After that, to find the best of the base, various bases have been tried such as KOH, K₂CO₃, Cs₂CO₃ and KOBu^t. In some other cases it is seen that when imine is formed next to the amine, this indicates that hydrogen transfer has not occurred. Furthermore, increasing the reaction temperature from 100 °C to 120 °C and increasing the amount of catalyst allowed the reaction to be completed with 91% amine formation. When the reaction was carried out at 120 °C with KOBu^t, the amount of catalyst and the solvent were tested. The results showed us that the optimum conditions were met with 0.025 mmol of catalyst in a solvent-free environment. After the optimum conditions were determined, they were used in the same reaction for other complexes.

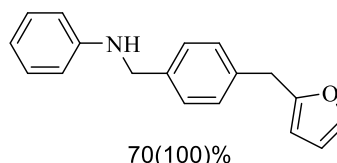
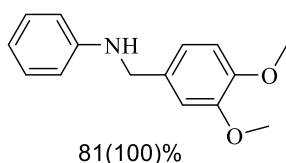
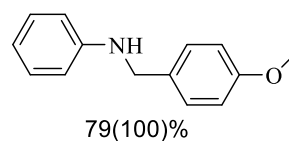
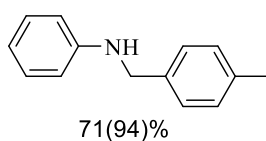
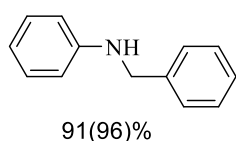
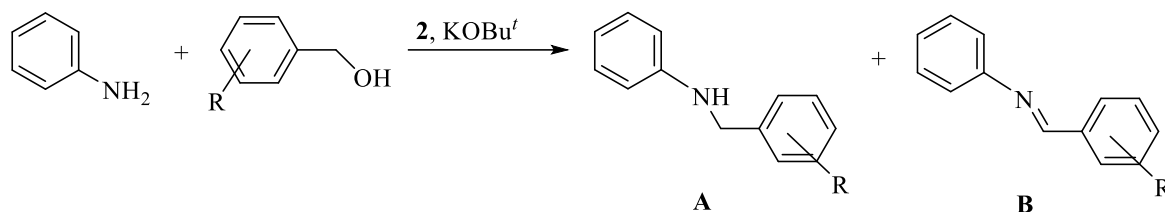
Scheme 2. Optimization studies of *N*-alkylation reaction of aniline with benzyl alcohol catalyzed by complex **2**.

In a standard experiment, KOBu^t (0.01 mmol), aromatic amine (1 mmol), alcohol derivative (1.5 mmol), and Ru-azole complex **2** (0.025 mmol) were added to the Schlenk tube under an inert atmosphere. The sealed Schlenk tube was stirred at 120 °C for 24 h. The reaction mixture was cooled to room temperature at the end of the reaction, CH₂Cl₂ (2 mL) was added, and filtered through a short SiO₂ pad. The filtrate was analyzed by GC. The yields were based on the corresponding aniline. The reactions were performed at a molar ratio of 1:0.025:1 aniline / catalyst / base (S / C / base). It is worth noting that when the excess of benzyl alcohol (5 mmol) is used, the only secondary amine is formed in the catalytic reaction.

The *N*-alkylation of aniline with alcohols (benzyl alcohol, 4-methybenzyl alcohol, 4-methoxybenzyl alcohol, furfuryl alcohol, and 3,4-dimethoxybenzyl alcohol) was investigated using **2** catalysts to obtain the secondary

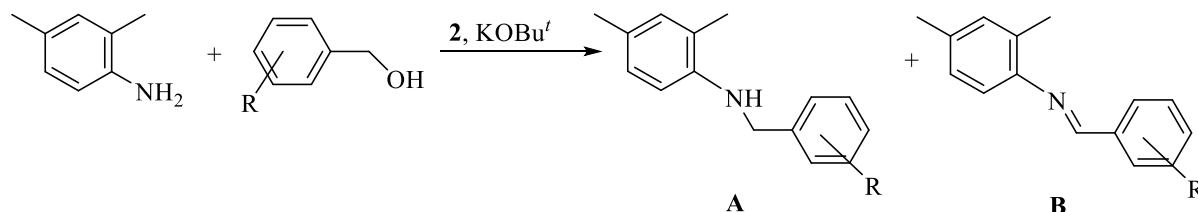
amines under mild reaction conditions. When the reaction results using aniline as a substrate were examined, it was observed that although the conversions were close to high, selectivity was quite high.

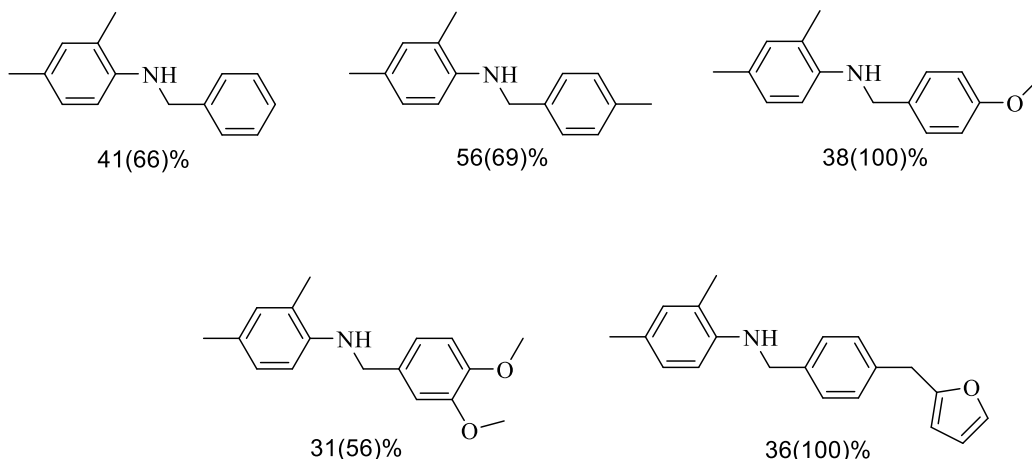
N-alkylation of 2,4-dimethylaniline with arylmethyl alcohols

The *N*-alkylation of 2,4-dimethyl aniline with alcohols (benzyl alcohol, 4-methylbenzyl alcohol, 4-methoxybenzyl alcohol, furfuryl alcohol, and 3,4-dimethoxybenzyl alcohol) was investigated using **2** catalysts to obtain the secondary amines under mild reaction conditions. When the results were examined, it was observed that the transformations in the reactions using 2,4-dimethyl aniline were very low.

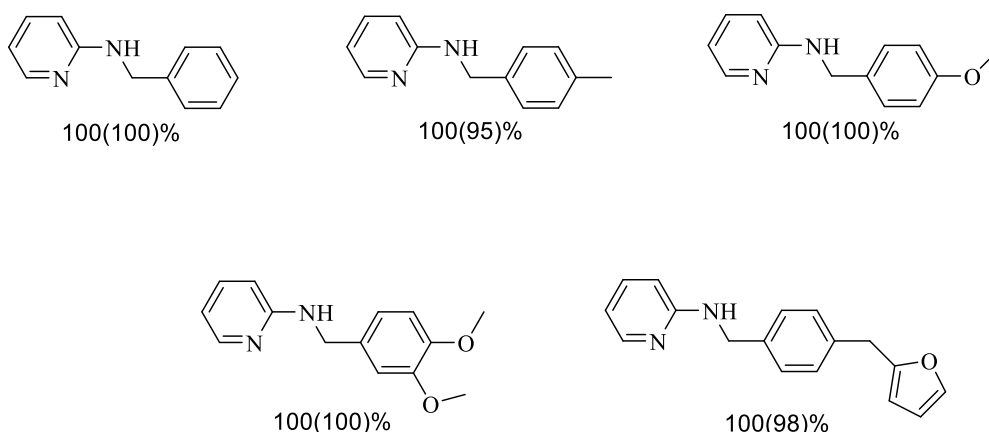
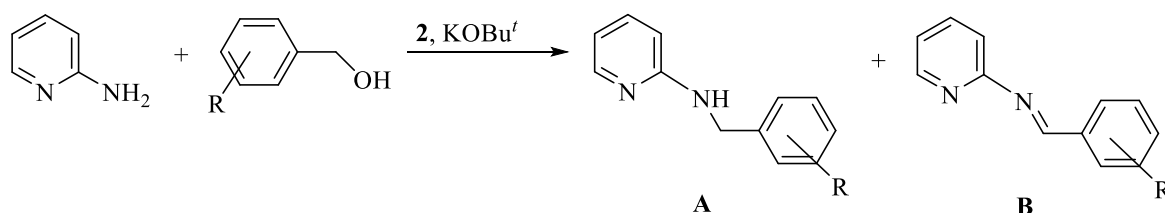
N-alkylation of 2,4-dimethylaniline with arylmethyl alcohols

The *N*-alkylation of 2-aminopyridine with the same alcohols (benzyl alcohol, 4-methylbenzyl alcohol, 4-methoxybenzyl alcohol, furfuryl alcohol and 3,4-dimethoxybenzyl alcohol) was also investigated by using **2** catalysts to obtain *N*-alkylated amines under the same conditions. 2-(*N*-Alkylamino)pyridines were obtained in good to excellent selectivity in the presence of 2,5 mol% catalysts. Also, under these catalytic conditions, the heteroaromatic moiety in 2-aminopyridine has also been well tolerated.

N-alkylation of 2-pyridyl amine with arylmethyl alcohols.

3. Conclusion

In summary, new ruthenium(II) complex was prepared reaction from *N*-substituted 5,6-dimethylbenzimidazolium ligand with $[\text{RuCl}_2(p\text{-cymene})]_2$ under mild conditions. The new complex was investigated catalytic activities on alkylation reaction of amines with alcohol derivatives. It was found that alkylation reactions in the solvent-free medium are more efficient and selective compared such as toluene.

Besides, electron-donating and electron-withdrawing groups were well tolerated gave high conversions.a notable enhancement in the catalytic reactions.

DNA INTERACTIONS and BIOLOGICAL ACTIVITIES OF Cu(II) MIXED LIGAND COMPLEX

Cu(II) KARIŞIK LİGANT KOMPLEKSİNİN DNA ETKİLEŞİMLERİ ve BİYOLOJİK AKTİVİTELERİ

Assist. Prof. Dr. Duygu İNCİ

Kocaeli University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Chemistry, ORCID NO: 0000-0002-0483-9642

ABSTRACT

Recently there has been increased interest in transition metal complexes as potential anticancer. Some metal complexes have been shown to interfere with DNA replication, DNA transcription and apoptosis, meaning they could be used to induce cell death. It is well known now that the biological activity of some metal complexes is due to their ability to bind to DNA. The great diversity in structures and size of transition metal complexes makes them attractive as selective DNA binding reagents. Thus, the DNA binding properties of a number of metal complexes have been investigated.

For the first time in this study, the interactions of the $[Cu(py-phen)(phe)(H_2O)]NO_3 \cdot H_2O$ complex, which was previously synthesized and published by our group, with calf thymus DNA (CT-DNA) were investigated using electronic absorption and fluorescence spectroscopy techniques. The electronic absorption and fluorescence studies showed that the complex could interact with CT-DNA base pairs with a moderate intercalation binding mode. Again, for the first time in this study, the radical scavenging activity of the complex was investigated by H_2O_2 and DPPH methods.

Keywords: Cu(II), mixed ligand complex, DNA interaction, radical scavenging activity

ÖZET

Son zamanlarda, potansiyel antikanser olarak geçiş metali komplekslerine ilgi artmıştır. Bazı metal komplekslerinin DNA replikasyonuna, DNA transkripsiyonuna ve apoptoza müdahale ettiği, yani hücre ölümünü indüklemek için kullanılabilecekleri gösterilmiştir. Bazı metal komplekslerinin biyolojik aktivitesinin DNA'ya bağlanma yeteneklerinden kaynaklandığı artık iyi bilinmektedir. Geçiş metali komplekslerinin yapıları ve boyutlarındaki büyük çeşitlilik, onları seçici DNA bağlayıcı reaktifler olarak çekici kılar. Böylece, bir dizi metal kompleksinin DNA bağlanma özellikleri araştırılmıştır.

İlk kez bu çalışmada, grubumuz tarafından daha önce sentezlenmiş ve yayınlanmış olan $[Cu(py-phen)(phe)(H_2O)]NO_3 \cdot H_2O$ kompleksinin, buzağı timüsü DNA'sı (CT-DNA) ile etkileşimleri elektronik absorpsiyon ve floresans spektroskopisi teknikleri kullanılarak araştırıldı. Elektronik absorpsiyon ve floresans çalışmaları, kompleksin CT-DNA baz çiftleri ile ılımlı interkalasyon bağlanma modu ile etkileşime girebileceğini gösterdi. Yine ilk kez bu çalışmada, kompleksin radikal giderme aktivitesi H_2O_2 ve DPPH metotları ile araştırıldı.

Anahtar Kelimeler: Cu(II), karışık ligant kompleksi, DNA etkileşimi, radikal giderme aktivitesi

1. INTRODUCTION

DNA is the genetic code in the cell, and it is therefore a suitable target for therapeutic agents. Metal complexes, because of their nature, structures and chemical activity, possess a natural ability to bind to DNA. This can occur either by covalent or non-covalent binding. In covalent binding, the ligand of the complex is replaced by a nitrogenous base of DNA such as guanine N7. However, non-covalent DNA interactions include intercalative, electrostatic and groove binding of metal complexes along the outside of the DNA helix, along the major or minor groove [1-3]. Coordination complexes are ideal for designing DNA interactive molecules. Due to its biological relevance, a number of copper(II) complexes have been synthesized and explored for their biological activities [4-6]. Recently, our group have reported that ternary copper(II) complexes of

pyrazino[2,3-f][1,10]phenanthroline and amino acids (glycine, tyrosine, tryptophan, glutamine) which demonstrates anticancer activity that is more effective than that of cisplatin [7-8]. [Cu(py-phen)(phe)(H₂O)]NO₃·H₂O was synthesized and investigated crystal structure as described in our previously studies [9]. In addition, for the first time in this study, binding studies of the complex to CT-DNA and radical scavenging activities were performed.

2. EXPERIMENTAL

2.1. Materials and measurements

All chemicals were of reagent grade, purchased from different sources, and were used without further purification. NaCl, tris-(hydroxymethyl)aminomethane-HCl, CT-DNA, ethidium bromide, Hoescht 33258 (2-(4-hydroxy-phenyl)-5-[5-(4-methylpiperazine-1-yl)benzimidazo-2-yl]-benzimidazole), hydrogen peroxide, 6-hydroxy-2,5,7,8-tetramethylchromane-2-carboxylic acid (Trolox), 1,1-diphenyl-picrylhydrazyl (DPPH), butylated hydroxytoluene (BHT) and ascorbic acid were provided from Sigma-Aldrich. The spectrophotometric studies were performed using a GBC Cintra 303 UV-Visible spectrophotometer connected with a Peltier thermocell. Emission intensity measurements were carried out using a Jasco FP-750 spectrofluorometer.

2.2. DNA interaction studies

The stock solution of CT-DNA was prepared by dissolving DNA in Tris-HCl buffer (5mM Tris-HCl/50mM NaCl buffer at pH 7.2). Concentrated stock solution of the complex was dissolved with water to required concentrations. Electronic absorption spectral titration experiments were performed by keeping the concentration of the complex constant (20 μM) while varying CT-DNA concentration (0-450 μM). From the absorption data, a plot was drawn of [DNA] / (ε_a-ε_f) values versus DNA concentrations for the titration of DNA to the complex using the following equation [10]:

$$[\text{DNA}] / (\varepsilon_a - \varepsilon_f) = [\text{DNA}] / (\varepsilon_b - \varepsilon_f) + 1 / K_b (\varepsilon_b - \varepsilon_f) \quad (1)$$

[DNA] is the concentration of DNA in terms of base-pairs; ε_a is the apparent extinction bound form. Each of data, when fitted to the above equation, gave a straight line with a slope of 1 / (ε_b-ε_f) and a y-intercept of 1 / K_b(ε_b-ε_f). K_b was calculated from the ratio of the slope to the intercept. The fluorescence spectral method using EB as a reference was used to determine the relative DNA binding properties of the complex to CT-DNA. For fluorescence experiments, CT-DNA (5 μM) was pretreated with EB (5 μM). The emission spectra of the complex (0-300 μM) were recorded in the 450-700 nm. The apparent binding constant (K_{app}) is the concentration of the complex in the medium that reduces the fluorescence intensity of EB by 50 % and it could be calculated using the following equation [11].

$$K_{EB} \cdot [\text{EB}] = K_{app} \cdot [\text{Complex}] \quad (2)$$

[Complex] is the concentration of the complex at 50% reduction of fluorescence intensity. The quenching plots followed the Stern-Volmer relationship of the form:

$$I_0 / I = 1 + K_{SV} \cdot [\text{Complex}] \quad (3)$$

I_0 and I are the fluorescence intensities of the excited CT-DNA+EB in the absence and presence of the complex [12]. K_{SV} is the Stern-Volmer quenching constant and [Complex] is the concentration of the complex. Hoechst 33258 displacement assay was also performed under similar conditions to EB assay. CT-DNA (5 μ M) was pretreated with Hoechst 33258 (5 μ M). The emission spectra of the complex (0-350 μ M) were recorded in the 300-650 nm range. K_{SV} value of the complex was calculated Equations (3).

2.3. Radical scavenging studies

The radical scavenging activities of the complex were evaluated in vitro using DPPH and H_2O_2 assay according to the method described in previous literature [13-14]. Trolox, Asc and BHT were used as reference compounds. The percentage of radical scavenging by reference compounds and the complex were computed using the following equation:

$$\% \text{ Radical activity} = [(A_0 - A_c) / A_0] * 100 \quad (4)$$

A_0 and A_c are the absorbance in the absence and presence of the complex, respectively. The 50 % radical scavenging activity (IC_{50}) was computed using the percentage of activity.

3. RESULTS AND DISCUSSION

3.1. DNA binding activities

The results of the electronic absorption spectra of the complex in the absence and presence of CT-DNA are displayed in Figure 1. Upon increasing of ratio of the concentration of CT-DNA to the complex, the absorption bands of the complex demonstrated hypochromism. The K_b value of the complex was calculated used Equation (1) and given in Table 1. For the complex, the hypochromism reaches as high as 42.66% with a slight red shift. Hypochromic effect is attributed to the intercalative binding mode and also combined with a red shift is considered as an indication of intercalation of small molecules into DNA because of the stacking of the chromophore pairs [15]. The electronic absorption titration studies reveal that the complex could a moderate intercalative binding mode with CT-DNA base pairs.

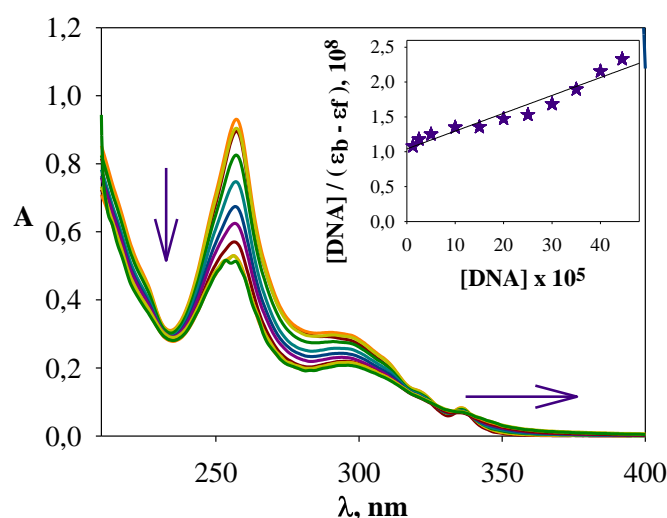
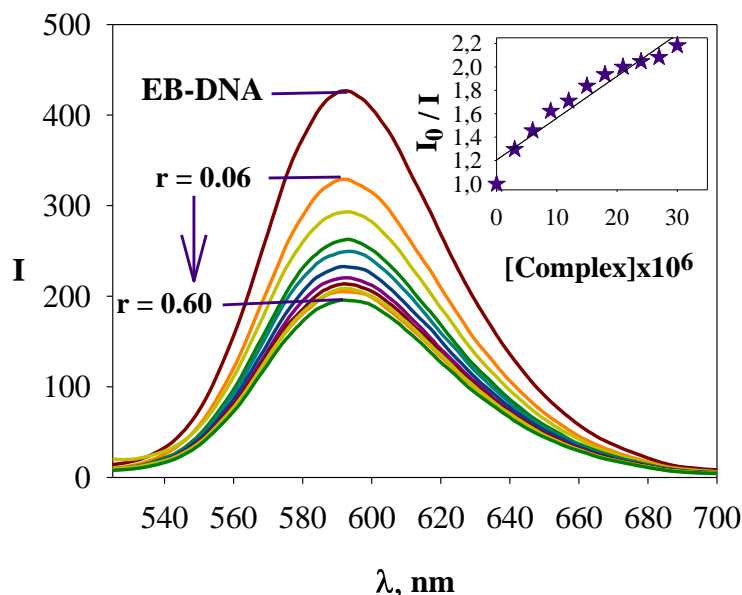

Figure 1. Electronic absorption spectra of the complex upon addition of CT-DNA, Inset: Plot of $[DNA]/(\epsilon_b - \epsilon_f)$ versus $[DNA]$ for the titration of DNA to complex

EB displacement experiments of the complex have been performed. The fluorescent emission titration of the complex is shown in Figure 2. The K_{SV} and K_{app} values of the complex are calculated with Equations (2) and (3), respectively and shown in Table 1. The Hoechst 33258 displacement assay was also performed. Hoechst 33258 is used to investigate competitive displacement by groove binders [16]. The K_{SV} values of the complex in EB were found to be much higher than that of Hoechst 33258. We suggest that the complex could interact with CT-DNA via an intercalation rather than a groove binding mode.

a)

b)

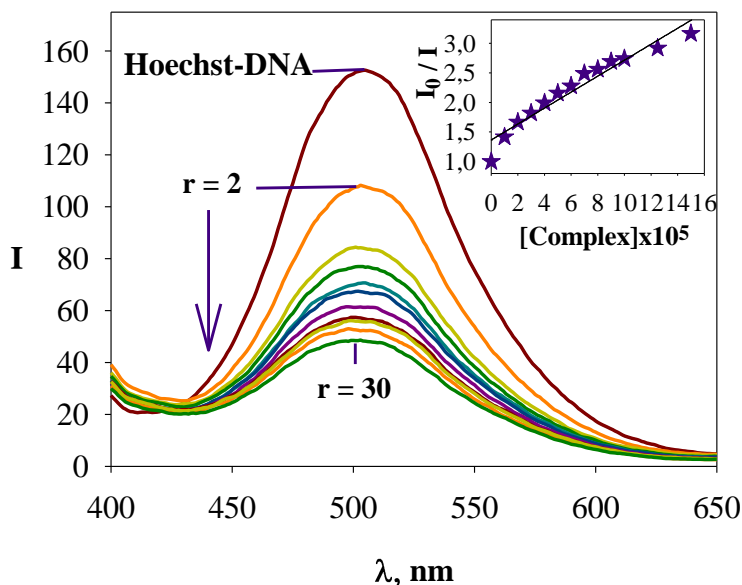

Figure 2. a) Effect of addition of the complex on the emission intensity of the CT-DNA bound EB at different concentrations b) Effect of addition of the complex on the emission intensity of the CT-DNA bound Hoechst 33258 at different concentrations

Table 1 The binding parameters for the interaction of the complex with CT-DNA

Compound	Electronic absorption spectroscopy			
	K_b	$\log K_b$	λ_{max}	% Hypo*
Complex	$2.69 \times 10^3 \pm 0.04$	3.56 ± 0.03	257.07	42.66
	Ethidium bromide (EB)			
	K_{sv}	$\log K_{sv}$	K_{app}	$\log K_{app}$
	$5.82 \times 10^4 \pm 0.02$	4.75 ± 0.03	$2.38 \times 10^6 \pm 0.02$	6.38 ± 0.01

*Hypo: Hypochromism (%Hypo = $A - A_0 / A_0$).

3.2. Radical scavenging activity

In this study, radical scavenging activity of the complex was investigated by DPPH and H₂O₂ assay. The IC₅₀ values of the complex, BHT, Trolox and Asc are tabulated (Table 2). The radical scavenging effect of the complex and standards on DPPH radical decreased in the order of trolox > the complex > BHT > ascorbic acid and H₂O₂ radical decreased in the order of ascorbic acid > BHT > trolox > the complex (Figure 3). Comparing both methods with each other, it was observed that the complex had better H₂O₂ scavenging activity. Consequently, the complex could be potential candidate as an antioxidant agent according to DPPH and H₂O₂ method.

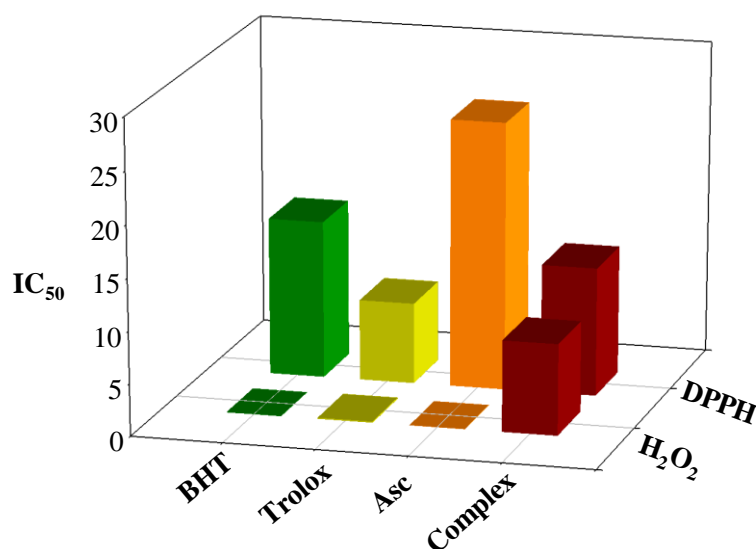

Figure 3 Radical scavenging activities of the complex and comparative antioxidant agents by DPPH and H₂O₂ assay method

Table 2 The antioxidant and radical scavenging activities of the complex

Compounds	IC ₅₀ (μM)		Ref
	DPPH	H ₂ O ₂	
Complex	12.29 ± 0.04	8.74 ± 0.03	*
Ascorbic acid	25.6	0.02	[8]
Trolox	7.73	0.12	[8]
BHT	15.04	0.03	[8]

*This work.

4. CONCLUSIONS

The interaction of the complex with CT-DNA by spectroscopic methods including electronic and fluorescence spectroscopy were investigated. The CT-DNA binding propensity was determined quantitatively by K_b , K_{sv} and K_{app} values and revealed that the complex demonstrated a moderate intercalation. The complex showed radical scavenging activity when compared to standard antioxidants such as ascorbic acid, trolox and BHT. The planar py-phen ligand with aromatic structure could be used as a strategy to increase DNA interactions and radical scavenging activities of the new ligands and complexes.

ACKNOWLEDGEMENTS

In this study, I would like to thank Prof. Dr. Rahmiye AYDIN for enabling me to use Inorganic Chemistry Laboratory facilities.

REFERENCES

- [1] L.R. Kelland, *Eur. J. Cancer* 41 (2005) 971-979.
- [2] Y-M. Song, X-L. Lu, M-L. Yang, X-R. Zheng, *Transit. Metal Chem.* 30 (2005) 499-502.
- [3] Q.-L. Zhang, J.-G. Liu, H. Chao, G.-Q. Xue, L.-N. Ji, *J. Inorg. Biochem.* 83 (2001) 49-55.
- [4] V. Uma, M. Kanthimathi, T. Weyhermuller, B.U. Nair, *J. Inorg. Biochem.* 99 (2005) 2299-2307.
- [5] Q. Zhou, P. Yang, *Inorg. Chim. Acta* 359 (2006) 1200-1206.
- [6] Y. Li, Y. Wu, J. Zhao, P. Yang, *J. Inorg. Biochem.* 101 (2007) 283-290.
- [7] D. Inci, R. Aydın, H. Huriyet, Y. Zorlu, N. Cinkilic, *Appl. Organomet. Chem.* 32(4) (2018) e4309.
- [8] D. Inci, R. Aydın, O. Vatan, Y. Zorlu, *J. Biomol. Struct. Dyn.* (2020) DOI: 10.1080/07391102.2020.1808070
- [9] D. Inci, A. Köseleler, A. Zeytinluloğlu, R. Aydın, Y. Zorlu, *J. Mol. Struct.* 1177 (2019) 317-322.
- [10] A.M. Pyle, J.P. Rehmman, R. Meshoyrer, C.V. Kumar, N.J. Turro, J.K. Barton, *J. Am. Chem. Soc.* 111 (1989) 3051-3058.
- [11] K.D. Karlin, B.I. Cohen, J.C. Hayes, A. Farooq, J. Zubieta, *Inorg. Chem.* 26 (1987) 147-153.
- [12] J.R. Lakowicz, G. Weber, *Biochemistry* 12 (21) (1973) 4161-4170.
- [13] İ. Gulcin, *Toxicology*, 217 (2-3) (2006) 213-220.
- [14] R.J. Ruch, S.J. Cheng, J.E. Klaunig, *Carcinogenesis* 10 (6) (1989) 1003-1008.
- [15] G.-J. Chen, P.-Q. Qiao, G.-J. Xu, J.-Y. Xu, J.-L. Tian, W. Gu, X. Liu, S.-P. Yan, *J. Inorg. Biochem.* 105 (2) (2011) 119-126.
- [16] M. A. Khajeh, G. Dehghan, S. Dastmalchi, M. Shaghaghi, M. Iranshahi, *Spectrochim. Acta A*, 192 (2018) 384-392.

PREDICTING MICROBIAL TRANSFORMATIONS OF A MONOTERPENE IN ESSENTIAL OILS WITH INSECTICIDAL ACTIVITY

Assoc. Prof. Dr. Yana Koleva

Department of Chemistry, Faculty of Natural Science, "Prof. Dr Assen Zlatarov" University, 1 Prof. Yakimov Street, 8010 Burgas, Bulgaria

PhD Student Lyutfi Lyutfiev

Department of Ecology and Environmental protection, Faculty of Natural Science, "Prof. Dr Assen Zlatarov" University, 1 Prof. Yakimov Street, 8010 Burgas, Bulgaria

Prof. Dr. Albena Stoyanova

University of Food Technologies, 26 Maritza Blvd., 4002 Plovdiv, Bulgaria

Assoc. Prof. Dr. Aleksandar Dimitrov,

Department of Ecology and Environmental protection, Faculty of Natural Science, "Prof. Dr Assen Zlatarov" University, 1 Prof. Yakimov Street, 8010 Burgas, Bulgaria

ABSTRACT

In this study, the microbial metabolites and their DNA and protein binding (mechanism of action) of monoterpene (pulegone) are predicted by *in silico* methods (QSAR Toolbox software (version 4.3)). The possible microbial metabolites of pulegone that have been predicted by QSAR Toolbox (microbial transformation simulator) are forty two metabolites. Thirty five of them are not reactive metabolites and seven are reactive, i.e. alerts are found by DNA binding. Four metabolites are with A_N^2 (Schiff base formation after aldehyde release (specific acetate esters)), S_N^1 (Nucleophilic attack after carbenium ion formation (specific acetate esters)) and seven metabolites are with S_N^2 (Acylation (specific acetate esters), nucleophilic substitution at sp^3 carbon atom (specific acetate esters) and alkylation, direct acting epoxides and related (epoxide and aziridines)) mechanism. Thirty two metabolites of forty two are not reactive metabolites and for ten metabolites were found alerts by protein binding. Four metabolites are with S_N^2 mechanism (Ring opening S_N^2 reaction (epoxides, aziridines and sulfuranes)), six metabolites are with Schiff base formation (Schiff base formation with carbonyl compounds (aldehydes)) mechanism.

Keywords: Monoterpene, Microbial transformation, Predict, QSAR Toolbox

INTRODUCTION

Essential oils (EOs) have been used historically in the food and perfume industries and are extracted from various plant organs (flowers, leaves, barks, wood, roots, rhizomes, fruits and seeds) through steam distillation, hydro-distillation and cold expression for citrus. These natural products are mainly composed of volatile organic compounds (VOCs), having a high vapor pressure at room temperature and belonging mainly to the phenylpropanoid and terpenoid families. Briefly, terpenes are classified according to the number of isoprene sub-units: two for monoterpene ($C_{10}H_{16}$) and three for sesquiterpene ($C_{15}H_{24}$). Oxygenated terpenes or terpenoids also contain additional functional groups such as alcohol, carboxylic acid, ester, etc. (Bakkali, 2008), and phenylpropanoids are produced from L-phenylalanine through deamination by phenylalanine ammonia-lyase (Dixon, 2002; Werrie, 2020).

Many research studies have been undertaken on the use of EOs in more sustainable agronomic practices. In this regard, numerous findings have described the strong biopesticidal potential of EOs thanks to their antibacterial (O'Bryan, 2015), antifungal (Cavanagh, 2007), insecticidal (Jankowska, 2018), acaricidal (Peixoto, 2017), nematocidal (Andrés, 2012) and herbicidal activities (Tworkoski, 2002). Included under the Generally Recognized as Safe (GRAS) product categories of the United States Food and Drug Administration, the impact of EOs on human health and ecosystems seems to be lower compared to synthetic plant protection products (PPP). Biocidal actions of EOs can be specific, and therefore their use could be compatible with integrated pest management (IPM) (Koul, 2008).

Essential oils (EO) are considered an interesting alternative to synthetic pesticide, because of their effectiveness and versatility. In fact, their volatility and chemical diversity make them excellent fumigants, insecticides, and repellents (Gleiser and Zygaldó, 2009; Regnault-Roger, 2012; Hernández-Lambraño, 2014; Sousa, 2015). Consumer demand for naturally active compounds such as EO has stimulated the search for new products that reduce or completely replace the use of synthetic insecticides, which are harmful to human health and the environment (Isman, 2014).

The aim of this work is to predict probable microbial transformations (observed and generated) and their DNA and protein binding (mechanism of action) of monoterpene (pulegone) by *in silico* methods (QSAR Toolbox software).

MATERIAL AND METHODS

Compound. Pulegone is a naturally occurring organic compound obtained from the essential oils of a variety of plants such as *Nepeta Cataria*, *Mentha piperita*, and pennyroyal (Grundschober, 1979; Sullivan, 1979). It is classified as a monoterpene with CAS number 89-82-7. The systematic name of pulegone is (R)-5-Methyl-2-(1-methylethylidene) cyclohexanone (Fig. 1) (ChemIDplus Advanced).

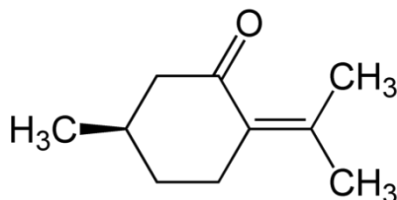

Fig. 1. Structure of pulegone

Organisation for economic co-operation and development (OECD) QSAR Toolbox (ver. 4.3)

Quantitative Structure-Activity Relationships (QSARs) are methods for estimating properties of a chemical from its molecular structure and have the potential to provide information on the hazards of chemicals, while reducing time, monetary costs and animal testing currently needed. To facilitate practical application of (Q)SAR approaches in regulatory contexts by governments and industry and to improve their regulatory acceptance, the OECD (Q)SAR project has developed various outcomes such as the principles for the validation of QSAR models, guidance documents as well as the QSAR Toolbox (The OECD (Q)SAR Toolbox).

Several profilers were used to predict the microbial transformations (observed and simulator) of the monoterpene (pulegone) as well as its DNA and protein binding:

Observed microbial transformation. Degradation pathways used by microorganism to obtain carbon and energy from 574 chemicals are stored in a special file format that allows easy computer access to catabolic information. The collection includes the catabolism of aliphatic hydrocarbons, alicyclic rings, furans, halogenated hydrocarbons, aromatic hydrocarbons and haloaromatics, amines, sulfonates, nitrates, nitro-derivatives, nitriles, and compounds containing more than one functional group. Most of pathways are related to aerobic conditions (The OECD (Q)SAR Toolbox).

Microbial transformation simulator. The original CATABOL simulator of microbial metabolism is implemented in the system (Jaworska, 2002). Multiple pathway catabolism is simulated using the abiotic and enzyme-mediated reactions via the hierarchically ordered principal molecular transformations extracted from documented metabolic pathway database. The hierarchy of the transformations is used to control the propagation of the catabolic maps of the chemicals. The simulation starts with the search for match between the parent molecule and the source fragment associated with the transformation having the highest hierarchy. If the match is not found search is performed with the next transformation, etc. When the match is identified, the transformation products are generated. The procedure is repeated for the newly-formed products. Predictability (probability that the metabolite is observed, given that the metabolite is predicted) evaluated on the bases of documented catabolism for 200 chemicals stored in the database of "Observed microbial catabolism" is 83% (The OECD (Q)SAR Toolbox).

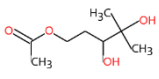
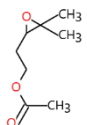
DNA binding by OASIS. The profiler is based on Ames Mutagenicity model part of OASIS TIMES system. The profiler consists of 85 structural alerts responsible for interaction with DNA analyzed in Ames Mutagenicity model. The scope of the profiler is to investigate presence of alerts within target molecules which may interact with DNA (The OECD (Q)SAR Toolbox).

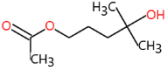
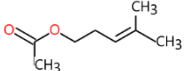
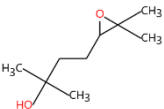
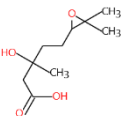
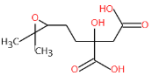
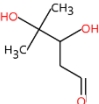
Protein binding by OASIS. The scope of the profiler is to investigate presence of alerts within target molecules responsible for interaction with proteins. The list of 112 structural alerts has been separated into 11 mechanistic domains. Each of the mechanistic domains has been separated into more than 2 mechanistic alerts. The profiling result outcome assigns a target to the corresponding structural alert, mechanistic alerts and domain (The OECD (Q)SAR Toolbox).

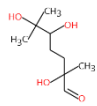
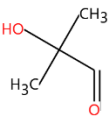
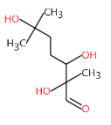
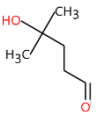
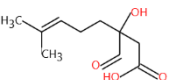
RESULTS AND DISCUSSIONS

The probable metabolites of the microbial transformations (observed and predicted) and their DNA and protein binding (mechanism of action) of pulegone are predicted by *in silico* approaches (QSAR Toolbox software (version 4.3)). The parent structure of pulegone cannot bind to DNA but it can bind to protein (Nucleophilic addition (Addition to carbon-hetero double bonds (Ketones))) and experimental microbial pathways of activation were not observed. In the microbial transformation simulator, forty two metabolites were generated. Results of microbial prediction of pulegone (Microbial transformation simulator) and its protein and DNA binding are present in Table 1 (only, reactive metabolites to DNA and protein binding).

Table 1. The potential metabolites (microbial transformations) of pulegone by QSAR Toolbox (Microbial metabolism simulator)

Num ber of meta bolite	Structure of metabolite	DNA binding by OASIS (Mechanism of reaction)	Protein binding by OASIS (Mechanism of reaction)
1		A_N^2 (Schiff base formation after aldehyde release (specific acetate esters)); S_N^1 (Nucleophilic attack after carbenium ion formation (specific acetate esters)); S_N^2 (Acylation (specific acetate esters) and Nucleophilic substitution at sp^3 carbon atom (specific acetate esters))	
2		A_N^2 (Schiff base formation after aldehyde release (specific acetate esters)); S_N^1 (Nucleophilic attack after carbenium ion formation (specific acetate esters)); S_N^2 (Acylation (specific acetate esters), Nucleophilic substitution at sp^3 carbon atom (specific acetate esters) and Alkylation, direct acting	S_N^2 (Ring opening S_N^2 reaction (epoxides, aziridines and sulfuranes))

		epoxides and related (epoxides and aziridines))	
3		A_N^2 (Schiff base formation after aldehyde release (specific acetate esters)); S_N^1 (Nucleophilic attack after carbenium ion formation (specific acetate esters)); S_N^2 (Acylation (specific acetate esters) and Nucleophilic substitution at sp^3 carbon atom (specific acetate esters))	
4		A_N^2 (Schiff base formation after aldehyde release (specific acetate esters)); S_N^1 (Nucleophilic attack after carbenium ion formation (specific acetate esters)); S_N^2 (Acylation (specific acetate esters) and Nucleophilic substitution at sp^3 carbon atom (specific acetate esters))	
5		S_N^2 (Alkylation, direct acting epoxides and related (epoxides and aziridines))	S_N^2 (Ring opening S_N^2 reaction (epoxides, aziridines and sulfuranes))
6		S_N^2 (Alkylation, direct acting epoxides and related (epoxides and aziridines))	S_N^2 (Ring opening S_N^2 reaction (epoxides, aziridines and sulfuranes))
7		S_N^2 (Alkylation, direct acting epoxides and related (epoxides and aziridines))	S_N^2 (Ring opening S_N^2 reaction (epoxides, aziridines and sulfuranes))
8		No alert found	Schiff base formation with carbonyl compounds (aldehydes)

9		No alert found	Schiff base formation with carbonyl compounds (aldehydes)
10		No alert found	Schiff base formation with carbonyl compounds (aldehydes)
11		No alert found	Schiff base formation with carbonyl compounds (aldehydes)
12		No alert found	Schiff base formation with carbonyl compounds (aldehydes)
13		No alert found	Schiff base formation with carbonyl compounds (aldehydes)

Thirty five metabolites are not reactive metabolites and seven are reactive, i.e. alerts are found by DNA binding. Four metabolites are with A_N^2 (Schiff base formation after aldehyde release (specific acetate esters)), S_N^1 (Nucleophilic attack after carbenium ion formation (specific acetate esters)), S_N^2 (Acylation (specific acetate esters), Nucleophilic substitution at sp^3 carbon atom (specific acetate esters) and Alkylation, direct acting epoxides and related (epoxides and aziridines)) mechanism. Thirty two metabolites of forty two are not reactive metabolites and for ten metabolites were found alerts by protein binding. Four metabolites are with S_N^2 (Ring opening S_N^2 reaction (epoxides, aziridines and sulfuranes)), six metabolites are with Schiff base formation with carbonyl compounds (aldehydes) mechanism.

CONCLUSION

Predicted metabolites of pulegone by QSAR Toolbox (Microbial transformation simulator) that are reactive show an electrophilic character and they may react with nucleophilic sites in DNA and also bind to protein. The potential adverse effects of pulegone metabolites (Microbial transformation simulator) are with mechanism of action (S_N^2 (Ring opening S_N^2 reaction (epoxides, aziridines and sulfuranes)) and Schiff base formation with carbonyl compounds (aldehydes)) by protein binding and A_N^2 (Schiff base formation after aldehyde release (specific acetate esters)), S_N^1 (Nucleophilic attack after carbenium ion formation (specific acetate esters)), S_N^2 (Acylation (specific acetate esters), Nucleophilic substitution at sp^3 carbon atom (specific acetate esters) and Alkylation, direct acting epoxides and related (epoxides and aziridines)) mechanism by DNA binding.

REFERENCES

- Andrés, M.F., González-Coloma, A., Sanz, J., Burillo, J., Sainz, P. (2012). Nematicidal activity of essential oils: A review. *Phytochem. Rev.*, 11, 371–390.
- Bakkali, F., Averbeck, S., Averbeck, D., Idaomar, M. (2008). Biological effects of essential oils—A review. *Food Chem. Toxicol.*, 46, 446–475.
- Cavanagh, H. (2007). Antifungal activity of the volatile phase of essential oils: A brief review. *Nat. Prod. Commun.*, 2, 1297–1302.
- ChemIDplus Advanced: <https://chem.nlm.nih.gov/chemidplus/>.
- Dixon, R.A., Achnine, L., Kota, P., Liu, C.J., Reddy, M.S.S., Wang, L. (2002). The phenylpropanoid pathway and plant defence—a genomics perspective. *Mol. Plant. Pathol.*, 3, 371–390.
- Gleiser, R., Zygaldó, J. (2009). Essential oils as potential bioactive compounds against mosquitoes. Chapter 2. In: F. Imperato, R. Gleiser, J. Zygaldó (Eds): *Recent Advances in Phytochemistry*, 1-24. Research Signpost, Trivandrum, Kerala, India.
- Grundschober, F. (1979). *Literature review of pulegone. Perfum. Flavorist.* 4, 15–17.
- Sullivan, J.B., Rumack, B.H., Thomas, H., Peterson, R.G. & Brysch, P. (1979). Pennyroyal oil poisoning and hepatotoxicity. *J. Am. Med. Assoc.*, 242 (26), 2873–2874.
- Hernández-lambraño, R.; caballero-Gallardo, K.; olivero-Verbel, J. (2014). Toxicity and antifeedant activity of essential oils from three aromatic plants grown in Colombia against *Euprosterina elae-asa* and *Acharya fusca* (Lepidoptera: Limacodidae). *Asian. Pac. J. Trop. Biomed.*, 4, 695-700.
- Isman, M. B., Grieneisen, M. L. (2014). Botanical insecticide research: many publications, limited useful data. *Trends Plant. Sci.*, 19, 140-145.
- Jankowska, M., Rogalska, J., Wyszowska, J., Stankiewicz, M. (2018). Molecular targets for components of essential oils in the insect nervous system—A review. *Molecules*, 23, 34.
- Jaworska, J., Dimitrov, S., Nikolova, N., Mekenyan, O. (2002). *Probabilistic assessment of biodegradability based on metabolic pathways: catabol system. SAR QSAR Environ. Res.*, 13(2), 307-323.
- Koul, O., Walia, S., Dhaliwal, G. (2008). Essential oils as green pesticides: Potential and constraints. *Biopestic. Int.*, 4, 63–84.
- O’Bryan, C.A., Pendleton, S.J., Crandall, P.G., Ricke, S.C. (2015). Potential of plant essential oils and their components in animal agriculture—In vitro studies on antibacterial mode of action. *Front. Vet. Sci.*, 2, 35.
- Peixoto, M.G., Costa-Junior, L.M., Blank, A.F., Lima, A.D.S., Menezes, T.S.A., Santos, D.D.A., Alves, P.B., Cavalcanti, S.C.D.H., Bacci, L., Arrigoni-Blank, M.D.F. (2017). Acaricidal activity of essential oils from *Lippia alba* genotypes and its major components carvone, limonene, and citral against *Rhipicephalus microplus*. *Vet. Parasitol.*, 210, 118–122.
- Regnault-Roger, C., Vincent, C., Arnason, J. (2012). Essential oils in insect control: low-risk products in a high-stakes world. *Annu. Rev. Entomol.*, 57, 405-424.
- Sousa, R. M. O. F., Rosa, J. S., Oliveira, L., Cunha, A., Fernandes-Ferreira, M. (2015). Activities of Apiaceae essential oils and volatile compounds on hatchability, development, reproduction and nutrition of *Pseudaletia unipuncta* (Lepidoptera: Noctuidae). *Ind. Crop Prod.*, 63, 226-237.
- The OECD (Q)SAR Toolbox, <https://www.oecd.org/chemicalsafety/risk-assessment/oecd-qsar-toolbox.htm>, last accessed 2020/10/15.
- Tworowski, T. (2002). Herbicide effects of essential oils. *Weed Sci.*, 50, 425–431.
- Werrie, P.-Y., Durenne, B., Delaplace, P. and Fauconnier, M.-L. (2020). Phytotoxicity of Essential Oils: Opportunities and Constraints for the Development of Biopesticides. *A Review. Foods*, 9, 1291.

ECOLOGIC BALANCE OF İĞDIR

İĞDIR'IN EKOLOJİK DENGESİ

Mete Türkoğlu

Ziraat Mühendisi, Doğa Koruma ve Milli Parklar İğdir İl Şube Müdürlüğü, İğdir/ TÜRKİYE

Əzimov Arif Musa oğlu

Aqrar elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent əvəzi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Zaqatala filiali

Verdiyeva Vəfa Qaçay qızı

Aqrar elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, ADAU, Azərbaycan, Gəncə şəhəri

ABSTRACT

Contrary to rigorous continental climate seen in Eastern Anatolian Region, the province of İğdir, which covers about 0,5% of country's land area, has a micro-climate climate due to the fact that it is surrounded by mountains and has a plain area. Natural life around the region has a convenient continuity in regard to temperature and formation of the food chain.

All of the living and non-living things in nature play important roles directly or indirectly in conserving ecologic balance. Birds prevent the increase of the population of some insects that damages trees in the forests by eating them. Birds, feeding on seeds and fruits of plants, take these seeds and fruits away and leave them in remote areas by defaceting so, they cause reproduction and spread of these plants. Conservation of the ecologic balance depends on the food chain which forms the dietary habits of living creatures.

It is confirmed that 325 of 489 bird species found in Turkey live in İğdir and use this region as a migration path. Nearly 192 species of 105,000 birds have been recorded. With 325 bird species recorded in its region, İğdir harbours 66% of Turkey's bird entity and 60% of Europe in its area.

Key words: İğdir, birds, food chain

ÖZET

İğdir İli, yüzölçümü ile ülkemizin yaklaşık % 0,5'ini kaplayan, Doğu Anadolu bölgesinde görülen şiddetli kara ikliminin aksine ovalık ve etrafının dağlarla çevrili olması nedeniyle mikroklima iklime sahiptir. Yöredeki tabii yaşam, gerek sıcaklık bakımından, gerekse besin zincirinin oluşması bakımından elverişli bir sürekliliğe sahiptir.

Doğadaki tüm canlı ve cansız varlıklar doğrudan ya da dolaylı olarak ekolojik dengenin korunmasında önemli rol oynarlar. Ormanlardaki ağaçlara zarar veren bazı böcekleri kuşlar yiyerek sayılarının artmasına engel olur. Tohum ve meyvelerle beslenen kuşlar, yedikleri bitki tohumlarını uzak yerlerde, dışkılarıyla birlikte atarak bitkilerin çoğalmalarına ve yayılmalarına neden olurlar. Ekolojik dengenin korunması, canlıların beslenme alışkanlığını oluşturan besin zincirine bağlıdır.

İğdir ilinde şimdiye kadar kaydedilmiş 325 kuş türü ile Ülkemizin kuş varlığının % 66'sını, Avrupa'nın % 60 türünü alanda barındırmaktadır. İğdir genelinde, Türkiye'de bulunan 489 kuş türünden, 325 türün İğdir İlinde yaşadığı ve göç güzergâhı olarak bölgeyi kullandığı tespit edilmiştir. 192 türden yaklaşık 105.000 kuş halkalanmış ve kayıt altına alınmıştır.

Anahtar kelime:İğdir, kuşlar, Besin zinciri

Giriş

Tüm yaşayan canlılar bakımından Türkiye önemli bir biyoçeşitliliğe sahiptir. Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan İğdir sadece hayvan ve bitki varlığı bakımından zengin bir biyoçeşitliliğe sahip olan bir il değil, aynı zamanda mikroklima koşulları altında çok sayıda tarımsal ürünlerin (meyve ve sebzeler)

yetiştirilmesi bakımından büyük bir potansiyele sahiptir. Iğdır'da dut, böğürtlen, ahududu ve frenk üzümü gibi yabancı olarak yetişen meyveler sağlık endüstrisi bakımından büyük öneme sahiptir. Ayrıca, Türkiye'nin en yüksek dağı olarak, İlde bulunan Ağrı dağı endemik tıbbi bitki türleri bakımından oldukça zengindir. Söz konusu bu bitkiler, ilaç sanayinin gelişmesi bakımından oldukça önemlidir. İlde sadece evcil hayvanlar değil aynı zamanda pek çok vahşi hayvan türü vardır. Tüm canlılar düşünüldüğünde, Iğdır biyoçeşitlilik açısından büyük öneme sahiptir.

Türkiye, Avrupa-Sibirya, Akdeniz ve İran-Turan olarak isimlendirilen üç bitki coğrafyası bölgesine sahip olması ve iki kıta arasında köprü görevi sağlaması sebebiyle iklimsel ve coğrafik özelliklerin kısa aralıklarla değişmesi sonucu orman, dağ, step, sulak alan, kıyı ve deniz ekosistemlerine, bu ekosistemlerin farklı formlarına ve farklı kombinasyonlarıyla (Birleşimlerle) birlikte zengin biyolojik çeşitliliğe sahip olmuştur.

Zengin bitki örtüsüne sahip olan Iğdır'da yaklaşık 1.000-1.100 (Türkiye Flora varlığının yaklaşık % 8-9'unu) tür bitki bulunduğu tahmin edilmektedir. Şimdiye kadar Ağrı Dağı'nda 55 familya, 204 cins ve 386 takson çalışılan taksonlardan % 40'ı Iğdır ili için ilk defa tespit edilmiş bitkilerdir. Ayrıca 52 endemik takson yer almaktadır ve bunlardan da 20 tanesi Iğdır ili için endemiktir (Zeynalov ve Türkoğlu, 2016).

2006 yılından bu yana Iğdır genelinde Türkiye'de bulunan 489 kuş türünden, 325 türün Iğdır

ilinde yaşadığı ve göç güzergâhı olarak bölgeyi kullandığı tespit edilmiştir.

Belirlenen 192 türden yaklaşık 105.000 kuş halkalanmış ve kayıt altına alınmıştır (Şekercioğlu, 2016). Halkalanan 192 kuş türünden 145 türün alana üremek ve beslenmek amacıyla geldiği, 15 türün ülkemizde ender görülen rastlantısal tür olduğu ve 32 türün ilimiz ikliminden kaynaklı olarak göç etmediği tespit edilmiştir (Türkoğlu ve Şekercioğlu, 2017). Şimdiye kadar 192 kuş türü, "Iğdır Aras Nehri Kuş Cenneti"nde halkalanmış tüm kuş türleridir. Bu kuşlar Iğdır ilinde şimdiye kadar kaydedilmiş 325 kuş türünün % 57'sini oluşturmaktadır. Iğdır ve Aras Vadisi kuşların göç yolu üzerinde bulunmakta; kuşlar Rusya, Litvanya, Estonya, Ukrayna, Finlandiya, Polonya, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Belarus gibi ülkelerden gruplar halinde yavrularıyla gelip bu vadiye konaklamakta buradan Afrika'ya gitmektedir. "Kafkas Çıvgını, Yeşil Arıkuşu ve Saz Horozu Türkiye'de ender görülen türlerdendir." Türkiye'de sadece Kızılırmak Deltası, Göksu deltası ve Çukurova'da üreyen Porphyrio porphyrio (Saz Horozu) Iğdır Tuzluca Yukarı Çıyıklı Köyü'nün birinci göl mevkiinde ürettiği tespit edilmiş ve Türkiye'de dördüncü üreme bölgesi olduğu ortaya çıkarılmıştır (Çevre ve Orman İl Müdürlüğü, 2006).

Ayrıca, iki büyük memeli türü olan Su samuru (*Lutra lutra*) ve rodentlerden (kemirici) Su maymunu (*Myocastor coypus*) Bulakbaşı köyü sulak alanındaki gölde tespit edilmiştir. Nesli tehlike altında olan bu türlerden Su maymunu, Türkiye'nin en batısı olan Trakya bölgesinde daha önce tespit edilmiş ve ikinci olarak Türkiye'nin en doğusu olan Iğdır ilimiz Karasu bölgesinde olduğu ilk defa kaydedilmiştir (Türkoğlu vd 2008).

Gelişme

Bölgede, genel olarak alanın çevresinde bulunan yükseltiler nedeni ile ova'da yarı kurak iklim şartları, yüksek kesimlerde ise yarı nemli soğuk iklim şartları hüküm sürer. Yarı kurak iklim şartlarının görüldüğü ovalık alanda step (Bozkır) vejetasyonu, yüksek kesimlerde dağ stepi ve Alpin (Yeşil çayırarla kaplı) vejetasyonu mevcuttur.

Ekolojik denge, dünya üzerinde canlıların yaşamı için gereklidir. Bu denge korunduğu müddetçe, canlıların yaşam seviyesi de artarak devam eder. Doğadaki tüm canlı (biyotik) ve cansız varlıklar (abiyotik) doğrudan ya da dolaylı olarak ekolojik dengenin korunmasında önemli rol oynarlar. Ormanlardaki ağaçlara zarar veren bazı böcekleri kuşlar yiyerek sayılarının artmasına engel olurlar. Tohum ve meyvelerle beslenen kuşlar, yedikleri bitki tohumlarını uzak yerlerde, dışkılarıyla birlikte atarak bitkilerin çoğalmalarına ve yayılmalarına neden olurlar.

Ekolojik dengenin korunması, canlıların beslenme alışkanlığını oluşturan besin zincirine bağlıdır. Dünyada 10.660 kuş türü bulunmaktadır (Gill and Donsker, 2016). Her bir türün ekolojisi ve dağılımı farklılık göstermekle birlikte kuşlar çöllerden dağlara farklı habitatlarda bulunmaktadır. Bu türlerden bazıları çok karakteristik belirli habitatlara özelleşmiş olup sınırlı alanlarda yayılış göstermektedir.

Göçmen kuşlar farklı mevsimleri farklı coğrafyalarda periyodik ve düzenli bir şekilde geçiren kuş türlerinden oluşan bir gruptur. Her sene dünyaca 50 milyar kuşun göç ettiği tahmin edilir. Bunlardan yaklaşık 5 milyarı

Avrupa ile Afrika arasında göç eder. (Anonim, 2016) Milyarlarca kuş her yıl üreme ve kışlama bölgeleri kuzey ve güney yarımküre arasında (İlkbaharda üremek için kuzeye, sonbaharda ise ülkemizin güneyindeki kışlama alanlarına) uzun yolculuklar yaparlar.

Kış aylarında havaların soğumasıyla, kuşların besin bulması zorlaşır ve bu konuda aralarında rekabet artar. Bu sebeple Kuzey Yarımküre’de üreyen göçmen kuşlar, her sonbaharda Güney Yarımküre’ye doğru göç hareketine girer. Güney daha sıcak ve besin bakımından daha zengin olduğundan iyi bir kışlama alanı teşkil eder. İlkbaharın başlamasıyla da güneyden kuzeye dönüş göçüne başlarlar. İlkbaharda kuzey bölgeleri kuş akınlarına uğrar.

Sonuç

Türkiye biyolojik çeşitlilik açısından küçük bir kıta özelliği göstermektedir. Anadolu, kendi başına ayrı bir kıta olmamakla birlikte, bir kıtanın sahip olabileceği tüm ekosistem ve habitat özelliklerine tek başına sahiptir. Türkiye, Avrupa-Sibirya, Akdeniz ve İran-Turan olarak isimlendirilen üç bitki coğrafyası bölgesine sahip olması ve iki kıta arasında köprü görevi sağlaması sebebiyle iklimsel ve coğrafik özelliklerin kısa aralıklarla değişmesi sonucu orman, dağ, step, sulak alan, kıyı ve deniz ekosistemlerine, bu ekosistemlerin farklı formlarına ve farklı kombinasyonlarıyla (Birleşimlerle) birlikte zengin biyolojik çeşitliliğe sahiptir.

Göçmen kuşların mesafeler kat ederek yaptığı yolculuk ekolojik denge ve insanlar için hayati değer taşır. Baharda milyonlarca böcek, bitkiler üzerine yumurta bırakır. Bunlardan çıkan tırtıllar, kuşlar tarafından yenilerek kontrol altında tutulur. Çeşitli böcek larvalarını, nimflerini, ergin yumurtalarını yiyerek mutlak bir kıtlığın önüne geçerler. Bu zenginlik yukarıda bahsedilen kuş çeşitliliği ve göç yollarında olması Biyolojik çeşitlilik ve besin zinciri açısından önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Biyolojik Çeşitliliği İzleme ve Değerlendirme Raporu 2012. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü.

1. Brown, L.H., Urban, F.K. & Newman, K. (1982) The Birds of Africa. Vol. I. Academic Press, London.
2. Burton, P. & Boyer, T. (1989) Birds of Prey of the World. Dregon’s World Limpsfield.
3. <http://www.dogadernegi.org/yirtici-sayimi-2014-sonuc.aspx> (Erişim Tarihi: 8 Ocak 2015)
4. <http://www.lynxeds.com/hbw/handbook-birds-world-v2> (Erişim Tarihi: 8 Ocak 2015)
5. Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES).
6. Şekercioğlu Hakkı Çağan Kuşların Ekolojik Önemi Yeşil Atlas Dergisi Sayı 8 2005 .
7. Türkoğlu M, Şekercioğlu Ç.H Iğdır’ın Kuşları Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü (S.286) ANKARA 2017
8. Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı 2007. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü.
9. Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü.
10. Weick, F. & Brown, L. H. (1980) Birds of Prey of the World. Collins.
11. WWF 2008. Acting as one: from ambitious to actions. A Benson production, Cambridge. Switzerland: Ropress.
12. Zeynalov Y. Türkoğlu M. Ağrı Dağı’nın Florası Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü (S.402) ANKARA 2016

NİF PATATES GENOTİPİNİN GENETİK STOKLARININ *İN VİTRO* MUHAFAZASINDA FARKLI BESİN ORTAMLARININ ETKİSİ

THE EFFECTS OF DIFFERENT NURTIENT MEDIA *IN VITRO* MAINTAINCE OF GENETIC STOCKS OF NIF GENOTYPE

Doç. Dr. Gülsüm ÖZTÜRK

Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarla Bitkileri Bölümü, İzmir, Türkiye, Orcid No: 0000-0002-8701-790X

ÖZET

Patateste temel tohumluk üretiminde *in vitro*'da oluşturulan genetik stoklar kullanılmaktadır. Bu stoklar hastalıklardan ari olup 30-45 günlük periyotlarda alt kültüre alınarak genetik stokların devamlılığı sağlanmaktadır. Bu çalışma ile *in vitro*'da farklı kültür ortamlarında daha uzun periyotlarda yavaş gelişmeyi teşvik eden uygun ortam belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışma Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü Doku Kültürü Laboratuvarında 2017-2018 arasında yürütülmüştür. Ebeveyn kaynağı olarak Nif patates genotipi kullanılmıştır. Bu genotipe ait yumrular önce meristem kültürüne alınmış daha sonra nod kültürü ile *in vitro* bitkicikler elde edilmiştir. Bu mikro fidelerin *in vitro* tek nod çelikleri MS + %2 şeker Murashige ve Skoog (1962) içeren besin ortamı ile MS + % 8 Sorbitol içeren besin ortamlarında kültüre alınarak gelişim hızları karşılaştırılmıştır. Kök sayısı, boğum sayısı, yaprak sayısı ve bitkicik boyu gibi özellikler incelenmiş ve incelenen tüm özellikler bakımından ortamlar arasında istatistiki önemli farklılıklar bulunmuştur. Her iki ortam karşılaştırıldığında MS ortamı kök sayısı (3,5); boğum sayısı (9,6); yaprak sayısı (19,0) ve bitki boyu (9,6 cm) yüksek ortalamaya sahiptir. MS + Sorbitol içeren besin ortamı ise incelenen tüm özellikler bakımından (kök sayısı: 0,7 adet; boğum sayısı: 3,9 adet; yaprak sayısı: 4,9 adet ve bitki boyu: 1,8 cm) MS ortamına göre daha düşük ortalama vermiş ve daha yavaş büyüme göstermiştir.

Bu durumda *in vitro*'da oluşturulan Nif patates genotipinin genetik stoklarının sürdürülebilirliği açısından MS ve MS + Sorbitol içeren besin ortamları uygun olup; daha uzun süreli alt kültürler için MS + Sorbitol içeren ortamlar tercih edilebilir. Bu da özellikle tohumluk patates üretiminde hastaliksız ana stokların *in vitro*'da muhafazası ve sertifikalı tohumluk üretim sisteminin sürekliliğinde önemli bir avantaj sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Patates, MS, Sorbitol, *in vitro* sürdürülebilirlik

ABSTRACT

In potato, genetic stocks constructed *in vitro* are used in basic seed production. These genetic stocks are free of viruses and they are maintained in the laboratory by taking sub cultures at 30-45 day intervals. The purpose of this study was to determine the suitable medium to be used in keeping genetic stocks with enhancing slow growth in longer periods.

The study was conducted in the Tissue Culture Laboratory of the Field Crops Department of Agricultural Faculty of the Ege University during 2017 and 2018. Genotype Nif released by the same department was used as genetics material. The meristem cultures were taken from the tubers of this genotype and then *in vitro* plantlets were obtained by using node culture. The single nod seedlings of these plantlets were cultured in the MS + 2 % sugar (Murashige and Skoog, 1962) medium and MS + 8% Sorbitol containing medium and their developmental activities were compared. Root number, node number, leaf number and plantlets height were recorded and significance differences between them were found based on statistical evaluation. When these two medium were compared. The MS medium was found to be superior for root number (3,5), node number (9,6) leaf number (19,0) and plantlets height (9,6 cm) to the MS + Sorbitol medium which had lower values and slow development such as 0,7 root number, 3,9 node number, 4,9 leaf number and 1,8 cm plantlets height.

In this situation: MS medium and the MS + Sorbitol medium were found to be suitable *in vitro* maintenance of genetic stock of Nif genotype. If we prefer the longer periods of keeping we could select the MS + Sorbitol medium. By selecting the MS + Sorbitol containing media in basic potato seed production. We will have a chance to maintaining them *in vitro* conditions. Therefore the maintenance of genetic stocks will be possible with this kind of advantage.

Keywords: Potato, MS, Sorbitol, *in vitro* maintenance

GİRİŞ

Patates heterozigot yapıda olduğundan genetik materyalin korunması botanik tohumları ile yapılmaz. Bunun yerine patatesten vegetatif çoğaltım yoluna gidilerek çeşitlerin çoğaltımı ve devamlılığı sağlanır. Ancak tarla koşullarında genetik kaynakların korunması zor ve zahmetli olduğundan *in vitro* bitkilerin gen bankalarında muhafazası yoluna gidilir. Bunun için patates klon yada genotiplerine ait hastaliksız *in vitro* stoklar oluşturularak bu stokların devamı sağlanır (Westcott et al., 1977; Roca et al., 1989; Gopal et al., 2002; Gopal and Chauhan, 2010). *In vitro* koşullarda yapılan çoğaltımlar 34-40 günlük periyotlarda alt kültürlerle alınarak çoğaltılırlar. Alt kültüre alma sıklığını azaltmak için kültürlerde enerji kaynağı, sıcaklık, ışık yoğunluğu azaltarak yada büyüme geciktiriciler veya ozmotik düzenleyiciler kullanarak bitkilerin büyümeleri yavaşlatılabilir (Westcott, 1981a, b; Lopez -Delgado et al., 1998; Gopal et al., 2002; Gopal and Chauhan, 2010). Özellikle iklimi karasal olan bölgelerde 6-8 °C sıcaklıklar ile beyaz floresan lambalar yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak tropik ve subtropik bölgelerde bu durum çok maliyetlidir. Ayrıca düşük sıcaklık ve ozmotik stres düzenleyiciler uzun süreli korumada vitrifikasyon, gevşeklik ve yaşlanma gibi fenotipik anormallikler gösterebilmektedir (Lopez-Delgado et al., 1998; Gopal et al., 2002; Gopal and Chauhan, 2010). Gopal et al. (2002) patates gen kaynaklarının korunmasında mannitol ve sorbitol ortamlarının etkilerini araştırmışlar ve sorbitol içeren ortamların daha iyi sonuçlar verdiğini belirtmişlerdir. Golmirzaie and Toledo, (1998) CIP (Uluslararası Patates Araştırma Enstitüsü)'in sorbitol içeren ortamların genetik yapıyı bozmadan kullanılabileceğini bildirmiştir.

Bu çalışmada Nif patates genotipinin *in vitro* koşullarda MS ve Sorbitol içeren ortamlarda büyüme hızları araştırılmıştır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışma Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü Doku Kültürü Laboratuvarında 2017-2018 yılları arasında yürütülmüştür. Genetik materyal olarak bölümümüzde 1998 yılında tescil edilmiş Nif patates genotipi kullanılmıştır. Bu genotip önce MS+0,1 mg/l IAA+ 0,1 mg/l BAP+ 0,1 mg/l GA₃ içeren besin ortamında (Yıldırım ve Yıldırım, 1984) meristem kültürüne alınmıştır. Gelişen *in vitro* bitkicikler Elisa testi ile testlenmiş ve hastaliksız bitkicikler belirlenmiştir. Bu bitkicikler MS+ 2 mg/l IBA içeren (Yıldırım, 1994) besin ortamında alt kültüre alınarak çoğaltılmışlardır. Yeterli sayıda çoğaltılan bitkilerin tek nod çelikleri MS (Murashige ve Skoog, 1962) ve MS+ % 8 Sorbitol içeren ortamlarda kültüre alınmıştır. Laboratuvar denemesi Tesadüf Parselleri Deneme Desenine göre 3 tekerrürlü olarak gerçekleştirilmiştir. Gelişimlerini takiben 16 haftalık *in vitro* sürgünlerin kök sayısı, boğum sayısı, yaprak sayısı ve bitki boyu ölçümleri yapılmıştır. Sonuçlara ait ortalamalar Totemstat (Açıkgöz ve ark., 2004) paket programı kullanılarak değerlendirilmiştir. Ortalamalar Steel ve Torrie (1980)'ye göre Asgari Önemli Fark (AÖF) testi kullanılarak karşılaştırılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Meristem kültürü ile elde edilen *in vitro* fidelerin tek nod çeliklerinin MS ve MS+Sorbitol içeren ortamlardaki *in vitro* bitki özelliklerine ait ortalamalar ve F değerleri Çizelge 1'de, dağılımları ise Şekil 1'de verilmiştir.

Çizelge 1. Nif patates genotipinin iki farklı ortamdaki *in vitro* bitki özelliklerine ait ortalamalar ve F değerleri

Nif	Kök sayısı	Boğum sayısı	Yaprak sayısı	Bitki boyu (cm)
MS	3,5	9,6	19,0	9,6
Sorbitol	0,7	3,9	4,9	1,8
AÖF (0.01)	0,227	0,939	1,366	0,185
F	1176,0**	280,6**	820,8**	13806,3**
CV (%)	4,76	6,12	5,06	1,43

** : $\alpha=0,01$ düzeyinde önemli

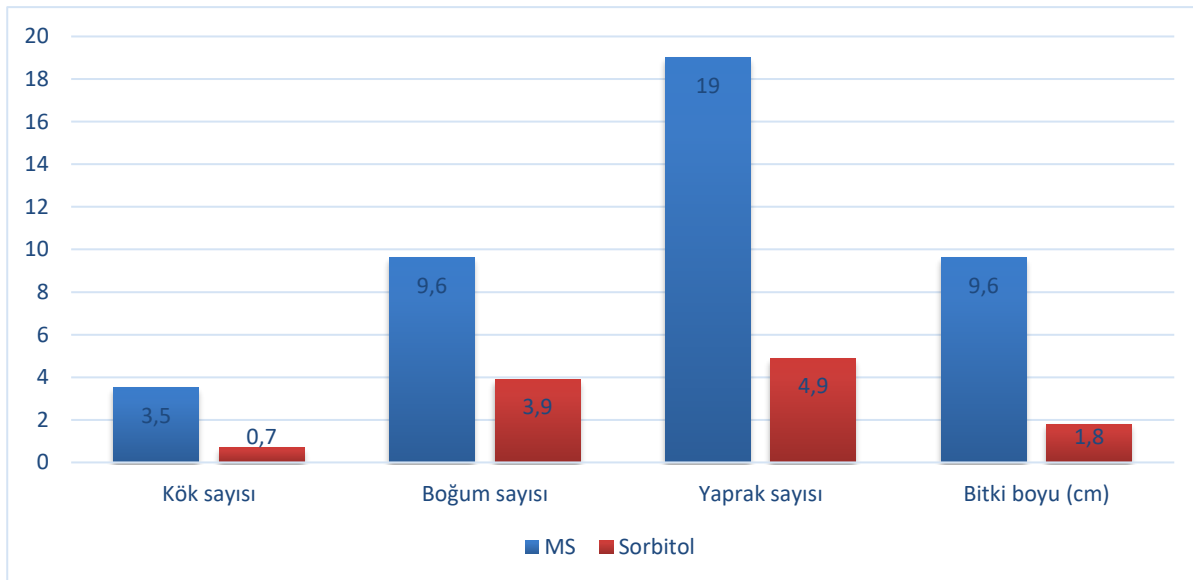
Çizelge 1’de Nif patates genotipinin *in vitro* bitkilerinin MS ve MS+Sorbitol içeren ortamlardaki varyans analizi sonuçları incelendiğinde kök sayısı, boğum sayısı, yaprak sayısı ve bitki boyu (cm) bakımından ortamlar arasında $p \leq 0,01$ önem düzeyinde istatistiksel olarak önemli farklılıkların olduğu görülmektedir.

Kök sayısı bakımından ortamlar karşılaştırıldığında en yüksek ortalama MS besin ortamında 3,5 olarak elde edilmiş olup, MS+Sorbitol ortamı 0,7 ile düşük bulunmuştur. MS besin ortamında büyüme maddeleri kullanılmamış olup Sorbitol içeren ortama göre daha hızlı gelişme göstermiş ve daha erken alt kültüre alma durumuna gelmiştir. Bu durumda kök sayısı bakımından daha yavaş gelişen ikinci ortam önerilebilir.

Çizelge 1’deki boğum sayıları bakımından MS ortamının 9,6 boğum sayısı ile en yüksek MS+Sorbitol ortamının ise 3,9 ile düşük ortalama vermiştir. Burada MS+Sorbitol ortamı az sayıda boğum sayısı ile daha yavaş gelişim gösterdiğinden *in vitro* muhafaza için önerilebilir.

Yaprak sayısı bakımından iki ortam ortalamaları karşılaştırıldığında MS ve MS+Sorbitol ortamlarında sırasıyla 19,0 ile 4,9 yaprak sayısı elde edilmiştir. Yaprak sayısı bakımından daha düşük ortalama veren MS+Sorbitol ortamı *in vitro*’da daha uzun sürdürülebilirlik açısından önerilebilir.

Bitki boyu ortalamaları bakımından ortamlar karşılaştırıldığında MS ortamının 9,6 cm ile en yüksek ve MS+Sorbitol ortamının 1,8 cm ile düşük ortalama verdiğini görülmektedir. MS ortamında bitkiler daha önceki alt kültürden gelen büyüme hormonunun etkisi ile gelişimlerine normal olarak devam etmişler herhangi bir stres belirtisi göstermemişlerdir. Buna karşılık MS+Sorbitol içeren ortamlarda MS ortamına göre boğum aralarının kısaldığı ve buna bağlı olarak gelişiminin daha yavaş olduğu görülmüştür.

Şekil 1. Nif patates genotipinin *in vitro* bitkilerinin MS ve MS+Sorbitol ortamlarındaki kök sayısı, boğum sayısı, yaprak sayısı ve bitki boyu dağılımları

SONUÇ VE ÖNERİLER

MS ve MS+Sorbitol içeren besin ortamlarının Nif patates genotipinin gelişiminin etkilerinin incelendiği bu çalışmada aşağıdaki sonuçlar önerilebilir:

- 1- Bu çalışmada MS ve MS+Sorbitol ortamları sonuçları değerlendirilmiştir. MS besin ortamı *in vitro* bitkiler için incelenen tüm özellikler bakımından MS+Sorbitol içeren ortama göre yüksek bulunmuştur.
- 2- *In vitro* koşullarda genetik stokların devamlılığı için belirli periyotlarda alt kültürler yapılmaktadır. Bu durum iş gücü, zaman ve maliyet gerektirmektedir. Genetik kaynakların *in vitro* muhafazasında kültürlerin yavaş gelişimleri ile uzun süreli muhafaza için önerilmektedir. Bu bağlamda çalışmamızda daha yavaş bitki gelişim gösteren MS+Sorbitol içeren ortamlar önerilebilir.
- 3- Genetik kaynakların *in vitro* muhafazasında stabilite büyük önem arz eder. Bu nedenle Sorbitol içeren ortamlar genetik bakımdan bitkilerde herhangi bir olumsuzluğa neden olmadığından genetik kaynakların muhafazasında tercih edilebilir.
- 4- Bu çalışma ile *in vitro*'da oluşturulan Nif patates genotipinin genetik stoklarının sürdürülebilirliği açısından MS ve MS + Sorbitol içeren besin ortamları uygun olup; daha uzun süreli alt kültürler için MS + Sorbitol içeren ortamlar tercih edilebilir.
- 5- Bu durum tohumluk patates üretiminde hastaliksız ana stokların *in vitro*'da muhafazası ve sertifikalı tohumluk üretim sisteminin sürekliliğinde önemli bir avantaj sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Açıkgöz, N., İlker, E., Gökçöl, A., 2004, Biyolojik araştırmaların bilgisayarda değerlendirilmeleri, E.Ü TOTEM Yay. No: 2, İzmir.
- Golmirzaie, A. And J. Toledo, 1998. In vitro conservation of potato and sweetpotato germplasm. CIP Program Report, p.351-356.
- Gopal J, A. Chamail, D. Sarkar, 2002. Slow-growth in vitro conservation of potato germplasm at normal propagation temperature. Potato Research 45:203–213.
- Gopal J, N.S. Chauhan, 2010. Slow-growth in vitro conservation of potato germplasm at low temperature. Potato Research 53:141–149.
- Lopez-Delgado, H., M. Jimenez-Casas and I.M. Scott, 1998. Storage of potato microplants in vitro in the presence of acetylsalicylic acid. Plant Cell, Tissue and Organ Culture 54: 145-152.
- Murashige, T. and Skoog, F., 1962, A revised medium for rapid growth and bioassay with tobacco cultures, Physiol. Plant., 15:473-479.
- Roca, W.M., R. Chavez, M.L. Martin, D.I. Arias, G. Mafia and R. Reyes, 1989. In vitro methods of germplasm conservation. Genome 31: 813-817.
- Westcott, R.J., G.G. Henshaw, B.W.W. Grout and W.M. Roca, 1977. Tissue culture methods and germplasm storage in potato. Acta Horticulturae 78: 45-49.
- Westcott, R.J., 1981a Tissue culture storage of potato germplasm. 1. Minimal growth storage. Potato Research 24:331-342.
- Westcott, R.J., 1981b Tissue culture storage of potato germplasm. 2. Use of growth retardants. Potato Research 24: 343-352.
- Yıldırım, M.B., Z. Yıldırım, 1984. Meristem kültürü yoluyla virüssüz patates tohumluğu elde edilmesi üzerine araştırmalar. E.Ü.Z.F. Dergisi 21:45-50.
- Yıldırım, Z., 1995. (*Solanum tuberosum* L.) *In vitro* yumru üretimi. E.Ü.Z.F. Dergisi, 32:73

TATLI PATATESTE [*Ipomea batatas* (L.) Lam] FARKLI FİDE TİPLERİNİN TARLA PERFORMANSLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

COMPARISON OF FIELD PERFORMANCE OF DIFFERENT SEEDLINGS IN SWEET POTATO
[*Ipomea batatas* (L.) Lam]

Doç. Dr. Gülsüm ÖZTÜRK

Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarla Bitkileri Bölümü, İzmir, Türkiye, Orcid No: 0000-0002-8701-790X

ÖZET

Tatlı patates insan ve hayvan beslenmesinde kullanılan bir endüstri bitkisidir. Çoğaltımı yumruları yanında depo kök çelikleri kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Bu çalışma da tatlı patatesin köksüz çelikleri ile *in vitro* fidelerin tarla performansları karşılaştırılmıştır.

Çalışma Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü Doku kültürü laboratuvarı, Tohumluk Patates üretim serası ve deneme tarlasında 2017 ve 2018 yılları arasında yürütülmüştür. Tatlı patates depo kökleri serada yetiştirilmiş ve 1cm uzunluğundaki sürgünler MS (Murashige and Skoog, 1962) ortamında kültüre alınmıştır. Burada MS + 2 mg /l NAA (Naftalen acetic acid) + 0.1 mg/l GA₃ (Gibberellic acid) % 20 şeker içeren ortam kullanılmıştır. Elde edilen fideler alt kültüre alınarak mikroklonal çoğaltımları yapılmıştır. Bu fideler *in vitro* fideleri oluşturmuştur. Kontrol olarak depo köklerden elde edilen köksüz çelikler kullanılmıştır.

Tarla denemesi Tesadüf Blokları Deneme Desenine göre üç tekerrürlü olarak kurulmuş ve fidelerin tarla performansları karşılaştırılmıştır. Sonuçlar değerlendirildiğinde depo kök sayısı tek depo kök ağırlığı ve tek bitki verimi bakımından fide tipleri arasında istatistiki farklılık bulunmuştur. Depo kök sayısı (6,8) tek depo kök ağırlığı (314,7 gr), tek bitki verimi (2,1 kg) ve parsel verimi (12,4 kg) ile *in vitro* fidelerde yüksek bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Tatlı patates, *in vitro* fideler, depo kök sürgünler

ABSTRACT

Sweet potato is an industrial plant used in human and animal nutrition. Propagation is using storage root cuttings besides tubers. Field performances of rootless cuttings of sweet potato and *in vitro* seedlings were compared in this study.

This study was conducted in the Tissue Culture Laboratory, greenhouse and the Experimental Field of the Department of Field Crops of the Agricultural Faculty of the Ege University during the 2017-2018 period. Sweet potato storage roots were grown in the greenhouse and shoots in 1 cm long were cultured in MS (Murashige and Skoog, 1962) medium. First medium is 2 mg /l NAA (Naftalen acetic acid), 0.1 mg/l GA₃ (Gibberellic acid) 20 % sucrose. The seedlings were subcultured for microclonal propagation. These seedlings were *in vitro* seedlings. Rootless shoots obtained from storage roots were used as control.

A field trial was conducted in Randomized Complete Block Design (RCBD) with 3 replications and the seedlings performances were compared. There was statistical difference between seedling types in terms of storage root number, single storage root weight and single plant yield and plot yield. The following results based on the analysis of data could be stated. *In vitro* plantlets had the higher mean for number of storage roots (6,8), single storage root weight (314,7 g), single plant yield (2,1 kg) plot yield (12,4 kg).

Key words: Sweet potato, *in vitro* plantlets, non-root cuttings

GİRİŞ

Anavatanı Orta Amerika olan tatlı patates [*Ipomea batatas* (L.) Lam], pirinç, tahıllar, patates ve kasava'dan sonra en yaygın olarak yetiştirilmektedir (Alam et al., 2010; Dugassa and Feyissa, 2011). Tatlı patates üretimi yaygın olarak Afrika, Asya ve Pasifik Adalarında yapılmakta ve dünya üretiminde Çin ilk sırayı almaktadır. Türkiye'ye Kıbrıs üzerinden gelen tatlı patates Ülkemizde henüz yeterli üretime ulaşamamıştır.

Depo kökleri A vitamini, β -karoten ve antioksidanlar açısından zengindir. Bu nedenle turuncu renkli depo kökler yüksek A vitamini içeriği nedeniyle tercih edilmektedir (Yıldırım et al., 2011; Ogero et al., 2012). Tatlı patates üretimi geleneksel olarak depo kökleri ve çelikler kullanılarak gerçekleştirilmektedir (Dugassa and Feyissa, 2011). Pratikte ana gövdelerden elde edilen çelikler yaygın olarak kullanılmaktadır (Novac et al., 2007). Son yıllarda *in vitro* çelikler kullanılarak üretim de yapılmaktadır. *In vitro* koşullarda üretimin klasik üretime göre; başta hastaliksız fide üretimi olmak üzere, yılın her mevsimi üretim olanağı sağlaması, daha az yer kaplaması ve daha ucuz olması gibi avantajlara sahiptir (Ahloowalia et al., 2004; Alberto Cruz-Crus, 2013; Dolinski and Olek, 2013; Kodjo et al., 2013).

Bu çalışmanın amacı *in vitro* koşullarda Regal tatlı patates genotipinin meristem kültürü ile oluşturulan ve nod kültürü alt kültüre alınan *in vitro* fideleri ile kontrol olarak kullanılan depo köklerden elde edilen köksüz çeliklerinin tarla performanslarının karşılaştırılmasıdır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışma Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü Doku kültürü laboratuvarı, sera ve deneme tarlasında 2017 ve 2018 yılları arasında yürütülmüştür. Deneme yıllarına ait iklim verileri Çizelge 1'de verilmiştir. Araştırmada genetik materyal olarak Regal tatlı patates genotipinin *in vitro* fideleri ile kontrol olarak köksüz çelikleri kullanılmıştır. Regal patates genotipine ait depo kökleri 2017 yılı Şubat ayında sera da yetiştirilmiş ve 1 cm uzunluğundaki sürgünleri *in vitro*'da MS (Murashige ve Skoog, 1962) ortamında kültüre alınmıştır. Tatlı patates sürgünleri %70'lik etil alkol, %2,5 NaOCl solüsyonunda yüzey sterilizasyonu sağlandıktan sonra MS+1 mg/l NAA+0,1 mg/l GA₃ %20 sukroz besin ortamında kültüre alınmıştır (Ozturk et al., 2012). Gelişen *in vitro* bitkiler alt kültüre alınarak tarla denemesinde kullanılacak *in vitro* fideler oluşturulmuştur. Bu fideler 1:1 oranında hazırlanmış toprak:torf karışımı saksılarda aklimizasyonu sağlanmıştır. Öbür yandan sera koşullarında yetiştirilen depo köklerden köksüz çelikler elde edilmiştir. Her iki guruba ait tatlı patates bitkileri Tesadüf Blokları Deneme desenine göre 3 tekerrürlü olarak tarla denemesine alınmıştır. Sıra arası 90 cm sıra ve üzeri 70 cm ekim normunda kurulan tarla denemesinde bitkiler gelişmeye bırakılmıştır. Gelişim süresince 3 çapa ve 3 boğaz doldurma işlemi yapılan bitkiler düzenli olarak sulanmış ve gelişimleri sağlanmıştır. Gelişimlerini tamamlayan bitkiler 2 Kasım 2018 tarihinde elle hasat edilmişlerdir. Hasat edilen depo kökleri depo kök sayısı, tek depo kök ağırlığı, tek bitki verimi ve parsel verimi bakımından ölçülmüştür. 2018 yılı tarla denemesi sonucu elde edilen farklı fide tiplerine ait özelliklerin ortalamaları Totemstat (Açıkgöz ve ark., 2004) paket programı kullanılarak değerlendirilmiştir. Ortalamalar Steel ve Torrie (1980)'ye göre Asgari Önemli Fark (AÖF) testi kullanılarak karşılaştırılmıştır.

Çizelge 1. 2017-2018 yılı iklim verileri

Aylar	2017		2017	
	Ortalama sıcaklık (°C)	Toplam yağış (mm)	Ortalama sıcaklık (°C)	Toplam yağış (mm)
Nisan	16.6	15.7	19.3	11.3
Mayıs	21.7	27.0	23.9	67.6
Haziran	26.5	1.8	26.8	29.8
Temmuz	29.8	1.4	29.7	0.3
Ağustos	29.4	0.3	29.5	5.8
Eylül	24.6	0.9	25.4	2.7
Ekim	18.8	45.7	19.4	40.4
Kasım	13.3	62.1	15.1	58.1

*: Bornova Meteoroloji istasyonundan alınmıştır

BULGULAR VE TARTIŞMA

Regal tatlı patates depo köklerinden elde edilen *in vitro* fideler ile köksüz çeliklerin tarla denemesi sonucu elde edilen depo köklere ait depo kök sayısı, depo kök ağırlığı (g), tek bitki verimi (kg) ve parsel verimi (kg) özelliklerine ait ortalamalar ve F değerleri Çizelge 2’de, dağılımları ise Şekil 1’de verilmiştir.

Çizelge 2. Regal tatlı patates genotipinin farklı fide türüne ait özelliklerinin ortalamaları ve F değerleri

Regal	Depo kök sayısı	Tek depo kök ağırlığı (g)	Tek bitki verimi (kg)	Parsel verimi (kg)
<i>İn vitro</i> fide	6,8	314,7	2,1	12,4
Köksüz çelikler	6,0	231,3	1,4	8,2
AÖF _(0,01)	0,717	63,452	0,250	2,858
F	25,0*	31,9*	169,5**	39,4*

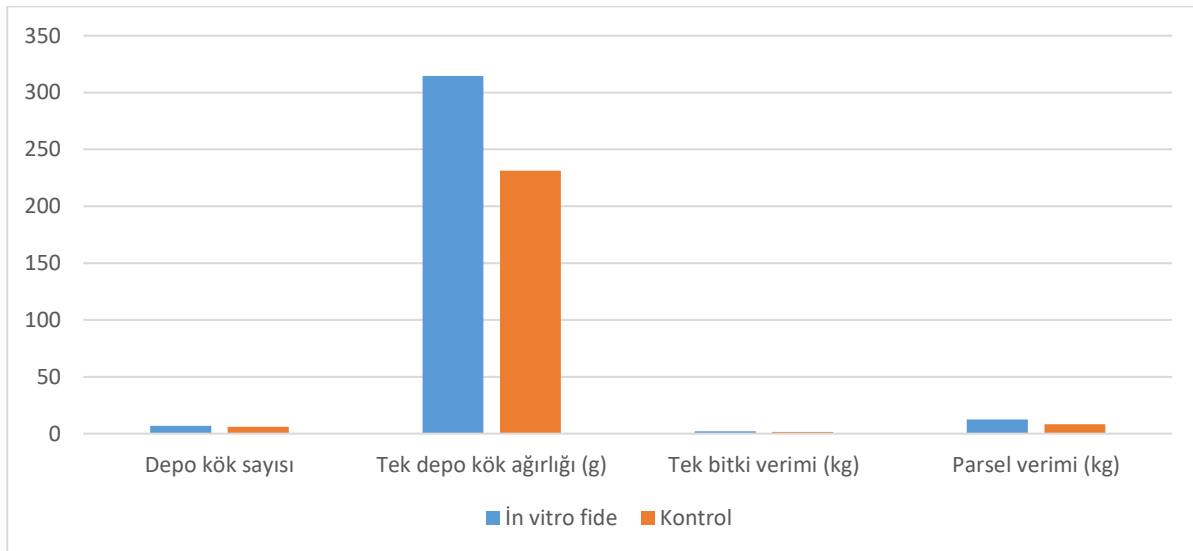
** : $\alpha=0,01$ düzeyinde önemli

* : $\alpha=0,05$ düzeyinde önemli

Çizelge 2 fide tipi arasında depo kök sayısı, tek depo kök ağırlığı (g) ve parsel verimi (kg) bakımından $p \leq 0,05$ önem düzeyinde, tek bitki verimi (kg) bakımından $p \leq 0,01$ önem düzeyinde istatistiksel olarak önemli farklılıkların olduğu görülmektedir.

Depo kök sayısı bakımından Çizelge 2’deki fide ortalamaları karşılaştırıldığında en yüksek fide ortalaması *in vitro* fidelerden 6,8 olarak elde edilmiştir. Tek depo kök ağırlığı (g) *in vitro* fide ortalaması 314,7 g köksüz çelikler (kontrol) 231,3 g olarak düşük bulunmuştur. Tek bitki verimi (kg) bakımından *in vitro* fideler 2,1 kg olarak kontrol (1,4 kg) göre daha yüksek bulunmuştur. Parsel verimi bakımından diğer özelliklerde olduğu gibi 12,4 kg ile *in vitro* fideler köksüz çeliklere göre (8,2) yüksek ortalama vermiştir.

Regal tatlı patates genotipinin *in vitro* ve köksüz çeliklerine ait fidelerinin depo kök sayısı, tek depo kök ağırlığı (g), tek bitki verimi (kg) ve parsel verimine (kg) ait dağılımlar şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. Regal tatlı patates genotipinin *in vitro* bitkilerinin ve köksüz çeliklerinin depo kök sayısı, tek depo kök ağırlığı (g), tek bitki verimi (kg) ve parsel verimi (kg) özelliklerinin dağılımı

SONUÇ

İn vitro fideler kontrol olarak kullanılan köksüz çeliklere göre yüksek depo kök sayısı, tek depo kök ağırlığı (g), tek bitki verimi (kg) ve parsel verimi (kg) gibi incelenen tüm özellikler bakımından yüksek ortalamalar

vermiştir. Bu durum *in vitro* bitkilerin tam bir bitki olarak köklü hastalıksız ve sağlıklı fidelerinin kullanılmasından kaynaklanabilir. Bu fideler aklimizasyon sonrası hızlı gelişim gösterme potansiyelindedir ve gelişimleri ve depo kök oluşturmaları da köksüz çeliklere göre daha erken başlamıştır. Bunun yanında *in vitro* fideler her mevsim üretim olanağına sahip olup, çoğaltımının kontrol gurubuna göre daha kolay ve hızlı olması gibi avantajları bakımından da klasik üretime alternatif olarak önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Acikgoz, N., E. Ilker, A. Gokcol. 2004. Evaluation of biological research in computer. E.U. TOTEM, Publication No:2, Izmir (in Turkish).
- Ahloowalia, B.S., 2004. Integration of technology from lab to land, Proceedings of a Technical Meeting organized by the Joint FAO/IAEA Division of Nuclear Techniques in Food and Agriculture and held in Vienna, 26–30 August, 2002.
- Alberto Cruz-Cruz, C., González-Arno, M.T., Engelmann, F., 2013. Biotechnology and Conservation of Plant Biodiversity, Resources, 2, 73-95.
- Alam, I., Sharmin, S.A., Naher, M.K., Alam, M.J., Anissuzzaman, M., Alam, M.F., 2010. Effect of growth regulators on meristem culture and plantlet establishment in sweet potato [*Ipomoea batatas* (L.) Lam.], POJ 3 (2):35-39.
- Doliński, R., and Olek, A., 2013. Micropropagation of Sweet Potato (*Ipomoea batatas* (L.) Lam.) from Node Explants, Acta Sci. Pol., Hortorum Cultus 12 (4) 2013, 117-127.
- Dugassa, G., and Feyissa, T., 2011. *In Vitro* Production of Virüs-Free Sweet Potato [*Ipomea batatas* (L.) Lam] by Meristem Culture and Thermoherapy, *Ethiop. J. Sci.*, 34(1): 17–28.
- Kodjo, G., Djidjolé, E.K., Mensah, S., Koffi, T., Atsou, A., 2013. Comparison of *in vitro* morphogenetic capacities of different clones of three local cultivars of sweet potato (*Ipomoea batatas*) from Togo, African Journal of Biotechnology, Vol. 12 (29), pp. 4648-4655.
- Murashige, T. and F. Skoog. 1962. A revised medium for rapid growth and bioassay with tobacco cultures, *Physiol. Plant.*, 15:473-479.
- Novac, B., Žutić, I., Toth, T., Dobričević, N., 2007. Sweet Potato [*Ipomoea batatas* (L.) Lam] Yield Influenced by Seedlings and Mulching, *Agriculturae, Conspectus Scientificus*, Vol. 72. No.4.
- Ogero, K.O., Mburugu, G.N., Mwangi, M., Ngugi, M.M., Ombori, O., 2012. Low Cost Tissue Culture Technology in the Regeneration of Sweet Potato (*Ipomoea batatas* (L.) Lam), *Research Journal of Biology*, 2, 2, pp. 51-58.
- Ozturk, G., Azeri, F.N., Yildirim, Z., 2012. Field performance of *in vitro* sweet potato [*Ipomoea batatas* (L.) Lam] plantlets derived from seedstocks, *Turk J Field Crops*, 17 (1): 1-4.
- Steel, R.G.D. and J.H. Torrie. 1980. Principles and Procedures of Statistics, McGaw-Hill Book Company, Inc. N.Y.
- Yildirim, Z., Tokusoglu, O., Ozturk, G., 2011. Determination of Sweetpotato [*Ipomoea batatas* (L.) Lam] Genotypes Suitable to the Aegean Region of Turkey, *Turk J Field Crops*, 16 (1): 48-53.

EVALUATION OF HOOVES IN THE “PYRENEAN CATALAN HORSE” BY MEANS OF DIGITAL IMAGE

Pere M. Parés-Casanova, Laia Bonich-Aranda

University of Lleida, Department of Animal Science, Lleida, Catalonia, Spain

ABSTRACT

Ideal hoof conformation has been the subject of much attention within the equine literature. One of the most commonly misunderstood topics is the subject of hoof angles. The aim of this study was to investigate the values of hoof angles in a local pure horse breed not subjected to hoof trimming and maintained under extensive conditions. The study was conducted on a total of 110 sound animals (71 adults -8 ♂ and 63 ♀- and 39 foals - 17 ♂ and 22 ♀-) belonging to Pyrenean Catalan Horse (Catalonia, NE Spain) during summer 2020. Digital images were obtained on lateral aspect for all hooves separately for each animal. Images were subsequently saved as gif files and values with a digital software. Data was statistically analysed. Considered angles for all 4 limbs were: angulation of front face of hoof, angulation of heel, angulation of coronet and angulation of pastern. According to obtained results, there were no differences neither between left-right pairs nor genders. Forehooves presented angles comparatively more acute ($50.9^{\circ} \pm 7.7$) than hindhooves ($53.2^{\circ} \pm 6.3$). Hooves have a similar inclination of the front face to pastern axis (52.7° - 54.9°). Averaged coronet angles fell in the range of 20° - 30° . Although the heel angle (45.0° - 48.2°) tends to be significantly lower than the toe angle it seems no to cause lameness signs. Foals and individuals with better body condition tended to present higher coronet and sole angles. A similar percentage of hoof disorders was detected in the forelegs and in hindlegs, (47.9% of studied hooves), nearly all among being postlaminitis signs and no severe distal longitudinal fissures. Thus, our results seem to reflect that deviations of “standard” hoof values are totally compatible with soundness. In other words, application of dogmas on equine hoof conformation for assessing its conformation can be erroneous as it appears to be based on a rigid interpretation of values that are considered normal.

Keywords: Equine, Forelimb, Hindlimb, Hoof conformation

INTRODUCTION

The primary functions of the equine foot are to bear weight, absorb shock, and provide traction [1]. Improper hoof care reduces the ability of the foot to perform these functions and increases the amount of stress applied to the joints, tendons, and ligaments of the equine limb [2].

Ideal hoof conformation has been the subject of much attention within the equine literature. Some of this information has been the result of the lay observations and associations identified by equine practitioners over many years. It remains unclear whether the higher loading affects the hoof angle, or if actually the hoof angle affects the hoof loading [3]. The hoof is a dynamic structure, capable of modifying its conformation to the forces placed on it [3]. One of the most commonly misunderstood topics with respect to equine hooves is the subject of hoof angles [4]. What makes a proper hoof angle is the alignment of an imaginary streak. If the hoof is in proper alignment, the horse will most likely not suffer from lameness.

When hoof care professionals speak of “hoof angles,” they are referring to the angle the dorsal hoof wall (at the toe) forms with respect to the ground. The considered “normal” hoof angle is that the three phalanges are aligned by trimming the hoof so that its dorsal wall is parallel with the pastern [5]. In the front feet the foot–pastern axis should be between 45° and 50° to the ground. The hind feet are usually more pointed than the front and slightly more upright (50° to 55°), so a correct foot–pastern axis will also be in this range. The slope of the front face of hoof must not exceed 60° as this long upright heel (“Club Footed”) can be from contracture of deep digital flexor tendon. The slope of hoof wall can be steeper than the pastern (“Coon-Footed”). This fault often is associated with long sloping pasterns tending to the horizontal, which breaks the angulation between pastern and hoof. But hoof conformation can be altered by human intervention, such as hoof trimming and the application of horseshoes.

A pattern of trimming and hoof conformation has been developed from observations of feral horses in semi-arid environments [6]. But breeds managed in extensive conditions can also be a “gold standard” for hoof conformation. The Pyrenean Catalan Horse (“*Cavall Pirinenc Català*”) is the only horse breed in Catalonia, formed in the harsh conditions of the Eastern Pyrenees, with a small population (<4,600) located in the NE part of the Pyrenees, along the Catalan-French border [7]. Horses are a warm-blood breed, compact, broad-built, with rather short limbs, weighing 650–750 kg. Genetic analysis suggests that it is closely related to the Breton and Comtois breeds [7] [8]. Formerly they were used primarily for mule production. They are currently mainly bred for meat production, being reared outdoors throughout the year, normally without receiving additional food beside some low-quality straw in winter [7]. When selected for sacrifice, they are gathered in paddocks and receive additional feeding with hay and concentrates during the last 2-3 months before slaughter, at 10-12 months of age (“*poltres*”, admitted body weight about 350 kg) [9]. Animals of this breed do not receive any hoof care, trimming, or shoeing; therefore, their hooves must be considered “normally” shaped [9]. The breed thrives in a free roaming lifestyle, usually on rough terrains, with a varied and natural diet, and with an absence of harmful impacts due to hard concrete ground or trainee. In the breed, clinical hoof wall problems are rarely found, being the “flat foot” -the hoof wall flaring outwards, quarters heavily sloping and low heels, wide hoof (frog overgrowth, widely spaced heels and bars), hoof cracks and postlaminitis defects, occasional unclinical flaws (*pers. obs.*). Environmental (natural) conditions and low intentional human interference (no breeding and selection programs) have led over the ages harsh animals well adapted to the territory. Breed-related predispositions to characteristic hoof defects seem not to exist. Its management does not adhere to the standard rules of horse keeping. Thus, it can be expected that it is the breed but also the management system that determine hoof problems.

The presented study constitutes a contribution to functional description of Pyrenean horses being also of great practical significance in horse breeding as it can serve as the basis for other studies among extensively managed horse breeds.

The aim of this study was therefore to investigate:

1. The values of hoof angles in this local pure horse breed, which is not subjected to hoof trimming and maintained under extensive conditions
2. the relationship between hoof angles for all limbs
3. the comparison with other non-trimmed breeds.

Our data provide an understanding of no trimming effects on hoof conformation but also a technical framework around which we can examine and quantify current practice of hoof evaluation. The presented study constitutes a contribution to functional description of Pyrenean horses being also of great practical significance in horse breeding as it can serve as the basis for other studies among extensively managed horse breeds.

MATERIALS AND METHODS

The study was conducted on a total of 110 animals (71 adults -8 ♂ and 63 ♀- and 39 foals -17 ♂ and 22 ♀-) belonging to Pyrenean Catalan Horse in different summer grassland areas in the Cerdanya county (Catalan Pyrenees, NE Catalonia) during summer 2020. Body Score Condition in a 10-point scale (adapted from Carroll and Huntington 1988), sex and coat was registered. Although pie coat is not allowed in this breed, animals with this colour were considered to detect an influence of colour on variables. Eventual hoof abnormalities (wall fractures and/or deformities) and leg white marks were also registered. No animal presented signs of lameness. When obtaining the pictures, horses were stood squarely. Individual digital images were obtained on lateral aspect for each four hoof separately.

Digital pictures were obtained using compact digital cameras, and images were subsequently saved as gif files for later analysis. Second author visualized imaginary lines between selected and note angles on the lines. Considered angles for all 4 limbs were (Figure 1):

- 1- Angulation of front face of hoof (“toe angle”, the degree between the front hoof wall going up and flat ground)
- 2- Angulation of heel (degree between the up-going heel wall and flat ground)
- 3- Angulation of coronet
- 4- Angulation of pastern.

The hooves of each leg were examined for each animal. A subsample of 36 hooves were measured twice in order to assess error.

Mean \pm standard deviation and minimum and maximum values were calculated for each angulation. To investigate intrasubject reliability coefficient of variation was calculated from the raw data. Averages from 0 to 15% were considered to indicate low variability. Angular data were log transformed for ulterior analysis. Preliminary analysis included a one-way NPMANOVA with Mahalanobis distance to compare paired forelimbs and hindlimbs separately. Two-way NPMANOVA assessed influence of qualitative traits (coat, age group, gender, coat, body condition, hoof abnormalities and grassland area). A MANOVA allowed the comparison between fore and hind pairs. Wilcoxon *W* test assessed differences between pairs of data. Finally, a Principal Component Analysis (PCA) from var-covar matrix was done. Analysis were done with PAST v. 2.17c software [11]. Confidence level was established at 95%.

RESULTS

Replicated samples showed no statistical differences ($W=6008$, $p=0.116$). Average error measurement as 6.13%. The angular difference between fore and hindlimbs in individual horses ranged from 2.0 to 21.6°.

One-way NPMANOVA reflected no statistical differences between left-right pairs ($p=0.697$ and 0.343 for fore and hindlimbs respectively), so for ulterior analysis, only forelimbs and hindlimbs were considered. MANOVA reflected statistical differences between fore and hindlimb pairs (Wilks' $\lambda=0.970$, $F_{4,435}=3.293$, $p=0.0112$). Wilcoxon *W* paired test reflected no statistical differences between the angle of front face of the hoof and the angle of the dorsal surface of the pastern ($W=4.87 \cdot 10^4$, $p=0.942$). Heel angles were significantly higher than the toe angle ($W=8.11 \cdot 10^4$, $p < 0.0001$).

Morphometric traits were influenced by age ($p=0.0001$), body condition ($p=0.001$, range 2.5 to 6.5) and presence or absence of abnormalities ($p=0.0001$). Foals tended to present higher coronet and sole angles, which were lower among hooves with abnormalities (47.9% of studied hooves, corresponding to 50 animals, nearly all among adults with postlaminitis defects, with similar frequencies among fore and hindlimbs). Angles tended to be lower with better body condition. Sex, coat and presence/absence of whites had no influence on angular measurements.

In PCA, 3 first Principal Components (PC) explained 100% of the total observed variance (PCA+PC2+PC3=77.70%+19.43%+2.86%), showing that front face, pastern and coronet angles contributed most to the observed differences between fore and hindpairs (table 2). Heel angle contributed less to differentiation between fore and hindhooves, although all angles presented statistically significant differences between fore and hindlimbs.

Main descriptive statistics for adult healthy individuals appear in table 1. Coefficients of variation reflected high variabilities, ranging from 11.8 to 25.7%.

DISCUSSION

Hoof constitutes an important element of horse conformation; otherwise, it will hamper the ability to perform certain tasks to a greater or lesser extent and thus will influence the animal's usability. Despite differences in shape, hoof wall slope, and size, hooves should be proportional to the size of the horse [12]. A horse should have roughly a 50-degree angle of the front wall of the hoof to the ground. Pyrenean horses present slightly higher values on hindlimbs, so they were more obtuse; in other words, forehooves presented angles comparatively smaller (“less pointed hooves”). The front and hind feet have different functions therefore their shape is distinctly different. The front feet bear approximately 60% of the horse's weight and are more rounded

through the toe and quarters while the hind feet are used primarily for propulsion. A one-degree change in sole angle can lead to a 4% increase in the pressure exerted by the deep digital flexor tendon on the navicular bone, soe hindlimbs can give higher pressures.

The angle of the hoof should match the angle of the dorsal surface of the pastern. If this angle, or line, would be broken, it would indicate a poor trim due to either too much toe, a concave break in the line, or too much heel, a convex break in the line. Averaged coronet ("hairline") angles felt in the range of 20-30°. If the hairline was less than 20°, the heels are likely too high, and the coffin bone is tilted too much onto the toe. If the hairline was greater than 30°, there is a good chance that the back of the coffin bone is lower than the toe, putting excess pressure and strain on the back of the foot, but these extreme cases occur on few animals. Some upright hooves (toe at an angle >60°, high heels that can grow to the height of the toe) [12] appeared.

Pyrenean horses presented also average values between those ranges, and also even left-right hooves. Their hooves show proper alignment of the hoof to pastern axis and although the heel angle tends to be significantly higher than the toe angle -horses' heels being "upper run"- it seems no to cause lameness signs.

A similar percentage of hoof disorders was detected in the front legs as compared with the hind legs, which may be a result of even strain on legs due to their different functions and biomechanics of movement. The greater and differently directed forces to which a front leg hoof is exposed in comparison with hind legs not only determine differences in hoof and sole shape, but can also make horses more prone to developing certain disorders in their front hooves. Due to differences in body proportions, the heavier a horse of a certain type or breed is, the greater the strain on the front legs [12] but probably the frequency of hoof failures can also be associated with other factors, e.g., the type of use of horses of certain breeds, as in this paper, similar front and hind hoof problems were detected in Pyrenean horses. It would not the breed of horse, but the way it is used and system of management that determine the development of hoof derangements.

Łuszczynski *et col.* [12]) established that only 18.6%, 21.5% and 12.3% of Anglo-Arabians, Hucul and Silesian horses, respectively, had hoof wall defects. In the present study, hoof problems were observed in more than one-half of the horses in the analysed population, but they did not imply clinical signs. Hoof defects detected in the Pyrenean horse probably are caused by inappropriate maintenance and feeding conditions, and harsh environmental conditions. Recent data have indicated that hoof shape and conformation is a by-product of genetics and the environment [6]. So, being sample formed by healthy individuals, detected angles among the Pyrenean horse must be considered natural for them, as due to genetic or to the environment.

It has also been suggested that the time of attainment of somatic maturity is another breed-related factor influencing susceptibility to hoof conformation faults and disorders [12]. Hoof differences between foals and adults may result purely from differences in hoof shape.

As our research is limited to the evaluation to the lateral aspect, further studies focused on other aspects (dorsal, solar) would add much information.

CONCLUSIONS

This methodical protocol seems to allow to better understand variations in structural angles, as well as alterations that are compatible with soundness. Using a systematic, methodical approach for every exam offers a useful means of enhancing our ability to record small details that may otherwise be overlooked. Application of dogmas on equine hoof conformation for assessing its conformation can be erroneous as it appears to be based on a rigid interpretation of values that are considered normal. It must be assumed that other static models which too optimise the dynamic efficiency of the foot and do not increase the risk of lameness exist. As a large range in hoof conformation dimensions exist in horses, new evaluation hoof model must take into account the influence of foot-type (front and hind feet), foot management (unshod versus shod), environmental conditions (domestic versus feral) on hoof morphology.

ACKNOWLEDGEMENTS

Acknowledgements are due to farmers for their ananimal help with the trial with the animals.

REFERENCES

- [1] R. Barone, *Anatomie Comparée des mammifères domestiques. Tome 1. Ostéologie*, 5e ed. Paris: Vigot Frères, 1999.
- [2] K. D. Budras, W. O. Sack, and S. Röck, *Anatomy of the Horse*, 5th ed. Hannover: Schlütersche Verlagsgesellschaft mbH & Co., 2009.
- [3] G. H. Wilson, K. McDonald, M. J. O’Connell, K. Lesniak, and M. O’Connell, “Skeletal forelimb measurements and hoof spread in relation to asymmetry in the bilateral forelimb of horses,” *Equine Vet. J.*, vol. 41, no. 3, pp. 238–241, 2009, doi: 10.2746/042516409X395561.
- [4] L. Sellke, B. Patan-Zugaj, and K. Witter, “Nomenclature of equine hoof measurements – a systematic literature review,” *Pferdeheilkd. Equine Med.*, vol. 36, no. 3, pp. 238–251, 2020, doi: 10.21836/pem20200306.
- [5] H. M. Clayton, “The effect of an acute hoof wall angulation on the stride kinematics of trotting horses,” *Equine Vet. J.*, vol. 22, no. 9 S, pp. 86–90, 1990, doi: 10.1111/j.2042-3306.1990.tb04742.x.
- [6] S. Gordon, C. Rogers, J. Weston, C. Bolwell, and O. Doolonjin, “The Forelimb and Hoof Conformation in a Population of Mongolian Horses,” *J. Equine Vet. Sci.*, vol. 33, no. 2, pp. 90–94, 2013, doi: 10.1016/j.jevs.2012.05.058.
- [7] N. Infante Gil, “Caracterización y gestión de los recursos genéticos de la población equina de carne del Pirineo Catalán (Cavall Pirinenc Català): interrelacion con otras razas cárnicas españolas,” Universitat Autònoma de Barcelona, 2011.
- [8] P. M. Parés-Casanova, O. M. Samuel, and J. Pelegrín, “Weight equality in euthyroid young heavy horses-a postmortem pilot study,” *Vet. ir Zootech.*, vol. 74, no. 96, 2016.
- [9] P. M. Parés-Casanova, “A Nonlinear Model for Estimating Hoof Surface Area in Unshod Meat-type Horses,” *J. Equine Vet. Sci.*, vol. 31, no. 7, pp. 379–382, 2011, doi: 10.1016/j.jevs.2011.03.020.
- [10] C. L. Carroll and P. Huntington, “Body Condition Scoring and Weight Estimation of Horses,” *Equine Vet. J.*, vol. 20, no. 1, pp. 41–45, 1988.
- [11] Ø. Hammer, D. A. T. Harper, and P. D. Ryan, “PAST v. 2.17c,” *Palaeontol. Electron.*, vol. 4, no. 1, pp. 1–229, 2001.
- [12] J. Łuszczynski, M. Pieszka, A. Durmała, W. Pisarczyk, R. Augustyn, and B. Długosz, “Frequency of hoof conformation faults and disorders in horses of several breeds,” *Turkish J. Vet. Anim. Sci.*, vol. 39, no. 5, pp. 594–599, 2015, doi: 10.3906/vet-1504-98.

Figure 1. Studied angles (red lines) for each hoof.

ANTIDEWORMING POTENTIAL OF THE SEAWEED *Palmaria palmata* (Linnaeus) F.Weber & D.Mohr 1805

Pere M. Parés-Casanova, Sara Vidal-Vrijens

University of Lleida, Department of Animal Science, Lleida, Catalonia, Spain

ABSTRACT

Natural products have been regarded as important sources of potential chemotherapeutic agents. Marine algae are a group of ecologically and economically important vegetation of oceanic ecosystem with unique lifecycle and physiology. For centuries, many of the seaweed secondary metabolites have been used for traditional medicines due to their therapeutic potentials. Recent studies have shown that marine algae are tremendous source of structurally novel and diverse array of marine secondary metabolites. *Palmaria palmata* (Linnaeus) F.Weber & D.Mohr 1805 is a common red seaweed (Rhodophyta) named for its resemblance to the palm of the human hand (Latin, *palma*). The matter of it being a vermifuge may be due to the kainic acid content. Intestinal parasites are an important cause of morbidity and mortality in horses of all types. The prevalence of many intestinal helminths among horses is high and sometimes certain individuals can harbour large numbers of parasites, which may lead to disease. To study the efficacy of *P. palmata* as an antihelmintic, 100 g of dry algae was given *per os* to 10 adult equids (2-28 yr) from the same equestrian centre in fall 2020. Seven more animals acted as placebo. All animals were in good condition (2.5-4.5 body score and 85-515 kg body weight). The sample included 2 donkeys and 1 miniature mule. Faecal samples were collected from each animal and examined in the same manner. Eggs per gram of faeces (epg) were calculated on the 1st, 7th, 15th, 22nd and 30th day post-treatment. Mean epg before treatment was 365. Efficacy was 56.4% for treated *vs* 12% for placebo group, statistically higher ($p > 0.05$), with first effects observed at 24hr.

Keywords: Helminths, Intestinal parasites, Kainic acid, Red algae, Rhodophyta

INTRODUCTION

Intestinal parasites are an important cause of morbidity and mortality in horses of all types. The prevalence of many intestinal helminths normally is high and, within any population of horses, certain individuals can harbour large numbers of parasites, which may lead to disease.

Gastrointestinal nematodes represent a major economic hurdle in equine management, and anthelmintics normally account for an important amount of the total costs of veterinary drugs, plus the potential environmental effects of some used products.

Natural products have been regarded as important sources of potential chemotherapeutic agents. Marine algae are a group of ecologically and economically important vegetation of the oceanic ecosystem with a unique vital cycle and physiology [1]. For centuries, many of the seaweed secondary metabolites have been used for traditional medicines due to their therapeutic potentials. Recent studies have shown that marine algae are tremendous source of structurally novel and diverse array of marine secondary metabolites [2] [3]. From the assessment of some Spanish XIXth century veterinary handbooks of some red seaweed activity on animal intestinal parasites, it was decided to evaluate its real potential for controlling helminths in equids. *Palmaria palmata* (Linnaeus) F.Weber & D.Mohr 1805 is a common red seaweed (Rhodophyta) named for its resemblance to the palm of the human hand (from Latin, *palma*) [1]. The matter of it being a vermifuge may be due to the kainic acid content, although its mode of action has been scarcely investigated [4] [5].

MATERIAL AND METHODS

To study efficacy of *P. palmata* as antihelmintic, a single dose of dry algae was given *per os* to 10 adult equids (100 g to horses and 50 g to 1 dwarf donkey and 1 dwarf mule) from the same equestrian centre (managed

under the same sanitary plan) in fall 2020. Seven more animals acted as placebo. For entire group, vital ranges were 2-28 yr, estimated body weight: 85-515 kg, 2.5-4.5 body scored. Faecal samples were collected from each animal and examined in same manner. Eggs per gram of faeces (epg) were calculated on 1st, 7th, 15th, 22nd and 30th day, post-treatment. Mean epg before treatment was 365 epg. Efficacy was calculated by using the formula:

[Mean epg before treatment-Mean epg after treatment/Mean epg before treatment] * 100.

Statistical analyses were done with PAST version 2.17c software [6].

RESULTS

Initial parasitic load was 364.7±202.0 epg. Load at 30th day was 85 epg (range: 0-150) and 421.4 (range: 200-700) for treated and placebo group respectively, with a statistical difference between both (Mann-Whitney test, $U=0$, $p<<<0.001$) and a statistically different decrease in both ($F=5.209$, $p=0.024$) (Figure 1). Efficacy at day 30 was of 62.9% for treated vs 16.9% for placebo group. Maximal egg expulsion was during the first two weeks after treatment (Figure 2). No animal showed collateral signs of discomfort, diarrhoea and/or colic.

DISCUSSION

Red seaweeds have a well-known antihelminthic effect in humans. They have been used in traditional medicine to treat intestinal parasites for many years. Oral dose of dry *Palmaria*, at single doses, is an effective natural anthelmintic in equids.

It is likely that this natural approach can partially substitute synthetic anthelmintics, and could reduce their use, make them more effective, and improve in certain cases meat quality and acceptability by the growing number of consumers demanding organic products.

ACKNOWLEDGEMENTS

Acknowledgements are due to Eva Farran from ARRE (in Alcanó, Catalonia) for her valuable help with the trial with the animals she houses.

REFERENCES

- [1] O. G. Mouritsen, C. Dawczynski, L. Duelund, G. Jahreis, W. Vetter, and M. Schröder, "On the human consumption of the red seaweed dulse (*Palmaria palmata* (L.) Weber & Mohr)," *J. Appl. Phycol.*, vol. 25, no. 6, pp. 1777–1791, 2013, doi: 10.1007/s10811-013-0014-7.
- [2] C. Corino, S. C. Modina, A. Di Giancamillo, S. Chiapparini, and R. Rossi, "Seaweeds in pig nutrition," *Animals*, vol. 9, no. 12, pp. 1–26, 2019, doi: 10.3390/ani9121126.
- [3] A. de la Moneda *et al.*, "Variability and potential of seaweeds as ingredients of ruminant diets: An in vitro study," *Animals*, vol. 9, no. 10, pp. 1–19, 2019, doi: 10.3390/ani9100851.
- [4] M. T. Arizpe Leal, "Extracción y caracterización del ácido kaínico de *Digenia simplex* (Wulfen) C. Agardh," Universidad Autónoma de Nuevo León, 1998.
- [5] K. Jørgensen and P. T. Olesen, "Kainic acid in the seaweed *Palmaria palmata* (dulse)," *Food Addit. Contam. Part B*, vol. 11, no. 3, pp. 198–200, 2018, doi: 10.1080/19393210.2018.1462258.
- [6] Ø. Hammer, D. A. T. Harper, and P. D. Ryan, "PAST v. 2.17c," *Palaeontol. Electron.*, vol. 4, no. 1, pp. 1–229, 2001.

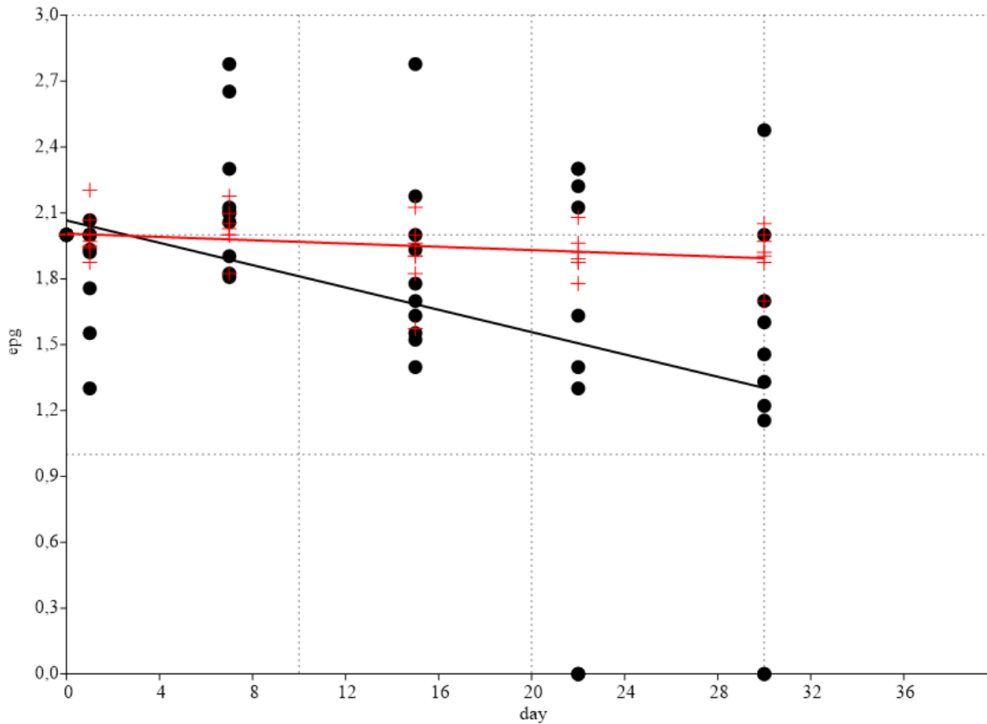

Figure 1. Eggs per gram of faeces (epg, log-transformed) on the 1st, 7th, 15th, 22nd and 30th day, post-treatment, for treated (dots) and placebo (crosses) groups. It appeared a statistically different decrease between both groups ($F=5.209$, $p=0.024$).

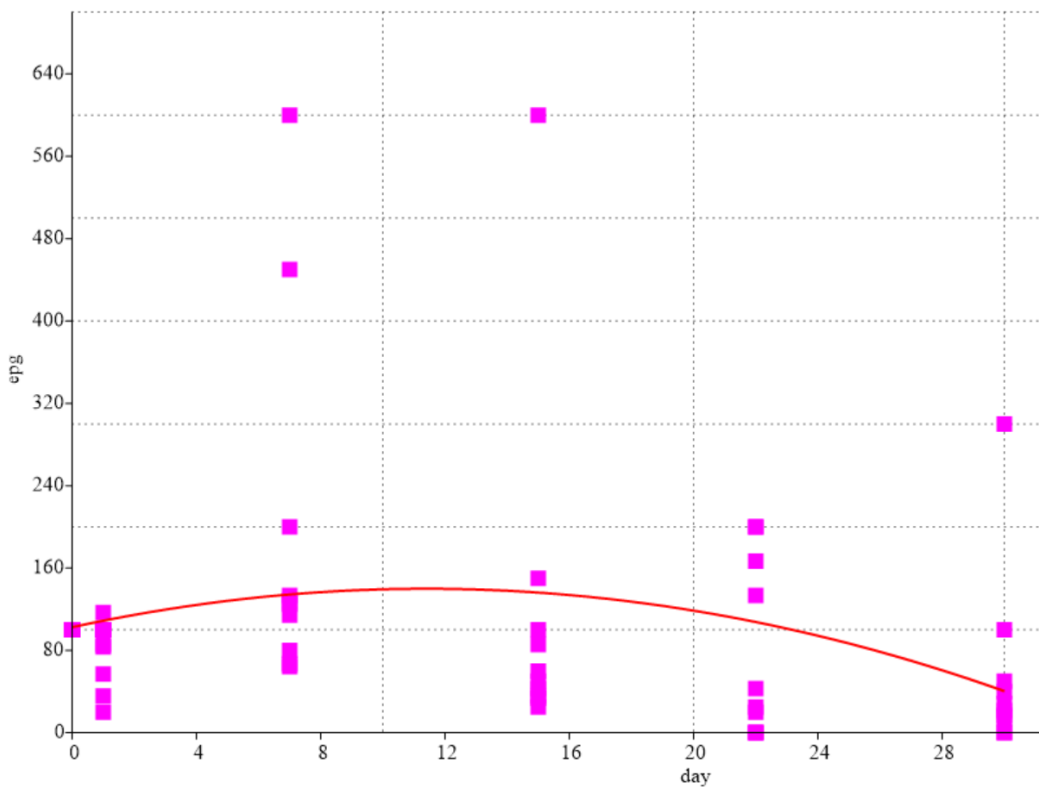

Figure 2. Egg expulsion (measured as eggs per gram of faeces, epg). It was maximal was during first two weeks after treatment.

МЕСТО ДЕРБЕНТА В АРАБО-ХАЗАРСКИХ ОТНОШЕНИЯХ

ƏRƏB- XƏZƏR MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ DƏRBƏNDİN YERİ

THE ROLE OF DERBENT CITY IN ARAB-KHAZAR RELATIONS

Ахмедов Магеррам

диссертант Института Истории им. А.А.Бакиханова, НАН Азербайджана

Xülasə

Məqalədə ərəblərlə xəzərlər arasındakı münasibətlərdə Dərbənd şəhərinin əhəmiyyəti araşdırılmışdır. Məqalənin müəllifi ərəbdilli ilkin mənbələr və elmi ədəbiyyatlar əsasında ərəb-xəzər münasibətlərinin müxtəlif mərhələlərində Dərbənd şəhərinin rolunu nəzərdən keçirmişdir.

Müəllif elmi ədəbiyyatların tənqidi təhlili əsasında belə bir qənaətə gəlmişdir ki, Dərbənd şəhəri ərəb-xəzər münasibətlərində açar rolunu oynamışdır.

Açar sözlər: Xilafət, xəzərlər, ərəblər, Dərbənd, münasibətlər

Summary

The research was conducted in order to reveal the role of Derbent city in Arab-Khazar relations. The author of the article researched the role of the city in initial historical resources and scientific literature.

After critical analysis of the scientific literature the author come to conclusion that Derbent city played a key role in Arab-Khazar relations.

Keywords: Khalifat, khazars, arabs, Derbend, relations

Город Дербент имеет многовековую историю. Археологические материалы и письменные источники свидетельствуют о том что, город был основан в VIII-VII вв до нашей эры [10, 63]. В V-VI вв н.э. в Дербенте были сооружены крепостные стены и он стал центральным городом Арранской области огромной Сасанидской империи. Исторически Дербент имел более двадцати названий. Нынешнее название города появилось 1500 лет тому назад. «Дербент» – персидское слово, состоящее из 2 компонентов: «дер»- ворота и «бенд» «связь, узел». Согласно письменным источникам, ранние древнегреческие историки называли его «Воротами Каспия», «Албанскими воротами», а кавказские историки раннего средневековья – «Чора» или «Чола», арабы «Баб-эль-Абваб» (Врата ворот) или «Баб Эль Хадид» (Железные ворота), османские турки «Демиркапы» (железные ворота), русские «Дербент» или же Железными воротами.

В начале X в Северный Кавказ стал центром ожесточенных хазарско-сасанидских и арабо-хазарских войн. По сведениям византийских источников, несмотря на мощные оборонительные сооружения, в 627 г Дербент был оккупирован хазарами – союзниками византийского императора Ираклия [10, 41; 3, 147]. В 630 г. Было основано арабское государство, которое после смерти основателя державы пророка Мухаммеда (570-632) приступило к широкомасштабным захватническим войнам. На протяжении короткого времени арабы завоевали огромные территории, ранее принадлежавшие Сасанидам и Византии. Под ударами арабов вскоре пала и Сасанидская империя (651) [10, 56-57] .

По сведениям арабского автора ат-Табари, первое нападение на Дербент арабы совершили в последние годы правления халифа Омара бин Хаттаба (634-644) [12, 155]. Оценив стратегическую важность крепости Дербент, арабы завоевали сначала территорию распавшейся Сасанидской империи. Неслучайно, что халиф приказал обязательно взять Дербент. Завоевание Дербента было жизненно важно для Арабского халифата. Дербент мог бы стать форпостом для арабов [5, 174]. Они хотели укрепить свои позиции на Южном Кавказе. По соображениям арабских стратегов, Дербент должен был стать самым северным бастионом Арабского халифата. Арабы стремились приостановить продвижение войск Хазарского Каганата в южном направлении [3, 177]. С другой стороны, Византия, которая имела свои интересы на Южном Кавказе, теряла своего союзника. Автор сочинения «Дербент-наме» отмечал, что Хазарский Каганат имел 400 тысячную армию. Ат-Табари писал, что арабы захватили Дербент без боя. Правитель города Шахрияр заключил соглашение о сдаче Дербента. Захватив Дербент, арабские войска получили возможность вступить на территорию Хазарского Каганата. Несмотря на советы Дербентского правителя, арабы совершили нападение на город Беленджер и потерпели поражение [12,156]. По сведениям некоторых арабских источников, это случилось во время правления халифа Османа бин Аффана, (644-656). К сожалению, у нас нет достоверных фактов о личности полководца, который возглавил это нападение арабов. Некоторые средневековые авторы утверждают, что полководцем был Абдулрахман бин Раба аль Язид аль Бахили. А по другим источникам, полководцем был его брат Салман бин Бахили. После смерти главнокомандующего арабскими войсками Сураги бин Амра (который должен был захватить Дербент) ибн Раба был назначен новым главнокомандующим [8, 82].

Дербент был портовым и стратегически важным городом. Город имел огромное военно-политическое и торгово-экономическое значение для всех правителей всех времен. А.А Кудрявцев в своем труде «Великий город на Каспии» отмечал, что «Дербент не случайно пользуется славой одного из крупнейших памятников в истории мировой фортификации и уникального историко-архитектурного заповедника» [11, 4]. А.А Кудрявцев отмечал, что сражение при Беленджере произошла во время правления халифа Османа, а руководил этим походом арабский полководец Салман ибн Раба [11, 30]. Необходимо также отметить, что глава города (Шахрияр) отказался платить «джизья» арабам. Во время заключения мирного соглашения он обосновал свой отказ тем, что Дербент обладает важным стратегическим расположением и находится между враждующими сторонами, которые воюют со всем миром, в особенности с арабами. Жители города вместо выплаты «джизья» будут воевать против хазаров. Правителю Дербента удалось убедить арабов, и они освободили жителей Дербента от уплаты налогов взамен защиты города-крепости от возможных нападений с севера. Арабы в свою очередь, понимали геостратегическую позицию Дербента [10, 62]. Вначале арабы считали необходимым держать войска в городе. Вскоре они поняли свою ошибку. В VI в. Дербент часто переходил под контроль хазаров, и арабам приходилось отвоевывать город.

Согласно письменным источникам арабы потеряли контроль над Дербентом в 659 г. после смерти халифа Османа. В центре халифата шла гражданская война, [13, 5] поэтому прекратились захватнические походы арабов. Война между халифом Али бин Абу Талибом и правителем города Шам Муавией бин Абу Суфианом вынудила первого мобилизовать все силы и средства для защиты державы. Вскоре Муавия начал вести сепаратные переговоры с Византией. В 661 г. после убийства халифа Али он сам стал халифом [6, 110]. После прихода к власти Муавия с целью возвращения утраченных территорий старался возобновить военные походы. Албанский хронист Моисей Каланкатуйский писал, что во время правления халифа Абдальмалика бин Марвана (661-680) его брат Мухаммед бин Марван напал на город Дербент со своими войсками [1]. Исходя из этого сообщения, можно предположить, что после смерти Муавии Арабский Халифат распался на 3 части. Междоусобные войны внутри Халифата ускорили процесс захвата Дербента хазарами. Во второй половине своего правления халиф Абдальмалик бин Марван смог подавить мятежи, восстания и начал покорять и громить другие города. В этом деле ему помогали его братья и сыновья.

После смерти Абдुльмалика к власти пришел его сын и во время его правления (705-713) арабо-хазарские войны возобновились. Усиление Арабского Халифата увеличило аппетиты арабов. Они старались укрепиться в Азербайджане. В 707 г. халиф отправил своего брата в поход на Дербент [8, 107]. Источники свидетельствуют, что когда арабы напали на город, они встретились там с 80-тысячным войском хазаров. Хотя хазары успешно защищали город, он был захвачен в результате предательства [3, 203]. Войско, которое возглавлял Абдулазиз бин Хатим Аль Бальх, вошло в город в сопровождении хазарских подразделений, принявших ислам. Через некоторое время хазарам удалось отвоевать у арабов Дербент. Масламе пришлось опять атаковать Дербент. А.А.Бакиханов писал, что арабский полководец вошел в Нахчыван и разгромил город Джульфу, находившийся на берегу реки Араз. А затем Маслама с 40-тысячным войском атаковал Дербент [4]. Халифа бин Хайят сообщил, что Маслама бин Малик захватил Дербент в 95/713 г. во время правления Сулеймана бин Абдुльмалика, (715-717), который пришел к власти после Валида бин Абдुльмалика. В его правление арабо-хазарское вооруженное противостояние активизировалось [10, 63]. Хазары перешли границу Аррана и вступили в Южный Азербайджан. Омар ибн Абдулазиз отправил войска под командованием Амр ибн Рабиа и одержали победу. Арабы захватили при этом много людей в плен и военную добычу. Вскоре их отправили халифу в качестве даров [3, 205].

В период правления Язида бин Абдुльмалика (720-724) Армения и Азербайджан занимали очень важное место во внешней политике Халифата. Хазары, совместно с тюркскими племенами собрав 30-тысячное войско, в 722-723 гг. захватили Арран и Армению. Язид бин Абдुльмалик отправил опытного полководца Аль-Джаррах бин Абдуллаха в поход против хазаров. Узнав об этом, хазары отступили в Дербент [8, 109]. Армия Аль Джарраха захватила Дербент. Ибн Асам аль-Куфи писал, что «когда Аль Джаррах вошел в город, Дербент был пуст» [2,16] .

Исламская армия захватила много военной добычи и вернулась в Азербайджан. Во время правления Хишама бин Абдुльмалика арабы сделали все возможное для полного искоренения «хазарской проблемы». Даже во время его правления хазары были очень активными на границах Азербайджана и Армении. Поэтому халиф отправил письмо своим наместникам в Азербайджане и Армении с просьбой «продолжать борьбу против хазаров». Он обещал «отправить туда армию Шама». Во время правления Аль-Джарраха арабы успешно воевали с хазарами [10, 75]

В 726 г. арабский полководец Маслама бин Абдुльмалик «во второй раз стал наместником Азербайджана и Армении [8, 107]. В 730 г. арабы были побеждены хазарами. Хазарские войска дошли до города Ардебиль в Южном Азербайджане и нанесли арабам большие потери в трехдневном сражении. Наместник города Аль Джаррах был убит в ходе этого сражения. Он стал первым убитым арабским наместником [8, 117]. Саид ибн Амр аль Хараши стал новым наместником и с 30-тысячной армией был отправлен в Азербайджан. Благодаря успешным военным операциям нового наместника, Южный Кавказ был освобожден от хазарских войск. Скоро аль-Хараши был заменен Масламой бин Абдुльмаликом. Он подавил восстание в Шабране и напал на Дербент [3, 215]. Его войска осадили и захватили Дербент. Аль-Балазури сообщил, что когда арабы вошли в город, там было 1000 хазарских семей. После захвата города он начал реставрационные работы, хотел превратить Дербент в политико-экономический центр региона и усилить его защиту. По его указу, все налоги, собранные в Дагестане, должны были храниться в Дербенте и раздаваться населению города и защитникам башен [4, 51]. В 732 г. этот арабский наместник был заменен Марваном бин Мухаммедом. Необходимо отметить, что его войско нанесло тяжёлый удар хазарам. В 732 -739 гг. он захватил огромную территорию от Дербента до Абхазии и включил эти территории в состав Арабского Халифата. В период его наместничества Дербент успешно развивался и играл важную роль в политико-экономической жизни Халифата [7, 185-188].

На территории Южного Кавказа установилась определенная стабильность. Хазары были не в состоянии наступать на позиции арабов [3, 224]. Однако вскоре восстания и мятежи ослабили Халифат.

Это вынудило Марвана бин Мухаммеда покинуть Азербайджан [9, 61]. Учитывая возможность нападений со стороны «хазаров», он назначил Исака бин Муслима аль Укалии главарем племени «Кайса», а Сабита ибн Нуайна главарем племени «Семенли» [3, 231].

Все исторические факты свидетельствуют о том, что город Дербент занимал важное место в вековом арабо-хазарском военно-политическом противостоянии.

Библиография:

1. Kalankatlı Moisey. Albaniya tarixi, Bakı; Elm, 1993, 272s.
2. Kufi Əhməd ibn Əsəm. Fəthlər kitabı, Bakı; Azərənəşr, 1994, 80s. Ərəbcədən tərcümə edəni, qeyd və şərhlərin müəlli akademik Ziya Bünyadov.
3. Артамонов М.И. История хазары. Ленинград; Государственный Эрмитаж, 1962, 522с.
4. Бакыханов Аббас-Кули-Ага. Гюлистан-и Ирам, Баку; Элм, 1991, 304 с
5. Большаков О. Г. История халифата, т.2 Москва; Наука, 1993, 294с.
6. Большаков О. Г. История халифата, т-3, Москва; Восточная Литература РАН, 1998, 382 с.
7. Большаков О. Г. История халифата, т.4, Москва; Восточная Литература РАН, 2010, 367 с.
8. Буниятов З.М, Азербайджан в VII-IX вв. Баку; Изд-во АН Азерб. ССР 1965, 404 с
9. Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь. Москва; Мысль, 1989, 764с.
- 10.Ивик Олег, Ключников Владимир. Хазары, Москва; «Ломоносов», 2015, 336с.
- 11.Кудрявцев А.А. Великий город на Каспии. Махачкала; Даг.кн. изд-во, 1982, 184с.
12. Ат-Табари. Тарих ар-Русуль ва-ль-Мулюк. Каир: Дару ал-Меариф, 1988,584с (на арабском языке)
- 13.Ат-Табари. Тарих ар-Русуль ва-ль-Мулюк. Каир: Дару ал-Меариф, 1989, 635с (на арабском языке)